

ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଜୀବନୀ

• ଦ୍ଵିତୀୟାଂଶ •

• ଚିନ୍ତାମଣି ମିଶ୍ର •

ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଜୀବନୀ

ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ

ମୂଳ ଲେଖା :
ଲୁଇ ପିଣର

ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ
ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ମିଶ୍ର

ଗାର୍ଲୀ ସାହିତ୍ୟ କମିଟୀ, ଓଡ଼ିଶାଙ୍କ
ଆନୁକୁଲ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ

ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶନ :
ନବଜୀବନ ପସ୍ତକାଳୟ,
ବୃନ୍ଦାବାନ, କଟକ-୨

ମେ, ୧୯୭୯

ମୁଦ୍ରଣ :
ନବଜୀବନ ପ୍ରେସ,
ବୃନ୍ଦାବାନ, କଟକ-୨

ମୂଲ୍ୟ :
ଦଶଟଙ୍କା

THE LIFE OF MAHATMA GANDHI

PART II

Louis Fischer

Oriya Translation :
Chintamani Misra

Published Under the auspices of the
Gandhi Sahitya Committee,
Orissa

Oriya Edition
Published by :
Nabajivan Pustakalaya,
Chandnichauk,
Cuttack-2

September, 1969

Ten Rupees.

Pink Sands.

Jan' 9, 1968

Harbour Island, Bahamas.

At home.

42, South Stanworth Drive,
Princeton, New Jersey,
U.S.A.

Dear Professor B. Misra,

Your letter of December 15, 1967 to Jonathan Cape was forwarded to me at this place where I am spending a brief vacation.

It would please me greatly to see a translation into Oriya of my book "The Life of Mahatma Gandhi".

I herewith grant you and your Committee the right to publish such a translation on the following conditions.

The Oriya translation must be made by a person in complete mastery of the English language who writes a good literary Oriya ;

there is to be a title page in English as well as in Oriya ;

I am to receive two copies of the book when published.

Please assure me that these conditions will be met.

Cordially.

Louis Fischer

Dr. B.Misra,

Secretary, Gandhi Sahitya Committee,
Orissa, Bhubaneswar-3

ମୁଖବନ୍ଧ

ଭାରତବର୍ଷରେ ଇତିହାସର ଯେପରି, ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ଜୀବନୀ ରଚନାର ଐତିହ୍ୟ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ଆମର ସମଗ୍ର ଅଜ୍ଞାତ ହୁଏତ ଏକାବେଳେକେ ଅନ୍ଧକାରମୟ ବା ଅସ୍ପଷ୍ଟ ବା ଗୁରୁ-ଗୁରୁଆ । ଆମର ପରମ ଗର୍ବର ବସ୍ତୁ ବୁଦ୍ଧ, କୃଷ୍ଣ ବା କାଳିଦାସଙ୍କର ସତ୍ୟ ଜୀବନଚରିତ ଯେ ଆଜି ଆମକୁ ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ଓ ଅଜ୍ଞାତ, ଏହାଠାରୁ ବଳି ପରିତାପର ବିଷୟ ଥାଇ ନ ପାରେ । ଜୀବନ-ଚରିତ ବୋଲି ଯାହାକୁ କୁହାଯାଉଛି, ସେଥିରୁ ଅଧିକାଂଶ ଗାଳ-ଗଳ୍ପମୟ ଓ ଭୂତକଥା, ରୂପକଥା ଶ୍ରେଣୀର ।

ପୁଣି ଅଧିକ ଲଜ୍ଜା ଓ ପରିତାପର ବିଷୟ ଏହି ଯେ, ଦୁଇଶ ବର୍ଷର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ-ଶିକ୍ଷା-ସଭ୍ୟତାର ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ମଧ୍ୟ, ଆମ ଭାରତୀୟଙ୍କ ରକ୍ତରୁ ଏହି ଗାଳ-ଗଳ୍ପ-ଗଠନ-ପ୍ରିୟତାକୁ ଲୋପ କରି ପାରି ନାହିଁ । ଏବେ ବି ଏବେ ଲୋକଙ୍କର ଜୀବନୀ ଲେଖିଲେ ସେଥି ଭିତରେ ବହୁ ଅପ୍ରମାଣିତ ଓ ଅବିଶ୍ୱାସ୍ୟ ଆଧୁର୍ଭୂତିକ ଉପାଖ୍ୟାନ ଆମେ ନିଃସଙ୍କୋଚରେ ପୂରାଇ ଦେଇଥାଉ ।

ବଙ୍ଗଳାରେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଚରିତାମୃତକୁ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ‘ଜୀବନୀ’ ବୋଲି ଧରାଯାଏ, କିନ୍ତୁ ସେପରି ଧରାଯିବା ପାଇଁ, କେବଳ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ବିଶେଷ କାରଣ ଅଛି ବୋଲି, ମନେ ହେଉ ନାହିଁ । ଏହି ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଏପରି ପ୍ରବଳ ଏବଂ ଆମର ଜନଚେତନା ‘ସତ୍ୟ’ର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାପାଇଁ ଏପରି ଶୁରୁ ମନୋବୃତ୍ତିଶୀଳ ଯେ, ବଙ୍ଗୀୟ ସୁପଣ୍ଡିତ ଡକ୍ଟର ଅମ୍ବୁକରଣ ସେନ, ଅକ୍ସଫୋର୍ଡ଼ରେ ସତ୍ୟାନୁସନ୍ଧାନ କରି କରି ପ୍ରକୃତ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ‘ଇତିହାସେର୍ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ’ ନାମକ ପୁସ୍ତକରେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରକାଶିତ କଲେ, କଂଗ୍ରେସ-(ପି. ସି. ସେନ)-ଶାସିତ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳ ସରକାର ସେ ବହିକୁ ନିଷିଦ୍ଧ କରିଦେଲେ ଏବଂ ସେତେବେଳେ ଅନ୍ଧାନୁସରଣ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ମଧ୍ୟ ସେ ବହିକୁ ନିଷିଦ୍ଧ କରିଦେଲେ । ଏ ବହି ଓଡ଼ିଶାରେ ବ୍ୟାପନ ହେବାର କି ଜାଣିପାରି ଆବଶ୍ୟକତା ଥିଲା ?

ସେ ଯାହା ହେଉ, ଆମର ‘ସତ୍ୟ’ର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବା ପାଇଁ
ଯେ ଏକାଁ ଜାଣିପାରି ଶୁଭାଚ୍ଛା ଅଛି, ତାହା ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶିତ ଓ ବହୁ
ପ୍ରସ୍ତୁତ ଏକ ରାମକୃଷ୍ଣ-ଜୀବନ ମଧ୍ୟ ପୁସ୍ତକାଳୟ କରି ଦେଉଛି । ଶାନ୍ତି-
ବୁଦ୍ଧି ବିଶ୍ୱ-ବନ୍ଧ୍ୟା ଚିନ୍ତାମାୟାଙ୍କ ରମ୍ୟାବେଳା ରାମକୃଷ୍ଣ ଓ ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କ
ଉପରେ ଯେଉଁ ଶାନ୍ତି ବିରୁଦ୍ଧ-ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦୁଇଗଣ୍ଡି ଜୀବନ ଲେଖିଛନ୍ତି,
ସେଥିରେ ଏହି ବିରୁଦ୍ଧ ଗୁରୁ-ଶିଷ୍ୟଯୁଗଳ, ଉଭୟେ, ଯେ କୌଣସି ପାଠକ
ଆଖିରେ “ପରମ ପୁରୁଷ” ରୂପେ ଯେ ଦେଖା ଦେବେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ
ନାହିଁ । ସେପରି ବିଶ୍ୱ-ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବିରୁଦ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠା ସବଲୋକଗ୍ରାହ୍ୟ ଜୀବନ ପରେ,
ରାମକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜୀବନ-କଥାକୁ ଗାଳ-ଗଳ୍ପମୟ ଏକ ପୁରାଣରେ ପରିଣତ
କରିବା ଏବଂ ଏ ଦେଶରେ ତାହାର ମଧ୍ୟ ବନ୍ଧନା ହେବା ଦେଖିଲେ, ଆମେ
ଆମର ଜାଣିପାରି ତେଜନାରେ କେଉଁ ସ୍ତରରେ ଅଛି, ତାହା ସହଜରେ
ଅନୁମେୟ ।

ନିଃସନ୍ଦେହରେ, ମୋହନଦାସ କରମଚନ୍ଦ୍ର ଗାନ୍ଧୀ, ସମଗ୍ର ମାନବ-
ତତ୍ତ୍ୱାବର ଏକ ବିରୁଦ୍ଧ ପୁରୁଷ । ଏକ ବିଦେଶୀ ଶାସନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଠିଆ
ହୋଇଥିବା ହେତୁ ଏବଂ କୌଣସିବଳ ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ଥିବା ହେତୁ, ଭାରତୀୟ
ଜନତା ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତି ଦେଖାଇବା ବା ତାଙ୍କୁ ଏକାଧାରରେ ଗୌରବ
ଓ ମହାତ୍ମାର ସମ୍ମାନ ଦେବା, କିଛି ବିଚିତ୍ର କଥା ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଅସାଧାରଣ
ସତ୍ୟ ଏହି ଯେ, ବାରିଷ୍ଟର ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଲଢ଼ୁଥିଲେ,
ଯେଉଁ ସଭ୍ୟତା ଓ ସମ୍ବୃଦ୍ଧି, ନିଜ ବେଶ-ବସନ, କର୍ମ ଓ ବଚନରେ
ସେ ପ୍ରତିରୋଧ କରୁଥିଲେ, ସେହି ଇଂରେଜ ଓ ଯୁରୋପୀୟ ସମାଜର
ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୁଣୀ ଲୋକେ ହିଁ, ତାଙ୍କର ଜୀବନ-କାଳରେ ତାଙ୍କୁ ଜଗତର ଦ୍ୱିତୀୟ
ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ବୋଲି ସାଲୁଟ୍ ଜଣାଇଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଯେ ଆଜି ବିଶ୍ୱମାନବ
ମହାପୁରୁଷ, ତାହା କିଛି ବୁଝେ ନ ଥିବା ମୃତ ଭାରତୀୟ ଜନତାର
କରତାଳି ଯୋଗୁଁ ନୁହେଁ, ତାହା ସବଜନଗୃହୀତ କେବଳ ଏହି ଯୁରୋପୀୟ
ଯୁଧୀଜନଙ୍କ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅକୃଷ୍ଣ ଅଭିବାଦନ ଫଳରେ — ଆଇନ୍‌ସ୍ଟାଇନଙ୍କ
ପରି ମହାବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ଆଲବର୍ଟ୍ ସ୍କାଇଲ୍‌ଜର୍‌ଙ୍କ ପରି ମହାନ ମାନବସେବକ
(ଉଭୟେ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାରପ୍ରାପ୍ତ) ମାନଙ୍କ ପୃଷ୍ଠା ବାଣୀରେ ।

ସୁବେପୀୟ ସୁଧୀଜନଙ୍କ ହାତ ନ ଲାଗିଥିଲେ, ଗାନ୍ଧି-ଜୀବନ୍ତ ଯେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-ଚରିତ ବା ଚୈତନ୍ୟଚରିତାମୃତ ପରି, ଏତେବେଳକୁ କୈବଳ ଗାଳଗାଳ୍ପିକତାରେ ହିଁ ଭରି ଯାଇଥାନ୍ତା, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଜୀବନକାଳରେ ହିଁ, ଅହଂସାର ଅବତାର ଗାନ୍ଧିଜୀ, ଆମ ଏଇ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗାନ୍ଧି-ଠାକୁରାଣୀ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ପୂଜା ହେଉଥିଲା ଉଷ୍ଣ କୁକୁଟ-ରକ୍ତରେ । ଏ ସଂପର୍କରେ ଲେଖକର ବାଲ୍ୟ-କାଳର ଏକ ସ୍ମୃତି ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ମଧ୍ୟ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହେବ ନାହିଁ ।

ଗାନ୍ଧିଜୀ ଅସହଯୋଗ-ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଜେଲ୍ ଗଲେ, କିନ୍ତୁ ଦଣ୍ଡାଦେଶର ପୂରକାଳ ନ ଯାଉଁଶୁ, ଆପେଣ୍ଡିସାଇଟିସ୍ ଅପରେଶନ୍ ପାଇଁ, ତାଙ୍କୁ ଖଲ୍ଲସ କରି ଦିଆଗଲା ।

ଏହି ସତ୍ୟ ଘଟଣା ଶ୍ରୀରାମସ୍ତ ଜନଗଣରେ କି ଆଧିଭୌତିକ ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିଲା ପାଠକେ ଦେଖନ୍ତୁ :

ଲେଖକ ଗୁପ୍ତ ଥାଏ ସେତେବେଳେ । ଛୁଟିରେ ଗାଁକୁ ଯାଇଥାଏ । ଲେଖକର ଗ୍ରାମଟି ଏବେ ବି ଏକ ଗ୍ରେଟ, ଦରିଦ୍ର, କୃଷକ ପଲ୍ଲୀ । ଗାଁର ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ମୁଖ । ଏବେ ବି କେହି ଖବରକାଗଜ ଦେଖନ୍ତିନି, ସେତେବେଳେ, ଚାଲିଛି ପରୁଣ ବର୍ଷ ତଳର କଥା ଅନୁମେୟ । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧି-ଇଂରେଜର ‘ଲଡେଇ’ ଚାଲିଥାଏ । ମୁଖ ହେଲେ ହେଁ, ଖବରକାଗଜ ନ ପଢ଼ିଲେ ହେଁ, ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ, ଯେ କୌଣସି ‘ଲଡେଇ’ର ଫଳାଫଳ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ । ଏହା ମନୁଷ୍ୟ ଭିତରେ ଥିବା ଏକ ଜାନ୍ତବ ପ୍ରକୃତି । ଲେଖକର ଗାଁ ଲୋକେ ମଧ୍ୟ, ଶ୍ରୀରାମ ୫୦ ଲକ୍ଷ ପଲ୍ଲୀ ପରି, ଗାନ୍ଧି-ଇଂରେଜ ‘ଲଡେଇ’ର ଖବର ରଖିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧିଙ୍କର ଆପେଣ୍ଡିସାଇଟିସ୍ ଅପରେସନ୍ ପାଇଁ ଖଲ୍ଲସ ପାଇଥିବା ଘଟଣା ଲୋକ-ଚିତ୍ତରେ ଅକଳ୍ପମୟ ମୁର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କଲା । ଖବରବେଳ । ଚଷାମାନେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ ଓ ନିଦ୍ରା ପରେ, ପୁଣି ପାଇଟିକି ଯିବା ଆଗରୁ ନାନା ପ୍ରକାର ଗଳ୍ପ ଓ ତର୍କ କରୁଛନ୍ତି । ନାନା କଥା ଭିତରେ ଗାନ୍ଧି-ଇଂରେଜ ଲଡେଇ କଥା ବି ଆସିଗଲା । କିନ୍ତୁ, ଖବରକାଗଜ ପଢ଼ୁଥିବା ଏହି ନବଶିକ୍ଷିତ ଚରୁଣର ଉପସ୍ଥିତି ସତ୍ତ୍ୱେ, ଗାଁର ପ୍ରଜାବନ୍ଧ ଜନନାୟକ ବଳିୟାରସିଂ ବୁଢ଼ା ପାଟିକରି ଉଠିଲେ, “ଆରେ ଶୁଣ ; ଶୁଣ, ପିଲେ । ଗାନ୍ଧି

କମିତି ଖଲ୍ଲସ ହେଲା ଜାଣ ? ଗାନ୍ଧିଜୀ ଇଂରେଜ-ରଜା ବନ୍ଦୀ କରି ଦେଲା । ଯିମିତି ବନ୍ଦୀ କରି ଦେଇଛି, ଗାନ୍ଧିଜୀର ବଡ଼ଭାଇ ବାବୁଦାସ ଖଣ୍ଡା ଧରି, ଘୋଡ଼ା ଚଢ଼ି, ଇଂରେଜ ରଜା ଆଗରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲା, ଏବଂ ପାଟିକରି କହିଲା—ମୋ ଭାଇକି ଗୁଡ଼, ନ ହେଲେ, ଏଇକ୍ଷଣି ଏଇ ଖଣ୍ଡାରେ ତୋ ମୁଣ୍ଡ କାଟି କରିଦେବି ।

ଇଂରେଜ ରଜା ଆଉ କିଛି ନ କହି, କରପୁଟ ହୋଇ ଗାନ୍ଧିଜୀ ଗୁଡ଼ ଦେଲା !”

ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଗାନ୍ଧି ଯଦି ରକ୍ତମାଂସ ଦେହ ଧରି ଆମ ସମୟରେ ବଞ୍ଚି ନ ଥାନ୍ତେ, ତେବେ ପରେ ଉଦ୍‌ବିଷ୍ଣୁତର ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜ, ତାଙ୍କର ଅତୁଟପୂର୍ବ ଜୀବନକାହାଣୀ ପଢ଼ି କେବେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତେ ନାହିଁ ଯେ, ଏପରି ଏକ ଲୋକ ପ୍ରକୃତରେ ପୃଥିବୀରେ ବିଚରଣ କରୁଥିଲା । ସେହିପରି, ଉପର-ବର୍ଣ୍ଣିତ ଘଟଣା ଲେଖକର ନିଜ ଆଖି-କାନ-ଦେଖିବା-ଶୁଣିବା କଥା ନ ହୋଇଥିଲେ, ଏବର ପାଠକେ ଏହାକୁ ମନଗଢ଼ା ବୋଲି ହସି ଉଡ଼େଇ ଦେବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମୀଚୀନ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

କିନ୍ତୁ ସୁଖର କଥା, ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଜୀବନ ସଂବନ୍ଧରେ ଆଉ “ମନ-ଗଢ଼ା” କଥା ପାଇଁ ଆଦୌ ଅବକାଶ ନାହିଁ । କାରଣ, ସତ୍ୟ-ସନ୍ନି ଗାନ୍ଧିଜୀ ପାଣ୍ଡାତ୍ୟାନୁକରଣରେ ନିଜର କୌଣସି କଥା ନ ଲୁଚାଇ ଏକ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ଆତ୍ମ-ଗାଥା ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କର ଜୀବନ-କାଳ ଭିତରେ ଓ ପରେ ପରେ ଏକାଧିକ ଯୁବେଶୀୟ ପଣ୍ଡିତ ତାଙ୍କ ଉପରେ ରୋଲ୍‌ଙ୍କ ରାମକୃଷ୍ଣ-ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କ ଜୀବନ ପରି, ଡାକ୍ଷିଣ-ବିଗୁର ଓ ବିଶ୍ୱୋ-ସଶାମ୍ବକ ଜୀବନ ସବୁ ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି ।

ଠିକ୍ ଏହି କାରଣରୁ, ବିଶ୍ୱ-ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଆମେରିକାନ୍ ସାମ୍ବାଦିକ ଲୁଇ ଫିଶରଙ୍କ ଗାନ୍ଧି-ଜୀବନ ସମଗ୍ର ଜଗତରେ ଅସାଧାରଣ ଜନପ୍ରିୟତା ଲାଭ କରିଛି । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଜୀବନ-ଲେଖକ ହେଉଛନ୍ତି ଜଣେ ଯୁବେଶୀୟ—ଜୋସେଫ ଜେ. ଡୋକ୍ † । ରୋମାଂସେଲ୍ ମଧ୍ୟ ରାମକୃଷ୍ଣ-ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କ ପରି ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଜୀବନ ଲେଖିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତାହା ଲେଖା

† ପ୍ରଥମ ଭାଗର ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣରେ ଏହା ଭୁଲ୍‌ସମେ ଏଇର୍. ଏଫ. ପୋଲକ୍ ହୋଇଛି ।

ହେଲ ବେଳକୁ (୧୯୨୧) ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମରୁକଥା ପରିସ୍ପୃହ ହୋଇ
ବାହାରି ନ ଥିଲା । ଏପରିକି ତାଙ୍କର ଆତ୍ମ-ଜୀବନୀ ମଧ୍ୟ ସେତେବେଳକୁ
ଲେଖା ହୋଇ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ବେଲ୍‌ଙ୍କ ଗାନ୍ଧି ଚରିତ, ତାଙ୍କର ରାମକୃଷ୍ଣ-
ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କ ଜୀବନୀ ପରି, ପରିପୁଷ୍ଟତା ପାଇ ପାରିନି । କିନ୍ତୁ ସେ ଅଭାବ,
ସେହି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଦେଶୀୟ ସୁଧୀଜନମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ହିଁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପୂରଣ
ହୋଇଛି । ଏହି ଲୁଇ ଫିଶରଙ୍କ ବହି ହିଁ ତାର ପ୍ରମାଣ । କାରଣ, ଲେଖକର
ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ, ଲୁଇ ଫିଶରଙ୍କର ଏ ବହି ପରି ବହି, ସାଧାରଣ ଭାରତୀୟ
ଲେଖକଠାରୁ ଆଶା କରାଯାଇ ନ ପାରେ ।

ଓଡ଼ିଶାର ଗାନ୍ଧି-ଜନ୍ମ-ଶତ-ବାର୍ଷିକୀ-ଉତ୍ସବ-ସଭାର ଗାନ୍ଧି-ସାହିତ୍ୟ-
ସମିତି, ତେଣୁ, ଏହି ପୃଣ୍ଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ପରମ ପବିତ୍ର ସ୍ମୃତି
ପ୍ରତି ଏକ ଅର୍ଘ୍ୟ ଭାବରେ, ଏହି ଲୁଇ ଫିଶରଙ୍କ ଗାନ୍ଧି ଜୀବନୀଟିକୁ ଓଡ଼ିଆରେ
ଅନୁବାଦ କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କଲେ । ସମିତି ଅନୁବାଦର ଦାୟିତ୍ୱ ଦେଲେ
‘ନବଜୀବନ’ର ସୁଯୋଗ୍ୟ ସମ୍ପାଦକ ଓ ସେହିନର ସ୍ୱାଧୀନତା-ସଂଗ୍ରାମୀ
ଶ୍ରୀ ଚିନ୍ତାମଣି ମିଶ୍ରଙ୍କୁ । ଶ୍ରୀ ମିଶ୍ରଙ୍କର ଅନବଦ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟ-ଶୈଳୀ,
ନବଜୀବନର ପାଠକମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଜଣା କଥା । ଏହି ବିରାଟ
ଗାନ୍ଧି-ଜୀବନୀ-ଗ୍ରନ୍ଥ ତାଙ୍କର ସେହି ଖ୍ୟାତିକୁ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବ ବୋଲି
ଆଶା । ଏପରି ଏକ ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କାହିଁ କାହିଁ ଭୁଲ୍ ଭ୍ରାନ୍ତି
ରହିଯାଇଥିବା ସ୍ୱାଭାବିକ ଏବଂ ରହି ଯେ ଯାଇଛି, ଠାଏ ଠାଏ, ଏହା ଆମେ
ମାନୁଛୁ । ଆଶା କରୁ, ଆଗାମୀ ସଂସ୍କରଣରେ ସେ ସବୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିରାକୃତ
ହୋଇଯିବ । କିନ୍ତୁ ମୋଟ ଉପରର ଅନୁବାଦର ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ପ୍ରବାହଶୀଳତା ଓ
ପ୍ରାଞ୍ଜଳତା ଫଳରେ, ଓଡ଼ିଶାର ପାଠକ ପାଠିକା ଏହି ବିରାଟ ଗାନ୍ଧି-
ଜୀବନୀକୁ ଯେ ଏକ ଉପନ୍ୟାସ ପରି ପଢ଼ି ଚାଲିବେ ଓ ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ଯୁଗପତ୍ତ
ସୁଖ ଭୋଗ କରିବେ ଓ ପବିତ୍ର ଅନ୍ତରାଲୋକ ପାଇ ଚାଲିବେ, ଏହା ବିଶ୍ୱାସ
କରାଯାଉଛି । ଗାନ୍ଧି-ଜନ୍ମ-ଶତ-ବାର୍ଷିକୀ-ଉତ୍ସବ ବର୍ଷରେ ଏହି ଜୀବନୀ
ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକମାନଙ୍କ ଭିତରେ, ଏବଂ ବିଶେଷ କରି ତରୁଣ-ତରୁଣୀ
ସମାଜରେ, ପବିତ୍ର ଗାନ୍ଧି-ଭାବଧାରାକୁ ଅଧିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବ ବୋଲି
ଆଶା କରି କହିଲୁଁ ।

। ଇତି ।

ମାୟାଧର ମାନସିଂହ

ଭୂମିକା

ଗାନ୍ଧିଜୀ ନିଜର ଜୀବତାବସ୍ଥାରେ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଏତେ ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଛନ୍ତି ଯେ, ଆମେ ତାଙ୍କର ଶତବାର୍ଷିକୀ ପାଳନ କରି ତାଙ୍କୁ ଆଉ ଅଧିକ କିଛି ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇ ପାରିବା ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର କଥା ଯେ, ଯେଉଁ ଗାନ୍ଧିଜୀ ନିଜ କର୍ମଯୋଗରେ ଓ ଶୁଦ୍ଧ, ପବିତ୍ର ବିଚାରଧାରାରେ ସାରା ପୃଥିବୀର ମନକୁ କିଣି ପାରିଥିଲେ, ଆଜି ଆମେ ତାଙ୍କ ବିଚାରକୁ ଭୁଲି ତାଙ୍କୁ ଏକ ଦେବତା ରୂପେ ବିଭିନ୍ନ ଉପରୂପରେ ପୂଜା କରିବାରେ ଲାଗିଛୁ—ଏପରି କି ଏଥିପାଇଁ ସାମୁହିକ ଓ ସଂଗଠିତ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଉଛି । ଭାରତୀୟ ଜଳବାୟୁର କ’ଣ ଏକ ଦୋଷ ଅଛି ଯେ ଏଥିରେ ମହାମାନବମାନେ ଅତି ସହଜରେ ମୁକ ଓ ବଧୂର ଦେବତା ପାଲଟି ଯାଉଛନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ମହାମାନବ ଗାନ୍ଧିଜୀ ଦେବତା ହେବାକୁ ଚାହଁ ନ ଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ କର୍ମଯୋଗୀ, ବିପ୍ଳବୀ, ସେ ମଣିଷର ରକ୍ତ-ମାଂସ-ଶରୀରରେ ଆମ ଭିତରେ ରହି ସମାଜର ଦୋଷଦୁର୍ବଳତା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏକ ଅହିଂସ ସଂଗ୍ରାମ କରି ଏହାକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ଚାହଁଥିଲେ । ଆଜି ଯେତେବେଳେ ଶତବାର୍ଷିକୀ ପାଳନ କରାଯାଉଛି, ସେତେବେଳେ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଓ ବିଚାରଧାରା ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇ, ସେହି ଆଦର୍ଶ ଓ ବିଚାରଧାରାଦ୍ୱାରା କିପରି ଆମର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ସାମାଜିକ ଜୀବନକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା, ତାହାହିଁ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ । ସେଥିପାଇଁ ଗାନ୍ଧି ଶତବାର୍ଷିକୀ-ସାହିତ୍ୟ-ସମିତି ତରଫରୁ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ବିଚାରଧାରାର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ଉପରେ ଆଲୋଚନାମୂଳକ କେତେକ ପୁସ୍ତିକା ପ୍ରକାଶ କରାଯାଉଛି । ଏହା ଫଳରେ ପ୍ରଚଳିତ, ଗତାବୁଗତିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯଦି କିଛି ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ, ତାହାହେଲେ ଲେଖକ ଓ ଉଦ୍ୟୋକ୍ତାମାନଙ୍କ ଶ୍ରମ ସାର୍ଥକ ହେଲା ବୋଲି ଧରାଯିବ ।

ଓଡ଼ିଶାର ଗାନ୍ଧି-ଜନ୍ମ-ଶତ-ବାର୍ଷିକୀ ଉତ୍ସବର ସାହିତ୍ୟ-ଶାଖା ଏହି ପୁଣ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଭାବରେ ଗାନ୍ଧି-ସାହିତ୍ୟ ଓଡ଼ିଆରେ ପରିବେଷଣ କରିବାକୁ ବସିଛନ୍ତି, ତାହା ଏହିପରି—

- (୧) ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ସମସ୍ତ ନିଜ ରଚନା ।
- (୨) ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଉପରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ରଚନା ।
- (୩) ଗାନ୍ଧିବାଦ ଉପରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ପୁସ୍ତିକାବଳୀ ।
- (୪) ଗାନ୍ଧି-ସୂକ୍ଷ୍ମ-ମୁକ୍ତାବଳୀ ।
- (୫) ଗାନ୍ଧି ଓ ଉତ୍କଳ ।

ଏଥି ଭିତରୁ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ରଚନାବଳୀ ପ୍ରକାଶନ ଦାୟିତ୍ବ ନେଇଛନ୍ତି ଶ୍ରୀ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ମହାରଣା, ଗାନ୍ଧି-ସ୍ମାରକ-ନିଧି ପକ୍ଷରୁ । ଏହା ପୂର୍ବ ସୋଳ ଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବ ।

ଅନ୍ୟ ସବୁ ଶ୍ରେଣୀର ଦାୟିତ୍ବ ନେଇଛନ୍ତି ଗାନ୍ଧି-ସାହିତ୍ୟ-ସମିତି ।

୧୯୭୯ ଅକ୍ଟୋବର ଦୁଇକି, ଏହି ସମିତି ଗାନ୍ଧି-ବାଦ-ଆଲୋଚନା-ମୂଳକ ଏକ ସ୍ମରଣିକା ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଆଶା କରନ୍ତି ।

‘ଗାନ୍ଧି ଓ ଉତ୍କଳ’ର ଦାୟିତ୍ବ ନେଇଛନ୍ତି, ଉତ୍କଳ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ ।

ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ପାଇଁ ଉତ୍କଳର ସମସ୍ତ ପାଠକ ପାଠିକାଙ୍କର ସହଯୋଗ ଭକ୍ଷା କରୁଁ । ଇତି ।

ଶ୍ରୀ ମାୟାଧର ମାନସିଂହ

ସଭାପତି

ଗାନ୍ଧି-ସାହିତ୍ୟ-ସମିତି

ଶ୍ରୀ ବୈଦ୍ୟନାଥ ମିଶ୍ର

ସଂପାଦକ

ଗାନ୍ଧି-ସାହିତ୍ୟ-ସମିତି

ସୁଚୀପତ୍ର

ପରିଚ୍ଛେଦ		ପୃଷ୍ଠା
ପ୍ରଥମ	ଉପହସମ	୧
ଦ୍ୱିତୀୟ	ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ ବିଚିତ୍ର ଲୀଳା	୧୯
ତୃତୀୟ	ରାଜଦ୍ରୋହୀ ସଙ୍ଗେ ବୃତ୍ତାମଣୀ	୪୨
ଚତୁର୍ଥ	ଦେଶକୁ ଫେରିବା ବାଟରେ	୭୦
ପଞ୍ଚମ	ଶୀର୍ଷବନ୍ଦୁ	୮୩
ଷଷ୍ଠ	ରାଜମାଡ଼ର ବାହାରେ	୧୨୯
ସପ୍ତମ	ଯୁଦ୍ଧରେ ଅବତରଣ	୧୭୬
ଅଷ୍ଟମ	ଉଚ୍ଚନ୍ତରାଳ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ବନାମ ମୋହନ ଦାସ କରମରୁଦ୍ଧ ଗାନ୍ଧୀ	୧୮୨
ନବମ	ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ଏକ ସମ୍ବାଦ	୨୦୭
ଦଶମ	ମନର ବଳ	୨୪୦
ଏକାଦଶ	ଜିନ୍ଦା ଓ ଗାନ୍ଧୀ	୨୭୯
ଦ୍ୱାଦଶ	ସ୍ୱାଧୀନତାର ପ୍ରାକ୍ କାଳରେ	୨୮୫
ତ୍ରୟୋଦଶ	ଭାରତର ଅନିଷ୍ଟି ତାବତ୍ତା	୨୯୭
ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ	ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ମୋର ପୁନରାଗମନ	୩୧୦
ପଞ୍ଚଦଶ	ଝାର୍ଯ୍ୟାସୀର ଝାର୍ଯ୍ୟାଟନ	୩୫୩
ଷୋଡ଼ଶ	ପାଣ୍ଡ୍ୟାଦେଶକୁ ଏସିଆର ସନ୍ଦେଶ	୩୭୯
ସପ୍ତଦଶ	ବିଷାଦମୟ ବିଜୟ	୪୦୦
ଅଷ୍ଟାଦଶ	ଗାନ୍ଧୀ ନିଜ ବଗିଚାରେ ମାଟି କୋଡ଼ିବାରେ ଲୁଗିଲେ	୪୧୭
ଉନ୍ନବିଂଶ	ଭାରତର ଭବିଷ୍ୟତ	୪୩୫
ବିଂଶ	ଅନ୍ତମ ଅନଗନ	୪୪୨
ଏକବିଂଶ	ଶେଷ ଅଙ୍କ	୪୭୫

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଉପନ୍ୟାସ

ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଯୁଦ୍ଧକୁ ବଡ଼ ଧୀରେ ଧୀରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ । ସାଧାରଣତଃ ଶାନ୍ତଦ୍ରୋଣ ନିଜର ପ୍ରତିପକ୍ଷ-ଦେଶର ଶାନ୍ତଠାରୁ ହିଁ ସଂଘର୍ଷ ସକାଶ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ପକାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ସେଭଳି ଅସ୍ତ୍ର ଶାନ୍ତଠାରୁ ମିଳି ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ନିଜର ତଥାପି ଅସ୍ତ୍ର—ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରି-ଦେବାକୁ ବ୍ରଟିଶ୍ ସରକାର ତାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ସୁଯୋଗ ମାତ୍ର ଦେଇଥିଲେ ; ତାହାହିଁ ସଥେଷ୍ଟ ହେଲା ।

କଂଗ୍ରେସ ଜନତା, ଫେବୃଆରୀ, ୧୯୨୨ରେ ଚଉରିଚଉରୀରେ ଅତି ନିଷ୍ଠୁର ଭାବରେ ଯୁଲିୟସ୍‌ବାଲକୁ ହତ୍ୟା କରି ଦେବା ଫଳରେ ଗାନ୍ଧୀ ବାର୍ଦ୍ଦୋଲୀ ଜିଲ୍ଲାରେ ଆଇନ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କରିବା ଯୋଜନାକୁ ମୁଲତବ ରଖିବା ସକାଶ ପ୍ରୟୋଗିତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କଲ୍ଲୁନାଟି ପାସୋର ହୋଇ ନ ଥାଏ । ଛ' ବର୍ଷକାଳ ସଂଗ୍ରାମି ହୋଇ ରହି, ୧୯୨୮ ଫେବୃଆରୀ ୧୨ ତାରିଖ ଦିନ ସେ ସେହି ବାର୍ଦ୍ଦୋଲୀରେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ଇଶାରି ଦେଇଦେଲେ ।

ଏ ଆନ୍ଦୋଳନର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନେତୃତ୍ବ ସେ ନେଲେ ନାହିଁ ; ଦୂରରେ ରହି ସେ ଆନ୍ଦୋଳନର ଗତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି, ଯା ଉପରେ ଲମ୍ବା ଲେଖା ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଲେଖୁଥାନ୍ତି, ଏବଂ ସ୍କୁଲ ଭାବରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଓ ପ୍ରେରଣା ଦେଉଥାନ୍ତି । କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ନେତୃତ୍ବ ଦେଲେ ବଲ୍ଲଭଭାଇ ପଟେଲ; ତାଙ୍କର ସହକର୍ମୀ ଥାନ୍ତି ଜଣେ ମୁଖଲମାନ, ଆବାସ୍ ତାପ୍‌ସୁବଜା ।

୧୯୧୫ ଶ୍ରଷ୍ଟାବ୍ଦର କଥା । ସେତେବେଳେ ସର୍ଦ୍ଦାର ବଲ୍ଲଭଭାଇ ପଟେଲ ଥାନ୍ତି ଆହମଦାବାଦର ଜଣେ ନାମୁଆ ଓକାଲ । ସେ କ୍ଲବ୍‌ରେ ବସି ବ୍ରଜ୍ ଖେଳୁଥାନ୍ତି, ଗାନ୍ଧୀ ସେଇ କ୍ଲବ୍‌କୁ ଆସିଲେ । ପଟେଲ ନିଜ ଆଖିର ମାଂସଲ ପତା ଟେକି କଣେଇ କରି ସ୍ବାଧିକାରୀ ଲୋକଟିକୁ ଚାହିଁଲେ—

ମୁଣ୍ଡରେ ଆଟିକା ପରି ଲମ୍ବା କନାରେ ଗୁଡ଼େଇ ଗୁଡ଼େଇ ଏଡେ ପଗଡ଼ି, ଦେହଟିର ଆଣ୍ଠି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲମ୍ବିଥିବା ଲମ୍ବା କାଥୁଆବାଡ଼ି କୋଟ, ତାର ପୁଣି ହାତ ଦୁଇଟା ଗୁଡ଼ାଇ ଗୁଡ଼ାଇ ଟେକା ହୋଇଛି କହୁଣୀ ଯାଏଁ । ଥରଟାଏ ଚାହିଁଦେଇ ବଞ୍ଚିଭସାଇ ମୁହଁ ଫେରାଇ ନିଜ ଖେଳରେ ଲାଗିଲେ । ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କୃତଜ୍ଞ ବଞ୍ଚିଭସାଇ ପଟେଲ ଆଗରୁ ଶୁଣିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମ କରି ଏଥର ଦେଖି ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଭଲ ଧାରଣା ହୋଇ ନ ଥିଲା ।

କିନ୍ତୁ ହସ୍ତାକ୍ତ ପରେ, ଗାନ୍ଧୀ ଡକାଇଥିବା ଗୋଟାଏ ସମ୍ମିଳନରେ ଦେବାବୁ ଯାଇ ପହଞ୍ଚି, ପଟେଲ ଏ ନୂଆ ଲୋକଟିର ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଚିନ୍ତାଧାରା ଦେଖି ତାଜୁବ୍ ହୋଇଥିଲେ । କୃଷକମାନଙ୍କ ଉପରେ ବସୁଥିବା ଟିକସର ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତତା ବିଷୟରେ ସମ୍ମିଳନରେ ଆଲୋଚନା ହେଉଥିଲା । ପଟେଲଙ୍କର ଟାଣ୍ଟଣ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଶକ୍ତିରେ ଯନ୍ତ୍ର ହୋଇଥିବା ବୁଦ୍ଧି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ, ନିତ୍ୟ-କ୍ଷୁର ତାଙ୍କ ଫୁଲ୍‌କା ମୁହଁ, ନଡ଼ିଆ ପରି ଗୋଲ ଓ ପିଙ୍ଗଳବର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦା ମୁଣ୍ଡ, ଆଣ୍ଠୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲମ୍ବିଥିବା ଧଳା ଖଦଡ଼ର କୁରୁତା ଦେଖି, ମନେ ହୁଏ ସେ ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗର ଜଣେ ରୋମୀୟ ଶାସନ-ସଭାର ସଦସ୍ୟ । ଯଦି ବା ତାଙ୍କ ମନରେ କେଉଁଠି ଭବପ୍ରବଣତା ଥିଲା, ସେ ତାକୁ ଏକାବେଳକେ ବାହ୍ୟ କଠୋରତାରେ ଚପାଇ ରଖିଥିଲେ । ଆମେରିକୀୟ ବିପ୍ଳବ ବେଳେ, ବିପ୍ଳବୀଙ୍କ ଦଳରେ ଜିମ୍ ଫାର୍ଲି ବୋଲି ଜଣେ ଥିଲେ । ଆମେରିକୀୟ ଲୋକେ ପଟେଲଙ୍କୁ କହୁଥିଲେ, ଭାରତୀୟ କଂଗ୍ରେସ ଦଳର ‘ଜିମ୍ ଫାର୍ଲି’ । ତାଙ୍କର ମନଟା ଗୋଟାଏ ଯନ୍ତ୍ର ବାକ୍ସ ପରି । ସମସ୍ତଙ୍କର ନାମ ଓ ପରିଚୟ ଯେତେବେଳେ ନିଜୁଁ ଲ ହୋଇ ରହିଥାଏ ଓ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସରେ ଭାରତୀୟ ରାଜନୀତିକ ସମୁଦ୍ରରେ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ଉଠିଥିବା ‘ବିଷମ’ ଭିତରେ, ନିଜର ରାଜନୀତିକ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ନିରାପଦ ଭାବେ ଚଳାଇ ପାରୁଥିଲେ ।

ନିଜ ଚିନ୍ତାଧାରାର ନିରାଟ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତତାଦ୍ୱାରା ଗାନ୍ଧୀ ପଟେଲଙ୍କ ଆନୁରୋଧ ଆକର୍ଷଣ କରି ପାରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଚିନ୍ତାଧାରା : ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇବାକୁ ହେଲେ କୃଷକମାନଙ୍କର ସହଯୋଗ ଦରକାର, କାରଣ ଭାରତର ବହୁ ଭାଗ, ଶତକଡ଼ା ଅର୍ଦ୍ଧ ଭାଗ, କୃଷକ । ପୁଣି କୃଷକମାନଙ୍କ ସହଯୋଗ ପାଇବାକୁ ହେଲେ, କୃଷକଙ୍କ ଭାଷାରେ କହିବାକୁ ହେବ, ତାଙ୍କର ପରି ଲୁଗା ପିନ୍ଧିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଆର୍ଥିକାତ୍ମକ ପ୍ରୟୋଜନ କ’ଣ ଉପଲବ୍ଧ କରିବାକୁ ହେବ ।

୧୯୨୮ରେ ପଟେଲ୍ ଆହ୍ମଦାବାଦର ମେୟର୍ ଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ସେ ସେ ପଦ ଗୁଡ଼ିକ ବମ୍ବେ ପ୍ରଦେଶର ବାର୍ଦୋଲୀକୁ ଗଲେ । ଯେଠାରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର, ପ୍ରଚଳିତ ଖଜଣା ଶତକଡ଼ା ୨୮ ଭାଗ ବଢ଼ାଇ ଦେବାକୁ ହୁକୁମ କରୁଥିଲା । ଏହାର ବିରୋଧରେ, ୮ ହଜାର କୃଷକଙ୍କୁ ମତାଇ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଆନ୍ଦୋଳନ କରାଇବାର ଭାର ପଟେଲ୍‌ଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ହେଲା ।

ପଟେଲ୍‌ଙ୍କ ନେତୃତ୍ବରେ ଫାଦବଦ୍ଦ ହୋଇ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ଖଜଣା ବନ୍ଦ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । କଲେକ୍ଟର୍ ଖଜଣା ପାଇଁ, ହଳ କରୁଥିବା ପୋଡ଼ ଓ ଦୁଧ ଦେଉଥିବା ମଇଁଷି ସବୁ ନୋକ୍ କରି ବାଜ୍ୟାପ୍ତ କରି ଦେଲେ । କୃଷକମାନଙ୍କୁ ନିଜ ଜମିରୁ ବେଦଖଲ୍ କରି ଦିଆଗଲା । ଖଜଣା ନ ଦେବା କାରଣ, ସରକାରୀ ଲୋକେ କୃଷକଙ୍କ ହାଣ୍ଡିଶାଳରେ ପଶି କଂସାବାସନ ଘେନିଗଲେ । ଶଗଡ଼ ଓ ଘୋଡ଼ା ସବୁ ମଧ୍ୟ ନେଇଗଲେ । ଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନା ସଫଳେ କୃଷକମାନେ ଅହିଂସା ରହିଥାନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ ‘ସ୍ୱର୍ଗ୍ ଇଣ୍ଡିଆ’ରେ ଲେଖିଲେ ‘ଯେପରି ତଙ୍ଗରେ ଜମି ବାଜ୍ୟାପ୍ତ କରାଯାଉଛି, ସେଥିରୁ ମନେହୁଏ ସମଗ୍ର ବାର୍ଦୋଲୀ ତାଲୁକା ଅଳ୍ପଦିନ ଭିତରେ ଖାସ୍ ସରକାରଙ୍କ ହାତକୁ ଚାଲିଯିବ । ତେଣିକି ସରକାର ଯେଉଁ ଅପୂର୍ବ ଖଜଣା ବୃଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି, ସେତିକି କାହିଁକି ତାହାର ହଜାର ଗୁଣ ବୃଦ୍ଧି ହାରରେ ଖଜଣା ଆପଣାଠାରୁ ଆପେ ମହାସୁଖରେ ବସି ଆଦାୟ କରୁଥିବେ । ବାର୍ଦୋଲୀର ଲୋକେ ଯଦି ଦମ୍ଭ ଧରି ରହନ୍ତି, ତେବେ ଜମି ହାତରୁ ଚାଲି ଯିବାରୁ, ତାଙ୍କର କୌଣସି କ୍ଷତି ହେବ ନାହିଁ । ଫାପତି ସିନା ଚାଲିଯିବ, ନରନାରୀଙ୍କର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ସଂପତ୍ତି—ନିଜ ଇଚ୍ଛାକୁ ଅଧିକାରରେ ସେମାନେ ସମୃଦ୍ଧ ହେବେ । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଦେହରେ ବଳ ଓ ମନରେ ଟାଣ ଅଛି, ସେମାନେ, ସଂପତ୍ତି ଚାଲିଗଲା ବୋଲି ଡର ଯିବେ ନାହିଁ ।’

ମହାତ୍ମା ବିଚାରିଥିଲେ, ସତେ ଯେପରି କ୍ଷୁଧା-ପ୍ରସାରିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୃଷ୍ମୀ ଜଣେ ଜଣେ ମହାତ୍ମା । ବଡ଼ ତାଜୁବ୍ କଥା, ତାଙ୍କର ଏ ବିଚାର ସତ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେଲା । ଗାନ୍ଧୀଜୀର ଟିକଏ ଟିକଏ ଛୁଟା ଲାଗି ପ୍ରତ୍ୟେକ କୃଷକ ତ୍ୟାଗଲାବରେ ଘାଣ୍ଟିତ ହୋଇଗଲେ ।

ମାସ ପରେ ମାସ ଚାଲିଲା । ବାଉଁଶିଆ ଟାଣ ଧରି ରହିଥାଏ । ଶହ ଶହ ଲୋକ ଗିରଫ ହେଉଥାନ୍ତି । ସରକାର ନିଜେ ଆଇନ୍ ଗ୍ରହଣ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଅଭିଯୋଗ ହେଲା ସିନା, ସରକାର ଆଜି ଜାଣି କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି କେହି କହିଲେ ନାହିଁ, ଲୋକେ ତ ଆଜିକିତି ହେଲେ ନାହିଁ, ଆଜିକିତି ଅସ୍ତିତ୍ବ ଆସିବ କୁଆଡ଼ୁ ?

ବାଉଁଶିଆ ଉପରେ ସମସ୍ତ ଭାରତର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିବା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଆନ୍ଦୋଳନ ଚଳାଇ ରଖିବାକୁ ଲୋକଙ୍କ ଚାହୁଁଥିବା ସ୍ତୋତ୍ର ଭାରତର ସବୁ ପ୍ରାନ୍ତରୁ ବାଉଁଶିଆକୁ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଗାଁ ଗହଳରେ ମଟରକାର ଚଢ଼ି ପଇତର ମାରୁଥାନ୍ତି । କେତେଜଣ ଚାଷୀ ପଟେଲଙ୍କୁ ଆସି ଫୁସ୍‌ଫୁସ୍ କରି ଲଗାଏ ଦେଲେ, ‘ଚାଲନ୍ତୁ ସଡ଼କରେ କାଠ ପକେଇ ଦେବା, ନ ହେଲେ ସଡ଼କ ମଝିରେ ଠା ଠା କରି ଗୋଜମୁନା ପୋତି ଦେବା ଯେ ସରକାରୀ ଅଫିସର-ମାନଙ୍କର ମଟରର ଟାୟାର କଣା ହୋଇଯିବ । ଏ ଗୁଡ଼ାକ ସାକ୍ଷାତ୍ ଭୂତ ପରି ଲୋକଙ୍କୁ ଡରାଇବାକୁ ବସିଛନ୍ତି, ‘ଅହିଂସା’ର ଚେକ ଖାଇ ଥଣ୍ଡା ହୋଇଯିବେ ।’

ପଟେଲ ସେମାନଙ୍କୁ ଡିଆରି କହିଲେ, ‘ନା, ନା, ତୁମର ଏ ଯେଉଁ ଲଢ଼େଇ ଚାଲିଛି ସେ ତ ଟଙ୍କା କେତେ ଲକ୍ଷ ପାଇଁ ଲାଗିନାହିଁ, ଏହା ଲାଗିଛି ଗୋଟାଏ ମନ୍ତ୍ରର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ.....ତୁମେ ଲଢ଼ୁଛ ନିଜର ଆତ୍ମମର୍ଯ୍ୟାଦା ପାଇଁ ; ଆତ୍ମମର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଅର୍ଜି ପାରିଲେ, ପରଶାମରେ ସ୍ବରାଜ୍ୟର ପଥ ପରିଷ୍କାର ହୋଇଯିବ ।’

ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଗାଁରୁ ବିଲ୍‌କୁଲ ସବୁଯାକ ଚଳନ୍ତି ସଂପତ୍ତି ସରକାର ବୋହି ନେଇଯିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସରକାରୀ ଲୋକେ ଆସିଲେ, ଚାଷୀମାନେ ନିଜର ପିଲା କବିଲା ଓ ଜନ୍ମ ଜୁନ୍ତାଙ୍କୁ ଘର ଭିତରେ ପରାଇ ଦାଣ୍ଡ ଦୁଆର ବାଡ଼ିଦୁଆର କଲି ଛପିଯାନ୍ତି । ସରକାରୀ ଲୋକେ ବାହାରେ ରଖି ହେଉଥିବା ଶଗଡ଼ ସବୁ ନେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସର୍ଦ୍ଦାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ, ‘ଶଗଡ଼ ଗୁଡ଼ି ଦେଇ, ଦଣ୍ଡା ଠାଏ ଓ ଚକଗୁଡ଼ାକ ଆଉ ଠାଏ ଠାଏ ପକାଇଦିଅ ; ଅଶଗୁଡ଼ାକ ମାଟିରେ ପୋତି ପକାଅ ।’

ସରକାର ଡେଇଁଛନ୍ତି ପିଟି ଜଣାଇ ଦେଲେ ଯେ, ବାଜ୍ୟାସ୍ତ୍ର ହୋଇ-ଥିବା କେତେକ ଜମି ନୂଆ ଲୋକଙ୍କୁ ପଟା ଦିଆଗଲାଣି ଏବଂ ଲୋକେ ଯଦି

ଭୁବନ ଖଜଣା ଦାଖଲ ନ କରନ୍ତି ତେବେ ବାର୍ଦ୍ଦୋଲୀ ତାଲୁକାର ସମୁଦାୟ ଜମି ନିଲମରେ ହସ୍ତାନ୍ତର କରିଦିଆଯିବ । ଲେଜିସ୍ଲେଟିଭ ଆସେମ୍ବଲିର ବାଚସ୍ପତି, ବଲ୍ଲଭଭାଇଙ୍କ ବଡ଼ଭାଇ ବିଠଲଭାଇ ଭାଇସ୍ପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତଠାରେ ଅଭିଯୋଗ କଲେ ଯେ, ‘ବାର୍ଦ୍ଦୋଲୀରେ ସରକାର ପକ୍ଷରୁ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଧାନ ହେଉଛି ତାହା ବହୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ, ଆଇନ୍, ଶୃଙ୍ଖଳା ଏପରିକି ସଦାଚରଣର ସୀମା ଲଙ୍ଘି ଯାଉଛି ।’ କେହି ଲୋକ ସରକାର ବିରୋଧରେ ବାହାରିଲେ, ଅନ୍ୟମାନେ ଉଦାସୀନ ଭାବେ ନିରପେକ୍ଷ ରହିବାର ‘ଯେଉଁ ଅନିଷ୍ଟକର ଦାସଭାବର ପରଂପରା’ ଚିତ୍ତ ଆସୁଛି, ତାହାକୁ ବିଠଲଭାଇଙ୍କର ଏ ଚିଠି ଭାଙ୍ଗିଲା ବୋଲି କହି ଗାନ୍ଧୀ ଏ ଚିଠିକୁ ସ୍ୱାଗତ କରିଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ, ବାର୍ଦ୍ଦୋଲୀ ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧାର ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଜୁନ୍ ୧୨ ତାରିଖ ଦିନ ହରତାଳ ପାଳିତ ହେଲା । ଭାରତରୁ ଓ ଭାରତ ବାହାରର ଥିବା ଭାରତୀୟଙ୍କଠାରୁ ବହୁତ ଟଙ୍କା ସର୍ଦ୍ଦାର ପଟେଲଙ୍କ ପାଖେ ଆସି ଅଜାତି ହେଉଥାଏ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଅଳ୍ପ କେତେଦିନ ପାଇଁ ବାର୍ଦ୍ଦୋଲୀ ବୁଲିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ଥାନରେ କୃଷକମାନେ ଶୋଭାଯାତ୍ରା କରି ତାଙ୍କୁ ପାଚେଟି ନେଉଥାନ୍ତି ।

ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ସଂବିଧାନ-ଆଇନ୍ ବିଶାରଦ ସାର୍ ତେଜ୍ ବାହାଦୁର ସାସ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ ବମ୍ବେ ଲେଜିସ୍ଲେଟିଭ କାଉନ୍ସିଲ୍‌ର ସଭ୍ୟ ଶ୍ରୀ କେ. ଏମ୍. ମୁନ୍‌ସି ଓ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଖ୍ୟାତ ଅଜିଥିବା ଆଉ କେତେକ ଭାରତୀୟ ନେତା ବାର୍ଦ୍ଦୋଲୀର ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଜ୍ଞାପନ କଲେ, ଏବଂ ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସରକାର ନ୍ୟାୟବିଚାର କରନ୍ତୁ ବୋଲି ଦାବୀ କଲେ । ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚରମ ସୀମାରେ ପହଞ୍ଚିବା ଅବସ୍ଥାରେ, ଜୁଲାଇ ୧୩ ତାରିଖ ଦିନ ବମ୍ବେର ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଲର୍ଡ୍ ଆରଡ଼ଇନ୍‌ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରାମର୍ଶ କରିବାକୁ ସିମଲା ଆସିଥିଲେ । ପାଞ୍ଚଦିନ ପରେ ବମ୍ବେକୁ ଫେରି ସେ ବଲ୍ଲଭଭାଇ ପଟେଲ, ଅବାସ ତୟାବ୍‌ଖା ଓ ଚରକଣ ନେତୃସ୍ଥାନୀୟ ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ସମ୍ମିଳନୀକୁ ଡାକିଲେ । ସମାଧାନ ପାଇଁ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାକୁ ଆଇନ୍-ଅମାନ୍ୟକାରୀ ସବୁବେଳେ ସ୍ୱାଗତ କରେ ; ଏପରି ଆଲୋଚନା ହେଉ ହେଉ ସାଲିୟ ହୋଇଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଏଥରର କଥାବାର୍ତ୍ତା ଫଳରେ ବାର୍ଦ୍ଦୋଲୀସମସ୍ୟାର କୌଣସି ସମାଧାନ ସଂଭବ ହେଲା

ନାହିଁ । ଜୁଲାଇ ୨୩ ତାରିଖରେ ବମ୍ବେ ଲେକ୍‌ସଲେଟିଭ୍ କାଉନ୍‌ସିଲ୍‌ରେ ଉଦ୍‌ଘାଟନ-ଭାଷଣ ଦେଇ ସାର୍ ଲେସଲି ଉଇଲ୍‌ସନ୍ ଏ ସଂପର୍କରେ କହିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ କଥା ହେଉଛି ‘ମହାମାନ୍ୟ ସମାଜିକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଗୋଟିଏ ଅଂଶରେ ତାଙ୍କର ଆଇନ୍ ଗୁଲୁ ହେବ କି ନାହିଁ ।’

ବାଘୋଲୀ ବିଦ୍ରୋହ ବିଷୟରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଖବରକାଗଜମାନେ ସଚେତ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ବିଲ୍‌ଡର ଲେକ୍‌ସଲେଟିଭ୍ ଏ ସଂପର୍କରେ ପ୍ରଶ୍ନମାନ ପଚାରିଲା । ଲର୍ଡ୍ ଉଇଲ୍‌ସନ୍ ଦୃଢ଼-ମତ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ, ‘ଆଇନ୍‌ଶାସନ ଜବରଦସ୍ତି ଗୁଲୁ କରିବାକୁ ହେବ ଓ ଏ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଜବତ୍ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ...’ । ପଟେଲ ଓ ବାଘୋଲୀର ସତ୍ୟାଗ୍ରହମାନେ ସରକାରର ଏ ‘ଅସ୍ତ୍ର ଝଣକିବାର’କୁ ଅବଜ୍ଞାରେ ଉଡ଼ାଇଦେଲେ ।

ସମଗ୍ର ଭାରତରୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଉପରେ ଗୃପ ପଡ଼ିଲା, ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶ-ମାନଙ୍କରେ ଏକପରି ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଉ । ଯୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ପରାମର୍ଶ ଦେଉଥାନ୍ତି । ‘ଅନ୍ୟତ୍ର ବାଘୋଲୀ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ଦେଖାଇ ସମୀପ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ବି କରିବାର ବେଳ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସିନାହିଁ । ବାଘୋଲୀ ନିଜର ସାମର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରମାଣ କରିବା ଅଦ୍ୟାପି ବାକୀ ଅଛି । ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଯେଉଁ ଗୃପ ପଡ଼ିବ ତା’କୁ ଯଦି ବାଘୋଲୀ ସଂଭାଳି ପାରିବ, ସରକାର ଯଦି ତାଙ୍କର ସର୍ବାଧିକ ଦମନମାତ୍ର ସେଠାରେ ଗୁଲୁ କରିବାକୁ ବସିବେ, ତେବେ ମୁଁ ବା ବଲ୍ଲିଭୁଆଇ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ବି, ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଅନ୍ୟତ୍ର ବ୍ୟାପିବା ବନ୍ଦ କରି ପାରିବୁ ନାହିଁ ଓ ବାଘୋଲୀ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ପରି ସେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହର ଲକ୍ଷ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ପରିସରରେ ଆବଦ୍ଧ ରଖି ପାରିବୁ ନାହିଁ ।.....’ । ସମଗ୍ର ଭାରତ ସେତେ-ବେଳେ କେତେ ତ୍ୟାଗ ବରଣ କରିପାରିବ, କେତେ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସହିପାରିବ, ତାହାରିହାରୀ ସେତେବେଳର ସତ୍ୟାଗ୍ରହର ପରିସର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହେବ ।’ ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାଘୋଲୀର କୃଷକମାନେ ‘ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ବଳୀଆରତ୍ନ ତଳେ ନିରାପଦ ହୋଇ ଥାନ୍ତୁ’ ।

ପଟେଲ ଗିରଫ୍ ହେବେ ବୋଲି ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଆଶଙ୍କା ହେଉଥାଏ । ତେଣୁ ଅଗଷ୍ଟ ୨ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ ନିଜେ ବାଘୋଲୀରେ ଯାଇ ରହିଲେ । ଅଗଷ୍ଟ ୬ ତାରିଖରେ କିନ୍ତୁ ସରକାର ମୁଣ୍ଡ ଲୁଆଁଇ ଦେଲେ, ବନ୍ଦୀ ହୋଇଥିବା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମୁକ୍ତି ଦେବାକୁ ଜବାବ୍ ଦେଲେ ;

ବାଜ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବା ଜମି, ବାଜ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବା ଜନ୍ତୁଜୁନ୍ଦା ବା ସେମାନଙ୍କ ଉଚିତ ମୂଲ୍ୟ ଫେରାଇଦେବାକୁ ରାଜି ହେଲେ, ଏବଂ ମୂଲ୍ୟ କଥା, ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିବା ଖଜଣା ଗୁଡ଼ିକ କରଦେବାକୁ କହିଲେ । ପଟେଲ୍ ଜବାବ୍ ଦେଲେ ଯେ କୃଷକମାନେ ସାବକ୍ ରେଟ୍‌ରେ ଖଜଣା ଅସୁଲ ଦେବେ । ଉଭୟ ପକ୍ଷ ନିଜର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଯଥାଯଥ ଭାବେ ପାଳନ କଲେ ।

ଆରୁଞ୍ଜନ ଓ ଭାରତକୁ ଗାନ୍ଧୀ ଦେଖାଇ ଦେଲେ ଯେ, ତାଙ୍କ ଅସୁର କରମତି ଅଛି ।

ସରକାର ଓ ଜନସାଧାରଣ ଉଭୟଙ୍କ ମନରେ ଏତେବେଳେ ଏକ ପ୍ରଶ୍ନ : ଏ ଅସୁର ଗାନ୍ଧୀ ବ୍ୟାପକଭାବେ ପ୍ରୟୋଗ କରିବେ ନା ନାହିଁ ?

ଭାରତରେ ଗଣ୍ଡଗୋଳିଆ ଅବସ୍ଥା ଲାଗି ରହିଥାଏ । ସାଇମନ୍ କମିଶନ୍ ୧୯୨୮ ଫେବୃଆରୀ ୩ ତାରିଖରେ ବମ୍ବେରେ ପାଦ ଦେଲା ଦିନୁ ଭାରତ ତାକୁ ବ୍ୟବହାର କରୁଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀ ଏଭଳି ନିରାପତ୍ତ ଭାବେ ତା'କୁ ବ୍ୟବହାର କରୁଥାନ୍ତି ଯେ, ଯେ କମିଶନ୍‌ର ନାମ ସୁଦ୍ଧା ଭୁଣ୍ଡରେ ଧରି ନ ଥାନ୍ତି କି ଲେଖି ନ ଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ, କମିଶନ୍‌ର ଅସ୍ତିତ୍ବ ସୁଦ୍ଧା ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟମାନେ କମିଶନ୍‌ର ଅସ୍ତିତ୍ବ ସ୍ୱୀକାର କରି ତା' ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିରୋଧ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥାନ୍ତି । ଲହୋରରେ ହୋଇଥିବା ଗୋଟାଏ ବିରାଟ ସାଇମନ୍-ବିରୋଧୀ ସଭାରେ ପଞ୍ଜାବର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ରାଜନୀତିକ ନେତା ଲଜପତ୍ ସିଂହ—ବୟସ ୭୪, ଗାନ୍ଧୀ ସ୍ୱାକ୍ଷର ନାମ ଦେଇଥିଲେ ‘ପଞ୍ଜାବକେଶରୀ’—ପୁଲିସ୍‌ର ଲୁଠି ମାଡ଼ରେ ଆହତ ହୋଇ ଅଳ୍ପଦିନ ଭିତରେ ପ୍ରାଣ ହରାଇଲେ । (ଲୁଠି ବୋଇଲେ ୪ଫୁଟ ଲମ୍ବା ବାଉଁଶ ଠେଙ୍ଗା; ପୁଲିସ୍‌ ଜନତାକୁ ଆକ୍ରମଣ କଲାବେଳେ ସ୍ୱାକ୍ଷର ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି ।) ପ୍ରାୟ ଏଇ ସମୟରେ, ଲକ୍ଷ୍ନୌରେ ହୋଇଥିବା ଗୋଟାଏ ସାଇମନ୍-ବିରୋଧୀ ସାଧାରଣ ସଭାରେ ଜବାହରଲାଲଙ୍କ ଉପରେ ଲୁଠିମାଡ଼ ହୋଇଥିଲା । ଡିସେମ୍ବର ୧୯୨୮ରେ, ଲଜପତ୍ ସିଂହଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର କେତେ ସପ୍ତାହ ପରେ, ଲହୋରର ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ପୁଲିସ୍‌ ସୁପରିଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ୍ ସିର୍ଜର୍ସ୍ ସାହେବଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରାଗଲା । ଏହି ହତ୍ୟାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ‘କାପୁରୁଷୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ’ ବୋଲି ନିନ୍ଦା କରିଥିଲେ । ହତ୍ୟା-କାଣ୍ଡ କରିଥିବାର ସନ୍ଦେହ ହୋଇଥିବା ଆସାମୀ ଭଗତ୍ ସିଂହ ଧରା ନ ଦେଇ ଆମ୍ବଗୋପନ କରିଥିଲେ ; ଅବଳମ୍ବେ ସେ ଜାମ୍ମାୟା ବାବର ଗୌରବ ପାଇଗଲେ ।

୧୯୨୮ର ଶରତ୍ କାଳରେ ବଡ଼ି ଉଠୁଥିବା ଶ୍ରମିକ ସଂଗଠନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସରକାର କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଶ୍ରମିକ ସଂଗଠନର ନେତା, ସାମ୍ୟବାଦୀ ଓ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନେ ବନ୍ଧୁସଂଖ୍ୟାରେ ଗିରଫ ହେଲେ । ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ବିରୋଧ ଢେଳିଲା । ଏ ବିରୋଧ ମୂଳରେ ନିଜ ଗୋଷ୍ଠୀର ସ୍ୱାର୍ଥ ଓ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ଆକାଂକ୍ଷା ମିଶିମାଣି ଥାଏ ।

ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶ ସବୁବେଳେ ଗଣ୍ଡଗୋଳର ପୀଠ ହୋଇଥାଏ । ସେଠାରେ ସରକାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ ଯେପରି ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଥାଏ, କଂଗ୍ରେସ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେହିପରି ବିରୋଧ ଦେଖାଯାଉଥାଏ । ବଙ୍ଗରେ ବିରୋଧର ପ୍ରତୀକ ସୁଭାଷ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଖୁବ୍ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଥାନ୍ତି ଓ ବହୁ ସଦାଶିବାଳା ଯୁବକ ତାଙ୍କର ଅନୁଚର ହୋଇଥାନ୍ତି । ସୁଭାଷଙ୍କର ମାତୃବାଦ ଥାଏ, ‘ମୋତେ ରକ୍ତ ଦେଲେ ମୁଁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେବ ବୋଲି ଜବାବ ଦେଉଛି’ ।

ଗାନ୍ଧୀ ରାଜନୀତିକ ବାଧୁମଣ୍ଡଳରେ ସଂକଟର ଲକ୍ଷଣ ବାହୁଥାନ୍ତି । ସେ କହିଥିଲେ, ପ୍ରଚଳିତ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶାସନ ସଂସ୍ଥା ‘ପୁରାପୁର ମନ୍ଦିର, ସେଥିରେ ଭଲ ବୋଲି ଲେଖିମାତ୍ର ନ ଥାଏ’ । ତାଙ୍କର ସାମାନ୍ୟ ଇଚ୍ଛାରେ ଯାହା ଭାରତରେ ହଜାରେ ବାଉଁଶିଆ ନିମେଷ ମଧ୍ୟରେ ଫୁଟିଉଠିବ । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ, ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ନିୟୁତ ସେନାପତି ପରି, ସମ୍ମୁଖ ସମର ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟ ଓ ସ୍ଥଳ ଉପରେ ସବୁବେଳେ ଆଖି ରଖିଥାନ୍ତି । ଭାରତର ଶକ୍ତିକୁ ସେ ଯେତେକ କଲିଥାନ୍ତି, ତା’ର ଦୁର୍ବଳତା ଓ କଂଗ୍ରେସର ଦୋଷାଦୋଷକୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି କଲିଥାନ୍ତି । ହୁଏତ, ସେ ଯଦି ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ଅପେକ୍ଷା କରନ୍ତି ତେବେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସଂଘର୍ଷ ଏଡ଼ିଦେବା ସଂଭବ ହୋଇପାରେ । ସଂଘର୍ଷର ସଂଭାବନା ଏଡ଼ିବା ପାଇଁ ସମସ୍ତ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ପୂର୍ବରୁ, ଅହିଂସା ଉପାୟରେ ହେଲେ ବି, ବଳ କଷାକର୍ଷି କରିବାକୁ ବାହାରିବା ଉଚିତ ହେବନାହିଁ ବୋଲି ସେ ବିଚାରୁଥାନ୍ତି ।

ମନର ଏହିପରି ସନ୍ଦିହାନ ଅବସ୍ଥାରେ, ୧୯୨୮ ଉପେନ୍ଦ୍ରର ମାସରେ କଲିକତାରେ ବସୁଥିବା କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ସେ ବାହାରିଲେ । ବାଟରେ, ନାଗପୁର ଷ୍ଟେସନ୍‌ଠାରେ ଗାଡ଼ି ଅଟକିବା ଅବସରରେ କେତେକ ବନ୍ଧୁ ତାଙ୍କୁ କେତୋଟି ଅନୁଭୂତ୍ୟା ଓ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଥିଲେ ।

ସେମାନେ ପଚାରିଲେ, ‘ସ୍ବାଧୀନତା ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ରାଜନୀତିକ ସଂଘର୍ଷର ସୁସମାପ୍ତି ହେଲେ ଆପଣ କି ପଛା ଧରିବେ ?’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ମୁଁ ଯେଥିରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ମଜିବି ନାହିଁ ।’

‘ତେବେ କ’ଣ ଜାତୀୟ ସୁରକ୍ଷା ସଂକଳନ ବେସରକାରୀ ସେନା ଗଠନ ବିଷୟରେ ଆପଣଙ୍କର ମତ ନାହିଁ ?’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଧର ବାନ୍ଧ ଲୋକଙ୍କୁ ଅହିଂସା କରିବା ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି ଉପଲବ୍ଧ୍ୟ କରୁଥିବାରୁ ମୁଁ ଏପରି ସେନାଗଠନର ସମ୍ଭବତା ମତ ଦେବି ଯେ, ସ୍ବାଧୀନତା ମିଳିବା ପରେ ଯାଇ ଏଭଳି ସେନା ଗଠିତ ହେବା ମୁଁ ବଢ଼େ । ତା’ର ବେଳ ବର୍ତ୍ତମାନ ନୁହେଁ, ଅହିଂସା ଭାବରେ ଜାତୀୟ ସଂକଟର କିପରି ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ହେବ ତାହା ମୁଁ ଏବେ ଲୋକଙ୍କୁ ବତାଉଛି ।’

କିନ୍ତୁ କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନରେ ସନ୍ନିପାତ ଉଦ୍ୟମ ଭୁଲନ୍ତୁ ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ଦାବୀ ହେଲା । ଅନୁଷ୍ଠାନର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତା ଅଛି କି ନାହିଁ ଓ କଥାରେ ଯାହା କୁହାଯାଉଛି ତହିଁରେ ବାସ୍ତବତା କେତେ ଅଛି, ଗାନ୍ଧୀ ନିରାଶ କରୁଥାନ୍ତି । କଂଗ୍ରେସ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଆହ୍ୱାନ କରିବ, କିନ୍ତୁ କଂଗ୍ରେସ କ’ଣ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ ସେନାବାହିନୀ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛି ? ଗାନ୍ଧୀ ଚାହୁଁଥାନ୍ତି, କଂଗ୍ରେସର ‘ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସ୍କାର’ ହେଉ । ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ପ୍ରାୟଶଃ ନିଜକୁ ନିଜେ ନିର୍ଦ୍ଦାରିତ କରୁଛନ୍ତି... ଏଭଳି ଗଠିତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସମଗ୍ର ଦେଶକୁ ଏକତ୍ର କରି ଦୁର୍ଦ୍ଦମମୟ ଭାବେ ସଂଘର୍ଷ କରିବାକୁ ବାସ୍ତବ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅର୍ଜି ପାରିବ ନାହିଁ’ ।

କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ଆପତ୍ତି ସତ୍ତ୍ୱେ କଂଗ୍ରେସକୁ ରୋକି ହେଲାନାହିଁ । ଏଥର କଂଗ୍ରେସର କର୍ମସୂଚୀରେ ବିମୁଖକାରୀତାର ଅବସର ନ ଥାଏ । ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଓ ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ କଂଗ୍ରେସର ଯୁବକ ଗୋଷ୍ଠୀଙ୍କୁ ହାତମୁଠାରେ ରଖିଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଦାବୀ, ଆଉ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ବାଧୀନତା ଘୋଷଣା କରାଯାଉ; ତା’ପରେ ଆରମ୍ଭ ହେଉ ସ୍ବାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ । ସଂଗ୍ରାମ କଥା ଶୁଣାଶରରେ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ନ ଥିଲେ ହେଁ ଘୋଷଣା ପରେ ତାହା ଯେ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବି ଏହା ବେଶ୍ ବୁଝାପଡ଼ୁଥିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରକୁ ଦୁଇବର୍ଷ ସମୟ ଦିଆଯାଉ

କିନ୍ତୁ ଯୁବକମାନଙ୍କ ଗୁପ୍ତ ଫଳରେ ସେ ଦୁଇବର୍ଷକୁ କାଟି ଏକ ବସ କଲେ । ୧୯୨୯ ଡିସେମ୍ବର ୩୧ ତାରିଖ ସୁଦ୍ଧା ଭାରତକୁ ଯଦି ଔପନିବେଶିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ନ ମିଳେ, ତେବେ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ନିଜେ ପୃଥିବୀ ସ୍ୱାଧୀନତାର ପକ୍ଷପାତୀ ବୋଲି ଅବଶ୍ୟ ଦୋଷଣା କରିବି’ ।

ଗାନ୍ଧୀ କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନରେ ଜଣାଇ ଦେଲେ, ‘ଆଉ ପନ୍ଦର ଫେରିବାର ବାଟ ମୁଁ ଆପେ ବନ୍ଦ କରି ଦେଇଛି ।’

୧୯୨୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦଟି ଅତି ଫକଟପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଭାରତର ଭାଗ୍ୟନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ହେବ ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼ିଲା ।

୧୯୩୦ ପାଇଁ କ୍ଷେତ୍ର ପସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ୧୯୨୯ରେ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଗସ୍ତ କଲେ । ଏଥର ସେ ଆଉ ପ୍ରଥମ ବା ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ରେଲ ଡିବାରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ଯାତ୍ରା କରିବାକୁ ମର୍ଜିତ ନାହାଁଁ । ପୁଣି ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସେ ଦେଖିଲେ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଯାତ୍ରୀମାନେ ଯେପରି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପରିଚ୍ଛନ୍ନତାକୁ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ ଅପରିଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବରେ ଯାତ୍ରା କରୁଥିଲେ, ଏବେ ବି ସେହିପରି କରୁଛନ୍ତି ।

ଫେବୃଆରୀ ମାସରେ ସେ ଭାରତର ପଶ୍ଚିମପ୍ରାନ୍ତସ୍ଥ ପିନ୍ଧ୍ରଦେଶରେ ଗସ୍ତ କରୁଛନ୍ତି, ଦିଲ୍ଲୀ କଂଗ୍ରେସର ବିଦେଶୀବିତ୍ତବର୍ଜନ କମିଟିର ସଭାପତିତ୍ୱ କରିବାକୁ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଡାକରା ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ବ୍ରିଟିଶ ବହିଷ୍କର ଓ ଡାକ୍ତର ଯନ୍ତ୍ରପାତି ବର୍ଜନ କରିବାକୁ ସେ ଗୃହ ନ ଥିଲେ । କେବଳ ବ୍ରିଟିଶ୍ ବିତ୍ତବର୍ଜନ ହେଉ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ମତ ନ ଥିଲା । ଯେ କୌଣସି ବିଦେଶୀରୁ ଆସୁଥିବା ବସ୍ତୁ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ସେ ଗୃହ୍ୟଥିଲେ ଓ ଚତୁର୍ପରିବର୍ତ୍ତେ ଭାରତୀୟ ମିଲ୍‌ଲୁଗା ପ୍ରଚଳନ ନ ହୋଇ ଖର୍ଚ୍ଚାର ପ୍ରଚଳନ ହେଉ ବୋଲି ତାଙ୍କର ମତ ଥିଲା । ସେ ମନେ କରୁଥିଲେ, ୧୯୩୦ର ସଂଗ୍ରାମ ପାଇଁ ମହାପ୍ରଧାନ ଅସ୍ତ ହେବ, ଖର୍ଚ୍ଚାର ଏକାନ୍ତ ବ୍ୟବହାର । ଭାରତରେ ସମସ୍ତେ ଖର୍ଚ୍ଚା ବ୍ୟବହାର ଆଉ କିଛି ପିନ୍ଧିବେ ନାହାଁଁ । ୧୯୩୦ର ସଂଗ୍ରାମକୁ ହାତକଟା ସୁତାର ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି ଭାରତୀୟମାନେ ଯାତ୍ରା କରିବେ ।

ଦିଲ୍ଲୀରେ ଯେଉଁ କେତେଦିନ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ତା’ର ଭିତରେ ଗାନ୍ଧୀ ଗୋଟିଏ ବ୍ଲୁ ଷ୍ଟେଜରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଏଇଥିରୁ ନାନାପ୍ରକାର

ଗୁଜବ ଉଠିଲା । ଏ ଘୋର ଦେଇଥିଲେ ଲେକ୍‌ସ୍‌ଲେଟିଭ ଆସେମ୍ବଲିର
 ବାଚସ୍ପତି ପଟେଲ । ନିମନ୍ତ୍ରିତ ଅତିଥିଙ୍କ ଭିତରେ ଥିଲେ ଗାନ୍ଧୀ, ଲର୍ଡ୍,
 ଆରୁଉଲ୍, ଜିନା, ମୋଡିଲଲ ନେହେରୁ, ପଣ୍ଡିତ ମାଲବୀୟ, ବିକାମ୍‌ରର
 ମହାରାଜା ଓ କାଶ୍ମୀରର ମହାରାଜା । ୧୯୩୦ର ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରମିକ ସମାଜ
 ଇଂରେଜ ଓ ଭାରତୀୟଙ୍କ ଭିତରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ଏ
 ଗୁ-ଘୋର ଆୟୋଜନ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଟବରକାଗଜବାଲା ଓ
 ରାଜନୀତିକଭାଷାପତ୍ର ଲୋକେ ଅନୁମାନ କଲେ, କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏ
 ବିଷୟରେ କଲ୍‌କତା ଜଲ୍‌କତା ଏତେ ମାଡ଼ଗଲା ଯେ, ଯୁକ୍ତ-କଣ୍ଠିଆର
 ଗୋଟିଏ ଅନୁପମ ଅନୁକ୍ଳେଦରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାଦ୍ୱାରା ଗାନ୍ଧୀ ଏ ଭୋଜି-
 ସଭାକୁ ସମ୍ମାନିତ କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ଯେ, ସ୍ୱାଧୀନତା
 ଆନ୍ଦୋଳନର ପକ୍ଷଭୁକ୍ତ ପଟେଲ, ହୁଏତ 'ଭାରତ ଓ ଇଂରେଜଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
 ଉତ୍ପଳିତବା ଅଚଳ ଅବସ୍ଥା ଭାଙ୍ଗି କଥାବାର୍ତ୍ତା ଚଳାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ
 ଏ ଗୁ ଭୋଜିର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ
 ଆୟୋଜିତ ଗୋଟିଏ ମାମୁଲି ଗୁ ଭୋଜିରେ ଏ ଦିଗରେ ବିଶେଷ କିଛି
 ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ମୋ ବିଚାରରେ, ଉଭୟ ପକ୍ଷ ଏ ବିଷୟରେ
 ମୁକାବଲ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ସମାଧାନ ଦିଗରେ
 କୌଣସି ଅଗ୍ରଗତି, ଏ ଭଳି ଘରେଇ ମିଳନ କାହିଁକି, ଆନୁଷ୍ଠାନିକ
 ମିଳନରେ ବି ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଆମେ ତ ଜାଣେ, ଆମ ପକ୍ଷ ରୁଡ୍‌ଲଫ୍
 ମୁକାବଲ ସକାଶ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହେଁ । ନିତାନ୍ତ ବାଧ୍ୟ ନ ହେଲେ
 ଭାରତର ଆକାଂକ୍ଷା ପୂରଣ କରିବା ଦିଗରେ ଯେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଅଗ୍ରସର
 ହେବ ନାହିଁ ଏ କଥା ସୁନିଶ୍ଚିତ । ଭାରତର ହିତ କରିବେ ବୋଲି
 ଇଂରେଜମାନେ ଏ ଦେଶର ଶାସନ କରୁ ନାହାନ୍ତି । ଏହା ତାଙ୍କର ଏକାନ୍ତ
 ସ୍ୱାର୍ଥସାଧକ ବ୍ୟବସାୟ, ଦିନ ପରେ ଦିନ ଏକନିଷ୍ଠ ବିରୁଦ୍ଧବୃତ୍ତିର
 ପ୍ରୟୋଗରେ ସେ ଏହା ନିର୍ମମ ଭାବେ ଚଳାଇଛନ୍ତି । ବେଳେ ବେଳେ
 ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ଜନହିତୈଷଣା ଓ ବଦାନ୍ୟତାର ଯେଉଁ ଲେପ
 ବୋକ୍‌ଛନ୍ତି ତଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ ପୀଡ଼ିତର ଯନ୍ତ୍ରଣା ବହୁ ସମୟ ଧରି ରହିବା
 ସମ୍ଭବ ହେଉଛି । ମଝିରେ ମଝିରେ ଏଭଳି ଯେଉଁ ବନ୍ଧୁମିଳନ ହେଉଛି,
 ଏଥିରୁ ଏତିକିମାତ୍ର ଜଣା ପଡ଼ୁଛି ଯେ, ଉଭୟ ପକ୍ଷ ଅସଲ ବୁଝାପଡ଼ା ପାଇଁ
 ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ, ଉଭୟଙ୍କୁ ଏକାଠି କରିବା କଷ୍ଟ ହେବ ନାହିଁ । ପାଠକ-

ମାନେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୁଅନ୍ତୁ ଯେ ଏ ରୁ ଭୋଜ ପକ୍ଷରେ କୌଣସି ରାଜମାତକ ତାହାପର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ । ଏହା ବାଚସ୍ପତି ପଟେଲ୍‌ଙ୍କର ପ୍ରଶଂସାମୟ ଖିଆଲ୍‌ର ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମାତ୍ର ।

୧୯୨୯ର ପ୍ରଥମ ଋତୁମାସ ଗାର୍ଲୀ କଲିକତାରେ ବିଦେଶୀ ଲୁଗାପଟା କୁଡ଼ରେ ନିଆଁ ଲଗାଉଥାନ୍ତି ଓ ବହୁଦିନରୁ ମକୁବ୍ ଥିବା ବର୍ମା ଗସ୍ତରେ ଯାଇ ସେଠାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ବକ୍ସିତା ଦେଉଥାନ୍ତି (ଏବେ ଆଉ ବର୍ମା ଭାରତର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନୁହେଁ) । ଏଇ ସମୟ ଭିତରେ, ଆର୍‌ଉଇଇନ୍‌ଙ୍କ ଶାବମା-ଲେଖକ ଲେଖିଛନ୍ତି, ଆର୍‌ଉଇଇନ୍ 'ରାଜମାତକ ସହାସବାଦ ଓ ଶ୍ରମିକ ବିକ୍ଷୋଭ ଦବାଇବା ନିମନ୍ତେ ଶାସନଗତ ନୂତନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉଦ୍‌ଭାବନରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥାନ୍ତି' । ଦୁଃଖର ବିଷୟ, ଆର୍‌ଉଇଇନ୍ ବୁଝିପାର ନ ଥିଲେ ଯେ, ଶାସନଗତ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବା ସଂସ୍କାର ଭାରତର ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିବାର ଉପଯୋଗୀ ନ ଥିଲା । ରାଜମାତକ ବିଚକ୍ଷଣତାଦ୍ୱାରା ଏହା ହୋଇ ପାରିଥାନ୍ତା ।

ଏପ୍ରିଲ୍ ୮ ତାରିଖ ଦିନ, ୧୯୨୮ ଡିସେମ୍ବରରେ ଲୁହୋରଠାରେ ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ପୁଲିସ୍ ସୁପରଂଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ୍ ସଣ୍ଡର୍ସ୍‌ଙ୍କୁ ମାରି ଗାଏବ୍ ହୋଇଥିବା ଭଗତ୍ ସିଂହ ହଠାତ୍ ନିଉଦିଲ୍ଲୀର ଲେଜିସ୍‌ଲେଟିଭ୍ ଆସେମ୍ବ୍ଲି ଭବନରେ ପଶିଗଲା । ସେତେବେଳେ ଆସେମ୍ବ୍ଲି, ତାହାର ଇଂରେଜ ଓ ଭାରତୀୟ ସଦସ୍ୟଙ୍କଦ୍ୱାରା ଭରପୂର୍ ହୋଇଥାଏ । ଭଗତ୍ ସିଂହ ମେମ୍ବରଙ୍କ ମଝିକୁ ଦୁଇଟା ବୋମା ଫିଙ୍ଗି ଦେଲା ଏବଂ ଗୋଟାଏ ସ୍ୱୟଂନିୟ ପିସ୍ତଲରୁ ଗୁଳି ଫୁଟାଇବାରେ ଲାଗିଲା । ବୋମା ଦୁଇଟା ତୋ'କନି ଫାଟିଲା କିନ୍ତୁ ଭାଗ୍ୟକୁ, ଛୋଟ ଛୋଟ ଡାକ୍ତରୀ ଟୁରୁରରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ, କେତେଟା ବଡ଼ ବଡ଼ ଶେ ହୋଇ ବେଶି ବାଟ ଛୁଟିକି ନ ଯାଇ ପଡ଼ିଲା ; ତେଣୁ ଜଣେ ମାତ୍ର ସଦସ୍ୟ ଗୁରୁତର ଆଘାତ ପାଇଥିଲେ । ଏତିକିବେଳେ ସାର୍‌ଜନ୍ ସାକମନ୍ ଆସେମ୍ବ୍ଲିର ଦର୍ଶକ ଗ୍ୟାଲେରୀରେ ଥିବାରୁ, ଏ ଘଟଣା ସ୍ୱଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିଥିଲେ । ଭାରତ ବିଷୟରେ ସର୍ବଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣା ସେ ଏଇଥିରୁ ପାଇଥିବେ ; ସେଇ ମାସରେ କମିଶନ୍ ଭାରତରୁ ବିଦାୟ ନେଲେ ।

୧୯୨୯ ମେ ମାସରେ, ବ୍ରିଟେନ୍‌ରେ ସାଧାରଣ ନିର୍ବାଚନ ହେଲା ; କମନ୍‌ସ୍ ସଭାରେ ଶ୍ରମିକ ଦଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠତା ପାଇ ନ ଥିଲେ ହେଁ, ଏକକ-ସଂଖ୍ୟା ଗରିଷ୍ଠ ଦଳ ହୋଇଥିବାରୁ ସରକାର ଗଠନ କଲେ, ଏବଂ

ରାମସେ ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲ୍‌ଡ୍ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ହେଲେ । ନୂଆ ସରକାର, ବିଶେଷ କରି ନୂଆ ଭାରତସତ୍ତାବ ମିଷ୍ଟର ଉଏଲ୍‌ଡ୍‌ଲ୍ ବେନ୍କ୍ ସହିତ ଭାରତ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଲଣ୍ଡନ୍ ଆରୁ ଉଇନ୍‌ଜୁନ୍ ମାସରେ ବିଲ୍‌ଡ ଅଭିମୁଖେ ଜଳଯାତ୍ରା କଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ତ କହିଥିଲେ, ‘ତୁମେ ତ ଜାଣ, ମୋର ଗୋଟିଏ ବିଶେଷତ୍ତା ଯେ ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ କଥାର ଭଲ ଦିଗଟା ଦେଖିବାକୁ ସୁଖ ପାଏ, ମନ୍ଦ ଦିଗଟା ଦେଖିବାକୁ ରୁହେନାହିଁ ।’ ତଦନୁସାରେ ସେ, ବିଲ୍‌ଡ ସରକାର ଶ୍ରମିକ ଦଳ ହାତରେ ପଡ଼ିବାରେ, ଆଶା କଲେ ଯେ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ଭାରତୀୟ ବଦଳିବ, ଏବଂ ୧୯୩୦ରେ ଯେଉଁ ସଂଘର୍ଷ ହେବାର କଥା ତାହା ଏଡ଼ି ହୋଇଯିବ ।

ସୁଫଳର ଆଶା ରଖିଥିଲେ ହେଁ, ସେ ଅତି ଆଶାୟୀ ହୋଇ ମେଢ଼କୁ ଉଠି ଯାଇ ନ ଥିଲେ ଭାରତର ମାଟିରେ ନିଜର ନଗ୍ନ ପାଦ ରଖି ରହିଥାନ୍ତି । ସଂସାଧବାଦୀଙ୍କ ହିଂସାକାଣ୍ଡକୁ ନିରାଶ୍ରୟ ଭାବେ ନିନ୍ଦା କରି ସେ କହିଥିଲେ, ‘ଭାରତର ଜାତୀୟ ଦାସୀ ସ୍ୱଚ୍ଛମନରେ ଓ ଯଥାସମୟରେ ପୂରଣ କରି ସରକାର ଏ ସଂସାଧବାଦୀଙ୍କ କାଣ୍ଡ ବନ୍ଦ କରିପାରନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ଏଭଳି ଭାବିବା ଦୁରାଶା ମାତ୍ର । ଏଭଳି କରିବାକୁ ହେଲେ ସରକାରର ହୃଦୟପରିବର୍ତ୍ତନ ଦରକାର, ଖାଲି ମାତ୍ର ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଏ ମନୋଭାବ ଆସିବ ନାହିଁ । ଦିଗବଳୟରେ ଯେଉଁ ଶକ୍ତିର ଦେଖାଯାଉଛି ସେଥିରୁ ବିଶ୍ୱାସ କରି ହେଉନାହିଁ ଯେ, ନିକଟ ଭବିଷ୍ୟତରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରର ହୃଦୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଆଶଂକା ଥାଏ ଯେ, ଭାରତୀୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବ୍ରିଟିଶ୍‌ଙ୍କର ଗୋଟାଏ ରକ୍ତାକ୍ତ ସଂଘର୍ଷ ହେବ । ‘ସୂକ୍ଷ୍ମ ଇଣ୍ଡିଆ’ର ୧୯୨୯, ମେ, ୯ ତାରିଖ ସଂଖ୍ୟାରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଭାରତ ଯଦି ହିଂସାମୂଳକ ସଂଘର୍ଷରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଏ, ତେବେ ତାହା ମୋ ବରୁଣରେ ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱାଧୀନତା ହେବ ନାହିଁ ଏବଂ ସେଭଳି ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଥିବା ଭାରତ ମୋ ଗର୍ବର ପାତ୍ର ହେବ ନାହିଁ । ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଦେଖିଲ ପରି ସେ ଭାରତର ଆଦର୍ଶକୁ ରୂପ ଦେଇ କହିଥିଲେ, ଅହିଂସା ଉପାୟରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆସିବ, ‘ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ବୁଝାମଣା ହେଲପରି ଗୋଟି ବ୍ରିଟେନ୍ ସଙ୍ଗେ ବୁଝାମଣା ହୋଇ ଭାରତ ଏହା ପାଇବ’ । ସେ ପୁଣି କହିଥିଲେ, ‘ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀର ଔଚିତ୍ୟ ଧରି ପୃଥିବୀରେ ସବୋଇ ଶମତା ହାସଲ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବ୍ରିଟେନ୍ ଏଭଳି

ବୁଝାମଣା କରିବ ନାହିଁ ; ଯଦି କରିବ, ବିଶ୍ୱାସନବିକଳାର ମନ୍ତ୍ରରୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମୁରଣ କରିବା ପାଇଁ ବିମାତୃଭାବେ ଏଥିପାଇଁ ଅଗ୍ରସର ହେବ ।’

ସେ ବେଳ ପାଖରେ ଆଖରେ ନ ଥାଏ ।

ବୁଝିଣ ସରକାର ସଙ୍ଗେ ବଳ କଷାକର୍ଷିତ ଭୟାବହ ସମୟ ମାତ୍ର ମାସ କେତୋଟା ପରେ ଆସିବାକୁ ଥିଲେ ହେଁ, ସାଧାରଣତଃ ଯେଉଁ ସବୁ ଗ୍ଲେଟ ଗ୍ଲେଟ କଥାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମନ ପ୍ରାୟ ଆବଦ୍ଧ ଥାଏ, ସେ ସେଇ ସବୁ ବିଷୟର ଆଲୋଚନାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ‘ଜାତୀୟ ଦୋଷ’ ବୋଲି ଶିରୋନାମା ଦେଇ ଗୋଟିଏ ସଂପାଦକୀୟ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସେ ପରିଷ୍କାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନତା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନାକୁ ଫେରିଥାନ୍ତି । ମଫସଲ ଅଞ୍ଚଳରେ ମଟରରେ ଯାଉ ଯାଉ ସେ କୃଷ୍ଣାନୟା ପାର ହେଲେ । ସେଇ ବିଷୟରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ନୟା କୁଲରୁ ଅଳ୍ପ କେତେ ଗଜ ଦୂରରେ ଶହ ଶହ ପୁରୁଷ ସ୍ତ୍ରୀ ଝାଡ଼ା ଫେରି ବସିଥାନ୍ତି । ଆମ ଗାଡ଼ି ତାଙ୍କର ମଝିରେ ଗଲ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଏଇ ନୟାରେ ଲୋକେ ସ୍ନାନ କରନ୍ତି, ଘୃଷ୍ଣ ପାଣି ପିଅନ୍ତି । ଅଥଚ ଏଇଠାରେ ଲୋକେ ଏଇପରି ସଦାଗୁରୁର ନିୟମ ଭଙ୍ଗ କରୁଥାନ୍ତି, ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟରକ୍ଷାର ପ୍ରାଥମିକ ନିୟମ ଲଂଘନ କରି ସମାଜଠାରେ ଅପରାଧୀ ହେଉଥାନ୍ତି । ଯା ବାଦ୍ ପୁଣି, ମୁଲ୍‌ବାନ୍ ସାରର ଅପବ୍ୟବହାରଦ୍ୱାରା ଆର୍ଥିକାତ୍ମକ କ୍ଷତି । ଏଇ ମଳତକ ଯଦି ଶ୍ୟାମ୍ବେଶ୍ୱରରେ ତ୍ୟାଗ କରୁଥାନ୍ତେ ଓ ତାହା ଗୃହମାଟିରେ ମିଶିଯାଉଥାନ୍ତା ତା’ହେଲେ କେତେ ଲଭ ନ ହୁଅନ୍ତା ?.....ମୁ୍ୟନିସିପାଲଟିମାନେ ଏ ଦିଗରେ ଧ୍ୟାନ ଦେବା ଉଚିତ ।’

ଗସ୍ତବେଳେ ତାଙ୍କର ଓ ତାଙ୍କ ସହଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଝଟ୍ଟ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ସେ ମୁଣ୍ଡ ଘୁରୁଉଥାନ୍ତି । ସେ ହସାବ ମାଣି ଦେଖିଲେ ଯେ ‘ଏ ଖଟ୍ଟ, ଗସ୍ତବେଳେ ଆଦାୟ ହେଉଥିବା ଗୁନ୍ଦାର ଶତକଡ଼ା * ଭାଗରୁ ବେଶି ହେଉନାହିଁ.....ଖଟ୍ଟ ଅଥଥା ଅଧିକ ହେଉନାହିଁ ବୋଲି ଏହା କହିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ, ମୋତେ ମାନିବାକୁ ହେଉଛି ଯେ, ବହୁତ ଗୁନ୍ଦା ଆଦାୟ ହେଉଛି ବୋଲି ଗୁଡ଼ାଏ ମଟରଭଡ଼ା ଦେଇ ଠା’କୁ ଠା’ ଉଡ଼ିବା ଆମ ପକ୍ଷରେ ଉଚିତ ନୁହେଁ ।’ (ଗାନ୍ଧୀ ଜୀବନରେ କେବେ ଉଡ଼ାଜାହାଜରେ ବସି ନ ଥିଲେ । ଏଠାରେ ‘ଉଡ଼ିବା’ ଅର୍ଥ ଦୁଇଗାମୀ ମଟରରେ ଯିବା ।)

ସରକାର-ବିରୋଧୀ ଲେଖା ପାଇଁ ସଂପାଦକମାନଙ୍କ ଅସିମ୍ ଓ ଘର ଖାନତଲୁସ ହେଉଥାଏ । ଏହି ଖାନତଲୁସିର ସଂବାଦ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରୁ

ଗାନ୍ଧୀ ପାଉଥାନ୍ତି । ତା'ଉପରେ ଯେ ଟିପ୍ପଣୀ ଲେଖିଲେ, 'ସୁଲସବାଲ
 ସେ ଏତେ ଭଦ୍ରବ୍ୟବହାର ଦେଖାଇଛନ୍ତି ଯେଥିପାଇଁ ଆମ ତାଙ୍କୁ
 ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବାର କଥା ।' ତା'ପରେ ଯେ ଲେଖିଲେ, 'ଭଲ
 ଖାନଡଲ୍‌ସିର ଅଧିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, 'ସମଗ୍ର ଜାତିଟାକୁ ଶୁଦ୍ଧସ୍ତ୍ର କରିବା ଓ
 ଅବମାନିତ କରିବା । ଆଗରୁ ବୁଝି ବିରୁଦ୍ଧ ଏଭଳି ଲୋକଙ୍କୁ ଅବମାନିତ
 କରିବା ଶାସକଜାତିର ଗୋଟିଏ ସୁ-ପରିକଳ୍ପିତ ଉପାୟ । ସେମାନେ
 ସଂଖ୍ୟାରେ ଲକ୍ଷେରୁ କମ୍ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା, ଭାରତର ୩୦ କୋଟି ଲୋକଙ୍କୁ
 କାରୁ କରି ରଖିବେ—ଏଥି ଧକାଶ ଏଇ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାକୁ
 ସେମାନେ ପ୍ରୟୋଜନ ମନେ କରିଛନ୍ତି । ଆମ ଦେଶର ଏ ଦୁର୍ଗତ ଦୂର
 କରିବା ପାଇଁ ଆମକୁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ହେବ । ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଆମକୁ
 ସମ୍ମାନ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେବ, ଏହାହିଁ ସ୍ୱରାଜ୍ୟର ପ୍ରଥମ ସୋପାନ ।'

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସବୁ କଥାରେ ଏଇ ଏକ ଘୋଷା : ମର୍ଯ୍ୟାଦା, ଶୃଙ୍ଖଳା
 ଓ ସଫମହାରୀ ଭାରତୀୟଙ୍କର ଆତ୍ମସମ୍ମାନ ବଢ଼ିବ, ଫଳରେ ଅନ୍ୟଙ୍କଠାରୁ
 ମାନନା ମିଳିବ, ଓ ଶେଷରେ ଦେଶ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇବ ।

୧୯୩୦ର ଜାନୁଆରୀ ପହିଲା ତାରିଖ ଦୂରରେ ନ ଥାଏ ।

ଆରୁଉଇନ୍ ବିଲ୍‌ଡରେ କେତେମାସ କଟାଇ ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ
 ଭାରତକୁ ଫେରିଲେ । ତା'ର ଭିତରେ ସେ ଶ୍ରମିକ ସରକାରର ସହିବମାନଙ୍କ
 ସଙ୍ଗେ, ତାଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଭାଇସ୍‌ରୟ ଲର୍ଡ୍ ରିଡ଼ିଂ, ଲଏର୍ ଜଜ୍, ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍,
 ସ୍ଟାନ୍‌ଲି ବାଲ୍‌ଡୁଇନ୍, ସାର୍ ଜନ୍ ସାଇମନ୍ ପ୍ରମୁଖ କେତେକ ବ୍ରିଟିଶ୍
 ରାଜନୀତିକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭାରତ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିଥାନ୍ତି । ଭାଇସ୍‌ରୟ
 ମନେ କରୁଥାନ୍ତି, ଭାରତୀୟ ରାଜନୀତିକ ପରିସ୍ଥିତି 'ଘୋର ଆତଙ୍କପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବ-
 ସ୍ଥାର ଦାଡ଼'ରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲାଣି । ୧୯୩୦ର ଯୁଦ୍ଧ ଡାକରା ପାଇଁ ସବୁ
 ଠିକ୍‌ଠାକ୍ ହୋଇ ରହିଥାଏ ।

ଅବସ୍ଥାକୁ ସଂଗ୍ରାମିତା ଧକାଶ ୧୯୨୯, ଅକ୍ଟୋବରର ଶେଷ
 ତାରିଖରେ ଆରୁଉଇନ୍ ଏକ 'ଗୁରୁଭୂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିବୃତି' ଘୋଷଣା କଲେ ।
 ଏଥିରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକର ପ୍ରସ୍ତାବ ଥାଏ । ଏହି
 ବୈଠକରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧିଗଣ, ବ୍ରିଟିଶ୍‌ଶାସିତ ଭାରତର
 ନେତୃସ୍ଥାପୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଓ ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟର ରାଜାମାନଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧିମାନେ
 ଏକାଠି ବସିବାର ପରକଳ୍ପନା ଥାଏ । (ଭାରତୀୟ ପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କ ସହିତ

ବୁଝିବୁଝି ପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କର ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ଗୋଲଟେବୁଲ୍ ବୈଠକ ବସାଇବାକୁ ସାଇମନ୍ କମିଶନ୍ ନିୟୁତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଆରୁଜିଇନ୍ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଅବଜ୍ଞା କରିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନର ଏହି ବିବୃତ୍ତିରେ ପରିଷ୍କାର ଘୋଷଣା କରାଗଲା ଯେ, ‘ଭାରତର ପ୍ରଶାସନିକ ଅଗ୍ରଗତି ଔପନିବେଶିକ ସ୍ବାୟତ୍ତଶାସନରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେବ ଇ ହେବ ।’

ସାଇମନ୍ କମିଶନ୍ ତାଙ୍କ ସୁପାରିସ୍ ପେଟ୍ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଭାରତର ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଶାସନସଂସ୍ଥାରର ରୂପରେଖ ପ୍ରକାଶ କରିଦେବାଦ୍ୱାରା ଆରୁଜିଇନ୍ ସୂଚୁଛ ଦେଲେ ଯେ, କମିଶନ୍ ଯେଉଁ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲେ ତାହା କୃଥା ଓ ଏଇ ବିବୃତ୍ତିରେ କମିଶନ୍ ଆସୁ ଶେଷ ହେଲା । ସର୍ବକୁ ନାଲି କନା ପରି, ସାଇମନ୍ କମିଶନ୍ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବେଳିତ କରିଥିଲା, ତେଣୁ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ବିବୃତ୍ତିର ଏଇ ସୂଚନାଟା ଅନ୍ତତଃ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ସୁଖ ଲାଗିବ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଇଥିଲା ।

ଏହାର ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ, ଦିଲ୍ଲୀଠାରେ ଡକ୍ଟର ଆନସାସ୍, ମିସେସ୍ ଆନିବେସାନ୍, ମୋତିଲାଲ ନେହେରୁ, ସାର୍ ଡେଭି ବାହାଦୁର ସାସ୍ତ୍ରୀ ପଣ୍ଡିତ ମାଲଗୟ, ଶ୍ରୀନିବାସ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗାନ୍ଧୀ ଦେଖା କରି, ‘ନେତାମାନଙ୍କ ଇସ୍ତାହାର’ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ବିବୃତ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରାଇଲେ । ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ଘୋଷଣା ଉପରେ ଦୟାଶତକାରୀ ନେତାମାନେ ଅନୁକୁଳ ମତ ଦେଇଥିଲେ କିନ୍ତୁ କହିଥିଲେ ଯେ, ‘ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବେଶ’ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପ୍ରକାଶ ରାଜନୀତିକ ବ୍ୟାପୀମାନଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରାଯାଉ, ଏବଂ ଆସନ୍ତ ଗୋଲଟେବୁଲ୍ ବୈଠକକୁ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସ ଯେପରି ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ପ୍ରତିନିଧି ପଠାଇ ପାରିବ, ତାହାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଉ । ନେତାମାନେ ଶେଷରେ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ଘୋଷଣା ଉପରେ ଟିକିଏ ଟିପ୍‌ପଣୀ ଯୋଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ : ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ଘୋଷଣାରୁ ସେମାନଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହୋଇଛି ଯେ, ଭାରତ ଔପନିବେଶିକ ସ୍ବାଧୀନତା ପାଇବ କି ନାହିଁ, ପାଇଲେ କେବେ ପାଇବ, ଏ କଥା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପ୍ରସ୍ତାବିତ ଗୋଲଟେବୁଲ୍‌ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ; ଭାରତୀୟ ଔପନିବେଶିକ ଶାସନ ପାଇଁ ସଫାଧାନ ପ୍ରଣୟନ କରିବା ହିଁ ଗୋଲଟେବୁଲ୍ ବୈଠକର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଓ ବୟୋବୁଦ୍ଧ ନେତାମାନଙ୍କର ସରକାର ସଙ୍ଗେ ସଦ୍‌ଭାବ ରଖିବାର ମନୋବୃତ୍ତି ଦେଖି ରାଜନୀତିକ ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଗୋଟାଏ ଶ୍ବାସଣ

ବିରୋଧର ଝଡ଼ ସୃଷ୍ଟ ହେଲା । ଏଥିରେ ମୁଖ୍ୟ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଓ ୧୯୩୦ କଂଗ୍ରେସ ପାଇଁ ସଭାପତି ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିବା ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ । ଗାନ୍ଧୀ ଏଥିରେ ଭଡ଼କ ଗଲେ ନାହିଁ ; ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଥାଏ ଯେ, ବ୍ରିଟିଶଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସମାଧାନ ହେଲେ ଦେଶ ତାକୁ ସ୍ୱାଗତ କରିବ । ଗାନ୍ଧୀ ଓ ତାଙ୍କ ସହକର୍ମୀମାନେ ସରକାରଙ୍କ ଅସଲ୍ ମତ୍ତଲବ୍ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା ଚଳାଇ ରଖିଲେ । ଡିସେମ୍ବର ୨୩ ତାରିଖରେ ଏ ବିଷୟରେ ଲର୍ଡ଼ ଆରୁଉଇନ୍‌ଙ୍କ ସହିତ ଅଧିକ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବାଇଦା କରା ହୋଇଥାଏ ।

ସେଇଦିନ ସକାଳେ ଆରୁଉଇନ୍ ଦକ୍ଷିଣଭାରତ ଗସ୍ତରୁ ରେଲ ଯୋଗେ ଫେରୁଥାନ୍ତି । ସକାଳ ୭ଟା ୪୦ ମିନିଟ୍‌ରେ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ସ୍ପେଶାଲ ଟ୍ରେନ୍‌ର ଧଳା ଡବାଗୁଡ଼ିକ କୁହୁଡ଼ି ଭିତରୁ ବାହାରି ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀ ସ୍ପେସନ୍ ଆଡ଼େ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥାଏ । ଡିନି ମାଇଲ୍ ଦୂରରୁ ଡବଲ୍ ଲାଇନ୍ ପରିବର୍ତ୍ତେ ସିଙ୍ଗଲ୍ ଲାଇନ୍ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀ ସ୍ପେସନ୍‌କୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ସ୍ପେଶାଲ୍ ଗାଡ଼ି ଏଇ ସିଙ୍ଗଲ୍ ଲାଇନ୍‌ରେ ଚକ ଦେଉଦେଉ ଟ୍ରେନ୍ ତଳେ ଗୋଟାଏ ବୋମା ଫୁଟିଲା । ଜଣେ ଲୋକ ମାତ୍ର ଆହତ ହେଲା । ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ଏଡ଼ିକଂ ତାଙ୍କୁ ଘଟଣାଟା ଜଣାଇବା ଯାଏଁ ବଡ଼ଲଟ କିଛି ଜାଣି ପାରି ନ ଥିଲେ ।

ଏହାଠାରୁ ଆହୁରି ଭୟାନକ ବୋମା ବିଲତର ଉଏଷ୍ଟମିନିଷ୍ଟରସ୍ତ୍ର ପାଲିଆମେଣ୍ଟ ଭବନରେ ଲର୍ଡ଼ ଆରୁଉଇନ୍‌ଙ୍କ ପାଇଁ ଡିଆର ହୋଇଥାଏ । ଆରୁଉଇନ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ଗୋଲଟେବୁଲ୍ ବୈଠକ ଓ ଔପନିବେଶିକ ସ୍ୱାୟତ୍ତ ଶାସନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଲର୍ଡ଼ ରିଡ଼ିଂ ଲର୍ଡ଼ ସଭାରେ ଆଫମଣ ଆରମ୍ଭ କଲେ, ଏବଂ କମନ୍‌ସ୍ ସଭାରେ ଜାଠ ଓ ମାନ୍ଦା ଦଳର ମେମ୍ବରମାନେ ମିଶି ଲର୍ଡ଼ ଆରୁଉଇନ୍‌ଙ୍କ ଇସ୍ତାଫାରର ଖସି ନିନ୍ଦାବାଦ କଲେ । ଉଏଜ୍‌ଉଜ୍ ବେନ୍ ଓ ଅନ୍ୟ ଶ୍ରମିକ ମେମ୍ବରମାନେ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କୁ ସମର୍ଥନ କଲେ ହେଁ, କମନ୍‌ସ୍ ସଭାର ବିତକରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼ିଲା, ଔପନିବେଶିକ ଶାସନ ବିଷୟରେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେବା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଧିକାଂଶ ସଭ୍ୟ ଦୃଢ଼ ମତ ପୋଷଣ କରନ୍ତି ।

ଡିସେମ୍ବର ୨୩ତାରିଖ ଅପରାହ୍ନରେ ଜିନ୍ନା, ଗାନ୍ଧୀ, ସାପ୍ରୁ, ମୋତିଲାଲ ନେହେରୁ ଓ ବିଠଲଭାଇ ପଟେଲ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ଅଫିସ୍‌-ଘରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତେ, ଗାନ୍ଧୀ ବୋମା-ଦୁର୍ଘଟଣାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଥିବାରୁ

ଭାଇସ୍ୱର୍ଗକୁ ଶୁଭେଚ୍ଛା ଜଣାଇଲେ ଓ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଲମ୍ବା ରସବଳିତା ଦିଆଥିବା ଯେଉଁ ଟର୍ପେଡ଼ୋ ବଲ୍ଲିତ ପାଲିଆମେଣ୍ଟରେ ଭାଇସ୍ୱର୍ଗକୁ ପାଇଁ ତଥାର ହୋଇଥିଲା ତାକୁ ଫୁଟେଇବା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସାକ୍ଷାତ୍ କାର ଅଡେଇ ଘଣ୍ଟା କାଳ ଚାଲିଲା । କଥାବାର୍ତ୍ତାର ବଡ଼ ଭାଗ ଆରୁଞ୍ଜନ ଓ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଇ ଚାଲିଲା ।

ଗାନ୍ଧୀ ପଚାରିଲେ : ପୂର୍ଣ୍ଣ ଔପନିବେଶିକ ସ୍ୱାୟତ୍ତଶାସନ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଦେବାକୁ ସଂବିଧାନ, ପ୍ରସ୍ତାବିତ ଗୋଲଟେବୁଲରେ ଗଢ଼ାହେବ ଏବଂ ସେ ସଂବିଧାନରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିବ ଯେ, ଇଚ୍ଛା କଲେ ଭାରତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରୁ ବାହାର ଯାଇପାରେ—ଏ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ମହାମାନ୍ୟ ଭାଇସ୍ୱର୍ଗ ଦେଇ ପାରିବେ କି ?

ପାଲିମେଣ୍ଟରେ ହୋଇଥିବା ବିତର୍କର ଅନୁରୂପ ଉତ୍ତର ଲଢ଼ି ଆରୁଞ୍ଜନ ଦେଲେ । ତାଙ୍କ ଜୀବନ-ଲେଖକ ଲେଖିଛନ୍ତି, ସେ କହିଲେ, ଗୋଲଟେବୁଲର ଆଲୋଚନା କି ରୂପ ଧରିବ ତାହା କହି ପାରିବେ ନାହିଁ, କି ଗୋଲଟେବୁଲ କେବଳ ଏତିକି ଆଲୋଚନା କରିବ ବୋଲି ତା'ର କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ଦ୍ଦେଶ ସୀମିତ କରି ପାରିବ ନାହିଁ ।

ଏଇ ସବୁ ଘଟଣା ଉପେକ୍ଷର ଶେଷଭାଗରେ ଲହୋରୀରେ ବସିଥିବା କଂଗ୍ରେସର ଐତିହାସିକ ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନର ହେଲୁ ମୁଖବନ୍ଧ । ଅଧିବେଶନର ସଭାପତି ଆସନରେ ଥିଲେ ଜବାହରଲାଲ । ବିଗତ ନଭେମ୍ବର ମାସରେ ତାଙ୍କୁ ଚାଲିଶ ବର୍ଷ ପୂରିଥାଏ ।

ଠିକ୍ ଯେଉଁ ସେକେଣ୍ଡରେ ୧୯୨୯ ସରିଲା ଓ ୧୯୩୦ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ସେଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ କଂଗ୍ରେସ ସ୍ୱାଧୀନତାର ପତାକା ଉତ୍ତୋଳନ କଲା ଏବଂ ଅଖଣ୍ଡ ସ୍ୱାଧୀନତା ଓ ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରୁ ବିଚ୍ଛେଦ ଘୋଷଣା କରି ଏକ ପ୍ରସ୍ତାବ ସର୍ବସମ୍ମତରେ ଗ୍ରହଣ କଲା । ଏ ନାଟକରେ ମଞ୍ଚନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଆନ୍ଧ୍ର ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ । ସେ ଘୋଷଣା କଲେ, ‘ସ୍ୱରାଜ ବୋଇଲେ ଏଥର ବୁଝାଇବ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା’ । କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନ କଂଗ୍ରେସ ମେମ୍ବରଙ୍କୁ ଓ କଂଗ୍ରେସ ସମର୍ଥକଙ୍କୁ, ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭା ଛାଡ଼ି ଚାଲି ଆସିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲା ଏବଂ ଖଜଣା ବନ୍ଦ ଆନ୍ଦୋଳନ ସମେତ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚଳାଇବାକୁ ମଞ୍ଜୁର କଲା । ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଠିକ୍ କେଉଁଦିନ ଆରମ୍ଭ ହେବ ତାହା ସ୍ଥିର କରିବାକୁ କଂଗ୍ରେସ ନିଶିଳ ଭାରତ କଂଗ୍ରେସ କମିଟିକୁ ଅଧିକାର ଦେଲା । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ଯଥାର୍ଥ କହିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଜାଣେ, ଏ କର୍ତ୍ତବ୍ୟତା ମୁଖ୍ୟତଃ

ମୋତେ ଭୁଲାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ ।’ ସମସ୍ତେ ଉପଲବ୍ଧ କରିଥିଲେ ଯେ, ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ ହେବାର ହେଲେ, ତାହାର ମସ୍ତିଷ୍କ, ହୃଦୟ ଓ ପରିଚ୍ଛଳନ-ହସ୍ତ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଇ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ; ତେଣୁ କେବେ, କେଉଁଠି, କେଉଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆଇନର ଅମାନ୍ୟ କରାଯିବ ତାହା ସ୍ଥିର କରିବାର ଦାୟିତ୍ବ ତାଙ୍କର ଉପରେ ଛାଡ଼ି ଦିଆଗଲା ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

ମମୁଦକୁଲରେ ବିରହ ଲୀଳା

ମଣିଷର ଚରଣ ସଂଶୋଧନ କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସବୁବେଳେ ପ୍ରୟାସ । ତେଣୁ ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ହାସଲ କରିବାକୁ କେଉଁ ପନ୍ଥା ଧରିବାକୁ ହେବ ତା’ର ଉପରେ ତାଙ୍କର ଏତେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ । ଯଦି ସ୍ଵାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ଅବଲମ୍ବନ କରାଯିବା ପନ୍ଥାଦ୍ଵାରା ମଣିଷର ଚରଣ ନଷ୍ଟ ହୁଏ, ତେବେ ଲାଭକୁ କ୍ଷତି ବଳି ପଡ଼ିବ ।

ଗାନ୍ଧୀ ବେଶ୍ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ, ଜାତୀୟ ଚରଣକୁ ସଂଶୋଧନ କରିବା ବିଳମ୍ବ-ସାଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ, ତେଣୁ ଘଟଣାଚକ୍ରରେ ଠେଲି ନ ହେଲେ, କିମ୍ବା ଏହି ଘଟଣାଚକ୍ରର ତାଡ଼ନାରେ ଉତ୍ତମାନ୍ତ ଲୋକଙ୍କଦ୍ଵାରା ବାଧ୍ୟ ନ ହେଲେ, ସେ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟପନ୍ଥାକୁ ଅଥଥା ଭୁଲିଯିବା କରୁ ନ ଥିଲେ । ସ୍ଵଇଚ୍ଛାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ ସେ ୧୯୩୦ରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଵାଧୀନତା ଦାବୀ ଉପରେ ଜୋର ଦେଇ ନ ଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଚେତାବନି ସତ୍ତ୍ୱେ ଏ ବିଷୟରେ ରୁଜ୍ଞାନ ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇଁ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିବାକୁ ହେବ ବୋଲି କଂଗ୍ରେସ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରି ସାରିଥାନ୍ତି । ନେତାଙ୍କୁ ଆଜ୍ଞାଧୀନ ସୈନିକ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

ନୂଆ ବର୍ଷ ଆରମ୍ଭ ହେବାର ଅବ୍ୟବହୃତ ପୂର୍ବରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା ଘୋଷଣା କରିବାକୁ ଯେଉଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟନାପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ସବ ହୋଇଥିଲା ତା'ପରେ ସପ୍ତାହ ପରେ ସପ୍ତାହ ଚାଲିଗଲା, ଗାନ୍ଧୀ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ପାଇଁ ଏପରି ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟପନ୍ଥା ଖୋଜୁଥାନ୍ତି, ଯହିଁରେ ଲେଶମାତ୍ର ହିଂସାକାଣ୍ଡ ପାଇଁ ଅବସର ନ ମିଳିବ ।

ହିଂସା ପ୍ରତି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମନରେ ଗଭୀର ବିରାଗର କାରଣ, ତାଙ୍କ ହୃଦୟମର୍ମରେ ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧ ମତବାଦ ଓତଃପ୍ରୋତ ଭାବେ ମିଶି ଯାଇଥିଲା । ପୁଣି, ବିଶେଷ କରି ମାନବ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଡ୍ରେମ ଯୋଗୁଁ ଏହି ବିରାଗ ଗଭୀରତର ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂସ୍କାରକ, ନ୍ୟାୟ ବା ଧର୍ମ ପାଇଁ ଅଭିଯାନକାରୀ, ଏପରିକି ଜନତାର ଏକଚ୍ଛନ୍ଦ ନେତା, ପ୍ରାୟଶଃ ଜନତା ପ୍ରତି ଚିରନ୍ତନ ମମତା ତାରସ୍ୱରରେ ଘୋଷଣା କରିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏମାନଙ୍କ 'ଜନତା' ଅନର୍ଘସ୍ତ୍ର, ନାମରୂପସ୍ଥାନ, କଥାର କଥା ମାତ୍ର । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଶକ୍ତି ଥିଲା ଅଲଗା । ତାଙ୍କ ଜୀବନତମାମ ଯେଉଁ ପୁରୁଷ, ସ୍ତ୍ରୀ, ଓ ବାଳକ ବାଳିକାମାନେ ତାଙ୍କୁ ବେଢ଼ି ରହିଥିଲେ ତାଙ୍କ ଭିତରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କଠାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଅସରନ୍ତ ଶ୍ରଦ୍ଧା । ଅପରକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ତାଙ୍କଠାରେ ଅଧୀମ ଭାବେ ଥିଲା ପରି ମନେ ହୁଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କୁ ସେ ସ୍ନେହ ଓ ବାସ୍ତବ୍ୟ ଦେଖାଉଥିଲେ ; ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର କ'ଣ କ'ଣ ବିଶେଷଭାବେ ପ୍ରୟୋଜନ ତାହା ସେ ମନେ ରଖୁଥିଲେ, ଏବଂ ତାଙ୍କର ଏସବୁ ପାଇଁ ସମୟ ଓ ଶକ୍ତିର ଏକାନ୍ତ ଅଭାବ ସତ୍ତ୍ୱେ, ସେଥିପ୍ରତି ଭ୍ରୂପେଷ ନ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକର ଅଭାବ ପୂରଣ କରିବାରେ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ସଂବେଦନଶୀଳ କ୍ରିଷି ଓ ସମାଜ-ବାଦୀ ଏଇର୍ ଏନ୍. ବ୍ରେଲସ୍‌ଫୋର୍ଡ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରକୃତର ଏ ବିଭାବ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି କହିଛନ୍ତି, 'ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରକୃତରେ ପୁରୁଷୋଚିତ ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ଯେଉଁମାତ୍ରାରେ ଥିଲା, ଅନ୍ତତଃ ସେଇ ମାତ୍ରାରେ ନାଶ୍ତଜନସୁଲଭ କୋମଳତା ବି ଥିଲା । ପିଲାଙ୍କୁ ସ୍ନେହ କରିବାରେ, ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଖେଳ କୌତୁକ କରି ଆମୋଦିତ ହେବାରେ, ଏବଂ ଶ୍ରେଣୀଙ୍କ ଶୁଣୁଷା କରିବାରେ ମଜ୍ଜିଯିବାଦ୍ୱାରା ସେ ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ ଦେଇଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଚରଣାରେ ତାଙ୍କର ଏତେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ତାହା ଚିରକାଳ ନାଶ୍ତମାନଙ୍କ ଯନ୍ତ୍ର ବୋଲି ପରିଚିତ । ପୁଣି ସତ୍ୟାଗ୍ରହ, ନିଜେ କଷ୍ଟ ସହି ଅନ୍ୟର ହୃଦୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାର ଯେଉଁ କର୍ମପନ୍ଥା, ତାହା ନାଶ୍ତମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଅସ୍ତ୍ର ନୁହେଁ କି ?' ହୁଏତ ବ୍ରେଲସ୍‌ଫୋର୍ଡ୍‌ଙ୍କ

ଏ ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ସତ୍ୟ ଅଛି । ହୁଏତ ବ୍ରେଲ୍‌ସ୍‌ଫୋଡ଼ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତି କଠୋର ଓ କୋମଳାଙ୍ଗୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତି କୋମଳ ହୋଇ ଏକଥା କହିଛନ୍ତି । ବ୍ରେଲ୍‌ସ୍‌ଫୋର୍ଡ଼ ଯେପରି ନିଜର ଅନୁଭୂତି ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଏକଥା କହିଲେ, ସେହିପରି ଅନ୍ୟମାନେ ନିଜର ରୁଚି ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା ଅନୁସାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସ୍ନେହମତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୟାଦ୍ରୁ ଚରିତ୍ରର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ହକ୍‌ଦାର । ସେ ଯାହା ହେଉ, ଏହି କୋମଳତା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନ୍ତରର କଠୋର ସଂକଳ୍ପ ଓ ନିଷ୍ଠାକୁ, ପକ୍ଷୀ ଦେହର କୋମଳ ପରି ଘୋଡ଼ାଇ ରଖିଥାଏ । ଏହି କୋମଳତାର ଟିକିଏ ସ୍ପର୍ଶ ଲାଗିଗଲେ, ଅଧିକାଂଶ ଭାରତୀୟ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରମାଦ, ଚାଟୁରୀ ଓ ଝୁଙ୍କିକୁ ମାପ କରି ଦେଉଥିଲେ । ଏଇ କୋମଳତା ଯୋଗୁଁ, ଯେଉଁଥିରେ ହିଂସାର ଲେଖମାସ ସଂଭବନା ତାହାକୁ ତାଙ୍କର ସିଦ୍ଧିମାରେ ପୁରାଇ ଦେଉ ନ ଥିଲେ । ୧୯୨୮ରେ ବାର୍ଦ୍ଧୋଲୀରେ ଯେଉଁ ସଫଳ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ହେଲା ସେଥିରେ ଆଦୌ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଘଟି ନ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର କଣ୍ଠିରୁ ନ ଥିଲେ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଘଟିବାର ସଂଭବନା ଥିଲା । ଉପରୁ ରୂପ ନ ଥିଲେ, ହୁଏତ କୃଷକମାନେ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଘଟାଇ ଦେଇଥାନ୍ତେ । ୧୯୩୦ରେ ହେବାକୁ ଥିବା ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ହିଂସାର ସଂଭବନା ମୁଳରୁ ଯେପରି ନିବାରିତ ହେବ ସେଥିପ୍ରତି ଗାନ୍ଧୀ ଆଗରୁ ସତର୍କ ଥିଲେ । ଦୈବାତ୍ ଯଦି ଆନ୍ଦୋଳନ ଅମଙ୍ଗଳା ମାଡ଼ିଯାଏ ତେବେ, ନିଜେ ସେ ବି ତାକୁ ଠିକ୍ ବାଟକୁ ଫେରାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଭୟ କରୁଥାନ୍ତି ।

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁରଙ୍କ ପ୍ରତି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ବିଶେଷ ଭକ୍ତି ଥାଏ । ସେ ଦୈବାତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ ସାବରମଣୀ ଆଶ୍ରମର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଆସିଥିବାରୁ, ଜାନୁଆରୀ ୧୮ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଭେଟିବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ୧୯୩୦ରେ ଦେଶପାଇଁ ସେ କ'ଣ ଯୋଜନା କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପରୁରବାରେ ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ, ‘ମୁଁ ରାତି ଦିନ ଅନବରତ ସେଇ କଥା ଶୁଣୁଛି, କିନ୍ତୁ ରୁରୁଆଡ଼େ ଘୋଷିଥିବା ଅନ୍ଧାର ଭିତରେ ଆଲୋକର ରଶ୍ମି ଟିକିଏ ବି ଦେଖି ପାରୁନାହିଁ ।’

ଭାରତର ପରିସ୍ଥିତି ଦେଖି ଗାନ୍ଧୀ ଶକ୍ତି ଯାଇଥାନ୍ତି । ସେ କହିଥିଲେ, ‘ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ହିଂସାସ୍ରବ ମୂର ରହିଛି ।’ ଲଙ୍କାଶାୟୀରୁ ଭାରତ ଆନ୍ତର ବେଶୀ ଲୁଚାପଟା ଆମଦାନୀ କରିବ ବୋଲି ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଭାରତୀୟ

ମୁଦ୍ରାରୁ ବିନିମୟ ମୂଲ୍ୟ ବଦଳାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି; ଭାରତର ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଲୋକେ ଏଥି ଯୋଗୁଁ ଶତଶ୍ରଦ୍ଧ ହେଉଥାନ୍ତି । ୧୯୨୯ରେ ଆମେରିକାରେ ଆର୍ଥିକାତ୍ମକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହେବାରୁ, ଏବଂ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ଆର୍ଥିକାତ୍ମକ ମାନ୍ଦ୍ରା ଅବସ୍ଥା ବଢୁଥିବାରୁ ଭାରତୀୟ କୃଷକମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଖରାପ ହେଉଥାଏ । ଏହି କାରଣରୁ, ଏବଂ ସରକାର ଶ୍ରମିକ ସଂଗଠନକୁ ଦବାଇବାକୁ କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ କରିବାରୁ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଅସନ୍ତୋଷ ବଢୁଥାଏ । ପୁଣି ୧୯୧୯ଠାରୁ ୧୯୨୧ରେ ଯେପରି ହୋଇଥିଲା, ସେଇ ଭାବରେ ଦଳେ ଭାରତୀୟ ଯୁବକ ଏତେବେଳେ ବିପ୍ଳବୀଙ୍କ ରକ୍ତପାତ କରି ସ୍ୱାଧୀନତାର ଗତି ଆଗେଇ ଦେବାର ସୁଯୋଗ ପଡ଼ିଛି ବୋଲି ବିଚାରିଥାନ୍ତି ।

ଏଇ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କରି- ଦେଲେ ‘ନିଶ୍ଚିତ ବିପଦର ଆଶଙ୍କା’ ଥାଏ ; ଅପରପକ୍ଷେ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ନ କରି ପଛେଇଗଲେ, ସଶସ୍ତ୍ର ସଂଘର୍ଷ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭବ । ଏଭଳି ଦୋହଲ୍ୟମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ବି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ଅଟଳ ଥାଏ ।

ନିଜ ଅନ୍ତର ଭିତରୁ ପ୍ରେରଣା ମିଳିବ ବୋଲି ସେ ଛ’ ମାସ କାଳ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଲେ । ‘ଅନ୍ତରର ପ୍ରେରଣା’ ବିଷୟରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ସେ କହିଥିଲେ, (ଫ୍ରାନ୍ସର) ଜୋନ୍ ଅବ୍ ଆର୍କଙ୍କ ଅନ୍ତର ଭିତରେ ଯେପରି ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ବାଣୀ ଶୁଣାଯାଉଥିଲା, ସେ ସେଭଳି ଅନ୍ତରବାଣୀର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ନ ଥିଲେ । ସେ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଅନ୍ତର ଭିତରେ ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ବାଣୀ ଶୁଣାଯାଇପାରେ, ସଇତାନର ବାଣୀ ଶୁଣାଯାଇପାରେ । ମଣିଷର ହୃଦୟରେ ଉଭୟଙ୍କ ସଂଘର୍ଷ ନିରନ୍ତର ଚାଲିଛି । ମଣିଷ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ସେଇଥିରୁ ଜଣାଯାଏ, ସେ ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ବାଣୀ ଶୁଣିଥିଲା, କି ସଇତାନ୍ ।’

ଅବିଳମ୍ବେ ସେ ଅନ୍ତରରେ ବାଣୀ ଶୁଣିଲାପରି ଜଣାପଡ଼ିଲା, ତା’ର ଏକମାତ୍ର ଅର୍ଥ, ସେ ଗୋଟିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇଗଲେ । ତେଣୁ ‘ସ୍ୱର୍ଗ୍ ଇଣ୍ଡିଆ’ର ଫେବୃଆରୀ ୨୭ ତାରିଖ ସଂଖ୍ୟାର ଆରମ୍ଭରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ସମ୍ପାଦକୀୟ ପ୍ରବନ୍ଧ — ଶିରୋନାମା, ‘ମୁଁ ଗିରସ୍ ହେଲେ’—ଏଥିରେ ଲବଣ ଟିକସ ବସାଇବାର ଅଯଥାର୍ଥତା ଓ ଅନ୍ୟାୟ ବିଷୟରେ ବହୁତ କରି ଲେଖା ହୋଇଥାଏ । ପତ୍ରିକାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂଖ୍ୟାରେ ଲବଣ ଆଇନ୍ର ଦଣ୍ଡବିଧାନ ଧାରାମାନ ଉଚ୍ଛିତ ହୋଇଥିଲା, ଏବଂ ୧୯୩୦, ମାର୍ଚ୍ଚ ୨ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ ଭାରତୀୟଙ୍କ ପାଖକୁ ଗୋଟିଏ ଦୀର୍ଘପତ୍ର ପଠାଇଲେ ;

ଏଥିରେ ତାଙ୍କୁ ନୋଟିସ୍ ଦିଆ ହୋଇଥିଲା ଯେ, ନଅ ଦିନରେ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ ହେବ ।

ଏଭଳି ଅଦ୍ଭୁତ ଚିଠି କୌଣସି ରାଜ୍ୟର ସର୍ବୋଚ୍ଚ କର୍ତ୍ତାପୁରୁଷ କେବେ ପାଇ ନ ଥିଲେ ।

ପ୍ରିୟ ବନ୍ଧୁ, ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ କରି, ବିଗତ ଏତେ ଗୁଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ହେଲା ମୁଁ ଯେଉଁ ବିପତ୍ତିକୁ ଭୟ କରି ଆସିଛି ତାହା ବରଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଆଶାୟୀ ପ୍ରାଣରେ ଏ ନିବେଦନ କରୁଛି ; ମୋର ଆଶା, ଯୁା ଦ୍ଵାରା ଏ ବିପଦରୁ ଉଦ୍ଧାର ହେବାର ବାଟ ମୋତେ ମିଳିବ ।

ମୋର ନିଜ ମନର ବୃତ୍ତି ବିଷୟରେ ଅଛପା ହୋଇ ତିଳେ ମାନ୍ଦ ନାହିଁ । ମୁଁ ଜାଣି ଶୁଣି କୌଣସି ପ୍ରାଣୀକୁ ଆଘାତ କରି ପାରିବିନାହିଁ, ମଣିଷକୁ ଆଘାତ କରିବା ତ ବହୁ ଦୂରର କଥା । ମୋ ପ୍ରତି ବା ମୋର ଆତ୍ମୀୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଯତ୍ନପରୋପକାରୀ ଅନିଷ୍ଟ କରିବା ଲୋକଙ୍କର ବି ମୁଁ ଅନିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ନୁହେଁ । ତେଣୁ, ବ୍ରିଟିଶ ରାଜକୁ ଶ୍ରୀରତ ପ୍ରତି ଏକ ଅଭିଶାପ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରୁଥିଲେ ହେଁ, ମୁଁ କୌଣସି ବ୍ରିଟିଶ ଲୋକଙ୍କର ଅନିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେ ନାହିଁ ; ଶ୍ରୀରତରେ ଇଂରେଜଙ୍କର ଥିବା କୌଣସି ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ସ୍ଵାର୍ଥରେ ଅନ୍ତରାୟ ହେବା ମଧ୍ୟ ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ . . . . . ତେବେ ବ୍ରିଟିଶ ରାଜକୁ ମୁଁ ଅଭିଶାପ ବୋଲି ମନେ କରୁଛି କାହିଁକି ?

ଶୋଷଣର ହିମ-ବିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ପ୍ରଣାଳୀଦ୍ଵାରା, ଏବଂ ଏ ଦେଶର ସାବଳର ଅଭିରକ୍ତ ଶାସନସଂସ୍ଥା, ଏବଂ ଏ ଦେଶର ସର୍ବନାଶକର ଓ ବହୁବ୍ୟୟ-ସାପେକ୍ଷ ସେନା ନିୟୁକ୍ତ କରିବାଦ୍ଵାରା ବ୍ରିଟିଶ ରାଜ୍ ଏ ଦେଶର ମୂଳ ଜନତାକୁ ନିର୍ଦ୍ଧନ ଓ ନିସ୍ତେଜ କରି ପକାଇଛି ।

ରାଜନୀତିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆମକୁ ଦାସ କରି ପକାଇଛି ; ଆମ ସଂସ୍କୃତିର ମୂଳଭୂତିକୁ ଦୋହଲାଇ ଦେଇଛି ; ଏବଂ ନୃଶଂସକ୍ତାବେ ଆମକୁ ନିରସ୍ତ କରି ଆମ ମନର ବଳ ଭାଙ୍ଗି ଦେଇଛି . . . ।

ମୋର ସନ୍ଦେହ . . . . . ନିକଟଭବିଷ୍ୟତରେ ଔପନିବେଶିକ ସ୍ଵାୟତ୍ତଶାସନ ଦେବାର ଇଚ୍ଛା ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରର ନ ଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ବି

ନାହିଁ । ଦାୟିତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ରିଟିଶ୍ ରାଷ୍ଟ୍ରନାୟକମାନେ, ଭାରତ ସଙ୍ଗେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ବାଣିଜ୍ୟରେ ଆସ୍ଥା ଲାଗିଲା ଭଳି, ତାଙ୍କ ମାତର କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଇବାର ଯେ କଳ୍ପନା କରନ୍ତି ନାହିଁ, ଏହା ଦିବାଲୋକ ପରି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଗଲାଣି । ..... ଯଦି ବ୍ରିଟିଶ୍‌ରାଜର ଶୋଷଣ ପ୍ରଣିୟା ବନ୍ଦ କରିବାକୁ ଭୁରନ୍ତ କିଛି ବ୍ୟବସ୍ଥା ନ ହୁଏ, ତେବେ ଆହୁରି କ୍ଷିପ୍ର ଗତିରେ ଭାରତ ରକ୍ତ-ଶୋଷଣ ଚାଲୁ ହେବ ।

ଭାରତର ଶୋଷଣ କିପରି ଚାଲୁଛି ତାହାର କେତୋଟି ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଉଛି ।

(ଭୂରାଜସ୍ବ ନାମରେ ଯେଉଁ ଟିକସ୍ ଆଦାୟ କରାଯାଉଛି, ତାହା ସରକାରଙ୍କ ଆୟର ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଅଂଶ । ଏହାଦ୍ବାରା ଲୋକେ ଅତିରିକ୍ତ ପେସି ହୋଇ ଯାଉଛନ୍ତି । ସ୍ବାଧୀନ ଭାରତରେ ଭୂରାଜସ୍ବର ଗୁପ୍ତ ବିଶେଷ ଭାବେ କୋହଳ କରିବାକୁ ହେବ..... । ସମଗ୍ର ଭୂ-ରାଜସ୍ବ ମାତର ଏଭଳି ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ହେବ ଯେପରି କି ଲୋକଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ କରିବ । ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୋଇପାରିବ । ବ୍ରିଟିଶ୍‌ଙ୍କ ଭୂରାଜସ୍ବ ମାତର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଲୋକଙ୍କର ଅବଶିଷ୍ଟ ଜୀବଜୀବକ୍ରୁଟି ଶୋଷିଦେବା ପରି ମନେ ହେଉଛି । ବଂଶ ରହିବାକୁ ଲୋକେ ଯେଉଁ ଲୁଣଟିକକ ଖାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ, ତାହା ଉପରେ, ନିର୍ମମ ଭାବେ, ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ସମାନ ହାରରେ ଟିକସ ବସିବାରୁ, ଲୋକଙ୍କୁ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ବାଧୁଛି । ପୁଣି ଏ ପଦାର୍ଥଟି ଧନୀ ଲୋକଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଗରିବ ଲୋକଙ୍କର ଅଧିକ ଖାଇବା ଦରକାର ହେଉଥିବାରୁ, ଲୁଣ-ଟିକସ ଗରିବ ଉପରେ ଆହୁରି ଗରୁ ବୋଝ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛି..... । ମଦ ଓ ଅଫିମ ଗଞ୍ଜେଇ ରାଜସ୍ବ ମଧ୍ୟ ଦରଦ୍ରାଙ୍କଠାରୁ ଆଦାୟ ହେଉଛି । ଏହାଦ୍ବାରା ତାଙ୍କର ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ଭାଙ୍ଗି ଯାଉଛି ଓ ଚରିତ୍ର ନଷ୍ଟ ହେଉଛି ।

ଉପରେ ଯେଉଁ ଦୁର୍ମାର୍ଗର ନମୁନା ଦିଆଗଲା, ସେ ସବୁ ଅବଲମ୍ବନ କରାଯାଉଛି ବିଦେଶୀ ଶାସନ ଚଳାଇବା ସକାଶ । ପୃଥିବୀରେ ଏ ଶାସନରେ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟୟ ହେଉଛି, ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ କରାଯାଇପାରେ । ଆପଣଙ୍କ ନିଜ ଦରମା ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଅନ୍ତୁ । ଆପଣ ପାଉଛନ୍ତି ମାସକୁ ୨୧ ହଜାରରୁ ବେଶୀ (ପ୍ରାୟ ୧୭୫୦ ପାଉଣ୍ଡ) । ପୂର୍ବାଦ୍ ଆହୁରି ପରୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତି ବି ରହିଛି..... । ଆପଣ ଦିନକୁ ପାଉଛନ୍ତି ୭୦୦ ଟଙ୍କାରୁ ବେଶୀ, ଅଥଚ ଭାରତୀୟର ହାତହାତ ଦୈନିକ ଆୟ ଦୁଇଅଣା (ଦୁଇ ପେନ୍ସ)ରୁ

କମ୍ । ଅର୍ଥାତ୍, ଆପଣ ଭାରତୀୟର ହାତଦ୍ୱାରା ଆୟର ପାଞ୍ଚଦ୍ୱାରା ଗୁଣ
ଦରମା ନେଉଛନ୍ତି । ବ୍ରିଟିଶ ଲୋକଙ୍କ ହାତଦ୍ୱାରା ଆୟର ମାତ୍ର ନୂବେଗୁଣ
ବ୍ରିଟିଶ୍ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପାଆନ୍ତି । ମୁଁ ଜାଣୁପାତ କରି ବିମାତ୍ରଭାବେ ପ୍ରାର୍ଥନା
କରୁଛି, ଆପଣ ଏ ବିଷୟର ବିଚାର କରନ୍ତୁ । ଗୋଟାଏ ଦୁଃଖଦାୟକ
ତଥ୍ୟର ପ୍ରମାଣ ଦେବାକୁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ନିଜ କଥା ଉଦ୍‌ଘାଟନ କଲି ।
ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବେ ମୋ'ର ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଏତେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଯେ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ
ମନରେ କଷ୍ଟ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି ନ ପାରେ । ମୁଁ ଜାଣେ, ଆପଣ ଯେଉଁ
ଦରମା ପାଉଛନ୍ତି ତାହା ଆପଣଙ୍କର ପ୍ରୟୋଜନ ନୁହେଁ । ହୁଏତ ଆପଣଙ୍କର
ସମସ୍ତ ଦରମା ଦାନ ଖଇରତରେ ସରିଯାଏ । ମୋର ଏ ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ
କରିବାର ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ଯେଉଁ ଶାସନ ସଂସ୍ଥାରେ ଭାଇସରୟଙ୍କ ପାଇଁ
ଏଭଳି ମୋଟା ଦରମାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି ସେ ସଂସ୍ଥା ଏକାନ୍ତ ନିନ୍ଦ୍ୟୟ, ଏବଂ
ଏହାର ମୂଳପୋଛ ହୋଇଯିବା ଉଚିତ । ଭାଇସରୟଙ୍କ ଦରମା ବିଷୟରେ
ଯାହା ଉଲ୍ଲେଖ କଲି ସମଗ୍ର ଶାସନ ସଂସ୍ଥାପ୍ରତି ତାହା ହିଁ ପ୍ରୟୁଜ୍ୟ..... ।
ସଂଗଠିତ ଅହିଂସା ବ୍ୟଙ୍ଗତ ଆଉ କୌଣସି ଉପାୟ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ
ସଂଗଠିତ ହିଂସାମୂଳ ସଂସ୍ଥାକୁ ବି ରୋକି ପାରିବ ନାହିଁ.... ।

ଏହି ଅହିଂସା, ଆଇନ୍‌ଅମାନ୍ୟ ରୂପରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିବ ।
ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଇଁ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ (ସାବରମଣୀ ଆଶ୍ରମର ଅନ୍ତେବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ଏ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆବଦ୍ଧ ରହିବ ; ପରେ ଏ ଆନ୍ଦୋଳନରେ
ଯେଉଁମାନେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଚାହୁଁବେ ସେମାନଙ୍କୁ ଏହା ବ୍ୟାପିବ..... ।

ମୋର ଆକାଂକ୍ଷା, ମୁଁ ଅହିଂସା ମନ୍ତ୍ରରେ ସମଗ୍ର ବ୍ରିଟିଶ ଜାତିକୁ
ଘଷିତ କରିବି , ତାହାହେଲେ, ସେମାନେ ଭାରତ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଅନ୍ୟାୟ
କରିଛନ୍ତି ତାହା ନିଜେ ବୁଝି ପାରିବେ । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଜାତିର ଲୋକଙ୍କର
ଅନିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ମୋ ନିଜ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମୁଁ ଯେପରି
ସେବା କରିବାକୁ ଚାହେଁ, ଆପଣଙ୍କ ଜାତିର ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହିପରି ସେବା
କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେ..... ।

(ଭାରତର) ଲୋକେ ଯଦି ମୋ ସଙ୍ଗେ ମିଶନ୍ତି (ମୋର ଆଶା ସେମାନେ
ମିଶିବେ) ଓ ଆନ୍ଦୋଳନ ତେଜିବା ପୂର୍ବରୁ ଯଦି ବ୍ରିଟିଶ ଜାତି ନିଜର ମାତି ନ
ବଦଳାନ୍ତି, ତେବେ ମୋ ଦେଶର ଲୋକେ ଏତେ ଦୁଃଖ ଓ ଯନ୍ତ୍ରଣା
ସହିବେ ଯେ, ତାହା ଦେଖି ଅତି ଟାଣ ପଥରର ହୃଦୟ ବି ତରଳିଯିବ ।

ସୂତ୍ରରେ ମୁଁ ଯେଉଁ ଦୁର୍ମାର୍ତ୍ତର ନମୁନା ଦେଇଛି ସେଇଭଳି ଦୁର୍ମାର୍ତ୍ତକୁ ବିବେଚନା କରିବାକୁ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ...। ମୁଁ ସଫଳାନ୍ତେ ନିବେଦନ କରୁଛି, ଆପଣ ସେଇ ସବୁ ଦୁର୍ମାର୍ତ୍ତ ତୁରନ୍ତ ଦୂର କରିବା ସକାଶ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରନ୍ତୁ । ସେପରି ହେଲେ ସମାଜସ୍ବର ଦୁଇପକ୍ଷ ଭିତରେ ଫଳପ୍ରସ୍ଥ ଆଲୋଚନାର ପଥ ପରିଷ୍କାର ହୋଇଯିବ...। ଅପରନ୍ତ, ଯଦି ଉଲ୍ଲିଖିତ ଦୁର୍ମାର୍ତ୍ତ ଦୂର କରିବା ଦିଗରେ ଆପଣ ଉଦ୍ୟମ ନ କରନ୍ତି, ଏବଂ ମୋର ଏ ନିବେଦନ ଯଦି ଆପଣଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସଂବେଦନା ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୁଏ, ତେବେ ଏଇମାସର ଏକାଦଶ ଦିବସରେ, ମୋ ଆଶ୍ରମର ଯେତେ ଜଣ ସହକର୍ମୀଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇପାରିବି, ନେଇ, ଲବଣ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ କରିବାକୁ ମୁଁ ଯାତ୍ରା କରିବି...। ମୁଁ ଜାଣେ, ମୋର ଏ ପରିକଳ୍ପନା ଉତ୍ତର କରିବାକୁ ମୋତେ ଆପଣ ଗିରଫ କରି ପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମୋର ଆଶା, ମୋ ପକ୍ଷରେ, ଏ କାର୍ଯ୍ୟ ସୁଶୃଙ୍ଖଳ ଭାବେ ଚଳାଇ ରଖିବାକୁ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିବେ ।.....।

ଯଦି ମୋ ସଙ୍ଗେ ଏ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଆପଣଙ୍କର ମଜି ହୁଏ, ଏବଂ ସେଥି ଯୋଗୁଁ, ଏ ପକ୍ଷ ସଂସାଧାରଣରେ ପ୍ରକାଶ ନ କରି ବନ୍ଦ ରଖିବାକୁ ଯଦି ଆପଣ ଚାହାନ୍ତି ତେବେ ଅନୁଗ୍ରହ କରି ଖଣ୍ଡିଏ ଟେଲିଗ୍ରାମ ପଠାଇବେ । ଟେଲିଗ୍ରାମ ପାଇଲେ ମୁଁ ଆନନ୍ଦର ସହିତ ଏ ପକ୍ଷର ପ୍ରକାଶନ ବନ୍ଦ ରଖିବି...।

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ଆପଣଙ୍କ ସରକାରକୁ ଧମକାଇବା ଏ ପକ୍ଷର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ । ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟକାରୀ ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀର ଏହା ଅଲଂଘ୍ୟସ୍ବ, ପବିତ୍ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ମୁଁ ସରଳଭାବେ ଏ ପକ୍ଷଟି ଲେଖିଛି । ମୋର ସଦ୍ବିଚାର ପ୍ରମାଣ ସ୍ବରୂପ ମୁଁ ଏ ଚିଠି ଖଣ୍ଡି, ଭାରତର ଦାସକୁ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ମନେ କରୁଥିବା ଜଣେ ଯୁବକ ଇଂରେଜବନ୍ଧୁଙ୍କ ହାତରେ ପଠାଉଛି । ସେ ଆପଣଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତରେ ଏ ପକ୍ଷଟି ଅର୍ପଣ କରିବେ...।

ଆପଣଙ୍କ ସୁବିଚାର ଅପେକ୍ଷାରେ ରହିଲି ।

ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ବନ୍ଧୁ
ଏମ୍. କେ. ଗାନ୍ଧୀ ।

ପ୍ରବାହକ ହୋଇଥିଲେ ରେଜିନାଲ୍ଡ୍ ରେନୋଲ୍ଡ୍‌ସ୍—
କେକର୍ ସାପ୍ରଦାୟର ଜଣେ ଇଂରେଜ ଲୋକ । ପରେ ସେ ‘ଦାଢ଼ୀ’
ଉପରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପୁସ୍ତକ ଲେଖିଥିଲେ । ଖଦୀ ପୋଷାକ ଓ ମୁଣ୍ଡରେ ସୋହା
ଟୋପି ପିନ୍ଧି ସେ ଭାଇସର୍‌ସ୍ ଉଦ୍ୟାନରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ଏବଂ ଚିଠି ଖଣ୍ଡି
ଆରୁଉଇନ୍‌ଙ୍କ ସ୍ବପ୍ନସ୍ତରେ ଦେଲେ । ଏଇ ଚିଠି ଖଣ୍ଡି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ
ମିରଟ୍‌ରେ ହେଉଥିବା ପୋଲେ ମ୍ୟାର୍ ଦର୍ଶନ ଗୁଡ଼ିକ ଭାଇସର୍‌ସ୍ ଉଡ଼ାଜାହାଜ
ଯୋଗେ ରାଜଧାନୀକୁ ଫେରିଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଏ ଚିଠିର ଉତ୍ତର ନିଜେ ଦେବାକୁ ଆରୁଉଇନ୍ ପସନ୍ଦ କଲେ
ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ସେନ୍‌ଟେଟାସ୍ ଚାରିଆଡ଼ରେ ପସର ପ୍ରାପ୍ତିସ୍ବୀକାର କରି
ଦେଲେ । ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଆପଣ ଏଭଳି ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟପତ୍ରର
କଲ୍ୟୁନା କରୁଛନ୍ତି, ଯାହା କି ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ଆଇନ୍‌ର ବିରୋଧରେ ଯିବ ଏବଂ
ଦେଶର ଶାନ୍ତିଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ବିପଦଗ୍ରସ୍ତ କରିବ । ଆପଣଙ୍କ ଚିଠିରୁ ଆପଣଙ୍କ
କର୍ମପତ୍ରର ସୂଚନା ପାଇ.....ମହାମାନ୍ୟ ଭାଇସର୍‌ସ୍ ଦୁଃଖିତ ।’

ଆଇନ୍ ଓ ଶାନ୍ତିଶୃଙ୍ଖଳା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିବା ଏହି
ଚିଠିରେ ଇଂରେଜସରକାରଙ୍କ ଭାରତୀୟ ମାତ ଓ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ଦାବା
ପ୍ରତି ନ୍ୟାୟବିଚାର କରିବା ବିଷୟରେ ପଦେ ବି କିଛି ନ ଥିଲା । ବଡ଼ଲଟ
ଏ ବିଷୟପ୍ରତି ଘୋର ଅବଜ୍ଞା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାର ଦେଖି ଗାନ୍ଧୀ କହିଥିଲେ,
‘ଜାନ୍ତୁପାତ କରି ବିମତଭାବେ ମୁଁ ରୋଟି ମାଗିଲି, କିନ୍ତୁ ରୋଟି ପରିବର୍ତ୍ତେ
ମୋତେ ମିଳିଛି ପଥର ।’ ଆରୁଉଇନ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସହଜ ଦେଖା କରିବାକୁ
ନାସ୍ତି କରିଦେଲେ ସିନା, ତାଙ୍କୁ ଗିରଫ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ବି ଦେଲେ
ନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ସରକାର ଗୋଲକଥାରେ ପଡ଼ି ଯାଇଛନ୍ତି ;
ଏତେବେଳେ କଣ କରିବାକୁ ହେବ ଠିକ କରି ପାରୁନାହାନ୍ତି ।’ ବାସ୍ତବିକ
ଗୋଲକଥା ; ରାଜଦ୍ରୋଷକୁ ଗିରଫ କଲେ ବିପଦ, ଗିରଫ ନ କଲେ ବି
ବିପଦ ।

ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୧ ତାରିଖ ଯହୁଁ ଯହୁଁ ଆଗେଇଲା, ଭାରତ କୌତୂହଳ
ଓ ଉତ୍ତେଜନାରେ ଅଥୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦେଶର ଓ ବିଦେଶର ବହୁ
ଶବ୍ଦରାଜଜର ସଂବାଦଦାତା ଆଶ୍ରମରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପିଣ୍ଡ ଧଇଲେ, ସେ
ଠିକ୍ କି କାର୍ଯ୍ୟପତ୍ର ଅବଲମ୍ବନ କରିବେ ? ସମସ୍ତଙ୍କ ମନରେ ଏଇ ପ୍ରଶ୍ନ ।
ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ସାବରମତୀ ହ୍ରାମରେ ଜମି ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥାନ୍ତି ।

ଉତ୍ତେଜନା ଭରତ ବାହାରକୁ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାପିଗଲା । ବିଦେଶରୁ କେବଳଗ୍ରାମ୍
ଦନଦନ ଆସି ଆହମଦାବାଦ ପୋଷ୍ଟଅଫିସ୍‌କୁ ଦିବାସି କର୍ମରତ ରହିଲା ।
ନିୟମିତ ଭାବେ ଜନ୍ମ ଦେବଦାସ ହୋମସ୍ ତାରବାଣୀରେ ଆଶୀର୍ବାଦ
ପଠାଇଲେ, ‘ଭଗବାନ୍ ଆପଣଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ମନେ କରୁଥାନ୍ତି, ‘ଜୀବନରେ ଗୋଟାଏ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ସୁଯୋଗ
ଆସି ପଡ଼ୁଅଛି ।’

ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୨ ତାରିଖ ସକାଳେ ଉପାସନାଗୀତ ବୋଲି ହେବା ପରେ,
ଆଶ୍ୱମର ସତ୍ତ୍ୱରଜଣ ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ସହଯାତ୍ରୀଙ୍କ ସହିତ ଗାନ୍ଧୀ ସାବରମଣ୍ଡରୁ
ଦାଣ୍ଡୀ ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ପୁଲିସ୍‌ଙ୍କ ଅବଗତ ନିମନ୍ତେ
ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯାତ୍ରୀଙ୍କ ନାମଧାମ ‘ସୂଚକ ଲିଷ୍ଟିଆ’ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ ।
ଦାଣ୍ଡୀ ଆହମଦାବାଦର ଠିକ୍ ଦକ୍ଷିଣରେ । ଗାନ୍ଧୀ ବାନ୍ନିସ୍ ଦିଆହୋଇ
ଚକ୍ରକଣ ହୋଇଥିବା ଗୋଟିଏ ବାଉଁଶ ଠେଙ୍ଗାରେ ଭରା ଦେଇ ଚାଲୁଥାନ୍ତି—
ଠେଙ୍ଗାଟି ଇଷ୍ଟେ ମୋଟା, ଓ ଚଉବନ ଇଷ୍ଟ ଲମ୍ବ, ଅଗରେ ଲୁହାର
ଗୋଟିଏ ବଳା ବସିଥାଏ । ଅକାବକା କଦର୍ଯ୍ୟ ରାସ୍ତାରେ ଯାଇ ଗୋଟିକି
ପରେ ଗୋଟିଏ ଗାଁ ପାର ହୋଇ ହୋଇ ଗାନ୍ଧୀ ଓ ତାଙ୍କର ଅଂଗ୍ରାଣୀ
ଶିଷ୍ୟ ଶିଷ୍ୟା ଚକ୍ରକଣଦଳରେ ଦୁଇଗହ ମାଇଲ ଅନ୍ତରାଳ କଲେ । ଗାନ୍ଧୀ
କହୁ ଥାନ୍ତି, ‘ଆମେ ଭଗବାନଙ୍କ ନାମରେ ଏ ଯାତ୍ରା କରୁଛୁ ।’

ଗାଁର ଚାଷୀ ଲୋକେ ରାସ୍ତାରେ ପାଣି ଛିଞ୍ଚି ପଥ ବିଛେଇ ଦେଉଥାନ୍ତି ।
ବାଟରେ ପଡ଼ୁଥିବା ଗାଁମାନଙ୍କରେ ମାଲମାଲ ତୋରଣ ଡିଆର ହୋଇ
ଭାରତର ଜାତୀୟପତାକା ଉଡ଼ୁଆ ହୋଇଥାଏ । ବହୁ ଦୂରର ଗାଁ ଗହଳରୁ
ଲୋକେ ଆସି ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଯାତ୍ରାପଥର କଡ଼ରେ ଜମା ହୋଇଥାନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ
ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରବା ସକାଶ । ପ୍ରତ୍ୟହ ରାସ୍ତା ଉପରେ ଦୁଇ ଚାରିଟା ସଭାର
ଆୟୋଜନ ହୋଇଥାଏ । ସେଠାରେ ଯାତ୍ରୀମାନେ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଅଟକନ୍ତି ;
ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଓ ଅନ୍ୟ ଯାତ୍ରୀମାନେ ସେ ସଭାମାନଙ୍କରେ ବକ୍ତୃତା ଦେଇ
ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବାକୁ, ମଦ, ଅଫିମ ଗଞ୍ଜେଇ ଗୁଡ଼ିବାକୁ, ପିଲ୍ଲକନ୍ୟା ବିଭୀ ନ
ଦେବାକୁ, ସଫାସୁତର ରହି ସାଧୁ ଓ ସରଳ ଭାବରେ ଚଳିବାକୁ ଏବଂ
ଶେଷରେ—ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ମିଳିଲେ—ଲୁଣ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ କରିବାକୁ ଲୋକଙ୍କୁ
ବୁଝାଉଥାନ୍ତି ।

ଗୁଲିବାରେ ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ କିଛି କଷ୍ଟ ହେଉ ନ ଥାଏ । ସେ

କହୁଥାନ୍ତି, ‘ଦିନକୁ ବାର ମାଇଲରୁ ବି କମ୍, ପୁଣି ମଝିରେ ବିଶ୍ରାମ, ଗଣ୍ଡିଲପଟ ବୋହୁବାକୁ ନାହିଁ—ଏଭଳି ଚାଲିବା ତ ପିଲା ଖେଳ ।’ କିନ୍ତୁ ସହଯାତ୍ରୀଙ୍କ ଭିତରୁ କେତେକ କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥାନ୍ତି, କେତେକଙ୍କର ଗୋଡ଼ ବଥେଇ ଯାଉଥାଏ ଯେ, ଶରୀରରେ ବସିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଉଥାନ୍ତି । ମହାତ୍ମାଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ା ବାଟଯାକ ମହଜୁତ ରହିଥାଏ, କିନ୍ତୁ ସେ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ବି ଘୋଡ଼ାରେ ବସିବାକୁ ଲେଡ଼ି ନ ଥିଲେ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ଥିକ ପଡ଼ିବାର ଦେଖି ସେ ଟିପ୍ପଣୀ କରୁଥାନ୍ତି, ‘ଏ ଯୁଗର ପିଲାମାନେ ଅତି ସୁକୁମାର ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ବଡ଼ ହେଲଟେଲ୍ ହୋଇ ଚଳୁଛନ୍ତି ।’ ସେତେବେଳକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଏକଷଠି ବର୍ଷ । ସେ ପ୍ରତିଦିନ ଘଣ୍ଟେ ସୁତା କାଟୁଥାନ୍ତି ; ପ୍ରତିଦିନ ନିୟମିତ ଡାଇଣ୍ଟ ଲେଖୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ସହକର୍ମୀମାନେ ସେହିପରି କରନ୍ତୁ ବୋଲି ଚାହୁଁଥାନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ ବାଟେ ପଦଯାତ୍ରା କଲେ ସେ ପାଖଆଖି ଗାଁର ଭନିଶହ ମୁଖିଆ ସେମାନଙ୍କ ସରକାରୀ ଚାକର ଗୁଡ଼ିଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଗୋଟିଏ ଗାଁରୁ ବାହାରିଲେ, ସେ ଗାଁର ଲୋକେ ଆଉ ଗାଁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚାଲୁଥାନ୍ତି । ଯୁବକ ଯୁବତୀମାନେ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଦଳରେ ମିଶି ଯାଉଥାନ୍ତି । ଏପ୍ରିଲ୍ ଷ୍ଟାର୍‌ଡେରେ ଗାନ୍ଧୀ ଦାଣ୍ଡୀର ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ବେଳକୁ ଆଶ୍ରମରୁ ବାହାରିଥିବା କ୍ଷୁଦ୍ର ଦଳଟି ବଢ଼ି ବଢ଼ି ହଜାର ହଜାର ସଂଖ୍ୟାର ବିରାଟ ଅହିଂସା ସେନାବାହିନୀ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ ।

ଏପ୍ରିଲ୍ ଷ୍ଟାର୍‌ଡେର ରାତିତମାମ ଆଶ୍ରମବାସୀମାନେ ଭଜନ ବୋଲିବାରେ କଟାଇଲେ ଏବଂ ପ୍ରଭାତ ହେଲା ମାତ୍ରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମୁଦ୍ରକୂଳକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ । ମହାତ୍ମାଙ୍କ ସମୁଦ୍ର ଭିତରେ ପଶିଯାଇ ବୁଡ଼ି ପକେଇ ଫେରି ଆସି କୂଳରେ ଡେଇଁ ଆସି ଗୁଡ଼ିଯାଇଥିବା ଲୁଣ ଟିକିଏ ହାତରେ ଧଇଲେ । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଠିଆ ହୋଇଥିବା ଶ୍ରାମଣୀ ସବେଜିନା ନାଇଡୁ ଏତିକି ବେଳେ କହି ଉଠିଲେ, ‘ଜୟ, ମୁକ୍ତିଦାତା !’ ସମୁଦ୍ରକୂଳରୁ ଟିକିଏ ଲୁଣ ଗୋଟେଇବାଦ୍ୱାରା ଗାନ୍ଧୀ ବିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ କଲେ । ବିଟିଶ ସରକାର ଏକଗୁଟିଆ ଭାବେ ମରାଉଥିବା ଲୁଣ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ଅନ୍ୟ ଲୁଣ ଟିପ୍ପେ ବି ରଖିବା ବିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଆଇନ୍ ଅନୁସାରେ ଦଣ୍ଡନୀୟ ଅପରାଧ । ଗାନ୍ଧୀ ଛ ବର୍ଷ ହେଲା ଲୁଣ ଖାଇବା ଗୁଡ଼ି ଦେଇଥାନ୍ତି । ବିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଲୁଣ କାରବାରକୁ ସେ ‘ଅତି ଦୃଶ୍ୟ ଏକଗୁଟିଆ

ବେପାର' ବୋଲି ନିନ୍ଦା କରୁଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତରେ, ପାଣି ଓ ପବନ ପରି ଲୁଣ, ଲୋକଙ୍କର ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଜିନିଷ । ଭାରତର ଦରିଦ୍ର ଶ୍ରମଜୀବୀ ଓ ଧେମାନଙ୍କ ଭାରବାହୀ ପଶୁଙ୍କ ପାଇଁ ଏହାର ପ୍ରୟୋଜନ ଆହୁରି ଅଧିକ, କାରଣ ଏଠାରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମକଟିବନ୍ଧର ଅତ୍ୟଧିକ ତାପରେ ପରିଶ୍ରମ କରୁଥିବା ଲୋକ ଓ ଜନ୍ତୁଙ୍କର ବହୁତ ଝାଳ ବୋହି ଦେହର ଲବଣାଂଶ ବିଶେଷଭାବେ କ୍ଷୟ ହୋଇଯାଏ ।

ପାଦରେ ନ ଯାଇ ରେଳ ବା ମଟର ଗାଡ଼ିରେ ଗାନ୍ଧୀ ଲୁଣ ମାରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରଭାବ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଯେ ଖୁବ୍ ପଡ଼ି ନ ଥାନ୍ତା ତାହା ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଚବିଶଦିନ ଚାଲି ଚାଲି ଯିବା, ଏତେ ଦିନ ସମଗ୍ର ଭାରତର ଦୃଷ୍ଟି ଏଇ ଯାତ୍ରା ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରି ରଖିବା, ବାଟରେ ଗାଁ ଗହଳର ଜନତାଙ୍କୁ ସତର୍କ କରି କହିବା, 'ଅପେକ୍ଷା କର, ମୁଁ ଦେଶକୁ ଗୋଟାଏ ଡାକ ଦେବି', ଶେଷରେ ସମୁଦ୍ରପନ୍ଥାରୁ ଟିପେ ଲୁଣ ଗୋଟାଇ ପ୍ରବଳ ପରହାନ୍ତ ସରକାରଙ୍କର ଆଇନ୍‌କୁ ବାଲି ବଜେଇ ଲଙ୍ଘନ କରି ଅପରାଧୀ ହେବା—ଏ ଯୋଜନା କରିବା କମ୍ କଳ୍ପନା, ସଂଯମ ଓ ସଂଗଠନସାପେକ୍ଷ ନୁହେଁ ; ଏହା ଜଣେ ନିପୁଣ କଳାକାରର ଉଚ୍ଚ-କୋଟିର ଅଭିନୟଶୈଳୀ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ଦାଣ୍ଡୀ ଯାତ୍ରାର ଯୋଜନା ଖାଲି ଯେ ନିରକ୍ଷର ଗ୍ରାମ୍ୟ ଚାଷୀର ମନକୁ ଘେନିଲା ତାହା ନୁହେଁ । ଆଧୁନିକ ଜ୍ଞାନବିଜ୍ଞାନରେ ପାରଂଗମ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଦୋଷଦର୍ଶୀ ଓ ବହୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ନିର୍ମମ ପ୍ରତିରୋଧୀ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଦାଣ୍ଡୀ ଯାତ୍ରାକୁ 'ଏଲ୍‌ବାରୁ ଫେରି ପ୍ୟାରିସ୍ ଅଭିମୁଖେ ନେପୋଲିଅନ୍‌ଙ୍କ ଯାତ୍ରା'ର ସମକକ୍ଷ ବୋଲି କହିଥିଲେ ।

କାର୍ଯ୍ୟଟି ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇ ଗାନ୍ଧୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରୁ ଆଡ଼େଇ ହୋଇଗଲେ । ଭାରତ କର୍ମ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପାଇଗଲା । ବେଳାଭୂମିରୁ ଟିପେ ଲୁଣ ଗୋଟାଇ ଆଣି, ଆଗକୁ କ'ଣ କରିବାକୁ ହେବ ସେ ବିଷୟରେ ସାରା ଭାରତକୁ ସେ ସୂଚନା ଦେଇଦେଲେ ।

ତା' ପରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ବିନା ଅସୁବିଧାରେ ଘୋର ବିପ୍ଳବ । ଭାରତର ଦୀର୍ଘ ସମୁଦ୍ରକୂଳ ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମବାସୀ ସମୁଦ୍ରକୂଳରୁ ଧାଡ଼ି ଧରି ଲୁଣ ଗୋଟେଇଲେ, କିଂବା ସମୁଦ୍ରରେ ପଶି କଢ଼େଇରେ ସମୁଦ୍ର ପାଣି ମୁହେଁ ଆଣି ଲୁଣ ମାରିବାରେ ଲାଗିଗଲେ । ପୁଲିସ୍ ପଂଚା

ପଂଶା କରି ଲୋକଙ୍କୁ ଗିରଫ କଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଭୃଷ୍ଟ ପୁଅ ରାମଦାସ ଆଶ୍ରମର ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ କର୍ମୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଧରା ହେଲେ । ପଣ୍ଡିତ ମାଲବୀୟ ଓ ତାଙ୍କ ପରି ଆଉ କେତେଜଣ ନରମପନ୍ଥୀ ସରକାରଙ୍କ ସଂଗେ ସହଯୋଗ କରୁଥିବା ନେତା ଲୋକସ୍‌ଲେଟିଭ୍ ଆସୋସିଏସନ୍‌ର ମେମ୍ବର ପଦ ଗ୍ରହଣ ଦେଲେ । ପୁଲିସ୍ ବଳପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟକାରୀମାନେ ଗିରଫ ହେବାବେଳେ ପ୍ରତିରୋଧ କରୁ ନ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ମାରିଥିବା ଲୁଣ ତାଙ୍କଠାରୁ ଛଡ଼ାଇବାକୁ ପୁଲିସ୍ ଚେଷ୍ଟା କଲବେଳେ ଗ୍ରହଣ ନ ଥିଲେ । ମହାଦେବ ଦେଶାଇଙ୍କ ବିବରଣୀରୁ ପ୍ରକାଶ, ଲୁଣକୁ ହାତରୁ ନ ଗ୍ରହଣକାରୀ ଅନେକଙ୍କୁ ପୁଲିସ କନ୍‌ସ୍ଟେବଲ୍-ମାନେ ମାଡ଼ ଚଢ଼ାଇଥିଲେ ଏବଂ ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀଙ୍କ ଆଙ୍ଗୁଠି କାମୁଡ଼ି ପକାଇ-ଥିଲେ । କଂଗ୍ରେସ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକମାନେ ବେଆଇନ୍ ଲୁଣ ସହରର ବିରୁଦ୍ଧ ଉପରେ ବିକିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଅନେକେ ଧରା ହୋଇ ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ ଦିନର କାରାଦଣ୍ଡ ପାଇଲେ । ଦିଲ୍ଲୀରେ ପଣ୍ଡିତ ମଦନମୋହନ ମାଲବୀୟ ୧୫ ହଜାର ଲୋକଙ୍କର ଏକ ବିରଟ ସଭାରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷଣ ଦେଇ ବିଦେଶୀ ବସ୍ତ୍ର ବର୍ଜନ କରିବାକୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଲେ ଏବଂ ବକ୍ସିତା ସରିବା ପରେ ସଭାସ୍ଥଳରେ କିଛି ବେଆଇନ୍ ଲୁଣ କିଣିଲେ । ବମ୍ବେରେ କଂଗ୍ରେସଦଳର ଅଫିସ୍ କୋଠାର ଗୁଡ଼ ଉପରେ ଚୁଲିରେ କଢ଼େଇ ବସେଇ ଲୁଣ ମରା ହେଉଥିଲା ; ପୁଲିସ ଅଫିସ୍ ଉପରେ ଚଢ଼ାଉ କଲେ । ସାଠିଏ ହଜାରର ବିରଟ ଜନତା ଜମିଗଲେ । ଶହ ଶହ ଲୋକଙ୍କୁ ହାତ କଢ଼ି ଦେଇ ବା ହାତରେ ରସି ବାନ୍ଧି ଜେଲକୁ ନିଆଗଲା । ଦାଣ୍ଡୀରେ ଲୁଣ ମରାହେବାର ହସ୍ତାକ୍ତ ପରେ ଆହମଦାବାଦର ଦଶହଜାର ଲୋକ କଂଗ୍ରେସକର୍ମୀଙ୍କଠାରୁ ବେଆଇନ୍ ଲୁଣ ନେଲେ । ଯେ ଯେତେ ପାରିଲା ଦାମ ଦେଲା, ଯାହାଠାରେ ପଇସା ନ ଥିଲା ସେ ମାଗଣାରେ ଲୁଣ ପାଇଲା । ଦାଣ୍ଡୀଠାରେ ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ ଲୁଣ ଟିକକ ଗୋଟାଇଥିଲେ ତାହା ନିଲମ ହେଲା । ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଡାକି ଡକ୍ଟର୍ କାନୁଗା ୧୬ଶହ ଟଙ୍କାରେ ତାହା ନେଲେ । କଂଗ୍ରେସ ସଭାପତି ପଣ୍ଡିତ ଜବାହାର ଲାଲ ନେହେରୁ ଲବଣ ଆଇନ୍ ଭଙ୍ଗ କରିବା ଅଭିଯୋଗରେ ଆହ୍ମଦାବାଦଠାରେ ଗିରଫ ହୋଇ ବିରୁରରେ ଛ' ମାସ ଜେଲ ପାଇଲେ । ଜନଆନ୍ଦୋଳନ ଓ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ମହାଗ୍ରହଣ ଓ ବଂଗଳାର ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ଅଞ୍ଚଳରେ ଖୁବ୍ ବ୍ୟାପିଲା ।

କଲିକତାରେ, ମେୟର୍ ଜେ. ଏମ୍. ସେନଗୁପ୍ତ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ସଭାରେ ସରକାର-ବିରୋଧୀ ଲେଖା ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଲେ ଓ ବିଦେଶୀ ଲୁଗା ନ ପିନ୍ଧିବାକୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଲେ । ତାଙ୍କୁ ଛ'ମାସ ଜେଲ୍ ଦଣ୍ଡ ହେଲା । ମଦଦୋକାନ, ବିଦେଶୀ ଲୁଗା ଦୋକାନ ଆଗରେ ପିକେଟିଂ ସାରା ଭାରତରେ ଲାଗିଲା । ପର୍ଦ୍ଦାନାସୀନ୍ ହୋଇ ଘରୁ ନ ବାହାରୁଥିବା ସଂଭ୍ରାନ୍ତ ପରିବାରର ଝିଅ, ବୋହୂମାନେ ଦାଣ୍ଡକୁ ବାହାର ସରକାର ବିରୋଧୀ ଶୋଭାଯାତ୍ରାରେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ପୁଲିସ୍ ପ୍ରତିହଂସାପରାୟଣ ହୋଇ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟକାଣ୍ଡକୁ ମର୍ମସ୍ଥାନରେ ଲାଗି ମାରିଲେ । ବିହାର ପ୍ରଦେଶରେ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଚାଲିଲା । ଲେଜିସ୍ଲେଟିଭ୍ କାଉନ୍ସିଲ୍‌ରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଇଥିବା ମେମ୍ବରଙ୍କ ସମେତ ୧୭ ଜଣ ସଭ୍ୟାବଳୀଙ୍କୁ ୬ମାସରୁ ୨ ବର୍ଷ ଯାଏଁ ଜେଲ୍ ଦଣ୍ଡ ମିଳିଲା । ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାରେ ପୂର୍ବେ ବାସ କରୁଥିବା ଜଣେ ସ୍ବାମୀଙ୍କୁ ଅଡ଼େଇ ବର୍ଷ ଜେଲ୍ ଦଣ୍ଡ ମିଳିଲା । ଶିକ୍ଷକ, ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ଛାତ୍ରମାନେ ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ ଓ ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ଦୂରରେ ସ୍ଥଳଭାଗ ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଲୁଣ ମାରି ଦଳଦଳ ହୋଇ ଜେଲ୍ କୁ ନିଆଗଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଜଣେ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ଶିଷ୍ୟ କିଶୋରଲଲ ମଣିରୁଢ଼ୀଲା, ଏବଂ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ଧନିକ ବନ୍ଧୁ ଜମୁନାଲାଲ ବେଜାନ୍ତ ଦୁଇବର୍ଷ ଲେଖାଏଁ ଜେଲ୍ ଦଣ୍ଡ ପାଇଲେ । କରାଚୀରେ ଗୋଟାଏ ଶୋଭାଯାତ୍ରା ଉପରେ ପୁଲିସ୍ ଗୁଳି କରିବା ଫଳରେ ଦୁଇଜଣ ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ସେକାସେବକ ପ୍ରାଣ ହରାଇଲେ । ମହାଦେବ ଦେଶାଇ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ବିହାର ଏକରକମ ନେତାଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଯାଇଛି । ଏ ପ୍ରଦେଶର ନେତୃସ୍ଥାନାୟ ସମସ୍ତେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜେଲ୍‌ଖାନା ଭିତରେ । କିନ୍ତୁ ଆନ୍ଦୋଳନ ଦବି ଯିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ, ଆହୁରି ଅନେକ ଲୁଣମରା କେନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥାପିତ ହୋଇ ପାରିଛି ।’ ଲୁଣ ମାରିବାର ସରଳ ଉପାୟସଂବଳିତ ପ୍ରଚାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କଂଗ୍ରେସ ତରଫରୁ ଛୁପା ହୋଇ ବଣା ହେଉଥାଏ । ଜାତୀୟ କଂଗ୍ରେସର ଦୁଇଜଣ ନେତା, ବି. ଜି. ଖେର୍ ଓ କେ. ଏମ୍. ମୁନ୍‌ସି ବନ୍ଦୀରେ ଗିରଫ୍ ହେଲେ । ଦିଲ୍ଲୀରେ, ଦେବଦାସ ଗାନ୍ଧୀ ତିନିମାସ ଜେଲ୍ ପାଇଲେ । ଲୁଣମରା ଆନ୍ଦୋଳନ, ଗିରଫଦାର ଓ ଜେଲ୍ ଦଣ୍ଡ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ, ପଞ୍ଜାବ ଓ କର୍ଣ୍ଣାଟକକୁ ବ୍ୟାପିଲା । କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନେ ଗିରଫଦାର ହେଲେ । ବହୁ ସହରରେ ହିରତାଳ ହେଉଥାଏ । ବିହାରର ପାଟଣାରେ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ସହର ବାହାରେ ଲୁଣ ମରା ହେଉଥିବା ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନକୁ

ଯିବାକୁ ବାହାରନ୍ତେ ପୁଲିସ୍ ସଦରରସ୍ତା ଅବରୋଧ କଲେ । ଜନତା
 ଫେରି ନ ଯାଇ ସଡ଼କ ଉପରେ ଓ ଦୁଇକଡ଼ର ବିଲରେ ଚାଲି ଯିବା-
 କାଲ ଶୋଇ ରହିଲେ । ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ଶ୍ରୀ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ଥିଲେ ।
 ତାଙ୍କରଠାରୁ ସେ ଦିନର ଖବର ଶୁଣିଛି । ଲୋକଙ୍କୁ ଭଙ୍ଗାଇ ଦେବାକୁ
 ପୁଲିସ୍ ଅଫିସର୍ ରାଜେନ୍ଦ୍ରବାବୁଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଏ ଆଦେଶ
 ମାନିବାକୁ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ନାସ୍ତି କରିବାରେ, ପୁଲିସ୍ ଅଫିସର୍
 ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, ସେ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଅଶ୍ରୁଗେସ୍ତ ସୈନ୍ୟଙ୍କୁ ମଡ଼ାଇ
 ଦେବେ । ତଥାପି ଜନତା ଚାଲିଲେ ନାହିଁ । ଅଶ୍ରୁବାହିନୀ ମାଡ଼ି
 ଆସନ୍ତେ ଲୋକେ ରସ୍ତା ଉପରେ ଲମ୍ବ ଲମ୍ବ ହୋଇ ଶୋଇଗଲେ ।
 ଶୋଇଥିବା ଲୋକଙ୍କ ପାଖେ ପହଞ୍ଚି ଅଶ୍ରୁମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଚକଟି ନ
 ଦେଇ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲେ । ତା' ପରେ ପୁଲିସ୍ କନ୍‌ଷ୍ଟେବଲ୍ ମାନେ
 ଆସି ଲୋକଙ୍କୁ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଟେକି ଟ୍ରକ୍‌ରେ ପକାଇ
 ଜେଲ୍ ଖାନାକୁ ବୋହୁ ନେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଜଣକୁ ଉଠାଇ ଟ୍ରକ୍‌କୁ
 ନେଇଯାନ୍ତେ, ଆଉ ଜଣେ ଆସି ସେ ସ୍ଥାନରେ ଶୋଇ ଯାଉଥାଏ ।
 ବୋହେ ବେଆଇନ୍ ଲୁଣ ବୋହୁ ଆଣୁଥିବା ବେଳେ ମହାଦେବ ଦେଶାଇ
 ଗିରଫ ହେଲେ । ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ନିଜର ବ୍ୟବହାର
 ପାଇଁ ଲୁଣ ମାରୁଥାନ୍ତି । ଏହା ରୋକିବାକୁ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ମଫସଲର
 ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ଉପରେ ଚାପ ପକାଉଥାନ୍ତି । ଅନେକ କର୍ମଚାରୀ
 ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ପକାଇଲେ । କେନ୍ଦ୍ର ଲେଜିସ୍ଲେଟିଭ୍ ଆସେମ୍ବଲିର ବାଚସ୍ପତି
 ବିଠଲରାୟ ପଟ୍ଟେଲ୍ ଇସ୍ତଫା ଦେଲେ । ବହୁଫଳାଂଶ ନେତୃସ୍ଥାନୀୟ
 ମହିଳା, ନିଶାପ୍ରବ୍ୟର ବିକ୍ରୀ ବନ୍ଦକରି ଦେବାପାଇଁ ଲର୍ଡ୍ ଆରୁଉଇନ୍‌ଙ୍କୁ
 ଗୋଟିଏ ନିବେଦନ ପଠାଇଲେ । ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ ଲୁଣ ମରା ହେଉଥିବା
 ବେଳେ ପରୁଷ ହଜାର ଲୋକ ଦେଖଣାହାରୀ ହୋଇ ଚାରିପଟେ ଘେରି
 ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏତେ ଭିଡ଼ ହୋଇଥାଏ ଯେ, ପୁଲିସ୍‌ବାଲ୍ ଲୁଣ
 ମାରିବାବାଲାଙ୍କୁ ଗିରଫ କରିବାକୁ ପଣି ପାରିଲେ ନାହିଁ; ଓଲଟି ସେମାନେ
 ଲୋକଙ୍କ ଘେରରେ ପଡ଼ିଗଲେ । ଉତ୍ତେଜନା-ପ୍ରବଣ ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ
 ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶର ପ୍ରବେଶଦ୍ୱାର ପେଶାବାରଠାରେ ଡେପୁଟି ପୁଲିସ୍
 କମିସନର୍ ବସିଥିବା ଗୋଟାଏ ସାଞ୍ଜୁଆ ଗାଡ଼ି ପୁର ଦମରେ ଜନତା
 କୁମଡ଼ି ପଣି ଯାଇ ଅରୁନ ଗୁଳିବର୍ଷଣ କରିବାରେ ଲାଗିଲା ; ସବୁର ଜଣ

ମଲେ ଏବଂ ପ୍ରାୟ ଶହେ ଜଣ ଦାଉଡ଼ ହେଲେ । ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳରେ, ଯୁକ୍ତ ପ୍ରଦେଶରେ ଓ ଗୁଜରାଟରେ କୃଷକମାନେ ଖଜଣା ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ । ଜାଣିଯୁବାଦୀ ଖବରକାଗଜମାନଙ୍କ ଉପରେ ସଂବାଦ ଓ ସଂପାଦକୀୟ ପ୍ରକାଶ କରିବା ବିଷୟରେ ନାନା ପ୍ରକାର କଟକଣା ଜାରି କରିବାକୁ ସରକାର ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଏହା ଫଳରେ ଅଧିକାଂଶ ଜାଣିଯୁବାଦୀ ଖବରକାଗଜ ଆପଣା ଆଡ଼ୁ ପ୍ରକାଶନ ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ । କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରାଦେଶିକ ଅଫିସମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ସଫର୍ତ୍ତି ଓ କାଗଜପତ୍ର ଜବତ୍ କରି ସରକାର ସେ ସବୁରେ ତାଲା ଠୁକ ଦେଲେ । ମାଦ୍ରାଜରେ ରାଜ-ଗୋପାଳାଚାର୍ଯ୍ୟ ଗିରଫ ହୋଇ ନଅମାସ ଜେଲଦଣ୍ଡ ପାଇଲେ । ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତର ଆଦିବାସୀ ଅଞ୍ଚଳର ହିଂସ୍ର ଆଫ୍ରିକମାନେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ସୀମାନ୍ତରକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଚଟାଗଙ୍ଗ (ବଙ୍ଗଳା) ନଗରରେ ଦଳେ ସଂହାସବାଦୀ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଲୁଟି ନେବା ସକାଶ ଅସ୍ତ୍ରାଗାର ଉପରେ ଚଢ଼ଉ କଲେ । ଏଥିରେ କେତେଜଣଙ୍କର ପ୍ରାଣ ଗଲା ।

ଆରୁଉଇନ୍‌ଙ୍କ ଜୀବନଲେଖକ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଭାଇସ୍ରୟ ଶ୍ରୀରାମ ଜେଲମାନଙ୍କରେ ଅନ୍ୟତମ ସାଠିଏ ହଜାର ରାଜନୀତିକ ବନ୍ଦୀଙ୍କୁ ଠୁକ ସାରିଥାନ୍ତି ।’ ସରକାରୀ ସୂତ୍ରରୁ ଜଣାଯାଏ ବନ୍ଦୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଲକ୍ଷେ ଯାଏଁ ଉଠିଥାଏ । ଆରୁଉଇନ୍‌ଙ୍କ ଜୀବନରେ କୁହାଯାଇଛି, ‘ଏଇ ସମୟରେ ଭାଇସ୍ରୟ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତାହାର ଉଲ୍ଲେଖ ମାତ୍ର କଲେ, ଶୁଷ୍କ ପ୍ରମାଣିତ ହେବ ଯେ, ସେ ଦୁର୍ଦ୍ଦଳମନା ଲୋକ ବୋଲି ଯେଉଁ ଅପବାଦ ଉଠିଥିଲା ତାହା ଏକାବେଳକେ ଅମୂଳକ । ଭାଇସ୍ରୟଙ୍କ ଆଦେଶ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାର ଦାୟିତ୍ବ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଉପରେ ଥିଲା ସେମାନେ କହନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ ଧର୍ମଧାରଣା, ସତେ ଯେପରି ଆନ୍ଦୋଳନ ଦମନ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ନିର୍ମମ କଠୋରତାକୁ କଠୋରତର କରିଥିଲା.....।’

ଦାଣ୍ଡି ବେଳାଭୂମିରେ ଗାନ୍ଧୀ ଲବଣ ଗୋଟାଇବାର ମାସକ ପରେ ଭାରତ ସ୍କୁଇ ବିଦ୍ରୋହର ଉତ୍ତେଜନାରେ ଉତ୍ତପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଚଟାଗଙ୍ଗ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସିଠାରେ ଭାଇସ୍ରୟଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ କୌଣସି ହିଂସାକାଣ୍ଡ ହୋଇ ନ ଥିଲା; କଂଗ୍ରେସ ପକ୍ଷରୁ ତ କୌଣସିଠି କୌଣସି ହିଂସାମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ୧୯୨୨ର ଚୌରିଚୌର

ଘଟଣାରୁ ଭରତ ପାଇଥିବା ଶିକ୍ଷା ପାସୋର ନ ଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀ ଯାହୁକର ପରି
ଯେଉଁ ବିରାଟ ଗଣଆନ୍ଦୋଳନର ସୂତ୍ରପାତ କରୁଥାନ୍ତି ଭରତବାସୀ ତାହାକୁ
ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାଣରେ ସ୍ୱାଗତ କରୁଥାନ୍ତି ; ଟିକିଏ ମାତ୍ର ହିଂସାର ଲକ୍ଷଣ ଦେଖିଲେ
କେଜାଣି ସେ ଆନ୍ଦୋଳନ ବନ୍ଦ କରିଦେବେ ଏଇ ଆଶଂକାରେ ସେମାନେ
ହିଂସାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିବର୍ତ୍ତି କରି ରହିଥାନ୍ତି ।

ମେ ମାସର ଟଡାରଖ । ଦାଣ୍ଡୀ ନିକଟ କରୁଡ଼ିନାମକ ଗ୍ରାମରେ
ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ବଧା ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ବୁଢ଼ା ଆତ୍ମଗହ୍ୱର ଶାଖା ତଳେ
ହୋଇଥିବା ଗୋଟିଏ ଝୋପଡ଼ିରେ ସେ ଖଟ ଖଣ୍ଡିଏ ପକାଇ ଶୋଇ
ଯାଇଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପାଖେ ଆଉ କେତେଜଣ ଭକ୍ତ ବି ଶୋଇଥାନ୍ତି । ଆତ୍ମ
ତୋଟାରେ ଖଣ୍ଡେ ଦୂରରେ ଅନ୍ୟ ଆଶ୍ରମବାସୀମାନେ ନିନ୍ଦୋଡ଼ ନଦରେ
ଶୋଇଥାନ୍ତି । ମେ ୪ ଓ ୫ ତାରିଖର ରାତି ୧୨ଟା ୪୫ ମିନିଟରେ ଗରୁଆ ପାଦ
ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଗଲା । ରାଇଫଲ୍, ପିସ୍ତଲ୍ ଓ ବର୍ଲ୍ଡରେ ସଜ୍ଜିତ ୩୦ ଜଣ ଭରତୀୟ
ସଶସ୍ତ୍ର ପୁଲିସ୍ କନ୍ସ୍ଟେବଲ୍, ଦୁଇଜଣ ଭରତୀୟ ପୁଲିସ୍ ଅଫିସର, ଏବଂ
ସୁରାଟର ଗୋରା ଜିଲ୍ଲା ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ଡାଳପତ୍ରମୟ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ହତାକୁ ଚଢ଼ାଉ
କଲେ । ସଶସ୍ତ୍ର ପୁଲିସ୍ କନ୍ସ୍ଟେବଲ୍ କେତେଜଣ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କୁଡ଼ିଆରେ
ପଶିଗଲେ ଏବଂ ଇଂରେଜ ଜିଲ୍ଲାମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମୁହଁ ଉପରେ ଟକ-
ଲଇଟ୍ ପକାଇଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଉଠିପଡ଼ିଲେ, ଚାରିଆଡ଼େ ଆଖି ପକାଇ
ଘଟଣାଟା କଳିନେଲେ ଏବଂ ସାହେବଙ୍କୁ କହିଲେ, ‘ଆପଣ ମୋତେ
ଚାହାନ୍ତି ?’

ମାମୁଲି ସରକାରୀ କାଜଦାରେ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ପଚାରିଲେ, ‘ତୁମର
ନାମ ମୋହନଦାସ କରମଚନ୍ଦ୍ର ଗାନ୍ଧୀ ?’

ଗାନ୍ଧୀ ହଁ କଲେ ।

ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ତୁମକୁ ଗିରଫ କରିବାକୁ ଆସିଛି ।’

ଗାନ୍ଧୀ ନମ୍ର ଭାବରେ କହିଲେ, ‘ଅନୁଗ୍ରହ କରି ମୋର ନିତ୍ୟକର୍ମ
ସାରି ଦେବାକୁ କିଛି ସମୟ ଦିଅନ୍ତୁ ।’

ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ରାଜି ହେଲେ ।

ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଟିରେ ଥିବା ସାମାନ୍ୟ ଦାନ୍ତ କେତୋଟିକୁ ଘଷୁଘଷୁ
ଗାନ୍ଧୀ ପଚାରିଲେ, ‘ଜିଲ୍ଲା ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ମହାଶୟ, କେଉଁ ଧାରରେ ମୁଁ ଗିରଫ
ହେଉଛି ଜାଣି ପାରିବ କି ? ବୋଧହୁଏ ୧୨୪ ଧାର ?’

‘ନା, ନା, ୧୨୪ ଧାରାରେ ନୁହେଁ । ମୋ ପାଖରେ ଲିଖିତ ଓଡ଼ିଆରେଣ୍ଟ୍ ଅଛି ।’

ଏତେବେଳକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କୁଡ଼ିଆ ଚାରିପଟେ ହତା ଭିତରେ ଶୋଇଥିବା ସମସ୍ତେ ଆସି ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ପଚାରିଲେ, ‘ଓଡ଼ିଆରେଣ୍ଟ୍ ପଢ଼ି ମୋତେ ଶୁଣାଇଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରି ପାରେ କି ? ଆଶାକରେ ଏଥିରେ ଆପଣ ବିରକ୍ତ ହେବେ ନାହିଁ ।’

ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ପଢ଼ିଲେ, ‘ମୋହନଦାସ କରମଚନ୍ଦ୍ର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ-ଦ୍ଵାରା ବିପଦ ହୋଇପାରେ ବୋଲି ଏକ୍ଜକ୍ୟୁଟିଭ୍ କାଉନ୍ସିଲ୍ ପରାମର୍ଶାନୁସାରେ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ମନେ କରୁଥିବାରୁ, ଗଭର୍ଣ୍ଣର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଉଛନ୍ତି ଯେ, ସେହି ମୋହନଦାସ କରମଚନ୍ଦ୍ର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ୧୮୨୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ୩୫ ନମ୍ବର ପ୍ରବଚାନ ଅନୁସାରେ ଅଟକ କରାଯାଉ; ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଯେତେଦିନ ଉଚିତ ମନେ କରିବେ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କୁ ଜେଲ୍ ଦିଆଯାଉ; ତୁରନ୍ତ ତାଙ୍କୁ ଫେରୁବାଡ଼ା କେନ୍ଦ୍ର ଜେଲକୁ ନିଆଯାଉ ।’

ଗୋଟାଏ ବାଜିଲ, ତଥାପି ଗାନ୍ଧୀ ଦାନ୍ତ ଘଷୁଥାନ୍ତି । ତରତର ହେବାକୁ ହାକିମ କହିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କେତେକ ପ୍ରୟୋଜନ ଜିନିଷ ଓ କାଗଜ ପତ୍ର ଗୋଟିଏ ଥଳିଆରେ ପୁରାଇ ହାକିମଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାଲି କହିଲେ, ‘ଆଉ ସାମାନ୍ୟ କେତୋଟି ମିନିଟ୍ ଉପାସନା କରିବାକୁ ଦିଅନ୍ତୁ ।’

ହାକିମ ମୁଣ୍ଡ ଲୁହ ହାଁ କଲେ । ଗୋଟିଏ ସୁପରିଚିତ ହିନ୍ଦୁ ଯୋଗ-ବୋଲିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ପଣ୍ଡିତ ଖରେଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଆଶ୍ରମବାସୀମାନେ ପାଳି ଧରି ଗାଉଥାନ୍ତି, ଗାନ୍ଧୀ ବସି ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଇଁ ଭଗବତ୍ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଥାନ୍ତି । ଉପାସନା ସରିଲା ପରେ ସେ ଉଠି ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ଙ୍କ ପାଖରେ ଠିଆ ହୁଅନ୍ତେ, ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ବାହାରେ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିବା ମଠରକୁ ତାଙ୍କୁ ବାଟ କଢ଼ାଇ ନେଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ହୋଇଥିବା ଅଭିଯୋଗର ବିଚାର ହେଲା ନାହିଁ କି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦଣ୍ଡ କିଛି ଦିଆଗଲା ନାହିଁ, କେତେ ଦିନ କାରାବାସରେ ରହିବେ ତାହା ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହେଲା ନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଅର୍ଦ୍ଧନାଗ୍ନି ବଳରେ ଗିରଫ କରାଗଲା ତାହା ଜାରି ହେଲା ବେଳେ ଭାରତରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ନ ଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ରାଜୁତି । କମ୍ପାନୀ ଓ ଦେଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ପାଇଁ ସେଇ ସମୟରେ ଏ ପ୍ରବଚାନର ପ୍ରଣୟନ ହୋଇଥିଲା ।

ଜେଲଖାନାର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଗାର୍ଦୀଙ୍କର ଉଚ୍ଚତା ମାପି ଲେଖିଲେ—
ପାଞ୍ଚଫୁଟ ପାଞ୍ଚ ଇଞ୍ଚ । ପରେ, ଦେବାତ୍ ସେ ଜେଲଖାନାରୁ ଖସି ପଳାଇ
ଧରା ପଡ଼ିଲେ ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନଟ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ଦେହରେ ଥିବା ଚିହ୍ନ
ଖୋଜି ଖାତାରେ ଦରଜ ହେଲା—ଡାହାଣ ପଟ ଜଂଘରେ ଗୋଟାଏ କଟା
ଦାଗ, ଡାହାଣ ଆକ୍ଷିର ତଳ ପତାରେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରେଟ କଳା ଜାଇ, ଏବଂ
ବାଁ କନ୍ଧୁଣିର ତଳକୁ ଗୋଟିଏ ମଟର ଦାନା ଆକାରର ଦାଗ ।

କାରାଗୃହରେ ଗାର୍ଦୀଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଆରାମ ଲାଗିଲା । ବନ୍ଦୀ ହେବାର
ହଫ୍ତାକ ପରେ ସେ ମିସ୍ ମଡ଼୍‌ଲିନ୍ ସ୍ଲେଡ୍‌ଜ୍ ପାଖକୁ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୁଁ
ଖୁବ୍ ଖୁସୀ ଅଛି, ବହୁ ଦିନରୁ ଯେଉଁ ନିଦ ବାକିଆ ପଡ଼ିଥିଲା ତା’କୁ ଭରଣା
କରୁଛି ।’ ଜେଲ୍‌ରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଖୁବ୍ ଭଲ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଥିଲା ।
ଜେଲଖାନାର ଛେଳୀ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ଦୁହଁା ହେଉଥିଲା । ତାଙ୍କ ମୌନ
ଦିବସରେ ସେ ତାଙ୍କ ଆଶ୍ରମର ସାନ ପିଲାଙ୍କ ପାଖକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି ଲେଖି
ଥିଲେ ।

କୁନ ପକ୍ଷୀଟିମାନେ, ସତ ପକ୍ଷୀମାନେ ବିନା ପକ୍ଷରେ ଉଡ଼ିପାରନ୍ତି
ନାହିଁ । ପକ୍ଷ ଥିଲେ ତ ସମସ୍ତେ ଉଡ଼ି ପାରନ୍ତେ, ମାମୁଲି କଥା । କିନ୍ତୁ, ପକ୍ଷ
ନ ଥାଇ ମଧ୍ୟ, ତୁମେମାନେ ଯଦି ଉଡ଼ିବାକୁ ଶିଖିବ ତେବେ ତୁମର ସବୁ
ଦୁଃଖ ଓ ଅସୁବିଧା ଏକାବେଳେକେ ଉଡ଼େଇଯିବ । ବିନା ପକ୍ଷୀରେ କପରି
ଉଡ଼ି ହେବ ତୁମମାନଙ୍କୁ ଶିଖାଇବ ।

ଜାଣ ତ ମୋର ପକ୍ଷୀ ନାହିଁ , ତଥାପି ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟହ ମନେ ମନେ
ତୁମ ପାଖକୁ ଉଡ଼ିକରି ଆସୁଛି । ହେଇଟି ମତେ ଦିଶୁଛି, କୁନ ବିମଳା, ହେଇଟି
ହରି, ହେଇଟି ଧରମକୁମାର । ତୁମେମାନେ ବି ସେଇପରି ମନେ ମନେ ମୋ
ପାଖକୁ ଉଡ଼ି ଆସିପାର... । ପ୍ରଭୁଭାଇ ସଂଧ୍ୟାବେଳେ ଉପାସନା କରାଇଲା
ବେଳେ ତୁମମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କିଏ କିଏ ଭଲ କରି ଉପାସନା ନ କରୁଛ
ସେ କଥା ବି ମୋତେ କହିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

• ସମସ୍ତେ ଦୟାକତ କରି ମୋ ପାଖକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି ଦେବ ; ଯେଉଁ-
ମାନେ ଦୟାକତ କରି ନ ପାରିବ ସେମାନେ ଚିଠି ତଳେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ
ଛକି ପକାଇବ ।

ବାପୁର ଆଶୀର୍ବାଦ

ଗିରଫ ହେବାର ଠିକ୍ ପୂର୍ବରୁ ଗାନ୍ଧୀ ଭାଇପୁରପୁର ପାଖକୁ ଶାନ୍ତିଘାଟି ଚିଠା କରିଥିଲେ । ସେଥିରେ ସେ ନିଜର ଭବିଷ୍ୟତ କର୍ମ-ଯୋଜନାର ସୂଚନା ଦେଇଥିଲେ । ସେଥିରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଭଗବାନଙ୍କର ମରଜି ହେଲେ’, ସେ କେତେ ଜଣ ସହକର୍ମୀଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଧର୍ଷଣା ଲୁଣକାରଖାନା ଲୁଟି କରିବେ । ଆପାତତଃ ଭଗବାନଙ୍କର ମରଜି ହେଲା ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସହକର୍ମୀମାନେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ମଧ୍ୟ, ସେ କଳ୍ପନା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ବାହାରିଲେ । ଧର୍ଷଣା ବମ୍ବେର ଦେଢ଼ଶହ ମାଇଲ ଉତ୍ତରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ନାଗକବି ଶ୍ରୀମତୀ ସରୋଜିନୀ ନାଇଡ଼ୁ ପରିଣ ଶହ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକଙ୍କୁ ଧରି ଧର୍ଷଣାରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସକାଳେ ଉପାସନା କରି ସାରି ସେମାନେ ଧର୍ଷଣା କାରଖାନା ଭିତରେ ପଶିବାକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ । ଶ୍ରୀମତୀ ନାଇଡ଼ୁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକମାନଙ୍କୁ ସାବଧାନ କରିଥାନ୍ତି ଯେ, ସେମାନଙ୍କୁ ମାଡ଼ ହେବ ଇ ହେବ । କିନ୍ତୁ ସେ ତାରିଦ୍ କରିଥାନ୍ତି, ‘ମାଡ଼ ହେଲେ ତୁମେମାନେ ବାଧା ଦେବନାହିଁ ; ମାଡ଼ ରୋକିବାକୁ କେହି ହାତ ବି ଟେକିବ ନାହିଁ ।’

ଯୁନାଇଟେଡ଼ ପ୍ରେସର ସଂବାଦଦାତା ଓଡ଼ିଫ୍ ମିଲର୍, ଯେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ବେଳେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ପ୍ରାଣ ହରାଇଲେ ସେ ସେହିନ ଏହି ଘଟଣାସ୍ଥଳରେ ଥିଲେ । ସମସ୍ତ ଘଟଣା ସେ ଆଦ୍ୟପ୍ରାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ଅଭିଯାନକାରୀମାନଙ୍କର ନେତା ହୋଇଥାନ୍ତି ମଣିଲ୍ଲ ଗାନ୍ଧୀ । ଏମାନେ ବିରାଟ ଲୁଣକିଆଣୀମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ମାଡ଼ ଆସିଲେ । ଲୁଣ କିଆଣୀମାନଙ୍କ ଚାରିପଟେ ଗହ୍ୱରୀୟା ଖାଇ; ଖାଇ ଭିତର ପଟେ ତାରକଣାର ବାଡ଼, ଏ ବାଡ଼କୁ ଜଗି ରହିଥାନ୍ତି ଛ’ଜଣ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଅଫିସରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଚାରିଶହ ଯୁଗ୍ମର ଫୁଲିସ୍ କନ୍‌ଷ୍ଟେବଲ୍ । ‘ଗାନ୍ଧୀବାଲମାନେ ନିଃଶବ୍ଦରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ବାଡ଼ାର ଶହେ ଗଜ ଦୂରରେ ଆଗକୁ ଆସିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଠିଆ ହେଲେ । ଏମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ବସ୍ତ୍ର ହୋଇ ଦଳେ ଧାଡ଼ି ଧରି ଆଗେଇଲେ ଓ ଖାଇ ପାର ହୋଇ କଣ୍ଠା ବାହାରିଥିବା ଲୁହା-ତାରବାଡ଼ାର ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ।’ ଫେରିଯାଅ ବୋଲି ଫୁଲିସ୍ ଅଫିସରମାନେ ହୁକୁମ ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ଏ ହୁକୁମ୍ ନ ମାନି ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀମାନେ ଆହୁରି ଆଗେଇଥାନ୍ତି । ଓଡ଼ିଫ୍ ମିଲର୍ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଏତିକିବେଳେ, ଅଫିସରଙ୍କଠାରୁ ଗୋଟିଏ ଆଦେଶବାକ୍ୟ ଶୁଣି ଅଚାନକସ୍ୱର କେତେ

କୋଡ଼ି ଭରଞ୍ଜସ୍ୱ ପୁଲିସ୍ କନ୍‌ଷ୍ଟେବଲ୍ ଅଘର ଦେଉଥିବା ସତ୍ୟାଗ୍ରହମାନଙ୍କ ଉପରେ ମାଡ଼ ପଡ଼ିଲେ ଓ ଲୁହାଗୋବ ବସିଥିବା ଠେଙ୍ଗାରେ ସେମାନଙ୍କୁ ନିସ୍ତୁକ ମାଡ଼ ଚଢ଼ାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବର୍ଷା ହେଲା ପରି ମୁଣ୍ଡରେ ମାଡ଼ ବସୁଥାଏ ; କିନ୍ତୁ ମାଡ଼ ରୋକିବାକୁ ଜଣେ କେହି ବି ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ହାତ ଉଠାଉ ନ ଥାନ୍ତି । ପିଲାମାନେ, ଖେଳିଲାବେଳେ ମାଟିରେ ଗୁଡ଼ାଏ କାଠି ପୋତି ଯେପରି ଏକାପାହାରକେ ସେ ସବୁ ଶୁଆଇ ଦିଅନ୍ତି, ସେହିପରି ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକମାନେ ପୁଲିସ୍‌ଙ୍କ ଲଠିମାଡ଼ରେ ଶୋଇଗଲେ । ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକଙ୍କ ମୁକୁଳା ମୁଣ୍ଡରେ ପୁଲିସ୍‌ଲଠିର ଡୁଲୁ ଶବ୍ଦ, ମୁଁ ଯେଉଁଠାରେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲି ସେଠାକୁ ଶୁଭୁଥାଏ । ଏ ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ଦେହ ଶୀତେଇ ଯାଉଥାଏ । ଯେଉଁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକମାନେ ଦୂରରେ ଠିଆ ହୋଇ ତାଙ୍କ ପାଲ ପଡ଼ିବାକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥାନ୍ତି ସେମାନେ, ସହକର୍ମୀମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ପଡ଼ୁଥିବା ପ୍ରତି ପାହାରରେ ନିଃଶ୍ୱାସ ରୋକି ସମବେଦନାରେ ଉଡ଼ୁ ଉଡ଼ୁ ହେଉଥାନ୍ତି । ଯେଉଁମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ମାଡ଼ ବାଜୁଥାଏ ସେମାନେ ଭୁଲରେ ବେହୋସ ହୋଇ ଶୋଇଯାଉଥାନ୍ତି, କିମ୍ବା ତାଳୁ ଫାଟିଯିବା ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ନିଃଶବ୍ଦରେ ଦେହ ଯାକୁଡ଼ି ଦେଉଥାନ୍ତି..... । ଯେଉଁମାନେ ମାଡ଼ରୁ ବର୍ତ୍ତିଯାଇ ଚାଲିବାକୁ ସମର୍ଥ ଥାନ୍ତି ସେମାନେ ଧାଡ଼ି ନ ଭାଙ୍ଗି, ସଂକଳ୍ପ ନ ଛାଡ଼ି, ମାଡ଼ ଖାଇ ତଳେ ପଡ଼ିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଗୋଉଥାନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ଧାଡ଼ି ବିନିଯୋଗ ତଳେ ଶୋଇଯିବା ପରେ; ଆଉ ଗୋଟିଏ ଧାଡ଼ି ଆଗେଇ ଆସୁଥାନ୍ତି । ଓଡ଼େବ୍ ମିଲର୍କ୍‌ଙ୍କ ଭାଷାରେ, ‘ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ, ମିନିଟ୍ କେତୋଟାରେ ସେ ମାଡ଼ ଖାଇ ତଳେ ପଡ଼ିବେ, ହୁଏତ ମାଡ଼ରେ ପ୍ରାଣ ଚାଲିଯିବ, ତଥାପି କାହାର ମନରେ ଭୟ ବା ଦ୍ୱିଧା ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ପାରି ନ ଥିଲି । ପ୍ରତ୍ୟେକେ ମୁଣ୍ଡ ଉପରକୁ କରି ଧୀର ସ୍ଥିରଭାବେ ଅଘର ଦେଉଥାନ୍ତି । ରଣଗୀତ ବୋଲି କେହି ପ୍ରରୋଦିତ କରୁ ନ ଥାଏ, ବାହାବା କହି କେହି ଉତ୍ସାହ ଦେଉ ନ ଥାଏ, ଘୋର ମାଡ଼ ବା ମୃତ୍ୟୁ ରୁ କେହି ଜଣେ ଖସିଯିବେ ବୋଲି ଆଶା କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନ ଥାଏ । ପୁଲିସ୍ ମାଡ଼ ଆସି, ଯନ୍ତ୍ରରୁକିତ ହେଲା ପରି, ଦ୍ୱିଞ୍ଜସ୍ୱ ଧାଡ଼ିର ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକଙ୍କୁ ମାରି ଶୁଆଇ ଦେଲେ । କୌଣସି ଜଣେ ବି ଆନ୍ତମଣର ପ୍ରତିରୋଧ କଲେ ନାହିଁ କି ରକ୍ଷା ପାଇବାକୁ ଲେଖମାସି ଚେଷ୍ଟା କଲେ ନାହିଁ । ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକମାନେ ବି ଯନ୍ତ୍ରରୁକିତ ହେଲା ପରି, ମାଡ଼ ଖାଇ ଭୁଗାୟୀ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଗକୁ ଚାଲୁଥାନ୍ତି ।’

ତୁଣ୍ଡାୟ ଦଳରେ ପରଶଜଣ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ପୁଣି ଆସି ପୁଲିସ୍‌ଙ୍କ ସାମନାରେ ବସି ରହିଲେ । ଡ୍ରେବ୍ ମିଲର୍ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦେଖି ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ପୁଲିସ୍ ଅତି ବଦ୍‌ର ଭାବେ ଏମାନଙ୍କ ତଳ ପେଟ ଓ ଜାଉଁଳରେ ଗୋଇଁ ମାରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।’ ପୁଲିସ୍ ପରେ ଆଉ ଦଳେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ବି ଆସି ପୁଲିସ୍‌ଙ୍କ ଆଗରେ ବସିଲେ । ପୁଲିସ୍ ଅତିଶୟ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ପୁଲିସ୍‌ର ହାତ, ଗୋଡ଼ ଧରି ଘୋଷାର ଘୋଷାର ନେଇ ଖାଇ ଭିତରେ ପକାଇ ଦେଲେ । ମିଲର୍ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ମୁଁ ଯେଉଁଠି ଠିଆ ହୋଇଥିଲି ତା’ର ପାଖରେ ପୁଲିସ୍ ଜଣକୁ ଟାଣିଟାଣି ଆଣି ଖାଇକୁ ପେଲି ଦେଲେ । ସେ ବିଚର ପାଣିରେ ଭୁସ୍ କରି ପଡ଼ିବାରେ ପାଣି ଛୁଟିକା ଆସି ମୋର ଲୁଗାପଟା ଓଦା ହୋଇଗଲା । ଆଉ ଜଣେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକକୁ ଆଣି ଖାଇରେ ପକାଇ ଦେଇ ତା’ ମୁଣ୍ଡରେ ଜଣେ ପୁଲିସ୍ ବାଲ ନିର୍ଦ୍ଦାତ ପାଦାରେ କଷିଦେଲା । ବହୁ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ରକ୍ତସ୍ରାବ ହୋଇଥିବା ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ ଲୋକଙ୍କୁ ଖଟିଆରେ ପକାଇ ବୁଢ଼ା ଲାଗିଥାଏ ।’

ଜଣେ ଇଂରେଜ ଅଫିସର୍ ଶ୍ରୀମଣି ନାଇଡୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଲାଗି ଆସି ତାଙ୍କ ଡେଶାରେ ହାତ ମାରି କହିଲେ, ‘ସର୍ବେଜିନୀ ନାଇଡୁ ! ତୁମକୁ ଗିରଫ କରାଗଲା ।’ ଶ୍ରୀମଣି ନାଇଡୁ ଅଫିସର୍‌ଙ୍କ ହାତ ଛୁଆଡ଼ି ଦେଇ କହିଲେ, ‘ଗିରଫ କଲ ତ, ଚାଲି ଯିବି । କିନ୍ତୁ ମୋତେ ଛୁଅଁ ନାହିଁ ।’ ମଣିଲଲଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଗିରଫ କରାଗଲା ।

ଡ୍ରେବ୍ ମିଲର୍ ଆହୁରି ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ସକାଳ ଏଗାରଟା ବେଳକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ-ତାପ ୧୧୭ ଡିଗ୍ରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଢ଼ିଯାଇଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀବାଲାଙ୍କ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ବନ୍ଦ ରହିଲା ।’ ମିଲର୍ ଅସ୍ଥାୟୀଭାବେ ଏଇ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ହୋଇଥିବା ହାସପାତାଲକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲେ ଓ ସେଠାରେ ଘାଉଡ଼ି ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବା ୩୨୦ ଜଣଙ୍କୁ ଗଣିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଅନେକେ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବେହୋସ୍ ହୋଇ ଥାନ୍ତି, ଅନ୍ୟମାନେ, ଦେହରେ ଓ ମୁଣ୍ଡରେ ବାଜିଥିବା ମାଡ଼ ଯୋଗୁଁ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭେରୁଥାନ୍ତି । ଦୁଇ ଜଣ ପ୍ରାଣ ହରାଇଥାନ୍ତି । ପୁା ପରେ ଆଉ କେତେ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏଇ ଘଟଣାର ପୁନରବୃତ୍ତି ଚାଲି ରହିଲା ।

ଭାରତ ଏଥର ହେଲା ମୁକ୍ତବନ୍ଦନ । ଅବଶ୍ୟ ଆଇନତଃ ଶାସନ-ସମ୍ମୁଖରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ପୂର୍ବପରି ଭାରତ ଥାଏ ଇଂରେଜଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଉପନିବେଶ ହୋଇ । ବସ୍ତୁତଃ ଭାରତର ଯେଉଁ

ବିରାଟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା ତା'ର ସ୍ୱରୂପ ରଖାଯୁନାଥ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ୧୯୩୦, ମେ ୧୭ ତାରିଖରେ ସେ ‘ମାଞ୍ଚେଷ୍ଟ୍ର ଗାନ୍ଧୀଆନ୍’ ସଂବାଦପତ୍ରକୁ ବିଚୂଡ଼ି ଦେଇ କହିଥିଲେ, ‘ପ୍ରାଚ୍ୟଭୂଖଣ୍ଡର ବହୁ ଦୂରରେ ଯେଉଁମାନେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଅଛନ୍ତି ସେମାନେ ଏଥର ବୁଝିବା ଉଚିତ ଯେ, ଏସିଆରେ ଯୁଗ୍ମେଶ୍ୱରୀ ଲୋକଙ୍କର ଯେଉଁ ନୈତିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଥିଲା ତାହା ସେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ହରାଇ ଯାଇଲେଣି । ନ୍ୟାୟ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱର ଆଧାର ବୋଲି ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ସମ୍ମାନ ଥିଲା ତାହା ଆଜି ନାହିଁ । ବିଦେଶୀ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ବିସ୍ତାର କରି ସେମାନଙ୍କୁ ଶୋଷଣ କରିବା ଏମାନଙ୍କ ବୃତ୍ତି ବୋଲି ଲୋକେ ଇଂଲଣ୍ଡେଶ୍ୱରୀଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିଲେଣି ।

‘ଯୁଗ୍ମେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହା ଗୋଟାଏ ମସ୍ତବତ୍ତ ନୈତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ । ସ୍ତ୍ରୀକାର କରିବାକୁ ଯେବେ ଯେ ଏସିଆ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଦୁର୍ବଳ ଏବଂ ଯୁଗ୍ମେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ଅଦୌଡ଼ିତ ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ; ଏସିୟା ଲୋକଙ୍କ ଜୀବନମରଣ ସମସ୍ୟା ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଯୁଗ୍ମେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ହାତମୁଠାରେ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏକଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ଏସିୟା ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ବିପ୍ଳବ ହୋଇ ଚାଲିଛି । ଆଗେ ଏମାନେ ମହତ୍ତ୍ୱ ବୋଲି ଯୁଗ୍ମେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ଆଗରେ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଉଥିଲେ ; ଏବେ କିନ୍ତୁ ମାତ ଓ ସ୍ୱାର୍ଥୀଙ୍କ ବୋଲି ଏମାନେ ଇଂଲଣ୍ଡେଶ୍ୱରୀଙ୍କୁ ଅବଜ୍ଞା କଲେଣି ।’ ଭାରତୀୟ ଲୋକଙ୍କ ମନର ଏ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ହୋଇଛି ବୋଲି ରଖାଯୁନାଥ କହିଛନ୍ତି ।

୧୯୩୦ରେ ଗାନ୍ଧୀ ଦୁଇଟି କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କଲେ । ପ୍ରଥମତଃ, ସେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଲୋକଙ୍କୁ ଚେତାଇ ଦେଲେ ଯେ, ସେମାନେ ନିର୍ମମଭାବେ ଭାରତକୁ ପଦାନତ କରି ରଖିବାକୁ ବସିଛନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟରେ, ସେ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ମନରେ ବିଶ୍ୱାସ ଜଗାଇଦେଲେ ଯେ, ସେମାନେ ଯଦି ଅଣ୍ଟା ଦମ୍ଭ ରଖି ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ଉଠନ୍ତି, ତେବେ ସେମାନେ ନିଜ କାନ୍ଧରୁ ଦାସତ୍ୱର ଭାର ଉତ୍ତାର ଦେଇପାରିବେ । ଏ ବିଶ୍ୱାସ ଜାଗ୍ରତ ହେବା ପରେ, ଦିନେ ନା ଦିନେ, ବ୍ରିଟେନ୍ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଭାରତ ଶାସନ କରିବାରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଯିବ ଏବଂ ଭାରତ ପରାଧୀନ ହୋଇ ରହିବାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବ ।

ବ୍ରିଟିଶ୍ ଭାରତୀୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଲଠିରେ ଓ ବନ୍ଧୁକ କୁଦାରେ ଯେତେ ପିଟିଲେ ବି ଭାରତୀୟ ଲୋକେ ଶଙ୍କିଲେ ନାହିଁ, ଆପଣେ କଲେ ନାହିଁ କ

ପଛଦୁଆ ଦେଲେ ନାହିଁ । ଫଳରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଅସହାୟ ହୋଇପଡ଼ିଲା ଓ
ଭାରତ ଅଜେୟ ହୋଇ ଉଠିଲା ।

ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

ରାଜଦ୍ରୋହୀ ସଙ୍ଗେ ବୁଝାମଣା

ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶ୍ରମିକ ଦଳର ବହୁ ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ସେମାନଙ୍କ ସମର୍ଥକ ଭାରତୀୟ
ସ୍ବାଧୀନତାର ସମର୍ଥନ କରୁଥିଲେ । ଭାରତ ସ୍ବାଧୀନତା ପାଇବା ଉଚିତ
ବୋଲି ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ରାମସେ ମ୍ୟାକଡୋନାଲ୍ଡ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ପୂର୍ବେ ମତ
ଦେଇଥିଲେ । ସେ ମତ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇ
ପାରନ୍ତା । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସହିତ ହଜାର ହଜାର ଭାରତୀୟ
ଜାତୀୟବାଦୀଙ୍କୁ ଜେଲରେ ଠୁକବାଦାରା ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶ୍ରମିକ ଦଳ ବଡ଼
ହଇରାଣରେ ପଡ଼ିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଜେଲରେ ରଖି ଆରୁଉଇନ୍ ଖାଲି ଯେ
ହଇରାଣ ହେଉଥାନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ ; ତାଙ୍କର ଶାସନରେ ଏକରକମ ଅଚଳ
ଅବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ରାଜସ୍ବ-ଆଦାୟ ଏକାବେଳେକେ ଖସି ପଡ଼ିଲା
ବେଳକୁ, ଜନତାର ଅଶାନ୍ତି ବହୁ ପରିମାଣରେ ବଢ଼ିଗଲା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଗିରଫ
କରିବା ସବାଦ ବମ୍ବେ ପ୍ରଦେଶର ଶିଳ୍ପାଞ୍ଚଳ ଶୋଲପୁରରେ ପହଞ୍ଚିବାରେ,
ସେଠାର ଶ୍ରମିକମାନେ ପୁଲିସକୁ କାବୁ କରି, କଚେରୀ ଓ ଥାନା ପ୍ରଭୃତିରେ
ଜାତୀୟପତାକା ଉଡ଼ାଇ ଦେଇ ବ୍ରିଟିଶ୍‌ରାଜଠାରୁ ସ୍ବାଧୀନ ହୋଇଗଲେ
ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ପେଶାବାରରେ ପୁଲିସ୍ ଦ୍ବାର ମାନି ଅହିଂସା-
ବାଦୀ ‘ଲଲ କୁରୁତାଦଳ’ ହାତରେ ସହରର କର୍ତ୍ତୃତ୍ବ ଗ୍ରସ୍ତି ଦେଇଥିଲେ ।
‘ଲଲ କୁରୁତାଦଳ’ ସୀମାନ୍ତ ଗାନ୍ଧୀ ଖାଁ ଅବଦୁଲ ଗଫର ଖାଁଙ୍କଦ୍ବାରା
ମୁଗଠିତ ଇସ୍ଲାମଧର୍ମ-ଅନୁଗତ ଅଥଚ ଅହିଂସାପରମ୍ପରା ରାଜନୀତିକ

ଅନୁଷ୍ଠାନ । ଭବିଷ୍ୟତ ପରେ ସେନା ଏ ସହରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ନିଶ୍ଚୟ
ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଉପରେ ମେସିନ୍‌ଗର୍ ଚଳାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସେନାର
ଅଜ୍ଞାତ ବିଖ୍ୟାତ ଗର୍ଭାଙ୍ଗୁ ରାଜପାଲ ସେନା ଦଳ ନିଜେ ହିନ୍ଦୁ
ହେଲେହେଁ, ପେଶାବାରର ମୁସଲିମ୍‌ଙ୍କ ଉପରେ ବନ୍ଧୁକ ଚଳାଇବାକୁ
ନାଗୁଜ ହେଲେ । ଏମାନେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସେନାର ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଅନୁଗତ
ଅଙ୍ଗ ଓ ପ୍ରଥମ ମହାଯୁଦ୍ଧରେ ବିଶେଷ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜିଥିଲେ । ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କ
ଆଦେଶ ଅମାନ୍ୟ କରିବା ଅପରାଧରେ ଫୌଜ ଆଇନ୍‌ରେ ବିଚାର ହୋଇ
ଏମାନଙ୍କୁ ୧୦ ଠାରୁ ୧୪ ବର୍ଷ ଯାଏଁ ସଶ୍ରମ କାରାଦଣ୍ଡ ମିଳିଲା । ଜୁନ୍
୩୦ ତାରିଖରେ ମୋତିଲାଲ ନେହେରୁ ଗିରଫ ହେଲେ । କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରଥମ,
ଦ୍ଵିତୀୟ ଓ ତୃତୀୟ ପାହୁଆର ନେତାମାନଙ୍କ ସମେତ ଲକ୍ଷକରୁ ଅଧିକ
ଭାରତୀୟ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରି କରାଗୃହରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଲେ ।

ରାଜନୀତିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏ ଅବସ୍ଥା ମ୍ୟାକଡୋନାଲ୍ଡ ଓ ଆରଥରନ୍‌ଙ୍କ
ପକ୍ଷରେ ଅସହ୍ୟ ହେଲା । ଦାଣ୍ଡିଯାତ୍ରା ବାଟରେ, ଦାଣ୍ଡି ସମୁଦ୍ରକୂଳରେ ବା
ସାବରମଣୀ ଆଶ୍ରମରେ ତୁମ୍ଭା ହୋଇ ଥିଲାବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ, ସେମାନଙ୍କର
ସେତେ ଉଦ୍‌ବେଗର କାରଣ ହୋଇଥିଲେ, ଜେଲ୍‌ଖାନାରେ ଆବଦ୍ଧ ରହି
ମଧ୍ୟ ସେତକ ଉଦ୍‌ବେଗର କାରଣ ହେଲେ ।

ବିଚାର ସଂକଟରେ ପଡ଼ି ଏବଂ ଭାରତରେ ବିଦ୍ରୋହ ବଢ଼ୁଥିବାର
ଉପଲବ୍ଧ କରି ବ୍ରିଟିଶ୍ କର୍ତ୍ତାମାନେ ସୁଶ୍ରୀ ଏବଂ ଲେହ୍‌ତ-ଶୁଶ୍ରୁ ଜର୍ଜ
ସ୍ଲୋକମ୍‌ଙ୍କୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଅନୁମତି ଦେଲେ । ସ୍ଲୋକମ୍‌
ଲଣ୍ଡନର ଶ୍ରମିକମତବାଦୀ ପତ୍ରିକା ‘ଡେଲି ହେରାଲ୍ଡ’ର ସଂବାଦଦାତା ।
ସେତେବେଳକୁ ଗାନ୍ଧୀ ଜେଲ୍‌ରେ ରହିବାର ମାତ୍ର ଦୁଇ ସପ୍ତାହ
ହୋଇଥାଏ । ସ୍ଲୋକମ୍‌ ମେ ୧୯ ଓ ୨୦ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସହିତ
କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କେଉଁ ସର୍ତ୍ତରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା
କରିପାରିବେ ତାହା ଗାନ୍ଧୀ ସ୍ଲୋକମ୍‌ଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ । ଭାରତୀୟଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ
ଜୁଲାଇ ମାସରେ ଉଦାରପନ୍ଥୀ ଦୁଇ ନେତା ସାର୍ ତେଜବାହାଦୁର ସାହୁ
ଓ ଏମ୍. ଆର୍. ଜୟକାର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଜେଲ୍-ଖୁଆଡ଼କୁ ଯାଇ କଥାବାର୍ତ୍ତା
ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ସମ୍ମତ
ହେଲେ କିନ୍ତୁ କହିଲେ ଯେ, କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାଳ କମିଟିର ବିନା ପରାମର୍ଶରେ
ସେ ସାଲିସ୍ ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପରେ କୌଣସି ମତ ଦେଇ ପାରିବେ ନାହିଁ ।

ନେହେରୁ ପିତା ପୁତ୍ର ମୋତିଲାଲ ଓ ଜବାହରଲାଲ, ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ସଂପାଦକ ସୟୁକ୍ତ ମାତୃମୁଦ୍ରା ଗୋଟିଏ ସ୍ପେଶାଲ୍ ଟ୍ରେନ୍‌ରେ ସୁଖ ସ୍ବାକ୍ଷୟରେ, ଖୁବ୍ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇ ଯୁକ୍ତପ୍ରଦେଶସ୍ଥ ସେମାନଙ୍କ ଜେଲରୁ ପୁନାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଜେଲକୁ ଅଣାଗଲା । ମିସେସ୍ ନାଇଡୁ, ଓ ବଲ୍ଲଭଭାଇ ପଟେଲ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଜେଲରେ ଆଗରୁ ଥାନ୍ତି । ଜେଲଖାନାରେ ଥିବା ନେତାମାନଙ୍କୁ ସିନା ଏକାଠି କରାଗଲା, ଜେଲ ବାହାରେ ଥିବା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ସମିତି ମେମ୍ବରମାନଙ୍କୁ ଜେଲଖାନାର କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଆରଉଇନ ଅନୁମତି ଦେଲେ ନାହିଁ ।

(ଅଗଷ୍ଟ ୧୪ ଓ ୧୫ ତାରିଖ) ଦୁଇ ଦିନର ଆଲୋଚନା ପରେ କଂଗ୍ରେସନେତାମାନେ ସର୍ବସାଧାରଣରେ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଓ ତାଙ୍କ ନିଜ ମତ ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଫାଙ୍କ ରହୁଛି, ‘ଏହା ଉପରେ ପୋଲ ପକାଇ ଉଭୟ ମତର ସଂଯୋଗ କରିବା ସ୍ବଭବ ନୁହେଁ ।’

୧୯୩୦, ନଭେମ୍ବର ୧୨ ତାରିଖରେ ଲଣ୍ଡନଠାରେ ପ୍ରଥମ ଗୋଲଟେବୁଲ୍ ବୈଠକ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଜିନା, ବିକାମରର ମହାରାଜା, ଶ୍ରୀନିବାସ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଅନ୍ୟମାନେ ସେଥିରେ ଯୋଗ ଦେଲେ । କଂଗ୍ରେସର କୌଣସି ପ୍ରତିନିଧି ଯୋଗ ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ଏ ବୈଠକରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧିତ ହେଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବୈଠକର ଆରମ୍ଭରୁ ଶେଷ ଯାଏଁ ଯାହା କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲା ସେଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼ିଲା ଯେ, ଶ୍ରମିକ ସରକାର ଭାରତ ସଙ୍ଗେ ବୁଝାପଡ଼ା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛନ୍ତି । ଶେଷରେ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ରାମସେ ମ୍ୟାକଡୋନାଲ୍ଡ ଆଶା ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ, ଦ୍ବିତୀୟ ଗୋଲଟେବୁଲ୍ ବୈଠକକୁ କଂଗ୍ରେସ ପ୍ରତିନିଧି ପଠାଇବ ।

ଏଥିରୁ ଇସରା ପାଇ, ବା ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଆଦେଶ ପାଇ, ଭାରତର ସ୍ବାଧୀନତା ଦିବସ ଜାନୁଆରୀ ୨୬ ତାରିଖରେ, ଲର୍ଡ୍ ଆରଉଇନ୍, ଗାନ୍ଧୀ, ନେହେରୁଦ୍ବୟ, ଆଉ ୨୦ରୁ ଅଧିକ କଂଗ୍ରେସ ନେତାଙ୍କୁ ବିନା ସର୍ତ୍ତରେ ଜେଲରୁ ଖଲାସ କରି ଦେଲେ । ଏହି ସହୃଦୟ ଭାବର ଗ୍ରାହକତା କରି ଗାନ୍ଧୀ ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାର ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରି ପସ ଖଣ୍ଡିଏ ପଠାଇଲେ । ନିଜର ଦୁର୍ବଳତା ପ୍ରକାଶ ପାଇଯିବ ବୋଲି ଜଣି ହେବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ପସନ୍ଦ କରୁ ନ ଥିଲେ । କାହାର ସଙ୍ଗେ ସଂପର୍କ ସୁଧୁର-

ଯିବାର ଆଶା ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ସଫର୍କକୁ ଏକାବେଳକେ ଛୁଣ୍ଟାଇ ଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ବୋଲି ସେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଫର୍କକୁ ସୁଧାର ହୋଇ ପାରିବ ବୋଲି ଅସରନ୍ତି ବିଶ୍ୱାସ ତାଙ୍କର ଥିବାରୁ, କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବା ରାଜନୀତିକ ସଫର୍କ ଏକାବେଳକେ କିପରି ଭୁଟି ନ ଯିବ ସେ ଦିଗରେ ସେ ସତତ ଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ ।

ଫେବୃଆରୀ ୧୭ ତାରିଖ ଅପରାହ୍ନ ସାଢ଼େ ଦୁଇଟାରେ ଆରୁଞ୍ଜନ ଓ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ପ୍ରଥମ ବୈଠକ ହେଲା ଓ ୬ଟା ୧୦ ମିନିଟ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାଲିଲା । ଆରୁଞ୍ଜନଙ୍କ ଜୀବନ-ଲେଖକ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ଚିର ବିସ୍ତୃତ ଇତିହାସରେ ଜଣେ ଭାଇସରୟ ଓ ଜଣେ ଭାରତୀୟ ନେତାଙ୍କର ନାଟକୀୟ ଶୁଭରେ ମୁହାଁମୁହାଁ ହେବାର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଏଇପରି ଭାବରେ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ସଜ୍ଜିତ ହେଲା ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭାଇସରୟଙ୍କର ଏ ସାକ୍ଷାତ୍ ନାଟକଠାରୁ ତେର ଗୁରୁତର କଥା । ଏପରି ସାକ୍ଷାତ ଯେ ହୋଇ ପାରିଲା ତାହା ବ୍ରିଟିଶ୍ ରାଜର ଇତିହାସର ଗତି ବଦଳାଇ ଦେଲା ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ସର୍ବଦାଦୂରଦର୍ଶୀ ଉଇନ୍‌ଷ୍ଟନ୍ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ ଏ ସାକ୍ଷାତର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ବୁଝିପାରିଥିଲେ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ‘ଆଗେ ଇନର୍ ଟେମ୍ପଲର ଆଇନଜୀବିଟାଏ, ଏବେ ହୋଇଛୁ ରାଜଦ୍ରୋହୀ ଫକୀର । ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଦ୍ଧ-ଉଲଟା ଦେହରେ ଉଦ୍ଧତ ଭାବେ ବଡ଼ଲଟ ଉଦନର ପାହାଚ ଉଠି ଯାଉଛି, ଇଂଲଣ୍ଡର ମହାମହିମ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମାନସ୍ତର ଭାବେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ସମାଧାନସର୍ତ୍ତ ବାଢ଼ିବାକୁ ! ବ୍ରିଟିଶ୍ ଜାତି ପକ୍ଷରେ କି ଦୃଶ୍ୟ, ଅପମାନ-ଜନକ ଦୃଶ୍ୟ !’ ଏହା ମନଶ୍ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖି ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍‌ଙ୍କ ହୃଦୟ ବିକାର୍ତ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ।

ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଉପଲବ୍ଧ କରିଥିଲେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏ ସାକ୍ଷାତ୍ କିଛି ମାମୁଲି କଥା ନୁହେଁ, ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାଧାରଣତଃ ଯେଉଁମାନେ ଦେଖା କରିବାକୁ ଆସନ୍ତି, ସେମାନେ ପ୍ରାୟଶଃ ଆସନ୍ତି ଅନୁଗ୍ରହ ଭକ୍ଷା କରିବାକୁ । ଗାନ୍ଧୀ ଅନୁଗ୍ରହ-ପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇ ଆସି ନ ଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଜାତିର ନେତାଙ୍କ ସଂଗେ ସମାନସ୍ତର ଭାବେ ସମାଧାନ-ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ସେ ନିଜ ଜାତିର ନେତା ଭାବେ ଆସି ଥିଲେ । ଦାଣ୍ଡି ଯାତ୍ରା ଓ ତା’ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦଟଣାମାନଙ୍କରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣା-

ଯାଇଥିଲା ଯେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ରହି ବା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଇଂଲଣ୍ଡ ଆଡ଼ି
 ଶ୍ରାବଣକୁ ଶାସନ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅର୍ଦ୍ଧ-ଉଲ୍ଲଗ୍ନ
 ଫକୀରର କୃପାପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଏହା ଚର୍ଚ୍ଚିତ ହଜମ କରି ପାରୁ
 ନ ଥାନ୍ତି । ସେ ପୁଷ୍ପ ଦେଖି ପାରିଥାନ୍ତି, କାର୍ଯ୍ୟତଃ ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଇଁ ସ୍ଵାଧୀନତା
 ନ ଦେଉଥିଲେ ହେଁ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଇଲେ ତଦ୍ଵାରା
 ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ବସ୍ତୁତଃ ଶ୍ରାବଣକୁ ସ୍ଵାଧୀନତା ଅର୍ପଣ କରି ସାରିଲେଣି ।

ଗାନ୍ଧୀ ଓ ଆରଜ୍ଞନଙ୍କ ଭିତରେ ସମାଧାନ-କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲା
 ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ନୂତନ ଭବନରେ । ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସ୍ଥପତି ସାର୍
 ଏଡ଼ଜର୍ଜନ୍ ଲଟ୍‌ସ୍‌ପେନ୍‌ସ୍‌ଙ୍କ ପରିକଳ୍ପନା ଅନୁସାରେ ଏ ଭବନ ନିର୍ମିତ
 ହୋଇଥିଲା । ଦିଲ୍ଲୀର ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ସମଭୂମିରେ ଏହା ହଠାତ୍ କାହିଁ କେତେ
 ଉଚ୍ଚକୁ ଅତି ଘାସ୍ତି ମନ୍ତ୍ର ହୋଇ ଉଠିଛି । ବହୁ ବ୍ୟୟ-ସାପେକ୍ଷ ପରିକଳ୍ପନା ।
 ମୋଗଲ କାଳର ମସଜିଦ୍ ଓ ଦୁର୍ଗମାନଙ୍କ ଧ୍ଵଂସାବଶେଷ ମଝିରେ ଏ ବିରାଟ
 ପ୍ରାସାଦ ଆଖିକୁ ଝଲସାଇ ଦିଏ । ବ୍ରିଟିଶ୍‌ରାଜର ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପର ପ୍ରତୀକ
 ସ୍ଵରୂପ ଏହାର ନିର୍ମାଣ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଚରମ ବିଢ଼ମ୍ବନାର କଥା
 ଯେ, ଏହି ନୂତନ ପ୍ରାସାଦର ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ପ୍ରାୟଶଃ ସର୍ବପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ
 ହେଲା, ସେହି ପ୍ରତାପ ଚୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାର ଉପହମଣିକା ।

ଗାନ୍ଧୀ ଓ ଆରଜ୍ଞନ ଫେବୃଆରୀ ୧୮ ତାରିଖରେ ପୁଣି ତିନିଦିନ
 କାଳ ଆଲୋଚନା କଲେ; ୧୯ ତାରିଖରେ ବି ଅଧି ଘଣ୍ଟେ ଆଲୋଚନା
 ଚାଲିଲା । ପ୍ରତ୍ୟହ ଆଲୋଚନା ପରେ ଆରଜ୍ଞନଙ୍କ ଛ' ହଜାର ମାଇଲ
 ଦୂରସ୍ଥ ଲଣ୍ଡନକୁ ତାରବାର୍ତ୍ତା ପଠାଇ ନିଜର ଉପରିସ୍ଥ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ପରାମର୍ଶ
 ନେଉଥାନ୍ତି, ଓ ଏଣେ ନୂଆଦିଲ୍ଲୀରେ ଗାନ୍ଧୀ କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟିର
 ଘାଠ ଅଧିବେଶନମାନଙ୍କରେ ଆଲୋଚନା କରୁଥାନ୍ତି । (ବିଶ୍ୟତ ନେତା
 ମୋତିଲାଲଙ୍କର ଫେବୃଆରୀ ୨ତାରିଖରେ ଇହଲୀଳ ସାଂଗ ହୋଇଥାଏ ।)
 ଉଭୟ ପକ୍ଷରେ ସଂଯୋଗ କରି ସାପ୍ତାହ, ଜୟକାର ଓ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଆଲୋଚନାର
 ଅଚଳ ଅବସ୍ଥା କିପରି ନ ଘଟିବ ସେ ଦିଗରେ ଉଦ୍ୟମ ଚଳାଇଥାନ୍ତି ।

ଦିନେ ଆଲୋଚନା ଚାଲିଥିଲା ବେଳେ, ଆପଣ ଚାହୁଁ ଶାଢ଼ୀବେ କି
 ବୋଲି ଆରଜ୍ଞନ ପଚାରିବାରେ, 'ହଉ, ଧନ୍ୟବାଦ' ବୋଲି କହି ଗାନ୍ଧୀ
 ନିଜ ଶାଢ଼ୀ କାନିରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଥିବା ଗୋଟିଏ ପୁଡ଼ିଆରୁ ଟିପେ ଲୁଣ

ବାହାର କଲେ; ‘ମୋ ଗୁ’ରେ ଏ ଲୁଗାରୁ ଟିକିଏ ପକାଇବ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୋଷ୍ଟନ୍ ଟି ପାଟି * କଥା ମନେ ପଡ଼ିବ ।’ ଦୁହେଁ ହସିଲେ ।

କେତେକ କାରଣରୁ ଗାର୍ସୀ ଆରଡ଼ଜନ୍‌ଙ୍କ ଆଲୋଚନାରେ ଅଚଳ ଅବସ୍ଥା ଆସିଲା । ସାତ ଦିନ ଯାଏଁ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଚାଲିଲା ନାହିଁ । ପୁଣି ୨୭ ତାରିଖରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ମାର୍ଚ୍ଚ ପହିଲାରେ ଅପରାହ୍ନ ଦୁଇଟା ୩୦ ମିନିଟ୍‌ରେ ଗାର୍ସୀ ଭାଇସ୍‌ରସ୍‌ଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଲେ । କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉ ହେଉ ଗାର୍ସୀଙ୍କର ଖିଆ ସମୟ ହୋଇଗଲା । ମିସ୍ ସ୍ଲେଡ୍ ଖାଦ୍ୟସାମଗ୍ରୀ ଆଣି ପହଞ୍ଚିଥାନ୍ତି — ୪୦ଟି ଖଜର ଓ ପାଣି ଏ ଛେଳି ଦୁଧ । ଭାଇସ୍‌ରସ୍‌ଙ୍କ ଆଗରେ ଗାର୍ସୀ ସେତକ ଖାଇଲେ । ୫ଟା ୫୦ ମିନିଟ୍‌ରେ ଗାର୍ସୀ ଭାଇସ୍‌ରସ୍‌ଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଲେ । କିନ୍ତୁ ପୁଣି ସେଇ ସଂଧ୍ୟାରେ ଡକ୍ଟର ଆନ୍‌ସାଗ୍‌ଙ୍କ ଘରୁ ସେ ଏକୃଷ୍ଟିଆ ବଡ଼ଲଟ ଉଦ୍‌ବନକୁ ଚାଲି ଚାଲି ଫେରିଲେ । ସେ ଡକ୍ଟର ଆନ୍‌ସାଗ୍‌ଙ୍କ ଘରେ ରହୁଥାନ୍ତି । ବଡ଼ଲଟ ଉଦ୍‌ବନଠାରୁ ତାହା ୫ ମାଇଲ ଦୂର । ରାତି ଅଧ ଟପିଲା ଯାଏଁ ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏକାନ୍ତରେ ଆଲୋଚନା ଚାଲିଲା । ଅନ୍ଧାର ରାତିରେ ଗାର୍ସୀ ଚାଲି ଚାଲି ପୁଣି ସେତକ ବାଟ ଫେରିବାକୁ ବାହାରିବାରେ ଆରଡ଼ଜନ୍ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, ‘ଶୁଭରାତ୍ରି, ମିଷ୍ଟର ଗାର୍ସୀ ! ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ପାଇଁ ଉଗ୍ରବାନଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଛି ।’ ଗାର୍ସୀ ପାହାନ୍ତିଆ ୨ଟାରେ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ , କାର୍ଯ୍ୟକାଳ କମିଛି ତାଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ବସିଥାଏ ।

ଗାର୍ସୀ ଓ ଆରଡ଼ଜନ୍ ଦୁହେଁ ଉତ୍ତରେ ଟଣାଟଣି ଚାଲିଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକେ ନିଜ ନିଜର ସହଯୋଗୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଟଣାଟଣି ହେଉଥାନ୍ତି ।

*ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଆମେରିକାକୁ ରସ୍ତାନ୍ତ ହେଉଥିବା ଗୁ ଉପରେ ଟିକସ ବସାଇଥିଲେ । ଆମେରିକାର ଲୋକେ ଏହାର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । ଆମେରିକା ବିପ୍ଳବୀଙ୍କଠାରୁ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବା ପାଇଁ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିବାର ଏହା ଅନ୍ୟତମ କାରଣ । ୧୭୭୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବୋଷ୍ଟନ୍ ବନ୍ଦରରେ ପହଞ୍ଚିଥିବା କେତେକ ଜାହାଜରେ ଆମେରିକାର ଆନ୍ଦୋଳନକାରୀ ଦଳ ଛଦ୍ମ ବେଶରେ ପଶି, ଜାହାଜମାନଙ୍କରେ ଆସିଥିବା ସବୁତକ ଲୁଣା ଚା ପେଟି ସମୁଦ୍ରରେ ପକାଇଦେଲେ । ବିଦ୍ରୋହରେ ଯାକୁ ‘ବୋଷ୍ଟନ୍ ଟି ପାଟି’ କୁହାଯାଏ । ଏ ସ୍ଥଳେ ଗାର୍ସୀ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଲୁଣ ଖାଇବେ ନାହିଁ ବୋଲି ନିଜ କାନରେ ଟିକିଏ ଲୁଣ ଆଣିଥିଲେ ।

ଯାହା ହେଉ, ଶେଷରେ ଗାନ୍ଧୀ-ଇର୍‌ଉଇନ୍ ରୁକ୍ମିପତ୍ର ସ୍ୱାକ୍ଷରତ ହେଲା । ଆରଉଇଇନ୍‌ଙ୍କ ଜୀବନ-ଲେଖକ ଯୁକ୍ତ ଦକ୍ଷିଣ-ରୁକ୍ମିପତ୍ର ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏହା ସ୍ୱାକ୍ଷରତ ହେଲା ମାର୍ଚ୍ଚ ୫ ତାରିଖର ପ୍ରତାରଣା ପରେ । ‘ଗାନ୍ଧୀ-ଆରଉଇଇନ୍’ ହେଉ ବା ‘ଦକ୍ଷିଣ’ ହେଉ ‘ରୁକ୍ମିପତ୍ର’ ଶବ୍ଦଟି ହିଁ ଏ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରଶିଧାନ-ଯୋଗ୍ୟ । ଦୁଇଟି ଜାତିର ଦୁଇଜଣ ପ୍ରଗଣା ଜନନୀୟକ ଏ ରୁକ୍ମିପତ୍ର, ସନ୍ଧିପତ୍ର, ବା ରାଜନାମାରେ ନିଜ ନିଜ ଜାତିପକ୍ଷରୁ ସଜ୍ଜ କଲେ । ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସର୍ତ୍ତ ଓ ଶବ୍ଦଯୋଜନା ବହୁତ ଟଣାଓଟଣା ପରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ପକ୍ଷରୁ କୁହାଗଲା ଯେ, ଆରଉଇଇନ୍‌ଙ୍କର କିତାପଟ ହେଲା ; ଏହା କହିବାର ଯଥେଷ୍ଟ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ କାରଣ ଅଛି, ମାନବାକୁ ହେବ । କିନ୍ତୁ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଦୂର ଭବିଷ୍ୟତ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ରଖି ଏଥିରେ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରିଥିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଭାରତ ଓ ଇଂଲଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ସମାନତାର ଯେଉଁ ପାହୁଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱତଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା ତାହା ବାସ୍ତବିକ ଗୁରୁତ୍ୱର ବିଷୟ । ତା’ ଭୂଲନାରେ ନଚ୍ଛେଡ଼ବନ୍ଧା ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଠାରୁ ଗାନ୍ଧୀ କେତୋଟା ସୁବିଧା ହାସଲ କରି ପାରିଲେ ବା ନ ପାରିଲେ ତାହା କିଛି ନୁହେଁ । ଇତର ରାଜନୀତିକ ନେତା ଆନ୍ଧ୍ରର ଅଧିକ ରାଜନୀତିକ ସୁବିଧା ତକ୍ଷଣେ ପାଇବାକୁ ଅଡ଼ି ବସିଥାନ୍ତା । ଗାନ୍ଧୀ ଅସଲ ସାର କଥାଟି ପାଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭାରତର ନୂତନ ସମ୍ପର୍କର ଏହାହିଁ ମୂଳପୀଠ ବୋଲି ସେ ଯଥାର୍ଥ ଉପଲବ୍ଧ କରିଥିଲେ ।

ସହସ୍ରାଧିକ-ଶବ୍ଦ-ସଂକଳିତ ଏହି ରୁକ୍ମିପତ୍ର ଦଫ୍ତା, ଧାରା, ଉପଧାରା, ଶିରୋନାମା ଓ ଉପଶିରୋନାମା ସହିତ ୧୯୩୧, ମେ ୫ ତାରିଖର ଗେଜେଟ ଅଫ୍ ଇଣ୍ଡିଆ (ବିଶେଷ ସଂଖ୍ୟା)ରେ ଟିକିନିଶି ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ପୂର ଶବ୍ଦ ଭିତରେ ପଣି କୂଟତାଳିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଓ ବ୍ୟବହେଦ ନ କରି, ଭାରତର ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଜନତା ବୁଝିଲେ, ଇତିହାସ ବି ଲିପିବଦ୍ଧ କଲା ଯେ, ଏହାଦ୍ୱାରା ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ବନ୍ଦ କରାଯିବ, ରାଜବନ୍ଦୀମାନେ ଖଲାସ ହେବେ, ସମୁଦ୍ର-ଉପକୂଳରେ ଲୁଣ ମାରିବା ଛାଡ଼ି ହେବ ଓ କଂଗ୍ରେସ ଲଣ୍ଡନରେ ବସିବାକୁ ଥିବା ଦ୍ୱିତୀୟ ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକରେ ଯୋଗ ଦେବ । ଅବଶ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତାର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ମିଳିଲା ନାହିଁ କି ଉପନିବେଶିକ ସ୍ୱାଧୀନତାର ବି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ମିଳିଲା ନାହିଁ ।

ସେହି ଦିନ କେତେକ ଆମେରିକୀୟ ଓ ଭାରତୀୟ ସାମ୍ବାଦକଙ୍କୁ ବିରୁଦ୍ଧ ଦେଇ ଗାନ୍ଧୀ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସା କରିଥିଲେ । ସେ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଜାଣୁଛି, ଅବଶ୍ୟ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ, ମୁଁ ନିଶ୍ଚେ ତାଙ୍କୁ ବିରକ୍ତ କରିଥିବି, ତାଙ୍କ ପୈର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହେବାର କାରଣ ହୋଇଥିବି । କିନ୍ତୁ ସେ କିଛିନ୍ ମାତ୍ର ବିରକ୍ତ ହେବାର ବା ପୈର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହେବାର ସଂକେତ ମୁଁ ତାଙ୍କ କଥା ବା ଭାବଭଙ୍ଗୀରୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିବାର ମୋର ମନେ ପଡ଼ୁନାହିଁ । ସେ ଆହୁରି କହିଲେ, ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯେଉଁ ସମାଧାନ ହେଲା, ତାହା ‘ଅସ୍ଥାୟୀ’, ‘କେତେକ ସର୍ତ୍ତସାପେକ୍ଷ’, ଏହା ‘ସାମୟିକ ସନ୍ଧି’ ମାତ୍ର । ଭାରତର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥିର ରହିଛି । ତାହା ‘ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା…… ଏଥିରୁ ଟିକିଏ କିଛି କମ୍ ହେଲେ ଭାରତ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବ ନାହିଁ…… । କଂଗ୍ରେସ ଭାରତକୁ ରୋଗଗ୍ରସ୍ତ ଶିଶୁଟିଏ ବୋଲି ମନେ କରୁନାହିଁ ଯେ ଟିକିଏ ସେବା, ସାହାଯ୍ୟ ବା ବାହ୍ୟ ଆଶ୍ରା ପାଇଲେ ରୋଗମୁକ୍ତ ହୋଇଯିବ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ୧୯୩୦ରେ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯେଉଁ ବୁଝାମଣା କଲେ ତାକୁ ପଶ୍ଚାଦ୍ୱୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଲେ ମନେ ହୁଏ, ଭବିଷ୍ୟତର କେତେ ଦଶନ୍ଧି ପରେ କ’ଣ ହେବ ତାରି ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ରଖି ସେ ସେତେବେଳେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିଲେ । ଚୁକ୍ତିପତ୍ରର ଦ୍ୱିତୀୟ ଦଫାରେ କି ଶବ୍ଦ ଯୋଜନା ହୋଇଥିଲା, ତାହାର ମର୍ମ କ’ଣ ଥିଲା, ତାହା ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବାରେ ଦର୍ଶନାତ୍ମକ ଲାଭ କ’ଣ ? ଦିଲ୍ଲୀ ଚୁକ୍ତି-ପତ୍ରର ୧୭ ବର୍ଷ ପରେ ଭାରତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇଗଲା । ଭାରତ ପରି ପୁରାତନ ଜାତିର ଜୀବନରେ ସତରଠା ବର୍ଷ କେତେ ବା ସମୟ ?

ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଜଣେ ସମାଲୋଚକ, ସୁଲକ୍ଷ୍ମଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ, ଚୁକ୍ତିପତ୍ର ସ୍ୱାକ୍ଷରିତ ହେବା ପରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗସ୍ତରେ ଯାଇଥିଲେ । ସେହି ଗସ୍ତବେଳେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଜନତାର ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଦେଖି ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଜଣେ ନେତାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ କୌଣସିଠାରେ ଏତେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ସଂବର୍ଦ୍ଧନା ମିଳିବା ବିସ୍ମୟକର ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରେ’ । ବୋଷ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଆରୁଞ୍ଜନ ‘ଜାଠଦଳର ଜଣେ ମୁଖ୍ୟ ସଦସ୍ୟ ହୋଇଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ……ଭାରତର ହିତାକାଂକ୍ଷୀ ବୋଲି ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରମାଣିତ କରିଛନ୍ତି ।’ ଗାନ୍ଧୀ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରତି ମନୋଭାବଦ୍ୱାରା ରାଜନୀତିରେ

ବହୁଶଃ ଗୁଳିତ ହେଉଥିଲେ । ଆରୁଞ୍ଜନଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ଯୋଗୁଁ ହିଁ ସେ ରୁକ୍ମପତ୍ନୀର ସ୍ବାକ୍ଷର କରିଥିବେ ।

ରୁକ୍ମପତ୍ନୀ ସ୍ବାକ୍ଷରତ ହେବାର ଅବ୍ୟବହୃତ ପରେ, ସରକାର ରୁକ୍ମପତ୍ନୀର ଅବମାନନା କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଅଭିଯୋଗ ହେଲା ; ତେଣୁ ପୁଣି ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାକୁ ଗାର୍ଲୀ ଦିଲ୍ଲୀ ଯାଇଁଲେ । ସେତେବେଳକୁ ଆରୁଞ୍ଜନଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ଲଢ଼ି ଉଇଲିଂଝନ୍ ଭାଇସ୍‌ରୟ ହୋଇ ଆସିଥାନ୍ତି । ଅଭିଯୋଗମାନଙ୍କର ସୁସମାଧାନ ହୋଇଗଲା । କରାଚୀରେ ଯା ପରେ ବସିଥିବା କଂଗ୍ରେସର ବିଶେଷ ଅଧିବେଶନରେ ଗାର୍ଲୀ ଦ୍ବିତୀୟ ଗୋଲଡେବୁଲ୍ ବୈଠକକୁ ଏକମାତ୍ର ପ୍ରତିନିଧି ଭାବେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦାଷିତ ହେଲେ । ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭାଷାରେ, ‘ଏହି କରାଚୀ ଅଧିବେଶନ ହିଁ ମହାତ୍ମା ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ଲୋକପ୍ରିୟତା ଓ ଜନାନୁରାଗର ଶୀର୍ଷବିନ୍ଦୁ ।’

ଅଗଷ୍ଟ ୨୯ ତାରିଖର ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ଗାର୍ଲୀ ‘ରାଜପୁତାନା’ ଜାହାଜରେ ବମ୍ବେଠାରୁ ବିଲ୍ଡିଆ ଯାତ୍ରା କଲେ । ନାନା ଭାବରେ ତାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ପଣ୍ଡିତ ମାଲ୍‌ବୀୟ, ଶ୍ରୀମତୀ ନାଇଡ଼ୁ, ତାଙ୍କ ପୁଅ ଦେବଦାସ, ମହାଦେବ ଦେଶାଇ (ଯେ କି ଗାର୍ଲୀଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ, ବିଶ୍ବାତ ଇଂରେଜ ପଣ୍ଡିତ ଜନ୍‌ସନ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରାବକ ବସ୍‌ଡ୍ରେଲଙ୍କୁ ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ପ୍ରାବକ ହେବାରେ ବଳିଯାଇଥିଲେ), ପ୍ୟାଣ୍ଟଲ ନାୟାର୍ (ଅନ୍ୟତମ ସେନ୍‌ଟୋରା ଓ ଶିଷ୍ୟ), ମିସ୍‌ସ୍ଲେଡ୍ (ଯେ କି ଭାରତକୁ ନିଜର ସ୍ବାଧୀନ ବାସଭୂମି ଓ ଗାର୍ଲୀଙ୍କୁ ନିଜର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପିତା ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ), ଏବଂ ବିଶିଷ୍ଟ ଶିଳ୍ପପତି ଦନଶ୍ୟାମ ଦାସ ବିଲ୍ । ଗାର୍ଲୀ ଜାହାଜରେ ଚଢ଼ିଲା ବେଳେ କିନ୍ତୁ କହିଥିଲେ, ‘ବିଲ୍ଡିଆ ମୁଁ ଶୂନ୍ୟ ହସ୍ତରେ ଫେରିବାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଭାବନା ଅଛି ।’

ଗାର୍ଲୀ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ଯେ, ସେ ଓ ତାଙ୍କ ଦଳର ସମସ୍ତେ ଜାହାଜର ସବା ତଳ କ୍ଲାୟ୍‌ରେ ଯାତ୍ରା କରିବେ । ଜାହାଜ ଛାଡ଼ିବା ପରେ ଯେତେବେଳେ ସେ ଜାଣିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ବହୁତ ଗୁଡ଼ାଏ ମାଲପତ୍ର ଆସୁଛି, ସେତେବେଳେ ସେ ବହୁବଳ୍ଲ କରି ସାତଟା ସୁଟ୍‌କେସ୍ ଓ ଟ୍ରଙ୍କ୍ ଏଡେନ୍‌ଠାରୁ ଫେରସ୍ତ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନିଜ ତତ୍ତ୍ବାବଧାନରେ କରିଥିଲେ । ସେ ଦିନ ଓ ରାତିର ସବୁତକ ସମୟ ଜାହାଜର ପଟ୍ଟତନ ଉପରେ

କଟାଉଥିଲେ । ସେଇ ମେଲରେ ସୂତାକଟା, ଲେଖାପତା, ଶୁଆବସା, ଖିଆପିଆ, ଉପାସନା, ଗପସପ, ଏବଂ ଜାହାଜର ସାନ ପିଲାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଖେଳ କୌତୁକ ଚାଲିଥାଏ । ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟ ବହୁ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରୀଙ୍କ ପରି କୌତୁହଳୀ ହୋଇ ସେ ପଟତନ ଉପରେ କ୍ୟାପ୍ଟେନଙ୍କ ମଞ୍ଚକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କ ଅନୁମତିରେ ଜାହାଜର ସ୍ଥାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଯନ୍ତ୍ରକୁ ଚାହିଁଥିଲେ ଓ ମିନିଟକ ପାଇଁ ନିଜେ ଜାହାଜ ଚଳାଇଥିଲେ ।

ଗାର୍ଲୀ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୨ ତାରିଖରେ ଲଣ୍ଡନରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ଏବଂ ଉପେକ୍ସର, * ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ରହିଲେ । ଲଣ୍ଡନର ପୂର୍ବ ପ୍ରାନ୍ତରେ ସରକାରୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ନୂଆ ହୋଇ ତୋଳା ହୋଇଥିବା ଗୋଟିଏ ଘରେ ସେ ରହିଲେ । ଘରଟିର ନାମ କିଙ୍ଗ୍ ସ୍ଟ୍ରିଟ୍ ହଲ୍ ; ମେରିଏଲ୍ ଲିଷ୍ଟର୍ ଏଥିରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ମିସେସ୍ ଲିଷ୍ଟର୍ ୧୯୨୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବାକୁ ଭାରତ ଆସିଥିଲେ । ଲଣ୍ଡନରେ ସେ ତାଙ୍କର ଅତିଥି ହେଲେ । କିଙ୍ଗ୍ ସ୍ଟ୍ରିଟ୍ ହଲ୍ ନଗରର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଥିବା ସେଣ୍ଟ ଜେମ୍ସ୍ ପ୍ୟାଲେସ୍‌ଠାରୁ ପାଞ୍ଚମାଇଲ୍ ଦୂର । ଏଇଠାରେ ଗୋଲ୍‌ଟେବଲ୍ ବୈଠକ ବସୁଥାଏ ।

ବରମାନେ କହିଲେ, ସେ ଯଦି ସେଣ୍ଟ ଜେମ୍ସ୍ ପ୍ୟାଲେସ୍‌ର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ହୋଟେଲରେ ରହନ୍ତି, ତେବେ ଶୋଇବାକୁ ଓ କାମ କରିବାକୁ ବହୁତ ସମୟ ମିଳିବ । ହୋଟେଲରେ ଅଧିକ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେବ ବୋଲି ଗାର୍ଲୀ ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ । ଲଣ୍ଡନର ମଧ୍ୟସ୍ଥଳରେ କେତେକ ଭାରତୀୟ ଓ ଇଂରେଜଙ୍କର ବଡ଼ ଘର ଥିଲା ; ସେଠାରେ ରହିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଆସିଲା, କିନ୍ତୁ ପଇସା ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ ବୋଲି ସେଥିରୁ କୌଣସିଟିରେ ସେ ରହିଲେ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟହ ସଂଧ୍ୟାରେ ସେ କିଙ୍ଗ୍ ସ୍ଟ୍ରିଟ୍ ହଲ୍‌କୁ ଫେରୁଥାନ୍ତି । ଅନେକ ଦିନ ଆସୁ ଆସୁ ଖୁବ୍ ଡେରି ହୋଇଯାଏ । କିନ୍ତୁ ସେ କହନ୍ତି, ତାଙ୍କ ନିଜ ଗୋଷ୍ଠୀ, ଦରିଦ୍ର ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ରହିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ସୁଖ ଲାଗୁଛି । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିବା ଲୋକଙ୍କୁ ପୂର୍ବ ପ୍ରାନ୍ତର ଏତେ ଦୂର ଆସିବା କଷ୍ଟ ଏଡ଼ିବା ସକାଶ ସେ ନାଇଟ୍‌ସ୍ ଟ୍ରିଜର୍ ଟ୍ରା ନମ୍ବର ଘରଟି ଭଡ଼ା ନେଇଥିଲେ । ଏତକ ମଧ୍ୟ ବରମାନଙ୍କ ରୂପରେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ କରିଥିଲେ । (ଏ ଘରଟି ଦ୍ଵିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧରେ ଧ୍ଵଂସ ହୋଇ ଯାଇଛି) ।

ସକାଳେ ସେ କିଙ୍ଗ୍ ସ୍କୁଲ୍ ହଲ ସମୀପସ୍ଥ ଦରଦ୍ର ବସ୍ତିର ଗଳି-ମାନଙ୍କରେ ବୁଲନ୍ତି । ସକାଳୁ ଉଠି କାମକୁ ଯାଉଥିବା ନର-ନାରୀମାନେ ହସ ହସ ମୁହଁରେ ତାଙ୍କୁ ଚାହିଁ ନମସ୍କାର ଦୁଅନ୍ତି, କେହି କେହି ଟିକିଏ ଅଟକି ଯାଇ କଥାବାର୍ତ୍ତା ବି କରନ୍ତି । ବେଳେ ବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କାହାର କାହାର ଦରକୁ ଗାନ୍ଧୀ ଦେଖିବାକୁ ଯାନ୍ତି । ସେମାନେ ସ୍ୱାଙ୍କୁ ‘ଚକା ଗାନ୍ଧୀ’ ବୋଲି କହୁଥାନ୍ତି । ଦିନେ ଗୋଟାଏ ବଗୁଲିଆ ଟୋକା ପାଟିକଲ୍, ‘ଏ ଗାନ୍ଧୀ, ତୁମ ପାଇଜାମା କାହିଁ ?’ ମହାମୁଖ ଆନନ୍ଦରେ ଖୁବ୍ ହସିଲେ ।

ଦିନେ ଜଣେ ଖବରକାଗଜ-ସଂବାଦଦାତା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ପୋଷାକ ବିଷୟରେ ପଚାରିଲେ; ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ତୁମେ ସବୁ ଆଣ୍ଟି ଲୁରୁଥିବା ଲମ୍ବା ପାଇଜାମା (Plus fours) ପିନ୍ଧ; ଆମେ ପିନ୍ଧୁ ଆଣ୍ଟି ଦିଶୁଥିବା ଲୁଗା—[ତୁମର ପୁଷ୍ (ପୁକ୍ତ)କୁ ଆମର ମାଇନସ୍ (ବିପୁକ୍ତ) ।] ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ କଥା ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଖବରକାଗଜ ପାଠକ ଅତି ଆଗ୍ରହରେ ପଢ଼ିବାକୁ ଚାହୁଁଥାନ୍ତି, ତେଣୁ ଖବରକାଗଜବାଲମାନେ ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଛୋଟ ଛୋଟ କଥା ବି ଗୁପ୍ତୁଥାନ୍ତି । ଇଫ୍‌ରେପ ଓ ଆମେରିକାର ଦୈନିକ ଓ ସାପ୍ତାହିକ ସମ୍ବାଦପତ୍ରମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିଷୟରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧ ଯୋଗାଇବାକୁ ଆଗ୍ରହର ସହିତ ନିଜ ନିଜ ପ୍ରତିନିଧିଙ୍କୁ ବରଦ କରୁଥାନ୍ତି । ଜର୍ଜ୍ ସ୍ଲୋକମ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ତାଙ୍କ କାଗଜରେ ପ୍ରକାଶ କରାଇଥିଲେ ମହତ୍ତ୍ୱର ଉଦାହରଣ ଦେବାକୁ ଯାଇ ସେ ଲେଖିଥିଲେ ଯେ, ଇଂଲଣ୍ଡର ଯୁବରାଜ (Prince of Wales) ଭାରତ ଭ୍ରମଣରେ ଯିବା ସମୟରେ ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କୁ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ କରୁଥିଲେ । ପରେ ସ୍ଲୋକମ୍‌ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ଦୁଅନ୍ତେ, ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କୁ ହସି ହସି କହିଲେ, ‘କିଓ, ମିଷ୍ଟର୍ ସ୍ଲୋକମ୍, ସ୍ତ୍ରୀ ଯାହା ଲେଖିଲେ ଏଥିରୁ ଆପଣଙ୍କ କଳ୍ପନା-ଶକ୍ତିର ପରୀକ୍ଷା ପ୍ରମାଣିତ ହେଉନାହିଁ । ଶହ ଶହ ବର୍ଷ ତାକୁ ଚାହିଁ ରଖିବାରେ ଭଗିଦାର ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ମୁଁ ଭାରତର ଦରଦ୍ରତମ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଆଗରେ ଆଣ୍ଟି ନୁଆଇଁ ତା’ ପାଦର ଧୂଳି ମୁଣ୍ଡରେ ମାରି ପାରେ; କିନ୍ତୁ ଯୁବରାଜ କାହିଁକି, ନିଜେ ରାଜାଙ୍କ ଆଗରେ ବି ମୁଁ ପ୍ରଣିପାତ କରବି ନାହିଁ—ତାହାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ, ସେ ଦର୍ପ ଓ କ୍ଷମତାର ପ୍ରଜ୍ଞକ ।’ ରାଜା ପଞ୍ଚମ ଜର୍ଜ୍ ଓ ରାଣୀ ମେରୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ରୁ ଖାଇବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ

ବକିଂହାମ ରାଜପ୍ରାସାଦକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଏ ଦିନର ପୂର୍ବରୁ ସମଗ୍ର ଲଲିତ ଉତ୍କଳ ଭାବେ ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁଥାଏ, ସେ କ'ଣ ପିନ୍ଧି ଯିବେ । ସେ ପିନ୍ଧିଥିଲେ ଖଣ୍ଡିଏ କଟିବସ୍ତ୍ର, ହଳେ ଚପଲ, ଘୋଡ଼ା ହୋଇଥିଲେ ଖଣ୍ଡିଏ ଶାଲ, ଅଣ୍ଟାରୁ ତାଙ୍କ ପକେଟ୍ ଓହ୍ଲାଇ ଝୁଲୁଥାଏ । ରାଜାଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲବେଳେ ସେ ଯଥେଷ୍ଟ ପୋଷାକ ପିନ୍ଧିଥିଲେ କି ବୋଲି ପରେ ଜଣେ ପଚାରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ, ‘ଆମ ଦୁହେଁ ଯଥେଷ୍ଟ ହେଲ ଭଲ ପୋଷାକ ଏକା ରାଜାଙ୍କ ଦେହରେ ଥିଲା ।’

ପ୍ରଥମ ମହାଯୁଦ୍ଧ ବେଳେ ବ୍ରିଟେନ୍‌ର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଥିବା ଡିଏଭିଲ୍ ଲଏଡ଼୍ ଜର୍ଜ୍ ସରେ ଅଞ୍ଚଳର ରୁଟ୍‌ଠାରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ଗୃହରକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ଦୁହେଁ ଉଦୟଶ୍ୟା କାଳ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲେ । ୧୯୩୮ରେ ମୁଁ (ଲୁଇ ପିଗର୍) ଯେତେବେଳେ ସେଇ ରୁଟ୍‌ଠାରେ ଲଏଡ଼୍ ଜର୍ଜ୍‌ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କଲି, ସେ ଗାନ୍ଧୀ ସେଠାକୁ ଆସିଥିବା କଥା କହିଲେ । ସେ କହିଲେ, ‘ସେ ଦିନ ମୋର ଚାକରମାନେ ଯାହା କଲେ, ସେପରି କରିବାକୁ, ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଅତିଥି ତାଙ୍କୁ କେବେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରି ପାରିନାହାନ୍ତି ।’ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଧୃତଃ ବାହାରକୁ ଆସି ପୁଣ୍ୟାମ୍ବୁଙ୍କୁ ଭେଟିଥିଲେ ।

ଏହାର ଚାରି ବର୍ଷ ପରେ ତାଙ୍କର ରୁଟ୍‌ ଯିବା କଥା ଲଏଡ଼୍ ଜର୍ଜ୍ କହୁଥିଲେ ବୋଲି ମୁଁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ କହିଲି । ସେ ଆଗ୍ରହର ସହିତ ମୋତେ ପଚାରିଲେ, ‘ହଁ ଯାଇଥିଲି ତ ; ସେ ଆଉ କ’ଣ କହୁଥିଲେ ?’

‘ସେ କହିଲେ, ଆପଣ ତାଙ୍କ ସୋପା ଉପରେ ଗୋଡ଼ା ଟେକି ବସିବାର କିଛି ସମୟ ପରେ ଗୋଟାଏ କାଳି ବିରଡ଼ି ଝରକା ବାଟେ ଆସି ଆପଣଙ୍କ ଗୋଡ଼ାରେ ଶୋଇଲ । ସେ ବିରଡ଼ିକୁ ଏଥି ପୂର୍ବରୁ ସେମାନେ କେହି କେବେ ଦେଖି ନ ଥିଲେ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ମନେ ପକାଇ କହିଲେ, ‘ହଁ, ସେ କଥା ଠିକ୍ ।’

‘ପୁଣି ଲଏଡ଼୍ ଜର୍ଜ୍ କହୁଥିଲେ, ଆପଣ ଚାଲି ଯିବା ପରେ ବିରଡ଼ିଟା କୁଆଡ଼େ ଚାଲିଗଲା ।’

ଗାନ୍ଧୀ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ କହିଲେ, ‘ଏଁ, ଏକଥା ମୁଁ ଜାଣି ନ ଥିଲି ।’

ମୁଁ ଆହୁରି କହିଲି, ‘ଲଏଡ଼୍ ଜର୍ଜ୍ କହିଲେ, ପୁଣି ଯେତେବେଳେ

ମିସ୍ ସ୍ନେହ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚୁର୍ଚ୍ଚାରେ ସାକ୍ଷାତ କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେଇ ଶିଶୁ ଆଉ ଥରେ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା ।’

ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ସ୍ତ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଆଜି ନୂଆ ଶୁଣୁଛି ।’

ଈଲଣ୍ଡରେ ପହଞ୍ଚିଲା ମାତ୍ରେ, ୧୯୨୪ରେ ତାଙ୍କ ଆପେଣ୍ଡିସାଇଟିସ୍ (ଉପାନ୍ତ ପ୍ରଦାହ) ଅପରେସନ୍ କରିଥିବା କଣ୍ଠେଲ ମ୍ୟାଡକକ୍ସ ଖବର ନେଲେ, ଏବଂ ଟିକିଏ ପୂର୍ବରୁ ପାଇବାମାତ୍ରେ ସେ କଣ୍ଠେଲ ଓ ମିସେସ୍ ମ୍ୟାଡକକ୍ସ ଘରକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ କେତେ ଦଣ୍ଡା କଟାଇଥିଲେ । ମ୍ୟାଡକକ୍ସ ଘର ‘ରିଡିଂ’ ନିକଟରେ । ସେମାନେ ସୁନ୍ଦର ବଗିଚାରେ ବସି ପୂର୍ବ ସ୍ମୃତି କଥା ପକାଇଲେ । ଉଭୟେ ଉଭୟଙ୍କୁ କହିଲେ, ‘ଆପଣ ସେ ଦିନଠାରୁ ବର୍ଷେ ବି ବଡ଼ ହେଲେ ପରି ଦିଶୁ ନାହାନ୍ତି ।’

ଗୁଲିଂ ଚ୍ୟାପ୍ଲିନ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଲେ । ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନାମ ଗାନ୍ଧୀ ପୂର୍ବରୁ କେବେ ଶୁଣି ନ ଥିଲେ । ସେ ଦିନେ ବି ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଦେଖି ନ ଥିଲେ । ଚ୍ୟାପ୍ଲିନ୍ଙ୍କ ପରିଚୟ ପାଇବା ପରେ ସେ କହିଲେ, ‘ନା, ଅଭିନେତାମାନଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବାକୁ ମୋର ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ନାହିଁ ।’ କିନ୍ତୁ ଚ୍ୟାପ୍ଲିନ୍ ଏଇ ଇଷ୍ଟ୍ ଏଣ୍ଡ୍ ର ଗୋଟିଏ ଦୃଶ୍ୟ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ଶୁଣି ସେ ତାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ରାଜି ହେଲେ । ଡକ୍ଟର କାଟିଆଲ୍ଙ୍କ ଘରେ ସାକ୍ଷାତ ହେଲା ; ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଦାନ୍ତ ଓ ସୁଦାନ୍ତ ସାକ୍ଷାତକାରୀ ଦୁହେଁଙ୍କର ଲାଗିଲା ହସର ପ୍ରତ୍ୟେକତା । ଚ୍ୟାପ୍ଲିନ୍ଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଶ୍ନ ଥିଲା, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଯନ୍ତ୍ରସତ୍ତ୍ୱତା ଉପରେ ମତାମତ ବିଷୟରେ । ଏହାର ଉପରେ ଘର୍ବ ଆଲୋଚନା ହେବାର କଥା, ହେଲା । ପରେ ଅଭିନେତା ଚ୍ୟାପ୍ଲିନ୍ ଏ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ରଟିଏ କଲେ ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କଠାରୁ ମିଳିଥିଲା ପରି ମନେହୁଏ ।

ଜର୍ଜ ବର୍ଣ୍ଡ୍ସ୍ ଶ ମଧ୍ୟ ଦେଖା କରିଥିଲେ । ବିନୟ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବ-ସୁଲଭ ନ ହେଲେହେଁ ସେ ନିଜକୁ ଛୋଟ ମହାତ୍ମା ବୋଲି କହି ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଦେଲେ । ସେ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଓ ଆପଣ ଯେଉଁ ଗୋଷ୍ଠୀର, ସେ ଗୋଷ୍ଠୀର ସଂଖ୍ୟା ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ଅତି କମ୍ ।’ ବହୁ ବିଷୟରେ ଦୁହେଁ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲେ । ଶ’ଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠପୂର୍ଣ୍ଣ କଥାରେ ‘ବଡ଼ ମହାତ୍ମା’ ବିଶେଷ ଆମୋଦିତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଭାଷା ଶ୍ରୋତା ବା ପାଠକର ମନରେ ଆଦାତ ଦିଏ, ସେପରି ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରିବାରେ ଶ’ଙ୍କ

ପ୍ରବଣତା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ସୁଖ ଲାଗିଥିଲା ବୋଲି କୁହା ଯାଇ ନ ପାରେ । ଏ ତଳେ ଟଲଷ୍ଟୟଙ୍କୁ ବି ସୁଖ ଲାଗୁ ନ ଥିଲା ।

ଲଡ଼ି ଆର୍ଡ଼ଜନ, ଜେନେରାଲ ସୁଟସ୍, କ୍ୟାଣ୍ଟରବୁରର ଆର୍କ ବିଶପ୍, କ୍ୟାଣ୍ଟରବୁରର ଡନ, ହ୍ୟାରେଲ୍ଡ୍ ଜେ. ଲସ୍କି, ମାଷ୍ଟେଷ୍ଟର ଗାଡ଼ିଆନ୍ ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ସଂପାଦକ ସି. ପି. ସ୍କଟ୍, ଆର୍ଥର୍ ହେଣ୍ଡରସନ୍ ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ଜଣିଷ୍ଟ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ହୋଇଥିଲା । ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଯୁଦ୍ଧ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବାକୁ ନାହିଁ କରିଦେଲେ । ସୁଟସ୍ ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକା ବିଷୟ ଉଠାଇ କହିଲେ, ‘ଆପଣ ମୋତେ ଯେତେ ହରବର କରିଥିଲେ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ସେତେ କରି ନ ଥିଲି ।’

ଗାନ୍ଧୀ କ୍ଷମା ମାଗି କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଏ କଥା ଜାଣି ପାରି ନ ଥିଲି ।’

ମଣ୍ଟେସୋର ଟ୍ରେନ୍ କଲେଜରେ ସୁସ୍ଥ ଓ ପ୍ରୟୁକ୍ତିବାଳକ ବାଳିକା-ମାନଙ୍କର ସୁନ୍ଦର ଓ ତାଳଲୟୁୟୁକ୍ତ ଶରୀରଗୁଳନା ଓ ବ୍ୟାୟାମକୁ ସେ ଆନନ୍ଦରେ ପିଇଗଲା ପରି ଚାହିଁ ରହିଲେ । ଯୁଦ୍ଧ ଦେଖି ତାଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଲା ଭାରତୀୟ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କର ଅର୍ଦ୍ଧଭୁକ୍ତ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ପିଲାଙ୍କ କଥା । ଏମାନଙ୍କ କଥା ମନେ ପଡ଼ିବାରୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଦୁଃଖ ଲାଗିଲା । ଆମମାନଙ୍କର ‘ମହତ୍ ଉପଦେଷ୍ଟା’ ବୋଲି ମ୍ୟାଡାମ୍ ମେରିଆ ମଣ୍ଟେସୋର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ପରିଚୟ ଦେଲେ । ସେ କହିଲେ, ‘ବିଶ୍ୱସତ୍ୟତା ଓ ବିଶ୍ୱର ବାଳକ ବାଳିକାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଆମର ଚିନ୍ତା ଯୋଗୁଁ ଆମେ ଯୁଦ୍ଧ ସଙ୍ଗେ ଏକ ହୋଇଥାଉଁ…… ।’ ଗାନ୍ଧୀ ନିଜ ବକ୍ତୃତାରେ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଅନ୍ତରର ସହିତ ବିଶ୍ୱାସ କରେ, କୌଣସି ଶିଶୁ ମା’ ପେଟରୁ ବଗୁଲିଆ ହୋଇ ଜନ୍ମ ହୁଏ ନାହିଁ— ଖରାପ ଅର୍ଥରେ ବଗୁଲିଆ ବୋଲି କହିଲେ ଯାହା ବୁଝାଏ ମୁଁ ତା’କୁ ଇ କହୁଛି । ଶିଶୁର ମାନସିକ ବିକାଶ ହେଉଥିବା ସମୟରେ ପିତାମାତା ଯଦି ସଦାଚରଣ କରନ୍ତି ; ତେବେ ଶିଶୁ ସ୍ୱତଃପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ସତ୍ୟ ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ପଥରେ ପଥିକ ହେବ…… । ଶହ ଶହ - ହଜାର ହଜାର ବୋଲି କହିବାକୁ ଯାଉଥିଲା— ଶିଶୁଙ୍କର ଦିନିକି ପରିଚୟ ପାଇ ମୁଁ ଜାଣିଛି ତୁମ ଆମ ଅପେକ୍ଷା ସେମାନଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ ମର୍ଯ୍ୟାଦାର ଜ୍ଞାନ ଅଧିକ…… । ଯିଶୁ କହିଛନ୍ତି, ଶିଶୁର ମୁହଁରୁ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରଜ୍ଞାପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା ବାହାରେ । ଏହାଠାରୁ ଉଚ୍ଚତର ଓ ମହତ୍ତ୍ୱର ସତ୍ୟ ମୁଁ ଶୁଣିନାହିଁ । ମୁଁ ଏହା ଯଥାର୍ଥ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରେ ।’

ଅତି ସାହସରେ ଯେ କୌଣସି ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ କରିଦେବା ଆମେରିକୀୟ ଲୋକଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ତାହାର ପ୍ରମାଣ ଦେଇ, କଲମ୍ବିଆ ବେତାରବାଉଁ ପ୍ରଭୃତ କଂପାନୀ, ଗାର୍ସୀ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିବା ପରଦିନ ସେ ଆମେରିକା ଲୋକଙ୍କୁ ରେଡ଼ିଓ ଭାଷଣ ଦେବେ ବୋଲି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଦେଇଥାନ୍ତି । ଆଗରୁ ବକ୍ରବ୍ୟ ଲେଖି ତାକୁ ପଢ଼ିବାକୁ ଗାର୍ସୀ ନାହିଁ କଲେ । ସେ ଭୂଷ୍ଟରୁ କହିବେ ବୋଲି ସ୍ଥିର ହେଲା । ବେତାର କେନ୍ଦ୍ରକୁ ଯାଇ, ସେ ମାଇକ୍ରୋଫୋନ୍ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, ‘କ’ଣ, ଏଇ ଯନ୍ତ୍ର ଆଗରେ କହିବ ?’ ସେତେବେଳକୁ ଯନ୍ତ୍ର ଚାଲୁ ହୋଇଯାଇଥାଏ, ତେଣୁ ଏଇ ପ୍ରଶ୍ନ ହିଁ ହେଲା ତାଙ୍କ ବକ୍ରତାର ପ୍ରଥମ ବାକ୍ୟ ।

ଗାର୍ସୀ କହିଲେ ଭାରତୀୟ ଲୋକେ ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇଁ ଆନ୍ଦୋଳନ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଯେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ଵର ଦୃଷ୍ଟି ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନ ଉପରେ ପଡ଼ିଛି ତାହା ନୁହେଁ । ଏଭଳି ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିବାର ପ୍ରକୃତ କାରଣ, ‘ଭାରତ ଯେଉଁ ଶକ୍ତିରେ ଆନ୍ଦୋଳନ କରୁଛି ତାହା ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ । ଇତିହାସରୁ ଯେତେଦୂର ଜଣାଯାଏ, ପବ୍ ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇବାକୁ କୌଣସି ଜାତି ଏ ପଦ୍ଧତି ଧରି ନାହାନ୍ତି……। ଆଜିଯାଏଁ, ପଶ୍ଚିମ ଓ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଲୋକେ ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇଁ ଲଢ଼ି ଆସିଛନ୍ତି । ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ନିଜର ଶତ୍ରୁ ବୋଲି ମନେ କରିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଲୋକେ ପ୍ରତିହତ୍ୟା କରିଛନ୍ତି……। ଭାରତରେ ଆମେ ଏହାର ବିପରୀତ ଆଚରଣ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ ଉଠିଛୁ । ଆମେ ମନେ କରୁଛୁ, ପଶ୍ଚିମ ସମାଜରେ ଯେଉଁ ଶକ୍ତି ତଳେ ତାହା ମାନବିକ ମହତ୍ତ୍ଵର ଅନୁକୂଳ ନୁହେଁ । ମୋର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମତ, ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲେ, ଆମେ ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇଁ ଯୁଗଯୁଗ ଧରି ଅପେକ୍ଷା ପଛେ କରିବୁଁ, ଭୂରନ୍ତ ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇବାକୁ ରକ୍ତପାତ କରିବାକୁ ଯିବୁନାହିଁ । ମୁଁ ମୋ ଅନ୍ତରର ଗଭୀରତମ ପ୍ରବେଶରେ ଅନୁଭବ କରୁଛି ଯେ…… ରକ୍ତପାତ କରି କରି ପୃଥିବୀ ଏତେ ବିରକ୍ତ ହୋଇଗଲାଣି ଯେ, ତା’ ଅପେକ୍ଷା ସବୁନାଶକୁ ଶ୍ରେୟ ମନେ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲାଣି । ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ଏ ଶକ୍ତିର ପ୍ରତିକାର ଖୋଜି ହେଉଛି । ମୋର ଧାରଣା, ପ୍ରତିକାର ପାଇଁ ସତ୍ତ୍ଵଭାବେ ଚାହିଁ ରହିଥିବା ପୃଥିବୀକୁ ପୁରାଣ ସତ୍ୟତାର ଦେଶ ଭାରତବର୍ଷ ଏ ବିଷୟରେ ମାର୍ଗ ଦେଖାଇବ । ମୋ ଦେଶ ଏ ଭାଗ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ହେବ ବୋଲି ବିଶ୍ଵାସ କରି ମୁଁ ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରୁଛି ।

‘କିନ୍ତୁ ଭାରତରେ ଆମେ ସମସ୍ତେ ଏକମନ ନୋହୁଁ । ଏହା ସ୍ୱୀକାର କଲବେଳେ ମୋର ଗର୍ବ ଖବ୍ ହୋଇଯାଉଛି । ଆମ ଦେଶରେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ପରସ୍ପରକୁ ହିଂସା କରୁଛନ୍ତି । ପୁରୀରୁ ଆହୁର ଅପମାନର କଥା ଯେ, ଆମେ ହିନ୍ଦୁମାନେ, ଆମ ନିଜ ଜାତିର କୋଟି କୋଟି ଲୋକଙ୍କୁ ଏତେ ମାତ ମନେ କରୁଛୁ ଯେ ତାଙ୍କୁ ଛୁଇଁଲେ ଛୁଆଁ ହେଉଛି ।’

ପୁରୀ ପରେ, ମଦ ଗଞ୍ଜେଇ ପ୍ରଚଳନର ଅନିଷ୍ଟ ବିଷୟ କହି, ବ୍ରିଟିଶ ଶିଳ୍ପପତିଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥରେ, ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ଭାରତର ଗ୍ରାମ୍ୟ ଉଦ୍ୟୋଗମାନ କପର ଧ୍ୱଂସ କରିଛନ୍ତି, ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ ।

ଏଇ ସମୟରେ ତାଙ୍କ ହାତରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଲେଖା ଦିଆହେଲା ଯେ, ତାଙ୍କ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ସରି ଆସିଲାଣି ଓ ନିୟୁୟର୍କ୍ ତିନି ମିନିଟ୍ରେ ତାଙ୍କ ବକ୍ତୃତା କାଟି ଦେବ । ଏଥିରେ ବିବ୍ରତ ନ ହୋଇ ସେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନରେ ଭାରତର କପର ଆର୍ଥିକାତ୍ମକ ଅନିଷ୍ଟ ହେଉଛି ତାହାର ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କଲେ ଏବଂ ଶେଷରେ ନିବେଦନ କଲେ, ‘ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ, ଭାରତର ଅର୍ଦ୍ଧଭାଗ କୋଟି କୋଟି ଜନତାଙ୍କର ସହାୟ ହେବାକୁ, ଯେଉଁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଫେରି ପାଇବାକୁ ସେମାନେ ପ୍ରାଣପାତ କରୁଛନ୍ତି ସେଥିରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପୃଥିବୀର ବିଶୁଦ୍ଧବନ୍ତ ଲୋକେ ଅଗ୍ରସର ହେବେ ବୋଲି ମୁଁ ନିବେଦନ କରିବା ବୋଧହୁଏ ଅଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ ।’

ବେତାର କଂପାନୀର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ, ବନ୍ଦ କରନ୍ତୁ ବୋଲି ସଂକେତ ଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ହଉ, ସେତିକିରେ ଥାଉ ।’ ସେତେବେଳେ ବି ଯନ୍ତ୍ର ଚାଲୁ ରହିଥାଏ । ବେତାର ବକ୍ତୃତାର ଆଦ୍ୟପ୍ରାନ୍ତ ତାଙ୍କ ସ୍ୱର ପରିଷ୍କାର ଥିଲା ଓ ତାଙ୍କ ସ୍ୱର ଆମେରିକାରେ ବେଗ୍ ଭଲ ଭାବେ ଶୁଣା-ଯାଇଥିଲା ।

ଗାନ୍ଧୀ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଯେଉଁ ୮୪ ଦିନ କଟାଇଲେ ତା ଭିତରେ ସେ ଇଟନ୍, କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍ ଓ ଅକ୍ସଫୋର୍ଡ୍ ବୁଲି ଯାଇଥିଲେ । କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍ରେ ଭାବପ୍ରବଣତାର ସୂଚନା ଦେଇ ସେ, ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ଓ ସି. ଏଫ୍. ଏଣ୍ଡ୍ରିଜ୍ ପଡ଼ିଥିବା ଟ୍ରାନିଟି କଲେଜକୁ ଯିବାକୁ ଚାଲିଥିଲେ । ଇଂଲଣ୍ଡରେ ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ବହୁ ସାଧାରଣ ସଭାରେ ଭାଷଣ ଦେଇଥିଲେ । କ୍ଲେକର ସଂପ୍ରଦାୟର ସଭା, ଭାରତୀୟ ଛାତ୍ରଙ୍କ ସଭା, ଭାରତୀୟ ବଣିକ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ଛାତ୍ର, ଶ୍ରମିକ ଦଳ ଓ ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟ ମେମ୍ବରମାନଙ୍କ ସଭାମାନଙ୍କରେ

ସେ କହିଥିଲେ । ଲଣ୍ଡନ୍ ସ୍କୁଲ୍ ଅଫ୍ ଇକନମିକ୍ସରେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀ ଦେଇଥିଲେ । ଆମେରିକୀୟ ସାଂବାଦକ ସଂଘ ତାଙ୍କ ଖାଦ୍ୟାଭ୍ୟାସକୁ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇ, ସେଉଁସବୁ ହୋଟେଲରେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ନିରମିଷାଣୀ ଶ୍ରେଣୀସଭାର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । ଭାରତ-ବନ୍ଧୁ ସମିତି, ମଦ୍ୟ-ବର୍ଜକ ସମିତି ଓ ନିରମିଷାଣୀ ସଂଘ ଇତ୍ୟାଦି ବହୁ ସଭା ସମିତିରେ ସେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ ।

ଅକ୍ସଫୋର୍ଡ୍ରେ ସେ ଯେଉଁ ଦୁଇଟି ହସ୍ତାନ୍ତ କଟାଇଥିଲେ ତାହା ସ୍ମରଣୀୟ । ସେ ବେଲିଅଲ୍ କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରଫେସର ଲିଣ୍ଡ୍ସେଙ୍କର ଘରେ ରହିଥିଲେ । ପ୍ରଫେସର ଲିଣ୍ଡ୍ସେ ପରେ ବାର୍କରର ଲର୍ଡ୍ ଲିଣ୍ଡ୍ସେ ଉପାଧି ପାଇଥିଲେ । ଲିଣ୍ଡ୍ସେ ୧୯୪୮ରେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଓ ମୋର ପତ୍ନୀ ଉଭୟେ ତାଙ୍କୁ ଆମ ଘରେ ପାଇ ଜଣେ ମହାପୁରୁଷଙ୍କୁ ଅତିଥି କରି ପାରିବୁଁ ବୋଲି ମନେ କରିଥିଲୁଁ । ତାଙ୍କଠାରେ ଆମେ ଜଣେ ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ସରଳ ଲୋକର ଲକ୍ଷଣ ଦେଖିଥିଲୁଁ ।’ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଜନନାୟକ ହୁଅନ୍ତୁ ବା ଜଣେ ଅଜ୍ଞାତ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଉ, ଯେ ତାଙ୍କୁ ଦେଖା କରୁଥିଲେ ତାଙ୍କୁ ସେ ସମାନ ସୌଜନ୍ୟ ଓ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଉଥିଲେ । ଯେ କେହି ଆନ୍ତରିକତାର ସହିତ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ତାଙ୍କଠାରୁ ଚାହୁଁଥିଲେ, ତାଙ୍କୁ ସେ ନିଷ୍ପତ୍ତିପ୍ରାପ୍ତ ହେଉ ଉତ୍ତର ଦେଉଥିଲେ ।

ଗାର୍ସିଆଙ୍କ ବିଷୟରେ ଡକ୍ଟର ଏଡ୍ୱାର୍ଡ୍ ଟମ୍ପ୍ସନ୍ ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ମତ ଦେଇଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ବାର ଅକ୍ସଫୋର୍ଡ୍ ଯିବା ଥର ସେ କେତେ ଜଣ ପ୍ରବାସୀ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ରାଜନୀତିଜ୍ଞଙ୍କ ସହିତ ଡକ୍ଟର ଟମ୍ପ୍ସନ୍ଙ୍କ ଘରେ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ବେଲିଅଲ୍ କଲେଜର, ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ଜିଲବର୍ଟ୍ ମରେ, ପ୍ରଫେସର ଏସ୍ କୁପ୍ଲ୍ୟାଣ୍ଡ୍, ସାର୍ ମାଇକେଲ୍ ସ୍ୟାଡ୍ଲର, ପି. ପି. ଲିଅନ୍ ପ୍ରମୁଖ ଖଣ୍ଡେ ବୁଦ୍ଧିସମ୍ପନ୍ନ ବିଶାରଦମାନେ ଏ ଆଲୋଚନାରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଆଲୋଚନା ପରେ ପ୍ରଫେସର ଟମ୍ପ୍ସନ୍ କହିଥିଲେ, ‘ମଣିଷକୁ ଯେ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ କରି ଦେଇ ପାରନ୍ତି ।’

ତାଙ୍କ ଘରେ ଗାର୍ସିଆଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବୁଦ୍ଧିର ଯେଉଁ ଦୁଇ ଚାଲିଲା ତାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଟମ୍ପ୍ସନ୍ କହିଥିଲେ, ‘ତିନି ଘଣ୍ଟାକାଳ ତାଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଧସାଧସି କଲୁଁ, ଖୁବ୍ ଜେରା କଲୁଁ...ବେଶ୍ ଗୋଟାଏ କଠୋର ପରୀକ୍ଷାରେ ସେ ପଡ଼ିଲେ, କିନ୍ତୁ ମୃତ୍ୟୁର ଶ୍ୱାସ ସୁଦ୍ଧା ସେ ବିକ୍ରାନ୍ତ ବା

ଉତ୍ତେଜିତ ହେଲେ ନାହିଁ । ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ହେଲା, ସନ୍ଦେହିତ୍ୱକ କାଳରୁ ଆଜିଯାଏଁ ଆଉ କେହି ଏଭଳି ଆତ୍ମସଂଯମ ଓ ସ୍ତୈର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରମାଣ ଦେଇ ନାହିଁ । ଆଲୋଚନା ଭିତରେ ଥରେ ଦୁଇଥର, ସନ୍ଦେହିତ୍ୱକ ଅଜେୟ ସ୍ତୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅବିଚଳିତ ଭାବର ଯେଉଁମାନେ ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲେ, ମୁଁ ନିଜକୁ ସେଇମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ରଖି, ବୁଝି ପାରିଥିଲି, କି ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ି ଏଥେନ୍ସବାସୀ, ନିଜ ମତରେ ଦୃଢ଼, କୃତକାର୍ଯ୍ୟିକ ସନ୍ଦେହିତ୍ୱକୁ ବିଷ ଖୁଆଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ସନ୍ଦେହିତ୍ୱକ ପରି ଯୁଦ୍ଧର ହୃଦୟରେ ଗୋଟାଏ ଅତି-ମାନବ ଜୀବ ଅଛି । ସେ ଜୀବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦେଇ ସାରିଲା ପରେ, ଆଉ ଯୁଦ୍ଧ ଯୁଦ୍ଧରେ ବା ପ୍ରାଣଭୟ ଦେଖାଇ ହଲଚଲ କରି ହେବ ନାହିଁ ।’

ଆପାତତଃ ଏ ଆଲୋଚନାରେ ଯେଉଁମାନେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ତାଙ୍କ ଭିତରୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ସନ୍ଦେହିତ୍ୱ-ସୁଲଭ ସ୍ତୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅବିଚଳିତ ଭାବ ନ ଥିଲା । ପ୍ରଫେସର ଟମ୍ପ୍ସନ୍ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ପ୍ରେସ୍‌ବିଟିରିଆନ୍ ଧର୍ମଯାଜକମାନଙ୍କୁ କ୍ଷମଣ୍ଡେଲ୍ ନିବେଦନ କରିଥିଲେ—“ଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ନାମ ଧରି ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଆକୁଳ ନିବେଦନ କରୁଛି, ଟିକିଏ ବିଚାରକୁ ଯେ ଆପଣମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଭୁଲ୍ ହେବା ସଂଭବ ।” ଏହି କଥା ଉଦ୍ଧାର କରି ଲିଣ୍ଡ୍‌ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ କହିଥିଲେ, “ମିଶ୍ଟର ଗାନ୍ଧୀ, ଥରେ ମାତ୍ର ଭାବନ୍ତୁ ଯେ ଆପଣଙ୍କର ବି ଭୁଲ୍ ହେବା ସଂଭବ ।” ଲିଣ୍ଡ୍‌ସେଙ୍କ ନୈରାଶ୍ୟବ୍ୟଞ୍ଜକ ମିନତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱର ଅଦ୍ୟାପି ମୋ କାନରେ ବାଜୁଛି । କିନ୍ତୁ ନିଜର ଯେ ଭୁଲ୍ ହୋଇପାରେ ଏ କଥା ଗାନ୍ଧୀ ଭାବି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।’

କିନ୍ତୁ ଏ ଆଲୋଚନା ବେଳେ ମହାଦେବ ଦେଶାଇ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ଏବଂ ସବୁ ଦିନ ପରି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଉକ୍ତି ପ୍ରଜୁକ୍ତ ଟିପି ରଖୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଟିପାରେ ଅଛି, ‘ଗାନ୍ଧୀ ଭୁଲ୍ କରିବାର ସ୍ୱାଧୀନତା ମାଗି ନେଇଥିଲେ ।’ ଅପର ପକ୍ଷେ ଗାନ୍ଧୀ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟର ଯଥାର୍ଥତା ବିଷୟରେ ଅଟଳ ଥିଲେ । ସେ କହିଥିଲେ, ଅହିଂସାପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଇନ୍-ଅମାନ୍ୟ ସେ କଦାପି ଗ୍ରହଣେ ନାହିଁ । ସେ ପ୍ରଫେସରମାନଙ୍କୁ କହିଲେ, ‘ଅହିଂସାକୁ ବଳଦେଇ ମୋ ଦେଶର ସ୍ୱାଧୀନତା ଅର୍ଜନ କରିବାକୁ ମୁଁ ଚାହେଁ ନାହିଁ ।’ ପ୍ରଫେସରମାନେ ଧରି ବସିଥାନ୍ତୁ ଯେ, ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଅହିଂସା ହୋଇ ନ ପାରେ । ସେମାନଙ୍କ ମତର ଏପଟ ସେପଟ ହୋଇପାରେ ବୋଲି

ସେମାନେ ମାନବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ଶେଷରେ କହିଲେ, ‘ଏ ଆନ୍ଦୋଳନ ଅହିଂସ ଭାବେ ଚଳାଇବାକୁ ହେଉଛି ମୋତେ ଖୁବ୍ ସତର୍କ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ; ଏକଥା କହିଲେ ମୁଁ ମାନିବି । କିନ୍ତୁ ମୋ’ ମୌଳିକ ମାନବ ଅହିଂସାର ଉପଯୋଗିତା ଉପରେ ଯଦି ଆପଣମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ତେବେ ମୋ ମନ ମାନିଲପରି ବୁଝାଇବାକୁ ହେବ ।’ ଏହା ପ୍ରଫେସରମାନେ କରିପାରି ନ ଥିଲେ ।

ସାଧାରଣ ସଭା ବା ଘରୋଇ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ସରକାରୀ ବା ବେସରକାରୀ ଭାବରେ ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କର ୮୪ ଦିନ ରହଣି ଭିତରେ ଯାହା ସବୁ କହିଲେ ସେଥିରେ ତାଙ୍କର ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଚେଷ୍ଟା ଥାଏ, ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ଧାରଣା କ’ଣ ସେଇ କଥା ପରିଷ୍କାର କରି ବୁଝାଇବା ।

ଗଲେ କୁବ୍ରେ ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ପଚାରିଥିଲେ, ‘ବ୍ରିଟିଶ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରୁ ଭାରତକୁ କେତେ ଦୂର ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରିବାକୁ ଆପଣ ଚାହାନ୍ତି ?’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଯଦି ଭାରତ ପଶ୍ଚାତ୍ତପ ନ କରି ଲଭବାନ୍ ହେବ ବୋଲି ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ତେବେ, ସାମ୍ରାଜ୍ୟଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେଉ, କିନ୍ତୁ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଜାତିଠାରୁ ଆଦୌ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ନ ହେଉ ବୋଲି ମୁଁ ଚାହେଁ । ଭାରତ ଉପରେ ବ୍ରିଟେନର ସମ୍ରାଟତ୍ୱ ନିଶ୍ଚୟ ଯିବା ଦରକାର ; ବ୍ରିଟେନ ସଙ୍ଗେ ଭାରତ ସମାନ ଭାଗିଦାର ରହି ତାହାର ସୁଖ ଦୁଃଖରେ ସମାନ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିବ ଏବଂ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଡେମିନିଆନ୍-ମାନଙ୍କ ସଂଗେ ସମକକ୍ଷ ହୋଇ ରହିବ, ଏହାହିଁ ମୋର ଇଚ୍ଛା । ମୋର ଏକମାତ୍ର ଦାବୀ, ଭାରତ ବ୍ରିଟେନ୍ ସଙ୍ଗେ ସମାନସ୍ତର ଭାବେ ଭାଗିଦାର ହୋଇ ରହିବ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଚାହୁଁଥିଲେ, ‘ନିଜର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ରଖି ଅଂଶିଦାର ହେବା... । ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଭାରତ ଅଂଶିଦାର ହୋଇ ରହିଲେ ମୋର ଆପତ୍ତି ନାହିଁ... । ମୋର ଅଦ୍ୟାପି ଅଭିଳାଷ, ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ନୁହେଁ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ରାଜ୍ୟଗୋଷ୍ଠୀରେ ମୁଁ ଜଣେ ନାଗରିକ ହେବି, ସଂଭବ ହେଲେ ଭାରତ ଓ ବ୍ରିଟେନ୍ ମିଳିତ ଭାଗିଦାର ରାଷ୍ଟ୍ରର ନାଗରିକ ହେବି, ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ, ଏ ଅଂଶିଦାରତ୍ୱ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ରହିବ ।

କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ଜାତି ଅନ୍ୟକୁ ବାଧ୍ୟ କରି ଭାଗିଦାର କରି ରଖିବ, ଏଭଳି ଭାଗଦାସୀ ମୁଁ ଚାହେଁ ନାହିଁ... । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ରହି ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନ ହେଉ ବୋଲି କଂଗ୍ରେସ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ସେପରି ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ସ୍ୱାଧୀନତା ସହଜେ ବିଶ୍ୱଶାନ୍ତିର କଣ୍ଠକ ହୋଇପଡ଼ିବ... । ମୋର ଆନ୍ତରିକ ଇଚ୍ଛା, ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମିଳନ ହୋଇଯାଉ ; ମୋର ଏକମାତ୍ର ଧର୍ତ୍ତ୍ତ ଏ ମିଳନ ମୂଳରେ ପଶୁବଳ ନ ରହୁ... । ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଭାରତ ପ୍ରେମର ପାଟସୂତାରେ ବାନ୍ଧିଦେବା ଉଚିତ... । ଭାରତ, ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇ ଯଦି ଇଂଲଣ୍ଡର ଭାଗିଦାର ହୁଏ ତେବେ ଯୁଦ୍ଧ ଓ ରକ୍ତପାତରେ ବିବଶ ହେଉଥିବା ପୃଥିବୀରେ ଶାନ୍ତି ଆଣିବାରେ ସେ ବିଶେଷ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରିବ । ପୃଥିବୀରେ ମହାସମରର ସୂତ୍ରପାତ ହେଲେ ଭାରତ ଓ ଗ୍ରେଟବ୍ରିଟେନ୍ ସହଯୋଗ କରି ଯୁଦ୍ଧ ବନ୍ଦ କରିପାରିବେ, ଶସ୍ତ୍ରବଳରେ ନୁହେଁ, ନିଜ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅଲଂଘ୍ୟ ପ୍ରଭାବରେ ।’

ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତ ୧୯୪୮ରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରପ୍ରକୃତି ହୋଇ ବ୍ରିଟିଶ୍ ରାଜ୍ୟ-ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ବାଛି ନେଲା, ତାହା ୧୯୩୧ରେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଦେଇଥିବା ଏହି ବିବୃତ୍ତିମାନଙ୍କରେ ଗାନ୍ଧୀ ସଠିକ ଭାବେ, ଓ ଅଦ୍ଭୁତ ପୁରେଦୃଷ୍ଟି ସହିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । ଅଧିକନ୍ତୁ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ରାଜ୍ୟ-ଗୋଷ୍ଠୀରେ ରହିବା ସପକ୍ଷରେ ୧୯୪୮ରେ ଯେଉଁମାନେ ମତ ଦେଲେ ସେମାନେ, ୧୭ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଗାନ୍ଧୀ ଦେଇଥିବା ଯୁକ୍ତିର, ଏପରିକି ତାଙ୍କ ବ୍ୟବହୃତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ଇ ସ୍ତନସ୍ପର୍ଶ କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ସେକାଳରୁ ଦେଖି ପାରିଥିଲେ ଯେ, ଯେଉଁ ସ୍ୱାଧୀନତା ପରସ୍ପର ନିର୍ଭରଶୀଳତାକୁ ପ୍ରଶ୍ନସ୍ୱ ଦିଏ ସେହି ସ୍ୱାଧୀନତା ହିଁ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କ ମଙ୍ଗଳକାରକ ହୁଏ । ସେ କହିଥିଲେ, ‘ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆମର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ, ଆମେ ଚାହୁଁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ଅନ୍ୟର ନିର୍ଭରଶୀଳ ରହିବୁ ।’ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକତା ବା ବିଶ୍ୱରାଷ୍ଟ୍ରର ଗହନତତ୍ତ୍ୱ ଆଲୋଡ଼ନ କରି ସେ ଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚି ନ ଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଥିଲେ ପ୍ରେମର ପୂଜାରୀ ; ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ସଂପର୍କର ଏହି ପ୍ରେମ ହିଁ ଥିଲା ମୂଳଭୂତି । ପ୍ରେମର ଅନ୍ୟ ନାମ ସୃଜନଶୀଳ ପରନିର୍ଭରଶୀଳତା । ଗାନ୍ଧୀ ବିଭିନ୍ନ ଜାତିଙ୍କୁ ପରସ୍ପର ନିରପେକ୍ଷ ଆଇନ୍‌ର ବେଢ଼ା ଭିତରେ ଆବଦ୍ଧ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଏକକ ଗୋଷ୍ଠୀ ବୋଲି ମନେ କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିକୁ ମନେ କରୁଥିଲେ ନାମ ରୂପ ଥିବା ସୁଖ ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରି ପାରୁଥିବା ଚେତନ ମାନବ ଗୋଷ୍ଠୀ ବୋଲି । ରୂପ ଓ ସୁଖ ଦୁଃଖବୋଧ ମାନବର

ସମାନଧର୍ମ ହୋଇଥିବାରୁ, ସେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ପ୍ରେମ, ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ପରସ୍ପର-ନିର୍ଭରଶୀଳତାରେ ହିଁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସଫଳ ଗର୍ଭ ଉଠିବ ।

୧୯୩୧, ମାର୍ଚ୍ଚ ୫ ତାରିଖରେ ସ୍ୱାକ୍ଷରତ ଗାନ୍ଧୀ-ଆରୁଞ୍ଜନ ରୁକ୍ମପତ୍ନୀଙ୍କ ମଧ୍ୟ ଦଫାରେ ରାଜି ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଦୋଷ ବସ୍ତୁ ଯାଇଥିଲା । ଏ ଦଫାରେ ଥିଲା ଯେ, ଭାରତ ପାଇଁ କଳ୍ପିତ ଶାସନ ସଂସ୍ଥାରେ ପ୍ରତିରକ୍ଷା, ବୈଦେଶିକ ବିଭାଗ, ସଂଖ୍ୟାଲଘୁ ସଂପ୍ରଦାୟଙ୍କ ସମସ୍ୟା, ଓ ବୈଦେଶିକ ରକ୍ଷା ପାଇଁ ଦାୟିତ୍ୱ ଇଂଲଣ୍ଡ ହାତରେ ରହିବ । ଏହା ବସ୍ତୁତଃ ସ୍ୱାଧୀନତାରେ କଠୋର କଟକଣା । ଏ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ସମାଲୋଚନା ହୋଇଥିଲା ତାହା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଲାଗିଥିଲା । ବସ୍ତୁତଃ, ୧୯୩୧, ମାର୍ଚ୍ଚ ଶେଷଭାଗରେ କରାଚୀରେ ବସିଥିବା କଂଗ୍ରେସର ବିଶେଷ ଅଧିବେଶନରେ ଏ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ହୋଇ, ଏ ଗୁରୁତର ବିଷୟରେ ନିଜର ମତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦିଆ ହୋଇଥିଲା । ତଦନୁସାରେ ଗାନ୍ଧୀ ବ୍ରିଟେନ୍‌ରେ କହିଲେ ଯେ, ‘କଂଗ୍ରେସ ମୋତେ ଯେଉଁ ନିଦେଶ ସବୁ ଦେଇ ପଠାଇଛି ତହିଁରେ ଅଛି, ଅର୍ଥ, ପ୍ରତିରକ୍ଷା ଓ ବୈଦେଶିକ ବିଭାଗମାନ ହାତରେ ନ ରହିଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା ନିରର୍ଥକ ହୋଇ ପଡ଼ିବ ।’ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଏ ମତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖି ବ୍ରିଟିଶ୍ ଲୋକେ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଗଲେ ; ସେ ହାତ କାଟି ଯହିଁରେ ସଜ୍ଜ କରୁଥିଲେ ତାକୁ ଅମାନ୍ୟ ହେବା ବ୍ରିଟିଶ୍ ଲୋକଙ୍କ ଆଖିରେ ବଡ଼ ଦଶିବାର କଥା । ଅବଶ୍ୟ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଗୋଟାଏ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ କୌଫିୟତ ଦେବାର ବାଟ ଥିଲା ଯେ, କଂଗ୍ରେସ ଆନୁଷ୍ଠାନ ତାଙ୍କର ମାଲିକ ; ତେଣୁ ସେ ଯାହା କହିବ ସେଥିରେ ସେ କଂଗ୍ରେସର ଅନୁଗତ ସତ୍ୟ ଭାବେ ରାଜି ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ସେ ଯାହାହେଉ, କାର୍ଯ୍ୟତଃ, ଗାନ୍ଧୀ ବାଲ୍ମୀକି ରୁକ୍ମପତ୍ନୀ ଉପରେ କୌଣସି ରାଜନୀତିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ନ ଦେଇ, ତାହାର ଓଲଟା କଥା ଉପରେ ସେ ଲଣ୍ଡନରେ ଯେଉଁ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରୁଥିଲେ ତାହାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଅଧିକ ବୋଲି ଧରି-ନେଲେ । ଇଂଲଣ୍ଡ ତ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ କ୍ଷମତା ହସ୍ତାନ୍ତର କରୁନାହିଁ । ଅଧିକ କଥା ସେଇଠି । କ୍ଷମତା ହସ୍ତାନ୍ତର ଭବିଷ୍ୟତ ଗର୍ଭରେ ଥିବା ସ୍ଥଳେ କାହା ପାଖେ କେଉଁ ଅଧିକାର ରହିବ ସେ ବିଷୟରେ ଖୁଣ୍ଟିନାଟି ଆଲୋଚନା କରିବା ନିରର୍ଥକ ।

ତାଙ୍କର ବିଚାରଧାରା ଏହିପରି ହୋଇଥିବାରୁ ଗୋଲଡେବୁଲ୍

ବୈଠକରେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ସଙ୍ଗେ ଟଣା ଓଟର କରିବା ଅପେକ୍ଷା, ଭାରତୀୟ ଦାମ୍ନ ବିଷୟରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଲୋକଙ୍କ ହୃଦ୍‌ବୋଧ କରାଇବା ଉପରେ ସେ ଅଧିକ ମନୋଯୋଗ ଦେଲେ । ଗୋଟିଏ ସଭାରେ ସେ କହିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଦେଖୁଛି, ମୋର ଅସଲ କାମ ଗୋଲଟେବୁଲ୍ ବୈଠକ ବାହାରେ, ଆପଣମାନଙ୍କ ପାଖେ ।’ ଭାରତର ଆଶା ଆକାଂକ୍ଷା ବିଷୟରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଲୋକଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାର ପ୍ରୟୋଜନୀୟତା କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରି ସେ କହିଲେ, ମୋର ଅସଲ ଗୋଲଟେବୁଲ୍ ଏହିଠାରେ..... । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ମଞ୍ଜି ପୋତା ହେଉଛି ତାହା ବ୍ରିଟିଶ୍ ମନୋଭାବକୁ କୋମଳ କରିବ..... ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କୁ ପଶୁପରି ଆଚରଣ କରିବାରେ ବାଧା ଦେବ ।’ ତାଙ୍କ କଥାର କୁହକ, ନିଷ୍ପତ୍ତିତା, କୋମଳ ବ୍ୟବହାର ଓ ମିଶାଣ ତରଙ୍ଗ ଯୋଗୁଁ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବନ୍ଧୁ କରି ପାରିଥିଲେ । ଇଂଲଣ୍ଡର ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍-ଭବାପନ୍ନ ଲୋକଙ୍କର ସେ ହୃଦୟ ଜୟ କଲେ ; ସେମାନେ ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ ଭାଇ ଓ ହିତୈଷୀ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଇଂଲଣ୍ଡବାସୀଙ୍କ ବିଷୟ ବୁଦ୍ଧିରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କଥାର ପ୍ରତିଧ୍ବନି ହେଲା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଏହି ଲଣ୍ଡନଯାତ୍ରା ପରେ, ପରିଷ୍କାର ଜଣାପଡ଼ିଲା, ଦିନେ ନା ଦିନେ, ଯେତେ ଦିନରେ ବୋଲି କେହି କେହି ବିଚାରୁଥିଲେ ତହିଁର ଯଥେଷ୍ଟ ଆଗରୁ, ଯେତେ ବିଳମ୍ବରେ ବୋଲି ଚର୍ଚ୍ଚିଲ ଆଶା କରୁଥିଲେ ତହିଁର ତେର ପୂର୍ବରୁ, ଭାରତ ନିଶ୍ଚୟ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବ । ଅନେକେ ମନେ କରୁଥିଲେ ସେ ଦୁସ୍ରୋଷ୍ୟ ; ବାସ୍ତବରେ ସେ ବେଳେ-ବେଳେ ଅକଡ଼ବାଗିଆ ହୁଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ନିଜର କଥା ଓ ବ୍ୟବହାରରେ ସେ ସବୁଠାରୁ ଅକଡ଼ବାଗିଆ ଲୋକଙ୍କ ବିରୋଧର ଦାଡ଼ ମାରି ଦେଇ ପାରିଥିଲେ । ଏପରି କି ସେ ‘ସିଂହର ଗୁହା’ ଭିତରେ ପଶି ମଧ୍ୟ ନିରାପଦରେ ଫେରିଥିଲେ—ସେ ଲଙ୍କାଶାୟାରୁ ଯାଇଥିଲେ ; ଏଇଠାରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଅଧିକାଂଶ ଲୁଗାକଳ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଖଦି ପ୍ରଚାର ବିଦେଶୀ ଲୁଗା ବର୍ଜନ ଆନ୍ଦୋଳନ ଯୋଗୁଁ ଲୁଗାକଳମାନଙ୍କର ଆୟ କମିଥାଏ, ବହୁ ଶ୍ରମିକ ବେକାର ହୋଇଥାନ୍ତି । ସେଠାର ଗୋଟିଏ ସଭାରେ ଜଣେ କହିଲା, ‘ମୁଁ ଜଣେ ବେକାର ଶ୍ରମିକ, କିନ୍ତୁ ମୋ’ ଘର ଯଦି ଭାରତରେ ହୋଇଥାନ୍ତା, ମିଷ୍ଟର ଗାନ୍ଧୀ ଯାହା କହୁଛନ୍ତି ମୁଁ ଠିକ୍ ସେଇଆ କହନ୍ତି ।’ ଏଇ ସମୟର ଗୋଟିଏ ହୃଦୟଗ୍ରାସୀ ଫଟୋଗ୍ରାଫ୍ ଦେଖିଛି । ତାହା ଲଙ୍କାଶାୟାରର ଡାରଫ୍‌ୱେନ୍ ସହରର ଗ୍ରୀନ୍‌ଫିଲ୍ଡ ମିଲ୍ ଆଗରେ ନିଆ ହୋଇଥିଲା ।

ଏଥିରେ ଗାନ୍ଧୀ ଲଜ ଲଜ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି ; ବେକଠାରୁ ଆଣ୍ଟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧଳା ଲୁଗାରେ ଆବୃତ ହୋଇ, ଲୁଗାକଳ ଶ୍ରମିକ ଶ୍ରମିକଙ୍କ ଭିତରେ ସେ ଚିପି ହେଲେ ପରି ରହିଛନ୍ତି—ବେଶିଭାଗ ଶ୍ରମିକା—ଜଣେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ହାତକୁ ଧରିଛନ୍ତି ଓ ସମସ୍ତେ ଯୁବକ ଯୁବତୀ, ବୁଢ଼ାବୁଢ଼ୀ, ଟୋକା ଟୋକା ହସି ହସି ତାଙ୍କର ଜୟନାଦ କରୁଛନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କ ଯୋଗୁଁ କଷ୍ଟ ପାଉଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଆପଣାର କରି ପାରିଥିଲେ ।

ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ସ୍କଟ୍‌ଲଣ୍ଡ୍ ସ୍ୱାର୍ଡ୍‌ର ଦୁଇଜଣ ଡିଟେକ୍ଟିଭ୍ ଅଫିସରଙ୍କୁ ମୁତୟନ କରିଥିଲେ । ସେ ଦୁହିଁଙ୍କ ନାମ ସର୍ଜେଣ୍ଟ୍ ଇଭାନସ୍ ଓ ସର୍ଜେଣ୍ଟ୍ ରୋଜର୍ସ୍ । ସେ ଦୁହେଁ ବଶିଷ୍ଠ ପୁଲିସ୍ ଅଫିସର, ଅସୁର ପରି ଉଚ୍ଚ, ରାଜାମାନଙ୍କ ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ସାଧାରଣତଃ ନିଯୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ‘ଏ ସୁଦ୍ଧା ଲୋକଟି’ ପ୍ରତି ସେ ଦୁହିଁଙ୍କର ମାୟା ହୋଇଗଲା । ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ, ଅନ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ପୁରୁଷମାନେ ଏମାନଙ୍କୁ ଦୂରଛଡ଼ା କରି ରଖନ୍ତି ଓ ଅବଜ୍ଞା କରନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ସେପରି କଲେ ନାହିଁ । ସେ ଏ ଦୁହିଁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଖୁସିଗପ କରୁଥିଲେ ଓ ଏ ଦୁହିଁଙ୍କ ଘରକୁ ବୁଲି ଯାଇଥିଲେ । ଇଂଲଣ୍ଡ୍ ଛାଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ଗାନ୍ଧୀ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ଏ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଇଟାଲୀର ବ୍ରିଣ୍ଡିସି ବନ୍ଦର ଯାଏଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯିବା ସକାଶ ଅନୁମତି ଦେବାକୁ । ଏ ଭଳି ଅପୂର୍ବ ଅନୁରୋଧର କାରଣ କ’ଣ ବୋଲି ପୁଲିସ୍ ବିଭାଗର ଉପରିସ୍ଥ ହାକିମ ପଚାରିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ସେମାନେ ମୋ ପରିବାରର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।’

ଭାରତରେ ପହଞ୍ଚି ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ପାଖକୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଡ୍ରାଟ ପଠାଇଥିଲେ । ସେଥିରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିଲା ‘ଏମ୍. କେ. ଗାନ୍ଧୀର ଶ୍ରଦ୍ଧା ସହିତ’ ।

ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ, ବକ୍ତୃତା, ଆଲୋଚନା, ପ୍ରେସ୍ ପ୍ରତିନିଧିଙ୍କୁ ବିବୃତ୍ତି, ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନକୁ ଗସ୍ତ, ଅସଂଖ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଶୀ ସାକ୍ଷାତ ଅନ୍ତରହ ବୁଲିଥାଏ ; କୁଡ଼ କୁଡ଼ ଚିଠିର ଉତ୍ତର ଦିଆ ହେଉଥାଏ—ଏ ସବୁର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥାଏ ବ୍ରିଟେନ୍ ଲୋକଙ୍କ ହୃଦୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା । ପୁଣି ଭିତରେ ଗାନ୍ଧୀ, ଯେଉଁ ସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲଣ୍ଡନକୁ ଆସିଥିଲେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ—ଫିଣ୍ଡସ୍ ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକରେ ଯୋଗ ଦେବା—ବୁଲିଥାଏ । ସରକାରୀ ଓ ବେସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାଧାରଣତଃ ଦିନକୁ

୨୧ ଘଣ୍ଟା ପରିଶ୍ରମ କରୁଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଡାକଣ ଅଦ୍ୟାପି ସୁରକ୍ଷିତ ଅଛି । ସେଥିରୁ ଜଣାଯାଏ, ଦିନେ ଦିନେ ସେ ପାହାନ୍ତିଆ ୨ଟା ବେଳେ ହୋଇବାକୁ ଯାଇ, ଘଣ୍ଟେ ୪୫ ମିନିଟ୍ ପରେ ୩-୪୫ ମିନିଟ୍ରେ ଉଠି ଉପାସନା ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି । ୫ଟା ଯାଏଁ କାମ କରି ୫ଟା ଠାରୁ ୬ଟା ଯାଏଁ ଟିକିଏ ବିଶ୍ରାମ କରନ୍ତି ; ସେଇଠାରୁ ପୁଣି କାମ ଲାଗେ ଆଉ ପାହାନ୍ତିଆ ଗୋଟାଏ ରୁ ଦୁଇଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । କଠୋର ପରିଶ୍ରମରେ ସେ ହାଲିଆ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ହେଁ ଯେତେଦୂର ସାଧ୍ୟ, ସାଧ୍ୟଠାରୁ ଅଧିକ ମଧ୍ୟ, ଦେହକୁ ଖଟାଇବାରେ ସେ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଥାନ୍ତି । ବହୁ ପରିଶ୍ରମ କରିବା ଫଳରେ, ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକରେ ସେ ଯାହା କଲେ ତାହା ତାଙ୍କ ଭୁଲନାରେ ଉଚ୍ଛ୍ୱସ୍ତ ଧରଣର ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ତଥାପି ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିବା ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ତାଙ୍କ ମୁହଁରୁ ବୈଠକରେ କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ସ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିନବ କଥା ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଥିଲେ । ସେ ନିୟମିତ ଭାବରେ ପ୍ରତି ବୈଠକରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଅଧିକାଂଶ ସାଧାରଣ ଅଧିବେଶନ ଓ କମିଟି ମିଟିଂ ତାଙ୍କୁ କୃତ୍ୟ ସମୟକ୍ଷେପ ପରି ମନେ ହେଉଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକରେ ଖାଲି ରାଜନୀତିକ ଟଣା ଓଟରା ଏତେ ହେଉଥିଲା ଯେ, ବାସ୍ତବ କାର୍ଯ୍ୟର ନାମଗର ବ ରହୁ ନ ଥିଲା । ଅନେକ ସମୟରେ ସେ ସଭାରେ ଆଖି ମୁଜ ବସୁଥିଲେ । ବେଳେ ବେଳେ ତାଙ୍କର ଦଣ୍ଡେ ମୁହଁଭୈ ନିଦ ହୋଇ ଯାଉଥିବା ବି ସମ୍ଭବ ।

ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା, ଭାରତ ପାଇଁ ‘ସ୍ୱାଧିଧାନ ପ୍ରଣୟନ’ । ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରତିନିଧି ଦଳର ଅନ୍ୟତମ ସଦସ୍ୟ ଲର୍ଡ୍ ରିଡ଼ିଂ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ବାକ୍ୟରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ରାଜର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରି କହିଥିଲେ : ‘ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ବ୍ରିଟେନ୍ ଓ ଭାରତର ସମସ୍ୟା ସମାଧାନର ମୂଳ କଥା ହେଉଛି, ଆମେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଲୋକେ ଭାରତର ଆକାଂକ୍ଷା ପୂରଣ କରିବାକୁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ସଙ୍ଗେ ଆମ ନିଜର ସ୍ଥିତି ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ବି ପ୍ରୟତ୍ନ କରିବୁଁ ; ଆମର ସ୍ୱାର୍ଥକୁ ଆମେ ଏକାବେଳକେ ଛାଡ଼ି ପାରିବୁଁ ନାହିଁ, ଛାଡ଼ିବା ବି ଉଚିତ ହେବ ନାହିଁ ।’

କିନ୍ତୁ ଭାରତର ପ୍ରଭୁ ହୋଇ ରହି, ଇଂଲଣ୍ଡ ଭାରତର ଆକାଂକ୍ଷା ପୂରଣ କରିବା ସଂଭବ ହେବ କିପରି ?

ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯେ ଖାଲି ବିଫଳ ହେଲା ତାହା ଦୁହେଁ, ଏହାଦ୍ୱାରା ଅବସ୍ଥା ପୂର୍ବଠାରୁ ଆହୁରି ଖରାପ ହୋଇଗଲା । ଭାରତର ଧର୍ମଗତ ବୈଷମ୍ୟକୁ ଅଧିକ ଉଦ୍ଧଟ କରି ଏହା ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଇଁ ଅଧିକ ଅନିଷ୍ଟ ସାଇତି ରଖିଲା ।

ଗୋଲଟେବୁଲ୍ ବୈଠକର ପ୍ରତିନିଧି ସଂଖ୍ୟା ଥିଲା ୧୧୨ : ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ୨୦— ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟରୁ ୨୩—ଏମାନେ ସବୁ ରାଜା, ମହାରାଜା, ନବାବ ଓ ତାଙ୍କର କର୍ମଚାରୀ ;—ବ୍ରିଟିଶ୍ ଭାରତରୁ ବହୁ ହୋଇଥିଲେ ୭୪ ଜଣ । ଗାନ୍ଧୀ, ଶ୍ରୀମତୀ ନାଇଡୁ ଓ ଜଣ କେତେକଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ଭାରତର ଆଉ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବାଛି-ଥିଲେ ଭାଇସ୍ରୟ, ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଇ ବାଛିଥିଲେ ।

ଭାଇସ୍ରୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରଖି ବଡ଼ ତାକତକ୍ଷରେ ଏ ପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କୁ ମନୋମାତ କରୁଥିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କର ପ୍ରସ୍ତାବ ଥିଲା, ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟ ଓ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଭାରତକୁ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ରୂପରେ ଏକ ଶାସନାଧୀନ କରିବା—କେନ୍ଦ୍ର ଶାସନ ଏକ ହେଲେ ବି ଆତ୍ମସ୍ୱାଧୀନ ଶାସନରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମିଳିତ ରାଷ୍ଟ୍ରର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରହିବ । ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟମାନେ ସମଗ୍ର ଭାରତର ମୋଟାମୋଟି ଭିତ୍ତିଭାଗରୁ ଭାଗେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ଭାରତ ସଙ୍ଗେ କେନ୍ଦ୍ରରେ ଏମାନଙ୍କ ମିଶ୍ରଣ ହେବା ଫଳରେ ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରଭାବ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଉପରେ ପଡ଼ନ୍ତା । ଏମାନେ ନିଜ ନିଜ ରାଜ୍ୟରେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାରୁ ଶାସକ ଓ ପରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ କ୍ଷୀଡ଼ାପୁଡ଼ିଲ । ଏମାନଙ୍କୁ ଆଣି ଭର୍ତ୍ତି କରିବାଦ୍ୱାରା ସମଗ୍ର ଭାରତ ଏକ ହେଲା ବୋଲି ବାହାରକୁ ଦିଶିଲେ ହେଁ, ଅସଲରେ ସାମନ୍ତବାଦୀ ପ୍ରତିନିଧିଗଣିକ ଲୋକଙ୍କର ପ୍ରତିପତ୍ତି କେନ୍ଦ୍ରରେ ବଡ଼ନ୍ତା ଓ ବ୍ରିଟିଶ୍ଙ୍କ ଅଧିକାର ବଳବତ୍ତର ହୁଅନ୍ତା ।

ବ୍ରିଟିଶ୍ ଭାରତରୁ ଯେଉଁମାନେ ମନୋମାତ ହେଲେ ତାଙ୍କ ଭିତରେ ଥାନୁ ଆଗା ଖାଁ ଓ ତାଙ୍କର ପରି ଲୋକେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ଭାରତର ପ୍ରତିନିଧିଙ୍କ ଭିତରେ ଥାନୁ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ବଣିକ, ଆଇଲେ-ଇଣ୍ଡିଆନ୍, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍, ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲମାନ, ଜମିଦାର, ଶ୍ରମିକନେତା, ହରିଜନ ଓ ପାର୍ସୀ (ଜଣେ ବି କୃଷକ ନ ଥାନୁ) । ଏ ସମସ୍ତେ ଦାବା କରୁଥାନୁ, ନିଜ ନିଜ ସଂପ୍ରଦାୟ ବା ଗୋଷ୍ଠୀ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ । ଅର୍ଥାତ୍, ବ୍ୟବସ୍ଥାସଭାମାନଙ୍କରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ

ସାଧ୍ୟକ ସ୍ଥାନ ଭାରତରେ ବାସ କରୁଥିବା ଇଂରେଜଙ୍କ ପାଇଁ ସୁରକ୍ଷିତ ହେବାର ଦାବୀ ହେଉଥାଏ ; ସେହିପରି ଜମିଦାର, ମୁସଲମାନ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପାଇଁ ଅଲଗାଅଲଗା ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀର ଦାବୀ । ପୁଣି ଇଂରେଜଙ୍କୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେବେ ଭାରତର ଅନ୍ୟ ଇଂରେଜ ବାସିନ୍ଦାମାନେ , ଆଉ କାହାକୁ ସେମାନେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ଜମିଦାରମାନେ ନିର୍ବାଚିତ ହେବେ ଜମିଦାରଙ୍କଦ୍ୱାରା, ମୁସଲମାନେ ନିର୍ବାଚିତ ହେବେ ମୁସଲମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା । ଏଇପରି ଆଉ ସମସ୍ତେ । ଭାରତରେ, ବିଭେଦର ଯେତେ ପ୍ରକାର ଝୁଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଥିଲା ସେ ସବୁକୁ ପ୍ରଶ୍ନ ସ୍ୱାଦେବୀ ନିମନ୍ତେ ଯୋଗାଡ଼ ହୋଇଥିଲା ପରି ମନେ ହୁଏ ।

ସାଧ୍ୟାଲୟ କମିଟି ଗୋଟିଏ ଗୋଲଟେବୁଲ ସମ୍ମିଳନୀ ନିୟୁକ୍ତ କଲେ । ଏଥିରେ ରହିଲେ ଇଂଲଣ୍ଡବାସିନ୍ଦା ଇଂରେଜ ୬ଜଣ, ୧୩ ଜଣ ମୁସଲିମ୍, ୧୦ ଜଣ ହିନ୍ଦୁ, ୨ ଜଣ ହରିଜନ, ୨ ଜଣ ଶ୍ରମିକ, ୨ ଜଣ ଶିଶୁ, ଜଣେ ପାର୍ସି, ୨ ଜଣ ଭାରତୀୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍, ଜଣେ ଆଙ୍ଗ୍ଲୋ-ଇଣ୍ଡିଆନ୍ (ଏମାନେ ଇଂରେଜ ଓ ଭାରତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ବିବାହ ଫଳରେ ଜାତ ଲୋକଙ୍କ ବଂଶଧର), ଭାରତବାସୀ ୨ ଜଣ ଇଂରେଜ, ଏବଂ ୪ ଜଣ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ । ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଭିତରୁ କେବଳ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକମାନେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀ ଦାବୀ କରି ନ ଥିଲେ । କମିଟିରେ ଯେଉଁ ୧୩ ଜଣ ମୁସଲିମ୍ ସ୍ଥାନ ପାଇଲେ ତାଙ୍କ ଭିତରୁ ମାତ୍ର ଜଣେ ଜାଙ୍ଗାୟବାଦୀ ମୁସଲିମ୍, ଯେ କି ରାଜନୀତିରେ ଭାରତୀୟ ଓ ଧର୍ମରେ ମହମ୍ମଦଙ୍କ ଅନୁଗତ । ବାକୀ ୧୨ ଜଣ ରାଜନୀତି ଓ ଧର୍ମକୁ ଏକ ବୋଲି ବିଚାରୁଥିଲେ ଏବଂ ନିଜ ଧର୍ମସମ୍ପ୍ରଦାୟର ରାଜନୀତିକ ସ୍ୱାର୍ଥ ଭାରତର ସାମୁହିକ ମଙ୍ଗଳଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୋଲି ବିଚାରୁଥିଲେ ।

୧୯୩୧, ନଭେମ୍ବର ୨୮ ତାରିଖରେ ମିଶ୍ଟର ଫଜଲୁଲ୍ ହକ୍ (ମୁସଲିମ୍) ଗୋଲଟେବୁଲ ସମ୍ମିଳନୀର ସାଧାରଣ ଅଧିବେଶନରେ ବକ୍ତୃତା ଦେଇ କହିଲେ, ‘ଡକ୍ଟର ମୁଞ୍ଜି (ସମ୍ମିଳନୀର ଜଣେ ହିନ୍ଦୁ ମେମ୍ବର) ଓ ମୋ ପରି ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ଦୁଇଜଣ ପରସ୍ପରଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଲଗା ଦୁଇଟି ପ୍ରାଣୀ, ସାର ଅଷ୍ଟିନ୍ ଖାମ୍ବରଲେନ୍ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଉ କୌଣସିଠାରେ ଦେଖି ନ ଥିବେ ବୋଲି ମୋର ମନେ ହୁଏ —ଆମ ଦୁହେଁଙ୍କର ଧର୍ମ ଅଲଗା, ଭଗବାନ୍ ବି ଅଲଗା ।’

ଜଣେ ସଭ୍ୟ ମଝିରେ ବାଧା ଦେଇ କହିଲେ, ‘ଭଗବାନ୍ ଅବଶ୍ୟ ଏକ ।’

ମିଶ୍ର ଫଜଲୁ ହକ୍ ଆପଣ କଲେ, ‘ନା,ନା, ଆମ ଦୁହିଙ୍କର ଭଗବାନ ଏକ ନୁହନ୍ତି । ମୋ ଭବୋନ୍ ଚାହାନ୍ତି, ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀ, ତାଙ୍କର ମିଳିତ ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀ ।’

ମୁସଲମାନ ସଭ୍ୟ ଭଗବାନଙ୍କୁ ବି ଦୁଇଭାଗରେ ବାଣ୍ଟିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଭଗବାନ ବା ଭାରତ କାହାକୁ ବାଣ୍ଟିବାକୁ ରାଜ ନ ଥିଲେ । ସେ ସମ୍ମିଳନୀକୁ ଜଣାଇ ଦେଲେ, ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଗ୍ରାହ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେ ଦାବୀ କଲେ, ସ୍ବାଧୀନ ଭାରତରେ, ଭାରତୀୟ-ମାନେ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ଭାରତୀୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ ଦେବେ—ଧର୍ମ ବା ସଂପ୍ରଦାୟ ବିଚାରରେ ନୁହେଁ । ଭାରତରେ ତ ଅଦ୍ୟାପି ବହୁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଓ ବିଭେଦ ବର୍ତ୍ତମାନ—ଭାରତର ଜାତୀୟ ଜାଗରଣ ଯଦି ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ନୁହାଁ ବିଭେଦ ସୃଷ୍ଟି କରେ ତେବେ ତା’ର ମହତ୍ତ୍ବ ରହିବ ନାହିଁ କି ତାହା ଭାରତ ବାହାରର ଲୋକଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିବ ନାହିଁ । ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରୁ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ଭୂତ ଛଡ଼େଇବ, ଏବଂ ଭାରତର ରାଜନୀତିରୁ ଧର୍ମକୁ ଅଲଗା କରିବ ଏହାହିଁ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟତାର ଆଦର୍ଶ ହେବା ଉଚିତ । ତାହା ନ କରି, ବିଚ୍ଛିନ୍ନଶକ୍ତିବାଦ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଗୋଲଟେବୁଲ ସମ୍ମିଳନୀ ପୁରୁଣା ବିଭେଦକୁ ଖସିତର କରୁଛି, ଏବଂ ନୂଆ ବିଭେଦକାଣ୍ଡ ଶକ୍ତି ସଂଚାର କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଛି । ‘ବିଭେଦ ସୃଷ୍ଟି କରି ପ୍ରଭୁତ୍ବ ବଜାୟ ରଖିବା’ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ମୌଳିକ ମାତ୍ର ; ସେ ମାତ୍ର ଉପରେ ଯେତକ ଚାପ ପଡ଼ୁଛି, ସେତକ ଅଭିନବେଶ ସହ ତାହା ପୁଣି ଜାହର କରାଯାଉଛି ।

ରାଜନୀତିରୁ ଧର୍ମାଧର୍ମର ସମସ୍ତ ବିଚାର ନିର୍ବାସିତ କରିଥିଲେ ଭାରତୀୟ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୋଇଥାନ୍ତା । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସମସ୍ତ ଓଜ ସତ୍ତ୍ବେ, ଧର୍ମ, ପ୍ରାଦେଶିକ ମମତା ଓ ଆର୍ଥିକାତ୍ମକ ଅସମାନତା ଯେଉଁ ବିଭେଦ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା ତାହା ଦୂର କରି ଭାରତରେ ଐକ୍ୟ ଆଣିବା ପାଇଁ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟତା ସମର୍ଥ ହେଲା ନାହିଁ । ଭାରତ ସମସ୍ତ ବିଭେଦ ଭୁଲି ଏକ ହେବା ପୂର୍ବରୁ, ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ଆନ୍ଦୋଳନ, ଦାସତ୍ବ-ମୋଚନ ଦାୟିତ୍ବର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲା ।

ଭାରତର ଜାତିପ୍ରଥା ଆହୁରି ବିଭେଦର କାରଣ ହୋଇ ଜାତୀୟତାକୁ ଦୁର୍ବଳ କରି ଦେଉଥାଏ । ହରିଜନ ବା ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ପୂର୍ବରୁ ବହୁ ଅମାନୁଷିକ କଟକଣା ଲଦି ଦେଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର

ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଭୟ ଥାଏ ; ପ୍ରାୟଶଃ ସେମାନଙ୍କର ହିନ୍ଦୁଙ୍କପ୍ରତି ଦ୍ବେଷ ଥାଏ । ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତିଭାବନ୍, ରାଜମାତ୍ରିକ ଉଚ୍ଚାଭିଳାଷୀ ପ୍ରତିନିଧି ଭକ୍ତର ଶ୍ରମରାଶି ରାମଜୀ ଆମ୍ବେଦ୍ବକରଙ୍କ ମୁଖରେ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ଦାଖଲ କରୁଥାନ୍ତି । ଅନ୍ତତଃ ପକ୍ଷେ ବ୍ୟବସ୍ଥାସଭାମାନଙ୍କରେ ସେମାନଙ୍କର ସଦସ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହୋଇ ରହୁ ବୋଲି ସେମାନେ ଦାଖଲ କରୁଥାନ୍ତି । (ଭକ୍ତର ଆମ୍ବେଦ୍ବକର ଜଣେ ବାରିଷ୍ଟର । ବରୋଦାର ଗାଇକବାଡ଼ଙ୍କଠାରୁ ବୃତ୍ତି ପାଇ ସେ ନିୟୁୟର୍କର କଲମ୍ବିଆ ବିଶ୍ବବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବାରିଷ୍ଟର ପାସ କରିଥିଲେ ।)

ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଥିଲେ ଏକାନ୍ତ ଧର୍ମନିଷ୍ଠ ହିନ୍ଦୁ । ଧର୍ମ, ଜାତି, ବର୍ଣ ବା ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ପ୍ରଭୃତି କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ମଣିଷ ମଣିଷ ଭିତରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ହୋଇପାରେ ବୋଲି ସେ ମାନିବାକୁ ସମର୍ଥ ନ ଥିଲେ । ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚ ଜାତିର ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ସହିତ ସମାନ ସାମାଜିକ ଅଧିକାର ଦେବାରେ ଏବଂ ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲିମ୍, ପାର୍ସି, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଘେନି ଗୋଟିଏ ନୂଆ ଭାରତୀୟ ଜାତି ଗଢ଼ିବାରେ ସେ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ ତାହା ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ପରିଚିତ । କିନ୍ତୁ ୧୯୩୧ର ଗୋଲଡ଼େବୁଲ ବୈଠକ ବେଳେ, ବିଶେଷତଃ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ବିପକ୍ଷରେ ଦିଗରେ ଉଦ୍ୟମ ଚଳାଇବା କ୍ଷେତ୍ରରେ, ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲିମ୍ ଓ ହରିଜନ ସଂପ୍ରଦାୟମାନଙ୍କୁ ଏକାଠି କରିବାର ଶକ୍ତି ତାଙ୍କର ରହିଲା ନାହିଁ । ସେପରି ହୋଇଥିଲେ ଭାରତ ସେତକି ବେଳେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ରାଜକୁ ଭାରତ ଗୁଡ଼ି ରୁଲିଯିବାକୁ କହି ପାରିଥାନ୍ତା ।

ଡିସେମ୍ବର '୧, ୧୯୩୧ରେ ଗୋଲଡ଼େବୁଲ୍ ସମ୍ମିଳନୀର ଶେଷ ବୈଠକ ହେଲା ବେଳକୁ ଶ୍ରମିକ ସରକାରଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ଜାଠ ଦଳର ସରକାର ଗଢ଼ା ହୋଇଥାଏ । ୧୯୩୧, ଅକ୍ଟୋବର ୨୭ରେ ହୋଇଥିବା ସାଧାରଣ ନିର୍ବାଚନରେ ଜାଠଦଳ ଯଶସ୍ବୀ ହୋଇ ସରକାର ଗଢ଼ିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବ ଶ୍ରମିକ ସରକାରର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ରାମ୍ ସେ ମ୍ୟାକ୍ଡୋନାଲ୍ଡ ଓ ଅନ୍ୟତମ ମନ୍ତ୍ରୀ ଜେ. ଏଚ. ଟମାସ୍ ଅବସ୍ଥାବଦ୍ଧରେ ପଡ଼ି ଏଇ ଜାଠ ସରକାରରେ ବାନ୍ଧି ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ପୂର୍ବପରି ମ୍ୟାକ୍ଡୋନାଲ୍ଡ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ 'ହିନ୍ଦୁ' ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରତିବାଦ କରି ଉଠିଲେ, 'ହିନ୍ଦୁ ନୁହେଁ ।'

ନିଜ ଭଗବାନଙ୍କ ଆଗରେ ସେ ଥିଲେ ହିନ୍ଦୁ । କିନ୍ତୁ ବ୍ରିଟିଶ

ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଆଗରେ, ଓ ରାଜମାଡ଼ରେ ସେ ଥିଲେ ଭାରତୀୟ । କିନ୍ତୁ ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକରେ ତାଙ୍କ ପରି ନିଜକୁ ଭାରତୀୟ ବୋଲି ବିଚାରିବା ପ୍ରତିନିଧି କେହି ନ ଥିଲେ ; ଭାରତରେ ବି ନ ଥିଲେ ।

ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକ ଫଳରେ ଏଇ କଥାଟା ପ୍ରମାଣିତ ହେଲା । ଏହା ସଂପର୍କି ରୂପେ ବିଫଳ ହେଲା । ଭାରତର ସମସ୍ୟା ଆହୁରି ଜଟିଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ମନସ୍ଥାପରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଛାଡ଼ିଲେ । ସେ ନିଜର କଥା ଓ ଆଚରଣରେ ବହୁ ଇଂରେଜଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରିଥିଲେ ଓ ଭାରତର ଦାସୀ ଯଥାର୍ଥତା ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ କରାଇ ପାରିଥିଲେ କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନଙ୍କ ମଝିରେ ଯେଉଁ ଗାତ ଥିଲା ତା' ଉପରେ ସେ ସେତୁ ତ ବାନ୍ଧି ପାରିଲେ ନାହିଁ, ସେ ଗାତର ଓସାର ବି କମାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ପୂର୍ବ ପରି ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଭାରତକୁ ଜାବୁଡ଼ି ଧଇଲେ ।

ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଦେଶକୁ ଫେରିବା ବାଟରେ

ପୃଥିବୀର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ସ୍ବାଧୀନ ଦେଶର ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମିତି-ମାନଙ୍କୁ କ୍ଷମା ମାଗି ଗାନ୍ଧୀ ପସ ଲେଖିଥିଲେ । ସେଥିରେ ସେ ଜଣାଇଥିଲେ ଯେ, ବିଶେଷ କାମ ପାଇଁ ଶୀଘ୍ର ଭାରତକୁ ଫେରିବା ପ୍ରୟୋଜନ ହେବାରୁ ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖା କରିବାକୁ ଯାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ଫେରିବା ବାଟରେ ସେ ଦିନେ ମାସ ପ୍ୟାରିସ୍‌ରେ ରହିଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ଟେବୁଲ ଉପରେ ବସି ସେଠାର ଏକ ପ୍ରଶସ୍ତ ସିନେମା ହଲରେ ହୋଇଥିବା ବିରାଟ ସାଧାରଣ ସଭାରେ ସେ ଭାଷଣ ଦେଇଥିଲେ । ସେଠାରୁ ରେଲ ଧରି ସେ

ସ୍ଥିତିରୁଲ୍ଲସ୍ତ ଯାହା କଲେ । ସ୍ଥିତିରୁଲ୍ଲସ୍ତର ଲେମାନ ଦ୍ରୁଦର ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଭଲେନ୍ୟୁବ୍ ସହରରେ ରେମାଁରେଲ୍‌ଙ୍କ ଅତିଥି ହୋଇ ସେ ପାଞ୍ଚଦିନ କଟାଇଥିଲେ ।

ରେମାଁରେଲ୍‌ଙ୍କ ‘ଫୀନ୍ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୋଫେ’ ପୁସ୍ତକ ବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସାହିତ୍ୟିକ ଜଗତରେ ଅନ୍ୟତମ ବିଶିଷ୍ଟ କୃତି ବୋଲି ପ୍ରସିଦ୍ଧି ପାଇଥାଏ । ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପନ୍ୟାସର ଲେଖକ ଟଲଷ୍ଟୟଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ରେମାଁରେଲ୍‌ଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ରେଲ୍‌, ଟଲଷ୍ଟୟ ଓ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ତୁଳନାତ୍ମକ ଆଲୋଚନା ୧୯୨୪ରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି । ସେଥିରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ସହଜ ସ୍ବାଭାବିକତାର ପରିପ୍ରକାଶ—ତାଙ୍କ ଆଚରଣ ବିମତ, ସରଳ, ଓ ପବିତ୍ର । ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟ ଧର୍ମନିଷ୍ଠ ପ୍ରଶାନ୍ତଭାବରେ ରସାଶିତ । କିନ୍ତୁ ଟଲଷ୍ଟୟଙ୍କର କଥା ଅଲଗା । ସେ ଗର୍ବ ଓ ଅହଂକାରର ବିରୋଧ କରିଛନ୍ତି ଦମ୍ଭ ଓ ଅହଂକାରରେ ; ଘୃଣାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଛନ୍ତି ଘୃଣା ସହିତ ; ହୋଧ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ ହୋଇଛନ୍ତି ଫୁଲ୍ଲ । ତାଙ୍କର ସବୁ କଥା ଓ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ; ତାଙ୍କ ପ୍ରତିପାଦିତ ଅହଂସା ମାତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ହିଂସା ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି ।’

ଟଲଷ୍ଟୟ ଥିଲେ ଝଡ଼ଞ୍ଜିଜାରେ ବିଷ୍ଣୁବ୍ୟ, ଗାନ୍ଧୀ ତୁଲ୍ୟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସ୍ଥିର ଓ ଶାନ୍ତ ହୋଇ ରହି ପାରୁଥିଲେ । ଟଲଷ୍ଟୟଙ୍କ ପରି ନିଜ ଭାସ୍ୟାଠାରୁ ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପରିସ୍ଥିତିରୁ ଶାନ୍ତି ପାଇବାକୁ ସେ ପଳାଇ ଯାଇ ପାର ନ ଥାନ୍ତେ । ଗାନ୍ଧୀ ହାଟଭିତରେ ବସିଥାନ୍ତି ; ତାଙ୍କର ଚାରିପଟେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ନିଜ ନିଜର ଶଗଡ଼ରେ ପସରା ଧରି ଯା’ ଆସ କରୁଥାନ୍ତି, ନିଜ ନିଜ ସୁଖ ଦୁଃଖରେ ହୋହା ହେଉଥାନ୍ତି, ଗାନ୍ଧୀ ବିଚଳିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ, ତାଙ୍କ ଭିତରର ଶାନ୍ତି ତାଙ୍କ ଚାରିପଟକୁ ଫୁଟି ଉଠୁଥାଏ । ଲୋକଗହଳ ଭିତରୁ ନେଇ ତାଙ୍କୁ ଜନସମାଗମର ଦୁରରେ ବା ଗୌରବର ଉତ୍କଳ ଶିଖରରେ ଥୋଇଲେ ସେ ଅଶ୍ରୁସ୍ଥି ଅନୁଭବ କରନ୍ତେ, ତାଙ୍କର ଶ୍ବାସରୁଦ୍ଧ ହୋଇଯାନ୍ତା ।

ରଘୁନାଥ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ତାଙ୍କଠାରୁ ଅଲଗା । ରେମାଁରେଲ୍‌ ରଘୁନାଥଙ୍କ ଉକ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି, ‘ଚାରିପଟେ ଜନତା ମୋତେ ରୁଦ୍ଧଦେଲେ ମୋର କି ଦୟାମୟ ଅବସ୍ଥା ନ ହୁଅନ୍ତା ?...ମୋ ଅନ୍ତରରେ ମୁଁ ଯେଉଁ ଧ୍ବନ ଶୁଣେ, ତା’ର ମର୍ମ କିଏ ବୁଝେ ? ମୁଁ ଯଦି ସଙ୍ଗୀତ

ଶୁଣେ, ମୋର ସେତାର ତା'ର ସ୍ବର ଧରି ନିଏ, ଏବଂ ମୁଁ ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ବର ଲହରୀରେ ନିଜକୁ ଭସାଇ ଦିଏ, କାରଣ ମୁଁ ନିଜେ ଜଣେ ଗାୟକ । କିନ୍ତୁ ଜନତାର ଉଦ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତ କୋଳାହଳରେ ମୋର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ସେଠାରେ ମୋର ସ୍ବର ଲେପ ହୋଇଯାଏ, ମୋର ମୁଣ୍ଡ ଘୁରୁଯାଏ ।

୧୯୩୧ ପୂର୍ବରୁ ରେଲ୍ ଓ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଦେଖାଯାନ୍ତା ହୋଇ ନ ଥିଲା । ରଘନ୍ଦ୍ରନାଥ ଏବଂ ରଘନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପନ୍ଦରବର୍ଷ ରହିଥିବା ସି. ଏଫ୍. ଏଣ୍ଡ୍‌ଜଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଘାଟ କଥୋପକଥନ କରି ରେଲ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିଥିଲେ । ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଲେଖା ବି ପଢ଼ିଥିଲେ । ରଘନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି ରେଲ୍ ବି ଥିଲେ ଜଣେ ଗାୟକ । ସେ ଶାଥୋଡେନ୍, ହ୍ୟାଣ୍ଡେଲ୍, ଗେଟେ ଓ ମାଇକେଲ୍ ଆଞ୍ଜେଲୋଙ୍କ ଉପରେ ବହୁ ଲେଖିଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁ ପରମହଂସ, ରାମକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଖଣ୍ଡିଏ ପୁସ୍ତକ ଲେଖିଥିଲେ ।

ରେଲ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଜଣେ ସାଧୁ ସନ୍ଥ ବୋଲି ବିଶ୍ବାସ କରୁଥିଲେ । ବୟସ ୧୯୨୪ରେ ସେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଯେଉଁ ଜୀବନୀ ଲେଖିଥିଲେ ସେଥିରେ ଅଛି, ‘ଗାନ୍ଧୀ ଅତିମାତ୍ରାରେ ଭଗବତ୍‌ପରାୟଣ ମହାତ୍ମା ; ସେ ଅତିମାତ୍ରାରେ ପବନ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟର ମନରେ ସାଧାରଣତଃ ଯେଉଁ ପାଶବିକ ଭାବାବେଗ ଥାଏ ସେଥିରୁ ସେ ଅତିମାତ୍ରାରେ ମୁକ୍ତ ।’ ରେଲ୍ ଓ ରଘନ୍ଦ୍ରନାଥ ମାନବ ମନର ଦାନବିକ ବୃତ୍ତି ବିଷୟରେ ସଚେତନ ଥିଲେ । ଠାକୁରଙ୍କର ଆଶଂକା ହୋଇଥିଲା, ଗାନ୍ଧୀ ବିଦେଶୀ ବସ୍ତ୍ରର ଯେଉଁ ଅଗିଜଳା କରୁଛନ୍ତି ତାହା ଫଳରେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ଉତ୍ତେଜନା ସୃଷ୍ଟି ହେବ ତା'କୁ ସୀମା ଭିତରେ ରେକି ହେବ ନାହିଁ ; ରେଲ୍‌ଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସେଇ ଆଶଂକା ହୋଇଥିଲା ; ଏଣ୍ଡ୍‌ଜ ଏ ଦୁହେଁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏକମତ ଥିଲେ ।

ମନୁଷ୍ୟର ମନରେ ମୌଳିକ ସଦ୍‌ବୃତ୍ତି ଅଛି, ଏବଂ ସାମୟିକ ଦୁର୍‌ବୃତ୍ତିର ସଂଶୋଧନ ସହଜରେ କରାଯାଇପାରେ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ହୃଦୟରେ ଯେଉଁ ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ବାସ ଥିଲା ତାହାକୁ, ଏଭଳି ଆଶଂକା କଲବେଳେ ବିରୁଦ୍ଧକୁ ନିଆଯାଇନାହିଁ । ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାରେ ଗାନ୍ଧୀ ବିଶ୍ବାସ କରୁଥିଲେ ଯେ, ଖଣିରେ ବା ଖେତରେ କାମ କରୁଥିବା ସାଧାରଣ, ନିରକ୍ଷର, ଚ୍ୟୁତବଦ୍ଧ ଶ୍ରମିକ ସତ୍ୟାଗ୍ରହର ସଫଳ ଓ ସାଧୁତା ହାସଲ କରିପାରେ । ଅନୁନୀତ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟର କୃଷକ ମନର ହୋଧ ଓ ହଂସ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ରେକି ପାରିବେ ବୋଲି ତାଙ୍କର ଆଶ୍ଲା ହୋଇଥିଲା । ବଡ଼ ଲୋକ, କଳାକାର ବା ବିଶିଷ୍ଟ

ଉଦ୍‌ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱରେ ଏକାଧିକାର ଅଛି ବୋଲି ସେ ମନେ କରୁ ନ ଥିଲେ । ତୁଚ୍ଛ ମାଟିରେ ମୂର୍ତ୍ତି ଗଢ଼ି ସେଇ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ପ୍ରାଣ ଫୁଟିବା କରାଇବାରେ ଥିଲା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟତା ।

ଉପେନ୍ଦ୍ରର * ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ପୂର୍ବରୁ, ରୋଲ୍‌ ତାଙ୍କ ଆଗମନ ଉପଲକ୍ଷେ ଶହ ଶହ ଚିଠି ପାଇଥିଲେ ! ଆଗାମୀ ଜାତୀୟ ଲଢେଇରେ କେଉଁ କେଉଁ ସଂଖ୍ୟା ଉପରେ ଟଙ୍କା ଲଗାଇଲେ ଜଣା ହେବ ତାହା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କଠାରୁ ଜାଣିବା ନିମନ୍ତେ ଜଣେ ଇଟାଲୀୟ ଲେଖିଆନ୍ତି ; ଦଲେ ସ୍ୱିଜରଲଣ୍ଡୀୟ ବାଦ୍ୟକାର ପ୍ରସାଦ ଦେଇଥାନ୍ତି, ସେମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସୁଖନିଦ୍ରା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ଶୋଇବା ଘରର ଝରକା ତଳେ ପ୍ରତି ରାତିରେ ବାଦ୍ୟ କରିବେ ; ଲେମାନର ଗୋପାଳମାନେ ନିଜ ଆଡ଼ୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇଥାନ୍ତି ‘ଭାରତ ରାଜା’ ଲେମାନରେ ଥିବାଯାକ ତାଙ୍କୁ ଦୁର୍ଗ୍‌ଧର୍ମୀ ପଦାର୍ଥ ଯୋଗାଇବେ । ସମ୍ବାଦପତ୍ର ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ଆଗରୁ ପଠାଇ ରୋଲ୍‌ଙ୍କ ବାସଭବନର ପାଖ ଆଖରେ ବସା କରି ରହିଥାନ୍ତି ; ଫଟୋ-ଗ୍ରାଫରମାନେ ରୋଲ୍‌ଙ୍କ ଘରକୁ ବେଢ଼ି କରି ରହିଥାନ୍ତି ; ପୁଲିସ୍‌ଙ୍କଠାରୁ ଖବର ମିଳିଥାଏ ଯେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଇବା ଆଶାରେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଟେଲମାନଙ୍କରେ ପର୍ଯ୍ୟଟକମାନଙ୍କର ଭଡ଼ ହୋଇଗଲାଣି ।

ସେତେବେଳକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ବୟସ ୬୨ ଓ ରୋଲ୍‌ଙ୍କର ୬୫ ; ଉଭୟେ ବହୁଦିନର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ପରି ଭେଟାଭେଟି ହେଲେ ଓ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ସମ୍ମତ ଆନୁରକତାପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବହାର କଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ; ଭାରି ଥଣ୍ଡା ପାଗ, ବର୍ଷା ବି ହେଉଥାଏ । ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଥାନ୍ତି, ମିସ୍ ସ୍ଲୋଡ଼୍, ମହାଦେବ ଦେଶାଇ, ପ୍ୟାରେଲ୍‌ଲ ନାୟାର୍ ଓ ଦେବଦାସ । ତହିଁ ଆରଦ୍‌ନ ସୋମବାର, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମୌନ ଦିବସ । ୧୯୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇୟୁରୋପର ସାମାଜିକ ଓ ନୈତିକ ଅବସ୍ଥାର ଗତି ବିଷୟରେ ରୋଲ୍‌ ତାଙ୍କୁ ୯୭ ମିନିଟ କାଳ କହିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ତୁମ ରହି ସବୁ ଶୁଣୁଥାନ୍ତି ଓ ମଝିରେ ପେନ୍‌ସିଲରେ କେତୋଟି ପ୍ରଶ୍ନ ଲେଖି ତାଙ୍କୁ ଦେଉଥାନ୍ତି ।

ମଙ୍ଗଳବାର ଦିନ ଉଭୟେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ରୋମଯାତ୍ରା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା, ମୁସୋଲିନି, ଇତାଲୀର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନେତା ଓ କ୍ୟାଥୋଲିକ୍ ଧର୍ମଗୁରୁ ପୋପଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍

କରିବେ । ରେଲ୍ ସତର୍କ କରି କହିଲେ ଯେ ମୁସୋଲିନିଙ୍କ ଫାସିଷ୍ଟ ସରକାର ତାଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିର ସୁଯୋଗ ନେଇ, ନିଜ ସ୍ୱେଚ୍ଛାରୁ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ପ୍ରତି ସମର୍ଥନ ପାଇବାର ଉଦ୍ୟମ କରିବେ, ଓ ସେ ଇଟାଲୀର ପ୍ରକୃତ ଅବସ୍ଥା ଯେପରି ଦେଖି ନ ପାରିବେ ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କ ଗତିବିଧିରେ କଟକଣା କରିବେ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ମୋତେ ସେ ଘେର ଘିତରେ ରଖିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କଲେ ମୁଁ ଘେର ଭାଙ୍ଗି ପାରିବି । ଆଗରୁ ମୁସୋଲିନିଙ୍କୁ କେତେକ ସର୍ତ୍ତ ଦେଇ ଯିବାକୁ ରେଲ୍ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ଏଭଳି କଟକଣା ନିଜ ଆତ୍ମା କରିବା ତାଙ୍କର ମାନ୍ଦବିରୁଦ୍ଧ । ରେଲ୍ ପୁଣି ଆପଣି କରିବାରୁ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ତେବେ ମୁଁ ରୋମ୍‌ରେ ଅଟକିବି କି ନାହିଁ ସେ ବିଷୟରେ ଆପଣଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମୋତେ କହନ୍ତୁ ।’ କୌଣସି ନିରାପେକ୍ଷ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଘରେ ରହିଲେ ହେବ ବୋଲି ରେଲ୍ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ, ଓ ଏ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ପାଳନ କଲେ ।

ଇୟୁରେପ ବିଷୟରେ ପୂର୍ବଦିନ ଯାହା କହିଥିଲେ ତା’ ଉପରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମତ ଜାଣିବାକୁ ରେଲ୍ ଚାହିଁଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ରେଲ୍ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ କେତେ ମନସ୍ତାପ ସହିଛନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କ କଥାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଇଂରେଜରେ କନ୍ଦୁଆନ୍ତି, ରେଲ୍‌ଙ୍କ ଭଗିନୀ ତାହା ଫରସୀ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରି ରେଲ୍‌ଙ୍କୁ ଶୁଣାଉଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ ଯେ ଇତିହାସରୁ ସେ କିଛି ଶିଖି ନାହାନ୍ତି । ‘ମୋର ଜ୍ଞାନ ନିଜ ଅଭିଜ୍ଞତା-ଲବ୍ଧ । ମୋର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅନୁଭୂତି ଓ ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରେ ।’ ଏପରି କରିବାରେ ବିପଦ ଅଛି, ଏବଂ ନିଜର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭୁଲ ହେବାର ଆଶଙ୍କା ଅଛି ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ କହିଲେ, କିନ୍ତୁ ନିଜେ ଦେଖି ଯେଉଁ ମତ ଧରିଛନ୍ତି ସେଥିରେ ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ଇ ହେବ । ତାଙ୍କର ଅହିଂସାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆସ୍ଥା ବୋଲି ସେ କହିଲେ ଓ ଅହିଂସା ମାନ୍ଦବ୍ୟର ଇୟୁରେପର ସମସ୍ୟା-ସମାଧାନ ହୋଇ ପାରେ ବୋଲି ଦୃଢ଼ ମତ ଦେଲେ । ଇଂଲଣ୍ଡରେ, ବନ୍ଧୁମାନେ ଅହିଂସା କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତିର ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତତା ବିଷୟରେ ତାଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ, ‘କିନ୍ତୁ ଏ ମାନ୍ଦବ୍ୟ ଉପଯୋଗିତା ବିଷୟରେ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ହେଲେ ବି, ମୋର ଏଥିରେ ଥିବା ବିଶ୍ୱାସ ଟଳିବ ନାହିଁ ।’

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦୁଇ ଦିନ ଗାନ୍ଧୀ ଲସେନ୍‌ରେ କଟାଇଲେ । ସେଠାରେ

ସେ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ସଭାରେ ଭାଷଣ ଦେଲେ ଓ ଜେନେରାଲ ଭକ୍ତି, ହଲ୍‌ରେ କେତେକ ବିଷୟର ଆଲୋଚନା କଲେ । ଉଭୟ କେତେକ ନିଶ୍ଚୟରବାସ୍ତା ଓ ବିରୁଦ୍ଧମତବାସ୍ତା ତାଙ୍କୁ ଏଣୁତେଣୁ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୌର୍ଯ୍ୟ ଓ ଶାନ୍ତିରେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନମାନଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ । ସେଲେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ ବ୍ୟସ୍ତତାର କ୍ଷୀଣ ସ୍ପଷ୍ଟତା ଦେଖାଯାଉ ନ ଥାଏ ।’

ଡିସେମ୍ବର ୧୦ ତାରିଖରେ ସେଲେ ଓ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ପୁଣି ଆଲୋଚନା ଚାଲିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଜେନେରାଲରେ କହିଥିଲେ, ‘ସତ୍ୟ ହିଁ ଭଗବାନ’ । ସେଲେ ସେଇ କଥା ଉଦ୍‌ଘୋଷଣା କଲେ । ତାଙ୍କ ନିଜ ଜୀବନର ବୃତ୍ତନ୍ତ ସେ କହିଲେ—ତାଙ୍କ ପିଲା ଦିନେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଫରସୀ ସହରରେ ସେ କିପରି ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ମନର ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ବିକାଶ ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ନ ପାଇ ରୁଜି ହୋଇ ରହିଥିଲେ ; ପରେ କିପରି ସେ ଜଣେ ଲେଖକ ହେଲେ, ଏବଂ ସାହିତ୍ୟ କଳାରେ ସତ୍ୟର ପ୍ରକାଶ କରିବା କିପରି ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମସ୍ୟା ହୋଇ ଉଠିଲା—ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସେ କହିଲେ, “ସତ୍ୟ ହିଁ ପରମେଶ୍ୱର” ଏ କଥା ଯଦି ସତ୍ୟ ହୁଏ, ତେବେ ମୋର ମନେ ହୁଏ ଭଗବାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷଣ, “ଆନନ୍ଦ”ର ଅଭାବ ରହିଯିବ । ମୋର ଦୃଢ଼ ଧାରଣା—ଆନନ୍ଦ ବିନା ଭଗବାନଙ୍କ ସତ୍ତ୍ୱ ରହି ନ ପାରେ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ଯେ, କଳା ଓ ସତ୍ୟ—ଏ ଦୁହଁଙ୍କ ଭିତରେ ପ୍ରାର୍ଥକ୍ୟ ସେ ଉପଲବ୍ଧ କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି । “କଳାପାଇଁ କଳା” ଏ ଉକ୍ତିର ମୁଁ ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହେଁ । ମୋ ବିଚାରରେ କଳାର ଉତ୍ତିଭୂମି ସତ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ଦରକାର । କଳାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ସତ୍ୟର ପ୍ରକାଶ ନ ହୋଇ, ଯଦି ଅସାର କଳ୍ପନାର ପ୍ରକାଶ ହୁଏ ତେବେ ସେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ମୁଁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି କହିବି ନାହିଁ । “କଳା ଆନନ୍ଦ ଦିଏ, ଓ କଳା ମଙ୍ଗଳମୟ” ଏ ଉକ୍ତି ମୁଁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ, କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ସତ୍ତ୍ୱ ଦେଲି, ସେଇ ସତ୍ତ୍ୱରେ । ବାହ୍ୟ ବସ୍ତୁର ଅବିକଳ ପ୍ରତିରୂପ ଦେଇ ସତ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ଚାହୁଁନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବ, ଜୀବନ୍ତ ଚରିତ୍ରର ଚିତ୍ରଣରେ ହିଁ ଆତ୍ମାକୁ ଜୀବନ୍ତ ଆନନ୍ଦ ମିଳେ ଏବଂ ତାହା ହିଁ ମାନବାତ୍ତ୍ୱକୁ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦିଏ ।’

ସେଲେ ଏହାର ପ୍ରତିବାଦ କରି ନ ଥିଲେ କିନ୍ତୁ ସେ ଦୃଢ଼ଭାବରେ

ସୁରୁକ ଦେଲେ ଯେ, ସତ୍ୟରେ ଭଗବାନଙ୍କର ସନ୍ଧାନ କରିବାରେ ମନର ସନ୍ତୋଷ ହୋଇଥାଏ । ସେ ଆକରୁ ଖଣ୍ଡିଏ ପୁସ୍ତକ କାଢ଼ି ଗେଟେଙ୍କ କାବ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ଆଦୃଷ୍ଟି କଲେ । ରେଲ୍ ପରେ ସ୍ତ୍ରୀକାର କରିଥିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଭଗବାନ ମନୁଷ୍ୟର ଦୁଃଖ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ଆନନ୍ଦ ପାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଦର୍ଶନ ବିଷୟରେ ଏଇ ଧାରଣାକୁ ଟିକିଏ ସହମାୟ କରିବାକୁ ସେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ ମହାଯୁଦ୍ଧ ହେଲେ ପୃଥିବୀର ଯେଉଁ ସଂକଟାପନ୍ନ ଅବସ୍ଥା ହେବ ସେ ବିଷୟରେ ବି ଦୁହେଁ ଆଲୋଚନା କଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ଯଦି ପ୍ରତିପକ୍ଷର ହିଂସାର ପ୍ରତିହିଂସା ନ କରି, ହିଂସାକୁ ସହି-ଯିବାର ଖରବ୍ କୌଣସି ଏକ ଜାତି ଦେଖାଇ ପାରିବ, ତେବେ ଆନ୍ତର୍ମଣିକାଣ୍ଡ ସବୁଠାରୁ ଫଳପ୍ରସ୍ତ ଶିକ୍ଷା ପାଇବ । କିନ୍ତୁ ଏ ଖରବ୍ ଦେଖାଇବାକୁ ହେଲେ ଅହିଂସାରେ ଅବିମିଶ୍ର ବିଶ୍ୱାସ ଥିବା ଦରକାର’ ।

ରେଲ୍ କହିଲେ : ‘କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଅଧାବିଧା କରି କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ, ତାହା ଭଲ ହେଉ ବା ମନ୍ଦ ହେଉ’ । ରେଲ୍ କି ଭଗିନୀ ମଉଲିନ୍, ଏବଂ ଜଣେ ରୁସୀୟ ସହକର୍ମୀ ମିସ୍ କଣ୍ଟାରେଭ୍, କଥାବାକ୍ଷୀ ଟିପି ରଖୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ରେଲ୍ କି ଏ ମତ ଉପରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତିଫିୟା ଦୁହିଙ୍କ ଭିତରୁ କେହି ଲେଖି ରଖି ନାହାନ୍ତି ।

ଶେଷ ଦିନ, ଡିସେମ୍ବର ୧୧ ତାରିଖରେ, ‘ପ୍ରଲିଟେରିଆନ୍ ରିଭଲ୍ୟୁ-ଶନ୍’ ନାମକ ପ୍ୟାରିସ୍‌ର ଏକ ପତ୍ରିକାର ସଂପାଦକ ପିଏସ୍ ମନାଟ୍ ପଠାଇ-ଥିବା କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବା ପାଇଁ ରେଲ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ଯଦି ଶ୍ରମିକମାନେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ନିପୁଣ ଭାବରେ ସଂଗଠିତ ହୁଅନ୍ତି ତେବେ ସେମାନେ ମାଲିକଙ୍କୁ ନିଜର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁସାରେ ଚଳାଇ ପାରିବେ । ପୃଥିବୀରେ ଶ୍ରମିକ ହିଁ ଏକାନ୍ତ ଶକ୍ତିମାନ ପାସ ।’ ରେଲ୍ କିନ୍ତୁ ବାଧା ଦେଇ କହିଲେ, ଯଦି ମାଲିକମାନେ ଶ୍ରମିକଙ୍କ ଭିତରେ ବିଭେଦ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଦିଅନ୍ତି, ଶ୍ରମିକଙ୍କ ଭିତରୁ ଦଳେ ଗୋଠ-ଖଣ୍ଡିଆ ମାଲିକଙ୍କ ପକ୍ଷ ହେବେ ଇ ହେବେ, ତେବେ ‘ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନେ ନିଜର ସମୁଦ୍ଧ ସ୍ୱାର୍ଥ ବିଷୟରେ ସଚେତନ, ସେମାନେ ସଂଖ୍ୟାରେ ଲଘୁ ହେଲେ ହେଁ, ନିଜ ଗୋଷ୍ଠୀ ବାନ୍ଧି, ଶ୍ରମିକ ଏକତ୍ର

ଶାସନ-ସଂସ୍ଥା ଗଢ଼ି, ସବୁ ଶ୍ରମିକଙ୍କୁ, ସେମାନଙ୍କ ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥରେ ଏକତ୍ର କରିବା ଉଚିତ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ଏ ମତ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରି କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଏହାର ଘୋର ବିରୋଧୀ ।’ ରେଲ୍ ଏ ବିଷୟ ଗୁଡ଼ି ଦେଇ, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆନ୍ୟ କେତେକ ବିଷୟର ଉତ୍ତରାପନ କଲେ : ଅପରାଧୀଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଅହିଂସା ନୀତିର ଉପଯୋଗ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ବିଷୟ । ତା’ପରେ ପଚାରିଲେ, ‘ଭଗବାନଙ୍କ ସହି ବିଷୟରେ ଆପଣଙ୍କର ମତ କ’ଣ—ସେ କ’ଣ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ-ଶକ୍ତି-ସଂପନ୍ନ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ନା ଗୋଟିଏ ଶକ୍ତିରୂପେ ପୃଥିବୀର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଛନ୍ତି ?’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଭଗବାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ନୁହନ୍ତି……ସେ ଗୋଟିଏ ଶାଶ୍ୱତ ନିୟମ । ସେଇଥି ପାଇଁ ମୁଁ କହେଁ, ସତ୍ୟ ହିଁ ଭଗବାନ୍…… ନିରାଶ୍ୱରବାଦୀମାନେ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟର ପ୍ରୟୋଜନ ବିଷୟରେ ସନ୍ଦିହାନ ନୁହନ୍ତି ।’

ଶେଷ ସଂଧ୍ୟାରେ, ବିଧିବଦ୍ଧତା କେତୋଟି ସନ୍ଦେହାଜୀବୀ ଗାନ କରିବାକୁ ରେଲ୍‌ଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ରେଲ୍ ପଞ୍ଚମ ‘ସିମ୍ପନ’ର ଆଣ୍ଡ୍ରେଷ୍ଟ ଗାନ କଲେ । ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ ଏହାର ସୁନାବଦ୍ଧୁଣି ବି କଲେ । ତା’ପରେ ଗୁଲ୍‌ଙ୍କ ‘ଏଲିସିଆନ୍ ଫିଲ୍‌ଡ୍‌ସ୍’ ଗାଇଲେ ।

ମନୁଷ୍ୟର ଭାଗ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ସଂଘର୍ଷ, ଭାଗ୍ୟ ସଂଗେ ସମନ୍ୱୟ ଓ ବିଶ୍ୱ-ଭ୍ରତୃତ୍ୱ ପଞ୍ଚମ ସିମ୍ପନର ତାନରେ ସୂଚିତ ହୋଇଛି ବୋଲି ବିଶେଷଜ୍ଞମାନେ କହନ୍ତି । ଆଣ୍ଡ୍ରେଷ୍ଟର ତାନ ସୁଲଳିତ ; ଏହା କୋମଳ ଭାବପ୍ରବଣତା, ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ଆଶାବାଦିତାରେ ଓତଃପ୍ରୋତ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ଧାରଣା, ସେଇ ଧାରଣା ଏ ସଂଗୀତରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିବାରୁ ରେଲ୍ ସ୍ୱାକୁ ବାଛିଥିଲେ । ଏହା କୋମଳ ଓ ପ୍ରେମ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଗୁଲ୍‌ଙ୍କ ସଂଗୀତ ଶୁଣିଲେ ମନେ ହୁଏ ଯେପରି ମୃତ୍ୟୁର ସ୍ୱପ୍ନ ସଂଗେ ସ୍ୱର ମିଶାଇ ଦେବକନ୍ୟାମାନେ ସଂଗୀତ ଗାଉଛନ୍ତି । ଏହି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସ୍ୱରସଂଗୀତରେ ପବନତା ଓ ସ୍ପଷ୍ଟତା ପୂର୍ବ ରହିଛି । ଗୀତାର ଭାବଧାରା ଏ ସଂଗୀତର ମୂର୍ଚ୍ଛନାରେ ପ୍ରକଟିତ ବୋଲି କୁହା ଯାଇପାରେ ।

ରେଲ୍ ଦୁଃଖ ଓ ନିକଟରେ କାଶ ଶ୍ୱାସ ରୋଗରୁ ଉଠିଥାନ୍ତି । ତଥାପି ଗାନ୍ଧୀ ଓ ତାଙ୍କ ଅନୁଚରମାନଙ୍କୁ ରେଲ୍ ସ୍ତୋକରେ ନେଇ

ଛୁଡ଼ି ଆସିବେ ବୋଲି ଜିଦ୍ କଲେ । ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ୍ ବେଳ ପରି ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ଦୁହେଁ ପରସ୍ପରକୁ କୁଣ୍ଡାଇ ରୁମ୍ଭନ ଦିଆ ଦେଇ ଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ନିଜ ଗାଲକୁ ସେଲ୍‌ଙ୍କ କାନ୍ଧରେ ରଖି ଡାହାଣ ହାତରେ ତାଙ୍କୁ କୁଣ୍ଡାଇଲେ ସେଲ୍ ନିଜର ଗାଲକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ଛୁଆଁଇଲେ । ସେଲ୍ କହିଲେ, ‘ସେଣ୍ଟ ଡୋମିନିକ୍ ସେଣ୍ଟ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍କୁ କୁଣ୍ଡାଇଲ ପରି ଲାଗିଲା ।’ (ଏ ଦୁହେଁ ଯିଶୁଙ୍କ ଦ୍ଵାଦଶ ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।)

ଗାନ୍ଧୀ ସରକାରୀ ଅତିଥି ହେବେ ବୋଲି ଇଚ୍ଛା କରି ଇତାଲୀୟ ସରକାର ତଦନୁରୂପ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ । ବିମାତ ଶ୍ରାବେ ନାହିଁ କରି, ଗାନ୍ଧୀ ସେଲ୍‌ଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ଜେନେରାଲ ମରିସ୍କ୍‌ଙ୍କ ଘରେ ରହିଲେ । ମରିସ୍ ପୂର୍ବେ ଶ୍ରାବେରେ ଥିଲେ । ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ଦିନ ଗାନ୍ଧୀ ଇତାଲୀୟ ଶାସକ ମୁସୋଲିନିଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ କଲେ । ସରକାରୀ ବିବୃତ୍ତ ବାହାରିଲା ଯେ, ସାକ୍ଷାତ୍ କାର ୨୦ ମିନିଟ୍ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନୁଚରମାନେ କହନ୍ତି, ମାତ୍ର ୧୦ ମିନିଟ୍‌ରେ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ସରିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ମୁସୋଲିନିଙ୍କଠାରେ ନିଜ ମନୋବୃତ୍ତିର କୌଣସି ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖିଲେ ନାହିଁ । ପରେ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ତାଙ୍କ ଆଖି ଦୁଇଟି ବଲେଇ ଆଖି ପରି । ଅନବରତ ଘୂରି ଘୂରି ଚାରିଆଡ଼େ ନଜର ପଡ଼ୁଥାଏ । ବଲେଇର ଆଖି ଦେଖି ମୁଣ୍ଡା ତଟସ୍ଥ ହୋଇ ଯେପରି ସିଧା ତା ପାଟି ଭିତରକୁ ଧାଇଁ ଯାଏ, ସେହିପରି ଯୁଦ୍ଧ ମୁଣ୍ଡଟ ଦେଖି ଆଗନ୍ତୁକ ତଟସ୍ଥ ହେବା ସ୍ଵାଭାବିକ ।’

ନିଜକୁ ସାର୍ଟିଫିକେଟ୍ ଦେଇ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ସେପରି ତଟସ୍ଥ ହେବାର ପାତ୍ର ନ ହେଲେ ବି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି, ସାକ୍ଷାତ୍‌କାରୀ ସହଜେ ସହ ହୋଇଗଲା ପରି ତାଙ୍କ ଘରଟି ସଜ୍ଜିତ ହୋଇଥିଲା । ଯେଉଁ କନ୍ଦି ବାଟେ ମଣିଷ ଯିବ, ତାର ଦୁଇ ପଟର କାନ୍ଥରେ ନାନା ପ୍ରକାର ଖଣ୍ଡା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ସାନ୍ତ୍ର ଶ୍ରାବେ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇଥାଏ ।’ ତାଙ୍କ ବସିବା ଘରର କାନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ବି ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଓହଳି ଥାଏ ବୋଲି କହି ଗାନ୍ଧୀ ଯୋଗ କଲେ, ‘କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଦେହରେ କୌଣସି ଅସ୍ତ୍ର ଥିବାର ଦେଖିଲି ନାହିଁ ।’

ପୋପ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଦେଖା ଦେଲେ ନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦଳର କେତେକଙ୍କର ସନ୍ଦେହ, ମହାମାନ୍ୟ ଧର୍ମଗୁରୁ ମୁସୋଲିନିଙ୍କ ଇଙ୍ଗିତରେ ଏଭଳି କରିଥିବେ ; କିନ୍ତୁ ନିଶ୍ଚିତ ଶ୍ରାବେ ସେମାନେ କିଛି ଶୁଣି ନ ଥିଲେ ।

କେହି କେହି କହିଲେ ଖାଲି ଯେ ପୋପ୍ କି ସହିତ ମୁସୋଲିନିଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ଯୋଗୁଁ ଏହା ନ ହେଲା ତାହା ନୁହେଁ, ଇଟାଲୀ ସଙ୍ଗେ ଇଂଲଣ୍ଡର ସମ୍ବନ୍ଧ ଯୋଗୁଁ ଏ ସାକ୍ଷାତ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଯେତେବେଳେ ତ ଗାନ୍ଧୀ ଇଂଲଣ୍ଡ-ବିରୋଧୀ, ରାଜଦ୍ରୋହୀ ।

ରୋସ ଓ ନେପଲ୍ ସ୍ ମଧ୍ୟରେ ହେଉଥିବା ରବ୍ବି ଫୁଟ୍‌ବଲ୍ ଖେଳ ଦେଖିବାକୁ ବି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ନିଆ ହୋଇଥିଲା । ପିଲଙ୍କ ବନ୍ଧୁକ ଶିକ୍ଷା ସ୍ଥଳକୁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ନିଆ ଯାଇଥିଲା । ସେ ପଦସ୍ଥବାରେ ଯୁଗବଦ୍ଧ ବହୁ କମାଣୀ ଫୁଟାଇ ତାଙ୍କୁ ସଂବର୍ଦ୍ଧନା କରାଯାଇଥିଲା । ପୋପ୍ ରାଜଧାନୀର ପୁସ୍ତକା-ଗାରରେ ସେ ଅଧିକ ଆଗ୍ରହ ଦେଖାଇଥିଲେ ଓ ସେଣ୍ଟ ପିଟର୍ସ ଗିର୍ଜାରେ ସେ ଦୁଇଦିନ ମହା ଆନନ୍ଦରେ କଟାଇଥିଲେ । ସିଷ୍ଟିନ୍ ଉପାସନା ମନ୍ଦିରରେ ସେ ହସ୍ତବନ୍ଧ ଶ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଆଗରେ ଠିଆ ହୋଇ କାନ୍ଦି ପକାଇଲେ । ସେ ମହାଦେବ ଦେଖାଇଙ୍କୁ କହିଲେ, ‘ଏଠାରେ ମଣିଷ ନ କାନ୍ଦି ରହି ପାରିବ ନାହିଁ ।’ ଗାନ୍ଧୀ ଆଶ୍ରମକୁ ଚିଠିରେ ଲେଖିଥିଲେ, ଯଦି ଏଠାରେ ‘ଦୁଇ କି ତିନିମାସ’ ରହି ଯାଆନ୍ତେ, ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଓ ଚିନ୍ତାପଟାମାନଙ୍କୁ ଦିନ ପରେ ଦିନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରନ୍ତି ତେବେ ଏସବୁ ଉପରେ ମତ ପରି ମତ ଦେଇ ପାରନ୍ତି । ତଥାପି ମୋ ମତର ମୂଲ୍ୟ ରହନ୍ତା ନାହିଁ, କାରଣ ଶିଳ୍ପ କଳା ଉପରେ ମତ ଦେବାର ଯୋଗ୍ୟତା ମୋର ନାହିଁ ।

ଯାହା ହେଉ ଏ ଶିଳ୍ପକଳା ପ୍ରତି ରୋମାଁ ରୋମାଁ ତାଙ୍କର ମନୋଯୋଗ ଆକର୍ଷଣ କରୁଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ବଢ଼େଇ କରି କହିଥିଲେ, ‘ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପକଳା-ପୁରୋଧୀୟ ଶିଳ୍ପକଳାର ଉତ୍କର୍ଷ ଅଧିକ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରୁନାହିଁ ।’ ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ପାଖକୁ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଏ ଦୁଇ ଶିଳ୍ପକଳା ଦୁଇ ବିଭିନ୍ନ ଧାରାରେ ବିକଶିତ ହୋଇଛି । ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପକଳା ମୁଖ୍ୟତଃ କଳ୍ପନାର ସୃଷ୍ଟି (ବୋଧହୁଏ ବହୁ ହସ୍ତ, ମସ୍ତକବିଶିଷ୍ଟ ଭାରତୀୟ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସେ ଏହା କହିଥିଲେ ।) ପୁରୋଧୀୟ ଶିଳ୍ପକଳା ବାସ୍ତବତାର ଅନୁକୃତି । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଦେଖି ସମଜବା ସହଜ ହେଲେ ବି ଏମାନେ ମନକୁ ତଳକୁ (ପୃଥିବୀକୁ) ଟାଣି ଆଣନ୍ତି । ଅଥଚ ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପକଳାର ମର୍ମ ଠିକ୍ ଠିକ୍ ବୁଝି ପାରିଲେ ଆମର ଚିନ୍ତା ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବମୁଖୀ ହୋଇ ସ୍ବର୍ଗକୁ ଉଠେ ।’

ଏତକ କହି ସେ ନିଜକୁ ରୋକି ଦେଲେ । ଯାହାଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖିଥିଲେ ତାଙ୍କୁ ଧର୍ତ୍ତା କରି କହିଲେ, ‘ଏସବୁ ତୁମ ଭଳି ଲୋକଙ୍କୁ

ସିନା କହିଲି, ମୋର ଏ ମତରେ ମୁଁ କୌଣସି ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉନାହିଁ । ହୁଏତ ଅଜ୍ଞାତରେ ମୋର ନିଜ ଦେଶ ପ୍ରତି ପକ୍ଷପାତତା ଥିବାରୁ ବା ଶିଳ୍ପ ବିଷୟରେ ମୁଁ କିଛି ଜାଣି ନ ଥିବାରୁ ଭ୍ରାନ୍ତ ଭାବେ ଏ ସବୁ କହି ପକାଇଲି ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତରେ ଶିଳ୍ପକଳାରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପ୍ରେରଣା ରହିବା ଘରକାର । ନିଜ ଆତ୍ମଜୀବନରେ ସେ କହିଛନ୍ତି, ‘ପ୍ରକୃତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ହୃଦୟର ପବିତ୍ରତାରେ ଅବସ୍ଥିତ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ‘ସୁଜ୍ଞ ଇଣ୍ଡିଆ’ରେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୋ ବିଚାରରେ ଯିଶୁ ହେଉଛନ୍ତି ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ କଳାକାର, କାରଣ ସେ ସତ୍ୟର ସଂଧାନ ପାଇଥିଲେ ଓ ସତ୍ୟର ପ୍ରସାର କରିଥିଲେ... । ମୁଁ ଏପରି ଅନେକଙ୍କୁ ଜାଣେ, ଯେ କି ନିଜକୁ କଳାକାର ବୋଲି କହନ୍ତି, ସ୍ୱାକୁ କଳାକାର ବୋଲି ଲୋକେ ବି ମାନନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ କୃତିରେ ଆତ୍ମାର ସତ୍ୟ-ଜିଜ୍ଞାସା ଓ ଉପରକୁ ଉଠିବାକୁ ଆକାଂକ୍ଷାର ଲେଖ ସଂକେତ ନାହିଁ... । ପ୍ରକୃତ କଳା ଆତ୍ମାର ପରିପ୍ରକାଶ... । ଯଥାର୍ଥ ଶିଳ୍ପ ଓ କଳା ଅନ୍ତରାତ୍ମାକୁ ଚିହ୍ନିବା ପାଇଁ ମନକୁ ପ୍ରେରଣା ଦେବା ଉଚିତ । ମୋ ନିଜ ପକ୍ଷରେ, ମୋ ଆତ୍ମାକୁ ଜାଣିବା ସକାଶ ମୁଁ କୌଣସି ବାହ୍ୟ * ରୂପର ସାହାଯ୍ୟ ଲୋଡ଼େ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୁଁ ଦାସୀ କରିପାରେ ଯେ, ମୋ ବିଚାରଧାରାରେ ଯଥାର୍ଥ କଳା ଯଥେଷ୍ଟଭାବେ ବିଦ୍ୟମାନ, ଯଦିଓ ତୁମେ ଯାହାକୁ କଳାର କୃତି ବୋଲି ମନେ କର ସେପରି କିଛି ମୋ ଚିତ୍ତହୃଦରେ ନାହିଁ । ମୋ ଘର କାନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ହୁଏତ ଖାଁ ଖାଁ କରୁଛି । ମୁଁ ତ ବିଚାରରେ ଘରର ଗୁଡ଼ିଆ ନ ଥିଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା, ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବିଚାର, ତାରକାମୟ ଆକାଶକୁ ମୁଁ ସବୁବେଳେ ଦେଖି ପାରନ୍ତି... ତନ୍ମୟ ତରୁଣୀ କ’ଣ ଯଥାର୍ଥରେ ସୁନ୍ଦରୀ ବୋଲି କହିବା ? ... । ଆମେ ଶୁଣିଥାଉ, ସନ୍ଦେହିତ୍ୱ ଥିଲେ ତାଙ୍କ କାଳରେ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ସତ୍ୟବାଦୀ କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ରୂପ ଥିଲା ଗ୍ରୀସ୍ରେ ସବୁଠାରୁ କୁସ୍ଥିତ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ମୋ ବିଚାରରେ ସେ ଇ ଥିଲେ ଯଥାର୍ଥ ସୁନ୍ଦର, କାରଣ ସେ ସତ୍ୟର ସଂଧାନରେ ଲାଗିଥିଲେ... । ସତ୍ୟ ହେଉଛି ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ସଫେଦ୍ୱ ; ସତ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ହେଲେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ଆପେ ଆସି ତୁମ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଯିବ... । ଯଥାର୍ଥ କଳା ଖାଲି ରୂପରେ ଆବଦ୍ଧ ନୁହେଁ, ରୂପ ତଳେ କ’ଣ ଅଛି ତାହା ମଧ୍ୟ ସେ ଖୋଜେ । କଳା ମଣିଷକୁ

ମାରପାରେ, କଳା ଶବ୍ଦରେ ଜୀବନ ସଂସ୍କର କରିପାରେ । ସେ କଳାର ସୃଷ୍ଟି ତାଙ୍କର ସୁଖ, ସନ୍ତୋଷ ଓ ପବିତ୍ରତାର ପ୍ରତୀକ ତାଙ୍କ କଳା • ହେବା ଉଚିତ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ରୋମ ଗୁଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ଟଲଷ୍ଟୟଙ୍କ କନ୍ୟାଙ୍କ ଠିକଣା ଖୋଜି ତାଙ୍କ ଘରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେଇ ଘରର ଚଟାଣରେ ବସି ସେ ସୂତା କାଟୁଛନ୍ତି, ଇଟାଲୀ ରାଜାଙ୍କର କନ୍ୟା ରାଜକୁମାରୀ ମେରୀଆ ଜଣେ ସଖୀଙ୍କୁ ଧରି ସେଠାରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ବୋଝରେ ବୋଝେ ଉମିରି ଫଳ ଆଣି ଆସିଥାନ୍ତି ।

ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କ ସଖୀ କହିଲେ, ‘ରାଣୀ ମଣିମା ଆପଣଙ୍କ ପାଇଁ ଏ ଗୁଡ଼ିକ ନିଜେ ବାଛି ତୋଳିଛନ୍ତି ।’

ଫ୍ୟାସିଷ୍ଟ ସ୍ୱାର୍ଥର ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ପାଇଁ କେହି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ରୋମଯାତ୍ରାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ନ ଥିଲେ । କେବଳ ‘ଜିଉର୍ନାଲ୍ ଡି ଇଟାଲିଆ’ ସ୍ୱବାଦ-ପତ୍ରରେ ଜଣେ ସ୍ୱବାଦଦାତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସାକ୍ଷାତର ବିବରଣୀ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଏ ସ୍ୱବାଦଦାତାଙ୍କୁ ବାସ୍ତବରେ କୌଣସି ସାକ୍ଷାତ ଦେଇ ନ ଥିଲେ, ସ୍ୱବାଦଦାତାଙ୍କୁ ବି ଆଦୌ ଦେଖି ନ ଥିଲେ । ସ୍ୱିଜର୍ଲଣ୍ଡର ସୀମାନ୍ତରୁ ବାହାରି ଇଟାଲୀର ପାଦଦେଶରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋଟ ୪ ଦିନ ଗାନ୍ଧୀ ଇଟାଲୀରେ କଟାଇଥିଲେ । ବ୍ରିଟିସ୍ ବିଦରଠାରେ ଗାନ୍ଧୀ, ସ୍କଟଲଣ୍ଡ ସ୍ୱାର୍ଥରୁ ପୁଲିସ୍ ଅଫିସର ଦୁହେଁ ବିଦାୟ ଦେଲେ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରଫେସର ଏଡମଣ୍ଡ ପ୍ରିସ୍ଟର୍ ଓ ଶ୍ରୀମତୀ ଏଡମଣ୍ଡ ପ୍ରିସ୍ଟର୍ଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ିଲେ ନାହିଁ ।

ପ୍ରଫେସର ଦମ୍ପତି ରୋମୀରେଲଙ୍କ ବନ୍ଧୁ । ସେମାନେ ଭଲେନଭ-ଠାରୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଇଟାଲୀର ଶେଷସୀମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଲାବେଳେ ସେମାନେ କହିଲେ ଯେ, ଥରେ କେତେବେଳେ ସେମାନେ ଭାରତ ଦେଖିବାକୁ ଯାଇ ପାରିଲେ ଖୁସୀ ହୁଅନ୍ତେ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ଏଇଥର ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗଲେ କେମିତି ହୁଅନ୍ତା । ସେମାନେ କହିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ପଇସା ନାହିଁ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ବୋଧହୁଏ ପ୍ରଥମ ବା ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ଟିକଟ କଣିବା କଥା ବିଚାରୁଛ ? କିନ୍ତୁ ଜାହାଜର ପଟ୍ଟତନରେ ଯାତ୍ରା କରିବାକୁ ଆମର ଜଣକୁ ଦେବାକୁ ପଡୁଛି ମୋଟେ ୧୦ ପାଉଣ୍ଡ ।

ଭାରତରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ ବହୁ ବଂଧୁ ତୁମ ଦୁହେଁ ନିଜ ନିଜ ଘରକୁ ସ୍ବାଗତ କରବେ ।’

ସେ ଦୁହେଁ ତାଙ୍କ ପକେଟ ଓ ମୁଣିରେ ଥିବା ପଇସା ଗଣାଗଣି କରି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସାଂଗରେ ଯିବାକୁ ସ୍ଥିର କଲେ । ରେମରେ ସେମାନେ ବିଛଣାପତ୍ର କଣିଲେ, ଏବଂ ପ୍ରଫେସର ଅଧ୍ୟାପନା କରୁଥିବା ନିଉରୁଟେଲ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ, କାମରେ ଯୋଗ ଦେଇ ପାରିବାକୁ ଯଥାସମୟରେ ଫେରି ପାରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଟେଲିଗ୍ରାମ୍ ପଠାଇଦେଲେ । ଡିସେମ୍ବର ୧୪ ତାରିଖରେ ଏମାନେ ଗାନ୍ଧୀ ଦଳଙ୍କ ସହିତ ବ୍ରିଟିସି ବନ୍ଦରରୁ ପିଲ୍‌ସନା ଜାହାଜରେ ଭାରତ ଯାତ୍ରା କଲେ । ଦୁଇ ସପ୍ତାହ ପରେ ଜାହାଜରୁ ସମସ୍ତେ ବମ୍ବେଠାରେ ଅବତରଣ କଲେ ।

ଡିସେମ୍ବର ୨୮ ତାରିଖରେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ବମ୍ବେରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିବାରେ ବିରାଟ ଜନତା ଆନନ୍ଦ ଧ୍ବନି କରିଥିଲେ । ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ସେମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଶୂନ୍ୟ-ହସ୍ତରେ ଫେରିଛି, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଆମ ଦେଶର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଶୁଣ୍ଠ କରି ନାହିଁ ।’ ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକରେ ଭାରତର ଯେଉଁ ଦଶା ହେଲା, ତା’ର ଏଇ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଯେତେ ଆଶଂକା କରିଥିଲେ, ଭାରତର ଅବସ୍ଥା ତହିଁରୁ ଅଧିକ ଶୋଚନୀୟ ହୋଇ ସାରିଥାଏ ।

ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଶୀର୍ଷ ବନ୍ଧୁ

ଜାହାଜ ପଟ୍ଟନର କୌଣସି ଯାତ୍ରୀ ଏଭଳି ରାଜନୀତି ସଂବନ୍ଧନା ଆଉ କେବେ ପାଇ ନ ଥିଲେ । ଏହାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ତାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ : ଯେଉଁ ଆଦର, ଆନୁରକତା ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧା ସ୍ବାଗତ ସଂବର୍ଦ୍ଧନା ଲୋକେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲେ, ତାହା ଦେଖି ମନେ ହେବ, ସତେ ଯେପରି ଗାନ୍ଧୀ ସ୍ବାଜ୍ୟକୁ ମୁଠାରେ ଧୁରେଇ ଫେରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ଫେରିଥିଲେ ତାଙ୍କ ସାଧୁତା ମାତ୍ର ଅସ୍ପୃଷ୍ଟ ରଖି । ପ୍ରବଳପ୍ରତାପ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସମକକ୍ଷ ହୋଇ ଯେଉଁ ଅର୍ଦ୍ଧ-ଉଲ୍ଲଗ୍ନ ଫକୀର ରାଜନୀତିକ ସମାଧାନର କଥାବାର୍ତ୍ତା ଚଳାଇଥିଲେ, ସେ ଫକୀରର ଭୂମିକାରୁ ସେ ତଳକୁ ଖସି ନ ଥିଲେ । ଏହା ବାସ୍ତବ ସ୍ବାଧୀନତାରୁ ନ୍ୟୁନ ହେଲେ ବି କମ୍ ଗୌରବର କଥା ନୁହେଁ । ଭାରତର ଆତ୍ମା ଯେ ମୁକ୍ତ ହୋଇଛି ତାହା ଏଥିରୁ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥିଲା । ଦାଣ୍ଡୀ-ଯାତ୍ରା, ବିଶେଷତଃ ଆରଉଇନ-ଗାନ୍ଧୀ ଚୁକ୍ତି ଦିନୁ, ଭାରତ ବନ୍ଦନ-ମୁକ୍ତ ହୋଇଛି ବୋଲି ଅନୁଭବ କରି ସାରିଥିଲା ଏବଂ ଗାନ୍ଧୀ ସେହି ଅନୁଭୂତିକୁ ଜୀବନ୍ତ ରଖିପାରି ଥିବାରୁ ଭାରତୀୟମାନେ ତାଙ୍କଠାରେ କୃତଜ୍ଞ ରହିଥିଲେ । ସବୋପରି, ମହାସମୁଦ୍ରର ଅପରପ୍ରାନ୍ତର ଶୀତ-କ୍ଳିଷ୍ଟ ଭୂଖଣ୍ଡରୁ ତାଙ୍କ ମହାତ୍ମା ନିରାପଦରେ ଫେରିଛନ୍ତି, ଏହା ତ ଲୋକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କମ୍ ଆନନ୍ଦର କଥା ନୁହେଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀ, ଆରଉଇନ୍ ଓ ବ୍ରିଟେନ୍ର ଶ୍ରମିକ ସରକାରଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ୧୯୩୦-୩୧ରେ ଭାରତ ଆଂଶିକ ମୁକ୍ତପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଏତେବେଳକୁ କିନ୍ତୁ ଆରଉଇନ୍ ନ ଥାନ୍ତି ; ୧୯୩୧, ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ ରାମ୍‌ସେ ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲ୍ଡଙ୍କ ଶ୍ରମିକ ସରକାର ପଦଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ଯେଉଁ ସରକାର ଗଢ଼ା ହେଲା ସେଥିରେ ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲ୍ଡ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ରହିଥିଲେ ହେଁ,

ଜାଠ ଫଳ କର୍ତ୍ତୃକ୍ କରୁଥାନ୍ତି । ସାର୍ ସାମୁଏଲ୍ ହୋଇ ହୋଇଥାନ୍ତି
 ଭାରତର ସେହେଟାଣ୍ଡ ଅବ୍ ସ୍ଟେଟ୍ । ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କୁ, ‘ସଜୋଟ ଓ ପୁଷ୍ପବାଦୀ
 ଇଂରେଜ’ ବୋଲି ସାଞ୍ଚିଫିକେଟ୍ ଦେଇଥିଲେ ହେଁ ସେ ଥାନ୍ତି ଜଣେ ସଜୋଟ
 ଓ ପୁଷ୍ପବାଦୀ ଜାଠ ।

ସ୍ଵାଧୀନତାର ଯେଉଁ ନୂତନ ଅବବୋଧ ଭାରତ ପାଇଥିଲା,
 ଇଂଲଣ୍ଡର ନୂତନ ସରକାର ତା’ର ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ ଆରମ୍ଭ କଲେ ।
 ବମ୍ବେଇ ବନ୍ଦରର ଦାଟରେ ଗାନ୍ଧୀ ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସରକାରୀ
 ଅତ୍ୟାଚାରର ବିଶଦ ବିବରଣୀ ତାଙ୍କ କାନରେ ଅଜାଣ୍ଡ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ।
 ବିପଦର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଚିତ୍ର ସେ ସ୍ଵଧ୍ୟାୟୁକ୍ତ ପାଇ ସାରିଥାନ୍ତି । ସେଇ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ
 ଆଜାଦ ମଇଦାନରେ ସମବେତ ଦୁଇଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କୁ, ଲଞ୍ଜିଞ୍ଜ କର
 ସାହାଯ୍ୟରେ ଭାଷଣ ଦେଇ, ସବୁ କଥା ସବିସ୍ତରଭାବେ ଶୁଣାଇଦେଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ସଂବର୍ଦ୍ଧନା କରିବାକୁ ବମ୍ବେ ଆସିବା ବାଟରେ,
 ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ଓ ତାସ୍ତୁକ୍ ଶେରଓଫ୍ ମା ଦୁଇ ଦିନ ପୂର୍ବରୁ
 ଗିରଫ୍ ହୋଇଥାନ୍ତି । ମୁସ୍ଲିମ୍ ନେତା ଶେରଓଫ୍ ଯୁକ୍ତ (ଉତ୍ତର) ପ୍ରଦେଶ
 କଂଗ୍ରେସ ଅନୁଷ୍ଠାନର ସଭାପତି । ଯୁକ୍ତ ପ୍ରଦେଶ, ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ
 ଓ ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶରେ ତିସେମ୍ବର ମାସର ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହରେ ସରକାରଙ୍କୁ
 ଜରୁରିକାଳୀନ କ୍ଷମତା ଦେଇ ଅଞ୍ଚିନାୟକ୍ ପାସ୍ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରଦେଶ-
 ମାନଙ୍କରେ ବ୍ୟାପକଭାବେ ଲାଗିଥିବା ଖଜଣାବନ୍ଦ ଆନ୍ଦୋଳନ ରୋକିବାକୁ
 ଏହା ହୋଇଥାଏ । ଲୋକଙ୍କ ଘର ଦଖଲ କରିବାକୁ, ବ୍ୟାଙ୍କଜମା ଜବତ୍
 କରିବାକୁ, ସଫର୍ତ୍ତି ବାଜ୍ୟାସ୍ତ୍ର କରିବାକୁ, ବିନା ଓ୍ଵାରାଣ୍ଟ୍ରେ ଲୋକଙ୍କୁ
 ଗିରଫ୍ କରିବାକୁ, ନ୍ୟାୟାଳୟରେ ବିଚାର ମନା କରି ଦେବାକୁ, ଜାମିନ୍
 ନାମଜୁର କରିବାକୁ, ଓ ବିରୁଦ୍ଧୀନ ଆସାମୀଙ୍କୁ କୋଟରେ ହାଜର
 କରାଇବା ନିମନ୍ତେ ଦାବୀ କରିବାର ଯେଉଁ ଅଧିକାର ସବ୍‌ସାଧାରଣଙ୍କର
 ଥାଏ, ତାହା ମୁଲତବି ରଖିବାକୁ, ଖବର କାଗଜ ଶୁଦ୍ଧା ଦରରେ ଡାକରେ
 ପଠାଇବାର ସୁବିଧା କାଢ଼ି ନେବାକୁ, ରାଜନୀତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନ ଭାଙ୍ଗି
 ଦେବାକୁ, ସେନା ଓ ପୁଲିସ୍‌ଙ୍କୁ ଏ ଅଞ୍ଚିନାୟକ୍‌ଙ୍କ କ୍ଷମତା ଦିଆଗଲା । ପିକେଟିଂ
 ଓ ବଏକଟ୍ ନିଷେଧ କରାଗଲା । ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଘରୋଇ ମେମ୍ବର
 (ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବ୍ୟାପାରସଚିବ) ଲେଜିସ୍‌ଲେଟିଭ୍ ଆସେମ୍ବଲିରେ ଶୁଣାଇ
 ଦେଲେ, ‘ଆମେ ମନ ଇଚ୍ଛା ଗୁଡ଼ାଏ ଆଇନ୍ କର ଖେଳ ଖେଳିବାକୁ

ଯାଉନାହିଁ । କଂଗ୍ରେସକୁ ସମଗ୍ର ଦେଶ ଉପରେ ନିଜର କ୍ଷମତା ଜାହାର କରିବାକୁ ଦିଆଯିବ କି ନାହିଁ, ତାହା ହିଁ ବର୍ତ୍ତମାନର ସମସ୍ୟା ।’

ଗାନ୍ଧୀ ବମ୍ବେରେ ସମବେତ ଜନତାକୁ କହିଲେ, ‘ଜାହାଜରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଏ ସବୁ ଶୁଣୁଛି । ଆମ ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଭାଇସ୍‌ରୟ ଲଡ଼ି ଉଇଲିଂଝନ୍ ଏ ସବୁ ଆମକୁ ଶ୍ରୀଷ୍ଟିମାସ୍ ଉପହାର ସ୍ୱରୂପ ଦେଇଛନ୍ତି । ଶୁଭେଚ୍ଛା ଓ ଉପହାର ଏ ସମୟରେ ଆଦାନପ୍ରଦାନ କରିବା ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍‌ମାନଙ୍କର ଶକ୍ତି ନୁହେଁ କି ? ମୋତେ ତ କିଛି ଉପହାର ମିଳିବାର କଥା ; ମୁଁ ଏଇସବୁ ପାଇଛି ।’ (ତାଙ୍କୁ ଯେତେ ଉପହାର ପାର୍ସଲ୍ ମିଳିଥିଲା ଗାନ୍ଧୀ ସେଥିରୁ ସବୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖୋଲି ନ ଥାନ୍ତି ।)

ସେଇ ସଂଧ୍ୟାରେ, ଭାରତ ମଙ୍ଗଳ ସଂଘର ହୋଟେଲ୍ ମାଜେଷ୍ଟିକ୍‌ଠାରେ ହୋଇଥିବା ସମ୍ମିଳନୀରେ ଗାନ୍ଧୀ ଭାଷଣ ଦେଲେ, ‘ଯେତେ ଯାହା ହେଲେ ବି ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟର ବିଭେଦ ରହିବ ଇ ରହିବ—ଏ ଧାରଣା, ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଯୁରୋପରେ ମୁଁ କଟାଇଥିବା ଡିନିମାସ ଭିତରେ, ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ସୁଦ୍ଧା ମୋ ମନରେ ଆସିବାକୁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଘଟିଥିବାର ମନେ ପଡ଼ୁ ନାହିଁ । ଅପର ପକ୍ଷେ, ଯୁ୍ ଭିତରେ ମୋର ଧାରଣା ପୂର୍ବାପେକ୍ଷା ଦୂରତର ହୋଇଛି ଯେ, ଦେଶ ଓ ଜାତି ନିର୍ବିଶେଷରେ, ସର୍ବସାଧାରଣ ପ୍ରକୃତ ସମାନ ; ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ବିଶ୍ୱାସରେ ଯେ କୌଣସି ଜାତିର ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରସ୍ଥ ହେଲେ, ସେମାନେ ପ୍ରତିଦାନରେ ଦଶଗୁଣ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ହଜାରଗୁଣ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଦେବେ ଇ ଦେବେ ।’

ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରର କର୍ତ୍ତାମାନେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ବନ୍ଧୁଭାବ ଦେଖାଇଥିଲେ ; ‘ବିଲ୍‌ତରୁ ମୁଁ ବିଦାୟ ନେଲାବେଳେ ମୁଁ ଓ ସେମାନେ ଥିଲୁ ଦଶିଷ୍ଟ ବନ୍ଧୁ...କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଆସି ଦେଖୁଛି, ଅବସ୍ଥା ସ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଓଲଟି ଯାଇଛି...’ ଗାନ୍ଧୀ ଅଦ୍ଭୁତ ଅର୍ଡିନାନ୍‌ସ୍‌ମାନଙ୍କର ସାରମର୍ମ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରି କହିଲେ, ‘କଂଗ୍ରେସ ଗୋଟାଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, ସମାନ୍ତରାଳ ସରକାର ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ବସିଛି ବୋଲି ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଅଭିଯୋଗ ହେଉଛି.....ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଭର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଉଛି ଯେ, ସମ୍ମାନର ସହିତ ସରକାର ସଙ୍ଗେ ସହଯୋଗ କରିବାକୁ ଆମକୁ ସୁଯୋଗ ମିଳିଲେ, ମୁଁ ସେ ଦିଗରେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିବି ଏବଂ ମୋର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସହଯୋଗ ଅର୍ପଣ କରି ଅର୍ଡିନାନ୍‌ସ୍‌ମାନଙ୍କୁ ଉଠାଇ ନେବାକୁ, ଅନ୍ତତଃପକ୍ଷେ ଏହାର କଠୋରତା

ଦୂର କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏହାର ସଂଶୋଧନ କରିବାକୁ ସରକାରଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବ ।’

କିନ୍ତୁ ଗାର୍ଲୀ ସରକାରଙ୍କୁ କିଛି ଅର୍ପଣ କରିବାକୁ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୁଅନ୍ତୁ ଏହା ସରକାରଙ୍କର ଲେଡ଼ା ନ ଥିଲା ।

ବମ୍ବେରେ ପହଞ୍ଚିବାର ପରଦିନ ଗାର୍ଲୀ ଭାଇସ୍ରୟଙ୍କ ପାଖକୁ ଗୋଟିଏ ଟେଲିଗ୍ରାମ ପଠାଇଲେ । ସେଥିରେ ଅର୍ଡିନାନ୍ସ୍ ଜାର ଓ କଂଗ୍ରେସବାଲାଙ୍କ ଗିରଫଦାରରେ ସେ ଯୋଡ଼ା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଓ ଭାଇସ୍ରୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଭାଇସ୍ରୟଙ୍କ ସେନ୍ସେଟିଭ ବର୍ଷର ଶେଷ ଦିନ ଏ ଟେଲିଗ୍ରାମ୍ ଉତ୍ତରରେ ଜଣାଇ ଦେଲେ : ସରକାର ବିରୁଦ୍ଧରେ କଂଗ୍ରେସ ପକ୍ଷରୁ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ ହୋଇଛି ତଦ୍ଭିଷ୍ଟେ ଅର୍ଡିନାନ୍ସ୍ ଜାର କରିବା ଯଥାର୍ଥ ହୋଇଛି । ସେନ୍ସେଟିଭ ସାହେବ ପୁଣି ଜଣାଇଦେଲେ, ‘ଆପଣ ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଖଟାଇ କିପରି ଅବସ୍ଥା ସୁଧାରି ପାରିବେ, ସେ ବିଷୟରେ ଆପଣଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେବା ସକାଶ ଭାଇସ୍ରୟ ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ରାଜି ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବିଲ୍‌ର ସରକାରଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ମତ ପାଇ ଶ୍ରେୟ ସରକାର ବେଙ୍ଗଲ, ଯୁକ୍ତ ପ୍ରଦେଶ ଓ ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶରେ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଆବଶ୍ୟକ ମନେ କରିଛନ୍ତି, ସେ ବିଷୟରେ ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମହାମାନ୍ୟ ଭାଇସ୍ରୟ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଆଦୌ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନାହାନ୍ତି ବୋଲି ଦୃଢ଼ ଭାବେ ଆପଣଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ।’

ବିଦ୍ରୋହୀ ସଙ୍ଗେ ବୁଝାପଡ଼ା କରିବାକୁ ଟ୍ରଷ୍ଟି ଶୁଭ ଆଉ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ଥିଲେ ।

ଗାର୍ଲୀ ଏହାର ଯେଉଁ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ଦେଲେ ସେଥିରେ କଂଗ୍ରେସର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସମର୍ଥନ କଲେ ଏବଂ ଜଣାଇଦେଲେ ଯେ, ଏ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଆଇନ୍‌ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ସେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇପାରନ୍ତି । ୧୯୩୨, ଜାନୁଆରୀ ୨ ତାରିଖରେ ଭାଇସ୍ରୟଙ୍କ ସେନ୍ସେଟିଭ ଏହାର ଜବାବ୍ ଧଡ଼ାଧଡ଼ି ପଠାଇଦେଲେ । ସେ ଲେଖିଲେ, ‘ପୁଣି ଆଇନ୍‌ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କରିବେ ବୋଲି ଧମକ ଦେଇ ଆପଣ ଯେଉଁ ସାକ୍ଷାତକାର ଚାହୁଁଛନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କଲେ କିଛି ଲାଭ

ହେବ, ଏହା ଆପଣ ବା କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରି ଆଣି କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଭାଇସ୍ରୌଷ୍ ଓ ତାଙ୍କ ସରକାର ବିଶ୍ୱାସ କରପାରୁନାହାନ୍ତି । ସରକାର ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଠିକ୍ ହୋଇଛି କି ନାହିଁ ସେ କଥା ଆପଣଙ୍କ ବିବେଚନା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବ ବୋଲି ଆପଣଙ୍କ ଟେଲିଗ୍ରାମ୍ରେ ଯେଉଁ ଆଶ୍ୱାସ ଅଛି, ତା'କୁ ମାନନେବାକୁ ଭାରତ ସରକାର ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହନ୍ତି.....।’

ଲର୍ଡ଼ ଉଇଲିଂଡନ୍ ରୋକଠୋକ୍ କଥା ଶୁଣାଇଦେଲେ । କୌଣସି ବେସରକାରୀ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଅନୁଷ୍ଠାନ ସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟର ବିରୋଧ କରିବେ, ଏହା କୌଣସି ସ୍ୱେଚ୍ଛାରୁଣ ସରକାର ବରଦାସ୍ତ କରିବା ଅସମ୍ଭବ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଏହାର ଉତ୍ତର ସେଇଦିନ ପଠାଇଦେଲେ । ସେ କହିଲେ, ସେ କୌଣସି ଧମକ ଦେଇନାହାନ୍ତି ; ସେ ନିଜର ମତ ମାତ୍ର ଜାପନ କରିଥିଲେ । ସେ ଆହୁରି ଜଣାଇଦେଲେ ଯେ, ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଚାଲୁ ରହିବା ବେଳେ, ସେ ଲର୍ଡ଼ ଆରଉଇନ୍‌ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା କରିବା ପରେ ଦିଲ୍ଲୀ ରାଜିନାମା ସ୍ୱାକ୍ଷରତ ହୋଇଥିଲା । ଭାରତ ସରକାର ତାଙ୍କ ବିଚାର ଉପରେ ପରିଚାଳିତ ହେବ ଏ କଥା ସେ କେବେ ଭାବିନାହାନ୍ତି । ନିଜ ଟେଲିଗ୍ରାମର ଶେଷ ଭାଗରେ ଗାନ୍ଧୀ ସରକାରର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସୂଚାଇ ନିବେଦନ କଲେ, ‘କିନ୍ତୁ ଦେଶର ସାଧାରଣ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ତା’ର ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ପରାମର୍ଶ ଦେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ତା’କୁ ସ୍ୱାଗତ କରିବା ଓ ସହୃଦୟ ଭାବେ ବିଚାର କରିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକପ୍ରିୟ ଓ ସାଂବିଧାନିକ ସରକାରର ସବୁଆ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ମୋର ବିମତ ମତ.....।’

ଜାନୁଆରୀ ୩ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ ସମଗ୍ର ଭାରତକୁ ଜଣାଇଦେଲେ ଯେ, ସରକାର ‘ମୁଁ ଭିତରକୁ ଗୋଡ଼ ବଢ଼ାଇଲା ବେଳକୁ ଦୁଆର କଲିଦେଲେ ।’ ତତ୍ପର ଦିନ ସରକାର ତାଙ୍କୁ ଉର୍ଦ୍ଧି କରି ଲୁହା କବାଟ କଲିଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଗିରଫ କରାଗଲା—ଦାଣ୍ଡି ଯାତ୍ରା ପରେ ଯେପରି ଗିରଫ କରାହୋଇଥିଲା, ଏଥର ବି ସେହିପରି ୧୮୨୭ର ୩୫ଶ ଆଦେଶନାମା ଅନୁସାରେ ସେ ଗିରଫ ହେଲେ । ସେଥର ପରି ଏଥର ମଧ୍ୟ ସେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାବାଦୀ ଜେଲରେ ମହାମହିମ ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କର ଅତିଥି ହେଲେ । ମାତ୍ର

କେତେ ସପ୍ତାହ ପୂର୍ବେ ସେ ମହାମହିମ ସମ୍ରାଟ୍ ଓ ସାମ୍ରାଜ୍ଞୀଙ୍କର ଅତିଥି ହୋଇଥିଲେ ବକାଂହାମ ରାଜପ୍ରାସାଦରେ ।

କଂଗ୍ରେସ ଉପରେ ସରକାରର ଆକ୍ରମଣ ଅତି ଶ୍ଵାସଣ ହେଲା । ସମଗ୍ର ଦେଶର କଂଗ୍ରେସ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନ ବନ୍ଦ କରି ଦିଆଗଲା ଏବଂ କଂଗ୍ରେସର ସବୁ ନେତାଙ୍କୁ ଗିରଫ କରାଗଲା । ଜାନୁଆରୀରେ ୧୪,୮୦୦ ରାଜନୀତିକ କର୍ମୀ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ ; ଫେବୃଆରୀରେ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ ୧୭,୮୦୦ ଜଣ । ଉଇନ୍‌ସ୍ଟନ୍ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରେ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, ୧୮୫୭ର ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହ ପରେ ଭାରତରେ ଯେତେ ଦମନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିଲା ସେ ସବୁଠାରୁ ଏଥରର ଦମନଲାଳା ହେଲା ଅଧିକ କଠୋର ।

ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ବିଶେଷ ସୁବିଧା ଦିଆ ହେଉଥିଲା । ୧୯୩୦ରେ, ଏଇ ଫ୍ଲୋରବାଡ଼ା ଜେଲ୍‌ରେ ଗାନ୍ଧୀ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥିବା ବେଳେ, ଜେଲ୍‌ର ପ୍ରଧାନ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଆସି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ପଚାରିଥିଲେ, ‘ଆପଣ ବାହାରୁ କେତେଖଣ୍ଡ ଚିଠି ପ୍ରତି ହସ୍ତାନ୍ତରେ ପାଇବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ?’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ, ‘ଖଣ୍ଡିଏ ବି ଚିଠି ପାଇବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ ।’

ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ପୁଣି ପଚାରିଲେ, ‘ଆପଣ କେତେଖଣ୍ଡ ଚିଠି ପଠାଇବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ?’

ଗାନ୍ଧୀ କହିଥିଲେ, ‘ଖଣ୍ଡିଏ ବି ନୁହେଁ ।’

ଯୁ୍ ପରେ ସେ ଯେତେଖଣ୍ଡ ଚିଠି ଲେଖିବେ ଲେଖିବାକୁ, ଓ ଯେତେ ଚିଠି ଆସିବ ତାହା ପାଇବାକୁ ହୁକୁମ ହୋଇଥିଲା ।

ଏଥର ଜେଲ୍‌ର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ମେଜର୍ ମାର୍ଟିନ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଇଁ ଆସବାସପତ୍ର, ରନ୍ଧନା ପାତ୍ର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବାସନକୁସନଗୁଡ଼ିଏ ଆଣି ପହଞ୍ଚିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଆପତ୍ତି କଲେ, ‘ଏସବୁ କାହାପାଇଁ ଆଣିଲେ ? ମୋର କିଛି ଦରକାର ନାହିଁ । ଅନୁଗ୍ରହ କରି ଯୁକୁ ସବୁ ନେଇଯାନ୍ତୁ ।’ ମେଜର୍ ମାର୍ଟିନ୍ ଜଣାଇଲେ ଯେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପରି ଜଣେ ସମ୍ମାନିତ ଅତିଥିଙ୍କ ପାଇଁ ମାସକୁ ଅନ୍ତତଃ ତିନିଶହ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ଅନୁମତି ମିଳିଛି । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ଯେ ତ ଖୁବ୍ ବଦାନ୍ୟ ବ୍ୟୟ । କିନ୍ତୁ ଏ ଟଙ୍କା ସବୁ ତ ଆସିବ ଭାରତର ଶଜଣାଶାନାରୁ । ମୋ ପାଇଁ ମୋ’

ଦେଶର ଆୟ ଉପରେ ଅଧିକ ବୋଧ ବସୁ ଏହା ମୁଁ ଚାହେନାହିଁ । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ମୋର ଖାଇବା ଖର୍ଚ୍ଚ ମାସକୁ ପଞ୍ଚଦଶ ଟଙ୍କାରୁ ବେଶୀ ହେବ ନାହିଁ ।’ ତାଙ୍କପାଇଁ ଆସିଥିବା ଆସ୍ବାବ୍ ଓ ବାସନକୁସନ ଫେରାଇ ନିଆଗଲା ।

ଫେରବାଡ଼ା ଜେଲ୍ କୁନ୍ଦନାମଧେୟ ଜଣେ ଗୋରା କର୍ମଚାରୀ ଗାନ୍ଧୀଜୀଠାରୁ ଗୁଜରାଟି ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟହ ସକାଳେ ଗୁଜରାଟି ଶିଖିବାକୁ ସେ ଆସୁଥାନ୍ତି । ଦିନେ ସେ ନ ଆସିବାରୁ, କାହିଁକି ଆସିନାହାନ୍ତି ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଖବର ନେବାରେ ଶୁଣିଲେ ଯେ, ଜେଲ୍‌ଖାନାରେ ଜଣକୁ ପାସୀ ଦିଆ ହେଉଛି । କୁନ୍ଦନ ସେଥିରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଅଛନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ମୋତେ ବାନ୍ତି ମାଡ଼ିଲା ପରି ଲାଗିଲାଣି ।’

ବଲ୍ଲଭଭାଇ ପଟେଲ ବି ଗିରଫ୍ ହୋଇ ସେଇ ଫେରବାଡ଼ା ଜେଲ୍‌ରେ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ । ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସରେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଜେଲ୍‌ରୁ ମହାଦେବ ଦେଶାଇଙ୍କୁ ଫେରବାଡ଼ା ବଦଳି କରାଗଲା । ମହାଦେବ ଦେଶାଇ ତାଙ୍କ ସହିତ ରହିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ଚାହୁଁଥିଲେ । ମହାଦେବ ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ମାତ୍ରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଦରେ ମୁଣ୍ଡ ରଖି ପ୍ରଣାମ କଲେ ; ଗାନ୍ଧୀ ସମ୍ବେଦେ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଆଉଁସିଲେ ଓ ତାଙ୍କ କାନ୍ଧରେ ହାତ ବୁଲାଇଲେ । ଗାନ୍ଧୀ, ପଟେଲ ଓ ଦେଶାଇ ଜେଲ୍‌ରେ ଏକାଠି ହେବାରୁ ନାନା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରି ଆନନ୍ଦ ପାଉଥାନ୍ତି ; ଜେଲ୍‌ର ଗୋରା କର୍ମଚାରୀ ଓ ଡାକ୍ତରମାନେ ଏ ଆଲୋଚନାରେ ଯୋଗ ଦେଉଥାନ୍ତି ।

ବାହାରେ ଥିଲାବେଳେ ଅପେକ୍ଷା ଜେଲ୍‌ରେ ଗାନ୍ଧୀ ଅଧିକ ମନୋଯୋଗ ଦେଇ ଖବରକାଗଜସବୁ ପଢ଼ୁଥାନ୍ତି ; ନିଜର ଲୁଗାପିଟା ନିଜେ ସଫା କରୁଥାନ୍ତି ; ନିୟମିତ ସୂତା କାଟିଲେ, ରାତିରେ ନିଶିଦମାନଙ୍କ ଗତି ନିଶ୍ଚୟ କଲେ ଓ ବହୁତ ବହି ପଢ଼ିଲେ । ଅପ୍ଟନ୍ ସିନ୍କ୍ଲେୟାରଙ୍କ ‘ଦି ଥ୍ରେଟ୍ ପ୍ୟାରେଡ୍’ ଓ ଗେଟେଙ୍କ ‘ଫ୍ରେଣ୍ଡ୍’ ଓ କିଙ୍ଗ୍‌ସ୍‌ଙ୍କ ‘ଥ୍ରେଣ୍ଡ୍‌ଓଫ୍ ହୋ’ ପ୍ରଭୃତି ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକ ତାଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ସୁଖ ଲାଗୁଥାଏ । ସାବରମଣୀ ଆଶ୍ରମବାସୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି ଆକାରରେ ସେ ଖଣ୍ଡିଏ ଛୋଟ ବହି ୧୯୩୦ରେ ଫେରବାଡ଼ା ଜେଲ୍‌ରେ ଲେଖିଥିଲେ ; ଏଥର ସେଇ ପୁସ୍ତିକାର ସଂଶୋଧନ, ପରିବର୍ଦ୍ଧନ ଓ ପରିବର୍ଦ୍ଧନରେ ମଧ୍ୟ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ଏ ପୁସ୍ତକଟିର ନାମ ସେ ରଖିଥିଲେ ‘ଫେରବାଡ଼ା ମନ୍ଦିରରୁ’ : ମନ୍ଦିର ଅର୍ଥ ଦେବାଳୟ ; ଜେଲ୍-

ଖାନାରେ ଭଗବତ୍ ଉପାସନାପାଇଁ ପ୍ରଣୟ ସୁଯୋଗ ମିଳୁଥିବାରୁ ସେ ଜେଲଖାନାକୁ ମନ୍ଦିର ଆଖ୍ୟା ଦେଇଥିଲେ । ଭଗବାନ କ’ଣ ଓ ମନୁଷ୍ୟର ଆଦର୍ଶ ଜୀବନଚର୍ଯ୍ୟା କିପରି ହେବା ଉଚିତ—ଏ ବିଷୟରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରା, ଏହି ସୁସ୍ଥକରୁ ଓ ବେଳେ ବେଳେ ଏ ବିଷୟରେ ସେ ଲେଖିଥିବା ସମ୍ବାଦପତ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧରୁ ଓ ତାଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତାରୁ, ମିଳେ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତରେ ‘ଭଗବାନ୍ ସତ୍’—ଅଛନ୍ତି ।

ସତ୍ୟର ଅର୍ଥ, ଯାହା ସର୍ବବାଞ୍ଛସମ୍ମତ ; ସତ୍ୟର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ସତରୁ । ସତର ଅର୍ଥ, ଯାହା ଅଛି । ଭଗବାନ୍ ସତ୍, ଅର୍ଥାତ୍ ଭଗବାନ୍ ଅଛନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତରେ, ‘ସୃଷ୍ଟିରେ ମୁଁ ଯାହା ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଅନୁଭବ କରୁଛି ବା ଦେଖୁଛି ତାହା ସ୍ଥାୟୀ ନୁହେଁ ; ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଏକମାତ୍ର ଭଗବାନ୍ ଅଛନ୍ତି ଓ ସ୍ଥାୟୀ ଅଟନ୍ତି ।’ ତାଙ୍କ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ଆଉ ସବୁ ମାୟା; ଭଗବାନ୍ ହିଁ ଏକମାତ୍ର ସତ୍ ବସ୍ତୁ ।

ଗାନ୍ଧୀ, ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ବହୁବାର ଭଗବାନଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ବ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ସେ ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି, ‘ରହସ୍ୟାବୃତ ଓ ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ଏଭଳି ଏକ ଶକ୍ତି ଅଛି, ଯାହା କି ସର୍ବତ୍ର ବ୍ୟାପ୍ତ । ଏ ମହାଶକ୍ତିକୁ ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରି ନ ପାରିଲେ ହେଁ, ଅନୁଭବ କରି ପାରୁଛି । ଏହି ଅଦୃଶ୍ୟ ଶକ୍ତି ଅନୁଭୂତ-ଗମ୍ୟ ହେଲେ ହେଁ ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ କରି ହୁଏନାହିଁ । ତାହାର କାରଣ, ଏହା ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଞ୍ଜିତ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ଅନୁଭୂତ ଅନ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦାର୍ଥଠାରୁ ଏହା ପୃଥକ୍ ।’

ଆତ୍ମିକ୍ୟରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ସେ ପୁଣି କହିଛନ୍ତି, ‘କିନ୍ତୁ ଭଗବାନଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ବ କେତେକାଂଶରେ ପ୍ରମାଣଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧ କରିବା ସଂଭବ... । ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟିରେ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶୃଙ୍ଖଳା ବିଦ୍ୟମାନ । ସୃଷ୍ଟିର ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମ ସମସ୍ତେ ଏକ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଚଳି ରହିଛନ୍ତି । ଏହି ବିଶ୍ୱନିୟମ ଅବୋଧ ନୁହେଁ—କୌଣସି ଅବୋଧ, ଅଳ୍ପ ନିୟମ ମାନବସୃଷ୍ଟିକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିବା ଅସଂଭବ । ଏହି ଯେଉଁ ଶୃଙ୍ଖଳା ବା ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଜୀବଜଗତ୍ ଆତଯାତ ହେଉଛି, ତାହାହିଁ ଭଗବାନ୍... । ମୁଁ, ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ହେଲେହେଁ, ଅନୁଭବ କରି ପାରୁଛି ଯେ, ମୋର ଶ୍ରେୟାଂଶେ ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟି ପଦାର୍ଥ ନିରନ୍ତର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଉଥିବା ସ୍ଥଳେ, ପ୍ରତ୍ୟହ ନାଶ ହେଉଥିବା ସ୍ଥଳେ, ଏ ସମସ୍ତ ନିଶ୍ଚରତା ଭିତରେ ଏଭଳି ଗୋଟିଏ ଚେତନ ଶକ୍ତି

ରହିଛି, ଯାହାର ଆଦୌ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉନାହିଁ ; ତାହା ଚିରନ୍ତନ ରହି-
 ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି, ପ୍ରଳୟ ଓ ପୁନଃସୃଷ୍ଟିର କାରଣ ହେଉଛି । ସେହି ଶକ୍ତି ବା
 ସନାତନ ଚେତନାର ନାମ ପରମେଶ୍ୱର... । ମରଣ ଭିତରେ ଜୀବନ
 ରହିଛି, ଅସତ୍ୟରେ ସତ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ରହିଛି, ଅନ୍ଧକାର ଭିତରେ ଆଲୋକ
 ବିଦ୍ୟମାନ । ତେଣୁ ମୁଁ ସ୍ଥିର କରିଛି, ଭଗବାନ ହିଁ ଜୀବନ, ଚିରନ୍ତନ ସତ୍ୟ
 ଓ ଅବିନାଶୀ ଆଲୋକ । ସେ ହିଁ ପ୍ରେମ । ସେ ହିଁ ନିତ୍ୟ, ଶିବ ଓ ସୁନ୍ଦର ।’

ଯୁକ୍ତିବାଦରେ ଶିଶୁରସଞ୍ଚର ବଳିଷ୍ଠ ପ୍ରମାଣ ଦେବାକୁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା
 କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି, ‘କିନ୍ତୁ କେବଳ ବୁଦ୍ଧିର ଗମ୍ୟ
 ହେଲେ ଭଗବାନଙ୍କ ଭଗବତ୍ୱର ଯଥାର୍ଥତା ରହିବ ନାହିଁ । ଭଗବାନ ଯେ
 ହୃଷୀକେଶ ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ହେବ, ଯଦି ସେ ଆମ ହୃଦୟର ଅଧୀଶ ହେବେ
 ଏବଂ ଆମ ହୃଦୟର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିପାରିବେ । ଭକ୍ତର ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷୁଦ୍ର
 କ୍ଷୁଦ୍ର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଶିଶୁରଙ୍କ କୃପାର ପ୍ରକାଶ ହେଲେ ଯାଇ ତାଙ୍କୁ ଭକ୍ତବତ୍ସଲ
 ବୋଲି ମାନିବାକୁ ହେବ । ଭଗବାନଙ୍କ ଏ ଶକ୍ତିର ପ୍ରକାଶ ଦେଖିବାକୁ
 ହେଲେ ପଞ୍ଚ ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରିୟଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଯେତିକି ଧାରଣା ହେବା
 ସଂଭବ, ତହିଁରୁ ଅଧିକ ଶିଶୁରାନୁଭୂତ ହେବା ଦରକାର । ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭୂତ
 ଅନେକ ସମୟରେ ସତ୍ୟ ପରି ପ୍ରଜ୍ଞାତ ହୁଏ ; କିନ୍ତୁ ଏହା ଯେତେ ବାସ୍ତବ
 ମନେ ହେଉ ନା କାହିଁକି, ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭୂତ ଅନେକ ସମୟରେ ମିଥ୍ୟା ବୋଲି
 ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ, ଓ ଭ୍ରାନ୍ତିର କାରଣ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଅନୁଭୂତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଞ୍ଜଳି
 ହେଲେ ମିଥ୍ୟା ଓ ଭ୍ରାନ୍ତିର ଅବକାଶ ରହେନାହିଁ । ଏହି ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଞ୍ଜଳିର
 ଅବବୋଧର ବାସ୍ତବତା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ବାହ୍ୟ ପ୍ରମାଣର ଆବଶ୍ୟକ
 ହୁଏ ନାହିଁ ; ଯେଉଁମାନେ ନିଜ ଅନ୍ତରରେ ଭଗବାନଙ୍କ ସତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି
 କରିଥାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଆଚରଣ ଓ ଚରଣର ଶୁଦ୍ଧତାରେ ଭଗବତ୍ସତ୍ତ୍ୱ
 ଆପେ ଆପେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଯାଏ ।’

ଉପରେ ସେ ଯାହା କହିଲେ, ତାହା ଭଗବତ୍ ସତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରମାଣ
 କରିବାକୁ ଅନ୍ୟତର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା । ଏଠାରେ ଯୁକ୍ତିକୁ ଆଶ୍ରୟ ନ କରି,
 ମାନସୀୟ ଆଚରଣର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରମାଣର ସେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ
 ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ଯେ, ‘ବିଶ୍ୱାସ ଯୁକ୍ତିର ଅପେକ୍ଷା ରଖେନାହିଁ’ । ତେଣୁ
 ସେ କହିଛନ୍ତି, ‘ନୈତିକତା, ସତ୍ୟ ଓ ପ୍ରେମର ଶ୍ରେଷ୍ଠତାକୁ ମାନିଯାଇ,
 ସେଇ ମାନ, ସତ୍ୟ ଓ ପ୍ରେମର ଅନୁକୂଳରେ ବିଶ୍ୱସ୍ତୁ ରୁଚିତ ହେଉଛି

ବୋଲି ସ୍ତ୍ରୀକାର କରିଯିବା ସବୁଠାରୁ ଶ୍ରେୟସ୍କର ପଛା ବୋଲି ମନେ ହୁଏ... । ସୃଷ୍ଟିରୁ ସମସ୍ତ ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବାକୁ ଆମେ ସମର୍ଥ ହେଲେ ତ ଭଗବାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ହୋଇଯିବା ! ସମୁଦ୍ରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜଳକଣାରେ ସମୁଦ୍ରର ମହମାୟାତାର ଅଂଶ ଅଛି ବୋଲି କ’ଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜଳକଣା ସମୁଦ୍ର ବୋଲାଇବ ?’ ସେହିପରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାନବଠାରେ ଐଶୀ ଶକ୍ତିର ଅଂଶ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ ହେଁ, ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଈଶ୍ଵର ନୁହନ୍ତି, ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଐଶୀ ଶକ୍ତିର ସମଗ୍ରାନୁଭୂତି ପାଇଁ ସମର୍ଥ ନୁହନ୍ତି । ଶଙ୍କରଙ୍କ ପରି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହିନ୍ଦୁ ମନ୍ତ୍ରଷି ମଧ୍ୟ ‘ନେତ, ନେତ’ ଅର୍ଥାତ୍ ‘ଭଗବାନ୍ ଏହା ନୁହନ୍ତି’, ‘ଭଗବାନ୍ ତାହା ନୁହନ୍ତି’ ଠାରୁ ତାଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଅଧିକ କିଛି କହିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ।’

ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନେ ଭଗବାନଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ଵ ଅସ୍ତ୍ରୀକାର କରିବାରେ ବାଧା ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ କେବଳ ପ୍ରଥମ ଯୌବନ ବ୍ୟଙ୍ଗତ ଗାନ୍ଧୀ କେବେ ଭଗବାନଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ଵ ଅସ୍ତ୍ରୀକାର କରି ନାହାନ୍ତି । ସେ କହିଥିଲେ ‘ମୁଁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ଵାସ କରେ ଯେ, ଭଗବତ୍ ଇଚ୍ଛା ବ୍ୟତିରେକେ ଘାସ ଗଛଟିଏ ସୁଦ୍ଧା ଜନ୍ମ ହୁଏ ନାହିଁ କି ହଲରେ ହୁଏ ନାହିଁ...ଆମ ଆଙ୍ଗୁଠି ଅଗ ନଖ ଓ ଆଙ୍ଗୁଠିର ମାଂସଠାରୁ ଭଗବାନଙ୍କ ସହିତ ଆମର ଅଧିକ ନିକଟତର ସଂବନ୍ଧ... । ମୁଁ ଏହା ବି କହୁଛି ଯେ, ତୁମେ ଓ ମୁଁ ଏ ଘରେ ବସିଛେଁ, ଏକଥା ସତ୍ୟ ବୋଲି ମୋର ଯେତକି ପ୍ରମୋଦ ହେଉଛି, ଭଗବାନଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ଵ ବିଷୟରେ ମୋର ତହିଁରୁ ଅଧିକ ପ୍ରମୋଦ ଅଛି... । ତୁମେ ମୋର ଆଖିକୁ ତାଡ଼ି ଦେଲେ ମୁଁ ମରିବି ନାହିଁ; ତୁମେ ମୋ ନାକ କାଟି ଦେଲେ ମୁଁ ମରିବି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ତୁମେ ଯଦି ମୋର ଈଶ୍ଵରବିଶ୍ଵାସକୁ ମୋ’ଠାରୁ କାଢ଼ି ନିଅ, ତେବେ ମୁଁ ମୃତ ବୋଲି ଜାଣିବି ।’

ଅଧିକନ୍ତୁ, ଗାନ୍ଧୀ ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିଶ୍ଵାସ କରୁଥିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭଗବାନ୍ ତାଙ୍କୁ ବହୁମାତ୍ରାରେ ଓ ଘନିଷ୍ଠ ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିଲେ । ସେ ନିରାଶ୍ରୟ ଭାବେ କହିଛନ୍ତି, ‘ମୋ ଜୀବନରେ ମୁଁ ଲୋକଙ୍କ ମନଲାଗି, ଯାହା କିଛି କରିଛି ତାହା ମୁଁ ବୁଦ୍ଧିବଳରେ କରି ନାହିଁ, କରିବି ମୋ ସ୍ଵତଃସ୍ପୃହ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ପ୍ରେରଣାରେ—ମୋ ମତରେ ତାହାହିଁ ଭଗବତ୍ ପ୍ରେରଣା । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ, ୧୯୩୦ର ଦାଣ୍ଡି ଲବଣ ଯାତ୍ରା କଥା ଧରାଯାଉ । ଲବଣ ଆଇନ ଭଙ୍ଗ କରିବାର ଉଦ୍ୟମ ଠିକ୍

କେଉଁ ରୂପ ଧରିବ, ସେ ବିଷୟରେ ମୋର କିଛି ନିମାସ ପରିକଳ୍ପନା ନୁହେଁ । ପଣ୍ଡିତ ମୋତିଲାଲଙ୍କ ପ୍ରମୁଖ ବନ୍ଧୁମାନେ ମୋଠାରୁ କୌଣସି ସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା ନ ପାଇ, ମୁଁ କ’ଣ କରିବାକୁ ଯାଉଛି, କିଛି ଜାଣି ନ ପାରିବାରୁ ଚିଡ଼ି ଯାଇଥିଲେ । ମୋର ନିଜର ତ କୌଣସି ସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା ନ ଥିଲା, ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କ’ଣ ବା କହିଥାନ୍ତି ? ଅରୁନକ ଭାବେ ହଠାତ୍ ମୋତେ କର୍ମପଦ୍ଧାଟା ଦିଶିଗଲା ; ତୁମେ ତ ଜାଣ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧାତ୍ମା ଦେଶର ଏ ମୁଣ୍ଡରୁ ସେ ମୁଣ୍ଡ ଯାଏଁ ତୋଳପାଡ଼ି ହୋଇଗଲା ।’

ଥରେ ଜଣେ କିଏ ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଥିଲେ, ‘ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଆନୁଗତ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଆପଣଙ୍କ ହୃଦୟରେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତା ଓ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ତ ଆସୁଥିବ ?’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ହଁ ଆସେ । ମୁଁ ଗୀତାର ବାଣୀରୁ ନିଃସନ୍ଦେହ ଭାବେ ଉପଲବ୍ଧ କରିଛି ଯେ, ଈଶ୍ୱରାନୁଗତ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ମନରେ ଯେଉଁ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ଆସେ, ତା’କୁ କେଉଁ ଦିଗରେ ଚଳାଇବାକୁ ହେବ ସେ ବିଷୟରେ ମଣିଷ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଣିଷ ନିଜ ଭାଗ୍ୟର ନିୟନ୍ତ୍ରା ବୋଲି କହିଲେ ଚଳିବ । ମଣିଷ କର୍ମ କରିବାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୋଲି ଯେ କର୍ମଫଳ ତା’ର ଆୟୁର୍ଭୀନ ସେ କଥା ନୁହେଁ । କର୍ମର ଫଳରେ ତା’ର ଆସକ୍ତି ଆସିଲେ, ସେ ଜଞ୍ଜାଳରେ ପଡ଼େ ।’

ନିଜର ଈଶ୍ୱରନିଷ୍ଠା ବିଷୟ ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ବୁଝାଇ ସେ କହିଛନ୍ତି, ‘ମୁଁ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ଅନୁଗତ ଭକ୍ତ ବୋଲି ଯେ ମୋତେ ଭଗବାନ୍ ତାଙ୍କର ବାଣୀ ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ଭାବେ ଶୁଣାନ୍ତି, ତାହା ନୁହେଁ । ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ, ଭଗବାନ୍ ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାନବର ହୃଦୟରେ ନିଜକୁ ପ୍ରକଟ କରନ୍ତି । ଆମେ କିନ୍ତୁ ଆମ ଅନ୍ତରତମ ପ୍ରଦେଶରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ତାଙ୍କ ମୃଦୁ ବାଣୀକୁ କାନ ଦିଏ ନାହିଁ । ଭଗବାନ୍ ରୂପବାନ୍ ହୋଇ ତ କାହା ଆଗରେ ଆସି ଉଭା ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ପ୍ରକାଶ ହୁଏ, ଝିପ୍ପା ଓ ଘଟଣାପ୍ରବାହରେ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଭଗବାନଙ୍କ ଆରାଧନା କି ଶକ୍ତିରେ କରୁଥିଲେ ? ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ଫଳ ହୁଏ ବୋଲି ସେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ସେ କହିଛନ୍ତି, ପ୍ରାତଃକାଳରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ଭଗବାନଙ୍କ ଦ୍ୱାର ଫିଟାଏ, ଓ ସଂଧ୍ୟାବେଳେ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାର ଭିତରୁ କଲେ । ଶରୀର ପାଇଁ ଖାଦ୍ୟ ଯେପରି ପ୍ରୟୋଜନ,

ମନ ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା ସେଇପରି... । ମୁଁ ପ୍ରାର୍ଥନା ନ କରି କିଛି କରେ ନାହିଁ... । ମୁଁ ଜ୍ଞାନଯୋଗୀ ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ବିନୀତ ଭାବେ ମୁଁ ଦାସ କରୁଛି ଯେ, ମୁଁ ପ୍ରାର୍ଥୀ, ଭକ୍ତ । ଭଗବତ୍ ପ୍ରାର୍ଥନାର ପ୍ରକାର ବିଷୟରେ ମୁଁ ବାଞ୍ଛା ବିଚାର କରେ ନାହିଁ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ନିଜ ନିଜର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଧାନ କରିପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଆନ୍ତରିକତା ନ ଥାଇ ଗୁଡ଼ାଏ ଫ୍ରୋଡ଼ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ମନୋନିବେଶ କରି ମୌନ ରହିବାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକୃତ ପ୍ରାର୍ଥନା ହୋଇଥାଏ ।' ତୁଣ୍ଡର କଥାକୁ ଏକାବେଳେକେ ଗୁଡ଼ି ମୌନଭାବେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରାଯାଇ ପାରେ ।

ପ୍ରାର୍ଥନା କଥା ଯାହା ହେଉ, ଭଗବତ୍-ପ୍ରାପ୍ତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାର୍ଗ କର୍ମଯୋଗରେ । ଦଶ ଦିନ ଲଗାଏତ୍ ଆମେରିକୀୟ ଧର୍ମଯାଜକ ଇ. ସ୍ଟାନ୍ଲି ଜୋନ୍ସ୍ ଓ ଗାର୍ସି ବହୁ ବିଷୟରେ, ବିଶେଷ କରି ଧର୍ମାଚରଣ ସମ୍ପର୍କରେ, ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ଦିନେ ଗାର୍ସି କହିଲେ, 'ମନେକର ଜଣେ ଲୋକ ସମୁଦ୍ରକୂଳରେ ବସି ସମୁଦ୍ରରେ ନଡ଼ା ଖଣ୍ଡେ ବୁଡ଼ାଇ ସେଇଥିରେ ଟୋପା ଟୋପା କରି ପାଣି କାଢ଼ି, ସମୁଦ୍ରକୁ ଶୁଖାଇଦେବ ବୋଲି ବିଚାରୁଛି । ଏ ଲୋକର ଯେତକ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ସେତକ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେ ଯାଇ ମଣିଷ ମୋକ୍ଷପଦ ପାଇପାରେ ।' ଗାର୍ସିଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ଡକ୍ଟର ଜୋନ୍ସ୍ ବୁଝିଲେ, ମଣିଷ କଠୋର, ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଉଦ୍ୟମଦ୍ୱାରା ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ମନକୁ ବଶ କରି ପାରିଲେ ଯାଇ ମୋକ୍ଷ ପାଇ ପାରିବ ବୋଲି ଗାର୍ସିଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ।

ଡକ୍ଟର ଜୋନ୍ସ୍ ନିଜର ବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରଖ୍ୟାପନ କରି କହିଲେ, 'କିନ୍ତୁ ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ଯେ, ମୋକ୍ଷପଦ ମଣିଷର ନିଜ ଚେଷ୍ଟାରେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ ; ଏହା ମିଳେ ଈଶ୍ୱରାନୁଗ୍ରହରେ । ସଦାଶିବପୁରୀ ଓ ଆମ୍ବନ୍ତାଶ୍ରମୀ ହୋଇ ମୁଁ ଭଗବାନଙ୍କ ପଦାଶ୍ରିତ ହେଲି ; ମୋର ଦୈନିକ ବ୍ୟଙ୍ଗତ ତାଙ୍କ ପାଖେ ନିବେଦନ କରିବାକୁ ମୋର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସଂବଳ ନ ଥିଲା । ବିଷ୍ଣୁପୁର କଥା, ସେ ମୋତେ ଗ୍ରହଣ କଲେ, ମୋର ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିକ୍ଷମା କଲେ ଏବଂ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ମନରେ ଯାବତ୍ଜୀବନ ତାଙ୍କର ଯଶୋଗାନ କରି ବୁଲିବାକୁ ସୁଯୋଗ ଦେଲେ । ମୋର ମୋକ୍ଷ ଚେଷ୍ଟା ଭଗବାନଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରେ ପ୍ରାପ୍ତ...' ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାନ୍ତର ଭକ୍ତ ଓ ମହାତ୍ମା ଗାର୍ସିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରେ ଏଇ ଗୋଟିକ ବିଷୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ।

ଡକ୍ଟର ଜୋନ୍ସ୍ ଆହୁରି କହିଛନ୍ତି, ‘ଏକଥା ଅବଶ୍ୟ ମୁଁ ଜାଣୁଛି ଯେ, ଶିଶୁରଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରେ ମୋଷ ମିଳେ ବୋଲି କହିଲେ, ମୋଷପ୍ରାପ୍ତି ଶସ୍ତ୍ରା ଓ ସହଜ ବୋଲି ଆପାତତଃ ମନେ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବରେ ତାହା ସେପରି ନୁହେଁ ; କାରଣ, ଥରେ ଭଗବତ୍-ଅନୁଗ୍ରହର ପାତ୍ର ହେଲେ ଯେ ମଣିଷ ଚରକାଳ ପାଇଁ ଅନୁଗ୍ରହକର୍ତ୍ତା ଭଗବାନଙ୍କର ଦାସ ହୋଇଯାଏ !’

ସେ ଯାହା ହେଉ, ଗାନ୍ଧୀ ଥିଲେ କଠୋର ସାଧନା ପଥର ପଥକ । ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା : ପ୍ରତ୍ୟେକ ମଣିଷକୁ ତା’ର କର୍ମଦ୍ୱାରା ଚିହ୍ନିତ ଯାଏ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଭଗବାନ୍ ଦାସ କରୁଥିଲେ, ସେ ମାନବର ସେବା କରନ୍ତୁ । ଗାନ୍ଧୀ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ମୋ ମନରେ ଯଦି ବିଶ୍ୱାସ ହୁଅନ୍ତା ଯେ, ହିମାଳୟର ଗୁମ୍ଫାରେ ଭଗବାନ ମିଳିବେ, ତେବେ ମୁଁ ଅବିଳମ୍ବେ ସେଇଠାକୁ ଚାଲିଯାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମୋର ଦୃଢ଼ ଧାରଣା, ଜନତାଠାରୁ ଦୂରରେ ମୁଁ ଭଗବାନଙ୍କୁ ପାଇବି ନାହିଁ ... । ତେଣୁ ମୁଁ ଜନତାକୁ ହିଁ ଜାଣେ । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ଜନତା ଭିତରେ ଭଗବାନ୍ ଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଦିବାରସ ମୁଁ ଜନତା ସାଙ୍ଗରେ କଟାଉଛି । ସେଇମାନଙ୍କ ସେବା ମୋ ଜୀବନର ପରମ ବ୍ରତ । ଏଥିରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ଓ ଶେଷ, କାରଣ ଘାନ ଜନତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଯେଉଁ ଭଗବାନଙ୍କର ଅଧିଷ୍ଠାନ, ତାଙ୍କର ବ୍ୟଘାତ ଅନ୍ୟ ରୂପରେ ମୁଁ ଭଗବାନଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରେନାହିଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଶିଶୁଜର ଶୀର୍ଷ ବିନ୍ଦୁରେ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ତାହାର ଗୋଟିଏ କୋଣରେ ସେ ନିଜକୁ ରଖିଥିଲେ ଓ ଆଉ କୋଣରେ ରଖିଥିଲେ ନିଜର ସଖା ମାନବକୁ । ତାଙ୍କ ମାତୃଶାସ୍ତ୍ର ଓ ସଦା-ବୃତ୍ତର ମୂଳଦୁଆ ଥିଲା ଏହି ଶିଶୁଜ ଉପରେ ।

ଭଗବତ୍-ବିଶ୍ୱାସୀର ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସତ୍ୟନିଷ୍ଠା ; କାରଣ, ସତ୍ୟ ହିଁ ଭଗବାନ୍ । ‘ସତ୍ୟ ହିଁ ଭଗବାନ୍’ ବୋଲି ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ସହସ୍ରବାର କହି ଯାଇଛନ୍ତି ।

‘ସ୍ବେଚ୍ଛାବାଦୀ ମନ୍ଦିରରୁ’ ନାମକ ପୁସ୍ତିକାରେ ଗାନ୍ଧୀ ଲେଖିଛନ୍ତି, ଚିନ୍ତା, କଥା ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ସବୁଥିରେ ସତ୍ୟ ଆଧାରିତ ହେବା ଦରକାର । ସତ୍ୟର ସେବାରେ ହିଁ ଆମ ଜୀବନର ଏକମାତ୍ର ସାର୍ଥକତା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିଚାରରେ ଏହି ସତ୍ୟ ଖାଲି ସାଧୁତା ନୁହେଁ, ତା ବାଦ୍ ଆଉ କିଛି । ଆମେ ଯଦି ‘ନଶ୍ୱର ଦେହ ହିଁ ଆମ୍ଭା’ ଏ ଧାରଣାରେ ବୁଦ୍ଧିକୁ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ରଖିବା, ତେବେ

ଶୁଦ୍ଧ ସତ୍ୟର ଅବଧାରଣା ଆମ ପକ୍ଷରେ ଅସଂଭବ ହୋଇ ପଡ଼ିବ ।... ଶୁଣି, ଅନ୍ଧକାରର ଶୃଙ୍ଖଳରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ମାନବସୃଷ୍ଟିର ମହାସାଗରରେ ନିଜକୁ ଲୀନ କରିଦେବାକୁ ହେବ ; ତେବେ ଯାଇ ପରମ ସତ୍ୟର ମହତ୍ତ୍ୱର ଆମେ ଅଂଶିଦାର ହୋଇ ପାରିବା । ଆମର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସତ୍ତ୍ୱ ଅଛି, ଏ ଧାରଣା ଭଗବାନ ଓ ଆମ ଭିତରେ ଅନ୍ତରାୟ ହୋଇ ରହିଯାଏ । ସେହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସତ୍ତ୍ୱର ଅଧ୍ୟାସ ଦୂର ହେଲେ ମଣିଷ ଭଗବାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏକ ହୋଇଯାଏ । ମହା ସମୁଦ୍ରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜଳବିନ୍ଦୁ, କ୍ଷୁଦ୍ର ହେଲେହେଁ ସମୁଦ୍ରର ମହତ୍ତ୍ୱର ଅଂଶିଦାର ହୋଇଥାଏ । ଯଦିଓ ନିଜର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସତ୍ତ୍ୱର ଉପଲବ୍ଧି ତା'ର ନ ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସମୁଦ୍ରର ବିନ୍ଦୁ ନିଜର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସତ୍ତ୍ୱର ଉପଲବ୍ଧି କରି ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇଯାଏ ସେତେବେଳେ ସେ ଶୁଖିଯାଏ, ଲୋପ ପାଇଯାଏ ।

ସତ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଭଗବାନ ଓ ବିଶ୍ୱମାନବ ସମାଜସଙ୍ଗେ ଏକାକାର କରିଦିଏ । ସତ୍ୟରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ଅହିଂସା । ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଏକ ସତ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ରୂପରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇପାରେ । ‘ସୈରବାଡ଼ା ମନ୍ଦିରରୁ’ ବହିରେ ଅଛି, ନିଜର ଅବବୋଧ ଅନୁସାରେ ସତ୍ୟକୁ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ଭଜିବାରେ ଦୋଷ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯେ ଯେଉଁ ରୂପରେ ସତ୍ୟକୁ ଦେଖୁଛି, ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ସେହି ରୂପରେ ତାକୁ ଧବୁବେଳେ ଭଜିବା ଉଚିତ । କିନ୍ତୁ ଆମଠାରୁ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ଯେଉଁମାନେ ସତ୍ୟକୁ ଭଜୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଯଦି ଆମେ ଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ବସିବା, ତେବେ ଆମେ ସତ୍ୟ-ପଥରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇଯିବା । ଅନ୍ୟକୁ ମାରି ବା ଆଘାତ କରି ଆମେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ପାଇବା କିପରି ? ଖାଲି ଶାନ୍ତ ହୋଇ ରହିଲେ ବା ହିଂସାରୁ ନିବର୍ତ୍ତି ରହିଲେ ଅହିଂସା ହେଲା ବୋଲି କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅହିଂସା ଅର୍ଥ ପ୍ରେମ—ମନରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅହିଂସା ଆସିଲେ ମନରୁ ମନ୍ଦଚିନ୍ତା ଦୂର ହୋଇଯିବ, କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନ କରିବାକୁ ଅତିବ୍ୟଗ୍ରତା ଗୁଡ଼ିକ ହୋଇଯିବ, ମିଥ୍ୟା ଓ ଅସ୍ୱପ୍ନାର ଅବକାଶ ରହିବ ନାହିଁ ।

ପ୍ରଥମେ ସତ୍ୟ ; ଦ୍ୱିତୀୟରେ ଅହିଂସା ବା ପ୍ରେମ, ତୃତୀୟରେ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ । ‘ଯଦି ଜଣେ ପୁରୁଷ ବା ସ୍ତ୍ରୀ ଆଜି ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀ ବା ପୁରୁଷକୁ ନିଜର ସମସ୍ତ ପ୍ରେମ ଅର୍ପଣ କରେ, ତେବେ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ତା' ହୃଦୟରେ ଆଜି କି ଭାବ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହିବ ? ଏଭଳି ଧାର୍ମିକ ପ୍ରେମର

ଅର୍ଥ : ଆମ ଦୁହିଁଙ୍କ କଥା ହିଁ ଆମର ଧ୍ୟେୟ, ବାକୀ ସମସ୍ତେ ନରକକୁ ଗଲେ ବି ଆମର କିଛି ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ... । ଏଭଳି ବିଚାରୁଥିବା ଲୋକେ ବଞ୍ଚି-ପ୍ରେମର ଉଚ୍ଚ ଶିଖରକୁ ଉଠିବା ଅସଂଭବ ।’

ତେବେ କ’ଣ ଯେଉଁମାନେ ବିଭା ହୋଇଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନ ଏକାବେଳେ କ’ଣ ? ନା, ‘ଯଦି ବିବାହ ପଡ଼ି ପତ୍ନୀ ନିଜ ନିଜକୁ ଭାଲ ଭଉଣୀ ବୋଲି ଦୃଢ଼ ଧାରଣା କରି ପାରିବେ ତେବେ ବିଶ୍ୱମାନବର ସେବା ପାଇଁ ସେମାନେ ସମର୍ଥ ହେବେ । ଆଶ୍ରମର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସିନୀଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ହିଁ ଥିଲା ଚରମ ସାଧନା । ଇତର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ପାଇଁ ଅବଶ୍ୟ, ‘ଯୌନ ସଂପର୍କ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ଏଥିରେ ଲଜ୍ଜିତ ହେବାର ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସନ୍ତାନ-ଉତ୍ପାଦନ ହିଁ କାମୋପଶେଷର ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେବା ଦରକାର । ଏଥିରେ ସନ୍ତାନ କାମନା ବ୍ୟକ୍ତ କେବଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟତୃପ୍ତିର ଆସକ୍ତି ରହିଲେ, ତାହା ଉଗବାନ୍ ଓ ମାନବ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରତି ଦ୍ରୋହ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ... । ଇନ୍ଦ୍ରିୟାସକ୍ତି ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଧନରେ ଅନ୍ତରାୟ ହୋଇଥିଲା ।’

ଆଶ୍ରମବାସୀଙ୍କୁ ଆହୁରି ଗୋଟିଏ ନିଦେଶ ଦିଆ ହୋଇଥିଲା— ତାହା ଅସ୍ତେୟ (ଅତୌର୍ଯ୍ୟ) । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସଂପତ୍ତି ନ କରିବା ଥିଲା ଏହି ‘ଅସ୍ତେୟ’ର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ‘ନିଜର ଅଭାବର ମାତା ବା ପରିମାଣ ବଢ଼ାଇବା ଯଥାର୍ଥ ସଭ୍ୟତା ନୁହେଁ । ଚେଷ୍ଟା କରି, ସୁଇଚ୍ଛାରେ ନିଜର ଅଭାବ କମାଇବା ହିଁ ପ୍ରକୃତ ସଭ୍ୟ ମାନବର ଲକ୍ଷଣ... ।’

ଗାର୍ଲୀ ଜଣେ ବରୁଣ୍ଡା ଥରେ କହିଥିଲେ, ‘ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ଭାଲ ହେବା ତାହା ନାହିଁ କି କାର୍ଯ୍ୟ । ଆମର ଯେତିକି ଯୋଗ୍ୟତା ଓ କୃତଜ୍ଞ ଅଛି ଆମ ପିଲାଙ୍କର ତହିଁରୁ କମ୍ ରହିବ, ଏପରି ଆଶଂକା କରିବା କାହିଁକି ? ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ପଇସା ସଂଗ୍ରହ କରିବାଦ୍ୱାରା ଜଣାଯିବ, ଆମର ପିଲାଙ୍କ ସାମର୍ଥ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ ।’ ଉଗବାନଙ୍କଠାରେ ବି ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ । ଧନ ଓ ସଂପତ୍ତି ପ୍ରତି ଲୋଭ ମାନସିକ ଭୟରୁ ଜାତ ହୁଏ । ଭୟ ହିଁ ହିଂସାର ହେତୁ । ଭୟର ଅନ୍ୟ ନାମ ଅସାଧୁତା । ଅଭୟ ହିଁ ସତ୍ୟ, ଉଗବାନ୍ ଓ ପ୍ରେମର ଗୁଣାଂଶ । ସବୁ ଗୁଣଙ୍କ ଭିତରେ ଏହା ହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ଅନ୍ୟ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ହେଲା : ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା-ବର୍ଜନ—ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱ-ବାସୀଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରୀତି ଓ ସେମାନଙ୍କର ସେବାପାଇଁ ଉନ୍ମୁଖତା ଏହାର

ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ; ‘ଗେଟି ପାଇଁ ଶ୍ରମ’, ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟହ ନିୟମିତ ଭାବେ ଖାଦ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ସକାଶ ଶରୀର ଶ୍ରମ ; ସମସ୍ତ ଧର୍ମମତ ପ୍ରତି ସହସ୍ତୁତା ; ବିନୟ ଏବଂ ଶେଷରେ, ସୂତାକଟା ଓ ‘ବୈଦେଶିକଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସମ୍ମାନ ନ ଥାଇ ଭାରତର ଜାତୀୟ ଅର୍ଥନୀତିର ବିକାଶ ପାଇଁ ଗ୍ରାମ୍ୟ-ଉଦ୍ୟୋଗ ।

ଆଶ୍ରମ ବାହାର ଲୋକଙ୍କ କଥା ତେଣେ ଥାଉ, ଆଶ୍ରମବାସୀଙ୍କ ଭିତରୁ କେହି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଏହି କଠୋର କର୍ମପଦ୍ଧତିକୁ ପୂର୍ବପୁର ପାଳିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । କେବଳ ସେ ହିଁ ନିଜ ଆଦର୍ଶର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ ।

ବନ୍ଦୀ-‘ମନ୍ଦିରରେ’ ଗାନ୍ଧୀ ଭଗବତ୍ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଓ ତାଙ୍କ ମାତିଶାସ୍ତ୍ର ଉପରେ ତାଙ୍କର ଏହି ନିର୍ଦ୍ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ସଂପାଦନ କରିବା ବେଳେ ଭାରତ, ଆଧୁନିକ ଇତିହାସର ସବୁଠାରୁ ଉଦ୍‌ବେଗକର ପକ୍ଷ ଆଡ଼କୁ ଆଗେଇ ଚାଲିଥାଏ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଜୀବନ କିପରି ରକ୍ଷା ପାଇବ ତାହା ହିଁ ଥିଲା ଏ ପକ୍ଷର ଉଦ୍‌ବେଗର ମୂଳ କାରଣ ।

ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ସେପ୍ଟେମ୍ବର, ୧୯୩୨ରେ ଭାରତରେ ଯେଉଁ ଉଦ୍‌ବେଗ ଓ ମାନସିକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ହୋଇଥିଲା ତାହାର ତୁଳ୍ୟ ଅବସ୍ଥା ଖୋଜିବାକୁ ଆମକୁ ଯିବାକୁ ହେବ ୨୩ ଶହ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଆଥେନ୍ସକୁ । ସେତେବେଳେ ସେଠାରେ ବନ୍ଧୁମାନେ, ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ଆବଦ୍ଧ ସନ୍ଦେଶିକଙ୍କ ଚାରିପଟେ ଘେରିଯାଇ, ମୃତ୍ୟୁକୁ ଏଡ଼ିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଅନୁଯୋଗ କରୁଥିଲେ । ସନ୍ଦେଶିକଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟମାନେ ସେତେବେଳେ ଯେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନମାନ ପଚାରିଥିଲେ, ଓ ସେ ଯାହା ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ, ତାହାର ବିବରଣୀ ପ୍ଲେଟୋ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ମୃତ୍ୟୁରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବାକୁ ଶିଷ୍ୟମାନେ ଲଗାଇବାରେ ସନ୍ଦେଶିକ୍ ମୃଦୁହାସ୍ୟ କରିଥିଲେ, ... ଏବଂ ଆତ୍ମାର ମୃତ୍ୟୁ ନାହିଁ ବୋଲି ସେମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇଥିଲେ ।’

‘୧୯୩୨ ସେପ୍ଟେମ୍ବରରେ ଭାରତର ଯେଉଁ ମନସ୍ତାପ’ ହୋଇଥିଲା, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସେ ମନସ୍ତାପ ସେ ବର୍ଷର ଆରମ୍ଭବେଳୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ସେ ସମ୍ଭାବନାପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ ଯେ, ଭାରତ ପାଇଁ ଯେଉଁ ସଂବିଧାନର କଳ୍ପନା ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର କରୁଛନ୍ତି ସେଥିରେ, ପୂର୍ବପରି ଖାଲି ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନୁହେଁ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ବା ଦଳିତ ଜାତିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର

ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେବ । ଏ ଖବର ପାଇ ସେ, ୧୯୩୭, ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୧ ତାରିଖରେ, ଭାରତସରକାର ସାର୍ ସାମୁଏଲ୍ ହୋର୍କ୍ସ ପାଖକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ପତ୍ର ଦେଇଥିଲେ ।

ସେଥିରେ ଗାନ୍ଧୀ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଦଳିତ ଜାତିଙ୍କ ପାଇଁ ପୃଥକ୍ ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ଓ ସମଗ୍ର ହିନ୍ଦୁଜାତିର ଅନିଷ୍ଟ ହେବ... । ଦଳିତ ଜାତିଙ୍କ ପାଇଁ ପୃଥକ୍ ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀ ହେବାଦ୍ୱାରା ହିନ୍ଦୁ ଜାତି ଭାଗ ଭାଗ ହୋଇଯିବ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଭେଦଭାବର ସୃଷ୍ଟି ହେବ... । ଏହାଦ୍ୱାରା ଅବଶ୍ୟ ଦଳିତ ଜାତିମାନଙ୍କର ରାଜନୀତିକ ଲାଭ ହେବ । ଏହା ଯେତେ ସ୍ପଷ୍ଟହୀନ ହେଲେ ବି, ଧର୍ମ ଓ ମାତି ଦୃଷ୍ଟିରେ ସମଗ୍ର ଜାତିର ଯେଉଁ ମହାନ ହାନି ହେବ ତା’ ତୁଳନାରେ ଏହି ରାଜନୀତିକ ଲାଭ ଗୁରୁତର ନୁହେଁ ।’ ଏ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସରକାର ଯଦି ଅସ୍ପୃଶ୍ୟଙ୍କ ପାଇଁ ପୃଥକ୍ ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରନ୍ତି, ତେବେ ‘ମୁଁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଆମର ଅନୁମତି ଦେବି’ । ଗାନ୍ଧୀ ଏକଥା ଭଲ କରି ଜାଣିଥିଲେ ଯେ, ସେତେବେଳେ ସେ ବନ୍ଦୀ ହୋଇ ସରକାରଙ୍କ ଦାୟିତ୍ୱରେ ଥିବାରୁ, ଏ ଅନୁମତିଦ୍ୱାରା ସରକାର ବଡ଼ ଅଡ଼ୁଆରେ ପଡ଼ିବେ । ତେଣୁ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ମୋର ମତର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ବା ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ଏ ଅନୁମତିର କଲ୍ୟାଣ କରନାହିଁ । ଏଭଳି ଅବସ୍ଥାରେ ଅନୁମତି କରିବା ମୋର ସ୍ୱଭାବଗତ ।’

ଭାରତ-ସରକାର ଏପ୍ରିଲ ୧୩ ତାରିଖରେ ବନ୍ଦୀ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଏ ପତ୍ରର ଉତ୍ତର ପଠାଇଥିଲେ । ସେଥିରେ ସେ ଜଣାଇ ଦେଇଥିଲେ ଯେ, ଏ ବିଷୟରେ ସରକାର କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରନାହାନ୍ତି; ଓ ତାହା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତ ବିଚାରକୁ ନିଆଯିବ ।

୧୯୩୭, ଅଗଷ୍ଟ ୧୭ ତାରିଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ବିଷୟରେ କିଛି ଘଟିନ ଥିଲା । ସେ ଦିନ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ରାମ୍ପେ ମ୍ୟାକ୍ଡୋନାଲ୍ଡ୍ ଘୋଷଣା କରିଦେଲେ ଯେ, ମୁସଲମାନଙ୍କ ପରି ଅସ୍ପୃଶ୍ୟଙ୍କ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ, ପୃଥକ୍ ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ଚିନ୍ତିତ ସରକାର ସ୍ଥିର କରଇଛନ୍ତି ।

ତହିଁ ଆରମ୍ଭର ଗାନ୍ଧୀ, ରାମ୍ପେ ମ୍ୟାକ୍ଡୋନାଲ୍ଡ୍ଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖିଲେ, ‘ଆପଣଙ୍କ ଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିରୁଦ୍ଧରେ ମୁଁ ପ୍ରାଣପାତ କରି ଲଢ଼ିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଉଛି । ମୁଁ ଯେଉଁ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଅଛି ସେଥିରେ ମୋର

ଲଢ଼ିବାକୁ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଉପାୟ ଅଛି : ମୁଁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଖାଦ୍ୟ ନ ଖାନ୍ତି ଆମରଣ ଅନଶନ କରିବାକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବ । କେବଳ ପାଣି ପିଇବି, ସେଥିରେ ଲୁଣ, ବା ସୋଡ଼ା ଟିକିଏ ପକାଇଲେ ପକାଇବି, ବା ନ ପକାଇବି । ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୦ ତାରିଖ ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ ହେବାର କଥା ।

୧୯୩୨, ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୮ ତାରିଖରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ମ୍ୟାକ୍ଡୋନାଲ୍ଡ୍ ତାଙ୍କ ସରକାରୀ ବାସଭବନ, ୧୦ ନମ୍ବର ଡାଉନିଂ ଷ୍ଟ୍ରିଟ୍ ଠିକଣାରୁ ଗାର୍ସିଙ୍କ ଚିଠିର ଖୁବ୍ ଲମ୍ବା ଉତ୍ତର ଖଣ୍ଡେ ପଠାଇଲେ । ସେଥିରେ ସେ ଲେଖିଲେ ଯେ ଗାର୍ସିଙ୍କ ଚିଠି ପାଇ ସେ ଅତିଶୟ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଛନ୍ତି ଏବଂ, ‘ଏକଥା ମଧ୍ୟ କହିରଖୁଛି ଯେ ସେ ପତ୍ର ପାଇ ମୁଁ ଅନ୍ତରରେ ଗଭୀର ବେଦନା ଅନୁଭବ କରିଛି ।’ ଗାର୍ସି ସରକାରଙ୍କ ନିଷ୍ପତ୍ତିକୁ ଭୁଲ୍ ବୁଝିଛନ୍ତି । ଗାର୍ସିଙ୍କର ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଣା । ଭାରତ ସରକାର ଗାର୍ସିଙ୍କର ଏଇ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଓ ସାର୍ ସାମୁଏଲ୍ ହୋରଙ୍କୁ ସେ ଦେଇଥିବା ପତ୍ରକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ‘ବ୍ୟବସ୍ଥାସମ୍ପ୍ରଦାନଙ୍କରେ ଦଳିତ ଜାତିମାନେ ତାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅନୁପାତରେ ନ୍ୟାୟ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ପାଇବା ଉଚିତ ବୋଲି ଆନ୍ଦୋଳନେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଁ । ସେଭଳି ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ପାଇଁ ଆଇନଗତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ଆମର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହେଲା । ତତ୍ସତ୍ତ୍ୱେ, ସମଗ୍ର ହିନ୍ଦୁ ଜାତିଠାରୁ ଦଳିତ ସଂପ୍ରଦାୟର ଲୋକେ ଯେପରି ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ନ ହେବେ ସେଥିପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଆମେ ସାବଧାନ ରହି ଯଥୋଚିତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛୁ ।’

ଏହିପରି ଉପହମ କରି ମ୍ୟାକ୍ଡୋନାଲ୍ଡ୍ ସରକାରୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମର୍ଥନ କରି ବଳିଷ୍ଠଭାବେ ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ିଥିଲେ, ‘ସରକାର ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି ତଦନୁସାରେ ଦଳିତ ଜାତିର ଲୋକେ ହିନ୍ଦୁ ଜାତିର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ରହି ହିନ୍ଦୁ ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀରେ ଅନ୍ୟ ହିନ୍ଦୁ ଭୋଟରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମକକ୍ଷଭାବେ ଭୋଟ ଦେବେ ।’ ଗାର୍ସି ନିଜେ ଏହାହିଁ ଦାବୀ କରୁଥିଲେ । ‘କେବଳ ପ୍ରଥମ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ, ହିନ୍ଦୁ ସଂପ୍ରଦାୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ, ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ସଂରକ୍ଷିତ ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀରେ ସେମାନେ ପୃଥକ୍‌ଭାବେ ନିଜ ପ୍ରତିନିଧି ପଠାଇବାକୁ ଅଧିକାର ପାଇ, ନିଜର ଅଧିକାର ଓ ସ୍ୱାର୍ଥ ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ସୁଯୋଗ ପାଇବେ ମାତ୍ର...’

ଅର୍ଥାତ୍, ମ୍ୟାକ୍ଡୋନାଲ୍ଡ ପରିଷ୍କାର କରିଦେଲେ ଯେ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ-ମାନେ ହିନ୍ଦୁ ନିବାରନମଣ୍ଡଳୀରେ ଘୋଷ୍ଟ ଅଧିକାର ପାଇବେ । ତାହାଦ୍ୱାରା, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସଂରକ୍ଷିତ ନିବାରନ ମଣ୍ଡଳୀରେ ଆଉ ଥରେ ଘୋଷ୍ଟ ଦେବେ । ମ୍ୟାକ୍ଡୋନାଲ୍ଡ ଜଣାଇ ଦେଲେ, ଏଇପରି ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନେ ‘ଦୁଇଥର ଘୋଷ୍ଟ’ ଦେଇ ପାରିବେ । ଗାରୀ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସମର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଥିରେ ସେ ଆପଣି କରିବାର ନୁହେଁ ବୋଲି ମ୍ୟାକ୍ଡୋନାଲ୍ଡ ଲେଖିଥିଲେ ।

ମ୍ୟାକ୍ଡୋନାଲ୍ଡ ପୁଣି ଜଣାଇଥିଲେ, ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୋଇଛି ତା’ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥାସଭ୍ୟମାନଙ୍କରେ କେତୋଟି ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇ ପାରିଥାନ୍ତା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭ୍ୟରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାଧିକ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ଭିତରେ କେତୋଟି ସ୍ଥାନ ଅଲଗା କରି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ପାଇ ପାରିଥାନ୍ତେ ସିନା, ‘କାର୍ଯ୍ୟତଃ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାସଭ୍ୟ ମେମ୍ବର, ସବର୍ଣ୍ଣଜାତି ସଂଖ୍ୟାଧିକ ଥିବା ନିବାରନ ମଣ୍ଡଳୀରୁ ଏହି ସବର୍ଣ୍ଣଜାତି ମେମ୍ବରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିବାରିତ ହୁଅନ୍ତେ ।’ ସେପରି ହେଲେ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ବୋଲିକରା ହୋଇଯାନ୍ତେ । ସେମାନେ ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ସମର୍ଥନ ପାଇବାକୁ ସବୁବେଳେ ଲଳାୟିତ ହେବା କାରଣ, ନିଜ ସଂପ୍ରଦାୟର ସ୍ୱାର୍ଥ ଜଗିବାକୁ ହୁଏତ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତେ ନାହିଁ । ଏହି ଆଶଂକାରେ, ଏ ବିକଳ ବ୍ୟବସ୍ଥାଟି ଗୁଡ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

ଏହି ଭାବରେ ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ି ମ୍ୟାକ୍ଡୋନାଲ୍ଡ ଲେଖିଲେ, ‘ଏବେ ଆପଣ ଯେ ଆମରଣ ଅନଶନ କରିବାର ଚରମ ସଂକଳ୍ପ କରିଛନ୍ତି, ତା’ର କାରଣ କ’ଣ ? ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନେ ମିଳିତ ନିବାରନ-ମଣ୍ଡଳୀରେ ଘୋଷ୍ଟ ହିଅନ୍ତୁ ବୋଲି ଯଦି ଆପଣଙ୍କର ଦାବୀ, ତେବେ ଅନଶନ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ; କାରଣ, ମିଳିତ ନିବାରନମଣ୍ଡଳୀର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଆମେ କରିଛୁ । ହିନ୍ଦୁ ଜାତିର ଏକତା ଯଦି ଆପଣଙ୍କର କାମ୍ୟ ତେବେ ଆମ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ତା’ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି । ଏପରି ସ୍ଥଳେ, ଆପଣ ଯେ କିନ୍ତୁ ଧରିଛନ୍ତି, ତା’ର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ରହୁଛି, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ କେତୋଟି ମାତ୍ର ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷିତ ରହିବାଦ୍ୱାରା, ସେମାନଙ୍କର ନିଜ ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭ୍ୟମାନଙ୍କରେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥରକ୍ଷା କରିବାକୁ ତୁଣ୍ଡ ଫିଟାଇବାର ଯେଉଁ ଅଧିକାର ଦେବାର କଳ୍ପନା କରାଯାଉଛି, ସେଥିରେ ବାଧା ଦେବା ।

ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ ସେମାନେ ଦାରୁଣ ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ଭୋଗୁଛନ୍ତି, ଏହା ତ କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରିବେ ନାହିଁ... ।’ ଏ ସବୁ କାରଣରୁ ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲଡ୍ ସ୍ଥିର କଲେ ଯେ, ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରକୃତ କଥାଟି ବୁଝି ନ ପାରି ଅନଶନ କରିବାକୁ ସକଳ୍ପ କରି ପକାଇଛନ୍ତି ଓ ଜଣାଇ ଦେଲେ ଯେ, ସରକାର ଯେଉଁ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିଛନ୍ତି ତାହାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ ନାହିଁ ।

ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲଡ୍‌ଙ୍କ ଚିଠିର ଉତ୍ତରରେ ଗାନ୍ଧି, ସୂଚକବାଦୀ କେନ୍ଦ୍ର ଜେଲ୍‌ରୁ ୧୦ ନମ୍ବର ଡାଉନିଂ ସ୍ତ୍ରୀଟିକୁ ଯେଉଁ ଚିଠି ପଠାଇଲେ ତାହା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକୁ ଶୁଣିବାରେ ଲେଖା ହୋଇଥିଲା ।

ସେ ଲେଖିଥିଲେ : ଆପଣ ଦେଇଥିବା ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରତିଯୁକ୍ତି ଦେବାକୁ ନ ଯାଇ ମୁଁ ଏତକ ମାତ୍ର ଦୃଢ଼ଭାବେ ଜଣାଇ ଦେଉଛି ଯେ, ଏ ବିଷୟକୁ ମୁଁ ନିରୋଳା ଧର୍ମଗତ ବିଷୟ ବୋଲି ମନେକରେ । ଦଳିତ ଜାତିମାନେ ଦୁଇଟି ଲେଖାଏଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପାଇଗଲେ ଯେ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ ସେମାନଙ୍କର ସୁରକ୍ଷା ହୋଇଯିବ ତାହା ଅସଂଭବ । ତାଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁସମାଜର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରି ଆପଣ ଯେ ମିଳିତ ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି ତଦ୍ୱାରା ବି ହିନ୍ଦୁସମାଜ ଭିତରେ ବିଭେଦ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ରୋକି ହେବ ନାହିଁ । ସବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଅଧର୍ବଣ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଯାହା ଧର୍ମଗତ ଜୀବନ ମରଣ ସମସ୍ୟା, ତାକୁ ଆପଣ, ଯେତେ ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ହେଲେ ବି, ନିର୍ଭୁଲ ଭାବେ ସମାଧାନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ ନାହିଁ, ଏହା ମୋର ସ୍ଥିର ମତ । ମୁଁ ଏକଥା କହିବାରେ ଆପଣ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହେବେ ନାହିଁ ବୋଲି ମୋର ଅନୁରୋଧ ।

ଦଳିତ ଜାତିମାନେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅନୁପାତରୁ ଅଧିକ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ପାଇଲେ ମୋର ଆପତ୍ତି କରିବାର ନୁହେଁ । ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁଜାତିର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇ ରହିବାକୁ ଚାହୁଁଥିବା ସ୍ଥଳେ, ସେମାନଙ୍କୁ କଞ୍ଚିନିମାଣରେ ଓ କିଛିଦିନ ମାତ୍ର ପାଇଁ ଅଲଗା କରିବାକୁ ଆଇନଗତ ଭାବେ ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଉଛି ତାହା ହିଁ ମୋ ଆପତ୍ତିର କାରଣ । ଯଦି ଆପଣଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହେ, ଏବଂ ତଦନୁସାରେ ଭାରତୀୟ ସଂବିଧାନ ଗଢ଼ାଯାଏ, ତେବେ ହିନ୍ଦୁ ସଂସ୍କାରକମାନେ, ଦଳିତ-ଜାତିର ଭାଇମାନଙ୍କ ସାମାଜିକ ଅଭାବ ଅସୁବିଧା ଦୂର କରିବାକୁ ଜୀବନସ୍ୱତ କରି ଯେଉଁ ବିସ୍ତୃତକରି ଅଗ୍ରଗତି କରି ଚାଲିଛନ୍ତି, ତାହା ଆପଣଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ-ଦ୍ୱାରା ରୋକି ହୋଇଯିବ । ଏକଥା ଆପଣ ଉପଲବ୍ଧ କରୁଛନ୍ତି ତ ?

ଗାନ୍ଧୀ ପୁଣି କହିଥିଲେ ଯେ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଯେଉଁ ପୃଥକ୍ ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀମାନଙ୍କର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଉଛି, ଏହାର ମଧ୍ୟ ସେ ବିରୋଧୀ । ତେବେ ‘ଦଳିତ ଜାତିଙ୍କ ପୃଥକ୍ ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀର ବିରୋଧରେ ଆନ୍ଦୋଳନ ଦେବାକୁ ମୋ ଅନ୍ତରରେ ଯେଉଁ ପ୍ରେରଣା ଆସିଛି, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ସେ ଭଳି ପ୍ରେରଣା ମୋ ଅନ୍ତରରୁ ଆସୁନାହିଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଲଢ଼ନ ସହିତ ଚିଠିପତ୍ର ଆଦାନପ୍ରଦାନ ଏତିକିରେ ସରିଲା ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଫଳ ଖାଲି ଯେ ମ୍ୟାକଡୋନାଲ୍ଡଙ୍କୁ ବିଭ୍ରାନ୍ତିକର ମନେ ହୋଇଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ, ବହୁ ଭାରତୀୟ, କେତେକ ହିନ୍ଦୁ ମଧ୍ୟ, ଏହାର କାରଣ ବୁଝି ନ ପାରି ବିକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଅନଶନ କରିବେ ବୋଲି ଜବାହରଲାଲ ଶୁଣିଲେ ଜେଲଖାନାରେ । ସେ ତାଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଏ ଖବର ପାଇ ମୁଁ ବାପୁଙ୍କ ଉପରେ ରାଗିଗଲି । ରାଜନୀତିକ ବିଷୟକୁ ସେ ଧର୍ମ ଓ ଭାବପ୍ରବଣତାର ମୋହରେ ଆବୃତ କରି ଦେଉଛନ୍ତି । ରାଜନୀତିକ ବିଷୟରେ ବାରବାର ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ପୂରାଇବା ମୋତେ ବଡ଼ ବିରକ୍ତିକର ବୋଧ ହେଲା’ । ପୁଣି, ‘ମୂଳ ସମସ୍ୟାର ଗୋଟାଏ ଶାଖା ସକାଶ ଚରମ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ସେ ବାହାରି-ବାହୁ’ ନେହେରୁଙ୍କୁ ବେଶୀ ଚିଡ଼ା ମାଡ଼ିଲା । ମୂଳ ସମସ୍ୟାଟି ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା; ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ତା’ର ଗୋଟିଏ ଆଲୁସନିକ ବିଷୟ ମାତ୍ର ବୋଲି ନେହେରୁ ମନେ କରୁଥିଲେ । ଦୁଇ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନେହେରୁ ଅଛାର ଭିତରେ ଅଣ୍ଟାଲି ହେଲା ପରି ହେଲେ । ବାପୁଙ୍କୁ ସେ ଆଉ ଜୀବନରେ ଦେଖି ପାରିବେ ନାହିଁ ଭାବି ବଡ଼ ଦୁଃଖିତ ହେଉଥାନ୍ତି ।

ନେହେରୁ ତା’ ପରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ତା’ ପରେ ମୋ ମନରେ ଗୋଟାଏ ଅଦ୍ଭୁତ ଭାବ ଦେଖା ଦେଲା । ମୋ ମନରେ ଗଭୀର ଉଦ୍‌ବେଗ ଆସିଲା, ମୁଁ ବିହ୍ୱଳିତ ହୋଇଗଲି । କିଛି ସମୟ ପରେ ମୋ ମନର ସମସ୍ତ ଆବଳତା ଦୂର ହୋଇଗଲା, ମୁଁ ପ୍ରକୃତସ୍ଥ ହେଲି । ଆମର ଭବିଷ୍ୟତ ଆଉ ମୋତେ ଅଛାର ଦିଶିଲା ନାହିଁ । ମୁଁ ବିଚାରିଲି : ଲୋକଙ୍କ ମନୋବୃତ୍ତିକୁ ବାରି ଯଥାସମୟରେ ଠିକଣା କର୍ମପଦ୍ଧତି ଧରିବାର ବିଚିତ୍ର ଦକ୍ଷତା ତ ବାପୁଙ୍କର ଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଯାହା କରିବାକୁ ବସିଛନ୍ତି ତାହା ମୋତେ ସିନା ଅର୍ଥସ୍ନାନ ମନେ ହେଉଛି, ଯେଉଁ

ଗ୍ରେଟ କଥାଟା ପାଇଁ ସେ ଏ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତି ଧରିଛନ୍ତି, ହୁଏତ ବାପୁଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟର ଫଳ ସେଇ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ନ ରହି, ଆମ ଜାତୀୟ ଆନ୍ଦୋଳନର ବିସ୍ତୃତ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭାବିତ କରିବ... । ମୁଁ ଏଇପରି ଚିନ୍ତା କଲବେଳେ, ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଅନଶ୍ୱିତ ସଂକଳ୍ପ ଶ୍ରବଣ ଉତ୍ତେଜନା ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ସଂବାଦ ଜେଲଖାନା ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କଲ ।... । ମୁଁ ବିରୁରିଲି : ଫେରବାଡ଼ା ଜେଲରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଥିବା ଏ କ୍ଷୁଦ୍ରକାୟ ଲୋକଟି ବାସ୍ତବିକ କେଡ଼େ ବଡ଼ ଯାହୁକର ! ଠିକ୍ କେଉଁ ଜାଗାରେ ଟିପ ମାଇଲେ ଲୋକଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଆନ୍ଦୋଳନ ସୃଷ୍ଟି ହେବ ସେ କଥା ଯୁକ୍ତ ନିମିତ୍ତ ଠିକଣା ଭାବେ ଜଣା !’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ଓ ରାଜନୀତିକ ବିଚକ୍ଷଣତା ବିଷୟରେ ନେହେରୁଙ୍କର ବି ଗ୍ରେଟ ଧାରଣା ହୋଇଥିଲା ।

ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀଙ୍କ ଉପରେ ସରକାରଙ୍କ ଘୋର ଦମନଲାଳୀ ଗୁଲିବା ଯୋଗୁଁ ଆନ୍ଦୋଳନର ମେରୁଦଣ୍ଡ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଥିଲା । ପ୍ରଥମାବସ୍ଥାର ଉତ୍ସାହ ନିଃଶେଷିତ ହୋଇ ଲୋକଙ୍କ ହୃଦୟରେ ନୈରାଶ୍ୟ ଭରି ଯାଉଥିଲା । ଏତିକି ବେଳେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନଶ୍ୱିତ ସଂକଳ୍ପର ସଂବାଦ ବ୍ୟାପି ଯିବା ଫଳରେ ଜାତୀୟବାଦୀ ଭାରତର ରାଜନୀତିକ ଅବସ୍ଥା ଏକାବେଳକେ ଦୂର ହୋଇଗଲା । ସେ ଯାହା ହେଉ, ଅନଶ୍ୱିତ ଯେଉଁ ପ୍ରଧାନ ଫଳ ହେଲା ତା ତୁଳନାରେ, ରାଜନୀତିକ ଅବସ୍ଥା ଦୂରୀକରଣ ସାମାନ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ମାତ୍ର ।

ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ହିନ୍ଦୁ ଓ ହରିଜନମାନଙ୍କ ଭିତରେ କାଳକାଳରୁ ଯେଉଁ ଦୃଶ୍ୟଭବଜନିତ ବିଭେଦ ରହି ଆସିଛି, ଗାନ୍ଧୀ ହେତୁ ପାଇବା ଦିନୁ ତା’ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଲଢ଼ି ଆସିଥିଲେ । ଅସ୍ପୃଶ୍ୟକୁ ଛୁଇଁଲେ ଶରୀର ଅପବିତ୍ର ହୁଏ ବୋଲି ତାଙ୍କ ମା’ଙ୍କର ଯେଉଁ ଧାରଣା ଥିଲା, ଗାନ୍ଧୀ ପିଲାଦିନେ ବି ତାକୁ ହସରେ ଉଡ଼ାଇ ଦେଉଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ହରିଜନମାନଙ୍କୁ, ରାଜନୀତିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ, ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ହିନ୍ଦୁଙ୍କଠାରୁ ଅଲଗା କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ସକାଶ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାରେ ସେ ବିଦ୍ରୋହ କରିବାରେ ବିଚକ୍ଷଣ କ’ଣ ? ପ୍ରତିପକ୍ଷ ବି ଯାହା କରୁଛି, ମହତ୍ତ୍ୱ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କରୁଛି ବୋଲି ଧରିନେବା ତାଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହୋଇ-

ଥିବାକୁ ସେ ଧରିନେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ ଯେ, ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲ୍ଡ୍ ଓ ହୋର୍, ଦଳିତ ଜାତିର ମଙ୍ଗଳ ହେବ ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ଯେମିତି ଦିଶିଛି, ସେଇ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦଳିତ ଜାତିପାଇଁ ହାତରେ ପାଞ୍ଚର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଂବିଧାନରେ ଭର୍ତ୍ତି କରିବାକୁ ଯାଉଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟ ଲୋକଙ୍କ ମନୋବୃତ୍ତି ଇଂରେଜଶାସକଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଗାନ୍ଧୀ ଅଧିକ ଘନିଷ୍ଠ ଭାବେ ଚିହ୍ନିଥିଲେ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ । ସେ ବୁଝିଥିଲେ ଆଇନଗତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଣିଷର ଜୀବନର ଧାରାକୁ ବଦଳାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଅସବର୍ଣ୍ଣମାନେ ମିଳିତ ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀରେ ନିର୍ବାଚିତ ହେବାଦ୍ୱାରା ଦୁହିଙ୍କ ଭିତରେ ଯେଉଁ ମାନସିକ ସମନ୍ୱୟ ହେବ ତାହା ତ ଅସବର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ପାଇଁ ରହିଥିବା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀବ୍ୟବସ୍ଥାଦ୍ୱାରା ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ । ଅସବର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ପାଇଁ, ଅଳ୍ପ ସଂଖ୍ୟାରେ ହେଲେ ବି, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ରଖିବାଦ୍ୱାରା ହରିଜନ ପ୍ରାର୍ଥୀମାନେ ସାଧାରଣ ସଭାରେ, ଓ ନିର୍ବାଚିତ ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭାରେ, ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁମାନେ ତାଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ବିଷୟରେ ଦୂରଛଡ଼ା କରି ରଖିଛନ୍ତି ତା'ର ଆଲୋଚନାରେ ହିଁ ଆବଦ୍ଧ ରହିବେ । ହରିଜନ ଓ ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଭିତରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଚିରକାଳ ପାଇଁ ବଢ଼ାଇ ରଖିବା ହିଁ ନୂତନ ରାଜନୀତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଏକମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ; ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁମାନେ ହରିଜନଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଦୁର୍ବିରୋଧ କରୁଛନ୍ତି ତାକୁଇ ପାଣ୍ଡି କରି ସବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଅସବର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ରାଜନୀତିକ ବିଭେଦ ଚାଲୁ ରହିବ । ଗାନ୍ଧୀ ଅନ୍ତରର ସହିତ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ ଯେ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ରୂପ ଜଘନ୍ୟ ପ୍ରଥା, ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ମହତ୍ତ୍ୱକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିଦେବ ଏବଂ ହରିଜନଙ୍କ ଅନ୍ତରକୁ କଳ୍ପସିତ କରିଦେବ ; ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲ୍ଡ୍ ହରିଜନଙ୍କ ପାଇଁ ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି ତାହାଦ୍ୱାରା ଭାରତର ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ରୂପ ମହାପାପକୁ ଚିରସ୍ତାୟୀ କରିଯାଉଛି ବୋଲି ସେ ଆଶଙ୍କା କରିଥିଲେ ।

ଅନୈକ୍ୟ ଭିତରେ ସଙ୍ଗତ ଓ ମତଭେଦ ସତ୍ତ୍ୱେ ସଦ୍‌ଭାବ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଚିନ୍ତା ଓ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ହିଂସା ଦୂର ହୋଇପାରିବ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ଲୋକଙ୍କୁ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ବିଭକ୍ତ କରିବାଦ୍ୱାରା ଯୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ପଥ ପରସ୍କାର କରାଯିବ ବୋଲି ସେ ବିଚାରୁଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନ ଏକତା ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀ ଏଥିପୂର୍ବେ ଅନଶନ କରିଥିଲେ ; ଭାରତ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହେବା ସେ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ । ଏବେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଛନ୍ତି ତାହାଦ୍ୱାରା ଭାରତ ଭିନ୍ନଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ-

ସିବାର ସଂଭବନା ତାଙ୍କୁ ଦିଶିଲା । ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନ ବିଭେଦ କେବଳ ରାଜନୀତିରୁ ଦୂର୍ଘ୍ଟରୁ ବିପଜ୍ଜନକ ; କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୁ-ହରିଜନ ବିଭେଦ ରାଜନୀତିକ ଦୂର୍ଘ୍ଟରୁ ଯେମିତି ବିପଜ୍ଜନକ, ଧର୍ମ ଦୂର୍ଘ୍ଟରୁ ସେହିପରି ଆତ୍ମହତ୍ୟା । ହିନ୍ଦୁ ଓ ହରିଜନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଧର୍ମଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି ତାହା ରାଜନୀତିକୁ ପ୍ରସରି ଆହୁରି ବିସ୍ତାରିତ ହେଉ, ଏହା ଗାନ୍ଧୀ ସମର୍ଥନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ନ ଥିଲେ ।

ନିଜର ଅନଶନ-ସଂକଳ୍ପର ଯଥାର୍ଥତା ବୁଝାଇ ଗାନ୍ଧୀ କହିଥିଲେ, ‘ଯେ କୌଣସି ଆକାର ବା ପ୍ରକାରରେ ଦଳିତ ଜାତିମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀରେ ରଖିବାକୁ ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୋଇଛି, ମୁଁ ତାହାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅନଶନ କରୁଛି । ଦଳିତ ଜାତିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚନ-ମଣ୍ଡଳୀ ପ୍ରସ୍ତାବ ଭାରତର ଜାତୀୟ ଜୀବନ ପ୍ରତି ଏକ ବିପଦ । ଏ ବିପଦର ଆଶଙ୍କା ସମୂଳେ ଦୂର ହେଲେ ଯାଇ ମୋର ଅନଶନ ବନ୍ଦ ହେବ ।’ ଗାନ୍ଧୀ ବ୍ରିଟିଶଙ୍କ ନିଷ୍ପତ୍ତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏ ଅନଶନ କରୁ ନ ଥିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଛି ତା’ଠାରୁ ଭଲ, କିନ୍ତୁ ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ, ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇପାରିଲେ ସରକାର, ନିଜର ନିଷ୍ପତ୍ତି ଛାଡ଼ି, ବିକଳ ବ୍ୟବସ୍ଥାଟି ଗ୍ରହଣ କରି ନେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ଜଣାଇଦେଲେ, ‘ହରିଜନମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନ୍ୟାୟ ଧର୍ମାର୍ପଣମୂଳକ ସଂସ୍କାର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହିନ୍ଦୁଙ୍କର ବିବେକ ବୁଦ୍ଧି ଜାଗ୍ରତ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ଅନଶନ କରିଛନ୍ତି ।’

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୩ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ ୨୦ ତାରିଖଠାରୁ ସେ ଅମରଣ ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ କରିବେ । ଏହି ଘୋଷଣା ଫଳରେ ଭାରତରେ ଅଦୃଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରତିଫଳ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା ।

୧୩ ତାରିଖରେ ରାଜନୀତିକ ନେତା ଓ ଧର୍ମଗୁରୁମାନେ କାମରେ ଲାଗିଗଲେ । ଲେକ୍ସିକ୍ଲେଟିଭ୍ ଆସେମ୍ବଲିର ଜଣେ ହରିଜନ ପ୍ରତିନିଧି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଏମ୍. ସି. ରାଜା ହରିଜନମାନଙ୍କ ପାଇଁ ହେଉଥିବା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ବିଷୟରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମର୍ଥନ ଜଣାଇଲେ । ସଂବିଧାନ ବିଷୟରେ ପାରଦର୍ଶୀ ପ୍ରଣାଳୀ ଆଇନଙ୍କ ସାର୍ବଭୌମତାଦ୍ୱାରା ସାପ୍ରୁ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ବନ୍ଦୀଶାଳାରୁ ମୁକ୍ତ କରିଦେବା ସକାଶ ସରକାରଙ୍କୁ

ଲେଖିଲେ । ମାନ୍ଦ୍ରାଜବାସୀ ମୁସଲିମ ନେତା ଯୁକ୍ତବ ହୋସେନ୍, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀ ପ୍ରସ୍ତାବ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାକୁ ହରିଜନମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ବିକୃତ ଦେଲେ । ହରିଜନମାନଙ୍କୁ, ଦେବାଳୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ, କୁଅରୁ ପାଣି ଖାଇବାକୁ, ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ତାଙ୍କ ପିଲାଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁପିଲାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବସିବାକୁ ଦେବାକୁ ଓ ନିର୍ବାସରେ ସାଧାରଣ ରସ୍ତାଘାଟ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ମଜିସାଇ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଜୀବନରକ୍ଷା କର ବୋଲି, ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କଲେ । ନେତାମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସମ୍ମିଳନୀ ପଣ୍ଡିତ ମାଲଗାୟ ୧୯ ତାରିଖ ଦିନକୁ ଡାକିଲେ । ୨୦ ତାରିଖ ଦିନ ସମସ୍ତେ ଉପବାସ ରହି ଭଗବତ୍ ପ୍ରାର୍ଥନା କରନ୍ତୁ ବୋଲି ରାଜଗୋପାଳାଚାର୍ଯ୍ୟ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ନିବେଦନ କଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଅନେକ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ଜେଲ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ଅନୁମତି ମାଗିଲେ । ସରକାର ବିନା ଆପତ୍ତିରେ କାରାଦ୍ୱାର ମୁକ୍ତ କରି ଦେଇ ଯେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଯେତେ ସମୟ ଇଚ୍ଛା ସେତେ ସମୟ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ରହିପାରନ୍ତି ବୋଲି ଅନୁମତି ଦେଲେ । ପିତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଆସୁଥିବା ପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କର ସହାୟକ ହେବା ପାଇଁ ଦେବଦାସ ଗାନ୍ଧୀ ଆସି ଜେଲଖାନାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସାମ୍ବାଦିକମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବାକୁ ନିର୍ବାସ ଅନୁମତି ପାଇଲେ ।

ଯୁଦ୍ଧଭିତରେ ଭାରତ ଭିତରେ ଓ ବାହାରେ ବହୁ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଘର ପହଞ୍ଚିଲା ଲେଖୁଥାନ୍ତି । ମିସ୍ ସ୍ଲେଡ୍ଜ୍ (ମିସ୍ ବେନ୍)ଙ୍କ ପାଖକୁ ଗାନ୍ଧୀ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଯେଉଁ ସଂକଳ୍ପ କରିଛୁ ସେଥିରୁ ଓହରିଯିବାକୁ ଉପାୟ ନାହିଁ । ଅନଶନ କରିବା ଏକାଧାରରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ସୁଯୋଗ ବୋଲି ମୁଁ ଉପଲବ୍ଧ କରୁଛି । ପୁରୁଷେ କାହିଁକି, ବହୁ ପୁରୁଷରେ ଏଭଳି ସୁଯୋଗ ମଣିଷକୁ କୃତ୍ରିମ ମିଳେ ।’ ବନ୍ଦୀଶାଳାର ମାର୍ଜାର ପରିବାର ଉପରେ ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଥିଲା । ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ମିସ୍ ସ୍ଲେଡ୍ଜ୍ଙ୍କୁ ଉପରେକ୍ତ ଚିଠିରେ ସେ ପୁଣି ଲେଖିଥିଲେ । ‘ଯୁଦ୍ଧ ପରିବାରର ଇତିମଧ୍ୟରେ ସଂଖ୍ୟାବୃଦ୍ଧି ହୋଇଛି ; ଆଗରୁ ଲେଖିଛି କି ନାହିଁ ମନେ ପଡୁନାହିଁ, ପ୍ରସବବେଦନା ଭେଗିଲା ବେଳେ ଓ ତା’ପରେ ଦୁଇ ତିନିଦିନ ଯାଏଁ, ବିରାଡ଼ି ମଣିଷଙ୍କପରି ହେଉଥାଏ । ସେ ଆସି ଆମ ଦେହରେ ଘଷି ହେଉଥାଏ ଏବଂ ଆମେ ତାକୁ ଆଉଁସିବାକୁ ଲାଗୁଥାଉ । ତା’ର ଶ୍ୱାସରତ୍ନ ବଡ଼ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ହେଉଥାଏ ।

ଛୁଆକୁ ତାର ଆଦର ଓ ଯତ୍ନ, ଦେଖି ବଡ଼ ଆନନ୍ଦ ଲାଗୁଥାଏ । ତୁମ ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ଆମ ଏଠାର ସମସ୍ତଙ୍କ ଶୁଭେଚ୍ଛା ଜଣାଉଛି , ବାପୁ ।’

୨୦ ତାରିଖ । ପାହାନ୍ତିଆ ସାତେ ଦୁଇଟାରେ ଶେଯ ଗୁଡ଼ି ଗାନ୍ଧୀ ରସାନ୍ତନାଥଙ୍କ ପାଖକୁ ପହଞ୍ଚି ଶେଯ ଲେଖିଲେ । ତାଙ୍କ ସମର୍ଥନ ପାଇବାକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସବୁବେଳେ ଆକାଂକ୍ଷା ଥାଏ । ମହାତ୍ମା ଚିଠି ଆରମ୍ଭ କଲେ, ‘ବର୍ତ୍ତମାନ ମଙ୍ଗଳବାର ପାହାନ୍ତିଆର ୩ଟା ବେଳ । ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ମୁଁ ଶୁଷ୍କ ପରାସାର ଏରୁଣ୍ଡି ପାର ହେବ । ମୋର ଏ ସଫଳତା ପ୍ରତି ଯଦି ଆପଣଙ୍କର ସମର୍ଥନ ଥାଏ ତେବେ ଆପଣ ଏଥିପ୍ରତି ଶୁଭେଚ୍ଛା ଜଣାଇବେ, ଏହା ମୋର ଏକାନ୍ତ ଅଭିଳାଷ । ମୂଳରୁ ଆପଣ ମୋର ପ୍ରକୃତ ବନ୍ଧୁ ହୋଇ ଆସିଛନ୍ତି, କାରଣ ଆପଣ ଅକୃତ୍ରିମ ଭାବେ ଆପଣଙ୍କର ମତ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ କହନ୍ତି । ମନରେ ଯାହା ବିରୁଦ୍ଧାନ୍ତ ତାହା କଥାରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ହେତୁ ମୁଁ ବିଶେଷ ଉପକୃତ ହୁଏ..... । ମୋର ସଫଳତା ଯଦି ଆପଣଙ୍କର ମନଃପୂର୍ବ ନ ହେଉଥାଏ, ତେବେ ଆପଣ ନିଶ୍ଚୟ ସମାଲୋଚନା କରି ପଡ଼ି ଲେଖିବେ । ତାହା ମୁଁ ଅନଶନ ବେଳେ ପାଇଲେ ମଧ୍ୟ ତାକୁ ବିଶେଷ ଆଦରରେ ଗ୍ରହଣ କରିବି । ଭୁଲ କରିଛି ବୋଲି ବୁଝିଲେ, ମୁଁ ସେଥିପାଇଁ ସର୍ବ-ସାଧାରଣରେ ପରିଷ୍କାର ତାହା ମାନିଯିବି, ଦୋଷ ସ୍ୱୀକାର କରିବାର ଫଳ ଯେତେ ଅପ୍ରୀତିକର ହେଉ ପରେ । ମୋର ଦୋଷକୁ ମୁଁ ନ ମାନିବି, ଏଭଳି ଅହଂକାରୀ ମୁଁ ନୁହେଁ । ଆଉ ଯଦି, ମୋର ସଫଳତା ଆପଣଙ୍କ ମନୋମାତ ହୁଏ, ତେବେ ଆପଣଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ମୁଁ କାମନା କରୁ । ଆପଣଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ମୋତେ ବଳ ଦେବ... ।’

ଏ ପକ୍ଷ ଡାକରେ ଦେବାର ଅବ୍ୟବହୃତ ପରେ ଗାନ୍ଧୀ ରସାନ୍ତନାଥଙ୍କଠାରୁ ଶେଯ ଟେଲିଗ୍ରାମ୍ ପାଇଲେ । ଟେଲିଗ୍ରାମରେ ଥିଲା, ‘ଭାରତର ଏକତା ଏବଂ ସାମାଜିକ ସଂହତ ପାଇଁ ବହୁମୁଖୀ ଶାନ୍ତି ଚ୍ୟାଗ କରିବା ମଧ୍ୟ ଶ୍ଳାଘ୍ୟ... । ମୁଁ ଆକୁଳଭାବେ ଆଶାକରେ ଆପଣଙ୍କ ଆମରଣ ଅନଶନ-ରୂପ ଜାତୀୟ ଦୁର୍ଘଟଣା ଚରମ ବିପତ୍ତିରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେବା ଯାଏଁ ଆନ୍ତେମାନେ ଉଦାସୀନ ହୋଇ ରହିବୁ ନାହିଁ । ଆପଣଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଲିଖିତ ତପସ୍ୟା ବେଳେ, ଆନ୍ତେମାନେ ଦୁଃଖପୂର୍ଣ୍ଣ ହୃଦୟରେ ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଗଭୀର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଭକ୍ତିର ସହିତ ଆପଣଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ କାମନା କରୁଥିବୁ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଆପଣଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ମହତ୍ତ୍ୱବ୍ୟଞ୍ଜନ ତାର-

ବାଉଁ ପାଇଁ ସାଧୁବାଦ ଜଣାଉଛି । ମୁଁ ଯେଉଁ ଝଡ଼ଝଞା ଭିତରେ ପଶିବାକୁ ଯାଉଛି, ତାହାର ମୁକାବିଲା କରିବାକୁ ଆପଣଙ୍କ ବାଉଁ ମୋତେ ବଳ ଦେବ ।’

ସେଇ ପୂର୍ବାହ୍ନ ସାତେ ଏଗାରଟା ବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କର ଶେଷ ଆହ୍ୱାର ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଗରମ ପାଣିରେ ଲେମ୍ବୁରସ ଓ ମହୁ ପକାଇ ଗ୍ଳାସେ ମାସ । ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଭାରତୀୟ ସେ ଦିନ ରାତି ତମାମ ଉପବାସ ରହିଲେ । ଦେଶତମାମ ଭଗବତ୍-ପ୍ରାର୍ଥନା ଗାନ କରାଯାଉଥାଏ ।

ସେ ଦିନ ରଘୁନାଥ ଠାକୁର, ଯାହାଙ୍କୁ କି ଗାନ୍ଧୀ ଓ ଭାରତ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ କବି ବୋଲି ଆଖ୍ୟାତ କରୁଥିଲେ, ତାଙ୍କ ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ବକ୍ତୃତା ଦେଇ କହିଥିଲେ, ‘ସୂର୍ଯ୍ୟ ପରାଗ୍ରସ୍ତ ହେଲେ ପୃଥିବୀରେ ଯେପରି ଗୁରୁ ମାଡ଼ିଯାଏ, ସେହିପରି ଗୋଟାଏ ଗୁରୁ ଆଜି ଭାରତରେ ଦନେଇ ଆସୁଛି । ଆମ ବିରୁଦ୍ଧ ଦେଶର ସମସ୍ତେ ଆଜି ଏକ ଦୋର ଆଶଂକାର ଦାରୁଣ ବ୍ୟଥାରେ ବ୍ୟଥିତ । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏ ବ୍ୟଥା ସମାନ ଭାବରେ ଘୋଟିଛି ଏଇକଥା ମନେ ପଡ଼ିଲେ ବ୍ୟଥାର ମର୍ମପୀଡ଼ାରେ ଆଶ୍ୱାସନା ମିଳୁଛି ଏବଂ ଗୋଟାଏ କପରି ଅଲୌକିକ ମହତ୍ତ୍ୱର ଉପଲବ୍ଧି ହେଉଛି । ଯେଉଁ ମହାତ୍ମା ଜା ନିଜର ଆଜ୍ଞାବନ ଆନ୍ତୋସ୍ତରଦ୍ୱାରା ଭାରତକୁ ଯଥାର୍ଥରେ ଆପଣାର କରିପାରିଛନ୍ତି ସେ ଆଜିଠାରୁ ତାଙ୍କର ଚରମ ତ୍ୟାଗର ସଂକଳ୍ପ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ।’

ରଘୁନାଥ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଅନଶନର ସାରମର୍ମ ବୁଝାଇ କହିଥିଲେ : ‘ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶର ଗୋଟିଏ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥିତି ଅଛି । ସେଥିରେ ଅବସ୍ଥାନ କରେ ଦେଶର ଆତ୍ମା । ବାହାରର ଶକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ଆତ୍ମାର ସେ ଆସ୍ଥାନରୁ ଲକ୍ଷେ ବି ଜାଗା ଅପହରଣ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ବୈଦେଶିକ ଶାସକ ଏ ଅବସ୍ଥାନର ବାହାର ଦୁଆରେ ରହିଯାଏ..... । ଆତ୍ମାର ଏହି ମହାସ୍ଥାନରେ ମହାନ ଆତ୍ମା ପ୍ରଭୁଭାବିତ୍ରୀର କରି ରହିଥାନ୍ତି । ସେ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ମର ଶରୀର ନଷ୍ଟ ହେଲା ପରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରଭୁଭାବ ନାଶ ହୁଏ ନାହିଁ... । ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଆଜି ଯେଉଁ ତପସ୍ୟା ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ତାହା ଅର୍ଥହୀନ ବ୍ରତ ଉପବାସ ନୁହେଁ । ଏହି ବ୍ରତର ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ଭାରତ ଓ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀକୁ ଗୋଟିଏ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସନ୍ଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି... । ସେ ସନ୍ଦେଶର ମର୍ମିକଥା ଆନ୍ତେମାନେ ବୁଝିବାକୁ

ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ..... । ସମାଜରେ କେତେକ ଲୋକଙ୍କ ମନୁଷ୍ୟତା ଯଦି ସ୍ଥାୟୀ ଭାବେ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରି ଦିଆଯାଏ, ତେବେ ସେ ସମାଜ ସଭ୍ୟତାରେ ବିକଶିତ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ... । ଆମେ ଯାହାକୁ ତଳେ ପକାଇ ଦେଇଥାଏଁ, ସେମାନେ ଆମକୁ ତଳକୁ ଟାଣିନେବା ଅବଶ୍ୟକ... । ଯେଉଁ ଲୋକ ଅସହାୟ ଓ ଆମ ଜାତିକୁଟୁମ୍ବ ପରିସରର ବାହାରେ, ତାକୁ ଅବମାନନା କରିବାଦ୍ୱାରା ଆମେ ନିଜ ମାନବିକତାର ଅବମାନନା କରୁଥାଉଁ... । ଆମ ଦେଶରେ ଜାତିଭେଦ ଜନିତ ଯେଉଁ ବିଭେଦ ରହିଛି ତାହାର ଅନିଷ୍ଟକର ପ୍ରଭାବ ବିଷୟରେ ମହାତ୍ମାଜୀ ବାରଂବାର ଆମକୁ ଚେତାବନ ଦେଇଛନ୍ତି... । ଆମ ସମାଜରେ ବହୁକାଳ ହେଲା ତେର ମାରି ରହିଥିବା ଏହି ନୈତିକ ଦୁର୍ବଳତା ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଆଜିର ଏହି ଅନଶନ ସକଳୁଦ୍ୱାରା ମହାତ୍ମାଜୀ ଆମକୁ ଚରମ ସତର୍କବାଣୀ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି... । ମହାତ୍ମାଜୀ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଆଜି ଯେଉଁ ପତ୍ନୀ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, ତା' ଯୋଗୁଁ ଇଂରେଜ ଲୋକେ ଗୋଲକଥାରେ ପଡ଼ିଯାଇଛନ୍ତି । ଏ ଅନଶନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କଣ ତାହା ସେମାନେ ବୁଝି ପାରୁନାହାନ୍ତି ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି । ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବିଚାରଧାରା ଓ ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କ ବିଚାରଧାରା ମଧ୍ୟରେ ମୌଳିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିବାରୁ ହିଁ ସେମାନେ ଯୁଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟର ମର୍ମ ବୁଝି ପାରୁ ନାହାନ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ ମନେକରେ... । ଗ୍ରେଟ୍ ବ୍ରିଟେନ୍‌ରୁ ଆୟୁର୍ବଲ୍ଲଣ୍ଡକୁ ଅଲଗା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲା ବେଳ କଥା ମନେ ପକାଇବାକୁ ମୁଁ ଇଂରେଜ ଲୋକଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଛି । ସେତେବେଳେ କି ହଣାକଟା ନ ହେଲା ? ତାଙ୍କର ଘର ପାଖର ମାଟି, ମଣିଷ ରକ୍ତରେ ରଞ୍ଜିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । କାହିଁକି ? ସେତେବେଳେ ଯେଉଁ ଇଂରେଜ ଲୋକେ ବିଚାରିଲେ ଯେ ଆୟୁର୍ବଲ୍ଲଣ୍ଡ, ଗ୍ରେଟ୍ ବ୍ରିଟେନ୍‌ରୁ ଅଲଗା ହୋଇଯିବାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସଫ୍ତତରେ ଆଞ୍ଚ ଆସିବ, ସେମାନେ ମରିବାକୁ ଓ ମାରିବାକୁ ଟିକିଏ ବି ଦ୍ୱିଧା କଲେ ନାହିଁ ; ସଭ୍ୟ ମାନବସମାଜର ସମସ୍ତ ସଦାଚାର ଓ ମହତ୍ତ୍ୱକୁ ଛିନ୍ନକ୍ଷୟ କରିଦେବାକୁ ସେମାନଙ୍କର ଟିକିଏ ବି ସଂକୋଚ ହେଲା ନାହିଁ ।

ରାଗନ୍ତନାଥ ଏହିପରି ଉପହାସ କରି ବୁଝାଇଦେଲେ—ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସଫ୍ତତ ଭାଙ୍ଗିଯିବାକୁ ଦେବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଇଂରେଜ ଲୋକେ ଆୟୁର୍ବଲ୍ଲଣ୍ଡରେ ନିର୍ମମ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ଭିଆଇ ରକ୍ତନୟା ବୁଝାଇ ଦେଇଥିବା ସ୍ଥଳେ,

ଭରଣୀୟ ସମାଜର ଶୈଳ୍ୟ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ଦେବେ ନାହିଁ ବୋଲି ମାତ୍ର ଜଣେ ଲୋକ, ନିଜକୁ ବଳି ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଅହିଂସାର ଶକ୍ତି ଯେ । ସେଇଥି ପାଇଁ କ'ଣ ଇଂରେଜ ଲୋକଙ୍କ ମଗଜରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବ୍ରତର ମର୍ମ ତୁକୁ ନ ଥିଲା ?

ଏହି ଅନଶନର ପରିଣାମରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦେହତ୍ୟାଗର ସଂଭାବନା ଅଛି ବୋଲି ରାଷ୍ଟ୍ରନାଥ ମନେ କରୁଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଜୀବନ ହରାଇ ପାରନ୍ତି, ଏ ସମ୍ଭାବନା ମନରେ ଜାତ ହେବା ମାତ୍ରେ ସମଗ୍ର ଦେଶର ମଜ୍ଜା କମି ଗଲା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯଦି କିଛି କରାଯାଇ ନ ପାରେ ତେବେ ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ହତ୍ୟା ଦୋଷ ଲାଗିବ ବୋଲି ଭାରତର ହିନ୍ଦୁ ସଂପ୍ରଦାୟର ନେତାମାନେ ଭୁବୁଥାନ୍ତି ।

ବନ୍ଦୀଶାଳର ମାରବ ନିଯୁକ୍ତ ଅଙ୍ଗନର ଗୋଟିଏ ନୁଆଣିଆଁ ଆମ୍ବଗଛର ଗୁଚ୍ଛରେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଶୋଇଥାନ୍ତି ଖଣ୍ଡେ ଧଳାରଙ୍ଗ ବୋଲା ହୋଇଥିବା ଲୁହା ଖଟରେ । ପଟେଲ ଓ ମହାଦେବ ଦେଶାଇ ତାଙ୍କ ଖଟପାଖେ ବସିଥାନ୍ତି । ଶ୍ରୀମଣ୍ଡା ନାଇଡ଼ୁ ସେଇ ଜେଲର ସ୍ପିଲେକଙ୍କ ଖୁଆଡ଼ରେ ଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶୁଣ୍ଠିକା କରିବାକୁ ଓ ସେ ଯେପରି ଅତ୍ୟଧିକ ପରିଶ୍ରମ ନ କରନ୍ତି ସେଥିରୁ ତାଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଶ୍ରୀମଣ୍ଡା ନାଇଡ଼ୁଙ୍କୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଖୁଆଡ଼କୁ ବଦଳି କରାଯାଇଥାଏ । ଖଟପାଖରେ ଗୋଟିଏ ଟୁଲ୍‌ରେ କେତେ-ଖଣ୍ଡ ବହି, ଲେଖିବାକୁ କାଗଜ, ପାଣି ବୋତଲ କେତୋଟି, ଲୁଣ ଓ ବାଇମୋଡ଼ା ରଖା ହୋଇଥାଏ ।

ବାହାରେ ନେତାମାନେ ସମିତିରେ ବସି ଆଲୋଚନା କରୁଥାନ୍ତି, କେମିତି ମହାତ୍ମା ଅନଶନ ଭାଙ୍ଗିବେ । ତାଙ୍କ ମରଣ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେମାନେ ସତତ ଅଭିଯାନ ଚଳାଇଥାନ୍ତି । ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୦ ତାରିଖରେ ହିନ୍ଦୁ ନେତାମାନେ ବମ୍ବେର ବିରଳା ଭବନରେ ଏକାଠି ହୋଇଥିଲେ । ସାପ୍ତ, ସାର୍ ରୁନଲଲ ମେହେଟା, ସେ ବର୍ଷର କଂଗ୍ରେସ ସଭାପତି ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ବନ୍ଧୁ ଧନିକ ଶିଳ୍ପପତି ଦନଶ୍ୟାମଦାସ ବିରଳା, ରାଜେନ୍ଦ୍ରପ୍ରସାଦ, ଜୟକାର, ବହୁ ସ୍କୁଲକୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଉଥିବା ଲକ୍ଷପତି ସାର୍ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ଠାକୁରଦାସ ପ୍ରମୁଖ ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ଲୋକ ଏ ସଭାରେ ଥିଲେ । ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ପ୍ରତିନିଧି ଦୁଇଜଣ ବି ଥିଲେ—ଡକ୍ଟର ସୋଲଙ୍କି ଓ ଡକ୍ଟର ଆମ୍ବେଦ୍‌କର ।

ଆମ୍ବେଦ୍‌କର ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଆଇନଜୀବୀ । ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଅଭିଜ୍ଞତା ବି ତାଙ୍କର ଥିଲା । ଲଣ୍ଡନର ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକରେ ସେ ବ୍ରିଟିଶ୍ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କର ଖୁବ୍ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଖୁବ୍ ଦୃଷ୍ଟାପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ମଜବୁତ ଲୋକ ଥିଲେ ; ତାଙ୍କର ମାନସିକ ବଳ ଓ ଜିଦ୍ ବି ଖୁବ୍ ଥିଲା । ସର୍ବୋପରି ତାଙ୍କର ଥିଲା ଅସାଧାରଣ ବୁଦ୍ଧି । ତାଙ୍କ ବାପା ଓ ଜେଜେବାପା ବ୍ରିଟିଶ୍ ସେନାରେ ଗୁରୁତ୍ବ କରିଥିଲେ । ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ହରିଜନଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ଶହ ଶହ ବର୍ଷ ଧରି ଯେଉଁ ଜ୍ୱାଳା ପୋଡ଼ି ପକାଉଥିଲା, ତାହା ଆମ୍ବେଦ୍‌କରଙ୍କଠାରେ ପୁଞ୍ଜୀଭୂତ ହୋଇ, ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଉଚ୍ଛେଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲା । ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଶାସନାଧୀନ ହୋଇ ରହିବା ଅପେକ୍ଷା ସେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶାସନକୁ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ ; ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ସେ ଭଲ ବୋଲି ବିଚାରୁଥିଲେ । ଏକ ସମୟରେ ସେ ବିଚାରୁଥିଲେ, ଭାରତର ହରିଜନମାନଙ୍କୁ ସମୂହ ଭାବେ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମରେ ସନ୍ତୋଷ କରାଇଦେବେ । ଶହ ଶହ ବର୍ଷ ଧରି ହିନ୍ଦୁମାନେ ତାଙ୍କର ନିଷ୍ପେଷିତ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଭାଇମାନଙ୍କ ଉପରେ ଯେଉଁ ଅତ୍ୟାଚାର କରି ଆସିଛନ୍ତି ତାହା ମନେ ପକାଇ ତାଙ୍କ ହୃଦୟ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ପ୍ରତି କୋପ, ଦୃଷ୍ଟା ଓ ପ୍ରତିହତ୍ୟାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଇଥାଏ । ସେତେବେଳେ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଜଣେ ମାତ୍ର କେହି ଯଦି ଅନଶନ କରି ଗାନ୍ଧୀ ମରିଯାନ୍ତୁ ବୋଲି ନିରୁଦ୍‌ବେଗ ଭାବେ କଳ୍ପନା କରି ପାରିଥିବ ତେବେ ସେ ଜଣକ ନିଶ୍ଚୟ ଆମ୍ବେଦ୍‌କର । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନଶନକୁ ସେ ‘ରାଜନୀତିକ ଚାଲବାଜି’ ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଇଥିଲେ । ବିରଳା ଭବନର ସଭାରେ ସେ ବିଖ୍ୟାତ ହିନ୍ଦୁ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀମାନଙ୍କର ପ୍ରତିପକ୍ଷ ହୋଇ ବସିଥାନ୍ତି । ଏମାନେ ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରିୟ ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ବଂଚାଇବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଖୋସାମତ କରିବାର ଦେଖି ଆମ୍ବେଦ୍‌କରଙ୍କ ମନରେ ବେଶ୍ ଆନନ୍ଦ ହୋଇଥିବ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଚାଲୁଥିଲେ, ହିନ୍ଦୁ ଓ ହରିଜନ ପ୍ରାର୍ଥୀମାନେ ମିଳିତ ନିବିଡ଼ନ-ମଣ୍ଡଳୀରୁ ନିବିଡ଼ିତ ହୋଇ ସଂଘବଦ୍ଧ ଭାବେ ବ୍ୟବସ୍ଥାପନରେ ବସିବେ । ବ୍ୟବସ୍ଥାପନରେ ହରିଜନ ପ୍ରତିନିଧିଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ସଂବିଧାନରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ରହୁ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ସେ ଚାହୁଁ ଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ବିଚାରୁଥିଲେ ଏପରି ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଲେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ହରିଜନ ସଦସ୍ୟଙ୍କ ଭିତରେ ଭେଦଭାବ ବଢ଼ିବ । କିନ୍ତୁ ୧୯ ତାରିଖରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଆସିଥିବା ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିନିଧି ଦଳକୁ ସେ କହିଥିଲେ ଯେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ହରିଜନ-

ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥାପଣମାନଙ୍କରେ ସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରହିବାକୁ ସେ ରାଜି । ଏହା ଶୁଣି ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ବିଶେଷ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ।

ଆମ୍ବେଦକର କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ବି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଆପତ୍ତି : ସଂରକ୍ଷିତ ଆସନ ପାଇଁ ଯେଉଁ ହରିଜନ ପ୍ରାର୍ଥୀମାନେ ଲଢ଼ିବେ ସେମାନେ ମିଳିତ ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀରେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ହରିଜନ ଗ୍ରେଟରଙ୍କଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ହେବାକୁ ଥିବା ଯୋଗୁଁ ହିନ୍ଦୁ ମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ହରିଜନମାନଙ୍କର ଥିବା ଅଭିଯୋଗ ଖୋଲଖୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଶକ୍ୟବେ । କାରଣ, ଜଣେ ହରିଜନ ପ୍ରତିନିଧି ଯଦି ବ୍ୟବସ୍ଥାପଣରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ନିରାଶ ଥିବାବେଳେ ସମାଲୋଚନା କରିବ, ତେବେ ହିନ୍ଦୁ ଗ୍ରେଟରମାନେ ତାକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ନିର୍ବାଚନରେ ପରାସ୍ତ କରି, ତାଙ୍କ କଥା ମାନ ଚଳିବାଭଳି ଜଣେ ହରିଜନ ପ୍ରାର୍ଥୀକୁ ଜୟଯୁକ୍ତ କରିପାରନ୍ତି ।

ଆମ୍ବେଦକରଙ୍କ ଏ ଆପତ୍ତିକୁ ଯୁକ୍ତଯୁକ୍ତ ମନେ କରି ସାର୍ ତେଜ-ବାହାଦୁର ସାପ୍ତ ଗୋଟିଏ ଚତୁର ସମାଧାନ ୨^୦ ତାରିଖର ସଭାରେ ଆଗତ କରିଥିଲେ । ସେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ ଯେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ହିନ୍ଦୁ ଓ ହରିଜନ ପ୍ରତିନିଧି ମିଳିତ ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀରେ ନିର୍ବାଚିତ ହେବେ । ଏଥିରୁ କେତୋଟି ସ୍ଥାନ ହରିଜନଙ୍କ ପାଇଁ ସଂରକ୍ଷିତ ବୋଲି ଆଗରୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିବ । ଏହି ସଂରକ୍ଷିତ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରୁ କେତୋଟି ହରିଜନ ପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କ ନାମ ହିନ୍ଦୁ ଓ ହରିଜନ ନେତାମାନଙ୍କ ଉଭେଇ ଆଲୋଚନାରେ ସ୍ଥିର କରାଯିବ । ଅବଶିଷ୍ଟ ହରିଜନ ପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କୁ ବାଛିବା ପାଇଁ ସାପ୍ତ ଗୋଟିଏ ନୂଆ ଯୋଜନା ଦେଲେ । ଏମାନଙ୍କୁ ବାଛିବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ବାଚନ କରାଯିବ, ଯେଉଁଥିରେ କି ଖାଲି ହରିଜନମାନେ ଗ୍ରେଟ ଦେବେ । ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ବାଚନରେ ପ୍ରତି ସିଟ୍ ପାଇଁ ତିନିଜଣ ପ୍ରାର୍ଥୀ ବଛାଯିବେ । ଏଇ ତିନିଜଣ ପ୍ରାର୍ଥୀ ମିଳିତ ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀରେ ଠିଆ ହେବେ, ଏବଂ ହିନ୍ଦୁ ଓ ହରିଜନ ଗ୍ରେଟରମାନେ ମିଳିତଭାବେ ଗ୍ରେଟ ଦେଇ, ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏଇଥିରୁ ଜଣେ ହରିଜନ ପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଜୟଯୁକ୍ତ କରିବେ । ଏଇ ତିନି ଜଣଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣଙ୍କୁ ଗ୍ରେଟ ଦେବା ପାଇଁ ହିନ୍ଦୁ ଗ୍ରେଟରମାନେ ବାଧ୍ୟ ହେଉଥିବାରୁ ହରିଜନମାନେ ତାଙ୍କର ସାହସୀ ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟବସ୍ଥାପଣକୁ ପଠାଇପାରିବେ । ମିଳିତ ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀ ସତ୍ତ୍ୱେ ହରିଜନମାନଙ୍କୁ ନିଜର ପ୍ରାର୍ଥୀ ବାଛିବାରେ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ମିଳିବ ।

ଏ ଯୋଜନାରେ ଆମ୍ବେଦକରଙ୍କର କ'ଣ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ହେବ, ହିନ୍ଦୁ ନେତାମାନେ ସତ୍ୟସ୍ତ୍ର ଶ୍ରବେ ଆପେକ୍ଷା କରି ରହିଥାନ୍ତି । ଆମ୍ବେଦକର ଟିକି-ନିଶି ଶ୍ରବେ ଏ ଯୋଜନାର ନିରାଶା କଲେ ; ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଲେଉଟିଲେ । ଦଣ୍ଡା ପରେ ଦଣ୍ଡା ବିତିଗଲା । ଶେଷରେ ସେ ଏ ଯୋଜନା ଗ୍ରହଣ କରି କହିଲେ ଯେ, ଏ ଯୋଜନାର ଶେଷ ଚିଠା ସେ ନିଜେ କରିବେ ଓ ସାପ୍ତାହ ଯୋଜନାରେ ନିଜର ମତର ଅନୁକୂଳ କେତେକ କଥା ଯୋଡ଼ିବେ ।

ଆମ୍ବେଦକର ପୁଣି କ'ଣ ଯୋଡ଼ିବେ ସେ ବିଷୟରେ ସନ୍ଦିହାନ ହେବା ସତ୍ତ୍ୱେ, ଆମ୍ବେଦକର ମୋଟା ମୋଟି ସାପ୍ତାହ ଯୋଜନା ଗ୍ରହଣ କରିବା ଯୋଗୁଁ ହିନ୍ଦୁ ନେତାମାନେ ଉତ୍ସାହିତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ, ସାପ୍ତାହ ଯୋଜନା ଗ୍ରହଣ କରିବେ କି ନାହିଁ ସେ ବିଷୟରେ ସଂଦେହ ଥାଏ । ସାପ୍ତାହ ଜୟକାର, ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ, ଦେବଦାସ, ବିରଲା ଓ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ଅଧିବୃତ୍ତିରେ ଟ୍ରେନ୍ ଧରି ତହିଁ ଆରଦ୍ଧିନ ସକାଳେ ପୁନାରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । ସାତଟା ବେଳେ ସେମାନଙ୍କୁ ଜେଲଖାନାର ଅଫିସକୁ ଯିବାକୁ ଅନୁମତି ମିଳିଲା । ସେମାନେ ବସିବା ପରେ ଗାନ୍ଧୀ ଆସିଲେ । ୨୪ ଦଣ୍ଡାରୁ କମ୍ ନ ଖାଇ ରହିବା ଫଳରେ ବି ସେ ଦୁର୍ବଳ ଜଣା ଯାଉଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ହସି ହସି ଆସି ମଝି ଆସନରେ ବସି ପଡ଼ି କୌତୁକରେ କହିଲେ, 'ମୁଁ ଏ ସଭାର ସଭାପତି ।'

ସାପ୍ତାହ ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ବାଚନ ବିଷୟ ସବିଶେଷଶ୍ରବେ ବୁଝାଇଲେ । ଅନ୍ୟମାନେ ଠାଏଠାଏ ଯୋଜନାର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରୁଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲେ, କିନ୍ତୁ ହଁ ନାହିଁ ପରିଷ୍କାର କହିଲେ ନାହିଁ । ଅଧିକାଂଶ ଆଲୋଚନା ହେବା ପରେ ଗାନ୍ଧୀ ମତ ଦେଲେ, 'ଏ ଯୋଜନା ପ୍ରତି ଅନୁକୂଳ ରହି ବିଚାର କରିବାକୁ ମୁଁ ରାଜି...କିନ୍ତୁ ଆଗ ସମଗ୍ର ଯୋଜନାଟି ରୋକ-ଠୋକ୍ ଶ୍ରବେ ଲେଖି ମୋ ଆଗରେ ରଖ ।' ଏ ସଂପର୍କରେ ଆମ୍ବେଦକର ଓ ରାଜାଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ବି ସେ ଚାହୁଁଲେ ।

ଆମ୍ବେଦକର ଓ ରାଜାଙ୍କୁ ଟେଲିଗ୍ରାମଦ୍ୱାରା ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପଠାଗଲା । ସାପ୍ତାହ ଯୋଜନା ଉପରେ ଏକ ସ୍ଥାନାବଳି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା । ଗାନ୍ଧୀବାଦୀ ହରିଜନମାନଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ଏମ୍. ସି. ରାଜା ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ ; ଆମ୍ବେଦକର ବି ଆସିବେ ବୋଲି ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ଦେଲେ ।

ଘୋର ଉଦ୍‌ବେଗରେ ସେ ରାତିଟି କଟିଲା । ୨୨ ତାଳିଶର ସକାଳେ ଗାର୍ଲୀଜା ଯୋଜନାରେ ଅସନ୍ତୋଷ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସଂରକ୍ଷିତ ସ୍ଥାନରୁ ମାତ୍ର କେତୋଟି ପାଇଁ ହରିଜନମାନଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ବାଚନ ହେବ କାହିଁକି ? ଯଦି ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ବାଚନ ହେବ ତେବେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ହରିଜନ ସ୍ଥାନ ପାଇଁ ହେଉ । କେତେଜଣ ହରିଜନ ପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କ ନାମ ହରିଜନ ଶ୍ରେଷ୍ଠରଙ୍କ ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ବାଚନରେ ସ୍ଥିରୀକୃତ ହେବ ; ଅନ୍ୟ କେତେଜଣ ସିଧାସଳଖ ହିନ୍ଦୁ ଓ ହରିଜନଙ୍କ ସମ୍ମିଳିତ ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀରେ ପ୍ରାର୍ଥୀ ହେବେ—ହରିଜନ ପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଏପରି ଦୁଇ ଜାତିରେ ଭାଗ କରିବାର କାରଣ କ'ଣ ? ଗାର୍ଲୀ ହରିଜନଙ୍କ ଭିତରେ ଏଭଳି ବିଭେଦ ପୁଣି ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ବିରୋଧ କଲେ । ହରିଜନ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକମାନଙ୍କ ଉପରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ରାଜନୀତିକ ପ୍ରଭାବ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ପଡ଼ୁ, ଏହା ସେ ଗୁଡ଼ୁ ନ ଥିଲେ ।

ସମସ୍ୟା ସମାଧାନରେ ଲାଗିଥିବା ନେତାମାନେ ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ । ଆନ୍ଦେଦକର ଯେତେକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସୁବିଧା ପାଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଥିବାର ସେମାନେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲେ, ତହିଁରୁ ଅଧିକ ଯେ ଗାର୍ଲୀ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ !

ସେଇ ଦିନ ଅପରାହ୍ନର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ଆନ୍ଦେଦକର ଆସି ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ଖଟପାଖେ ପହଞ୍ଚିଲେ । କଥାବାର୍ତ୍ତାର ବେଶୀଭାଗ ସେ କଲେ । ସେ କହିଲେ, ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଜୀବନ ରକ୍ଷା କରିବାରେ ସେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ, କିନ୍ତୁ ‘ମୋର କ୍ଷତିପୂରଣ ମୁଁ ପାଇବାକୁ ଚାହେଁ ।’

ଗାର୍ଲୀ ଏତେବେଳକୁ ଖୁବ୍ ଦୁଃଖ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି । ପୂର୍ବର ଅନଶନମାନଙ୍କ ବେଳେ ସେ ଘଣ୍ଟାକୁ ଘଣ୍ଟା ନିୟମିତ ଭାବେ ପାଣି ପିଉଥିଲେ । ଏଥର କିନ୍ତୁ ପାଣି ପିଇବା ବିଷୟରେ ସେ ନିୟମ ମାନୁ ନ ଥାନ୍ତି ; ଅନିୟମିତ ଭାବେ କେତେବେଳେ କିମିତି ପାଣି ମୁହଁଏ ପିଉଥାନ୍ତି ମାତ୍ର । ପୂର୍ବଧରମାନଙ୍କରେ ତାଙ୍କର ଗୋଡ଼ ହାତ ଆଉଁସାଂଘଷା ହେଉଥିବାରୁ ଶରୀରର ପୀଡ଼ା କିନ୍ତୁ ଶାନ୍ତ ହେଉଥିଲା । ଏଥର ସେ ତାଙ୍କ ଦେହରେ ହାତ ଦେବାକୁ ମନା କରି ଦେଇଥାନ୍ତି । ଅବସନ୍ନ ହୋଇ ଯାଉଥିବା ଶରୀରର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଉଛୁଟି ଯନ୍ତ୍ରଣା ହେଉଥାଏ । ଶ୍ରେତରରେ ପକାଇ ତାଙ୍କୁ ଗାଧୁଆଘରକୁ ନେବାକୁ ପଡ଼ୁଥାଏ । ଟିକିଏ ହଲଚଲ ହୋଇଗଲେ, ଏପରିକି କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲେ ତାଙ୍କୁ ବାନ୍ତି ମାଡ଼ୁଥାଏ ।

ଆମ୍ବେଦକର ଷଡ଼ପୁରଣ ପାଇବା କଥା କହନ୍ତେ ଗାନ୍ଧୀ ବଡ଼ କଷ୍ଟରେ ଟିକିଏ ଡେଇଁ ହୋଇ ବସିଲେ ଓ ଅନେକ ମିନିଟ୍‌ଯାଏ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ହରିଜନମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ନିଜର ଗଭୀର ଶ୍ରଦ୍ଧା କଥା ସେ ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ , ଦୟାଓ୍ଵାର ସାପ୍ରୁ ଯୋଜନାର ଆଲୋଚନା କରି ସେ କହିଲେ, ତାଙ୍କର ଏଥିରେ ସମ୍ମତ ନାହିଁ । ସେ ଜଣାଇଦେଲେ, ହରିଜନମାନେ ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ବାଚନରେ କେତେକ ହରିଜନ ପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କ ମନୋନୟନ ନ କରି, ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ମନୋନୟନ କରନ୍ତୁ ବୋଲି ସେ ଚାହାନ୍ତି । ଏତକ କହିବାରେ ହାଲିଆ ହୋଇଯାଇ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ମାଣ୍ଡିକ ଆଉଜି ପଡ଼ିଗଲେ ।

ଆମ୍ବେଦକର ବିଚାରୁଥିଲେ ତାଙ୍କୁ ନେଇ ମମୁଷୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖରେ ବସାଇ ତାଙ୍କ ଦାବାରୁ କିଛି କମାଇବାକୁ ଚାପ ଦିଆଯିବ । କିନ୍ତୁ ହରିଜନଙ୍କ ପ୍ରତି ମମତାରେ ଗାନ୍ଧୀ ହରିଜନଙ୍କ ମୁଖପାତ୍ର ଆମ୍ବେଦକାରଙ୍କୁ ବଳିଗଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଂଶୋଧନ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଆମ୍ବେଦକର ସ୍ଵାଗତ କଲେ ।

ସେଇଦିନ ଶ୍ରୀମତୀ ଗାନ୍ଧୀ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । 'ସାବରମତୀ ଜେଲ'ରୁ ତାଙ୍କୁ ଫେରବାଡ଼ା ବଦଳି କରାଯାଇଥାଏ । ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ସ୍ଵାମୀଙ୍କ ଖଟ-ପାଖକୁ ଉତ୍ତରା କଲଭଳି ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ହଲାଇ ଆସି କହିଲେ, ପୁଣି ସେଇ ଲଲା ଆରମ୍ଭ କରିଛ ! ଗାନ୍ଧୀ ମୃଦୁହାସ୍ୟ କଲେ । କସ୍ତୁରବାଇ ଆସି ପହଞ୍ଚିବାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲିତ ହେଲେ । କସ୍ତୁରବାଇ ତାଙ୍କୁ ଆର୍ତ୍ତସିବାରେ ଆପଣି କଲେ ନାହିଁ । ଦରକାର ହେବାରୁ ନୁହେଁ, ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ଖୁସୀ କରିବାକୁ, ଜଣେ ଦକ୍ଷିଣବାଲ ଆସି ଦକ୍ଷିଣରେ ବି ସେ ଆପଣି କଲେ ନାହିଁ ।

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୩ ତାରିଖ, ଶୁକ୍ରବାର, ଅନଗନର ଚତୁର୍ଥ ଦିନ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ହୃଦ୍‌ରୋଗ ଚିକିତ୍ସକ ଡକ୍ଟର ଗିଲ୍‌ଡର୍ ଓ ଡକ୍ଟର ପଟେଲ ବମ୍ବେରୁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ବନ୍ଦୀଶାଳର ଚିକିତ୍ସକଙ୍କ ସହିତ ଏ ଦୁହେଁ ପରୀକ୍ଷା କରି ନିଦାନ କଲେ ଯେ, ବନ୍ଦୀଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଉଦ୍‌ବେଗଜନକ । ରକ୍ତଗୁପ୍ତ ଆତଙ୍କଜନକଭାବେ ବଢ଼ି ଯାଇଥାଏ । ଯେ କୌଣସି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମୃତ୍ୟୁ ହେବାର ଆଶଙ୍କା ଥାଏ ।

ସେଇଦିନ ଆମ୍ବେଦକର ହିନ୍ଦୁନେତାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଘର୍ଷ ଆଲୋଚନା କରି ତାଙ୍କ 'ଷଡ଼ପୁରଣ' ପ୍ରସ୍ତାବ ପେଶ କଲେ । ମ୍ୟାକ-ଜୋନାଲ୍‌ଡଙ୍କ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଅନୁସାରେ ଦଳିତ ଜାତିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଵାଧୀନ

ବ୍ୟବସ୍ଥାସଭାମାନଙ୍କରେ ସର୍ବମୋଟ ୭୧ଟି ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା ; ଆମ୍ବେଦ୍‌କର ଗୃହିଲେ ୧୯୭ଟି ସ୍ଥାନ । ସାପ୍ରୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଥିଲେ ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ବାଚନରେ ୩ ଜଣ ହରିଜନଙ୍କ ନାମ ପ୍ରତି ସ୍ଥାନ ପାଇଁ ବଚ୍ଛା-ଯିବ । ଗାନ୍ଧୀ ଏ ସଂଖ୍ୟା ପାଞ୍ଚକୁ ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ଆମ୍ବେଦ୍‌କର ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ, ସାପ୍ରୁଙ୍କ ଡିନ ଜାଗାରେ ଦୁଇ ହେବ । ତା'ପରେ, ହରିଜନଙ୍କ ପାଇଁ ସଂରକ୍ଷିତ ସ୍ଥାନ କେତେ ଦିନ ଯାଏଁ ରହିବ ସେ ପ୍ରଶ୍ନ ଥିଲା । ସାପ୍ରୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଥିଲେ, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ପରେ ସଂରକ୍ଷିତ ସ୍ଥାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଂବିଧାନରୁ ଉଠାଇ ଦେବା ପାଇଁ ହରିଜନମାନଙ୍କର ଗଣଭୋଟ ନିଆଯିବ । ଏହା ଉଠିଗଲେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ହରିଜନଙ୍କ ଭିତରେ ରହୁଥିବା ରାଜନୀତିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦୂର ହେବ, ଏବଂ ହିନ୍ଦୁ ଓ ହରିଜନଙ୍କର ସାମାଜିକ ମିଳନର ପନ୍ଥା ସୁଗମ ହୋଇଯିବ । ଗାନ୍ଧୀ ଗୃହ୍ୟଥିଲେ, ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ପରେ ହରିଜନ ପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ବାଚନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦୂର ହେଉ । ଏହା ପରେ ବର୍ଷ ରହୁ ବୋଲି ଆମ୍ବେଦ୍‌କର ଅଡ଼ି ବସିଲେ । ଅଷ୍ଟଶତା ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ଭିତରେ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରୁ ଦୂର ହୋଇ ପାରିବ ବୋଲି ଆମ୍ବେଦ୍‌କରଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ନ ଥିଲା ।

ସେଇଦିନ କେତେ ଦଣ୍ଡା ପରେ ଆମ୍ବେଦ୍‌କର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ପୁଣି ଆସିଲେ । ଭାରି ଗରମ, ଗୁଳ୍ମଗୁଳ୍ମିଆ ପାଗ ହୋଇଥାଏ । ବନ୍ଦୀଶାଳର ଅଗଣାରେ ଗୋଟିଏ ବି ଆମ୍ବେଦ୍‌କର ହଲୁ ନ ଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ରକ୍ତଗୃଧ ବଢ଼ୁଥାଏ । ଫୁସ୍‌ଫୁସ୍ କରି କହିବାଠାରୁ ବଡ଼ ପାଟି ସେ କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ସେତିକିବେଳେ ଆମ୍ବେଦ୍‌କର ନିର୍ମମ ଭାବେ ଭାଉଁରିଟକା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । କିନ୍ତୁ କୌଣସି ଶେଷ ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ ।

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୪ ତାରିଖ, ଅନଗନର ପଞ୍ଚମ ଦିବସ । ହିନ୍ଦୁ ନେତାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆମ୍ବେଦ୍‌କର ପୁଣି କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲେ । ସକାଳଓଲି ଯାକ ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଟଣାଓଟର କରିସାରି, ସେ ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲେ । ଆମ୍ବେଦ୍‌କର ଓ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ରାଜିନାମା ହୋଇଥିଲା ଯେ, ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲଡ୍ ଦେଇଥିବା ୭୧ ଓ ଆମ୍ବେଦ୍‌କର ଦାବୀ କରିଥିବା ୧୯୭ ସ୍ଥାନରେ, ଦଳିତ ଜାତିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରାଦେଶିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାସଭାମାନଙ୍କରେ ସର୍ବମୋଟ ୧୪୭ ଟି ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷିତ ହେବ । ଗାନ୍ଧୀ ଏ ରାଜିନାମା ମାନିଗଲେ । ଆମ୍ବେଦ୍‌କର ଏତେବେଳକୁ ମଜିଥିଲେ

ଯେ, ଦଶବର୍ଷ ଯାଏଁ ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ବାଚନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କାଏମ ରହିବ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଜନ୍ମ ପାଞ୍ଚବର୍ଷରୁ ଆଦୌ ଅଧିକ ଦେବେ ନାହିଁ । ସେ କହିଲେ, ‘ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ହେଉ, ନ ହେଲେ ମୋର ପ୍ରାଣ ଯାଉ ।’ ଆନ୍ଦୋଳନର କିନ୍ତୁ ଚଳିଲେ ନାହିଁ ।

ଆନ୍ଦୋଳନର ତାଙ୍କ ହରିଜନ ସହକର୍ମୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାକୁ ଫେରିଗଲେ । ଅପରାହ୍ନରେ ସେ ହିନ୍ଦୁନେତାମାନଙ୍କୁ ପରିଷ୍କାର ଜଣାଇ ଦେଲେ ଯେ ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ବାଚନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମାତ୍ର ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ପାଇଁ ହେବ ବୋଲି ସେ ସ୍ୱୀକାର କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଦଶବର୍ଷରୁ ସେ ଦାଡ଼େ ଛୁଡ଼ିବେ ନାହିଁ ।

ଏତିକିବେଳେ ରାଜଗୋପାଳାଚାର୍ଯ୍ୟ ଯାହା କଲେ ତଦ୍ୱାରା ବୋଧହୁଏ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଜୀବନରକ୍ଷା ହୋଇପାରିଲା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା ନ କରି ସେ ଆନ୍ଦୋଳନର ସଙ୍ଗେ ରାଜିନାମା କରି ଦେଲେ ଯେ, ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ବାଚନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କେବେ ରଦ୍ଦ ହେବ ତାହା ପରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇ ସ୍ଥିର କରାଯିବ । ଏପରି ହେଲେ ହରିଜନମାନଙ୍କର ଗଣଭୋଟ ନେବା ପ୍ରୟୋଜନ ନ ହୋଇପାରେ ।

ରାଜଗୋପାଳାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅବଳମ୍ବେ ଜେଲଖାନା ଭିତରକୁ ଯାଇ ନୂଆ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ସବିସ୍ତର ଜଣାଇ ଦେଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ଆଉ ଥରେ କହ ।’

ରାଜଗୋପାଳାଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତାବଟି ପୁଣି ଶୁଣାଇଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସ୍ୱରରେ କହିଲେ, ‘ବେଶ୍’ । ରାଜଗୋପାଳାଚାର୍ଯ୍ୟ ଠିକ୍ କ’ଣ କହିଲେ ହୁଏତ ଗାନ୍ଧୀ ବୁଝିପାରି ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସେତେବେଳେ ମୂର୍ଚ୍ଛାଗଲା ପରି ଅବସ୍ଥା । ସେ ଯାହାହେଉ, ଗାନ୍ଧୀ ‘ବେଶ୍’ ବୋଲି କହି ତ ରାଜ ହୋଇଛନ୍ତି !

ସେଇ ଶନିବାର ଦିନ ରାଜିନାମା ଚିଠା ହେଲା ଓ ମୁଖ୍ୟ ହିନ୍ଦୁ ଓ ହରିଜନ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ମାନେ ଏଥିରେ ସଜ୍ଜ କଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ସଜ୍ଜ କରି ନ ଥିଲେ । ଏଇ ରାଜିନାମାର ନାମ ଫେରବାଡ଼ା ରୁକ୍ମପଦ ବୋଲି ଭାରତର ଇତିହାସରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି ।

ରବିବାର ଦିନ ମଧ୍ୟସ୍ଥମାନଙ୍କ ସହିତ ଅନ୍ୟ ନେତୃସ୍ଥାୟୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ସମ୍ମିଳନୀ ବମ୍ବେଠାରେ ବସି ଏହି ରୁକ୍ମପଦ ବାହେଲ୍ ହେଲା ।

କିନ୍ତୁ ବେସରକାରୀ ଲୋକଙ୍କର ଏ ରୁକ୍ମପତ୍ର ମୂଲ୍ୟ କ'ଣ ? ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଏହା ଗ୍ରହଣ କରି ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲ୍‌ଡ୍ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଚରଦ୍ କରିବାକୁ ରାଜି ନ ଦେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗାର୍ସୀ ଅନଶନ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ରାଜି ହେଉଛନ୍ତି କେତେକେ ? ଏହି ରୁକ୍ମପତ୍ର ଅବକଳ ଚଠା ଟେଲିଗ୍ରାମଦ୍ୱାରା ଲଣ୍ଡନକୁ ପଠାଗଲା । ସେଠାରେ ଆଣ୍ଟୁକ୍, ପୋଲକ୍ ଓ ଅନ୍ୟ ଗାର୍ସୀ-ବନ୍ଧୁମାନେ, ସରକାରଙ୍କଦ୍ୱାରା ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ତୁରନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ ଦେବା ବିଷୟରେ, ଲାଗି ପଡ଼ିଥାନ୍ତି । ରବିବାର ହୋଇଥିବାରୁ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ସଦର ମହକୁମାରେ ନ ଥାନ୍ତି ; ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲ୍‌ଡ୍ ଗୋଟାଏ ଅନ୍ୟେଷ୍ଟ ଫିୟାରେ ଯୋଗ ଦେବା ନିମନ୍ତେ ସସେକ୍ସ୍ ଯାଇଥାନ୍ତି ।

ପୁନାରେ ରାଜିନାମା ହୋଇ ଯାଇଥିବାର ଖବର ପାଇ ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲ୍‌ଡ୍ ତୁରନ୍ତ ତାଙ୍କ ଲଣ୍ଡନ କୋଠି, ୧୦ ନମ୍ବର ଡାଉନିଙ୍ଗ୍ ସ୍ଟ୍ରୀଟ୍‌କୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲ୍‌ଡ୍ ନିଷ୍ପତ୍ତିକୁ ରୁଡ୍‌ଲାନ ରୂପ ଦେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବା ସାର୍ ସାମୁଏଲ୍ ହୋର୍ ଓ ଲର୍ଡ୍ ଲେଥ୍‌ଆନ୍ ମଧ୍ୟ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ରବିବାର ରାତି ଅଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ତିନିହେଁ ଫେରବାଡ଼ା ରୁକ୍ମପତ୍ର ତନଖି କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ଗାର୍ସୀଙ୍କ ଜୀବନ-ତରଙ୍ଗର ଭିତ୍ତି ଶିପ୍ରଗତରେ ହେଉଥାଏ । ତାଙ୍କ ଖଟ ଚାରିପଟେ ଥିବା ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସମ୍ପତ୍ତିରୁ କିଏ କ'ଣ ପାଇବ, ଗାର୍ସୀ କସ୍ତୁରବାଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଉଥାନ୍ତି । ସୋମବାର ବଡ଼ସକାଳୁ ରାଗନ୍‌ନାଥ କଲିକତାରୁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ କବିତାରୁ କେତୋଟି ବାଛି ଗାର୍ସୀଙ୍କ ପାଖେ ବସି ଗାନ କଲେ । ଏ ଗାନ ଗାର୍ସୀଙ୍କ କ୍ଲେଶ ଉପଶମ କଲା । ପୁନାର ଗାର୍ସୀଭକ୍ତମାନେ ଜେଲଖାନାକୁ ଆସିବାକୁ ଅନୁମତି ପାଇ ସୁମଧୁର ବାଦ୍ୟ ସହ ଭଜନ ବୋଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ମସ୍ତକ ସ୍ୱରୁଜନ କରି ଓ କ୍ଷୀଣ ହାସ୍ୟ କରି ଗାର୍ସୀ ଏମାନଙ୍କୁ ସାବାସି ଦେଲେ । କଥା କହିବାର କ୍ଷମତା ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ନ ଥାଏ ।

ଏହାର ଅଳ୍ପ କେତେ ଦିନ ପରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଯୁଗପତ୍ତ ଲଣ୍ଡନ ଓ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, ଫେରବାଡ଼ା ରୁକ୍ମପତ୍ରକୁ ସରକାର ଅନୁମୋଦନ କରିଛନ୍ତି । ଗାର୍ସୀ ଏଥର ଅନଶନ ଭଙ୍ଗ କରିବାରେ ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ରହିଲା ନାହିଁ ।

ସୋମବାର, ଅପରାହ୍ନ ୫ଟା ୧୫ ମିନିଟ୍‌ରେ, ରାଗନ୍‌ନାଥ,

ବଲ୍ଲଭଭାଇ ପଟେଲ, ମହାଦେବ ଦେଶାଇ, ଶ୍ରୀମତୀ ନାଇଡ଼ୁ, ରୁକ୍ମିପତ୍ନୀ ଚୌଧୁରୀଙ୍କଦ୍ୱାରା ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବା ମଧ୍ୟସ୍ଥଗଣ ଓ ସମ୍ବାଦଦାତାମାନଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ଗାନ୍ଧୀ କମ୍ପୁରବାଙ୍କ ହାତରୁ ଗ୍ଳାସେ କମଳାରସ ଗ୍ରହଣ କରି ଅନନ୍ତନ ଭଙ୍ଗ କଲେ । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ବଂଗଳା ଭଜନ କେତୋଟି ଗାନ କଲେ । ଅନେକଙ୍କ ଗଣ୍ଡରେ ଲୁହ ବୋହି ଯାଉଥିଲା ।

ରବିବାର, ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୫ ତାରିଖରେ ବମ୍ବେରେ ହୋଇଥିବା ଯେଉଁ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଘୈରବାଞ୍ଛା ରୁକ୍ମିପତ୍ନୀ ଅନୁମୋଦିତ ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରେ ଡକ୍ଟର ଅମ୍ବେଦକର ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ବକ୍ତୃତା ଦେଇଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସଦ୍‌ବିଚାରପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୋବୃତ୍ତିର ପ୍ରଶଂସା କରି ସେ କହିଥିଲେ, ‘ତାଙ୍କର ଓ ମୋର ମତାମତରେ ଏତେ ପରିମାଣରେ ମେଳ ଥିବାର ଦେଖି ମୁଁ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଥିଲି, ଅତିମାତ୍ରାରେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଥିଲି । ଏ କଥା ମୋତେ ମାନିବାକୁ ହେଉଛି । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏଥର ସାକ୍ଷାତ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋତେ ଏହା ଜଣା ନ ଥିଲା । ସାର୍ ତେଜବାହାଦୁର ସାପ୍ରୁ ଆପଣମାନଙ୍କୁ କହି ସାରିଲୁଣି ଯେ, ତାଙ୍କ ସଂଗେ ମୋର ଆଲୋଚନା ହୋଇ କଥା ଅଛିଣ୍ଡା ରହିଲେ ତାହା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆଗରେ ଯାଇ ପେସ୍ ହେଉଥିଲା । ଏ ସବୁ ପ୍ରାୟଶଃ କଠିଣ ସମସ୍ୟା ଥିଲା । ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଓ ମୋର ଆତ୍ମମୁଖ୍ୟରେ ଘୋର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲି । କିନ୍ତୁ ଏଥର ଦେଖି ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲା ଯେ, ସାର୍ ସାପ୍ରୁ ଓ ମୋ ଭିତରେ ମତଭେଦ ହେଉଥିବା ବିଷୟମାନ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆଗେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହେବାରେ ସେ ମୋ ପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ କରିଥିଲେ ଓ ଅପର ପକ୍ଷର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । ମୁଁ ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କଠାରେ ଗଭୀରଭାବେ କୃତଜ୍ଞ । ମୁଁ ଯେଉଁ ମହା ସଂକଟ ଭିତରେ ପଡ଼ିବାକୁ ଯାଉଥିଲି, ସେଥିରୁ ସେ ମୋତେ ଉଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି ।’

ବହୁ ଦାୟିତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଆମ୍ବେଦକର ସାମୟିକ ସନ୍ତୋଷରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତି ବିମତଭାବେ ଏ ପ୍ରଂଶସା ବାଣୀ ଶୁଣାଇଥିଲେ ହେଁ, ସେ ଯାହା କହିଛନ୍ତି ତାହା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମନୋବୃତ୍ତିର ଯଥାର୍ଥ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । ସ୍ୱାକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଏଥର ଗାନ୍ଧୀ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥ ଅପେକ୍ଷା ହରିଜନମାନଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥକୁ ଅଧିକ ସମର୍ଥନ କରିଥିଲେ । ବସ୍ତୁତଃ ହରିଜନମାନଙ୍କ ଦାବୀକୁ ପୂର୍ବପୂର୍ବ ମାନିଯିବା ପାଇଁ ସେ ଏତେ

ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ଯେ, ହରିଜନମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷିତ ହେବା ବିରୁଦ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ମୌଳିକ ଆପତ୍ତିକୁ ବି ସେ ଗ୍ରହଣ ଦେଇଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ଆମ୍ବେଦ୍‌କର ତାଙ୍କର ଏହି ବକ୍ତୃତାରେ ଯଥାର୍ଥ କହିଛନ୍ତି, ‘ମୋର ଏତିକିମାତ୍ର ଦୁଃଖ, ଯେଉଁବାଡ଼ାଠାରେ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଯେଉଁ ମତ ସମର୍ଥନ କଲେ, ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକରେ ମୋ ମତ ପୋଷଣ କରି ନ ଥିଲେ କାହିଁକି ? ସେତେବେଳେ ମୋର ମତ ପ୍ରତି ସେ ଯଦି ଏତିକି ଅନୁକୁଳ ହୋଇଥାନ୍ତେ ତେବେ ତାଙ୍କୁ ଆଜି ଏ କଠିଣ ସାଧନାରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା ।’ ତା’ ପରେ ସେ ଉଦାର ଭାବରେ କହିଲେ, ‘ସେ ଯାହାହେଉ, ଅଜ୍ଞାତ କଥା ଘଣ୍ଟି ଲାଭ ନାହିଁ । ଯେଉଁବାଡ଼ା ରୁକ୍ମିକୁ ଅନୁମୋଦନ କରି ଆଗତ ହୋଇଥିବା ଏ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ମୁଁ ଆଜି ସମର୍ଥନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ଆନନ୍ଦିତ ହେଉଛି ।’

୧୯୩୧ ସେପ୍ଟେମ୍ବରଠାରୁ ଡିସେମ୍ବର ମଧ୍ୟରେ ବସିଥିବା ଗୋଲଟେବୁଲ ବୈଠକରେ ଗାନ୍ଧୀ ହରିଜନଙ୍କ ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥାସଭାରେ ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷିତ ହେବାର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ ; କାରଣ, ସେ ମନେ କରୁଥିଲେ, ଯାହାର ସବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଅସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଭିତରେ ସ୍ଥାୟୀ ବିଭେଦ ହୋଇଯିବ । କିନ୍ତୁ ୧୯୩୨ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୩ ତାରିଖରେ, ଏବଂ ତା’ପରେ ପୁଣି ସେଇମାସର ୧୯ ତାରିଖରେ ସେ ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷିତ ହେବା ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ । ଗ୍ରହଣ ନ କଲେ ନ ଚଳେ ବୋଲି ସେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଆଶା କରୁଥିଲେ ଯେ, ଏହି ଅନିଷ୍ଟକର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଳ୍ପ ଦିନରେ ରଦ୍ଦ ହୋଇଯିବ । ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନାଲ୍ଡ୍ ଯାହା ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିଥିଲେ ତଦ୍ୱାରା ସବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଅସବର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିବାସନମଣ୍ଡଳୀ ହେବାଦ୍ୱାରା ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ଏକାବେଳକେ ଅଲଗା ହୋଇ ଯାଇଥାନ୍ତେ ; ତା’ ଅପେକ୍ଷା ଏକ ନିବାସନମଣ୍ଡଳୀରେ ହରିଜନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷିତ ହେବା ସହସ୍ରଗୁଣେ ଭଲ ବୋଲି ସେ ଯଥାର୍ଥ ଉପଲବ୍ଧ କଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ଯଦି ଏହି ମତ ଗୋଲଟେବୁଲ୍ ବୈଠକରେ ବା ଅନଗନର କେତେ ମାସ ପୂର୍ବରୁ ଦେଇଥାନ୍ତେ ତେବେ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ହିନ୍ଦୁମାନେ ତାଙ୍କ ମତକୁ ସଂଭବତଃ ମାନି ଯାଇ ନ ଥାନ୍ତେ । ପୁନା ରୁକ୍ମିପତ୍ନୀ ଚିଠା ହେଲ୍‌ବେଳେ ମଧ୍ୟସ୍ଥି କରିଥିବା ଜଣେ ହିନ୍ଦୁ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ପରେ ମୋଡେ କହିଥିଲେ ଯେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତବାଦର ସେ କେଉଁ ସମର୍ଥକ

ନ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଫେରବାଡ଼ାରେ ସେ ନାଶୁର ହୋଇଗଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ୍ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରି ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛନ୍ତି ; ଏଣେ ସ୍ୱଧାମକୁ ଫେରିଯିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ସକାଶ ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାର ଉନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇଗଲାଣି । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଫେରବାଡ଼ା ରୁକ୍ତରେ ରାଜି ନ ହୋଇ ସେ କରିଥାନ୍ତେ କ'ଣ ? ବାସ୍ତବିକ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ଆଶଂକା ଯୋଗୁଁ ହିନ୍ଦୁ ନେତାମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କଥାରେ ରାଜି ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ।

ଅପରପକ୍ଷେ ଅନୁମାନ କରାଯାଉ, ହିନ୍ଦୁ ନେତାମାନେ ଅନଶନ ପୂର୍ବରୁ ହରିଜନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଥାନ-ସଂରକ୍ଷଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ମାନି ଯାଇଥାନ୍ତେ । ତେବେ କ'ଣ ଅନଶନ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତା ? ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ କ୍ଳେଶ ସହିଲେ ତାହା କ'ଣ ତେବେ ବୃଥାରେ ସହିଲେ ?

ଭାରତ-ଇତିହାସର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଭୂମିକାର ଯଥାର୍ଥ ଅବଧାରଣା ହେଲେ ଯାଇ ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ ହେବ । ଶୁଷ୍କ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଓ ନିର୍ମମ ଆଇନ୍ ସମ୍ମତ ବିଚାରବୃତ୍ତିକୁ ଦୂରୀକୃତ ଯେ, ଆନ୍ଦୋଳନର ସଙ୍ଗେ ଗୋଟାଏ ରାଜନୀତି କରିବା ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନଶନର ପ୍ରୟୋଜନ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟ ଜନତା ସଙ୍ଗେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଂପର୍କ ତର୍କ ବା ଆଇନ୍ ମାପକାଠିରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଓ ଭାରତୀୟ ଜନତା ହୃଦୟର ଆବେଗ ଓ ଭାବର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସରେ ବାନ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗାନ୍ଧୀ ଥିଲେ ମହାତ୍ମା, ମହାନ୍ ଆତ୍ମା, ଭଗବାନଙ୍କର କଳାରେ ଜାତ । ଜନତା ବିଚାରିଲା : ଏଭଳି ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ କ'ଣ ଜୀବନରେ ମାରଦେବା । ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ ହେବା ମାତ୍ରେ, ସ୍ମୃତି, ଶାସ୍ତ୍ର, ସଂବିଧାନ, ନିଷ୍ପତ୍ତି, ନିର୍ବାଚନ — ଏ ସବୁ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଭୁଲ୍ ହୋଇଗଲା । ଏକମାତ୍ର ଚିନ୍ତାର ବିଷୟ ହେଲା, ମହାତ୍ମାଙ୍କ ପ୍ରାଣ କିପରି ରକ୍ଷା ହେବ ।

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୩ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ ଅନଶନ କରିବେ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିବାଠାରୁ ସେଇମାସ ୨୭ ତାରିଖରେ କମଳାଚର ଖାଇ ଅନଶନ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ଶାରୀରିକ ଅବସ୍ଥାର ସାମାନ୍ୟତମ ପରିବର୍ତ୍ତନର ବିବରଣୀ, ତାଙ୍କୁ ଦେଖିକରି ଆସିଥିବା ଲୋକଙ୍କର ପ୍ରତି କଥା, ହରିଜନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନରେ ଲାଗିଥିବା ନ୍ୟୁନତମ ନେତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗତିବିଧି, ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଦେଶର ଏ ପ୍ରାନ୍ତରୁ ସେ ପ୍ରାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରସ୍ତୁତି ହୋଇ ଯାଉଥାଏ । ସମଗ୍ର ଭାରତ ଯେଭଳି ଉଚ୍ଛ୍ୱାସରେ

ଫେରବାଡ଼ା ଜେଲ୍ ଅଗଣାର ଧଳା ଖଟିଆରେ ଶୋଇଥିବା ମୁମୁକ୍ତ ଗାର୍ଲକୁ ଚାହିଁଥାଏ, ତହିଁରୁ ଅଧିକ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସରେ କୌଣସି ମା, ଅଜ୍ଞାନରେ ଜର ବଢ଼ିଯାଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ଜୀବନସଙ୍କଟରେ ପଡ଼ିଥିବା ତା ଦୁର୍ବଳ ଶିଶୁର ଦୋଳି ପାଖରେ ବାଉଁଶ ଦେଉଳ ନ ଥିବ । ଗାର୍ଲ ପରମାର୍ଥୀ ନ ଥିଲେ ; ହେଲେ କ'ଣ ହେବ, ସେ ବୁଦ୍ଧିର ଅଗମ୍ୟ ଗୋଟାଏ କିପରି ଅତିମାନ୍ୟ ଶକ୍ତି ବଳରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ମନକୁ ହରଣ କରି ଦେଇଥିଲେ । ପିଲା ସଙ୍ଗେ ମା ଯେଉଁଲି ଏକ ହୋଇଯାଏ, ଜନତା ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ସେହିପରି ଗୋଟାଏ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଭାବ ଆସି ଯାଇଥିଲା । ତର୍କ ବହୁ ଦୂରକୁ ଚାଲି ଯାଇଥିଲା ; ଶେଷବେଳ ଯେ କୌଣସି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଆସି ଯାଇପାରେ—ଏହି ଆଶଙ୍କାରେ ସମସ୍ତ ହୋଇ, ବିଭ୍ରାନ୍ତ ଭାବେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ହିନ୍ଦୁ ଗୋଟିଏ ମାସ କାମନାରେ ବିଭୋର ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତି—ମହାତ୍ମାଙ୍କର ଦେହାନ୍ତ ନ ହେଉ ।

ତାଙ୍କ ଜୀବନ ପାଇଁ ଗାର୍ଲ ପ୍ରତ୍ୟେକ ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବେ ଦାୟୀ କରି ଦେଇଥିଲେ । ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୫ ତାରିଖରେ ଗୋଟିଏ ବିବୃତ୍ତ ଭାରତର ସବୁ ପ୍ରାନ୍ତରେ ପ୍ରଚ୍ଛୁରିତ କରିଦେଇ ଗାର୍ଲ ସତର୍କ କରାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି, ‘ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଅସବର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ନେତାଙ୍କ ଭିତରେ ଯେନକେନ ପ୍ରକାରେଣ ଗୋଟାଏ ରାଜନୀତି ହୋଇଗଲେ ତଳିବ ନାହିଁ । ଯଥାର୍ଥଭାବେ ରାଜନୀତି ହେବା ଦରକାର । ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା କଳଙ୍କ ସମ୍ମୁଖେ ବିଚାଡ଼ିତ କରିବାକୁ ଯଦି ହିନ୍ଦୁ ଜନତା ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ହୁଏ, ତେବେ ମନରେ କୌଣସି ଦ୍ୱିଧା ନ ରଖି ସେ ମୋ ଜୀବନର ମାୟା ଗୁଡ଼ିକକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉ ।’

ତେଣୁ, ମଧ୍ୟସ୍ଥମାନେ କଥାଚାର୍ତ୍ତା ଚଳାଇଥିବା ବେଳେ, ପ୍ରାୟ ପଚାଶ କୋଟି ଲୋକବିଶିଷ୍ଟ ବିରାଟ ହିନ୍ଦୁ ସଂପ୍ରଦାୟର ଧର୍ମ ଓ ବିଶ୍ୱାସରେ ମହାପ୍ରଳୟ ଚାଲିଥାଏ । ଅନେକ ସପ୍ତାହର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ କଳିକତାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କାଳିଆଟ ମନ୍ଦିର, ଓ ରକ୍ଷଣଶୀଳତାର ଦୁର୍ଗ ବନାରସର ରାମ ମନ୍ଦିରର ଦ୍ୱାର ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇଗଲା । ଦିଲ୍ଲୀରେ ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁ ଓ ହରିଜନମାନେ ବିତରାସ୍ତ୍ରରେ ଓ ମନ୍ଦିର ଭିତରେ କୋଳାକୋଳ ହେଲେ । ବମ୍ବେରେ ଜାତୀୟତାଭାବରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ନାୟମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସାତଟି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମନ୍ଦିର ସମ୍ମୁଖରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ । ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କର ସିଂହଦ୍ୱାରରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବାକ୍ସ ରଖାଗଲା ; ସେକ୍ତାସେବକମାନେ ତା’ ପାଖେ ଠିଆ ହୋଇ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କୁ ମନ୍ଦିର

ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଦିଆଯିବ କି ନାହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେବାକୁ ଆହ୍ୱାନ କରୁଥାନ୍ତି । ଗଣତରେ ଦେଖାଗଲା, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନେ ମନ୍ଦିରକୁ ଯିବା ସପକ୍ଷରେ ହେଲା ୨୪, ୨୯୭ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ବିପକ୍ଷରେ ୪୪୫ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଫଳତଃ ଏ ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କରେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନେ ପଶିବାକୁ ଗୁଡ଼ ଦିଆଗଲା । କର୍ମିନ୍ଦ୍ରକାଳେ ଏ ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟଙ୍କର ପାଦ ପଡ଼ି ନ ଥିଲା ।

ଅନଗନ ଆରମ୍ଭ ହେବାର ପୂର୍ବଦିନ ଆହ୍ୱାନବାଦର ବାରଟି ମନ୍ଦିରରେ ହରିଜନମାନଙ୍କୁ ପ୍ରବେଶାଧିକାର ନୁଆ କରି ଦିଆଗଲା । ଅନଗନ ଆରମ୍ଭ ହେବା ଦିନ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳର କେତେକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଧର୍ମ-ପୀଠର ଦ୍ୱାର ଅସ୍ପୃଶ୍ୟଙ୍କ ପାଇଁ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ହେଲା । ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୭ ତାରିଖ ଯାଏଁ ପ୍ରତ୍ୟହ କୋଡ଼ କୋଡ଼ ଧର୍ମମନ୍ଦିରର ଅଗ୍ନି ହରିଜନଙ୍କ ପାଇଁ କାଢ଼ି ଦିଆଗଲା । ତା'ପରେ ୨୭ ତାରିଖରୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଜନ୍ମଦିନ ୨ ତାରିଖଯାଏଁ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତାନ୍ତରାଣ ସପ୍ତାହରେ ମଧ୍ୟ ସେଇ ଶୁଭ ଚାଲିଲା । ବରୋଦା, କାଶ୍ମୀର, ଶ୍ରେର ଓ କୋହ୍ଲାପୁର ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟମାନ ନିଜ ନିଜ ରାଜ୍ୟର ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କରେ ସବର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ପରି ଅସବର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବେଶ କରି-ପାରିବେ ବୋଲି ହୁକୁମନାମା ଜାରି କରି ଦେଲେ । ଖବରକାଗଜମାନେ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟଙ୍କୁ ପ୍ରବେଶାଧିକାର ଦେଇଥିବା ଶହଶହ ମନ୍ଦିରଙ୍କର ନାମ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏ ସବୁ ହୋଇଥିଲା ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କ ଅନଗନର ପ୍ରଭାବରେ ।

ଜବାହରଲାଲଙ୍କ ଅତି ନୈଷ୍ଠିକ ମା ଶ୍ରୀମତୀ ସ୍ୱରୂପରାଣୀ ନେତ୍ତେରୁ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତାରେ ଭାତ ଖାଇ ଏକଥା ଖବରକାଗଜରେ ପ୍ରକାଶ କରାଇ ଦେଲେ । ହଜାର ହଜାର ବିଶିଷ୍ଟା ହିନ୍ଦୁ ରମଣୀ ସ୍ୱରୂପରାଣୀଙ୍କ ଆଦର୍ଶର ଅନୁବର୍ତ୍ତିନୀ ହେଲେ । ହିନ୍ଦୁଧର୍ମକୁ ନିଷ୍ଠାର ସହିତ ମାନୁଥିବା ବନାରସ ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରିନ୍ସିପାଲ୍ ଧ୍ରୁବ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ସହିତ ମେହେନ୍ଦ୍ର, ମୋତି, ଓ ଝାଡ଼ୁଦାରଙ୍କର ପଂକ୍ତୀଭୋଜନରେ ବସିଲେ । ଆହୁରି ଶହଶହ ସ୍ଥାନରେ ଏହିପରି ପଂକ୍ତୀଭୋଜନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଥିଲା ।

ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ଷ୍ଟୁ ଓ ବୃହତ୍ ସହରମାନଙ୍କରେ ସଭା, ସମିତି ହୋଇ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି କୌଣସି ବାଧ୍ୟତା ରହିବନାହିଁ ବୋଲି ପ୍ରସ୍ତାବ ପାସ୍ ହେଲା । ଏହି ପ୍ରତିଜ୍ଞାପତ୍ରମାନଙ୍କର ନକଲ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବନ୍ଦୀଶାଳାର ଅଗଣାରେ ମୁଣ୍ଡେ ଉଠିରେ ଯାଇ ଜମା ହୋଇଗଲା ।

ଷ୍ଟୁ ସହର ଓ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ସବ୍ୟସାଧାରଣ କୁଅରୁ ପାଣି

ନେବାପାଇଁ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଛୁଡ଼ି ମିଳିଲା । ସ୍କୁଲରେ ହରିଜନ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ଯେଉଁ ବେଞ୍ଚସବୁ ଅଲଗା ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ସେଥିରେ ହିନ୍ଦୁ ପିଲାମାନେ ଯାଇ ହରିଜନ ପିଲାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବସିଲେ । ଯେଉଁ ଗଳି ଓ ରାସ୍ତାରେ ପୂର୍ବେ ସେମାନଙ୍କୁ ପଶିବାକୁ ମନା ଥିଲା ସେଥିରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଯିବାକୁ ଦିଆଗଲା ।

ସଂସ୍କାର, ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଓ ଆତ୍ମ-ଶୁଦ୍ଧିର ଏକ ତରଙ୍ଗ ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ଖେଳିଗଲା । ମହାତ୍ମା ଜୀ ଯେଉଁ ଛ' ଦିନ ଅନଶନ କଲେ ସେ ଛ'ଦିନ ଯାକ ଅଧିକାଂଶ ହିନ୍ଦୁ ସିନେମା, ଥିଏଟର ଓ ହୋଟେଲକୁ ଯିବା ବନ୍ଦ କରି ଦେଲେ । ବିବାହ ଉତ୍ସବ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ ତିଥିକୁ ଗଢ଼ାଇ ଦିଆଗଲା ।

ଗାନ୍ଧୀ ଓ ଆନ୍ଦୋଳକରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ, ବିନା ଅନଶନରେ, ଗୋଟାଏ ମାରସ ରାଜନୀତିକ ସମଜାସି ହୋଇଥିଲେ ଜାତି ଉପରେ ଏଭଳି ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ି ନ ଥାନ୍ତା । ଆଇନତଃ ହରିଜନମାନଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଅଭିଯୋଗ ଦ୍ଵାରା ଦୂର ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତା, କିନ୍ତୁ ଏ ରାଜନୀତି ଖାଲି କାଗଜରେ ହିଁ ରହିଯାଇଥାନ୍ତା ; ହିନ୍ଦୁମାନେ ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଯେପରି ଦୂରଛଡ଼ା କରି ରଖିଥିଲେ ସେଥିରେ ଆଞ୍ଚ ଲାଗି ନ ଥାନ୍ତା । ଅଧିକାଂଶ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ କାନରେ ବି ଏ ରାଜନୀତି କଥା ପଡ଼ି ନ ଥାନ୍ତା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନଶନ ଧମକ ଦେଶର ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ଯେଉଁ ଆଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟିକଲା ତାହାର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ହିଁ ଘେରବାଡ଼ା ରାଜନୀତିର ମହତ୍ତ୍ଵ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ।

ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ଭିନ୍ନ ହଜାର ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ କାଳର କଳଙ୍କ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନଶନ ଏ କଳଙ୍କକୁ ସମୂଳେ ଦୂର କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲା ନାହିଁ ବୋଲି ସ୍ଵୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ପୁଣି, ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ଅଧିକାର ମିଳିଗଲା ବୋଲି ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ହରିଜନ ପାଇଁ ଭଲ ଶୁକଣ ଖଣ୍ଡେ ମିଳିଯିବ, ତାହା ତ ନୁହେଁ । ଭାରତୀୟ ସମାଜରେ ହରିଜନମାନେ ପୂର୍ବ ପରି ସ୍ଥାନ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଅନଶନ ପରେ ଧୀରେ ଧୀରେ କମଳାରସ ପିଇବା ମାତ୍ରେ ସେମାନଙ୍କର ସେ ଅବସ୍ଥା ଦୂର ହୋଇଗଲା ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନଶନ ପରେ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ସର୍ବସମ୍ମତ ପ୍ରଥା ହୋଇ ଆଉ ରହିଲା ନାହିଁ । ନୈଷ୍ଠିକ ହିନ୍ଦୁଙ୍କର ଏଥିରେ ବିଶ୍ଵାସ ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା । ବହୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିଶ୍ଵାସର ବାହ୍ୟ ପ୍ରବାହ ଓ ଅନ୍ତଃସ୍ରୋତରେ ଓତଃସ୍ରୋତ ଜଟିଳ ଧର୍ମଧାରଣାରେ ବହୁକାଳ ସ୍ଵୀକୃତ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା-ପ୍ରଥାର

ନୈତିକ ଭୃତ୍ତିରୁମି ନାହିଁ ବୋଲି ସଂସାଧାରଣରେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଗଲା । ସଂସ୍କୃତି, ପ୍ରଥା, ଓ ଧର୍ମାବଳରେ ସ୍ୱୀକୃତ ଭେଦଭାବର ଶକ୍ତି ଲୋପ ହୋଇଗଲା । ହରିଜନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବୈବାହିକ ସଂବନ୍ଧ ରଖିବା ସାମାଜିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦୃଷଣୀୟ ହୋଇଥିଲା, ଏବେ ବହୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏପରି ସଂବନ୍ଧ ନ ରଖିବା ଦୃଷଣୀୟ ବୋଲି ଗୃହୀତ ହେଲା । ଯେଉଁମାନେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ପ୍ରଥା ମାନି ଚଳିଲେ ସେମାନେ ପ୍ରତିଦ୍ୱିପ୍ୱାଣୀଳ ଧର୍ମଧ୍ୱଞ୍ଜ ବୋଲି ନିନ୍ଦିତ ହେଲେ । ଅଳ୍ପ ଦିନ ଭିତରେ ହରିଜନ ଓ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିବାହ ସଂପର୍କ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଏଭଳି କେତେକ ବିବାହ ଉତ୍ସବରେ ଯୋଗ ଦେବା ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ବିରୁଦ୍ଧ ଯୋଗ ଦେଲେ ।

ଯେଉଁ ଦୀର୍ଘ ଶୃଙ୍ଖଳ ବହୁପୂର୍ବକାଳରୁ ଏ ଯୁଗ ପାଇଁ ଲମ୍ବି ରହିଥିଲା ଓ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କୁ ଦାସ କରି ରଖିଥିଲା ତାହା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଏହି ଐତିହାସିକ ଅନଗନ ଫଳରେ ଛୁନ୍ନ ହୋଇଗଲା । ଏ ଶୃଙ୍ଖଳର କେତେ ପଗ ମାତ୍ର ଅବଶେଷ ରହିଲା । ଶୃଙ୍ଖଳର ସଂଘର୍ଷରେ ହୋଇଥିବା ଆଘାତ ବି ରହିଲା । କିନ୍ତୁ ଆଉ ନୂଆ ଶୃଙ୍ଖଳ ଯେ କେହି ଗଢ଼ିବ ନାହିଁ ଏକଥା ନିଶ୍ଚିତ । ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବା ପରମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଆଉ କେହି ଯୋଡ଼ିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବ ନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନଗନ ଫଳରେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନତାର ମାର୍ଗ ପରିଷ୍କୃତ ହୋଇଗଲା ।

ଫେରବାଡ଼ା ରୁକ୍ମପତ୍ରରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହେଲା, ‘ଜନ୍ମ ଯୋଗୁଁ କେହି ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ବୋଲି ଅଭିହିତ ହେବେ ନାହିଁ... ।’ ଏ ରୁକ୍ମପତ୍ରରେ ଏଭଳି ଲୋକେ ଦୟାଗତ କରିଛନ୍ତି ଯାହାଙ୍କୁ ଧର୍ମଗୁରୁ ବୋଲି ବହୁ ଲୋକେ ମାନନ୍ତି । ଏ ରୁକ୍ମପତ୍ରଦ୍ୱାରା ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ସଂସ୍କାର ହେଲା, ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ମନସ୍ତାତ୍ମିକ ବିପ୍ଳବ ସଂଘଟିତ ହେଲା । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷର ରେଗରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଲା । ଜନତା ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରି ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି କଲେ । ଭାରତର ନୈତିକ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଫେରି ଆସିଲା । ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ପ୍ରଥା ପୂର୍ବ ପରି ରୁଲୁ ରଖିଥିଲେ ଭାରତର ଆତ୍ମା ବିଷଦଗ୍ଧ ହୋଇ ଯାଇଥାନ୍ତା, ଏବଂ ଏହି ପ୍ରଥାର ଆର୍ଥନୀତିକ ଉପସର୍ଗମାନଙ୍କୁ ଯଦି ଦୂର କରା ନ ଯାଏ ତେବେ ଭାରତର ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ ବ୍ୟାହତ ହେବ ।

ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ପ୍ରାଚୀରକୁ ଭାଙ୍ଗିବା ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ

ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କ ଶାବନରେ ନ କରିଥିଲେ, ସେ ମହାନ୍ ସମାଜସଂସ୍କାରକ ଭାବେ ଯଶ ଅର୍ଜିଥାନ୍ତେ । ଏ ଘଟଣାର ପରେ, ଏହାର ସିଂହାସିଲେକନ କଲେ ମନେ ହେଉଛି, ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭାରେ ହରିଜନମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା, ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ବାଚନ ଏବଂ ସଂରକ୍ଷିତ ଆସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରଦ୍ଦ କରିବା ସକାଶ ହରିଜନଙ୍କ ଗଣଭୋଟ ଆଦି ଯେଉଁ ସବୁ ବିଷୟରେ ଆନ୍ଦୋଳନର ସଙ୍ଗେ ଉଡ଼ା ଓଟରା ଲାଗିଥିଲା, ତାହା ସେ ବର୍ଷ ପାଣି ହୋଇ ବହିଯାଇଥିବା ହିମାଳୟର ବରଫ ପରି ଅସ୍ଥାୟୀ । ପ୍ରକୃତ ସ୍ଥାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲା ସାମାଜିକ ଧର୍ମସଂପର୍କର ସଂସ୍କାର, ରାଜନୀତିକ ବୁଝା-ମଣା ନୁହେଁ ।

ଅନଶନ ଶ୍ରାନ୍ତିବାର ପାଞ୍ଚ ଦିନ ପରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶରୀରର ଓଜନ ୯୯ ପାଉଣ୍ଡ ୧୨ ଆଉନ୍ସକୁ ବଢ଼ି ଯାଇଥିଲା ଓ ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ବହୁ ଘଣ୍ଟା ସୁତାକଟା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ କଟାଉଥିଲେ । ଏଇ ସମୟରେ ସେ ମିସ୍ ସ୍ଲେଡ୍‌ଜ୍ ପାଖକୁ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନେ ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ଯେଉଁ ଯାତନା ସହି ଆସିଛନ୍ତି ତା’ ତୁଳନାରେ ମୋର ଅନଶନ କିଛି ନୁହେଁ । ଶେଷରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ତେଣୁ ମୁଁ ମନେ ମନେ ଗାନ କରି ଚାଲିଛି, ‘ମହାମାୟା ଭଗବାନଙ୍କର ଅପାର ଦୟା ।’

ସେ ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ହିଁ ରହିଲେ ।

ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ଥାଇ ତାଙ୍କ ଅନଶନ ଯୋଗୁଁ ସେ ସମସ୍ତ ହିନ୍ଦୁ-ଭାରତର ହୃଦୟକୁ ପହଞ୍ଚି ପାରିଲେ । ଜନତାର ହୃଦୟ ସଂଗେ ସଂପର୍କ ରଖିବାକୁ ତାଙ୍କର ନିତାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ ପଡ଼ିଲା । ମାନବ ଅନ୍ତରର ହୃଦୟ-ତନ୍ତ୍ରୀରେ ହାତ ମାରିବାର କୁଶଳୀକଳାକାରଥିଲା ପ୍ରତିଭା ତାଙ୍କର ଥିଲା । ୧୦ ନୁହେଁ, କୋଡ଼ିଏ ନୁହେଁ, ୩୦ କୋଟି ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସେ ସଂପର୍କ ରଖନ୍ତେ କିପରି ? ଏମାନେ ପୁଣି ଅଧିକାଂଶ ନିରକ୍ଷର, ଓଁସ୍ୱାଙ୍କ ଭିତରୁ ମାତ୍ର ପାଞ୍ଚ ହଜାରଙ୍କର ଅଛି ରେଡ଼ିଓ । ସଂଯୋଗ ରଖିବାର ସାଧନ ହେଉଥିଲା ତାଙ୍କ ଅନଶନ । ଅନଶନସଂବାଦ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂବାଦପତ୍ରରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ଯେଉଁମାନେ ପଢ଼ିପାରୁଥିଲେ ସେମାନେ ନିରକ୍ଷର ଲୋକଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଦେଲେ—ମହାତ୍ମା ଅନଶନ କରୁଛନ୍ତି ।’ ସହରରେ ଏ ସମ୍ବାଦ ଚାରିଆଡ଼େ ବ୍ୟାପିଗଲା । ଯେଉଁ ଗାଉଁଲି ଲୋକେ ସହରକୁ ସଭିଆ କରିବାକୁ ଆସିଥିଲେ ସେମାନେ ଏ ଖବର ଶୁଣି ନିଜ ନିଜ ଗାଁରେ

ଯାଇ କହିଲେ । ଯାହାମାନେ ନିଜର ଯାହାପଥରେ ଏ ସମ୍ବାଦ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଝୁଲିଲେ ।

ସବୁଆଡ଼େ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲା, ‘ମହାତ୍ମା କାହିଁକି ଅନଶନ କରୁଛନ୍ତି ?’

ଉତ୍ତର ମିଳିଲା, ‘ଆମେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କୁ ମନ୍ଦରକୁ ଯିବାକୁ ଦେବା ବୋଲି, ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କରିବା ବୋଲି ।’

‘ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଖରାପ ହେଉଛି ।’ ‘ମହାତ୍ମା ମରଣାପନ୍ନ ।’ ‘ଆମେ ଆମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିବାରେ ଆଉ ବିଳମ୍ବ କଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଯାତନା ତାଙ୍କ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ଯାତନା ଦେଉଥାଏ । ସେମାନେ ଜାଣୁଥାନ୍ତି ଯେ, ସେଇମାନଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ଭଗବାନ୍ ଦେହ ଗୁଡ଼ିକକୁ ବସିଛନ୍ତି । ତାହା ଦେଖିବାକୁ ଦେବେ ନାହିଁ ବୋଲି ସେମାନେ ଚେତେଇ ଉଠୁଥାନ୍ତି ; ଅନୁଭବ କରୁଥାନ୍ତି, ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଯାତନା ଯେତେକ ଅଧିକ ସମୟ ସ୍ଥାୟୀ ହେବ, ତାଙ୍କ ନିଜର ସେତେକ ପାପସ୍ବର ବଢ଼ିବ । ମହାତ୍ମା ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ‘ହରିଙ୍କ ଜନ’ ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି ସେଇମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କଲେ ଯାଇ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ପ୍ରାଣ ରକ୍ଷା ହେବ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ନିଜର ପାପମୁକ୍ତି ହେବ । ଏହା ବିଚାର ଗୁଣିଆଡ଼େ ସମସ୍ତେ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଓ ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧିରେ ଲାଗି ଯାଇଥିଲେ ।

ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ ରାଜନୀତିର ବାହାରେ

ଗୋଟାଏ ଉଚ୍ଚ ଓ ସ୍ଥୂଳ ପ୍ରାଚୀର ଭେଦ କରି, ସମାଜସଂସ୍କାରର ଅବହେଳିତ ବିପ୍ରୀତ୍ତି ପ୍ରାନ୍ତର ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ, ଐତିହାସିକ ଅନେକ ଯୋଗୁଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ହରିଜନ ଓ କୃଷକ-ମାନଙ୍କର ସେବା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗିବାଦ୍ୱାରା ଗାନ୍ଧୀ ଅସଲ କାମରୁ ଆଡ଼େଇ ହୋଇ ଯାଉଛନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କର ବହୁ ବନ୍ଧୁ ମନେ କରୁଥିଲେ । ରାଜନୀତିକ ନେତାମାନେ ଚାହୁଁଥିଲେ, ଗାନ୍ଧୀ ରାଜନୀତିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ବିଚାରୁଥିଲେ ଗାଁଗହଳର ଲୋକଙ୍କୁ ପୁଷ୍ଟିକର ଖାଦ୍ୟ ଯୋଗାଇବା ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ରାଜନୀତି ଏବଂ ହରିଜନମାନଙ୍କ ଦୁଃଖ ଦୂର କରିବା ସ୍ୱାର୍ଥୀନିତାର ରାଜମାର୍ଗ ।

ସମାଜ ସଂସ୍କାର କାମକୁ ସେ ସବୁକାଳେ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ । ୧୯୪୨, ଜାନୁଆରୀ ୨୫ ତାରିଖର ହରିଜନ ପତ୍ରିକାରେ ସେ ଶୁଣୁ କହିଥିଲେ, ‘ବ୍ୟବସ୍ଥାସଭା କାର୍ଯ୍ୟ, ଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଅପକୃଷ୍ଟ ଅଂଶ ବୋଲି ମୁଁ ଚିରକାଳ ବିଚାର ଆସିଛି । ସବୁଠାରୁ ପ୍ରଧାନ ଓ ସ୍ଥାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାସଭା ବାହାରେ କରିବାକୁ ଅଛି ।’ ସେ ଚାହୁଁଥିଲେ, ଜାତିର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜର ମଙ୍ଗଳ ନିମନ୍ତେ ଅଧିକ ସଚେତ୍ନ ହେବ ; ସେପରି କଲେ, ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ କରିବାକୁ ସରକାର ହାତରେ କମ କାମ ରହିବ । ତଳ ସ୍ତରରେ ଯେତେ ଅଧିକ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ, ଉପର ସ୍ତରରୁ ସେତକ କମ ଯୋଜନା ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଲାଦିବା ଦରକାର ହେବ ।

ସରକାରୀ କଳ ପ୍ରତି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ବିତୃଷ୍ଣା ବହୁତଃ ଏତେ ଶାନ୍ତ ଥିଲା ଯେ ୧୯୪୦, ଏପ୍ରିଲ ୨୭ ତାରିଖର ହରିଜନରେ ସେ ଆଗରୁ କହି ରଖିଥିଲେ, ସ୍ୱାର୍ଥୀନିତାରତର ସରକାରରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ନାହିଁ । ସେ ସେଥିରେ ନିଜର ମତ ଶୁଣୁ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ, ‘ସରକାରୀ

କଲର ବାହାରେ' ରହି ଦେଶ ପାଇଁ ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିବେ । ଗାନ୍ଧୀଜୀ ପରି ଧର୍ମନିଷ୍ଠ ଲୋକ କୌଣସି ସରକାର ପ୍ରତି ଅନିଷ୍ଟବେ ଅନୁଗତ ହୋଇ ଯିବା ଅସଂଭବ ହେବାର କଥା ।

ଗାନ୍ଧୀଜୀ ଏଇ ରାଜନୀତିକ ଦର୍ଶନ ଯୋଗୁଁ ସେ ସାମାଜିକ ସଙ୍ଗଠନ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଏକନିଷ୍ଠ, ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କର ଉପଯୋଗିତା ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ଓ ସେଇମାନଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ହିଁ ସମାଜମଙ୍ଗଳ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ।

୧୯୩୩, ଫେବୃଆରୀ ମାସରେ ଜେଲଖାନା ଭିତରେ ଥାଉ ଥାଉ ସେ ହରିଜନ ସେବକ ସଙ୍ଘ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ସଂସ୍ଥା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ହରିଜନମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ବିଧାନ କରିବା ଥିଲା ଏ ସଂସ୍ଥାର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏଇ ସମୟରେ ସେ ପୂର୍ବର 'ୟୁଙ୍ଗ ଇଣ୍ଡିଆ' ବଦଳରେ 'ହରିଜନ' ନାମରେ ଏକ ନୂଆ ସାପ୍ତାହିକ-ପତ୍ର ଆରମ୍ଭ କଲେ । 'ୟୁଙ୍ଗ ଇଣ୍ଡିଆ'ର ପ୍ରକାଶନ ସରକାର ନିଷେଧ କରି ଦେଇଥାନ୍ତି । ମେ ୮ ତାରିଖରେ ସେ ଆମ୍-ଶୁଭି ନିମନ୍ତେ ଡିନିସପ୍ରାନ୍ତ-ବ୍ୟାପୀ ଅନଶନସ୍ତ୍ରୁତ କରିଥିଲେ । ମଉଜ ମଜଲିସ୍ ଆଡ଼କୁ ମନ ନ ଦେଇ ସେବା-ବ୍ରତ ପ୍ରତି ଏକନିଷ୍ଠ ହେବାର ପ୍ରେରଣା ନିଜ ଆଶ୍ରମର ଅନ୍ତେବାସୀଙ୍କୁ ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ଜଣେ ଯୁଦ୍ଧଶୂଳ ଯୁବକ ଆମେରିକାରୁ ଆସି ଆଶ୍ରମରେ ରହନ୍ତେ, ଆଶ୍ରମବାସୀ-ମାନଙ୍କ ଚିତ୍ତବିକାର ହୋଇଥିବା ସେ ବାରିଥିଲେ । ଅନଶନର ପ୍ରଥମ ଦିବସରେ ସରକାର ତାଙ୍କୁ ଜେଲରୁ ଖଲାସ କରିଦେଲେ । ସ୍ୱା ପୂର୍ବର 'ସାହିତ୍ୟାତ୍ମକ ଅନଶନ'ର ଦିନ ସାତଟାରେ ସେ ଯେଉଁଲି ଶାଶ୍ୱରକ ଅସ୍ପଷ୍ଟତାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ, ତତ୍ତ୍ୱେ ନିଶ୍ଚିତ ଆଶଂକା ହେଉଥିଲା, କିନ୍ତୁ ନ ଖାଇ ଏକାଥରକେ ଏକୋଇଶ ଦିନ ରହିବାକୁ ଅଡ଼ି ବସିଲେ ତାଙ୍କର ଜୀବନ ନିଶ୍ଚୟ ଯିବ । ସରକାରୀ ବନ୍ଦୀଶାଳାରୁ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ମୁର୍ଦ୍ଦାର କଢ଼ା ହେବା କ୍ରିଟିକ୍ ସରକାର ନ ରହିବାର କଥା ।

କିନ୍ତୁ ଏ ଅନଶନର ପ୍ରକୋପ ଗାନ୍ଧୀ ସଂଭାଳି ନେଲେ ।

ଅଳ୍ପଦିନର ଅନଶନ ବେଳେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣସଂଶୟ ହୋଇଥିଲା । ଅଥଚ ଏଥର ସେ ଡିନିଗୁଣ ଦିନ ଅନଶନ କରି ତାଙ୍କର ବିଶେଷ କିଛି ହେଲା ନାହିଁ । ସେ ସହଜରେ ଏଥରର କ୍ଳେଶ ସଂଭାଳି ନେଲେ । ଏହାର କାରଣ କ'ଣ ? ପ୍ରଥମ ଅନଶନ ବେଳେ ହରିଜନ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ

ବିଷୟରେ ମୟୂଧା ଅନବରତ ଚାଲିଥାଏ । ଏଥିରେ ଭାଗ ନେବା ସଂଗେ ସଂଗେ, ଦେଶରୁ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା କଳଙ୍କ ଦୂର କରିବାର ବଳବତ୍ତା ଇଚ୍ଛାରେ ସେ ସନ୍ତପ୍ତ ହେଉଥାନ୍ତି । ଯୁଗପତ୍ ଦେହରେ ଘୋର ପୀଡ଼ା ହେଉଥାଏ । ଏଥର କିନ୍ତୁ, ୨୧ ଦିନ ବ୍ୟାପୀ ଅନଶନ ବେଳେ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରାତ୍ମା ଓ ମନ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ମୂଳ ରହିଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କ ସୁଦ୍ର ଶରୀର ତାଙ୍କ ଦୃଢ଼ସଙ୍କଳ୍ପ ଶକ୍ତିର ପ୍ରେରଣାରେ ସବୁକାଳେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହେଉଥାଏ ।

ତାଙ୍କୁ ଜେଲରୁ ଖଲାସ କରିଦେଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ସରକାର ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସଦ୍‌ଭାବର ସୂଚନା ଦେଇ ସେ ଜାନୁଆରୀ ୧୯୩୩ରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଛଅ ସପ୍ତାହ ମକୁବ୍ ରଖିଲେ । ଜୁଲାଇ ୧୫ ତାରିଖରେ, ବଡ଼ଲଟ ଲର୍ଡ୍ ଉଇଲିଂଡନଙ୍କ ସଂଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଅନୁମତି ମାଗି ପତ୍ର ଲେଖିଲେ । ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ଅନୁମତି ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଜେଲରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ପରେ ଗାନ୍ଧୀ ସେଇ ସ୍ୱେଚ୍ଛାବାଜ୍ଞା ସହରରେ ବାସ କରୁଥାନ୍ତି । ସେଠାରୁ ରାସ ଗ୍ରାମକୁ ଅଗଷ୍ଟ ପହିଲା ତାରିଖରେ ସେ ଯାତ୍ରା କରିବେ ବୋଲି ପ୍ରସ୍ତାବ କରିଥିଲେ । ସେଇ ରାତିରେ ୩୪ ଜଣ ଆଶ୍ରମବାସୀଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କୁ ଗିରଫ୍ କରାଗଲା । ତିନି ଦିନ ପରେ ତାଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରାଯାଇ ପୁନା ସହରରେ ରହିବାକୁ ହୁକୁମ ହେଲା । ମୁକ୍ତ ହେବାର ମାତ୍ର ଅଧଘଣ୍ଟାରେ ସେ ହୁକୁମ ଅମାନ୍ୟ କରିବାରୁ ପୁଣି ଗିରଫଦାର ହେଲେ ; ବରୁରରେ ତାଙ୍କୁ ବର୍ଷେ ଜେଲ ଦଣ୍ଡ ହେଲା । ୧୬ ତାରିଖରେ ସେ ପୁଣି ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ କଲେ ; ଅଗଷ୍ଟ କୋଡ଼ିଏ ତାରିଖ ଦିନ ତାଙ୍କୁ ସଂକଟାପନ୍ନ ଅବସ୍ଥାରେ ଡାକର-ଖାନାରେ ଭର୍ତ୍ତି କରାଗଲା ଏବଂ ୨୩ ତାରିଖରେ ବିନା ସର୍ତ୍ତରେ ମୁକ୍ତ କରି ଦିଆ ହେଲା । ସେ କିନ୍ତୁ ବର୍ଷକ ଜେଲଦଣ୍ଡ ନିଜ ଆଡୁ ପୂର୍ବପରି ଭୋଗିବେ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରି ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, ୧୯୩୪, ଅଗଷ୍ଟ ୩ ତାରିଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ପୁଣି ଆରମ୍ଭ କରିବେ ନାହିଁ ।

ଜନମଙ୍ଗଳ ଓ ନଇ ତାଳମ ଶିକାର ପ୍ରସାର କରିବା ସକାଶ ସେ ଯେଉଁ ସଂସ୍ଥାମାନ ଗଢ଼ିଥିଲେ ୧୯୩୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମନିବୃତ୍ତା କରୁଥିଲେ । ମଝିରେ ମାସକପାଇଁ ସେ ମୌନବ୍ରତ ପାଳିଥିଲେ ଓ ଦୁଇ ବୃତ୍ତର ଫାର୍ସ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ଯୋଗୁଁ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଅବସର ନେଇଥିଲେ । ଏ ସମୟ ଭିତରେ ଏତିକି ମାତ୍ର

ତାଙ୍କର କର୍ମବିରତ । ସେ ସାବରମଣୀ ଆଶ୍ରମକୁ ଗୋଟିଏ ହରିଜନ ଫସ୍ତାକୁ ଦାନୀ କରି ଦେଇ, ଓଡ଼ିଆରେ ନିଜର ଆଶ୍ରମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ଓଡ଼ିଆ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ସହର ।

ସେହିଠାରୁ ସେ ୧୯୩୩, ନଭେମ୍ବର ୭ ତାରିଖ ଦିନ ହରିଜନମଙ୍ଗଳ ନିମନ୍ତେ ଦଶମାସ ବ୍ୟାପୀ ପର୍ଯ୍ୟଟନ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେ ଭାରତର ପ୍ରତି ପ୍ରଦେଶରେ ଗସ୍ତ କଲେ । ଇତିମଧ୍ୟରେ ଦିନକ ପାଇଁ ସୁଦ୍ଧା, ଅବସର ନେବାକୁ ବା ବିଶ୍ରାମ କରିବାକୁ ଯାଇ ନ ଥିଲେ ।

୧୯୩୪, ଜାନୁଆରୀ ୧୫ ତାରିଖ ଦିନ ବିହାର ପ୍ରଦେଶର ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଅଂଶ ଶୁଷ୍କ ଭୂମିକମ୍ପରେ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହେଲା । ଗାନ୍ଧୀ ହରିଜନ ପଦଯାତ୍ରା ବନ୍ଦ ରଖି ଭୂମିକମ୍ପରେ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ ଦେଖିବାକୁ ମାଇଁ ମାସରେ ସେଠାକୁ ଗଲେ । ଖାଲି ପାଦରେ ସେ ଗାଁକୁ ଗାଁ ଯାଉଥାନ୍ତି, ଲୋକଙ୍କୁ ହେମନ୍ତ ଦେଉଥାନ୍ତି, ଉପଦେଶ ଓ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥାନ୍ତି । ଜନ-ସାଧାରଣଙ୍କୁ ସେ କହୁଥାନ୍ତି, ‘ତୁମର ସ୍ୱକୃତ ପାପ ନିମନ୍ତେ, ବିଶେଷ କରି ଅପ୍ତଶୃଙ୍ଖଳା ପାପ ନିମନ୍ତେ ଦଣ୍ଡ ଦେବାକୁ ଏ ଭୂମିକମ୍ପ ହୋଇଛି । ଏଭଳି କୁଫଳାଂଶୁକ ମତ ଯୋଗୁଁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଓ ଆଉ କେତେକ ଶିକ୍ଷିତ ଭାରତୀୟ ବିରକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଉକ୍ତିର ପ୍ରକାଶ୍ୟ ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । ସେ ଖବରକାଗଜକୁ ଏକ ବିକୃତ ଦେଇ (ଏହାର ଏକ କିତା ନଲ ପ୍ରଥମେ ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଥିଲେ) କହିଥିଲେ, ‘ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ କେତେକ ପ୍ରାକୃତିକ କାରଣର ଫଳାଫଳରେ ଘଟେ । ଏହାର ହେତୁ ମାନବର ସାଧାରଣତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଭଳି ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ... । ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାର କାରଣ ସ୍ୱରୂପ ମାତୃଶାସ୍ତ୍ର ମନୁଷ୍ୟକୃତ ନିୟମ ବା ବେନିୟମକୁ ଯୋଡ଼ିଲେ, ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ଯେ, ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରକୃତ ବିଧାତାଙ୍କ ପ୍ରକୃତଠାରୁ ମହତ୍ତର ; ଯେଣୁ, ଧାତା ଅତି ଭୟାନକ ଆଚରଣଦ୍ୱାରା ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ସଦା-ବୁଦ୍ଧ ହେବାକୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଛନ୍ତି ବୋଲି ଆମେ ଧରିବାକୁ ବସୁଥାଉଁ... । ଏଭଳି ଧାରଣା କରିବା ଆଦୌ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ମନେ ହେଉନାହିଁ... । ଆମେମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଁ, ମନୁଷ୍ୟର ପାପ ଓ ଦୁର୍ବୃତ୍ତି, ଯେତେ ଗର୍ହିତ ହେଉ ପରେ, ଏହା ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟିର ଧ୍ୟାନ ସାଧନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ନୁହେଁ... । ଏହି ବିଶ୍ୱାସରେ ଆମେମାନେ ସମସ୍ତ ଦୋଷ ଓ ଦୁର୍ମାର୍ଗ ଉତ୍ତରେ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ରହିବାକୁ

ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଉଁ...ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କ ଅଦ୍ଭୁତ ପ୍ରେରଣା ବଳରେ, ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମନକୁ ଭୟ ଓ ଦୁର୍ବଳତାରୁ ମୁକ୍ତ କରିଥିବା ଯୋଗୁଁ ଆମେ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କଠାରେ କୃତଜ୍ଞ । ସେଇ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର କୌଣସି କଥା ବା ମତ ଯୋଗୁଁ, ତାଙ୍କ କୃତଜ୍ଞ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମନରେ ଯୁକ୍ତିସ୍ଥାନ ବିଚାର ଅଶୁମାସେ ସଂସ୍କୃତିର ସୂଚନା ଦେଖିଲେ ଆନ୍ଦୋଳନେ ଗଭୀର ବ୍ୟଥା ଅନୁଭବ କରୁଁ... ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଏଥିରେ ବିଚଳିତ ହେଲେ ନାହିଁ । ସେ ଜବାବ ଦେଲେ, ‘ଜଡ଼ ଓ ଚେତନ ଭିତରେ ଆବିଷ୍କୃତ୍ୟ ଓ ଶାଶ୍ୱତ ସଫଳ ରହିଛି... । ବିଶ୍ୱସ୍ତୁଷ୍ଟିର ବିବିଧତା ଓ ମାନବିକ ଆଚରଣର ବିକାଶ ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କ ଅଛି ବୋଲି ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଥିବାରୁ ମୁଁ ଭଗବତ୍ ଶକ୍ତି ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ହୁଏ ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ମୋର ମନ ଟାଣି ହୁଏ ।’ ଗାନ୍ଧୀ ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ଆଣି ବିତର୍କ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶିବା ମାତ୍ରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବିତର୍କ କରିବାର ବାଟ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଏ । ବହୁତଃ ଅତିମାତ୍ରାରେ ଭାବପ୍ରବଣ ଓ ଉତ୍ସାହୀ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଆଣି ତାଙ୍କ ପ୍ରଚାର-ରଥରେ ଯୋଡ଼ି ଦେଉଥିଲେ । ଜନ-ସାଧାରଣଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ସେ କରୁଥିବା ସଂଗ୍ରାମରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନିଜ ରଥରେ ସାରୁଥିବା ନିୟୁକ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଐକିକ ଧ୍ୟାନ ଥିଲା ଦରିଦ୍ର ଜନତାର ସେବା କରିବାରେ । ସେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଭଗବାନ୍ ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସଚ୍ଚିଦ୍ୱାର ଥିବାରୁ ଗାନ୍ଧୀ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ୍ଙ୍କୁ ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲଗାଉଥିଲେ । ସେ ଲେଖି-ଥିଲେ, ‘ଖାଇବାକୁ ନ ପାଇ ଅଳସୁଆ ହୋଇ ବସିଥିବା ଲୋକଙ୍କଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତ ହେବାକୁ ହେଲେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ପରିଶ୍ରମ, ଏବଂ ମଜୁରି ଓ ଖାଦ୍ୟର ଆଶା ଓ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ରୂପରେ ଦେଖା ଦେବା ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ଉପାୟାନୁର ନାହିଁ ।’

୧୯୩୭, ଅଗଷ୍ଟ ୨୭ ତାରିଖରେ ସେ ‘ହରିଜନ’ରେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଭାରତର ଜନତା ଭାରତର ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ବାସ କରନ୍ତି, ସହରରେ ନୁହେଁ । ଏହାର କେତେକ ହସ୍ତା ପରେ ସେ ପୁଣି ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଆମର ଗ୍ରାମମାନଙ୍କର ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଯେଉଁ ଦିନ ଦୂର କରି ପାରିବି, ସେଇ ଦିନ ସ୍ୱରାଜ ହସ୍ତଗତ ହେଲା ବୋଲି ମନେ କରିବି...’ । ଗାନ୍ଧୀ ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ ବୋଲି କେତେକଙ୍କର ଯେଉଁ ଧାରଣା, ତାହା ଭୁଲ । ସେ ଏତିକିମାତ୍ର ଚାହୁଁଥିଲେ ଦେଶର କେତେଜଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଆଦର୍ଶବାଦୀ

ତ୍ୟାଗକ୍ରାନ୍ତ ଧରି ଜନତାର ସେବା କରିବେ । କିନ୍ତୁ ସମଗ୍ର ଜାତି ପାଇଁ, କେହି କେଭେଁ କହି ନାହିଁ ଯେ, ‘ଜନତା ନିରନ୍ତର ଅକାଂକ୍ଷିତ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଲେ, ନୈତିକ ଦୁର୍ଗତ ବ୍ୟଙ୍ଗତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଲାଭ ହେବ ।’ ଏଭଳି ଅବସ୍ଥା ଗାନ୍ଧୀ ଆଦୌ ଗ୍ରହଣକାରୀ ଲୋକ ନ ଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଜୋର ଦେଇ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିଲେ, ‘ଆମେ ଯଦି ଆମର ଧନ ଓ ଶକ୍ତିର ଅପସ୍ମୃତି ନ କରିବା ତେବେ, ଆମ ଦେଶର ଜଳବାୟୁ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦ ଆମ ପକ୍ଷରେ ଏପରି ଅନୁକୂଳ ଯେ, ଆମେ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ସବୁଠାରୁ ସୁଖୀ ହୋଇ ପାରିବା ।’ ଗାନ୍ଧୀ ଦେଶ ପାଇଁ ଏଇ ସୁଖ ଓ ସମ୍ପଦର ଆକାଂକ୍ଷା କରୁଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଅତି ଅକ୍ଷୟ ଅବସ୍ଥାକୁ ଯେପରି ଘୃଣା କରୁଥିଲେ, ଅତି-ମାତ୍ରାରେ ସଂପଦ ସାଇତି ରଖିବାକୁ ସେହିପରି ନାପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ ।

୧୯୩୩ଠାରୁ ୧୯୩୯ ମଧ୍ୟରେ ଲୋକମଙ୍ଗଳ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେ ଏକାନ୍ତ ଭାବେ ଲାଗିଥିଲେ; ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଏଥିରେ ଅନ୍ତରାୟ ହେବାକୁ ଦେଉ ନ ଥିଲେ । ଏ କାର୍ଯ୍ୟ କିନ୍ତୁ ସେ ନିର୍ବାଧାର ଭାବେ କରିବା ସହଜ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ୧୯୩୫, ଜୁନ୍ ୨୫ ତାରିଖରେ ଭିଲକ ମହାରାଜଙ୍କ ମରହଟ୍ଟା ଅଂତର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପୁନାରେ ଜଣେ ହିନ୍ଦୁ ଖଣ୍ଡେ ମଟରଗାଡ଼ି ଉପରକୁ ଗୋଟାଏ ବୋମା ଫୋପାଡ଼ି ଦେଲା । ମେ ଭୁଲରେ ଧରି ନେଇଥିଲା ଯେ ସେ ମଟରରେ ମହାରାଜା ଥିଲେ । ଲୋକଟି ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ଦୃଶ୍ୟକରଣ ଆନ୍ଦୋଳନର ବିରୋଧୀ ଥିଲା ବୋଲି ସନ୍ଦେହ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ଅନ୍ତତଃ ପରେ ଜଣେ ଗାନ୍ଧୀବାଲା, ଜଣେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା-ସପକ୍ଷ ଲୋକକୁ ଠେଙ୍ଗାରେ ଗୁଡ଼ାଏ ପିଟି ପକେଇଲା । ଏହି ଦୁଇଟିଯାକ ଅପରାଧର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ଗାନ୍ଧୀ ୧୯୩୪, ଜୁଲାଇ ମାସରେ ସାତଦିନ ଅନଶନ କରିଥିଲେ ।

୧୯୩୪, ଅକ୍ଟୋବର ୨୭ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ ‘ନିମିତ୍ତଭାରତ ଗ୍ରାମୋଦ୍ୟୋଗ ସଂଘ’ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ସେ ଏ ସଂଘର ସଂସ୍ଥାପକ ହେଲେ ଓ ତାଙ୍କ ଧନା ଶିଳ୍ପପତି ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ଏହାର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ କଲେ ।

ଏଇ ସମୟରେ ଗାଁ ଗହଳରେ ବକ୍ତୃତା ଦେଇ ଓ ହରିଜନ କାଗଜରେ ଲେଖି ଗାନ୍ଧୀ କୃଷକମାନଙ୍କୁ ଖାଦ୍ୟ ବିକ୍ଷୟରେ ମୌଳିକ ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝାଉଥାନ୍ତି । ସେ ଥରେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଦୁଧ ଓ କଦଳୀ ଖାଇଲେ

ଖାଦ୍ୟରେ ଯେତେ ସାର ଥିବାର କଥା ସେ ସବୁ ମିଳେ ।’ ୧୯୩୫, ଫେବୃଆରୀ ୧୫ ତାରିଖର ହରିଜନରେ, ‘କଞ୍ଚାପତ୍ର ଖାଇବାରେ ଉପକାରକ’ ଶିରୋନାମାରେ ଗାର୍ଲୀ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେ । ଏଥିରେ ଥିଲା, ‘ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚମାସ ହେଲା ମୁଁ ଅରକ୍ଷା ଖାଦ୍ୟ ଖାଉଛି । ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ଖାଦ୍ୟ ସାଙ୍ଗେ ଯଦି କଞ୍ଚାପତ୍ର ଖାନ୍ତି, ତେବେ ସେମାନେ ଭୋଗୁଥିବା ବହୁ ରୋଗରୁ ରକ୍ଷା ପାଇ ପାରନ୍ତି ।’ ଗାର୍ଲୀ ଓ ମଇଁଷୀ ଦୁଧରୁ କେଉଁଟା ଭଲ ଏ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ସେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧରେ କରିଥିଲେ । ଭରଣୀୟମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଖାଦ୍ୟ ଓ ପ୍ରଧାନ ସମସ୍ୟା ଭାବେ ବିଷୟରେ ପୁଣି ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ବି ଲେଖିଥିଲେ । ‘ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ’ (Key to Health) ନାମରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିବା ଗୋଟିଏ ପୁସ୍ତିକାରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟତ୍ର ସେ ସାବଧାନ କରିଦେଇଥିଲେ ଯେ, କଲକୁଟା ଚୁଉଳ ଖାଇବା ଭଲ ନୁହେଁ । ସେ ବୈଜ୍ଞାନିକ କାରଣ ଦେଇ ବୁଝାଇଥିଲେ ଯେ, କଲରେ ଚୁଉଳ କଲବେଳେ ଚୁଉଳର ଓପର ବୋଲ ଚୁଣ୍ଡି ହୋଇଯାଏ । ଏହି ବୋଲରେ ବହୁତ ଖାଦ୍ୟସାର, ବିଶେଷ କରି ପ୍ରଚୁର B, ଖାଦ୍ୟସାର, ଥାଏ । ଏ ଖାଦ୍ୟସାର ଅଭାବରେ ଭାତକୁ ପ୍ରଧାନ ଖାଦ୍ୟରୂପେ ଖାଉଥିବା ଅଧିକାଂଶ ଭାରତୀୟ, ନାନାପ୍ରକାର ଶାରୀରିକ ଅବସାଦବର୍ତ୍ତକ ରୋଗ ଭୋଗନ୍ତି । ଏ ରୋଗମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସବୁଠାରୁ ମାରାତ୍ମକ ରୋଗ ‘ବେରି-ବେରି’—ବେରିବେରିର ଆକ୍ଷରକ ଅର୍ଥ ‘ମୁଁ ଏହା କରିପାରବି’ ନାହିଁ ।’ ଗାର୍ଲୀ ବୁଝାଇଥିଲେ ଯେ, ଧାନକୁ ଢିଙ୍କିରେ କୁଟି ଚୁଉଳ କଲେ, ତା’ ଓପରର ଖାଦ୍ୟସାର-ପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲଟା ବାହାରିଯାଏ ନାହିଁ ।

ଆମ୍ଭଟାକୁଆ ଓ ଚୀନାବାଦାମର ପୁଷ୍ଟିକରତ୍ୱ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ସେ ବାବୁନରେ ଲେଖିଥିଲେ । ହରିଜନଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରାଥମିକ ନିର୍ଦ୍ଦାତନ ଯେପରି ରାଜନୀତିକ ବିଷୟ, ଚିନାବାଦାମ ସେହିପରି ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରାଜନୀତିକ ବିଷୟ ବୋଲି ଗାର୍ଲୀ ଲେଖିଥିଲେ । ଗୋବରଖତ କପରି ରଖିବାକୁ ହେବ, ସାପକାମୁଡ଼ା ଓ ମେଲେରିଆ କପରି ଆରୋଗ୍ୟ ହେବ ଏ ସବୁ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ସେ ବାରଂବାର ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ ।

ଗାର୍ଲୀ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ, ଭଲ ବିହନ ପାଇଲେ, ସାର ଠିକ-ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କଲେ ଓ ଗୋରୁଗାଈଙ୍କର ଅଧିକ ଯତ୍ନ ନେଲେ ଜନତାର ମୌଳିକ ରାଜନୀତିକ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୋଇପାରିବ । ସେ

କହୁଥିଲେ, ଜଣପିଣ୍ଡ ଯଦି ଅଧିକା ଗିନେ ଗିନେ ଭାତ ମିଳିପାରିଥାନ୍ତା ତେବେ ଏସିଆରେ ହୋଇଥିବା ବହୁ ଅନ୍ତର୍ବିବାଦର ନିବାରଣ ହୋଇ-
ପାରିଥାନ୍ତା ।

କୃଷି ବ୍ୟଙ୍ଗତ ଗ୍ରାମ୍ୟଜୀବନର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦିଗ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମନୋଯୋଗ ଥିଲା । ୧୯୩୭, ଅଗଷ୍ଟ ୨୯ ତାରିଖର ‘ହରିଜନ’ରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମ କିପରି ସ୍ୱାବଲମ୍ବୀ ହୋଇପାରିବ ସେଥିପ୍ରତି ଆମକୁ ଧ୍ୟାନ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଗାଁରେ ଯାହା ସବୁ ଶିଳ୍ପଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଦରକାର ସେ ସବୁ ସେଇ ଗାଁରେ ଉତ୍ପନ୍ନ କରିବାକୁ ହେବ । ନିଜ ପାଇଁ ମାତ୍ର ନିଜେ ଉତ୍ପନ୍ନ କରିବା ମାତ୍ର ଯଦି ଗୃହୀତ ହୁଏ, ତେବେ ଗ୍ରାମର ଲୋକେ ତିଆରି କରି ବ୍ୟବହାର କରି ପାରୁଥିବା ଆଧୁନିକ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ମଧ୍ୟ ଗ୍ରାମରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେବାରେ ଆପଣି ହେବାର କାରଣ ରହିବ ନାହିଁ । ଏ ବିଷୟରେ ଏତକମାତ୍ର ଆପଣି ଯେ, ଏହି ଯନ୍ତ୍ରପାତିମାନ ଅନ୍ୟଙ୍କୁ ଶୋଷଣ କରିବାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେବ ନାହିଁ ।’

୧୯୪୨, ଜୁଲାଇ ୨୭ ତାରିଖର ‘ହରିଜନ’ରେ ଗାନ୍ଧୀ ଆଦର୍ଶ ଭାରତୀୟ ଗ୍ରାମର ଚିତ୍ର ନିମ୍ନମତେ ଦେଇଥିଲେ: ‘ଏହା ହେବ ସମାନ ଅଧିକାର ଓ ସମାନ ସୁଯୋଗ ଉପଭୋଗ କରୁଥିବା ଗୋଟିଏ ଗୋଷ୍ଠୀ । ନିଜର ନିତାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ ଜିନିଷ ପାଇଁ ଏହା ଅନ୍ୟ ଗାଁ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏଭଳି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବିଷୟ ଅଛି ଯହିଁରେ ଅନ୍ୟ ଗାଁମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବା ଦରକାର । ଏ ସବୁ ବିଷୟରେ ଗାଁମାନେ ପରସ୍ପର ନିର୍ଭରଶୀଳ ହେବେ । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ, ନିଜର ପ୍ରୟୋଜନ ଶାଦ୍ୟାଶୟ ଓ ବସ୍ତ୍ର ପାଇଁ କପା ଉତ୍ପନ୍ନ କରିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମର ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରଧାନ କାମ ହେବ । ଗ୍ରାମର ଗୋରୁଗାଈଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋତର ଭୂମି, ଖେଳ କ୍ଷେତ୍ର ଓ ଯାହା ଆଦି ପାଇଁ ପଡ଼ିଆ ସବ୍‌ସାଇଡ଼ରୀ ହୋଇ ରହିବ । ବନ୍ଦୀ କରି ପଇସା ଅର୍ଜିବା ସକାଶ ଉପକାଶ୍ଟ୍ର ଫସଲ କରାଯିବ... କିନ୍ତୁ ଧୂଆଁ ପତ୍ର, ଅଫିମ ପ୍ରଭୃତି ଫସଲ ଅପକାଶ୍ଟ୍ର ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ଉତ୍ପାଦନ କରିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମର ଗ୍ରାମ୍ୟ ନାଟ୍ୟମନ୍ଦିର, ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ସଭାଗୃହ ରହିବ । ଗ୍ରାମର ଲୋକେ ପରିସ୍କାର ପାଣି ପାଇବା ସକାଶ ଜଳ-ଯୋଗାଣ ଯୋଜନା ରହିବ । କେତୋଟି କୂପ ଓ ଜଳାଶୟକୁ ପାମାୟ ଜଳଯୋଗାଣ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରି ତା ମଲରେ ବା ସେଥିରେ ଗାଧୁଆ-

ପାଧୁଆରେ କଟକଣା ରଖିଲେ ଜଳଯୋଗାଣ ସମସ୍ୟାର ସାମାଧାନ ସହଜେ ହୋଇପାରିବ । ଉଚ୍ଚ ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ ହେବା ଯାଏଁ ଶିକ୍ଷା ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ହେବ । ଗ୍ରାମର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଯଥାସ୍ଥର ସମବାୟମଣ୍ଡଳରେ କରିବାକୁ ହେବ... ।’

ଏ ପରିକଳ୍ପନାର ପରିସର ଷ୍ଟ୍ରା ହେଲେହେଁ, ବହୁକାଳ ହେଲେ ଭଲ କରି ପେଟକୁ ଗଣ୍ଡେ ଖାଇବାକୁ ନ ପାଉଥିବା ଭରଣାୟ ଗ୍ରାମବାସୀ ପକ୍ଷରେ ଏହା ସ୍ୱର୍ଗର ଚନ୍ଦ୍ର ପରି ମନେ ହେବାର କଥା । ଏଥିରେ ପୁଣି ଗାନ୍ଧୀ ଯୋଗ କରିଥିଲେ ଗୋଟାଏ ଉଦ୍‌ଭଟ କଳ୍ପନା : ପ୍ରତି ଗ୍ରାମବାସୀର ଘରେ ଇଲେକ୍ଟ୍ରିକ୍ ଆଲୁଅ ।

ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଆଦୌ ଭୂମି ନାହିଁ ବା ଅଳ୍ପ ଭୂମି ଅଛି ସେମାନଙ୍କୁ ବାଣ୍ଟିବା ସକାଶ ବହୁ ଜମିର ମାଲିକମାନଙ୍କଠାରୁ ଜମି ଆଣିବା ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀ, ଭୂସଂସ୍କାର କରିବାର ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ କି ନାହିଁ ?

୧୯୩୭, ଜାନୁଆରୀ ୨ ତାରିଖର ‘ହରିଜନ’ରେ ଗାନ୍ଧୀ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଯେ ଶ୍ରମ କରିବ ଜମି ଓ ସଂପତ୍ତି ତା’ରି ।’ କିନ୍ତୁ ଜମିଦାରମାନଙ୍କୁ ସେ ଶ୍ରମ କରୁଥିବା ଶ୍ରେଣୀରେ ରଖିଥିଲେ, ଯଦିଓ ସେ ଜାଣିଥିଲେ, ଏହି ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରବାସୀ ଜମିମାଲିକ, ମଧ୍ୟସ୍ୱଭାବିକ, ଗ୍ରାମ ମାମଲହକାର, ଟଙ୍କା କରଜ ଦେଉଥିବା ମହାଜନ ଥାଇ ଏବଂ ଶ୍ରମ ନ କରି ଅନ୍ୟ ନାନାପ୍ରକାର ଫନ୍ଦ ଫିକରଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟର ଶ୍ରମ ଉପରେ ଭାଗ ବସାଉଛନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ ଏ ସଂବନ୍ଧରେ କହିଥିଲେ, ‘ଜଣକଠାରୁ ଆଉ ଜଣକର ଧନ ଅଧିକ ନ ଥିବ ଏପରି ଅବସ୍ଥା ମୁଁ କଳ୍ପନା କରି ପାରୁନାହିଁ । ସ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୋଷଶୂନ୍ୟ ସଂସାରରେ ମଧ୍ୟ ଧନରେ ସାନ ବଡ଼ ରହିବା ଭେଦ ହେବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏଥିଯୋଗୁଁ କ୍ଷୋଭ ଓ କଳ୍ପନା ଯେପରି ନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବ ସେ ଦିଗରେ ଆମର ଦୃଷ୍ଟି ରହିବା ଉଚିତ, ରଖିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଧନ ଓ ଦରିଦ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଦ୍‌ଭାବ ରଖି ପାଖାପାଖି ରହିବାର ବହୁ ଉଦାହରଣ ଅଦ୍ୟାପି ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି । ଏହି ଉଦାହରଣମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟାବୃଦ୍ଧି କରିବା ଦିଗରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯତ୍ନବାନ୍ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଧନୀମାନେ ନିଜର ଧନ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ହିତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନିଜ ପାଖେ ‘ନ୍ୟାସ’ ସ୍ୱରୂପ ରଖିବାଦ୍ୱାରା ଧନୀ-ଦରିଦ୍ର ଭେଦଭାବ ଦୂର

କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ ।

ଥରେ ବଙ୍ଗଳାରେ ଗସ୍ତ କଲ ବେଳେ ସେ ଜଣେ ଜମିଦାରଙ୍କର ଅତିଥି ହୋଇଥିଲେ । ଜମିଦାର ତାଙ୍କ ସୁନା ବେଲରେ ଦୁଧ ଓ ସୁନା ଥାଳୀରେ ଫଳ ପରଷିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ମନେ ମନେ ବିଚାରିଲେ, ‘ସେ ଏ ସୁନା ବାସନକୁସନ ଆଣିଲେ କୁଆଡ଼ୁ ?’

ମନେ ମନେ ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘କୃଷକମାନଙ୍କ ସ୍ୱଇଚ୍ଛା’ । ‘କୃଷକମାନେ ସାରାଜୀବନ ଅନଳକଷ୍ଟରେ ଥିବା ସ୍ଥଳେ ସେ ଏତେ ବିଳାସ ସାମଗ୍ରୀ ସାଇତି ପାରିଛନ୍ତି କିପରି ?’ ବୋଲି ସେ ବିସ୍ମୟ ହେଲେ ।

ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗର କରୁଥିବା ଜମିଦାରଙ୍କୁ କିଛି ନ କହି ସେ, ୧୯୩୧ରେ ହୋଇଥିବା ଜମିଦାରମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସଭାରେ, ମନର ଏଇ ଭାବସବୁ ପ୍ରକାଶ କରିଦେଲେ ଏବଂ କହିଲେ, ‘ଜମିଦାରମାନେ ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ସାବଧାନ ହୋଇଯିବା ଉଚିତ । ସେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଖାଲି ଖଜଣା-ଆଦାୟକାରୀ ବନିଛନ୍ତି, ଏ ଶକ୍ତି ଛାଡ଼ନ୍ତୁ । ସେମାନେ ନିଜ ରଇତମାନଙ୍କର ନ୍ୟାସାୟକାରୀ ଏବଂ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ବନ୍ଧୁ ହୋଇ ରହନ୍ତୁ……। ସେମାନେ ରଇତମାନଙ୍କୁ ଜମିରେ ସିକିମି ସ୍ୱତ୍ତ୍ୱ ଦିଅନ୍ତୁ, ସେମାନଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ କରିବାରେ ସହଯୋଗ ଦେବେ ମନ ଦିଅନ୍ତୁ । ସେମାନଙ୍କ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ସୁପରି-ରୁଚିତ ବିଦ୍ୟାଳୟ ବସାନ୍ତୁ, ଗ୍ରାମିଣମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନୈଶବିଦ୍ୟାଳୟ ବସାନ୍ତୁ, ଶ୍ରେଣୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଔଷଧାଳୟ ଓ ଚିକିତ୍ସାଳୟ ବସାନ୍ତୁ, ଗ୍ରାମର ପରିଷ୍କାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନତା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦିଅନ୍ତୁ । ଏହିପରି ରୟତଙ୍କ ହିତରେ ଲାଗି ସେମାନେ ରୟତମାନଙ୍କ ମନରେ ବିଶ୍ୱାସ ଜାତ କରନ୍ତୁ ଯେ, ସେମାନେ ତାଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ବନ୍ଧୁ । ସେମାନେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହାରରେ ରଜସ୍ୱର ଯେଉଁ ଭାଗ ନିଜ ପାଇଁ ରଖିବେ ତାହା ସେମାନଙ୍କର ସର୍ବସ୍ୱ ଲୋକମଙ୍ଗଳ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ପାରିଶ୍ରମିକ ହେଉ ।’

୧୯୪୦, ଜୁଲାଇ ୨୮ ତାରିଖର ‘ହରିଜନ’ରେ ଗାନ୍ଧୀ ଲେଖି-ଥିଲେ, କେତେଜଣ ଲକ୍ଷପତିଙ୍କୁ ଧୂସ କରିଦେଲେ ଦରିଦ୍ରମାନଙ୍କର ଶୋଷଣ ଦୂର ହୋଇ ଯିବ ନାହିଁ ; ତାହା ଦୂର ହେବ ସେମାନଙ୍କ ଅଜ୍ଞତା ଦୂର କରି ପାରିଲେ, ଶୋଷଣକାରୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅସହଯୋଗ କରିବାକୁ ଦରିଦ୍ରଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇ ପାରିଲେ । ଏହା ହେଲେ ଶୋଷଣକାରୀଙ୍କ ମନ

ଆପେ ଆପେ ବଦଳିବ ।’

କୃଷକ ଓ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ନିଜର ଶକ୍ତି ବିଷୟରେ ଗାନ୍ଧୀ ସଚେତନ କରିଥିଲେ । ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଇଂରେଜରେ ଗୋଟିଏ ଖୁବ୍ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଶବ୍ଦ ଅଛି ; ଫ୍ରେଞ୍ଚିଶ୍‌ରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଶବ୍ଦ ଅଛି ; ପୃଥିବୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଷାରେ ବି ତ ଅଛି—ସେ ଶବ୍ଦଟି ହେଉଛି, ‘ନୋ’—ନାଁ…… । ହଁ କହିବାକୁ ମନ ହେଲେ ହଁ କହିବାକୁ, ନାଁ କହିବାକୁ ମନ ହେଲେ ନାଁ କହିବାକୁ ସ୍ୱାଧୀକାର ଅଛି ବୋଲି ଶ୍ରମିକ ଯେଉଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଅବହତ ହୋଇଯିବ, ସେଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପୁଞ୍ଜିପତିର କବଳରୁ ସେ ମୁକ୍ତି ପାଇଯିବ । ସେଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ ପୁଞ୍ଜିପତି ଶ୍ରମିକକୁ ଆପଣାର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟିତ ହେବ । ଶ୍ରମିକର ଧର୍ମସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କରିବାର ଅଧିକାର ଅଛି ; କୃଷକର ଖଜଣା ବନ୍ଦ କରିବାର ଅଧିକାର ଅଛି ।

କିନ୍ତୁ ୧୯୨୭, ଅକ୍ଟୋବର ୭ ତାରିଖର ‘ୟୁଜ୍ ଇଣ୍ଡିଆ’ରେ ଗାନ୍ଧୀ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ କହିଥିଲେ, ପୁଞ୍ଜିପତି ଓ ଶ୍ରମିକ ପରସ୍ପରର ବିରୋଧୀ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।’

ବହୁକାଳ ବିତଗଲା ; ଗାନ୍ଧୀ ଧନିକମାନଙ୍କୁ କବଳାଇବାକୁ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ବି କେହି ନିଜର ସଂପତ୍ତିକୁ ଜନସାଧାରଣ ପାଇଁ ‘ନ୍ୟାସ’ ରୂପେ ରଖିବାକୁ ବାହାରିଲେ ନାହିଁ । କୌଣସି ଜମିଦାର ବା କଳ ମାଲିକ ନିଜର ସଂପତ୍ତିକୁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ତ୍ୟାଗ କରିବାର ସମ୍ଭାବ ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଇଲେ ନାହିଁ । ୧୯୨୯ରେ ସେ ନିବେଦନ କରିଥିଲେ : ଜମିଦାରମାନେ ‘ଆଦର୍ଶ ଜମିଦାର’ ହୁଅନ୍ତୁ; କୃଷକମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଗ୍ରାସ୍ୟ ପାଇ ପାରିବେ । ଏଥିପାଇଁ ଜମିଦାରମାନେ ନିଜେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ବରଣ କରନ୍ତୁ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶେଷ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ନିବେଦନକୁ କେହି କର୍ଣ୍ଣପାତ କଲେ ନାହିଁ ।

ଧନିକମାନଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥପରତା ଓ ଦରିଦ୍ର ପ୍ରତି ଉଦାସୀନତା ଦେଖି ଦେଖି ହମେ ଗାନ୍ଧୀ ନିଜର ଆର୍ଥିକାତ୍ମକ ମତ ବଦଳାଇଥିଲେ । ଶ୍ରେଣୀଗତ ସ୍ୱାର୍ଥ ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ଶ୍ରମିକ ଓ କୃଷକ ନିଜ ନିଜ ଶ୍ରେଣୀର ସଂହତ ରଖି ଉଦ୍ୟମ କରିବାର ସେ ପକ୍ଷପାତୀ ହୋଇଗଲେ ।

କିନ୍ତୁ ସେ, ଶେଷ ଦିନର ଯେତକି ଯେତକି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଓ ଉନ୍ନତବର୍ଗ ଶତାବ୍ଦୀର ଯେତକି ଯେତକି ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ହେଲେ, ଦାରିଦ୍ର୍ୟର

ଦୁଷ୍ଟକରଣ ପାଇଁ ନୂଆ ସାଧନର ସେ ସେତକ ସଂଧାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।
ବୈଷୟିକ ଉଦ୍ୟୋଗ ସରକାର ହାତରେ ଅଧିକ ମାତ୍ରାରେ ରହିବା ମାତ୍ର
ଗାର୍ଗୀ ମାନିନେଲେ । ଧନା ଓ ଦରଦ୍ରାଙ୍କ ଭିତରେ ଧନର ଅସମାନତା
ଦୂର କରିବା ନିମନ୍ତେ ଆଇନ୍ ପ୍ରଣୟନ ହେବା ଉଚିତ ବୋଲି ସେ ମତ
ଦେଲେ । ଧନରେ ସମାନତା ତାଙ୍କ ବିଚାରରେ ଅଧିକ ସ୍ମୃତଶୀଳ ହେଲା ।

୧୯୩୭, ଜୁଲାଇ ୩୧ ତାରିଖର ‘ହରଜନ’ରେ ଗାର୍ଗୀ ଉଲ୍ଲେଖ
କରିଥିଲେ ଯେ, ବ୍ରିଟେନ୍‌ରେ ଆୟ ଉପରେ ଅତିରିକ୍ତ ଆୟକର ଶତକଡ଼ା
୭୦ ଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସୁଛି । ‘ଭାରତରେ ଏ ଆୟକର ଆହୁରି ଚଢ଼ା
ହାରରେ ବଢ଼ିବା ବିରୁଦ୍ଧରେ କୌଣସି ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ କାରଣ ନାହିଁ ।’ ସେ
ଆହୁରି ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୃତ୍ୟୁକର ନ ବଢ଼ିବ କାହିଁକି ?’ ୧୯୩୮, ଏପ୍ରିଲ
୧୩ ତାରିଖରେ ପ୍ରକାଶିତ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସେ ଆହୁରି ପାଦେ ଆଗକୁ
ବଢ଼ିଥିଲେ । ସେ କହିଥିଲେ, ‘ନ୍ୟାସ ରୂପେ ସଫର୍ତ୍ତି ରଖିଥିବା ଲୋକର
ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେହି ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ହୋଇ ନ ପାରନ୍ତି ।’
ଲକ୍ଷପତି ଓ କୋଟିପତିର ଧନ ତା’ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସ୍ତ୍ରୀର ହୋଇଯିବ ;
ତା’ର ପୁଅ ସେ ଧନର ଅଧିକାରୀ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ପିତାଠାରୁ
ବିଷୟ ସଫର୍ତ୍ତି ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ପୁତ୍ରର ନୈତିକ
ଅଧୋଗତି ହେବ ବୋଲି ଗାର୍ଗୀ ମତ ଦେଇଥିଲେ ।

ଗାର୍ଗୀ କହିଥିଲେ, ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନ ସ୍ୱାଧୀନ ସ୍ତ୍ରୀ ହେଲେ, ସ୍ୱାଧୀନ
ସ୍ତ୍ରୀର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ, ‘ଧନ ଜମାଇଥିବା ଲୋକଙ୍କଠାରୁ’
ଟଙ୍କା ନେଇ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଦାନ କରିବା । ସେ ଆହୁରି କହିଥିଲେ,
ଏଥିରେ ଯଦି ଧନକମାନେ ଆପତ୍ତି କରନ୍ତି, ‘ମୁଁ ତାଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ
ସହାନୁଭୂତି ଦେଖାଇବି ସିନା, ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରି ପାରବି ନାହିଁ ;
ଇଚ୍ଛା କଲେ ବି ପାରବି ନାହିଁ । ମୁଁ ଇଚ୍ଛା କରିବାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁନାହିଁ ;
କାରଣ, ମୋର ଇଚ୍ଛା, ମୁଁ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟଲୋକଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାର ଯେଉଁ
କଳ୍ପନା କରୁଛି ତାହା ଏହି ଧନକମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟରେ ହିଁ କରିବି ।
ଏମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ନ ମିଳିଲେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପଙ୍କରୁ ଉଠାଇ ହେବ
ନାହିଁ ।’

୧୯୪୧ରେ, ଏବଂ ପୁଣି ୧୯୪୫ରେ ତାଙ୍କ ‘ଗଠନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ-
ସୂଚୀ (Constructive Programme)’ରେ ଗାର୍ଗୀ ଭାରତୀୟ ପୁଞ୍ଜିପତିଙ୍କୁ

ସତର୍କବାଣୀ ଶୁଣାଇଥିଲେ । ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଧନକ ଶ୍ରେଣୀ ଓ ବୁଦ୍ଧିଷ୍ଟିତ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଜନତାଙ୍କ ଭିତରେ ଘୋର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଯେତେ କାଳ ରହିବ, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅହିଂସା ମାତ୍ର ଧରି ସରକାର ଚଳାଇବା ଯେ ଅସଂଭବ ଏହା ଜଳ ଜଳ ଦିଶୁଛି । ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀର ପ୍ରାସାଦମାଳା ଓ ତାହାର ନିକଟରେ ଥିବା ଦରିଦ୍ର ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ଘାନ ଘାନ କୁଟୀରମାନଙ୍କର ବୈଷମ୍ୟ ସ୍ବାଧୀନ ଭାରତରେ ଦିନେ ମାତ୍ର ବରଦାସ୍ତ କରି ହେବ ନାହିଁ ; କାରଣ, ସ୍ବାଧୀନ ଭାରତରେ ଦେଶର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧନୀ ଓ ସର୍ବନୂ୍ୟନ ଦରିଦ୍ର ସମାନ କ୍ଷମତାର ଅଧିକାରୀ ହେବେ । ଯଦି ଧନିକମାନେ ସ୍ବେଚ୍ଛାରେ ନିଜର ଧନ, ଓ ଧନ ସଙ୍ଗେ ଧନରୁ ଯେଉଁ କ୍ଷମତାର ଉଦ୍ଭବ ହୁଏ ତାହାକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ନ ବାହାରନ୍ତି, ଏବଂ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ନିମନ୍ତେ ନିଜ ଧନ ଓ କ୍ଷମତାର ଅଂଶ ଦରିଦ୍ରମାନଙ୍କୁ ନ ଦିଅନ୍ତି, ତେବେ ଶ୍ବାସଣ ରକ୍ତାକ୍ତ ବିପ୍ଳବ ହେବ ଇ ହେବ ।’

କିନ୍ତୁ ଏ ସତର୍କ ବାଣୀର କିଛି ଫଳ ହେଲା ନାହିଁ ।

‘ଧନ ମଣିଷକୁ ଯେଉଁ ପ୍ରଭୁଭୁ ଦିଏ’ ତାହା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ବିସ୍ମତ କରୁଥାଏ । କେଉଁ ଉପାୟରେ ଏହି ଧନ ଓ କ୍ଷମତାକୁ ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ବିକାଶ କରି ହେବ, ସେ ବିଷୟରେ ସେ ଭାବି ହେଉଥାନ୍ତି । ୧୯୩୯, ଜୁନ୍ ୮ ତାରିଖରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୂଳ ବା ପ୍ରଧାନ ଶିଳ୍ପମାନଙ୍କୁ ରାଷ୍ଟ୍ରର ଅଧୀନ କରାଯାଇ ପାରେ । ଏଗୁଡ଼ିକ ରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରୟୋଜନ ।’ କିନ୍ତୁ ରାଷ୍ଟ୍ର ହାତରେ ଆର୍ଥିକ ଶକ୍ତି ପୁଞ୍ଜୀଭୂତ ହେଉ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ସେ ଚିନ୍ତା ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ପରାୟାତ୍, କାଗଜ ତିଆରି ଶିଳ୍ପକୁ ରାଷ୍ଟ୍ରର ନିଜ ଆୟତ୍ତରେ ରଖିବ ଓ ଏହାର ବର୍ତ୍ତନ ଉପରେ ଏକଗୁଟିଆ କର୍ତ୍ତୃତ୍ତ୍ୱ ଜାହିର କରିବ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ମୁଁ ଚାହୁଁ, ଗାଁ ଗହଳରେ ହାତରେ ତିଆରି କରିବା କାଗଜ ଶିଳ୍ପକୁ ରାଷ୍ଟ୍ର, ଯନ୍ତ୍ରଶିଳ୍ପର ପ୍ରତିଯୋଗିତାରୁ ରକ୍ଷା କରୁ ।’ ସେ ଆହୁରି ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଆର୍ଥିକ ଶକ୍ତିର ଉତ୍ସରୁଡ଼ିକ ଗ୍ରାମଗୋଷ୍ଠୀମାନଙ୍କ ହାତରେ ରହିବ ବା ରାଷ୍ଟ୍ରହାତରେ ରହିବ’ ଗ୍ରାମ-ଗୋଷ୍ଠୀ ହାତରେ ରହିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ଅଧିକ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ ।

୧୯୪୨ରେ ମୁଁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ପଚାରିଥିଲି, ‘ସ୍ବାଧୀନ ଭାରତରେ ବୈଷୟିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ସ୍ୱରୂପ କ’ଣ ହେବ ? କୃଷକମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ସୁଧାରିବାକୁ ଆପଣ କି ଯୋଜନାର କଳ୍ପନା କରୁଛନ୍ତି ?’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଜମି ସବୁ କୃଷକଙ୍କ ହାତକୁ ଚାଲିଯିବ । ନିଆଁ ବୋଲି ତାଙ୍କୁ କହିବା ଦରକାର ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ସେମାନେ ସବୁ ଜମି ଅଧିକାର କରିପିବେ ।

ମୁଁ ପଚାରିଲି, ‘ଜମିଦାରମାନଙ୍କୁ କ୍ଷତିପୂରଣ ଦିଆଯିବ ତ ?’

ସେ କହିଲେ, ‘ନା, ସରକାର ପକ୍ଷରେ ଏତେ କ୍ଷତିପୂରଣ ଦେବା ଅସମ୍ଭବ ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତ ଜାଣିବା ସକାଶ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଆସିଥିବା ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି କହିଲେ ଯେ, ଭାରତରେ ଲୁଗାକଳର ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିବାରେ ଲାଗିଛି । ଗାନ୍ଧୀ ମତ ଦେଲେ, ‘ଏହା ଦେଶ ପକ୍ଷରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର କଥା ।’ କାମ ନ ପାଇ ବର୍ଷର ଅଧେ ସମୟ ବେକାର ହୋଇ ବସିଥିବା କୃଷକମାନଙ୍କ ଘରେ ସବୁଜ ଲୁଗା ତିଆରି ହୋଇ ପାରିଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ।

୧୯୩୯, ଜାନୁଆରୀ ୨୮ ତାରିଖର ‘ହରିଜନ’ କାଗଜରେ ଗାନ୍ଧୀ ଭବାବେଶରେ କହିଥିଲେ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶକ୍ତିରେ ଭାରତ ଯନ୍ତ୍ରଣିକୁ ପୂର୍ବପୁର ଆଦରିଯିବା ଭଗବାନ୍ କରାଇ ନ ଦିଅନ୍ତୁ । ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଜଳବେଷ୍ଟିତ ରାଜ୍ୟର ବୈଷୟିକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ ଯୋଗୁଁ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ଶୂନ୍ୟଲାବନ୍ଧ ହୋଇ ରହିଛି । ଭାରତ ପରି ବିରାଟ ଦେଶର ୩୦ କୋଟି ଯାକ ଲୋକ ଯଦି ଏହି ଶକ୍ତିରେ ଆର୍ଥିକ ଶୋଷଣ ଆରମ୍ଭ କରି ଦିଅନ୍ତୁ ତେବେ ପଞ୍ଚାଳଙ୍କ ପରି ଏମାନେ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀକୁ ନିଃଶେଷ କରିଦେବେ ।’

ବୈଷୟିକ ଅଭାବ ବଢ଼ାଇ ଯିବା ଓ ତାହାର ପୂରଣ ପାଇଁ ବହୁବିଧ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଭୋଗ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ଲାଗିବା ମଣିଷର ଦୈହିକ ସୁଖ ବା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଶାନ୍ତିର ରାଜମାର୍ଗ ବୋଲି ସେ ସ୍ୱୀକାର କରୁ ନ ଥିଲେ । ଅର୍ଥନୀତି ଓ ମାନବଶାସ୍ତ୍ର ଏ ଉଭୟ ମଝିରେ ସେ ବାଡ଼ି ପକାଇ ନ ଥିଲେ । ୧୯୩୭, ଅକ୍ଟୋବର ୯ ତାରିଖରେ ‘ହରିଜନ’ରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଯେଉଁ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ଧନଦେବତା-ପୂଜାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରେ, ଯେଉଁ ଶାସ୍ତ୍ରର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଦୁର୍ବଳକୁ ଶୋଷଣ କରି ବଳବାନ ଧନ ସଞ୍ଚିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଏ ତାହା ଭ୍ରାନ୍ତ ଓ ଦୁଃଖଦାୟକ ବିଜ୍ଞାନ । ଏହାର ପରିଣାମ ମୃତ୍ୟୁ, ଧୂଃସ ।’ ଯଥାର୍ଥ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର...‘ସାମାଜିକ ନ୍ୟାୟ’ ଓ

ନୈତିକ ମହତ୍ତ୍ୱର କାରଣ ହୁଏ । ଗାନ୍ଧୀ ଜାଣୁଥିଲେ, ଯାହାଙ୍କ ଘରେ ଶୀତଳକ ଯନ୍ତ୍ରଭଣ୍ଡାର ଖାଦ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ, ପୋଷାକ ଆଲମାରୀରେ ବହୁବିଧ ପୋଷାକ ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇ ରହିଛି, ଯାହାଙ୍କର ଏକାଧିକ ଗ୍ୟାରେ-ଜରେ ମଟରଗାଡ଼ିମାନ ରହିଛନ୍ତି, ଯାହାଙ୍କ ଘରର ପ୍ରତ୍ୟେକ କୋଠାରେ ବେତାର ଯନ୍ତ୍ର ରହିଛି, ସେ ଭଲ ଲୋକର ମନ ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ, ଭୟ ବିପଦର ଆଶଙ୍କାରେ କ୍ଷୁବ୍ଧ ରହିବା ଅସଂଭବ ନୁହେଁ । ପ୍ରାଚୀନ ରୋମର ଉଦାହରଣ ଦେଇ ସେ କହିଥିଲେ, ‘ବୈଷୟିକ ସମୃଦ୍ଧିର ଉଚ୍ଚତମ ସୋପାନକୁ ଉଠିଥିବା ବେଳେ ରୋମୀୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ନୈତିକ ଅଧଃପତନ ହୋଇଥିଲା ।’ ଗାନ୍ଧୀ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କ ଉକ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରି କହିଥିଲେ, ‘ଲୋକ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ଏକାଧିପତ୍ୟ ଜାରି କରିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଯଦି ନିଜ ଅନ୍ତରାତ୍ମାକୁ ଆୟତ୍ତ କରି ରଖି ନ ପାରିଲୁ ତେବେ ତା’ର ସମସ୍ତ ସମୃଦ୍ଧି ବୃଥା—ସେ ହିଁ ପ୍ରକୃତ ନିଃସ୍ୱ ।’ ତା’ପରେ ସେ ପୁଣି କହିଲେ, ‘ଆଧୁନିକ ଶ୍ରାସାରେ କୁହାଯାଇ ଯାରେ, ମଣିଷ ଯଦି ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ହରାଇ, ଗୋଟାଏ ଯନ୍ତ୍ରର ଅଂଶବିଶେଷ ହୋଇ ରହିଲା, ତେବେ ତା’ର ମାନବତା ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲୋପ ହେଲା ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ମୁଁ ଚାହେଁ, ସମାଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଶ୍ରେଣୀ କରି ନିଜର ବଳିଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ହାସଲ କରିବ ଏବଂ ସ୍ୱଇଚ୍ଛାରେ ସମାଜର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇ ରହିବ ।’ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିଚାରରେ ପରମେଶ୍ୱରହିଁ ସର୍ବମୟ କର୍ତ୍ତା; ତାଙ୍କ ତଳକୁ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାନବ ତା’ର ନିଜ ପରିବେଶରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ଅପ୍ରତିହତ । ଏହି ବିଚାର ଯୋଗୁଁ, ଗାନ୍ଧୀ ନିଜକୁ ‘ଆଜନ୍ମ ଗଣତନ୍ତ୍ରବାଦୀ’ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ ।

ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱାର୍ଥୀନତାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି କୌଣସି ମାନବଗୋଷ୍ଠୀର ବିକାଶ ହୋଇ ନ ପାରେ । ମନୁଷ୍ୟର ସହଜାତ ପ୍ରକୃତ ଏଭଳି ବିକାଶର ଅନ୍ତରାତ୍ମା । ମଣିଷର ଶିଂଘ ଉଠିବ ନାହିଁ, ଲଞ୍ଜି କଅଁଳିବ ନାହିଁ, ଏକଥା ଯେପରି ସତ, ମାନସିକ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ନ ଥିଲେ ମଣିଷ ମଣିଷ ହୋଇ ରହିବ ନାହିଁ, ଏକଥା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ସତ । ତେଣୁ ଗଣତନ୍ତ୍ର ଏଭଳି ଗୋଟିଏ ସଂସ୍ଥା ନୁହେଁ, ଯହିଁରେ ନାଗରିକମାନେ ମେଣ୍ଟା ପରି ପରର ଗୋଡ଼ାଣିଆ ହୋଇ ରହିବେ ।’

ଅନ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପ୍ରଣୟ ଦେବା ବା ଅନ୍ୟପ୍ରତି ଅନୁକମ୍ପା ପ୍ରଦର୍ଶନ

କରିବାରେ ଉଚ୍ଚତର ବ୍ୟକ୍ତିର ଦମ୍ଭ ସୂଚିତ ହେଉଥିବାରୁ ଗାନ୍ଧୀ ଏ ଏ ମନୋବୃତ୍ତିକୁ ପସନ୍ଦ କରୁ ନ ଥିଲେ କିନ୍ତୁ ଦୟା ଓ ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟର ବର୍ଦ୍ଧନରେ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଅନ୍ୟ ଉପଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ନ ପାଇବାରୁ ସେ ଏ ଶବ୍ଦକୁ ଗ୍ରହଣ ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଯାହା ହେଉ, ସେ ନିଜର ମତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରି କହି ଯାଇଛନ୍ତି, ‘ସାଧାରଣଙ୍କ ମତକୁ ଯେଉଁ ଶାସକ ବେଶାନ୍ତର କରେ, ସେ ଯେ ହେଉ ପଛେ, ମୁଁ ତାକୁ ବୈଦେଶିକ ଶାସକ ବୋଲି ମନେ କରେ .. । ଅନ୍ୟର ମତ ଓ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରେ ତା’ର ନିଜର ମତ ଓ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆସ୍ଥା ନାହିଁ ବୋଲି ଧରା ପଡ଼ିଯାଏ .. । ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଅନ୍ୟର କଥା ଶୁଣିବାକୁ ନାଗ୍ରଜ ହେଉଁ, ବା ତାହା ଶୁଣି ତାଙ୍କିଲରେ ଉଡ଼ାଇ ଦେବାକୁ ବସୁ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ନିଜଆଡ଼ୁ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ବିଚାରର ଦ୍ଵାର ରୁଦ୍ଧ କରି ଦେଉଁ ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।

ସେ ନିଜର ଅନୁଗତମାନଙ୍କୁ ଡାକିଦ୍ କରୁଥିଲେ, ‘ସବୁବେଳେ ମନ ଖୋଲ ରଖ ।’

କିନ୍ତୁ ସେ ପରିସ୍କାର ବୁଝିଲେ ଯେ, ଶୃଙ୍ଖଳା ଓ ସଫାସର ନ ରହିଲେ ଗଣତନ୍ତ୍ର ତତ୍ତ୍ଵ ରହିବା ଅସମ୍ଭବ । ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟକୁ ମୁଁ ସ୍ଵାଗତ କରେ, କିନ୍ତୁ ଏକଥା କେଉଁ ପାସୋର ଦେବ ନାହିଁ ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଣୀ । ଗୋଷ୍ଠୀର ବିକାଶ ଓ ପ୍ରୟୋଜନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତି-ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରି ରଖି ଜାଣିବାରୁ ହିଁ ମଣିଷ ତା’ର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାକୁ ଉଠି ପାରୁଛି । ସୈବରୁ ଓ ଅସଫଳ ଆଚରଣ ବନ୍ୟପଶୁର ଶାନ୍ତି, ମଣିଷର ନୁହେଁ । ବ୍ୟକ୍ତି-ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଓ ସାମାଜିକ ସଫାସର—ସ୍ଵାର ଭିତରେ ଆମକୁ ମଧ୍ୟ-ପଥା ଧରି ଚଳିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।’ ନିଜର ମନକୁ ସଫା କର ଜାଣିଲେ ଏ ମଧ୍ୟପଥା ଦିଶିବ । ମଣିଷ ଯଦି ଆତ୍ମ-ସଫାସର ଅଭ୍ୟାସ ନ କରେ, ତେବେ ରାଷ୍ଟ୍ର ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଶାସନାର୍ଥୀନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବ ; ଏବଂ ସରକାର ତରଫରୁ ଅତିମାତ୍ରାରେ କଟକଣା ଜାରି ହେଲେ ଗଣତନ୍ତ୍ରର ବିନାଶ ହେବ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଦୃଢ଼ଭାବେ ନିଜର ମତ ବ୍ୟକ୍ତି କରିଥିଲେ, ‘ଜୋର ଜବରଦସ୍ତି କରି ଆମକୁ କେହି ଆତ୍ମ-ସଫାସର ଶିଖାଇ ପାରବ ନାହିଁ । ନିରଙ୍କୁଶ ଶାସକ ଆନୁଗତ୍ୟ ଦାଖଲ କରିପାରେ ; ନିଜର ଇଚ୍ଛାରେ

ଲେକକ୍ତୁ ପୃଥ୍ବୀକା ପରି ନରୁଇ ପାରେ ; ଭୟ ଦେଖାଇ ଲେକକ୍ତୁ ମୁଣ୍ଡ
ନୁଆଁ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ଶୃଙ୍ଖଳା ବା ସଂସାର ନୁହେଁ ।

ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ଵାଧୀନତା ନ ଥାଇ ବୈଷୟିକ ସ୍ଵାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟର ନାମ ଗଣତନ୍ତ୍ର
ବୋଲି କେତେକ ନେତା ଯେଉଁ ପ୍ରଭୃତ କରୁଥିଲେ ଗାନ୍ଧୀ ତାହା
ପସନ୍ଦ କରୁ ନ ଥିଲେ । ବୈଷୟିକ ସ୍ଵାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ନ ଥାଇ ଶୁଖିଲା ରାଜନୀତିକ
ସ୍ଵାଧୀନତା ମଧ୍ୟ ସେ ନାପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ । ୧୯୪୨, ଜୁନ ମାସ ୭
ତାରିଖର ହରିଜନରେ ସେ ବୟାନ କରିଥିଲେ, ‘ସ୍ଵାଧୀନତାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ
ମୁଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥରେ ଆବଦ୍ଧ କରି ପାରେ ନାହିଁ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ମହତ୍ତ୍ଵରେ ଅବସ୍ଥିତ
ମନୁଷ୍ୟ ଯଥାର୍ଥ ସ୍ଵାଧୀନ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରେ ।’

ସେ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ, ‘ସମାଜରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଯଦି ନ
ରହିଲା, ତେବେ ସମାଜର ସ୍ଥିତି କେଉଁଠି ?’ ନିରଙ୍କୁଶ ଶାସକ ଦେଶରୁ
ନିରକ୍ଷରତା ଦୂର କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ ବୋଲି ଯେଉଁମାନେ ଯୁକ୍ତି
ବାଢୁଥିଲେ ତାଙ୍କୁ ଗାନ୍ଧୀ ଜବାବ ଦେଇଥିଲେ, ‘ସ୍ଵାଧୀନତା ଓ ଶିକ୍ଷା ଏ
ଦୁଇଥିରୁ ଗୋଟିଏ ବାଛି ନେବାର ପ୍ରଶ୍ନ ଯଦି ଉଠେ, ତେବେ କିଏ
ଅସ୍ଵୀକାର କରିବ ଯେ ଶିକ୍ଷାଠାରୁ ସ୍ଵାଧୀନତା ସହସ୍ର ଗୁଣରେ ଶୁଦ୍ଧଶୀଘ୍ର ?’

ଗାନ୍ଧୀ ସ୍ଵୀକାର କରୁଥିଲେ ଯେ, ଗଣତନ୍ତ୍ରରେ ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠ
ଗୋଷ୍ଠୀ ହାତରେ ଶାସନର ଡୋର ରହେ । କିନ୍ତୁ ସେ କହୁଥିଲେ,
‘ବିବେକର ବିରୁଦ୍ଧ ସେକ୍ସରେ ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠଙ୍କ ଶାସନର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ... ।
ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠଙ୍କ ମାତ୍ର ତାତ୍ତ୍ଵିକ ବିରୁଦ୍ଧ ନ କରି ତା’କୁ ତୁମ୍ଭ ହୋଇ
ମାନସିବାର ନାମ ଦାସତ୍ଵ ।’

ସ୍ଵାଧୀନତା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆଦର୍ଶ ନ ଥିଲା । ସେ
କହିଥିଲେ, ‘ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ମୋର ଚିରକାମ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଏହା ପାଇବାକୁ
ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଅସତ୍ୟର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ପାରିବି ନାହିଁ । ବିଟେନ୍‌ର ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ପ
ଭିତରୁ ଆମେ ସ୍ଵାଧୀନତା ଆହରଣ କରିବାକୁ ଚାହୁଁ ନା ।’

ଗାନ୍ଧୀ ହିଂସା ଓ ଅସତ୍ୟର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ । ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ୍ ରାଷ୍ଟ୍ର
ଏହି ଦୁଇ ଦୋଷ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଅର୍ଥନୀତି
ସଂବନ୍ଧୀ ମତବାଦ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଥିବାରୁ ସେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟବାଦର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ ।

୧୯୨୧, ନଭେମ୍ବର ୨୪ ତାରିଖ ଦିନୁ ସେ କହି ରଖିଥିଲେ,
‘ଭାରତ କମ୍ୟୁନିଜମ୍ ଗୃହେ ନାହିଁ ।’

୧୯୪୧, ଜାନୁଆରୀ ୨୭ ତାରିଖରେ ସେ ପୁଷ୍ପ କହିଥିଲେ, ‘ପ୍ରତ୍ୟେକ କାନ୍ଦେଇବାଲା ଯେମିତି ଦେବଦୁତ ନୁହନ୍ତି, ସେହିପରି ପ୍ରତ୍ୟେକ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ସରକାର ନୁହନ୍ତି । ଖାଲି କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ-ମତବାଦୀ ବୋଲି ମୁଁ କାହାର ପ୍ରତିକୂଳ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ନିଜେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନେ ମୋତେ ସେମାନଙ୍କ ମତବାଦର ଯେଉଁ ଧାରଣା ଦେଇଛନ୍ତି ତାହା ଶୁଣି ମୁଁ କମ୍ୟୁନିଜମ୍ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତ ବଦଳାଇବାକୁ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନେ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ପଠାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ନିଜର ସ୍ୱାଭାବିକ ସଂସ୍କାର ଯୋଗୁଁ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରବୃତ୍ତରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇପାରି ନ ଥିଲେ ।

୧୯୨୪, ଡିସେମ୍ବର ୧୧ ତାରିଖରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ବଲ୍-ସେବକ ବାଦର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ମୁଁ ଆଜିଯୁଦ୍ଧା ବୁଝି ପାରି ନାହିଁ । ମୁଁ ଏହାର ସମୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇନାହିଁ । ପରଶାମରେ ଏହା ରୁସିଆର ମଙ୍ଗଳକର ହେବ କି ନାହିଁ ମୁଁ ଜାଣି ପାରୁନାହିଁ । ମୁଁ ଏତିକି ମାତ୍ର ଜାଣୁଛି ଯେ, ଏହାର ମୂଳରେ ନାସ୍ତିକତା ଓ ହିଂସାବାଦ ଥିବାରୁ ଏହା ମୋର ରୁଚିକର ହେଉନାହିଁ... । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯେତେ ମହତ୍ତ୍ୱ ହେଉ ପଛେ, ତାହାର ସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ହିଂସାମୁକ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାର ମୁଁ ଏକାନ୍ତ ବିରୋଧୀ ।’

୧୯୨୭ ରେ, ରୁସିଆ, ଇତାଲା ପ୍ରଭୃତି ଦେଶମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ କିଛି ଅଧିକ ଖବର ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଫଳରେ, ସେ କହିଥିଲେ, ‘ରୁସିଆ, ଇତାଲା ଓ ତାଙ୍କ ଭଳି ଅନ୍ୟ କେତେକ ଦେଶରେ ଲୋକେ ଶାନ୍ତିରେ ଅଛନ୍ତି ବା ସ୍ୱାର୍ଥାନତା ଉପଭୋଗ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି କେହି ଭଳି ନ ଯାନ୍ତି ।’

ବ୍ରିଟିଶ୍ କମନ୍ସ୍ ସଭାର ମେମ୍ବର ହୋଇଥିବା, ସାମୁରାଜ୍ୟ ସକଲତ୍ୱଓ୍ୱାଲ ନାମକ ଜଣେ ଭାରତୀୟ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ୧୯୨୭ରେ, କମ୍ୟୁନିଜମ୍ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କ ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ତ୍ୟାଗ କରି କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ମତବାଦ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସକାଶ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ନିବେଦନ କରିଥିଲେ । ୧୯୨୭, ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୭ ତାରିଖର ‘ୟୁଜ୍ ଇଣ୍ଡିଆ’ରେ ଗାନ୍ଧୀ ଶ୍ରୀ ସକଲତ୍ୱଓ୍ୱାଲଙ୍କୁ ‘ଅଧୀର କମ୍ପେଡ୍’ ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଇ ତାଙ୍କ ନିବେଦନର ଜବାବ୍ ଦେଇଥିଲେ : ‘ୟୁଜ୍ ଧଙ୍ଗେ ଆନ୍ତରିକ ସହଯୋଗ କରିବାକୁ

ଏକାନ୍ତ ଇଚ୍ଛାସତ୍ତ୍ୱେ ମୁଁ ଦେଖୁଛି ସେ ମୋତେ ଗୋଟାଏ ଅଭେଦ୍ୟ ପାରିଶ୍ୱରେ ନେଇ ଠେସି ଦେଉଛନ୍ତି । ସେ ତଥ୍ୟ ବୋଲି ଯାହା ଦେଖାଉଛନ୍ତି ତାହା କପୋଳକଳ୍ପନା ମାତ୍ର । ଅସାର କଳ୍ପନା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ସେ ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସୌଧ ଗଢ଼ିଛନ୍ତି ତାହା ମୂଳଦୁଆ-ସ୍ଥାନ ହେବାର ଇ କଥା... । ଦୁଃଖର ସହିତ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେଉଛି ଆମ ଦୁହିଙ୍କ ମତବାଦ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିପରୀତ-ବିଗାବଲମ୍ବୀ ।’

ପୃଷ୍ଠିବାଦୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭାବ ରଖିଛନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କଠାରୁ ଟଙ୍କା ନେଉଛନ୍ତି ବୋଲି କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦେଉଥିଲେ । ଏ ଦୋଷ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଙ୍କଠାରେ ମଧ୍ୟ ବିସ୍ତର ଦେଖାଯାଏ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନ ଥିଲେ । ସେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଙ୍କ ଦୋଷାଭେଦ ସ୍ୱୀକାର କରି କହିଥିଲେ ଯେ, ଦରିଦ୍ରଙ୍କୁ ଦେବା ନିମନ୍ତେ ସେ ଧନୀଙ୍କଠାରୁ ଟଙ୍କା ନିଅନ୍ତି ; ପୃଷ୍ଠିବାଦୀଙ୍କୁ ନିଜ ପକ୍ଷକୁ ଆଣିବା ନିମନ୍ତେ ସେ ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭାବ ରଖିଥାନ୍ତି । କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନେ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯେତେ ଥର ଆସିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ସେତେଥର ସ୍ୱାଗତ କରିବାକୁ ଓ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭାବ କରିବାକୁ ସେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥାନ୍ତି ।

ଥରେ ଦଳେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଙ୍କୁ ସେ କହିଥିଲେ, ‘ତୁମେମାନେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ବୋଲି ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଉଛ, କିନ୍ତୁ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନଙ୍କ ଶୁଦ୍ଧ ଅବଲମ୍ବନ କଲ୍ଲ ପରି ତ ଜଣା ପଡ଼ୁନାହିଁ !’ ଏହି ଉପହାସ ପରେ ସେ, ଆଲୋଚନା ବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ଅସୌଜନ୍ୟ ଯୋଗୁଁ, ସେମାନଙ୍କୁ ଭର୍ତ୍ସନା କରିଥିଲେ । ଆଉ ଥରେ ସେମାନଙ୍କ ନ୍ୟାୟାନ୍ୟାୟ ବିଚାର-ଶୂନ୍ୟତାର ସମାଲୋଚନା କରି-ଥିଲେ । ୧୯୩୦, ଡିସେମ୍ବର ୧୦ ତାରିଖର ‘ହରିଜନ’ରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ ‘କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ମତବାଦ ବୋଲି ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ହେଉଥିବା କେତେକ ପୁସ୍ତିକା ପଢ଼ି ମୁଁ ବୁଝିଛି, ଗୋପନରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା, ଭ୍ରଷ୍ଟା ବିଳାସରେ ପ୍ରକୃତ କଥାଟା ଘୋଡ଼ାଇ ଦେବା, କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧନ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ଏହି ପୁସ୍ତିକାମାନଙ୍କରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆ ହୋଇଛି ।’ ଏଇଥି ପାଇଁ କମ୍ୟୁନିଜମ୍ ପ୍ରତି ସେ ବିରୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ କ’ଣ ସମାଜବାଦୀ ଥିଲେ ।

କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନେ ନିଜକୁ ସମାଜବାଦୀ ବୋଲି କହନ୍ତି । ହିଟଲରଙ୍କ ନାଜିଦଳର ପୂର୍ବ ନାମ ଥିଲା, ‘ଜାତୀୟ ସମାଜବାଦୀ କର୍ମୀଙ୍କ ଦଳ’; ଦରିଦ୍ର-

ଶ୍ରମିକଙ୍କ ହିତ ପାଇଁ ଦେଶ ଶାସନ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ମୁସୋଲିନି କହୁଥିଲେ । ପ୍ରାନ୍ତର ଉଚ୍ଚ ସମାଜବାଦୀ ମାନେ (Radical Socialists) ନରମ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧାର ପୋଷକ ଏବଂ ଏ ଦଳର ଲୋକେ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର । ‘ସମାଜବାଦ’ ଶବ୍ଦଟିର ବହୁ ଅର୍ଥ ଅର୍ଥାନ୍ତର ହୋଇଛି ।

ଗାର୍ସୀ ଜେଲ୍‌ଖାନାରେ କାର୍ଲମାର୍କସ୍‌ଙ୍କ ‘କ୍ୟାପିଟାଲ’ ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ି ମନ୍ତବ୍ୟ କରିଥିଲେ, ‘କାର୍ଲମାର୍କସ୍‌ ବିଷୟଟିର ଯେତେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିଛନ୍ତି ତାହା କରିବାକୁ ମୁଁ ସମୟ ପାଇଥିଲେ ସଦର୍ପଟି ଆହୁର ଭଲ ଭାବେ ଲେଖି ପାରିଥାନ୍ତି ।’ ଲିଖନଶୈଳୀ କଥା ମନରେ ରଖି ଯଦି ସେ ଏହା କହିଥିବେ ତେବେ ଠିକ୍ କହିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ ମାର୍କସ୍-ମତାବଲମ୍ବୀ ନ ଥିଲେ; ଶ୍ରେଣୀ ସଂଘର୍ଷରେ ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ନ ଥିଲା ।

ଭାରତର ଜଣେ ଲେଖକ, ଓ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତର ଗ୍ରାଜିଲ୍ ଦେଶରେ ପ୍ରଥମ ରାଷ୍ଟ୍ରଦୂତ ମିନୁ ମାସାମା, ଭାରତୀୟ ସମାଜବାଦୀ ଦଳର କର୍ମୀପୁରୀ ବିଷୟରେ ଗାର୍ସୀଙ୍କ ମତ କ’ଣ ବୋଲି ପଚାରିଥିଲେ । ୧୯୩୪, ଜୁନ୍ ୧୪ ତାରିଖରେ ଗାର୍ସୀ ଏ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି ଦେଇଥିଲେ । ସେଥିରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘କଂଗ୍ରେସ ଭିତରେ ସମାଜବାଦୀ ଦଳର ଅଭ୍ୟୁଦୟକୁ ମୁଁ ସ୍ୱାଗତ କରୁଛି । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ମୁଦ୍ରିତ ପୁସ୍ତକରେ ଯେଉଁ କର୍ମୀପୁରୀର ବିବରଣ ଦେଖୁଛି ତାହା ମୋ ମନକୁ ପାଉଛି ବୋଲି କହି ପାରୁନାହିଁ । ମୋର ମନେ ହେଉଛି, ଭାରତର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଏମାନେ ବିଚାରକୁ ନେଇ ନାହାନ୍ତି । ଉପରସ୍ତରରେ ଥିବା ଲୋକେ ଓ ଜନତାଙ୍କ ଭିତରେ ସ୍ୱତଃ ବିରୋଧ ରହିଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ପୂଞ୍ଜିପତି ଓ ଶ୍ରମିକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏଭଳି ବିରୋଧ ଅଛି ଯେ, ଉଭୟେ ମିଶି ଉଭୟଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ହେଲାଭଳି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରିବେ ନାହିଁ, ଏହିଭଳି ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନ ଏମାନେ ଧରି ନେଇଛନ୍ତି ତାହା ମୁଁ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରୁନାହିଁ । ବହୁବର୍ଷ ଧରି ମୁଁ ନିଜେ ଯେଉଁ ଅଭିଜ୍ଞତା ଅର୍ଜନ କରିଛି ତାହା ଏ ଧାରଣାର ବିପକ୍ଷ । ନିଜର ଅଧିକାର କେତେ ଏବଂ କି ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ଏ ଅଧିକାର ସାବ୍ୟସ୍ତ କରି ହେବ, ଶ୍ରମିକ ଓ ମଜୁରଦାରମାନେ ଏଭଳି ମାତ୍ର ଜାଣିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରେ । ପୁଣି, କୌଣସି ଅଧିକାର ତା’ର ଆନୁଷ୍ଠାନିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟକୁ ଛାଡ଼ି ରହି ନ ପାରେ ବୋଲି ମୋର ମତ ହୋଇଥିବାରୁ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଉପରେ ଜୋର ନ ଦେଇ ସମାଜବାଦୀ

ଦଳର ବିବୃତ୍ତିରେ କେବଳ ଅଧିକାର ଗୁଡ଼ିଏ ତାଲିକା କରାଯାଇଥିବାରୁ ଏହା ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ମୋର ମତ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କ'ଣ କ'ଣ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହେବା ଦରକାର ଏବଂ ତାହାର ସାଧନ କିପରି ଭାବେ ହେବ ତାହା ବିବୃତ୍ତ ହେବା ଦରକାର । ଏ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ପାଇଁ ସେ ମାସାମା ଓ ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ଡାକିଥିଲେ ।

ଶ୍ରେଣୀ-ସଂଘର୍ଷ ମତବାଦ ଯୋଗୁଁ ସେ ସମାଜବାଦୀଙ୍କ ବିରୋଧ କରୁଥିଲେ ଓ ସେମାନେ ହିଂସାମୁକ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାର ଦେଖିଲେ ସେ ନିନ୍ଦା କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କ୍ଷମେ ଦେଶର ପରିସ୍ଥିତିରେ ଅଶାନ୍ତ ଓ ଉଦ୍-ବେଗର ଲକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସେ ସମାଜବାଦର ମାତି ଆଡ଼କୁ ଡଳିଲେ ଏବଂ ସମାଜରେ ଆର୍ଥମାତ୍ରିକ ସମାନତା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ମତ ଅନୁକୂଳ ହେଲା । ୧୯୪୭, ଜୁନ୍ ମହିନର ‘ହରିଜନ’ରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ବୈଷୟିକ ସ୍ଥିତିରେ ଉତ୍କଟ ଅସମାନତା ଦେଖାଯାଉଛି । ଆର୍ଥମାତ୍ରିକ ସମାନତା ସମାଜବାଦର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ବର୍ତ୍ତମାନର ସମାଜରେ ଯେଉଁ ଅସମାନତା ଦେଖାଯାଉଛି ତାହା ଘୋର ଅନ୍ୟାୟ । ମୁଣ୍ଡିମେୟ ଲୋକ ଧନ ସଂପତ୍ତିରେ ଭାସୁଛନ୍ତି, ଅଥଚ ଲୋକସାଧାରଣଙ୍କୁ ଖାଇବାକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ମିଳୁନାହିଁ । ଏତେବେଳେ ଭଗବାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧ ଉପରେ ଏହାର ପ୍ରତିକାର ଗୁଡ଼ିକ ଦିଆଯାଇ ନ ପାରେ । ମୁଁ ଦକ୍ଷିଣ-ଆଫ୍ରିକାରେ ଥିଲା ବେଳେ ବି ସମାଜବାଦର ମାତିକୁ ପସନ୍ଦ କରିଥିଲି ।’ ସେ ଯାହା ହେଉ ସେତେବେଳେ ସେ ଯେଉଁ ସମାଜବାଦ ପସନ୍ଦ କରିଥିଲେ ତା’ର ମୂଳଦୁଆ ଥିଲା ନୈତିକତା ।

ବୈଷୟିକ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ ବହୁ ଆର୍ଥମାତ୍ରିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସୂଚନା ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ଭାରତ ଯଦି ସେଗୁଡ଼ିକରୁ ବହୁଭାଗ କାର୍ଯ୍ୟରେ କରିବାକୁ ବସେ, ତେବେ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ୨୦୩୦ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଭାରତରେ ଯେଉଁ ଆର୍ଥମାତ୍ରିକ ସ୍ଥିତିର ବିକାଶ ହେବ ସେଥିରେ ସମସ୍ତେ ନିଜର ଯୋଗ୍ୟତାକୁ ଚାହିଁ କାମ ପାଇବେ, ଗ୍ରାମଗୁଡ଼ିକ ନିଜର ଶାସନ ନିଜେ କରିବେ, ବହୁମାନ୍ଦାରେ, ସ୍ବାବଲମ୍ବୀ ହେବେ ଏବଂ ଯନ୍ତ୍ରପାତିର ପ୍ରଚଳନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୀମା ଭିତରେ ରହିବ । ସହରମାନଙ୍କରେ ସ୍ଥାପିତ ଶିଳ୍ପକାରଖାନା ଓ ବ୍ୟବସାୟର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ମିଳିତଭାବେ ପୁଞ୍ଜିପତି, ନଗରପାଳିକା, ରାଜ୍ୟ ସରକାର ଓ କେନ୍ଦ୍ରସରକାରଙ୍କ ହାତରେ ରହିବ । ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଶ୍ରମିକସଂଘ

ଓ ସମବାୟ ସଙ୍ଘ ଶିଳ୍ପ ଓ ବ୍ୟବସାୟରେ ସଫଳ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଜାରି କରି ପାରିବେ । ପୁଞ୍ଜିପତକ ହାତରେ ପୁଞ୍ଜି ମାତ୍ର ପୁରୁଷକ ପାଇଁ ରହିବ । ସେମାନେ ତାହା ନିଜର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀଙ୍କୁ ଦେଇ ଯାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କ ଧନ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ହାତକୁ ଯିବ ।

ରାଜନୀତିକ ମତବାଦ ବା ନିଜ ଦଳପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଅପେକ୍ଷା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସତ୍ୟ ପ୍ରତି ଅଧିକ ଆଦର ଥିଲା । ସେ ନିଜେ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାରେ କୌଣସି ଲାଭଲାଭ ବିଚାରଦ୍ୱାରା ଚାଲିତ ନ ହୋଇ ସତ୍ୟଦ୍ୱାରା ଚାଲିତ ହେଉଥିଲେ । ସତ୍ୟର ପଥ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାରେ ବୌଦ୍ଧିକ-ବିଚାରକୁ ସେ ଅବହେଳା କରି ପାରୁଥିଲେ ଓ ଅଣ୍ଟାତର କର୍ମସଙ୍ଗୀମାନଙ୍କଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲେ ବି ଶୋଚନା ନ କରି ଏକୁଟିଆ ଆଗେଇ ଚାଲୁ ଥିଲେ । କୌଣସି ବାଧା ନିଷେଧ ବା ସ୍ନେହମମତାରେ ସେ ଆବଦ୍ଧ ରହୁ ନ ଥିଲେ । ବହୁ ରାଜନୀତିକ ଓ ସାମାଜିକ ଗୋଷ୍ଠୀ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ନିଜର କରିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେ କେବେ କାହାର ‘ବନ୍ଧା ବନ୍ଧୀ’ ହୋଇ ନ ଥିଲେ, କଂଗ୍ରେସର ବି ନୁହେଁ । ବହୁବର୍ଷ ସେ କଂଗ୍ରେସର ନେତା ହୋଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ୧୯୩୪, ଡିସେମ୍ବରରେ ବମ୍ବେଠାରେ ହୋଇଥିବା କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନ ବେଳକୁ, ହରିଜନ ଓ କୃଷକମାନଙ୍କର ଉନ୍ନୟନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନ ଦେଇଥିବାରୁ, ସେ କଂଗ୍ରେସର ନେତା ହୋଇ ରହିବା ତ ଦୂରର କଥା, ଚାରିଆଡ଼ିଆ ମେମ୍ବର ହୋଇ ମଧ୍ୟ ରହିବାକୁ ଚାହୁଁଲେ ନାହିଁ । ସେ କହିଲେ, ‘ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ନିଃସଙ୍ଗ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ମୋର ଆଲଗା ହୋଇ ରହିବା ଦରକାର ପଡ଼ୁଛି ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି-ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟର ଉପାସକ ଥିଲେ ତାହାର ମୂଳରେ ଥିଲା ବାହ୍ୟ ପ୍ରଭାବରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମୁକ୍ତ ରହି ନିଜର ମାନସିକ ବଳର ଯତ୍ନପରୋପାୟି ବିକାଶ କରିବା । ତାଙ୍କ ମନୋବୃତ୍ତିରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ବିଧିନିଷେଧ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ପ୍ରବଳ ବିରୋଧ ଥିଲା, ଇଂରେଜଶାସନ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ବିରୋଧ ସେହି ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ବିରୋଧର ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ମାତ୍ର । ତାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ଗୀତାର ଅନାସକ୍ତ ଯୋଗ । ଧର୍ମରେ ଖାଲି ନୁହେଁ, ରାଜନୀତିରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସେହି ଅନାସକ୍ତର ଅଭ୍ୟାସ କରୁଥିଲେ ।

ଯେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କଲେ ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କରିବା ଏବଂ ପ୍ରୟୋଜନ ସ୍ଥଳେ ନିଜର ମନର ପୂର୍ବ-ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ

ଭାବକୁ ବଦଳାଇବା ଥିଲା ଗାର୍ଲୀଙ୍କର ଅଭ୍ୟାସ । ଏହା ହିନ୍ଦୁ ମନୋବୃତ୍ତିର ଚରନ୍ତନ ଗୁଣ । ହିନ୍ଦୁଙ୍କଠାରେ ସଂସ୍କାରବିରୋଧୀ ମନୋଭାବ ଦେଖାଯାଏ, କିନ୍ତୁ ଏହା ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ନୁହେଁ । ଧର୍ମଧାରଣାରେ ଏକାନ୍ତ ନିଷ୍ଠା ଓ ମନରେ ସାତ୍ତ୍ବିକ ଶ୍ରଦ୍ଧା ହିଁ ପ୍ରକୃତ ଧର୍ମମାର୍ଗ ; ଧର୍ମାଚରଣର ବାହ୍ୟ ଫଳଲଭର ଆସକ୍ତି ପ୍ରକୃତ ଧର୍ମ ନୁହେଁ ।

୧୯୪୨ରେ ମୁଁ ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ ହସ୍ତେକାଳ ଅତିଥି ହୋଇ ରହିଥିଲି । ସେତେବେଳେ ଦେଖିଥିଲି, ଗାର୍ଲୀଙ୍କ କୁଡ଼ିଆର ମାଟିକାନ୍ଥରେ ଗୋଟିଏ ମାସ ଚନ୍ଦ୍ର—ସୀଶୁଶ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଚନ୍ଦ୍ର, ଧଳା କାଗଜ ଉପରେ କଳା ସ୍ୟାଇରେ । ତହିଁରେ ଲେଖା ଥିଲା, ‘ପ୍ଲେ ଆମର ଶାନ୍ତିର ଉତ୍ସ ।’ ଏ ଚନ୍ଦ୍ର କାହିଁକି ଅଛି ବୋଲି ମୁଁ ପଚାରିବାରେ ଗାର୍ଲୀ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଜଣେ ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍; ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲମାନ ଓ ଇନ୍ଦୁସ ମଧ୍ୟ ।’

‘ପ୍ଲେରବାଡ଼ା ମନ୍ଦିରରୁ’ ନାମକ ଯେଉଁ ପୁସ୍ତିକାଟି ଆଶ୍ରମବାସୀଙ୍କୁ ପଢ଼ାବଳୀ ଆକାରରେ ଗାର୍ଲୀ ଲେଖିଥିଲେ ତହିଁରେ ସବୁଧର୍ମ ପ୍ରତି ସହିଷ୍ଣୁତାର ସଂଜ୍ଞା ସେ ଅନନ୍ତପ୍ରେତ ଭାବେ ନିରୂପଣ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ ଶାଶ୍ୱତ ସତ୍ୟର ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏ ବିଷୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର କିଛି ନା କିଛି ସୁଟି ରହିଯାଇଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକରେ ଭ୍ରମ ପ୍ରମାଦର ଅବକାଶ ରହିଛି । ଆମେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା କରିବା ବୋଲି ଯେ ଆଖି ମୁଜି ତାହାର ଦୋଷ ସବୁ, ଗୁଣ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଯିବା, ତାହା ନୁହେଁ । ଆମ ନିଜ ଧର୍ମର କେଉଁଠି ଦୋଷ ରହିଯାଉଛି ସେଥିପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଆମକୁ ଶସ୍ତ୍ର ଶୃଙ୍ଖଳା ରଖିବାକୁ ହେବ । ନିଜ ଧର୍ମରେ ଦୋଷ ଦେଖିଲେ ବୋଲି ତାହାକୁ ତ୍ୟାଗ କରିଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସେ ଦୋଷ ଦୂର କରିବାକୁ ଆମେ ସବୁଆ ଯତ୍ନବାନ୍ ହେବା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମକୁ ସମାନ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ଗ୍ରହଣ କରି, ପର ଧର୍ମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ଆଚାର ବିଚାର ଆଖି ଆମ ଧର୍ମର ଆଚାର ବିଚାରର ସାମିଲ କରିବା ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଆମ ଧର୍ମରେ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମର ମାତ୍ର ସାମିଲ କଲେ ଆମ ଧର୍ମର ମହତ୍ତ୍ୱ ହାନି ହୋଇଯିବ ବୋଲି ଶଙ୍କାର କାରଣ ନାହିଁ ।’

ଉପରେକ୍ତ ଅନୁକ୍ରେମରେ ମହାତ୍ମାଗାର୍ଲୀଙ୍କ ମନୋବୃତ୍ତିର ନିଖୁଣ ଚନ୍ଦ୍ର ରହିଛି । ରକ୍ଷଣଶୀଳତା, ନିଜର ଧର୍ମ ଛାଡ଼ିବାକୁ ରାଜି ନ ଥିଲେ ; କିନ୍ତୁ ସେ ଧର୍ମ-ସଂସ୍କାରକ ଭାବେ ନିଜ ଧର୍ମର ସଂସ୍କାର କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ

ଥିଲେ ଏବଂ ଧର୍ମ ବିଶ୍ୱାସରେ ଉଦ୍ଧାରତା ଅବଲମ୍ବନ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମ ମତରେ ଐଶୀ ପ୍ରେରଣା ଆବିଷ୍କାର କରି ପାରିଥିଲେ । ଧର୍ମ ପ୍ରତି ନିଷ୍ଠାବାନ୍ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଥିଲେ ଧର୍ମର ଯୁକ୍ତି ଓ ଅଭାବ ପ୍ରତି ସଚେତନ ; ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଧର୍ମରେ ଆସ୍ଥାବାନ୍ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଉଦାର ଭାବ ଥିଲା । ସେ ଧର୍ମପରାୟଣ ଥାଇ ସୁଦ୍ଧା, ଅନ୍ଧାରରେ ଧର୍ମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆଶୁର ବିରୁଦ୍ଧକୁ ଗ୍ରହଣ କରୁ ନ ଥିଲେ । ସୁସ୍ଥ ଧର୍ମ ଉପରେ ଅଧିକ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ସ୍ଥୁଳ ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ ନ ଥିଲେ । ସେ ନିଜ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ଥାଇ ବି ଅନାସକ୍ତ ଥିଲେ । ସେ ହିନ୍ଦୁ ଥାଇ ବି ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍, ମୁସଲମାନ ଓ ଇନ୍ଦୁସ୍ମାର୍ମବଲମ୍ବୀ ବୋଲି ନିଜକୁ ମନେ କରି ପାରୁଥିଲେ ।

ନିଜର ହିନ୍ଦୁଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ ଦେଲେ, ତାଙ୍କର ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଅଧିକ ଅନୁରକ୍ତ ଥିଲା । ସେ ଯୀଶୁଙ୍କୁ ଭକ୍ତ କରୁଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ବୋଲି ଧର୍ମର ହିନ୍ଦୁମାନେ ତାଙ୍କ ଉପରେ ଦୋଷାଭେଦ କରିବାକୁ ଗ୍ରହଣ ନାହାନ୍ତି । ଏହା ଏକାଧାରରେ ତାଙ୍କର କୁହା ଓ ପ୍ରଶଂସା ବୋଲି ସେ ମନେ କରିଥିଲେ । ‘ଗୋପନରେ ମୁଁ କିଛି ହୋଇପାରେ ବା ବିଶ୍ୱାସ କରିପାରେ ବୋଲି କହିବା ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ଏହା ମୋ’ ପ୍ରତି ମାନହାନିକର ... କିନ୍ତୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମର ମହତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ମୁଁ ପଶ୍ଚାତ୍ତପସ୍ତ ନୁହେଁ, ଏହା ବିଚିତ୍ରଭାବେ ବି ଏମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରି ମୋର ନିରପେକ୍ଷ ବିରୁଦ୍ଧକୁ ଅଭିନନ୍ଦିତ କରିଛନ୍ତି । ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ମୁଁ ମୋର ମତାମତ କହି ରଖିବି । ବାଇବଲ୍ ଓ କୋରାଣକୁ ପଢ଼ି ମୁଁ ସେଥିର ଯେଉଁ ଅର୍ଥ କରିଛି, ସେ ଅର୍ଥ ଯଦି ଗ୍ରାହ୍ୟ ହୁଏ ତେବେ ମୁଁ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଭାବେ ନିଜକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଓ ମୁସଲମାନ ବୋଲି କହିବି । ମୋର ମତ ଗ୍ରାହ୍ୟ ହେଲେ ହିନ୍ଦୁ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଓ ମୁସଲମାନ ଏ ସବୁ ଏକାର୍ଥବୋଧକ ଶବ୍ଦ ହୋଇଯିବ । ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସ କରେ, ‘ଆର ପୁର’ରେ ହିନ୍ଦୁ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଓ ମୁସଲମାନ ଇତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ ଗୋଷ୍ଠୀ ନାହିଁ ।’

ସିଂହଲର କଲମ୍ବୋଠାରେ, ୧୯୨୭ରେ ଯୁବଜନଙ୍କ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ସମିତିରେ ଦେଇଥିବା ବକ୍ତୃତାରେ ସେ ନିଜର ମତ ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥିଲେ । ସେ କହିଥିଲେ, ‘ପାହାଡ଼ ଉପରେ ଯୀଶୁ ଦେଇଥିବା ଉପଦେଶାବଳୀ (Sermon on the Mount)ର ମୁଁ ଯେଉଁ ଅର୍ଥ

କରିଛି କେବଳ ସେତିକି ଧରି ବଢ଼ି କଲେ, ମୁଁ ନିଃସନ୍ଦେହ ଭାବେ କହିବି, “ହଁ, ମୁଁ ଜଣେ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍”……। କିନ୍ତୁ, ଅପରପକ୍ଷେ, ମୁଁ କହିବି ଯେ, ପାହାଡ଼ଉପର ଉପଦେଶାବଳୀରେ ପ୍ରଭୁ ଯୀଶୁ ଯାହା କହିଛନ୍ତି, ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ଧର୍ମମତ ବୋଲି ଯାହା ଚଳୁଛି ସେଥିରେ ସେ ସବୁ ଅସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଛି । ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ମାନଙ୍କର ଆଚରଣ ବିଷୟରେ ମୁଁ କିଛି କହିବାକୁ ଯାଉନାହିଁ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ଧର୍ମମତ ବିଷୟରେ ମୁଁ ଏହା କହୁଛି ।’

ବହୁ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିୟାନ୍ ଧର୍ମଯାଜକ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ବହୁବାର ଆସି-ଥିଲେ । ଉକ୍ତର ଜନ୍ ଆର୍. ମଟ୍ଟ, ବହୁକାଳ ଭାରତରେ କଟାଇଥିବା ବିଶେଷ ଫିଶର ପ୍ରମୁଖ ଧର୍ମଯାଜକମାନଙ୍କ ସହିତ ଗାନ୍ଧୀ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ଧର୍ମାନ୍ତର ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ଲୋକଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବା ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରସନ୍ନ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍, ହିନ୍ଦୁ ବା ଇସଲାମ୍ ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମରୁ ଲୋକଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମକୁ କରବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ସମାନଭାବେ ଗର୍ହିତ ବୋଲି ସେ ମନେ କରୁଥିଲେ । ସେ କହିଥିଲେ, ‘ନିଜର ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ଦାଣ୍ଡରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରିବା, ବିଶେଷ କରି ନିଜ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଲୋକଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ବୋଲି ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସ କରେ… । ଅନ୍ତରର ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ବାହାରେ କହିବାର ବିଷୟ ନୁହେଁ । ନିଜ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସରେ ନିଜେ ଚଳିଲେ ତାହା ସ୍ୱତଃ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହୁଏ ।’

ଏସ୍. କେ. ଜର୍ଜ ସିରିଆନ୍ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିୟାନ୍ ସଂପ୍ରଦାୟର ଜଣେ ଭାରତୀୟ । ସେ କଲିକତାର ବିଶେଷ କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଥିଲେ । ‘ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ଧର୍ମକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆହ୍ୱାନ’ ବୋଲି ସେ ଖଣ୍ଡିତ ବହି ଲେଖି ତାହା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ନାମରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥିଲେ । ଉତ୍ସର୍ଗ ପସରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଯେଉଁ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ପ୍ରଭୁ ଯୀଶୁ ଓ ତାଙ୍କ ବାଣୀର ବାସ୍ତବ ତତ୍ତ୍ୱ ମୁଁ ବୁଝି ପାରିଛି ତାଙ୍କର ହାତରେ ଏ ପୁସ୍ତକଟି ଅର୍ପଣ କଲି ।’ ମାଲବାରର ସିରିଆନ୍ ଅର୍ଥତତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ସଂପ୍ରଦାୟର ରେଭରେଣ୍ଡ୍ ମାଥ୍ୟୁ ସାଇମନ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିଷୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ଧର୍ମ ମାନବସମାଜର ଉପଯୋଗୀ—ଏ କଥା ମୁଁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଜୀବନରୁ ଯେତେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଛି ଆଉ କୌଣସିଠାରୁ ସେତେ କରିନାହିଁ ।’ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର କଥା ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର କେତେ ଉପଯୋଗୀ ହୋଇଥିଲା

ତାହାର ସୂଚନା ଏଇଭଳି ଉକ୍ତିମାନଙ୍କରୁ ମିଳେ ।

ଞ୍ଚରତରେ ବାସ କରୁଥିବା ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ମାନଙ୍କ ମନରେ ଗାନ୍ଧୀ ଜଟିଳ ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ସେ ଥିଲେ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ମାନ୍ୟତା ପାଇଁ ଯାଣୁଥିବା ପରି, ଅଥଚ ସେ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ପର୍ଯ୍ୟବଳମ୍ବୀ ନ ଥିଲେ । ଇ. ସ୍ଥାନଲି ଜୋନ୍ସ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଏଇଥିରୁ ଜାଣିବ, ଯାଣୁ-ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବହୁଶଃ ତୁଳନାୟ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ନାମ ଇତିହାସରେ ରହିବ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦିଆ ହୋଇ ନ ପାରେ ।’ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍-ଧର୍ମଯାଜକମାନେ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଧର୍ମର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତି କରିବାକୁ ବହୁବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । (ଗାନ୍ଧୀ ମଧ୍ୟ ନମ୍ର ଭାବରେ ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜ ଧର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ସୂଚେଇ ଥିଲେ ।) କିନ୍ତୁ ଜଣେ ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଧର୍ମସଂପ୍ରଦାୟରେ ବାନ୍ଧି ରଖିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରିବା ଅର୍ଥହୀନ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଅଭିଯୋଗ କରୁଥିଲେ ଯେ, ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ଧର୍ମଯାଜକମାନେ, ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ, ବୁଦ୍ଧିଷ୍ଟୁ ଅନୁଦାନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ରେଗିକୁ ଆରୋଗ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେ ନିବେଦନ କରିଥିଲେ, ‘ଯେଉଁ ହିନ୍ଦୁ-ମାନଙ୍କର ସେବା କରୁଛ, ତାଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ ଅଧିକ ଶ୍ରଦ୍ଧାବାନ୍ ହେବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଅ ।’ ଏପରି କଲେ ସେବା ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ଧର୍ମର ଅଧିକ ଅନୁକୂଳ ହେବ ।

ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଉପରେ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ଧର୍ମ ଭଲ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ନିଜେ ଦୃଢ଼ଭାବରେ କହିଛନ୍ତି, ‘ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ପରେ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ଧର୍ମ ଉପରେ ପଡ଼ି ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ସୁସ୍ଥ ଶକ୍ତି ଜାଗ୍ରତ ହୋଇ ଉଠି-ଥିଲା । ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଦୁର୍ବିଶ୍ୱରରେ ବିଷ୍ଣୁବ୍ୟ ହରିଜନ ସଂପ୍ରଦାୟରୁ ଧର୍ମଯାଜକମାନେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ କରୁଥିବାରୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ହରିଜନ କାର୍ଯ୍ୟ-ପଦ୍ଧତିକୁ ସମର୍ଥନ କରିବାସକାଶ ଅନେକ ହିନ୍ଦୁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିବେ । ଅପରି ପକ୍ଷେ ବୋଧହୁଏ ଗାନ୍ଧୀ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ଧର୍ମ ଉପରେ ସଫଳ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ଇ. ସ୍ଥାନଲି ଜୋନ୍ସ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଭଗବାନ୍ ନିଜର ଇଚ୍ଛା ପୂରଣ ପାଇଁ ବିରାଟ ସାଧନମାନ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାନ୍ତି ; ହୁଏତ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍-ମାତ୍ର-ରୂପେ ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ ଧର୍ମର ସଂସ୍କାର ସକାଶ ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିବେ ।’

ଶ୍ରୀଷ୍ଠିଆନ୍ମାନଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଗାନ୍ଧୀ କେବେ ଉଦ୍ୟମ କରି ନାହାନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ସଂସ୍କାରକ ଥିଲେ, ବାହ୍ୟ ପ୍ରଭାବ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ ପଡ଼ି ତାକୁ ନିଷ୍ଠାକ୍ରମେ କରୁ ବୋଲି ସେ ଚିନ୍ତାଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୁ-ଧର୍ମର ଚରଚରତ ପ୍ରଥା ଓ ବିଶ୍ୱାସ ଛାଡ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିଲେ ସେ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଭାବେ ତାହା କରୁ ନ ଥିଲେ । ୧୯୨୭ରେ, ଦେବଦାସ, ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀଙ୍କ ହିଆ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପ୍ରେମରେ ପଡ଼ିଲେ ଓ ତାଙ୍କୁ ବିବାହ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲେ । ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଗାନ୍ଧୀ ବୈଶ୍ୟ, ଅସବର୍ଣ୍ଣ ବିବାହ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମସମ୍ମତ ନ ଥିଲା । ପୁଣି ଯୁବକ ଯୁବିଣୀ ପ୍ରେମରେ ପଡ଼ି ନିଜେ ନିଜେ ବିବାହ ହୁଅନ୍ତୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ସଦାଚର ନୁହେଁ । ବରକନ୍ୟାଙ୍କ ପିତାମାତା ବିବାହ ସଂବନ୍ଧ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯୁବକ ଓ ଯୁବିଣୀ ନିଜର ଅଭିଳାଷ ଛାଡ଼ିବାକୁ ନାସାଜ ହେଲେ । ଏ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପଡ଼ି ପ୍ରଶ୍ନାତୟଣୀ ପିତାଦ୍ରଷ୍ଟା ଗୋଟିଏ ନିଷ୍ପତ୍ତି କଲେ—ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ଛାଡ଼ିବାଡ଼ି ହୋଇ ରହିବା ପରେ ଯୁଦ୍ଧା ଯୁବକ ଯୁବିଣୀ ଦୁହେଁଙ୍କ ମନର ଭାବ ଯଦି ଅସ୍ପଷ୍ଟ ରହିଥିବ ତେବେ ପିତା ଦୁହେଁ ବିବାହରେ ସମ୍ମତ ଦେବେ । ତାହାହିଁ ହେଲା । ୧୯୩୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବା ଦେବଦାସ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବିରହବ୍ୟଥା ସହି ପାଞ୍ଚବର୍ଷ କାଳ ଅପେକ୍ଷା କରିବା ପରେ, ୧୯୩୩, ଜୁନ ୧୭ ତାରିଖରେ ସେ ଦୁହେଁଙ୍କର ବିବାହ ପୁନାଠାରେ ସାଡ଼ମ୍ପରେ ହୋଇଥିଲା । ବିବାହ ଉତ୍ସବରେ ଦୁଇଜଣ ଯାକ ପିତା ମହାନନ୍ଦରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ବରକନ୍ୟାଙ୍କ ବନ୍ଦାଣ ସ୍ୱରୂପ ଖଣ୍ଡିଏ ଭଜନ-ପୁସ୍ତକ ଓ ନିଜେ କାଟିଥିବା କେରୀଏ ସୁତା ଦେଇ-ଥିଲେ ।

ପରଂପରାନୁଗତ ହୋଇ ନିଜର ଚରଚରତ ଶକ୍ତି ଧରିବସିବା ଓ ଉଚ୍ଚ ସଂସ୍କାରର ପକ୍ଷପାଞ୍ଚ ହୋଇ ପୂର୍ବ ଶକ୍ତି ମନ୍ତର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା—ଏ ଦୁଇଟି ଦୋଷ ବା ଗୁଣ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କଠାରେ ଏପରି ଓତଃପ୍ରୋତ ହୋଇ ମିଶିଥିଲା ଯେ, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସେ କି ମନୋବୃତ୍ତି ଧରିବେ ତାହା ଜାଣି ହେଉ ନ ଥିଲା ଏବଂ ବହୁକ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କଠାରୁ ଯାହା ଆଶା କରାଯାଉଥିଲା ତାହା ମିଳୁ ନ ଥିଲା । ଅସ୍ପଷ୍ଟଶତା ବିରୁଦ୍ଧରେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ ସଫଳ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚଳାଉଥିଲେ, ତାହାଦ୍ୱାରା ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ହେଲା ଶୁଣି ରହିଥିବା ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ ବୈପ୍ଳବିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ଆପାତତଃ ଯେଉଁ ଆଶା କରିବାର କଥା ଯେ, ଅସ୍ପଷ୍ଟଶତା ନିରାକରଣ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜାତି-ପ୍ରଥା ମଧ୍ୟ ଦୂର ହେବ ; କାରଣ, ସବର୍ଣ୍ଣ

ହିନ୍ଦୁ ଯଦି ଅସବର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅବାଧ ମିଳାମିଶା କରି ପାରିବେ, ତେବେ ଉକ୍ତ ଜାତି ଓ ମାନ ଜାତି ଭିତରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ବିଭେଦ ଆପେ ଆପେ ଭୁଷୁଡ଼ି ପଡ଼ିବାର କଥା । କିନ୍ତୁ ବହୁ ବର୍ଷ କାଳ ଗାନ୍ଧୀ ଜାତିପ୍ରଥାର ବିଧି-ନିଷେଧକୁ ସମର୍ଥନ କରିଥିଲେ ।

ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଋତୁବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ପ୍ରଥାକୁ ସମର୍ଥନ କରି ଗାନ୍ଧୀ ୧୯୨୦ରେ କହିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ମନେକରେ, ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ଚାରିଜାତିରେ ବିଭାଗ କରିବାର ଯେଉଁ ପ୍ରଥା ଅଛି, ତାହା ସମାଜ ପକ୍ଷରେ ଅତି ଆବଶ୍ୟକ; ଏଭଳି ବିଭାଗ ସମାଜର ମୌଳିକ ଓ ସ୍ବାଭାବିକ ବିଭାଗ ।’ ୧୯୨୧, ଅକ୍ଟୋବର ୭ ତାରିଖର ‘ୟୁଙ୍ଗ୍ ଇଣ୍ଡିଆ’ରେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଅସବର୍ଣ୍ଣ ବିବାହ ଓ ବିଭିନ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣର ଲୋକଙ୍କ ଏକ ପଂକ୍ତିରେ ଭେଜନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ କଠୋର ନିଷେଧ ରହିଛି ।……। ଅସବର୍ଣ୍ଣ ବିବାହ ଓ ପଂକ୍ତିଭେଜନ ନିଷେଧ କରିବା ଜୀବର ହିମବିକାଶ ସକାଶ ଏକାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ ।’

ସେହି ଗାନ୍ଧୀକହିଥିଲେ, ‘ଅସବର୍ଣ୍ଣ ବିବାହ ଓ ସବୁ ବର୍ଣ୍ଣର ଲୋକେ ଏକ ପଂକ୍ତିରେ ଖାଇବା ବିରୁଦ୍ଧରେ କଟକଣା ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ନୁହେଁ । ବୋଧହୁଏ ଆମ ଧର୍ମର ପତନ ହେଲାବେଳେ ଏ କଟକଣା ସବୁ ଆମ ଧର୍ମରେ ପଶିଯାଇଛି । ବୋଧହୁଏ ଭାବି ପଡ଼ୁଥିବା ହିନ୍ଦୁ ସମାଜକୁ ସାମୟିକ ରକ୍ଷା କରିବା ସକାଶ ଏ ବିଧିନିଷେଧର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ଦୁଇଟି ନିଷେଧ (ହିନ୍ଦୁ ସମାଜକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ) ଅଧିକ ଦୁର୍ବଳ କରି ପକାଇଛି ।’ ଏ କଥାର ତାରିଖ ୧୯୩୨, ନଭେମ୍ବର ୪ ତାରିଖ ।

୧୯୨୧ରେ ଅସବର୍ଣ୍ଣ ବିବାହ ଓ ସହଭୋଜନର ନିଷେଧ ଜୀବାତ୍ମା ପକ୍ଷରେ ‘ଅତି ପ୍ରୟୋଜନ’ ଥିଲା; ୧୯୩୨ରେ ଏ ନିଷେଧ ଦୁଇଟି ‘ହିନ୍ଦୁ-ସମାଜକୁ ଦୁର୍ବଳ କରି ପକାଇଲା ।’

୧୯୩୨ରେ ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ ମତ ଦେଇଥିଲେ ସେତିକିରେ ତାଙ୍କ ମନୋଭାବର ବିପ୍ଳବ ସରିଲା ନାହିଁ । ଥରେ ଧର୍ମନିଷ୍ଠ ପରମ୍ପରାକୁ ଛିନ୍ନ କଲା ପରେ ସେ ତାଙ୍କ ସ୍ବାଭାବିକ ଶାନ୍ତିରେ ଆଗକୁ ଆଗକୁ ବଢ଼ି ଚାଲିଲେ, ଏବଂ ୧୯୪୭, ଜାନୁଆରୀ ୫ ତାରିଖରେ ସେ ‘ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ପ୍ଲାଣ୍ଡାର୍ଡ୍’ ପତ୍ରିକା ଜରିଆରେ ଘୋଷଣା କଲେ, ‘ବିବାହ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ଇଚ୍ଛୁକ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁବକ ଯୁବିକାଙ୍କୁ ମୁଁ ତେଣୁ କହିରଖୁଛି ଯେ, ବର୍ଣ୍ଣ, କନ୍ୟାଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ହିନ୍ଦୁଜନ ନ ହେଲେ, ସେମାନଙ୍କ ବିବାହ ସେବାଗ୍ରାମ ଆଶ୍ରମରେ ହୋଇ

ପାରିବ ନାହିଁ ।’ ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଥରେ ସେ କହିଥିଲେ ଯେ, ଅସବର୍ଣ୍ଣ ବିବାହ ନ ହେଲେ ସେ ସେଥିରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଯିବେ ନାହିଁ ।

୧୯୨୧ରୁ ୧୯୪୭ ଭିତରେ, ଏ ବିଷୟରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମତ ବୃଦ୍ଧିକାରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଥିଲା । ଅସବର୍ଣ୍ଣ ବିବାହକୁ ପୂରାପୂରା ବିରୋଧ କରୁକରୁ, ଅସବର୍ଣ୍ଣ ବିବାହ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିବାହକୁ ସମର୍ଥନ ନ କରିବା ଅବସ୍ଥାକୁ ସେ ଯାଇଥିଲେ ।

ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଙ୍କ ବିବାହକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରଥମେ ବିରୋଧ କରୁଥିଲେ । ପରେ ସେ ଏହା ସମର୍ଥନ କଲେ । ମୁସଲମାନ ଲେଖକ ଡକ୍ଟର ହୁମାୟୁନ୍ କାଶର ଜଣେ ହିନ୍ଦୁ ମହିଳାଙ୍କୁ ବିଭା ହେବାରେ ସେ କାଶରଙ୍କୁ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇଥିଲେ । ବି. କେ. ନେହେରୁ ହଙ୍ଗେରୀଦେଶର ଜଣେ ଇହୁଦୀ ମହିଳାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବା ମଧ୍ୟ ଗାନ୍ଧୀ ସମର୍ଥନ କରୁଥିଲେ ।

ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦେଶରେ ପରିବାର ପରି, ଭାରତରେ ଜାତି ସମାଜର ମଜ୍ଜାଗତ । ତଥାପି ଗାନ୍ଧୀ ଏ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ନିଜର ମତ ବଦଳାଇ ପାରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୟସରେ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର କଠୋର ମତକୁ ସେ ମୋଲ୍ଦୟମ କରି ଦେଇଥିଲେ । ୧୯୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟ ଭକ୍ତ ଅଧ୍ୟାପକ ଜେ. ବି. ଫିପାଲ୍‌ମା (ସେ ପ୍ରଥମେ ୧୯୧୫ରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଆସିଥିଲେ, ୧୯୧୭ରେ ଚମ୍ପାରଣଠାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସହକର୍ମୀ ଥିଲେ) ଜଣେ ବଙ୍ଗାଳୀ ଯୁବକଙ୍କ ପ୍ରେମରେ ପଡ଼ିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ବିଭା ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଏହି ବଙ୍ଗାଳୀ ଯୁବକା ସୁଚେତାଙ୍କୁ ଡକାଇ ପଠାଇ ବିବାହରୁ ନିବର୍ତ୍ତାଇଲେ । ସେ କହିଲେ, ‘ବିଭା ହେଲେ ଫିପାଲ୍‌ମାଙ୍କର ଅଧଃପତନ ହେବ ।’ ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟାମାନଙ୍କ ଉପରେ ସେ ଯେଉଁ ଏକାନ୍ତ ଧ୍ୟାନ ଦେଇ ପାରୁଛନ୍ତି ତାହା ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଯିବ । ଫିପାଲ୍‌ମାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଆଉ କାହାକୁ ବିଭା ହେବାକୁ ସେ ସୁଚେତାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ ।

ବର୍ଷକ ପରେ କିନ୍ତୁ ସେ ସୁଚେତାଙ୍କୁ ପୁଣି ଡକାଇ ଫିପାଲ୍‌ମାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ସମର୍ଥନ କଲେ ; କହିଲେ, ‘ମୁଁ ତୁମ ଦୁହିଙ୍କ ପାଇଁ ଭଗବାନଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବି ।’ ପରେ ସେ ସୁଚେତାଙ୍କୁ ନିଜ ଝିଅ ପରି ସ୍ନେହ କଲେ ।

ଆଶ୍ରମରେ ମଧ୍ୟ ବିବାହକ ସଂପର୍କ ବିଷୟରେ ସେ କଠୋରତା ତ୍ୟାଗ କରି ପଡ଼ିପଡ଼ି ସଂପର୍କକୁ ପ୍ରଶ୍ନସ୍ଥ ଦେଲେ ଏବଂ ବୈବାହିକ ଜୀବନରେ

ସଂସ୍ତର ରହିବ ନାହିଁ ବୋଲି ଆଗେ ଯାହା ଜିଦ୍ କରୁଥିଲେ ତାହା ଛାଡ଼ିଲେ ।

କୁସଂସ୍କାର ଓ ଅନ୍ୟାୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ ଯୁଦ୍ଧ ଚଳାଉଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ମତାମତ ପୃଷ୍ଠା ଓ ଦୃଢ଼ ହେବା ଦରକାର ପଡ଼ୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସତ୍ୟର ଉପାସକ ହୋଇଥିବାରୁ ନିଜର ମତ ବଦଳାଇବାକୁ ସେ ସମର୍ଥ ହେବାକୁ ହେଉଥିଲା । ବେଳେ ବେଳେ ସେ ନିଜର ମତରେ ଏଭଳି ଜିଦ୍ କରୁଥିଲେ ଯେ, ସେଥିରେ ସେ ଦୁର୍ବିମୀତ ହେଲା ପରି ଲାଗୁଥିଲା । ପୁଣି ବେଳେବେଳେ, ନିଜର ମତ ବଦଳାଇବା ଦରକାର ମନେ କଲେ ସେ ଏପରି ଫୁରୁସୁର ଲେଉଟି ପଡ଼ୁଥିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କର ଅନୁଚରମାନେ ବିବ୍ରତ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସେ ନିଜେ ଆସିବା ବିବ୍ରତ ହେଉ ନ ଥିଲେ । ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ସେ ଦେଉଥିବା ମତାମତର ସଂଗତ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ସେ ସାଧାରଣତଃ ଖୁବ୍ ଉଦ୍ୟମ କରୁଥିଲେ ହେଁ, ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ନିଜ କଥାର ଅସଂଗତ ମାନ ନେଉଥିଲେ । ସେ ଯେମିତି ଖୁବ୍ ଟାଣ ଧରି ରହି ପାରୁଥିଲେ, ସେମିତି ସରଳ-ସ୍ଥାବରେ ପ୍ରତିପକ୍ଷଙ୍କ କଥା ବିମାତ୍ରସ୍ତବେ ମାନି ଯାଉଥିଲେ । ଏକ ସମୟରେ ସେ କଂଗ୍ରେସ ଉପରେ ହୁକୁମ ଜାରି କରୁଥିଲେ, ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ନିଜ ମୂର୍ଖତାର ପରିଣାମ ଭୋଗକରୁ ବୋଲି ସେ ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ଲମ୍ବା ଦଉଡ଼ି ଦେଉଥିଲେ । ତାଙ୍କ ହାତରେ ଅସପନ୍ନ ଅଧିକାର ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଏ ଅଧିକାର ପ୍ରାୟଶଃ ଅବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ରହୁଥିଲା ; ଟିକିଏ ଆଙ୍ଗୁଠି ବଙ୍କେଇଦେଲେ ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ମୋଡ଼ି ଦେଇ ହୁଅନ୍ତା ସେଭଳି ପ୍ରତିପକ୍ଷଙ୍କ କଥା ସେ ଅସଲ ଦୃଢ଼ସନ୍ଧବେଳେ ମାନି ଯାଉଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଥିଲା ଏକଚ୍ଛନ୍ଦ ଶାସକର ଅଧିକାର, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ମନ ଥିଲା ଗଣତନ୍ତ୍ରବାଦୀ । କ୍ଷମତାରେ ତାଙ୍କର ଆତ୍ମକୁଣ୍ଠି ହେଉ ନ ଥିଲା; ମନରେ ତାଙ୍କର ଏଭଳି ବିକୃତ ଆତ୍ମତୋଷଣର ପ୍ରବୃତ୍ତି ନ ଥିଲା ଯାହା ପାଇଁ ସେ, କ୍ଷମତାପିପାସୁ ହୁଅନ୍ତେ । ଫଳତଃ ସେ ସବୁବେଳେ ଖୁସ୍‌ମେଜାଜରେ ଥିଲେ । ସେ ସର୍ବଜ୍ଞ, ଭ୍ରମପ୍ରମାଦଶୂନ୍ୟ, ସର୍ବ-ଶକ୍ତିମାନ, ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦାବନ୍ତ ବୋଲି ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଧାରଣା ଦେବା ସକାଶ ତେଣୁତ ହେବାକୁ କେଉଁ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ନେତା ଆପଣା ଚାରିପଟେ ଗୋଟାଏ ପାତଶାଳି କରି ରହିଥାନ୍ତି । ଏ ପାତଶାଳି ଇଟାରେ ଉଠି ହୋଇ ଯାହା ହୋଇ ଥାଇପାରେ, ସଶସ୍ତ୍ର ପ୍ରହରୀଦଳ ଦ୍ଵାରା ହୋଇ ଥାଇପାରେ, କିମ୍ବା ସିଧା ପ୍ରଶ୍ନ ପତ୍ର

ହେଲେ ମୋନ ରହି ପ୍ରହେଳିକାପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥିତିଦ୍ଵାସ୍ୟ ଦ୍ଵାରା ତିଆରି ହୋଇ-
ଥାଇପାରେ । ଏ ପାରିଶ୍ରାମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଜନତାଠାରୁ ଦୂରରେ ରହି ନିଜର
ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତା ଓ ଗୁପ୍ତକଥା ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଲୁଚାଇବା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ
ଗୃହପଟେ ଏପରି କୌଣସି ପାରିଶ୍ରାମ ନ ଥିଲା । ଥରେ ସେ ଘୋଷଣା କରି-
ଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଚିତ୍ତରେ ଏକଥା କହି ରଖୁଛି ଯେ, ମୋ’ ଜୀବନରେ
ମୁଁ କେଉଁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଗୁଲ୍‌କି ବା ଶଠତାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ନାହିଁ ।’
ତାଙ୍କ ଦେହ ତ ଅନାବୃତ ଥିଲା; ତହିଁରୁ ଅଧିକ ଅନାବୃତ ଥିଲା ତାଙ୍କର
ମନ ଓ ମନର ଭାବ ।*

ତାଙ୍କୁ ସେତେବେଳେ ୬୭ ବର୍ଷ; ୧୯୩୭, ଡିସେମ୍ବର ୭ ତାରିଖର
‘ହରିଜନ’ରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୋର ଘୋର ଅଧଃପାତର ସମୟ ଆସି-
ଥିଲା ବମ୍ବେଠାରେ, କେତେମାସ ପୂର୍ବେ । ମୋତେ କାମାସକ୍ତି ଗ୍ରାସ
କରିବାକୁ ବସିଥିଲା । ଶୁଦ୍ଧରେ ଶୋଇଛି, ହଠାତ୍ ସ୍ତ୍ରୀସଙ୍ଗ ପାଇଁ ଆସକ୍ତି
ଜାଣି ଉଠିଲା । ଏ ଆସକ୍ତି ଦମନ କରିବାକୁ ୪୦ ବର୍ଷକାଳ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିବା
ଲୋକ ପକ୍ଷରେ ଏଭଳି ଆସକ୍ତିର ଉଦ୍ଘେକ ଅତି ଦୁଃଖଦାୟକ ହେବାର
କଥା, ହେଲା । ଅବଶ୍ୟ ଶେଷରେ ମୁଁ ଏ କାମାସକ୍ତି ଦମନ କରିଦେଲି ।
କିନ୍ତୁ ସ୍ତ୍ରୀକାର କରୁଛି, ମୋ’ ଜୀବନର ଘୋର ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ବେଳ ସେ ଦିନ
ଆସିଥିଲା; ମୁଁ ଯଦି ସେ ଦିନ ଏ ଆସକ୍ତିର ଦାସ ହୋଇ ଯାଇଥାନ୍ତି ତେବେ
ମୋର ସର୍ବନାଶ ହୋଇଥାନ୍ତା ।’ ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପଲୋକ ଏଭଳି ନିଶ୍ଚୟବେ ନିଜ
ଅନ୍ତରର କଥା ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ; ଅନେକେ ମନେ କରୁଥିବେ
ଏଭଳି କଥା ପ୍ରକାଶ କରିବାର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ନ ଥିଲା । ସେ
ଯାହାହେଉ, ଅନାବୃତ ଜୀବନର ଏହା ରୂଢ଼ାନ୍ତ ପ୍ରମାଣ ହୋଇ ରହିବ ।
ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ଜାଣନ୍ତୁ, ତାଙ୍କର ସବୁକଥା ଜାଣନ୍ତୁ ବୋଲି ସେ ଚାହୁଁଥିଲେ ।
ଟିକିଏ କିଛି ଲୁଚାଇଦେଲେ ସତ୍ୟର ଅପଳାପ ହୁଅନ୍ତା । ତାଙ୍କ ମନ
ଭିତରେ ଯେଉଁ ସଂଘର୍ଷ ହେଉଥିଲା, ବାହାରେ ସେ ଯାହା କିଛି କରୁଥିଲେ
ବା କହୁଥିଲେ, ସେ ସବୁ ଲୋକେ ଜାଣି ସେଥିରୁ ଶିଖନ୍ତୁ ବୋଲି ସେ
ଚାହୁଁଥିଲେ । ସେ କହିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ବିଶ୍ଵାସ କରି ଆସିଛି ଯେ ଜଣକପକ୍ଷରେ
ଯାହା ସଂଭବ, ତାହା ପରିଶ୍ରମ ଶକ୍ତି ପକ୍ଷରେ ବି ସଂଭବ । ତେଣୁ ମୁଁ
ନିଭୂତରେ ଯେଉଁ ତଥ୍ୟ ଗ୍ରହଣ୍ୟାନ କରିଛି, ତାକୁ ପଦାରେ ପକାଇ
ଦେଉଛି । ଏଭଳି କହିବାରେ ଅହଂକାର ସୂଚିତ ହେଉଛି ବୋଲି କୁହା-

ଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଏକଥା ନ କହିଥିଲେ ଅନ୍ତରରୁ ଉଦ୍‌ଭୂତ ହେଉଥିବା ଗୋଟିଏ ପ୍ରେରଣାକୁ ଚାପି ରଖିବାଦ୍ୱାରା ଅପରାଧ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

ଗାନ୍ଧୀ ଥିଲେ ସନାତନ ସତ୍ୟର ଉପଦେଷ୍ଟା । ତେଣୁ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦାୟରେ ତାଙ୍କର ସାମ୍ବିଧ୍ୟକୁ ଆସିବାକୁ ଦେଉଥିଲେ । ସେ ଆସୁଥିଲେ ସେ ସେ ଖାଲି ନିର୍ଦ୍ଦାୟରେ ଆସୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ଫେରିଲେ ବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ନୂତନ ପ୍ରେରଣା ନେଇ ଫେରୁଥିଲେ ।

୧୯୩୦ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦଶକରେ ଅତୁଳାନନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ନାମଧେୟ ଜଣେ ତରୁଣ ଭାରତୀୟ, ଯେମିତି ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟକ୍ତି ହୋଇ ଯାଉଥିବା ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନ ସମସ୍ୟା ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ପୁସ୍ତିକା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ମହାତ୍ମାଙ୍କ ପାଖକୁ ସେ ଏଥିରୁ ଖଣ୍ଡିଏ ପଠାଇବାର କଥା, ପଠାଇଥିଲେ । ଏ ଭଳି କ୍ଷେତ୍ରରେ-ଯେ କୌଣସି ଦେଶର ନେତୃସ୍ଥାପୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଗତାନୁ-ଗତକ ଶକ୍ତିରେ ସୌଜନ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷାରେ ପ୍ରାର୍ଥ ସ୍ୱୀକାର ପଦ ଖଣ୍ଡିଏ ପଠାଇ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଜି କରନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ କିନ୍ତୁ ପୁସ୍ତିକାଟି ପଢ଼ିଲେ ଏବଂ ଏଥିରେ ପ୍ରକାଶିତ ଭାବ ଓ ପ୍ରସ୍ତାବମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିଜର ମତାମତ ସୁବିସ୍ତର ଭାବେ ଲେଖି ପଠାଇଦେଲେ । ପୁସ୍ତିକାର ଗୌଣ ବିଷୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଥିଲା । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ସେ ଲେଖି-ଥିଲେ, ‘୧୫୧ ପୃଷ୍ଠାରେ ତୁମେ ଲେଖିଛ ଭାରତ “ହଜାର ହଜାର ମାଇଲ ବିସ୍ତୃତ” । ଏହା କ’ଣ ଠିକ୍ ? ବିସ୍ତୃତ ଭାରତର ବିସ୍ତୃତ ୧୫୦୦ ମାଇଲରୁ ଅଧିକ ନୁହେଁ । ତା’ପରେ ପୃଷ୍ଠକର ପରିଶିଷ୍ଟରେ ତୁମେ ଯେଉଁ ଉଦ୍‌ଭୂତାଣ ସବୁ ଦେଇଛ ତହିଁର ଗୋଟିକ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସିଟିର ତଳେ, ତାରିଖ ଦେଇନାହିଁ... । ସର୍ବୋପରି ପୃଷ୍ଠକର ମୁଦ୍ରଣରେ ଯେଉଁ ପ୍ରମାଦ ସବୁ ରହିଛି ସେ କଥା ଭାବିଛ ତ ? ଅକ୍ଷମଣୀୟ । ଯାହା ହେଉ, ଏ ସମସ୍ତ ଦୋଷସବୁଟି ସତ୍ତ୍ୱେ, ତୁମେ ଯଦି ସତ୍ୟର ଅବଲମ୍ବନ କରିଥାନ୍ତି, ତେବେ ଏ ପୁସ୍ତିକାଟିଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ସଦୁଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂରଣ ହୋଇପାରିବ ।’

ତାଙ୍କ ପୁସ୍ତକ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିବ ବୋଲି ଅତୁଳାନନ୍ଦ ଆଶା କରି ନ ଥିଲେ । ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଉତ୍ତରଦ୍ୱାରା ସେ ଉତ୍ସାହିତ ହେଲେ, ଏବଂ କିଛି ଦିନ ଯାଇ ଆଶ୍ରମରେ ରହିବାକୁ ନୂନତମ ମାଗି ଚାଲି ଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପଠାଇଲେ ଓ ସେ ଆଶ୍ରମରେ ସପ୍ତାହ ଆଶ୍ରମରେ ରହିଲେ । ସେଇ ଦିନଠାରୁ ଦୁହିଙ୍କ ଭିତରେ ଆନ୍ତରିକତା ଜାତ ହେଲା

ଓ ନୟମିତ ଚିପିବ ଦିଆନିଆ ଚାଲିଲା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମତାମତ ପାଇଁ ଅତୁଳାନନ୍ଦ ତାଙ୍କର ଲେଖାମାନ ପଠାଇ ଲୁଗିଥାନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନଙ୍କ ମିଳନ ପାଇଁ ସେ ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ଲୋକଙ୍କୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ସାଂସ୍କୃତିକ ସମିତି ଗଠନ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଥିଲେ । ୧୯୩୭, ଅଗଷ୍ଟ ୩ ତାରିଖରେ ଅତୁଳାନନ୍ଦଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଥିବା ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠିରେ ଗାନ୍ଧୀ ଲେଖିଥିଲେ :

‘ପ୍ରିୟ ଅତୁଳାନନ୍ଦ, ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ତୁମ ଝିଅ ସଫୁର୍ଷ୍ଟ ଆରୋଗ୍ୟ ହୋଇଗଲାଣି ଓ ତା’ ବିଷୟରେ ଆଉ ଉତ୍ତର କାରଣ ନାହିଁ । ତୁମ ଲେଖା-ଗୁଡ଼ିକ ମୁଁ ସମସ୍ତେ ପଢ଼ୁଛି । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋତେ କୌଣସି ବାଟ ଦିଶିନାହିଁ । ତୁମର ଓ ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯାହା, ତାହା ସାଂସ୍କୃତିକ ସମିତି-ଦ୍ୱାରା ସାଧିତ ହୋଇପାରିବ ବୋଲି ମୋତେ ଲାଗୁନାହିଁ । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଏ ବିଷୟରେ ଗଭୀର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଅଛି ଓ ଯେଉଁମାନେ ଏଥିପାଇଁ ଧର୍ମଯାଜକଙ୍କ ପରି ଏକାନ୍ତ ଚେଷ୍ଟା କରି ପାରିବେ, ସେଇଭଳି ଲୋକଙ୍କଦ୍ୱାରା ହିଁ ଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧିତ ହୋଇପାରିବ । ଆହୁରି ଚେଷ୍ଟା ଚଳାଅ । ତୁମ ପ୍ରସ୍ତାବର ଯେଭଳି ଉପଯୋଗିତା ତୁମେ ଦେଖିପାରୁଛ ତାହା ମୁଁ ଦେଖିପାରୁ ନାହିଁ । ଦେଖି ପାରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ମନୋଯୋଗ ସହିତ ଅପେକ୍ଷା କରିବି । ମୁଁ କ’ଣ କରିପାରିବି ସେ କଥା ଭଲ କରି ଦେଖି ପାରିଲେ ମୁଁ ତୁମକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ।

ତୁମର ଆନ୍ତରିକ ବନ୍ଧୁ,
ଏମ୍. କେ. ଗାନ୍ଧୀ ।

ଏ ଚିଠି ଗାନ୍ଧୀ ନିଜ ହାତରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଛୋଟ ହାତଡିଆର କାଗଜରେ କାଳରେ ଲେଖିଥିଲେ ।

ଅତୁଳାନନ୍ଦ, ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନ ସଂଘର୍ଷ ବିଷୟରେ ଏକାଗ୍ର ଚିନ୍ତା ଲଗାଇ ରଖିଲେ ଏବଂ ଏ ବିଷୟରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପୃଷ୍ଠକ ଲେଖିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । ୧୯୩୯, ଜୁନ୍ ୧୭ ତାରିଖରେ, ପୋଷ୍ଟକାର୍ଡରେ ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ । ସେ ଲେଖିଲେ, ‘ସ୍ୱେଗ ଏତେ ଉଚ୍ଚ ଛାଡ଼ି ଦେଇଗଲାଣି ଯେ, ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶଦ୍ୱାରା ଏହାକୁ ଉପେକ୍ଷା ହେବ ନାହିଁ । ବଡ଼ ଧରଣର କିଛି କରିବା ପ୍ରୟୋଜନ । ତୁମେ କ’ଣ, ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋତେ ଦିଶିନାହିଁ ।

—ତୁମର ଆନ୍ତରିକ ବନ୍ଧୁ, ଏମ୍. କେ. ଗାନ୍ଧୀ ।

ଭରତରେ ଓ ଭରତ ବାହାରେ ହଜାର ହଜାର ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଚିଠିପତ୍ର ଆଦାନପ୍ରଦାନ ଚାଲିଥିଲା । ଅଧିକାଂଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶକ୍ତି ଏ ଚିଠିରୁ ବହୁକାଳସ୍ଥାୟୀ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସମ୍ପର୍କ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରାମର୍ଶ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପରିବାରର ଲୋକଙ୍କ ନାମ ଗାନ୍ଧୀ ମନେ ରଖୁଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ନାମ ଧରି ଚିଠିରେ କୁଶଳ ପ୍ରଶ୍ନ କରୁଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ଚିଠି ଆସେ କୌଣସି ରଞ୍ଜନାତ୍ମକ ବା ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କର ସବ୍ୟସାଧାରଣ ପ୍ରଶ୍ନ ଉପରେ । ଅବଳମ୍ବେ ପାରିବାରିକ ସମସ୍ୟା ଉପରେ ପସପ୍ତେରକ ପରାମର୍ଶ ମାଗିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି । ବହୁ ଲୋକଙ୍କର ସେ ମାତୃସ୍ନେହ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପିତା ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ।

୧୯୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଅଗଷ୍ଟମାସ । ଭାରତ ଇତିହାସରେ ଅତି ମର୍ମନ୍ତୁଦ ସଙ୍କଟର ବେଳ । ସେତେବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ କଲିକତାରେ ରହି ସେଠା ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନରେ ମନ ଦେଇଥାନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନଙ୍କର ରକ୍ତ ନଗରର ରାସ୍ତାମାନଙ୍କରେ ବହି ଯାଉଥାଏ । ଦିନେ ସକାଳେ ଅର୍ମୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ନାମକ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେ ରାଜାଜନାଥ ଠାକୁରଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ ସହକାରୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜଣେ ଅତି ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଖୁଡୁତାପୁଅ ଭାଇ ରେଗରେ ପଡ଼ି ମରିଯାଇଥାନ୍ତି । ଆଶ୍ୱାସନା ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ସେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଏ ଶୋକବାର୍ତ୍ତା ଦେବାକୁ ଆସିଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କୋଠରୀର ଗୋଟିଏ କଣରେ ସେ କାନ୍ଥକୁ ଆଞ୍ଜଳି ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ସେତେବେଳେ କ'ଣ ଲେଖୁଥିଲେ । ସେ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ଚାହିଁନ୍ତି ଅର୍ମୀୟ ଆଗେଇ ଆସି ଭାଇର ମୃତ୍ୟୁ ସଂବାଦ ତାଙ୍କୁ ଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ସମବେଦନାସୂଚକ ପଦେ କ'ଣ କହି, ସଂଧ୍ୟାବେଳର ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ଆସି ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଡାକିଲେ । ଅର୍ମୀୟ ସଂଧ୍ୟାରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିନ୍ତେ ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କ ହାତକୁ କାଗଜ ଶକ୍ତି ଏ ବଡ଼ାଇଦେଇ ପୁସ୍ତକ କରି କହିଲେ, ‘ଅନ୍ତରରୁ ଯାହା ବାହାରିଲା ଲେଖି ଦେଇଛି । ଅନ୍ତରର କଥା ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର କିଛି ମୂଲ୍ୟ ଥାଇପାରେ ।’ କାଗଜ ଶକ୍ତିକରେ ଲେଖାଥିଲା :

ପ୍ରିୟ ଅର୍ମୀୟ, ତୁମର ପ୍ରିୟଜନ ବିଶ୍ୱାସରେ ମୁଁ ଦୁଃଖିତ ; କିନ୍ତୁ ଏ ବିସ୍ଫୋଗ ତ ଯଥାର୍ଥରେ ବିସ୍ଫୋଗ ନୁହେଁ ବରଂ ବାସ୍ତବରେ ନିନ୍ଦା ଓ ବିସ୍ମୃତି ମାତ୍ର । ଏହା ଏଭଳି ସୁଖନିନ୍ଦା ଯେ ଶରୀର ଏଥିରୁ ଜାଗିବା

ଲେଡେ ନାହିଁ । ସ୍କୁଲର ବୋର୍ଡ ମୁଣ୍ଡରୁ ଉଡୁରଯାଏ । ମୁଁ ଯେତେବେଳେ
ଜାଣେ, ଏଠାରେ ସେପରି ବିଦ୍ୟା ପରେ ପୁଣି ଦେଖା ସାକ୍ଷାତ ହେଉଛି,
ଆରପୁରରେ ଆଉ ସେଭଳି ସାକ୍ଷାତ ହୁଏ ନାହିଁ । ପରକାଳର
ଅନ୍ତରାକ୍ଷରେ ଅଲଗା ଅଲଗା ହୋଇ ଶୁଣୁଥିବା ଫୋଟୋଗ୍ରାଫିକ ଫାଟି
ପାଣି ହୋଇଯାଇ କାଳର ମହାସମୁଦ୍ରରେ ଲୀନ ହୋଇଯାନ୍ତି । ସେଇ
ତାଙ୍କର ଶେଷ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳୀ । ଅଲଗା ଅଲଗା ହୋଇ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ମରନ୍ତି
ସିନା, ସମସ୍ତେ ପୁଣି ଯାଇ ମିଶନ୍ତି ସେଇ ସମୁଦ୍ରରେ । ମୁଁ ମୋର ମନର
କଥା ପରସ୍କାର କରି ଲେଖି ପାରିଲି କି ନାହିଁ ଓ ଏହାଦ୍ୱାରା ତୁମକୁ କିଛି
ସାନ୍ତ୍ୱନା ମିଳିବ କି ନାହିଁ, କେଜାଣି ? ତୁମ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧାର ସହିତ
—ବାପୁ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଯେ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଏତିକିରେ ଅର୍ମୀୟ ଯଥେଷ୍ଟ
ସାନ୍ତ୍ୱନା ପାଇଥିବେ । ସମଗ୍ର ଜାତିର ସଙ୍କଟରେ ବିକ୍ରାନ୍ତ ଥିଲାବେଳେ ସେ
ସାମାନ୍ୟ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଅବସର
ପାଇଥିଲେ । ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟର ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନର ଯଦି ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ
ଅଙ୍ଗ ନ ହେଲା, ତେବେ ରାଜନୀତିର ମୂଲ୍ୟ ଶୂନ୍ୟରୁ ବି କମ୍ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ
ଭଲ କରି ବୁଝି ପାରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନାବୃତ୍ତ ଜୀବନ ଜନତାର ମଙ୍ଗଳ
ନିମନ୍ତେ ଉତ୍ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା ଓ ସେ ମଙ୍ଗଳ ସେ ସାଧନ କରୁଥିଲେ—
ଗ୍ରାମ୍ୟଜନଙ୍କ ଶାନ୍ତ୍ୟରେ ସଜ ଶାନ୍ତସବଜର ଉପଯୋଗ ବିଷୟରେ
ଚିନ୍ତା କରି, ଶୋକସନ୍ତପ୍ତ ଆତ୍ମୀୟର ହୃଦୟବେଦନା ଦୂର କରିବାକୁ
ଯାଇ, ଯୁବକଙ୍କୁ ସ୍ୱାମୀ ନିର୍ବାଚନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରି, ରୋଗଗ୍ରସ୍ତ କୃଷକର
ମୁଣ୍ଡରେ ପଙ୍କ ଲଦି, ଓ ଲେଖକର ପୁସ୍ତକରେ ବର୍ଣ୍ଣାଶୁଦ୍ଧି ଥିବାର ଦର୍ଶାଇ ।
ଏଭଳି ଛୋଟ ଛୋଟ କଥାରୁ କେହି ମୁକ୍ତ ହୋଇ ରହିପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।
ଏଇ ଛୋଟ କଥାମାନଙ୍କରେ ଜୀବନ ଗଢ଼ା । ସଂସାରର କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି
ରାଜନୀତିକ ମତବାଦ ଓ ଧର୍ମ ସଂସ୍ଥାପିତ ମାନବିକତାର ଲଘୁ ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ
ସଂସଦା ରହିପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଏକାଦିକ୍ରମେ ବହୁ ବର୍ଷ ନାଳ ଗାନ୍ଧୀ ଦୈନିକ ହାରାହାରି ଶହେ
ଖଣ୍ଡ ଚିଠି ଡାକରେ ପାଉଥିଲେ । ଅନେକ ସମୟରେ ଏ ଚିଠିମାନଙ୍କ
ସହିତ ଅନ୍ୟ ଇସ୍ତାଫାର, ଓ ପୁସ୍ତିକା ବି ଆସିଥାଏ । ଦୈନିକ ପ୍ରାୟ
ଦଶଟି ଚିଠିର ଉତ୍ତର ଗାନ୍ଧୀ ନିଜ ହାତରେ ଲେଖନ୍ତି, ଆଉ କେତୋଟିର

ଉତ୍ତର ନିଜେ ଡାକ ଦିଅନ୍ତି, ବାଙ୍କରୁଡ଼କର କି କି ଉତ୍ତର ଦିଆଯିବ ତାହା ନିଜର ସହକାରୀମାନଙ୍କୁ ବତାଇ ଦିଅନ୍ତି । କୌଣସି ଚିଠି ଉତ୍ତର ଦିଆ ନ ହୋଇ ରହେ ନାହିଁ । ବହୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ, ପସପ୍ତରକଙ୍କର ଆପଣି ନ ଥିଲେ, ‘ହରିଜନ’ ପତ୍ରିକା ଜରୀଆରେ ଉତ୍ତର ଦିଆଯାଏ । ସେ ପତ୍ରିକା ପାଇଁ ଗାର୍ଲୀ ନିଜେ ଯାହା ଲେଖନ୍ତି ସେଥିରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତି ହସ୍ତରେ ଦୁଇଟି ଦିନ ପୂର୍ବ ଲାଗିଯାଏ । ସେ ସବୁ ମଧ୍ୟ ସେ ନିଜେ ହାତରେ ଲେଖନ୍ତି, କୃତ୍ତି ଅନ୍ୟକୁ ଡାକ ଦିଅନ୍ତି ।

ବାଙ୍କା ଦିନମାନଙ୍କରେ ଯେତେ ସମୟ ବଳେ ସେ ସବୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରବାକୁ ଆସିଥିବା ଲୋକଙ୍କ ପିଛା କଟେ । ପ୍ରତ୍ୟହ ସେ ବହୁତ ସମୟ କର୍ମରତ ରହନ୍ତି । ଆଶ୍ରମବାସୀଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ସମୁଦ୍ଧ ସମସ୍ୟା ଥାଏ ; ହରିଜନ ଓ କୃଷକଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ନିମନ୍ତେ ସେ ଯେଉଁ ସଂସ୍ଥାମାନ ଗଢ଼ିଥାନ୍ତି ତାହାର କାମ ଥାଏ ; ଖଣ୍ଡା ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ କାମ ଥାଏ ; ସମଗ୍ର ଭାରତ ପାଇଁ ଏକ ଜାତୀୟ ଭାଷାର ବିକାଶ କରବା ସମସ୍ୟା ଥାଏ ; ପୁଣି ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷାର ସମସ୍ୟା ଥାଏ । ଏ ସବୁ ପାଇଁ ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଓ ପରାମର୍ଶ ସବୁବେଳେ ଲୋଡ଼ା ପଡ଼ୁଥାଏ । ସଂବାଦପତ୍ର-ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ବିବୃତ୍ତି ଆଦି ଲୋଡ଼ୁଥାନ୍ତି ; ବିଦେଶୀ ପର୍ଯ୍ୟଟକମାନେ ହରେକ ବିଷୟରେ ଗାର୍ଲୀଙ୍କର ମତ କ’ଣ ପଚାରିବାକୁ ଆସି ପଡ଼ୁଥାନ୍ତି । ସର୍ବୋପରି ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ଆନ୍ଦୋଳନର ଛୋଟ ବଡ଼ ନେତାମାନେ ଅହରହ ଗାର୍ଲୀଙ୍କର ସମର୍ପନ, ଉପଦେଶ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଲୋଡ଼ୁଥାନ୍ତି । ଗାର୍ଲୀ ରାଜନୀତିରେ ଥିଲାବେଳେ, କିମ୍ବା ୧୯୩୩ଠାରୁ ୧୯୩୯ ଭିତରେ ରାଜନୀତିରୁ ଅଲଗା ହୋଇ ରହିଲା ପରି, ରାଜନୀତି ବାହାରେ ଥିଲାବେଳେ ନେତାମାନଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଲୋଡ଼ିବାରେ ଇଚ୍ଛୁକ ବିଶେଷ ହେଉ ନ ଥାଏ । ଜୀବନରେ ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ଥର ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଟେଲିଫୋନ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । ସାଧାରଣତଃ ତାଙ୍କର ସବୁ କଥାବାର୍ତ୍ତା ମୁହଁମୁହିଁ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରବାକୁ ସମୟ ପାଇବା କଷ୍ଟକର ହେଉ ନ ଥିଲା । କେତେଜଣା ବିଶିଷ୍ଟ ଭାରତୀୟ ଓ ଇଂରେଜ ଏକାନ୍ତରେ ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପାଉଥିଲେ । ଅନ୍ୟମାନେ ସାକ୍ଷାତ୍ କଲାବେଳେ ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ଡାହାଣ ଦଶ ବା ତହିଁରୁ ଅଧିକ ଲୋକ ଥାନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ସାକ୍ଷାତ୍ କରବାକୁ ଆସିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ

କଥାବ୍ୟାଞ୍ଜି ଚାଲେ, ଅନ୍ୟମାନେ ତୁମ୍ଭା ହୋଇ କେବଳ ଶୁଣୁଥାନ୍ତି । ୧୯୩୫, ଉପେନ୍ଦ୍ର ମାସରେ ଜନ୍ମଦିବସର ସମୟକା ମିସେସ୍ ମାର୍ଗାରେଟ୍ ସ୍ୟାଙ୍କର ଗାର୍ଲିଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା କରିଥିଲେ ; ୧୯୩୬ ଜାନୁଆରୀରେ ଆସିଥିଲେ ଜାପାନ ଲେଖକ ସ୍ତେନେ ନଗୁଚି ; ୧୯୩୮ ଜାନୁଆରୀରେ ବ୍ରିଟିଶ ରାଜନୀତିକ ଲର୍ଡ୍ ଲେଥ୍‌ସ୍‌ଆନ୍ ଗାର୍ଲିଗ୍ରାମରେ ତିନି ଦିନ ରହିଥିଲେ । ମହାତ୍ମା ଗାର୍ଲିଙ୍କୁ ଭେଟିବାକୁ ଭାରତ ବାହାରୁ ଯେଉଁମାନେ ଆସିଥିଲେ ତାହାର ତାଲିକା କଲେ ତାହା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ବିଶିଷ୍ଟ ଲୋକଙ୍କର ପରିଚୟ-ପତ୍ର ପରି ମନେ ହେବ । ଭାରତ ବାହାରୁ ଆସୁଥିବା ପର୍ଯ୍ୟଟକମାନେ ମନେ କରୁଥିଲେ, ଗାର୍ଲିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ ନ କଲେ ସେମାନଙ୍କ ଭାରତ-ପର୍ଯ୍ୟଟନ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯିବ ।

ସେମାନଙ୍କର ଏପରି ମନେ କରିବା ଯଥାର୍ଥ । ଜଣେ ଲୋକକୁ ଗୋଟାଏ ଦେଶ ବୋଲି ଯେଉଁ ମାସାରେ କୁହାଯାଇ ପାରେ, ଗାର୍ଲି ସେଇମାସାରେ ଥିଲେ ସମଗ୍ର ଭାରତ । ସେ ନିଜକୁ ହରିଜନ, ମୁସଲମାନ, ହିନ୍ଦୁ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ, କୃଷକ ଓ ବୁଣାକାର ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ଭାରତ ସଙ୍ଗେ ସେ ଓଡ଼ିଶାପ୍ରୋତ୍ତ ଭାବେ ମିଶି ଯାଇଥିଲେ । ବିରାଟ ଜନତା ଓ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାମିଲ ହୋଇଯିବାର କ୍ଷମତା ତାଙ୍କର ଥିଲା । କଠିଣ ଉଦ୍ୟମ କରି ସ୍ଥାୟୀ ଭାବେ ଭାରତକୁ ସ୍ବାଧୀନ କରିବାକୁ ସେ ଚାହୁଁଥିଲେ । ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକ ମନ ଓ ଦେହରେ ମୁକ୍ତ ହେଲେ ଯାଇ ଭାରତ ଯଥାର୍ଥ ସ୍ବାଧୀନ ହେବ ବୋଲି ତାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ଇଂରେଜଙ୍କଠାରୁ ରାଜନୀତିକ ମୁକ୍ତି ପାଇବା ଅପେକ୍ଷା ଏ ମୁକ୍ତି ଅଧିକ ଆତ୍ମାସ-ସାଧ୍ୟ ହେବାର କଥା । ଏ ମୁକ୍ତି ମିଳିବ କିପରି ? ୧୯୪୫ରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ସାମାଜିକ ବିପ୍ଳବ ପାଇଁ ମୁଁ କୌଣସି ରାଜମାର୍ଗ ଦେଖାଇ ପାରବି ନାହିଁ । ତେବେ ମୁଁ ମନେକରେ, ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛୋଟ ବଡ଼ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯଦି ଏ ବିପ୍ଳବ ପ୍ରତିଫଳିତ ହେବ ତେବେ ଆମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ପହଞ୍ଚି ପାରବା ।’ ଗାର୍ଲିଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧଭୂମି ତେଣୁ ହୋଇଥିଲା ଜନତାର ହୃଦୟ । ସେଇଠାରେ ଗାର୍ଲି ନିଜର ଅସ୍ଥାନ ପକାଇଥିଲେ । ଯୁଦ୍ଧର କେତେ ଅଳ୍ପ ଅଂଶ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ବିଜୟ ହାସଲ ହୋଇଛି ତାହା ସେ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଜାଣୁଥିଲେ । ଯେତେ ଅଳ୍ପ ସିଦ୍ଧି ମିଳିଥାଉ ପଛେ, ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲଢ଼ିବାକୁ ହେବ ବୋଲି ସେ ସଂକଳ୍ପ କରିଥିଲେ ; କାରଣ,

ସେ କହିଥିଲେ, ମନୁଷ୍ୟର ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନରେ ସାମାଜିକ ବିପ୍ଳବର ପ୍ରଭାବ ନି ପଡ଼ିଲେ, ‘ଆମେ ଜନ୍ମ ହେଲାବେଳେ ଭାରତ ଯାହା ଥିଲା, ମଲବେଳକୁ ତାହା ତହୁଁ ଅଧିକ ସୁଖଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବାର ଦେଖି ଯାଇପାରିବା ନାହିଁ । ସାମାଜିକ ବିପ୍ଳବ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ ନୂଆ ମଣିଷ ବାହାରି ପଡ଼ିବେ ନାହିଁ । ନୂଆ ଧରଣର ମଣିଷ ବାହାରିଲେ ଯାଇ ସାମାଜିକ ବିପ୍ଳବର ସୂକ୍ଷ୍ମପାତ ହେବ ।’

ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅବତରଣ

ଜବାହାରଲାଲ ନେହେରୁ ୧୯୩୭ ଓ ୧୯୩୭, ଦୁଇ ବର୍ଷଯାକ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି ହୋଇଥିଲେ । ସାଧାରଣତଃ ଏଭଳି ସମ୍ମାନ ଜଣକୁ ମିଳେନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏ ସମୟରେ ଗାର୍ଭ ସମୟ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି ରହିବା ଗୋଟାଏ ଗୁରୁ ଦାୟିତ୍ବ । କିନ୍ତୁ ଜବାହାରଲାଲ ନିଜେ ମାନି-ଥିଲେ ଯେ, ଗାନ୍ଧୀ କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରକୃତ କର୍ତ୍ତା, ‘ସ୍ଥାୟୀଭାବେ ସେ ସଭାପତିଙ୍କ ସଭାପତି ।’ ଲୋକେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ମାନନ୍ତି, କଂଗ୍ରେସର ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ସଭାପତିଙ୍କୁ ନୁହେଁ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଯୋଗୁଁ ହିଁ ୧୯୩୮, ଫେବୃଆରୀ ମାସରେ କଂଗ୍ରେସର ହରିପୁର ଅଧିବେଶନରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିବା ପଚାଶ ଦୁଜାର ଲୋକଙ୍କୁ ଡିଜିକୁଟା ଚାଉଳ, ତକପେଷା ଅଟା, ଗାଈ (ମଇଁଷିର ନୁହେଁ) ଦିଅ ଓ ଲହୁଣୀ ଯୋଗାଯାଇ ପାରିଥିଲା । ସମସ୍ତେ ତ ନିୟମ ମୁତାବକ ଖପା ପିନ୍ଧିଥିଲେ । ରାଜମାଡ଼ରେ ବା ରାଜମାଡ଼ ଯାହାରେ ଥାନ୍ତୁ ପଛେ, ଜନସାଧାରଣ ଓ ଅଧିକାଂଶ କଂଗ୍ରେସ ନେତାଙ୍କ ପରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଯେଉଁ ପ୍ରଭାବ ଥିଲା ତାହାର ବଳରେ ସେ କଂଗ୍ରେସର ନିଜ ତଳଣି ନିୟନ୍ତ୍ରିତ

କରି ପାରୁଥିଲେ ଏବଂ ଇଚ୍ଛା କଲେ କଂଗ୍ରେସର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନାକଚ କରି ପାରୁଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସମ୍ମତ ମିଳିବା ପରେ ଯାଇ କଂଗ୍ରେସ, ୧୯୩୭ର ଆଦ୍ୟରେ, ୧୯୩୫ର ଭାରତ ଶାସନ ଆଇନ୍ ଅନୁସାରେ ପ୍ରାଦେଶିକ ଓ କେନ୍ଦ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭାକୁ ହେଉଥିବା ନିର୍ବାଚନରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲା । ୧୯୩୭, ମେ ୧ ତାରିଖର ‘ହରିଜନ’ରେ, କଂଗ୍ରେସ କାହିଁକି ନିର୍ବାଚନରେ ଯୋଗ ଦେଲା ବୁଝାଇ ଗାନ୍ଧୀ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଏକଥା ମୁଁ କହି ରଖିବାକୁ ଚାହେଁ ଯେ, ସତ୍ୟ ଓ ଅହିଂସା ଯେପରି ଶାଶ୍ଵତ ଓ ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ମାନ, ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭା ବର୍ଜନ କରିବା ସେପରି ଶାଶ୍ଵତ ବା ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ-ପଦ୍ଧତି ନୁହେଁ ।’

ଭାରତର ମୋଟ ଏଗାରଟି ପ୍ରଦେଶରୁ ଛ’ଟିରେ (ବମ୍ବେ, ମାଡ୍ରାଜ, ଯୁକ୍ତପ୍ରଦେଶ, ବିହାର, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ ଓ ଓଡ଼ିଶା) କଂଗ୍ରେସ ନିର୍ବାଚନରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଜୟଲାଭ କଲା ; ଆସାମ, ବଙ୍ଗ ଓ ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶରେ କଂଗ୍ରେସ ଦଳ ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ଦଳମାନଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ସ୍ଥାନ ପାଇଲା ; କିନ୍ତୁ ସିନ୍ଧ ଓ ପଞ୍ଜାବରେ କଂଗ୍ରେସ ପାଇଲା ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ସଂଖ୍ୟକ ସ୍ଥାନ । ଏଠାରେ ସେ ହେଲା ସଂଖ୍ୟାଲଘୁ ଦଳ ।

ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲା, ଯେଉଁ ପ୍ରଦେଶରେ କଂଗ୍ରେସ ସଂଖ୍ୟା-ଗରିଷ୍ଠତା ଲାଭ କରିଛି ସେଠାରେ ସେ ସରକାର ଗଢ଼ିବ କି ନାହିଁ । ୧୯୩୭, ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସରେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ କଂଗ୍ରେସ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଲା ଯେ, ଏହି ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କରେ ଇଂରେଜ ଗଭର୍ଣ୍ଣରମାନେ ଯଦି ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳର କାର୍ଯ୍ୟରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ ନ କରନ୍ତି ତେବେ କଂଗ୍ରେସ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳ ଗଢ଼ିବ । ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇବା ପାଇଁ ଦେଶକୁ ସଂଗଠିତ କରିବାରେ ମନ୍ତ୍ରୀ-ଗ୍ରହଣ ସହାୟକ ହେବ, ଏଇ ଆଶାରେ କଂଗ୍ରେସ ଏଭଳି ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିଥିଲା ।

ସମଗ୍ର ଦେଶରେ କଂଗ୍ରେସ ମେମ୍ବରଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ୧୯୩୮ର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଥିଲା ୩,୧୦୨,୧୧୩ ; ୧୯୩୯ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଏହା ୪,୪୭୮,୭୨୦କୁ ଉଠିଗଲା । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ଏଭଳି ସଂଖ୍ୟାବୃଦ୍ଧିରେ କେଉଁ ଭଳି ଯାଉ ନ ଥିଲେ ; କ୍ଷମତା ପାଇ, ମନ୍ତ୍ରୀ ପାଇଁ ଲୋଭାୟିତ ଲୋକଙ୍କଦ୍ଵାରା ପଥଭ୍ରଷ୍ଟ ନ ହେବାକୁ ସେ କଂଗ୍ରେସବାଲାଙ୍କୁ ସତର୍କ କରି ଦେଇଥିଲେ । କଂଗ୍ରେସ ଦଳରେ କଳଙ୍କି ଲାଗିଯାଉଛି ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ଲାଗିଲା । ସେ ମାନ

ଯାଇଥିଲେ ଯେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଆଇନ୍-ଅମାନ୍ୟ-ଆନ୍ଦୋଳନ ସୁରୁ କରି ହେବ ନାହିଁ ; କାରଣ, ‘ଜନତା ଭିତର ଅହିଂସାସ୍ତ୍ର ବେଶା ଯାଉଥିଲେ ହେଁ, ଯେଉଁମାନେ ଜନତାକୁ ନେତୃତ୍ୱ ଦେବେ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଅହିଂସା ଭାବ ଥିଲା ପରି ମନେ ହେଉନାହିଁ ।

କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖି ସେ ନିରାଶ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ଏ ଉକ୍ତିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି । ତେଣୁ ଯେତେବେଳେ ସୁଭାଷ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ୧୯୩୯ରେ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଗଲେ—ସେ ୧୯୩୮ରେ ବି କଂଗ୍ରେସ ସଭାପତି ଥିଲେ—ଓ ଗୋଟାଏ ବଳଦ ଗାଈରେ *୧ଟା ବଳଦ ଯୋଗୁଁ ସେଥିରେ ବସି କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନକୁ ଶୋଭା-ଯାତ୍ରାରେ ଆସିଲେ, ସେତେବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ ତୁମ୍ଭା ହୋଇ ରହି ନ ପାରି ବାହାରିଲେ ଓ ସଭାପତିପଦରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ଓହ୍ଲାଇବାକୁ ତାଙ୍କୁ ବାଧା କଲେ । ସୁଭାଷ ବୋଷ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ହିଂସାମତର ସମର୍ଥନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ବ୍ରିଟିଶ୍ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସଶସ୍ତ୍ର ବିଦ୍ରୋହ କରିବାର କଳ୍ପନା କରୁଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଓ ଜନପ୍ରିୟ ନେତା ଓ ବଲ୍ଲଭଭାଇ ପଟେଲଙ୍କ କବଜରେ ଥିବା କଂଗ୍ରେସକୁ ନିଜ ହାତକୁ ଆଣିବାକୁ ଧମକାଉଥିଲେ ।

ଧର୍ମଘଟ ଓ ଧର୍ମ ସଂପର୍କୀୟ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ବଳ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଦମନ କରିଥିବା ଯୋଗୁଁ ପ୍ରାଦେଶିକ ସରକାରମାନଙ୍କ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଗାନ୍ଧୀ ଦୋଷାଭେଦ କରିଥିଲେ । ୧୯୩୦ ପର ଦଶକ ଯେତକି ଯେତକି ଆଗେଇଲା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ-ବିରୋଧୀ ମନୋଭାବ ସେତକି ଦୃଢ଼ତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । କିନ୍ତୁ ବୋଷ, ନେହେରୁ ବା କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମୁସଲମାନ ନେତା ଅବୁଲ କାଲମ ଆଜାଦ, କେହି ଯୁଦ୍ଧବିରୋଧୀ ନ ଥିଲେ ।

ଭାରତର ମୁଖ୍ୟ ଜାତିଯୁବାଘଙ୍କ ଭିତରେ ମାତ୍ର ଜଣେ ‘ଗାନ୍ଧୀ’ ଆଖ୍ୟା ପାଇଥିଲେ । ସେ ଜଣକ ଟାଁ ଅବଦୁଲ୍ ଫେର୍ ଟାଁ ; ‘ସୀମାନ୍ତ ଗାନ୍ଧୀ’ ନାମରେ ସେ ଭାରତରେ ପରିଚିତ । ସେ ଜାତିରେ ପଠାଣ । ଖାଇବର ଗିରସଂକଟ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଦୁର୍ଗମ, ବହୁ କଥା ଓ କାହାଣୀ ସମନ୍ୱିତ ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତର ସେ ଅଧିବାସୀ । ଏଠାରେ ବାସ କରନ୍ତି ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଆଫ୍ରିକ, ଓଝାର ଇତ୍ୟାଦି ପାବଂଶୀୟ ଜାତି । ସେମାନଙ୍କୁ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଦମନ କରିବାରେ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ପଇସାପସରଣ ବୋଧଶୋଧ କରିବାରେ ଲାଗିଥିଲେ । ଗଫର୍ ଟାଁ ଉଚ୍ଚତାରେ ୬ଫୁଟ ୪ଇଞ୍ଚ, ଶରୀର ସୁଗଠିତ ଓ

ବଳଶାଳୀ; ମୁହଁ ସୁଠାମ, ଅଣ୍ଟାକୃତ । ମୁହଁରେ ଓ ମୁଣ୍ଡରେ ଧଳା ଓ କଳା ମିଶା ମୁଛ ଓ ବାଳ । ୧୯୪୨ରେ ଦେବଦାସଙ୍କ ଘରେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲି ବେଳକୁ ତାଙ୍କ ବୟସ ସାଠିଏ ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ କଳା, ତେଜସ୍ବୀନ୍ ଓ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଆଖି ଦୁଇଟି ଭିତ୍ତିବର୍ଷ ବୟସ୍କ ଯୁବକର ବୋଲି ମନେ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କର ଓ ତାଙ୍କର ବହୁତ ସଂପତ୍ତି ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଘାଷ୍ଟା ଧରି ସବୁ ସଂପତ୍ତି ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । (ଜେଲରେ ନ ଥିଲାବେଳେ) ସେ ଗାଁରେ ରହନ୍ତି ଏବଂ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ପରି ଚଳନ୍ତି । ସେ ପିନ୍ଧନ୍ତି ଖଣ୍ଡେ ଫକା ନେଲି ରଙ୍ଗର ଲମ୍ବା କୁରୁତା ଓ ଖୁବ୍ ଢିଲି ପାଇଜାମା । ଉଭୟ ଖଦଡ଼ କନାରେ ଢିଆରି । ଗୋଡ଼ରେ ଜୋତା ନ ଥାଏ । ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଦୁଇଟିର ଆକୃତି ଖୁବ୍ ସୁନ୍ଦର ଏବଂ ତାଙ୍କ ଚୂଶାଳ ହାତ ଦୁଇଟି ଶ୍ୱେତ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରେ । ମୋ ସଙ୍ଗେ କରମର୍ଦ୍ଦନ କରି ସେ ନିଜ ହାତ ନେଇ ହୃଦୟରେ ଛୁଆଁଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଯେପରି ଭାରତର ମାଟି ଓ ବାଲିର ଲୋକ ଥିଲେ, ଗଫର ଖାଁ ସେହିପରି ଭାରତର ଗିରି, ଦଣ୍ଡ ଓ କୂଳଖାଇ ଚାଲିଥିବା ଗିରି-ନଦୀର ଲୋକ । ଅବ୍ୟର୍ଥ ଲାଖ ବନ୍ଧୁ ପାରୁଥିବା ଓ ଟିକକ କଥାରେ ଗୁଲି ଚଳାଉଥିବା ପାବତ୍ୟ ଲୋକଙ୍କର ଉଷ୍ମ ରକ୍ତ ତାଙ୍କ ଧମମରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିଲେ ହେଁ, ଖାଁ ଅବ୍-ଦୁଲ୍ ଗଫର ଖାଁ ପୂର୍ଣ୍ଣ-ଅହିଂସା ମାତ୍ର ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତର ହଜାର ହଜାର ପଠାଣ ଭାଇ ଅହିଂସା ମାତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗଫର ଖାଁ ଖୁଦାଇ ଶିଦ୍ଧତଗାର୍ (ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ସେବକ) ବୋଲି ଗୋଟିଏ ସଂଗଠନ ଗଢ଼ିଛନ୍ତି ।

ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ମାନୁଥିଲେ, କୋଟି କୋଟି ଲୋକ ତାଙ୍କୁ ଭକ୍ତି ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରୁଥିଲେ ; ଓ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ଲୋକ ନିଜକୁ ଗାନ୍ଧୀବାଦୀ ବୋଲି କହୁଥିଲେ ; କିନ୍ତୁ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଲୋକ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପଥରେ ଚଳୁଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଏ କଥା ଭଲ କରି ଜାଣିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଆଗେୟଗିରିର ଉତ୍ପାତ ପରି ତାଙ୍କର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଶକ୍ତି ଦବି ଯାଇ ନ ଥିଲା କିମ୍ବା ଇସ୍ମାତ ପରି କଠୋର ତାଙ୍କ ସଂକଳ୍ପ ଭାଙ୍ଗିଯାଇ ନ ଥିଲା । ପରନ୍ତୁ, ୧୯୩୦ ବର୍ଷର ଦଶକରେ ଚୀନ, ଆସିୟାନିଆ, ସ୍ପେନ୍, ଜେକୋସ୍ଲାଭାକିଆ ଓ ସର୍ବିଆ ପରି ଜର୍ମାନୀରେ ତମସା ଘୋଟି ଆସିବାର ଦେଖି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୁଦ୍ଧବିରୋଧୀ ଭାବେ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ବଢ଼ିବାରେ ଲାଗିଲା ।

୧୯୩୯, ଫେବୃଆରୀ ୭ ତାରିଖରେ ସେ ଲେଖିଲେ, ‘ଦିନ ଅନ୍ଧକାର ଭିତରେ ମୋର ଶାନ୍ତିବାଦୀ ବନ୍ଧୁସବୁ ତେଜ ଅଧିକ ଉଜୁଟୁଛି ।’ ଦ୍ଵିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ନିକଟେ ଆସୁଥିବାର ତାଙ୍କୁ ଜଣା ପଡୁଥାଏ ।

୧୯୨୧ରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ସ୍ଵାଧୀନ ଭାରତରେ ମଧ୍ୟ, ଯେଉଁ-ମାନେ ଅସ୍ତ୍ର ଧାରଣ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ, ସେମାନେ ଅସ୍ତ୍ର ଧରି ନିଜ ଦେଶ ପାଇଁ ଲଢ଼ନ୍ତୁ ବୋଲି ମୁଁ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଚିତ୍ତରେ ପରମର୍ଶ ଦେବି ।’ ଫରାସୀ ଦେଶର ରେଭରେଣ୍ଡ୍ ବି. ଡି. ଟିଟ, ଟଲଷ୍ଟୟଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ଚେର୍କୋଭ୍ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଇୟୁରୋପୀୟ ଶାନ୍ତିବାଦୀମାନେ, ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାର ଦୁଇଟି ସମର ଓ ପ୍ରଥମ ମହାସମରରେ ଗାନ୍ଧୀ ଯୁଦ୍ଧରେ ସହଯୋଗ କରିଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ୧୯୨୮ରେ ଏମାନଙ୍କୁ ଜବାବ୍ ଦେଇ ଗାନ୍ଧୀ କହିଥିଲେ, ‘ବସ୍ତୁତଃ ମୁଁ ଏ ତିନୋଟି ସମରରେ ସହଯୋଗ କରିଥିଲି । ମୁଁ ଯେଉଁ ସମାଜର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ସେ ସମାଜରୁ ମୁଁ ନିଜକୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ପାରି ନ ଥିଲି । ଏପରି କରିବା ପାଗଳାମି ହୋଇଥାନ୍ତା ।’

ସାଧାରଣ ଜୀବନର ସବା ପ୍ରଥମରୁ ଗାନ୍ଧୀ ଶାନ୍ତିବାଦୀ ହୋଇଥିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କ ସ୍ଵଭାବ ଓ ମନୋବୃତ୍ତିର ଅନୁକୂଳ ହୋଇଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଗଭୀର ଚିନ୍ତା କରି କୌଣସି ଗୋଟିଏ ମତକୁ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ଧରି ରହିବାର ନିଷ୍ଠା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର କୃତ୍ରିମ ଜାତ ହେଉଥିଲା । ୧୯୩୦ ଓ ୧୯୪୦ର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୁଦ୍ଧବିରୋଧୀ ଭାବ ଜାତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ଆଂଶିକ ଭାବେ, ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଠାରୁ ନ୍ୟାୟ ପାଇବାର ଆଶା ବହୁମାତ୍ରାରେ କମି ଯିବାରୁ, ହୋଇଥିଲା । ପୂର୍ବେ ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ନ୍ୟାୟପରତାରେ ତାଙ୍କର ଅଶେଷ ବିଶ୍ଵାସ ଥିଲା । ସେ ଯାହାହେଉ, ଗାନ୍ଧୀ ଯେ ଏତେବେଳକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାନ୍ତିବାଦୀ ହୋଇଥିଲେ, ତାହା ମୁଖ୍ୟତଃ ତାଙ୍କର ମାନସିକ ବିକାଶର ଫଳ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଜେଲରେ ଥାନ୍ତି ; ଦିନେ ତାଙ୍କର ଜଣେ ସହବନ୍ଦୀଙ୍କୁ ଗୋଟାଏ କଙ୍କଡ଼ାବିଚ୍ଛୁ ମାରିଦେଲା । ଗାନ୍ଧୀ ନିଜେ ମୁହଁ ଲଗାଇ ବିଷ ଖୋସି ଦେଇଥିଲେ । ପାରରୁରେ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ନାମରେ ଜଣେ କୁଣ୍ଠୀ ସେବାଗ୍ରାମ ଆଶ୍ରମରେ ବାସ କରିବାକୁ ନିବେଦନ କଲେ, ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ସଂସ୍କୃତ-ପଣ୍ଡିତ । କେତେକ ଆଶ୍ରମବାସୀ, ରୋଗ ସଂକ୍ରମଣ ବୋଲି ଭୟ କରି ଏ ନିବେଦନ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଶାନ୍ତି ଯେ ତାଙ୍କୁ

ଆଶ୍ରମରେ ରହିବାକୁ ଦେଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସେ ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଦ୍ଵାରା ବଢ଼ିଲେ..... । ରାଜକୋଟ ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଜାଙ୍କ ନାଗରିକ ଅଧିକାର ଦାବୀ ନେଇ ଗାନ୍ଧୀ ୧୯୩୯, ମାର୍ଚ୍ଚରେ ଆମରଣ ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ପିଲାଦିନେ ଏଇଠାରେ ଗାନ୍ଧୀ ପାଠ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ଆମରଣ ଅନଶନ ସକଳ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଡାକ୍ତରମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଲେ । ତାଙ୍କ ହୃଦ୍‌ପିଣ୍ଡର ପେଣିମାନ କଠିଣ ହେବାର ଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

କିନ୍ତୁ ଆତ୍ମାର ଡାକ ଆଗରେ ଶରୀରର ପ୍ରୟୋଜନକୁ ତୁଚ୍ଛ ମନେ କରିବା ଥିଲା ଅନ୍ୟତମ ଗାନ୍ଧୀମାତା । ନୈତିକ ବିଚାରରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଅବଶ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଲେ ଶରୀରକୁ ସେଥିରେ ବାଧା ଦେବାର ଅଧିକାର ମିଳୁ ନ ଥିଲା । ଶରୀର ଦୁର୍ବଳ ଥିଲେ କଷ୍ଟ ପାଇବ, ହୁଏତ ସହି ନ ପାରି ଶେଷରେ ମରିବ, କିନ୍ତୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନ କର ବୋଲି ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶାନ୍ତିବାଦର ଉତ୍ସ ଏଇଠାରେ । ଅଞ୍ଚଳରେ ସେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ପ୍ରତି ଅନୁକମ୍ପା ଏବଂ ଦେଶ ପ୍ରତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ବୋଧରେ ସେ ଏବିଷୟରେ ଅନୁପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟତାର ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସ୍ଵାଧୀନତା ପରିସରରୁ ସେ ଉପରକୁ ଉଠିପାରି ନ ଥିଲେ । ନୈତିକତାର ବିଚାର ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ ପୂର୍ଣ୍ଣପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଭାବିତ କରି ନ ଥିଲା ।

କିନ୍ତୁ ଦ୍ଵିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେଲାବେଳକୁ ତାଙ୍କର ଅନାସକ୍ତି ଭାବ ଅଧିକ ପୁଷ୍ଟ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ପୁଣି ସେ କହିଥିଲେ, ଯୁଦ୍ଧର ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ମୁଁ ଆଜି ଯେତେ ବ୍ୟଥିତ ହେଉଛି ସେତେବେଳେ (୧୯୧୪ରୁ ୧୯୧୮ ଭିତରେ) ସେତେ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ନ ଥିଲି । ଦ୍ଵିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରଥମ ମହାଯୁଦ୍ଧ ତୁଳନାରେ ‘ଅଧିକ ଭୟାବହ’ ହେବ ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ବିଶ୍ଵାସ ଥିଲା ; ସେ କହିଥିଲେ, ‘(ଦ୍ଵିତୀୟ ଯୁଦ୍ଧର) ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ଭୟାବହତା ଯୋଗୁଁ ମୁଁ ଗତ ଯୁଦ୍ଧପାଇଁ ସ୍ଵେଚ୍ଛାପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ଯେପରି ସୈନିକ ସଂଗ୍ରହରେ ଲାଗିଥିଲି, ଏଥର ସେପରି କରି ପାରିବି ନାହିଁ ।’

ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧ ବିରୁଦ୍ଧୀ ମନୋଭାବ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ମନାଇ-ପାରିବେ ବୋଲି ତାଙ୍କର ଆଶା ନ ଥିଲା । ପ୍ରଥମ ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ବିଦେଶରୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯୋଗ ଦେବା ବିରୁଦ୍ଧରେ କେଣି ପାଇ ମଧ୍ୟ ସେ ଯୁକ୍ତି କରିଥିଲେ

ସେ, ଭାରତରେ ହିଂସା ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବା ବେଳେ, ସେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶରେ ଅହିଂସା ପ୍ରଚାର କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ୧୯୩୫ରେ କିନ୍ତୁ ସେ ଆବିସିନିଆ ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରୁ ନିବର୍ତ୍ତିବା ପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ କହିଥିଲେ, ‘ସବଲର ଅହିଂସା, ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ଅହିଂସା ଭାଙ୍ଗିଯାଏ ପଛେ ଲାଏଁ ନାହିଁ, ସେହି ଅହିଂସାମାତ୍ର ଯଦି ଆବିସିନିଆର ଲୋକେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତେ ତେବେ ଆବିସିନିଆକୁ ଜୟ କରିବାରେ ମୁସୋଲିନିଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ରହି ନ ଥାନ୍ତା । ଧର, ଏମାନେ ଯଦି କେବଳ ଏତିକି କହିଥାନ୍ତେ, “ଆମ ଦେଶକୁ ଧୂଳିରେ ମିଶାଇ ଦେବ, ପୋଡ଼ି ପାଉଁଶ କରିଦେବ ବୋଲି ଯଦି ବିଚାରିଛ, ଆସ, କର, ଆମର ଆପଣା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତୁମ ସଙ୍ଗେ ଜଣେ ହେଲେ ଆବିସିନିଆ ଅଧିବାସୀ ସହଯୋଗ କରିବାକୁ ବାହାରିବେ ନାହିଁ ।” ତେବେ ମୁସୋଲିନି କହିଥାନ୍ତେ କ’ଣ ? ତାଙ୍କର ତ ମରୁଭୂମି ଦରକାର ନ ଥିଲା ..! ଆବିସିନିଆର ଲୋକେ ଯଦି ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରୁ ଓହ୍ଲି ଯାଇଥାନ୍ତେ, ଏବଂ ମୁସୋଲିନି ତାଙ୍କୁ ବଣ ଜଙ୍ଗଲରେ ଗୋଡ଼ାଇ ମାରିଲେ ପ୍ରତିରୋଧ କରି ନ ଥାନ୍ତେ, ତେବେ ସେମାନଙ୍କର ଏହି ଆପାତନସ୍ତ୍ରୀୟତା ସମ୍ମୁଖ ଯୁଦ୍ଧରେ ଇତାଲାୟ ସୈନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଫଳପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଅବଶ୍ୟ ତତ୍କାଳରେ ଏ ନିଷ୍ତ୍ରୀୟତାର ଫଳ ଆଖିକୁ ଦିଶି ନ ଥାନ୍ତା । ଏପଟେ ହିଟ୍ଲର ଓ ମୁସୋଲିନି ଓ ସେପଟେ ସ୍ଥାଲିନ୍ ହିଂସାକାଣ୍ଡର ସଦ୍ୟଫଳ ଦେଖାଇ ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଉଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଚେକିସ୍ ଖାଁଙ୍କ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡର ଫଳ ପରି ଏହିଂସାକାଣ୍ଡର ଫଳ କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ ।

ଜେକୋସ୍ଲୋଭାକିଆର କରୁଣ କାହାଣୀ ଓ ଜର୍ମାନୀ ଦେଶର ଇନ୍ଦୁସାଙ୍କ ଦୁରବସ୍ଥା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଆହୁରି ଅଧିକ ବ୍ୟଥା ଦେଇଥିଲା । ୧୯୩୮, ସେପ୍ଟେମ୍ବରରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଚେମ୍ବରଲେନ୍ ଓ ଫ୍ରାନ୍ସର ଡାଲଡ଼ଅର୍ ମ୍ୟୁନିଚ୍ ରୁକ୍ତି କରି ଜେକୋସ୍ଲୋଭାକିଆକୁ ଦଗା ଦେଇଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଏ ବିଷୟରେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମ୍ୟୁନିଚ୍ ରୁକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଯୁରୋପରେ ଯେଉଁ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହେଲା, ତଦ୍ୱାରା ହିଂସାର ଜୟ ହେଲା । ଜର୍ମାନୀ ଓ ଇଟାଲୀର ମିଳିତ ହିଂସ୍ର ଶକ୍ତି ଆଗରେ ଡାହାଣ ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଫ୍ରାନ୍ସ ଯେଉଁ ରୁକ୍ତି କଲେ ତାହା ରୁକ୍ତି ନୁହେଁ... ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଫ୍ରାନ୍ସର ପରାଜୟ । ହିଂସାର ଭୟରେ ଏ ଦୁହେଁ ଏ ପରାଜୟ ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ । କିନ୍ତୁ

ଜର୍ମାନୀ ଓ ଇଟାଲୀ କି ଲାଭ ପାଇଲେ ? ସେମାନେ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ମାନବ ସମାଜର ନୈତିକ ସ୍ୱପଦର ଅଭିବୃଦ୍ଧିରେ କ'ଣ ସହାୟ ହେଲେ ? ଏହା ୧୯୩୮ ମସିହାର ଅକ୍ଟୋବର ୮ ତାରିଖରେ 'ହରିଜନ' ପତ୍ରିକାରେ ଲେଖା ହୋଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଏହା ଯେତେ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ମନେ ହୋଇଥିଲା, ଆଜି ତହିଁରୁ ଏହା ତେର ବେଶୀ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି । ଗାର୍ଲୀ ଭବିଷ୍ୟତବାଣୀ ଶୁଣାଇ ପୁଣି ଲେଖିଥିଲେ, 'ଏ ରୁକ୍ତି-ଦ୍ୱାରା ସମର କିଛି କାଳ ଘୁଞ୍ଚିଗଲା ମାତ୍ର । ମଝିରେ ଯେଉଁ ଟିକକ ସମୟ ନିଃଶ୍ୱାସ ନେବାକୁ ମିଳୁଛି, ତା'ର ଭିତରେ ଜେକୋସ୍ଲାଭିକଆର ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ଅହିଂସାର ମାର୍ଗ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ମୁଁ ନିବେଦନ କରୁଛି । ଭବିଷ୍ୟତକୁ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଯେଉଁ ଦୁର୍ଗତି ସାଇତା ହୋଇ ରହିଲା ସେ କଥା ତାଙ୍କୁ ଅଦ୍ୟାପି ଜଣା ନାହିଁ । ଅହିଂସା ମାତ୍ର ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ତାଙ୍କର ଅଧିକା କିଛି ଅନିଷ୍ଟ ହେବ ନାହିଁ । ସ୍ପେନ୍ ଗଣତନ୍ତ୍ରର ଭାଗ୍ୟ ସୁତାଟିଅରେ ଝୁଲୁଛି । ଚୀନ୍ ଦେଶର ମଧ୍ୟ ସେଇ ଅବସ୍ଥା । ଶେଷରେ ଯେ ଏ ସମସ୍ତଙ୍କର ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହେବ ତାହା ଏମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନ୍ୟାୟ ନ ଥିବାରୁ ନୁହେଁ... । ଅଧିକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଶତ୍ରୁ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଲଢ଼ି ଯୁଦ୍ଧଭୂମିରେ ପ୍ରାଣ ହରାଇବା ସାହସର କାମ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ନାରାଜ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧା, ଅନ୍ୟାୟରେ ଦେଶକୁ ଅଧିକାର କରିବାକୁ ଆସିଥିବା ଶକ୍ତି ଆଗରେ ମୁଣ୍ଡ ନ ନୁଆଁଇବା ମଧ୍ୟ ସାହସର କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ମୁଁ କହିବାକୁ ଚାହେଁ... ।'

୧୯୩୮, ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ ଗଫର ଖାଁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସୀମାନ୍ତର ପଠାଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗସ୍ତ କଲାବେଳେ, ଗାର୍ଲୀ 'ହରିଜନ'ରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେ ; ଶିରେନାମା ଦେଇଥିଲେ 'ମୁଁ ଯଦି ଜେକୋ-ସ୍ଲାଭିକଆର ଅଧିବାସୀ ହୋଇଥାନ୍ତି' । ସେଥିରେ ସେ କହିଥିଲେ, 'ଗଣତନ୍ତ୍ର ରକ୍ତପାତ କରିବାକୁ ଭୟ କରେ । ଇୟୁରୋପର ଦୁଇଜଣଯାକ ଏକଚକ୍ରଶାସକ ଯେଉଁ ମାତ୍ର ଧରିଛନ୍ତି ତଦନୁସାରେ ହଣାକଟାକୁ ଶଂକିବାର ନାମ ଶାରୁତା... । ଯୁଦ୍ଧବୃତ୍ତି ମଣିଷକୁ ନିଜେ ଏକଚକ୍ରଶାସନ ଆଡ଼କୁ ଟାଣି ନେଉଛି । ଅହିଂସା ମାତ୍ର ହିଁ ମଣିଷକୁ ଗଣତନ୍ତ୍ର ଆଡ଼କୁ ଆଗେଇ ନେବ... । ରସିଆ କଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ବ୍ୟବସାୟ ବିଷୟ ନୁହେଁ, କାରଣ ସେ ମେଲକୁ ବାହାର ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ମଧ୍ୟ ହିଂସାମାତ୍ତର ଉପାସକ । ରସିଆରେ ଜଣେ

ଏକଛନ୍ଦ ଶାସକ ଅଛନ୍ତି, ସେ କି ଶାନ୍ତିର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖୁଛନ୍ତି । ସେ ବିଚାରୁଛନ୍ତି, ରକ୍ତର ସମୁଦ୍ରରେ ପହଞ୍ଚି ସେ ଶାନ୍ତି ପାଶେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିବେ...।’

‘ଜେକ୍ମାନଙ୍କୁ ଓ ତାଙ୍କ ଜରିଆରେ “ସୁଦ୍ର” ଓ “ଦୁର୍ବଳ” ବୋଲିଉଥିବା ଜାତିମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଯାହା କହିବାକୁ ଚାହେଁ ତାହା କହିବା ଆଗରୁ ଏ ଉପହସନା ଦେବା ମୁଁ ଆବଶ୍ୟକ ମନେକଲି । ମୁଁ ଜେକ୍ମାନଙ୍କୁ ମୋର ମନୋରାଜ୍ୟ ଜଣାଇବାକୁ ଚାହେଁ, କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ଦୁର୍ଗତି ଦେଖି ମୁଁ ଖାଲି ମାନସିକ ନୁହେଁ, ଶାରୀରିକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘୋଷିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛି ।’ ଜେକ୍ମାନଙ୍କୁ ସେ ଏଥିରେ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ, ‘ହିଟଲରଙ୍କ ହୁକୁମ ମାନିବାକୁ ନାହିଁ କର, ଏବଂ ତାଙ୍କ ଆଦେଶ ଅମାନ୍ୟ କରି ଅଶସ୍ତ୍ର ରହି ମୃତ୍ୟୁବରଣ କର । ଏପରି କରିବାଦ୍ୱାରା, ଶରୀର ନାଶ ସିନା ହେବ, ଆତ୍ମା ରକ୍ଷା ହୋଇଯିବ, ଆତ୍ମାର ରକ୍ଷା ହିଁ ମଣିଷର ଇଚ୍ଛତ ରକ୍ଷା ।’

ଶାନ୍ତିବାଘା ସାଧାରଣତଃ କହିଥାନ୍ତି ‘ହତ୍ୟା କରିବା ପାପ’ । ଏହି ବିଚାରରେ ସେ ଯୁଦ୍ଧରୁ ନିବର୍ତ୍ତି ରହନ୍ତି । ଶାନ୍ତିବାଘାଙ୍କୁ ଅପରପକ୍ଷରୁ ପ୍ରଶ୍ନ ହୁଏ, ‘ମୁଁ ଅନ୍ୟ ହାତରେ ମରିବା ଅପେକ୍ଷା, ତା’କୁ ମାରିବାକୁ ଭଲ ମନେକରେ’ । ଏକଥାକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଜବାବ୍, ‘ନା, ମୁଁ ବରଂ ମରିବି, ମାରିବି ନାହିଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ହରିଜନରେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମନୁଷ୍ୟ ଯାହା ନିଜର ‘ନ୍ୟାୟ୍ୟ’ ବୋଲି ମନେକରେ ସେଥି ସକାଶ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜର ରକ୍ତପାତ କରିପାରେ, ଏଭଳି କରିବା ଉଚିତ । ତା’ର ‘ନ୍ୟାୟ୍ୟ ଦାବୀ’ର ଯେ ପ୍ରତିରୋଧ କରୁଛି, ତାହାର ରକ୍ତପାତ କରିବା ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଉଚିତ ନୁହେଁ ।’

୧୯୩୮ ଉପେନ୍ଦ୍ର ମାସରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଧର୍ମପ୍ରଚାରକଙ୍କ ସନ୍ମିଳନା ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ତମ୍ବାରମ୍ରେ ବସିଥିଲା । ତାହା ସରିବା ପରେ ବହୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମଯାଜକ ସେବାଗ୍ରାମ ଆସି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପଦପ୍ରାନ୍ତରେ ବସିଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଥିଲେ ଡକ୍ଟର୍ ଜନ୍ ଆର୍. ମର୍, ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରକ ସନ୍ମିଳନାର ସଂପାଦକ ରେଭରେଣ୍ଡ୍ ଉଇଲିଅମ୍ ପ୍ୟାଟନ୍, ଉତ୍ତର ଆମେରିକାର ଧର୍ମଯାଜକ ସମିତିମାନଙ୍କ ମିଳିତ ସଂଘର ସଂପାଦକ ରେଭରେଣ୍ଡ୍ ଲେସଲି ବି. ମସ୍ ଏବଂ ଆହୁରି ଅନେକ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥ ଧର୍ମମୁଖୀ । ପ୍ୟାରେଲଲ୍ ନାୟାର୍ ଆଲେକ୍ସାନ୍ଦର ବିବରଣୀ ଟିପୁଥାନ୍ତି ।

ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ ହେଉ ହେଉ ଧର୍ମଯାଜକମାନେ, ଗାନ୍ଧୀ ଜେକ୍‌ମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଉପାୟ ବତାଇଥିଲେ ତାର ଉପରେ ଜେର ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଜଣେ ଧର୍ମଯାଜକ କହିଲେ, ‘ଆପଣ ହିଟଲର ଓ ମୁସୋଲିନିଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ନୈତିକ ବିଚାରକୁ ଆବେଦନ କରିବାରେ କିଛି ଲାଭ ହେବ ନାହିଁ । ଏଭଳି ଆବେଦନ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ପଶିବ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କର ବିବେକ ନାହିଁ । ସେମାନେ ମନକୁ ଏପରି ପଥର କରି ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ, ପୃଥିବୀର ମତାମତ ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ପଶିବ ନାହିଁ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ, ଆପଣଙ୍କ ଉପଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରି ଜେକ୍‌ମାନେ ଯଦି ଅହିଂସାବାଦେ ସେ ଦୁହିଙ୍କର ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାକୁ ବସନ୍ତି, ତେବେ ଆପଣା ଛୁଏଁ ଯାଇ ତାଙ୍କ ଖାପତରେ ପଡ଼ିବେ ନାହିଁ କି ?’

ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରତିବାଦ କଲେ, ‘ଆପଣ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତି ବାଞ୍ଛୁଛନ୍ତି ସେଥିରେ ଧର ନିଆ ଯାଉଛି ଯେ, ମୁସୋଲିନି ଓ ହିଟଲରଙ୍କ ପରି ଡକ୍‌ଟେଟରମାନଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା ମିଳିବାର ସଂଭାବନା ନାହିଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଇନ୍ଦୁଘାମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ ତା’ ଉପରେ ଏହିପରି ବା ଏହାଠାରୁ ଅଧିକ ଉତ୍ସାର ସହିତ ଆଲୋଚନା ହୋଇଥିଲା ।

ଗାନ୍ଧୀ, ୧୯୩୮, ନଭେମ୍ବର ୧୧ ତାରିଖରେ ‘ହରିଜନ’ରେ ଲେଖିଥିଲେ—

‘ମୋ’ର ଇନ୍ଦୁଘାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାନୁଭୂତି ଅଛି । ସେମାନେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମର ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି . . . । ‘ସତ୍ୟତାକୁ ଇନ୍ଦୁଘାମାନଙ୍କର ଅବଦାନ’ ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ପୁସ୍ତକ ଜଣେ ଇନ୍ଦୁଘା ବନ୍ଧୁ ମୋ ପାଖକୁ ପଠାଇଛନ୍ତି । ଏ ଖଣ୍ଡି ସେସିଲ୍ ରଥଙ୍କ ଲିଖିତ । ପୃଥିବୀର ସାହିତ୍ୟ, କଳା, ସଂଗୀତ, ନାଟକ, ବିଜ୍ଞାନ, ଚିକିତ୍ସା ବିଦ୍ୟା, କୃଷି ପ୍ରଭୃତିର ବିକାଶରେ ଇନ୍ଦୁଘାମାନେ କ’ଣ କ’ଣ କରିଛନ୍ତି ତାହାର ବିବରଣୀ ଏ ପୁସ୍ତକରେ ଅଛି . . . । ଅପରପକ୍ଷେ ଜର୍ମାନିମାନେ ଇନ୍ଦୁଘାମାନଙ୍କୁ ଯେଭଳି ନିର୍ଯ୍ୟାତକ କରିଛନ୍ତି ତାହାର ପଟାନ୍ତର ଇତିହାସରେ ନାହିଁ । ହିଟଲର ଯେପରି ଉନ୍ନାଦ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ପୂର୍ବକାଳର ସ୍ୱେଚ୍ଛାଶୁଣ୍ଠ ଶାସକମାନେ କେବେ ସେପରି ହୋଇ ନଥିଲେ । ମାତିଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯଦି ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତା, ତେବେ ମାନବିକତା ରକ୍ଷା କରିବା ସକାଶ ସମଗ୍ର ମାନବଜାତି ପକ୍ଷରୁ, ସମସ୍ତ ଗୋଟାଏ ସଂପ୍ରଦାୟର ନିର୍ବିରୋଧ ଉପସ୍ଥିତ

କରିବା କାରଣ, ଜର୍ମାନା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧ ଘୋଷଣା କରିବା ସଦ୍‌ଧାର୍ଯ୍ୟ ହୁଅନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାର ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହେଁ ।

‘ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ସଂଗଠିତ ଭାବେ ଯେଉଁ ନିର୍ଲଜ୍ଜ ଉପ୍ରୀତନ ଚାଲିଛି, ଇନ୍ଦ୍ରାପାନେ ତା’ର ସଫଳ ପ୍ରତିରୋଧ କରି ପାରିବେ ନା ନାହିଁ ?..... । ମୁଁ ଯଦି ଇନ୍ଦ୍ରାପାନେ ହୋଇଥାନ୍ତି ଓ ଜର୍ମାନରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ଜର୍ମାନରେ ଜୀବକାଳ୍ପନ କରୁଥାନ୍ତି, ତେବେ ଜର୍ମାନର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଶାସ୍ତ୍ରୀଆନ ଅଧିବାସୀ ଜର୍ମାନକୁ ନିଜର ଜନ୍ମଭୂମି ବୋଲି ଯେଉଁଲି ଗର୍ବ କରେ ମୁଁ ବି ସେହିପରି ଦାବୀ କରନ୍ତି । ଏବଂ ସେ ଯଦି ମୋତେ ଗୁଳିକରି ମାରିବାକୁ ବା ଅନ୍ଧକୃପରେ ପକାଇବାକୁ ଆସନ୍ତା ତେବେ ମୁଁ ସାହସର ସହିତ ତା’ର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୁଅନ୍ତି.....ଏପରି କରିବା ପୂର୍ବରୁ, ଅନ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରାପାନେ ମୋ ସଙ୍ଗେ ମିଶି ଅତ୍ୟାଚାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅହିଂସ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାକୁ ବାହାରିଲୁ ବୋଲି ମୁଁ ପ୍ରତୀକ୍ଷା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ରହିଥାନ୍ତା ଯେ ଅବଶେଷରେ ମୋ ସଂପ୍ରଦାୟର ସମସ୍ତେ ମୋର ନିଶ୍ଚୟ ଅନୁଗାମୀ ହେବେ । ଯଦି ଜଣେ ଇନ୍ଦ୍ରାପାନ ବା ସମଗ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରାପାନ ସଂପ୍ରଦାୟ ମୁଁ ଏଥିରେ ଦେଇଥିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି, ତେବେ ସେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହା ଭୋଗୁଛନ୍ତି ତହିଁରୁ ଅଧିକ କିଛି ସେମାନଙ୍କୁ ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ... । ଇନ୍ଦ୍ରାପାନେ ସଂଘବଦ୍ଧ ଭାବେ ହିଟଲରଙ୍କ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାକୁ ବସିଲେ ହୁଏତ ହିଟଲର ସ୍ୱାର୍ଥାନ୍ତରାବେ ହିଂସାମତ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଇନ୍ଦ୍ରାପାନ ପ୍ରତିରୋଧର ସଦ୍ୟ ପ୍ରତିଫିୟାରେ ସମଗ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରାପାନ ସଂପ୍ରଦାୟକୁ ସମୁଲେ ବିନାଶ କରିବାକୁ ବସିପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଇନ୍ଦ୍ରାପାନେ ମନ ଦୃଢ଼ କରି ସ୍ୱେଚ୍ଛାପ୍ରଣୋଦିତ ଭାବେ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବାହାରିଲେ, ମୁଁ ଯେଉଁ ନିର୍ମମ ସମୂହ ହତ୍ୟାର ଆଶଂକା କରୁଛି ତାହା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେଦିନ ଇନ୍ଦ୍ରାପାନେ ପ୍ରଭୁ ଜେହୋବା ଜଣେ ନିର୍ମମ ସ୍ୱୈରାଶ୍ରୟ ଶାସକଙ୍କଠାରୁ ତାଙ୍କୁ ମୁକ୍ତି ଦେଲେ ବୋଲି ଭଗବତ୍ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ପାରନ୍ତି । ଭଗବତ୍-ବିଶ୍ୱାସୀଙ୍କ ପ୍ରତି ମୃତ୍ୟୁ ଉପର କାରଣ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ... ।

‘ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାର ଭାରତୀୟମାନେ ଯେଉଁଲି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଥାଇ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରିଥିଲେ, ଜର୍ମାନର ଇନ୍ଦ୍ରାପାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରିବାକୁ ପରିସ୍ଥିତି ତା’ଠାରୁ ବହୁଗୁଣରେ ଅନୁକୂଳ । ଜର୍ମାନର ଇନ୍ଦ୍ରାପାନେ ଗୋଟିଏ ସଂଘବଦ୍ଧ ସମଜାତୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟ । ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାର ଭାରତୀୟଙ୍କ

ତୁଳନାରେ ସେମାନେ ଅଜ୍ଞବ ପ୍ରଭାବ ଓ ପ୍ରତିପତ୍ତିଶାଳୀ । ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ପଛରେ ସମଗ୍ର ଜଗତର ସଂଗଠିତ ସମର୍ଥନ ଅଛି । ମୋର ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ ଯଦି ତାଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ସାହସୀ ଓ ଦୂରଦର୍ଶୀ ଲୋକ ବାହାର ଅହିଂସ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ତାଙ୍କୁ ନେତୃତ୍ୱ ଦିଏ, ତେବେ ତାଙ୍କ ନୈରାଶ୍ୟର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ଆଶାର ବସନ୍ତରେ ପରିଣତ ହେବାକୁ ଆଖି ପିଛୁଳାଏ ମାତ୍ର ସମୟ ଲାଗିବ । ଆଜି ଯାହା ଅପମାନଜନକ ମଣିଷ-ଶିକାରରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି, ତାହା ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇ, ଜେହୋବାଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରେ ପାପ ଦୁଃଖ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସହିବାର ଶକ୍ତି ବଳରେ ବଳୀୟାନ୍ ଅଶସ୍ତ୍ର ନରନାରୀ-ମାନଙ୍କର ଶାନ୍ତ ଓ ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିରୋଧରେ ପରିଣତ ହୋଇଯିବ... ଜର୍ମାନୀର ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ଙ୍କୁ ଜର୍ମାନୀର ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନେ ସ୍ଥାୟୀ ଭାବରେ ଜଣି ଯିବେ, ଅର୍ଥାତ୍ ମାନବସ୍ତୁ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେଖି ତା'ର ଯଥାଯଥ ମୂଲ୍ୟ ଦେବାକୁ ଏମାନେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍-ମାନଙ୍କୁ ଶିଖାଇ ପାରିବେ ।

ଏଭଳି ଲେଖିବା ଯୋଗୁଁ ହିଟଲରଙ୍କ ନାଜି ଦଳର ସଂବାଦ-ପତ୍ରମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଖବର ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲେ; ଭାରତ ଉପରେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବେ ବୋଲି ଧମକାଇଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ମୋ ନିଜ ଉପରେ ବା ମୋ ଦେଶ ଉପରେ ବିପଦ ପଡ଼ିବ ବୋଲି ବା ଭାରତ ଓ ଜର୍ମାନୀର ସଂପର୍କରେ ଡକ୍ତରୀ ଆସିବ ବୋଲି, ମୁଁ ମୋର ଅନ୍ତରତମ ପ୍ରଦେଶରେ ଯାହାକୁ ଶତକଡ଼ା ଶହେ ସତ୍ତ୍ୱପରାମର୍ଶ ବୋଲି ବିଚାର କରୁଛି, ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯଦି ଇଚ୍ଛୁକତା ହୁଏ ତେବେ ମୁଁ ନିଜକୁ କାପୁରୁଷ ବୋଲି ମନେ କରିବି ।’

ତତ୍ସାବଧାନ ପ୍ରତ୍ୟାଗତ ଧର୍ମଯାଜକମାନେ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟଙ୍କ ବିଷୟରେ ଗାନ୍ଧୀ ଦେଇଥିବା ବିବୃତ୍ତ ଉପରେ ତନ୍ତ ତନ୍ତ ଭାବେ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ଯଥାର୍ଥ ଅହିଂସାବାଦୀ ହେବାକୁ ହେଲେ ନିଜର ପ୍ରତିପକ୍ଷଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରିବାକୁ ହେବ, ଏବଂ ସେ ମାଡ଼ ମାଇଲେ ବି ତାଙ୍କ ମଙ୍ଗଳକାମନା କରି ବିତ୍ତକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ହେବ ।’ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନେ ହିଟଲରଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ‘ଯଦି ଜଣେ ବି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏହିପରି କରେ, ସେ ନିଜର ଆତ୍ମସମ୍ମାନ ବଜାୟ ରଖିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏଭଳି ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିଜର ସମଧର୍ମୀଙ୍କ ଆଗରେ ରଖି ପାରିବ, ଯାହା ସଂସାରୀ ହେଲେ ସମଗ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସଂପ୍ରଦାୟକୁ ରକ୍ଷା

କରିପାରିବ ଓ ଭବିଷ୍ୟତର ମାନବଜାତିଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ସମୃଦ୍ଧ ଆଦର୍ଶ ରଖି ଯାଇ ପାରିବ ।’

ଏଇ ସମୟରେ ହେରମ୍ୟାନ୍ କ୍ୟାଲେନ୍ବ୍ୟାକ୍ ସେବାଗ୍ରାମ ଆଶ୍ରମରେ ରହୁଥିଲେ । ଗାର୍ସୀ ତାଙ୍କ କଥା ଉତ୍ତାପନ କରି କହିଲେ, ‘ସ୍ୱାକ୍ଷର ଅହିଂସାମତ୍ତ ପ୍ରତି ବୌଦ୍ଧିକ ସମର୍ଥନ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ସେ କହୁଛନ୍ତି, ହିଟଲରଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ...ହିଟଲରଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଏ ଖୋଧ ସକାଶ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦେଉନାହିଁ । ସେ ଅହିଂସା ହେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଜାତିଭ୍ରାତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ହୋଇଛି ତାହା ସେ ସହ୍ୟ କରି ପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ସ୍ୱାକ୍ଷର ପକ୍ଷରେ ଯାହା, ହଜାର ହଜାର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ସେଇଆ ହୋଇଛି । ‘ଶତ୍ରୁକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କର’ ଏକଥା ମନରେ ଭାବିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଏମାନେ ସମର୍ଥ ନୁହନ୍ତି । ଖାଲି ସ୍ୱାକ୍ଷର ନୁହେଁ, ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ “ପ୍ରତିହିଂସା ଆନନ୍ଦଦାୟକ, କ୍ଷମା ଐଶ୍ୱରିକ” । ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ସଂଖ୍ୟକ ଇଣ୍ଡୋପରସ୍ତୁଣ ଲୋକ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ, ଶ୍ରୀକ୍ଷିଆନ୍ ବା ହିନ୍ଦୁ ଗୋଷ୍ଠୀ ଭିତରେ ଅଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ରକାୟ ହିନ୍ଦୁ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଅନୁଚରଙ୍କ ଭିତରୁ ଅଳ୍ପ କେତେଜଣ ଐଶ୍ୱରିକ ଆଦର୍ଶରେ ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ କ୍ଷମା ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ ଥିଲେ ।

ଆମେରିକାର ନିୟୁୟାର୍କରୁ ପ୍ରକାଶିତ ‘ଜିଉଇସ୍ ପ୍ରଞ୍ଜିଅର’ ସାମୟିକ ପତ୍ର, ଗାର୍ସୀଙ୍କ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଟିକି ଟିକି କରି କାଟି ଦେଇଥିଲେ; ପ୍ରକାଶକ ଗାର୍ସୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଏ ପତ୍ରିକାରୁ ଖଣ୍ଡିତ ପଠାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଗାର୍ସୀ ତାଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏଥିରେ ଥିବା କଟୁ ଯୁକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ବହୁଳଭାବେ ଉଦ୍ଧାର କରି ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ଗାର୍ସୀ ଉତ୍ତରରେ କହିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଏଭଳି ଆଶା କେଉଁ ପୋଷଣ କରି ନ ଥିଲି ଯେ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ମାନେ ହଠାତ୍ ମୋ’ ମତ ଗ୍ରହଣ କରିଯିବେ । ଯଦି ଜଣେ ବି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମୋର କଥାର ଯଥାର୍ଥତା ଉପଲବ୍ଧ କରି ମୋ’ ମତର ଅବଲମ୍ବନ କରେ ତେବେ ମୋର ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବାର କଥା... (ଜିଉଇସ୍ ପ୍ରଞ୍ଜିଅର) ଲେଖକ କହିଛନ୍ତି, “ଯଦିବା ଜଣେ ଗାର୍ସୀ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଙ୍କ ଭିତରୁ ବାହାରେ ତେବେ ସେ ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ ମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ରହିପାରିବେ, ତା’ ପରେ ତାଙ୍କୁ ଭୁଲି ହାଣମୁହଁକୁ ନିଆଯିବ ।” ଏହା ଖୁବ୍ ସଂଭବ ବୋଲି ମୁଁ ମାନୁଛି । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱା ହେଲେ ଶ୍ରେୟ ମୁଁ ଯାହା କହିଛି ତାହା

ଅପ୍ରମାଣିତ ହେଲା ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରୁନାହିଁ । ଏପରି ହେଲେ ବି ଅହଂସାର ଉପଯୋଗିତାରେ ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ଟଳିବ ନାହିଁ । ହଜାର ହଜାର ନ ହେଲେ ବି, ଶହ ଶହ ଲୋକଙ୍କ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ ନିରଞ୍ଜଣ ଶାସକଙ୍କ ଯା ନିବାରଣ କରିବାକୁ ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇପାରେ ବୋଲି ମୋର ମନେ ହେଉଛି... । ଯେଉଁମାନେ କଷ୍ଟ ସହିବେ, ସେମାନେ ତା'ର ଫଳ ନିଜର ଜୀବନରେ ଦେଖିବାକୁ ଚାହୁଁବାର ନୁହେଁ । ଏ ବିଷୟରେ ହଂସାମାଗ୍ନ ଅହଂସା ମାର୍ଗଠାରୁ ଅଧିକ ଫଳବତ୍ ନୁହେଁ... ।' ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଫଳରେ ପୃଥିବୀର ଉପକାର ହେବ, ବା ଅନ୍ତଃ ନିଜ ପକ୍ଷର ଜଣା ହେବ, ଏ ବିଷୟରେ କୌଣସି ଜବାବ୍ ପ୍ରତ୍ୟାଶା ନ କରି ତ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରାଣ ଦିଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ ଅହଂସା ସଂଗ୍ରାମରେ ଆତ୍ମାହୁତି ଦେବା କଥା ପଡ଼ିଲା ବେଳକୁ ଏପରି କିଏ ଅଛି ଯେ, ଶ୍ୱାସଣ ଭାବରେ ବିରକ୍ତ ନ ହେଉଛି ?

ମୁଁ ୧୯୪୭ରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆଗେ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍ଥାପନ କରିଥିଲି । ସେତେବେଳକୁ ହିଟ୍ଲର ମରି ସାରିଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, 'ହିଟ୍ଲର ୫୦ ଲକ୍ଷ ଲଢ଼ୁଘାଙ୍କୁ ମାରିଦେଲେ । ଏ ଯୁଗର ଏହା ସବୁଠାରୁ ବଳି ଜନ୍ମଦୀ ଅପରାଧ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଅଦ୍ୟାପି ବିଚାରୁଛି, ଲଢ଼ୁଘାମାନେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ ଘାତୁକ ଆଗରେ ବେକ ଦେଖାଇଥାନ୍ତେ ; ପବିତ୍ର ଶିଖରରୁ ସମୁଦ୍ରକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିଥାନ୍ତେ... । ଏପରି କରିଥିଲେ ଜର୍ମାନୀର ଓ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର ଚେତନା ଆସିଥାନ୍ତା... ସେପରି ନ କରି ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ସଂଖ୍ୟାରେ ମରିବାର ମଲେ ।'

୧୯୩୮ ଓ ୧୯୩୯ରେ ଗାନ୍ଧୀ ଆସନ୍ତା ମହାସମରର ଏକ ନୈତିକ ବିକଳ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଅନ୍ୱେଷଣରେ ଥିଲେ । ସେ ଜାଣିଥିଲେ, ତାଙ୍କ କଥା କେହି ଗ୍ରହଣ କରିବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଯାହା ଉଚିତ ମନେ କରୁଥିଲେ ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିବା ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ବୁଝିଥିଲେ ।

୧୯୩୮, ଡିସେମ୍ବର ମାସରେ ଜାପାନୀ ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟର ଜଣେ ମେମ୍ବର ମିଷ୍ଟର ଟାକାଓକା ସେବାଗ୍ରାମକୁ ଆସିଥିଲେ । ଚୀନ-ଜାପାନ ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରସଙ୍ଗ ସେ ଜାଣି ଜାଣି ଏଡ଼ି ଦେଉଥାନ୍ତି । ଭାରତ ଓ ଜାପାନ ଭିତରେ ସଦ୍ଭାବ କିପରି ଆସିବ ସେ ପଚାରିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ରୁକ୍ଷଭାବରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, 'ଜାପାନ ଯଦି ଭାରତ

ଉପରେ ଲେଲୁପ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇବା ଗୁଡ଼େ, ତେବେ ତାହା ସଂଭବ ।’

ଏହିଆ ଏହିଆବାସୀଙ୍କର ବୋଲି ଜାପାନର ଯେଉଁ ଦଳ ଦାବୀ କରୁଥିଲେ ତାଙ୍କ ସକାଶ ସନ୍ଦେଶ ଦେବା ପାଇଁ ଟାକାଓକା ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ପୁଷ୍ପଭାବେ ଜବାବ୍ ଦେଲେ, ‘ଇୟୁରେପୀୟଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏକ ମେଣ୍ଟ ଗଢ଼ିବା ଅଭିସନ୍ଧିରେ ଯଦି “ଏହିଆ ଏହିଆବାସୀଙ୍କର” ଦୁଆ ଉଠିଥାଏ, ତେବେ ମୁଁ ଏହାର ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହେଁ ।’ (ଟାକାଓକାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲା ତା’କୁ ପ୍ୟାରେଲଲ ୧୯୩୮, ଡିସେମ୍ବର ୨୪ ତାରିଖର ହରିଜନରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।) ଗାନ୍ଧୀ ଆହୁରି କହିଥିଲେ, ‘ଏହିଆ ଚରକାଳ କୂପମଣ୍ଡଳ ହୋଇ ରହିଲେ ଯେବେ ଆମେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ, ତେବେ ଏହିଆ ଏହିଆବାସୀଙ୍କର ବୋଲି ଦାବୀ କରା ଯାଇପାରେ ।’

ଷ୍ଟାଲିନ୍ ଓ ହିଟ୍ଲରଙ୍କ ଭିତରେ ରାଜନୀତି ଦସ୍ତଖତ ହେବାର ପର ଦିନ ଅଗଷ୍ଟ ୨୪ ତାରିଖରେ ଲଣ୍ଡନରୁ ଜଣେ ମହିଳା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ସମ୍ବଦ୍ଧ-ତାରବାଣୀ ପଠାଇଲେ, ‘ଅନୁଗ୍ରହ କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଅନ୍ତୁ ; ପୃଥିବୀ ଆପଣଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ଶୁଣି ରହିଛି ।’ ମହାସମର ଆରମ୍ଭ ହେବାକୁ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ସପ୍ତାହ ଥାଏ । ଆଉ ଜଣେ ମହିଳା ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ବେତାର ବାର୍ତ୍ତା ପଠାଇଲେ, ‘ପୃଥିବୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶାସକ ଓ ସମସ୍ତ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ବଳ ନୁହେଁ, ନ୍ୟାୟ ଉପରେ ଆପଣଙ୍କ ଅଟଳ ବିଶ୍ୱାସ ତୁରନ୍ତ ଜଣାଇ ଦିଅନ୍ତୁ ବେଳି ଅନୁଯୋଗ କରୁଛି ।’ ଏହିଭଳି ଜରୁରି ବାର୍ତ୍ତାମାନ ସେବାଗ୍ରାମରେ ଆସି କୁଡ଼େଇ ହୋଇଗଲା ।

ସେତେବେଳକୁ କିନ୍ତୁ ସମୟ ଆଖର ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ୧୯୩୯ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ପହିଲା ଦିନ ନାଜୀ ସେନା ପୋଲଣ୍ଡ ଆକ୍ରମଣ କଲେ ।

୧୯୩୯, ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୩ ତାରିଖ, ରବିବାର, ସମୟ ସକାଳ ଏଗାରଟା । ବ୍ରିଟେନ୍ର ସବୁ ଗିର୍ଜା ଜନାକାଶ ହୋଇଥାଏ । ସେଇଦିନ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଜର୍ମାନୀ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧ ଘୋଷଣା କଲେ । ପ୍ୟାରିସ୍‌ଠାରୁ କିଛି ଦୂରରେ, ମଫସଲ ଅଞ୍ଚଳରେ ସେ ଦିନ ଓପରଡ଼ିଲ ମୁଁ କଟାଇଥିଲି । ଅପରାହ୍ନ ୫ଟା ବେଳେ ଗୋଟିକିଆ ଉଡ଼ାଜାହାଜଟିଏ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଉଡ଼ିଗଲା । ରେଡ଼ିଓରେ ଘୋଷଣା କରାଗଲା ଯେ, ପ୍ରାନ୍ତ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯୋଗ ଦେଇଛି । ଆମେ ମଠରରେ ସହରକୁ ଫେରି ଆସିଲୁ । ବାଟରେ ଯେଉଁ

ଛୋଟ ଛୋଟ ସହରମାନ ପଡ଼ିଲା, ତାହାର ରସ୍ତାମାନଙ୍କରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ଜମା ହୋଇ ବିଷାଦଭରା ନୟନରେ ଶୂନ୍ୟକୁ ଚାହିଁଥାନ୍ତି । କେହି କେହି ଆଖୁଠିର ନଖ କାମୁଡ଼ୁଥାନ୍ତି । ବାଟରେ ଠାଏ ଲମ୍ବ ଧାଡ଼ି ଧରି ଚାଷୀମାନଙ୍କ ଘୋଡ଼ାମାନେ ଠିଆ ହୋଇଥିବାରୁ ଆମ ଗାଡ଼ି ସେମାନଙ୍କୁ ବାଟ ଦେଇ ଠିଆ ହେଲା । ଏଗୁଡ଼ିକ ସରକାର ସୈନ୍ୟ ବିଭାଗ ପାଇଁ ନେବାକୁ ହୁକୁମ କରିଥାନ୍ତି । ସବୁଗୁଡ଼ିକ ଘୋଡ଼ା ସୁସ୍ଥସବଳ, ସଯତ୍ନେ ପାଳିତ । ଜଣେ କୃଷକ ଏଥିରୁ ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ାର ବେକ କୁଣ୍ଡାଇ ପକାଇ ତା କାନରେ କ'ଣ କହିଲା । ଘୋଡ଼ାଟି ଓପରକୁ ତଳକୁ ମୁଣ୍ଡ ହଲେଇଲା । ଦୁହେଁ ବିଦାୟ ଦିଆ ଦେଇ ହେଉଥାନ୍ତି । ୧୯୪୫ରେ ମହାସମର ଶେଷ ହେବା ବେଳକୁ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳର ୩ କୋଟିରୁ ଅଧିକ ଲୋକ ଜୀବନଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଯାଉଥାନ୍ତି ; ଦଶକୋଟିରୁ ଅଧିକ ଲୋକ ଆହତ, ବିକଳାଙ୍ଗ ଓ ଅସମର୍ଥ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ବାସଗୃହ ଧୂଳିସାର ହୋଇଥାଏ ; ଦୁଇଟା ଆଣବିକା ଦୁଇଟି ବଡ଼ ସହରରେ ପଡ଼ିଥାଏ ; ବହୁ ଆଶା ଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ; ଆଦର୍ଶ ବିକୃତ ହୋଇଥାଏ , ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମାତୃବାଦରେ ସନ୍ଦେହ ଉତ୍ପନ୍ନ ଥାଏ ।

୧୯୪୮, ନଭେମ୍ବର ୧୦ ତାରିଖରେ ବୋଷ୍ଟନ୍‌ଠାରେ, ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର ପ୍ରଧାନ ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷ ଜେନେରାଲ୍ ଓମାର୍ ଏନ୍ ବ୍ରାଉଲି କହିଥିଲେ, ‘ପୃଥିବୀରେ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅତି ବେଶୀ ହୋଇଗଲାଣି ; ଭଗବତ୍ ବିଶ୍ୱାସ ଥିବା ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅତି କମ୍ ହୋଇଯାଇଛି । ଆମେ ‘ଅଣୁ’ର ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିଥାଉଁ ସିନା, ପବିତ୍ର ଉପରେ ପ୍ରଭୁ ଯୀଶୁ ଯେଉଁ ଅନୁଶାସନ ଦେଇଥିଲେ ତାକୁ ପାସୋରି ପକାଇଥାଉଁ ... । ପୃଥିବୀ ବିଜ୍ଞତା ହରାଇ ଅସାଧାରଣ ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତା ହାସଲ କରିଛି; ବିବେକ ହରାଇ ବଳ ଆହରଣ କରିଛି । ଆଜି ପୃଥିବୀ ପରମାଣୁବାଦୀ ଅତିମାନବ ଓ ନାତିକୁଶଳ ଅପୋଗଣ୍ଡ ଶିଶୁରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଶାନ୍ତିବିଷୟରେ ଯେତେ ଜାଣୁଁ, ଯୁଦ୍ଧ ବିଷୟରେ ତା’ଠାରୁ ତେର ଅଧିକ ଆମକୁ ଜଣା । ବଞ୍ଚିବା ବିଷୟରେ ଯେତେ ଜାଣୁଁ, ମାରିବା ବିଷୟରେ ଜାଣୁଁ ତା’ଠାରୁ ଯଥେଷ୍ଟ ବେଶୀ ।’

ଗାର୍ସି ଅଣୁର ରହସ୍ୟକୁ ଗୁଡ଼ି ପବିତ୍ର ଉପରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅନୁଶାସନକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ପରମାଣୁ-ବିଜ୍ଞାନରେ ଶିଶୁ

କିନ୍ତୁ ମତବଦ୍ୟରେ ଅତିମାନବ । ଆମର ଏ ବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସେ
ହିଁ ବଂଶବା ବସୟରେ ଜାଣିଥିଲେ ସବୁ ଓ ମାରିବା ବସୟରେ ଶୁନ୍ ।

ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଆଧୁନିକ ସଭ୍ୟତା ବସୟରେ ଆଦୌ ସଂଶୟ
ନାହିଁ, ସେଇମାନେ ହିଁ କେବଳ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଅବଜ୍ଞା କରି
ପାରନ୍ତି ।

ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଭଇନ୍ସ୍ଟନ୍ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ବନାମ୍ ମୋହନଦାସ କରମଚନ୍ଦ ଗାନ୍ଧୀ

ଯେଉଁଦିନ ଦ୍ଵିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ସେଇ ଦିନ ରାଜ୍ୟସ୍ତ୍ର
ଦୋଷଣାଦ୍ଵାରା ଇଂଲଣ୍ଡ ଭାରତକୁ ଯୁଦ୍ଧକୁ ଟାଣି ନେଲା ; କୌଣସି ଜଣେ
ଭାରତୀୟକୁ ପଦେ ପରୁରଲା ବି ନାହିଁ । ବୈଦେଶିକ ଆଧିପତ୍ୟର ଏହି ଅଧିକାର
ପ୍ରମାଣରେ ଭାରତ ବିଷୟରେ ହେଲା । ଯାହାହେଉ ତତ୍ପୂର୍ବଦିନ ଭାଇସରୟଙ୍କ-
ଠାରୁ ଟେଲିଗ୍ରାମ ପାଇ ଗାନ୍ଧୀ, ସକାଳର ପ୍ରଥମ ଟ୍ରେନ୍ ଧରି ଦିଲ୍ଲୀ ଅଭି-
ମୁଖେ ବାହାରିଲେ । ଭାଇସରୟ ଲର୍ଡ୍ ଲିନ୍ଲିଥଗୋ ଟେଲିଗ୍ରାମଦ୍ଵାରା
ତାଙ୍କ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳୀନ ଗଜଧାନୀ ସିମଳାକୁ ଡାକି ପଠାଇଥାନ୍ତି । ମହାତ୍ମାଙ୍କ
ଗୁଲି କରି ରେଳକୁ ଯିବା ବେଳେ ସ୍ଥେସନ୍ରେ ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଥିବା ଲୋକେ
ଚିତ୍କାର କରୁଥାନ୍ତି, ‘ଆମେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ବୁଝାମଣା ଚାହୁଁନାହିଁ ।’ ସେ
ଦିନ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ମୌନ ଦିବସ । ଲୋକଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ସେ ଟିକିଏ
ମୁହଁକୁ ହସିଲେ, ଗାଡ଼ି ଚାଲିଲା ।

ଆଗାମୀ ଲଢ଼େଇ ପ୍ରକୃତ ଓ ପରସ୍ପର ବସୟରେ ଭାଇସରୟ ଓ
ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଆଲୋଚନା କଲେ । ‘ଲଣ୍ଡନର ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟ ଭବନ ଓ ଡେଲିସ୍ଟ୍ରୀ

ମିନିଷ୍ଟର୍ ଧର୍ମପୀଠର ଚନ୍ଦ୍ର ମାନସପଟରେ ଆଜି ସେ ଅଟ୍ଟାଳିକା ଦୁଇଟିର ଧୂସ ହୋଇଯିବାର ସଂଭବନା ଚିନ୍ତା କରି ମୁଁ ଭାଇସର୍ଯୁଙ୍କ ଆଗରେ ସଂଭାଳି ହୋଇ ରହିପାରିଲି ନାହିଁ, ମୁଁ ହତାଶ ହୋଇ ଯାଇଛି । ମୋ ଅନ୍ତରର ଗଭୀରତମ ପ୍ରଦେଶରେ ମୁଁ ଅନବରତ ଭଗବାନଙ୍କ ସଂଗେ କଳି କରୁଛି । ସେ ଏଭଳି ଧୂସଲୀଳା ଘଟାଇଛନ୍ତି କାହିଁକି ?

ସେତେବେଳେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଭଗବାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ‘ପ୍ରତ୍ୟହ କଳି’ ଲଗୁଥାଏ । ଅହଂସାର ପରାଜୟ ହୋଇଛି । ଭଗବାନ୍ ହାରିଛନ୍ତି ! କିନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟହ କଳି କରିବା ପରେ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରନ୍ତି ଯେ, ‘ଭଗବାନ୍ ହାର ନାହାନ୍ତି କି ଅହଂସା ଶକ୍ତିସ୍ଥାନ ହୋଇନାହିଁ ।’ ଶକ୍ତିସ୍ଥାନ ହୋଇଛି ମଣିଷ । ‘ଆତ୍ମା ନ ହରଇ ମୋତେ ତେଷ୍ଟା ତଳାଇ ରଖିବାକୁ ହେବ ।’

ଯୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀ ହିଟଲର୍‌ଙ୍କୁ ଦୋଷିଲେ । ୧୯୩୯, ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୯ ତାରିଖର ହରିଜନରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଠିକ୍ ହେଉ ବା ଭୁଲ୍ ହେଉ, ଏବଂ ତୁଳ୍ୟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଅନ୍ୟ ରାଜଶକ୍ତିମାନେ ପୂର୍ବେ କ’ଣ କରିଥିଲେ ତାହା ବିଚାରକୁ ନ ନେଇ ମୁଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରୁଛି ଯେ, ଏ ଯୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ହେର୍ ହିଟଲର୍ ଦାୟୀ । ସେ ଯେଉଁ ଦାବି ହାସଲ କରିବାକୁ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଛନ୍ତି, ତାହା ଠିକ୍ କି ନୁହେଁ ମୁଁ ବିଚାର କରିବାକୁ ଯାଉ ନାହିଁ । ଯଦି ଜାନ୍‌ଜିର୍ ଜର୍ମାନୀମାନେ ନିଜର ସ୍ୱାଧୀନ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥିତି ରକ୍ଷିବାକୁ ରାଜି ହୋଇଥାନ୍ତି ତେବେ ଜାନ୍‌ଜିର୍‌କୁ ଜର୍ମାନୀର ସାମିଲ୍ କରିବାକୁ ରୁହିବା ହୁଏତ ଅବିସ୍ତାପ୍ୟଭାବେ ହିଟଲରଙ୍କର ନ୍ୟାୟ ଦାବି । ହୋଇପାରେ, ପୋଲଣ୍ଡର ଯେଉଁ ସୋଭିଏତ ହିଟଲର୍ ଜର୍ମାନୀରେ ମିଶାଇବାକୁ ଦାବି କରୁଛନ୍ତି, ତାହା ତାଙ୍କର ନ୍ୟାୟ ଦାବି । ମୋର ଏତିକି ମାତ୍ର ଆପଣ ଯେ, ନିଜ ଦାବିର ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତତା ନିରପେକ୍ଷ ନ୍ୟାୟପୀଠଦ୍ୱାରା ପରୀକ୍ଷା କରାଇବାକୁ ହିଟଲର୍ ରାଜି ନୁହନ୍ତି ।’

ସମାଲୋଚକମାନେ କହିଲେ, ଭାଇସର୍ଯୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତକାଳରେ ଗାନ୍ଧୀ ‘ଭାବପ୍ରବଣତାରେ ଗୁଡ଼ାଏ ବାଜେକଥା’ ଗପିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଫ୍ରାନ୍ସ ପ୍ରତି ମୋର ଯେ ସଦ୍‌ଭାବ ତାହା କ୍ଷଣିକ ଭାବପ୍ରବଣତା ଉଦ୍‌ଭୂତ ବା, ଅମାର୍ଜିତଭାଷାରେ, ମନୋବିକୃତପ୍ରସୂତ ନୁହେଁ ।’ ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଫ୍ରାନ୍ସ ପ୍ରତି ଯେପରି ସେହିପରି, ‘ପୋଲଣ୍ଡ ପ୍ରତି ମୋର ଆନ୍ତରିକ ସହାନୁଭୂତି’ । ସେମାନେ ତାଙ୍କ ଦେଶର ସ୍ୱାଧୀନତା

ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଅଧିକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ପ୍ରତିପକ୍ଷର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ ଘୋଷଣା କଲେ, ‘ହିଟ୍ଲରଙ୍କ ମାତ୍ର ନଗ୍ନ ଓ ନିର୍ମମ ପଶୁବଳ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ।’ ଏହାକୁ ସେ ନିରାପତ୍ତ ବିଜ୍ଞାନରେ ପରୀକ୍ଷିତ କରିଛନ୍ତି, ଏବଂ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟଭାବେ ପ୍ରୟୋଗ କରୁଛନ୍ତି । ଏହି ପଶୁବଳ ଏବଂ ଏହାର ଏବଂବଧ ପ୍ରୟୋଗ ହିଁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବାଞ୍ଛନୀୟ ହୋଇଥିଲା ।

କିନ୍ତୁ ସେ ତ ନାଶୁର । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଅଭିଯୋଗ କରିବା ସାଙ୍ଗକୁ କଂଗ୍ରେସ ସଙ୍ଗେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ସେ ବାଦାନ୍ତବାଦରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ସେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ଯେ, କଂଗ୍ରେସ ଯାହା ଚାହୁଁଥିଲା ତାହା ଅଧିକାଂଶ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ଭାରତୀୟ ଲୋକଙ୍କ ମତର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଅହିଂସା ଥିଲା ଧର୍ମ ବା ମତ; ଅଥଚ କଂଗ୍ରେସ ଏହାକୁ ‘ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧିର ଉପାୟ’ ବୋଲି ମୂଳରୁ ଧରିଥିଲା । କଂଗ୍ରେସ ଅଭ୍ୟାସ ସିଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ଅହିଂସା-ମତକୁ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲା । ଫଳାଫଳ ନିର୍ବିଶେଷରେ ଗାନ୍ଧୀ ଏ ମତର ଉପାସକ ଥିଲେ ।

ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହେବାର ପରଦିନ ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ ଯେ, ସେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରକୁ ହଇରାଣ କରିବେ ନାହିଁ । ସେ ଆହୁର ମଧ୍ୟ ଜବାବ୍ ଦେଲେ ଯେ, ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ତା’ର ମିତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କୁ ସେ ନୈତିକ ସମର୍ଥନ ଦେବେ । ସେ କହିଲେ, ଯୁଦ୍ଧବୃତ୍ତିକୁ ନାପସନ୍ଦ କରିବା ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମମଣିକାଶୀ ଓ ଆତ୍ମନିନ୍ଦା ପ୍ରତି ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ମନୋଭାବ ପୋଷଣ କରିବାର କଥା । ଏହାଠାରୁ ଅଧିକ କିଛି କରିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସଂଭବ ନ ଥିଲା; ସେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ଯୁଦ୍ଧରେ ବା ଯୁଦ୍ଧପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତରେ ସହଯୋଗ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ, ବା ଭାରତ ଆତ୍ମନିନ୍ଦା ହେଲେ ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରିବାକୁ ବାହାରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ପରିଷ୍କାର ଜଣାଇ ଦେଲେ । ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତରେ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ରହୁ ବୋଲି ସେ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ ବା ପୋଲିସ୍ ଲଗାଇ ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନ ସଂଘର୍ଷ ଆୟତ୍ତ କରିବା ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ନ ଥିଲା । ଦୟା ଓ ପେଶାଦାର-ଗୁଣ୍ଡାଙ୍କୁ ଦମନ କରିବା ପାଇଁ ପୁଲିସ୍ ରହି ବିଶେଷ ବଳ ପ୍ରୟୋଗ ନ କରି ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରିବେ ବୋଲି ସେ ଚାହୁଁ ଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଅଧିକ ବଳପ୍ରୟୋଗ ବା ହିଂସା ପସନ୍ଦ କରିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସଂଭବ ନ ଥିଲା ।

ଅପରନ୍ତ, କଂଗ୍ରେସ ଚାଲୁଥିଲା ଇଂରେଜ ସରକାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କେତୋଟି ସର୍ତ୍ତ ଯଦି ପୂରଣ କରନ୍ତି ତେବେ କଂଗ୍ରେସ ଯୁଦ୍ଧରେ ଇଂରେଜ-ଙ୍କର ପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ କରିବାକୁ ରାଜି ହେବ ।

୧୯୩୯ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୪ ତାରିଖରେ କଂଗ୍ରେସର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ଗୋଟିଏ ବିଜ୍ଞପ୍ତି ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏଥିରେ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟର ପୋଲିଶ ଆନ୍ଦୋଳନ ନିରା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଗଲା ଯେ, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ମାଞ୍ଚୁରୀଆ, ଆବିସିନିଆ, ସ୍ପେନ୍ ଓ ଜେକୋ-ସ୍ଲାଭାକିଆରେ ହୋଇଥିବା ଏଇଭଳି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଦୋଷମୁକ୍ତ ମନେ କରିଥିଲେ ଓ ଏଥିରେ ବାଧା ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ଏ ବିଦ୍ରୁତରେ ଦାବି କରାଯାଇଥିଲା, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଶକ୍ତିମାନେ, ନିଜର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ବିରୁଦ୍ଧରେ ନୁହେଁ, ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଲଢ଼ୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଯଦି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜାତ କରାଇବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ତେବେ ନିଜର ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ଶକ୍ତି ଅବଶ୍ୟ ସ୍ଥିତିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ‘ସ୍ୱାୟତ୍ତ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଭାରତ, ଆନ୍ଦୋଳନକାରୀ ମିଳିତ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାକୁ ଏବଂ ଆର୍ଥିକାତ୍ମକ ସହଯୋଗ ସକାଶ, ଅନ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ସହିତ ଆଗ୍ରହରେ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ ସ୍ଥାପନ କରିବ.....’

ଏହି ବିଦ୍ରୁତ ଚିଠା କରିବାକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ଚାଲିଥିବା କାଳ ବସି ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ଅତିଥି ଭାବେ ଗାନ୍ଧୀ ଏ ବୈଠକମାନଙ୍କରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ବିଜ୍ଞପ୍ତି କମିଟିରେ ଗୃହୀତ ହେବା ପରେ ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଯେ, ଏହା ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ଚିଠା କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ସ୍ୱା ଉପରେ ମତ ଦେଇ କହିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଦେଖି ଦୁଃଖିତ ହେଲି ଯେ, ବିଟିଶଙ୍କୁ ଯାହା ବା ସମର୍ଥନ ଦିଆଯିବ ତାହା ବିନାସର୍ତ୍ତରେ ଓ ଅହଂସଭାବେ ଦିଆଯିବ ବୋଲି ମୋର ଯେଉଁ ମତ, ତାହାର ଆଉ ଜଣେ କେହି ବି ସମର୍ଥକ ନ ଥିଲେ ।’ ପାଇଲେ ଦେବୁ ବୋଲି କଂଗ୍ରେସ ଯେଉଁ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲା, ତାହା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମନକୁ ପାଇଲା ନାହିଁ । କଂଗ୍ରେସ ଦାବି କଲା, ବ୍ରିଟେନ୍ ଯଦି ଭାରତକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦିଏ ତେବେ ଭାରତ ବ୍ରିଟେନ୍ ପକ୍ଷରେ ଲଢ଼ିବ । ଏଥିରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମତ ନ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଦେଶ ଏ ବିଜ୍ଞପ୍ତିକୁ ସମର୍ଥନ କରୁ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ନିବେଦନ କଲେ । ‘ମୋର ଆଶା ଏ ବିଜ୍ଞପ୍ତି କଂଗ୍ରେସ ଭିତରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ମତବାଦୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୋଷ୍ଠୀର ସର୍ବସମ୍ମତ ସମର୍ଥନ ପାଇବ ।’

ସୁମାଲେଚକମାନେ ଚିହ୍ନାର କଲେ, ‘ଗାନ୍ଧୀ ଏହା କଲେ କିପରି ?
 ଯେଉଁ ମତର ସେ ନିଜେ ବିରୋଧ କରନ୍ତି ତାହାକୁ ସମର୍ଥନ କରିବାକୁ
 ସେ ନିବେଦନ କଲେ କାହିଁକି ? ଗାନ୍ଧୀ ଜବାବ୍ ଦେଲେ, ‘ଅହିଂସାମାନତ
 ପ୍ରୟୋଗର ପରିସର ଟିକିଏ ବଢ଼ାଇ ଦେବାକୁ ମୁଁ ଯେଉଁ କଳ୍ପନା କରୁଥିଲି
 ସେଥିରେ ମୋର ବଶ୍ୟସ୍ତ ସହକର୍ମୀମାନେ ରାଜି ହୋଇପାରିଲେ ନାହିଁ
 ବୋଲି ମୁଁ ଯଦି ତାଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥାନ୍ତି ତେବେ ମୋ ଅହିଂସାବ୍ରତର
 ମୁଁ ଖିଲିପ କରିଥାନ୍ତି ବୋଲି ମନେକରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ମୁଁ ତାଙ୍କସଙ୍ଗେ ରହିଛି ।
 ମୋ’ର ବିଶ୍ୱାସ, ଅହିଂସା ପଥରୁ ସେମାନଙ୍କର ଯାହା ରୁଦ୍ଧ ହୋଇଛି, ତାହା
 ଆଉ ବ୍ୟାପିବ ନାହିଁ ଓ ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ସେମାନେ ପୁଣି ଗସ୍ତକୁ ଫେରି
 ଆସିବେ ।’

କେତେଜଣ ଖିଅ କାଢ଼ିଲେ, ୧୯୧୮ରେ ଆପଣଙ୍କର ଯାହା ମତ
 ଥିଲା ସେଥିରୁ ଆପଣ ସ୍ଥଳିତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି କି ?

ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଆଜି କିଛି ଲେଖିଲ ବେଳେ, ଆଗରୁ
 କ’ଣ କହିଛି ସେ କଥା ମୁଁ ମନେ ପକାଏ ନାହିଁ । ପୂର୍ବରେ ଯାହା କହିଛି,
 ତା’ ସଙ୍ଗେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହା କହୁଛି ତାହାର ସଂଗତ ରହିଛି କି ନାହିଁ ମୁଁ
 ଧରି ବସେ ନାହିଁ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମୋ ମନରେ ଯେଉଁ ସତ୍ୟ ପ୍ରତିଭାତ
 ହେଉଛି ତାହାର ଖିଲିପ ନ ହେଉ, ଏତିକି ପ୍ରତି ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟି ରଖିଥାଏ ।
 ପରିଣାମରେ ମୁଁ ସମୟକ୍ରମେ ସତ୍ୟରୁ ସତ୍ୟକୁ ଗତି କରି ଚାଲିଛି.....’

ନିଜ ମତର ବିରୋଧ କରୁଥିବା ଗୋଟିଏ ବିଜ୍ଞପ୍ତିର ସମର୍ଥନ କରି
 ଗାନ୍ଧୀ ତୃପ୍ତ ରହିଲେ ନାହିଁ ; ସେ ଆହୁରି ଆଗକୁ ଆଗେଇ ଗଲେ ।
 ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୭ ତାରିଖରେ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାରରେ ସେ
 ଏହି ବିଜ୍ଞପ୍ତିର ମୁଖପାତ୍ର ହେଲେ । ଅକ୍ଟୋବର ୧୭ ତାରିଖରେ ଲର୍ଡ୍
 ଲିନ୍‌ଲିଥଗୋ ବିଜ୍ଞପ୍ତି ଉପରେ ସରକାରଙ୍କର ମତ ଜଣାଇଦେଲେ । କେଉଁ
 ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପିଢ଼ି ପାଇଁ ଇଂଲଣ୍ଡ ଯୁଦ୍ଧରେ ପଶିଛି ତାହା ଏ ସୁଦ୍ଧା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ
 ଭାବେ କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସ୍ୱାୟତ୍ତଶାସନ ଆଡ଼କୁ ଅତି ଶିଘ୍ର ଗତିରେ
 ଆଗେଇ ଯିବାରେ ବିପଦ ଅଛି ବୋଲି ସେ କଂଗ୍ରେସକୁ ସତର୍କ କରିଦେଲେ
 ଓ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ ଯେ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଔପନିବେଶିକ ସ୍ୱାୟତ୍ତଶାସନ
 ଆଡ଼କୁ ଭାରତକୁ ଆଗେଇ ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶାସନ ଆଇନ୍‌ର
 ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯିବ ।

ଏ ଉତ୍ତର ପାଇବାର ପାଞ୍ଚଦିନ ପରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ବ୍ରୁଟେନ୍‌କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରସ୍ତାବ ପାସ୍ କଲେ । ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଚାଲୁ ରହିଥିବା କଂଗ୍ରେସ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳମାନଙ୍କୁ ଇସ୍ତଫା ଦେବା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଗଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଦେଖିଲେ, କଂଗ୍ରେସ ପୁଣି ତାଙ୍କର ଆଡ଼କୁ ଫେରୁଛି ।

ହିଟଲରୁ ନରଠ୍ରେ, ଡେନମାର୍କ, ହଲଣ୍ଡ୍ ଓ ବେଲଜିଅମ୍ ଦଶଲ କରିଗଲେ ; ତା’ପରେ ଦଶଲ କଲେ ଫ୍ରାନ୍ସ୍ । ଭାରତରେ ବ୍ରୁଟେନ୍‌ର ପ୍ରତିପତ୍ତି ଖୁବ୍ ତଳକୁ ଖସିଥାଏ । ବହୁ ଭାରତୀୟ ଦାବି କଲେ, ‘ଏତିକି ବେଳେ ଚାଲି ବିଦ୍ରୋହ କରିବା ।’

୧୯୪୦ ଜୁନ୍ ପହିଲା ତାରିଖର ‘ହରିଜନ’ରେ ଗାନ୍ଧୀ ଏହାର ଜବାବ ଦେଲେ, ‘ମୋର ମତ, ଆମେ ଅପେକ୍ଷା କରିବା, ମିତ୍ର-ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କର ହୃଦୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ମାଡ଼ିଛି, ତାହାର ଉପଶମ ହେଉ ; ଆଜି ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଅନ୍ଧାର ଦିଶୁଛି, ଟିକିଏ ପରିଷ୍କାର ହେଉ, ତା’ପରେ ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଆମେ ନିରୂପଣ କରିବା । ବ୍ରୁଟେନ୍‌ର ଧ୍ୟୁସଫ୍ତ୍ ପରୁ ଭାରତର ସ୍ବାଧୀନତା ଆହରଣ କରିବା ଆମର ଅଭିପ୍ରାୟ ନୁହେଁ । ଏହା ଅହିଂସାର ମାର୍ଗ ନୁହେଁ ।’

ଭାରତର ସ୍ବାଧୀନତା ପାଇଁ ସମୟ ଅନୁକୂଳ ହେଉଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ଗୋଟାଏ ବି ଗୁଳି ଫଏର୍ ନ କରି ଆମେ ଆମ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳର ନିକଟତର ହେଉଥାଉଁ ।’ କେବଳ ଅହିଂସା ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଅଧିକାର ମିଳୁ ବୋଲି ସେ ଚାହୁଁଥିଲେ ।

ଫ୍ରାନ୍ସ୍ ହିଟଲରୁଙ୍କଠାରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କଲା । ଭାରତର କେତେକ ଲୋକ ହିଟଲରୁଙ୍କ ବିଜୟରେ ଆତଙ୍କିତ ହେଲାବେଳକୁ ଆଉ କେତେକଙ୍କ ମନରେ ଆଶା ଜାଗି ଉଠୁଥାଏ । ବ୍ୟାଙ୍କ୍‌ରେ ଜମା କରିଥିବା ଟଙ୍କା ଉଠାଇ ନେବାକୁ ଧାଉଡ଼ି ଲାଗିଲା । ଧୀର ସ୍ଥିର ରହିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଉଥାନ୍ତି । ନିଜେ ଟିକିଏ ବି ବିଚଳିତ ନ ହୋଇ ସେ ଭବିଷ୍ୟତ୍‌ବାଣୀ ଶୁଣାଉଥାନ୍ତି, ‘ବ୍ରୁଟେନ୍‌ ସହଜରେ ପରାହତ ହେବ ନାହିଁ । ଯଦି ବା ହାରେ, ବାରପରି ହାରିବ । ବ୍ରୁଟେନ୍‌ ଯୁଦ୍ଧରେ ହାରିଯିବାର ମଝିରେ ମଝିରେ ହୁଏତ ଶୁଣିବା, କିନ୍ତୁ ବ୍ରୁଟେନ୍‌ର ଲୋକେ ଆତଙ୍କରେ ଛସିଭଙ୍ଗ ଦେବାର କେଉଁ ଶୁଣାଯିବ ନାହିଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶାନ୍ତିବାଦୀ ମତକୁ ଗ୍ରହଣ ନ କରି, ବ୍ରୁଟେନ୍‌କୁ ସାହାଯ୍ୟ

କରିବାକୁ କଂଗ୍ରେସ ଯେତେବେଳେ ବାହାରୁଥିଲା ସେତେବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ ବାଧା ଦେଉ ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶାନ୍ତିବାଦ ଗ୍ରହଣ କରି କଂଗ୍ରେସ ଯୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମରେ ଅନ୍ତରାୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ବସିଲେ ଗାନ୍ଧୀ ବାଧା ଦେଉଥିଲେ ।

ଯୁଦ୍ଧ ଯୋଗୁଁ ଭାରତୀୟ ରାଜନୀତିରେ ଯେଉଁ ସମସ୍ୟାର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା ତହିଁର ପର୍ଯ୍ୟାଲେଚନା କରିବାକୁ କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ଓ୍ଵାର୍ଡାରେ ବସିଲା । ୧୯୪୦, ଜୁନ୍ ୨୧ ତାରିଖରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ସ୍ପଷ୍ଟ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, ଅହିଂସା ମନ୍ତ୍ରରେ କଂଗ୍ରେସ ‘ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପୂର୍ବପୂର୍ବ ଏକମତ’ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ନେହରୁ ତାଙ୍କ ଆମ୍ବୁଜୀବନରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଏଇଠାରେ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀ ଓ କଂଗ୍ରେସର ବାଟ ଅଲଗା ଅଲଗା ହୋଇଗଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଗୋଟିଏ ବାଟ ଧରିଲେ ; କଂଗ୍ରେସ ସେ ବାଟ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟ ବାଟରେ ଆଗେଇଲା.....’

ଗାନ୍ଧୀ ଏ ବିଭେଦ ଉପରେ ମତ ଦେଲେ, ‘ଯାହା ହେଲା, ସେଥିରେ ମୁଁ ଯେତକ ଆନନ୍ଦିତ ସେତକ ଦୁଃଖିତ ହେଉଛି । ଆନନ୍ଦର କାରଣ, କଂଗ୍ରେସଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇଯିବାର ଯେଉଁ ଆଦାତ ତା’କୁ ମୁଁ ସହି ପାରିଛି, ଏବଂ ଏକୁଟିଆ ମୋ ବାଟରେ ଯିବାକୁ ଭଗବାନ୍ ମୋତେ ଶକ୍ତି ଦେଇଛନ୍ତି । ଦୁଃଖର କାରଣ, ମୋ କଥା ନିର୍ବାସିତ ହୋଇଯାଇଛି । ଏତେ ବର୍ଷକାଳ ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ମୋ କଥାରେ ମନାଇ ରଖିବାର ମହାନ୍ ସୁଯୋଗ ମୋତେ ମିଳିଥିଲା, ସେମାନଙ୍କୁ ମନାଇ ରଖିବାର ଶକ୍ତି ମୁଁ ହରାଇଛି ।’

ଜୁନ୍ ୨୯ ତାରିଖରେ ବଡ଼ଲଟ ପୁଣି ଆଉଥରେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବା ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଡକାଇଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ପ୍ରତ୍ନାବ ଖବର ହେବାର ନୁହେଁ ବୋଲି ଲର୍ଡ଼ ଲିନ୍ଲିଥଗୋ ବୁଝିଥିଲେ । ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ଦେଲେ ଯେ, ଭାରତର ଶାସନରେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ଅଧିକତର କ୍ଷମତା ଦେବାକୁ ବିଟେନ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛି ।

ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଡ଼ରଲିବା ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ଜୁଲାଇ ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହରେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ବସିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଆଦୌ ପାସଙ୍ଗରେ ପକାଇଲେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ ଅତି ଚତୁରଭାବରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତର ବିରୋଧ କଲେ । ମହାତ୍ମାଙ୍କ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ଅନୁଚର ସର୍ଦ୍ଦାର ବଲ୍ଲଭଭାଇ ପଟେଲଙ୍କୁ, ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ ନିଜର

ପକ୍ଷକୁ ଟାଣି ନେଇପାରିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସମର୍ଥକ ହୋଇ ରହିଲେ କେବଳ ସୀମାନ୍ତ ଗାନ୍ଧୀ, ଗଫର ଖାଁ ।

ଗାନ୍ଧୀ କାର୍ଯ୍ୟକାଶ କମିଟିର କାର୍ଯ୍ୟବିବରଣୀର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସାର 'ହରିଜନ'ରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ : ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ ମନେ କରନ୍ତି, ଅହିଂସା ବିଷୟରେ ଗୁଡ଼ାଏ ଭାବ ହେବା ଯୋଗୁଁ ତାହା ମୋତେ ଭୁତପରି ମାଡ଼ି ବସିଛି । ରାଜାଜୀ ତ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନେ କରୁଛନ୍ତି ଯେ, ଅହିଂସା-ଆବଶ୍ୟକ ହେବା ଯୋଗୁଁ ମୋର ପୁରୋଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପରଲ ମାଡ଼ିଯାଇଛି । ତାଙ୍କର ସେଇଆ ହୋଇଛି ବୋଲି କହିବା ନିରର୍ଥକ ହେଲେ ହେଁ ଅଧା କୌତୁକରେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସେଇଆ କହିଲି... । ଯାହାହେଉ, ମୋତେ ଦିବାଲୋକ ପରି ପରିସ୍କାର ଦିଶିଲା ଯେ, ମୋର ମତ ଯଦି ଅଗ୍ରାହ୍ୟ ହେଲା, ତେବେ ରାଜାଜୀ ଯାହା କହୁଛନ୍ତି ତାହା ଗ୍ରହଣ କରିବା ବ୍ୟଗତ ଅନ୍ୟ ପନ୍ଥା ନାହିଁ । ତେଣୁ ରାଜାଜୀ ଅତିଶୟ ଭୁଲ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଜାଣି ସୁଦ୍ଧା, ତାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ଆଗେଇ ଯିବାକୁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କଲି ।' ରାଜାଜୀ (ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ) ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବହୁସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠତା ପାଇଲେ ; ମାତ୍ର ପାଞ୍ଚଜଣ ଏ ପକ୍ଷ ବା ସେ ପକ୍ଷରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନ ଦେଇ ତୁମ୍ଭ ରହିଲେ ।

ସମର ଚାଲିଥିବା ବେଳେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାନ୍ତିବାଦକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ରହିବା ଯେ ଠିକ୍ ହେବ, ଏକଥା କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ଜାଣୁଥିଲେ, ଗାନ୍ଧୀ ରହିଥିଲେ ରାଜାଜୀଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ସମ୍ମୁଖେ ମାରି ଦେଇପାରିଥାନ୍ତେ । ସମ୍ଭବତଃ, ଗାନ୍ଧୀ ଟାଣି ଧରି ରାଜାଜୀଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ରାଜାଜୀ ଆପଣା ଆଡ଼ୁ ନିଜ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ପ୍ରତ୍ୟାହାର କରି ନେଇଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ସେପରି କରିଥିଲେ, ଗାନ୍ଧୀ ହୁକୁମ ଜାରି କଲପରି ହୋଇଥାନ୍ତା । ସେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ଵାଧୀନତାର ଏତେ ଉପାସକ ଥିଲେ ଯେ, ଅନିଚ୍ଛାସତ୍ତ୍ଵେ କେହି ଅନ୍ୟ କଥାରେ ରାଜି ହେବାକୁ ବା ଅନ୍ୟର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ । ବରଂ କଂଗ୍ରେସରୁ ଅଲଗା ହୋଇଯିବା ପଛେ ଶ୍ରେୟ, କଂଗ୍ରେସର ନେତାମାନଙ୍କ ମର୍ଯ୍ୟାଦା କ୍ଷୁଣ୍ଠ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ବୋଲି ସେ ବିଚାରୁଥିଲେ ।

ଜୁଲାଇ ୭ ତାରିଖରେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଅସମ୍ଭବ ସତ୍ତ୍ଵେ, ରାଜାଜୀଙ୍କର ଯେଉଁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗୃହୀତ ହେଲା, ତହିଁରେ ଘୋଷିତ ହେଲା ଯେ, ଭାରତକୁ ଯଦି ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଵାଧୀନତା ଦିଆଯାଏ ଏବଂ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରରେ ଭାରତୀୟଙ୍କର

ଯଦି ପୂର୍ଣ୍ଣ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ରହେ ତେବେ, ‘ଦେଶର ପ୍ରଚରଣା ପାଇଁ କଂଗ୍ରେସ ସମସ୍ତ ଜିନ୍ଦା ଖଟାଇ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବ’ ; ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତ ମିତ୍ର ପକ୍ଷର ଗୋଟିଏ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ନାଜିଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧ ଚଳାଇବ ।

ଏତଦେବେଳେ ଗ୍ରେଟ୍ ବ୍ରିଟେନ୍ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ଥାନ୍ତି ଉଇନ୍ସଟନ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ । ସାହସର ସହୃଦ ଶୟର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବା ପାଇଁ ସେ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ଉତ୍ତେଜିତ କରୁଥାନ୍ତି । ବହୁ ବର୍ଷ ହେଲା, ଭାରତକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେବା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ ବହୁବାର ବିକୃତ ଦେଇ ଆସିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତୀୟ ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ରୋକି ଦେବାର ଶକ୍ତି ତାଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ିଥାଏ । ତାଙ୍କରି ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ, ଅଗଷ୍ଟ ଆଠ ତାରିଖ ଦିନ, କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରତ୍ନାବକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରି ଲିନ୍ଲିଥଗୋ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, ସେ ତାଙ୍କର ଏକ୍ସକ୍ୟୁଟିଭ୍ କାଉନ୍ସିଲରେ କେତେଜଣ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ସ୍ଥାନ ଦେବାକୁ ଏବଂ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧ-ପରାମର୍ଶଦାତା କମିଟି ଗଠନକରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛନ୍ତି । ଏହି ପରାମର୍ଶଦାତା କମିଟି ନିୟମିତ ଭାବରେ ବସି ଯୁଦ୍ଧପ୍ରସ୍ତୁତ ବିଷୟରେ ଭାରତ ସରକାରକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେବେ ବୋଲି ବଡ଼ଲଟ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଲର୍ଡ୍ ପେଥ୍‌କ୍ ଲରେନ୍ସ ୧୯୪୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭାରତ ପାଇଁ ସେହେଟାଣ୍ଡ ଅବ୍‌ଷ୍ଟେଟ୍ ନିୟୁକ୍ତ ହେଲେ । ସେ ଲିନ୍ଲିଥଗୋଙ୍କ ଏ ପ୍ରତ୍ନାବର ଭାବାର୍ଥ କରି କହିଥିଲେ, ‘ଭାରତ ସହୃଦ ସଂପର୍କ ଫଳରେ ବ୍ରିଟେନ୍ ଯେଉଁ ଦାୟିତ୍ୱ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲା ତା’କୁ ଗ୍ରହଣଦେବା ପାଇଁ ବ୍ରିଟେନ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ ।’ ନଭେମ୍ବର ୧୦, ୧୯୪୭ରେ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଏ ସଂପର୍କରେ ତାଙ୍କର ଇତିହାସ-ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବିକୃତରେ କହିଥିଲେ, ‘ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ହିସାବ ନିକାଶ କରିଦେବା ସକାଶ ମୁଁ ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସତ୍ତ୍ୱ ହୋଇନାହିଁ ।’ ଲିନ୍ଲିଥଗୋଙ୍କ ଘୋଷଣା ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍‌ଙ୍କ ଏହି ବିକୃତର ପୂର୍ବାଭାସ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଲିନ୍ଲିଥଗୋ ଆହୁରି କହିଥିଲେ, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱ, ଭାରତର ବହୁସଂଖ୍ୟକ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଗୋଷ୍ଠୀମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ନାହିଁ କରନ୍ତି, ସେଇଭଳି ଲୋକଙ୍କ ହାତରେ ଭାରତର ଶାସନ ସମର୍ପି ଦେଇ ନିଜ ଦାୟିତ୍ୱରୁ ନିଷ୍ପତ୍ତି ପାଇବାକୁ ମହାମହିମ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସରକାର ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସୁଗୁରୁ ଦିଆଗଲା ଯେ, ମୁସଲମାନଙ୍କ ବିନା ସମ୍ମତରେ ଭାରତର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ କଂଗ୍ରେସ ହାତରେ ସମର୍ପି ଦେବାକୁ ବ୍ରିଟେନ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହେଁ ।

ଏଇଠାରେ, ପ୍ରଥମ କରି, ଭାରତର ରାଜନୀତିକ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ମୁହଲମାନ ସଂପ୍ରଦାୟର ମରଜି ଉପରେ ବିଚ୍ଚେନ ରଖିଦେଲା ।

ଏଇ ଦୋଷଣାରେ ଅତିଶୟ ସ୍ବରୂପ ହୋଇ ଯେଉଁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କଲେ ତାହାର ସାରାଂଶ ଲଞ୍ଜ ପେଥିକ୍ ଲରେନ୍ସ୍ ନିମ୍ନଲିଖିତମତେ ଲେଖିଛନ୍ତି : କଂଗ୍ରେସର ବନ୍ଧୁଛୁପୁର୍ଣ୍ଣ ଓ ସ୍ବଦେଶବିରାଜତାପ୍ରସୂତ ସହ-ଯୋଗମୂଳକ ପ୍ରସ୍ତାବର ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାରୁ କଂଗ୍ରେସ ବିଚ୍ଛିନ୍ନସରକାରକୁ ଦୋଷ ଦେଲେ ଏବଂ ଭାରତର ବିକାଶର ଅନନ୍ତତମ୍ୟ ଅନ୍ତରାୟ ସ୍ବରୂପ ସଂଖ୍ୟା-ଲଘୁ ସଂପ୍ରଦାୟଙ୍କ ସମସ୍ୟାକୁ ଆଗରେ ରଖିବାରୁ ଅସନ୍ତୋଷ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍‌ଙ୍କୁ ସାବାୟ କହିବାର କଥା ଯେ, ତାଙ୍କର ଯୋଗୁଁ କଂଗ୍ରେସ ପୁଣି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପକ୍ଷକୁ ଆଡ଼ଜିଲା ।

ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ବଡ଼ଲଟ ଦେଇଥିବା ବିଜ୍ଞପ୍ତି ଫଳରେ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥା ଉତ୍ପନ୍ନ, ତା'କୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ୧୯୪୦, ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୫ ତାରିଖରେ, ବମ୍ବେଠାରେ ବସିଥିବା ନିଖିଲଭାରତ କଂଗ୍ରେସ କମିଟି ବୈଠକରେ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ଇଂଲଣ୍ଡ ପରସ୍ତ ହେଉ ବା ଲଂଡ଼ନ ହେଉ ବୋଲି ମୁଁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ଲଣ୍ଡନର ସେଣ୍ଟ ପଲ୍ କ୍ୟାଥେଡ୍ରାଲ୍ ବୋମା-ମାଡ଼ରେ ନଷ୍ଟ ହେବ, ଏହା ଚିନ୍ତା କଲ ବେଳେ ମୋ ମନରେ ଆସାତ ହେଉଛି..... । ମୁଁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଜାତିକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରେ ଓ ଜର୍ମନ୍ ଜାତିକୁ ଘୃଣା କରେ ବୋଲି ଯେ ମୋର ଏ ଭାବ ହେଉଛି ତାହା ନୁହେଁ । ଜାତି ହିସାବରେ ଜର୍ମନ୍‌ମାନେ ଇଂଲଣ୍ଡ ବା ଇତାଲୀୟ ଜାତିଠାରୁ କୌଣସି ଗୁଣରେ ନ୍ୟୁନ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରେ ନାହିଁ । ଆମେ ସମସ୍ତେ ବିରାଟ ମାନବଜାତିର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ; ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ ସମାନଭାବରେ ମାନବାୟ ଦୋଷଗୁଣ ରହିଛି । ମୁଁ ଜାତି ଜାତି ଭିତରେ, ବା ବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତି ଭିତରେ ଗୁଣଦୋଷ ଯୋଗୁଁ ବାଞ୍ଛବିଚ୍ଚର କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହେଁ । ଭାରତୀୟମାନେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଜାତିଠାରୁ ମହତ୍ତର ବୋଲି ମୁଁ ଦାବି କରି ନ ପାରେ..... । ମୋର ଯଦି ଜଗତର ସମସ୍ତ ମାନବ ସଂପ୍ରଦାୟ ପ୍ରତି ସମାନ ଭାବରେ ସଦ୍‌ଭାବ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ରହେ, ତେବେ ମୁଁ ଭାରତକୁ ଏକଜୁଟ୍ କରି ରଖିପାରବି ଏବଂ ଭାରତର ସ୍ବାଧୀନତା ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ରଖିପାରବି । ବିରାଟ ପୃଥିବୀର ଯେଉଁ କ୍ଷୁଦ୍ର, ଅଂଶ ଭାରତ ଆଖ୍ୟା ପାଇଛି ସେଇଥିରେ ବାସ କରୁଥିବା ଲୋକଙ୍କଠାରେ ମୋର ଶ୍ରଦ୍ଧା ସୀମିତ ହୋଇ ରହିଲେ ଏହା ସଂଭବ ନୁହେଁ ?

ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରବାକୁ ଅନୁମତି ମାଗିବାକୁ ଗାର୍ଲୀ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ । ସେ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଯାଇ ତାଙ୍କୁ କହିବି ଯେ, ଆମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆସି ଏଇ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପଡ଼ିଛୁ—ଆମେ ଆପଣଙ୍କୁ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ହଇରାଣରେ ପକାଇବାକୁ ଚାହୁଁନାହିଁ । ଯୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାରେ ଆପଣ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଛନ୍ତି, ସେଥିରେ କୌଣସି ଅନ୍ତରାୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଆମର ଇଚ୍ଛା ନୁହେଁ । ଆପଣ ଆପଣଙ୍କ ବାଟରେ ଚାଲନ୍ତୁ, ଆମେ ଆମ ବାଟରେ ଚାଲିବୁ.....’ । କଂଗ୍ରେସ ନିଜର ମତ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଉ । ‘ଲୋକେ ଯଦି ଆମ କଥା ମାନନ୍ତି, ତେବେ ଲୋକଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଯୁଦ୍ଧ-ଉଦ୍ୟମ ହେବ ନାହିଁ । ଅପରନ୍ତୁ, ଯଦି ଆପଣଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ନୈତିକ ଚାପ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଚାପ ନପଡ଼ି ଲୋକେ ଯୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମରେ ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସହଯୋଗ କରିବାର ଦେଖାଯାଏ, ତେବେ ଆମ ପକ୍ଷରୁ ଆପଣ ଉପରେ କୌଣସି କାରଣ ରହିବ ନାହିଁ । ରାଜା ମହାରାଜାଙ୍କଠାରୁ, ଜମିଦାରମାନଙ୍କଠାରୁ ଖାଲି ନୁହେଁ ଗ୍ରେଟ୍ ଆପଣ ଯଦି ସହଯୋଗ ପାନ୍ତି, ତେବେ ଆମର କିଛି କହିବାର ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଆମର ମତ ଲୋକଙ୍କ ଆଗେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବାର ସୁଯୋଗ ଆମକୁ ଦିଅନ୍ତୁ । ମୋର ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଯେବେ ଆପଣ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି..... ତେବେ ଆପଣଙ୍କ ମାନ ନିଶ୍ଚୟ ଆନ୍ତର ବଢ଼ିବ । ଆପଣ ଜୀବନ ମରଣର ସଂଘର୍ଷରେ ପଡ଼ିଥିବା ବେଳେ ଯଦି ଆପଣ ଆମକୁ ଏ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେଇ ପାରିବେ ତେବେ ଆପଣଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରମାଣ ମିଳିବ..... ।’

ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ପ୍ରତି ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଅନୁମାନ କରି ଗାର୍ଲୀ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ବାଢ଼ନ୍ତେ, ବଡ଼ଲଟ୍ ହୁଏତ ଉତ୍ତର ଦେବେ, “ତୁମେ ଜଣେ ଅଲୀକ-କଳ୍ପନାବଳାସୀ ।” ମୁଁ ଯେଉଁ ଆଶା ଧରି ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବାକୁ ବାହାରିଛି ତାହା ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ମୋ କଥା ରଖିଲେ ନାହିଁ ବୋଲି ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦେବି ନାହିଁ । ମୋ କଥା ରଖିବାକୁ ତାଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ ନାହିଁ ବୋଲି ଯଦି ସେ କହନ୍ତି, ମୁଁ ତୁମ୍ଭା ହୋଇ ଫେରିବି, କିନ୍ତୁ ମୋର ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ହରାଇବି ନାହିଁ ।’

ଭାଇସ୍ୱରାୟ ଗାର୍ଲୀଙ୍କୁ ମୁହଁ ଉପରେ ନାହିଁ କଲେ ଏବଂ ଏହି ନାସ୍ତିବାଣୀକୁ ଦୂର୍ଭାବୁତ କରିବାକୁ ସେଇ ମର୍ମରେ ଚିଠିଖଣ୍ଡେ ବି ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ପଠାଇ ଦେଲେ ।

ଭାଇସ୍ବୟଙ୍କଦ୍ବାରା ପ୍ରତ୍ୟାଶ୍ୟାତ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିବାଦ କରିବାକୁ ଏବଂ ଭାରତର ଅସହାୟତା ବିଶ୍ବରେ ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ସେ ଅନେନ କରିବାକୁ ବାହାରିଲେ । ମହାଦେବ ଦେଶାଇ ତାଙ୍କର ଶରୀରର ସେ ବେଳର ଅବସ୍ଥାରେ ଅନେନ ନ କରିବାକୁ ଅଳି କରିବାରେ ସେ ତାଙ୍କ କଥା ମାନ ଅନେନ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ସମୁଦ୍ର ଭାବେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କଲେ ନାହିଁ । କେବଳ ବିରୋଧର ପ୍ରତୀକ ସ୍ବରୂପ ସେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଲଘୁ ଧରଣର ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ସୁରୁ କଲେ । ଏହାଦ୍ବାରା ସରକାରଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ-ଉଦ୍ୟମରେ କୌଣସି ପ୍ରତ୍ୟବାୟ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି ତାଙ୍କର ମନେ ହୋଇଥିଲା । ଯୁଦ୍ଧ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରଚାରକୁ ନିଷେଧ କରି ହୋଇଥିବା ସରକାରୀ ହୁକୁମନାମାକୁ ଅମାନ୍ୟ କରିବା ସକାଶ ସେ ଜଣଜଣକୁ ବାଛି ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରାଇବାର ଯୋଜନା କଲେ । ପ୍ରଥମେ ବାଛିଲେ ବିନୋବା ବାଭେଙ୍କୁ । ବିନୋବା ଜଣେ ଧୀରସୁଭାବୀପନ୍ଥ ବିଦ୍ୟାବିଳାସୀ ଗାନ୍ଧୀବାଦୀ । ବିନୋବା ଯୁଦ୍ଧ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରଚାର କରି ଗିରଫ ହେଲେ ଏବଂ ବିରୁଦ୍ଧରେ ତିନିମାସ ଜେଲଦଣ୍ଡ ପାଇଲେ ।

ତା'ପରେ ଗାନ୍ଧୀ ନେହେରୁଙ୍କୁ ମନୋମାତ କଲେ । ସେ ଗିରଫ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ବିରୁଦ୍ଧ ହେଲା । ବିରୁଦ୍ଧପତି ତାଙ୍କୁ ଦେଲେ ଗୁରୁକର୍ଷ ।

ତା'ପରେ ପଟେଲ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେଲେ । ପଟେଲ ସରକାରଙ୍କୁ ନିଜ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଜଣାଇଦେଲେ । ବକ୍ସିତା ଦେବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କୁ ଗିରଫ କରାଗଲା ।

ଶ୍ରୀଷ୍ଟମାସ ପର୍ବ ଉପଲକ୍ଷେ ସରକାରପ୍ରତି ସଂପ୍ରୀତିର ପରିଚୟ ଦେଇ, ବ୍ରିଟିଶ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଆଇନ୍-ଅମାନ୍ୟକାରୀଙ୍କୁ ଗିରଫ କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ନ ରହି ଶ୍ରୀଷ୍ଟମାସ ଛୁଟି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ କରନ୍ତୁ ବୋଲି ବିରୁଦ୍ଧ, ଗାନ୍ଧୀ ୧୯୪୦, ଉପେନ୍ଦ୍ରର ୨୫ ତାରିଖରୁ ୧୯୪୧, ଜାନୁଆରୀ ୪ ତାରିଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ମକୁର୍ ରଖିଲେ । କିନ୍ତୁ ସରକାର ଯୁଦ୍ଧ ଭିତରେ କଂଗ୍ରେସ ସଭାପତି ମୌଲାନା ଅବୁଲ୍ କଲମ୍ ଆଜାଦଙ୍କୁ ଗିରଫ କଲେ ।

କିଛିଦିନ ପରେ ପ୍ରାଦେଶିକ ଓ ସ୍ଥାନୀୟ କଂଗ୍ରେସ କମିଟିମାନେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନାମତାଲିକା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମଞ୍ଜୁରୀ ପାଇଁ ପଠାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ମୋଟ ଉପରେ, ବ୍ୟକ୍ତିଗତ

ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରି ୨୩, ୨୨୩ ଜଣ ଗିରଫ ହେଲେ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ନେହେରୁଙ୍କ ନିଜ ପ୍ରଦେଶ, ଯୁକ୍ତ ପ୍ରଦେଶର ଲୋକ । ଗାନ୍ଧୀ ଜେଲ୍ ନ ଯାଇ ବାହାରେ ରହିବେ ବୋଲି କଂଗ୍ରେସକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇଥାନ୍ତି ।

ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ବର୍ଷେ କାଳ, ୧୯୪୧ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାକ୍ଷର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାଲୁ ରହିଲା । ଏହା ଫଳରେ ଦେଶରେ ବିଶେଷ କିଛି ଉଦ୍‌ଘୀପନା ହେଲା ନାହିଁ । ଜେଲ୍ ଯିବା ଲୋକଙ୍କୁ ଚଟା ଲାଗି ଯାଇଥାଏ ।

୧୯୪୧, ଉପେନ୍ଦ୍ର ମାସରେ, ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଜେଲ୍‌ରେ ଥିବା କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟିର ମେମ୍ବରମାନଙ୍କୁ ଖଲାସ କରିଦେଲେ । ଦ୍ଵିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଏତେବେଳକୁ ବଡ଼ ଭୟଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପହଞ୍ଚିଥାଏ ।

ଉପେନ୍ଦ୍ର ୨ତାରିଖରେ ଜାପାନ ପର୍ଲ୍ ହାରବର୍ ଉପରେ ବୋମା ବର୍ଷା କଲା । ତତ୍ପର ଦିନ ଜାପାନୀସେନା ସାଦାକ ଓ ଶ୍ୟାମ (ଆକି-କାଲିର ଥାଇଲଣ୍ଡ) ଦଖଲ କଲେ ଓ ବ୍ରିଟିଶଅଧିକୃତ ମାଲୟରେ ପଦାର୍ପଣ କଲେ । ୨୪ ଦଶା ପରେ ଜାପାନୀ ନୌବାହିନୀ ଇଂଲଣ୍ଡର ‘ରପଲ୍‌ସ୍’ ଓ ‘ପ୍ରିନସ୍ ଅବ୍ ଓଫ୍‌ଲସ୍’ ନାମକ ଦୁଇଟି ଯୁଦ୍ଧଜାହାଜକୁ ବୁଡ଼ାଇ ଦେଲା । ଏହା ଫଳରେ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ନୌଶକ୍ତି ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ।

ଯୁଦ୍ଧ ଭାରତର ନିକଟତର ହେଉଥାଏ । ଏ ଅବସ୍ଥାରେ, ଗାନ୍ଧୀବାଦୀ ଅହିଂସ ଅସହଯୋଗକାରୀ, ଓ ଭାରତରେ ଜାତୀୟ ସରକାର ସ୍ଥାପିତ ହେଲେ ଯୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟୋଗରେ ସହଯୋଗ କରିବାକୁ କଂଗ୍ରେସର ଯେଉଁ ଦଳ ସର୍ତ୍ତ ଦେଇଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପୁରୁଣା ମତାନ୍ତର ପୁଣି ଫୁଟି ବାହାରିଲା । ଏହା ଦେଖି ଗାନ୍ଧୀ ପୁଣି କଂଗ୍ରେସର ନେତୃତ୍ଵରୁ ଓହ୍ଲାଇଲେ ।

୧୯୪୧, ଉପେନ୍ଦ୍ର ମାସର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ହଙ୍ଗ୍‌କଙ୍ଗ୍ ଜାପାନର କବଳିତ ହେଲା । ୧୯୪୨, ଫେବୃଆରୀ ମାସରେ ସିଙ୍ଗାପୁରରେ ଥିବା ବ୍ରିଟେନ୍‌ର ବିରଟ ସାମରିକ ଘାଟୀ ଜାପାନୀଙ୍କ ପାଖେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କଲା । ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସରେ ଜାଭା, ସୁମାତ୍ରା ପ୍ରଭୃତି ଉତ୍ତରୀୟ ଅଧୀନରେ ଥିବା ପୂର୍ବ ଭାରତୀୟ ଦ୍ଵୀପସୂତ୍ତର ଅଧିକାଂଶ ଅଧିକାର କଲା । ମାର୍ଚ୍ଚ ୯ ତାରିଖରେ, ଟୋକିଓରୁ ଜାପାନ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଆଦେଶନାମାରେ ଘୋଷଣା କରାଗଲା ଯେ ଭାରତର ପ୍ରତିବେଶୀ ବର୍ମାର ରାଜଧାନୀ ରେଙ୍କୁନ୍‌କୁ ଜାପାନ ଅଧିକାର କରିଛି ।

ଉତ୍ତର-ଆଫ୍ରିକାରେ ନାଜି ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷ ରୋମେଲ୍ ପୂର୍ବରେ ଇଜିପ୍ଟ ଆଡ଼କୁ ମାଡ଼ି ଚାଲିଥାନ୍ତି । ପାଲେଷ୍ଟାଇନ୍‌ର ଆରବ୍‌ମାନେ ବନ୍ଦୁ-ଭାବରେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱାଗତ୍ କରୁଥିବା ଆୟୋଜନରେ ଥାନ୍ତି । ଯୁଦ୍ଧର ଗତି ନିଶ୍ଚୟ କରୁଥିବା ବିଶାଳସଂଖ୍ୟା ମନେ କରୁଥାନ୍ତି ପଶ୍ଚିମରୁ ଜର୍ମାନିମାନେ ଓ ପୂର୍ବରୁ ଜାପାନୀମାନେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ଭାରତରେ ମିଳିତ ହେବେ । ଯୁଦ୍ଧର ମିଳିତ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଚିନ୍ତା କରି, କାଲିଫୋର୍ନିଆରୁ କଲିକତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ଘୋର ନିରାଶ୍ୟରେ ରହିଥାନ୍ତି ।

ଯୁଦ୍ଧ ବିଷୟରେ ଭାରତୀୟ ଲୋକଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଦାସୀନ ଭାବ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର ଜନସାଧାରଣ ବିଚଳିତ ହେଉଥାନ୍ତି । ନିଜେ ଦିନେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଉପନିବେଶିତ ଥିବାରୁ, ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସମସ୍ତ ଧୂଆଁବାଣ ସନ୍ତେ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା ଭାରତର ଆଶା ଆକାଂକ୍ଷା ଉପଲବ୍ଧ କରିପାରୁଥାଏ । ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍ଟ୍ କର୍ଣ୍ଣେଲ୍ ଲୁଇ ଜନସନ୍ତଙ୍କୁ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଦୃଢ଼ ସ୍ୱରୂପ ଭାରତକୁ ପଠାଇଲେ । ଭାରତ ସାବିତ୍ରୀମ ରାଷ୍ଟ୍ର ନ ହୋଇଥିବାରୁ ଅନ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ର ଏଭଳି ଦୃଢ଼ ପଠାଇବା ପ୍ରଚଳିତ ପରମ୍ପରା ବହିର୍ଭୁତ କାର୍ଯ୍ୟ । ଆମେରିକା ଭାରତର ଉଦାସୀନତାରେ କେତେ ବିକ୍ରାନ୍ତ ଏହା ଏଭଳି ଦୃଢ଼ ପଠାଇବା ଦ୍ୱାରା ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ସରକାର ଉପଲବ୍ଧ କରିବେ ବୋଲି ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍ଟ୍‌ଙ୍କର ଭିତର ମତଲବ୍ ଥିବା ଅସଂଭବ ନୁହେଁ । ମିତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଯୁଦ୍ଧର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଘୋଷଣା କରି ‘ଆଟ୍ଲାଣ୍ଟିକ୍ ଚାର୍ଟର’ ନାମକ ଏକ ଘୋଷଣାପତ୍ର ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ତହିଁରେ ଥିଲା ଯେ ଯୁଦ୍ଧପରେ ମିତ୍ର ପକ୍ଷର ସବୁ ରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନତା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିବ । ଏ ଦିନୀ ଭାରତ ପ୍ରତି ପ୍ରୟତ୍ନ ନୁହେଁ ବୋଲି ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଘୋଷଣା କରିବାକୁ ବସିଲେ । ଏହା ନ କରିବାକୁ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର ରାଷ୍ଟ୍ରଦୂତ ଜର୍ଜ୍‌ଜ୍ ଉଇନଷ୍ଟେନ୍ ଲଣ୍ଡନରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଯେତେ ନିବର୍ତ୍ତାଇଲେ ହେଁ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ମାନିଲେ ନାହିଁ । ହାଇଡ୍ରୋ (ଆମେରିକା ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କ ସରକାରୀ ବାସଭବନ)ରେ ମୁହଁମୁହଁ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ଏବଂ ଆଟ୍ଲାଣ୍ଟିକ୍ ମହାସାଗରର ଏପାଖୁ ସେପାଖ ଟେଲିଫୋନ୍ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍ଟ୍ ଚର୍ଚ୍ଚିତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭାରତ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ, ଏବଂ ଭାରତୀୟ ଲୋକେ ଗ୍ରହଣ କଲଭଳି ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ଦେବା ଉଚିତ ବୋଲି

ତାଙ୍କଠାରେ ଦାବି କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍‌ଟ୍, ଭାରତ ବିଷୟରେ ମୁଣ୍ଡ ଦୁରାଇବା ଚର୍ଚ୍ଚା ଆଦୌ ପସନ୍ଦ କରି ନ ଥିଲେ ।

ଟ୍ୟାଙ୍କ୍ କାଲଗେକ୍ ସେତେବେଳେ ମିତ୍ରପକ୍ଷର ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ପୁରୁଷ ଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଭାରତକୁ ସ୍ୱାଧୀନତାପ୍ରାପ୍ତି ଦେବା ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ୍ ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍‌ଟ୍ ଓ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ ।

ବ୍ରିଟେନ୍‌ର ଯୁଦ୍ଧକାଳୀନ ମିଳିତ ସରକାରରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶ୍ରମିକଦଳ ଅଂଶିଦାର ଥିଲା । ବ୍ରିଟିଶ୍ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳରେ ଶ୍ରମିକଦଳର ଯେଉଁ ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ଥିଲେ ତାଙ୍କ ଭିତରୁ ଅନେକେ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ଦାବାର ସମର୍ଥକ ଥିଲେ । ଏମାନେ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳର ଅଧିବେଶନ ମାନଙ୍କରେ ନିଜର ମନୋଭାବ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ।

ରୁଷିଆରୁ ରୂପ ପାଇ, ସାର୍ ସ୍ଟାଫୋର୍ଡ୍ ହିପ୍‌ସ୍‌ଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ନୂଆ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇ ଭାରତକୁ ପଠାଇବା ପାଇଁ ଚର୍ଚ୍ଚା ରକ୍ତିହୀନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଓ ଡଚ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବହୁ ସମୃଦ୍ଧ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳ ହରାଇ ଥିଲେ ହେଁ, ଆଶାବାଦୀ ଓ ଅଦମ୍ୟାୟ ବ୍ରିଟିଶ୍ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଶେଷରେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟ କରିବାର ଆଶା ଟିକିଏ ମଉଳି ନ ଥାଏ । ରୁଷିଆ ଓ ଆମେରିକା ଏତେବେଳକୁ ଇଂଲଣ୍ଡର ସହଯୋଗୀ ହୋଇଥିବାରୁ ଏ ଆଶା ଦୃଢ଼ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥାଏ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ହିପ୍‌ସ୍ ଭାରତକୁ ଗଲବେଳେ ଚର୍ଚ୍ଚାଙ୍କ ମନ ଆଦୌ ଦବି ନ ଥାଏ କି ଯୁଦ୍ଧର ପରିଣତ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଆଶଂକା ନ ଥାଏ ।

ହିପ୍‌ସ୍ ଡେକା, ସରୁଆ, ନିଜର ଗୁଳିଚଳଣରେ ଅତି ସଫଳ, ନିରାପେକ୍ଷ ଲୋକ । ଶ୍ରମିକ ଦଳର ଜଣେ ଲର୍ଡ୍-ଉପାଧିପ୍ରାପ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ସେ ପୁତ୍ର, ଓ ବିଶ୍ୱାସୀ ଫେନିଆନ୍ ସମାଜବାଦୀ ଲେଖକଙ୍କର ସେ ପୁତୁର । ପିଲାଦିନେ ବଡ଼ ଲୋକଙ୍କ ପିଲାଙ୍କପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍କୁଲ କଲେଜରେ ସେ ପଢ଼ିଥିଲେ । ପରେ ସେ ପାରିମେଣ୍ଟର ବାମପନ୍ଥୀ ଶ୍ରମିକଦଳର ସଦସ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । କୌଣସି ପୂର୍ବ ସଂସ୍କାର ବା ଗତାନୁଗତିକ ଶକ୍ତି ବା ବିଶ୍ୱାସର ସେ ଦାୟ ନ ଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ବିଚକ୍ଷଣ ବାରିଷ୍ଟର । ଆଇନ୍ ବ୍ୟବସାୟରେ ପ୍ରଭୁତ ଧନ ଅର୍ଜନ କରି ତହିଁର ଅଧିକାଂଶ ସେ ରାଜନୀତିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଦାନ କରି ଦେଉଥିଲେ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହେବାରେ ସେ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଓକାଲତ ବ୍ୟବସାୟ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଓ ୧୯୩୯ ନଭେମ୍ବର ମାସରେ ପୃଥିବୀ ପରିଭ୍ରମଣରେ ବାହାରିପଡ଼ିଲେ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଲୋକେ କ'ଣ ବରୁଛନ୍ତି ଜାଣିବା ଥିଲା ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ସେ ଭାରତରେ ଅଠର ଦିନ କଟାଇ ଜିନା, ଲିନ୍‌ଲିଥିଗୋ, ରଖାନ୍ତନାଥ, ଆମ୍ବେଦକର, ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ଓ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଭେଟିଥିଲେ (ସେ ଥିଲେ ଜବାହରଲାଲଙ୍କ ସମବୟସ୍କ ଓ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କଠାରୁ ୨୦ ବର୍ଷ ସାନ ।) । ଝିପସ୍ ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ ବେମାର ହୋଇ ତାଙ୍କ କୃତ୍ତିଆର ଚଟାଣରେ ଶୋଇଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ‘ତୁମ ଇଂରେଜ-ହାଡ଼ ଓ ଗଣ୍ଠି ପ୍ରତି ଅନୁକମ୍ପାରେ’ ସେ ଝିପସ୍‌ଙ୍କୁ ବସିବାକୁ ଗୋଟିଏ ଟୁଲ ଯୋଗାଇ ଦେଇଥିଲେ ।

ସେ ଭାରତରୁ ଫେରି ଭାରତର ସାଂବିଧାନିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଚିଠା ପ୍ରସ୍ତୁତକରି ତାହା ବ୍ରିଟେନ୍‌ର ବୈଦେଶିକ ମନ୍ତ୍ରୀ ଲର୍ଡ଼ ହାଲିଫାକ୍ସଙ୍କୁ ଦେଖାଇଥିଲେ । ଲର୍ଡ଼ ହାଲିଫାକ୍ସ ପୂର୍ବତନ ଲର୍ଡ଼ ଆରଡ଼ଇନ୍ । ସେ ଏ ଚିଠାଟି ଦେଖି ପୁରୁଣା ସରକାରୀ ନଥିପତ୍ରର ସାମିଲ୍ କରିଦେଇଥିଲେ । ୧୯୪୨ ଶୀତଋତୁରେ ଏସିଆର ଦିଗ୍‌ବଳୟ ସଙ୍କଟର କଳାମେଘରେ ଅନ୍ଧାର ହୋଇଯିବାରେ ଭାରତର ଭବିଷ୍ୟତ ବିଷୟରେ ଝିପସ୍‌ଙ୍କ ଆଗ୍ରହ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଲା । ପୁଣି ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ତାଙ୍କ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବହୁ ପରିମାଣରେ ବଢ଼ିଯାଇଥାଏ । ହିଟଲର ରସିଆ ଆକ୍ରମଣ କଲାବେଳେ ଝିପସ୍ ମସ୍କୋରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ରାଷ୍ଟ୍ରଦୂତ ଥିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ ମନ୍ତ୍ରୀ-ମଣ୍ଡଳର ମୁଖ୍ୟପାନ କେତେକଙ୍କୁ ନେଇ ଯେଉଁ ଗ୍ରେଟିଆ ଯୁଦ୍ଧମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳ ଗଢ଼ାହୋଇଥିଲା ସେଥିରେ ଝିପସ୍ ଥିଲେ ଅନ୍ୟତମ ସଦସ୍ୟ । ଚର୍ଚ୍ଚିତ ପରେ ସେ ମିଳିତ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳର ମୁଖ୍ୟ ହୋଇପାରନ୍ତି ବୋଲି ପ୍ରାୟଶଃ କଳ୍ପନାଜଳ୍ପନା ହେଉଥିଲା ।

୧୯୪୨, ମାର୍ଚ୍ଚ ୨୨ ତାରିଖରେ ଝିପସ୍ ନ୍ୟୁଆଦିଲ୍ଲୀରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ ଓ ସେଇଦିନ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଅଫିସରମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ସେ କୁଇନ୍ ଇଙ୍ଗୋରିଆ ରୋଡ଼ର ୩ ନମ୍ବର କୋଠିରେ ରହୁଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ପାଇ ମୌଲାନା ଅବୁଲ କଲମ୍ ଆଜାଦ୍ ୨୫ ତାରିଖରେ ସେଇ କୋଠିରେ ଝିପସ୍‌ଙ୍କୁ ଭେଟିଲେ । ସେଇଠାରୁ ଆରମ୍ଭହେଲା ଘରଘାସୁ ପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା ।

ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ ଥିଲେ । ଝିପସ୍ ସୌଜନ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷାରେ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ତାରବାର୍ତ୍ତା ପଠାଇ ଦିଲ୍ଲୀ ଆସିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ୧୯୪୨, ଜୁନ୍‌ମାସରେ ମୁଁ ସେବାଗ୍ରାମରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କଲବେଳେ ସେ ଏଇ ଅନୁରୋଧ କଥା ଉତ୍ଥାପନ କରି ମୋତେ କହିଲେ, ‘ମୋର ଯିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ କେଜାଣି ଦେଶର କୌଣସି ମଙ୍ଗଳ ହୋଇପାରେ ବୋଲି ଆଶା ହେବାରୁ ମୁଁ ଗଲି ।’

ମାର୍ଚ୍ଚ ୭ ତାରିଖ, ଅପରାହ୍ନ ୨ଟା ୧୫ ମିନିଟ୍‌ରେ ଗାନ୍ଧୀ ୩ ନମ୍ବର କୁଇନ୍ ଉକ୍‌ଟୋରୀଆ ରୋଡ୍‌ରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ଏବଂ ୪ଟା ୨୫ ମିନିଟ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଝିପସ୍‌ଙ୍କ ପାଖେ ରହିଲେ । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପ୍ରକାଶିତ ରହିଥିବା ବିଚିତ୍ର ସରକାରଙ୍କ ଶାସନ ସଂସ୍କାର ପ୍ରସ୍ତାବାବଳୀ ସାର୍ ଷ୍ଟାଫୋର୍ଡ୍ ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ସେବାଗ୍ରାମରେ ମୋତେ କହିଲେ, ‘ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବାବଳୀକୁ ଟିକିଏ ଦେଖିବା ପରେ ମୁଁ ଝିପସ୍‌ଙ୍କୁ କହିଲି, “ପ୍ରସ୍ତାବ ଯଦି ଏତକ, ତେବେ ଆପଣ ଏତେ ପଥଶ୍ରମ କରି କାହିଁକି ଆସିଲେ ? ଭାରତକୁ ଦେବାକୁ ଆପଣଙ୍କ ପାଖେ ଯଦି ଆଉ ଅଧିକ କିଛି ନାହିଁ, ତେବେ ମୋର ପରାମର୍ଶ, ଆପଣ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଉତ୍ତାଜାହାଜରେ ଘରକୁ ବାହୁଡ଼ି ଯା’ନ୍ତୁ ।” ’

ଝିପସ୍ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ବିରୁଦ୍ଧକୁ ନେବି ।’

ଝିପସ୍ ଘରକୁ ବାହୁଡ଼ି ନ ଯାଇ ଭାରତୀୟ ନେତାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା ଚଳାଇଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କିନ୍ତୁ ସେବାଗ୍ରାମ ବାହୁଡ଼ିଗଲେ । ପ୍ରଥମଥରୁ ସେହି ଆଲୋଚନା ପରେ ସେ ଝିପସ୍‌ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚିଠିପତ୍ରରେ ବି ସଫଳ ରଖିନାହାନ୍ତି ।

ଆଲୋଚନା ଏପ୍ରିଲ୍ ୯ ତାରିଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲାଗିରହିଲା । ସେହି ଦିନ ରଞ୍ଜାନ୍ତ୍ର ଭାବେ କଂଗ୍ରେସ ଝିପସ୍-ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ । ପରେ, ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍, ଶିଖ୍‌ମାନେ, ହିନ୍ଦୁ ମହାସଭା, ହରିଜନମାନେ ଓ ନରମପନ୍ଥୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ । ଏହା କାହାର ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହେଲାନାହିଁ । ଝିପସ୍‌ଙ୍କ ଦୌତ୍ୟ ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା ।

ଏପ୍ରିଲ୍ ୧୨ ତାରିଖରେ ସାର୍ ଷ୍ଟାଫୋର୍ଡ୍ ସ୍ୱଦେଶକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ ।

କ୍ରିଷ୍ଟିନ୍ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ଡିପ୍ଟ୍ ଯେଉଁ ଘୋଷଣାପତ୍ରର ଚିଠା ଆଣିଥିଲେ ତହିଁରେ ପାଞ୍ଚଟି ଦଫା ଥିଲା ଏ ପ୍ରଥମ ଚାରି ଦଫା ଯୁଦ୍ଧପରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେବାର କଲ୍ୟାଣ କର ହୋଇଥିଲା; ପଞ୍ଚମ ଦଫାଟିରେ ଭାରତ ଯୁଦ୍ଧ-ଉଦ୍ୟମରେ ସହଯୋଗ କରିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । ପ୍ରଥମ ଚାରି ଦଫାରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା ଭାରତ ଯୁଦ୍ଧପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଔପନିବେଶିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇବ । ଡିପ୍ଟ୍ ପ୍ରେସ୍ କନଫରେନ୍ସରେ ବୁଝାଇ ଦେଇଥିଲେ ଯେ ଇଚ୍ଛା କଲେ ଭାରତ, କ୍ରିଷ୍ଟିନ୍ ରାଜ୍ୟଗୋଷ୍ଠୀରୁ ବାହାରି ବି ଯାଇପାରିବ ।

କଂଗ୍ରେସ ଓ ଗାନ୍ଧୀ ଏହା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ରାଜି ଥିଲେ ।

ଏହି ଦଫାମାନଙ୍କରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁସାରେ, ଯୁଦ୍ଧପରେ, ପୁରାପୁରା ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ଯେନି ଗୋଟିଏ ସଭା ଗଠିତ ହେବ; ସେଇ ସଭା ଭାରତର ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ କରିବେ । ଏହି ସଭାରେ କ୍ରିଷ୍ଟିନ୍ଭାରତର ପ୍ରତିନିଧି ରହିବେ ତିନିଭାଗରୁ ଭାଗେ; ଏମାନେ ନିର୍ବାଚିତ ହେବେ । କିନ୍ତୁ ଆହୁରି ତିନିଭାଗରୁ ଭାଗେ ପ୍ରତିନିଧି, ବ୍ରିଟିଶଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷଭାବେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଦେଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମନୋମତ ହୋଇ ଆସିବେ ।

ଏହା ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ଗ୍ରାହ୍ୟ ହେଲା ନାହିଁ । ସେମାନେ ସଂଦେହ କଲେ ନିରଞ୍ଜଣ ଶାସକ, ଦେଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ହାତ କରି ଇଂଲଣ୍ଡ ଭାରତ ଉପରେ ଆଧିପତ୍ୟ ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରିବ ।

ଆହୁରି ପୁଣି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା ଯେ ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ ହେବା ପରେ ଯଦି କୌଣସି ପ୍ରଦେଶ ଏ ସଂବିଧାନର ଅନୁମୋଦନ ନ କରେ ତେବେ ସେ ଭାରତୀୟ ମିଳିତରାଷ୍ଟ୍ରରୁ ଅଲଗା ରହିପାରେ । ଚିଠା ଘୋଷଣା ପତ୍ରରେ ଥିଲା, ‘ଅଲଗା ହୋଇଯିବା ପ୍ରଦେଶମାନେ ଯଦି ଚାହାନ୍ତି, ତେବେ ଏମାନେ ନୂଆ ସଂବିଧାନ ଗଢ଼ିପାରିବେ ଓ ଏ ସଂବିଧାନକୁ ବ୍ରିଟିନ୍ ସରକାର ସ୍ୱୀକାର କରିବେ । ଭାରତୀୟ ମିଳିତରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ଯେଉଁ ପାହୁଆ ମିଳିବ ଏମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ପାହୁଆ ଦେବାକୁ ବ୍ରିଟିନ୍ ସରକାର ରାଜି.....’

ଏପରି ହେଲେ ଗୋଟିକ ଜାଗାରେ ବହୁ ଭାରତର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ପାରନ୍ତା । ହିନ୍ଦୁ ଭାରତ, ମୁସଲିମ୍ ଭାରତ, ଦେଶୀୟରାଜ୍ୟଙ୍କ ଭାରତ, ହୁଏତ ଶିଖ ଭାରତ ଏହିପରି ବହୁ ଭାରତରେ ଭାରତ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଯା’ନ୍ତା । ଗାନ୍ଧୀ କିନ୍ତୁ କହି ଆସୁଥିଲେ ଯେ, ଭାରତକୁ ଭାଗ ଭାଗ କରିବା ମହାପାପ ।

ଯୁଦ୍ଧପରେ ଭାରତ ପାଇଁ ଯେଉଁ ଶାସନତାତ୍ତ୍ୱିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଡିପ୍ଟ୍-

ପ୍ରସାବରେ ଥିଲା ତାହା କଂଗ୍ରେସ ଓ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମୌଳିକ ମାନବ ବିରୋଧ କରୁଥିଲା । ତଥାପି ଯେ କଂଗ୍ରେସର ମୁଖପାତ୍ର ଆଜାଦ୍, ନେହେରୁ ଓ ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ ଏତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଫିପସ୍‌ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା ଚଳାଇ ଥିଲେ, ସେଥିରୁ ଜଣାପଡୁଛି ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିର ମୁକାବିଲା କରିବାକୁ ଯେନକେନ ପ୍ରକାରେଣ ଗୋଟାଏ ରାଜନୀତି କରିନେବାକୁ ସେମାନେ ବିଶେଷ ବ୍ୟାକୁଳ ଥିଲେ ।

ଚିଠା ଘୋଷଣା ପସର ମଞ୍ଚରେ ଦିପାରେ ଯୁଦ୍ଧକାଳୀନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବୋଲି ଯେଉଁ ଯୋଜନା ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରେ ଥିଲା, “ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଯୁଦ୍ଧକାଳରେ ଭାରତର ପ୍ରତିରକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦାୟିତ୍ଵ ହାତରେ ରଖିବେ । ସାମୁହିକ ଯୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମରେ ଭାରତ ଅଂଶିଦାର ହେବାକୁ ହେଲେ ଏହା ଅବଶ୍ୟକ” । ତଥାପି ଭାରତର ଜନନାୟକମାନଙ୍କୁ ଏ ଉଦ୍ୟମରେ ସହଯୋଗ କରିବା ନିମନ୍ତେ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରାଯିବ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯୋଗ ଦେବାର ପକ୍ଷପାତୀ ନ ଥିଲେ, ତେଣୁ ଏ ଦିପା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଗ୍ରହଣୀୟ ନ ହେବାର କଥା । ଅପରପକ୍ଷେ କଂଗ୍ରେସ ଯୁଦ୍ଧ-ଉଦ୍ୟମରେ ସହଯୋଗ କରିବାକୁ ଅନିଚ୍ଛୁକ ନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ମଞ୍ଚରେ ଏଥିପାଇଁ ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା ତାହା ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଓ କଟକଣା-ପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି କଂଗ୍ରେସ ଅନୁଭବ କଲା । ଫିପସ୍‌ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନାର ଯେଉଁ ବିବରଣୀମାନ ମିଳୁଛି ସେଥିରୁ ଜଣାଯାଏ, ଯୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମରେ ଅଧିକ ସକ୍ରିୟ ଭାଗ ନେବାକୁ ଅଧିକ ଦାୟିତ୍ଵ ବହନ କରିବାକୁ ଆଜାଦ୍, ନେହେରୁ ଓ ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ ଅବଗ୍ରାନ୍ତ ଦାବି କରିଥିଲେ, ଅପରନ୍ତୁ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଭାରତୀୟଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମରେ ସହଯୋଗ ସଂକ୍ଷେପ ସୀମା ଭିତରେ ରଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା ହୋଇଥିଲା ।

ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଅଭିଯୋଗ ହେଲା ଯେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ-ବିରୋଧୀ ମନୋଭାବ ଯୋଗୁଁ ହିଁ ଫିପସ୍‌ଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ବିଫଳ ହେଲା । ଅପର ପକ୍ଷ ଦାବି କରିଥିଲେ ଯେ ଫିପସ୍ ଓ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍‌ଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ହିଁ ସମାଧାନ ଉଦ୍ୟମ ବିଫଳ ହେଲା । ନେହେରୁ କହିଥିଲେ, ‘ଗାନ୍ଧୀଜୀ ଦକ୍ଷିଣ ଗୁଲି ଯିବା ପରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆମେ ଆଦୌ ଆଲୋଚନା କରିନାହୁଁ; ଏପରି ସ୍ଥିତିରେ, ତାଙ୍କ ଗୁପ୍ତରେ ଫିପସ୍-ପ୍ରସ୍ତାବ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ହେଲା ବୋଲି ଅଭିଯୋଗ କରିବା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବ୍ୟବସ୍ଥିତ ।’ ଫିପସ୍ ପ୍ରସ୍ତାବ ସଂପର୍କରେ ହୋଇ-

ଥିବା ବିବାହର ଉଷ୍ଣ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଗୁଡ଼ିଯିବା ପରେ, ୧୯୪୭ ଖ୍ରୀ ପ୍ରକାଶିତ ‘ଭାରତର ଆବିଷ୍କାର’ ପୁସ୍ତକରେ ନେହେରୁ ତାଙ୍କର ଏହି ମନୋ-
ଭାବର ପୁନଃବୁଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି ।

୧୯୪୭ରେ ଗାନ୍ଧୀ ମୋତେ କହିଥିଲେ, ‘ସେମାନେ ଜିଦ୍ କରି କହୁଛନ୍ତି ଯେ ମୁଁ ଦିଲ୍ଲୀ ଗୁଡ଼ିବା ପରେ, ଡିପସ୍ କ୍ ସଙ୍ଗେ କଂଗ୍ରେସ ନେତା-ମାନେ କରିଥିବା ଆଲୋଚନାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲି । ଏକଥା ମିଛ ।’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ଇଂରେଜଲୋକେ ମୋତେ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଆପଣ ସେବାଗ୍ରାମରୁ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଟେଲିଫୋନ୍ କରି ଡିପସ୍-ପ୍ରସ୍ତାବ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାକୁ କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଜୋର ଦେଇ ଜବାବ୍ ଦେଲେ, ‘ଏ ସବୁ ମିଥ୍ୟାର ବାଗ୍-ଜାଲ । ଯଦି ଆମ ଟେଲିଫୋନ୍ କଥାବାର୍ତ୍ତାର ରେକର୍ଡ଼ କରି ରଖିଛନ୍ତି, ତାକୁ ବାହାର କରନ୍ତୁ ଦେଖି ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧବିରୋଧୀ ମନୋଭାବ ସଙ୍ଗେ ଡିପସ୍-ପ୍ରସ୍ତାବର ବିଫଳତାକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ସୂତ୍ରରେ ଯୋଡ଼ି ଭ୍ରମଧାରଣା କରିବା ଲୋକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସ୍ବାଭାବିକ । ଗାନ୍ଧୀ ଯେ ଡିପସ୍ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ତାହାର ଦୁଇଟି କାରଣ ଥିଲା : ତାଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧବିରୋଧୀ ମନୋଭାବ, ଏବଂ ଭାରତକୁ ଏକ ଶାସନାଧୀନରେ ରଖିବାର ଆକାଂକ୍ଷା । କଂଗ୍ରେସରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ସଂପୃକ୍ତ ଥାନ୍ତୁ ବା ନ ଥାନ୍ତୁ କଂଗ୍ରେସକୁ ନିଜ ମତରେ ମନାଇବାର ଶକ୍ତି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସବୁବେଳେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଥିଲା । ତେଣୁ କଂଗ୍ରେସ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ମାନି ଡିପସ୍ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ ବୋଲି ଧାରଣା କରିବା ଲୋକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସ୍ବାଭାବିକ । ଏହା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ମନେ ହେଲେ ହେଁ, ଏଭଳି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚିବା ବେଳେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମନୋବୁଦ୍ଧିକୁ ବିଚାର କରାଯାଇନାହିଁ । ଡିପସ୍ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ବହୁବାର, ଏବଂ ପରେ ଯେତେବେଳେ ଭାରତର ଭାଗ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ହେଲା ସେତେବେଳେ, କଂଗ୍ରେସ ଯାହା କରିବାକୁ ଗଲା ତାହା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଗ୍ରହଣୀୟ ନ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ, ଗାନ୍ଧୀ କଂଗ୍ରେସର ସ୍ବାଧୀନ ନିଷ୍ପତ୍ତିରେ ବାଧା ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ଏପରି କରିବା ଥିଲା ତାଙ୍କ ଅହିଂସାମତ୍ତ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ, ଖାଲି ହତ୍ୟା ନ କରିବା ବା ଆତ୍ମାତ ନ କରିବାଠାରୁ ଅହିଂସା ଥିଲା ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ । ଅନ୍ୟକୁ ଚିନ୍ତାରେ ସ୍ବାଧୀନତା ଦେବା ଥିଲା ତାଙ୍କ ଅହିଂସାର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ । ଯଦି ସେ ନିଜର ଅନୁଚରମାନଙ୍କ ଉପରେ

ହାକମି କରିବାକୁ ବସିଥାନ୍ତେ ତେବେ ସେ ହୋଇଥାନ୍ତେ ଉଗ୍ର ଏକଛନ୍ଦ-
ଶାସକ । ସେ ଜାଣିଥିଲେ, ବହୁ କଂଗ୍ରେସ ନେତାଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ-ଉଦ୍ୟମରେ
ସହଯୋଗ କରିବାକୁ ମତ । ସେଥିରେ ବାଧା ଦେବାକୁ ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା
ନ ଥିଲା ।

ଭବିଷ୍ୟତରେ ଦିନେ ନା ଦିନେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଓ ଆମେରିକାନ୍ଙ୍କ
ଚରମରୁ-ଫିପସ୍ ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପରେ ହୋଇଥିବା ଆଲୋଚନାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିବରଣୀ
ପ୍ରକାଶ ପାଇବ (ଆଲୋଚନାର ଗୋଟିଏ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଆମେରିକାର ଲୁଇ
ଜନ୍ସନ୍ ଉଭୟ ପକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟସ୍ଥି କରିଥିଲେ) । ଏ ସ୍ୱପନରେ କେତେକ
କୌତୂହଲୋଦ୍ଧୀପକ କାଗଜାତ୍ ଇତିମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ସାରିଲଣି ।

ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୦ ତାରିଖ ଦିନ ଫିପସ୍ ଶ୍ରବତ ଯାଉଛନ୍ତି ବୋଲି ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍
ଲଣ୍ଡନରେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ଠିକ୍ ସେହିଦିନ ରୁଜ୍ଭେଲ୍ଟ ଶ୍ରବତ
ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ଲମ୍ବା ଜଳତାରବାଣୀ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇ-
ଥିଲେ । ୧୭୮୩ ଓ ୧୭୮୯ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଆମେରିକା ଇତିହାସର ଘଟଣାର
ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ ଦେଇ ସ୍ପଷ୍ଟପତ୍ତ ସୂଚାଇଥିଲେ, ‘ପାଞ୍ଚ ଛ’ ବର୍ଷ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେବା
ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ ସରକାରର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଉ । ସ୍ପଷ୍ଟପତ୍ତ
କହିଥିଲେ, ‘ଏପରି କଲେ ହୁଏତ..... ଶ୍ରବତବାସୀଙ୍କ ମନରେ ଥିବା
ଭିକ୍ଷୁଭାବ ମାସୋର ହୋଇଯିବ ଏବଂ ସେମାନେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ପ୍ରତି
ଅଧିକ ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇଯିବେ..... ।’

ରୁଜ୍ଭେଲ୍ଟ୍ ଏହି ତାରବାଣୀରେ ଆହୁରି କହିଥିଲେ ଶ୍ରବତ
ବିଷୟରେ ‘ମୁଣ୍ଡ ଘୁରାଇବା ମୋ’ର କାମ ନୁହେଁ; ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ
କରିବା ପାଇଁ ଯାହା କହିଲି ମାନ୍ୟ । ଆପଣଙ୍କୁ ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ଦୋହାଇ ଏଥି-
ଯୋଗୁଁ ମୋତେ ଭୁଲ ବୁଝିବେ ନାହିଁ ।’

ରବର୍ଟ୍ ଇ ଶେରଉଡ୍ ତାଙ୍କ ଲିଖିତ ‘ରୁଜ୍ଭେଲ୍ଟ୍ ଓ ହସ୍ତକନ୍ଧ’
ପୃସ୍ତକରେ ଏ ତାରବାଣୀ ଉଦ୍ଧାର କରି ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଶ୍ରବତ ବିଷୟରେ ମୁଣ୍ଡ
ଘୁରାଇବା ମୋର କାମ ନୁହେଁ ବୋଲି ରୁଜ୍ଭେଲ୍ଟ୍ ଯାହା ଲେଖିଥିଲେ, ସମଗ୍ର
ତାରବାଣୀର ସେଇ ଟିକକ ସହିତ ମାନ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଏକମତ ହୋଇଥିଲେ
ବୋଲି ମନେ ହୁଏ... ।’ ଶେରଉଡ୍ ଆହୁରି ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଏ ଘଟଣାର ବହୁ
ଦିନ ପରେ ହସ୍ତକନ୍ଧ କହିଥିଲେ ଯେ, ଶ୍ରବତସ୍ତ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିବା
ସକାଶ ରୁଜ୍ଭେଲ୍ଟ୍ ଦେଇଥିବା ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଯେତେ ଖୋସର ସହିତ

ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ସମଗ୍ର ଯୁଦ୍ଧକାଳରେ ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍‌ଟ୍ ଦେଇଥିବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପରାମର୍ଶ ପାଇ ସେ ସେତେ ମୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ହସ୍ତକନ୍ଦ୍ୟ-ଙ୍କର ମନେ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍‌ଙ୍କର ଜଣେ ଅତି ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଓ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ସହକର୍ମୀ ମୋତେ କହିଛନ୍ତି, ‘ଭାରତ ଏକମାତ୍ର ବିଷୟ ଯାହା ବିଷୟରେ କି ଉଚ୍ଚନ୍‌ସ୍ଟୁନ୍ ଗଜେ ବି ଘୁଞ୍ଚିବାକୁ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ—ଏକଥା ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ-ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍‌ଟ୍ ବୋଧହୁଏ ଜାଣିଥିବେ ।’ ଗଜେ ନ କହି ଇଞ୍ଚେ କହିଥିଲେ କଥାଟି ଅଧିକ ଯଥାର୍ଥ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

୧୯୪୨, ଏପ୍ରିଲ ୧୨ ତାରିଖରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ମଫସଲ-ବାସଭବନ ଚେକରୁସ୍‌ଠାରେ ହ୍ୟାରି ହସ୍ତକନ୍ଦ୍ୟ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଅତିଥି ହୋଇଥିଲେ । ସେଇ ଦିନ ସେଇଠାରେ ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍‌ଟ୍‌ଙ୍କଠାରୁ ଗୋଟିଏ ସମୁଦ୍ର ତାରବାଣି ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପାଇଲେ । ଫିପ୍‌ସ୍‌ଙ୍କ ଆଲୋଚନା ଯେପରି ବିଫଳ ନ ହୁଏ ସେଥିପ୍ରତି ସବୁଥା ପ୍ରୟତ୍ନ କରିବାକୁ ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍‌ଟ୍ ଅନୁରୋଧ କରିଥାନ୍ତି । ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍‌ଟ୍ ଆହୁରି ଗୋଟିଏ ତାରବାଣି ମଧ୍ୟ ପଠାଇଥିଲେ । ସେଥିରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ :

ଆପଣ ଆପଣଙ୍କ ବାଣୀରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ଆମେରିକାର ଜନ-ସାଧାରଣ ଧରି ନେଇଛନ୍ତି ମୋଟାମୋଟି ଭାବରେ ଭାରତୀୟଙ୍କ ଦାବୀ ଆମେ ଗ୍ରହଣ ନ କରିବାରୁ ଫିପ୍‌ସ୍‌ଙ୍କ ସମାଧାନ-ଉଦ୍ୟମ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଛି । ଦୁଃଖର ସହିତ ମୁଁ ଜଣାଉଛି ଯେ ଏହା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ଆମେରିକାର ସାଧାରଣ ଜନମତ ଏହାର ଠିକ୍ ଓଲଟା । ଆମେରିକାରେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ କହୁଛନ୍ତି, ଭାରତୀୟମାନେ ସାମକେ ଓ ନୌଯୁଦ୍ଧ ସମ୍ପର୍କୀୟ ସମସ୍ତ ଯୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମର ପରିଚାଳନା ଭାର ବିଶାରଦ ସାମରିକ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ହାତରେ ରୁଡ଼ି ଦେବାକୁ ରାଜିଥିବା ସ୍ଥଳେ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାୟତ୍ତଶାସନ ଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ ହେବାରୁ ହିଁ ଫିପ୍‌ସ୍‌ଙ୍କ କଥାବାଣୀରେ ଅଚଳ ଅବସ୍ଥା ଉତ୍ପନ୍ନ । ଯୁଦ୍ଧପରେ ଭାରତର ଅନ୍ତର୍ଗତ ପ୍ରଦେଶମାନେ ଇଚ୍ଛାକଲେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରୁ ଅଲଗା ହୋଇଯିବାର ଅଧିକାର ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିବା ସ୍ଥଳେ, ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ଭାରତକୁ ସ୍ୱାୟତ୍ତ-ଶାସନର ସମକକ୍ଷ ଅଧିକାର ଦେବାକୁ କାହିଁକି ଅମଙ୍ଗ ହେଉଛନ୍ତି ତାହା ଆମେରିକାର ଲୋକେ ବୁଝିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ।

ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍‌ଟ୍ ଆହୁରି ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଖବର ପାଉଛି, ଗତ

ଗୁରୁବାର ରାତିରେ (ଏପ୍ରିଲ୍ ୯ ତାରିଖରେ) ରାଜନାମା ପ୍ରାୟ ହୋଇ ସାରିଥିଲା ।’

ହିପ୍ପସ୍ ଶ୍ରବଣପୁ ନେତାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ରାଜନାମା କରାଇବାକୁ ଆନ୍ତରିକ ଭାବେ ଚେଷ୍ଟା ଚଳାଇଥିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଦେଇଥିବା ଚିଠାକୁ ଶ୍ରବଣପୁମାନେ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାରେ ସେ ନଜପକ୍ଷରୁ ଗୋଟିଏ ନୂଆ ପ୍ରସ୍ତାବ କଂଗ୍ରେସକୁ ଦେଲେ । ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ହପ୍‌କିନ୍‌ସଙ୍କୁ କହିଲେ, ‘ଶ୍ରବଣପୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରାମର୍ଶ ନ କରି ହିପ୍ପସ୍ ଏ ନୂଆ ପ୍ରସ୍ତାବଟି ନେହେରୁଙ୍କୁ ଦେଇଥିଲେ’ ।

ଏହି ନୂଆ ପ୍ରସ୍ତାବଟି ଯୋଗୁଁ କଂଗ୍ରେସ ସଙ୍ଗେ ରାଜନାମା ସଂଭବ ହେଲାପରି ଲାଗୁଥିଲା । ହପ୍‌କିନ୍‌ସ ରୁଜଭେଲ୍‌ଟଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ, ‘ଏ ଭଳି ନୂଆ ପ୍ରସ୍ତାବ ହିପ୍ପସ୍ ଆପଣା ମନକୁ ଦେଇଦେବାରେ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ୍ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହେଲେ । ଶ୍ରବଣପୁ ନେତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ହିପ୍ପସ୍ ଗୁଡ଼ାଏ ଲଦାୟ ହେବା ତାଙ୍କୁ ସୁଖ ଲାଗୁ ନ ଥିଲା ।’ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ୍ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍‌ଙ୍କ ପାଖକୁ ତାର କଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ବିନା ଅନୁମତିରେ ଦେଇଥିବା ପ୍ରସ୍ତାବ ଫେରାଇଆଣି ନଜେ ଫେରି ଆସିବାକୁ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ହିପ୍ପସ୍‌ଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ ।

ଲୁଇ ଜନସନ୍ ଏ କଥା ରୁଜଭେଲ୍‌ଟଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ । ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍‌ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯାକ୍ଷାତ କରି କଥାବାତ୍ତା ପୁଣି ଚଳାଇବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିବା ସକାଶ ରୁଜଭେଲ୍‌ଟ୍ ହପ୍‌କିନ୍‌ସଙ୍କୁ ତାର କଲେ ।

ଶେରଉଡ୍ ଲେଖିଛନ୍ତି, ଖୁବ୍ ସଫଳ ଟିକିଏ ଉତ୍ତର ଭାବରେ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ନିଜର ଜବାବ୍ ହପ୍‌କିନ୍‌ସଙ୍କ ଜରିଆରେ ରୁଜଭେଲ୍‌ଟଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଲେ । ମୋଟାମୋଟି ସେ କହିଥିଲେ, କଂଗ୍ରେସର ସଚ୍ଚୋଟପଣିଆରେ ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ । ଶେରଉଡ୍ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ହପ୍‌କିନ୍‌ସଙ୍କୁ କହିଲେ, ସେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣ ନାଗରିକ ଜୀବନକୁ ଫେରିଗଲେ ଯଦି ଆମେରିକାର ଜନମତ ଶାନ୍ତ ହେବ ତେବେ ସେ ତାହା କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛନ୍ତି...’ ସେ ଯାହାହେଉ ଆଲୋଚନାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ହେବାର ଉପାୟ ନ ଥିଲା, କାରଣ ସେତେବେଳକୁ ହିପ୍ପସ୍ ଭାରତ ଗୁଡ଼ିଆରିଥିଲେ । ହପ୍‌କିନ୍‌ସ ଅନୁଭବ କଲେ, ‘ଭାରତ ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ଯହିଁରେ କି ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଓ ରୁଜଭେଲ୍‌ଟ୍ ଏକମତ ହେବା ସଂଭବ ନଥିଲା ।’

ଆପାତତଃ, ଗାନ୍ଧୀ ଓ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ମନର ମେଲ ହେବା ବି ସମ୍ଭବ ନ ଥିଲା ।

୧୯୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ, ‘ଗାନ୍ଧୀବାଦ ଓ ଗାନ୍ଧୀବାଦ ନାମରେ ଯାହା ଚାଲୁଛି ଅବଶେଷରେ ତା’ର ମୁକାବଲ କରିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ତାକୁ ସମୂଳେ ନିପାତ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।’ ଗାନ୍ଧୀବାଦ ଚାଲୁଥିଲା, ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା । ୧୯୩୫ ପରେ, ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଏବେ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଶାସନର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ କରୁଥାନ୍ତି । ଶ୍ରମିକଦଳର ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ-ବିରୋଧୀ ଫିର୍ସ୍ଟ ହେଲେ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ଙ୍କ ଶିକାର । ସେ ଥିଲେ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍-ସରକାରର ଦୁଇ ଏବଂ ଭାରତ ବିଷୟରେ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ଙ୍କ ମାତ୍ର ଥିଲା, ‘ଆମେ ଆମର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ଚାହୁଁଛୁ’ । ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ମନେ କରୁଥିଲେ ଭାରତ ବିଚ୍ଚେନ୍‌ର ମୌରସୀ ସଂପତ୍ତି । ସ୍ୱାକୁ ଗୁଡ଼ିଦିଅ ବୋଲି ସେ ଫିର୍ସ୍ଟକୁ ଅଧିକାର ଦିଅନ୍ତେ କିପରି ? ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ପଦଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ଫିର୍ସ୍ଟଙ୍କ ଶ୍ରମିକଦଳ ବିଲ୍‌ଡର ଶାସନ ଗଦିକୁ ଆସିବାପରେ ଯାଇ ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଲା ।

ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଓ ଗାନ୍ଧୀ ଉଭୟେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରିବାକୁ ଜୀବନ ପଣ କରିଥିଲେ । ଏଇ ଦିଗରୁ ଦେଖିଲେ ଦୁହଁଙ୍କର ସାମ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଉତ୍କଳ ଶାସନ ଯେପରି ଶକ୍ତି ଏ ପଥରେ ଖୋଜିବ ହୋଇ-ଥାଏ, ସେହିପରି ବଡ଼ଲେକ୍‌ଙ୍କ ଜୀବନ ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ଅଭିନବେଶ ଥିଲା ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀୟ ଶକ୍ତି ରୂପେ ବିଚ୍ଚେନ୍‌ର ମହତ୍ତ୍ୱ ବଜାୟ ରଖିବା । ଶାନ୍ତିପରେ ପୃଥିବୀର ପୁନର୍ଗଠନ କି ରୀତିରେ କରାଯିବ ସେଥିପ୍ରତି ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ସେ ଆଦୌ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଉ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମନ ଯାଇ ବାନ୍ଧିହୋଇ ରହିଥିଲା ଅଜ୍ଞାତରେ । ସେ ଜୁନବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଦାୟାଦ, ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ସେଇ ଜୁନବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପୃଷ୍ଠାଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ବଜ୍ରଜାୟ ଆଡ଼ମ୍ବରକୁ ଓ ଉଚ୍ଚନୀର ଭେଦଭାବକୁ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ । ଲଏର୍ ଜର୍ଜ ବିଚ୍ଚେନ୍‌ର ଅଭିଜାତ ସପ୍ତଦାୟ, ସାମନ୍ତ ଓ ସୈନ୍ୟାଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କୁ ଦୃଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ; ପ୍ରଧାନ-ମନ୍ତ୍ରୀ ଥିଲାବେଳେ ସେ ଏମାନଙ୍କ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ହ୍ରାସ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଚାହୁଁଥିଲେ ଚରକାଳ ଏହି ଉଚ୍ଚଜାତି ଲୋକଙ୍କ ଗୌରବ ବଜାୟ ରଖିବାକୁ । ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସେ ଆକୃଷ୍ଟ ଥିଲେ ବୋଲି

ନ କହି, ଯେଉଁ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଏମାନଙ୍କୁ ଗଢ଼ିଥିଲା ତାହାର ପ୍ରତି ଚର୍ଚ୍ଚା ଏକାନ୍ତ-ଆସକ୍ତ ହୋଇ ରହିଥିଲେ ବୋଲି କହିଲେ ଠିକ୍ ହେବ । ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ହିଁ ବ୍ରିଟେନର ଗୌରବର ବେଳ । ଏହି ଶତକହିଁ ବ୍ରିଟେନର ଶାନ୍ତି ଓ ସୁଖର ଶତକ । ନେପୋଲିଅନଙ୍କ ଫ୍ରାନ୍ସର ପତନ ହୋଇଥାଏ, କେଇଜରଙ୍କ ଜର୍ମାନୀର ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ହୋଇ ନ ଥାଏ—ଯୁଦ୍ଧ ମଝିରେ ଶହେ ବର୍ଷ, ମହାରାଣୀ ଭିକ୍ଟୋରିଆଙ୍କ ଅମଳରେ ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଭିବୃଦ୍ଧି । ଅନ୍ତତର ଏଇ ମହତ୍ତ୍ୱ ହିଁ ଥିଲା ଚର୍ଚ୍ଚିଲଙ୍କ ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା । ଦେଶର ମହତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରତୀକ ଥିଲେ, ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ, ଦେଶର ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀର ଲୋକେ । ପାଲିମେଣ୍ଟର ଗଣତନ୍ତ୍ର ଥିଲା ସେହି ମହତ୍ତ୍ୱର ପରିରୂପକ, ଓ ଭାରତ ଥିଲା ସେଇ ମହତ୍ତ୍ୱର ମଥାମଣି ।

ବ୍ରିଟେନର ଏହି ପୂର୍ବ ସମୃଦ୍ଧି ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଦ୍ୱିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଲଢ଼ୁଥିଲେ । ଅର୍ଦ୍ଧ-ଉଲଗ୍ନ ଫଙ୍କରକୁ ବ୍ରିଟେନର ରାଜ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ ହରଣ କରିବାକୁ ସେ ଦିଅନ୍ତେ କିପରି ? ଚର୍ଚ୍ଚିଲଙ୍କ କଥା ଯଦି କାଏମ୍ ରହିଥାନ୍ତା ତେବେ ଗାନ୍ଧୀ ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ପ୍ରାଧାଦର ପାବଳରେ ଉଠି ସନ୍ଧ୍ୟାସୂର୍ଯ୍ୟ ଦେବାକୁ ବା ସମାଧାନ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯିବାର ଅବସର ପାଇ ନ ଥାନ୍ତେ ।

୧୯୪୦ରେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ସଚିବ ହେଲାବନ୍ତୁ ୧୯୪୫ରେ ତାଙ୍କ ଦଳ ନିର୍ବାଚନରେ ହାରିବାଯାଏଁ ଚର୍ଚ୍ଚିଲଙ୍କର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଂଗେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ସଂଘର୍ଷ ଲାଗିଥିଲା । ଏ ସଂଘର୍ଷ ଲାଗିଥିଲା ବ୍ରିଟେନ୍ର ଅନ୍ତତ ଓ ଭାରତର ଭବିଷ୍ୟତ ମଧ୍ୟରେ ।

ଥରେ ଜଣେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ବ୍ୟଙ୍ଗଚିତ୍ରକର ଚର୍ଚ୍ଚିଲଙ୍କୁ କଟିବସ୍ତ୍ର ପିନ୍ଧାଇ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଠିଆ କରିଦେଲେ ଓ ତା'ର ପାଖ ପାନିଆଳିରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଠିଆ କରିଦେଲେ ଉଚ୍ଚ ଟୋପି, ଦରବାର କୋଟ୍ ଓ ଗାରଗାରକା ପେଣ୍ଟଲୁନ୍ ପିନ୍ଧାଇ ; ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମୁହଁରେ ଥାଏ ଗୋଟାଏ ଲମ୍ବା ଚିରୁଟ ଓ ହାତରେ ଥାଏ ଚମଡ଼ାବ୍ୟାଗ୍ର । ପୋଷାକପନ୍ଥର ବାହ୍ୟ ପାର୍ଥକ୍ୟ ତଳେ ଦୁହେଁଙ୍କ ପ୍ରକୃତିରେ କେତେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ତାହା ଏହି ଚିତ୍ର ଦୁଇଟିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଥାଏ ।

ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଥିଲେ ବାଇରନ୍‌ଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନେପୋଲିଅନ୍‌ଙ୍କ ପରି । ରାଜନୀତିକ କ୍ଷମତାରେ ସେ ପାଉଥିଲେ କବିତାର ରସାସ୍ବାଦ । ଶାନ୍ତିପ୍ରିୟ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରାଜନୀତିକ କ୍ଷମତା ଥିଲା ଅଭିଶାପ ପରି ଶାନ୍ତିପ୍ରଦ ।

ବ୍ରହ୍ମ ଅଭିଜାତବର୍ଣ୍ଣୀୟ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଓ ବାଦାମିରଂଗ, ଶ୍ରେଷ୍ଠଜାତିରେ ଜନ୍ମ
ଗାନ୍ଧୀ ଉଭୟେ ଥିଲେ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ; କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ରକ୍ଷଣଶୀଳତାରେ
ପରଂପରା ପ୍ରତି ଅନ୍ଧାନୁଗତ୍ୟ ନ ଥିଲା । ବୟସ ବୃଦ୍ଧି ସଂଗେ ସଂଗେ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍
ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ହେଲେ ; ଗାନ୍ଧୀ ହେଲେ ବିପ୍ଳବୀ । ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍
ସାମାଜିକ ପରଂପରାକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରୁଥିଲେ ; ଗାନ୍ଧୀ ସମାଜର କଟକଣା
ଭାଙ୍ଗିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ସବୁଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ସଂଗେ ମିଶୁଥିଲେ,
କିନ୍ତୁ ନିଜ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ସଂଗେ ଚଳୁଥିଲେ ; ଗାନ୍ଧୀ ଚଳୁଥିଲେ
ସମସ୍ତଙ୍କ ସଂଗେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମାତତମ ଜାତିର ଭାରତୀୟ ଥିଲା
ଭଗବାନଙ୍କ ସନ୍ତାନ, ହରିଜନ ; ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଉଚ୍ଚମାତ ନିର୍ବି-
ଶେଷରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାରତୀୟ ଥିଲେ ବ୍ରହ୍ମ-ସିଂହାସନର ପାଦପୀଠ ।
ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ଶତ୍ରୁକବଳରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଜୀବନ ଦେବାକୁ
ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ ; କିନ୍ତୁ ଭାରତକୁ ସ୍ୱାଧୀନ କରିବାକୁ ଯେଉଁମାନେ ଚାହୁଁଥିଲେ
ତାଙ୍କ ନାମ ପଡ଼ିଲେ ତାଙ୍କର ହାତ ଡେଉଁଥିଲା ।

ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ଏକ ସପ୍ନାହ

କେଡ଼େ ଦୁଃଖମୟ ଏ ଦେଶ ! ୧୯୪୨, ମେ ମାସରେ ଭାରତରେ
ପାଦ ଦେବା ପରେ ମୋ ମନରେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଏଇ ଧାରଣା ହୋଇଥିଲା ;
ମୁଁ ଯେଉଁ ଦୁଇମାସ କାଳ ଏଠାରେ କଟାଇଲି ତଦ୍ୱାରା ମୋ ମନର
ଏଇ ଭାବ ଆହୁରି ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ଭାରତୀୟ ଧନିକମାନଙ୍କ ମନରେ
ସୁଖ ନ ଥାଏ ; ଦରିଦ୍ରର ତ ଦୁଃଖ ଥିବାର କଥା ; ଭାରତରେ ଥିବା
ଇଂରେଜ ଲୋକେ ବି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ନ ଥାନ୍ତି ।

ଭାରତୀୟ ଲୋକେ କେତେ ଦରିଦ୍ର ଜାଣିବା ସକାଶ, ମଣିଷକୁ ଭାରତରେ ସାମାନ୍ୟ ଦିନ କେତେଟାରୁ ଅଧିକ ରହିବା ଦରକାର ପଡ଼ି ନ ଥିଲା । ଡକ୍ଟର ଆମ୍ବେଦକରଙ୍କ ସଂଗେ ମୁଁ ବମ୍ବେରେ ବସି କେତୋଟି ଦେଖିଥିଲି । ଏଇଥିରେ ଲକ୍ଷାଧିକ ଲୋକ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଆମେରିକା ଓ କେତେକ ଇଂରାଜୀୟ ଦେଶର କୃଷକମାନେ ଏଭଳି ଅସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକର ଝୁପୁଡ଼ିରେ ଗୋରୁଗାଈ ରହିଲେ ବେମାର ହେବାରୁ ତାଙ୍କର ପଇସା କୁଡ଼ିଏ ବୋଲି ବଢ଼ି, ଗୋରୁଗାଈକୁ ବି ଏଥିରେ ରଖିବାକୁ ସଜ ହେବେ ନାହିଁ । ଗାଁମାନଙ୍କରେ କୃଷକମାନଙ୍କ ଅର୍ଦ୍ଧ-ଉଲଗ୍ନ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ମୋର ମନେ ହେଲା, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପୋଷାକ ପୂଜା ତୁଳନାରେ ତେର ଭଲ ଓ ବେଶି । ଭାରତର ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ଲୋକ, ଅଧିକ ବୋଇଲେ ଖୁବ୍ ଅଧିକ, ସବୁବେଳେ ଭୋଗରେ ଥାନ୍ତି—ସବୁବେଳେ ବୋଇଲେ ଆନ୍ଧରିକ ଅର୍ଥରେ ସବୁବେଳେ ।

ଇଂରେଜ ସରକାର ୧୯୩୧ର ଯେଉଁ ଜନଗଣନା ରିପୋର୍ଟ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ସେଥିରେ ଅଛି, ‘ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଆୟ, ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ୨୭.୫୭ ବର୍ଷ ଓ ପୁରୁଷଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ୨୭.୯୧ ବର୍ଷ’ । ସାଧାରଣତଃ ଭାରତରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଲୋକ, ମାତ୍ର ୨୭ ବର୍ଷ ବଞ୍ଚିବ ବୋଲି ଆଶା କରିପାରେ ।

ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ବାହାର କରାଯାଇଥିବା ହିସାବରୁ ଜାଣିଲି, ପ୍ରତିବର୍ଷ ୨ କୋଟି ୫୦ ଲକ୍ଷ ଭାରତୀୟ ମେଲେରିଆ ଜ୍ୱରରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ; ପୂର୍ବ ଭିତରୁ ଅଳ୍ପ କେତେଜଣଙ୍କର ମାତ୍ର କୁଇନାଇନ୍-ଟିକିଏ କରିବାକୁ ସଫଳ ଥାଏ । ପ୍ରତିବର୍ଷ ପ୍ରାୟ ୧୦ ଲକ୍ଷ ଭାରତୀୟ କ୍ଷୟକ୍ଷୟ ରୋଗରେ ପ୍ରାଣ ହରାନ୍ତି ।

ଜଳବାୟୁ ଏହାର କାରଣ ବୋଲି କେତେକାଂଶରେ ମାତ୍ର କୁହା-ଯାଇ ଶାରେ । ଭାରତରେ ବାସ କରୁଥିବା ଇଂରେଜ ଲୋକଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଯେତେ ଲୋକ ମରନ୍ତି, ସେଇ ପାଖରେ ବାସ କରୁଥିବା ସମସଂଖ୍ୟକ ଭାରତୀୟ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ତହିଁର ପାଞ୍ଚଗୁଣ ଲୋକ ମରିବାର ଦେଖିଲି ।

ରୋଗ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ପ୍ରତିବର୍ଷ ୫୦ ଲକ୍ଷ କରି ବଢ଼ୁଥାଏ । ଏଇ ଥାଏ ଭାରତର ସର୍ବପ୍ରଧାନ ସମସ୍ୟା । ୧୯୨୧ରେ

ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ଥିଲା ୩୮ କୋଟି ୪୦ ଲକ୍ଷ ; ୧୯୩୧ରେ ହେଲା ୩୩ କୋଟି ୮୦ ଲକ୍ଷ ; ୧୯୪୧ରେ ହୋଇଛି ୩୮ କୋଟି ୮୦ ଲକ୍ଷ । ଏ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଗୃହ ଜମିର ପରିମାଣ ଯେତିକି ଥିଲା ପ୍ରାୟ ସେତିକି ଅଛି, ଓ ଯନ୍ତ୍ରଣିଳୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ଅଭିବୃଦ୍ଧି ହୋଇନାହିଁ । ଦେଶ ଯେତିକି ଦରିଦ୍ର ଜନ୍ମର ହାର ସେତିକି ବଢ଼େ ; ପୁଣି ଜନ୍ମର ହାର ସେତିକି ବଢ଼ୁଥାଏ, ଦେଶ ସେତିକି ଅଧିକ ଦରିଦ୍ର ହେଉଥାଏ ।

ବ୍ରିଟିଶ୍ ଅମଳରେ ଭାରତର ଯେଉଁ ଉନ୍ନତି ହୋଇଛି, ବ୍ରିଟିଶ୍ ଜାତି ତା'ର ଉପରେ ଜୋରଦେଇ ପ୍ରଭୁର କରୁଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭାରତକୁ ଯେଉଁ କ୍ଷୟଶେଷ ଆହାନ୍ତ କରୁଥାଏ ତାହା ସେମାନେ ଅସ୍ୱୀକାର କରୁ ନ ଥାନ୍ତି । ସେମାନେ କହୁଥାନ୍ତି ଯେ, ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଭାଗ୍ୟବାଦୀ ବିଶ୍ୱାସ ଯୋଗୁଁ ଓ ମୁସଲମାନମାନେ ସବୁବେଳେ ପଛେଇ ରହୁଥିବାରୁ ଏପରି ହେଉଛି । ଭାରତୀୟମାନେ ସମସ୍ତ ଦୁଃଖଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ପାଇଁ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ଦୋଷ - ଥାନ୍ତି । କ୍ଷମେ ପରିସ୍ଥିତି ଏପରି ହେଉଥାଏ ଯେ, ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଭାରତରେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ରହି କାର୍ଯ୍ୟକରିବା କ୍ଷମେ କ୍ଷମେ କଷ୍ଟକର ହେଉଥାଏ ।

ଯେଉଁ ଇଂରେଜମାନେ ଶହେ ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ କାଳ ହେଲା ପିତୃ-ପିତାମହ କ୍ଷମରେ ଭାରତରେ ରୁକିର କରିବାକୁ ବୃତ୍ତି କରି ଧରିଥିଲେ, ସେମାନେ ବୁଝି ସାରିଥାନ୍ତି ଯେ ଭାରତରେ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଇଁ ଆଶା ନାହିଁ । ଭାରତ ସେମାନଙ୍କୁ ଚାହୁଁ ନ ଥାଏ ; ଏହା ଇଂରେଜ ଅଫିସରମାନେ ଜାଣୁଥାନ୍ତି ଓ ଜାଣି, ଦୁଃଖିତ ଥାନ୍ତି । ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ସେକ୍ରେଟାରି ସାର୍ ଜଲ୍‌ବର୍ଟ୍ ଲେଥ୍‌ବେର୍ଟ୍, ଓ ଜର୍ଜ୍‌ଲଟ ଲର୍ଡ୍ ଓପ୍‌ଲେଙ୍କର ସହକାରୀ ମେଜର୍ ଜେନେରାଲ୍ ମୋଲ୍‌ସ୍‌ୱର୍ଥ୍ ଭାରତୀୟ ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁର ନିଦାଘରେ ସାଇକଲ୍ ଚଢ଼ି ଅଫିସକୁ ଯା ଆସ କରୁଥାନ୍ତି । ଉତ୍ତମୁଙ୍କର ମଟରକାର ଥାଏ ଓ ଡ୍ରାଇଭର ଥାନ୍ତି । ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ନିଜ ସୁଖ ସକାଶ ପେଟ୍ଟୋଲ ନଷ୍ଟ କରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ସେମାନେ ଏହିପରି କରୁଥାନ୍ତି । ବ୍ରିଟିଶ୍ ଅଫିସରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକେ ଥିଲେ ଭଲ ଲୋକ । କିନ୍ତୁ ଏ ଭଲଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ନ ହୋଇ, ଖରାପ ହେଲେ ବି ନିଜ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ହେବାକୁ ଭାରତ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲା । ସେମାନଙ୍କୁ ଚାହୁଁ ନ ଥିବା ଭାରତକୁ ଶାସନ କରିବା ଇଂରେଜଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଆଉ ସୁଖକର ହେଉ

ନ ଥାଏ ; ଭାରତ ସେମାନଙ୍କୁ ଯେତେ ହତାଦର କରୁଥିଲା, ସେମାନେ ଭାରତ ପ୍ରତି ସେଇ ମାତ୍ରାରେ ବିରକ୍ତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅହିଂସ ଆନ୍ଦୋଳନ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ଚାଲିବା ଫଳରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର, ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଭବିଷ୍ୟତରେ ବିଶ୍ୱାସ ତୁଟି ଯାଇଥିଲା ।

ନୂଆଦିଲ୍ଲୀର ଜଣେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଛାତ୍ରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀମାନଙ୍କର ତାଙ୍କର ଅନୁରୂପ ମନୋଭାବ ବୋଲି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲି । ସେ କଟୁଭାଷୀରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ବିଦ୍ରୋହପୂର୍ଣ୍ଣ ବକ୍ତୃତା ଦେବାପରେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଲି, ‘ତୁମର ତ ଇଂରେଜଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଘୋର ବିଦ୍ରୋହ, ଆଜ୍ଞା କହିଲ ଦେଖି, ଜାପାନ ଭାରତକୁ ଆକ୍ରମଣ କରି ଅଧିକାର କରିବା କ’ଣ ତୁମର ଇଚ୍ଛା ?’

ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ନା, ଆମେ ଭାରତୀୟମାନେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଛୁ, ସେ ବ୍ରିଟିଶଙ୍କୁ ବଳ ଦିଅନ୍ତୁ ଯେ, ବ୍ରିଟିଶ୍ମାନେ ଯେଉଁ ମାଡ଼ ମୁଲେଇଛନ୍ତି ତାହା ଖାଇବାକୁ ଓ ଖାଇ ସଂଭଳିଯିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତୁ ।’

କେତେକ ଭାରତୀୟଙ୍କର ବ୍ରିଟିଶଙ୍କ ପ୍ରତି ବିଦ୍ରୋହ ଏତେ ଅଧିକ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ଯେ, ସେମାନେ ମନେ କରୁଥିଲେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଦ୍ୱାରାଯାଇ ଜାପାନ ଜିଣିଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ।

କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଙ୍କ ବ୍ୟଠାତ ଆଉ କୌଣସି ଭାରତୀୟ ଦଳ ବା ଶୋଷୀ ଯୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମରେ ସହଯୋଗ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଜୁନ୍, ୧୯୪୧ରେ ହିଟ୍ଲର ରସିଆକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିବା ପରେ, କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ମାନେ ବ୍ରିଟେନକୁ ସମର୍ଥନ କଲେ; ଫଳତଃ ଭାରତରେ ଥିବା ବ୍ରିଟିଶସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀମାନଙ୍କୁ ଏହି କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ ଯେବାକୁ ପଡ଼ିଲା, କିନ୍ତୁ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀଙ୍କ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ସହଯୋଗ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଅଧିସରମାନଙ୍କୁ ଅଶ୍ୱସ୍ତିକର ହେଉଥାଏ ।

ବମ୍ବେଠାରେ ଲକ୍ଷେ ଲୋକଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସଭାରେ ନେହେରୁ ବକ୍ତୃତା ଦେବା ବେଳେ ମୁଁ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲି । ଶୁଭ୍ର ପୋଷାକଧାରୀ ପିଙ୍ଗଳ-ମୁଖ ଜନତାର ମହାସମୂହ ଭିତରେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ମାନେ ଗୋଟିଏ ଦ୍ୱୀପ ପରି ରହି, ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ତାଙ୍କୁ ବିବ୍ରତ କରିବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ଶେଷରେ ସେମାନେ ଏକ ସ୍ୱରରେ ଚିତ୍କାର କଲେ, ‘ଏ ଲଢ଼େଇ ଜନତାର ଲଢ଼େଇ ।’

ନେହେରୁ ଚିତ୍କାର କରି ଜବାବ୍ ଦେଲେ, ‘ଏ ଲଢ଼େଇ ଯଦି

ଜନତାର ଲଢ଼େଇ ବୋଲି ବିରୁଦ୍ଧ, ତେବେ ଯାଅ, ଜନତାକୁ ପସର ।
ଏ ଜବାବ୍ ପାଇ ଓ ସଭାର ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରତିକୂଳ
ମନୋଭାବ ଦେଖି କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟମାନେ ତୁମା ହୋଇଗଲେ । ସେମାନେ
କୁହୁଥିଲେ ଯେ ଜବାହାରଲାଲ ଯଥାର୍ଥ କଥା କହିଛନ୍ତି ; ଜନତାର ଲଢ଼େଇ
ବୋଲି ଯେତେ ଚିତ୍କାର କଲେ କ'ଣ ହେଲା, ଜନତା କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଙ୍କ
ସପକ୍ଷରେ ନ ଥିଲେ, ସେମାନେ ଥିଲେ କଂଗ୍ରେସର ସମର୍ଥକ ; ବ୍ରିଟିଶ
ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ଏହା ବେଶ୍ ଜାଣିଥିଲେ ।

ଏଇ ସଭାରେ ନେହେରୁ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ନିଜେ ଅସ୍ପ-
ଧର ଜାପାନ ସଙ୍ଗେ ଲଢ଼ିବାକୁ ତିଆର ଅଛି ; କିନ୍ତୁ ଲଢ଼ିବି ଯେବେ
ସ୍ବାଧୀନ ଦେଶର ନାଗରିକ ହୋଇ ଲଢ଼ିବି ।’

ନିରକ୍ଷୁଣ ଶାସକ ଯେପରି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦମନନୀତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ରାଜ୍ୟ-
ଶାସନ କରିଥାଏ, ସେହିପରି ଭାରତକୁ ଦବେଇକରି ଶାସନ କରାଯାଇ
ପାରିଥାନ୍ତା, ଯଦି ଭାରତର ଆଦୌ ସ୍ବାଧୀନତା ନ ଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ସ୍ବାଧୀନ
ନୁହନ୍ତି ବୋଲି କହିବାର ଅଧିକାର ନେହେରୁଙ୍କୁ ମିଳିବାସ୍ଥଳେ ଭାରତର
ସ୍ବାଧୀନତା ଅବଶ୍ୟଂଭାବ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ, ଗାନ୍ଧୀ
ସବୁବେଳେ ଦାବି କରି ଆସୁଥିଲେ ଯେ, ଅନ୍ତତଃ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ମତ
ପ୍ରକାଶ କରିବାର ସ୍ବାଧୀନତା ମିଳୁ । ଏହାର ସୁଦୂରପ୍ରସାସ ପରିଣତ
ଲଣ୍ଡନସ୍ଥ କର୍ତ୍ତାମାନେ ଦେଖି ନ ପାରିଥିଲେ ହେଁ, ଭାରତରେ ଥିବା
ବ୍ରିଟିଶ ଶାସକମାନେ ବେଶ୍ ଦେଖି ପାରିଥିଲେ ।

ଭାଇସରୟଙ୍କ କାଉନ୍ସିଲର ଘରୋଇ ବିଭାଗ ସଦସ୍ୟ ସାର୍
ରେଜିନାଲ୍ଡ୍ ମ୍ୟାକ୍‌ସ୍‌ଫ୍ରେଲ୍‌ଙ୍କ କୋଠିରେ ରାସିଭୋଜନ ଖାଇଲାବେଳେ
ସେ ମୋତେ କହିଥିଲେ, ‘ଯୁଦ୍ଧ ସରିବାର ଦୁଇ ବର୍ଷ ପରକୁ ଆମେ ଆଉ
ଏଠାରେ ନ ଥିବୁ ।’ ସାର୍ ରେଜିନାଲ୍ଡ୍ ପୁଲିସ ବିଭାଗ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ
ନିରାପଣର ଦାୟିତ୍ବରେ ଥିଲେ । ଭାରତୀୟମାନେ ତାଙ୍କୁ ଘୃଣା କରୁଥିଲେ ।
ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ମନରେ କୌଣସି ମାୟା ନ ଥିଲା । ଚର୍ଚ୍ଚିତ ସିନା
ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସ୍ବପ୍ନରେ ବିଶ୍ୱେର ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ, ସାର୍ ରେଜିନାଲ୍ଡ୍ ଅଂଗେ
ଲିଭାଉଥିଲେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପାଇଁ ପ୍ରତିଦିନ ତାଙ୍କୁ କେତେ ଦାଣ୍ଡି ହେବାକୁ ପଡ଼ୁଛି ।

ଭାଇସ୍‌ରୟ ନିଜେ ମୋତେ କହିଥିଲେ, ‘ଆମେ ଭାରତରେ ଆଉ
ରହିବାକୁ ଚାହୁଁନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ କଂଗ୍ରେସ ଆମର ଏହା ମନର କଥା

ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରେ ନାହିଁ । ସେ ଯାହା ହେଉ, ଆମେ ଏଠାରେ ଆଉ ରହିବୁଁ ନାହିଁ । ଯିବାକୁ ଆମେ ସଜବାଜ ହେବା ଆରମ୍ଭ କଲୁଣି ।’

ଭରଞ୍ଜପୁରର ଓ ଘରୋଇ ସଦସ୍ୟଙ୍କର ମନର ଏକଥା ମୁଁ ଭରଞ୍ଜପୁରମାନଙ୍କ ଆଗେ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତେ ସେମାନେ ଏହା ବିଶ୍ୱାସ କଲେ ନାହିଁ । ସେମାନେ ତକ୍ତ ସମାଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ସେମାନେ କହିଲେ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ ଓ ନୂଆଦିଲ୍ଲୀ ଏବଂ ପ୍ରାଦେଶିକ ରାଜଧାନୀମାନଙ୍କରେ ଥିବା ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଗ୍ରେଟ ଗ୍ରେଟ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତାରେ ଅନ୍ତରାୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବେ, ଅଥବା ଦେଶକୁ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ବିକୃତ କରିଦେବେ ।

ନେହେରୁ କିନ୍ତୁ ମୋତେ କହିଥିଲେ, ‘ଗାନ୍ଧୀ ଆମ ପିଠିକୁ ସିଧା କରି ଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଆମ ମେରୁ ହାତରୁ ଟାଣ କରି ଦେଇଛନ୍ତି ।’

ପିଠି ଯଦି ସିଧା ରହିବ, ତେବେ ତା’ ଉପରେ ଚଢ଼ିବ କିମିତି ?

ସ୍ୱାଧୀନତା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେଉଥାଏ । କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଡ଼େ ଅନ୍ଧାର ହୋଇଥାଏ ଯେ, ତାକୁ ଭେଦି ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଦେଖିପାରିବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏ । ଭାରତରେ ଇତିହାସ ଏତେ ଦୀର୍ଘକାଳ ଅଚଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏ ଯେ, ନିକଟରେ ଏହା କେଡ଼େ ଦ୍ରୁତଗତିରେ ଆଗେଇ ଯିବ ତାହା କେହି ଅନୁମାନ କରି ପାରୁ ନ ଥାନ୍ତି । ପରିସ୍ଥିତି ଅଚଳ ହୋଇ ପଡ଼ିବାରୁ ଭରଞ୍ଜପୁରମାନେ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ଉଠୁଥାନ୍ତି ; ବ୍ୟର୍ଥତାର ହତାଶା-ଭାବ ଭରଞ୍ଜପୁର ମନକୁ ତକ୍ତ କରି ଦେଇଥାଏ ।

ବମ୍ବେରେ ମୁଁ ଜେ. ଆର୍. ଡି. ଟାଟାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲି । ସେ ଇସ୍ଲାମ, ରାସାୟନିକ ଦ୍ରବ୍ୟ, ଉତ୍ତାଜାହାଜ, ଲୁଗାକଳ, ହୋଟେଲ ପ୍ରଭୃତିର ବିରାଟ ଯୌଥକାରବାରର ମୁଖ୍ୟ ନାୟକ । ତାଙ୍କର ବାପା ଥିଲେ ପାର୍ସୀ ଓ ମା’ ପ୍ରାନ୍ୟଦେଶର ମହିଳା । ସେ ଇଂରେଜି ଓ ଫ୍ରେଞ୍ଚି ଭାଷା ଭଲଭାବେ କହିପାରନ୍ତି । ସେ ଜଣେ ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ଓ ସଂସ୍କୃତି-ସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି । ବିଦେଶୀମାନେ ତାଙ୍କ ଦେଶ ଶାସନ କରୁଥିବାରୁ ସେ ଦୁଃଖିତ ବୋଲି କହିଲେ । ତାଙ୍କ ଟେବୁଲରେ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଚିକ୍‌କଣ ଓ ଚକ୍‌ଚକ୍ କରୁଥିବା ଦୁଇ-ଇଞ୍ଚିଆ ଗୁଳା ଥିଲା ହୋଇଥାଏ । ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ମୋଟା ଲୁହାପତାର ଗାଡ଼ି (ଟ୍ୟାଙ୍କ)କୁ ଭେଦ କରିବା ପାଇଁ ଏ ଗୁଳା ସମର୍ଥ । ଟାଟାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଶିଳ୍ପଶାଳାରେ ଏହା ବୁଟିଶଙ୍କ

ପାଇଁ ତିଆର ହେଉଥାଏ । ଏହି ଗୁଳାମାନଙ୍କ ପାଖେ ଟାଟାଙ୍କର ଟେବୁଲ୍‌ରେ ଚିନାମାଟିରେ ତଳେଇ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଗୋଟିଏ ମୁର୍ତ୍ତି ଥାଏ ।

ଭାରତରେ ଗୁରୁଣୀ ପକାଇଥିବା ଜଣେ ଆମେରିକୀୟ ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷ କହିଲେ, ‘ବାଲଟିଏ ପାଣିରେ ଟୋପେ ତେଲ ଯେପରି ଅଲଗାହୋଇ ଉଠୁଥାଏ, ବ୍ରିଟିଶ୍‌ମାନେ ଭାରତରେ ସେହିପରି ଅଛନ୍ତି ।’

ଭାଇସ୍‌ରୟ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିଷୟରେ, ମୋ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା କଲବେଳେ କହିଥିଲେ, ‘ଏ ବିଷୟରେ ସତ୍ୟ କରନାହିଁ । ବୁଢ଼ାଟି ହେଉଛି ଭାରତରେ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ସମସ୍ୟା... ମୋପ୍ରତି ହିଁ କେବଳ ତାଙ୍କର ଟିକିଏ ସତ୍ତ୍ୱ ଅଛି... ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାରୁ ଫେରି ସେ ଯଦି କେବଳ ମହାତ୍ମା ବା ଧର୍ମଗୁରୁ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତେ ତେବେ ସେ ଭାରତର ମହତ୍ତ୍ୱ ବହୁ ଉଚ୍ଚକୁ ନେଇ ପାରିଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ସେ ରାଜନୀତିର ପ୍ରଲେଭନରେ ପଡ଼ିଗଲେ । ତାଙ୍କୁ ସାନ ବୋଲି ମନେ କରନାହିଁ । ଭାରତରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ବହୁତ ବେଶି ।’

ଭାଇସ୍‌ରୟ କହିଲେ, ଗାନ୍ଧୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୋଟାଏ କିଛି ପ୍ରକାର ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଅନ୍ତୋଳନର କଳ୍ପନା କରୁଛନ୍ତି । ଲର୍ଡ୍ ଲିନ୍‌ଲିଥ୍‌ଗୋ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଏ ପଦରେ ଛଅ ବର୍ଷ ରହିଲି । ଏହି ସଂସ୍ଥାଳି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଏଠାରେ ମୁଁ ଶିକ୍ଷା କରିଛି । ସକାଳୁ ସଫା ଗଡ଼ଗଲ୍ ଯାଏଁ ମୁଁ ଏଠାରେ ବସି ଚିଠିପଢ଼, ବିବୃତ ଓ ବ୍ରିବରଣୀ ପଢୁଥାଏ ଏବଂ ଯତ୍ନସ୍ୱରୂପ ସେ ସବୁର ବିଷୟବସ୍ତୁ ହଜମ କରୁଥାଏ । ମୁଁ ତରତରିଆ ହୋଇ କିଛି ଗୋଟାଏ କରି ବସିବି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଯଦି ସ୍ଥିରଭାବେ ବୁଝିବି ଯେ ଗାନ୍ଧୀ ଯୁଦ୍ଧ-ଉଦ୍ୟମରେ ବାଧା ଦେଉଛନ୍ତି, ତେବେ ତାଙ୍କୁ ଜବତ କରିବାକୁ ମୁଁ ବାଧ୍ୟ ହେବି ।’ ଏହା କହି ସେ ତାଙ୍କ ହାତ ଟେବୁଲ୍ ଉପରେ ଏତେ ଜୋରରେ ବାଡ଼େଇ ଦେଲେ ଯେ ଟେବୁଲ୍ ଉପରେ ଥିବା ଚାରିଟାଯାକ ଟେଲିଫୋନ୍ ଯନ୍ତ୍ର ଟିଣିଟିଣି ଶବ୍ଦ କଲ ।

ମୁଁ କହିଲି, ଗାନ୍ଧୀ ଯଦି ଜେଲରେ ମରିଯାନ୍ତି ତେବେ ବଡ଼ ଖରାପ ହେବ ।

ଭାଇସ୍‌ରୟ ଏକମତ ହୋଇ କହିଲେ, ‘ସେ କଥା ଜାଣୁଛି । ସେ ବୁଢ଼ା ହୋଇଗଲେଣି । ପୁଣି, ତୁମେ ତ ଜାଣ ସେ ବୁଢ଼ାକୁ ଜବରଦସ୍ତି ଖୋଇ ହେବନାହିଁ । ସେ କୁକୁର ପରି, ମନ ହେଲା ତ ପେଟକୁ ପୂରା ଖାଲି

କରି ଦେଇପାରିବେ...। ମୋର ଆଶା, ଏସବୁ କିଛି ପ୍ରୟୋଜନ ହେବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମୋ ମୁଣ୍ଡରେ ଗୁରୁ ଦାୟିତ୍ବ ରହିଛି । ବୁଢ଼ା ଯଦି ସୁଦ୍ଧା ଉଦ୍ୟମରେ ବାଧା ଦିଏ ତେବେ ମୁଁ ତାହା କରେଇ ଦେବି ନାହିଁ ।’

କଳ୍ପିତ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ବିଷୟରେ ମହମ୍ମାଜୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରାମର୍ଶ କରିବାକୁ ନେହେରୁ ସେବାଗ୍ରାମ ଯାଉଥାନ୍ତି । ମୋ ସଙ୍ଗେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସାକ୍ଷାତକାରର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରି ଦେବାକୁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲି । ତୁରନ୍ତ ମୁଁ ଶକ୍ତି ଏ ଟେଲିଗ୍ରାମ ପାଇଲି । ସେଥିରେ ଥାଏ : ‘ସ୍ବାଗତ, ମହାଦେବ ଦେଶାଇ’ ।

ଷୁଦ୍ର ଓ୍ବାର୍ଡ଼ା ସହରରେ ମୁଁ ରେଲଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇଲି । ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କର ଜଣେ ଲୋକକୁ ମୋତେ ଭେଟିବା ସକାଶ ସ୍ପେସନ୍‌କୁ ପଠାଇଥାନ୍ତି । କଂଗ୍ରେସ ଉପନର ଛୁତ ଉପରେ ରାତିରେ ଶୋଇଲି । ରାତି ତମାମ ନାରଙ୍ଗୀ-ଧଳା-ସବୁଜ କଂଗ୍ରେସ ପତାକା ପବନରେ ଫଡ଼ଫଡ଼ ହୋଇ ଗୁପ୍ତବାର୍ତ୍ତା ଚାଲିଆଡ଼େ ପଠାଉଥାଏ । ତହିଁ ଆରଦନ ବଡ଼ସକାଳୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦାନ୍ତ ଡାକ୍ରରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗୋଟିଏ ଟାଙ୍ଗାରେ ବସି ସେବାଗ୍ରାମ ବାହାରିଲି । (ଟାଙ୍ଗାରେ ଦୁଇଟି ଚକ, ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ା ଟାଣେ, ଯାନ୍ତ୍ରିମାନେ ଟାଙ୍ଗାବାଲା ପଛଆଡ଼େ ଘୋଡ଼ାକୁ ପିଠିକରି ବସନ୍ତି ।) ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦାନ୍ତ ବିଷୟରେ କିଛି ଡାକ୍ରରଙ୍କଠାରୁ ଆଦାୟ କରିବାକୁ ମୁଁ ଚେଷ୍ଟାକଲି । କିନ୍ତୁ ସେ ମୋତେ ଶୁଣାଇଲେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ରାଜନୀତି । ଧୂଳିରସ୍ତା ଯାଇ ଯେଉଁଠାରେ ଗାଁ ଭିତରେ ପଶିଛି ସେଇଠି ଟାଙ୍ଗା ରହିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଆସି ସେଇଠାରେ ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତି । ବ୍ରିଟିଶ୍ ଭର୍ତ୍ତୀରେ ସେ ମୋତେ ‘ମିଷ୍ଟର ଫିଶର୍’ ବୋଲି ସ୍ବବୋଧନ କଲେ ; ଆମେ ଦୁହେଁ କରମର୍ଦ୍ଦନ କଲୁଁ । ତା’ପରେ ସେ ଦାନ୍ତ ଚିକିତ୍ସକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସଂଭାଷଣ କରି ଆଶ୍ରମ ଆଡ଼କୁ ମୁହାଁଇଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଗୋଟିଏ ବେଞ୍ଚ ପାଖକୁ ଗଲି । ସେ ବେଞ୍ଚରେ ବସି ପଡ଼ିଲେ, ଏବଂ ବେଞ୍ଚରେ ହାତ ଥୋଇ ବସିବାକୁ ସୂଚାଇ କହିଲେ, ‘ବସନ୍ତୁ’ । ପ୍ରଥମରେ ଯାଇ ସେ ଯେପରି ବେଞ୍ଚରେ ବସି ପଡ଼ିଲେ, ବେଞ୍ଚରେ ହାତ ଥୋଇ ଯେପରି ମୋତେ ସଂକେତ ଦେଲେ, ସେଥିରୁ ମୁଁ ବୁଝିଲି, ସେ କହୁଛନ୍ତି, ‘ସେ ମୋର ଘର, ସଂକୋଚ ନ କରି ଆସ’ । ସାଂଗେ ସାଂଗେ ମୋର ନିଜ ଘର ବୋଲି ତାକୁ ବିଚାରି ସମସ୍ତ ସଂକୋଚ ଛାଡ଼ିଦେଲି ।

ପ୍ରତିଦିନ ମୋତେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଂଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବାକୁ ଦଣ୍ଡେ-
 ଲେଖାଏଁ ମିଳିଲା । ସ୍ୱା ବାବୁ ଖାଇଲା ବେଳେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବାର
 ସୁଯୋଗ ମିଳୁଥାଏ । ପୁଣି ପ୍ରତ୍ୟହ ଥରେ ବା ଦୁଇଥର ତାଙ୍କ ସଂଗେ
 ବୁଲିଯାଏ । ମେଲରେ ତାଙ୍କ ଶୋଇବାଖଟିଆରେ ବସି ସେ ଆମ୍ଭ-ରସ
 ଖାଇବା ବେଳେ ମୁଁ ଯାଇ ପହଞ୍ଚେ ପ୍ରାତଃଭ୍ରମଣ ପାଇଁ । ଚୁମତକୁ ଚୁମତ
 ଆମ୍ଭ ଦୋରୁଆ ଖାଇବା ଭିତରେ ସେ ଗୁରୁତର ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ
 କରିଦିଅନ୍ତି । ପ୍ରାତଃଭ୍ରମ ସରିବାପରେ ସେ କସ୍ତୁରବାଙ୍କ ହାତରୁ ଖଣ୍ଡିଏ
 ତଉଲିଆ ଓ ପାଣି ବୋତଲଟିଏ ନିଅନ୍ତି । ବୋତଲଟି ଲମ୍ବା, ଚାରିଗୁଣିଆ,
 ବେକ ସରୁଆ, ମୁହଁରେ କର୍କ ଦିଆ ହୋଇଥାଏ । ହାତ ଧୋଇ, ପୋଛୁ-
 ପୋଛୁ କରି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷେତ୍ର ଭିତରେ ବୁଲିବାକୁ ବାହାରନ୍ତି ।
 କସ୍ତୁରବାଙ୍କ ଗାଲ ପଶିଯାଇଥାଏ, ମୁହଁ ସଲଖ, ଦାନ୍ତପାଟି ସମତୁଲ । ସେ
 ଖୁବ୍ ମନୋଯୋଗ ଦେଇ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କଥାକୁ କାନ ଦେଇଥାନ୍ତି ବୋଲି ମନେ
 ହେଲା । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଯେଉଁ ହସ୍ତାକ ରହିଲି ତା'ଭିତରେ ଥରେ ବି ସେ
 ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ପଦେ କଥା କହିବାର ବା ସ୍ୱାମୀ ତାଙ୍କୁ ପଦେ କିଛି କହିବାର ମୁଁ
 ଶୁଣିନାହିଁ କି ଦେଖିନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀ ଖାଇଲା ବେଳେ ଓ ପ୍ରାର୍ଥନାସଭାରେ ବସି
 ଥିବାବେଳେ କସ୍ତୁରବା ତାଙ୍କର ଟିକିଏ ପଛରେ ବାଁ କାନ ଆଡ଼କୁ ବସି
 ନିଷ୍ଠାର ସହିତ ତାଙ୍କୁ ପଂଖା କରୁଥାନ୍ତି । କସ୍ତୁରବାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ସବୁବେଳେ
 ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଉପରେ ଥାଏ, କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ କୃତରୁ ଚାନ୍ତି । ତଥାପି
 କସ୍ତୁରବା ତାଙ୍କର ପାଖେ ପାଖେ ଥା'ନ୍ତି ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଚାହୁଁଥିବାପରି ମନେ
 ହୁଏ । ଦୁହିଙ୍କ ଭିତରେ ପ୍ରାଣର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିନିମୟ ଚାଲିଥିବା ପରି ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ
 କରିଛି ।

ବୁଲିଲା ବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ, ଦୁଇଜଣ ହିଅ ଓ ପୁଅଙ୍କ କାନରେ ବାହୁ-
 ଶ୍ରାବ ଦିଅନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଚାଲନ୍ତି ଖୁବ୍ ତରତରରେ ଲମ୍ବ ଲମ୍ବ ପାହୁଣ୍ଡି ପକାଇ ।
 ଏଭଳି ଚାଲିଲା ବେଳେ ସେ ଅନର୍ଗଲ କଥା କହି ଚାଲିଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କର
 ଦମ୍ କୁଟେ ନାହିଁ, ସେ ହାଲିଆ ହେଲା ପରି ବି ଜଣାପଡ଼େ ନାହିଁ ।
 ଅଧଦଣ୍ଡାରୁ କମ୍ ସେ ଚାଲନ୍ତି ନାହିଁ । ଫେରିଲା ବେଳକୁ ମୋର ବିଶ୍ରାମ
 ଦରକାର ହୋଇଥାଏ । ମୁଁ ଗୋଟାଏ ଖୁଣ୍ଟକୁ ଆଉଜି ଠିଆ ହୋଇ ପଡ଼ିଲି ।
 ତାଙ୍କର କିନ୍ତୁ କଥା ଚାଲିଥାଏ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ବେଶ୍ ସୁଗଠିତ ଶରୀର । ତାଙ୍କ ଛାତ୍ର ବେଶ୍ ସୁନ୍ଦର,

ଛାତ୍ର ମାଂସପେଣୀ ଗୁଡ଼ିକ ପୁଷ୍ପ, ଛାତ୍ର ବାହାରକୁ ବାହାର ପଡ଼ିଥାଏ । ତାଙ୍କର ଆଖି ସରୁ, ଗୋଡ଼ଗୁଡ଼ିକ ଲମ୍ବ, ସରୁ, କନ୍ଥୁ ଟାଣ । ତାଙ୍କ ଆଖି ଉପରର ମାଂସପେଣୀ ବାହାରକୁ ଫୁଟି ଦିଶୁଥାଏ । ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ର ହାଡ଼ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଶସ୍ତ ଓ ଶକ୍ତ । ତାଙ୍କ ହାତ ଦୁଇଟି ଲମ୍ବ, ଆଙ୍ଗୁଳି ଗୁଡ଼ିକ ରୋଷା ରୋଷା ଓ ଟାଣ । ତାଙ୍କ ଶରୀରର ବର୍ଣ୍ଣ ପିଙ୍ଗଳ, ଚର୍ମ ମସୃଣ ଓ ସୁସ୍ଥ । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ବୟସ ତେସ୍ବର । ତାଙ୍କ ଆଙ୍ଗୁଳିର ନଖ, ହାତ, ପାଦ, ମୋଟ ଉପରେ ସମସ୍ତ ଶରୀର ପରିଷ୍କାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ । ତାଙ୍କ କଟିବନ୍ଧ, ଏବଂ ମଝିରେ ମଝିରେ ଖରାବେଳେ ମୁଣ୍ଡରେ ଦେଉଥିବା କନାର ଟୋପି ଏବଂ ଓଦା ଓ ଚଉଡ଼ା ହୋଇ ମୁଣ୍ଡରେ ଦିଆ ହୋଇଥିବା ତଉଳିଆ— ସବୁ ପୁରା ସଫେଦ । ଥରେ ତାଙ୍କ ପିନ୍ଧା ଲୁଗାରେ ହଳଦିଆ ଆମ୍ବ-ରସ ଟିକିଏ ପଡ଼ିଗଲା । ସେ ଘଷାଏ କାଳ ଲାଗି ତାକୁ ଅନବରତ ନଖରେ ଘଷୁଥାନ୍ତି ।

ତାଙ୍କ ଶରୀର ବୁଡ଼ାଳିଆ ଦିଶୁ ନ ଥାଏ । ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ସେ ବୁଡ଼ା ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ବୟସର ପ୍ରମାଣ ଦିଏ ତାଙ୍କର ମୁଣ୍ଡ । ମୁଣ୍ଡଟି ତାଙ୍କର ବଡ଼, ଉପରଭାଗ ଓସାରିଆ ହ୍ରମେ ପୋଛି ହୋଇ ଆସି ମୁହଁ ପାଖେ ଛୋଟ ହୋଇଥାଏ । ଲମ୍ବ କାନ ଦୁଇଟି ସିଧା ହୋଇ ମୁଣ୍ଡର ଦୁଇପାଖେ ବାହାର ପଡ଼ିଥାଏ । ଓପର ଓଠରେ କଳା ଧଳା ମିଶା ବାଳର ଖୁଣ୍ଟା ନିଶ । ଓପର ଓଠଟି ଏତେ ସରୁ ଯେ, ମୋଟା ଓ ତଳକୁ ଓହଳିଥିବା ନାକରେ ଘୋଡ଼େଇ ହେଲପରି ଜଣା ପଡ଼ୁଥାଏ । ତାଙ୍କ ମୁହଁର ଭାବ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ଶାନ୍ତ ଓ ସରଳ ଆଖି ଦୁଇଟିଦ୍ବାରା, ଓ ସଂବେଦନଶୀଳ ନମ୍ବୋଷ୍ଟିଦ୍ବାରା । ଏହି ନମ୍ବୋଷ୍ଟି ପରିଚୟ ଦିଏ ତାଙ୍କ ଦୃଢ଼ତା ଓ ଆତ୍ମସଫୟମର ; ତାଙ୍କ ତପଃକ୍ଳେଶର ସଂକେତ ମଧ୍ୟ ଏଇଥିରୁ ମିଳେ । ଆଖି ଓ ନମ୍ବୋଷ୍ଟି ବାଦ୍ ତାଙ୍କ ମୁହଁର ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରୁଥାଏ ତାଙ୍କର ନିତ୍ୟ ସହଚର ମୃଦୁହାସ । ହସିଲା ବେଳେ ତାଙ୍କର ଦାନ୍ତ ନ ଥିବା ମାଡ଼ି ଗୁଡ଼ିକ ଦିଶିଥାଏ । (କେବଳ ଖାଇବା ବେଳେ ସେ ନକଳି ଦାନ୍ତ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ , ଖାଇସାରିଲେ ତାକୁ କାଢ଼ି ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗେ ଧୋଇ ରଖି ଦେଉଥିଲେ । ସୁନା ଫ୍ରେମରେ ବନ୍ଧା, ପ୍ରତି ଆଖି ପାଇଁ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଶକ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଟ ଦିଶନ୍ତି ଲେଖାଏଁ କାଚ ଥିବା ଚଷମା ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ପ୍ରତିଦିନ ଲମ୍ବା ଖୁରରେ ଶିଅର ହେଉଥିଲେ । ଦିନେ ଦିନେ

ତାଙ୍କର କୌଣସି ଶିଷ୍ୟ ବା ଶିଷ୍ୟା ତାଙ୍କୁ ଖିଅର କରି ଦେଉଥିଲେ ।)

ତାଙ୍କ ସ୍ଥିର ଓ ନିଃଶଙ୍କ ଆଖି ଯୋଡ଼ିକ ଗୁଡ଼ିକ ଦେଲେ, ତାଙ୍କ ମୁହଁର ଚେହେରା ଅସୁନ୍ଦର । ସ୍ଥିର ଭାବରେ ରହିଲା ବେଳେ ତାଙ୍କ ମୁହଁ ଅସୁନ୍ଦର ଦେଖାଯାନ୍ତା, କିନ୍ତୁ ସେ କୃଷିର ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହୁଥିଲେ । କଥା କହୁଥାନ୍ତୁ ବା ଶୁଣୁଥାନ୍ତୁ, ସବୁବେଳେ ତାଙ୍କର ମୁହଁର ଭଙ୍ଗୀ ଜୀବନ୍ତ ଥାଏ ଓ ମନର ଭାବ ସେଥିରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇ ଚାଲିଥାଏ । ସେ ଶ୍ରୀଶ ସ୍ଵରରେ, ଏକଗ୍ରହଣ ମାମୁଲି ଢଙ୍ଗରେ କଥା କହନ୍ତି (ଅନେକ ଭାରତୀୟ ଇଂରେଜୀ କହିଲାବେଳେ ଏଇଭଳି ଏକଗ୍ରହଣ ଢଙ୍ଗରେ କଥା କହନ୍ତି) । ବେଳେ ବେଳେ ସେ ଗୋଟିଏ ହାତ ଟେକି ଆଂଗୁଳିରେ ଅବଲମ୍ବ କରି କଥା କହନ୍ତି । ଏହି ଅବଲମ୍ବରୁ ତାଙ୍କ ମନର ଭାବ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ହାତ ଦୁଇଟି ବାସ୍ତବିକ ସୁନ୍ଦର ।

ଲଏଡ଼ ଜର୍ଜଙ୍କର ବଡ଼ ଲୋକର ଚେହେରା । ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଓ ପ୍ରାକ୍‌ଲିନ ଡି ରୁଜ୍‌ଭେଲଟଙ୍କର ଆକାର ଓ ଆକୃତିରେ ଯେଉଁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଥିଲା ତାହା ତାଙ୍କୁ ଚାହିଁଲା ମାତ୍ରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଏହା ନ ଥିଲା (ଲେନିନଙ୍କର ବି ନ ଥିଲା) । ବାହାରୁ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କ ରୂପରେ କୌଣସି ବିଶିଷ୍ଟତା ନ ଥିଲା ; ଟିକିଏ ଯାହା ଥିଲା ତାହା ବୋଧ-ହୁଏ ତାଙ୍କ ନିମ୍ନୋଷ୍ଠରେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଥିଲା ତାଙ୍କ ଗୁଣରେ, ତାଙ୍କର ଅତୀତ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନର କୃତିରେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସାମ୍ନାରେ ମୋର ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଭୟ ବା ସନ୍ତ୍ରାସ ହେଉ ନ ଥିଲା । ମୋତେ ଲାଗୁଥିଲା, ମୁଁ ଜଣେ ମେଲାପୀ, ଭଦ୍ର, ଆଦର୍ଶ କାରିଗର ଶୂନ୍ୟ, ଅକଠୋର, ସଦାନନ୍ଦ, ବିଜ୍ଞ ଓ ସୁସଭ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସାମ୍ନାରେ ପାଇଛି । ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵର ଅଦ୍ଭୁତ ପ୍ରଭାବ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଉପଲବ୍ଧ କରୁଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵର ବଳରେ ହିଁ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କରିପାରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଅକ୍ତିଆରରେ ଟାଣୁଆ ସଂଗଠନ ନାହିଁ—କଂଗ୍ରେସ ଗୋଟିଏ ସ୍ଵେଚ୍ଛାସେବୀ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାତ୍ର—ତାଙ୍କ ପଛରେ ସରକାରର ବଳ ନାହିଁ, ତଥାପି ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵର ବଳରେ ସେ ପରସ୍ପର-ଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ, ଏକତାହୀନ ଗୋଟାଏ ବିରାଟ ଦେଶର ସୁଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳମାନଙ୍କରେ ବି ନିଜର ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରି ପାରିଛନ୍ତି, ଏପରି କି ପୃଥିବୀର ପରସ୍ପରବିରୋଧୀ ସମସ୍ତ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କରେ ନିଜର ପ୍ରତିପତ୍ତି ଜାହର କରି ପାରିଛନ୍ତି । ନିଜର ଲେଖାଦ୍ଵାରା ସେ ଏହା କରି ନାହାନ୍ତି । ଯଦିଓ

ତାଙ୍କ ପୁସ୍ତକ ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ ଶ୍ରୀରାମ ବାହାରେ ପରିଚିତ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧ ଶ୍ରୀରାମ ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇଛି, ତଥାପି ଏହା ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ଲୋକଙ୍କ ନଜରରେ ପଡ଼ିଛି ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ତାଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ଓ ପ୍ରତିପତ୍ତି ବିସ୍ତାର କରିବାରେ, ତାଙ୍କ ଲେଖାଲେଖି ସହାୟ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ଲୋକଙ୍କ ସଫର୍କରେ ଆସୁଥିଲେ, ଏବଂ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ, ଆଦର୍ଶ ଏବଂ କେତୋଟି ସରଳ ଅଥଚ ସାଧାରଣତଃ ଅବଜ୍ଞାତ ମାତ୍ର ପ୍ରତି ଗଣ୍ଡର ଆନୁଗତ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଲୋକଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରି ପାରିଥିଲେ । ସେ ମାତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା—ଅହଂସା ଓ ସତ୍ୟ; କର୍ମଫଳ ଅପେକ୍ଷା ସାଧନର ଶୁଦ୍ଧତା ପ୍ରତି ଅଧିକ ଧ୍ୟାନ ଦେବା ।

ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଯେତେ ବଡ଼ଲୋକ—ଚର୍ଚ୍ଚିକ, ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍ଟ, ଲଏଡ୍ ଜର୍ଜ, ସ୍ଟାଲିନ୍, ଲେନିନ୍, ହଟ୍‌ଲର, ଉଡ୍‌ସେ ଉଇଲିସନ୍, କାଲଜର, ଲିନ୍‌କଲିନ୍, ନେପୋଲିଅନ୍, ମେଟର୍‌ନିକ୍, ଟାଲିର୍‌ ଆଦି ସମସ୍ତଙ୍କ ଅକ୍ତିଆରରେ ଶାସ୍ତ୍ରର ଶାସନସଂସ୍ଥା ଥିଲା । ସରକାରର ବାହାରେ ଥାଇ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପରି ଲୋକଙ୍କ ମନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରି ପାରିଥିଲେ ଆଉ ଜଣେ ମାତ୍ର ଲୋକ—କାଲ୍ ମାର୍‌କ୍ସ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନତା ତତ୍ତ୍ୱ ନୂତନ ଏକ ଶାସନସଂସ୍ଥାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦେଇଥିଲା ମାତ୍ର, ଲୋକଙ୍କ ଆଚରଣ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ନ ଥିଲା । ଜନତାର ବିଚାରବୃଦ୍ଧିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ, ସେଭଳି କରିଥିବା ଲୋକଙ୍କ ସଂଧାନ କରିବାକୁ ହେଲେ ଶତଶହ ବର୍ଷ ପଛକୁ ଫେରିବାକୁ ହେବ । ସେଭଳି ଲୋକେ ସମସ୍ତେ ଥିଲେ ଅଜ୍ଞାତ ଯୁଗର ଧର୍ମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଓ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନକ । ଗାନ୍ଧୀ ଏ ଯୁଗରେ ପ୍ରମାଣ କରିଥିଲେ ଯେ, ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଏବଂ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ଆରମ୍ଭ ବେଳର କେତେକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନକ, ବୁଦ୍ଧ, ହିନ୍ଦୁଜାତିର କେତେକ ଧର୍ମଗୁରୁ, ଓ ଗ୍ରୀକ୍ ଦେଶର ରୂଷିମାନେ ଯେଉଁ ଭାବଧାରାର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ କରିଥିଲେ, ତାହା ଏ ଯୁଗରେ ପ୍ରଚଳିତ ରାଜନୀତିରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇ ପାରେ । ଗାନ୍ଧୀ ଭଗବତ୍‌ତତ୍ତ୍ୱ ବା ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ କରି ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନିଜର ଜୀବନରେ ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିଲା । କ୍ଷମତା ଓ, ଧନର ମଦକୁ କେହି ତ୍ୟାଗ କରି ଚଳି ନ ପାରିବା ବେଳେ, ସେ ପୁରାଣ ଯୁଗର ଆଦର୍ଶ ଧରି ଏ ଯୁଗରେ ଚଳି ପାରିଥିଲେ । ଇଲେକ୍ଟ୍ରିସିଟି, ରେଡ଼ିଓ, କଲପାଣି ଓ ଟେଲିଫୋନ୍ ନ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଭାରତୀୟଗ୍ରାମର କ୍ଷୁଦ୍ର ମାଟି

ଘରେ ସେ ଶଶିରର ପାଞ୍ଚଭାଗରୁ ଚାରିଭାଗ ମୁକୁଳା ରଖି ରହୁଥିଲେ । ଏଭଳି ଅବସ୍ଥାରେ ରହୁଥିବା ଲୋକକୁ ଭୟ କରିବା, ଗୁରୁ ବୋଲି ମାନିଯିବା, ବା ଯୁକ୍ତର ଆଦର୍ଶକୁ ପ୍ରଶଂସା କରି ବୁଲିବା ଏ ଯୁଗରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଗାନ୍ଧୀ ଥିଲେ ଯଥାର୍ଥରେ ମାଟିର ମଣିଷ । ସେ ଉପଲବ୍ଧ କରିଥିଲେ ସେ ଦୈନନ୍ଦିନ ଚଳଣିର ଛୋଟଛୋଟ କଥାରେ ହିଁ ଜୀବନର ସାର୍ଥକତା ।

ଗାନ୍ଧୀ ମୋତେ କହିଲେ, ‘ଏଥର ତୁମର ଜୋତା ପିନ୍ଧ ଓ ଟୋପି ଲଗାଅ । ଏ ସ୍ଥାନରେ ଏ ଦୁଇଟି ଜିନିଷ ନିତାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ । ରୌଦ୍ରା-ଦାତରେ ଯେପରି ଝାଞ୍ଜି ନ ମାରେ ସେଥିପ୍ରତି ସାବଧାନ ରହ ।’ ସେତେବେଳେ ଉତ୍ତପ ଥାଏ ଶହେ ଦଶ ଡିଗ୍ରୀ । କୁଡ଼ିଆ ଘରର ଭିତର ବ୍ୟଙ୍ଗତ ଚାରିପଟେ ଗୁମ୍ଫା ନ ଥାଏ କହିଲେ ଚଳେ । କୁଡ଼ିଆଗୁଡ଼ିକର ଭିତର ଜଳନ୍ତା ଚୁଲି ପରି ତାତଥାଏ । କୌତୁକରେ ଆଦେଶ ଦେଲାଭଳି ଶ୍ରାବ୍ୟରେ କିନ୍ତୁ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ-ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଵରରେ ସେ କହିଲେ, ‘ସାଙ୍ଗରେ ଆସ’ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ସମସ୍ତେ ଏକାଠି ଖାଇବା ସକାଶ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶୋଜନାଳୟକୁ ଗଲି । ଏ ଲମ୍ବା ହଲଟିର ଦୁଇ ପାଖରେ ଲମ୍ବା ତାଟି ଘେର ହୋଇଥାଏ । ଏ ଦୁଇ ତାଟିର ଶେଷ ମୁଣ୍ଡରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ତାଟି ଥାଏ । ଏହିପରି ଉନିପଟରେ ତାଟିର କାନ୍ଥ । ଯେଉଁ ପାଖେ ଆମେ ହଲ ଭିତରେ ପଶିଲୁଁ ସେ ପଟ ଠିଆ ମେଲୁ ।

ବାଟ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ଆସନରେ ଗାନ୍ଧୀ ବସିଲେ । ତାଙ୍କର ବାଁ ପଟରେ ବସିଲେ କସ୍ତୁରବା ଓ ଡାହାଣ ପଟେ ନରେନ୍ଦ୍ର ଦେବ । ସେ ଜଣେ ଭାରତୀୟ ସମାଜବାଦୀ ନେତା; ଯୁକ୍ତର ଶ୍ଯାସ ରୋଗ ଭଲ କରିବାର ଭାର ମହାତ୍ମାଜୀ ନେଇଥାନ୍ତି । ମୁଁ ବସିଲି ନରେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଡାହାଣ ପାଖେ । ମୋଟରେ ପ୍ରାୟ ୩୦ ଜଣ ଖାଇବସିଲେ । ହିଲେକମାନେ ଏକପାଖିଆ ହୋଇ ବସିଥାନ୍ତି । ମୋ ସାମନାରେ ବସିଥାନ୍ତି କେତେଜଣ ସାନ ସାନ ପିଲା । ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଖିଟିମାନ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ, ମୁହଁ ପିଙ୍କଳ ବର୍ଣ୍ଣ, ବୟସ ୩୦ରୁ ୮ ଭିତରେ । ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଖଣ୍ଡିଏ ଖଣ୍ଡିଏ ନଡ଼ାଚଟେଇରେ ବସିଥାନ୍ତି; ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ଆଗରେ ଥୁଆ ହୋଇଥାଏ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପିତଳ ଥାଳୀ । ଆଶ୍ରମବାସୀ ହିଁ ଓ ପୁରୁଷ ପରିବେଷକ କେତେଜଣ ଖାଲି ଗୋଡ଼ରେ ନିଃଶବ୍ଦରେ ଯିବା ଆସିବା କରି ସମସ୍ତଙ୍କ ଥାଳରେ ଖାଦ୍ୟସାମଗ୍ରୀ ବାଡ଼ୁଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଗୋଡ଼ ପାଖେ ଗୁଡ଼ଏ ଡେକର ଓ କଡ଼େଇ ରଖା ହୋଇ-

ଥାଏ । ସେ ମୋ ଆଡ଼କୁ ଗୋଟିଏ କଂସା ଗିନା ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ । ସେଥିରେ ପରବୀଢ଼ୋଳଥାଏ । ଝୋଳରେ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କଖାରୁ, ଏବଂ ଛୋଟ ଛୋଟ ହୋଇ କଟା ହୋଇଥିବା ଶାଗ ପଡ଼ିଥିବା ପରି ମନେ ହେଲା । ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ ମୋ ଥାଳୀରେ ଲୁଣ ଟିକିଏ ଦେଇଗଲେ ଏବଂ ଆଉ ଜଣେ ମୋ ପାଖେ ଆଣି ଗୋଟିଏ ଢାଳରେ ଗରମ ପାଣି ମୁହଁଏ ଥୋଇଲେ; ଆଉ ଜଣେ ଆଣି ଥୋଇଦେଲେ ଗିନେ ଗରମ ଦୁଧ । ସେ ଦୁଧ ଦେଇଥିଲେ ସେ ଆଉଥରେ ଆସି ଦୁଇଟା ଛୋଟ ସିଝା ଆଳୁ ଦେଇଗଲେ । ଆଳୁରେ ଚୋପା ଲାଗିଥାଏ । ତା ପାଖେ କଅଁଳିଆ ଗହମରୁଟି କେଇଖଣ୍ଡ ବି ଦେଲେ । ରୁଟି ସେକା ହୋଇ ମାଟିଆବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆଗରେ ଥୁଆ ହୋଇଥିବା ଗୋଟିଏ ଡେକରରୁ, ଗାନ୍ଧୀ କାଗଜ ପରି ପତଳା ଗହମ ରୋଟି ଖଣ୍ଡେ ମୋ ହାତକୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ ।

ବଢ଼ାବଢ଼ି ସରିଲା ପରେ ଗୋଟାଏ ଘଣ୍ଟି ବାଜିଲା । ଧଳା ହାତ୍-ପ୍ୟାଣ୍ଟ ପିନ୍ଧିଥିବା ଜଣେ ହୁଷ୍ଟପୁଷ୍ଟ ଲୋକ ପରଷିବା ବନ୍ଦ କରି ସିଧା ହୋଇ ଆମ ମଝିରେ ଠିଆ ହେଲେ । ସେ ଆଖିକୁ ଅଧା ବୁଜି ଦେଇଥାନ୍ତି, ଦୁଇ-ପତା ଭିତରେ କେବଳ ଧଳା ଗାରଟିଏ ପଡ଼ିଲା ପରି ଟିକିଏ ଫାଙ୍କ ଥାଏ । ଦେଖିଲେ ମନେ ହେବ ସେ ଅଛ । ଏହି ବ୍ୟକ୍ତି ଉଚ୍ଚ ସ୍ତରରେ କ'ଣ ଗୁଡ଼ାଏ ବୋଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ; ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସମେତ ସମସ୍ତେ ଏଥିରେ ପାଳି ଧଇଲେ । ତନିଥର ଶାନ୍ତି, ଶାନ୍ତି କହି ପ୍ରାର୍ଥନା ବନ୍ଦ ହେଲା । ଶାନ୍ତିର ଅର୍ଥ ମୋତେ ନରେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଇଂରେଜରେ ବୁଝାଇ ଦେଲେ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଡାହାଣ ହାତର ଆଙ୍ଗୁଳିରେ ଖାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ରୋଟିକୁ ଚାରି ଚଉତ କରି ଛାଂଗି ଝୋଳରେ ବୁଡ଼ାଇ ଖାଉଥାନ୍ତି ଓ ସେଇ ରୋଟି ସାହାଯ୍ୟରେ ଝୋଳରୁ ପରିବା ଖଣ୍ଡମାନ ଅଣ୍ଟାଳି ଆଣୁଥାନ୍ତି । ମୋତେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ଗୁମର ମିଳିଲା, ଏବଂ ପରେ ରୋଟିରେ ବୋଲିବାକୁ ଟିକିଏ ଲହୁଣୀ ମିଳିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ରୋଟି ଶ୍ଵେତେଇବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି; ମଝିରେ ମଝିରେ ଖାଇବା ବନ୍ଦ କରି ମୋତେ, ନରେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କୁ ଓ କପୁରବାଙ୍କୁ ଦୋଅଡ଼ ପରଷୁଥାନ୍ତି ।

ସେଇ ଖାଇଲା ବେଳେ ସେ ମୋତେ ପ୍ରଥମ ରାଜନୀତିକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲେ : ‘ତୁମେ ତ ୧୪ବର୍ଷ ରସିଆରେ କଟାଇଛ; ସ୍ଥାଳିନ୍ଙ୍କ ସଂସ୍ଥରେ ତୁମର କି ଧାରଣା ?’

ମୋତେ ଭାରି ଗରମ ଲାଗୁଥାଏ; ଦୁଇଟିଯାକ ହାତ ଅଇଁଠା ହୋଇ
ଅଠାଳିଆ ଲାଗୁଥାଏ; ଚକାମାଣି ପକାଇ ବସିବା ଯୋଗୁଁ ମୋ ବଳାଗଣି,
ଆଣ୍ଟ ଓ ପେଣ୍ଡାର ଅସ୍ତିତ୍ବ ମୁଁ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥାଏ ।
ସଂକ୍ଷେପରେ ଉତ୍ତର ଦେଲି, ‘ଭାରି ସମର୍ଥ ଓ ଭାରି ନିର୍ମମ ।’

ସେ ପଚାରିଲେ, ‘କ’ଣ ହିଟ୍‌ଲରଙ୍କ ପରି ନିର୍ମମ ?’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ନିକୁଳ ପକ୍ଷେ ତାଙ୍କର ପରି ।’

ଟିକିଏ ରହିଯାଇ ସେ ମୋ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ପୁଣି ପଚାରିଲେ, ‘ଆମ
ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କଲଣି ?’

ମୁଁ ହଁ କଲି, କିନ୍ତୁ ଏ ବିଷୟରେ ସେ ସେତେବେଳେ ଆଉ କିଛି
ପଚାରିଲେ ନାହିଁ ।

ଟିକକ ପରେ କହିଲେ, ‘ଯେତେ ଇଚ୍ଛା ସେତେ ପାଣି ପିଅ ।
ଆମେ ପିଇବା ପାଣିକୁ ଗରମ କରି ରଝିବାରେ ଖୁବ୍ ସାବଧାନ ଥାଉ ।
ଏଥର ଆମ୍ଭ ଖାଅ ।’

ମୁଁ ଆମ୍ଭର ଶ୍ଵେପା ଛଡ଼ାଇବାକୁ ଲାଗିଲି । କେତେଜଣ, ଗାନ୍ଧୀ
ବି, ହସିଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ମୋତେ ବୁଝାଇ ଦେଲେ ଯେ ଆମ୍ଭକୁ ଆଗ
ହାତରେ ଧରି ଟିକିଏ ଚିପାଚିପି କରିଦେଲେ ତାହା ନରମା ହୋଇଯାଏ ।
ତା’ପରେ ଭୁଣ୍ଡି ଛୁଣ୍ଡାଇ ରସ ଶୋଷାଡ଼ି ଖାନ୍ତି । ଶେଷରେ କହିଲେ, ‘ତୁମେ
ଯେମିତି ଶ୍ଵେପା ଛଡ଼ଉଥିଲ ସେ ଠିକ୍, ଆମ୍ଭ ଭଲ ଅଛି କି ନାହିଁ ଜଣା
ପଡ଼ିବ ।’

ଦିପହର ଖିଆ ହେଲା ଏଗାରଟା ବେଳେ; ରାତିଖିଆ ଠିକ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ
ପୂର୍ବରୁ । ତହିଁ ଆରଦିନ ମୋର ସକାଳ ଜଳଖିଆ ମୋ ରହିବା ଘରକୁ
ଆସିଲା । ମୁଁ ଥାଏ ମାଟି କାନ୍ଥ, ବାଉଁଶଛତ, ଅତିଥିକୁଟୀରରେ । ଆଶ୍ରମ-
ବାସିନୀ ଖୁର୍‌ଶେଦ୍ ନାଉରୋଜୀ (ସ୍ଵେ ଦାଦାଭାଇ ନାଉରୋଜୀଙ୍କ ନାତୁଣୀ)
ମୋର ପ୍ରାତଃରାଗ ଆଣିଦେଇ ଯାନ୍ତି—ଝୁ, ବିସ୍କୁଟ୍ ଅଥବା ପାଇଁରୁଟି, ମହୁ,
ମାଖନ ଓ ଆମ୍ଭ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଦିନ ଦି’ପହର ଖିଆ ବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ, ପରିବାହୀଙ୍କ
ଖାଇବାକୁ ମୋତେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଚାମଚ ଦେଲେ । ସେ କହିଲେ ତୁମ
ଆକାରକୁ ଚାହିଁ ଏ ଚାମଚଟି ଭଲ ହେବ । ସେ ତାଙ୍କ ପାଖେ ଥିବା ପାତ୍ରରୁ
ଗୋଟିଏ ସିଝା ପିଆଜ ଯାଚିଲେ । ସିଝା ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଗୋଟିଏ କଷା ପିଆଜ

ଦେବାକୁ ମୁଁ କହିଲି । ସ୍ବାଦହୀନ ଖାଦ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ ଭିତରେ କଣି ପିଆଜଟି ସୁଖପ୍ରଦ ହେଲା ।

ତୃତୀୟ ଦିନ ଦିପହର ଖିଆ ବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ତୁମ ପରିବା ଝୋଳ ଗିନାଟା ମୋ ଆଡ଼କୁ ବଢ଼ାଅ, ମୁଁ କେତେଖଣ୍ଡ ପରିବା ବାଛି କରି ଦେବି ।’ ମୁଁ କହିଲି, ଦୁଇଦିନ ଭିତରେ କଖାରୁ ଓ ଶାଗ ସିଝା ମୁଁ ଚୁରଥର ଖାଇ ସାରିଲଣି; ଆଉ ଖାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ ।

ସେ ଅର୍ଥ କଲେ, ‘ତୁମକୁ ପରିବା ସୁଖ ଲାଗେ ନାହିଁ ।’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ଲଗାଲଗ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଏକାରକମ ପରିବା ତରକାଶର ସ୍ବାଦ ଚିଟା ଲାଗୁଛି ।’

ସେ ଉତ୍ତ୍ରାହର ସହିତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦେଲେ, ‘ଯଥେଷ୍ଟ ଲୁଣ ଓ ଲେମ୍ବୁରସ ଏଥିରେ ଯୋଗ କର ।’

ମୁଁ ଟୀକା କଲି, ‘ଲୁଣ ଲେମ୍ବୁ ଦେଇ ପରିବାର ସ୍ବାଦ ମାରି ଦେବାକୁ ଆପଣ କହୁଛନ୍ତି ।’

ସେ ହସି ପକାଇ କହିଲେ, ‘ନା, ପରିବାର ସ୍ବାଦ ବଢ଼ାଇବାକୁ ।’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ଆପଣ ଏଡ଼େ ଅହଂସାବାଦୀ ଯେ ସ୍ବାଦକୁ ବି ମାରି-ଦେବାକୁ ଆପଣ ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ ।’

ସେ ଜବାବ୍ ଦେଲେ, ‘ଲୋକେ ଯଦି ଏତିକିମାତ୍ର ମାରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ତେବେ ମୋର ଆପତ୍ତିର କାରଣ ରହନ୍ତା ନାହିଁ ।’

ମୁଁ ମୋ’ର ମୁହଁ ଓ ବେକରୁ ଝାଳପୋଛି କହିଲି, ‘ମୁଁ ଆଉ ଥରେ ଭାରତ ଆସିଲବେଳକୁ...’ ଗାନ୍ଧୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରେବାଇବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ମୁଁ ବିଚାରିଲି ସେ ମୋ କଥା ଶୁଣୁନାହାନ୍ତି, ତେଣୁ ମଝିରେ ତମ୍ବା ହୋଇଗଲା ।

ଗାନ୍ଧୀ ପଚାରିଲେ, ‘ହଁ, ଆଉଥରେ ଭାରତ ଆସିଲ ବେଳକୁ...?’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ସେବାଗ୍ରାମରେ ଆପଣ ଶୀତାତପ ନିୟନ୍ତ୍ରଣର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିବେ, ନୋଟେବ୍ ଯାଇ ବଡ଼ଲଟଙ୍କ କୋଠିରେ ରହିଥିବେ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ସମ୍ମତ ଜଣାଇଲେ, ‘ବହୁତ ଆଜ୍ଞା, ସେଇଆ କରିବା ।’

ଥଟା କୌତୁକକୁ ସେ ପ୍ରଶ୍ନୟ ଦେଉଥିଲେ । ଦିନେ ଓପରଓଲ ମୁଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦୈନନ୍ଦିନ ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରିବାକୁ ତାଙ୍କ କୁଟୀରକୁ ଆସିଲ ବେଳକୁ ସେ ନ ଥାନ୍ତି । କିଛି ସମୟପରେ ଆସି ସେ ଖଟିଆ ଭସରେ

ଲମ୍ବ ହୋଇ ପଡ଼ିଯାଇ କହିଲେ, 'ଆଜି ତୁମ ମାଡ଼ ମୁଁ ଶୋଇକରି ଖାଇବି ।' ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାକୁ ସେ ହେଲୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ । ଜଣେ ମୁସଲମାନ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଆସି ତାଙ୍କ ପେଟରେ ମାଟି ପଟି ଦେଲେ । ଗାର୍ଲୀ କହିଲେ, 'ଏହା ଭବିଷ୍ୟତ୍ ସଙ୍ଗେ ମୋର ଯୋଗସୂତ୍ର ସ୍ଥାପନ କଲୁ ।' ମୁଁ କିଛି କହିଲି ନାହିଁ ।

ସେ କହିଲେ, 'କଥାଟା ଧରି ପାରିଲୁ ନାହିଁ ବୋଧହୁଏ ।'

ମୁଁ କହିଲି, 'ଧଇଲି ଯେ, ମୁଁ ମନେ କରୁଛି ଆପଣ ଅଦ୍ୟାପି ଶୁବ୍ ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ଅଛନ୍ତି । ଆଜିଠାରୁ ମାଟିରେ ମିଶିବା କଥା ବିଚାରିବାର କାରଣ ନାହିଁ ।'

ସେ କହିଲେ, 'କାରଣ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଏହା ତ ଅବଶ୍ୟଂଭାବ । ତୁମେ, ମୁଁ ଓ ସମସ୍ତେ କାଲି ହେଉ ବା ଶହେ ବର୍ଷ ପରେ ହେଉ, ଏହି ପରିଣାମ ତ ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବା ।'

ଆଉ ଥରେ ସେ ଲଣ୍ଡନରେ ଲର୍ଡ଼ ସାଜିଙ୍କୁ କହିଥିବା ଗୋଟିଏ କଥା ମୋତେ ଶୁଣାଇଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କୁ କହିଥିଲେ, 'ଆପଣ କ'ଣ ବିଚାରୁଛନ୍ତି, ମୁଁ ଯଦି ମୋର ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଯତ୍ନ ନ ନେଉଥାନ୍ତି, ତବେ ମୁଁ ମୋର ଏ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟରେ ଏତେ ସମର୍ଥ ଥାନ୍ତି ? ଦେହ ବିଷୟରେ ଯତ୍ନ ନେବା ମୋର ଦୋଷ ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ ।'

ମୁଁ ସ୍ବା ଉପରେ ଟିପ୍ପଣୀ କଲି, 'ମୋର ବିଶ୍ବାସ ଆପଣ ଦୋଷଶୂନ୍ୟ ।'

ସେ ହସି ପକାଇଲେ ଓ ସେଠାରେ ସମବେତ ଆଠ କି ଦଶଜଣ ଯାକ ଆଶ୍ରମବାସୀ ବି ହସି ଦେଲେ । ଆମର କଥାବାର୍ତ୍ତା ବେଳେ ପ୍ରାୟଶଃ ଏମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ଥାନ୍ତି । (ଏମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ରହିବାରେ ମୋର ଆପତ୍ତି ଅଛି କି ବୋଲି ସେ ପ୍ରଥମ ଦିନ ପଚାରିଥିଲେ । ମୋର କୌଣସି ଆପତ୍ତି ନାହିଁ ବୋଲି ମୁଁ କହିଥିଲି ।) ଗାର୍ଲୀ କହିଲେ, 'ତୁମର ଧାରଣା ଭୁଲ୍ । ମୋର ବହୁତ ଦୋଷ । ତୁମେ ବିଦ୍ୟାୟ ନେବା ପୂର୍ବରୁ ମୋର ଶହେଖଣ୍ଡେ ଦୋଷ ଧରି ପାରିଥିବ । ଯଦି ନ ପାରିବ ମୁଁ ସେ ସବୁ ଧରିବାରେ ତୁମକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବି ।'

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ଆମର ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ଆରମ୍ଭ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ସେ, ବସିବା ସକାଶ ତାଙ୍କ କୁର୍ଚ୍ଚାର ସବୁଠାରୁ ଥଣ୍ଡା ଜାଗାଟି ମୋ

ପାଇଁ ବାଛନ୍ତି । ତା'ପରେ ହସି ହସି କହନ୍ତି, 'ଏଥର ମାଡ଼ି ମାରିଲାକୁ ନମନ୍ତ୍ରଣ କରୁଛି, ଚଲଅ ।' କଥାବାଣୀ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦଣ୍ଡାଟି ସରି ଆସିଲା ବେଳକୁ ସେ ତାଙ୍କ 'ପାଞ୍ଚଟଙ୍କିଆ' ଓଁକାରକୁ ଚାହିଁ କହନ୍ତି, 'ତୁମ ଦଣ୍ଡାକ ସରିଗଲା' । ସମୟର ଗତି ବିଷୟରେ ସେ ଏଭଳି ସତର୍କ ଥିଲେ ଯେ, ଦଣ୍ଡାକ ସରିଲା ବୋଲି ସେ ଦଣ୍ଡାକୁ ଚାହିଁଲା ବେଳକୁ ଠିକ୍ ଦଣ୍ଡାକ ସରିଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀ ଥିଲେ ଭାରି ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତୀ ।

ଦିନେ କଥାବାଣୀ ପରେ ମୁଁ ତାଙ୍କ କୁଟୀରରୁ ବିଦାୟ ନେଲା-ବେଳେ ସେ କହିଲେ, 'ଯାଅ, ପାଣି କୁଣ୍ଡରେ ବସ ।' 'ଯାଅ, ଦଉଡ଼ି ଉପରେ ବସ' ବୋଲି ଆମେରିକାରେ ଯେଉଁ ଅର୍ଥରେ କହନ୍ତି, ଭାରତୀୟ-ମାନେ ସେଇ ଅର୍ଥରେ ପାଣି କୁଣ୍ଡରେ ବସିବା କଥା କହନ୍ତି କି ବୋଲି ମୁଁ ମନେ ମନେ ବିଚାର କଲି । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କୁଟୀରଠାରୁ ଅତିଥି କୁଟୀରର ଯେଉଁ ଶହେ ଗଜ ବାଟ, ତାହା ଖରାରେ ସିଝି ଯାଇଥାଏ ; ମୁଁ ଯେତକ ପାର ହୋଇ ମୋ ଘରେ ପଶିଲା ବେଳକୁ ମୋ ମୁଣ୍ଡର ଦହି ଏକାବେଳକେ ଶୁଖିଗଲା ପରି ମୋତେ ଲାଗିଲା, ଓ ମୁଁ ମନେକଲି ପାଣି ଟବ୍ରେ ଯାଇ ବସିବା ବାସ୍ତବିକ ଗୋଟିଏ ଭଲ ପ୍ରସ୍ତାବ । ବସୁତଃ ଏହା ଉପରେ ମୁଁ ଟିକିଏ ସଂଶୋଧନ ବି କରିଦେଲି । ଅତିଥିଭବନରେ ଗୋଟିଏ ବୋଲି ଘର— ସେଇ ଶୋଇବା ଘର ଓ ରହିବା ଘର । ତା'କୁ ଲାଗି ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ବଖୁରଥାଏ, ତାହା ପାଣି-ଘର । ସେ ଘରଟିର ସିମେଣ୍ଟ ଚଟାଣ । ବହୁ ପ୍ରକାରର ହାଣ୍ଡି, ମାଠିଆ, ଟବ୍ ଓ ଲେଟାରେ ପାଣି ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତିଦିନ ଗୋଟିଏ ବୁଢ଼ୀ ଏଥିରେ ପାଣି ଭର୍ତ୍ତି କରି ଦେଇଯାଏ । ପ୍ରତିଦିନ ମୁଁ ଛ' ସାତ ଥର ଏହି ଗାଧୁଆ ଘରକୁ ଯାଏ ଓ ମୋର ପିନ୍ଧିଥିବା ପାଇଜାମା ଓ କୁରୁତା ଦି'ଖଣ୍ଡି ଓ ଚଟି ହଳକ କାଢ଼ି ଆଡ଼େଇ କରି ଥୋଇ, ଠିଆ ଠିଆ ଗୋଟିଏ ମର୍ଗରେ ପାଣି ଆଣି ଦେହରେ ଅଜାଡ଼ି ହୁଏ ।

ସବୁଠାରୁ ବେଶି କଷ୍ଟକର ହୁଏ ଏ ଗରମରେ ଟାଇପ୍ କରିବା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଓ ଆଶ୍ରମବାସୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୁଁ ଯାହା କଥାବାଣୀ ହୁଏ, ତାହାର ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିବରଣୀ ମୁଁ ପ୍ରତିଦିନ ଟାଇପ୍ କରି ରଖୁଥାଏ । ଏ ହସ୍ତାରେ ଦୁଇ ଦିନ ଜବାହରଲାଲ ବି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ହୋଇଥିବା କଥାବାଣୀର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିବରଣୀ ମଧ୍ୟ ଟାଇପ୍ କରି

ରଖିଥିଲି । ଟାଇପ୍ କରିବାର ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ ଭିତରେ ମୁଁ ହାଲିଆ ହୋଇ-
ପଡ଼େ ; ଶରୀରତମାମ ଝାଳନାଳ ହୋଇପଡ଼େ । ପାଣି ଟବ୍ରେ ବସ୍
ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ ପରୀକ୍ଷା ଦେଲେ ସେଥିରେ ଉତ୍ତାହତ ହୋଇ ମୁଁ
ପାଣି ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଥିବା ଗାଧୁଆ କୁଣ୍ଡ ମଝିରେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ଲେଟ୍ କରାସିନି
ପଟା ବାକ୍ସ ରଖି ତା'ଉପରେ ଗୋଟିଏ ମୋଟା ତଉଲିଆ ଚଉଡ଼ କରି
ରଖିଲି । ପାଣି ଟବ୍ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କରାସିନି ପଟା ଡାବଲ
ରଖି, ତା'ର ଉପରେ ମୋର ଗ୍ଲେଟ୍ ଟାଇପ୍ ମେସିନ୍ଟି ରଖିଲି । ପାଣି
ଟବ୍ରେ ଥିବା ଗ୍ଲେଟ୍ ବାକ୍ସ ଉପରେ ବସି ମୁଁ ଟାଇପ୍ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ
କଲି । କେତେ ମିନିଟ୍ ପରେ ଦେହ ଝାଲେଇଲେ ଗୋଟାଏ
ମଗ୍ରେ ଟବ୍‌ରୁ ପାଣି ଆଣି ମୋର ବେକ, ପିଠି ଓ ଗୋଡ଼ରେ ଅଜାଡୁ-
ଥାଏ । ଏହି ଉପାୟରେ ମୁଁ ପୁରା ଘଣ୍ଟେ ଟାଇପ୍ କରିବାରେ ବି ହାଲିଆ
ହୋଇ ନ ଥିଲି । ମୋର ଏ ନୂତନ ପଦ୍ଧତି ଦେଖି ଆଶ୍ରମରେ ଥିବା
ତାମସା ଲାଗିଗଲା । ଏ ଆଶ୍ରମବାସୀମାନେ ଆତ୍ମିକମୁହଁ ଲୋକ ନ ଥିଲେ ।
ସମସ୍ତେ ଯେପରି ହସଖୁସିରେ ରହିବେ ସେ ବିଷୟରେ ଗାନ୍ଧୀ ନିଜେ
ଦୃଷ୍ଟି ଦେଉଥାନ୍ତି । ଗ୍ଲେଟ୍ ପିଲଙ୍କୁ ଆଖିଠାର, ମୁଖ ବିକୃତ କରି ହସାନ୍ତି ;
ସରସ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ବୟସ୍କ ଆଶ୍ରମବାସୀଙ୍କୁ ହସାନ୍ତି, ଏବଂ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ
ଦେଖା କରିବାକୁ ବାହାରୁ ଯେଉଁମାନେ ଆସନ୍ତି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ହସଖୁସି,
ଥଟା ପରିହାସ ଲଗାନ୍ତି ।

ମୋ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଫଟୋ ଉଠାଇବାକୁ ମୁଁ ଅନୁରୋଧ
କଲି । ସେ କହିଲେ, ‘ଦେବାତ୍ ଯଦି ଜଣେ ଫଟୋଗ୍ରାଫର୍ ଆସି
ପହଞ୍ଚିଯାନ୍ତି ତେବେ ତୁମ ସଙ୍ଗେ ମୁଁ ଫଟୋରେ ଏକାଠି ବସିବାରେ
ମୋର ଆପତ୍ତି ନାହିଁ ।’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ଏହା କହି ଆପଣ ମୋତେ ସବୁଠାରୁ ବହୁମୂଲ୍ୟ
ସମ୍ମାନ ଦେଇଛନ୍ତି ।’

ସେ ପଚାରିଲେ, ‘ସମ୍ମାନ ପାଇବାକୁ ତୁମର ଆକାଂକ୍ଷା ହୁଏ ?’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର କ’ଣ ଏ ଆକାଂକ୍ଷା ନ ଥାଏ ?’

ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ସେ କଥା ସତ, କିନ୍ତୁ ଅନେକ ସମୟରେ
ସମ୍ମାନର ଯୋଗ୍ୟ ହେବା ସକାଶ ମଣିଷକୁ ବହୁତ ସହିବାକୁ ପଡ଼େ ।’

ମୁଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ରହିବାର ସପ୍ତାହକ ଭିତରେ, ଅପ୍ଟନ୍

ସିନ୍ଦ୍ରେଆର, ମିଶ୍ରଗାନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବ୍ୟାଟଲ୍ ଫୀକ୍ଟର ଖାଦ୍ୟ-ବିଶେଷଜ୍ଞ ଡକ୍ଟର ଷକଲର୍ ଓ ମିସେସ୍ ଏଲେନର୍ ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍‌ଟ୍‌ଙ୍କୁ ମୁଁ ଜାଣେ କି ବୋଲି ସେ ପଚାରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବାହାରର ଖବର ଜାଣିବାକୁ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ତାଙ୍କର ଥିବାର ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ନାହିଁ । ଯେଉଁ ବିଷୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ସେ ଭଲ କରି କହିପାରିବେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ାଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାକୁ ନ ପଡ଼ିବ, ସେହିପରି ବିଷୟ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଅଧିକ ଧ୍ୟାନ ଥିଲା ।

ମୁଁ କହିଲି, ମୋତେ ଲୋକେ କହିଛନ୍ତି ଯେ, କଂଗ୍ରେସ ବଡ଼ ବଡ଼ ଶିଳ୍ପପତିମାନଙ୍କ ହାତମୁଠାରେ ଅଛି ଏବଂ ବମ୍ବେର ମିଲମାଲିକ-ମାନେ ଆପଣଙ୍କ ଖର୍ଚ୍ଚ ପାଇଁ ଟଙ୍କା ଦେଉଛନ୍ତି । ମୁଁ ପଚାରିଲି, ‘ଲୋକଙ୍କର ଏ କଥାରେ କେତେ ଦୂର ସତ୍ୟ ଅଛି ?’

ଗାର୍ସୀ ଖୋଲଖୋଲି କହିଲେ, ‘ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର କଥା, ଏ ଅଭିଯୋଗମାନ ସତ୍ୟ । ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଇବାକୁ କଂଗ୍ରେସ ହାତରେ ଯଥେଷ୍ଟ ପାଣ୍ଠି ନାହିଁ । ପ୍ରଥମେ ଆମେ ବିଚାରୁଥିଲୁଁ, ପ୍ରତ୍ୟେକ କଂଗ୍ରେସ ମେମ୍ବରଠାରୁ ବାର୍ଷିକ ଚାହିଦା ଗୁଡ଼ା ନେବୁଁ ଓ ସେଇ ଟଙ୍କାରେ ଚଳିବୁଁ । କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାହା ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ ।’

ମୁଁ ପୁଣି ପଚାରିଲି, ‘କଂଗ୍ରେସର ବର୍ଷକୁ ଯାହା ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଉଛି ସେଥିରୁ କେତେ ଭାଗ ଧନିକଙ୍କଠାରୁ ଆସୁଛି ?’

ସେ ଶୁଣି ମାନିଗଲେ, ‘ପ୍ରାୟ ସବୁତକ ଖର୍ଚ୍ଚ ସେଇମାନଙ୍କଠାରୁ ଆସୁଛି । ଆମ ସ୍ୱେ ଆଣ୍ଡମ କଥା ଧରାଯାଉ । ଆମେ ଏଠାରେ ଯେପରି ଚଳିବାର ଦେଖୁଛୁ, ତହିଁରୁ ଆହୁରି କଷ୍ଟକାର୍ଯ୍ୟରେ ଚଳି ହୁଅନ୍ତା । ସେପରି କଲେ, ପଇସା ବି ଆହୁରି କମ୍ ଖର୍ଚ୍ଚ ହୁଅନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଆମେ ତାହା କରୁନାହୁଁ । ଏଠାରେ ସବୁତକ ଖର୍ଚ୍ଚ ଆମର ଧନିକ ବନ୍ଧୁଙ୍କଠାରୁ ଆସୁଛି ।

(ଗୋଟାଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶ୍ଳୋଷୋକ୍ତି ଅଛି, ଏହା ଶ୍ରୀମତୀ ସରୋଜିନୀ ନାଇଡୁ କହିଥିଲେ ବୋଲି ଶୁଣିଲି । ଗାର୍ସୀ ଏହା ଶୁଣି ଖୁବ୍ ହସିଥିଲେ । ତାହା ହେଉଛି, ‘ଗାର୍ସୀଙ୍କୁ ଦରଦ୍ର ଭାବେ ରଖିବା ସକାଶ ବହୁତଗୁଡ଼ାଏ ଟଙ୍କା ଦରକାର ହେଉଛି ।’)

ମୁଁ ପଚାରିଲି, ‘କଂଗ୍ରେସ ଯେ ଧନିକ ଗୋଷ୍ଠୀଙ୍କଠାରୁ ଟଙ୍କା ନେଇ ଚଳୁଛି, ଏହାଦ୍ୱାରା କଂଗ୍ରେସର ରାଜନୀତି ପ୍ରଭାବିତ ହେଉନାହିଁ କି ? ଏହା-

ଦ୍ଵାରା ଧନକ ଶ୍ରେଣୀଙ୍କ ପ୍ରତି ନୈତିକ ଆନୁଗତ୍ୟ ହେବାର କଥା ନୁହେଁ କି ?

ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ଅବଶ୍ୟ ଏହାଦ୍ଵାରା ଭିତରେ ଭିତରେ ସେମାନଙ୍କଠାରେ ରଖି ହେବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । କିନ୍ତୁ ବସ୍ତୁତଃ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଆନ୍ଦୋଳନେ ଧନକମାନଙ୍କ ମନୋଭାବଦ୍ଵାରା ଆଦୌ ପ୍ରଭାବିତ ହେଉନାହିଁ । ଆମେ ଯେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଵାଧୀନତା ଦାବି କରୁଛୁ, ସେଥିପାଇଁ ତ ସେମାନେ ବେଳେ ବେଳେ ବିକ୍ରାନ୍ତ ହେଉଛନ୍ତି...। ସେ ଯାହାହେଉ, ଧନକଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ଉପରେ କଂଗ୍ରେସ ନିର୍ଭର କରିବା ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର ବିଷୟ । ମୁଁ ‘ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ’ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରୁଛି । ଧନକଙ୍କଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ଆଣିବା ଫଳରେ ଆମର କର୍ମପଦ୍ଧତି କଳ୍ପସିତ ହେଉନାହିଁ ।’

ମୁଁ ପଚାରିଲି, ‘ସାମାଜିକ ଓ ଆର୍ଥିକାତ୍ମକ ସମସ୍ୟାମାନଙ୍କୁ ପୂରାପୂର ଅବଜ୍ଞା କରି କଂଗ୍ରେସ ଯେ କେବଳ ଜାତୀୟବାଦ ଓ ରାଜନୀତିକ ସ୍ଵାଧୀନତା ଉପରେ ଜୋର ଦେଉଛି, ତାହା ଏହି ଧନକମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ ଫଳ ନୁହେଁ କି ?’

ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ନା । ବେଳକୁ ବେଳ କଂଗ୍ରେସ ସମାଜ ସଂସ୍କାର ଓ ଆର୍ଥିକାତ୍ମକ ଯୋଜନା ପ୍ରଣୟନରେ ଆଗକୁ ଆଗକୁ ବଢ଼ୁଛି । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ପଣ୍ଡିତ ନେହେରୁଙ୍କ ପ୍ରଭାବଦ୍ଵାରା ହେଉଛି । ଏ ବିଷୟରେ କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରସ୍ତାବ ଓ ଯୋଜନାମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଲିପି ମୁଁ ତୁମ ପାଇଁ ସଂଗ୍ରହ କରାଇଦେବି ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆଶ୍ରମର ଖର୍ଚ୍ଚ, ହରିଜନ ଓ କୃଷକମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତ ସକାଶ ସେ ଗଢ଼ିଥିବା ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କର ଖର୍ଚ୍ଚ, ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା ଓ ଜାତୀୟ ଭାଷାର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର ପାଇଁ ହେଉଥିବା ଖର୍ଚ୍ଚର ଅଧିକାଂଶ ଆୟୁଥିଲା ଦନଶ୍ୟାମ ଦାସ ବରଲାଙ୍କଠାରୁ । ସେ ଜଣେ କୋଟିପତି ଲୁଗାକଳ-ମାଲିକ । ନଉହଲ୍ଲୀରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ଘରେ ମହାନ୍ତାଜୀ ବେଳେ ବେଳେ ରହୁଥିଲେ । ୧୯୨୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କଲିକତାଠାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବରଲାଙ୍କର ପ୍ରଥମେ ଭେଟ ହେଲା । ସେତେବେଳେ ବରଲା ଜଣେ ତରୁଣ ଦଲ୍ଲ । ଗାନ୍ଧୀ ହାବଡ଼ା ରେଲ ଷ୍ଟେସନରେ ଓହ୍ଲାଇବା ପରେ, ସହରକୁ ଆସିବାକୁ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଯେଉଁ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଠିକ୍ ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରୁ ଘୋଡ଼ାଙ୍କୁ ଫିଟାଇ ଦେଇ ବରଲା ଓ ତାଙ୍କର କେତେକ ଯୁବକ ବନ୍ଧୁ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିକୁ ଭଡ଼ି ଭଡ଼ି କଲିକତାର ରାସ୍ତାରେ ନେଇଥିଲେ । ବରଲା ହୋଇଗଲେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର

ଭକ୍ତ । ମହାତ୍ମାଙ୍କର କେତେକ କର୍ମପଦ୍ଧତି ପ୍ରତି ବିରଳାଙ୍କର ସମର୍ଥନ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହାଦ୍ୱାରା ଭବିଷ୍ୟତର ସଫଳତାରେ କୌଣସି ଆଞ୍ଚ ଆସିଲା ନାହିଁ । ବିରଳା କହନ୍ତି, ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କର ‘ପିତା’ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅରଟରେ ଯଦି ବିରଳାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଥାନ୍ତା ତେବେ ସେ ତାଙ୍କ ଲୁଗାକଳମାନ ବନ୍ଦ କରି ଦେଇଥାନ୍ତେ । ସେ ସୂତାକଟାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁ ନ ଥିଲେ । ସ୍ତ୍ରୀ-ବିପ୍ଳୋଗ ହେବା ପରେ ବିରଳା ପୁନର୍ବାର ଗ୍ରହଣ ନ କରି ‘ବ୍ରହ୍ମଚରୀ’ ହେଲେ । ବୋଧହୁଏ ଗାନ୍ଧୀ ଓ ବିରଳାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଘନିଷ୍ଠ ସଫର୍କର ଏହା ଗୋଟିଏ କାରଣ । ଗାନ୍ଧୀ ସବୁପ୍ରଥମେ, ୧୯୩୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବିରଳାଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ଦଶ ଦିନ ରହିଥିଲେ । ତା’ପରେ ବହୁବାର ସେ ଅଳ୍ପ ବା ବେଶି ଦିନ ପାଇଁ ବିରଳା ଉପନରେ ରହିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ, କିଙ୍ଗ୍ ଓ ଡ୍ରୋ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦିଲ୍ଲୀ ହରିଜନ ବସ୍ତିରେ ଗାନ୍ଧୀ ରହିବାକୁ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସେଠାରେ ରହିବା ଖର୍ଚ୍ଚ ଦୈନିକ ପଚାଶ ଟଙ୍କା ହେଉଥିଲା ଓ ତାହା ବିରଳା ବହନ କରୁଥିଲେ । ସେବାଗ୍ରାମ ଆଶ୍ରମ, ଏହାର ଚିକିତ୍ସାଳୟ ଓ ଗୋଶାଳାର ପରିଚ୍ଛଳନା ପାଇଁ ବିରଳାଙ୍କୁ ବାର୍ଷିକ ପଚାଶ ହଜାର ଟଙ୍କା ବହନ କରିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ୧୯୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପରେ ସେ ଆଶ୍ରମର ଏ ଦାୟିତ୍ୱ ନିଜେ ବହନ କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ କେବେ କେତେ ଦେଇଛନ୍ତି ତାହାର ହିସାବ ବିରଳା ରଖି ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ନିଜ ହାତରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ, ଗ୍ରେଟ କାଟ ଖର୍ଚ୍ଚର ବି, ହିସାବ ରଖୁଥିଲେ ଏବଂ ଥରେ ଏ ଖର୍ଚ୍ଚର ଫର୍ଦ୍ଦ ବିରଳାଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇଥିଲେ । ବିରଳା ଖର୍ଚ୍ଚ ଫର୍ଦ୍ଦକୁ ନ ରୁହଁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆଗରେ ଚିରି ଦେଲେ । ସ୍ତ୍ରୀ ବାଦ୍, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସମର୍ଥନରେ ସ୍ଥାପିତ ବହୁ ଲୋକମଙ୍ଗଳ ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ବିରଳା ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିରଳା କୋଟି କୋଟି ଟଙ୍କା ଖଟାଇଛନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଂଗେ ସଂପର୍କ ଥିବା ଯୋଗୁଁ ବିରଳା ସମାଜରେ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲଭି କରିଥିଲେ, ଓ ଆନୁସନ୍ଧେଷ ପାଇଥିଲେ ; ବ୍ୟବସାୟଗତ ସୁବିଧା ମଧ୍ୟ ପାଇଥିବା ସଂଭବ ; କାରଣ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କଠାରୁ ବହୁ ରାଜନୀତିକ ଗୁପ୍ତ ତଥ୍ୟ ସେ ପାଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ, ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଥିଲେ, ସେ ବିରଳାଙ୍କ ଲୁଗାକଳ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ଧର୍ମଦତ୍ତରେ ନେତୃତ୍ୱ ନେଇଥାନ୍ତେ, ଯେପରି ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁ ଓ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ-ଦାତା ଆହମଦାବାଦର ଅମ୍ଲାଲ ସରଫରଜ ଶ୍ରମିକ-ଧର୍ମଦତ୍ତରେ ସେ ନେତୃତ୍ୱ ନେଇଥିଲେ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣିବାଦୀଙ୍କ ଶୋଷଣର ବିରୋଧ କରିବା ବେଳେ ବି, ପୂର୍ଣ୍ଣିବାଦୀଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସଦ୍‌ଭାବ ଥିଲା । ସେହିପରି ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ବିରୋଧ କଲବେଳେ ବି ତାଙ୍କର ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସଦ୍‌ଭାବ ଓ ସଦ୍‌ଭାବ ଥିଲା । ଲଣ୍ଡନରେ ଯେ ସେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଆନ୍ଧ୍ରୀୟ ସ୍ତ୍ରୀକାର କରିଥାନ୍ତେ ଓ ତାଙ୍କ ଘରେ ରହିବାକୁ ଗଲ ହୋଇଥାନ୍ତେ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ନିଜର ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି ଓ ଜାତୀୟ ଆକାଂକ୍ଷା ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ଏଭଳି ପ୍ରଗତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଥିଲା ଯେ, ତାଙ୍କୁ ଟଙ୍କା ଦେଇ କିଏ ଅକ୍ତିଆର କରି ପାରିବ ବୋଲି ସେ ମନରେ ବି ଭାବ ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ କେହି ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ନ ଥିଲେ । ବିରଳା ହୁଅନ୍ତୁ ବା କମ୍ପ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତୁ, ହରିଜନ ହୁଅନ୍ତୁ ବା ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ହୁଅନ୍ତୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଥିଲା ସମାନ ଶ୍ରଦ୍ଧା । ଯେଉଁଠାରେ ସେ ମହାତ୍ମାର କ୍ଷୀଣ ଝୁଲି ସେ ଦେଖୁଥିଲେ, ସେଠାରେ ସେ ଝୁଲୁକୁ ତାଉ ଦେଇ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଥିଲେ । ମନୁଷ୍ୟ-ସ୍ୱଭାବର ବିଭିନ୍ନତା ଓ ମନୁଷ୍ୟ-ପ୍ରବୃତ୍ତିର ବିଚିତ୍ରତାକୁ ସେ ସ୍ୱୀକାର କରି ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ସହିଷ୍ଣୁ ଥିଲେ ।

୧୯୪୨ର ଜୁନ-ମାସରେ ଯେଉଁ ସପ୍ତାହଟି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ କଟାଇଥିଲା, ତାହାର ଆରମ୍ଭରେ ପୁଷ୍ପ ଜଣାପଡ଼ିଲା ଯେ, ଗାନ୍ଧୀ ଗୋଟାଏ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ଦୃଢ଼ ସଂକଳ୍ପ କରିଥାନ୍ତି । ଏ ଆନ୍ଦୋଳନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଭାରତ ଗୁଡ଼ି ଯିବାକୁ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ବାଧ୍ୟ କରିବା । ‘ଭାରତ ଗୁଡ଼ି’ ଏ ଆନ୍ଦୋଳନର ଦୁଆ ହେବ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଜଣା ପଡ଼ିଥିଲା ।

ଗାନ୍ଧୀ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ଯେ, ଭାରତକୁ ଗୁଡ଼ି ଇଂଲଣ୍ଡ ନିଜର ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି ନ କଲେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟ ହେବ ନାହିଁ କି ବିଶ୍ୱଶାନ୍ତି ଲଭ କରି ହେବ ନାହିଁ ।

ଦିନେ ଅପରାହ୍ନରେ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିବାକୁ କାହିଁକି ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ ହେଉଛନ୍ତି ତାହାର କାରଣ ମୋତେ ସବିସ୍ତର କହିଲା ପରେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହିଲି, ‘ମୁଁ ମନେ କରୁଛି, ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଏକଦମ୍ ଭାରତ ଗୁଡ଼ି ଚାଲିଯିବା ବ୍ରିଟିଶଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସଂଭବ ହେବ ନାହିଁ । ସେପରି କଲେ ସେମାନେ ଭାରତକୁ ଜାପାନ ହାତରେ ଭେଟି ସ୍ୱରୂପ ଦେଇ ଚାଲି ଯାଉଛନ୍ତି ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ

ହେବ । ଭାରତ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଯିବାକୁ ଇଂଲଣ୍ଡ ରାଜି ହେବ ନାହିଁ କି ଏପରି ଦାବିକୁ ଅମେରିକା ସମର୍ଥନ କରିବ ନାହିଁ । ଆପଣ ଯଦି ଦାବି କରି ବସନ୍ତ ଯେ, ବ୍ରିଟେନ୍ ଭାରତରୁ ବିସ୍ତାର ଉଠାଇ ଏକାବେଳେ ରମାନା ହୋଇଯିବ, ତେବେ ଆପଣ ନ ହେବା କଥା ହେବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ; ଗଛର ଛୁଲ ଛଡ଼ାଇ ଦେଇ ତାକୁ ବଞ୍ଚିବାକୁ କହିବା ପରି ଏକଥା । ବ୍ରିଟିଶ୍ ମାନେ ତାଙ୍କ ସୈନ୍ୟ ଭାରତରୁ ଉଠାଇ ନିଅନ୍ତୁ ବୋଲି ଆପଣ ବୋଧହୁଏ ଚାହୁଁନାହାନ୍ତି । ଚାହୁଁଛନ୍ତି ?

ଅନ୍ତତଃ ଦୁଇ ମିନିଟ୍ ଯାଏଁ ଗାର୍ଲୀ କହି କହିଲେ ନାହିଁ । ଆମ ବସିଥିବା ଘରର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ସତେ ଯେପରି କାନକୁ ଶୁଭୁଥାଏ ।

ଅବଶେଷରେ ଗାର୍ଲୀ କହିଲେ, ‘ତୁମେ ଠିକ୍ କହୁଛ । ବ୍ରିଟିଶ ସେନା ଚାଲିଯା’ନ୍ତୁ ବୋଲି ମୁଁ କହୁନାହିଁ । ବ୍ରିଟେନ୍, ଆମେରିକା ଓ ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ଦେଶ ଏଠାରେ ସେନା ରଖିପାରିବେ ଏବଂ ଭାରତକୁ ସାମରିକ ଘାଟୀ କରି ଏଇଠାରୁ ଯୁଦ୍ଧ ଚଳାଇ ପାରିବେ । ଜାପାନ ଏ ଯୁଦ୍ଧରେ ଜିଣୁ, ଏହା ମୁଁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏ ବିଷୟରେ ମୁଁ ସ୍ଥିର-ନିଶ୍ଚିତ ଯେ, ଭାରତୀୟମାନେ ଯଦି ସ୍ୱାଧୀନତା ନ ପା’ନ୍ତି ତେବେ ବ୍ରିଟେନ୍ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯଶସ୍ୱୀ ହେବ ନାହିଁ । ଭାରତ ଉପରେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଜାରି କରୁଥିବା ଯାକ ବ୍ରିଟେନ୍ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଦୁର୍ବଳ ରହିବ ଏବଂ ତା’ର ଆଚରଣ ନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସମର୍ଥନ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ବ୍ରିଟେନ୍ ପରାସ୍ତ ହେବା ମୁଁ ଚାହେଁ ନାହିଁ ।’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ଯଦି ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ଭାରତକୁ ସାମରିକ ଘାଟି କରିବାକୁ ମାନିଯିବାକୁ ହୁଏ, ତେବେ ଆହୁରି ଅନେକ କଥା ମାନିଯିବାକୁ ହେବ । ସେନା ତ ଶୂନ୍ୟରେ ରହି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମିତ୍ର ପକ୍ଷ ରେଲ ଚଳାଚଳ ସୁସଂଗଠିତ ହେବା ପାଇଁ ଚାହୁଁବେ ।’

ଗାର୍ଲୀ ଆଗ୍ରହର ସହିତ କହିଲେ, ‘ହଁ ନିଶ୍ଚୟ, ରେଲ ଚଳାଚଳ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିବା ତାଙ୍କ ହାତରେ ରହିବ । ଯୁଦ୍ଧ ସରଞ୍ଚାଳା ଯେଉଁ ବନ୍ଦୁ-ମାନଙ୍କରେ ଆସି ଉତ୍ତର ଯିବ ସେ ବନ୍ଦୁରମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା ସୁସ୍ଥ ଭାବେ ହେବା ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଚାହୁଁବେ । ବମ୍ବେ ଓ କଲିକତାରେ ଦଙ୍ଗା ହାଙ୍ଗାମା ହେବା ସେମାନେ ଚାହୁଁବେ ନାହିଁ । ଏ ସବୁ ବିଷୟରେ ଭାରତର ସହଯୋଗ ଓ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ସେମାନେ ଚାହୁଁବେ ଇ ଚାହୁଁବେ ।’

ମୁଁ ସୁଗୁଲି, ‘ଗୋଟିଏ ଲିଖିତ ସନ୍ଦେଶରେ ଏହି ସବୁ ସଦ୍‌ଯୋଗ-ମୂଳକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଲିପିବଦ୍ଧ ହେବାରେ ଆପଣଙ୍କର ମତ କ’ଣ ?’

ସେ କହିଲେ, ‘ହଁ, ଏଭଳି ଗୋଟିଏ ରୁକ୍ମପତ୍ର ଲିପିବଦ୍ଧ ହେବାରେ ଆମେ ରାଜି ।’

ମୁଁ ପଚାରିଲି, ‘ଆପଣ ଏ ସବୁ କଥା ଆଗରୁ କହି ରଖି ନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ? ମୋତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି ଯେ, ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ଆଇନ୍ ଆନ୍ଦୋଳନ କଥା ଶୁଣିଲା ବେଳେ, ମୋର ଏହା ପ୍ରତି ପ୍ରତିକୂଳ ମନୋଭାବ ହେଉଥିଲା । ମୋର ମନେ ହେଉଥିଲା, ଏଭଳି ଆନ୍ଦୋଳନ-ଦ୍ୱାରା ଯୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମ ବ୍ୟାହତ ହେବ । ମୋର ମତ, ଏ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରାଣପଣେ ଲଢ଼ି ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ବିଜୟ ହାସଲ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯଦି ଜର୍ମନ୍ ଓ ଜାପାନ ଜଣନ୍ତି ତେବେ ପୃଥିବୀର ଘୋର ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହେବ ବୋଲି ମୋତେ ଦିଶୁଛି । ଆମ ପକ୍ଷ ଯଦି ଜଣେ ତେବେ, ପୃଥିବୀର ଅବସ୍ଥାରେ ଉନ୍ନତ ହେବାର ସୁଯୋଗ ମିଳିବ ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ।’

ସେ ଆପଣ କଲେ, ‘ଏ ବିଶ୍ୱାସରେ ମୁଁ ତୁମ ସଙ୍ଗେ ଏକମତ ନୁହେଁ । ବ୍ରିଟେନ୍ ଅନେକ ସମୟରେ ଛଳନାର ପରିଚ୍ଛଦରେ ନିଜକୁ ଆଚ୍ଛାଦିତ କରେ । ସେ ଆଜି ଯେଉଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦିଏ, ପରେ ତାକୁ ପାଳନ କରେ ନାହିଁ । ତେବେ ମୁଁ ମାନୁଛି ଯେ, ଗଣତନ୍ତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ଯଦି ଜଣନ୍ତି ତେବେ ପୃଥିବୀର ଅବସ୍ଥାରେ ଉନ୍ନତ ହେବାରେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ସଫଳତା ଅଛି ।’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଯେଉଁ ସନ୍ଦେଶ ସ୍ୱାକ୍ଷରିତ ହେବ ତଦନୁସାରେ ଭବିଷ୍ୟତର ରୂପରେଖ ସୂଚିତ ହେବ ।’

ସେ ମୋ କଥାକୁ ସଂଶୋଧନ କରି କହିଲେ, ‘ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ଏମାନେ ଯେଭଳି ଆଚରଣ କରିବେ ତଦ୍ୱାରା ଭବିଷ୍ୟତର ଗତି ସୂଚିତ ହେବ । ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ଦିଆ ହେବା ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିକୁ ମୁଁ ପସର କରେ ନାହିଁ । ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ମିଳିବ ବୋଲି କହିଲେ ମୁଁ ଭଲ ଯିବି ନାହିଁ । ମୋର ଏଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦରକାର । ତାହା ଦେଲେ, ଯୁଦ୍ଧରେ ଜିଣିବାକୁ ଇଂଲଣ୍ଡ ସମର୍ଥ ହେବ ।’

ମୁଁ ପୁଣି ପଚାରିଲି, ‘ଆପଣଙ୍କର ଏ ପରିକଳ୍ପନା ଆପଣ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କୁ ଆଗରୁ ଜଣାଇ ନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ? ମିତ୍ର ପକ୍ଷର ଯୁଦ୍ଧବାଟି-

ରୂପେ ଭରତ ବ୍ୟବହୃତ ହେବା ବିଷୟରେ ଆପଣଙ୍କର ଆପଣି ନାହିଁ ବୋଲି ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କୁ ଜଣାଇଦେବା ଉଚିତ ।’

ସେ ଦୁଃଖିୟ ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇଲା ପରି କହିଲେ ; ମୋତେ ତ ଏହା କେହି ମାରି ନାହିଁ ?’

ବ୍ରିଟିଶ୍ ଓ ଅନ୍ୟ ଶକ୍ତିର ସୈନ୍ୟବାହିନୀକୁ ଭାରତରେ ରହିବାକୁ ଦେବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ରାଜ ହୋଇଯିବାର ଦେଖି ତାଙ୍କର କେତେଜଣ ଅତି ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସହକର୍ମୀ ସ୍ତବ୍ଧ ହେଲେ । ସେମାନେ ମନେ କଲେ, ସେ ମୋତେ ଯେଉଁ ବିବୃତ ଦେଲେ ତାହା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଗୋଟାଏ ମାରମ୍ଭକ ଭୁଲ । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ସର୍ବସାଧାରଣରେ ବିଜୟ ଦେଇ ପରିଷ୍କାର କହିଲେ ଯେ, ସେ ବୁଝି ବିରୁଦ୍ଧ ନିଜର ମତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଛନ୍ତି । ମୋ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ହେବାର ଅବ୍ୟବହୃତ ପରେ ସେ ହରିଜନରେ ଲେଖିଲେ, ‘ମୁଁ ଏ ବିଷୟରେ ପ୍ରଥମେ ଯେଉଁ ଲେଖା ଲେଖିଥିଲି, ଆପାତତଃ ତହିଁରେ ଗୋଟାଏ ଫାଙ୍କ ରହିଯାଇଥିଲା । ମୋ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍‌କରଣକୁ ଆସୁଥିବା ବହୁ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଏହି ଖପଟ୍ଟା ବିଷୟଟା ମୋ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆଖିବାମାନ୍ଦେ ମୁଁ ତାହା ପୂରଣ କରି ଦେଇଛି । ନିରାଶ୍ରୟତାରେ ସାଧୁ ପତ୍ନୀ ଧରି ଚାଲିବା ଅହିଂସା ଧର୍ମର ମୂଳ କଥା । ଏପରି ଚଳିବାଦ୍ୱାରା ଯାହା କ୍ଷତି ହେଉଅଛି ସେଥିରେ ଭଲ୍‌କିପିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ମୁଁ ଯାହା କରିଛି ତାହା ଯଦି ମୋର ଦୁଃଖିତା ବୋଲି ମୋ ଦେଶବାସୀ ମନେ କରନ୍ତି ତେବେ ସେହି ଦୁଃଖିତାକୁ ବରଦାୟ କରିନେବେ । ମିତ୍ର ପକ୍ଷକୁ ଏଭଳି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ମୁଁ ଆହ୍ୱାନ କରି ନ ପାରେ, ଯଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ନିଶ୍ଚୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାଜୟ ହେବ । ସେଭଳି ଦାବି କରିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ପାପ ହୁଅନ୍ତା... ହଠାତ୍ ଯଦି ମିତ୍ରପକ୍ଷର ସେନା ଭାରତରୁ ବାହାରିଯାନ୍ତି ତେବେ ପରିଣାମରେ ଜାପାନ ଭାରତ ଦଖଲ କରିଯାଇପାରେ ଓ ଚୀନର ପରାଜୟ ଅବଶ୍ୟକ୍ତା ହୋଇଯାଇପାରେ । ମୋର କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ଏଭଳି ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହୋଇପାରେ ବୋଲି ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ଏକାବେଳକେ କଳ୍ପନା କରି ନ ଥିଲି...’

ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ବୋଲି ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କୁ କହିବା ସକାଶ, ମୁଁ ଆଶ୍ରମ ଛାଡ଼ିବା ବେଳେ, ମହାଦେବ ଦେଶାଇ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ମୁଁ ଯେତେ ଦୂର ବୁଝିଥିଲି, ମହାତ୍ମାଙ୍କ ବ୍ରିଟିଶ୍

ଧରକାରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାଲିସ୍ କରିବାକୁ, ଦ୍ଵିତୀୟ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଏକା-
ବେଳେକେ ବନ୍ଦ କରି ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ । ମୁଁ ସାଇ ନୁଆ ଦକ୍ଷିଣରେ
ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କଠାରୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି ପାଇଲି । ତା'ସଙ୍ଗେ ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ
ରୁଜଭେଲ୍ଟଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇବା ସକାଶ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି ସେ ପଠାଇଥାନ୍ତି ।
ମୋ ଚିଠିରେ ତାଙ୍କ ସ୍ଵାଭାବସିଦ୍ଧ ତରଙ୍ଗରେ ସେ ଲେଖିଥାନ୍ତି, 'ରୁଜଭେଲ୍ଟଙ୍କ
ପାଖକୁ ପଠାଇବା ସକାଶ ଯେଉଁ ଚିଠି ଦେଇଛି ତାହା ଯଦି ତୁମ ମନକୁ
ନ ପାଇବ, ତେବେ ଚିରିଦେବ ।'

ମହାତ୍ମାଙ୍କ ସବୁବେଳେ ନିଜର ମତ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବା କୋହଳ
କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ । ସେ ମୋ ଚିଠିରେ ଲେଖିଥିଲେ, 'ତୁମ
ରାଷ୍ଟ୍ରପତିଙ୍କୁ କହ, ମୋ ସଂକଳ୍ପରୁ ମୋତେ ନିବର୍ତ୍ତାଇ ଦିଆଯାଉ ବୋଲି
ମୁଁ ଚାହେଁ' । ସେ ଯାହାହେଉ, ତାଙ୍କର କିନ୍ତୁ ଦୃଢ଼ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ,
ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ଭାରତକୁ ସ୍ଵାୟତ୍ତଶାସନ ଦେବା ଉଚିତ । ଏ ଦାବାର ଯଥାର୍ଥତା
ଯଦି ମିଶ୍ର ପକ୍ଷର ରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ନ ବୁଝନ୍ତି ତେବେ ସେମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇବା
ସକାଶ ସେ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କରିଦେବେ । ଗାନ୍ଧୀ
ମୋତେ, ମୁଁ ଆଶ୍ରମରେ ଥିଲାବେଳେ ଦିନ ଅପରାହ୍ନରେ କହିଥିଲେ,
'ତୁମ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଚତୁର୍ବିଧ ସ୍ଵାଧୀନତା ବିଷୟରେ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି ;
ସ୍ଵାଧୀନ ହେବାକୁ ଦାବି କରିବାର ସ୍ଵାଧୀନତା ଏହାର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ କି
ନୁହେଁ ?'

ଗାନ୍ଧୀ ବୁଝିଥିଲେ, ଗଣତନ୍ତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ଭାରତ ପ୍ରତି ଯେଉଁ
ଆତ୍ମମୁଖ୍ୟ ଧରିଛନ୍ତି ତାହା ନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମର୍ଥନୀୟ ନୁହେଁ । ଭାରତ
ପ୍ରତି ଧରିଥିବା ଆତ୍ମମୁଖ୍ୟ ବଦଳାଇବାଦ୍ଵାରା ରୁଜଭେଲ୍ଟ ବା ଲିନ୍‌ଲିଥ୍‌ଗୋ,
ତାଙ୍କ ସଂକଳ୍ପରୁ ତାଙ୍କୁ ନିବର୍ତ୍ତାଇ ପାରିବେ ବୋଲି ସେ ଆଶା କରୁଥିଲେ ।
ତା' ଯଦି ସେମାନେ ନ କରନ୍ତି ତେବେ ନିଜ କର୍ମପଦ୍ଧତିରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର
କୌଣସି ଦ୍ଵିଧା ନ ଥିଲା । ନେହେରୁ ଓ ଆଜାଦଙ୍କର ଦ୍ଵିଧା ଥାଏ ।
ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମତଭେଦ ହେବାରୁ ତ ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ
କଂଗ୍ରେସ ନେତୃମଣ୍ଡଳରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ବାହାର ଯାଇଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ
କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ମତରୁ ଟାଳି ହେଉ ନ ଥାଏ । ସେ ଆଜାଦ ଓ ନେହେରୁଙ୍କୁ
ନିଜ ମତରେ ମଜାଇ ଦେଲେ । ନେହେରୁ ବିଚାରିଥିଲେ ଯେ, ଭାରତର
ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଅବସ୍ଥା ଓ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ପରିସ୍ଥିତି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଆଇନ ଅମାନ୍ୟ

ଆନ୍ଦୋଳନ ସମୟୋଚିତ ହେବନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଜବାହରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦିନ ଦିନ ଧରି ଯୁକ୍ତି କଲି । ସେ ଯେଉଁଲି ଉଦ୍‌ବେଗର ସହିତ ମୋ ମତ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଲଢ଼ିଲେ ତାହା ବର୍ଜନା କରିବାକୁ ଭାଷା ପାଉନାହିଁ ।’ ଗାନ୍ଧୀ ଏହାର କାରଣ ଦର୍ଶାଇ କହିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ରୁସ୍ ଓ ଚୀନ ସଙ୍ଗେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସମ୍ପର୍କ ଥିବାରୁ, ‘ଚୀନ ଓ ରୁସ୍‌ଆର ଆସନ ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ଆଶଂକାରେ ସେ ଅତ୍ୟଧିକ ମନସ୍ଥାପି ହୋଇ କରୁଥାନ୍ତି... । ସେହି ମନସ୍ଥାପି ଯୋଗୁଁ ସେ (ବ୍ରିଟିଶ) ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ଚକ୍ରତାକୁ ପାସୋରି ପକାଇଥାନ୍ତି ।’ କିନ୍ତୁ ଜବାହରଲାଲ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆଶ୍ରମ ଛାଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଭାଷାରେ ‘ତାଙ୍କ ବାସ୍ତବ ପରିସ୍ଥିତି ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଯୁକ୍ତିଜାଲ’ରେ ଜବାହର ‘ଅଭିଭୂତ’ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ବସ୍ତୁତଃ ନେହେରୁ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନର ଏଡ଼େ ଅଟଳ ସମର୍ଥକ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଯେ, ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ବମ୍ବେଠାରେ, ଗାନ୍ଧୀ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବା ଉଚିତ କି ନୁହେଁ ପଚାରିଲି, ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଦେଖା କରିବାର କି ପ୍ରୟୋଜନ ?’ ଗାନ୍ଧୀ କିନ୍ତୁ ଲିନଲିଥ୍‌ଗୋଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଆଶା ଧରି ରହିଥାନ୍ତି ।

ଆଜାଦ୍ ଓ ନେହେରୁ ଯେଉଁ କାର୍ରେ ଓଡ଼ିଆର କଂଗ୍ରେସ ଭବନକୁ ଫେରିଲେ, ମୁଁ ସେଇ କାର୍ରେ ଜୁନ୍ ୧୦ ତାରିଖ ଦିନ ଆଶ୍ରମରୁ ବିଦାୟ ନେଲି । କେତେ ଦଶ୍ମା ପରେ ସେଇ କାର୍ ସେବାଗ୍ରାମ ଫେରିଲା, ଆଜାଦ୍ ଓ ନେହେରୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆହୁରି ଆଲୋଚନା କରିବା ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଆଣିବା ସକାଶ । ଓପରଓଲି ଡିନିଟା ବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ ଏକୁଟିଆ ଚାଲି ଚାଲି କଂଗ୍ରେସଭବନକୁ ଆସିଲେ । ଓଡ଼ିଆଠାରୁ ୬ ଫର୍ଲଙ୍ଗ ଦୂରରେ କାର୍ ଅଟଳ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଓହ୍ଲାଇପଡ଼ି, ଜୁନ୍ ମାସ ଅପରହ୍ନର ପୋଡ଼ି ପକାଉଥିବା ଭାରତୀୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ତେଜରେ ସେତକବାଟ ଚାଲି ଚାଲି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । କଂଗ୍ରେସ ଭବନରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ସେ ବେଶ୍ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଦିଶୁଥାନ୍ତି । ଯଦିବା ସେ ପଥଶ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି ; ତାହା ଜଣାପଡ଼ୁ ନ ଥାଏ । ‘ଶିଳ୍ପ ଯୁଗର ଏହି ନବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ବିଭବ’ ଉପରେ ବିଶେଷ ନିର୍ଭର କରାଯାଇ ନ ପାରେ ବୋଲି ଟିପ୍‌ପଣୀ କରିବାରେ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ହୋଇଥିଲା, ତା’ର ତୋଡ଼ରେ ତାଙ୍କ ପଥଶ୍ରାନ୍ତ ପଛକୁ ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ।

ତାଙ୍କଠାରେ କେମିତି ଗୋଟାଏ ମୋହିନୀ ଶକ୍ତି ଥିଲା । ସ୍ୱଭାବତଃ ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱରେ ଗୋଟାଏ ବିଶିଷ୍ଟତା ଥିଲା ; ତାଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ଥିଲା ଶକ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେହି ଶାନ୍ତ ପ୍ରକୃତି ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କଠାରେ କିପରି ଗୋଟାଏ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଶକ୍ତି ଥିଲା ଯଦ୍ୱାରା ସେ ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ ଅଭିଭୂତ କରି ପାରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବୌଦ୍ଧିକ ଆଲୋଚନା କଲେ ମଣିଷ ମୃତ୍ୟୁ ହେଉଥିଲା, କାରଣ ସେ ଖୋଲମନରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ମନ କିପରି ଗତି କରୁଛି ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଦିଶୁଥିଲା । ସେ ତାଙ୍କର ମତାମତ ଆଗରୁ ଠିକ୍‌ଠାକ୍ କରି ସୁସମ୍ପନ୍ନ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେ ଆଲୋଚନାକ୍ରମରେ ନିଜର ମତକୁ ରୂପ ଦେଉଥିଲେ ; କି ଶକ୍ତିରେ ଚିନ୍ତା କରି ନିଜ ମତକୁ ସେ ସର୍ବାଙ୍ଗସୁନ୍ଦର କରୁଛନ୍ତି ତାହା ବାହାରକୁ ଦିଶୁଥିଲା ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲବେଳେ ଖାଲି ତାଙ୍କ ତୁଣ୍ଡର କଥା ଶୁଣାଯାଉ ନ ଥିଲା, ତାଙ୍କ ଚିନ୍ତାର ଧାରା ମଧ୍ୟ କାନରେ ପଶୁଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ତାଙ୍କ ମତକୁ ଶେଷରୂପ ଦେଲବେଳେ, ଆଲୋଚନାକାରୀ ତାଙ୍କ ମନର ଗତି ଧରିପାରି କି ଶକ୍ତିରେ ସେ ଉପସଂହାରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ଜାଣି ତାଙ୍କ ମତର ଯଥାର୍ଥତା ଧରି ପାରୁଥିଲା । ତେଣୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭଳି କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଦରକାର ହେଉ ନ ଥିଲା ; ସେ ବରଂ ସଙ୍ଗେ ଆଳାପ କଲ ପରି କହୁଥିଲେ ଓ ବକ୍ତୃତା ଦେଉଥିଲେ । ଅପର ଲୋକକୁ ଉପଦେଶ ବା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେବା ସକାଶ ତେଷ୍ଟା ନ କରି ସେ ତା’ ସଙ୍ଗେ ଭାବବିନିମୟ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ଅଧିକ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ।

ନିଜର ମତ ପରିଷ୍କାର ଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଅନିଚ୍ଛୁକ ଥିଲା ବେଳେ ବି ସେ ମନ ଖୋଲି କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିଲେ । ସ୍ୱାଧୀନତା ପରେ ଭାରତ କି କର୍ମସୂଚୀ ଗ୍ରହଣ କରିବ ସେ ବିଷୟରେ ମୁଁ ତାଙ୍କର ପରିକଳ୍ପନା ଓ ଯୋଜନା ବିଷୟରେ ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲି । ସେ ଯୁକ୍ତି ଜାଲରେ ମୋତେ ଏପାଖ ସେପାଖ କରି ଶେଷରେ କହିଲେ, ‘ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତ କ୍ଷିପ୍ରଗତିରେ ଯନ୍ତ୍ରଣିଲୁର ବିକାଶ କରିବା ଦରକାର, ଏଇ କଥା ମୋ ତୁଣ୍ଡରୁ ଶୁଣିବା ନିମନ୍ତେ ତୁମେ ବଳାଜୋରି କରୁଛ । ମୁଁ ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହେଁ । ବର୍ତ୍ତମାନର ମୃତ୍ୟୁ ସମସ୍ୟା, ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶାସନରୁ ଭାରତକୁ ମୁକ୍ତ କରିବା । ତାହା ହେଲା ପରେ, ଭାରତର କ’ଣ ଦରକାର, ବାହ୍ୟ

ରୂପରୁ ମୁକ୍ତ ରହି, ବିଚାର କରିବାକୁ ଆମେ ସମର୍ଥ ହେବୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଆମ ଦେଶରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଯନ୍ତ୍ରଣିକୃତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଅନୁମତି ଦେଇଛନ୍ତି, ଓ ଆଉ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନିଷିଦ୍ଧ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ସ୍ୱାଧୀନ-ଭାରତରେ ଏ ପର-ମୁଖାପେକ୍ଷିତା ରହିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୋ ବିଚାରରେ, ସର୍ବପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତି ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରଭୁତ୍ୱର ବିଲୋପ କରିବା ।’

ବହୁତଃ ଏଇ କଥା କହିବାକୁ ତାଙ୍କ ମନର ଭାବ ହୋଇଥିଲା ; ସେ ନିଜ ମନର ଭାବ ଲୁଚାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ନ ଥିଲେ । ସ୍ୱା କହିବି, ସ୍ୱା ଲୁଚାଇବି ଏଭଳି ଚାଲୁଛି ତାଙ୍କ ମସ୍ତିଷ୍କରେ ନ ଥିଲା । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ୱରୂପ ସେ ଦିନେ ମୋତେ କହିଲେ, ଯୁଦ୍ଧର ସମାପ୍ତି କରିବା ସକାଶ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବାକୁ ସେ ଜାପାନ ଯିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି । ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ କିନ୍ତୁ ସେ ଯୋଡ଼ି-ଦେଲେ : ଜାପାନ ଯିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ସୁଯୋଗ ମିଳିବ ନାହିଁ । ଏବଂ ଗଲେ ମଧ୍ୟ ଜାପାନ ତାଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ଯୁଦ୍ଧ ବନ୍ଦ କରି ଦେବନାହିଁ ।

ସେ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ କହିଲେ : ଜାପାନ ଯିବାକୁ ସେ ଯେଉଁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କଲେ, ତାହା କାଗଜରେ ବାହାରିଲେ ଲୋକେ କଦର୍ଥ କରିବେ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଗାର୍ସୀ ଏଭଳି ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କଲେ କାହିଁକି ? ଏକମାତ୍ର କାରଣ, ତାଙ୍କ ମନରେ ଏଭଳି ଇଚ୍ଛାର ଉଦୟ ହେଲା ।

ଗାର୍ସୀଜୀ ଦୃଢ଼ଭାବେ କହିଥିଲେ ଯେ, ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତରେ ମିଳିତ-ରାଜ୍ୟ-ସଂଘ ତିଆରି ସଂବିଧାନ ଦରକାର ହେବ ନାହିଁ । ଏପରି ନ ହେଲେ ପ୍ରକାଶ୍ଟି ଭାରତ ଦେଶକୁ ଶାସନ କରିବାରେ କିଭଳି ଅସୁବିଧା ସବୁ ଉପୁଜିବ ମୁଁ ଦେଖାଇଲି । ଏ ସବୁ ସେ ଗ୍ରାହ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ । ମୁଁ ନିରସ୍ତ ହେଲି । କିନ୍ତୁ ଶେଷରେ ସେ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଜାଣେ, ମୋର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବିରୋଧ ସତ୍ତ୍ୱେ, ଭାରତରେ ମିଳିତ-ରାଜ୍ୟ-ସଂଘ ଧରଣର ଗୋଟିଏ କେନ୍ଦ୍ର-ସରକାର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବ ।’ ଏଇଭଳି ଯୁକ୍ତି-ଦୃଢ଼ ଗାର୍ସୀଙ୍କର ପ୍ରକୃତସିଦ୍ଧି । ସେ ଆଗ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ବୟାନ କରନ୍ତି ; ସମସ୍ତ ପ୍ରତିବାଦ ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ଏହି ମାତ୍ରକୁ ଧରି ବସନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଶେଷରେ ହସି ଦେଇ ମାନି ଯାନ୍ତି ଯେ, ତାଙ୍କ ମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟରେ ହେବା ସଂଭବ ନୁହେଁ । ସାଲିସ ପାଇଁ କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲୁବେଳେ ଏ ଶୁଦ୍ଧ ଯୋଗୁଁ ବହୁ ସମୟକ୍ଷେପ ହେବା ଏବଂ ଅପର ପକ୍ଷ ବିରକ୍ତ ହେବାର ବିଶେଷ ସଂଭାବନା । କିନ୍ତୁ ଦୁଇ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଭିତରେ ମାତ୍ରଗତ ଆଲୋଚନା ବେଳେ ଏ ଶୁଦ୍ଧ ବଡ଼ ଚିତ୍ତକର୍ଷକ ଓ ଭାବୋଦ୍ଦୀପକ ହୁଏ । ନିଜେ ଗାର୍ସୀ

ଆଗରୁ ଯାହା କହିଥାନ୍ତି, ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ସେଥିରେ ବସିତ ହୁଅନ୍ତି । ତାଙ୍କର ମନର ଗତି, ନଦୀର ସ୍ରୋତ ପରି ଚିର-ଚଞ୍ଚଳ । ନିଜର କଥା ଠିକ୍ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ସମସ୍ତେ ଚାହାନ୍ତି, ଗାନ୍ଧୀ ମଧ୍ୟ ଚାହୁଁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବହୁ ସମୟରେ ନିଜ ଚିନ୍ତାର ଭ୍ରାନ୍ତିକୁ ସରଳଭାବେ ସ୍ୱୀକାର କରିଯାଇ ସେ ଯୁକ୍ତିତର୍କରେ, ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବେ ବିଜୟ ହାସଲ କରିପାରୁଥିଲେ ।

ବୟସାଧିକ ଲୋକଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ, ସେମାନେ ନିଜର ପୂର୍ବସ୍ମୃତିରେ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି । ଲଏଡ୍ ଜର୍ଜଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ଦେଖିଛି, କୌଣସି ଚଳନ୍ତି ବିଷୟରେ ମୋ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଉ ଦେଉ, ସେ ପ୍ରଥମ ମହାଯୁଦ୍ଧ ବେଳେ କିଭଳି ଯୁଦ୍ଧ-ଉଦ୍ୟମ ଚଳାଇଥିଲେ, ଓ ଏ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ କୌଣସି ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାର କି ଶକ୍ତିରେ କରାଇଥିଲେ କହି ବସନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ଦେଖିଛି, ୨୩ ବର୍ଷ ବୟସରେ ମଧ୍ୟ, ସେ ଅଟ୍ଟତ କଥାର ଆଲୋଡ଼ନ ଆଦୌ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମନ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଆବଦ୍ଧ ଥାଏ । ବୟସର ପ୍ରଭାବ ତାଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ି ନ ଥାଏ, କାରଣ ସେ ଅନନ୍ତ ଭବିଷ୍ୟତ ଗର୍ଭରେ ନେଇ ନିଜ ମନକୁ ରଖିଥାନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନର ଘଣ୍ଟା ମିନିଟ୍ ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ ଦିଶୁଥାଏ, କାରଣ ଅନନ୍ତ କାଳର ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ମାପକାଠିରେ ସେ ଅନନ୍ତ ଭବିଷ୍ୟତର ଗତି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥାନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଖାଲି ଯେ ପ୍ରଭାବ ଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ, ତାଙ୍କଠାରେ ଥିଲା ପ୍ରଭୁତ୍ୱ । ଏ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ସରକାରୀ କ୍ଷମତାଠାରୁ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରେ କମ୍ ହେଲେହେଁ, ଅନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଥିଲା ଅଧିକ । ସରକାରୀ କ୍ଷମତା ଉଦ୍ଭୁତ ହୁଏ ଗୋଟାଏ ସରକାରୀ ସଂସ୍ଥାରୁ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବିଭବ । ପ୍ରତିପତ୍ତିଶାଳୀ ଜନନାୟକଙ୍କଠାରେ ଏ ଦୁଇଟି ଯାକ ଗୁଣ ଅଳ୍ପ ବହୁତେ ମିଶିକରି ଥାଏ । ସୈରଗୁଣ ଶାସକ ହାତରେ ଥାଏ କେବଳ ଶାସନତାତ୍ତ୍ୱିକ କ୍ଷମତା ; ଏହାର ସବୁବେଳେ ଅପପ୍ରୟୋଗ କରିବାରୁ ସେ କାଳକ୍ରମେ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତି କୈନ୍ଦ୍ରିକ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ହରାଇ ବସେ । ଗାନ୍ଧୀ ସରକାରୀ କ୍ଷମତା ଚାହୁଁ ନ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ବଢ଼ିବାରେ ଲାଗିଥିଲା । ସରକାରୀ କ୍ଷମତା ଅନ୍ୟର ଲହୁ ଲୁହରେ ପୁଷ୍ଟ ହୁଏ ; ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ପୁଷ୍ଟ ହୁଏ ନିଜର ସେବା, ସଦ୍‌ଭାବ ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ।

ଦିନେ ସଂସାରେ ମୁଁ ଯାଇ ମହାଦେବ ଦେଖାଇଙ୍କ ପାଖେ ବସିଲି ;

ସେ ସୂତା କାଟୁଥାନ୍ତି । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହିଲି : ମୁଁ ଖୁବ୍ ଧ୍ୟାନ ଦେଇ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କଥା ଶୁଣୁଛି ; ଶୁଣି ଯାହା ଲେଖୁଛି ତା'କୁ ମଧ୍ୟ ପରେ ମନୋଯୋଗ ସହ ପଢ଼ୁଛି । ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଏତେ ପ୍ରଭାବ କିପରି ଅସୁଶ୍ରୁଣ ରହିଛି ତାହା ତାଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ଓ ମୋ ଲେଖା ପଢ଼ି, ଭାବ ବିସ୍ମିତ ହେଉଛି । ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ଭାବେ ମୁଁ ଗୋଟାଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରୁଛି ଯେ, ତାଙ୍କ ଭବାବେଗ ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କର ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଏତେ ପ୍ରଭାବ ।

ଦେଶାଇ କହିଲେ, ‘ଆପଣଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଠିକ୍ ।’

ମୁଁ ପୁଣି ପଚାରିଲି, ‘କିନ୍ତୁ ଏ ଭବାବେଗ ମୂଳରେ କ’ଣ ଅଛି ?’

ଦେଶାଇ ବୁଝାଇ ଦେଲେ, ‘ଜନ୍ମତଃ ମନୁଷ୍ୟର ଯେଉଁ କାମନା, ବାସନା ଥାଏ, ତା'କୁ ସଫଳ କରି ଉନ୍ନତ ମାର୍ଗରେ ଚାଲିତ କଲେ ଏ ଶକ୍ତି ଆସେ ।’

ମୁଁ ପଚାରିଲି, ‘ମନୁଷ୍ୟର କାମଶକ୍ତିକୁ ସଫଳ କରିବା କଥା କହୁଛନ୍ତି ?’

ସେ କହିଲେ, ‘ଖାଲି କାମଶକ୍ତି ନୁହେଁ, ହୋଧ, ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଚ୍ଚାଭିଳାଷ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ରିପ୍ପର ସଂଯମ ……। ଗାନ୍ଧୀ ଏ ସବୁ ପ୍ରକୃତିକୁ ବଶୀଭୂତ କରିଛନ୍ତି, ଫଳରେ ତାଙ୍କଠାରେ ପ୍ରଭୂତ ମାନସିକ ବଳ ଓ ଭାବୋଚ୍ଛ୍ଲାସର ସଂଗୃହ ହୋଇଛି ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଏ ଭାବୋଚ୍ଛ୍ଲାସ ମଧ୍ୟ ସଂଯତ, ଓ ଶାନ୍ତ ଭାବରେ ଜାଗ୍ରତ ଥାଏ । ତାଙ୍କ ଭବାବେଗ ଖାସ୍ତା ନ ହୋଇ ଥାଏ ପ୍ରଶାନ୍ତ, ତାଙ୍କ ଦୃଢ଼ତାରେ ଥାଏ ନମ୍ରମୟତା, ତାଙ୍କର ଅଧୀରତାର ଚାରିପଟେ ଯୈର୍ଯ୍ୟର ଆବରଣ ଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନୁଚର ଓ ବ୍ରତୀଶ କର୍ତ୍ତୃପଣ, ତାଙ୍କ ଭାବୋଚ୍ଛ୍ଲାସ, ଦୃଢ଼ତା ଓ ଅଧୀରତାରେ ଅନେକ ସମୟରେ ଚିତ୍ତଯାନ୍ତ୍ର, କିନ୍ତୁ ଏହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କଠାରେ ଥିବା ନମ୍ରତା, ନମ୍ରମୟତା, ଓ ଯୈର୍ଯ୍ୟ ଥିବାରୁ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଗାନ୍ଧୀ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟର ସମର୍ପଣ ପାଇଁ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ; ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ରଖାଯୁନାଥ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏକମତ ହେବାରେ ସେ ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦରକାର ମନେ କଲେ, ସେ ନିଜର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସହକର୍ମୀ ଓ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର ମତାମତକୁ ଅବଜ୍ଞା କରିପାରୁଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଥିଲେ ଜଣେ ଟାଣୁଆ ଲୋକ । ଏ ଟାଣପଣର ମୂଳରେ ଥିଲା

ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ମନର ବଳ

୧୯୪୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ମେ, ଜୁନ୍ ଓ ଜୁଲାଇ ମାସରେ ମନେ ହେଉଥିଲା, ସତେ ଯେପରି ଭାରତର ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ବାୟୁର ଗୁପ୍ତ ହୋଇଯିବାରୁ ଶ୍ଵାସରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଯାଉଛି । ବ୍ରିଟିଶ୍ ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷମାନେ, ଆମେରିକାନ୍ ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷ ଯୋଗେଷ୍ଟ ଡବଲ୍ୟୁ. ଷ୍ଟିଲ୍‌ଉଏଲ୍ ନିଜ ନିଜ ସେନାର ଅବଶିଷ୍ଟ ସୈନ୍ୟଙ୍କୁ ଧରି, ହଜାର ହଜାର ଭାରତୀୟ ବାୟୁହରାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ, ମାଡ଼ି ଆସୁଥିବା ଜାପାନୀଙ୍କଠାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ବର୍ମାରୁ ପଳାଇ ଆସୁଥାନ୍ତି । ଜାପାନ ମାଡ଼ି ଆସି ଭାରତର ପଡ଼ିଶାରେ ପହଞ୍ଚି ଯାଇଥାଏ । ଭାରତକୁ ଶତ୍ରୁର ଆକ୍ରମଣରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ସକାଶ ଇଂଲଣ୍ଡ ଆପାତତଃ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏ । ନିଜେ ନିତାନ୍ତ ନିରୁପାୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବାରୁ, ମତ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସାହସ କରୁଥିବା ଭାରତୀୟମାନେ ବିରକ୍ତ ଓ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ଦେଉଥାନ୍ତି । ଜାତି ଏଡ଼େ ବଡ଼ ସଂକଟରେ ପଡ଼ିଥାଏ; ଉଦ୍‌ବେଗ ବେଳକୁ ବେଳ ବଢ଼ୁଥାଏ; ଘୋର ବିପଦ ଆସି ଦ୍ଵାରଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ; ନିଜ ଦେଶାତ୍ମ-ବୋଧର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ସୁଯୋଗ ଆଗରେ ରହିଛି; ଅଥଚ ଭାରତୀୟଙ୍କର କଥା କେହି ଶୁଣିବାକୁ ନାହିଁ, ନିଜର ମନ ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଭାରତର କ୍ଷମତା ନାହିଁ ।

ଏ ପରିସ୍ଥିତି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସହ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଦୁଃଖ-ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ ଆଦରି ନେବା ତାଙ୍କର ପ୍ରକୃତ-ବିରୁଦ୍ଧ । ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ନିଜର ଭାଗ୍ୟ ନିଜେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ଏକଥା ସେ ନିଜର ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଅନୁଚରଙ୍କୁ ଭଲ ରୂପେ ଶିଖାଇ ସାରିଛନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ଵାସ ଥାଏ ।

ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ସ୍ଵାୟତ୍ତ ଶାସନର ପ୍ରସ୍ତାବ ଧରି ଫିର୍ମ୍ ସାହେବ ଆସିବାରେ ବହୁ ଭାରତୀୟଙ୍କର ହୃଦୟରେ ଆଶାର ସଂଚାର

ହୋଇଥିଲା । ସେମାନେ ମନେ କରିଥିଲେ, ହୁଏତ ଆତ୍ମନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବାକୁ ଭାରତକୁ ଅଧିକାର ମିଳିବ । ସେ ଆଶା ତ ଏବେ ଧୂଳିସାତ ହେଲା ନିଜର ଭାବ୍ୟ ମୀମାଂସା ହେବା ବେଳେ, ନିଜ ଦେଶର ପତନକୁ ନିଷ୍ଠୁର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ପଡ଼ିରହି ରହି ଥିବାକୁ ହେବ । ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ଉତ୍ତେଜନା ବ୍ୟାପିଗଲା ।

ପରେ ଯେଉଁ ଘଟଣା ସବୁ ଘଟିଗଲା ତାକୁ ବିଚାରକୁ ନେଲେ ପରିସ୍କାର ଜଣା ପଡ଼ୁଛି, ୧୯୪୨, ୧୯୪୩ ବା ୧୯୪୪ରେ ଭାରତକୁ ସ୍ୱାୟତ୍ତ ଶାସନ ଦେଇଥିଲେ ଖୁବ୍ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା । କାରଣ, ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଥିବା ଯାଏଁ ବ୍ରିଟେନ୍ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମିତ୍ର ରାଜ୍ୟର ସୈନ୍ୟମାନେ ଭାରତରେ ରହିପାରିବେ ବୋଲି ଭାରତ ରାଜି ଥିବାରୁ, ସେତିକିବେଳେ ଗୋଟିଏ ଅସ୍ଥାୟୀ ଭାରତୀୟ ସରକାରକୁ କ୍ଷମତା ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ, ଦକ୍ଷା ହାଜିମାର ସଂଭାବନା ନ ଥାନ୍ତା କି ଭାରତୀୟ ସରକାର ଅଲଗା କରି ଜାମାନ ସଙ୍ଗେ ସନ୍ଧି କରିବାର ଆଶଂକା ନ ଥାନ୍ତା । ପ୍ରକୃତ କ୍ଷମତା ବ୍ରିଟିଶଙ୍କ ହାତରେ ହିଁ ରହିଥାନ୍ତା । ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ୧୯୪୭ରେ ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇବା ଫଳରେ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ପ୍ରାଣ ହରାଇଲେ, କୋଟି କୋଟି ଲୋକ ନାନା ପ୍ରକାର ଯନ୍ତ୍ରଣା ପାଇ ଛିନ୍ନଛିନ୍ନ ହୋଇଗଲେ ତାହାର ନିରାକରଣ ହୋଇ ପାରିଥାନ୍ତା ।

ଭବିଷ୍ୟତରେ ଯେଉଁ ଦୁର୍ଗତି ହେଲା ଗାର୍ଲୀ ତା'କୁ ଏତେବେଳୁ ଜାଣି ପାରିଥିଲେ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଏତିକି ବେଶ୍ ଜାଣି ପାରିଥିଲେ ଯେ, ଶାସନସଂସ୍ଥାରେ ଭୁରନ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଦେବା ନିତାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ । ଭୁରନ୍ତ ସ୍ୱାଧୀନ ଜାତୀୟ ସରକାର ସ୍ଥାପନା କରିବା ସକାଶ ସେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଉପରେ ଯତ୍ନପରୋନ୍ମତ ରୂପ ପକାଇବାକୁ ଦୃଢ଼-ସଂକଳ୍ପ ହୋଇଥିଲେ ।

ଗାର୍ଲୀଙ୍କର ପ୍ରସ୍ତାବ ଥିଲା : ‘ବ୍ରିଟିଶ ସେନାର ଗତିବିଧିରେ କୌଣସି ବାଧା ଦେବେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଯୁଦ୍ଧ-ଉଦ୍ୟମରେ ବ୍ରିଟିଶଙ୍କ ସଂଗେ ସହଯୋଗ କରିବେ ନାହିଁ; ଜାପାନମାନେ ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ କଲେ ସେମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅହିଂସ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବେ ।’

ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ପ୍ରଶ୍ନ ହୋଇଥିଲା, ‘ଯଦି ଜାପାନମାନେ ଭାରତରେ ପଶନ୍ତି, ତେବେ ଅହିଂସ ଉପାୟରେ ଆମେ ତାଙ୍କର କିଭଳି ପ୍ରତିରୋଧ କରିବା ?’

ଗାନ୍ଧୀ ହରିଜନ ପତ୍ରିକାର ୧୯୪୨, ଜୁନ୍ ୧୪ ତାରିଖ ସଂଖ୍ୟାରେ ଏହାର ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ, ‘ଆନ୍ଧ୍ରମଣ୍ଡଳକୁ ଗ୍ରାସ ଓ ବାସ ଦେବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସଂପର୍କ ରଖିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ସେମାନେ ଯେପରି ଅନୁଭବ କରିବେ ସେ, ସେମାନେ ଏଠାକୁ ଆସିବା ଭାରତବାସୀ ଗୃହାନ୍ତ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା ଯେପରି କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି, ସେପରି ସହଜରେ ବା ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ଜାପାନମାନେ ଭାରତକୁ ଆସିବା ସଂଭବ ନୁହେଁ, ଏବଂ ଆସିଲେ ମଧ୍ୟ ନରମଭାବେ ଆମର ସହଯୋଗ ଚାହିଁବା ବି ଆଶା କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ସେମାନେ ବନ୍ଦୁକରେ ଆମ ଦେଶକୁ ଆସିବେ ବୋଲି ଯେଉଁମାନେ ବିଚାରୁଛନ୍ତି ସେମାନେ ଭ୍ରାନ୍ତ..... । ସେମାନଙ୍କ ଆନ୍ଧ୍ରମଣ୍ଡଳ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାକୁ ହେବ । ଆମର ଦେଶବାସୀ ଯଦି ଜାପାନୀଙ୍କର ବନ୍ଦର ଆନ୍ଧ୍ରମଣ୍ଡଳ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନ ହୋଇ ନ ପାରିବେ, ଯଦି ମରିବାକୁ ଡରିବେ, ତେବେ ଆନ୍ଧ୍ର ଅଞ୍ଚଳ ଶୁଦ୍ଧ ପଛକୁ ପଳାଇ ଯିବାକୁ ହେବ । ସେପରି କଲେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କ ସେବା ବା ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ ।’

୨୭ ତାରିଖ ଜୁଲାଇରେ, ସେଇଭଳିଆ ପ୍ରଶ୍ନମାନଙ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଇ ଗାନ୍ଧୀ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ବରଂ ଗୁଳି ଖାଇ ମରିବି ଜାପାନୀ, ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଶକ୍ତିଠାରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିବି ନାହିଁ ।’ ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ତାଙ୍କର ପରି ମୃତ୍ୟୁକୁ ଶ୍ରେୟସ୍କର ମନେ କରନ୍ତୁ ବୋଲି ସେ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଥିଲେ ନିରାଚ୍ଛନ୍ନ ଶାନ୍ତି-ବାଦୀ । ଆନ୍ଧ୍ରମଣ୍ଡଳ ସେନାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାୟରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ସଫଳ ହେବାଦ୍ୱାରା ଭାରତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋଟିଏ ନାହିଁ ନ ଥିବା ପ୍ରମାଣ ଦେଉ ବୋଲି ସେ ଇଚ୍ଛା କରିବାର କଥା । କିନ୍ତୁ ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଶୁଷ୍କ ମରଣାନ୍ତକ ସଂଗ୍ରାମ ଚାଲିଛି, ଏକଥା ପାସୋର ଦେଇ ନିଜ ଆଦର୍ଶକୁ ଧରି ରହିବା ଭଳି ଅବାସ୍ତବ-ବାଦୀ ସେ ନ ଥିଲେ । ୧୯୪୨, ଜୁନ୍ ୧୪ ତାରିଖର ହରିଜନରେ ସେ ପରିସ୍କାର ଦୋଷଣା କରିଥିଲେ, ‘ଧର ଯଦି ଭାରତରେ ଜାତୀୟ ସରକାର ଗଢ଼ାଯାଏ, ଏବଂ ସେ ସରକାର ମୋର ପ୍ରତ୍ୟାଶା ମୁତାବକ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ତେବେ ଆନ୍ଧ୍ରମଣ୍ଡଳ ଶକ୍ତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିରୋଧ ଚଳାଇବା ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ଚକ୍ରପଥ ମିଳିତ ଜାତିମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କରିବା ଏହାର ପ୍ରଥମ

କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ । ଭାରତ କୌଣସି ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଶକ୍ତି ସଙ୍ଗେ ମିତ୍ରତା ରଖିବୁ ନାହିଁ, ଏବଂ ମିଳିତ ଜାତିମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଏହା ନୈତିକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବାଧ୍ୟ, ଏ ବିଷୟରେ ଭାରତର କୌଣସି ମତଦ୍ୱେଷ ନାହିଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଏ ଘୋଷଣା ମିତ୍ର ପକ୍ଷର ଉତ୍ସାହପ୍ରଦ ହେବାର କଥା । ଏ ବିଷୟକୁ ଆଉ ଟିକିଏ ଖୋଲି କରି କହିବାକୁ ଲଣ୍ଡନର ରୟେଟସ୍ ସଂବାଦ ସରବରାହ ସଂସ୍ଥା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ସାମୁଦ୍ରିକ ତାରବାର୍ତ୍ତାରେ କହି ପଠାଇଥିଲେ, ‘ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତ ମିତ୍ର ପକ୍ଷର ବନ୍ଧୁ ଭାବରେ କ’ଣ କରି ପାରିବ ତାହାର ସୀମା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ମୋର ତ ମନରେ ଥିଲା, ଜାପାନର ଆନ୍ଦମଣ ବରୁଦରେ ଚୀନକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ସକାଶ ଭାରତ ମିତ୍ର ଶକ୍ତିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚକ୍ତି କରିଥାନ୍ତା ।’

ତେବେ କ’ଣ ଗାନ୍ଧୀ ଯୁଦ୍ଧ-ଉଦ୍ୟମରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ରାଜି ? ନାଁ । ମିତ୍ର ପକ୍ଷର ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଭାରତରେ ଛୁଡ଼ଣୀ ପକାଇବାକୁ ଦିଆଯିବ । ଭାରତୀୟମାନେ ବ୍ରିଟିଶ ସେନାରେ ନାମ ଲେଖାଇ ପାରିବେ, ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ସାହାଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବେ । କିନ୍ତୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବେ ଯଦି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମତ ନିଆଯାଏ, ତେବେ ସେ କହିବେ, ଭାରତୀୟ ସେନାକୁ ଭାଙ୍ଗି ଦିଆଯାଉ ଏବଂ ଭାରତର ନବଗଠିତ ଜାତୀୟ ସରକାର, ‘ନିଜର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି, ସମ୍ପାଦନ ଓ ସାହାଯ୍ୟ ବିନିଯୋଗ କରି ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ସଚେଷ୍ଟ ହେଉ ।

ଏଭଳି ଘଟିବ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ନିଜେ ଆଶା କରନ୍ତି କି ? ନା । ସେ କହିଥିଲେ, ଜାତୀୟ ସରକାର ଗଢ଼ା ହେଲା ପରେ, ‘ମୋର କଥା ଅରଣ୍ୟ ରୋଦନ ପରି ହୋଇଯିବ, ହୁଏତ ଜାତୀୟବାଦୀ ଭାରତ ଉନ୍ନତ ଭାବେ ଯୁଦ୍ଧରେ ମିଶିଯିବ ।’

ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାରଣରୁ ନ ହେଲେ ବି, ନିଷ୍ପତ୍ତିଯୁକ୍ତ-ଜନିତ ନୈରାଶ୍ୟର ଉତ୍ପତ୍ତିଜନରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ଜାତୀୟବାଦୀ ଭାରତ ଉନ୍ନତ ଭାବେ ଯୁଦ୍ଧରେ ମିଶି ଯାଇଥାନ୍ତା । ଏକଥା ସତ ଯେ, ନେହେରୁ, ଆଜାଦ୍ ଓ ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଁ ସ୍ୱାଧୀନ ସରକାର ଦାବି କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯୋଗ ଦେବା ସକାଶ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅଭିପ୍ରାୟ ଥିଲା । ସେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟଯାକ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଶକ୍ତିର ଘୋର ବିରୋଧୀ ଓ ସେ ବିରୋଧ

ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖାଇବାକୁ ଉତ୍ସୁକ ଥିଲେ । ନେହେରୁ କହିଥିଲେ, ‘ଆମେ ଯିବୁ ପ୍ରକାରେ ପାସିଷ୍ଟା ଶବ୍ଦକୁ ସଙ୍ଗେ ଲଢ଼ିବାକୁ ତିଆରି । ଅହିଂସ ଉପାୟରେ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବୁ ; ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଧରି ଲଢ଼ିବୁ ; ଏ ଯୁଦ୍ଧକୁ ଜନତାର ଯୁଦ୍ଧ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିବୁ ; ଜନତାବାହିନୀ ଗଢ଼ିବୁ ; ଉତ୍ସାଦନ ବଢ଼ାଇବାକୁ ସବୁମନ୍ତେ ଉଦ୍ୟମ କରିବୁ...’ କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ କରିବାକୁ ଯଦି ବ୍ରିଟେନ୍ ଭାରତକୁ ଅଧିକାର ନ ଦିଏ, ତେବେ ଭାରତ ଏସବୁ ଛାଡ଼ି, ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମକୁ ହିଁ ଚଳାଇ ରଖିବ । ନେହେରୁ ଆହୁରି ଘୋଷଣା କଲେ, ‘ଏ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଆମେ ଯଦି ନିଷ୍ପତ୍ତି ଘୋଷଣା ରହୁ, ତେବେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କଲ ପରି ହେବ...’ ଏପରି କଲେ ଆମ ଦେଶ ନିର୍ବୀର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଧୂସ ହୋଇଯିବ ।’ ଭାରତ ନିର୍ବୀର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଯିବ, ଏ ଭୟ ସନ୍ତତ ମନରେ ରହି ଭାରତୀୟ ନେତାମାନଙ୍କୁ କର୍ମପ୍ରେରଣା ଦେଉଥାଏ । ଏଇ ବିଷୟରେ ଗାନ୍ଧୀ ମଧ୍ୟ ଅଭିଯୋଗ କରିଥିଲେ, ‘ଆଜି ସମଗ୍ର ଭାରତ ସ୍ଥାନବାସୀ ହୋଇ ଯାଇଛି ।’ ପଛା ଭିନ୍ନ ହେଲେହେଁ, ଗାନ୍ଧୀ ଓ ନେହେରୁ ଉଭୟେ ଭାରତୀୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଖାର ଓ ଶୁର କରି ଗଢ଼ିବାକୁ ସଚେଷ୍ଟ ଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଚାହୁଁଥିଲେ ଜନତାର ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ଜାଗ୍ରତ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ମନରେ ବଳୀୟାନ କରିବେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଦେଖା କରିବାକୁ ଯେଉଁ ଭାରତୀୟ ଓ ବୈଦେଶିକମାନେ ଯାଉଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଗାନ୍ଧୀ ଏଇ ଭାବ ଜାଗ୍ରତ କରୁଥିଲେ ।

୧୯୪୨ର ଗ୍ରୀଷ୍ମରୁ ଯହଁ ଯହଁ ଅତିକ୍ରାନ୍ତ ହେବାକୁ ବସିଲା, ତହଁ ତହଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା ଯେ, ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ଫିସ୍ ଫ୍ରାକ୍ସ, ଲଣ୍ଡନ ଦାଡ଼େ ମଧ୍ୟ ଆଗେଇବ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶାରେ କିଛି ଗୋଟାଏ ସଂକେତ ମିଳିବ ବୋଲି ନେହେରୁ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ଭାରତରେ, ଫିସ୍ ଫ୍ରାକ୍ସ ବ୍ୟର୍ଥ ହେବା ପରେ, ଆଉ ଗୋଟାଏ ଉଦ୍ୟମ ଚାଲୁ କରିବା ପାଇଁ ରୁଜ୍-ଭେଲ୍ଟ ଚର୍ଚ୍ଚିତଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବେ ବୋଲି ସେ ଆଶା କରିଥିଲେ । ଏଣେ କଂଗ୍ରେସବାଲାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି କେହି ସନ୍ଦେହ କରୁଥିଲେ ଯେ, ଏତେବେଳେ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ କରିବାକୁ ଆହ୍ୱାନ ଦେଲେ ହୁଏତ ଲୋକେ ଚାଲିବେ ନାହିଁ । ଆଉ କେହି କେହି ଆଶଙ୍କା କରୁଥିଲେ, ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଏତେବେଳେ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ ତାହା ଅହିଂସ ନ ରହି ହିଂସାପୂର୍ଣ୍ଣ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଯିବ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମନରେ କିନ୍ତୁ କୌଣସି

ଦିଆ ନ ଥାଏ । ଜାତି ଆତ୍ମପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅର୍ଜନ କରିବା ସକାଶ, ଜୟ ପରଜୟକୁ ଭ୍ରଷେପ ନ କରି, ଆଗେଇ ଯିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛି ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଉପଲବ୍ଧ କରୁଥାନ୍ତି ।

କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ଜୁଲାଇ ୧୪ ତାରିଖରେ ଓଡ଼ିଶାଠାରେ ବସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଲେ, ‘ଭାରତରେ ବ୍ରିଟିଶ ରାଜକୁ ଅବଳମ୍ବେ ସାଙ୍ଗ ହେବାକୁ ପଡ଼ବ ।’ ବୈଦେଶିକ ପ୍ରଭୁ, ‘ଯେତେ ସଦୁଦ୍ଦେଶ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ବି’ ଦେଶ ପକ୍ଷରେ ଅମଙ୍ଗଳକର, ଏବଂ ‘ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ଅନିଷ୍ଟକର ।’ ଫି ପୃଷ୍ଟଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ବିଫଳ ହେବା ପରେ ଲେକଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ନୈରାଶ୍ୟ ଜାତ ହୋଇଛି ‘ତା ଫଳରେ ବ୍ରିଟେନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଡକ୍ତରା କ୍ଷିପ୍ର ଗତରେ ଭାରତର ସବୁ ପ୍ରାନ୍ତରେ ବଢ଼ି ଯାଇଛି ଓ ଜାପାନୀ ସୈନ୍ୟମାନେ ଗୋଟାକ ପରେ ଗୋଟାଏ ବିଜୟ ହାସଲ କରିବାରେ ଲେକଙ୍କର ମନରେ ଆନନ୍ଦ ବଢ଼ିବାରେ ଲାଗିଛି । ଭାରତୀୟ ଲେକଙ୍କର ଏ ମନୋଭାବ ଦେଖି କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ଗଭୀର ଉଦ୍‌ବେଗ ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି ଏବଂ ମନେ କରୁଛନ୍ତି ଯେ, ଏ ମନୋଭାବକୁ ରୋକି ନ ଦେଲେ, ଲେକେ ବିନା ପ୍ରତିବାଦରେ ଜାପାନର ଭାରତ ଆକ୍ରମଣକୁ ସ୍ୱାଗତ କରିନେବେ । କମିଟି କିନ୍ତୁ ଦୃଢ଼ ମତ ପୋଷଣ କରନ୍ତି ଯେ, ଭାରତ ଭୂମିରେ ସବୁ ପ୍ରକାର ଆକ୍ରମଣର ବିରୋଧ କରିବାକୁ ହେବ... । ବ୍ରିଟେନ ପ୍ରତି ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ଡକ୍ତରା ଲେକଙ୍କ ମନରେ ବଢ଼ି ଚାଲିଛି, ତାକୁ ସଦ୍‌ଭାବରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରିବାକୁ କଂଗ୍ରେସ ଚାହେଁ, ଏବଂ ପାର୍ସିଷ୍ଟଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଭାରତ ମିଳିତ ଯୁଦ୍ଧ-ଉଦ୍ୟମରେ ସ୍ୱ-ଇଚ୍ଛାରେ ଯୋଗ ଦେଉ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କଂଗ୍ରେସ ଇଚ୍ଛା କରେ... । କିନ୍ତୁ ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଘାତ୍ରରେ ଘାତ୍ର ମନ୍ତ୍ର ହେଲେ ଯାଇ ଏହା ସଂଭବ ହେବ ।’

ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଥିଲା ଯେ, କଂଗ୍ରେସ ମିତ୍ର ଶକ୍ତିଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମରେ କୌଣସି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ, ତେଣୁ, ‘ଭାରତରେ ମିତ୍ର ପକ୍ଷର ସେନାଗୁଡ଼ିଣୀ ଅବସ୍ଥାପିତ ହେବାରେ କଂଗ୍ରେସର ଆପତ୍ତି ନାହିଁ... ।’

ପ୍ରସ୍ତାବର ଉପସଂହାରରେ ଥିଲା : ଏ ନିବେଦନ ଯଦି ଶୁଣା ନ ଯାଏ ତେବେ କଂଗ୍ରେସ ‘ଅନିଚ୍ଛାସତ୍ତ୍ୱେ’ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ

କରିବାକୁ ‘ବାଧା ହେବ’ । ଏ ଆନ୍ଦୋଳନ ‘ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ପରିଚାଳିତ ହେବା ଅବଶ୍ୟକ ଶ୍ରୀମତୀ ।’

ଏ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ନିଶ୍ଚଳ ଭାରତ କଂଗ୍ରେସ କମିଟି ଗ୍ରହଣ କରିବା ଆହୁର ବାକୀ ଥାଏ । କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ଅପେକ୍ଷା ଏଥିରେ ଅଧିକ ସଭ୍ୟ । ଏ କମିଟିର ବୈଠକ ଅଗଷ୍ଟ ମାସର ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହକୁ ଡକା ଦେଲା । ଇତି-ମଧ୍ୟରେ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ସେବାଗ୍ରାମଠାରୁ ‘ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାପାନବାସୀଙ୍କୁ’ ଶିରୋନାମାରେ ଗୋଟିଏ ନିବେଦନ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସେ ନିବେଦନ ଆରମ୍ଭରେ ଗାନ୍ଧୀ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ବ୍ୟକ୍ତିଗତଭାବେ ଆପଣମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମୋ ମନରେ କୌଣସି ଅଶ୍ରଦ୍ଧା ନ ଥିଲେ ହେଁ, ଆପଣଙ୍କ ଦେଶ ଚୀନ ଆନ୍ଧମଣ କରିବାରେ ମୁଁ ଖୁବ୍ ଭାବେ ବିରକ୍ତ ହୋଇଛି । ଏକଥା ସବୁପ୍ରଥମ ମୁଁ ମାନିଥିବା ଉଚିତ ମନେ କରୁଛି... । ଆପଣମାନେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ-ବାଦୀ-ସୁଲଭ ଦୁରଭିଳାଷକୁ ଖସି ଆସିଛନ୍ତି । ଏହା ଧ୍ରୁବ ସତ୍ୟ ଯେ, ଆପଣଙ୍କର ଏ ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ନାହିଁ । ଲାଭ ଭିତରେ ଏତିକି ହୋଇପାରେ, ଆପଣମାନଙ୍କର ଏ ଦୁରଭିଳାଷ ଫଳରେ ଏସିଆର ବହୁ ରାଷ୍ଟ୍ର ପରସ୍ପରଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇଯିବେ । ଏହାଦ୍ୱାରା, ଆପଣମାନଙ୍କ ଅଜାଣତରେ, ବିଶ୍ୱରାଷ୍ଟ୍ର-ସଂଘ ଓ ବିଶ୍ୱଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ବାଧା ଉତ୍ପନ୍ନବ । ବିଶ୍ୱଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନ ହେଲେ ମାନବଜାତିର ଭବିଷ୍ୟତ ଅନ୍ଧକାରାବଳିନୀ ।’

ଭାରତୀୟ ଦୁଃସ୍ଥିତିର ସୁଯୋଗ ନେଇ, ଭାରତ ଆନ୍ଧମଣ ନ କରିବାକୁ ଏ ନିବେଦନରେ ସେ ଟୋକାଓପୁ ଜାପାନୀ କର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କୁ ତାରିଦ୍ କରିଥିଲେ । ଭାରତରେ ପାଦ ଦେଲେ ଆପଣମାନେ ଭାରତ ପକ୍ଷରୁ ସ୍ୱତଃ ସ୍ୱାଗତ ସଂବର୍ଦ୍ଧନା ପାଇବେ ବୋଲି ଯଦି ଭାବି ନେଇଛନ୍ତି ତେବେ, ପରିଣାମରେ ଅସ୍ଥାବ ଦୟାମୟଭାବେ ଆପଣଙ୍କର ଏ ଭ୍ରାନ୍ତି ଦୂର ହେବ ... । ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାକୁ ଆମ ଦେଶର ଯେତେ ଶକ୍ତି ଅଛି, ସେ ଶକ୍ତି ଆପଣଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାରେ ପଶ୍ଚାତ୍ତପଦ ହେବୁ ନାହିଁ... ।’

ଏହା ପରେ ସେ ବମ୍ବେ ଗଲେ । ସେଠାରେ ‘ନିଉୟାର୍କ୍ ହେରାଲ୍ଡ୍ ଟ୍ରିବ୍ୟୁନ୍’ର ପ୍ରତିନିଧି ଏ. ଟି. ଷ୍ଟୀଲ୍‌ଙ୍କୁ କହିଥିଲେ, ‘ଯଦି ମୋତେ କେହି ବୁଝାଇ ଦେଇପାରେ ଯେ, ଯୁଦ୍ଧ ମଝିରେ ଯୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟମରେ ଅନ୍ତରାୟ ନ ହୋଇ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଭାରତକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେଇ ନ ପାରେ, ତେବେ ସେଭଳି ଲୋକର ଯୁକ୍ତି ମୁଁ ଧ୍ୟାନ ଦେଇ ଶୁଣିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛି ।’

ଶ୍ରୀଲ୍ ପଚାରିଲେ, ‘ତାଙ୍କ ଯୁକ୍ତିରେ ଯଦି ଆପଣଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହୁଏ, ତେବେ ଆପଣ ଆନ୍ଦୋଳନ ବନ୍ଦ କରିଦେବେ ତ ?’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଅବଶ୍ୟ । ଏଥିରେ ଆଉ ପ୍ରଶ୍ନ କରିବାର କ’ଣ ଅଛି ? ମୋର ତ ଏକମାତ୍ର ଅଭିଯୋଗ ଯେ, ସବୁଯାକ ଭଲଲେକ ଦୂରରୁ ମୋତେ ନିଦେଶ ଦେଉଛନ୍ତି, ଅଭିଶାପ ବି ଦେଉଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ମୋତେ ତାଙ୍କ ପଦେ କହିଦେବାକୁ ଅନୁଗ୍ରହ କରୁନାହାନ୍ତି ।

ଲିନଲିଥ୍‌ଗୋ ୧୯୩୯ ଓ ୧୯୪୦ରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରି କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲେ । ତା’ପରେ ଆଉ ମୁଲକାତ୍ ନାହିଁ ।

ଅଗଷ୍ଟ ୭ ତାରିଖରେ ନିଖିଳ ଭାରତ କଂଗ୍ରେସ କମିଟିର ବହୁଶତ କଂଗ୍ରେସନେତା ବୈଠକରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ବମ୍ବେରେ ସମବେତ ହେଲେ । ୭ ଓ ୮ ତାରିଖ ଦୁଇଦିନ ତମାମ ଏମାନେ କାର୍ଯ୍ୟକାଳ କମିଟି ଚିଠା କରୁଥିବା ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପରେ ଆଲୋଚନା କଲେ ଓ ମୂଳ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ସାମାନ୍ୟ ଅଦଳ ବଦଳ କରି ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏମାନେ ମୂଳ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଛୁଡ଼ି ହୋଇଥିବା ଗୋଟିଏ କଥା ଯୋଡ଼ି ଦେଲେ : ଭାରତର ଜାତୀୟ ସରକାର ଯେତେ ଶସ୍ତାରେ ସେନା ଓ ଅହିଂସ ପ୍ରତିରୋଧକାରୀ ସଂଗ୍ରହ କରିପାରିବେ, ତାଙ୍କୁ ଲଗାଇ ଆନ୍ଦୋଳନର ମୁକାବିଲ କରିବେ— ଏଥିରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତବିରୋଧୀ ଯେଉଁ ଇଙ୍ଗିତ ଟିକକ ରହିଲା ତାକୁ ନେହେରୁ-ଆଜାଦପନ୍ଥୀମାନେ ଯୋଡ଼ିଦେଲେ । ଆଲୋଚନା ବେଳେ ଦିଶିଥିବା ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ମଧ୍ୟ ଉଠାଇ ଦେଇ ମୂଳ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଯୋଗ କଲେ ଯେ, ନେତାମାନେ ଗିରଫ ହେବାଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପଠାଇବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହେବାକୁ କର୍ମୀମାନେ ସାବଧାନ ରହିବେ ଏବଂ ଆଗରୁ ଦିଆଯାଇ- ଥିବା ସାଧାରଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନ୍ୟାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ । ଏହି ସାଧାରଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଥିଲା, ‘ଅହିଂସା ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରଧାନ ମାତ୍ର... ।’

ଅଗଷ୍ଟ ୮ ତାରିଖ ନିଶିଥର ଅବ୍ୟବହୃତ ପରେ ଗାନ୍ଧୀ ନିଖିଳ ଭାରତ କଂଗ୍ରେସ କମିଟିର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଭାଷଣ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ଜୋର ଦେଇ କହିଥିଲେ, ‘ଯଥାର୍ଥ ଆନ୍ଦୋଳନ ଏଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଉନାହିଁ । ଆପଣମାନେ ଆଜି ମୋ ହାତରେ କେତେକ କ୍ଷମତା ଅର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି ମାତ୍ର । ମୋର ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ, ମୁଁ ମହାମହିମ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କୁ ଭେଟିବି ଓ କଂଗ୍ରେସ ଦ୍ୱାରା ଗ୍ରହଣ କରିଯିବାକୁ

ତାଙ୍କୁ ନିବେଦନ କରିବ । ଏହା କରିବାରେ ଦୁଇ ଭିନ୍ନ ସପ୍ତାହ ବିତି ଯାଇପାରେ । ଇତିମଧ୍ୟରେ ଆପଣମାନେ କହେବେ କ'ଣ ? ତାହା ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କୁ କହୁଛି । ଅରଟ ତ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଖେ ଅଛି...ଆପଣମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କୁ ଆଉ ଟିକିଏ କିଛି କରିବାକୁ ହେବ...ଆପଣମାନେ ପୁରୁଷ, ସ୍ତ୍ରୀ ନିର୍ବିଶେଷରେ, ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଏଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ ନିଜକୁ ସ୍ୱାର୍ଥୀନ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତୁ, ଏବଂ ଏଭଳି କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତୁ ଯହିଁରୁ ଜଣାଯିବ ଯେ ଆପଣମାନେ ଏ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ପାଦତଳେ ଆଉ ଚିପି ହୋଇ ନାହାନ୍ତି... ।’ ଏଇଠାରେ ଗାନ୍ଧୀ ବସୁବାଘଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରାର ଧାରକୁ ବଦଳାଇଦେଲେ । ସେମାନେ କହନ୍ତି, ବାସ୍ତବ ପରିସ୍ଥିତି ମନୋବୃତ୍ତିକୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତରେ ତାହା ନୁହେଁ । ମନୋବୃତ୍ତି ବାସ୍ତବ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ବଦଳାଇ ଦେଇପାରେ । ଥରେ ସେ କହିଥିଲେ, ‘ମଣିଷ ଯାହା ଭାବେ, ତାହା ହୁଏ (ମନ ଯେଡ଼େ, ପ୍ରଭୁ ତେଡ଼େ) ।’

ସଦସ୍ୟମାନେ ଶୋଇବାକୁ ଗଲେ । ଗାନ୍ଧୀ, ନେହେରୁ ଓ ଆଉ କେତେ କୋଡ଼ ନେତାଙ୍କୁ କେତେ ଦୃଷ୍ଟି ପରେ — ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ପର୍ବରୁ — ପୁଲିସ ନିଦରୁ ଉଠାଇ ଜେଲଖାନାକୁ ନେଇଗଲେ । ଗାନ୍ଧୀ, ପ୍ଲେର-ବାଡ଼ାରେ ଥିବା ଆଗାଖାଙ୍କ ପ୍ରାସାଦକୁ ନିଆ ହେଲେ । ପ୍ଲେରବାଡ଼ା ପୁନା ନିକଟରେ । ଶ୍ରୀମତୀ ନାଇଡ଼ୁ, ମୀରା ବହେନ୍, ମହାଦେବ ଦେଶାଇ, ପ୍ୟାରେଲଲ ନାୟାରଙ୍କୁ ସେତିକିବେଳେ ଗିରଫ କରି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସହିତ ରଖି-ଗଲା । ତତ୍ପରଦିନ କସ୍ତୁରବା ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, ଗାନ୍ଧୀ ବମ୍ବେର ଯେଉଁ ସଭାରେ ଭାଷଣ ଦେବେ ବୋଲି କଥା ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରେ ସେ ତାଙ୍କ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଭାଷଣ ଦେବେ । ଏଇ ଘୋଷଣା କରିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ଗିରଫ କରାଗଲା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଚିକିତ୍ସା ଓ ସେବା କରୁଥିବା ଡକ୍ଟର ସୁଶୀଳା ନାୟାରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କସ୍ତୁରବାଙ୍କୁ ନେଇ ଜେଲଖାନାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ରଖାଗଲା । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସୁଖସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ପ୍ରତି ବେଶ୍ ବିରୁରଶୀଳ ହୋଇଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସହିତ ଏକ ସପ୍ତାହ କଟାଇବା ପରେ ମୁଁ ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କଲି, ଏବଂ ସେବାଗ୍ରାମଠାରେ ଗାନ୍ଧୀ ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ପାଖକୁ ଯେଉଁ ବାର୍ତ୍ତା ପଠାଇଥିଲେ ତାହା ବଡ଼ଲଟଙ୍କୁ ଜଣାଇଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଲିନଲିଥିଗୋଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି । ଭାଇସ୍ରୟ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଏ ବିଷୟ ଉଚ୍ଚ ରାଜନୀତିକ

ବିରୁଦ୍ଧପାପେଷ । ଏହାର ଶ୍ରେୟାଶ୍ରେୟ ବିରୁଦ୍ଧ କରି ନିଶ୍ଚିତ କରିବାକୁ ହେବ । ୧୯୪୨ରେ, ଚର୍ଚ୍ଚିଲଙ୍କୁ, ଶାସନକର୍ତ୍ତୃତ୍ୱରେ ଆଇ, ଭାରିଟାୟ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନର ମୁକାବିଲ କରିବାକୁ ସବୁପ୍ରଥମ ସୂଯୋଗ ମିଳିଲା । ବ୍ରିଟିଶ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା କରିବା ଅପେକ୍ଷା ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଦମନ କରିବାକୁ ଶ୍ରେୟସ୍କର ମନେ କଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଜେଲଖାନାରେ ପୂରୁଇ ଜେଲଫାଟକ ବନ୍ଦ କରିଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହିଂସାର କବାଟୀ ଫିଟିଗଲା । ପୋଲିସ-ଆନା ଓ ସରକାରୀ ଅଫିସମାନଙ୍କରେ ନିଆଁ ଲଗାଇ ଦିଆଗଲା, ଟେଲିଗ୍ରାଫ୍ ତାର କଟା ହୋଇଗଲା, ରେଲବେସ୍ତାର ସଂଯୋଜକ ଗଣ୍ଡି କାଢ଼ି ନିଆଗଲା, ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ ହେଲା, କେତେକଙ୍କୁ ପ୍ରାଣରେ ମାରିଦିଆଗଲା । ଧୂଂସ କରିବାକୁ ବନ୍ଧପରିକର ଲୋକେ ଜଣ ଜଣ ହୋଇ, ଓ ଦଳବାନ୍ଧ ଦେଶ ତମାମ ବ୍ୟାପିଗଲେ । ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଗୁପ୍ତ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚାରିଆଡ଼େ ଗଢ଼ି ଉଠିଲା । ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ଏ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ନେତୃତ୍ୱ ଦେଲେ କଂଗ୍ରେସ ଦଳର ଅନ୍ୟତମ ଶାଖା ସମାଜବାଦୀ ଦଳ । ଏ ଦଳର ନେତୃତ୍ୱ ଉପରେ ଜୟ ପ୍ରକାଶ ନାରାୟଣ, ଶ୍ରୀମତୀ ଅରୁଣା ଆସଫ୍ ଅଲି ପ୍ରମୁଖ ଗୁପ୍ତଭାବରେ ଦେଶତମାମ ବୁଲି ବୁଲି ବିଦ୍ରୋହକୁ ତାଉ ଦେଉଥାନ୍ତି । ଏମାନେ ଥିଲେ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କର ରାଜନୀତିକ ସଂସ୍ଥାନ, ଅଳ୍ପଦିନ ହେଲା କାର୍ଲମାର୍କସ୍ଙ୍କ ଘାଣ୍ଟା ନେଇଥାନ୍ତି । ବିଦ୍ରୋହ ମତାଇ ଏମାନେ ଲୋକତୃଷ୍ଣିରେ ଜାଣାୟୁ ବରର ଗୌରବ ପାଇଗଲେ । ଧୀର ଶାନ୍ତ ନାଗରିକମାନେ ଏମାନଙ୍କୁ ନିଜ ଘରେ ଲୁଚାଇ ରଖୁଥାନ୍ତି, ଟଙ୍କା ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି ; ଏଣେ ପୁଲିସ୍ ଯାକୁ ଖୋଜି ବୁଲୁଥାନ୍ତି । ମହାମହିମ ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କର ହୁକୁମ୍‌ନାମା ଆଉ ସମସ୍ତଙ୍କ ଉପରେ ଚାଲୁ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ, ତାଙ୍କର କର୍ମଚାରୀମାନେ, ଭାରିଟାୟମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଗ୍ରାମ୍ୟ, ସହର ଓ ଜିଲ୍ଲାର ସ୍ୱାଧୀନ ସରକାରଙ୍କ ସୀମା ଭିତରେ ଆଉ ଦେଖା ଦେଲେ ନାହିଁ । ଏହି ସ୍ୱାଧୀନ ସରକାରମାନେ ସରକାରର ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଗୁପ୍ତ ମାତ୍ର ; ପ୍ରକୃତ ଶାସନକାରୀ ଏମାନେ ବିଶେଷ କିଛି କରୁ ନ ଥିଲେ ବା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ନ ଥିଲେ । ଅରାଜକତା ପ୍ରସ୍ତରରେ ମାତ୍ର ଏମାନଙ୍କର ଉପଯୋଗିତା ସୀମାବଦ୍ଧ ଥିଲା । ସେ ଯାହା ହେଉ, କେତେକ ଅଞ୍ଚଳରେ, ବିଶେଷ କରି ଭଲକଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧସ୍ତ୍ର ମହାଶକ୍ତି

ଅଞ୍ଚଳରେ, ୧୯୪୪ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ଅଫିସରମାନେ ଶାସନ-
କାର୍ଯ୍ୟଚଳାଇବା କୁ ଫେର ପାରି ନ ଥିଲେ ।

ଗାର୍ଲୀ ମଧ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧଶୋର ମନୋବୃତ୍ତି ଧରିଥାନ୍ତି । ସେ କୌଣସି
ଆନ୍ଦୋଳନ ବା ଲୋକହତକର ଉଦ୍ୟମର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁରେ ଯାଇ
ପଦସ୍ଥିତିବାର ଅଦମ୍ୟ ସାମର୍ଥ୍ୟ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ଥିଲା । ବନ୍ଦୀଶାଳରେ
ଆବଦ୍ଧ ଥିଲେ ବି, ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ପ୍ରଭାବ, ଆଗାଖୀ ପ୍ରାସାଦର ଜନବିରଳ
ହତାର ବେଷ୍ଟମା ଭାଙ୍ଗି ବାହାର ପ୍ରଥମେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରର ମନକୁ ଓ
ପରେ ଭାରତୀୟ ଜନତାର ମନକୁ ଘେରିଗଲା ।

ଜେଲ୍‌ରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ମାତ୍ରେ ସେ ବମ୍ବେର ଗଭର୍ଣ୍ଣର୍ ସାର୍
ରେଜର୍ ଲ୍ୟୁମ୍‌ଲିଙ୍କ ପାଖକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି ଲେଖିଲେ । ଏଥିରେ ସେ
ଅଭିଯୋଗ କରିଥିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କୁ ରେଲରୁ ଜେଲଖାନାକୁ ମଞ୍ଚରକାରରେ
ଅଣାଗଲା କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଟ୍ରକ୍‌ରେ ଅଣାଗଲା । କେବଳ ‘ତାଙ୍କର
ବିଶେଷ ଖାଦ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା’ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିଷୟରେ ସେ ଅନ୍ୟ କଣିକା-
ଠାରୁ ଅଧିକ ବା ବିଶେଷ ସୁବିଧା ପାଇବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ ବୋଲି
ଲେଖିଥିଲେ । ସେ ଆହୁରି ଲେଖିଥିଲେ ଯେ, ଆଗାଖୀ ପ୍ରାସାଦ ସୁପ୍ରଶସ୍ତ୍ର
ସ୍ଥାନ ; ରେଗରେ ପଡ଼ିଥିବା ସର୍ଦ୍ଦାର ପଟେଲ୍ ଏବଂ ତାଙ୍କର ସେବା
କରୁଥିବା ତାଙ୍କ ଝିଅଙ୍କୁ ଏଠାକୁ ଆଣିଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା । ଶେଷରେ ସେ
ଲେଖିଥିଲେ, ରେଲ୍‌ରେ ଆସିବାବେଳେ ସେ ଖବରକାଗଜରେ ସରକାରଙ୍କର
ଗୋଟିଏ ବିବୃତ୍ତି ଦେଖିଥିଲେ । ସରକାର ଯେଉଁ ଦମନମାତ୍ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି
ତାହାର ଯଥାର୍ଥତା ଏ ବିବୃତ୍ତିରେ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା ହୋଇଛି ।
‘ସେଥିରେ ଏଭଳି କେତେକ ନିତାନ୍ତ ଭୁଲ କଥାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି, ଯାହାର
ପ୍ରତିବାଦ କରିବାକୁ ମୋତେ ଅନୁମତି ମିଳିବା ଉଚିତ । ଜେଲ ବାହାରେ
କ’ଣ ଘଟୁଛି ତାହା ଯଦି ମୁଁ ଜାଣି ନ ପାରିବି, ତେବେ ଏ ପ୍ରତିବାଦ ଓ
ଏଭଳି ଅନ୍ୟ ପ୍ରତିବାଦ ମୁଁ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବି ନାହିଁ ।’ କିନ୍ତୁ
ଜେଲଖାନାରେ ତାଙ୍କୁ ଖବରକାଗଜ ଦେବାକୁ ମନା ଥିଲା ।

ଲ୍ୟୁମ୍‌ଲିଙ୍କ ସେହେଟାଣ୍ଡ ଜବାବ ଦେଲେ ଯେ, ଗାର୍ଲୀ ଖବରକାଗଜ
ପାଇପାଇବେ ନାହିଁ କି ପଟେଲ ଆଗାଖୀ ପ୍ରାସାଦକୁ ଅଣା ହୋଇ ପାରିବେ
ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଚାହୁଁଲେ, ଗାର୍ଲୀ ନିଜ ପରିବାରକୁ ଚିଠି ଦେଇ ପାରନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ ଜବାବ ଦେଲେ, ‘୩୫ ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ କାଳ ହେଲ ମୁଁ ମୋ ପରିବାରରେ ବାସ କରିବା ଛାଡ଼ି ଦେଲି ଏବଂ ଆଶ୍ରମରେ ବାସ କରୁଛି’ ଏକଥା କ’ଣ ସରକାର ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ? ହରିଜନ ମଙ୍ଗଳ, ଖଦି ଓ ଜାଙ୍ଗମୁଣ୍ଡାର ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ସେ ଯେଉଁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନ ଗଢ଼ିଛନ୍ତି ତାହାର ପରିଚ୍ଛେଦନା ବିଷୟରେ ଖବର ରଖିବାକୁ ସେ ଚାହାନ୍ତି ବୋଲି ଦାବି କଲେ । ସରକାର ଏ ଚିଠି ଉପରେ ଗୋଟାଏ ସୁବିଧା ମଞ୍ଜୁର କଲେ, ସେ ଆଶ୍ରମବାସୀଙ୍କୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପତ୍ର ଲେଖିପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ତାଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କ ବିଷୟ ଲେଖା ଯିବନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀ ଏ ସୁବିଧା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ନାରାଜ ହେଲେ ।

ଏଥର ଗାନ୍ଧୀ ବଡ଼ଲଟଙ୍କ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇଲେ । ଯେଉଁ ସମୟରେ, ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍ଟ ଭାରତୀୟ ସମସ୍ୟାରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଓ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଜବାବ ଦେଇଥିଲେ ଯେ, ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା ଲୋକଙ୍କ ବିରକ୍ତିର ଉପଶମ କରିବାକୁ ସେ ଇସ୍ତଫା ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ, ସେଇ ସମୟରୁ, ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଭାରତୀୟ ମାଡ଼ ପ୍ରତି ଆମେରିକାର ସମର୍ଥନ ପାଇବା ସକାଶ ବ୍ରିଟେନ ପକ୍ଷରୁ ଗୋଟାଏ ପ୍ରକାଶ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀ ଏକଥା ଜାଣିଥିଲେ । ଅଗଷ୍ଟ ୧୪ ତାରିଖରେ, ଭାଇସ୍ରୟଙ୍କ ପାଖକୁ ଜେଲରୁ ପଠାଇଥିବା ପ୍ରଥମ ଚିଠିରେ ଗାନ୍ଧୀ ଅଭିଯୋଗ କଲେ ଯେ, ଆମେରିକାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ପ୍ରବୃତ୍ତିପତ୍ରମାନଙ୍କରେ ‘ସତ୍ୟର ଅପଲାପ ହେଉଛି ଓ ମିଥ୍ୟାସଫବାଦର ପ୍ରଚାର’ ହେଉଛି । ଏ ପତ୍ରଟି ବହୁପୃଷ୍ଠା ସଂବଳିତ ହୋଇଥିଲା । ଲିନ୍‌ଲିଥଗୋ ‘ପ୍ରିୟ ମିଷ୍ଟର ଗାନ୍ଧୀ’ ବୋଲି ସଂବୋଧନ କରି ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଅନୁଛେଦ ଥିବା ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠିରେ ଉତ୍ତର ଦେଇ ପଠାଇଲେ । ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଆପଣ ଯେଉଁ ସମାଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ତାହା ଗ୍ରହଣ କରିବା ବା ସରକାରୀ ମାଡ଼ ବଦଳାଇବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଆଉ କିଛି ନ ଲେଖି କେତେ ମାସ ତୁମ୍ଭ ରହିଗଲେ । ୧୯୪୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ସବାଶେଷ ଦିନ ସେ ଲେଖିଲେ, ‘ପ୍ରିୟ ଲର୍ଡ଼ ଲିନ୍‌ଲିଥଗୋ ! ଏବଣ୍ଡି ମୋର ନିତାନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପତ୍ର... । ଆପଣଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଭାବ ମୋ ହୃଦୟକୁ ବ୍ୟଥିତ କରୁଛି ତାକୁ ପ୍ରକାଶ ନ କରି ମୁଁ ପୁରୁଣା ବର୍ଷକୁ ସରିବାକୁ ଦେବା ଠିକ୍ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି ଏହା

ଲେଖୁଛି । ମୋ'ର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ଆପଣ ମୋର ବନ୍ଧୁ... କିନ୍ତୁ ଅଗଷ୍ଟ ୯ ତାରିଖରୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାହାସବୁ ଘଟିଗଲାଣି ତାହା ଦେଖି, ଆପଣ ମୋତେ ବନ୍ଧୁ ବୋଲି ମନେ କରୁ ନ ଥିବେ ବୋଲି ମୋର ସନ୍ଦେହ ହେଉଛି । ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୁଁ ଯେତେ ଘନିଷ୍ଠ ସ୍ୱପର୍କରେ ଆସିଥିଲି, ସେତେ ଘନିଷ୍ଠ ସ୍ୱପର୍କ ଆପଣଙ୍କ ଆସନରେ ପୂର୍ବେ ବସିଥିବା କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ହୋଇ ନ ଥିଲା । ତା'ପରେ ତାଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ଯାହା ଆପାତତଃ ସଂବାଧିତ ବ୍ୟଥା ଦେଇଥିଲା ସେ କଥା ସେ ପ୍ରକାଶ କରି ଲେଖିଲେ, 'ଅତ୍ୟୁଗ ଆଦେଶ ଦେବା ପୂର୍ବରୁ ଆପଣ ମୋତେ ଡିକାଇଲେ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଆପଣଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ସନ୍ଦେହ ଥିଲା ତାହା ମୋତେ କହି, ମୋର କୈଫିୟତ୍ ନେଇ ପ୍ରକୃତ ତଥ୍ୟ ବୁଝିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ ନ କଲେ କାହିଁକି ? ଅନ୍ୟମାନେ ମୋତେ ଯେଉଁ ରୂପରେ ଦେଖନ୍ତି ମୁଁ ସେଇ ରୂପରେ ନିଜକୁ ଦେଖିବାକୁ ଖୁବ୍ ସମର୍ଥ ।' ସରକାର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିଯୋଗ କରିଥାନ୍ତି ଯେ, ଦେଶବ୍ୟାପୀ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀ ଦାୟୀ ଏବଂ ଏ ସବୁକୁ ନିନ୍ଦା କରି ଗାନ୍ଧୀ ବିଚୂତ ଦେବା ଉଚିତ । କେବଳ ସରକାରୀ ପକ୍ଷର କଥା ଶୁଣି ସେ ଏଭଳି ବିଚୂତ ଦେବେ କିପରି ? କୈଫିୟତ୍ ଦେବାକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ନ ଦେଇ ଖାଲି ଅଭିଯୋଗ ବାଢ଼ିବାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଓ ତାଙ୍କ ଅନୁଚରମାନଙ୍କର ସବୁଦେଶ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନେଇ ଜେଲ୍‌ରେ ପୂରାଇବାଦ୍ୱାରା ସରକାର, 'ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନ୍ୟାୟ କରିଛନ୍ତି ।'

ତେଣୁ ଗାନ୍ଧୀ ଉପସ୍ଥାନରେ ଜଣାଇଲେ, 'ସେ ସ୍ଥିର କରିଛନ୍ତି, 'ଅନଶନ କରି ନିଜ ଶରୀରକୁ କ୍ଳେଶ ଦେବେ' । ଏହା ତାଙ୍କର ଶେଷ ଉପାୟ ; କିନ୍ତୁ ଅନଶନ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ନ ହେଲେ ସେ ଆନନ୍ଦିତ ହୁଅନ୍ତେ । 'ମୋର ଗୋଟିଏ ବା ବହୁତଗୁଡ଼ିଏ ଭୁଲ ହୋଇଛି ବୋଲି ମୋତେ ବୁଝାଇ ଦେଲେ ମୁଁ ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛି । ଇଚ୍ଛା କଲେ ଆପଣ ମୋତେ ଡିକାଇ ପାରନ୍ତି... ନ ଡିକାଇଲେ ବି, ଯଦି ଆପଣଙ୍କର ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ଥାଏ, ତେବେ ପ୍ରତିକାରର ବହୁ ଉପାୟ ଦିଶିବ... ନିଆ ବର୍ଷ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଶାନ୍ତି ବିଧାନ କରୁ !

ଆପଣଙ୍କର ଅନୁରଜ ବନ୍ଧୁ,
ଏମ୍. କେ. ଗାନ୍ଧୀ ।'

ଏ ଚିଠି ବଡ଼ଲଟକୁ ମିଳିଲା ୧୪ ଦିନ ପରେ ; ଛୋଟ ଛୋଟ ଅଫିସରମାନେ ଏହାକୁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇବାରେ ବିଳମ୍ବ କରି ଦେଇଥିଲେ । ‘ବ୍ୟକ୍ତିଗତ’ ବୋଲି ଉପରେ ଲେଖି ବଡ଼ଲଟ ପ୍ରଖୁଉର ଦେଲେ । ଏ ଚିଠିଟି ଥିଲା ଦୁଇ ପୃଷ୍ଠାର । ପ୍ରଥମେ କେତେ ଦିନ ସଫାଦପସ୍ତ ଯୋଗାଇ ଦିଆଯାଇ ନ ଥିଲେହେଁ ପରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ସବୁ ଖବରକାଗଜ ମିଳୁଛି । ଘରପୋଡ଼ି ଓ ହତ୍ୟାର ଖବର ସବୁ ଗାନ୍ଧୀ ପାଉଛନ୍ତି । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ; ଲର୍ଡ଼ ଲିନ୍ଲିଥ୍‌ଗୋ ଲେଖିଲେ, ‘ମୁଁ ଅଜ୍ଞାତ ଦୁଃଖିତ ଯେ...ଏସବୁ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଓ ଅପରାଧ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପଦେ ବି କଥା ଆପଣଙ୍କ ଚିଠିରେ ନାହିଁ ।’ ଏ ସବୁ କାଣ୍ଡ ସହିତ ସଫୁଲ୍ଲ ନୁହନ୍ତି ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଯଦି କହିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି; ତେବେ ଲିନ୍ଲିଥ୍‌ଗୋ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଏତେ ବର୍ଷ ହେଲା ମୋତେ ଭଲ କରି ଜାଣିଥିବାରୁ ଆପଣ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତୁ ଯେ, ମୁଁ ପୂର୍ବରେ ଯେପରି ଆପଣଙ୍କ ପସମାନଙ୍କୁ ଗଭୀର ଧ୍ୟାନ ଦେଇ ପଢୁଥିଲି ଏ ପସକୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ପଢ଼ି ଉଚିତ ବିଚାର କରିବି...ଆପଣଙ୍କର ଅନୁରୋଧ ଲିନ୍ଲିଥ୍‌ଗୋ ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରଖୁଉର ଏହିପରି ଆରମ୍ଭ ହେଲା, ‘ଆପଣଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ତର ପାଇବାର ଆଶା ମୋର ପ୍ରାୟଶଃ ଦୂର ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ମୋର ଅଧୀରତାକୁ କ୍ଷମା କରିବେ । ଆପଣଙ୍କ ଚିଠିପାଇ ମୋର ମନରେ ଏତିକି ସାନ୍ନ୍ଦ୍ୟ ନା ହେଉଛି ଯେ, ଆପଣଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମୁଁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଚାରି ହୋଇନାହିଁ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ୩୧ ତାରିଖରେ ମୁଁ ଦେଇଥିବା ଚିଠିରେ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗୁଡ଼ାଏ ଅଭିଯୋଗ କରିଥିଲି । ଆପଣଙ୍କ ଚିଠିରେ ଆପଣ ମୋ ଉପରେ ଗୁଡ଼ାଏ ପ୍ରତିଅଭିଯୋଗ କରିଛନ୍ତି... । ଏକଥା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ୯ ତାରିଖ ଅଗଷ୍ଟଠାରୁ ଦେଶରେ ଯେଉଁ ଘଟଣା ସବୁ ଘଟିଯାଇଛି ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ବିଶେଷ ଦୁଃଖିତ । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁଥିପାଇଁ ଭାରତ ସରକାର ଦାୟୀ ବୋଲି ମୁଁ ଆଗରୁ କହି ରଖି ନାହିଁ କି ? ପୁଣି, ଯେଉଁ ଘଟଣା ସବୁ ଉପରେ ମୁଁ ପ୍ରଭାବ ପକାଇ ପାରିବି ନାହିଁ, ଯେଉଁ ଘଟଣା ସବୁକୁ ମୁଁ ଜିଦ୍ଦ କରି ପାରିବା ଅବସ୍ଥାରେ ନାହିଁ, ତା’ ଉପରେ, ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷରୁ ଶୁଣି ମୁଁ କୌଣସି ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ଉଚିତ ହୁଅନା ନାହିଁ । ଅଗଷ୍ଟ ୮ ତାରିଖ ରାତିରେ ମୁଁ ଘୋଷଣା କରିଥିଲି ଯେ, ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ମୁଁ ଅନୁମତି ମାଗିବି । ମୋତେ ଯଦି ଆପଣ ସାକ୍ଷାତ ଦେଇଥାନ୍ତେ ଏବଂ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦମନମାତକୁ ବନ୍ଦ କରିଥାନ୍ତେ; ତେବେ

ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ, ସାମୁହିକ ମଙ୍ଗଳ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ କାହାର କୌଣସି ଅନିଷ୍ଟ
ଘଟି ନୁଁ ଥାନ୍ତା...ସେ ଯାହାହେଉ ମୁଁ ଭୁଲ କରିଛି ବୋଲି ମୋର
ହୃଦ୍‌ବୋଧ କରି ଦିଅନ୍ତୁ, ମୁଁ ଯଥୋଚିତ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରିବି ।’

ଲିନଲିଥ୍‌ଗୋ ଭୁରନ୍ତ ଜବାବ ଦେଲେ, କିନ୍ତୁ ଜଣାଇ ଦେଲେ ଯେ,
‘କଂଗ୍ରେସ ଆନ୍ଦୋଳନ, ଏବଂ କଂଗ୍ରେସର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧିକାରପ୍ରାପ୍ତ ନେତାଗଣଙ୍କ,
ବ୍ୟକ୍ତିଗତଭାବେ ଆପଣ ଦୁଃଖଦାୟକ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଓ ଅପରାଧମାନଙ୍କ ପାଇଁ
ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ଦାୟୀ ବୋଲି ବିଚାରବା ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ମୋ ପକ୍ଷରେ ଅନ୍ୟ ପନ୍ଥା ନାହିଁ ।’
ସରକାରଙ୍କର ଦୋଷ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ ଅଭିଯୋଗ କରିଥିଲେ ତାକୁ
ବଢ଼ଲୁଟ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ । ସେ ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ,
‘ଆପଣ ଅଗଷ୍ଟ ୮ ତାରିଖର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଏବଂ ସେଥିରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କର୍ମପନ୍ଥାକୁ
ବର୍ଜନ କରନ୍ତୁ ବା ତହିଁ ସଙ୍ଗେ ନିଜର ସଂପର୍କ ନାହିଁ ବୋଲି ମାନିଯାନ୍ତୁ
ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଏଭଳି ଘଟଣା ଘଟିବ ନାହିଁ ବୋଲି ମୋତେ ଦୃଢ଼
ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦିଅନ୍ତୁ...’ ଏ ପଦ ଆଦୌ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖେ
ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବା ସକାଶ ସେ ବମ୍ବେର ଲୁଟକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରରେ ଦୃଢ଼ଭାବେ ଜଣାଇ ଦିଆଗଲା ଯେ, ସରକାର
ହିଁ ‘ଲୋକଙ୍କୁ କେଆ ଦେଇ ପାଗଳ ପରି କରିଦେଲେ ।’ ୮ ତାରିଖର
କଂଗ୍ରେସ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳିତ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଓ ଇଂଲଣ୍ଡ ପ୍ରତି ସଦ୍‌ଭାବ-
ସଂପନ୍ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସରକାର ‘ସିଂହପରି’ ହିଂସ୍ର ଭାବରେ ଆକ୍ରମଣ
କଲେ । ନେତାମାନଙ୍କୁ ଅଗୁନକଭାବେ ଗିରଫ କରିଦେବାରୁ ହିଁ
ସବୁ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ହେଲା । ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଓ ସେ ଜୀବନ ତମାମ ଅହିଂସା
ପାଇଁ ନିଜକୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥିବା ସ୍ଥଳେ ବଢ଼ଲୁଟ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ
ଦୋଷୁଛନ୍ତି । ‘ମୋ ଅନ୍ତରରେ ହେଉଥିବା ବ୍ୟଥାର ଉପଶମ ପାଇଁ ମୁଁ
ଯଦି କଥା ପଦେ ବି ନ ପାଇଲି, ତେବେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହପାଇଁ ଅଭିପ୍ରେତ
ଏକମାତ୍ର ଆଇନରୁ ହିଁ ମୁଁ ଆଶ୍ରୟ ନେବି, ଅର୍ଥାତ୍ ମୋର ଶାଶ୍ୱତିକ
ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ବୁଝି ମୁଁ ଅନଶନ କରିବି ।’ ସେ ଜଣାଇଦେଲେ ଏହା
ଫେବୃଆରୀ ୯ ତାରିଖରେ ଆରମ୍ଭ ହେବ ଏବଂ ୨୧ ଦିନ ପରେ ସରିବ ।
‘ସାଧାରଣତଃ ଅନଶନ ବେଳେ ମୁଁ ଟିକିଏ ଲୁଣ ପକାଇ ପାଣି ପିଏ ।
ଆଜିକାଲି ମୋ ଦେହରେ ପାଣି ଚଳୁନାହିଁ । ତେଣୁ ମୁଁ ପାଣିକୁ ଦେହରେ
ତଳାଇ ନେବା ସକାଶ ସେଥିରେ ଟିକିଏ ଲେମ୍ବୁରସ ପକାଇବି । ମୁଁ

ଆମରଣ ଅନଶନ କରିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ଭଗବାନଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରେ ମୁଁ ଏ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାକୁ ଚାହେଁ । ମୋର ମନରେ ଥିବା ଉଦ୍‌ବେଗର ଯଦି ସରକାର ଉପଶମ କରନ୍ତି, ତେବେ ୨୧ ଦିନ ଆଗରୁ ଅନଶନ ଭଙ୍ଗ କରାଯାଇପାରେ ।’

ଏହାର ଉତ୍ତର ଗୋଟିଏ ଲମ୍ବା ବହୁପୃଷ୍ଠାର ଚିଠିରେ ବଢ଼ିଲାଟି ତୁରନ୍ତ ପଠାଇଲେ । ଶୋଚନୀୟ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ସବୁ ପାଇଁ ସେ ତଥାପି କଂଗ୍ରେସକୁ ଦାୟୀ କଲେ । ବଢ଼ିଲାଟିଙ୍କ ଏକକିନ୍ଧୁଟିଭ୍ କାଉନସିଲ୍‌ର ଘରେଇ ବିଭାଗ ସଭ୍ୟ ସାର୍ ରେଜିନାଲ୍ଡ ମ୍ୟାକ୍‌ସ୍‌ସେଲ୍ ଆସେମ୍ବ୍ଲିରେ ଏ ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଦେଇଥାନ୍ତି ; ସେ ବିଦ୍ରୁତର ଏକ କିତା ବନ୍ଦୀଙ୍କ ନିକଟ ପଠାଇବାକୁ ବଢ଼ିଲାଟି ଆଦେଶ ଦେଲେ । ବଢ଼ିଲାଟି ନିଜ ଚିଠିରେ କଂଗ୍ରେସ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିଯୋଗ ପୁଣି ଦୃଢ଼ଭାବେ କରି କେତେକ ଘଟଣାର ପୁଂଖାନୁପୁଂଖ ବିବରଣୀ ଯୋଗାଇ ଦେଲେ । ବଢ଼ିଲାଟି ଲେଖିଲେ, ‘ଶେଷରେ, ଆପଣଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଓ ବୟସ ଦୃଷ୍ଟି, ଆପଣ କରିଥିବା ଅନଶନ-ସଂକଳ୍ପ ଯୋଗୁଁ ବିଶେଷ ଦୁଃଖିତ ହେଉଛନ୍ତି ।’ ବଢ଼ିଲାଟି ଆଶା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଯେ, ଗାନ୍ଧୀ ଅନଶନ ସଂକଳ୍ପ ତ୍ୟାଗ କରିବେ । ଯଦି ତ୍ୟାଗ ନ କରନ୍ତି, ତେବେ ଯାହା ଘଟିବ ସେଥିପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀ ନିଜେ ଦାୟୀ ହେବେ । ‘ମୁଁ ମନେ କରୁଛି, ରାଜନୀତିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅନଶନ କରିବା ଗୋଟାଏ ପ୍ରକାର ରାଜନୀତିକ ଧମକାଣ ; ନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଭଳି କାର୍ଯ୍ୟ ସମର୍ଥନ ହୋଇ ନ ପାରେ । ପୂର୍ବରେ ଆପଣ ନିଜେ ଯାହା ଲେଖିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ମନେହୁଏ, ଧମକାଇ ରାଜନୀତିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହାସଲ କରିବା ଆପଣ ନୈତିକତା-ବିରୁଦ୍ଧ ବୋଲି ନିଜେ ମନେ କରନ୍ତି ।’

ସ୍ୱା ବାବୁ, ଗାନ୍ଧୀ ପୂର୍ବରେ ଲେଖିଥିଲେ ଯେ, ଯେଉଁମାନେ ତୁମକୁ ପୁଣି ପାନ୍ତି ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅନଶନ କରିପାର ; ନିରଙ୍କୁଶ ଶାସକ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅନଶନ କରିବା ଅନୁଚିତ ।

ଫେରନ୍ତା ଡାକରେ ଉତ୍ତର ଦେଇ ଗାନ୍ଧୀ ଜଣାଇ ଦେଲେ ଯେ, ତାଙ୍କ ଅନଶନ ସଂକଳ୍ପ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଲେଖାର ବିରୋଧୀ ନୁହେଁ । ‘ମୋର ମନେ ହୁଏ, ମୋର ଏଭଳି କୌଣସି ଲେଖା ଆପଣ ନିଜେ ପଢ଼ି ନାହାନ୍ତି...ଏହା ରାଜନୀତିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ

ଗୋଟାଏ ଧମକାଣ ବୋଲି ଆପଣ ମୋ ଅନଶନକୁ ଦୁର୍ନାମ ଦେବା ସତ୍ତ୍ୱେ, ମୁଁ ଝନେ କରୁଛି, ଆପଣଙ୍କଠାରୁ ନ୍ୟାୟ ପାଇବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହୋଇ ମୁଁ ଏ ଅନଶନଦ୍ୱାରା, ଭଗବାନଙ୍କ ବିଚାରାଳୟରେ ନ୍ୟାୟ ପାଇବାକୁ ନିବେଦନ କରୁଛି । ଆପଣ ସର୍ବସମତାସଂପନ୍ନ ସରକାରର ପ୍ରତିନିଧି, ମୁଁ—ନିଜର ଦେଶ ସେବା କରିବା ଜରୁଆରେ ସମଗ୍ର ମାନବଜାତିକୁ ସେବା କରିବାପାଇଁ ଉଦ୍ୟତ ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀ କର୍ମୀ ମାତ୍ର । ଆମ ଦୁହିଙ୍କ ଭିତରୁ କାହାର କଥା ଠିକ୍ ତାହା ଆମର ଉତ୍ତରପୁରୁଷଗଣ ବିଚାର କରିବେ ।’

ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ ହେବାକୁ ଦୁଇଦିନ ଥାଏ, ସରକାର ପକ୍ଷରୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଆସିଲା ଯେ, ଅନଶନ ରୁଲିଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗାର୍ଲୀଙ୍କୁ ଜେଲ-ମୁକ୍ତ କରାଯିବ । ସେ ଓ ତାଙ୍କ ବନ୍ଦୀ ଧନ୍ଦରେମାନେ ଯହିଁ ଇଚ୍ଛା ତହିଁ ଯିବା ଆସିବା କରିପାରିବେ । ଗାର୍ଲୀ ଏଥିରେ ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ । ସେ କହିଲେ, ମୋତେ ଯଦି ମୁକ୍ତ କରି ଦିଆଯିବ ତେବେ ମୁଁ ଅନଶନ ବନ୍ଦ ରଖିବି, ପୁଣି ଯେଉଁ ଦିନ ଧରିବ ସେଇଦିନ ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ କରିବି । ଏହା ଶୁଣି ସରକାର ସର୍ବସାଧାରଣରେ ଘୋଷଣା କରିଦେଲେ ଯେ, ଫଳ ଖରାପ ହେଲେ ସେଥିପାଇଁ ଗାର୍ଲୀ ନିଜେ ଦାୟୀ । ପୁଣି, ସରକାର ପକ୍ଷରୁ ଅନୁମତି ମିଳିଲା, ଅନଶନ ବେଳେ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ଡାକ୍ତରମାନଙ୍କୁ ପାଖରେ ରଖିବାକୁ ମନ, ତାଙ୍କୁ ଡକାଇ ଆଣିପାରିବେ, ଏବଂ ବାହାରୁ ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ବି ଜେଲଖାନାକୁ ଡକାଇ ପାରିବେ ।

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତାରିଖର ଦିନକ ପରେ ୧୯୪୩, ଫେବୃୟାରୀ ୧୦ ତାରିଖରେ ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ପ୍ରଥମ ଦିନ ସେ ବେଗ୍ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଥିଲେ, ଏବଂ ଦୁଇଦିନ ଯାଏଁ ତାଙ୍କର ଅଭ୍ୟାସ ଅନୁସାରେ ସକାଳେ ଓ ସଂଧ୍ୟା-ବେଳେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷାଏ ଲେଖାଏଁ ବୁଲି ଯାଇଥିଲେ । ତା’ପରେ ହଠାତ୍ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସଂପର୍କ ସ୍ୱ ବିଚ୍ଛିନ୍ନମାନ ଦିନକୁ ଦିନ ଉଦ୍‌ବେଗସୂଚକ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଷଷ୍ଠଦିନ, ସରକାରୀ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଡାକ୍ତରମାନଙ୍କ ସମେତ ଛଅଜଣ ଡାକ୍ତର ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଦେଲେ ଯେ, ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରବୀଣେଷୀ ଆହୁରି ‘ଅଧିକ ଖରାପ’ ହୋଇଛି । ତହିଁ ଆରଦିନ ସକାଳେ ଭାଇସରୟଙ୍କ ଏକ୍ସିକ୍ୟୁଟିଭ୍ କାଉନ୍‌ସିଲରେ ଥିବା ତିନିଜଣ ଭାରତୀୟ ସଦସ୍ୟ, ସାର୍ ହୋମି ମୋଦୀ, ମିଷ୍ଟର ଏନ୍. ଆର୍. ସରକାର ଓ ମିଷ୍ଟର ଆନେ କାଉନ୍‌-ସିଲ୍‌ର ସଦସ୍ୟପଦ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ଦେଲେ । ଏମାନେ ଯେ ବଢ଼ିଲାଟଙ୍କ

କାଉନ୍ସିଲର ମେମ୍ବର ଥିଲେ, ଏଥିରୁ ଜଣାପଡୁଛି, ଏମାନେ କଂଗ୍ରେସ-ବିରୋଧୀ ଓ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷର ଲୋକ ଥିଲେ । ଚଣ୍ଡିଗୋଲ ପାଇଁ ସରକାର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଉପରେ ଅଯଥା ଦୋଷାବେଶ କରିବାରୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଅନଶନ କରିବାକୁ ହୋଇଛି ବୋଲି କାରଣ ଦେଖାଇ ଏମାନେ ଇସ୍ତଫା ଦେଲେ । କେନ୍ଦ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନଶନ ଉପରେ ବିତର୍କ ହେଲା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଖଲ୍ଲସ କରି ବୋଲି ଭାରତର ସବୁ ପ୍ରାନ୍ତରୁ ସରକାରଙ୍କଠାରେ ଦାବି କରାଗଲା । ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ ହେବାର ଏଗାରଦିନ ପରେ ଲିଲ୍‌ଥ୍ରୋ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଖଲ୍ଲସ କରିବାକୁ ସମସ୍ତ ଦାବି ଖାରଜ କରିଦେଲେ ।

କଲିକତାରୁ ଡକ୍ଟର ବି. ସି. ରାୟ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଆସିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ ଡାକ୍ତରମାନେ ଜରୁରି ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ବଞ୍ଚାଇବା ସକାଶ ଶିରରେ ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ୍‌ଦ୍ୱାରା ଖାଦ୍ୟ ଦିଆଯାଉ । ଭାରତୀୟ ଡାକ୍ତରମାନେ କହିଲେ, ଏପରି କଲେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଯିବ । ଗାନ୍ଧୀ ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ୍‌ ଦେନିବାର ସବୁବେଳେ ବିରୋଧୀ ଥିଲେ । ସେ ଯୁକ୍ତି ଦେଉଥିଲେ, ପାଟିବାଟେ ଖାଉଥିବା ଔଷଧକୁ ଶରୀର ନ ଗ୍ରହଣ କରେ ନିଷ୍କାସନ କରିଦେଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ୍‌ ଦେଇଦେଲେ ଶରୀର ନାଗୁର । ତେଣୁ ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ୍‌ ନେବାକୁ ସେ କର୍ମିନ୍‌କାଲେ ମଞ୍ଜୁ ନ ଥିଲେ । ଇଂଜେକ୍ସନ୍‌ ଶରୀର ପ୍ରତି ଏକରକମ ହିଂସା ।

ଫେରୁବାଡ଼ାରେ ବହୁ ଲୋକ ଆସି ଜମିଲେ । ଆଗାଖା ପ୍ରାସାଦର ଅଗଣାକୁ ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ପ୍ରବେଶାଧିକାର ଦିଆଗଲା । ସେ ଯେଉଁ ଘରେ ଶୋଇଥାନ୍ତି ସେ ଘରବାଟେ ଜଣକ ପଛରେ ଜଣେ ଧାଡ଼ିବାନ୍ଧ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଦେଖି ଦେଖି ଚାଲିଯିବାକୁ ବି ଅନୁମତି ମିଳିଲା । ଦେବଦାସ ଓ ରାମଦାସ—ତାଙ୍କର ପୁତ୍ରଦ୍ୱୟ—ଆସି ପହଞ୍ଚିଥାନ୍ତି । ବ୍ରିଟିଶ କ୍ଲେକର ସଂପ୍ରଦାୟର ସଭ୍ୟ ହୋରେସ୍ ଆଲେକ୍ଜାଣ୍ଡର ଆସି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ତାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା । ଭାରତୀୟଙ୍କ କାଉନ୍ସିଲରୁ ସଦ୍ୟ ଇସ୍ତଫା ଦେଇଥିବା ମିଷ୍ଟର ଆନେ ମୁମୂର୍ସ ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଆସିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ, ଲୁଣ ଓ ଲେମ୍ବୁରସ ନ ପକାଇ ଖାଲି ପାଣି ପିଉଥିଲେ । ଅରୁଚି ହୋଇ ବାନ୍ତି ମାଡ଼ିବାରୁ ସେ ବଡ଼ କଷ୍ଟ ପାଉଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମୁଣାଶୟ୍ୟା କାମ କରୁ ନ ଥାଏ ; ରକ୍ତରେ ମଇଳା ମିଶି ବହୁଳା ହୋଇ ଯାଇଥାଏ ।

ଅନଶନର ଯସୋଦାଶ ଦିନରେ ନାଡ଼ ଅତି କ୍ଷୀଣ ହୋଇଗଲା, ଦେହ କାକର ହୋଇଗଲା ଓ ଝାଲେଇଲା । କସ୍ତୁରବା ପବନ ତୁଳସୀ ମୂଳରେ ବସି ଭଗବାନଙ୍କୁ ଡାକୁଥାନ୍ତି ; ସେ ଆଶଂକା କରୁଥାନ୍ତି ଯେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଅନ୍ତମ କାଳ ପାଖେଇ ଆସୁଛି ।

ଅବଶେଷରେ ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ବହୁତ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବାରେ ସେ ପିଇବା ପାଣିରେ ସଜ ମୋସାମ୍ବି ଫଳର ରସ କେତେ ଟୋପା ପକାଇ ପିଇବାକୁ ରାଜି ହେଲେ । ବାନ୍ତି ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଆରାମ ଲାଗିଲା ।

ମାର୍ଚ୍ଚ ୨ ତାରିଖରେ, ୬ ଆଉଗଷ୍ଟ କମଳାରସରେ ପାଣି ମିଶାଇ ଗ୍ଳାସେ ସରବତ୍ କସ୍ତୁରବା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ । ୨୦ ମିନିଟ୍‌ରେ ଗାନ୍ଧୀ ଟିକିଏ ଟିକିଏ କରି ସେତକ ପିଇଲେ । ସେ ଡାକ୍ତରମାନଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଉ ଦେଉ ବହୁତ କାନ୍ଦିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଗୁରୁଦିନ କାଳ ସେ କେବଳ କମଳାରସ ଖାଇ ରହିଲେ ; ତା’ପରେ ଛେଳି ଦୁଧ, ଫଳରସ ଓ ଫଳଚକଟା ପଥରେ ରହିଲେ ।

ଭାରତର ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ବେକଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନେ ଏଥର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ ଏବଂ ଭାରତ ସଙ୍ଗେ ମିଳାମିଶା କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସରକାର ଦମନମାତ୍ର ଗୁଡ଼ି ଉଦାରମାତ୍ର ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତୁ ବୋଲି ଦାବି କଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ସାର୍ ତେଜବାହାଦୁର୍ ସାପ୍ରୁ ପ୍ରମୁଖ କେତେଜଣ ମୁଖ୍ୟ ନେତା ସରକାରଙ୍କୁ ଅନୁମତ ମାଗିଲେ । ଲିନ୍‌ଲିଥ୍‌ଗୋ ନାସ୍ତି କରିଦେଲେ ।

ପୂର୍ବେ ଆମେରିକା ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ରର ଅଣ୍ଡର୍ ସେନ୍‌ଟେଟାସ୍ ଅବ୍ ସ୍ପେଟ୍ ଥିବା ଉଇଲିଅମ୍ ଫିଲିପ୍‌ସ୍, ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍‌ଟଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଦୁତ ହୋଇ ଭାରତରେ ଥିଲେ । ସେ ଏପ୍ରିଲ୍ ୨୫ ତାରିଖରେ ସ୍ୱଦେଶକୁ ବାହୁଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ବୈଦେଶିକ ସମ୍ବାଦପତ୍ର-ପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କୁ କହିଲେ, ‘ମିଷ୍ଟର୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରି ଟିକିଏ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବାକୁ ମୋର ଖୁବ୍ ଇଚ୍ଛା ଥିଲା । ସଂପୃକ୍ତ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କୁ ମୁଁ ଏଥିପାଇଁ ଅନୁମତ ମାଗିଥିଲି କିନ୍ତୁ ସେମାନେ କହିଲେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବା ସକାଶ ଅନୁମତ ସେମାନେ ଦେଇ-ପାରିବେ ନାହିଁ ।’

ଲିନଲିଥ୍‌ଗୋଙ୍କ ବ୍ୟବହାର ଯୋଗୁଁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମନରେ ଅତି-ମାନ୍ଦାରେ ଚିକ୍ରଣାବଦ୍ଧ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ; ସାଧାରଣତଃ କାହା ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ମନରେ ଏଭଳି ଚିକ୍ରଣା ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଲିନଲିଥ୍‌ଗୋ ଭାରତ ଗୁଡ଼ିକକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିବା ବେଳେ, ୧୯୪୩ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୭ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଏ ପଦ ଖଣ୍ଡି ଲେଖିଥିଲେ । (ବଡ଼ଲଟମାନେ ସାଧାରଣତଃ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ପାଇଁ ଆସନ୍ତି । ଯୁଦ୍ଧକାଳୀନ ଜରୁର ଅବସ୍ଥା ଯୋଗୁଁ ଲିନଲିଥ୍‌ଗୋଙ୍କ ରହଣିକାଳ ପାଞ୍ଚବର୍ଷରୁ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ଶେଷରେ ଏଇ ସମୟକୁ ସେ ବିଦାୟ ନେଲେ) !

ପ୍ରିୟ ଲର୍ଡ୍ ଲିନଲିଥ୍‌ଗୋ, ଆପଣ ଭାରତରୁ ବିଦାୟ ନେବାର ପ୍ରାକ୍‌କାଳରେ ଆପଣଙ୍କୁ ପଦେ କହିବାକୁ ମନ କରୁଛି ।

ମୁଁ ବହୁ ଉଚ୍ଚପଦବୀ-ପ୍ରାପ୍ତ ରାଜପୁରୁଷଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରିଚିତ ହେବାର ଯୌଗ୍ୟ ପାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ମୋତେ ଯେତେ ଗଭୀର ମନସ୍ଥାପ ମିଳିଛି, ଆଉ କାହାରଠାରୁ ସେତେ ମିଳି ନ ଥିଲା । ଦିନେ ଯାହାକୁ ଆପଣ ବନ୍ଧୁ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ସେ ଭଲ ଜଣେ ଲୋକ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବି ଆପଣ ଅସତ୍ୟକୁ ପ୍ରଶ୍ନସ୍ଥ ଦେଇପାରିଲେ, ଏକଥା ଭାବିଲେ ମୋ ମନରେ ଗଭୀର ଦୁଃଖ ହେଉଛି । ମୋର ଆଶା, ଓ ମୁଁ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଛି, ଯେ ଏପରି ଦିନ ଆସିବ ଯେତେବେଳେ କି ଭଗବାନଙ୍କ କୃପାରେ ଆପଣ ଉପଲବ୍ଧ କରିବେ, ଆପଣ ଗୋଟାଏ ମହାଜାତିର ପ୍ରତିନିଧି ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ଘଟଣା-ଚକ୍ରରେ ଗୋଟାଏ ପ୍ରକାଶ୍ ଭୂମି କରି ବସିଥିଲେ । ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରତି ସଦ୍‌ଭାବ ରଖି, ମୁଁ ଅଦ୍ୟାପି ଆପଣଙ୍କର ବନ୍ଧୁ ହୋଇ ରହିବି ।

ଏମ୍. କେ. ଗାନ୍ଧୀ

ଲିନଲିଥ୍‌ଗୋ ଅକ୍ଟୋବର ୭ ତାରିଖରେ ଏହାର ଉତ୍ତର ଦେଲେ :

ପ୍ରିୟ ମିଶ୍ଟର ଗାନ୍ଧୀ, ଆପଣଙ୍କ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୭ ତାରିଖ ଚିଠି ମୋର ହସ୍ତଗତ ହୋଇଛି । ମୋର କୌଣସି କଥା ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଫଳରେ ଆପଣଙ୍କ ମନରେ ଯେପରି ଭାବ ଜାତ ହୋଇଥିବାର ଆପଣ ଲେଖିଛନ୍ତି, ସେପରି ଭାବ ଜାତ ହୋଇଥିବାରୁ ମୁଁ ବାସ୍ତବିକ ଦୁଃଖିତ । ଯଥାସ୍ତତ୍ତ୍ବ ନମ୍ରଭାବରେ ଆପଣଙ୍କୁ ଏତକ କହିବାକୁ ଆପଣ ନିଶ୍ଚୟ ଅନୁମତି ଦେବେ

ଯେ, ଯେଉଁ ଘଟଣାବଳୀକୁ ଆପଣ ଯେଉଁ ରୂପରେ ଅର୍ଥ କରନ୍ତି, ମୁଁ ସେ ଘଟଣାବଳୀର ସେ ଅର୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ନିତାନ୍ତ ଅସମର୍ଥ । ଏ କଥା ଆପଣଙ୍କ ପରିଷ୍କାର ଜଣାଇଦେବାକୁ ଚାହେଁ ।

ସମୟକ୍ରମେ ଓ ଘର୍ଷ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଫଳରେ ଲୋକର ଚିନ୍ତା ଓ ଭାବଧାରାର ସଂଶୋଧନ ହୁଏ ବୋଲି ଆପଣ ଯାହା ସୂଚାଇଛନ୍ତି, ତାହା ଯଥାର୍ଥ—କୌଣସି ବିଜ୍ଞାପ୍ୟକୁ ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର କରି ପାରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସମୟ ଓ ଘର୍ଷ ଅନୁଧ୍ୟାନ ସବୁ ସମୟରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି, ଫଳପ୍ରଦ ହୁଏ ।

ଆପଣଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ, ଲିନଲିଥିଗୋ ।

ଅନଶନ ପୂର୍ବରୁ ଓ ପରେ ଗାନ୍ଧୀ ଖବ୍ ଲମ୍ବା ଲମ୍ବା ଚିଠି ଲେଖିଥିଲେ । ଏଥିରୁ କେତୋଟି ତ ପୁସ୍ତିକା ଆକାର ହୋଇଥିଲା । ଏ ଚିଠି ସବୁ ପଠାଯାଇଥିଲା ସାର ରେଜିନାଲ୍ଡ ମ୍ୟାକ୍‌ସ୍‌ଫେଲ୍, ଲର୍ଡ୍ (ପୁରୁଷ ସାର ହରବର୍ଟ) ସାମୁଏଲ୍ ପ୍ରମୁଖ କେତେକଙ୍କ ପାଖକୁ । ଭାରତର ଅବସ୍ଥା ଓ ସେଥିରେ ଘଟୁଥିବା ଘଟଣାମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ସର୍ବସାଧାରଣରେ ସରକାର ପକ୍ଷରୁ ଯାହା ପ୍ରଚାର କରାଯାଉଥିଲା, ତାହାର ପ୍ରତିବାଦ କରିବା ଏ ପଟାବଳୀର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ଏଥିରୁ କୌଣସି ଚିଠି ସର୍ବସାଧାରଣରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା ; ଓ ୧୯୪୩, ମେ ୧୫ ତାରିଖରେ ସାମୁଏଲ୍‌ଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ଚିଠି ଖଣ୍ଡି ୧୯୪୪, ଜୁଲାଇ ୨୫ ତାରିଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ପାରି ନ ଥିଲା । ଆଦ୍ୟପ୍ରାନ୍ତ ଗାନ୍ଧୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରୁଥିଲେ ଯେ, ‘ଭାରତରେ ଘଟୁଥିବା ଦୁର୍ଘଟଣାମାନଙ୍କ ସକାଶ ସେ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ’ ; ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ସେ କେବେହେଲେ ବ୍ରିଟିଶ୍‌ଙ୍କ ବିରୋଧୀ ବା ଜାପାନୀଙ୍କର ସପକ୍ଷ ନ ଥିଲେ ; ପୁଣି, ସରକାର ବିରୁଦ୍ଧରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତି ଗ୍ରହଣ କରିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ନିବର୍ତ୍ତାଇ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

ପ୍ରକୃତ ତଥ୍ୟ ହେଉଛି : ଗାନ୍ଧୀ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ (୧୯୪୨, ଅଗଷ୍ଟରେ) କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଆରମ୍ଭ କରି ନ ଥିଲେ । ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚାଲୁ କରିବାକୁ କଂଗ୍ରେସ ତାଙ୍କୁ ଅଧିକାର ଦେଇଥିଲା ମାତ୍ର । ଗାନ୍ଧୀ ପରିଷ୍କାର ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ଯେ ସେ ଆଦେଶ ନ ଦେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ ହେବ ନାହିଁ । ପ୍ରଥମେ ସେ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଅନୁମତି ମାଗିବେ । ଦେଶ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଥାଏ ;

ଗାନ୍ଧୀ ଏ କଥା ଜାଣିଥିଲେ ; ହୁଏତ ସେ ଦାଣ୍ଡି ଲବଣଯାତ୍ରା ପରି ଏଭଳି ଗୋଟିଏ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କରିଥାନ୍ତେ, ଯଦ୍ଦ୍ୱାରା ବଡ଼ ଧରଣର ହିଂସାକାଣ୍ଡମାନ ଦେଶବ୍ୟାପୀ ହୋଇ ପାରି ନ ଥାନ୍ତା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଯଦି ଜେଲଖାନାକୁ ନ ନେଇ ବାହାରେ ରହିବାକୁ ଦିଆ ଯାଇଥାନ୍ତା ତେବେ ସଂପତ୍ତି ନଷ୍ଟ କରିବା ଓ ନରହତ୍ୟା କରିବାରୁ ସେ ନିଜର ଅନୁଚରମାନଙ୍କୁ ନିବର୍ତ୍ତାଇ ପାରିଥାନ୍ତେ । ହୁଏତ ସେ ନିଜ ଅନୁଚରମାନଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦୂର୍ତ୍ତିର ପ୍ରତିବାଦରେ ଅନଶନ କରିଥାନ୍ତେ । ନିକୁଳପକ୍ଷେ ସେ ଦେଶବ୍ୟାପୀ ହିଂସାକାଣ୍ଡକୁ ରୋକି ଦେଇପାରିଥାନ୍ତେ । ସେ ଜେଲ ବାହାରେ ରହିବା-ଦ୍ୱାରା, ଯାହା ସବୁ ଘଟିଗଲା ତହିଁରୁ ଅଧିକ ହିଂସାକାଣ୍ଡ କଦାପି ଘଟି ନ ଥାନ୍ତା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ତାଲା ଠୁକ ଜେଲ ଭିତରେ ରଖି ପାରିଲେ—ଏହି ଆତ୍ମ-ସନ୍ତୋଷ ମାତ୍ର ବିକ୍ରିତ ସରକାର ପାଇଲେ । ଏ ଆତ୍ମସନ୍ତୋଷ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଜେଲରେ ରଖିଥିବାରୁ ବେଳେ ବେଳେ ସରକାରଙ୍କର ମୁଣ୍ଡବ୍ୟଥା ହେଉଥାଏ । ଏଥିରୁ ଅଧିକ କୌଣସି ଲଭ ବିକ୍ରିତ ସରକାର ପାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀ ଜେଲମୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ବହୁ ଭାରତୀୟଙ୍କର ମନୋବୃତ୍ତି ଶାନ୍ତ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଗିରଫ କରିଦେବାରୁ ଏଇମାନେ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଗଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଗିରଫ କରିବାଦ୍ୱାରା, ଲୋକ-ସାଧାରଣଙ୍କର ଥିବା ସନ୍ଦେହ ଦୂରୀଭୂତ ହୋଇଗଲା ଯେ, ଇଂଲଣ୍ଡ ଭାରତରୁ ତା'ର ନିରାପଣ ଅଧିକାର ଗ୍ରହଣକୁ ଗୃହେନାହିଁ । ଯେଉଁ ହେତୁ ବିପ୍ଳବ ଏଭଳି ଉଚ୍ଛଟ ହୋଇଗଲା । ୧୯୪୩ର ବଙ୍ଗ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଯୋଗୁଁ ବିପ୍ଳବର ଉଚ୍ଛଟତା ଆହୁରି ବଢ଼ିଗଲା । ସରକାରଙ୍କ ନିଜ ହିସାବରୁ ଜଣାଯାଏ, ଏ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷରେ ୧୫ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ପ୍ରାଣ ହରାଇଲେ । ଭାରତୀୟମାନେ ଦାବି କଲେ, ସରକାର ବିଚାରୁଥିଲେ ଏ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ନିବାରଣ କରି ପାରିଥାନ୍ତେ । ଅନ୍ତତଃ ପକ୍ଷେ ଜରୁରିକାଳୀନ ପରିସ୍ଥିତି ଘୋଷଣା କରି ଲୋକଙ୍କୁ ଖାଦ୍ୟ ଯୋଗାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିପାରିଥାନ୍ତେ । ଅକ୍ଟୋବର, ୧୯୪୩ରେ ଭାରତୀୟଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିବା ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଲଢ଼ି ଓଡ଼ିଆରେ ସବୁପ୍ରଥମେ ଏଇ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ ।

ସେ ଯାହା ହେଉ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଏଥର କାର୍ଯ୍ୟବାସ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ଦୁଃଖଦାୟକ ହୋଇଥିଲା । ଦେଶରେ ବ୍ୟାପକଭାବେ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଘଟିଲା, ଅଥର ତାକୁ ବନ୍ଦ କରିବାକୁ ସେ କିଛି କରି ପାରିଲେ

ନାହିଁ ବୋଲି ଦୁଃଖିତ ହେଉଥାନ୍ତି । ସରକାର ଭଲ କରି ଜାଣିଥିଲେ ଯେ, ସେ ଅହିଂସା-ବ୍ରତୀ ; ପୁଣି, ସରକାର ଜାଣିଥିଲେ ଯେ, ଗାନ୍ଧୀ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ପୁରୁ କରି ନାହାନ୍ତି ; ଅଥଚ ସରକାର ତାଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦେଲେ ଯେ ତାଙ୍କର ଯୋଗୁଁ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ସବୁ ଦଢ଼ିଛି । ଏ ଅଭିଯୋଗ କରିବା ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅନ୍ୟାୟ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଅନୁଭବ କଲେ ଓ ଅସତ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ସରକାର ଏ ଅଭିଯୋଗ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ବ୍ୟଥିତ ହେଲେ । ସରକାରଙ୍କ ବିଚାରସ୍ଥାନତା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ମର୍ମନ୍ତୁଦ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଦେଲା । ଏହାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ ଅନଶନ କରିଥିଲେ — ତାଙ୍କୁ ଜେଲରୁ ମୁକ୍ତି ଦେବାକୁ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟ କରିବାକୁ ନୁହେଁ । ଅନ୍ୟମାନେ କ’ଣ କରୁଛନ୍ତି, କି କୁଣ୍ଡା ରଟନା କରୁଛନ୍ତି ସେଥିପ୍ରତି ସିଦ୍ଧଯୋଗୀ କାନ ନ ଦେଇ ନିରୁଦ୍‌ବେଗରେ ରହି-ପାରିଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେତେ ସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜନ କରିପାରି ନ ଥିଲେ, ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନାସକ୍ତ ହୋଇ ପାରି ନ ଥିଲେ ।

ଏ ଦୁଃଖ ପ୍ରିୟଜନବିଚ୍ଛେଦ-ଜନିତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଶୋକ ଯୋଗୁଁ ଆହୁରି ଦୁଃସହ ହୋଇଗଲା । ଆଗାଖା ପ୍ରାସାଦରେ ବନ୍ଦୀ ହେବାର ଛଅଟି ଦିନ ପରେ, ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଧରା ହୋଇ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ରଖା ହୋଇଥିବା ମହାଦେବ ଦେଶାଇଙ୍କର ହଠାତ୍ ହୃଦ୍‌ବେଦନା ହେଲା ଓ ସେ ଅଚେତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଡାକୁଥାନ୍ତି, ‘ମହାଦେବ, ମହାଦେବ !’

ଗାନ୍ଧୀ କହୁଥାନ୍ତି, ‘ଥରେ ଯଦି ଆଖି ଖୋଲି ମୋ ଆଡ଼େ ଚାହିଦା ତେବେ ମରନ୍ତା ନାହିଁ ।’

କସ୍ତୁରୀ ଚକ୍ରାର କଲେ, ‘ମହାଦେବ ! ଆଖି ଫିଟାଇ ଚାହିଁ । ବାପୁ ଡାକୁଛନ୍ତି ପରା !’

କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣବାୟୁ ଉଡ଼ିଯାଇ ସାରିଥାଏ ।

ମହାଦେବ ଦେଶାଇଙ୍କୁ ପରଶ ବର୍ଷ ଟିପି ଯାଇଥିଲା । ସେ ନିଷ୍ଠା ଓ ଦକ୍ଷତାର ସହିତ ୨୪ ବର୍ଷ କାଳ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସେବା କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସେକ୍ରେଟାରୀ, ପରମର୍ଶଦାତା, କର୍ମବୁଦ୍ଧିର ଲେଖନକାର, ବନ୍ଧୁ ଓ ପୁଅ । ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରେ ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଗଲେ । ମହାଦେବ ଦେଶାଇଙ୍କ ଭସ୍ମାବଶେଷ ଆଗାଖା ପ୍ରାସାଦ ବାଡ଼ିର ଯେଉଁଠାରେ ପୋତା ହୋଇଥିଲା ସେଠାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରତ୍ୟହ ଯିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ତା'ପରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଉପରେ ମାଡ଼ି ପଡ଼ିଲା ଉଚ୍ଚତର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଶୋକ ଓ ବିରହର ଘଟଣା ।

ଭାରତର ଭୂଗୋଳ ଓ ଅନ୍ୟ ବିଷୟମାନ ଜେଲଖାନାରେ ନିଜ ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ଶିଖାଇବାରେ ଗାନ୍ଧୀ ବହୁତ ସମୟ ପରିଶ୍ରମ କରୁଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପଞ୍ଜାବର ନିର୍ଦ୍ଦାମାନଙ୍କର ନାମ କସ୍ତୁରବା ମନେ ରଖି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀଜୀ ତାଙ୍କୁ ଭୂଗୋଳ ପରୀକ୍ଷା କରିବାରେ, ସେ କହିଲେ, ଲହୋର କଲିକତାର ରାଜଧାନୀ । ପ୍ରକୃତରେ ଲହୋର ପଞ୍ଜାବର ରାଜଧାନୀ, ଓ କଲିକତା ବଙ୍ଗର ରାଜଧାନୀ । ଗୁଜୁରାଟି ଭାଷା ଲେଖିବାରେ ଓ ପଢ଼ିବାରେ ତାଙ୍କର ଦକ୍ଷତା ଆଖିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ବହୁ ପରିଶ୍ରମ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଫଳ କିଛି ହେଲା ନାହିଁ । ସେତେବେଳକୁ କସ୍ତୁରବାଙ୍କୁ ୭୪ ବର୍ଷ ।

ଶ୍ରୀମତୀ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ ବା' ଅର୍ଥାତ୍ ମା' ବୋଲି ଡାକୁଥିଲେ । ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମାନ୍ୟ ଥାଏ । ସେମାନେ ଉଚ୍ଚ ଜାତି ଓ ସେମାନଙ୍କଠାରେ ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ଶକ୍ତି ଅଛି ବୋଲି ସେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥାନ୍ତି । ଥରେ ଜେଲରେ ରୁକିଲା କରୁଥିବା ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଆମେ ସମସ୍ତେ କେବେ ଖଲ୍ଲସ ହେବୁ ବୋଲି ସେ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବରେ ଥିବା ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଆଉ ତାଙ୍କର ନ ଥାଏ । ସେ ନିୟମିତଭାବେ ସୂତା କାଟୁଥାନ୍ତି ଓ ଗାନ୍ଧୀବାଦର ତତ୍ତ୍ୱ କିଛି ନ ବୁଝି ଗାନ୍ଧୀବାଦରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥାନ୍ତି । ଥରେ ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଉପରେ ଚିଡ଼ି ଯାଇ କହିଥିଲେ, 'ପ୍ରବଳପ୍ରତାପୀ ସରକାର ସଙ୍ଗେ କଲି କରନାହିଁ ବୋଲି ମୁଁ ତୁମକୁ କହିଥିଲି ନା ନାହିଁ ? ମୋ କଥାକୁ କାନ ଦେଲ ନାହିଁ ; ଏବେ ସମସ୍ତେ କେମିତି ଦଣ୍ଡ ପାଉଥାନ୍ତି, ଦଣ୍ଡୁଛୁଟି ? ସରକାର ତାର ଅସୀମ ବଳ ଖଟାଇ ଲୋକଙ୍କୁ ଚାପି ଦେବାରେ ଲାଗିଛି ।'

ଗାନ୍ଧୀ ଜବାର୍ ଦେଲେ, 'ଏବେ ତୁମେ କ'ଣ କରିବାକୁ କହୁଛ ?... ସରକାରଙ୍କୁ ଚିଠିଲେଖି କ୍ଷମା କର ବୋଲି ମାଗିବ ?'

ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ବା ଲେଉଟି ପଡ଼ିଲେ ; ନା, ସେ ତା କରିବାକୁ କହୁନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସାଂଗେ ସାଂଗେ ପୁଣି ଅଭିଯୋଗ କଲେ, 'ଭାରତ ଛାଡ଼ି ରୁଲିଯାଅ ବୋଲି ତୁମେ ଗୋରା ଲୋକଙ୍କୁ କହୁଛ କାହିଁକି ? ଆମ ଦେଶ ତ ଏତେ ବଡ଼ । ସମସ୍ତେ ଏଠାରେ ରହଲେ କ'ଣ ଥାନ ନିଅନ୍ତୁ ହେବ ; ତାଙ୍କର ଯେବେ ମନ, ସେ ଏଠାରେ ରହନ୍ତୁ, କିନ୍ତୁ ଭାଇ ପରି ରହନ୍ତୁ ।'

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ମୁଁ ଆଉ କ’ଣ କରୁଛି କି ? ଆମର ଶାସକ ଭାବେ ଯାହା ରହିଛନ୍ତି, ତାହା ଗୁଡ଼ନ୍ତୁ ବୋଲି ମୁଁ କହୁଛି । ଇଂରେଜ-ଶାସକ ଏ ଦେଶ ଗୁଡ଼ନ୍ତୁ ବୋଲି ମୁଁ କହୁଛି । ଶାସକପଣ ଗୁଡ଼ିବା ପରେ, ଆଉ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆମର କୌଣସି ବିରୋଧ ରହିବ ନାହିଁ ।

ବା’ ବୁଝିଗଲେ, କହିଲେ, ‘ହଁ ସେଇ କଥା’ । ଆପାତତଃ ସ୍ଵାମୀଙ୍କର କଥାଭିତରେ ନ ପରି ସେ ଦେବତା ପରି ତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରୁଥାନ୍ତି ।

କପୁରବାଇ କେତେଦିନ ହେଲା ସାମାନ୍ୟ ଅସୁସ୍ଥ ଥାନ୍ତି । ଡିସେମ୍ବର, ୧୯୪୩ରେ ତାଙ୍କର ଜାପ୍ୟ ହୋଇ ଥିବା କାଶରୋଗ ବାହାରି ପଡ଼ିଲା, ସେ ଖୁବ୍ ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଡକ୍ଟର ଗିଲ୍ଡର୍ ଓ ଡକ୍ଟର ନାୟାର ତାଙ୍କର ଚିକିତ୍ସା କରୁଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେ ଖୋଜିଲେ ପ୍ରାକୃତିକ ଚିକିତ୍ସାବିଶାରଦ ଡକ୍ଟର ଫାନଶାହ ମେହେଟାଙ୍କୁ ଓ ଜଣେ ଆୟୁର୍ବେଦ-ଚିକିତ୍ସକଙ୍କୁ । ଡକ୍ଟର ମେହେଟା ଥରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଚିକିତ୍ସା କରିଥିଲେ । ପତ୍ନୀଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ପୂରଣ କରିବା ସକାଶ ଗାନ୍ଧୀ ସରକାରଙ୍କ ପାଖକୁ ବାରଂବାର ଚିଠି ଲେଖି ବ୍ୟସ୍ତ କରିଦେଲେ, ଏ ଦୁଇଜଣ ଚିକିତ୍ସକଙ୍କୁ ଆଣି ରେଗିଣୀ ପାଖରେ ହାଜର କରିବାକୁ । ଏମାନେ ଆସିଲେ । ଆୟୁର୍ବେଦ ଚିକିତ୍ସକ କେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜର ବିଦ୍ୟା ଖଟାଇ ଖୁବ୍ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଯୁଦ୍ଧ ଚିକିତ୍ସା ବୁଲୁଥିଲାଯାକ ଆଧୁନିକ ଚିକିତ୍ସକମାନେ ରେଗିଣୀ-ଠାରୁ ଆଡ଼େଇ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତି । ଆୟୁର୍ବେଦ ଚିକିତ୍ସକ ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲେ ବୋଲି ମାନିବା ପରେ ଡକ୍ଟର ଗିଲ୍ଡର୍, ଡକ୍ଟର ନାୟାର ଓ ଡକ୍ଟର ଜୀବରାଜ ମେହେଟା ନିଜ ନିଜ ଚେଷ୍ଟା ଚଳାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ଶେଷରେ ଏମାନେ ବି ନିରସ୍ତ ହେଲେ । କପୁରବାଇ ପୁଅ ଓ ନାତିମାନଙ୍କୁ ଜେଲ ଭିତରକୁ ଆସିବା ସକାଶ ସରକାର ଅନୁମତି ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ବିଶେଷ କରି ଖୋଜୁଥାନ୍ତି, ପିତାମାତାଙ୍କଠାରୁ ଗୁଡ଼ିବାଡ଼ି ହୋଇ ରହିଥିବା ତାଙ୍କ ପ୍ରଥମ ସନ୍ତାନ ସ୍ତ୍ରୀଲାଲଙ୍କୁ ।

ଗାନ୍ଧୀ ପତ୍ନୀଙ୍କ ଶଯ୍ୟା ପାଖେ ବହୁ ଘଣ୍ଟା ଲଗାଏତ ବସି ରହିଲେ । ସବୁ ପ୍ରକାର ଔଷଧ ଓ ମଦ୍ୟପାଣି ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ସବୁପ୍ରକାର ପଥ୍ୟ ବନ୍ଦ କରା-ଯାଉ ବୋଲି ସେ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଧ୍ୟାନ ରଖି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ି ରହିବା ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁ୍ ପକ୍ଷରେ ସବୁଠାରୁ

ବଳ ଶ୍ରେୟ । ଭଗବାନ୍ ଯଦି ଅନୁଗ୍ରହ କରନ୍ତି, ତେବେ ସେ ଏ ଯାହା ରକ୍ଷା ପାଇଯିବ, ନ ହେଲେ ତାକୁ ମୁଁ ଚରକାଳ ପାଇଁ ଗୁଡ଼ିଏ ପକ୍ଷେ ଆଉ ତାକୁ ଗୁଡ଼ାଏ ଔଷଧ ଖୁଆଇ କଲବଳ କରିବି ନାହିଁ ।’

ସେ ସମୟରେ ଭରତରେ ପେନସିଲିନ୍ ବିରଳ ଥାଏ । କଲିକତାରୁ ଉଡ଼ାଜାହାଜ ଯୋଗେ ପେନସିଲିନ୍ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ପେନସିଲିନ୍ ଦିଆଯାଉ ବୋଲି ଦେବଦାସ ଜିଦ୍ କରୁଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, ‘ତୁ ଭଗବାନଙ୍କ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ନ ରଖୁଛୁ କାହିଁକି ? ମୃତ୍ୟୁଶଯ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ତୋ ବୋଉ ଗୁଡ଼ାଏ ଓଷ୍ଧ ଆଉ ବୋଲି ତୋ’ର ମନ ହେଉଛି ପର ?’

ଗାନ୍ଧୀ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜାଣି ନ ଥିଲେ ଯେ ପେନସିଲିନ୍ ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ୍ରେ ଦିଆଯାଏ । ଏହା ଶୁଣି ସେ ପେନସିଲିନ୍ ଦେବାକୁ ମନା କରି ଦେଲେ । ସେଦିନର ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ଗାନ୍ଧୀ କସ୍ତୁରବାଙ୍କ ଶଯ୍ୟାରେ ବସି ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ହାତ ଧରିଥାନ୍ତି । ସହବନ୍ଦୀମାନେ ହିନ୍ଦୁଭଜନ ଗାନ କରୁଥାନ୍ତି । ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ତୁରନ୍ତ ଡାକରା ପାଇ ସ୍ତ୍ରୀଲଲ ଫେବୃଆରୀ ୨୧ ତାରିଖରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେ ମଦ ନିଶାରେ ବିସ୍ତେର ହୋଇଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ କସ୍ତୁରବାଙ୍କ ଆଗରୁ ଜୋର କରି ବାହାରକୁ ନେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । କସ୍ତୁରବା ଗୁଡ଼ାଏ କାନ୍ଦି କପାଳରେ ହାତ ମାଇଲେ । (ସ୍ତ୍ରୀଲଲ ଚିହ୍ନା ନ ଦେଇ ବାପାଙ୍କ ଶବ ସଜ୍ଜାର ବେଳେ ଶୁଶାନରେ ଥିଲେ ଏବଂ ସେ ରାତି ଦେବଦାସଙ୍କ ଘରେ କଟାଇଲେ । ବମ୍ବେର ଗୋଟିଏ ଯକ୍ଷ୍ମା ଚିକିତ୍ସାଳୟରେ ୧୯୪୮, ଜୁନ୍ ୧୯ ତାରିଖରେ ସେ ସର୍ବଜନ-ପରିତ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଜୀବନ ସାଜ କଲେ ।)

ତତ୍ପରଦିନ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କୋଠରେ ମୁଣ୍ଡ ରଖି କସ୍ତୁରବା ଜୀବନ ଚାଲିଲେ । ଶୁଶାନରେ ଗାନ୍ଧୀ ଭଗବତ୍ ପ୍ରାର୍ଥନା ବୋଇଲେ । ଏହା ହିନ୍ଦୁ, ପାର୍ସି, ମୁସଲିମ୍ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରୁ ଆହୃତ ହୋଇଥିଲା । ଦେବଦାସ ମୁଖାଗି ଦେଲେ । ଭସ୍ମାବଶେଷ ଜେଲଖାନାର ହତାରେ ମହାଦେବ ଦେଶାଇଙ୍କ ଭସ୍ମାବଶେଷ ପାଖରେ ପୋତା ହେଲା ।

ଗାନ୍ଧୀ ଶୁଶାନରୁ ଆସି ନିଜ ଶଯ୍ୟା ଉପରେ ତୁମ୍ବା ହୋଇ ବସି ରହିଲେ; ମଝିରେ ମଝିରେ କସ୍ତୁରବାଙ୍କ ସ୍ମୃତି ମନକୁ ଆଲୋଡ଼ିତ କରନ୍ତେ ସେ କହୁଥାନ୍ତି : ‘ବା’କୁ ଗୁଡ଼ି କିପରି ବଞ୍ଚିହେବ ଭାବି ପାରୁ ନାହିଁ……।

ସେ ଚାଲିଯିବାରୁ ହୃଦୟରେ ଗୋଟାଏ ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ରହିଗଲା; ଏହା ଆଉ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବନାହିଁ . . . । ଆମେ ୭୨ ବର୍ଷକାଳ ଏକାଠି କଟାଇଛୁ . . . । ଯଦି ପେନସିଲିନ୍ ଇଞ୍ଜେକ୍ସନ୍ ଦେବାକୁ ହିଁ କରିଥାନ୍ତି ତେବେ ସେ କ'ଣ ବଞ୍ଚିଥାନ୍ତା ? ପେନସିଲିନ୍ କଦାପି ତାକୁ ରକ୍ଷା କରି ପାରି ନ ଥାନ୍ତା . . . . . ହଉ, ସେ ତ ମୋ କୋଡ଼ରେ ଚାଲିଗଲା . . . ଯା । ଠାରୁ ଆଉ କ'ଣ ବା ଅଧିକ ହୋଇଥାନ୍ତା . . . . . ମୋତେ ଖୁବ୍ ଖୁସୀ ଲାଗୁଛି ।’

ରାଜନୀତିକ ବିଷୟରେ ନୂଆ ଭାବସ୍ୱରୂପ ଲର୍ଡ୍ ଓଁପ୍ପାଭେଲଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଚିଠି ପଢ଼ି ଚାଲିଥାଏ । କମ୍ପୁରବାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ଅବ୍ୟବହିତ ପରେ, ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ଦେଇଥିବା ଶକ୍ତି ଏ ଚିଠିରେ ଓଁପ୍ପାଭେଲ ଲେଖିଲେ, ‘ଏହି ଅବସରରେ ଶ୍ରୀମତୀ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଯୋଗୁଁ ମୋର ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ମୋ ପକ୍ଷରୁ ଆପଣଙ୍କୁ ଗଭୀର ସମବେଦନା ଜଣାଉଛି । ଏତେବର୍ଷକାଳ ଏକ ସଙ୍ଗେ କଟାଇବା ପରେ ତାଙ୍କର ବିରହ ଆପଣଙ୍କୁ କିପରି ବାଧୁଥିବ ଆମେ ଦୁହେଁ ବୁଝି ପାରୁଛୁ ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ଏ ସମବେଦନା ପୁର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲା । ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଜୀବନ୍ତ କଲବଲରୁ ସେ ମୁକ୍ତି ପାଇଲେ । ତାଙ୍କ ମରଣକୁ ମୁଁ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ସ୍ୱାଗତ କରିଛି ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ମୋତେ ଯେତେ ବାଧୁ ବୋଲି ବିଚାରିଥିଲି ତହିଁରୁ ବେଶି ବାଧୁବାର ମୁଁ ଅନୁଭବ କରୁଛି ।’ ଏହା ଲେଖିଯାଇ ପୂର୍ବରୁ କେବେ ଦେଖି ନ ଥିବା ଓଁପ୍ପାଭେଲଙ୍କୁ ସେ ତାଙ୍କ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନର ଅନ୍ତରତମ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ ଲେଖିଲେ, ‘ଆମେ ଦୁଇଜଣ ସାଧାରଣ ପଡ଼ିପଢ଼ୀଙ୍କଠାରୁ ଅଲଗାଭାବେ ଚଳୁଥିଲୁ । ୩୭ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଆମେ ଦୁହେଁ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ପରେ, ଆମର ସମ୍ପର୍କ ଯେପରି ଘନିଷ୍ଠ ହୋଇଗଲା, ପୂର୍ବେ ସେପରି ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଆମେ ଦୁଇଜଣ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଅଲଗା— ଏ ଭାବ ଏକାବେଳକେ ଦୂର ହୋଇଗଲା . . . ଫଳରେ ସେ ବାସ୍ତବିକ ଖାଲି ମୋର ଅର୍ଦ୍ଧାଙ୍ଗିନୀ ନ ହୋଇ ମୋ ଅଙ୍ଗର ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଭଲ ଅଧିକ ହୋଇ ଗଲେ ।’

କମ୍ପୁରବାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ଛଅ ସପ୍ତାହ ପରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଦିନେଛଡ଼ା ଦିନେ ପାଳକରି ମେଲେରିଆ ଜର ହେଲା । ରୋଗ ସାଂଘାତିକ ନ ହେଲେ ବି କମ୍ପି ଆସିଲା ବେଳେ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଆସିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେତେ-

ବେଳେ ସେ ବାଉଳି ଚାଉଳ ହେଉଥାନ୍ତି । ଉତ୍ତପ ୧୦୫ ଡିଗ୍ରୀକୁ ଉଠୁଥାଏ । ରକ୍ତ ପରୀକ୍ଷା କରିବାରେ ଦେଖାଗଲା ମେଲେରିଆ ଜୀବାଣୁ ରକ୍ତରେ ପ୍ରବଳ ହୋଇଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ ସେ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଉପବାସ ଓ ଫଳରସ ପଥରେ ଭଲ ହୋଇଯିବେ । ତେଣୁ ସେ କୁଇନାଇନ୍ ଖାଇବାକୁ ମନା କରି ଦେଇ ଥିଲେ । ଦୁଇଦିନ ପରେ ତାଙ୍କର ଆପତ୍ତି ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଗଲା । ସେ ଦୁଇ-ଦିନରେ ମୋଟ ୩୩ଗ୍ରାମ୍ କୁଇନାଇନ୍ ଖାଇଲେ; ଜର ଗୁଡ଼ିଗଲା । ପରେ ତାଙ୍କର ଏକାଧିକବାର ରକ୍ତ ପରୀକ୍ଷା ହୋଇ ଦେଖାଯାଇଛି, ମେଲେରିଆ ବିଜାଣୁ ପୁରା ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ମେଲେରିଆ ବି ଆଉ କେବେ ତାଙ୍କୁ ଧରି ନ ଥିଲା ।

ମେ ୩ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଚିକିତ୍ସକ ଗୋଟାଏ ବିଚ୍ଚୁଡ଼ ଦେଲେ । ସେଥିରେ ସେମାନେ କହିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କ ରକ୍ତସ୍ନାନତା ଅଧିକ ଶୁଦ୍ଧିପ୍ରଦ ହୋଇଛି ଓ ତାଙ୍କର ରକ୍ତଗୁପ୍ତ ଖୁବ୍ କମିଯାଇଛି । ‘ତାଙ୍କର ସାଧାରଣ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ଅବସ୍ଥା ପୁଣି ଗଭୀର ଉଦ୍‌ବେଗର କାରଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି ।’ ତାଙ୍କ ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ଆନ୍ଦୋଳନ ଭାରତ ତମାମ ବ୍ୟାପିଗଲା । ଜେଲଖାନାର ଚାଉଳପଟେ ବହୁସଂଖ୍ୟାରେ ସଶସ୍ତ୍ର ପ୍ରହରୀ ଜଣି ରହିଲେ । ମେ ୬ ତାରିଖର ସକାଳ ଆଠଟା ବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ ଓ ତାଙ୍କର ସାଥୀ ବନ୍ଦୀ-ମାନଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରି ଦିଆଗଲା । ପରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖା-ଗଲା ଯେ, ତାଙ୍କର ଅନ୍ତରେ ଆହୁଡ଼ି ମୁହଁ କୃମି ଓ ଆମାସୟ ଗଜାଣୁ ଥିଲେ ।

ଏଇ ହେଲା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଜୀବନରେ ଶେଷ ଜେଲ୍‌ବାସ । ମୋଟ ଉପରେ ସେ ଭାରତୀୟ ଜେଲ୍‌ମାନଙ୍କରେ ୨୦୮୯ ଦିନ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାର ଜେଲ୍‌ମାନଙ୍କରେ ୨୪୯ ଦିନ କଟାଇଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ବମ୍ବେ ଅନ୍ଧାଧାଣ ସମୁଦ୍ରତୀରବର୍ତ୍ତୀ ଜୁହ୍‌ପୁରରେ, ଶାନ୍ତିକୁମାର ମୋରାରୀଙ୍କ ଘରେ ବାସ କଲେ । ଯୁଦ୍ଧର ବାପା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଜନ୍ମ-ସ୍ଥାନ ପୋରବନ୍ଦରରୁ ଆସିଥିଲେ । ଶ୍ରୀମତୀ ନାଇଡୁ, ଓ ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁଙ୍କ ଭଉଣୀ ଶ୍ରୀମତୀ ପଣ୍ଡିତ ଏ ସମୟରେ ଏଇଠାରେ ଥାନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀମତୀ ମୋରାରୀ ଅନୁରୋଧ କଲେ, ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଗୋଟିଏ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଦେଖନ୍ତୁ । ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କଥା-ଅକୁହା ବା କଥାକୁହା କୌଣସି ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର କେବେ ଦେଖି ନ ଥିଲେ । ବହୁତ ଲଗାଇଗି କଲା ପରେ ସେ ରାଜ

ହେଲେ । ‘ମିସନ୍ ଟୁ ମସ୍କୋ’ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର, ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ଡ୍ରାମାରେ ଦେଖା ହେଉଥାଏ । ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଓ ପ୍ରୋଜେକ୍ଟର ପ୍ରଭୃତି ମେରୁର୍ ଖାଙ୍କ ବାସଭବନକୁ ଅଣାଗଲା ଏବଂ ପ୍ରାୟ ଶହେ ଜଣ ଦର୍ଶକ ଦର୍ଶିବାକୁ ସଙ୍ଗେ ଗାନ୍ଧୀ ଏ ଚିତ୍ରଟି ଦେଖିଲେ ।

ଶ୍ରୀମତୀ ମୋରୁର୍ ଖା କହିଲେ, ‘ଆପଣଙ୍କୁ କେମିତି ଲାଗିଲା ?’

ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ମୋତେ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ ।’ ସାହେବା ନାଚ, ଏବଂ ଦେହର ଅଧିକାଂଶ ଭାଗ ଅନାଦୃତ ରଖିବା ଭଳି ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକଙ୍କୁ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ରରେ ଦେଖି ସେ ଏହା ଶୂଳତା-ବିରୋଧୀ ବୋଲି ମତ ଦେଲେ ।

ବନ୍ଧୁମାନେ ଆପଣ କଲେ, ଗାନ୍ଧୀ ଗୋଟାଏ ବିଦେଶୀ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଦେଖିଲେ । ଭାରତରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଗୋଟାଏ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର କାହିଁକି ନ ଦେଖିଲେ ? ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ସେ ‘ରାମରାଜ୍ୟ’ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ଦେଖିଲେ । ଏହା ରାମାୟଣବର୍ଣ୍ଣିତ ଆଦର୍ଶ ମାତୃବାନ୍ ରାଜା ରାମଙ୍କ ଚରିତ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଅବସର ବିନୋଦନ ପାଇଁ କେହି ଜଣେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆଗରେ ପାଲ୍. ଏସ୍. ବକ୍ସର ଖଣ୍ଡିଏ ଆମୋଦଦାୟକ ଓ ଶାନ୍ତପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବେଶ ଚିତ୍ରଣ କରିଥିବା ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଲେ । ବହିଟିର ନାମ ‘ଆମର ପଡ଼ୋଶୀ ଚୀନ୍ର ବାଳକ ବାଳିକା’ (The Chinese Children Next Door)

ଡାକ୍ତରମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଆରୋଗ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତୁ, ଓ ସେ ନିଜକୁ ମୌନ ରହି ଆରୋଗ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତୁ; ପୁଣି ସେ କହୁଥାନ୍ତୁ ‘ଆରୋଗ୍ୟକାଞ୍ଚ ମୌନତା ।’ ପ୍ରଥମେ ଅହୋରାତ୍ର ମୌନ ରହୁଥିଲେ ; ଅଳ୍ପ କେତେ ସପ୍ତାହ ପରେ ଓପରଓଲ ରୁଟାରୁ ରାତି ୮ଟା ଭିତରେ କଥା କହିଲେ— ଏହା ହେଉଛି ପ୍ରାର୍ଥନାସଭାର ବେଳ ।

ତା’ପରେ, କେତେକ ସପ୍ତାହ ଏହିପରି ବିଶ୍ରାମ କରି ସେ ପୂର୍ବ ଦମ୍ଭରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ ।

ଏକାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଜିନ୍ଦା ଓ ଗାନ୍ଧୀ

ମହାତ୍ମା ଆଲି ଜିନ୍ଦା ଥିଲେ କଂଗ୍ରେସ-ବିରୋଧୀ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗର ଅଧିନାୟକ ; ଓ ବିରୋଧୀ ଦଳରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ପ୍ରତିଦ୍ବନ୍ଦୀ ବୋଲି ନିଜକୁ ମନେ କରୁଥିଲେ । ସେ ବାସ କରୁଥିଲେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଶ, ଅର୍ଦ୍ଧ-ଚନ୍ଦ୍ରାକୃତ ମାବଲ୍ ପ୍ରସ୍ତର ନିର୍ମିତ ପ୍ରାସାଦରେ । ଏହି ପ୍ରାସାଦରୁ ଗୋଟିଏ ସୁଗଠିତ, ମାବଲପ୍ରସ୍ତରର ପାବଳ୍ଲଣ୍ଡେରୀ ସମୁଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଲମ୍ବିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସୋପାନର ମଝିରେ ମଝିରେ ସୁଗଠିତ ଚଟାଣମାନ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଦ୍ବିଷ୍ଟାୟ ମହାୟୁଦ୍ଧ ଗୁଲିଥିଲା ବେଳେ ସେ ଏ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ୧୯୪୨ରେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କଲବେଳେ ସେ ଦୁଃଖ କରି କହିଥିଲେ ଯେ, ଏ ପ୍ରାସାଦଟିର ସାଜସଜ୍ଜା ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପାରି ନ ଥିଲା । ଏହି ବିରାଟ ପ୍ରାସାଦରେ ତାଙ୍କର କ୍ଷୁଦ୍ର ପାଠ-କକ୍ଷଟି ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଂଶ ଦେଖି ମନେ ହୋଇଥିଲା ଏହାର ନିର୍ମାଣରେ ଜିନ୍ଦାଙ୍କର ସୁରୁତ ଓ ସ୍ବଚ୍ଛଳତା ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି । ଏ ପ୍ରାସାଦଟି ବମ୍ବେର ମାଲ୍‌ବାର ପାହାଡ଼ରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ଜିନ୍ଦାଙ୍କର ଭକ୍ତତା ଛ'ପୁଟରୁ ଭକ୍ତ କିନ୍ତୁ ଓଜନ ମାତ୍ର ୧୨୭ ପାଉଣ୍ଡ । ସେ ଥିଲେ ଅତି ପାତଳା ମଣିଷ । ତାଙ୍କର ମୁଣ୍ଡଟି ଥିଲା ସୁଠାମ, ଏବଂ ଘନ, ଲମ୍ବ ରଜତଶୁଭ୍ର କେଶରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ; ସେ କପାଳରୁ ପଛ ଆଡ଼କୁ ମୁଣ୍ଡ କୁଣ୍ଡାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଦାଢ଼ି ନିଶ ଚକ୍‌କଣ ଘାବେ ଶିଅର କରିଥାନ୍ତି ; ମୁହଁରେ ପଳେ ବି ମାଂସ ନ ଥାଏ, ନାକଟି ଲମ୍ବ ଓ ଗରୁଡ଼ ନାକପରି ଏହା ବନ୍ଦାଗ୍ର । ଜିନ୍ଦାଙ୍କର ଥାନମୁଣ୍ଡା ପଡ଼ି ଯାଇଥାଏ, ଗାଲ ଦୁଇଟି ପାଟି ଭିତରକୁ ପଶିଯାଇ ହଲୁ ହାଡ଼ ଦୁଇଟି ମୁହଁରେ ଯୋଡ଼ାଏ ବନ୍ଧପରି ଦିଶୁଥାଏ ; ଦାନ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଅସମାନ ଓ ରୁଗ୍‌ । କଥା

ନ କହିଲ ବେଳେ ସେ ଚିରୁକକୁ ସାଙ୍କୁଡ଼େଇ ଦିଅନ୍ତି, ଓଠକୁ ଟାଣି କରି ପ୍ରଖାସ୍ତ କପାଳକୁ କୁଞ୍ଚିତ କରି ଦିଅନ୍ତି । ଏତେବେଳେ ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ ଦୃଢ଼ ସଂକଳ୍ପ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଯାଏ ଓ କଥାବାଣୀ ହେଉଥିବା ଲୋକର ମନରେ ଭୟ ଆସେ । ସେ ପ୍ରାୟ ହସନ୍ତି ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ ।

ସେ ପିଛନ୍ତି ଆଶୁଯାଏଁ ଲମ୍ବିଥିବା ଈଷତ୍ ହଳଦିଆ ରଙ୍ଗର ଗୋଟିଏ କୁରୁତା । (ପଣ୍ଡିମ) ଭାରତରେ ଯେପରି ଚପାପ୍ୟାଣ୍ଡ ପିଛନ୍ତି ସେହିପରି ପ୍ୟାଣ୍ଡ ହଳେ ସେ ପିଛୁଥାନ୍ତି । ଏହା ତାଙ୍କ ହାତୁଆ ଗୋଡ଼ରେ ମିଶିଯାଇ ଗୋଡ଼ରେ ପିଛୁଥିବା ଉଚ୍ଛ୍ଵସ୍ତ ଚମଡ଼ାର ଜୋତା ଯାଏଁ ପହଞ୍ଚିଥାଏ । ଖଣ୍ଡେ ‘କଳା ସୁତାରେ’ ଗୋଟିଏ ଆଖିରେ ଲଗାଇବା ଚଷମା ଖଣ୍ଡେ ଗୁଡ଼ ଉପରେ ଓହଳିଥାଏ । ସେ ଅନେକ ସମୟରେ ଇଂରେଜ ପୋଷାକ ପିନ୍ଧୁଥିଲେ । ୧୯୪୭, ମେ ୫ ତାରିଖର ‘ନିଉୟାର୍କ ଟାଇମ୍‌ସ୍’ କାଗଜରେ ଜର୍ଜ ଇ. ଜୋନ୍‌ସ୍ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଜିନ୍ନା ସମଗ୍ର ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଉଚ୍ଛ୍ଵସ୍ତ ପୋଷାକ ପିନ୍ଧୁଥିବା ଲୋକଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ—ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ କୁହାଯାଇପାରେ ।’

ଚମଡ଼ା ଓ ଗୁନ୍ଧ ଅଠାରେ କାରବାର କରୁଥିବା ଜଣେ ଧନୀ ମହାଜନଙ୍କର ଜିନ୍ନା ଥିଲେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ସନ୍ତାନ । ସେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ୧୮୭୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଖ୍ରୀଷ୍ଟମାସ ଦିବସରେ—ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ଜନ୍ମର ସାତବର୍ଷ ପରେ । ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ କାଥିଆବାଡ଼ ଉପହୀପରେ ଜିନ୍ନା ମଧ୍ୟ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବି ମାତୃଭାଷା ଥିଲା ଗୁଜରାଟି । ‘ଜିନ୍ନା’ ଗୋଟିଏ ହିନ୍ଦୁ ସାଜ୍ଜୀ । ଅଳ୍ପ କେତେବର୍ଷ ଆଗରୁ ଜିନ୍ନାଙ୍କ ପରିବାର ମୁସଲମାନ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ‘ଶୋଜା’ ସଂପ୍ରଦାୟର ଲୋକ । ଶୋଜା-ସଂପ୍ରଦାୟର ବହୁ ମୁସଲମାନଙ୍କର ହିନ୍ଦୁ ସାଜ୍ଜୀ; ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଅନେକେ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ପରି ଏକାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ପରିବାରରେ ବାସ କରନ୍ତି । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଓ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶୋଜାମାନେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମକୁ ଫେରି ଆସିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ସେ ଉଦ୍ୟମକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ ।

ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଓ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମ ପରସ୍ପରଠାରୁ ସଫୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ହେଲେହେଁ ଭାରତର ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଚେଣିରେ ବିଶେଷ ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନ ଥିଲା । ଭାରତର ଅଧିକାଂଶ ମୁସଲମାନ ପୁରୁଷେ ଥିଲେ ହିନ୍ଦୁ; ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିବା ଆରବୀ, ଆଫଗାନ ଓ ପାରସ୍ୟବାସୀଙ୍କଦ୍ଵାରା ଏମାନେ ମୁସଲମାନ

ଧର୍ମରେ ଘାଣିତ ହୋଇଥିଲେ । ଜିନାଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଲି ଭାରତ ମୁସଲମାନ ଜନତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶତକଡ଼ା ୭୫ ଭାଗ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମରୁ ଘାଣିତ ହୋଇଥିବା ଲୋକ; ନେହେରୁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏଭଳି ଘାଣିତ ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଶହକେ ୯୫ ଭାଗ । ଭାରତର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ମୁସଲମାନମାନେ ହିନ୍ଦୁ ମନ୍ଦିରର ଦେବତାଙ୍କୁ ମାନନ୍ତି । ବହୁ ଅଞ୍ଚଳରେ, ରୂପ, ପୋଷାକ, ଚାଲିଚଳଣ ଓ ଭାଷାରେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ବାରି ହୁଏ ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୁଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଭାଷା ହିନ୍ଦୀ ଓ ମୁସଲମାନଙ୍କର ଉର୍ଦ୍ଦୁ । ଏ ଦୁଇଭାଷାର ଲିପି ଅଲଗା । ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାରେ ବହୁତ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ପଶିଛି, ଓ ଉର୍ଦ୍ଦୁରେ ପାରସୀୟ ଶବ୍ଦ ପଶିଛି । କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଉର୍ଦ୍ଦୁ ବୁଝନ୍ତି, ଓ ମୁସଲମାନମାନେ ହିନ୍ଦୀ ବୁଝନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଭାରତର ନିଜସ୍ବ, ଏହା ଭାରତୀୟ ଲୋକଙ୍କର ମନୋ-ବୃତ୍ତିକୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ବଳପୂର୍ବକ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମରେ ଘାଣିତ ହୋଇଥିବା ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ମଧ୍ୟ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବେ ରହିଥାଏ । ଧର୍ମଗୁରୁ ଓ ପ୍ରଭୁରକମାନେ ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ବିଭେଦ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଓ ପରସ୍ପର ସଂପର୍କରେ ତିକ୍ତତା ଭର୍ତ୍ତି କରିବାରେ ସଫଳକାମ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଭିତରେ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଲେପ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ଜିନା, ଗାନ୍ଧୀ, ନେହେରୁ, ବଡ଼ଲଟ, ଡାଭେଲ୍ ଏବଂ ଗୋଟିକଠାରୁ ସମସ୍ତ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଅଫିସର, ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ଯାହାଙ୍କୁ ଦେଖିଲି ସମସ୍ତେ ଏକ ସ୍ବରରେ ସ୍ବୀକାର କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ଚାଲି ଚାଲି ବାନ୍ଧି ଶାନ୍ତିରେ ରହିଛନ୍ତି—ଏହି ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ଭାରତର ଶତକଡ଼ା ୮୦ ଲୋକ ବାସ କରନ୍ତି । ପୁଣି ଭାରତୀୟ ସୈନ୍ୟବାହିନୀରେ ମଧ୍ୟ ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲମ୍, ଶିଖ୍, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍, ବହୁତଃ ସବୁ ଧର୍ମ ଓ ସଂପ୍ରଦାୟର ସୈନିକ, ଏକ ସଙ୍ଗେ ଖାନ୍ତି, ରହନ୍ତି, ଏକାଠି ତାଲିମ୍ ପାଇ ଲଢ଼େଇରେ ଠିଆ ହୁଅନ୍ତି; ଧର୍ମର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁ କଳିତକରାଳ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ମୁଁ ଜିନାଙ୍କୁ ସ୍ବରୁଇଲି, ଧର୍ମବିଦ୍ବେଷ, ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଜାତୀୟତା ଓ ଦେଶର ସୀମାସରହଦ୍ ଦେଇ ମାନବଜାତିର ମନ କଳ୍ପସିତ ହେଉଛି ଓ ଏହାର ଯୋଗୁଁ ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଛି ; ପୃଥିବୀ ଚାହେଁ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ସଦ୍ଭାବ ; ଏତେବେଳେ ନୂଆ ବିଭେଦର ସୁସମାପ୍ତ କରିବା କାହାର ଅଭିପ୍ରେତ ନୁହେଁ ।

ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ତୁମେ ଜଣେ ଆଦର୍ଶବାଦୀ ; ମୁଁ କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବବାଦୀ । ବାସ୍ତବ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଦେଖି ମୁଁ ତଦନୁରୂପ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ପ୍ରାନ୍ତ ଓ ଇଟାଲୀ ଏଇ ଦୁଇଟି ଦେଶକୁ ଦେଖ । ଉଭୟଙ୍କର ଗୁଳିଚଳନ ଓ ଧର୍ମ ଏକ । ଉଭୟର ଭାଷା ଦୁଇଟିରେ ଖୁବ୍ ସାଦୃଶ୍ୟ ଅଛି । ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଦୁଇଟି ଦେଶ କ’ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ?’

ମୁଁ ପଚାରିଲି, ‘ଇଫୁରେସରେ ଯେଉଁ ବିଶ୍ୱଖଳା ଲାଗି ରହିଛି, ଆପଣ କ’ଣ ଏଠାରେ ସେଇ ଅବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ?’

ସେ କହିଲେ, ‘ଏଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ସଂପ୍ରଦାୟ ଭିତରେ ଯେଉଁ ଭେଦବୁଦ୍ଧି ରହିଛି ତାହାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇ ତ ପ୍ରତିକାର କରିବାକୁ ହେବ ।’

ଜିନ୍ନାଙ୍କର ମୁସଲିମ୍ ଧର୍ମରେ ନିଷ୍ଠା ନ ଥିଲା । ମଦ ପିଇବା ଓ ଘୁଷୁର ମାଂସ ଖାଇବା ଇସ୍ଲାମ୍ ଧର୍ମରେ ମନା ; ଜିନ୍ନା ମଦ ପିଉଥିଲେ ଓ ଘୁଷୁର ମାଂସ ଖାଉଥିଲେ । ସେ ମସଜିଦ୍‌କୁ ପ୍ରାୟ ଯାଉ ନ ଥିଲେ ; ତାଙ୍କୁ ଆରବୀ ଭାଷା ଆଦୌ ଜଣା ନ ଥିଲା, ଉର୍ଦ୍ଦୁ ବି ଅତି ଅଳ୍ପ ଜାଣୁଥିଲେ । ଗୁଲଗ ପାର ହେବା ପରେ ସେ ଧର୍ମ ଗୁଡ଼ି ୧୮ ବର୍ଷ ବୟସ୍କା ଜଣେ ପାସୀ ଯୁବତୀଙ୍କୁ ବିଭା ହେଲେ ।

ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନ, ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଝିଅ ଜଣେ ପାର୍ସୀଙ୍କୁ ବିଭା ହୋଇ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ସେ ତାକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ନିଜ ସଂପତ୍ତିର ଉତ୍ତରାଧିକାରରୁ ବଞ୍ଚିତ କରିଦେଲେ । ନିଜେ ଯେଉଁ ପାର୍ସୀ ଯୁବତୀଙ୍କୁ ବିଭା ହୋଇଥିଲେ ସେ ଜିନ୍ନାଙ୍କଠାରୁ ଗୁଡ଼ିପତ୍ର ନେଇ, ଅଲ୍‌ହଦିନ ପରେ, ୧୯୨୯ରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ଜୀବନର ଅବଶିଷ୍ଟ ଭାଗରେ ତାଙ୍କର ଭଉଣୀ ଫତିମା ତାଙ୍କର ହେପାଜତ କଲେ । ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଦନ୍ତଚିକିତ୍ସକ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଚେହେରା ଥିଲା ଜିନ୍ନାଙ୍କ ଚେହେରା ପରି । ସେ ସବୁବେଳେ ଜିନ୍ନାଙ୍କ ପାଖେ ପାଖେ ରହୁଥିଲେ ଏବଂ ଜିନ୍ନା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରେ ସ୍ୱାକ୍ଷରି ପରାମର୍ଶ ନେଉଥିଲେ । ଫତିମା କହିଥିଲେ, ‘ମୁସଲିମ୍ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ ପୁରୁଷମାନଙ୍କର ପଛରେ ରହିଲେ ବି, ବହୁତଃ ପୁରୁଷମାନଙ୍କୁ ଚଳାନ୍ତି ।’

କର୍ମଜୀବନର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଜିନ୍ନା ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲିମ୍‌ମାନଙ୍କ ଭିତରେ ମେଳ ଆଣିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଲଣ୍ଡନ୍‌ର ଲିଙ୍କନ୍

ଇନ୍ଦ୍ରେ ବାରିଷ୍ଠର ପଡ଼ି ଦେଖକୁ ଫେରି ସେ ବମ୍ବେରେ ଆଇନ୍ ~~କଲେ~~ ପାଠ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ବାରିଷ୍ଠରରେ ତାଙ୍କର ଖୁବ୍ ଭଲ ରେଜିଗାର ହେଲା । ତା'ପରେ ସେ ରାଜନୀତିରେ ମନପ୍ରାଣ ଡାଳିଦେଲେ । ସ୍ଵାଧୀନତା ମିଳିଲେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ମୁସ୍ଲିମ୍‌ଙ୍କ ଉପରେ କ୍ଷମତା ଜାହର କରି ବସିବେ ବୋଲି ଅଭିଯୋଗ ହେବାରେ ସେ ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଭାଷଣ ଦେଇ କହିଥିଲେ, 'ଏ ଭୟକୁ ମନରେ ସ୍ଥାନ ଦିଅ ନାହିଁ । ଐକ୍ୟ ଓ ସହଯୋଗ ସ୍ଵାୟତ୍ତଶାସନର ମୂଳଦୁଆ । ଯେଉଁମାନେ ହିନ୍ଦୁ-ପ୍ରାଧାନ୍ୟର ଭୂତ ଦେଖାଉଛନ୍ତି ସେମାନେ ଏହି ମୂଳଦୁଆ ଦୋହଲାଇ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି ।'

ଜିନ୍ନା ଏକ ସମୟରେ କଂଗ୍ରେସର ଅନ୍ୟତମ ନେତା ଥିଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦୁଇଥର ଦେଖା କରିଥିଲି । ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତରେ ସେ ମୋତେ କହିଲେ, 'ମୁଁ ଏ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ୩୫ ବର୍ଷ କଟାଇଛି । ହୋମ୍-ରୁଲ୍ ଲିଗ୍‌ରେ ନେତୃତ୍ଵ ମୋ ତଳେ କାମ କରିଥିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ମଧ୍ୟ ମୋ ତଳେ ଥିଲେ । ମୁଁ କଂଗ୍ରେସ ଦଳରେ ସକ୍ରିୟ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲି । ମୁସ୍ଲିମ ଲିଗ୍ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ ଗଠିତ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ସ୍ଵାକୁ ସ୍ଵାଗତ କରିବାକୁ ମୁଁ କଂଗ୍ରେସକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଥିଲି । ମୁଁ କହିଥିଲି ଯେ, ମୁସ୍ଲିମ୍-ମାନଙ୍କ ଏ ସ୍ଵଗତ ସ୍ଵାୟତ୍ତଶାସନ ପ୍ରାପ୍ତିର ପ୍ରଥମ ସୋପାନ ପରି । ୧୯୧୫ରେ ମୋର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନାରେ କଂଗ୍ରେସ ଓ ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ଉଭୟର ଅଧିବେଶନ ବମ୍ବେଠାରେ ଏକ ସମୟରେ ହୋଇଥିଲା । ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକତାର ଭାବ ଜାଗ୍ରତ କରିବାକୁ ମୁଁ ଏପରି କରିଥିଲି । ମୋର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ହିନ୍ଦୁମୁସ୍ଲିମାନଙ୍କ ଐକ୍ୟ ବିଧାନ କରିବା । ଏଭଳି ଏକତାରେ ନିଜର ବିପଦର ଆଶଙ୍କା କରି ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ସାଧାରଣ ଖୋଲା ଅଧିବେଶନ ବନ୍ଦ କରାଇ ଦେଲେ । ଯାହା ହେଉ, ଘର ଭିତରେ, ବାହାର ଦର୍ଶକମାନଙ୍କୁ ଆସିବାକୁ ଅନୁମତି ନ ଦେଇ ବୈଠକ ଦୁଇଟିଯାକ ଚାଲିଲା । ୧୯୧୭ରେ ମଧ୍ୟ, ମୋର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନାରେ ଉଭୟ ଦଳର ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନ ଲକ୍ଷ୍ନୌ-ଠାରେ ବସିଥିଲା ; ମୋର ଉଦ୍ୟମରେ ଲକ୍ଷ୍ନୌ ରାଜନୀତିରେ ଉଭୟ ଦଳ ଦସ୍ତଖତ କଲେ । ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ପ୍ରତିନିଧି ନିର୍ବାଚନ କମିଟି ଭାବରେ ହେବ ଏବଂ ସଂଗଠନୀୟ ମୁସ୍ଲିମ୍‌ଙ୍କୁ ସଂଖ୍ୟା ଅନୁପାତରେ ଯେତେକ ଜଣ ପ୍ରତିନିଧି ମିଳନ୍ତେ ତହିଁରୁ କେତେ ଅଧିକ ପ୍ରତିନିଧି ମିଳିବେ ସେ ବିଷୟରେ

ରାଜନୀତି, ହୋଇଗଲା । ୧୯୨୦ରେ ଗାନ୍ଧୀ ଆସି ଭାରତୀୟ ରାଜନୀତିରେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏଇପରି ବୁଝାମଣାରେ ସବୁ ଚାଲିଥିଲା । ଏଇ-ଠାରୁ ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲିମ୍ ସମ୍ପର୍କର ଅଧୋଗତ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ୧୯୩୧ର ଗୋଲଡେବୁଲ ବୈଠକବେଳେ ମୋର ପ୍ଳସ୍ଟିକ୍ ଧାରଣା ହେଲା ଯେ, ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲିମ୍ ଏକତା ଅସମ୍ଭବ ; ଗାନ୍ଧୀ ଏ ଏକତା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ । ମୁଁ ହତାଶ ହୋଇଗଲି, ଓ ଭାରତକୁ ନ ଫେରି ବିଲ୍ଡରେ ରହିଯିବାକୁ ଛିର କଲି । ଭାରତରେ ଥିବା ମୋର ସମସ୍ତ ଓ ଘରବାଡ଼ି ବିକ୍ରି କରିବାକୁ ବି ଭାରତ ନ ଯାଇ ଜଣେ କାରପରଦାଜଦ୍ୱାରା ତାହା କରାଇନେଲି । ୧୯୩୫ ମସିହା ମୁଁ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ରହିଲି । ପ୍ରିଭି କାଉନ୍ସିଲରେ ମୁଁ ବାରିଷ୍ଟ୍ରେସ୍ କରୁଥାଏ । ସେଠାରେ ମୋର ପ୍ରସାର ବଢ଼ିବ ବୋଲି ଆଶା ନ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଆଶାଞ୍ଜିତ ଭାବେ ସମ୍ବଳ ହେଲି । ଭାରତକୁ ଫେରିବାକୁ ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା ନ ଥାଏ । ପ୍ରତିବର୍ଷ କିନ୍ତୁ ଭାରତରୁ ଆସୁଥିବା ବନ୍ଧୁମାନେ ଦେଶର ଅବସ୍ଥା ମୋ ଆଗେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଥାନ୍ତି, ଏବଂ ମୁଁ ଦେଶକୁ ଫେରିଲେ ବହୁତ କିଛି କରିପାରନ୍ତି ବୋଲି କହୁଥାନ୍ତି । ଅବଶେଷରେ ମୁଁ ଫେରିବାକୁ ସମ୍ମତ ହେଲି ।’

ଏ ସବୁ ଏକା ଘଟାକେ ଉତ୍ତେଜିତ ଭାବେ କହି ସେ ଅନେକଶ୍ରୀ ହେଲା ପରି ହୋଇଗଲେ । ଏତକ କହି ସାରି ସେ ଟିକିଏ ତୁମ୍ଭା ହେଲେ, ସିଗାରେଟ୍ ଟାଣିଲେ ଏବଂ ପୁଣି କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ‘ଗାନ୍ଧୀ ସେ ଭାରତର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱାଧୀନତା ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ, ସେଇକଥା ପ୍ରମାଣ କରିଦେବାକୁ ମୁଁ ଏ ସବୁ କହୁଛି । ବ୍ରିଟିଶ୍ ଏ ଦେଶରୁ ଯାନ୍ତୁ ବୋଲି ସେ ପ୍ରକୃତରେ ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ । ସ୍ୱାଧୀନତା ଓ ରାଜନୀତି ଅପେକ୍ଷା ସେ ଅଧିକ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରନ୍ତି ତାଙ୍କ ଧର୍ମକୁ ; ସେ ଚାହାନ୍ତି ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠା । ନେହେରୁ ବି ବ୍ରିଟିଶ୍ ଯାନ୍ତୁ ବୋଲି ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ । ଏମାନେ ଚାହାନ୍ତି ହିନ୍ଦୁ ରାଜ୍ ।’

ଲଣ୍ଡନରେ ଇକନମିଷ୍ଟ୍ କାଗଜରେ ୧୯୪୯, ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୭ ତାରିଖରେ ‘ଜିନ୍ନାଙ୍କ ସ୍ମୃତିରେ’ ଶିରୋନାମାରେ ଗୋଟିଏ ନିବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଯେଉଁ ସାଂବାଦିକ ଏହା ଲେଖିଥିଲେ ତାଙ୍କର ଜିନ୍ନାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦମ୍ଭତା ଥିଲା । ସେ ଏ ନିବନ୍ଧରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଯେ, ଲଣ୍ଡନରେ ଜିନ୍ନା ଆଇନ୍ ବ୍ୟବସାୟ କରୁଥିଲା ବେଳେ ‘ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ନେହେରୁଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଉକ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରି ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, ନେହେରୁ ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ

ନୈଶଗୋଳ ସଭାରେ ବେପରବାୟୁସବେ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଲେ, ଜିନାଙ୍କ ପାରିବା ପଣ ଗଲଣି ।” ଜିନା ନେହେରୁଙ୍କୁ ଦୃଶା କରୁଥିଲେ ଓ ତୁଚ୍ଛ ମନେ କରୁଥିଲେ । ନେହେରୁଙ୍କ ଏ ଉକ୍ତିରେ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ଜିନା ତୁରନ୍ତ ଲଣ୍ଡନରୁ ଅଫିସ୍‌ ଘାଟି ଶ୍ରାବତ ଯାହା କଲେ । ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା, ତାଙ୍କର କରମତ୍ ଗଲଣି କି ଅଛି, “ନେହେରୁଙ୍କୁ ଦେଖାଇଦେବେ...” । କ୍ଳିତ୍ ପେଟ୍ରାଙ୍କ ନାକର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଇତିହାସର ଗତି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲା । ଜିନାଙ୍କ ଗର୍ବକୁ ସେଇଭଳି ଇତିହାସର ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ କୁହାଯାଇ ପାରେ ।’

‘ନିଉୟାର୍କ୍ ଟାଇମସ୍’ ସ୍ୱବାଦପତ୍ରର ସାଂବାହିକ ଜର୍ଜ୍‌ ଇ. ଜୋନସ୍‌ ଜିନାଙ୍କ ସହିତ ଏକାଧିକ ବାର ସାକ୍ଷାତ କରିଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କ ‘ଶ୍ରାବତରେ ବିଭ୍ରାଟ’ ପୁସ୍ତକରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଜିନା ଜଣେ ବିଚକ୍ଷଣ ରାଜନୀତିକ କର୍ମୀ । କୌଣସି ନୈତିକ ବନ୍ଧନରେ ଆବଦ୍ଧ ହେବାକୁ ପର୍ବମୁଖ ତାଙ୍କ ମନୋବୃତ୍ତି ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କୁ ମାଣିଆଭେଲିଙ୍କ ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇ ପାରେ... । ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଦୋଷ ଭିତରେ ଥିବା ଅନ୍ୟ ପ୍ରତି ଦେଖିବା ରଖି ମନର କଥା ଖୋଲି ନ କହିବା, ନିଜ ବିଷୟରେ ଅଯଥା ଉଚ୍ଚ ଧାରଣା ପୋଷଣ କରିବା ଓ ସ୍ୱକାର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଧରିବା... । ସେ ଥିଲେ ଅତି ମାନ୍ୟରେ ସ୍ୱଦେଶୀ ଲୋକ । ତାଙ୍କୁ ଜୀବନରେ ବହୁବାର ଲୋକେ ଦଗା ଦେଇଛନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କ ମନରେ ଧାରଣା ଥିଲା । ତାଙ୍କ ମନର ଶାନ୍ତତା ଅତି ମାନ୍ୟରେ ରୂପି ରଖିବା ଫଳରେ ତାଙ୍କର ମସ୍ତିଷ୍କ ବିକୃତ ହେଲା ପରି ବୋଧ ହେଉଥିଲା । ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଆଡ଼େଇ ହୋଇ ରହିବା ଫଳରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଆଡ଼େଇ ହୋଇ ଚଳିବାକୁ ବସିଛନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କ ମନରେ ଧାରଣା ହେବା ଫଳରେ ସେ ଏତେ ଉଦ୍ବିଗ୍ନ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ଯେ, ସାଧାରଣ ବ୍ୟବହାରରେ ସେ ଅସୌଜନ୍ୟ ଦେଖାଇବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଉଥିଲେ... ।’

ଜନତାର ସମର୍ଥନ ପାଇ ଗାନ୍ଧୀ ଧନିକ ଆଇନ୍‌ଜାଗମାନଙ୍କ କଣ୍ଠିଭରୁ କଂଗ୍ରେସକୁ ମୁକ୍ତ କଲା ବେଳେ ଜିନା କଂଗ୍ରେସରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଯାଇଥିଲେ । ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ମୂଳରୁ ସୁଖ ପାଉ ନ ଥିଲେ । ସେକାଳେ ସାଧାରଣ ସଭା-ମାନଙ୍କରେ ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିଷୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କଲାବେଳେ ‘ମିଷ୍ଟର ଗାନ୍ଧୀ’ ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ଅଧିକାଂଶ ଶ୍ରାବତୀୟଙ୍କ ମତରେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ମହାତ୍ମା

ବା ଗାନ୍ଧୀଜୀ ବୋଲି ନ କହି ‘ମିଷ୍ଟର ଗାନ୍ଧୀ’ କହିବାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କୁ ଅସମ୍ମାନ ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ମହାତ୍ମାଜୀ ବା ଗାନ୍ଧୀଜୀ ବୋଲି କୁହନ୍ତୁ ବୋଲି ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଦାବି ହେବା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ନିଜର ଜିଦ୍ ରଖି ମିଷ୍ଟର ଗାନ୍ଧୀ ବୋଲି ପୁଣି କହୁଥିଲେ । ପରେ କିନ୍ତୁ, ଲଣ୍ଡନରୁ ଫେରି ଯେତେବେଳେ ସେ କଂଗ୍ରେସ-ବିରୋଧୀ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗର, ସର୍ବମୟ କର୍ତ୍ତା ହେଲେ, ସେତେବେଳେ ନିଜ ପଦମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ ସେ ବିଶେଷ ଭାବେ ଜଗିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ୧୯୩୯ରେ, ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଯିବା ପରେ, ଭାଇସ୍ରୋୟ ଗାନ୍ଧୀ ଓ ଜିନ୍ନାଙ୍କୁ ନିଜ ଭବନକୁ ଆସିବା ପାଇଁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଜିନ୍ନାଙ୍କ କୋଠିବାଟେ ଯାଇ ତାଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ବଡ଼ଲଟ ଭବନକୁ ଯିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଜିନ୍ନାଙ୍କୁ କେତେ ମାନ୍ୟ କରନ୍ତି ତାହାର ପରିଚୟ ଲୋକେ ଏଥିରୁ ପାଇବେ ବୋଲି ମନେ କରି ଜିନ୍ନା ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ଆସି ଜିନ୍ନାଙ୍କ ଦ୍ୱାରେ ହାଜର ହେବାରେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କାରୁରେ ଜିନ୍ନା ଯିବାକୁ ନାହିଁ କରିଦେଲେ । ଦୁହେଁ ଯାକ ସେଠାରୁ ଜିନ୍ନାଙ୍କ ଗାଡ଼ିରେ ଗଲେ । ପରେ ଉଭୟଙ୍କ ଭିତରେ ଯେତେବେଳେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଚାଲିବାର ହେଲା, ଜିନ୍ନା ଜିଦ୍ କଲେ ଯେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଯେତେଦିନ ଚାଲିବ, ଜିନ୍ନାଙ୍କ ନିଜ ଭବନରେ ଇ ରୁଲିବ । ଗାନ୍ଧୀ ଶିଷ୍ଟାଚାରର ଏସବୁ ଖଣ୍ଡିନାଟିକୁ ଆଦୌ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଉ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ଜିନ୍ନାଙ୍କ କଥାରେ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଭାବେ ରାଜି ହୋଇଗଲେ ।

ନିଃସନ୍ଦିଗ୍ଧ ଭାବେ କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ ଅହଂକାର, ଈର୍ଷା ଓ ଦୃଶା ରାଜନୀତିକ ସଂପର୍କକୁ ବହୁଶଃ ପ୍ରଭାବିତ କରେ । ଇତିହାସର ବିଶିଷ୍ଟ ରାଜନୀତିକ କଳହର ମୂଳରେ ଥିଲା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବିଦ୍ୱେଷ ଓ ଦୃଶା ; ପରେ ଘଟଣାଚକ୍ରରେ ସେ ସବୁ ରାଜନୀତିକ ବିଭ୍ରାଟର ରୂପ ନେଇଥିଲା । ଏ କଥା ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଜିନ୍ନା ମୁସଲିମ୍ଙ୍କ ନେତା ଥିଲେ ବା ନ ଥିଲେ, ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲିମ୍ ବିଦ୍ୱେଷର ଇତର ବିଶେଷ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ଓ ଦ୍ୱେଷ ଓ ଅସୂୟା ଯୋଗୁଁ ଏ ବିଦ୍ୱେଷ ତାଉ ପାଇ ଅଧିକ ତେଜରେ ଜଳି ଉଠିଲା ।

କେବଳ ଜିନ୍ନାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ, ମୁସଲିମ୍ ଲିଗର ପ୍ରତ୍ୟେକ ନେତୃ-ସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଜମିଦାର ଓ ବହୁ ଜମିର ମାଲିକ ସଂଭ୍ରାନ୍ତ ଲୋକ । ଦେଶରେ କୃଷକମାନଙ୍କର ବିରୋଧ ଦିନକୁ ଦିନ ବଢ଼ିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ

କରି ଏମାନଙ୍କ ଦୁଷ୍ଟିନ୍ତା ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଥାଏ । ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶରେ, ସୀମାନ୍ତ ଗାନ୍ଧୀ ଙ୍କୁ ଅବଦୁଲ୍ ଗଫର ଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ରରେ କଂଗ୍ରେସ ଦଳ, ମୁସଲମାନ ଜମିଦାରଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଜନତାକୁ ମତାଇଥାନ୍ତି । ବସ୍ତୁତଃ ସେଠା କଂଗ୍ରେସ ଦଳର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଏହା ହିଁ ଥାଏ । ଯୁକ୍ତ-ପ୍ରଦେଶରେ ମୁସଲମାନ ଓ ହିନ୍ଦୁ ନିର୍ବିଶେଷରେ କୃଷକମାନେ ଏକଜୁଟ ହୋଇ ମୁସଲିମ୍ ଓ ହିନ୍ଦୁ ଜମିଦାରଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆନ୍ଦୋଳନ କରୁଥାନ୍ତି ।

ମୁସଲିମ୍ ଲିଗକୁ ଟଙ୍କା ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିବା ମୁସଲିମ୍ ଜମିଦାରମାନେ ଧର୍ମର ଦୁଆ ଧରି ମୁସଲିମ୍ ଓ ହିନ୍ଦୁ କୃଷକମାନଙ୍କୁ ଫଟାଇବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଥାନ୍ତି ।

ବ୍ୟବସାୟ ଓ କୁସୀଦ ବୃତ୍ତିରେ ଟଙ୍କା ଖଟାଇବା କୋରାଣରେ ନିଷିଦ୍ଧ ଥିବାରୁ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଧନର ଅଧିକାଂଶ ଜମିରେ ଲାଗିଥାଏ । ହିନ୍ଦୁ ଓ ପାର୍ସୀ କଳକାରଖାନା ଓ ବ୍ୟବସାୟ ମାଲିକମାନେ ପ୍ରାୟଶଃ ନିଜ ନିଜ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଲୋକଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରିବାକୁ ପସନ୍ଦ କରୁଥାନ୍ତି । ପୁଣି, ସରକାରୀ ଚାକିରିରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାରେ ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ବହୁ ବାଧାବିଘ୍ନର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ହେଉଥାଏ । ହିନ୍ଦୁ ପାର୍ସୀ, ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷାର ମାନ କମ୍ ଥାଏ । ବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସହରମାନଙ୍କ ମୁସଲମାନ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । କିନ୍ତୁ ସରକାରୀ ଚାକିରି ପାଇବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ସେମାନେ ଜିନାଙ୍କ ମୁଖାପେକ୍ଷୀ ହେଲେ । ଜିନା ତାହା କଲେ । କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରି ସେ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଇଲେ ଯେ, ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କୃତଜ୍ଞ ଉପରେ ଅଧିକ ଜୋର ନ ଦେଇ ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା-ଅନୁପାତରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂଖ୍ୟକ ଚାକିରି ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗରେ ମିଳିବ ।

ମୁସଲିମ୍ ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀୟ (ଜମିଦାର) ଗୋଷ୍ଠୀ, ଓ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀ ଜିନାଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ନିଜର ସଂଖ୍ୟା ଆଖିଦୃଷ୍ଟିଆ କରିବା ପାଇଁ ସେମାନେ କୃଷକମାନଙ୍କର ସମର୍ଥନ ରୁଦ୍ଧଥାନ୍ତି । ଅବିଳମ୍ବେ ସେମାନେ ଉପଲବ୍ଧ କରିପାରିଲେ ଯେ, ଧର୍ମଗତ ମନୋରାଜକୁ ଉତ୍ସାହ ଦେଇ ପାରିଲେ ଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଚରିତାର୍ଥ ହୋଇପାରିବ । ପାକିସ୍ତାନ ବୋଲି ମୁସଲମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ର ଗଠନ କରିବାକୁ ଧ୍ୱନି ଦିଆଗଲା । ପ୍ରଚାର କରାଗଲା ଯେ, ପାକିସ୍ତାନରେ କେବଳ

ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚ ସରକାରୀ ଚାକିରୀରେ ରଖାଯିବ, ଏବଂ ପାକିସ୍ତାନରେ ଶିଳ୍ପ ବ୍ୟବସାୟ କରୁଥିବା ମାର୍ସୀ ଓ ହିନ୍ଦୁ ଶିଳ୍ପପତିଙ୍କ ଉପରେ କଟକଣା ରଖାଯିବ । ଜମିଦାରମାନଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହେଲା ଯେ, ସ୍ୱାଧୀନ, ଉଦାର-ମତ-ବାଦୀ ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷ ଭାରତ ଗୁପ୍ତ ଅପେକ୍ଷା, ତାଙ୍କ ନିଜ ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ଥିବା ପାକିସ୍ତାନରେ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥରେ ଆଞ୍ଚ ଆସିବାର ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ ଆଶଙ୍କା ରହିବ । ସ୍ୱାଧୀନ, ମିଳିତ, ଭାରତ ଗୁପ୍ତ ସ୍ୱାୟତ୍ତଶାସନ ପାଇବାର ଅବ୍ୟବହିତ ପରେ ଭୂସ୍ୱତ୍ତ ଆଇନ୍‌ର ସଂଶୋଧନ କରି ଜମିଦାରୀ-ଉଚ୍ଛେଦ କରିବ ବୋଲି ସେତେବେଳକୁ ସମସ୍ତେ ମନେ କରି ଯାଉଥିଲେ ।

ଭାରତରେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ମାତ୍ର ଦଶକୋଟି, କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ୩୦ କୋଟି । ଏପରି ସ୍ଥିତିରେ ରାଜନୀତିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମୁସଲମାନେ ନିଜର ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠତା ଦେଖାଇବା ଅସମ୍ଭବ । କିନ୍ତୁ ରାଜନୀତିରେ ଯଦି ଧର୍ମଗତ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ ପାଏ ତେବେ ଅବସ୍ଥା ଭିନ୍ନ ରୂପ ଧରିବ । ୧୯୦୯ରେ ଲର୍ଡ୍ ମିଣ୍ଟୋ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମୀଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାଚନ ମଣ୍ଡଳୀର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଯେଉଁ ଶାସନସଂସ୍ଥାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କରିଥିଲେ, ସେଥିରେ ଭାରତରେ ମୁସଲମାନମାନେ ସଂଖ୍ୟାର ବଳ ଦେଖାଇ ଶାସନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବାର ସଂକଳ୍ପ ନ ଥିଲା । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ମାତ୍ର, ଯଥା : ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ, ପଞ୍ଜାବ, ସିନ୍ଧ, ବେଲୁଚିସ୍ତାନ, କାଶ୍ମୀର ଓ ବଙ୍ଗରେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅନୁପାତରେ ଅଧିକ ଥିଲା । ଜିନ୍ନା ଯେଉଁ ପାକିସ୍ତାନର ପରିକଳ୍ପନା କରିଥିଲେ, ସେଥିରେ ମୁସଲମାନବହୁଳ ଏହି ଅଞ୍ଚଳମାନ ସାମିଲ ହେବ । ଏହାର ମୋଟ ମୁସଲିମ୍ ଜନସଂଖ୍ୟା ହେବ ୬କୋଟି । ଭାରତରୁ ଅଲଗା ହୋଇଯିବାରୁ ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟରୁ ଏହା ମୁକ୍ତହେବ—ମୁସଲମାନ-ବହୁଳ ପାକିସ୍ତାନରେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅନୁପାତରେ ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ହେବାର କଥା । ପାକିସ୍ତାନ ଦାବି ହାସଲ କରିବାକୁ ହେଲେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ମନରେ ଜାଣ୍ଟାୟ ଗୌରବର ଭାବ ସଙ୍ଗେ ଧର୍ମର ଉନ୍ମାଦନା ଜାଗ୍ରତ କରିବାକୁ ହେବ ବୋଲି ଜିନ୍ନା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଅନ୍ୟ ଆଡ଼ୁ ଭୟ ଥାଏ—ପାକିସ୍ତାନ ପାଇଁ ଧର୍ମଗତ ଉନ୍ମାଦନା ଜାଗ୍ରତ କରିବାକୁ ଯିବା ଫଳରେ, ଚାରିକୋଟି ମାତ୍ର ମୁସଲିମ୍ ବାସକରୁଥିବା ହିନ୍ଦୁ-ବହୁଳ ଭାରତର ଅବଶିଷ୍ଟ ବିସ୍ତୃତ ଅଞ୍ଚଳରେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିଦ୍ୱିପା ଜାତ ହୋଇପାରେ ।

ଏ ଭୟକୁ ଶାନ୍ତର ନ କରି ଜନ୍ମ ପାକସ୍ଥାନ ପାଇଁ ଧର୍ମ ନାମରେ ଆନ୍ଦୋଳନର ଡାକ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଗଲେ ।

ଅଧର୍ମୀ ଜନ୍ମା ଧର୍ମ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ଗୁପ୍ତ ଗଢିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲବେଳକୁ, ଏକାନ୍ତ ଧର୍ମନିଷ୍ଠ ଗାନ୍ଧୀ ଭାରତକୁ ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷ ଗୁପ୍ତରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ-ନେହେରୁ-ଆଜାଦ-ରାଜଗୋପାଳାଚାର୍ଯ୍ୟ ଧୂଳାରେ ଅଙ୍କିତ ସର୍ବଧର୍ମସମନ୍ୱୟ-ମୂଳକ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟତାର ପ୍ରତୀକ୍ଷାରେ ହିଁ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମବଲମ୍ବୀଙ୍କ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସହାବସ୍ଥାନର ସଂଗ୍ରହନା ଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଦ୍ଭାବ ସ୍ଥାପନା ହେବାକୁ ହେଲେ, ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ କେତେକ ବିଷୟରେ ସୁସମାଧାନ କରିବାକୁ, ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଅନ୍ୟକୁ କେତେକ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ଦେବାକୁ ହେବ । ବିଶେଷତଃ ଚାନ୍ଦିନୀ ବିଷୟରେ ଅତ୍ୟଧିକ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କମାଇ ଦେବା ସକାଶ ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ ଉପରେ ଅଧିକ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ ଏବଂ ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ଲୋକଙ୍କୁ ବୃତ୍ତିକର୍ମ ଧନ୍ଦା ଯୋଗାଇବା ସକାଶ ବ୍ୟବସାୟରେ ଉନ୍ନତ କରି ସେଥିରେ ଅଧିକ ଲୋକଙ୍କୁ ବୃତ୍ତି ଯୋଗାଇ ଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ହେବ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମନୁଷ୍ୟର ସଦ୍‌ବୃତ୍ତି ଉପରେ ଅଟଳ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । ସେ ବିଚାରୁଥିଲେ, ଟିକିଏ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ଅପେକ୍ଷା କଲେ ଏ ସବୁ ହୋଇପାରିବ ।

ଅପରନ୍ତ୍ର, ଜନ୍ମା ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ ; ସେ ଦାବି କରୁଥିଲେ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ଭାରତକୁ ଦୁଇଭାଗ କରି ଦିଆଯାଉ । ‘ନିଉୟାର୍କ୍ ଟାଇମସ୍’ର ପ୍ରକାଶ ବୈଦେଶିକ ସଂବାଦଦାତା ହରବର୍ଟ୍ ଏଲ୍ ମାଥ୍ୟୁସ୍, ପଞ୍ଜାବର ମୁସଲମ୍ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ସିକନ୍ଦର ହାୟାତ୍ ଖାଁଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଅକପଟ ସ୍ୱୀକାରୋକ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରି ଲେଖିଥିଲେ ଯେ, ସିକନ୍ଦର ହାୟାତ୍ ଖାଁଙ୍କ ମତରେ, ‘ବଙ୍ଗର ମୁସଲମାନ ଚୀନବେଶବାସୀଙ୍କ ପରି ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବୈଦେଶିକ ।’ ତଥାପି ଜନ୍ମା ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ, ପଞ୍ଜାବ ଓ ବଙ୍ଗ ଉଭୟେ ଏକ ପାକସ୍ଥାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେବାକୁ ସମଭାବରେ ଉତ୍ସୁକ ।

ପ୍ରକୃତ କଥା ହେଉଛି, ଅନୁନ୍ନତ ଭାରତରେ ଯାତାୟାତର ସଫେଷ୍ଟ ସୁବିଧା ନ ଥିବାରୁ, ସେଠାର ଲୋକେ, ମଧ୍ୟଯୁଗର ଇଫ୍ରେସିଆନଙ୍କ ପରି, ପ୍ରାଦେଶିକ ମମତାରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ

ବୃହତ୍‌ଲେ ଜାଣାୟତାର ସିମେଣ୍ଟ ରେ ଏ ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କୁ ଯୋଡ଼ି ଏକ କରିବେ ; ଜିନା ବୃହତ୍‌ଲେ ଧର୍ମର ଡିନାମାଇଟ୍ ପୁଟାଇ ଭାରତକୁ ଦିଶଣ୍ଟ କରିବେ ।

ସର୍ଜନଙ୍କ ଛୁଣ୍ଟରେ ସଦୟତାବେ କାଟି ଭାରତକୁ ଦୁଇଖଣ୍ଡ କରିବାର ଫାସ୍‌ବନା ନ ଥିଲା । ଏହା କରିବାକୁ ଦେଲେ କଂସେଇର ଦନ୍ତଡ଼ା ଛୁଣ୍ଟ ଓ ଓଜନଦାର କଟୁର ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ହେବ । ହାଣ୍ଡୁ ହାଣ୍ଡୁ ହାଡ଼ ଭାଙ୍ଗି ଗୁଣ୍ଡା ହୋଇଯିବ, ମାଂସପେଣୀ ଦଳି ହୋଇଯିବ, ଶିରପ୍ରଣିର ଛୁଡ଼ ଉଡ଼ିଯିବ ଓ ମସ୍ତିଷ୍କର ଦହି ଛୁନ୍‌ଛନ୍ ହୋଇଯିବ । ଫଳରେ ମସ୍ତିଷ୍କର ବିଚାର କରିବାର ଶକ୍ତି ଲେପ ପାଇଯିବ । ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା ବା ପ୍ରାନ୍ତକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାଗଭାଗ କରିବାକୁ ବସିଲେ ଯେଉଁଲି ବିଭ୍ରାଟ ହୁଅନ୍ତା, ଭାରତକୁ ଭାଗଭାଗ କଲେ ତହିଁରୁ କମ୍ ବିଭ୍ରାଟ ହେବାର ନୁହେଁ ।

ଦେଶ ବିଭାଗର ଏହି ଦୁଃଖାବହ ପରିଣତିର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ୍ଦା ୧୯୪୪ରେ ଜେଲ୍‌ଖାନାରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ଦିନଠାରୁ ୧୯୪୮ରେ ଶେଷ ନିଃଶ୍ୱାସ ଛାଡ଼ିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ବିବ୍ରତ କରୁଥିଲା ।

ଜୁନ୍ ୧୯୪୪ରେ ରୋଗରୁ ଆଂଶିକ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଗାନ୍ଧୀ ରାଜନୀତିର ଆଖଡ଼ାକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ସାକ୍ଷାତ୍‌ ଦେବା ନିମନ୍ତେ ସେ ଭାଇସ୍‌ରୟ ଓ୍ବାଇଲେଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରି ପସ ଦେଲେ । ଓ୍ବାଇଲେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଆମ ଦୁହିଙ୍କ ରାଜନୀତିକ ଆଭିମୁଖ୍ୟରେ ମୌଳିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିବା ସ୍ଥଳେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ ଦୁହିଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ ଫଳରେ କୌଣସି ଲଭ ହେବ ନାହିଁ ।’

ଏଥର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଜିନାଙ୍କ ଉପରେ ନିବଦ୍ଧ ହେଲା । ଗାନ୍ଧୀ ସବୁବେଳେ ମନେ କରୁଥିଲେ ଯେ, କଂଗ୍ରେସ ଓ ମୁସଲିମ ଲିଗ୍ ମଧ୍ୟରେ ଯଦି ରାଜାନାମା ହୋଇଯିବ, ତେବେ ବିଟେନ୍ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଭାରତକୁ ସ୍ୱାୟତ୍ତ ଶାସନ ଦେବ ।

କଂଗ୍ରେସ ଓ ଲିଗ୍ ମଧ୍ୟରେ ରାଜାନାମା ସକାଶ ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ ଗୋଟାଏ ସୂତ୍ର ବାହାର କରିଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କରିଦ୍ୱାରା ପ୍ରରୋଦ୍ଧତ ହୋଇ ଗାନ୍ଧୀ ଜିନାଙ୍କ ପାଖକୁ ୧୯୪୪, ଜୁଲାଇ ୧୭ ତାରିଖରେ ଶକ୍ତିଏ ପସ ଦେଇ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । ଚିଠିର ଆଦ୍ୟରେ ଗାନ୍ଧୀ ଫବୋପନ କରିଥିଲେ, ‘ଭାଇ ଜିନା’ ଏବଂ ଶେଷରେ ଦସ୍ତଖତ କରିଥିଲେ, ‘ଆପଣଙ୍କ ଭାଇ ଗାନ୍ଧୀ’ । ଜିନା ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ପ୍ରିୟ ମିଷ୍ଟର ଗାନ୍ଧୀ’ଙ୍କୁ ଏବଂ

ଦସ୍ତଖତ କଲେ, ‘ଏମ୍. ଏ. ଜିନ୍ନା’ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଚିଠିମାନଙ୍କରେ ଗାନ୍ଧୀ ଜିନ୍ନାଙ୍କୁ ‘କ୍ୱାଏଦ-ଇ-ଆଜାମ’ (ମହାନ୍ ନେତା) ବୋଲି ସ୍ୱାବୋଧନ କଲେ । ଜିନ୍ନା ଅଳ୍ପଦିନ ପୂର୍ବେ ଏ ସାଂଜ୍ଞା ନିଜେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ତଥାପି ଜିନ୍ନାଙ୍କ ଚିଠିରେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱାବୋଧନ କରାହେଉଥାଏ ‘ପ୍ରିୟ ମିଷ୍ଟର ଗାନ୍ଧୀ’ ବୋଲି ।

ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବହୁ ଚିଠିର ବିନିମୟ ହେଲା । ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୯ ତାରିଖ ଅପରାହ୍ନ ୩ଟା ୫୫ ମିନିଟ୍ରେ ଗାନ୍ଧୀ ଜିନ୍ନାଙ୍କ ବମ୍ବେ ପ୍ରାସାଦକୁ ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ ପାଇଁ ଆସିଲେ ଓ ରାତି ୭ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଲେ । ୧୧ ତାରିଖ ଅପରାହ୍ନ ୫ଟା ୩୦ ମିନିଟ୍ରେ ଦ୍ୱିତୀୟବାର ଆସି ଦୁଇଘଣ୍ଟା ରହିଲେ । ୧୨ ତାରିଖ ଦିନ ଅଡ଼େଇ ଘଣ୍ଟା ଦୁହେଁ ଆଲୋଚନା କଲେ ; ୧୩ ତାରିଖ ଦିନ ସାକ୍ଷାତ ହେଲା ଦୁଇଥର, ମୋଟ ସମୟ ସାତେ ଡିନିଘଣ୍ଟା । ୧୪ ତାରିଖରେ ପୁଣି ଦେଖା ହେଲା, ୧୫ ତାରିଖରେ ପୁଣି ଦେଖା ହେଲା—ଏଇପରି ଚାଲିଲା । ପ୍ରତିଦିନ କଥାବାର୍ତ୍ତା ପରେ ଦୁହେଁ ଦୁହେଁଙ୍କୁ ଲମ୍ବା ଚିଠିମାନ ଲେଖନ୍ତି । ଏଥିରେ ସେ ଦିନର କଥାବାର୍ତ୍ତାର ବିବରଣୀ ଥାଏ ଓ ଆଗକୁ ଆଲୋଚନା କରିବାର ବିଷୟ ସୂଚିତ ହେଉଥାଏ । ଏଇ ଆଲୋଚନା ଭିତରେ ଥରେ ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ, ସେ ପ୍ରଥମେ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍‌ର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ଆଗରେ ନିଜର ଯୋଜନା ବାଢ଼ିବେ, ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ଏହା ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ ଲିଗ୍‌ର ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ଅଧିବେଶନରେ ସେ ଏ ଯୋଜନାକୁ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବେ । ଏଥିପାଇଁ ଅନୁମତି ଦେବାକୁ ସେ ଜିନ୍ନାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଜିନ୍ନା କହିଲେ ଏହା, ‘ବଡ଼ ଅସାଧାରଣ ଓ ଅଭୁତପୂର୍ବ’ ପ୍ରସ୍ତାବ । ଏହା କହି ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନୁରୋଧକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଦେଲେ ।

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୭ ତାରିଖରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ବିଫଳ ହୋଇ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ତା’ପରେ ପରସ୍ପର ଦିଆନିଆ କରିଥିବା ଚିଠିପତ୍ର ଖବର କାଗଜମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଦିଆଗଲା ।

ଗାନ୍ଧୀ ଓ ଜିନ୍ନାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହୋଇ ଠିଆ ହେଲା ‘ଭାରତ ଦୁଇଟି ଜାତି’ ମତବାଦ । ଜିନ୍ନା ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଆଇନ୍‌ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ନିତି ନିୟମ ଦୃଷ୍ଟେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଜାତି । ଆମର ସମ୍ପୃକ୍ତ ଓ ସରାଫା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, ଆମର ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ;

କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ, ନାମ ଓ ସାଂଜ୍ଞା, ଜାତୀୟ ମାନ ଓ ବିରୁଦ୍ଧତା, ବିଧିବଦ୍ଧ ଆଇନ୍ ଓ ବିବେକାନୁମୋଦିତ ବିରୁଦ୍ଧତା, ଶକ୍ତିମାତ୍ର ଓ ବର୍ଷଗଣନାର ପଦ୍ଧତି, ଇତିହାସ ଓ ପରଂପରା, ଜାତୀୟ ପ୍ରକୃତି ଓ ଆଶା ଆକାଂକ୍ଷା— ଏସବୁ ଭାରତର ଅନ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ ଆମର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପ୍ରମାଣିତ କରେ ।’

ଜିନାଙ୍କର ଏଭଳି ଅଭିଶପ୍ତକ୍ରମର ବିରୋଧ କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ଉଦ୍ୟତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ସେ ଏତିକିମାତ୍ର କହିଲେ, ‘ଗୋଟିଏ ଜାତିର କେତେକ ଲୋକ ଧର୍ମାନ୍ତର ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଯେ ମୂଳ ଜାତିଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଜାତିରୂପେ ଗୃହୀତ ହେବାକୁ ଦାବି କରିବେ ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପୃଥିବୀର ଇତିହାସରେ ଖୋଜି ପାଉନାହିଁ ।’ ଧର୍ମ ବଦଳିଗଲେ, କ’ଣ ମଣିଷର ସ୍ୱଭାବ ଓ ପ୍ରକୃତି ବଦଳିଯାଏ ? ଯଦି କେତେ କୋଟି ଭାରତୀୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀଆନ୍ ହୋଇଯାନ୍ତି ତେବେ କ’ଣ ତୃତୀୟ ଏକ ଜାତି ଭାରତରେ ସୃଷ୍ଟ ହେବେ ? ସେହିପରି ଆଉ କେତେକୋଟି ଭାରତୀୟ ଇନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଗଲେ କ’ଣ ଗୋଟିଏ ଚତୁର୍ଥ ଜାତି ହୋଇଯିବ ?

ଏହି ମୌଳିକ ବିଷୟରେ ଉଭୟଙ୍କର ମତଭେଦ ହେବ ବୋଲି ତ ଆଗରୁ ଜଣାଥିଲା, ଏତେ ଆଲୋଚନା ହେଲା କାହିଁକି ?

ଗାନ୍ଧୀ ଆଲୋଚନା ବେଳେ ଅନୁଯୋଗ କରିଥିଲେ, ‘ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ଦୁଇଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଜାତି, ଏ ବିଷୟରେ ଆମ ଦୁହେଁଙ୍କର ମତ ଅଲଗା ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରି ସୁଦ୍ଧା, ଆମେ କ’ଣ ଗଣଭୋଟଦ୍ୱାରା ଏ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରି ପାରିବା ନାହିଁ ?’

ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ : ବେଲୁଚିସ୍ଥାନ, ସିନ୍ଧ ଓ ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶ— ଏ ଯେଉଁ ତିନୋଟି ପ୍ରଦେଶରେ ମୁସଲମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ, ଏବଂ ବଙ୍ଗ ଆସାମ ଓ ପଞ୍ଜାବ— ଏ ତିନି ପ୍ରଦେଶର ଯେଉଁ ଅଞ୍ଚଳମାନଙ୍କରେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ, ସେହି ସେହି ପ୍ରଦେଶ ଓ ଅଞ୍ଚଳମାନଙ୍କରେ ଗଣଭୋଟ ନିଆଯିବ । ଭାରତରୁ ଅଲଗା ହୋଇଯିବାକୁ ଯଦି ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ମୁସଲମାନଙ୍କର ମତ ହୁଏ, ତେବେ ଏହି ପ୍ରଦେଶ ଓ ଅଞ୍ଚଳମାନଙ୍କୁ ଯେନି ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ର, ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବାର ଅବ୍ୟବହୃତ ପରେ ଚାଡ଼ାଯିବ ।’ ଗାନ୍ଧୀ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ କହିଲେ ଯେ, ଏହି ଦୁଇ ରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ଏକତ୍ର ବସି ବୈଦେଶିକ ବ୍ୟାପାର, ଦେଶରକ୍ଷା,

ଦେଶ ଭିତରେ ଯାତାୟାତ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଶୁଳ୍କ, ବାଣିଜ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ମିଳିତ ଶାସନ-ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବେ ।

ଜିନା ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣି ତନିଥର ନାହିଁ, ନାହିଁ, ନାହିଁ ବୋଲି କହିଲେ । ସେ ଗୃହିଲେ, ଭାରତ ସ୍ଵାଧୀନ ହେବା ପରେ ନୁହେଁ, ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଥାଉ ଥାଉ ଦେଶ ବିଭାଗ ହେବ ; ସେ ଗୃହିଲେ, ଉତ୍ତର ଅଞ୍ଚଳ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ, କୌଣସି ବିଷୟରେ ମିଳିତ ଶାସନସମ୍ଭା ରହିବ ନାହିଁ ; ଭୃଷ୍ଟପୁର ଗଣଭେଟ ନେବା ସକାଶ ତାଙ୍କର ଏକ ବିଚିତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା, ତଦନୁସାରେ ଗଣଭେଟ ହେଉ ବୋଲି ସେ ଦାବି କଲେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶାନ୍ତିରେ ନୁହେଁ ।

ଜିନାଙ୍କ ଗଣଭେଟ ପରିକଳ୍ପନା ଅନୁସାରେ, କେବଳ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଭେଟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ଭେଟ ଦେଇଥିବା ମୁସଲମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଯଦି ପାକିସ୍ତାନ ସମ୍ପର୍କରେ ଭେଟ ଦେବେ, ତେବେ ସମଗ୍ର ପ୍ରଦେଶଟି ପାକିସ୍ତାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେବ । ‘ବ୍ରିଟିଶ ଅଫିସରଙ୍କ ଅବଗତି ନିମନ୍ତେ’ ଜିନାଙ୍କ ଗଣଭେଟ ପ୍ରସ୍ତାବର ଏକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଡ୍ରାଫ୍ଟିଂଚନରେ ଥିବା ବ୍ରିଟିଶ ଦୂତାବାସ ତରଫରୁ ହୋଇଥିଲା । ସେଥିରେ କୁହାଯାଇଥିଲା, ‘କେବଳ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଭେଟ ଉପରେ ଭାରତର ବିଭକ୍ତିକରଣ ନିର୍ଭର କରିବ ।’

ବ୍ରିଟିଶ ଜନଗଣନା ଅନୁସାରେ ଆସାମରେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ୩୪,୪୨,୪୭୯ ଓ ଅ-ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ୭୭,୭୨,୨୫୪ । ଜିନା ଦାବି କରୁଥିଲେ, ୩୪, ୪୨, ୪୭୯ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଅଧିକାଂଶଙ୍କ ମତ ଅନୁସାରେ ସମଗ୍ର ଆସାମ-ପ୍ରଦେଶର ଭାଗ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହେବ ।

ପଞ୍ଜାବ ପ୍ରଦେଶରେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଥିଲା ୧,୭୨,୧୭, ୨୪୨ ଓ ଅ ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ୧,୨୨,୦୧,୫୭୭ , ଅର୍ଥାତ୍ ମୁସଲମାନମାନେ ପଞ୍ଜାବର ମୋଟ ଲୋକ ସଂଖ୍ୟାର ଶତକଡ଼ା ୫୭ରୁ ବେଶି ନ ଥିଲେ । ମୁସଲମାନ ଜନତା ଭିତରୁ, ଖୁବ୍ ବେଶି ହେଲେ, ୨୦ ବା ୩୦ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଭେଟ ଦେବାକୁ ଅଧିକାଂଶ ହୁଅନ୍ତେ । ଏହି ୨୦ ବା ୩୦ ଲକ୍ଷଙ୍କ ଭିତରୁ ଅଧିକାଂଶ ଯଦି ପାକିସ୍ତାନ ସମ୍ପର୍କରେ ଭେଟ ଦେଇଥାନ୍ତେ, ତେବେ ୨ କୋଟି ୮୦ ଲକ୍ଷ ଜନସଂଖ୍ୟାବିଶିଷ୍ଟ ସମଗ୍ର ପଞ୍ଜାବ ପାକିସ୍ତାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶରେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ସମଗ୍ର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକ୍ରମ ୫୨ ଭାଗ । ଭାରତରୁ ଅଲଗା ହେବାକୁ ଏଠାରେ ଯେଉଁ ମୁସଲମାନମାନେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦିଅନ୍ତେ ସେମାନେ ବସୁତଃ ସମଗ୍ର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅଧାରୁ କମ୍ ନିଶ୍ଚୟ ହୁଅନ୍ତେ । ଜିନ୍ନାଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ଅନୁସାରେ ଏହି ସଂଖ୍ୟା-ଲଘୁଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବଳରେ ସମଗ୍ର ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶ ପାକିସ୍ତାନରେ ମିଶନ୍ତା ।

ଗାନ୍ଧୀ ଯେ ଏଭଳି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ, ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟମାତ୍ର । ମୁସଲିମ୍‌ଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବଳରେ ବା ଆନ୍ଦୋଳନ ପ୍ରଭାବରେ ଜିନ୍ନା ଏ ଶାନ୍ତିରେ ପାକିସ୍ତାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାର ସଂଭାବନା ଦେଖୁ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ଚାହୁଁଥିଲେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଭାରତ ଗୁଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କୁ ପାକିସ୍ତାନ ଦେଇଯାନ୍ତୁ ।

ଓଡ଼ିଆସିଂହନସ୍ଥ ବ୍ରିଟିଶ ଦୂତାବାସ ପକ୍ଷରୁ (ବ୍ରିଟିଶ ରାଷ୍ଟ୍ରଦୂତ ଥିଲେ ଲର୍ଡ୍ ହାଲିଫାକ୍ସ) ଗାନ୍ଧୀ-ଜିନ୍ନାଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଉପରେ ଯେଉଁ ବିଶ୍ଳେଷଣ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥିଲା ସେଥିରେ ଲେଖାଥିଲା, ‘ମିଷ୍ଟର ଜିନ୍ନାଙ୍କ ପକ୍ଷଟା ହୋଇଛି ବକ୍ତୃତା । ଗାନ୍ଧୀ ଯାହା ଏକାନ୍ତ କାମନା କରୁଛନ୍ତି, ଓ ଯାହା କି ତୁରନ୍ତ ପୂରଣ ହେଉ ବୋଲି ଚାହୁଁଛନ୍ତି ତାହା ଦେବା ଜିନ୍ନାଙ୍କ ହାତରେ ଅଛି । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାଧୀନତାପ୍ରାପ୍ତି ପ୍ରମୁଖ ଭାଗ ଦେଇଦିଅନ୍ତୁ, ଏଥିପ୍ରକାଶ କଂଗ୍ରେସ ସଙ୍ଗେ ସହଯୋଗ କରି ମୁସଲମାନମାନେ ସରକାର ଉପରେ ଚାହିଦା ଦିଅନ୍ତୁ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଆକାଂକ୍ଷା । ଜିନ୍ନା ଇଚ୍ଛା କଲେ ଏ ସହଯୋଗ ଦେଇପାରିବେ... । ଅପର ପକ୍ଷେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ହାତରେ ଜିନ୍ନାଙ୍କୁ ଦେବା ସକାଶ ଏପରି କିଛି ନାହିଁ, ଯାହା ପାଇବାକୁ ମିଷ୍ଟର ଜିନ୍ନା ଫାର୍ସକାଳ ଅପେକ୍ଷା କରି ନ ପାରିବେ । ଜିନ୍ନାଙ୍କ ବିଚାରରେ, ସ୍ୱାଧୀନତା ମିଳିବାର ସଂଭାବନା ଯଦି ଆଉ ବର୍ଷଦୁଇବର୍ଷ ପଛକୁ ହଟିଯାଏ ମୁସଲମାନଙ୍କର କିଛି ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ । ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନତାର ଶାସନ-ସମ୍ମୁଖରେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ସ୍ୱାର୍ଥ କିପରି ବଜାୟ ରହିବ, ଏହା ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସ୍ୱାଧୀନତାଠାରୁ ଅଧିକ ଗଣ୍ୟମାନ । ତେଣୁ ଏ ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣା-ଯାଉଛି ଯେ, ଜିନ୍ନା ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । ସେ ଯାହା ଚାହାନ୍ତି ତା’ର କେତେ ନିକଟକୁ ଗାନ୍ଧୀ, ଅବସ୍ଥା ଚନ୍ଦ୍ରରେ ପଡ଼ି, ଆସେ ଆସୁଛନ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ସେ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହୁଛନ୍ତି ।’

ଜଣେ ବିଚକ୍ଷଣ ଦରଦସ୍ତକାଶର ଗୁଡୁଗୁକୁ ଏ ବିବୃତିରେ ବଡ଼ ବିଚକ୍ଷଣ ଭାବେ ଫିଟାଇ ଦିଆ ହୋଇଛି । ଜିନା ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିବାକୁ ଡିଆର । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ମନେ କରୁଥାନ୍ତି, ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇବାକୁ ଏଇ ହିଁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସମୟ ।

ଜିନାଙ୍କ କଳ୍ପନା ଜଳନ୍ତନାକୁ ଓଲଟ ପାଲଟ କରି ଦେବା ପାଇଁ ଏତିକିବେଳେ ଇତିହାସ ଆସି ମଝିରେ ପଡ଼ିଲା । ଏହା ଦେଖି କର୍ମନିୟୁଣ ଜିନା ଇତିହାସକୁ ଓଲଟପାଲଟ କରିଦେଲେ ।

ଦ୍ଵାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ସ୍ଵାଧୀନତାର ପ୍ରାକ୍‌କାଳରେ

୧୯୪୪, ଅଗଷ୍ଟ ୩^୦ ତାରିଖରେ, ଖେଡ଼ିଶେଲ୍ ଉଇଲ୍‌କି ତାଙ୍କ ଓକାଲ୍‌ଖାନାରେ ମୋତେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ପ୍ରକୋଷ୍ଠଟିରୁ ନିଉୟାର୍କ ବନ୍ଦର ପରିଷ୍କାର ଦିଶୁଥାଏ । ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଲୋକ । ସେଇ ବର୍ଷ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସରେ ସେ ମରିସିବାରେ ଆମେରିକା ଗୋଟିଏ ନିଧି ହରାଇଲା । ସେ ମୋତେ କହିଥିଲେ, ‘ଯୁଦ୍ଧରେ ଆମର ବିଜୟ ଦଶଭାଗରୁ ସାତଭାଗ ହୋଇ ସାରିଲାଣି ଯିନା, ଶାନ୍ତିର ସଂକ୍ଳାବନା ପ୍ରାୟ ଦଶ ଭାଗରୁ ନଅଭାଗ ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲାଣି ।’ ତା’ ପୂର୍ବରୁ ସେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କରି ଫେରିଥାନ୍ତି । ଇୟୁରୋପ ଓ ଏସିଆ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସଂଘର୍ଷ ସେ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ପୂର୍ବରୁ ଚାଲିଥିଲା ତାହା ସେହିପରି ଚାଲୁଥିବାର ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଆସିଥାନ୍ତି । ପୂର୍ବମର ଶ୍ଵେତାଙ୍ଗମାନେ କୃଷ୍ଣକାୟ ଓ ପିଙ୍ଗଳ ବର୍ଣ୍ଣ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ସ୍ତବ୍ଧ ଜାରି

କରି ଚାହୁଁଥିଲା ଓ ଉପନିବେଶମାନଙ୍କରେ ସେଠାର ପୁରୁଣା ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ଦାସ ପରି ଖଟାଉଥିଲା । ସେ ଉପଲବ୍ଧ କରିଥିଲା ଯେ, ଯଦି ମହାସମର ପରେ ବିଶ୍ୱରେ ନୂତନ ସମାଜ-ସଂସ୍ଥାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ନ ହୁଏ ତେବେ ପୁଣି ଗୋଟାଏ ମହାସମରର ସୁସମ୍ଭାବ ହୋଇଯିବ ।

ଅନ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ କ୍ଷମେ ଉପଲବ୍ଧ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରୁଥିଲେ ଯେ, ସୈନ୍ୟ ଶାସକଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁମାନେ ଲଢ଼ୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଉପରେ ନୈତିକ ଗୁପ ପଡ଼ୁଛି, ବିଶ୍ୱରେ ସ୍ୱାଧୀନତାର ପରିସର ବିସ୍ତାର କରିବାକୁ ।

ମହାସମରରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ବିଜୟ ଯେତିକି ନିଶ୍ଚିତ ହେଉଥାଏ, ଯେତିକି ପରିସ୍କାରଭାବେ ଜଣା ପଡ଼ୁଥାଏ ଯେ, ଭାରତର ଶାସନସଂସ୍ଥାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଉ ବିଳମ୍ବ ସହିବ ନାହିଁ ।

୧୯୪୫ ବେଳକୁ ଭାରତର ଲୋକେ ଦାସତ୍ୱ ବନ୍ଦନରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ପାଇଁ ଏତେ ଉଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କୁ ଦବାଇ ରଖିବା ସହଜସାଧ୍ୟ ନ ଥିଲା । ପୁଣି ମହାସମରରେ ବ୍ରିଟେନ୍ ଅତି ଅଧିକ କ୍ଷତି ହୋଇଥାଏ । ଏତେବେଳେ ଯଦି ଗାର୍ଲୀ ଅହିଂସା ସଂଗ୍ରାମ ଆରମ୍ଭ କରି ଦିଅନ୍ତି, ବା ସେ ଦେଶରେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରି ଫଳରେ ଯଦି ହିଂସାପୂର୍ଣ୍ଣ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଏ, ତେବେ ତାକୁ ଦବାଇବା ସକାଶ ପ୍ରୟୋଜନ ପ୍ରଭୃତ ଧନ ଓ ଜନ ବ୍ରିଟେନ୍ ତା'ର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ଯୋଗାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁ କ୍ଳାନ୍ତ ଓ ଅବସାଦ ଯୋଗୁଁ, ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ପରେ, ଗ୍ରୀସ, ଟର୍କୀ ଓ ଆରବ ଦେଶମାନଙ୍କୁ ଦେଇଥିବା ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିକୁ ବ୍ରିଟେନ୍ ପାଳନ କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହେଲା ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଘାଟି ଯାଗା ଗୁଡ଼ିକ ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲା, ସେ କ୍ଳାନ୍ତ ଓ ଅବସାଦର ସଂକେତ ଯୁଦ୍ଧ ସରିବା ପୂର୍ବରୁ ବି ମିଳୁଥାଏ ।

ଏହାର ସଂକେତ ଆପାତତଃ ଲର୍ଡ୍ ଓ'ହେଲ୍ ବିଶେଷ କରି ପାଇଥିଲେ । ଲିଡ଼ପୋଲ୍ଡ୍ ଏସ୍ ଆମେରିକା ସେ ସମୟରେ ଭାରତର ସେକ୍ରେଟାରୀ ଅଫ୍ ଷ୍ଟେଟ୍ ଥିଲେ । ସେ ଜୁନ୍ ୧୪, ୧୯୪୫ରେ କମନ୍‌ସ୍ ସଭାରେ କହିଥିଲେ, ଜାପାନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧ ଯୋଗୁଁ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ ସବୁ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ତଦ୍ୱାରା ଓ ଯୁଦ୍ଧୋତ୍ତର କାଳ ପାଇଁ ଉନ୍ନୟନ ଯୋଜନା କରିବାକୁ ପଡ଼ିବାଦ୍ୱାରା ଭାରତ ସରକାର ଅତି ଭାରଜୀୟ ହୋଇ

ପଡ଼ିଛି ; ଯୁବାବ୍ ଶ୍ରବତରେ ଲାଗି ରହିଥିବା ରାଜନୀତିକ ଲକ୍ଷଣମାନା ଶ୍ରବତ ସରକାର ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁପ୍ତ ପକାଉଛି ।’ ଏଇ ସମୟରେ ଶ୍ରବତ ସରକାରର କର୍ତ୍ତାପାର ଥିଲେ ଲର୍ଡ଼ ଡ୍ରୁଭେଲ୍ ।

ଡ୍ରୁଭେଲ୍ ଥିଲେ ଜଣେ ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷ, କବି ଓ ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି । ୧୯୪୨ରେ ଦିଲ୍ଲୀଠାରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ ହୋଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ ସେ ଖୁବ୍ ଶ୍ରାନ୍ତ ଦିଶୁଥିଲେ ବୋଲି ମୁଁ କହିଥିଲି । ସେ ସ୍ୱୀକାର କରି କହିଲେ. ‘ହଁ’, ଯୁଦ୍ଧରେ ଏକାଦିହମେ ତିନିବର୍ଷ ହାରି ହାରି ଓ ପଛ ଘୁଞ୍ଚି ଦେଇ ଦେଇ ମୁଁ କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ତା’ପରେ ନାଜି ପ୍ରଧାନ ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷ ରେମେଲ୍‌ଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହି ରେମେଲ୍ ଡ୍ରୁଭେଲ୍‌ଙ୍କୁ ତିନିବର୍ଷ କାଳ ଯୁଦ୍ଧରେ ହଟାଇଥିଲେ । ପରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୁଁ ଯେତେ ଥର କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଛି, ସେ ସବୁଥର ସେ କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ରେମେଲ୍‌ଙ୍କ କଥା ପକାନ୍ତି ଓ ସାମରିକ ପ୍ରତିଭାକୁ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି ।

ଡ୍ରୁଭେଲ୍‌ଙ୍କ ଦେହ ଥିଲା ଗୋଟାଏ ଟାଣ, ମୋଟା କାଠଗଡ଼ ପରି । ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଦୁଇଟି ଥିଲା ଶକ୍ତ ମାଂସପେଶୀଯୁକ୍ତ ଓ ଆଗକୁ ବଙ୍କେଇ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ତାଙ୍କର କେଶ ଥିଲା ଘନ ଓ ତିଳ-ତଣ୍ଡୁଳିତ । ତାଙ୍କ ମୁହଁର ଚର୍ମ କୁଞ୍ଚିତ ଓ ଘନ ରେଖାଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା ; ଏ ସବୁଗୁଡ଼ିକ ଯାଇ ତାଙ୍କ କଣା ବା ଆଖି ମୂଳରେ ସରିଥିଲା ପରି ଦିଶୁଥିଲା । ନଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ଏହି ଆଖିଟି ଅଧେ ମେଲ ହୋଇ ରହିଥାଏ ; ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବା ଲୋକର ଦୃଷ୍ଟି ସ୍ୱତଃ ଯାଇ ଏହି ଆଖି ଉପରେ ନିବନ୍ଧ ହୋଇଯାଏ । ତାଙ୍କ ଖାକି ପୋଷାକର ବାଁ ଗୁଡ଼ି ଉପରେ ପାଞ୍ଚ ଧାଡ଼ି ରଞ୍ଜିନ୍ ଫିତା (ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷର ଲକ୍ଷଣ) ରହି ସେ ସ୍ଥାନଟିକୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରିଥାଏ ।

ସେ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ଉପରେ ଆଲୋଚନା କଲେ ଏବଂ ମାଥୁରା ଆରୁନୋଲ୍ଡ୍‌ଙ୍କ କବିତାରୁ ଆଦୃଷ୍ଟି କଲେ । ନିଉଦିଲ୍ଲୀସ୍ଥ ତାଙ୍କ ଭବନର ପଶ୍ଚାତ୍ରେ ଥିବା ପ୍ରକାଶ ଉଦ୍ୟାନରେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବୁଲୁଥିଲା ବେଳେ, ପ୍ରଥମ ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ସେ କକେସସ୍ ପର୍ବତ ତଳେ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଥିବା ବେଳର ସ୍ମୃତି ମନେ ପକାଇଲେ ଓ ‘ଆହ୍ଲାବେଡ୍’ ସଂଗୀତର ଗୋଟିଏ ପଦ ଆଦୃଷ୍ଟି କଲେ । ଜର୍ଜିଆ ଦେଶରେ ଲୋକେ ମଦ୍ୟପାନ କଲବେଳେ ଏ ସଂଗୀତ ଗାନ କରନ୍ତି । ସେ ଆଦବ୍ କାଇଦା ନ ଧରି

ବଂସୁଦ୍ଧର କଥାବାଣୀ କରୁଥିଲେ । ବିରାଟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସେ ଜଣେ କର୍ତ୍ତା ବା ପ୍ରଧାନ ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷ ବୋଲି ତାଙ୍କ ଆଚରଣରୁ ବାରି ହେଉ ନ ଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଆଭେଲଙ୍କର ପୂଜ୍ୟ ଗର ଥିଲେ ଜେନେରାଲ୍ ଯୁଲେନ୍‌ବି ; ଯୁଲଙ୍କର ଅଧୀନରେ ସେ ପ୍ରଥମ ମହାଯୁଦ୍ଧରେ ସୈନ୍ୟ ଗୁଳନା କରିଥିଲେ । ମୋ ସଂଗେ ଦେଖା ହେଲାବେଳେ ସେ ଯୁଲେନ୍‌ବିଙ୍କର ଏକ ଘାସ୍ ଖାବନା ଲେଖୁଥାନ୍ତି । ସୁନ୍ଦରଭାବରେ ଟାଇପ୍ ହୋଇ ନାଲି ଫିତାରେ ବନ୍ଧା ହୋଇ ରଖାହୋଇଥିବା ପାଣ୍ଡୁଲିପିରୁ କେତେକାଂଶ ସେ ମୋତେ ପଢ଼ିବାକୁ ଦେଲେ । ତାଙ୍କ ଗଦ୍ୟ ରଚନାର ଶୈଳୀ ଅତି ସୁନ୍ଦର । ଯୁଲେନ୍‌ବିଙ୍କ ଖାବନାର ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ନାଟକୀୟ ଘଟଣା, ଇଞ୍ଜିପ୍ଟକୁ ରାଜନୀତିକ ଅଧିକାର ଦେବା ବିଷୟରେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସଂଘର୍ଷ । ପ୍ରଥମ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଯୁଲେନ୍‌ବି ଇଞ୍ଜିପ୍ଟର ହାଇ-କମିଶନର ହେଲେ । ଏହି ପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିବା ସମୟରେ ଯୁଲେନ୍‌ବିଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହେଲା ଯେ, ଇଞ୍ଜିପ୍ଟ ଉପରେ ଥିବା ବ୍ରିଟିଶ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ସାଙ୍ଗ କି ଇଞ୍ଜିପ୍ଟକୁ ସ୍ୱାଧୀନତାପ୍ରାପ୍ତ ଦେଇ ଦେବା ଉଚିତ । କିନ୍ତୁ କାଇରୋରୁ ସେ ଏ ବିଷୟରେ ଯେତେ ନିବେଦନ ଓ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ ତାହା ବି, ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରର ଉକ୍ତ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କୁ ଚକାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ତତ୍ତ୍ୱ ସେ ଲଣ୍ଡନ ଆସିଲେ ଓ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳ ଆଗରେ ନିଜେ ନିଜର ପ୍ରସ୍ତାବ ପକାଇଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳରେ ଥାନ୍ତି ଲଏଡ୍ ଜର୍ଜ୍, ଲର୍ଡ୍ କର୍ଜନ୍, ମିଲନର୍ ଓ ଚର୍ଚିଲ୍ । ଏମାନେ କେହି କାହାକୁ ଉଣା ନୁହନ୍ତି ; ଇଞ୍ଜିପ୍ଟକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେବାର ସମସ୍ତେ ବିରୋଧୀ । ଓଡ଼ିଆଭେଲ ଲେଖିଛନ୍ତି ‘ସବୁଠାରୁ ନ ଶ୍ରେଷ୍ଠବନ୍ଧା ଥିଲେ ଉଇଲିଙ୍ଗ୍‌ଟନ୍ ଚର୍ଚିଲ୍’ ଆଲେନ୍‌ବିଙ୍କ ଯୁକ୍ତି ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମତ ବଦଳାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ତତ୍ତ୍ୱ ସେ ଇସ୍ରାୟା ଦେବେ ବୋଲି ଧମକ୍ ଦେଲେ । ଯୁଲେନ୍‌ବି ଥିଲେ ଜେରୁଜେଲମ୍‌ର ବିଜେତା ; ଯୁଦ୍ଧରେ ସେ ତୁର୍କୀର ମେରୁଦଣ୍ଡ ଭାଙ୍ଗିଥିଲେ । ତେଣୁ ବି, ବ୍ରିଟିଶ ଜନତାର ସେ ଥିଲେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନର ପାତ୍ର । ଜନତା ଉପରେ ଯୁଲେନ୍‌ବିଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଦୃଷ୍ଟେ, ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଲଏଡ୍ ଜର୍ଜ୍ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ଅପଡ଼ି ହେବାକୁ ଚାହୁଁ ନାହିଁ ; ଯୁଲେନ୍‌ବିଙ୍କ ଆଗରେ ବି, ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଲାଲିଗଲେ ।

ମୁଁ ଓଡ଼ିଆଭେଲ୍‌ଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖିଲି, ‘ଆଜି ନୂଆ ଦିନିଆଁ ବୁଦ୍ଧିଶାଳୀଙ୍କ ମୁହଁରେ ଭାରତକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେବା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତି ଶୁଣାଯାଉଛି, ବୋଧହୁଏ ସେଇ ସବୁ ଯୁକ୍ତିକୁ ଲିଏଡ୍ ଜର୍ଜ, କର୍ଜନ ଓ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ପୁଲେନଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବର ଆପାତ-ଅକାଟ୍ୟ ଯୁକ୍ତି ବୋଲି ସେତେବେଳେ ବାଢ଼ିଥିବେ । ଏ ସତ୍ତ୍ୱେ ପୁଲେନଙ୍କ ନିଜ ମତରେ ଦୃଢ଼ ରହିଲେ ଏବଂ ଶେଷରେ ଜିଣିଲେ । ଆପଣ ତ ନିଜେ ବୁଝିଛନ୍ତି ଯେ, ପୁଲେନଙ୍କ ନ୍ୟାୟ କଥା କହୁଥିଲେ ଓ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳ ତାଙ୍କର ବିରୋଧ କରି ଭୁଲ୍ କରିଥିଲେ । ସରକାରମାନେ ଅନେକ ସମୟରେ ଏହିପରି ଭୁଲ୍ କରନ୍ତି । ୧୯୧୯ରୁ ୧୯୩୯ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୨୦ ବର୍ଷର ସମଗ୍ର ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଇତିହାସ ସରକାରମାନଙ୍କର ଭୁଲ୍ ମାତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ବୁଦ୍ଧିଶାଳୀ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳ ଗତ କେତେବର୍ଷ କାଳ ଭିତରେ ଯାହା ସବୁ କରିଛନ୍ତି, ତା’ର ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ତାଙ୍କର ସାଂପ୍ରତିକ ଭାରତୀୟ ମାତ୍ର ବିଜ୍ଞତାର ପ୍ରତୀକ ବୋଲି ମନେ ହେଉନାହିଁ ।’

ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆଭେଲ୍ ଥିଲେ ଭାରତର ମୁଖ୍ୟ ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷ; ତେଣୁ ସେ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଓ ଚିନ୍ତା ସାମରିକ ବ୍ୟାପାରରେ ହିଁ ଆବଦ୍ଧ ରଖିଥିଲେ । ଯାହାହେଉ, ୧୯୪୪ରେ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ତାଙ୍କୁ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ କଲେ ।

ମାର୍ଚ୍ଚ, ୧୯୪୫ରେ ଓଡ଼ିଆଭେଲ୍ ଲଣ୍ଡନ ଯାତ୍ରା କଲେ ।

୧୯୪୫, ମାର୍ଚ୍ଚ ୨୦ ତାରିଖରେ ଲଣ୍ଡନର ‘ଦି ଟାଇମ୍‌ସ୍’ ସଂବାଦ-ପତ୍ରିକାରେ ଗୋଟିଏ ନିବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ‘ସଂପାଦକଙ୍କୁ ପତ୍ର’ ପ୍ରସ୍ତୁତରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ବହୁ ପତ୍ରର ସାବଂଶ ସହିତ ନିଜର ମତ ଦେଇ ‘ଦି ଟାଇମ୍‌ସ୍’ର ସଂପାଦକ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଏ ଦେଶରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ମତ ଯେ, ଭାରତର ରାଜନୀତିକ ସଂକଟର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଆମ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଉ । ପ୍ରଥମତଃ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ, ସରକାରୀ ସଂସ୍ଥାର କର୍ମଚାରୀ ନିୟୁକ୍ତିରେ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଉ ; ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତାଦେବୀ ଦେବୀର ଉପହାସ ସ୍ୱରୂପ ଏହା ଅବିଳମ୍ବେ ଆରମ୍ଭ ହେଉ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ଭାରତର ରାଜନୀତିକ ଦଳ ଓ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ୱାର୍ଥସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଗୋଷ୍ଠୀମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଯେଉଁ କଫଳ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ଲାଗିରହି ପରସ୍ପର ବିରୋଧ ବଢ଼ୁଛି ତାହା ଖାଲି ଭାରତୀୟ ନେତା-

ମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନୁହେଁ ବ୍ରୁଟିଶ୍ ସରକାର ନେତୃବୃନ୍ଦଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ନିନ୍ଦାର ବିଷୟ...।’

ବ୍ରୁଟିଶ ଜନମତ, ଏପରିକି ରାଷଟ୍ରଶୀଳ ଦଳର ମତ ମଧ୍ୟ, ଭାରତ ବିଷୟରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ମିଳାମିଶା ପ୍ରତି ପରାମର୍ଶ ମନୋବୃତ୍ତିକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥାନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଆଭେଲ୍ ଲଣ୍ଡନରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇମାସ କାଳ ରହିଲେ । ରାଜନୀତିକ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟତାମାନେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟତାଗଣୀ ଶୁଣାଉଥାନ୍ତି ଯେ; ଆସନ୍ତ ନିର୍ବାଚନରେ ଶ୍ରମିକ ଦଳର ବିଜୟ ହେବ । ବ୍ରୁଟିଶ୍ ସରକାର ଯେଉଁ ମାତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିବେ, ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ୟ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରେ ସେଇ ମାତ୍ର ପ୍ରତିବନ୍ଧ ପଡ଼ିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଓଡ଼ିଆଭେଲ୍‌ଙ୍କର ଭାରତର ପ୍ରଥମ ଆହୁରି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଥାଏ ।

୧୯୪୫, ଏପ୍ରିଲ ମାସରେ ସାନ୍‌ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍କୋ ସନ୍ମିଳନ ବସି ମିଳିତ ଜାତି ସଂଘର ସନ୍ଦର୍ଶନ କରୁଥିବା ଅବ୍ୟବହୃତ ପୂର୍ବେ ଭାରତୀୟ ଓ ବୈଦେଶିକ ସାଂବାଦକମାନେ ଏ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କଠାରୁ ଗୋଟିଏ ବିବୃତ୍ତି ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସେହି ବିବୃତ୍ତିରେ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଦୃଢ଼ଭାବେ ଘୋଷଣା କଲେ, ‘ଭାରତର ଜାତୀୟତାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାଦ୍ୱାରା ହିଁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଶାନ୍ତି ଉଦ୍ଭୁତ ହେବ ।’

ସେ ଆହୁରି କହିଲେ, ‘ଯୁଦ୍ଧ ଓ ତା’ର ଆନୁସଙ୍ଗିକ ଘୋର ପ୍ରତାରଣା ଓ ପ୍ରବଞ୍ଚନାରେ ଆତ୍ମା ଯଦି ନ ଛୁଡ଼ନ୍ତି, ଏବଂ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ମାନବଗୋଷ୍ଠୀ ଓ ରାଜନୀତିକ ଜାତିକୁ ସମାନ ବୋଲି ବିଚାର ଓ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେଇ, ସେଇ ସମାନତା ଓ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଭିତ୍ତି ଉପରେ ଯଦି ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ଦୃଢ଼-ସଂକଳ୍ପ ନ ହୁଏ, ତେବେ ମିତ୍ରପକ୍ଷ ନିଜେ ଶାନ୍ତି ପାଇବେ ନାହିଁ କି ବିଶ୍ୱରେ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ପାରିବେ ନାହିଁ...। ଭାରତକୁ ଯଦି ସ୍ୱାଧୀନତା ମିଳେ, ତେବେ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ଶୋଷିତ ମାନବ ଗୋଷ୍ଠୀ ଗୁରୁତ୍ୱପ୍ରମାଣ ପାଇ ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ ଯେ, ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନତା ନିକଟଭବିଷ୍ୟତରେ ମିଳିବ ଏବଂ ଆଜିଠାରୁ ସେମାନଙ୍କର ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଶୋଷଣ ହେବ ନାହିଁ ।’

ସେ ଆହୁରି କହିଲେ, ‘ଶାନ୍ତି ନ୍ୟାୟ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ଦରକାର । ତାହା ହେବାକୁ ହେଲେ ଏଥିରେ ଦଣ୍ଡର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିବ

ନାହିଁ କି ପ୍ରତିହଂସାପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବ ରହିବ ନାହିଁ । ଜର୍ମାନୀ ଓ ଜାପାନକୁ ମୁକ୍ତି କରାଯିବ ନାହିଁ । ବଳବାନ୍ ପ୍ରତିହଂସାପରାୟଣ ହୁଏ ନାହିଁ । ବିଜେତା ପ୍ରତିହଂସା-ପରାୟଣ ନ ହେଲେ ଶାନ୍ତିର ଫଳ ସମସ୍ତେ ସମାନଭାବେ ଉପଭୋଗ କରି ପାରନ୍ତି । ଶତ୍ରୁକୁ ମିଳି କରିବା ପାଇଁ ସବୁମନ୍ତେ ପ୍ରୟତ୍ନ କରିବାକୁ ହେବ । ଏପରି କଲେ ଯାଇଁ ମିତ୍ର ପକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ କରି ଦେବେ ଯେ, ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଗଣତନ୍ତ୍ରରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତିରେ ଏ ପ୍ରମାଣ ମିଳିବା ସଂଭବ ନୁହେଁ ।’

କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଆଶଂକା ହେଉଥାଏ ଯେ, ସାନପ୍ରାନ୍ତସିନ୍ଧୋ କନଫରେନ୍ସର ଅନ୍ତରାଳରେ ରହିଛି ‘ଭୟ ଓ ଅବିଶ୍ୱାସ, ଯହିଁରୁ ଯୁଦ୍ଧ ଜାତ ହୁଏ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ, ସ୍ୱାଧୀନତା, ଶାନ୍ତିର ଯାଆଁଳା ଭାଇ, ଏବଂ ନିର୍ଭୀକତା ଏ ଦୁହିଙ୍କର ଜନକ । ୧୯୨୦ ପୂର୍ବରୁ ଭାରତ ଓ ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ଏସିଆର ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବା ବିଷୟରେ ଆଉ କାହାର ସନ୍ଦେହ ରହିଲା ନାହିଁ । ଏ ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱାଧୀନ ନ ହେବାଯାଏଁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଦୁଃସ୍ୱପ୍ନରେ କଟିବ ଏବଂ ଇସ୍ତୁବେପର ପୁନରୁତ୍ଥାନ ଅସଂଭବ ହୋଇ ପଡ଼ିବ, ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ କାହାର ସନ୍ଦେହ ରହିଲା ନାହିଁ । ତୃଣପୁ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଏଡ଼ିବାକୁ ହେଲେ, ଯେଉଁ ଦୋଷ ଯୋଗୁଁ ‘ପୃଥିବୀର ଷଷ୍ଠ ରୋଗ’ ହୋଇଛି ସେ ଦୋଷଗୁଡ଼ିକ ବିଜେତାମାନଙ୍କୁ ଦୂର କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସମନର୍ତ୍ତ ଓଡ଼ିଶ୍ ‘ଷଷ୍ଠ ରୋଗଗ୍ରସ୍ତ ପୃଥିବୀ’ ବିଷୟରେ କିଛି-କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବେ ଲେଖିଥିଲେ ।

ଏହି ଚିନ୍ତାଧାରା ଭାରତ ବିଷୟରେ ବ୍ରିଟେନ୍ ଆଇମୁଖ୍ୟକୁ ରୂପ ଦେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରୁଥାଏ ।

ସରକାରର ମାତ୍ର ଟେଲିଗ୍ରାଫ୍ ଅଫିସରେ ବ୍ୟବହୃତ କାଗଜ-ଫିତା ପରି । ଏଥିରେ ଟେଲିଗ୍ରାମ ସବୁ ଟାଇପ୍ ହୋଇଯାଏ । ଗୋଟିଏ ଟେଲିଗ୍ରାମର ଶବ୍ଦ ଲୁଚି ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ନୂଆ ଟେଲିଗ୍ରାମର ଶବ୍ଦ ଫିତାରେ ଦିଶିଥାଏ । ସେହିପରି ଏକ ସମୟରେ ସରକାରର ମାତ୍ରରେ ଦୁଇଟା ପରସ୍ପର-ବିରୋଧୀ ମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ; ଅନ୍ତତଃ ଦୁଇ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ମାତ୍ର ଅଂଶବିଶେଷ ଏକ ସମୟରେ ସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ସରକାର ବୋଇଲେ ତ

ଜଣେଲେକ ନୁହେଁ । ସରକାର ବହୁ ନରନାରୀଙ୍କ କାରବାର ; କେତେ-ଜଣ ସରକାର ମାତକୁ ଗୋଟାଏ ଆଡ଼େ ଟାଣିଲବେଳକୁ ଆଉ କେତେ-ଜଣ ଅନ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ଟାଣୁଥାନ୍ତି ।

ଭାରତ ପାଇଁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପରକଳ୍ପନା ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ-ଦ୍ଵାରା ମଞ୍ଜୁର କରାଇ ଓଡ଼ିଆରେ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଆଣିଲେ ଓ ଏହାକୁ ଜୁନ୍ ୧୪ ତାରିଖରେ ଘୋଷଣା କଲେ । ସେଇଦିନ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି ମୌଲାନା ଅବୁଲ କାଲାମ୍ ଆଜାଦ୍, ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ଓ ଅନ୍ୟ ସେହି ନେତାମାନେ ୧୯୪୨, ଅଗଷ୍ଟ ୯ ତାରିଖର ସକାଳୁ ଜେଲରେ ଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ମୁକ୍ତି ଦେଲେ ଏବଂ ଭାରତର ମୁଖ୍ୟ ରାଜନୀତିକ ନେତାମାନଙ୍କୁ, ଭାରତର ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳୀନ ରାଜଧାନୀ ସିମ୍ଲାକୁ ଜୁନ୍ ୨୫ ତାରିଖରେ ଆସିବାକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲେ ।

ବିନା ବିଚାରରେ ସରକାର ଏତେକାଳ ସେମାନଙ୍କୁ ଜେଲରେ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖିଥିବାରୁ କୌଣସି ଡକ୍ଟରାବ କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ନାହିଁ । ସେମାନେ ସିମ୍ଲା ଆସିବାକୁ ରାଜି ହେଲେ । ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲିଗର ସଭାପତି ଶାବେ ଜିନ୍ନା ଏ ସନ୍ଦିଳମାକୁ ଆସିଲେ; ଓ ଲିଆକତ୍ ଆଲି ଖାଁ ଆସିଲେ ଲିଗର ସଂପାଦକ ଶାବେ । ନିଜ ନିଜ ପ୍ରଦେଶର ଭୂତପୂର୍ବ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଶାବେ ଶିଜର୍ ହୟାତ୍ ଖାଁ ଓ ସାର୍ ନାଜିମୁଦ୍ଦିନ୍ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରଯାଇଥିଲା । ଯୁଦ୍ଧ ବାଦ୍ ମାଷ୍ଟର ତାର ସିଂହ ଓ ମିଷ୍ଟର ଶିବରାଜ, ଯଥାସମ୍ଭବ ଶିଖ୍ ଓ ହରିଜନଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧିଭାବେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ଗାର୍ଲୀ ଏ ସନ୍ଦିଳମାକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପାଇ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସିମ୍ଲା ଆସିଲେ ଏବଂ ଆଲୋଚନା ଚାଲିଥିବା ଯାଏଁ ରହିଲେ ।

ଓଡ଼ିଆରେ ପରକଳ୍ପନା ଅନୁସାରେ, ‘ଭାଇସ୍‌ରୌଜ୍ ଏକ୍ସିକ୍ୟୁଟିଭ୍ କାଉନ୍‌ସିଲ୍‌ରେ ଦୁଇଜଣମାତ୍ର ଇଂରେଜ ରହିବେ—ବଡ଼ଲଟ୍ ଓ ଜଂଘିଲଟ୍ । ଆଉ ସମସ୍ତେ ହେବେ ଭାରତୀୟ । ବୈଦେଶିକ ବ୍ୟାପାର, ଅର୍ଥ ଓ ପୁଲିସ୍ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ବିଭାଗ ଭାରତୀୟଙ୍କ ହାତରେ ରହିବ ।

କାଉନ୍‌ସିଲ୍‌ର ଭାରତୀୟ ମେମ୍ବରମାନଙ୍କୁ ଭାଇସ୍‌ରୌଜ୍ ନିଯୁକ୍ତ କରିବେ, କିନ୍ତୁ ସେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ ଯେ, ବିଭିନ୍ନ ଦଳ ପକ୍ଷରୁ ସେହି ନାମ ତାଲିକା ଆସିବ ସେଇଥିରୁ ସେ କାଉନ୍‌ସିଲ୍‌ରୁ ନେବେ ।

କାଉନ୍ସିଲ୍‌ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନାକତ କରିବାର ଅଧିକାର ଭାଇସ୍‌ଚର୍ମ୍‌ସ୍‌ର ରହିବ, କିନ୍ତୁ ସେ ପରିଷ୍ଟାର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ ଯେ, ଏ ଅଧିକାର, ଅବଶ୍ୟ ଉପଯୁକ୍ତ କାରଣ ନ ଥାଇ ବ୍ୟବହୃତ ହେବ ନାହିଁ ।’ ଅଧିକାଂଶ ଭାରତୀୟ ରାଜନୀତିକ ନେତା ଭାଇସ୍‌ଚର୍ମ୍‌ସ୍‌ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଗ୍ରହଣ କଲେ ; କାରଣ, ଭାଇସ୍‌ଚର୍ମ୍‌ସ୍‌ ଯଦି କାଉନ୍ସିଲ୍‌ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନାକତ କରିବାର କ୍ଷମତା ମନଇଚ୍ଛା ପ୍ରୟୋଗ କରିନ୍ତି, ତେବେ ତ ଭାରତୀୟ ମେମ୍ବରମାନେ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ପାରିବେ ଏବଂ ନିଜ ନିଜ ଦଳର ଆଉ କେହି ତାଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ନିୟୁକ୍ତ ହେବାକୁ ମନା କରି ଦେଇ ପାରିବେ ; ସେପରି ହେଲେ ଓ.ଏ.ଭେଲ୍ ପରିକଳ୍ପନା ଓ ଲୋକ ସମର୍ଥନମୂଳକ ସରକାର ଏକାବେଳକେ ମାଦୁଲ୍ ହୋଇଯିବ ।

ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ସିମଳା ସମ୍ମିଳନୀ ବିଫଳ ହେଲା । ଜିନ୍ନାଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ଏହା ହେଲା ବୋଲି ଓ.ଏ.ଭେଲ୍ ଦୋଷ ଦେଲେ ।

ଓ.ଏ.ଭେଲ୍ ଯୋଜନା ଅନୁସାରେ, ଭାଇସ୍‌ଚର୍ମ୍‌ସ୍‌ କାଉନ୍ସିଲ୍‌ରେ ‘ମୁସଲମାନ ଓ ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ସମାନ ସମାନ’ ରହିବାର କଥା । କଂଗ୍ରେସ ଏଥିରେ ଆପତ୍ତି କରିଥିଲା । ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍ ଭୁଲନାରେ କଂଗ୍ରେସ ବଡ଼ ଓ ବ୍ୟାପକ ଅନୁଷ୍ଠାନ । ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁଙ୍କଠାରୁ ଅସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ଅଲଗା କରିବାକୁ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ ରୁଲିଥିଲା, କଂଗ୍ରେସ ମୂଳରୁ ତାହାର ବିରୋଧ କରି ଆସିଥାଏ । କିନ୍ତୁ କୌଣସିମତେ ଗୋଟାଏ ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୋଇ ଯାଉ ବୋଲି କଂଗ୍ରେସ ଏତେ ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ ଥିଲା ଯେ, କଂଗ୍ରେସ ଶେଷରେ ଏ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ମାନିଗଲା ।

ଓ.ଏ.ଭେଲ୍ ସିମଳାରେ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଉଦ୍ୟମ ଚଳାଇଥାନ୍ତି; କଂଗ୍ରେସ ରାଜ ହୋଇଯିବାରେ ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦଳର ନେତାମାନଙ୍କୁ ନିଜନିଜର ତାଲିକା ମାଗିଲେ । ସମସ୍ତେ ତାଲିକା ଦେଲେ, କିନ୍ତୁ ଜିନ୍ନା ଦେଲେ ନାହିଁ । ଓ.ଏ.ଭେଲ୍ ସବ୍‌ସାଧାରଣରେ ଦୋଷଣା କଲେ, ‘ମୁଁ ଅସ୍ଥାୟୀ ଭାବେ କାଉନ୍ସିଲ୍‌ରମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ତାଲିକା ତିଆରି କଲି, ଓ ସେଥିରେ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍‌ର କେତେ ଜଣଙ୍କ ନାମ ରଖିଲି.....କିନ୍ତୁ ମୁଁ ମୋ ଫାଇସଲ ମିଷ୍ଟର ଜିନ୍ନାଙ୍କୁ ଜଣାଇବାରେ, ସେ କହିଲେ ଯେ, ଏଥିରେ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍ ରାଜ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସେ ମୋ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଏତେ

ଦୃଢ଼ଭାବେ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ ଯେ, ମୁଁ ସ୍ଥିର କଲି ଆଲୋଚନା ଆଉ ଚଳାଇ ରଖିବା ନିରର୍ଥକ ।’

ଜିନ୍ନା ଯେ ସିମଳା ସମ୍ମିଳନକୁ ଭଣ୍ଡୁର କରିଦେଲେ, ତାହାର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ବୋଧଗମ୍ୟ ହେଉଛି; ସେ ଜନ୍ମ ଧଇଲେ ଯେ, ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ କାଉନ୍‌ସିଲରେ ଯେତେଜଣ ମୁସଲମାନ ସଭ୍ୟ ରହିବେ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କ ନାମ ସେ, ଭାରତୀୟ ମୁସଲମ୍‌ଙ୍କ ନେତା ଭାବେ, ଦେବେ ।

ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଭିତରେ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗର ପ୍ରତିପତ୍ତି ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ଲିଗ୍ ବିରୋଧୀ ମୁସଲିମ୍ ପ୍ରାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଲିଗ୍ ପ୍ରାର୍ଥୀମାନେ ଅଧିକାଂଶ ନିର୍ବାଚନରେ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସିମଳା ସମ୍ମିଳନର ବାହାରେ ଥାଇ କଂଗ୍ରେସର ମାତ୍ର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଥିବା ଗାନ୍ଧୀ ବା ଓ.ଆଇ.ଏଲ୍ ଦୁହେଁଙ୍କ ଭିତରୁ କେହି ସମଗ୍ର ଭାରତୀୟ ମୁସଲିମ୍ ଜନତାର ଏକତ୍ର ପ୍ରତିନିଧି ବୋଲି ଜିନ୍ନାଙ୍କୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କଂଗ୍ରେସ ଭିତରେ ତ ବହୁ ମୁସଲମାନ ଥାନ୍ତି । ଆଜାଦ ନିଜେ ଥିଲେ ମୁସଲମାନ ଓ କଂଗ୍ରେସ ଚାହୁଁଥିଲେ ସେ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ କାଉନ୍‌ସିଲରେ ରହିବେ । ପଞ୍ଜାବର ଭୁତପୁର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଶିଜରୁ ହସ୍ତାନ୍ତ ଖାଁ ଜିନ୍ନାଙ୍କର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ । ଭାରତର ଅନେକ ନେତୃସ୍ଥାମୟ ମୁସଲମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଏହି ମତ ଥିଲା ।

ପୁଣି କଂଗ୍ରେସ ଯଦି ନିଜକୁ ନିରୁତା ହିନ୍ଦୁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବୋଲି ମାନି ଯାଇଥାନ୍ତା, ତେବେ କଂଗ୍ରେସର ଚିରସ୍ୱୀକୃତ ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷତା ଓ ଗାନ୍ଧୀ-ମାତ୍ରର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରିଥାନ୍ତା । କଂଗ୍ରେସର ଦୃଢ଼ ଅଭିଳାଷ ଥିଲା, ସେ ଏକଧର୍ମୀବଳମ୍ବୀ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବୋଲି ବିବେଚିତ ନ ହୋଇ ସମଗ୍ର ଜାତିର ପ୍ରତିନିଧିରୂପେ ଗୃହୀତ ହେବ । ଏପରି ସ୍ଥିତି ଗୋଟିଏ ଧର୍ମ ସଂପ୍ରଦାୟର ଭିତରେ ଏହା ନିଜକୁ ଆବଦ୍ଧ ରଖିବାକୁ ସଜ୍ଜ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ ।

ସିମଳା ସମ୍ମିଳନପୋତ ଏହି ପାହାଡ଼ରେ ବାଜି ରୁରମାର ହୋଇଗଲା । ଏଣେ ଜିନ୍ନାଙ୍କ ସହଯୋଗ ନ ଥାଇ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବାକୁ ଭାରତ ବା ବିଭାଜନର ଇଂରେଜ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ଥିଲେ ।

ସିମଳା ସମ୍ମିଳନ ଚାଲିଥିଲା ବେଳେ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ଇସ୍ତଫାପତ୍ରରେ ସମାପ୍ତି ହେଲା । ଜୁଲାଇ ୨୭ ତାରିଖରେ, ଶ୍ରମିକ ଦଳ ଜାଠ ଦଳକୁ

ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ଭାବେ ପରସ୍ତ କଲେ; କୁମେଷ୍ ଆର. ପୂର୍ବରୁ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ସ୍ଥାନରେ ବିଲ୍‌ତର ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ହେଲେ ।

ଅଗଷ୍ଟ ୧୪ ତାରିଖରେ ମିସିସ୍କୁମାନଙ୍କଠାରେ ଜାପାନ ଆମ୍ବ-ସମର୍ପଣ କଲ ।

କ୍ରିଷ୍ଟିନ୍‌ର ଶ୍ରମିକ ସରକାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, ‘ଭାରତରେ ଅବିଳମ୍ବେ ସ୍ୱାୟତ୍ତ ଶାସନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ’ ହେବା ସେ ଚାହାନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆଭେଲ୍‌କୁ ଲଣ୍ଡନ ଡକରା ହେଲା । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା ହେବା ଫଳରେ କ୍ରିଷ୍ଟିନ୍ ସରକାର ଯାହା ନିଷ୍ପତ୍ତି କଲେ ତାହା ୧୯୪୫, ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୯ ତାରିଖ ଦିନ, ଲଣ୍ଡନରେ ପୂର୍ବରୁ ଓ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଓଡ଼ିଆଭେଲ୍ ଘୋଷଣା କଲେ ।

ଏହି ନିଷ୍ପତ୍ତିର ପ୍ରଥମ ସୋପାନ ଥିଲା, କେନ୍ଦ୍ର ଓ ପ୍ରାଦେଶିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା । ତା’ ପରେ ମୁଖ୍ୟ ରାଜନୀତିକ ଦଳମାନଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ଏକ୍‌ଜିକ୍ୟୁଟିଭ କାଉନ୍‌ସିଲ୍ ଗଠନ କରିବାକୁ ଓଡ଼ିଆଭେଲ୍ ପୁଣି ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ କରିବେ ଏବଂ ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କରେ ଲୋକପ୍ରତିନିଧି-ଶାସନର ପୁନଃ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିବେ । ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାର ଫଳାଫଳ ଅନୁସାରେ, ଏକତାବଦ୍ଧ ଭାରତର ସଂବିଧାନ ଗଢ଼ିବାକୁ ଗୋଟିଏ ସଭା ମଧ୍ୟ ଗଢ଼ିବେ ।

କ୍ରିଷ୍ଟିନ୍ ସରକାରଙ୍କ ସଦ୍‌ବୃତ୍ତି ବ୍ୟତୀତ ସ୍ୱାଧୀନତା ସନ୍ଦେହନ ନିଶ୍ଚଳଭାରତ କଂଗ୍ରେସ କମିଟି କ୍ରିଷ୍ଟିନ୍ ସରକାରଙ୍କ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବମାନ, ‘ଅସ୍ପଷ୍ଟ, ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ, ଓ ଅସନ୍ତୋଷ ଜନକ’ ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ । କିନ୍ତୁ କ୍ରିଷ୍ଟିନ୍ ସରକାର କଂଗ୍ରେସକୁ ଭୁଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଲାଳାପିପିତା ଥାନ୍ତି । ଆହୁରି ଅନେକ କଂଗ୍ରେସ-ବନ୍ଧୀଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରାଗଲା ; ମାଲୟ ଓ ବର୍ମାରେ କ୍ରିଷ୍ଟିନ୍ ଭାରତୀୟ ସୈନ୍ୟବାହିନୀରୁ ପଳାଇଯାଇ, ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ସେନାବାହିନୀରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିବା ତିନିଜଣ ବଡ଼ ସାମରକ ଅଫିସରଙ୍କର ଲାଲ୍ କିଲ୍ଲାରେ ବିଚାର ହୋଇ ଯାବତ୍ତୀବନ ଜେଲ୍ ଦଣ୍ଡ ହୋଇଥିଲା; ସେମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି କରି ଦିଆଗଲା । ଅନ୍ୟ ଓକିଲଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ନେହେରୁ ଏମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବିଚାରମୟରେ ଓକିଲତା କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜନୀତିକ ଦଳ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାରେ ଭାଗ ନେବା ପାଇଁ ରାଜି ହେଲେ ।

କଂଗ୍ରେସ, ଅମୁସଲମାନ ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀମାନଙ୍କରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଜିତିଲେ, ଏବଂ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍ ମୁସଲମାନ ନିର୍ବାଚନମଣ୍ଡଳୀରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଜୟଯୁକ୍ତ ହେଲେ ।

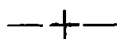
କିନ୍ତୁ ରାଜନୀତିକ ଅଟଳ ଅବସ୍ଥା ପୂର୍ବପରି ଲାଗି ରହିଲା ।

ଡିସେମ୍ବର ୧୯୪୫ରେ ଓଡ଼ିଆଭେଲ କଲିକତାରେ ଶ୍ରୀରାମ ଦେବ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ନିବେଦନ କଲେ ଯେ, ‘ସେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜନୀତିକ ଓ ଆର୍ଥିକ ସୁଯୋଗର ଦ୍ଵାରଦେଶରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଯାଇଥିବା’ ସ୍ଥଳେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ବିବାଦ ବିସଂବାଦ ଓ ହିଂସାକାଣ୍ଡରୁ ନିବର୍ତ୍ତିଯାନ୍ତୁ ।

ସେ ସମୟରେ ଗାନ୍ଧୀ ମଧ୍ୟ କଲିକତାରେ ଥିଲେ । ବଙ୍ଗଳାର ବିଟିଙ୍ଗ୍ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ପଦବୀରେ ଥିବା ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆ-ଅଧିବାସୀ ଚରୁର୍ଡ଼ କ୍ୟାପିଟ୍ ସଙ୍ଗେ ସେ ବହୁ ଘଣ୍ଟା କାଳ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ ; ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମଧ୍ୟ ଏକ ଘଣ୍ଟା କଟାଇଥିଲେ । କଲିକତାର ବଡ଼ଲଟ-ଭବନରୁ ସେ ବାହାରିବା ବେଳେ ବିରାଟ ଜନତା ତାଙ୍କୁ ଘେରିଯାଇ ରସ୍ତା ଅବରୋଧ କରିଦେଲେ, ଏବଂ ସେ କିଛି ନ କହିଲେ ବାଟ ଛାଡ଼ିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଅଡ଼ି ବସିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ମଟରକାର୍ ଭିତରେ ଠିଆ ହୋଇ କହିଲେ, ‘ଭାରତ ତାର ଶାନ୍ତିର ସନ୍ଦେଶ ଯୋଗୁଁ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ଏବେ ଏତେ ବଡ଼ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇ ପାରିଛି ।’ ଗାନ୍ଧୀ ଏତକ କହିବା ପରେ ଜନତା ଦୁଇ ପାଖକୁ ଆଡ଼େଇ ହୋଇଯାଇ ତାଙ୍କ ଗାଡ଼ିକୁ ବାଟ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ ; ଗାନ୍ଧୀ ଆଠ ମାଇଲ ଦୂରରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ଆଶ୍ରମକୁ ଚାଲିଗଲେ । ସେ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ଓ ପରେ ଆଦ୍ୟପ୍ରାନ୍ତ ସଡ଼କ କଡ଼ରେ ଠିଆ ହୋଇଥିବା ଭାରତୀୟ ଲୋକେ ସଡ଼କରୁ ଧୂଳି ନେଇ ମୁଣ୍ଡରେ ମାରୁଥାନ୍ତି ।

ସେଇ ଦିନ ଜିନ୍ନା ବମ୍ବେଠାରେ ବିବୃତ୍ତ ଦେଇ କହିଥିଲେ, “ପାକିସ୍ତାନ ହେବାରେ ମୁଁ ରାଜି ; ସିନ୍ଧ, ବେଲୁଚିସ୍ତାନ, ପଞ୍ଜାବ, ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶ, ବଙ୍ଗଳା ଓ ଆସାମ ଏହି ଛ’ଟି ପ୍ରଦେଶର ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ସୀମାରେଖା ଅଛି ସେଇ ସୀମାରେଖା ବଜାୟ ରଖି, ଭାରତର ଏକ-ଚତୁର୍ଥାଂଶ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଘେନି ପାକିସ୍ତାନ ଗଠିତ ହେବାରେ ମୁଁ ରାଜି ।”—ମିଶ୍ଟର ଗାନ୍ଧୀ ଯଦି ଏତକମାତ୍ର କହି ଦିଅନ୍ତେ, ତେବେ ଦଶ ମିନିଟ୍ ଭିତରେ ଆମେ ଭାରତୀୟ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିପାରନ୍ତୁ ।’

କିନ୍ତୁ ଏହା କହିବା ଗାର୍ଗୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ଥିଲା ; ତେଣୁ ସେ ଏହା କହିଲେ ନାହିଁ ; ସେ ମନେ କରୁଥିଲେ ଭାରତକୁ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରିବା ଘୋର ‘ଅଧର୍ମ’ ।

ଦ୍ଵାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଭାରତର ଅନଶ୍ଚିତାବସ୍ଥା

ଗାର୍ଗୀ ଅନେକ ଦିନୁ କହି ଆସୁଥିଲେ ଯେ, ସେ ଶତେ ପଚାଶ ବର୍ଷ ବଢ଼ିବାକୁ ବୃତ୍ତାନ୍ତ, କିନ୍ତୁ ଜୀବନ୍ତ ଶବ ହୋଇ, ‘ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ଓ ସମାଜ ଉପରେ ବୋଝ ହୋଇ’ ନୁହେଁ । ଏତେକାଳ ଶାଶ୍ଵତକ ସାମର୍ଥ୍ୟ ରହିବ କିପରି ? ଏ କଥା ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ ସେ ପ୍ରଥମେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ, ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ସମର୍ଥ ରହିଛନ୍ତି କିପରି । ୧୯୦୧ରେ ସେ ଔଷଧ ଶିଳି ଫୋପାଡ଼ିଦେଇ ତତ୍ ପରିବର୍ତ୍ତେ ପ୍ରାକୃତିକ ଚିକିତ୍ସାର ଆଶ୍ରୟ ନେଲେ, ଓ ଖାଇବା ପିଇବା ଓ ଶୋଇବାରେ ନିୟମ ମାନି ଚଳିଲେ । ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କଥା, ସେ ‘ମନର ବୈରାଗ୍ୟ’ ଅଭ୍ୟାସ କଲେ—ସାର୍ଘଜୀବନର ଏହି ବୈରାଗ୍ୟ ହିଁ ଚାହିଦା । ଗାର୍ଗୀ କହିଥିଲେ, ୧୨୫ ବର୍ଷ ବଞ୍ଚିବ ଯେ, ଫଳ ପ୍ରତି ଆକାଂକ୍ଷା ନ ରଖି ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିଯାଉଥିବ ; ଏଥିପାଇଁ ମଣିଷର ଅଧିକାର ଅଛି ଏବଂ ମଣିଷ ଏ କାମନା କରିବା ଉଚିତ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ପରାୟଣତା ଓ କର୍ମଫଳରେ ଅନାସକ୍ତ—ଏଥିରୁ ‘ଅନିବାରଣୀୟ ଆନନ୍ଦ ମିଳେ’, ଏହା ‘ଅମୃତ’ ପରି ମଣିଷକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖେ । ଅନାସକ୍ତ କର୍ମ-ଯୋଗରେ ବିଷାଦ ବା ଅଧୀରତାର ଅବକାଶ ରହେ ନାହିଁ । ଅହଂକାର ମଣିଷକୁ ମାରେ ; ନିଃସ୍ଵାର୍ଥପରତା ଜୀବନକୁ ନିରାଲସ କରେ ।

ମହାମୁଖୀ ଭରତର ଏଇ ଘଡ଼ିଧନ୍ଦ ବେଳେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ନୂଆ କର୍ମପଦ ଧଳେ ; ତାହା ପ୍ରାକୃତିକ ଚିକିତ୍ସା । ସ୍ୱାକୁ ସେ କହିଲେ ତାଙ୍କ ‘କନିଷ୍ଠ ସନ୍ତାନ’ । ବଡ଼ ସନ୍ତାନମାନେ— ଖଦି, ଗ୍ରାମୋଦ୍ୟୋଗ, ଜାତୀୟ ଭାଷାର ବିକାଶ, ଖାଦ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ, ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା, ଭାରତୀୟ ଲୋକଙ୍କର ସର୍ବୋଦୟ ଓ ବିଶ୍ୱଶାନ୍ତି—ଏମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପୂର୍ବପରି ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଉଦ୍ୟମ ରୁଲିଥାଏ । ନୂଆ ପିଲାଟି ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ଗଢ଼ା-ଗଲା ; ଏହାର ଭିତ୍ତିତଳ ତଥ୍ଥାବଧାରକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗାନ୍ଧୀ ଜଣେ ହୋଇ ରହିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଚିକିତ୍ସକ ଡକ୍ଟର ଘାନଶାହ ମେହେଟାଙ୍କର ପୁନା ନଗରରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାକୃତିକ ଚିକିତ୍ସାଳୟ ଥିଲା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରାକୃତିକ ଚିକିତ୍ସା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ସ୍ଥିର କଲେ ଏହାକୁ ପ୍ରଥମେ ହାତରେ ନିଆଯିବ, ଏବଂ ଫଳେ ଏହାକୁ ବଢ଼ାଇ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାକୃତିକ ଚିକିତ୍ସା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ହେବ ।

କିନ୍ତୁ ହଠାତ୍, ଗୋଟିଏ ମୌନ ସୋମବାର ଦିବସରେ ସେ ଏ ଯୋଜନା ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କରିଦେଲେ । ସେ ନିଜର ପୂର୍ବ ଭ୍ରମ ସ୍ୱୀକାର କରି କହିଲେ, ‘ହଠାତ୍ ମୋତେ ଦିଶିଗଲା ଯେ, ଦରିଦ୍ରଙ୍କ ପାଇଁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ସହରରେ କରିବାକୁ ଯାଇ ମୁର୍ଖାମି କରିଛି ।’ ସେ ଯାଇ ଦରିଦ୍ରଙ୍କ ପାଖରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଚିକିତ୍ସାକୁ ପହଞ୍ଚାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ ; ସେମାନେ ଏଥୁ ସକାଶ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିବେ ବୋଲି ଆଶା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏହି ପ୍ରମାଦରୁ ସେ ଗୋଟିଏ ମାଡ଼ିଶିକ୍ଷା ବାହାର କଲେ : ‘ନିଜର ମସ୍ତିଷ୍କ ଓ ମନ ଉଭୟକୁ ଯେଉଁ କଥା ନ ପାଉଛି ତାହା ଜଣେ ମହାତ୍ମା କହିଲେ ମଧ୍ୟ ତାକୁ ଧ୍ରୁବ ସତ୍ୟ ବୋଲି ମାନିନୀୟନାହିଁ ।’ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ତାଙ୍କ କଥା ଲୋକେ ମାନିଯାନ୍ତୁ ଏହା ଗାନ୍ଧୀ ପସନ୍ଦ କରୁ ନ ଥିଲେ ।

ସେ ସ୍ଥିର କଲେ, ପ୍ରାକୃତିକ ଚିକିତ୍ସା କାର୍ଯ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ଆରମ୍ଭ କରିବେ । ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଗ୍ରାମ ହିଁ ପ୍ରକୃତ ଭାରତ, ତାହାହିଁ ମୋର ଭାରତ ; ସେଇ ଭାରତର ସେବା କରିବାକୁ ମୁଁ ଖାଇ ରହିଛି ।’ କହିବା ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଯାଇ ଉତ୍କଳ ଗ୍ରାମରେ କେତେଦିନ ରହିଲେ । ଉତ୍କଳ ପୁନାଶୋଲପୁର ରେଲଲାଇନରେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ ; ଲୋକ ସଂଖ୍ୟା ୩ ହଜାର ; ପାଣିର ଖୁବ୍ ସୁବିଧା ;

ଜଳବାୟୁ ଭଲ , ଗୁରୁପଟେ ଗୁଡ଼ିଏ ଫଳବଗିଚା ; ପୋଷ୍ଟାଫିସ୍ ଓ ଟେଲିଗ୍ରାମର ସୁବିଧା ଥାଏ, କିନ୍ତୁ ଟେଲିଫୋନ୍ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନ ଥାଏ ।

ସେଇଠାରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଚିକିତ୍ସା କେନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ପ୍ରଥମ ଦିନ ୩୦ ଜଣ ରୋଗୀ ଆସିଲେ ; ତାଙ୍କ ଭିତରୁ ୭ ଜଣଙ୍କୁ ଗାନ୍ଧୀ ନିଜେ ପରୀକ୍ଷା କଲେ । ପ୍ରତି ରୋଗୀଙ୍କୁ ସେ ଏକାଭଳି ଚିକିତ୍ସାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦେଲେ : ଅନବରତ ଭଗବତ୍ ନାମ ଜପ, ସୂର୍ଯ୍ୟ କରଣରେ ବସ, ମର୍ଦ୍ଦନ କରାଅ, ତଳପେଟ ପାଣିରେ ବୁଡ଼ାଇ ବସ, ଗାଈ ଦୁଧ, ଘୋଳଦହି, ଫଳରସ ଖାଅ ଓ ପ୍ରଚର ପାଣି ପିଅ । ଭୂଷ୍ଟରେ ଖାଲି ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ବୋଲିଲେ ତାହା ନାମ ଜପ ବୋଲାଇବ ନାହିଁ ; ନାମ ଜପିଲା ବେଳେ ସେ ନାମର ପ୍ରଭାବ ସମସ୍ତ ଅଙ୍ଗକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବ, ଏବଂ ଜୀବନତମାମ୍ ସେ ନାମର ମହିମା ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଗାନ୍ଧୀ ସରଳଭାବରେ ବୁଝାଇ ଦେଉଥିଲେ, ‘ମଣିଷର ସମସ୍ତ ଆଧିବ୍ୟାୟର କାରଣ ଗୋଟିଏ ; ତେଣୁ ସମସ୍ତ ଆଧିବ୍ୟାୟର ପ୍ରତିକାର ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ହେବା ଉଚିତ ।’ ସେ କହୁଥିଲେ, ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକ ଆଧିବ୍ୟାୟରେ ପୀଡ଼ିତ, ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନାମ ଜପ ମନ୍ତ୍ରୋଷଧି ଦରକାର । ‘ରାମ, ରାମ, ରାମ, ରାମ’ ବୋଲି ଜପ କଲବେଳେ ଯଦି ଐଶ୍ବରିକତା, ସାଧୁତା, ସେବା ଓ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପରତା ଉପରେ ମନର ଗଭୀର ଏକାଗ୍ରତା ରହିବ ତେବେ ମାଟିପଟି, କଟିସ୍ନାନ, ଓ ଅଭ୍ୟାସମର୍ଦ୍ଦନ ପ୍ରଭୃତିର ଆରୋଗ୍ୟକର ପ୍ରକ୍ରିୟା ଶିପ୍ରତର ଓ ଆଶୁଫଳପ୍ରଦ ହେବ ।

ଜଡ଼ ଶରୀର ଉପରେ ମନ ଓ ମନୋବୃତ୍ତିର କେତେ ପ୍ରଭାବ ତାହାର ପ୍ରମାଣ ଥିଲେ ନିଜେ ଗାନ୍ଧୀ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରୌଢ଼ାବସ୍ଥା ତମାମ ସେ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ବିଷୟରେ ବ୍ୟାପୃତ ଏପରି କି କିଶୋରବୟସ୍କରେ ମଧ୍ୟ ସେ ନିଜର ମୁମୂର୍ତ୍ସୁ ପିତାଙ୍କର ସେବା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଖଆଖରେ ଯେ ପହଞ୍ଚୁଥିଲେ ତାଙ୍କୁ ସେ ଚିକିତ୍ସା କରୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟର କଷ୍ଟ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କୁ କଷ୍ଟ ଲାଗୁଥିଲା । ଅନ୍ୟ ପ୍ରତି ଅନୁକମ୍ପା ତାଙ୍କଠାରେ ଅପରିମେୟ ଭାବେ ଥିଲା ।

ସ୍ନେହମୟୀ ମା, ବୃଥାରେ ହେଲେ ବି, ଅନ୍ତରର ସହିତ କାମନା କରେ, ତା’ ପିଲାରି ରୋଗ ତା’କୁ ହେଲେ ହୁଅନ୍ତା । ସେହିପରି ଗାନ୍ଧୀ ବାରଂବାର ଅନଶନ କରି ନିଜ ଶରୀରକୁ ପୀଡ଼ା ଦେଲାବେଳେ ଆଶା

କରୁଥିଲେ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କର, ଧର୍ମଘଟକାରୀଙ୍କର, ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନଙ୍କର ଦୁଃଖ ଦୂର ହେଉ ବୋଲି । ଯେଉଁମାନେ ଅନ୍ୟକୁ ବା ତାଙ୍କୁ ପୀଡ଼ା ଦେଉଥିଲେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସେ ତପସ୍ୟା କରୁଥିଲେ ।

ଅନ୍ୟର ଦୁଃଖ ଅପନୋଦନ କରିବାକୁ, ଓ ଯନ୍ତ୍ରଣାର ଉପଶମ କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମନରୁ ଯେଉଁ ପ୍ରେରଣା ଆସୁଥିଲା ତାହା ଥିଲା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମନର ଗଭୀରତମ ଆକାଂକ୍ଷାର ପ୍ରତୀକ । ତାହାହିଁ ଥିଲା ତାଙ୍କ ପ୍ରେମର ସ୍ୱରୂପ, ତାଙ୍କ ଅହିଂସାର ଉତ୍ସ, ଓ ସେବାର ପ୍ରେରଣା । ଗାନ୍ଧୀ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ, ତାଙ୍କ ଜୀବନର ବ୍ରତ ଥିଲା ଅନ୍ୟକୁ ନିରାମୟ କରିବା । ସେ ଥିଲେ ସମଗ୍ର ଭାରତର ଚିକିତ୍ସକ । ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଶେଷ ଦୁଇ ବର୍ଷରେ ଭାରତ ତାଙ୍କୁ ଖୁବ କାମ ଯୋଗାଇଥିଲା ।

ଦେଶରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଘୋଟିଥାଏ, ଖାଦ୍ୟର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ, ବସ୍ତ୍ରର ଅଭାବ । ଗାନ୍ଧୀ ୧୯୪୭, ଫେବୃଆରୀ ୧୭ ତାରିଖର ହରିଜନରେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଖାଦ୍ୟ ଓ ବସ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ଖାଦ୍ୟ, ବସ୍ତ୍ର ମହଜୁଦ୍ କରି ରଖିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏତେବେଳେ ଏ ବେପାରରେ ଅଧିକ ଲାଭକରିବାକୁ ଜନିଷ ମାଡ଼ି ବସିବା ମହାପାପ । ଯେଉଁଠି ପାଣି ଅଛି, ବା ଯେଉଁଠି ମଡ଼ାଇ ହେବ ସେପରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚାଷଯୋଗ୍ୟ ଜମିରେ ଖାଦ୍ୟଶସ୍ୟ ଓ ପନିପରିବା ଲଗାଯାଉ …… । ଏ ସମୟରେ ବିବାହାଦି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉତ୍ସବର ଆଡ଼ମ୍ବର ବନ୍ଦ ରଖାଯିବା ଉଚିତ …… ।’

ଗାନ୍ଧୀ ବଙ୍କ, ଆସାମ ଓ ମାନ୍ଦ୍ରାଜର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ବୁଲୁଥାନ୍ତୁ । ଥରେ ଗୋଟିଏ ସଭାରେ ଛଅ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଏକସିତ ହୋଇଥିଲେ । ‘ଅଧିକ ଖାଦ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ’ ହୋଇଥାଏ ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କ ଦୁଆ । ‘ସୂତା କାଟ’ ବୋଲି ସେ ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କୁ ନିବେଦନ କଲେ; ସହରବାସୀଙ୍କୁ କହିଲେ ‘ଗାଧୁଆ, ମୁହଁହାତ ଧୋଇବା, ଶୌଚ କରିବା ଆଦି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଓ ବେଷେଇ ଘରେ ଲାଗୁଥିବା ପାଣିରୁ ପାଣି ଏ ବି ପାଣି ନଷ୍ଟ ନ କରି ବାଡ଼ି ଅଗଣାରେ ମଡ଼ାଇ ଦିଅ । ସେଠାରେ ପରିବା ଓ ଶାକସବଜର କିଆରୀ କର । ଯେଉଁଠାରେ ଜମିର ଅଭାବ ସେଠାରେ ମାଟି କୁଣ୍ଡରେ ଓ ରାନ୍ଧି ଟିଣରେ ବି ପରିବାପତର ଚାରି ଲଗାଯାଇ ପାରିବ ।

ଖାଦ୍ୟାଭାବ କଥା ପଡ଼ିଲୁରୁ ଭାରତର ଶିଶୁ-ଜନ୍ମର ହାର ଖୁବ୍ ବଢ଼ାଥିବା ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଏ ବିଷୟରେ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଏକଥା

କହିଦେବାକୁ ଚାହେଁ ଯେ, ଶଶାଙ୍କ ପରି ଆମ ଲୋକଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଯେପରି ବଢ଼ିଗଲିଛି ତାହା ନିଶ୍ଚୟ ବଦଳେବା ଦରକାର, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଜନ୍ମହାର ଏପରି ବନ୍ଦ କରିବାକୁ ହେବ, ଯେପରି ଜନ୍ମହାର ବନ୍ଦ କରିବାକୁ ଯାଇ ଆମେ ଅଧିକ ବିପତ୍ତିର ସମ୍ମୁଖୀନ ନ ହେବା । ଯେଉଁ ଉପାୟରେ ଜାତିର ମହତ୍ତ୍ୱ ବଢ଼ିବ ସେଇ ଭଳି ଉପାୟ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଜନ୍ମହାର କମାଇବାକୁ ହେବ ।’ ତାହାର ‘ସବୋଲ୍ଲକ୍ଷ୍ମ ଉପାୟ ହେଉଛି ଆତ୍ମସଫୟମ ।’

ଆବଶ୍ୟକ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ଅଭାବ ପଡ଼ିବାରୁ, ଲୋକେ ଦୋକାନ ବଜାର ଲୁଟି କରିବାକୁ ଉତ୍ତେଜିତ ହେଲେ; ନାନାବିଧ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଘଟିଲା । ବମ୍ବେରେ ଶୁଷ୍କ ଦଙ୍ଗା ହେଲା । କଲିକତା, ଦିଲ୍ଲୀ ପ୍ରଭୃତି ନଗରମାନଙ୍କରେ ଜନତା ଘରଘାର ପୋଡ଼ିଲେ, ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିଶି ଦୁଆ ବୋଲିବାକୁ ବାଟୋଇମାନଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟ କଲେ, ଓ ବାଟରେ ଯାଉଥିବା ଇଂରେଜଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡରୁ ଟୋପି କାଢ଼ିବା ସକାଶ ବଳାହାର କଲେ । ଏ ସବୁ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀ ଗଣ୍ଡଗୋଳକାଣ୍ଡମାନଙ୍କୁ ଖାସ୍ତା ଭର୍ତ୍ତିନା କରୁଥାନ୍ତି । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରର ନୌବାହିନୀରେ ଚାକିରି କରୁଥିବା ଶ୍ରମିକମାନେ ବିଦ୍ରୋହ ଆରମ୍ଭ କରି ବସିଲେ ; ବହୁ କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ନିବର୍ତ୍ତାଇବାକୁ ବହୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବାରେ ଯାଇ ସେମାନେ ବହୁ କଷ୍ଟରେ ବିଦ୍ରୋହରୁ ନିବର୍ତ୍ତିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ, ୧୯୪୭ ଫେବୃଆରୀ ୧୦ ତାରିଖରେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଆଶା ହେଉଛି ଯେ, ନିକଟରେ ଆମ ଦେଶର ଶାସନ ଆମର ନିଜ ହାତକୁ ଆସିବ । ଏତେବେଳେ ବିଶୁଦ୍ଧତା ଓ ଗୁଣ୍ଡାମି’, ଯାହା କି ବଢ଼ିବାରେ ଲାଗିଥାଏ, ‘ଏକାବେଳେ ଲୋପ ହେବା ଉଚିତ; ତା’ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଦେଶରେ ଶାନ୍ତି, କଠୋର ଶୃଙ୍ଖଳା, ସହଯୋଗ, ଓ ସଦ୍‌ଭାବ ବିକଶିତ ହେବା ଦରକାର ।’.....ତା’ପରେ ସେ ପୁଣି କହିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଆଶା କରି ରହିଛି ଯେ, ସେତେବେଳେ ଦେଶକୁ ତଳାଇବାର ପ୍ରକୃତ ଦାୟିତ୍ୱ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ହାତକୁ ଆସିବ, ଏବଂ ବୈଦେଶିକ ସେନାର କଣ୍ଟ୍ରୋଲ ଆମ ମୁଣ୍ଡରୁ ଯିବ, ସେତେବେଳେ ଆମ ଦେଶର ଲୋକେ ନିଜର ସ୍ୱାଭାବିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ଆସିବେ, ମର୍ଯ୍ୟାଦାବନ୍ତ ହେବେ ଏବଂ ନିଜର ଆବେଗ ଓ ଉତ୍ତେଜନାକୁ ଦମନ କରି ସଫଳ ହେବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ.....।’

ମାର୍ଚ୍ଚମାସରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ନିଃସନ୍ଦିଗ୍ଧ ଭାବେ ଏହା କହି ରଖିବାକୁ ଚାହେଁ ଯେ, ମୁଁ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ସେତିକି ଆପଣାର ମନେ କରେ, ଇଂରେଜଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେତିକି ଆପଣାର ମନେ କରେ ।’

ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ପ୍ଲାଟ୍ଟି ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, ଭାରତକୁ କେଉଁ କେଉଁ ସର୍କିଲରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦିଆଯିବ ତାହା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ବ୍ରିଟିଶ ମନ୍ତ୍ରୀ-ମଣ୍ଡଳର ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିନିଧି ଦଳ ନିକଟରେ ଭାରତକୁ ଯିବେ ; ଏହି ପ୍ରତିନିଧି ଦଳରେ ରହିବେ ଭାରତସରକାର ଲର୍ଡ୍ ପେଥ୍‌କ୍ ଲରେନ୍ସ, ବୋର୍ଡ ଅଫ୍ ଟେକ୍ସଟାଇଲ୍ ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ ସାର୍ ଷ୍ଟାଫୋର୍ଡ୍ ହିପସ୍, ଏବଂ ନୌବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ଆଲବର୍ଟ୍ ଭି. ଆଲେକ୍ଜାଣ୍ଡର । ଗାନ୍ଧିଜୀ ଏ ଘୋଷଣା ଉପରେ ବିକୃତ ଦେଇ କହିଲେ, ‘ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଯାହା ଘୋଷଣା କରୁଛନ୍ତି ସେଥିରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଆରୋପ କରିବା, ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତରେ କ’ଣ ଘଟିବ ମନେ ମନେ ଭାବି ନେଇ ଆରମ୍ଭରୁ କଳି କରିବାକୁ ବସିବାଦ୍ୱାରା ଆମ ନିଜ ପୁରୋଦ୍ଦୀର ଅଭାବ ହିଁ ପ୍ରମାଣିତ କରୁଥାଉଁ ବୋଲି ମୋର ଦୃଢ଼ ମତ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ଦଳ କ’ଣ ସମଗ୍ର ଗୋଟାଏ ଜାତିକୁ ପ୍ରତାରଣା କରିବା ସକାଶ ଆସୁଛନ୍ତି ? ଏଭଳି ଆଶଙ୍କା କରିବା ଭାରତର ପୁରୁଷଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଉଚିତ ନୁହେଁ କି ନାରୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଉଚିତ ନୁହେଁ ।’

ବ୍ରିଟିଶ୍ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳର ପ୍ରତିନିଧିଦଳ ମାର୍ଚ୍ଚ ୨୩ ତାରିଖରେ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଆସି ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ଏବଂ ଆସି ପହଞ୍ଚିବାମାତ୍ରେ ଭାରତୀୟ ନେତାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧି ଦିଲ୍ଲୀ ଆସିଲେ । ପେଥ୍‌କ୍ ଲରେନ୍ସ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଅନୁରୋଧ କରିବାରେ, ଦିଲ୍ଲୀରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ମାସମାନଙ୍କ କଷ୍ଟବାୟୁକ ଜଳବାୟୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ରହି, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଆଲୋଚନାର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମ ସଙ୍ଗେ ଓ କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ସଙ୍ଗେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସହଯୋଗ କରିଥିଲେ ।’ ଗାନ୍ଧି ରହିଲେ ହରିଜନ ବସ୍ତିରେ । ହିପସ୍, ପେଥ୍‌କ୍ ଲରେନ୍ସ, ଆଲେକ୍ଜାଣ୍ଡର, ବହୁ ଭାରତୀୟ ନେତା ନିୟମିତ ଭାବେ ସେଠାକୁ ଯାଇ ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା କରୁଥାନ୍ତି । ବେଳେବେଳେ ଗାନ୍ଧି ମଧ୍ୟ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ପ୍ରତିନିଧି ଦଳ ବାସ କରୁଥିବା ୨ନମ୍ବର ଉଇଲିଂଡନ୍ ହିସେଣ୍ଟ କୋଠିକୁ ଯାଉଥିଲେ । ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗତିବିଧି ଖବର କାଗଜରେ ଚାରିଆଡ଼େ ପ୍ରଚୁରିତ ହେଉଥାଏ । ଥରେ ଏହି ପ୍ରଚୁରିତ

ଏଡ଼ିବା ସକାଶ ଆଗରୁ ମଧୁଧା କରି ସେ ପେଥିକ୍ ଲରେନସ୍‌ଙ୍କ ତାଙ୍କ ସାୟଂଭ୍ରମଣ ବେଳେ ଦେବାକୁ ଦେଖା ହେଲା ଭଳି ସାକ୍ଷାତ୍ କରୁଥିଲେ ।

ସ୍ପଷ୍ଟ ଫଳ କିଛି ନ ହୋଇ କେତେ ସପ୍ତାହ ଯିବା ଆସିବା, କଥାବାର୍ତ୍ତା ଚାଲିବା ପରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ପ୍ରତିନିଧିମାନେ କଂଗ୍ରେସର ଚାରିଜଣ ଓ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗର ଚାରିଜଣ ନେତାଙ୍କୁ ସିମଲାଠାରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସନ୍ଧିକିତ ହେବାକୁ ନିୟୁତ୍ତଣ କଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଏ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ନେତାଙ୍କ ଭିତରେ ନ ଥିଲେ । ତଥାପି ପରାମର୍ଶ ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲେ ଦେବା ସକାଶ ସେ ମଧ୍ୟ ଯାଇ ଭାରତର ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳୀନ ରାଜଧାନୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଏଠାରେ, ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଆଲୋଚନା ହେବା ପରେ, ନେହେରୁ ଓ ଜିନ୍ନା ଏକାନ୍ତରେ ବସି ଉପସ୍ଥିତ ସମସ୍ୟା ଉପରେ ଗୁଡ଼ାଏ ଘଣ୍ଟାଚକଟା ବି କଲେ; କିନ୍ତୁ କୌଣସି ରାଜନୀତି ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଦୁଇଟିଆକ ଭାରତୀୟ ଦଳରୁ କେହି ସମାଧାନର ପଛା ବାହାର କରି ସେଥିରେ ଉଭୟ ପକ୍ଷର ରାଜନୀତି କରାଇବାର ଦାୟିତ୍ବ ନେବାକୁ ମଜିଲେ ନାହିଁ ।

ପରିଶେଷରେ ଗାନ୍ଧୀ ବ୍ରିଟିଶ୍ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳର ପ୍ରତିନିଧି ଦଳଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, ସେମାନେ ନିଜ ଆଖି ଗୋଟିଏ ସମାଧାନ ପ୍ରସ୍ତାବ ଭାରତୀୟ ଦଳମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରନ୍ତୁ ।

ବ୍ରିଟିଶ୍ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍‌ର ଯୋଜନା ୧୯୪୭, ମେ ୧୭ ତାରିଖରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ଭାରତରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଆଧିପତ୍ୟ ସାଙ୍ଗ କରିବା ସକାଶ ଏହାହିଁ ଥିଲା ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ଚରମ ପ୍ରସ୍ତାବ । ଗାନ୍ଧୀ ଏହିପରି ଭାବରେ ଯୁ' ଉପରେ ତାଙ୍କର ମତ, ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ଘୋଷଣା କଲେ, ‘ବ୍ରିଟିଶ୍ ପ୍ରତିନିଧି ଦଳଙ୍କ ଘୋଷଣା ତୁମ ମନକୁ ପାଉ ବା ନ ପାଉ, ଏହା ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଏ ଘୋଷଣା ଭାରତର ଇତିହାସରେ ଗୋଟିଏ ଅତି ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟଣା । ତେଣୁ ସାବଧାନତାର ସହିତ ଏହାର ବିଚାର କରିବା ପ୍ରୟୋଜନ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ନିଜେ ଏହି ଘୋଷଣା ଉପରେ ଚାରିଦିନ କାଳ ଚିନ୍ତା ଓ ଆଲୋଚନା କଲେ । ତା’ପରେ ସେ ନିଜର ମତ ଦେଇ କହିଲେ, ‘ତନ୍ମ ତନ୍ମ ପରୀକ୍ଷା କଲ ପରେ...ମୋର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହୋଇଛି ଯେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଏହାଠାରୁ ଆଉ କୌଣସି ଭଲ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇ ପାରି ନ ଥାନ୍ତି ।’

ଭରତୀୟ ଲୋକଙ୍କ ମନକୁ ସୁଦୃଢ଼ିତ୍ୱବା ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ଅଭିଯୋଗ ଖଣ୍ଡନ କରି ୧୯୪୭, ମେ ୨୭ ତାରିଖ ହରିଜନରେ ସେ ଲେଖିଲେ, ‘କଂଗ୍ରେସ ଓ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍ କୌଣସି ସମାଧାନ କଲେ ନାହିଁ, କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ, ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଯଦି ଆମେ ଧରି ନେଉଁ ଯେ, କଂଗ୍ରେସ ଓ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍ ମତାନ୍ତର ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ସରକାରଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ହୋଇଛି ତେବେ ଆମର ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଭୁଲ ହେବ ।’

ମହାତ୍ମାଜୀ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ କହିଲେ, ‘ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ଯଥାଶୀଘ୍ର ଭାରତରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ଦୂର କରିବା ।’

କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିସନ୍‌ର ଘୋଷଣାରେ ପରିଷ୍କାର କୁହାଯାଇଥିଲା, ‘ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍‌ର ସମର୍ଥକଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ, ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ଇଚ୍ଛା, ଭାରତ ବିଖଣ୍ଡିତ ନ ହୋଇ ଏକ ହୋଇ ରହେ । ଏକଥା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଆଗେ ଉପସ୍ଥାପିତ ପ୍ରଭୃତ ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରମାଣରୁ ବେଶ୍ ପ୍ରଖର ହେଉଛି’ ।

କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ, ଭାରତ ଏକ ହୋଇ ରହିଲେ ହିନ୍ଦୁ ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠ ଶାସନାଧୀନରେ କାଳ କାଳକୁ ରହି ସେମାନେ ପେଷି ହୋଇଯିବେ ବୋଲି ମୁସଲିମମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଉଚ୍ଛ୍ୱେଷ ଓ ଆନ୍ତରିକ ଉଦ୍‌ବେଗ ରହିଛି ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ଖୁବ୍ ଭଲ ଭାବେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଛୁ । ଏ ଉଦ୍‌ବେଗ ଏତେ ତୀବ୍ର ଓ ମୁସଲିମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏତେ ବ୍ୟାପିଛି ଯେ, ଏହାର ପ୍ରତିକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଖାଲି କାଗଜ ପତ୍ରରେ କରିବାକୁ ଗଲେ ତାହା ଦୂର ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଏ ଭଳି ବ୍ୟବସ୍ଥା କାର୍ଯ୍ୟତଃ କରିବାକୁ ହେବ, ଯଦ୍ୱାରା ମୁସଲିମମାନେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱତ୍ୱ, ଧର୍ମ, ଆର୍ଥିକାତ୍ମକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ୱାର୍ଥର ପରିପୂରକ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ କରି ପାରିବେ ।’

ତେଣୁ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିସନ୍ ‘ଭାରତକୁ ଦୁଇଭାଗ କରିବାର ସଂକଳ୍ପ ବାସ୍ତବରେ ପୁଂଖାନୁପୁଂଖ କରି ନିରପେକ୍ଷ ଭାବେ, ପରୀକ୍ଷା କରିଥିଲେ ।

ଏ ପରୀକ୍ଷାର ଫଳ କ’ଣ ହେଲା ?

ନିଜ ବିବୃତ୍ତିରେ ସଂଯୋଜିତ ଜନସଂଖ୍ୟାଦିର ତଥ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିସନ୍ ପ୍ରମାଣ କରିଦେଲେ ଯେ, ପ୍ରତ୍ନାବିତ

ପାକିସ୍ତାନର ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ଖଣ୍ଡରେ ଅଣମୁସଲମାନଙ୍କ ଅନୁପାତ ହେବ ଶତକଡ଼ା ୩୬.୯୩ ଭାଗ ଓ ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ଖଣ୍ଡରେ ଅଣମୁସଲମାନଙ୍କ ଅନୁପାତ ହେବ ୪୮.୩୧ ଭାଗ, ପାକିସ୍ତାନ ବାହାରେ ଦୁଇ କୋଟି ମୁସଲମାନ ଭାରତର ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶରେ ସଂଖ୍ୟାଲଘୁ ସଂପ୍ରଦାୟ ହୋଇ ରହିଯିବେ । କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିସନ୍ ଏହିପରି ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ମତ ଦେଲେ, ‘ମୁସଲିମ୍ ଲିଗର୍ ଦାବି ଅନୁସାରେ ପାକିସ୍ତାନକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ସାବଭୌମ ରାଷ୍ଟ୍ରରୂପେ ଗଢ଼ିବାଦ୍ୱାରା ବି ସଂଖ୍ୟାଲଘୁ ସଂପ୍ରଦାୟମାନଙ୍କ ସମାସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।’

ଅଣମୁସଲିମ୍ ଅଞ୍ଚଳ ବାଦ୍ ଦେଇ କ୍ଷୁଦ୍ରତର ପାକିସ୍ତାନ ରାଷ୍ଟ୍ରଟିଏ ଗଢ଼ିଲେ ସୁବିଧା ହେବ କି ନାହିଁ, ତା’ପରେ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିସନ୍ ବିଚାର କଲେ । କିନ୍ତୁ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ଶେଷରେ ମତ ଦେଲେ ଯେ, ‘ଏଭଳି ପାକିସ୍ତାନ ଆଦୌ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ମୁସଲିମ୍ ଲିଗର୍ ମତ ।’ ଏହା କରିବା ସକାଶ ପଞ୍ଜାବ, ବଙ୍ଗ ଓ ଆସାମ ପ୍ରଦେଶ-ମାନଙ୍କୁ ଦୁଇ ରାଷ୍ଟ୍ର ମଧ୍ୟରେ ବାଣ୍ଟି ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଜିନ୍ନା ଦାବି କରୁଥିଲେ, ଏ ପ୍ରଦେଶ ତିନୋଟି ଯେପରି ଅଛି ସେହିପରି ପାକିସ୍ତାନରେ ମିଶୁ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଲେ, ‘ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ନିଜର ବି ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହେଉଛି ଯେ, ପଞ୍ଜାବ ଓ ବଙ୍ଗକୁ ଭାଗ ଭାଗ କରି ସମାଧାନ କରିବାକୁ ବସିଲେ ଏହି ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କର ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଲୋକଙ୍କ ମତ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯିବାକୁ ହେବ । ପଞ୍ଜାବ ଓ ବଙ୍ଗ ଉଭୟ ପ୍ରଦେଶର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ନିଜସ୍ୱ ଭାଷା ଅଛି ; ପ୍ରତ୍ୟେକର ନିଜସ୍ୱ ଇତିହାସ ଓ ପରଂପରା ଅଛି । ପୂର୍ଣ୍ଣ ପଞ୍ଜାବକୁ ଦୁଇଭାଗ କଲେ ଶିଖଜାତିକୁ ଦୁଇଭାଗ କରିଦେବା ଅବଶ୍ୟକଭାବ ; ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଗରେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଶିଖ ରହିଯିବେ ।’

କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଆହୁରି ନିଷ୍ପତ୍ତି କଲେ ଯେ ଭାରତକୁ ଦ୍ୱିଖଣ୍ଡ କରିଦେଲେ ସମଗ୍ର ଉପମହାଦେଶର ପ୍ରତିରକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ପଡ଼ିବ ଏବଂ ଏହାର ପରିବହନ ଓ ଯାତାୟତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଶ୍ୱେଷଣଭାବେ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିବ । ‘ପରିଶେଷରେ, ଭୌଗୋଳିକ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ବି ଅଛି । ପ୍ରସାବିତ ପାକିସ୍ତାନର ଦୁଇ ଖଣ୍ଡ ମଝିରେ ପ୍ରାୟ ସାତଶହ ମାଇଲ୍ ବ୍ୟବଧାନ ରହିଯିବ । ଯୁଦ୍ଧ ତଥା ଶାନ୍ତି ସମୟରେ, ପାକିସ୍ତାନର ଏଇ ଦୁଇ

ଖଣ୍ଡ ଭିତରେ ସଂଯୋଗ ରକ୍ଷାକରିବା ସକାଶ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନର ସଦ୍‌ଭାବ ଉପରେ ପାକିସ୍ଥାନକୁ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।’

କ୍ୟାବନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଏହିପରି ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇ ଘୋଷଣା କରିଦେଲେ, ‘ଏହିସବୁ କାରଣରୁ, ବର୍ତ୍ତମାନ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ହାତରେ ଯେଉଁ ଅଧିକାର ଅଛି, ତାକୁ ଦୁଇଟି ସାବଭୌମ ଓ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ର ମଧ୍ୟରେ ବାଣ୍ଟି ଦେବା ସକାଶ ଆମେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେବା ପାଇଁ ଅକ୍ଷମ ହେଉଛୁ ।’

ଅପରନ୍ତୁ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ମନ୍ତ୍ରୀସମ୍ବୁ ଗୋଟିଏ ଏକାଭୂତ ଭାରତୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । ଏଥିରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶାସନାଧୀନ ଅଞ୍ଚଳ ଓ ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟମାନ ଏକାଠି ରହିବେ । କେନ୍ଦ୍ରରେ ରାଷ୍ଟ୍ରସଂଘ ତାହାର ଶାସନତନ୍ତ୍ର ରୁଲୁ ହେବ । ସ୍ୱାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ବୈଦେଶିକ ବ୍ୟାପାର, ଦେଶରକ୍ଷା ଓ ଯାତାୟାତ ବିଭାଗମାନ ରହିବ । ରାଷ୍ଟ୍ରର କେନ୍ଦ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭାରେ ଯେ କୌଣସି ଗୁରୁତର ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ବା ଧର୍ମସଂବ୍ୟଧୀୟ ବିଷୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବାକୁ ହେଲେ ଖାଲି ସଂଖ୍ୟାତ୍ମକ ଭେଟରେ ତାହା ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ; ଏହି ସଂଖ୍ୟାତ୍ମକ ସଦସ୍ୟଙ୍କ ଭିତରେ ମୋଟ ହିନ୍ଦୁ ସଦସ୍ୟଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାତ୍ମକ ଓ ମୁସଲମାନ୍ ସଦସ୍ୟଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାତ୍ମକ ରହିବା ପ୍ରୟୋଜନ ହେବ ।

ସଂପ୍ରତି ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇଥିବା ପ୍ରାଦେଶିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭାମାନେ ଜାତୀୟ ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୟନକାରୀ ମହାସଭାକୁ ସଦସ୍ୟ ନିର୍ବାଚନ କରିବେ ।

କ୍ୟାବନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, ଏ ସବୁ ହେବା ମଧ୍ୟରେ, ଲର୍ଡ୍ ଓ୍ୱାଭେଲ୍ କେନ୍ଦ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଅସ୍ଥାୟୀ ବା ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ ସରକାର ଗଠନ କରିବାକୁ ଅଗ୍ରସର ହେବେ ।

ସେଇ ଦିନ, ୧୯୪୭ ମେ, ୧୬ ତାରିଖରେ ଫିର୍ମ୍ସ୍, ପ୍ରେସ୍‌ ଲରେନ୍ସ ଓ ଓ୍ୱାଭେଲ୍, ବେତାର ଭାଷଣ ଦେଇ ତାଙ୍କ ଯୋଜନାର ଦଫା-ଗୁଡ଼ିକ ବୁଝାଇ ଏହା ଭାରତ ପକ୍ଷରେ ଏକାନ୍ତ ସ୍ୱାଧୀନତା ବୋଲି ବୁଝାଇ ଦେଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଶତମାମ ଯେଉଁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ବ୍ୟାପିଛି ତତ୍ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରି ଫିର୍ମ୍ସ୍ ବୁଝାଇ ଦେଲେ ଯେ, ଏତେବେଳେ ଶାସନ ସଂସ୍ଥା ଯେପରି ଭୁସୁଡ଼ି ନ ପଡ଼ିବ ସେଥିପାଇଁ ସମସ୍ତେ ସାବଧାନ ହେବା ଉଚିତ । ସେ ଅନୁନୟନ କରି କହିଲେ, ‘ଆମେ ଯାହା କରିଛୁ ତହିଁରେ କୌଣସି ଅଭିପ୍ରାୟ

ଅଛି ବୋଲି ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ କାହାର ମନରେ ସନ୍ଦେହ ନ ରହୁ ।
ପେଥିକ୍ ଲରେନ୍ସ, ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ମହାନ ଜାତି ବୋଲି ସଂବୋଧନ
କରି ନାଙ୍କ ବକ୍ତୃତା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହି ପଦକରେ ଗଭୀର ରାଜନୀତିକ
ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା ; କାରଣ, ମୁସ୍ଲିମ୍ ନେତାମାନେ ତାଙ୍କ ଭାଷଣ ବା ବିବୃତ୍ତି
ଆଦିରେ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ କେତେବେଳେ ଏକ ଜାତି ବୋଲି ନ କହି
‘ଭାରତର ଜାତିମାନେ’ ବୋଲା କହୁଥିଲେ । କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍‌ର
ଯୋଜନା ଗ୍ରହଣ କରି ନେବାକୁ ସେ ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଲେ । ସେ
ବୁଝାଇ ଦେଲେ ଯେ, ଏହାଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ପାକିସ୍ତାନର ସମସ୍ତ ସୁଫଳ
ଭୋଗ କରିପାରିବେ, କିନ୍ତୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପାକିସ୍ତାନ ହୋଇଥିଲେ ଯେଉଁ ଅସୁବିଧା
ହୋଇଥାନ୍ତା ସେଥିରୁ ରକ୍ଷା ମିଳିବ ।

ଭାରତର ଐକ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ବିଷୟରେ କହି
ଓ.ଏଲ୍. ଶେଷରେ ଆମେରିକୀୟ କବି ଲଙ୍ଫେଲେଙ୍କର ଗୋଟିଏ
କବିତାରୁ ପଦେ ଆବୃତ୍ତି କରିଥିଲେ .

Thou too sail on, O ship of State
Sail on, O Union, strong and great,
Humanity with all its fears,
With all the hopes of future years
Is hanging breathless on thy Fate.

ଏହାର ଭାବାର୍ଥ ରେ ରାଷ୍ଟ୍ରତତ୍ତ୍ୱ ! ତୁ ମଧ୍ୟ କାଳଧାରରେ
ପାଲ ଟାଣି ଆଗେଇ ଯା ! ରେ ରାଷ୍ଟ୍ରପୁଂଜର ମିଳିତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ, ସମସ୍ତଙ୍କ
ବଳରେ ତୁ ବଳୀୟାର, ତୁ ମହାନ, ନିର୍ଭୟରେ ଆଗେଇ ଯା । ତୋ’ର
ଭାଗ୍ୟରେ ନିର୍ଭର କରି ସମଗ୍ର ମାନବ ସମାଜ ତୋର ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ
ବହୁ ଆଶଙ୍କା କରି ଓ ତୋ’ର ଭବିଷ୍ୟତ ଉପରେ ବହୁ ଆଶା ରଖି
ଉତ୍କଣ୍ଠିତ ହୋଇ ବୁଝି ରହିଛନ୍ତି ।

ମେ ମାସ ୨୧ ତାରିଖରେ ଜିନ୍ନା କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଯୋଜନାକୁ
ସମାଲୋଚନା କଲେ । ସେ ଜିନ୍ ନ ଗୁଡ଼ି କହିଲେ ଯେ, ଏକମାତ୍ର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର
ପାକିସ୍ତାନ ହିଁ ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନ ସମସ୍ୟାର ଏକମାତ୍ର ସମାଧାନ । ପେଥିକ୍
ଲରେନ୍ସ, ଡିପ୍ସ ଓ ଆଲେକଜାଣ୍ଡର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପାକିସ୍ତାନ ବିରୁଦ୍ଧରେ
ଗୁଡ଼ାଏ ବାଜେ ଓ ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଖଣ୍ଡିତ ଯୁକ୍ତିକୁ ଧରି ବସିଥିବାରୁ ସେ

ଦୁଃଖିକରିଥିଲେ । ସେ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ବରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିଯୋଗ କରି କହିଲେ, ‘...ମୋର ମନେ ହୁଏ, କଂଗ୍ରେସର ଦାବି ପୂରଣ କରି ତାକୁ ଶାନ୍ତ କରିବା ସକାଶ ଏମାନେ ଏ ଯୋଜନା ବାଢ଼ିଛନ୍ତି ।’

ଜିନ୍ନା କହିଲେ, କେନ୍ଦ୍ରରେ କେନ୍ଦ୍ରବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭା ନ ରଖି କେବଳ କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହକ ଶାସକ-ସଂସ୍ଥା ଯଦି ରଖିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୁଅନ୍ତା ଓ ଏଥିରେ ସମାନ ସଂଖ୍ୟାରେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ଶାସକ ରହନ୍ତେ ତେବେ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଯୋଜନାଠାରୁ ଏହା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅଧିକ ଗ୍ରହଣୀୟ ହୁଅନ୍ତା । ଯଦି କେନ୍ଦ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟବସ୍ଥାସଭା ରହିବା ନିଶ୍ଚିତ ତେବେ ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ସଦସ୍ୟଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ସମାନ ସମାନ ରଖାଯାଉ ବୋଲି ସେ ମତ ଦେଲେ । ଭୃଞ୍ଜପୁରେ ସେ କହିଥିଲେ ଯେ, କୌଣସି ବିଷୟରେ ବିବାଦ ହେଲେ ତାହାର ସମାଧାନ କରିବାକୁ ବ୍ୟବସ୍ଥାସଭା ଓ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ଶାସନସଂସ୍ଥା ଉଭୟର ଉନ-ଚତୁର୍ଥାଂଶ ଭୋଟ ପ୍ରୟୋଜନ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ରହିବା-ଦରକାର । ଜିନ୍ନା କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଉପରେ ଦୋଷ ଦେଇ କହିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କର ଏସବୁ ପ୍ରସ୍ତାବ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଯେ ଜିନ୍ନାଙ୍କର ଏ ସବୁ କଥା ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିଦେଲେ, ସେଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କିଛି ନାହିଁ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଦେଶକୁ ଶାସନ କରିବା ଅସଂଭବ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା ।

ଜିନ୍ନାଙ୍କର ଏ ସମାଲୋଚନା ସତ୍ତ୍ୱେ, ଜୁନ୍ ୪ ତାରିଖରେ, ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ର ଯୋଜନାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଗଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ କଥା ରହିଲା କଂଗ୍ରେସଠାରେ । କଂଗ୍ରେସ କ’ଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବ ?

କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି, ଦିଲ୍ଲୀର ଅବସାଦକର ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଏବଂ ନିଃଶ୍ୱାସ ରୁଦ୍ଧ କରି ଦେଉଥିବା ଧୂଳିଝଡ଼ରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇବା ପାଇଁ ପବ୍-ତ-ବେଷ୍ଟିତ ଗ୍ରୀଷ୍ମନିବାସ ମସୋରକୁ ଉଠିଗଲେ । ଗାର୍ଲୀ ମଧ୍ୟ ସାଙ୍ଗରେ ଗଲେ ।

ସମଗ୍ର ଭାରତ ସତ୍ତ୍ୱେ ନୟନରେ ମସୋର ଆଡ଼େ ଚାହିଁ ରହିଲେ । କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା ଚଳାଇଲେ । ଏ ଆଲୋଚନାର, ଭାରତଭାଗ୍ୟ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବାରେ କେତେ ପ୍ରଭାବ ତାହା

କାର୍ଯ୍ୟକାଣ୍ଡ କମିଟିର ମେମ୍ବରମାନେ ବୋଧହୁଏ ନିଜେ ସମ୍ୟକ୍ ଉପଲବ୍ଧ କରି ନ ଥିଲେ ।

ବୈଦେଶିକ ସାଂବାଦିକମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ମସୋର ଚାଲିଲେ । ତାଙ୍କର ଭିତରୁ ଜଣେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, ‘ଆପଣ ଯଦି ଦିନକ ପାଇଁ ଭାରତର ନିରକ୍ଷର ଶାସକ ହୁଅନ୍ତେ, ତେବେ କ’ଣ କରନ୍ତେ ?’

ସାଂବାଦିକ ଯଦି ଆଶା କରିଥିବେ ଯେ, କ୍ୟାବନେଟ୍ ମିଶନ୍‌ର ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପରେ ମତ ଦେବାକୁ କଂଗ୍ରେସ ଯେ ଏତେ ବିଳମ୍ବ କରୁଛନ୍ତି ତା’ର ଉପରେ ଗାନ୍ଧୀ କିଛି କହିବେ, ତେବେ ତାଙ୍କ ଆଶା ବିଫଳ ହେଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ମୁଁ ଏ କ୍ଷମତା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ରାଜି ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ’ ; ଯଦି ହୁଅନ୍ତେ, ତେବେ ନୂଆଦିଲ୍ଲୀର ହରିଜନମାନଙ୍କ ବସ୍ତି ସଫା କରିବାରେ ଏକ୍ସ୍‌କ୍ସ୍‌ପ୍ରେସ୍‌ ପ୍ରାସାଦକୁ ଗୋଟିଏ ଚିକିତ୍ସାଳୟରେ ପରିଣତ କରାଇବାରେ ସମଗ୍ର ଦିନଟି କଟାଇ ଦିଅନ୍ତେ । ଏହା କହି ସେ ବିସ୍ଥିତ ହୋଇ ପଚାରିଲେ, ‘ବଡ଼ଲଟଙ୍କର ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଘରଟାଏ କ’ଣ ପାଇଁ ଦରକାର ?’

ସାଂବାଦିକ ଦୁର୍ଗୁଣେଇ ହୋଇ ପଚାରିଲେ, ‘ଆଜ୍ଞା, ମହାଶୟ, ଧରନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କୁ ଦ୍ଵିତୀୟ ଦିନ ମଧ୍ୟ ନିରକ୍ଷର କ୍ଷମତା ମିଳନ୍ତା, ତେବେ ?’

ଗାନ୍ଧୀ ହସି ହସି ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ପ୍ରଥମ ଦିନର କାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ଵିତୀୟ ଦିନକୁ ବି ଲମ୍ବିଯାନ୍ତା’ ଏହା ଶୁଣି ଉପସ୍ଥିତ ଭାରତୀୟ ସମସ୍ତେ ହସି ଉଠିଲେ ।

କିନ୍ତୁ କ୍ୟାବନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଯୋଜନା ଉପରେ କୌଣସି ମତାମତ କଂଗ୍ରେସ ତରଫରୁ ବାହାରୁ ନ ଥାଏ ।

ଜୁନ୍ ୮ ତାରିଖରେ, ଗାନ୍ଧୀ ଗୋଟିଏ ମଟରଗାଡ଼ରେ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ହିମାଳୟର ଶୀତଳ ବନାମାବେଷ୍ଟିତ ସାନ୍ଥ ଦେଶରୁ ପାଇନ୍ ବୃକ୍ଷର ସୌରଭ ଘେନି ବହୁ ଆୟୁଥିବା ସମୀରଣ ସେବନ କରି ତାଙ୍କ ମନର କ୍ଳାନ୍ତି ଦୂର ହୋଇଥାଏ । ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀରେ କଂଗ୍ରେସ ନେତୃବୃନ୍ଦଙ୍କ ଆଲୋଚନା ଆହୁରି ଚାଲିବ ବୋଲି ସ୍ଥିର ହୋଇଥାଏ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ପ୍ରସ୍ତାବାବଳୀକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସକାଶ କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାଣ୍ଡ କମିଟିକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବା ପାଇଁ ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀ ମାନ୍ଦ୍ରାଜରୁ ଦିଲ୍ଲୀ ଆସିଥାନ୍ତୁ ।

ସେ ସେତେବେଳକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟିର ମେମ୍ବର ନ ଥାନ୍ତି, ଗାର୍ଲୀ ବି ନ ଥାନ୍ତି ।

ଆହୁରି ହସ୍ତାଏ ଗୁଲିଗଲ୍, ତଥାପି, କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍‌ର ଯୋଜନାକୁ କଂଗ୍ରେସ ଗ୍ରହଣ କରିବ କି ନାହିଁ, ସେ ବିଷୟରେ ପଦେ ସୁଦ୍ଧା କଥା ଜଣା ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ ।

ଜୁନ୍ ୧୭ ତାରିଖରେ ଲର୍ଡ୍ ଓ'ଡ୍‌ଭେଲ୍ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, କେନ୍ଦ୍ରରେ ଯେଉଁ ଶାସନସଂସ୍ଥା ଗଢ଼ାହେବାର କଥା ସେବିଷୟରେ କଂଗ୍ରେସ ଓ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍ ଏକମତ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଲର୍ଡ୍ ଓ'ଡ୍‌ଭେଲ୍ ନିଜ ବିରୁଦ୍ଧରେ କେନ୍ଦ୍ର ଶାସନ ପାଇଁ ୧୪ ଜଣ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ବାଛୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଜଣାଇ ଦେଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ କଂଗ୍ରେସ ଆଗରେ ଦୁଇଟି ସମସ୍ୟା ଠିଆ ହେଲା : କେନ୍ଦ୍ରର ଅସ୍ଥାୟୀ ସରକାରରେ ଯୋଗ ଦେବେ ନା ନାହିଁ । ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ ପାଇଁ ହେବାକୁ ଥିବା ମହାସଭାରେ ଯୋଗ ଦେଇ ସ୍ଵାଧୀନ ଏକତନ୍ତ୍ର ଭାରତ ପାଇଁ ସଂବିଧାନ ଗଢ଼ିବାରେ ଯୋଗ ଦେବେ ନା ନାହିଁ ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ପାଖକୁ ମୋର ପୁନରାଗମନ

ମୁଁ ୧୯୪୭, ଜୁନ୍ ୨୫ ତାରିଖରେ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀ ବ୍ୟୋମଯାନ-ବନ୍ଦରରେ ଅବତରଣ କରି ଇମ୍ଫିରିଏଲ୍ ହୋଟେଲକୁ ଟାକ୍ସିରେ ଗଲି । କାଇରୋରୁ ବ୍ୟୋମପଥରେ ଆସି ମୁଁ ଶ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥାଏ ; ଖିଅର ହୋଇ ଗାଧୋଇବା ଜରୁର ଦରକାର ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଭୁରନ୍ତ ଗାର୍ଲୀଙ୍କ

ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ମୋର ଆଗ୍ରହ ଦମନ କରିପାରିଲି ନାହିଁ । ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପଦେ କଥା ହେବା ମୋର ଏଥର ଭାରତ-ଯାତ୍ରାର ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ବୋଲି ମୋ ମନରେ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ହୋଟେଲରେ ମୋତେ କୋଠାଟିଏ ମିଳିବ କି ନାହିଁ ସେ ବିଷୟରେ ନିଶ୍ଚିତ ଖବର ପାଇବାକୁ ଅପେକ୍ଷା ନ କରି, ମୋ'ର ଜନସପଥ ହୋଟେଲର ବାଟଦ୍ୱାରା ରଖି ଦେଇ ମୁଁ, ହରିଜନ ବସ୍ତିରେ ଥିବା ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ଛୋଟ ପଥରକୁଡ଼ିଆକୁ ଯିବା ସକାଶ ଟ୍ୟାକ୍ସିରେ ବସିଲି ।

କୁଡ଼ିଆର ବାହାରେ, ପଡ଼ିଆରେ ଗାର୍ଲୀ ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କ ସାନ୍ଧ୍ୟ-ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ବସିଥାନ୍ତି । ପ୍ରାୟ ଦୁଇଟି ଲୋକ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଗାର୍ଲୀ ପିନ୍ଧିଥାନ୍ତି ଖଣ୍ଡେ କଟିବସ୍ତ୍ର, ଓଦା ଧଳା ଗାମୁଛା ଖଣ୍ଡେ ଚଉଡ଼ା ହୋଇ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଥାଏ ; ସେ ଚକାମଣ୍ଡି ପକାଇ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦକୁ ଆଉ ଗୋଡ଼ର ଜଂଘ ଉପରେ ରଖି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କାଠମଞ୍ଚା ଉପରେ କେତେଜଣ ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ସହିତ ବସିଥାନ୍ତି । ସେ ଆଖି ମୁଜୁଥାନ୍ତି ; ବେଳେବେଳେ ଆଖି ଖୋଲୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ହାତ ତାଳି ଦେଇ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଙ୍ଗୀତରେ ତାଳ ଦେଉଥାନ୍ତି । ମଞ୍ଚାର ସାମନାରେ ଭୂଇଁରେ ନାଶ୍ତା ଉପାସିକାମାନେ ବସିଥାନ୍ତି ; ତାଙ୍କ ପଛରେ ପୁରୁଷମାନେ । କୌତୁହଳରେ ଯେଉଁମାନେ ଆସିଥାନ୍ତି ସେମାନେ ବସିଥିବା ଉପାସକ-ଉପାସିକାଙ୍କ ଗୁରୁପଟ୍ଟ କଡ଼ରେ ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତି । କେତେଜଣ ଭାରତୀୟ ଓ ବୈଦେଶିକ ସାଂବାଦକ ଏଠାରେ ଥାନ୍ତି । ମୃଦୁଳା ସରାଘାଇ, ନେହେରୁ ଓ ଲେଡ଼ି ହିପ୍ପସ୍ ମଧ୍ୟ ଥାନ୍ତି ।

ଉପାସନା ମଞ୍ଚରୁ ତଳକୁ ଓହ୍ଲାଇବା ପାଇଁ ତନୋଟି କାଠ ପାହାଚ ଥାଏ । ସେଇବାଟେ ଗାର୍ଲୀ ମଞ୍ଚରୁ ଓହ୍ଲାଇବେ । ମୁଁ ପାହାଚ-ମୂଳରେ ମୋ ଥାନ କରି ନେଲି । ମୋତେ ଦେଖି ସେ କହି ପକାଇଲେ, ‘ବେଗ୍, ତୁମେ ବି ଆସି ହାଜର । ଆଜ୍ଞା, ଗତ ଗୁରବର୍ଷ ଭିତରେ ମୋ ଚେହେରାରେ କୌଣସି ଉନ୍ନତ ହୋଇ ନାହିଁ ବୋଧହୁଏ ।’

ମୁଁ ଉତ୍ତର ଦେଲି, ‘ଆପଣଙ୍କ ମତର ବିରୋଧ କରିବା ମୋ ପକ୍ଷେ ଅସଂଭବ ।’ ସେ ମୁଣ୍ଡକୁ ପଛକୁ ଝୁଙ୍କାଇ ଖୁବ୍ ହସିଲେ । ମୋ କନ୍ଦୁଣୀରେ ହାତ ପକାଇ ସେ ତାଙ୍କ କୁଟୀର ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲେ । ତା’ପରେ, ବୋଧହୁଏ ସେ ଠଉରାଇଲେ ଯେ, ମୁଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବାକୁ

ରୁହେଁ ; ତେଣୁ କହିଲେ, ‘ହେଇଟି ଲେଡ଼ି ଫିପ୍ସ ମୋ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାକୁ ଅପେକ୍ଷା କରୁଛନ୍ତି । କାଲି ସକାଳେ ମୋ ସଙ୍ଗେ ବୁଲିବାକୁ ଆସିବ ।’

ପୁରୀ ପରେ, ସେଇ ସଂଧ୍ୟାରେ କଂଗ୍ରେସ-ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ ଅବୁଲ କାଲମ ଆଜାଦଙ୍କ ଘରକୁ ମୁଁ ରାସିଭେଜନ ପାଇଁ ଗଲି । ନେହେରୁ, ମିଷ୍ଟର ଆସଫ୍ ଅଲି ଓ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟିର ଅନ୍ୟ ମେମ୍ବରମାନେ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ରାସିଭେଜନ କରିବାକୁ ଆସିଥାନ୍ତି । ସମସ୍ତଙ୍କ ମନ ଭାବୁଛନ୍ତି ଥିଲା ପରି ମନେ ହେଉଥାଏ । ବେତାରପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ସରକାରୀ ସଂବାଦ ସମସ୍ତେ ବିଶେଷ ମନୋଯୋଗ ଦେଇ ଶୁଣିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲି । ସେଇଦିନ କେତେ ଘଣ୍ଟା ଆଗରୁ କଂଗ୍ରେସ ନିଜର ଶେଷ ନିଷ୍ପତ୍ତି କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଓ ଓପ୍ରେସନ୍ ପାଖକୁ ପଠାଇ ସାରିଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଏ ବିଷୟରେ ଲୋକସାଧାରଣଙ୍କୁ ଜଣାଇବା ସକାଶ କୌଣସି ବିକୃତି ଦେଇ ନ ଥାନ୍ତି ।

ମୁଁ, ବୁଝିନେଲି, ଭାରତର ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ସଂବିଧାନ ଗଢ଼ିବା ବିଷୟରେ କଂଗ୍ରେସ ବ୍ରିଟିଶ୍ ପ୍ରଭାବ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ କେନ୍ଦ୍ରର ଅସ୍ଥାୟୀ ସରକାରରେ ଭାଗ ନେବାକୁ ନାସ୍ତି କରି ଦେଇଥାନ୍ତି ।

ତତ୍ପରଦିନ ସକାଳେ, ମୁଁ ଭୋରରୁ ଉଠି କପେ ଦୁଧ-ନ-ପଡ଼ିଥିବା ନଖ ଉଷ୍ମ ରୁ ଓ କଦଳୀଟାଏ ଖାଇ, ଗୋଟାଏ ଟ୍ୟାକ୍ସି ଡାକି, ଗାର୍ଲୀଙ୍କ କୁର୍ତ୍ତୀରେ ଯାଇ ଠିକ୍ ସାଢ଼େ ୫ ଟାରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗେ ଅଧଘଣ୍ଟାଏ ପ୍ରାତଃସମ୍ପର୍କ କଲି । କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ସଙ୍ଗେ ଯେଉଁ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଚଳିଥିଲା ତାହାହିଁ ଥିଲା ତାଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତାର ବଡ଼ଭାଗ ।

ବରଳା ଭବନରେ ମୁଁ ପଟେଲ ଓ ରାଜଗୋପାଳାଚାରୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ-ଭୋଜନ କଲି । ସେଇ ଭବନରେ ମିସ୍ ମୋଡ଼୍‌ଜଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଘଣ୍ଟେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲା ଏବଂ ସଂଧ୍ୟାବେଳଟା ପଟେଲଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଟାଇଲି ।

ତତ୍ପରଦିନ, ଜୁଲାଇ ୨୭ ତାରିଖ, ମୁଁ ପୁଣି ସାଢ଼େ ୫ ଟାରେ ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅଧଘଣ୍ଟେ ଭ୍ରମଣ କଲି । ୯ଟା ୩୦ ମିନିଟ୍‌ରେ ସାର୍ ସ୍ଟାମ୍ପୋର୍ଡ଼୍ ଫିପ୍ସ ଓ ଲେଡ଼ି ଫିପ୍ସଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କଲି । ବନ୍ଧୁଙ୍କ ପରିବେଶରେ ସେ ଦୁହେଁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲି ଓ ବହୁତ କଥା ଜାଣିଲି । ଭଡ଼ା କରିଥିବା ଟ୍ୟାକ୍ସିଟି ଛାଡ଼ି ନ ଦେଇ ଅଟକାଇଥାଏ ;

କାରଣ, ୧୦।୩୦ ମିନିଟ୍ରେ ଜିନାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଆଗରୁ କଥା କରିଥାଏ ।

ଜିନାଙ୍କ କୋଠି ଅଭିମୁଖେ ଅଳ୍ପ କିଛି ବାଟ ଯିବା ପରେ ଟ୍ୟାକ୍ସି ଖୁଁ ଖୁଁ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ଏବଂ ଏକାବେଳକେ ନିର୍ଜୀବ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଗଲା । ଶିଖ ଗାଡ଼ିବାଲା ବନେଟ୍ ଉଠାଇ ତାକୁ ଜୀବନ ଦେବା ପାଇଁ କିଛି ସମୟ ଠୁକ୍ ଠାକ୍ କରି ସମୟ ନଷ୍ଟ କରିବା ବେଳକୁ ଜିନାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବା ସମୟ ନିକଟ ହୋଇ ଯାଉଛି ବୋଲି ମୋର ବିଚଳିତ ଭାବ ବଢ଼ିବାରେ ଲାଗିଥାଏ; ଗୋଟିଏ ସରକାରୀ ଗାଡ଼ି ଅଟକାଇ ଡ୍ରାଇଭରକୁ କିଛି ଓପର ରୋଜଗାର କରିବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଲି କିନ୍ତୁ ଫଳ ନ ହେବାରୁ ଗୋଟାଏ ଟାକ୍ସା ଉଡ଼ା କଲି । ଘୋଡ଼ା ଆପାତତଃ ସୁଧୂତ ହୋଇଥିବାରୁ, ଗୁଳକର କୋରଡ଼ା ମାଡ଼ି ଓ ଗାଳିଗୁଳଜର ବିଶେଷ ଫଳ ହେଲା ନାହିଁ । ମୁଁ ଜିନାଙ୍କ ଦୁଆରମୁହଁରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ମୋର ୩୫ ମିନିଟ୍ ବିଳମ୍ବ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ବହୁତ କରି ଦୋଷ ମାଗିଲି; କୈଫିୟତ୍ ଦେଲି ଯେ ମୋ ଟ୍ୟାକ୍ସି ବାଟରେ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଲା, ଅନ୍ୟ ଟ୍ୟାକ୍ସି ମିଳିଲା ନାହିଁ, ଟାକ୍ସାଟା ଅତି ବିଳମ୍ବ କଲା, ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତୀ ନ ହୋଇ ପାରିଲେ ମୋତେ ଭାରି ଖରାପ ଲାଗେ ଇତ୍ୟାଦି । ସେ ଆଦରଘନ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, ‘ମୋର ବିଶ୍ଵାସ ଆପଣ ବିଶେଷ ଆହତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ।’ ପୁଣି କୈଫିୟତ୍ ଦେଲି, ଗାଡ଼ିର କୌଣସି ଦୁର୍ଘଟଣା ହୋଇ ନାହିଁ, ଇଞ୍ଜିନ୍ ବିଗିଡ଼ିଗଲା ଯେ ଡ୍ରାଇଭରର ସମସ୍ତ ଚେଷ୍ଟା ସତ୍ତ୍ୱେ ଚଳିଲା ନାହିଁ । ସେ ଭୁଣ୍ଡରେ ସହାନୁଭୂତି ଜଣାଇଲେ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଶୁଭରେ ବାହ୍ୟାଗୁର ମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲି । ସେ ମୋ ଗାଡ଼ି ଖରାପ ହୋଇଯିବା କଥା ଉପରେ କହି ଲାଗିଥାନ୍ତି ।

ଟ୍ୟାକ୍ସି ଓ ଟାକ୍ସାର ଆଲୋଚନାରୁ କୌଣସି ମତେ ନିଷ୍ପତ୍ତି ପାଇବାରେ ମୁଁ ପରୁର ଦେଲି, ‘ଭାରତ ନିକଟରେ ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇବାର ସ୍ଵଚ୍ଛନ୍ଦ ମିଳୁଛି ।’

ସେ ଏହାର କୌଣସି ଜବାବ୍ ଦେଲେ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ କିଛି ବି କହିଲେ ନାହିଁ । ସେ ତାଙ୍କର ଥୋଡ଼ିରେ ହାତ ରଖି ପଛ ଆଡ଼କୁ ଆର୍ଦ୍ଧସି ଆର୍ଦ୍ଧସି ଛିରଦୃଷ୍ଟିରେ ମୋ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲେ ; ତା’ ପରେ ଠିଆ ହୋଇ

ପଡ଼ି ବିଦାୟ ନେବାକୁ ମୋ ଆଡ଼େ ହାତ ବଢ଼ାଇ କହିଲେ, ‘ଏଥର ମୋଲେ ଯିବାକୁ ହେବ ।’

ତାଙ୍କୁ ମୋ ପାଇଁ ଗୁଡ଼ାଏ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ିବାରୁ ମୁଁ କ୍ଷମା ମାଗିଲି । ଗାଡ଼ଟା ଏପରି ଖରାପ ହୋଇଯିବ ବୋଲି ଜାଣିବାର ଉପାୟ ନ ଥିଲା ବୋଲି କାରଣ ଦେଖାଇ ଆଉ ଦିନେ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀରେ ସେ ଥିବା ଭିତରେ ଦେଖା କରି ପାରିବ କି ବୋଲି ପଚାରିଲି । ସେ ଠୋ କର ନାହିଁ କରଦେଲେ; ସେ କାର୍ଯ୍ୟବ୍ୟସ୍ତ ରହିବେ; ଏଠା କାମ ଛୁଣିବା ମାତ୍ରେ ସେ ବମ୍ବେ ଚାଲିଯିବେ । ମୁଁ କହିଲି, ମୋର ବି ବମ୍ବେ ଯିବାର ଅଛି । ସେଠାରେ ଦେଖା ହୋଇ ପାରିବ କି ? ନା, ସେଠାରେ ବି ତାଙ୍କର ଫୁରସତ୍ ନାହିଁ । ଏତେବେଳକୁ ସେ ମୋତେ ତାଙ୍କ ବାହାର ଦୁଆର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘେନି ଆସିଥାନ୍ତି । ମୋର ବିଳମ୍ବ ହେଲା ବୋଲି ସେ ଚିଡ଼ଗଲେ, ନା ଭାରତୀୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆସନ୍ତୁ ପ୍ରାୟ ବୋଲି ମୁଁ କହିବାରୁ ଚିଡ଼ଗଲେ, ତାହା ମୁଁ ଜାଣିବାର ଆଉ ଉପାୟ ରହିଲା ନାହିଁ ।

ସମ୍ରାଟର ଶେଷ ଭାଗରେ ମୁଁ ଭାରତର ରାଜନୀତିକ ସମସ୍ୟା ବିଷୟରେ ଯେତେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ସମ୍ଭବ, ସେତେ ସଂଗ୍ରହ କରି ନେଲି । ଏ ବିଷୟରେ ପଟେଲଙ୍କ ଶାନ୍ତ ବିଚାର ବୁଦ୍ଧି ମୋର ଭାରି ସହାୟ ହେଲା । ଜୁଲାଇ ପହିଲା, ସୋମବାର ଦିନ ମୁଁ ଉଡ଼ାଜାହାଜ ଯୋଗେ ବମ୍ବେ ଗଲି ଏବଂ ମଙ୍ଗଳବାର ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଡକ୍ଟର ଘାନଶା ମେହେଟାଙ୍କ ପ୍ରାକୃତିକ ଚିକିତ୍ସା କେନ୍ଦ୍ରରେ ତିନିଦିନ କଟାଇବାକୁ ବାହାରିଲି । ଗାର୍ଲୀ ସେଠାରେ ରହୁଥାନ୍ତି । ମୋ ରହିବା ସମୟର କେତେକାଂଶ ନେହେରୁ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ କଟାଇଥିଲେ ।

ଜୁଲାଇ ଷ୍ଟାର୍‌ଡେରେ ମୁଁ ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବମ୍ବେ ଆସିଲି ଓ ୬, ୭ ତାରିଖ ଦୁଇ ଦିନ ନିମ୍ନଲିଖିତ କଂଗ୍ରେସ କମିଟିର ବୈଠକରେ ଯୋଗ ଦେଲି । କାର୍ଯ୍ୟକାଳୀ କମିଟି କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍‌ର ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପରେ ଯେଉଁ ନିର୍ଦ୍ଦାରଣ କରୁଥିଲା, ତା’ର ଉପରେ ଏଠାରେ ବିତର୍କ ହେଲା । ଏ ବିଷୟରେ ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ଭାଷଣ ମଧ୍ୟ ନି. ଭା. କଂ. କମିଟିରେ ମୁଁ ଶୁଣିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଲି ।

ପୂା ପରେ, ସେଇ ମାସରେ, ସମାଜବାଦୀ ନେତା ଜୟ ପ୍ରକାଶ ନାରାୟଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୁଁ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଗସ୍ତ କଲି । ଜୁଲାଇ ୧୭ ତାରିଖରେ,

ବର୍ଷା ଜଳରେ ଆଦୁର୍ ପଟାବଳୀ ଉପରେ ଥିବା ପଞ୍ଚଗନ୍ଧାରେ ଆମେ ପହଞ୍ଚିଲୁ, ଓ ସେଠାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ୪୮ ଘଣ୍ଟା କଟାଇଲି ।

୧୯୪୭ ଠାରୁ ଯୁଦ୍ଧ ଭିତରେ, ବୟସ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଲା ପରି ଜଣାଯାଉ ନ ଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ପୂର୍ବ ପରି ତାଙ୍କ ପାହୁଣ୍ଡ ବଢ଼ି ନ ଥିଲା, ଓ ପଦକ୍ଷେପ ସବଳ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଗୁଳିବାରେ ସେ ଆଗେ ଯେପରି କ୍ଳାନ୍ତ ହେଉ ନ ଥିଲେ, ଏବଂ ଦିନ ପରେ ଦିନ ଅନ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରି ଆଲୋଚନା କରିବାରେ ଯେପରି ହାଲିଆ ହେଉ ନ ଥିଲେ, ଏବେ ବି ସେଇଆ ଦେଖିଲି ।

ନୂଆଦିଲ୍ଲୀରେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଥମ ଦିନ ଗୁଳିଗଲ୍ ବେଳେ, ସେ ଆଗକରି ପଚାରିଥିଲେ, ରୁସିଆ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଯିବ ବୋଲି ଯେଉଁ ଜନରବ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ହେଉଥିଲା ସେଇ ବିଷୟରେ । ମୁଁ କହିଲି : ହଁ, ପୁଣି ଯୁଦ୍ଧ ହେବ ବୋଲି ଅବଶ୍ୟ ଖୁବ୍ ଶୁଣାଯାଉଛି; କିନ୍ତୁ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ଏହା ଜନରବରେ ହିଁ ରହିଯିବ । ତା'ପରେ ମୁଁ ଅନ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଉଠାଇ କହିଲି, 'ଆପଣ ଏଥର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଦେଶମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଆପଣଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଫେରନ୍ତୁ ।'

ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, 'କିଏ, ମୁଁ ? ମୁଁ ତ ଭାରତକୁ ମୋ କଥାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରି ପାରି ନାହିଁ ; ଭାରତର ଗୁରୁଆଡ଼େ କେତେ ହିଂସାମୁଳକ ଉତ୍ପାତ ଚାଲୁଛି, ଦେଖୁଛ ତ ? ଗୁଳି ଫୁଟିଗଲା ପରେ ତା'ର ଯେଉଁ ଫମ୍ପା ଖୋଲଟା ଅବଶେଷ ରହେ, ମୁଁ ସେଇ ।'

ମୁଁ କହି ଲାଗିଲି : ଦ୍ଵିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ପରେ ବହୁ ଇସ୍ପୋର୍ଟାସ୍ ଓ ଆମେରିକାବାସୀ ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାର ଏକ ଶୂନ୍ୟତା । ଏଶୂନ୍ୟତାର ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟାଏ କୋଣ ଗାନ୍ଧୀ ପୂର୍ଣ୍ଣକରି ପାରନ୍ତେ । ଭାରତରେ ବୈଷୟିକ ବିଭବର ଅଭାବ; ତେଣୁ ହୁଏତ ଭାରତର ଗୋଟାଏ ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ହୋଇଛି ଯେ, ବୈଷୟିକ ବିଭବ ମିଳିଲେ ଲୋକ ସୁଖ ପାଏ । ଆମ ଦେଶରେ ଆମେ ବୈଷୟିକ ବିଭବ ଉପଭୋଗ କରୁଛୁ, କିନ୍ତୁ ଏଥିରୁ ତ ସୁଖ ଆସୁନାହିଁ । ଏ ବିଷୟରେ ସମାଧାନ ପାଇଁ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦେଶମାନେ ଅଣ୍ଟାଲି ଦେଉଛନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, 'ମୁଁ ଜଣେ ଏସିଆବାସୀ; ଏସିଆବାସୀଟାଏ ମାତ୍ର । ମୋ କଥା ସେ କାହୁଁ ଶୁଣିବେ ?' ଏହା କହି ସେ ହସିଲେ ।

ଟିକିଏ ତୁମ ହୋଇଯାଇ ପୁଣି କହିଲେ, ‘ହଁ, ପ୍ରଭୁ ଯିଶୁ ତ ପୁଣି ଏସିଆ-
ବାସୀ ହେଲେ !’

ଏହି କଥାବାଣୀରେ ଓ ଯୁଗ ପରବର୍ତ୍ତୀ କଥାବାଣୀମାନଙ୍କରେ
ମୋର ମନେ ହେଲା, ତାଙ୍କ କଥାରେ ଗୋଟାଏ କିପରି ହତାଶ ଭାବ
ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି; କିନ୍ତୁ ପ୍ରକାଶିତ କଥାର ପଛରେ ଥାଏ ଆଶାର ଗୋଟିଏ
ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଧ୍ବନି : ୧୨୫ ବର୍ଷ ଯଦି ସେ ବଞ୍ଚନ୍ତି, ତେବେ ଜୀବନର କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ
କରି ଯିବାକୁ ବହୁତ ସମୟ ମିଳିବ ।

ପୁନାରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଚିକିତ୍ସା କେନ୍ଦ୍ରର ପଥର ଘରେ ମୁଁ ଯାଇ
ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ରାତି ସାଢ଼େ ଆଠଟା । ଗାର୍ଲୀ ଯେଉଁ କୋଠାଘରେ ଥିଲେ,
ଜଣେ କର୍ମୀ ସେ କୋଠାଘ ମୋତେ ଦେଖାଇ ଦେଲେ ; ମୁଁ ଭିତରକୁ
ପଶିଗଲି । ସେ ଗୋଟିଏ ମଣ୍ଡୁଣିରେ ବସିଥାନ୍ତି ; ଖଣ୍ଡେ ଧଳା ଗୁଦରରେ
ତାଙ୍କର ବେକଠାରୁ ବଳାଗଣ୍ଡି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆବୃତ ଥାଏ । ସେ ମୁହଁ ଟେକି
ଗୁହଁଲେ ନାହିଁ । ଲେଖୁଥିବା ପୋଷ୍ଟକାର୍ଡ ଖଣ୍ଡି ଲେଖିସାରି ସେ ମୁଣ୍ଡ
ଟେକିଲେ, କହିଲେ, ‘ଓଃ’ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ଆଣ୍ଟୁମାଡ଼ି ତାଙ୍କ କର-
ମର୍ଦ୍ଦନ କଲି । ସ୍ବାଗତ ଜଣାଇବାର ତାଙ୍କର ଏ ତରଫି ତାଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧି-
କାରୀଙ୍କ ଭିତରୁ କେହି ରଖି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ କରମର୍ଦ୍ଦନ ଓ ହାସ୍ୟରେ
କି ମନ୍ଦଗଳ୍ପ ଥିଲା, ମନେ ହେଉଥିଲା ସତେ ଯେପରି ସେ ଦୁଇ ବାହୁରେ
ମଣିଷକୁ କୁଣ୍ଡାଇ ପକାଉଛନ୍ତି ଓ ମଣିଷକୁ, ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଓ ସମଗ୍ର ଭାରତକୁ
ନିଜର ମନେ କରି ନିଃସଙ୍କୋଚରେ ତଳିବାକୁ ଆବେଦନ କରୁଛନ୍ତି ।

ମୋତେ ସେ ପ୍ରଥମ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, ତୁମେ ‘ଡେକାନ୍ କୁଇନ୍’
(ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ରାଣୀ) ଟ୍ରେନ୍‌ରେ ଆସିଲ ପରା ? ସେ ଟ୍ରେନ୍‌ରେ ଖାଦ୍ୟ
ଯୋଗାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନ ଥାଏ ।

ମୁଁ କହିଲି, ମୋର ତଦ୍ଭାବ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ହୋଇନାହିଁ ।
ରାତି ଭୋଜନର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ମୋତେ ଆଗରୁ ମିଳି ସାରିଥାଏ । ମୋ ଆଡ଼ୁ
ମୁଁ ଆରମ୍ଭ କଲି, ‘ଏଠାର ଜଳବାୟୁ ବଡ଼ ରମଣୀୟ ମନେ ହେଉଛି ।
ସେବାଗ୍ରାମରେ ଖରାଦିନେ ଯେଉଁ ତାପ ସେଥିରେ ଆପଣ ମିଛରେ
ଶରୀରକୁ କୋଣ ଦେଉଥିଲେ ।’ ମୁଁ ୧୯୪୨ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ତାଙ୍କୁ ସେବା-
ଗ୍ରାମରେ ଭେଟିଥିଲି ।

ସେ ଆସନ୍ତି କଲେ, ‘ନା,ନା, ସେବାଗ୍ରାମରେ କ୍ଳେଶ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଦକ୍ଷିଣରେ ମୋତେ, ଗାଧୁଆ କୁଣ୍ଡରେ ବରଫ ପକାଇ, ତୁମେ ସେବାଗ୍ରାମରେ ବସିଲୁ ପରି, ବସିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେଇଥିରେ ବସି ଉଦ୍ରା ଲେକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯାତ୍ରା କରିବାକୁ ମୁଁ ଲଜ୍ଜା ବୋଧ କରୁ ନ ଥିଲି । ସେଇ କୁଣ୍ଡରେ ବସି ଚିଠି ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ ଡାକ ଦେଉଥିଲି ମଧ୍ୟ । ବାସ୍ତବିକ ସ୍ୱେ ପୁନାର ଜଳବାୟୁ ବଡ଼ ରମଣୀୟ ।’ ସେ ବେଶ୍ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଥିଲା ପରି ଜଣା ପଡ଼ୁଥାନ୍ତି ।

ଟିକକ ପରେ—ମୋ’ର କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ ନୁହେଁ— ସେ ହଠାତ୍ ବିଷୟରେ ସୁବିସ୍ତର ଭାବେ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ କହିଲେ, ‘ପ୍ରଥମେ ଶୁଣ, ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକା କଥା । ନିକଟରେ ସେଠାରେ ହୋଇଥିବା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଜଣେ ଲେକକୁ ହତ୍ୟା କରାଯାଇଛି । ବିଚାର କୌଣସି ଦୋଷ ନ ଥିଲା । ପୁଣି, ଭାରତୀୟ ଲେକଙ୍କୁ ଗଛରେ ବାନ୍ଧି ବେତମାଡ଼ ହୋଇଛି । ଏଇ ତ ତୁମର ‘ଲିଷ୍ଟଲ’ (କୃଷି ଜନତା ବିରୁଦ୍ଧ ଅଦାଲତର ଅପେକ୍ଷା ନ ରଖି ଯାହାକୁ ଦୋଷୀ ବୋଲି ବିରୁଦ୍ଧ ତା’କୁ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ମାରିଦେବା ବ୍ୟବସ୍ଥା) । ଏବେ ଆମର ଆହମଦାବାଦରେ ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଦଙ୍ଗା ହୋଇଛି । ଏ ସବୁରେ ଦୁଃଖ ଏତିକି ଯେ ଗୋଟାଏ ପକ୍ଷ ଶସ୍ତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ ଓ ହତ୍ୟା ଆରମ୍ଭ କରିବା ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଅପର ପକ୍ଷ ସେଇଆ କରିବାରେ ମାଡ଼ି ଯାଉଛନ୍ତି । ଯଦି ଗୋଟାଏ ପକ୍ଷ ନିଜ ପକ୍ଷର ହତ୍ୟା ପାଇଁ ପ୍ରତିହଂସା ନେବାକୁ ବାହାରି ନ ପଡ଼ନ୍ତା ତେବେ ଦଙ୍ଗାହାଙ୍ଗମା ସେଇଲଗେ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାନ୍ତା । ପାଲେଷ୍ଟାଇନ୍‌ରେ ତ ଏଇଆ ଚାଲିଛି । ଇହୁଦୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନ୍ୟାୟ ଅଛି । ବ୍ରିଟିଶ୍ ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟର ମେମ୍ବର ସିଡ୍ନି ସିଲଭରମ୍ୟାନଙ୍କୁ ମୁଁ କହୁଛି ଇହୁଦୀମାନଙ୍କର ଦାବି ନ୍ୟାୟ । ଆରବ୍‌ମାନେ ପାଲେଷ୍ଟାଇନ୍‌କୁ ଦାବି କରୁଛନ୍ତି ; କିନ୍ତୁ ପାଲେଷ୍ଟାଇନ୍ ଉପରେ ଇହୁଦୀମାନଙ୍କର ଦାବି, ଆରବମାନଙ୍କର ବହୁପୂର୍ବରୁ, ଅଛି । ପ୍ରଭୁ ଯିଶୁ ତ ନିଜେ ଥିଲେ ଇହୁଦୀ । ଇହୁଦୀ ଧର୍ମକାନନର ସେ ଥିଲେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁଷ୍ପ ।

ତାଙ୍କର ଗୁରୋଟି ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ଗୁରୋଟିଯାକ କାହାଣୀରୁ ଏକଥା ବେଶ୍ ଜାଣି ପାରିବ । ଏ ଗୁରୁଜଣ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ମନ ଥିଲା ନିଷ୍ପପଟ; ସେମାନେ ଯିଶୁଙ୍କ ବିଷୟରେ ପ୍ରକୃତ କଥାଟା ଧରଳଭାବେ କହିଯାଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ପଲ୍, ଇହୁଦୀ ନ ଥିଲେ, ସେ ଥିଲେ ଗ୍ରୀକ୍; ପୁଣି ତାଙ୍କର ଥିଲା

କଥା ଜନେଇ ରୁନେଇ କହିବାର ଶକ୍ତି, ନିଜର କଥାକୁ ଯୁକ୍ତି ଓ ତର୍କ ବଳରେ ସିଦ୍ଧ କରିବାର ପ୍ରତିଭା ; ତେଣୁ ସେ ଯିଶୁଙ୍କର ବାଣୀକୁ ବିକୃତ ରୂପ ଦେଇଥିଲେ । ଯିଶୁଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ବିଶିଷ୍ଟତା ଥିଲା ତାଙ୍କ ପ୍ରେମର ବଳ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟତା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶକୁ ଯାଇ ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା । ଏହା ହୋଇଗଲା ରାଜ ଅନୁଗତ ଧର୍ମ ।

ହଟଲରଙ୍କ ଜର୍ମାନୀରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ବିଷୟରେ କହିବାକୁ ସେ ପୁଣି ଆରମ୍ଭ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଟିକକ ପରେ କହିଲେ, ‘ଆଜି ରାତିରେ ତୁମ ସଙ୍ଗେ କୌଣସି କଥା ପକାଇବାକୁ ମୋର ଇଚ୍ଛା ନ ଥିଲା; ତୁମେ ପଥଶ୍ରାନ୍ତ, ପୁଣି ଖାଇନାହିଁ ।’

ମୁଁ ଯିବାକୁ ଉଠି କହିଲି, ‘ଆପଣଙ୍କର ସୁନିଦ୍ରା ହେଉ ।’

‘ମୋର ତ ସବୁବେଳେ ସୁନିଦ୍ରା ହୁଏ । ଅଧିକନ୍ତୁ ଆଜି ଥିଲା ମୋର ମୌନ ଦିବସ । ଦିନରେ ଚାରିଥର ନିଦ ହୋଇଗଲା । ହରିକାଠରେ ପଡ଼ିଥିଲା ବେଳେ ତ ଶୋଇପଡ଼ିଲି ।’

ଜଣେ ଡାକ୍ତରୀଣୀ ଏହାର ଅର୍ଥ କରିଦେଲେ, ‘ମର୍ଦ୍ଦନ ହେବା ବେଳେ ।’

ଗାର୍ଲୀ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଲେ, ‘ଆମ ଏଠାରେ ତୁମର ବି ମର୍ଦ୍ଦନଟାଏ ହେବା ଦରକାର ।’

ରାସିଭେଜନ ପରେ, ଖୋଲା ପଥର ପିଣ୍ଡିରେ ପଡ଼ିଥିବା ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ଶଯ୍ୟା ପାଖ ଦେଇ ମୁଁ ମୋ କୋଠରୀକୁ ଯାଉଥିଲି । ତାଙ୍କର ପାଦ ଓ ପେଣ୍ଡାକୁ ଦୁଇଜଣ ଶିଷ୍ୟା ଚିପି ଦେଉଥାନ୍ତୁ । ଗୋଟାଏ କାଠ ତକ୍ରା ଉପରେ ଖରଡ଼ ଗଦି ପଡ଼ିଥାଏ, ମୁଣ୍ଡ ପଟେ ଏକ ଗଦି ତଳେ ଦୁଇଟା ଲଟା ଥାଏ, ଗୋଡ଼ଠାରୁ ମୁଣ୍ଡକୁ ଉଚ୍ଚରେ ରଖିବାକୁ । ଏକ ତାଙ୍କର ଶଯ୍ୟା; ଯା ଉପରେ ମଗର ଟଣା ହୋଇଥାଏ । ଆଉ କେତେଜଣ ଯୁବକ ତାଙ୍କ ଶେଷ ପାଖେ ମଣିଷାରେ ବସି ହସୁଥାନ୍ତୁ । ଗାର୍ଲୀ ମୋତେ ଡାକି କହିଲେ, ‘ତୁମେ ମୋ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାତଃସ୍ନାନ କରିବାକୁ ଯଥାସମୟରେ ଉଠିବ । ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପ୍ରାତଃସ୍ନାନ ସମୟ ଭୋର ଚାରିଟା ବୋଲି ସେ ମୋତେ କହିଲେ ।

‘ମୋତେ ଏ ପ୍ରାତଃସ୍ନାନରୁ ଅବ୍ୟାହତ ଦେଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ।’

ତେବେ ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରାତଃସ୍ନାନ ବେଳକୁ ଆସ । * ଟାରେ ।’

ମୁଁ ମୁହଁକୁ ବକୃତ କଲି; ତାହା ଦେଖି ସମସ୍ତେ ହସିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ହଉ ତେବେ, ତୃତୀୟ ପ୍ରାତରାଶରେ ଯୋଗ ଦେବ । ତାହା ନ’ଟା ବେଳେ । କାଲି ଶ୍ରୀଚାରେ ଉଠିବ ତା’ ହେଲେ ।’

ମୋର ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଲା ସାତେ ଛ’ଟାରେ । ମୁଁ ଅଗଣାକୁ ବାହାର ପଡ଼ି ଦେଖିଲି, ସେ ଜଣେ ଭାରତୀୟ ଉଦ୍‌ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗପ କରୁଛନ୍ତି । ସେ ମୋତେ କୁଣ୍ଡଳପ୍ରଶ୍ନ କଲେ । ଦୁହେଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାତରାଶରେ ଗଲୁଁ ।

ମୁଁ କାଲି ରାତି କଥା ଆରମ୍ଭ କରି କହିଲି, ‘ପଲ୍ ଯିଶୁଙ୍କ ବାଣୀକୁ ବକୃତ କରିଦେଲେ ବୋଲି ଆପଣ କାଲି କହୁଥିଲେ । ଆପଣଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ହୋଇ ଯେଉଁମାନେ ଅଛନ୍ତି ସେମାନେ ସେଇଆ କରିବେ ବୋଧହୁଏ ?’

ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଏ ଆଶଙ୍କା ଯେ ତୁମେ ଆଜି ନୁଆ କରି କରୁଛ ତାହା ଦୁହେଁ । ମୁଁ ଏମାନଙ୍କ ପେଟ ଭିତର କଥା ଜାଣୁଛି । ମୁଁ ଜାଣୁଛି, ଏମାନେ ବି ସେଇପରି କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ପାରନ୍ତି । ମୁଁ ଜାଣେ, ଭାରତ ମୋ କଥାରେ ନାହିଁ । ଅହିଂସାର ମହତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ମୁଁ ସେପରି ବେଶି ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ଅବହତ କରି ପାରନାହିଁ ।’

ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାରେ କୃଷ୍ଣାଙ୍ଗ ଓ ପିଙ୍ଗଳାଙ୍ଗ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ହେଉଥିବା ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ବିଷୟ ସେ ପୁଣି ସୁବିସ୍ତର ଭାବେ କହିଲେ । ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାରେ ନିଗ୍ରୋଙ୍କ ପ୍ରତି ହେଉଥିବା ବ୍ୟବହାର ବିଷୟରେ ମୋତେ ପଚାରିଲେ । ଶେଷରେ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଲେ, ‘ସଂଖ୍ୟାଲଘୁଙ୍କ ପ୍ରତି କିଭଳି ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଛି, ତାହା ହିଁ ଯେ କୌଣସି ସଭ୍ୟତାର ମାପକାଠି ।’

ଜଣେ ବଳିଷ୍ଠ ସିଂହଳୀ ମୋତେ ମର୍ଦ୍ଦନ କଲେ । ସେ ମୋ ମାଂସପେଶୀଗୁଡ଼ିକୁ ଏଭଳି ଦଳିଦେଲେ ଯେ ମୋତେ କାଟିଲା । ଶେଷରେ କିନ୍ତୁ ମୋତେ ବେଶ୍ ଆଶ୍ୱସ ଲାଗିଲା । ସେଠାରୁ ଯାଇ ମୁଁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କୋଠରୀ ଭିତରକୁ ଚାଲିଲି । କୋଠରୀର ଦ୍ୱାର ପରିବର୍ତ୍ତେ ଓହ୍ଲାଇଥାଏ ଗୋଟିଏ ପର୍ଦ୍ଦା; ମୁଁ ତାକୁ ଆଡ଼େଇ ଦେଇ ଭିତରକୁ ଚାଲିବାର ତାଙ୍କ ଆଖିରେ ପଡ଼ିବାରୁ ସେ କହିଲେ, ‘ଆସ, ତୁମ ପାଇଁ ବେଳ ଅବେଳ ନାହିଁ ।’ ସେ ହରଜନ ପତ୍ନୀ ପାଇଁ ଇଂରେଜରେ

ଗୋଟିଏ ନବର ଲେଖୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ଦେଶୀ ଭାଷାରେ ଭିନ୍ନଜଣ ଭାରତୀୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଥାନ୍ତି । ମୁଁ ଏଗାରଟା ସାଏଁ ତାଙ୍କ କୋଠରୀକୁ ଯା ଆସ କରୁଥାଏ । ଲେଖା ସରଳପରେ ରାଜକୁମାରୀ ଅମୃତ କୌର ରବିବାର ସଂବାଦ ସରବରାହ ସମ୍ପାଦକ ଆସିଥିବା ସମ୍ବାଦାବଳୀ ତାଙ୍କୁ ପଢ଼ି ଶୁଣାଉଥାନ୍ତି । ଅମୃତ କୌର ଜଣେ ରାଜାଙ୍କର କନ୍ୟା, ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ସେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଇଂରେଜିଭାଷା ସେକ୍ରେଟାରୀ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଗାର୍ଲୀ ସଂବାଦ ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ମଝିରେ ‘ହୁଁ’ ବୋଲି କହୁଥାନ୍ତି । ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକା ସଂପର୍କୀୟ ସମ୍ବାଦ ଶୁଣି ସେ ଦୁଃଖରେ ମୁଣ୍ଡ ହଲୁଥାନ୍ତି । ବିଶେଷଭାବେ ଭାରତରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ହେବା ପାଇଁ ଆସିଥିବା ଗୋଟିଏ ରେଡ଼ିଓଗ୍ରାମରେ ଥାଏ, ‘ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ୍ ଟ୍ରୁମାନ୍, କାଲି ଭାରତୀୟଙ୍କ ଆମେରିକାରେ ପ୍ରବେଶ ଓ ଆମେରିକାର ନାଗରିକତା-ପ୍ରାପ୍ତି ଆଇନକୁ ମଞ୍ଜୁର କଲେ ।’ ଏ ଆଇନର ଧାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ବିବରଣୀ ଗାର୍ଲୀ ମୋତେ ପଚାରି ବୁଝିଲେ ; କେତେ ଜଣ ଭାରତୀୟ ଯାଇ ପାରିବେ ଏବଂ ଆମେରିକୀୟ ନାଗରିକତା ଲାଭ କରିପାରିବେ ଶୁଣିଲେ; ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଚୀନା ଓ ଜାପାନଙ୍କୁ ଏ ସୁବିଧା ଦେଇଛନ୍ତି କି ବୋଲି ପଚାରିଲେ ।

ଏ ସବୁ କଥା କହିସାରି ମୁଁ କହିଲି, ‘ଏବେ ଏ ଯେଉଁ ଆଇନଟି ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପାସ୍ ହେଲା, ସେଥିପାଇଁ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଭାବେ ଦାୟୀ ଆମେରିକାର ଇଣ୍ଡିଆ ଲିଗର ସଭାପତି ମିଷ୍ଟର ଜେ. ଜେ. ସିଂହ । ଆପଣ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି ଦେବେ ?’ ଗାର୍ଲୀ ହଁ ବୋଲି କହିଲେ, ଏବଂ ଅଳ୍ପ କେତେଦିନ ପରେ ମିଷ୍ଟର ଜେ. ଜେ. ସିଂହଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖିଥିବା ଚିଠିଟି ମୋତେ ଦେଲେ ।

ଡକ୍ଟର ମେହେଟାଙ୍କ ପତ୍ନୀ, ଗୁଲବାଇ ଗୋଟିଏ ବେଲ୍‌ରେ ଦେଉଳିଆ କରି ବେଲ୍‌ଏ, ରୂପା ଛଡ଼ା ହୋଇ ଥିବା ଛୋଟ ଛୋଟ କରି କଟା ହୋଇଥିବା ଫଳଗଣ୍ଡ ଆଣି ମୋ ପାଖେ ମଣିଷାରେ ଥୋଇଲେ । ଗାର୍ଲୀ ତାଙ୍କ ତୃଣୀୟ ପ୍ରାତରାଗ ଖାଇ ସାରିଥାନ୍ତି, ତେଣୁ ମୁଁ, ଗାର୍ଲୀ କହିଲେ ବେଳେ ସେତକ ଖାଉଥାଏ । ସେ କହିଲେ, ସେ ଶ୍ରେଣୀସ୍ଥାନ ଓ ଜାତିସ୍ଥାନ ଭାବରେ ଭାରତକୁ ଗଢ଼ିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । ଭାରତରେ ସମସ୍ତେ ଏକ ଜାତି

ହେବେ, ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ହରିଜନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବିବାହ ସଂପର୍କ ପ୍ରାପନ କରିବେ, ସେଇ ଦିନକୁ ସେ ସତ୍ତ୍ୱେ ଶ୍ରବେ ଗୁହ୍ୟ ରହିଛନ୍ତି । ସେ ଦୃଢ଼ ସ୍ୱରରେ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଜଣେ ସମାଜ-ବିପ୍ଳବୀ । ହିଂସା ଅସମାନତାରୁ ଜାତ ହୁଏ, ଓ ସମାନତାରୁ ଜାତହୁଏ ଅହିଂସା ।’ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଧର୍ମ ତାଙ୍କ ସମାଜ-ବିଜ୍ଞାନରେ ଜଡ଼ିତ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ ।

ମୁଁ କହିଲି, ମୁଁ ଜାଣେ, କୃଷ୍ଣାଜ୍ଞ ଓ ପିଙ୍ଗଳାଜ୍ଞ ଜାତିମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାରେ ବିଦ୍ରୋଷ ବଢ଼ିଥିବାରୁ ସେ ଖୁବ୍ ସ୍ତବ୍ଧ ହେଉଛନ୍ତି; ସେ ଏହା ବିରୁଦ୍ଧରେ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ କାଳ ଲଢ଼ିଥିଲେ । ତା’ ପରେ ମୁଁ କହିଲି, ‘ମୋର ଆଶା, ଆପଣ ଏ ବିଷୟରେ କୌଣସି ହିଂସାମୁକ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ବସିବେ ନାହିଁ । ଆପଣ ତ ଜଣେ ହିଂସ୍ର ଲୋକ ।’ ସେ ହସିଲେ । ମୁଁ ଉକ୍ତିର ପ୍ରମାଣ ଯୋଗାଇଲି, ‘ଆପଣଙ୍କ ଅନଶନରୁ କେତୋଟିର ମୁଲରେ ହିଂସା ହିଁ ଥିଲା ।’

ସେ ଟିପ୍ପଣୀ କଲେ, ‘ଖାଲି କଥାର ଉତ୍ତରରେ ମୁଁ ଆବଦ୍ଧ ହେବି ବୋଲି ତୁମେ ଗୁହୁଛ ।’

ମୁଁ ହଁ କଲି ।

ସେ କହିଲେ, ‘ମୁଁ କେତେବେଳେ ଅନଶନ କରିବି ନିଜେ ଜାଣେ ନାହିଁ । ଉଗ୍ରବାନୁ ହିଁ ତାହା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ଦିଅନ୍ତି । ଅନଶନ କରିବାର ପ୍ରେରଣା ଗୁଡ଼ି କିନ୍ତୁ ମୋ ମନରୁ ଆସେ । ମୁଁ କିନ୍ତୁ ବିରୁଦ୍ଧତା ଶ୍ରବେ ସେପରି କିଛି କରିବି ନାହିଁ । ମୋର ମରବାକୁ ତ ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ ।’

କ୍ୟାମ୍ପ୍‌ଜି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ ଜଣେ ତେଜସ୍ୱୀ ତରୁଣ, ନାମ ସୁଧୀର ଘୋଷ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟାଶିଷ ନେବାକୁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେ ବିଲତ ଯାଉଥାନ୍ତି ଏବଂ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପ୍ଲାଟଫର୍ମକୁ ନିଜର ପରିଚୟ-ପତ୍ର ଖଣ୍ଡେ ନେଉଥାନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଘୋଷ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ ସଙ୍ଗେ ଦୌତ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ; ସୁକ୍ଷ୍ମ ରାଜନୀତିକ ସମସ୍ୟାମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ସେ ବିଚକ୍ଷଣ ଶ୍ରବେ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ସଙ୍ଗେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିଥିବା ଫଳରେ ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରୀତି ହୋଇ, ଏବେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପ୍ଲାଟଫର୍ମ, ପେଥିକ୍ ଲରେନ୍ସ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଯୋଗସୂତ୍ର ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଠାଉ ଥାନ୍ତି । ବହୁ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତାଙ୍କ ପରି ଗାନ୍ଧୀ ନିଜେ ନିଜର

‘ବୈଜ୍ଞାନିକ ମନ୍ତ୍ରୀ’ ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥାନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ସାଂବିଧାନିକ ବୈଦେଶିକ ମନ୍ତ୍ରୀ କର୍ତ୍ତାଙ୍କର ଏପରି ଜବରଦସ୍ତିରେ ସ୍ବରୂପ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ସେଇଦିନ ଓପରଓଲି, ସାନ୍ଧ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭା ପୂର୍ବରୁ ୨୦ରୁ ୩୦ ବର୍ଷ ଭିତରର ଜଣେ ଭାରତୀୟ ଯୁବକ ମୋ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଆସିଲେ; ହିନ୍ଦୁ ମହାସଭା ପକ୍ଷରୁ ପ୍ରକାଶିତ ଖଣ୍ଡେ ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ରର ସେ ସମ୍ପାଦକ ବୋଲି କହିଲେ । ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ରଟି ପୁନାରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉ-
ଥାଏ । ସେ ସେଥିପାଇଁ ମୋ’ ଠାରୁ ଗୋଟିଏ ସନ୍ଦେଶ ନେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ମୁଁ କହିଲି, ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ମୁଁ ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖେ, ହିନ୍ଦୁ ମହାସଭାକୁ ତହିଁରୁ ଭଲ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖେ ନାହିଁ । ଭଉସେ ରାଜନୀତିରେ ଧର୍ମକୁ ଜଡ଼ିତ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । ଟିକିଏ ରୁଡ଼ ଗ୍ରାମରେ ମୁଁ କହିଲି, ‘ହିନ୍ଦୁ ମହାସଭା ଚାହେ, ଭାରତରେ ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ରହିବ । ଶ୍ବେତାଙ୍ଗଙ୍କର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଭାରତରେ ରହୁ ବୋଲି ଆପଣ କ’ଣ ଚାହାନ୍ତି ?’ ଏତିକିରେ ଭଦ୍ରଲୋକ ଚାଲିଗଲେ ।

ପ୍ରାକୃତିକ ଚିକିତ୍ସା କେନ୍ଦ୍ରର ଚାରିପଟେ ଗୋଟିଏ ନାଗୁ ଦାଡ଼ା ଥାଏ । ଦାଡ଼ାର ଭିତର ପଟେ ଗୋଟିଏ କାଠ ମଞ୍ଚା ଉପରେ ବସି ଗାନ୍ଧୀ ଓ ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁମାନେ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭା ଚଳାଇଥାନ୍ତି; ଆଉପଟ ପଡ଼ିଆରେ ଶହ ଶହ ପୁନାବାସୀ ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତି । ପ୍ରାର୍ଥନା ସଙ୍ଗୀତ ବୋଲି ହେବା ବେଳେ ବର୍ଷା ଆରମ୍ଭ ହେଲା; ପ୍ରାର୍ଥନାସଭାରେ ସମବେତ ଲୋକେ ନିଜ ନିଜ ଛତା ଟେକିଲେ । ପଛରେ ଥିବା ଲୋକଙ୍କ ଆଡ଼ୁ ପ୍ରତିବାଦସୂଚକ ସ୍ବର ଶୁଭିଳା; ଛତା ସବୁ ବୁଜା ହୋଇଗଲା । ଜଣେ କିଏ କେବଳ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଉପରେ ଖଣ୍ଡେ ଛତା ଟେକିଲେ । ଦାଡ଼ାର ପଟେ ଅଳ୍ପ କେତେ ଶହ ଗଜ ଦୂରରେ ଦୁଇଟି ଭାରତୀୟ ଫିକେଟ୍ ଖେଳାଳୀ ଦଳ ବିଦେଶୀ ଧଳା କନାର ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି ଫିକେଟ୍ ଖେଳୁଥାନ୍ତି ।

ରାସିକୋଜନ ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଟିକିଏ ବୁଲି ଆସିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ମୋତେ ଡାକିଲେ । ମୁଁ ମୃଦୁ ପ୍ରତିବାଦ କରି କହିଲି, ‘ଏଭଳି ବର୍ଷାରେ ଆପଣ କ’ଣ ବୁଲି ବାହାରୁଛନ୍ତି ?’

ସେ ମୋ ଆଡ଼କୁ ହାତ ବଢ଼ାଇ କହିଲେ, ‘ଆସ, ଆସ, ବୁଢ଼ା ମଣିଷ !’

ମୋ ପାଇଁ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦେ ଗୋଟିଏ ବଖର ଦିଆ ହୋଇଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ ପିଣ୍ଡିରେ ଶୁଅନ୍ତି, ତାହା ମୋ ଘରର ବାହାର ଦୁଆର ସାମନାରେ । ସନ୍ଧ୍ୟା ଗଡ଼ଗଲ ପରେ ମୁଁ ଶୋଇବାକୁ ଗଲବେଳେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଖଟିଆ ପାଖ-ଦେଇ ଗଲି । ମୁଁ କିଛି ନକହି ହାତ ଉଠାଇ ତାଙ୍କୁ ସବର୍ଦ୍ଧନା ଜଣାଇ ମୋ' ଘର ଭିତରେ ପଶିବାକୁ ଯାଉଛି ସେ ମୋତେ ଡାକ କହିଲେ, 'ଆଜି ଭଲ କରି ଶୋଇବାକୁ ପଡ଼ିବ, ଶୁଅ; କିନ୍ତୁ ଖୋର ଚାଟାରେ ଆମ ପ୍ରାର୍ଥନା ଶବ୍ଦରେ ଆମେ ତୁମର ନିଦ ଭଙ୍ଗିଦେବୁ ।'

ମୁଁ କହିଲି, 'ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ତାହା ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।' ଏହା କହି ମୁଁ ତାଙ୍କ ଖଟି ପାଖକୁ ଗଲି ।

ଶ୍ରୀମତୀ ମେହେଟାକୁ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ବା ଗୁଜରାଟିରେ କ'ଣ କହିଲେ, ମୋର ମନେ ହେଲା ତାଙ୍କୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରୁଛନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ମୋତେ କହିଲେ, 'ଆମେ ତମର ବିଷୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଛୁ; ତୁମର ବୋଧହୁଏ ତାହା ଜାଣିବାକୁ କୌତୂହଳ ହେଉଛି ।'

ମୁଁ ଉତ୍ତର ଦେଲି, 'ମୋ ବିଷୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଛନ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ କେଜାଣି କେମିତି ଜାଣି ପାରୁଲି । ମୋ ବିଷୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଛନ୍ତି ବୋଲି କହି, କଣ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଛନ୍ତି ନ କହିବାହାର ଏବେ ଆପଣ ମୋର ଅବସ୍ଥା ଆହୁର ଖରପ କରୁଛନ୍ତି । ଆପଣ କଥାଟା ସଫା ନ କହିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରିବି ।'

ସେ ହସି ହସି କହିଲେ, 'ବହୁତ ଆଜ୍ଞା ।'

'ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଶେଷ ପାଖେ ରୁକି ତମାମ ବସିବି ।'

ପ୍ରସ୍ତୁତି ଚିତ୍ତରେ ଗୀତ ଗାଇଲା ପରି ସେ କହିଲେ, 'ଗୁଲୁ ତେବେ ।'

'ମୁଁ ଏଇଠି ବସି ବସି ଆମେରିକୀୟ ସର୍ଜୀତ ଗାନ କରିବି ।'

'ବହୁତ ଆଜ୍ଞା, ତେବେ ତ ତୁମ ଗୀତର ତାନରେ ମୋର ନିଦ ହୋଇଯିବ ।'

ଉପସ୍ଥିତ ସମସ୍ତେ ଆମର ଏ କୌତୁକରେ ଆମୋଦ ଅନୁଭବ କରୁଥାନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ହସ ମୁହଁ ଓ ମନ ଉଭୟର ; ଏଥିରେ ଆମୋଦ ଥାଏ ଓ ମନର ମେଲ ଥାଏ; ଅନ୍ତତଃ ଆମୋଦ ସଙ୍ଗେ ଅନ୍ୟର କଥା ଓ

କାହିଁକି ଅନ୍ଧାର ସ୍ୱପ୍ନ ନ ହେବାର ପ୍ରକୃତି ଥାଏ । ଅସି ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ଶିର-
ସ୍ତାଣର ଉପର ଅଂଶ ଉପରକୁ ଉଠିଯାଇ ତଳଅଂଶ ତଳକୁ ଖସି ଯିବାରେ
କି ସେହି ଲୋକ ସସ୍ତ୍ର ନହୋଇ ବେପରୁଆ ହସି ପାରେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ହସ
ସେଇ ଲୋକର ହସ ପରି ।

ବହୁତ ଡେରି ହୋଇ ଯାଇଥାଏ, ମୁଁ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ
ନେଲି । ମିସେସ୍ ମେହେଟାଙ୍କ ଠାରୁ ଶୁଣିଲି, ମୋତେ ୧୪ଟା ବେଳେ
ଜଳଖିଆ ନ ଦେଇ, ତାଙ୍କ କୋଠାରେ ୧୧ଟାବେଳେ ଦେଇଥିବାରୁ, ଏବଂ
ସେପରି କରିବାଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନର ସମୟ ଗଢ଼ିଯିବାରୁ
ଗାନ୍ଧୀ ଭୟାନା କରିଥିଲେ । ମିସେସ୍ ମେହେଟାଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ଦୋଷ, ସେ,
ସମସ୍ତେ ଜଳଖିଆ ବେଳେ ଯାହା ଖାଇଲେ ତାହା ମୋତେ ନ ଦେଇ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର
ଖାଦ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ । ଆଶ୍ରମରେ କାହାର ପ୍ରତି କୌଣସି ପ୍ରକାର ଭିନ୍ନାଭିନ୍ନ
କରିବାର ନୁହେଁ ।

ସକାଳୁ ଉଠିଲା ବେଳକୁ ମୋତେ ବେଶ୍ ଫୁର୍ତ୍ତି ଲାଗୁଥାଏ । ମୁଁ
ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କୋଠା ଭିତରକୁ ଗଲି । ସେ ମୋତେ ବୁଲିଯିବାକୁ ଡାକିଲେ ।
ଭାରତର ରାଜନୀତିକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଯୁ୍ ପରେ କଣ କରାଯାଇ ପାରେ
ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମତ ମୁଁ ପଚାରିଲି । ଗାନ୍ଧୀ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଉଠିବାର
ଦେଲେ, ‘ମିଳିତ ସରକାର ଗଢ଼ିବା ପାଇଁ ବ୍ରିଟିଶ୍ କଂଗ୍ରେସକୁ ନିଷ୍ପତ୍ତ
ଆହ୍ୱାନ କରିବ । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଖ୍ୟାଲଘୁ ସଂପ୍ରଦାୟ ଏ
ସରକାରରେ ସହଯୋଗ କରିବେ ।’

‘ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ସଦସ୍ୟମାନେ ଏ ସରକାରରେ ଯୋଗ ଦେବା
ଆପଣଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ତ ?’

ସେ ଉଠିବାର ଦେଲେ ‘ନିଶ୍ଚୟ; ମିଷ୍ଟର ଜିନ୍ନା ଇଚ୍ଛା କଲେ, ଏ
ସରକାରର ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦବୀରେ ଆସୀନ ହେବେ ।’

ଜଣେ ଭାରତୀୟା ଯୁବକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବାକୁ ସେ କିଛି
ସମୟ ପାଇଁ ମୋ ପାଖରୁ ଚାଲିଗଲେ । ଯୁବକର ସଙ୍ଗେ ପୂର୍ବ ଦିନ, ବାରଣ୍ଡାର
ଏ ମୁଣ୍ଡରୁ ସେ ମୁଣ୍ଡ ଯା ଆସ କରି ଉତ୍ତେଜିତ ଭାବେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବାର
ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲି । କିଛି ସମୟ ପରେ ଯୁବକଟି ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ
ଜଣେ ଯୁବକ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସି ସେହିପରି ଯା ଆସ କରି ପ୍ରାୟ ପନ୍ଦର
ମିନିଟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଗଲେ । ପରେ ପ୍ୟାରେଲଲ୍‌ଲାଇନଠାରୁ

ମୁଁ ଏ ଦୁହିଁଙ୍କର ପରିଚୟ ପାଇଥିଲି । ଯୁବଞ୍ଜି ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଜାତିର, ଗୋଟାଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଫଳରେ ଟିକିଏ ଗ୍ରେଟୋଉଥାନ୍ତି । ଯୁବକ ଜଣକ ବି ହଞ୍ଜନ, ଯୁବଞ୍ଜିର ସ୍ବାମୀ; ତାଙ୍କର କହୁଣୀଠାରୁ ଗୋଟିଏ ହାତ ଡାକ୍ତରଖାନାରେ କଟା ହୋଇଥାଏ । ସେ ଦୁହିଁଙ୍କ ଭିତରେ ପଡ଼ୁ ନ ଥିବାରୁ ଗାର୍ଲୀ ତାଙ୍କୁ ମେଲେଇ ଦେବାକୁ ଚାହୁଁଥାନ୍ତି ।

ଯୁବଞ୍ଜି ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଗାର୍ଲୀ ଫେରିବା ପରେ ଆମେ ପୁଣି ଭ୍ରମଣ ଆରମ୍ଭ କଲୁଁ । ସେ ଇୟୁରେପ ଓ ରସିଆ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ମୁଁ କହିଲି, ମସ୍କୋର ପୃଥିବୀ-ସଭ୍ୟତାକୁ ଦେବାକୁ କିଛି ନାହିଁ; ଏହା ଜାତିପୃବୀୟ ହୋଇ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ଶକ୍ତି ଧଇଲୁଣି । ସ୍ଲାଭ ଗୋଷ୍ଠୀର ଲେକେହିଁ ପୃଥିବୀରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ସେ ମନେ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲୁଣି । ଏ ମନୋବୃତ୍ତି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କ ଆଶା ଆକାଂକ୍ଷା ପୂରଣ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଗଣ୍ଡୁମାନେ ଉପଲବ୍ଧ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେଣି ଯେ, ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ମନୋବୃତ୍ତି ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାଦ୍ୱାରା ହିଁ ବିଶ୍ୱଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପନ ହେବ ।

ଗାର୍ଲୀ ପଚାରିଲେ, ‘ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶକୁ ମୁଁ ଯାଏଁ ବୋଲି କାହିଁକି ଚାହୁଁଛ ?’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ଆପଣ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କୁ ଯାନ୍ତୁ ବୋଲି ମୁଁ କହୁନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କୁ ଆପଣଙ୍କ ବାଣୀ ଶୁଣାନ୍ତୁ ।’

ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଦୁଇଦୁଇ ମିଣି ଚାରି ହୁଏ, ଏକଥା ମୁଁ କହିଲେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କର କ’ଣ ଭଲ ଲଭ ହେବ ? ଯଦି ସେମାନେ ଉପଲବ୍ଧ କଲେଣି ଯେ, ହିଂସା ଓ ପଶୁବଳ ଅନିଷ୍ଟକର, ତେବେ ମୁଁ ଯାଇ ସ୍ୱତଃ-ପ୍ରତିଷ୍ଠାତ ଏଇ ସତ୍ୟର ପ୍ରମାଣବୃତ୍ତି କଲେ କ’ଣ ବା ଅଧିକା ହେବ ? ପୁଣି, ମୋର ତ ଏଠା କାର୍ଯ୍ୟ ସରିନାହିଁ ।’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ସେ ଯାହାହେଉ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶମାନେ ଆପଣଙ୍କୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି । ଆପଣଙ୍କ ବାଣୀ ବସ୍ତୁବାଦର ପ୍ରତିରୋଧକ, ତେଣୁ ସ୍ଥାଲିନ୍-ବାଦ ଓ ଗଣ୍ଡୁସବ୍ଯବାଦର ଏହାହିଁ ପ୍ରତିଷେଧକ ।’ ୧୯୪୦ ଠାରୁ ଭାରତରେ ହିଂସାବାଦର କପରି ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଛି ସେ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ସହରକୁ ପଡ଼ିଥିବା ରାସ୍ତା ଉପରେ ଗାର୍ଲୀ ଏ ପାଖ ସେ ପାଖ ହେବାର ଦେଖି ବାଟୋଇମାନେ ଏକାଠି ଠିଆ ହୋଇ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ-

ଥାନ୍ତି । ନିକଟରେ କଳକାରଖାନା ଥାଏ; ବେଳେ ବେଳେ ତହିଁରୁ ଗିଟି ବାଜୁଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର କଥା ବନ୍ଦ ହେଉ ନ ଥାଏ; ନିଜର ସ୍ୱର ବି ସେ ଚଡ଼ା କରୁ ନଥାନ୍ତି; ସମସ୍ତ ଗୋଳମାଳ ଭିତରେ ସେ ସ୍ୱାଭାବିକ ସ୍ୱରରେ କହି ଚାଲିଥାନ୍ତି ।

‘ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସହିତ ଏକ ସପ୍ତାହ’ (A week with Gandhi) ବୋଲି ମୁଁ ଯେଉଁ ବହି ଲେଖିଥିଲି ତାହା ପଢ଼ିଛନ୍ତି କି ବୋଲି ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଲି । ସେ ପଢ଼ିଥିଲେ ଏବଂ କେତେକ ଛୋଟକାଟ ଭ୍ରମ ସତ୍ତ୍ୱେ (ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ମୁଁ କସ୍ତୁରବାଙ୍କ ବୟସ ଭୁଲ କରିଥିଲି) ବହିଟି ଭଲ ହୋଇଛି ବୋଲି କହିଲେ । ମୋର ‘ଲୋକେ ଓ ରାଜନୀତି’ (Men and Politics) ପୁସ୍ତକଟି ମଧ୍ୟ ସେ ପଢ଼ିଥିଲେ । ସ୍ୱାକୁ ସେ ପଢ଼ିଥିଲେ ତାଙ୍କ ‘ଲଇବ୍ରେରୀ’ରେ ; ତାଙ୍କ ପାଇଖାନା ଥିଲା ତାଙ୍କ ଲଇବ୍ରେରୀ, ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ସେଲ୍‌ଫ୍‌ରେ କେତେ ଖଣ୍ଡି ବହି ରଖିଥାନ୍ତି ।

ନେହେରୁ କୃଷ୍ଣ ମେନନ୍‌ଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ଧରି ଚିକିତ୍ସା କେନ୍ଦ୍ରରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ଏହି କୃଷ୍ଣମେନନ୍ ପରେ ହେଲେ ଲଣ୍ଡନରେ ଭାରତର ହାଇ କମିଶନର । ଗାନ୍ଧୀ ମୋତେ କହିଥିଲେ, ‘ମନର କଥାକୁ ବାଣ୍ଟିତାରେ ପଲ୍ଲବିତ କରି ପ୍ରକାଶ କରିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ନେହେରୁଙ୍କର ଅଛି ।’ ନେହେରୁ, ମେନନ୍, ମୁଁ ଓ ଆଉ କେତେଜଣ ପ୍ରଶସ୍ତ ସମୂହ-ଶ୍ରେଜନାଳୟରେ ବସି ମଧ୍ୟାହ୍ନଶେଜନ କଲୁଁ । ମୋ ପକ୍ଷରେ ମାଂସ ଚପ୍ ବଡ଼ାହେଲା । ନେହେରୁ ମାଗିବାରୁ ଆମେ ଦୁହେଁ ସ୍ୱାକୁ ବାଣ୍ଟିକରି ଖାଇଲୁଁ ।

ନେହେରୁ ଯେ ମାଂସ ଖାଉଥିଲେ ଓ ସିଗ୍‌ରେଟ୍ ଟାଣୁଥିଲେ ଏହା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଜଣା ଥିଲା । ସେ ଆପତ୍ତି କରୁ ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଆଗରେ ନେହେରୁ କେଉଁ ସିଗ୍‌ରେଟ୍ ଟାଣୁ ନ ଥିଲେ (ତାଙ୍କ ଆଗରେ କେବଳ ଅବୁଲ୍ କଲମ୍ ଆଜାଦ୍ ସିଗ୍‌ରେଟ୍ ଟାଣୁଥିଲେ ; ଆଜାଦ୍ ଆସିବାର ଜାଣିଲେ ଆଗରୁ ସିଗ୍‌ରେଟ୍ ପାଉଁସ ରଖିବାକୁ ଗୋଟିଏ ଦାନ ଆଣି ଥୋଇବା ସକାଶ ଗାନ୍ଧୀ ଶିଖ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିଦେଶ ଦେଉଥିଲେ) । ନିଜର ମନର ଭାବକୁ ମନୋରଞ୍ଜିତ ଭାବେ, କମଳାୟ ଶୁଭରେ ଓ ସଂବେଦନ-ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ନେହେରୁଙ୍କର ଅସୀମ ପ୍ରତିଭା ଥିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ଶବ୍ଦ-କଳାକାର ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ହ୍ୟାଗ୍ ଓ କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜରେ

ଦୀର୍ଘ କାଳ ଶିକ୍ଷା ପାଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କର ଅନ୍ତର ବୁଝିବ ତାଙ୍କ ହୋଇ
ଯାଇଥିଲା, ଏବଂ ପରେ ଜେଲ୍‌ଖାନାରେ ବହୁବର୍ଷ କଟାଇବା ଜାଲରେ
ତାଙ୍କ ମନ ଅତି ଭିକ୍ତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ୧୯୪୨ରୁ ୧୯୪୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୀର୍ଘ
କାରାବାସ ଭିତରେ ତାଙ୍କର କେଶ ଏକାବେଳକେ ଶୁଳ୍କ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା
ଏବଂ ମସ୍ତକର ଅଧିକାଂଶ ଚନ୍ଦା ହୋଇ ଯାଇଥିଲା, ତଥାପି ତାଙ୍କର
ଲବନ୍ୟର କୌଣସି ହାନି ହୋଇ ନ ଥାଏ । ରାଜନୀତିକ ଜୀବନ ଓ
ପାରିପାରିକ ଜୀବନ, ଉଭୟରେ ମେ ବହୁ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସହିଛନ୍ତି । ସେ ହସି
ଦେଲା ବେଳେ ତାଙ୍କ ପାଟିର ଦୁଇଟିଯାକ ସୁନ୍ଦର, ଶୁଭ୍ର ଦନ୍ତପଂକ୍ତି
ଦିଶିଯାଏ । ତାଙ୍କ ହାସ୍ୟ ହୃଦୟରେ ପୂଲକ ଆଣେ, ଏବଂ ତାଙ୍କ ଅନିଚ୍ଛା-
ସତ୍ତ୍ୱେ, ସେଥିରୁ ବିଷାଦର ମୂର୍ଚ୍ଛନା ଆସି ହୃଦୟକୁ ଗ୍ରସ୍ତ କରନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ ନେହେରୁଙ୍କୁ ପ୍ରଥମ ପରି ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ନେହେରୁ
ତାଙ୍କୁ ପିତା ପରି ଭକ୍ତ କରୁଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଓ ତାଙ୍କ ମନୋବୃତ୍ତିରେ
ଗଣ୍ଡର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏହା ନେହେରୁ ଛପାଇ ରଖି ନ ଥିଲେ । ବହୁ ସମୟରେ
ସେ ଏ ବିଷୟରେ କହୁଥିଲେ ଓ ଲେଖୁଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ନେହେରୁଙ୍କ
ପ୍ରିୟବାଦୀତାକୁ ସ୍ୱାଗତ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି
ଯେଉଁ ଆକର୍ଷଣ ତାହା ମତାମତର ସମାନତା ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନ ଥିଲା ।

ନେହେରୁଙ୍କ ଅନ୍ତରର ଗଣ୍ଡରତମ ପ୍ରଦେଶରେ ଏପରି ଗୋଟାଏ
କିଛି ଶକ୍ତି ଅଛି, ଯାହା କି ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ କରି ଉଠେ ।
ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କଥାକୁ ବିନା ପ୍ରତିବାଦରେ ଅଧିକାଂଶ ଭାରତୀୟ ନେତା ମାନି-
ଯିବାର ଦେଖି ସେ ବିରକ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ସେ କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚର୍ଚ୍ଚା
କରୁଥିଲେ, ପ୍ରତିବାଦ କରୁଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ କଥାରେ ଦୋଷ ବାରୁଥିଲେ—
ଯଦିଓ ଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ପରି ତାଙ୍କ କଥାକୁ ମାନି ନେଉଥିଲେ । ତାଙ୍କ
ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରଖିବା ସକାଶ ନେହେରୁ ସବୁବେଳେ ଲଢ଼ିବାକୁ
ତଥାର ଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ କେହି ଜିଣିବାକୁ ବଢ଼ିଲେ ସେ ଟିପ ଗୁଡ଼ିନ୍ତି ନାହିଁ ।
କିନ୍ତୁ ଶେଷରେ ଯେତେବେଳେ ସେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ
ସେ ନମ୍ର ଓ ବିମତ ଭାବେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଜବାହରଙ୍କ
ଦୁର୍ବଳତା ଜଣାଥିଲା ଏବଂ ଜବାହର ବି ନିଜର ଅଭାବ କେଉଁଠି ସମେ
ସମେ ଜାଣିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ଜୀବନତମାମ ରାଜନୀତି କରିଥିଲେ
ହେଁ, ମହାତ୍ମାଜୀ ଓ ପଟେଲଙ୍କ ପରି, ଜବାହରଙ୍କ ଦଳଗତ ରାଜନୀତିର

ଜଟିଳତା ଭିତରେ ପଶି ପାରି ନ ଥିଲେ । ସେ ଜନଗଣଙ୍କୁ ମାତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେବାଟି ଜନନେତା, ଶାସନ ସଂସ୍ଥାରେ ହଟତମଟ କରିବା ଲୋକ ନୁହନ୍ତି । ସରକାରର ମାତ୍ର ସେ ବାହାରେ ବସ୍ତାନ କରାବାରେ ଦକ୍ଷ ; ଭିତରେ ସେ ମାତ୍ରକୁ ରୂପ ଦେବା ତାଙ୍କର କାମ ନୁହେଁ । ସେ କେବଳ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରନ୍ତି ; କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ବୁଦ୍ଧିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରି ନ ପାରି, ହୃଦୟକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ନୁହନ୍ତି । ଭାରତରେ ଏ ଶକ୍ତି ଖୁବ୍ କାମ ଦିଏ । ଜବାହର ଧନ, ବିଦ୍ୟା ଓ ପଦମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ ଭଜି ଅଭିଜାତ ସଂପ୍ରଦାୟର ଲୋକ ; ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କ ଆଭିଜାତ୍ୟ ଜନାନୁରାଗର ଅନ୍ତରାୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ପୃଥିବୀର ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ରାଷ୍ଟ୍ରତ୍ୱଲକଙ୍କ ଭିତରେ ସେ ଅନ୍ୟତମ ହେଲେ ହେଁ, ପ୍ରବାଣ ରାଷ୍ଟ୍ରନାୟକର ଗୁଣ ତାଙ୍କଠାରେ ନାହିଁ । ସେ ଜଣେ ଭଦ୍ର ଲୋକ, ରାଷ୍ଟ୍ରତ୍ୱଲକ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଭୁଲରେ ପଶି ଯାଇଛନ୍ତି । ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ମୃତି କରନ୍ତି ; ଏହାର ଫଳ ଜବାହରଲାଲ ତାଙ୍କ ଶାସନସଂସ୍ଥାର ପ୍ରକୃତ ଚାଲକଙ୍କୁ ଦେଇ ଦିଅନ୍ତି ।

ଭାରତବର୍ଷରେ ନେହେରୁଙ୍କର ଅନେକ ସମୟରେ ହଠାତ୍ ବଦ୍ଧମେଜାଦର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ବାହାରି ପଡ଼େ, ଏବଂ ସେ ହଠାତ୍ ହୋଧ ପ୍ରକାଶ କରି ଦିଅନ୍ତି । ବେଳେବେଳେ ସେ ଯାହାଙ୍କ ଉପରେ ରାଗି ଉଠନ୍ତି ତାଙ୍କ ଉପରେ ହାତ ଉଠାଇ ଦିଅନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅସୀମ ଶାଶ୍ୱରିକ ବଳ ଓ ସାହସ । ବେଳେବେଳେ ସାମ୍ବାଦିକ ସମ୍ମିଳନୀମାନଙ୍କରେ ସେ ଲୋକମତକୁ ଡେଇଁ ବିରୁଦ୍ଧତା ଶ୍ରବେ କଥା କହି ଦିଅନ୍ତି । ଏସବୁ ନିଜର ଶକ୍ତି ଆହରଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା ବୋଲି ଧରାଯାଇପାରେ । ତାଙ୍କଠାରେ ଯାହା ନ ଥିଲା, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କଠାରେ ସେଇ ମନର ବଳ ଓ ବିରରର ନିର୍ମଳତା ଦେଖି ଜବାହରଲାଲ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଏତେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର ବଶୀଭୂତ ହୋଇଥିଲେ — ଏହା ନିଃସନ୍ଦିଗ୍ଧଭାବେ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ନେହେରୁଙ୍କ ପୃଷ୍ଠକାବଳୀରୁ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରର ଶ୍ରୀ, ଆଦର୍ଶର ମହତ୍ତ୍ୱ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ଆତ୍ମାଭିମାନର ପରିଚୟ ମିଳେ । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ସବୁବେଳେ ନିଜଠାରୁ ମୁକ୍ତ ରହି ବାହାରେ ଖେଳୁଥିଲା । ତାଙ୍କ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବା ସ୍ୱାର୍ଥ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ କେତେବେଳେ ବୋଝ ହେଉ ନ ଥିଲା । ନେହେରୁଙ୍କୁ କିନ୍ତୁ ସବୁବେଳେ ନିଜର ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା ।

ପ୍ରାକୃତିକ ଚକ୍ରାକେନ୍ଦ୍ରରେ ମୋ' ରହଣିର ସେଇ ଦ୍ଵିତୀୟ ଦିନ, ଓପରଓଳି ନେହେରା ମୋ ଶେଯରେ ଗୋଡ଼ ଜାକି ଘଣ୍ଟକାଳ ଦଳିଲେ, ସେ କୋଠାରେ କାନ୍ଦିବା ବୋଲି ଚଉକି, ମୁଁ ତାକୁ ଅଧିକାର କରିଥାଏ । ଅଳ୍ପ ଦିନ ଭିତରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରିୟ ଜନ୍ମଭୂମି କାଶ୍ମୀରକୁ ବୁଲି ଯାଇଥିଲେ । କାଶ୍ମୀର ମହାବୀରା ତାଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟର ସୀମା ଭିତରକୁ ପଶିବାପାଇଁ ଅନୁମତି ଦେଲେ ନାହିଁ । ସୀମାନ୍ତରେ ଜଣେ ସଙ୍ଗୀନ-ଖଞ୍ଜା ରାଇଫଲ୍‌ଧାରୀ ସୈନ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ରୋକିବାରେ ସେ ତା' ସଙ୍ଗେ ଧସାଧସି ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଏଇ ଘଟଣା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସେ ସେଦିନ ମୋତେ କହିଲେ, 'ଏଣେ ମୁଁ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ସଙ୍ଗେ ଆଲେତନାରେ ଲାଗିଛି, ତେଣେ ସେ ମୋତେ କାଶ୍ମୀର ଭିତରେ ପଶିବାକୁ ମନା କରାଗଲା, ତାହା କାଶ୍ମୀରର ବ୍ରିଟିଶ୍ ପଲିଟିକେଲ ଏଜେଣ୍ଟ୍ ରାଇସ୍‌ପୁରୁଙ୍କୁ ନ ପରୁଣି କଦାପି କରି ନଥିବେ ବୋଲି ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ଵାସ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଇଂରେଜମାନେ ପ୍ରକୃତରେ ସ୍ଵାରତ ସ୍ଥାପନାକୁ ବିରୁଦ୍ଧଛନ୍ତି ବୋଲି ବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ ।

କୃଷ୍ଣମେନନ୍‌ଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଜବାହରଲାଲଙ୍କ ପରି ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଆନ୍ତରିକତାରେ ଅବିଶ୍ଵାସ ଥିବାର ଦେଖିଲି ।

ସେ ନିଜକୁ ସାମ୍ୟବାଦୀ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି କି, ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ମୁଁ ନେହେରୁଙ୍କୁ ପଚାରିଲି । ସେ କହିଲେ, 'ହଁ, ମୁଁ ସାମ୍ୟବାଦୀ, କିନ୍ତୁ ମାର୍କସ୍-ପଦ୍ମୀ ନୁହେଁ । ମୁଁ ସାମ୍ୟବାଦୀ ହେଲେ ହେଁ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସାମ୍ୟବାଦ-ମାତ୍ର ମାନେ ନାହିଁ ।' (୧୯୪୮ରେ ନିଉ ଦିଲ୍ଲୀଠାରେ ସେ ମୋତେ କହିଥିଲେ, ଯଦୁଁ ଯଦୁଁ ତାଙ୍କର ବୟୋବୃଦ୍ଧି ହେଉଛି, ସେ ଲୋକର ଗୃହୀତ ମତବାଦ ଅପେକ୍ଷା ତା'ର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଚରିତ୍ରଦ୍ଵାରା ଲୋକର ମହତ୍ତ୍ଵ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ଠିକ୍ ମନେ କରୁଛନ୍ତି । ସେ ପୁଣି କହିଲେ ଯେ, ଇତିମଧ୍ୟରେ ସେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ, ବୁଦ୍ଧ, ବିଶେଷତଃ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଅଧିକ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଛନ୍ତି, ତେଣୁ ମାର୍କସ୍, ଲେନିନ୍ ଓ ସ୍ଟାଲିନ୍‌ଙ୍କଠାରୁ ଦୂରେଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ପୁଣି, ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରା ପ୍ରତି ଅଧିକ ଆକୃଷ୍ଟ ହେଉଛନ୍ତି ବୋଲି କହିଲେ) ।

ଓପରଓଳି କେତେ ଦଶା ସେ ନିର୍ବେଳାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଟାଇଲେ; ସେ ଭିତରେ ଆଉ କେହି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ ନଥିଲେ । ଓପରଓଳି ଗଡ଼ଗଲା ପରେ ମୁଁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କୋଠାକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲି, ସେ ସୂତାକଟାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି । ମୁଁ କହିଲି, ଆପଣ ସୂତାକଟା ଗୁଡ଼ି ଦେଲେଣି

ବୋଲି ମୋର ଧାରଣା ହୋଇଥିଲା । ସେ ଉତ୍ତରରେ ମୋତେ ପଚାରିଲେ, ‘ଛୁଡ଼ିନାହିଁ ଯେ, ଛୁଡ଼ିବ କେମିତି ? ଭାରତରେ ୪୦କୋଟି ଲୋକ ଅଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ୧୦କୋଟିଙ୍କୁ ପିଲା, ବାରବୁଲ ଇତ୍ୟାଦି ତଳେ କାଟି ଦିଅ । ବାକୀ ତିରିଶ କୋଟି ନରନାରୀ ଯଦି ଦିନକୁ ଦଶାଏ ମାତ୍ର ସୂତା କାଟନ୍ତି, ତେବେ ଆମକୁ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ମିଳିଯିବ ।’

ମୁଁ ପଚାରିଲି, ‘ଏହାର ଆର୍ଥନୀତିକ ଲଭ ଯୋଗୁଁ ନା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପ୍ରଭାବରେ ?’

ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଉଭୟ ଆଉଁ । ଜଣେ ହିଟ୍ଲର ହୁକୁମ ଦେଉଛି ବୋଲି ନୁହେଁ, ସମସ୍ତେ ଏକ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି ବୋଲି, ଯଦି ୩୦ କୋଟି ଲୋକ ଦିନକେ ଥରେ ଏକ ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ବସନ୍ତି ତେବେ ଯେଉଁ ଏକଲକ୍ଷ୍ୟତାର ସୃଷ୍ଟି ହେବ ସେଥିରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ବଳେ ବଳେ ଆସିଯିବ ।’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ମୋ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ଆପଣ ସୂତାକଟା ବନ୍ଦ କରିବା ଦ୍ୱାରା ତା’ ହେଲେ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ବିଳମ୍ବିତ ହେଉଛି ।’

ସେ କହିଲେ ‘ହଁ, ତୁମ ଯୋଗୁଁ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଛ’ ଗଜ ପଛେଇ ଗଲାଣି ।’

ଆହମେଦାବାଦରେ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଲାଗି ରହିଥାଏ । ସେ ବିଷୟ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ବମ୍ବେ ପ୍ରଦେଶରେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଶେର୍ ଓ ଦରୋଇ ବକ୍ସର ମନ୍ତ୍ରୀ ଦେଶାଇ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ରାତି ୯ଟାରେ ନେହେରୁ ଓ ମେନନ୍‌ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୁଁ ଦେଶାଇଙ୍କ ପୁନା ବାସ-ଭବନକୁ ଗଲି । ଗଣ୍ଡଗୋଳ ପାଇଁ ସମସ୍ତ ଦୋଷ ଦେଶାଇ ମୁମ୍ବାଇଙ୍କ ଉପରେ ଲଦିଲେ । ରାତି ଅଧର ଅଳ୍ପ ସମୟ ପୂର୍ବେ ନେହେରୁ ଓ ମେନନ୍ ବମ୍ବେ ଯିବାକୁ ଟ୍ରେନ୍ ଧଇଲେ ।

ତତ୍ପରଦିନ ସକାଳେ ଦଶଜଣ ସହଯାତ୍ରୀଙ୍କ ସହିତ ଗାନ୍ଧୀ ଓ ମୁଁ ଚାଲି ଚାଲି ପୁନା ରେଲ୍‌ଷ୍ଟେସନ୍‌କୁ ଯାଇ ବମ୍ବେ ଯିବାକୁ ଏକସ୍ପ୍ରେସ୍ ଧରଲୁ । ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆର୍ଡ଼୍ କ୍ୟାସ ଡିଆ-ଗଲା । ଏ ଡିବାର ଦୁଇ ପାଖକୁ ଲାଗି ଏ ମୁଣ୍ଡୁ ସେ-ମୁଣ୍ଡୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୁଇଟି ଶକ୍ତ କାଠ ବେଞ୍ଚ, ଓ ମଝିରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବେଞ୍ଚ । ବାଟଯାକ ଘୋର ବନ୍ଧା ହେଲା । ଅଳ୍ପ ସମୟ ପରେ ଛୁତରୁ ଏବଂ ଝରକା ଓ ଦୁଆର ସବୁରୁ

ଡବା ଭିତରେ ପାଣି ପଡ଼ିଲା ଓ ପଶିଲା । ଡବାର ଚଟାଣରେ ପ୍ରଶସ୍ତ ପାଣି-
ଗାଡ଼ିଆମାନ ସୃଷ୍ଟ ହେଲା । ବାଟରେ ଗାଡ଼ି ରହୁଥିବା ସ୍ଥେସନମାନଙ୍କରେ
ସ୍ଥାନୀୟ କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନେ ଆମ ଡବାରେ ପଶି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ
କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥାନ୍ତି । ଯୁବ ଭିତରେ ଯେଉଁ ସମୟ ମିଳୁଥାଏ ସେଥିରେ
ଗାନ୍ଧୀ ହରିଜନ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଲେ, ଓ ଆଉ ଗୋଟିଏ
ସଂଶୋଧନ କଲେ । ଥରେ ସେ ମୋ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଟିକିଏ ହସିଲେ, ଆମ
ଦୁହେଁଙ୍କ ଭିତରେ ଦୁଇଗୁଣ ପଦ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲା । ତାଙ୍କ ସଂପାଦକୀୟ
କାର୍ଯ୍ୟ ସରିବାରେ ସେ କାଠ ବେଞ୍ଚରେ ଲମ୍ବ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ମୁହୂର୍ତ୍ତକ
ଭିତରେ ଆରାମରେ ଶୋଇଗଲେ । ପ୍ରାୟ ୧୫ ମିନିଟ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଦ
ହେଲା ।

ଗାନ୍ଧୀ ଝରକା ପାଖରେ ବସିଥାନ୍ତି । ପ୍ରତି ସ୍ଥେସନ୍‌ରେ ପ୍ରବଳ
ବର୍ଷା ସତ୍ତ୍ୱେ ବିରାଟ ଜନତା ଜମିଥାନ୍ତି । ଗୋଟାଏ ସ୍ଥେସନ୍‌ରେ ଦୁଇ
ଜଣ ପିଲା ଆସି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଝରକା ପାଖେ ବାହାରେ ଡେଇଁ ଡେଇଁ ଉଠୁଥିବା
ଥାନ୍ତି ଏବଂ ହାତ ଦେଖାଇ ଚିତ୍କାର କରୁଥାନ୍ତି, ‘ଗାନ୍ଧୀଜୀ, ଗାନ୍ଧୀଜୀ,
ଗାନ୍ଧୀଜୀ ।’ ଦୁହେଁଙ୍କ ବୟସ ପ୍ରାୟ ୧୫ ବର୍ଷ ଲେଖାଏଁ, ତାଙ୍କ ପିଙ୍ଗଳ-
ଚର୍ମ ପାଣିରେ ସୁତୁରୁଥିବା ହୋଇଥାଏ, ମୁଣ୍ଡବାଳରୁ ପାଣି ବୋହି ଯାଉଥାଏ,
ଗାନ୍ଧୀ ଏମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ମୃଦୁ ହାସ୍ୟ କଲେ ।

ମୁଁ ପଚାରିଲି, ଏମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଆପଣ କ’ଣ ?

ସେ ତାଙ୍କର ହାତ ଦୁଇଟିକୁ ମୁଠା କରି ନିଜର ଦୁଇ ହାତ-
ହାତରେ ରଖିଲେ, ହାତ ମୁଠାର ବୁଡ଼ା ଆଙ୍ଗୁଳି ଦୁଇଟି ଉପରକୁ
ଉଠିଥାଏ ; ମୋତେ କହିଲେ ‘ମୁଣ୍ଡରେ ଶିଂଘ ଥିବା ଗୋଟିଏ ମଣିଷ ;
ଗୋଟାଏ ବିଚିତ୍ର ଦୃଶ୍ୟ ।’

ବମ୍ବେ ସ୍ଥେସନ୍‌ରେ ଲୋକ ଭିତରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀ
ବମ୍ବେ ଅନ୍ୟତମ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ସ୍ଥେସନ୍‌ରେ ଓହ୍ଲାଇ ଗଲେ । ସେ
ଓ କଂଗ୍ରେସର ଅନ୍ୟ ନେତାମାନେ ନିଖିଳ ଭାରତ କଂଗ୍ରେସ କମିଟିର
ଏକ ଅଧିବେଶନ ନିମନ୍ତେ ବମ୍ବେଠାରେ ସମବେତ ହେଉଥାନ୍ତି । କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ
କମିଟି ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ସଂବିଧାନ ଗଢ଼ିବାକୁ ଆହୂତ ମହାସଭାରେ ଯୋଗ
ଦେବାକୁ ସମ୍ମତ ଓ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ ସରକାରରେ ଯୋଗଦେବାକୁ

ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ଯେଉଁ ପ୍ରସ୍ତାବ ପାସ୍ କରୁଥାନ୍ତି ତା'ଉପରେ ମତ ଦେବାକୁ ନି.ସ୍ୱ.କଂ. କର ଅଧିବେଶନ ଡକା ଯାଇଥାଏ ।

ଏହି କମିଟିର ଦୁଇଦିନବ୍ୟାପୀ ଅଧିବେଶନ ପାଇଁ ଥିଏଟର ପ୍ରେସାଲୟ ପରି ଗୋଟାଏ ହଲ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥାଏ । ମଞ୍ଚର ଚଟାଣ ଶୁଭ୍ର ଖଦିରେ ଆବୃତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାଠାରୁ କଥାସ୍ଥିତ ସୁସ୍ଥ ଖଦି-ପରିହୃତ ନେତାମାନେ ମଞ୍ଚର ଚଟାଣରେ ବସିଥାନ୍ତି ଓ ପଛପଟ ପର୍ଦ୍ଦାକୁ ଲାଗି ରଖାହୋଇଥିବା ପ୍ରକାଶ ତକିଆମାନଙ୍କରେ ଆଉଜିଥାନ୍ତି । ମଞ୍ଚର ବାଁ ପଟକୁ ଟିକିଏ ପଛରେ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଖଟ ପଟ ଆସନ ପଡ଼ିଥାଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ ଶୁଭ୍ର ଖଦିରେ ଆବୃତ ହୋଇଥାଏ । ଏଥିରେ କେହି ବସି ନ ଥାନ୍ତି । ଏ ଅଧିବେଶନରେ ସଭାପତିଙ୍କ କରୁଥାନ୍ତି ନେହେରୁ । ସେ ପିନ୍ଧିଥାନ୍ତି ଗୋଟିଏ ଚିପା ଧଳା ଖଦିର ପାଇଜାମା; ଲଗାଇଥାନ୍ତି ଜଂଘର ଅଧାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲମ୍ବିଥିବା ଗୋଟିଏ ଧଳା କୁରୁତା ; ତା' ଉପରେ ଥାଏ, ବାଦାମୀ ରଙ୍ଗର ଗୋଟିଏ ହାତକଟା ଫତେଇ । ତାଙ୍କ ଚଉକି ପାଖରେ ରଖା ହୋଇଥିବା ଗୋଟିଏ ମାଇକ୍ରୋଫୋନ୍ (କଥାକୁହା ଯନ୍ତ୍ର) ସେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥାନ୍ତି । ନିଖିଳସ୍ୱରତ କଂଗ୍ରେସ କମିଟିର ବିଧିବଦ୍ଧ ମେମ୍ବର ୨୫୦ ଜଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ, ଶହ ଶହ ଦର୍ଶକ ଏବଂ କେତେ କୋଡ଼ ଭାରତୀୟ ଓ ବୈଦେଶିକ ସାମ୍ବାଦିକ ମଞ୍ଚର ସମ୍ମୁଖବର୍ତ୍ତୀ ହଲରେ ବସିଥାନ୍ତି ।

ନାଟକର ପ୍ରେସାଲୟ ପରି ଟିକିଏ ଖାଲୁଆ ହୋଇଥିବା ହଲରୁ ମଞ୍ଚକୁ ଉଠିବା ପାଇଁ କାଠର ଗ୍ଲେଟ ପାହାଚଟିଏ ହୋଇଥାଏ । ମଞ୍ଚକୁ ବକ୍ସିତା ଦେବାକୁ ଯାଉଥିବା ମେମ୍ବର ଏହି ପାହାଚ ମୁଳରେ ନିଜର ଚପଲ ଗୁଡ଼ି ଖାଲି ଗୋଡ଼ରେ ମଞ୍ଚ ଉପରେ ଥିବା ମାଇକ୍ରୋଫୋନ୍ ପାଖକୁ ଯାଉଥିଲେ ।

ବକ୍ସିତା ଚାଲିଥାଏ ; ଜଣେ ନାରୀ ପଛପଟ ପରଦା ଆଡ଼େଇ ଆସିଲେ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ଗ୍ଲେଟିଆ ଚେପଟା ବାକ୍ସ ଖାଲି ଥିବା ଖଟିଆ ଉପରେ ଥୋଇ ଦେଇ ଚାଲିଗଲେ । ତା'ର ଟିକକ ପରେ ଗାରୀ ପ୍ରବେଶ କଲେ; ଖଟିଆ ଉପରେ ବସି ବାକ୍ସଟି ଫିଟାଇଲେ ଓ ସୂଚକାଟିବାରେ ଲାଗିଲେ । ସେ ସଭାଗୃହରେ ଦେଖା ଦେବାମାତ୍ରେ ସମସ୍ତେ ଟିକିଏ ଠିଆ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଅଭିବାଦନ କଲେ । ଗାରୀ ମୃଦୁହାସ୍ୟ କରି ଏ ଅଭିବାଦନ

ଗ୍ରହଣ କଲେ । ହାତ ତାଳ ଦେଇ ବା ଚିତ୍କାର କରି ଅଭିବାଦନ କରିବା ଏଠାରେ ଅଭ୍ୟୁତ୍ପାଦ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଦିନ, ସୋମବାର, ଜୁଲାଇ ୭ ତାରିଖ । ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କର ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକ କଟିବସ୍ତ୍ର ପିନ୍ଧି, ଶୁଭ୍ରଗନ୍ଧ ଆଚ୍ଛାଦିତ ଖଟିଆ ଉପରେ ବସି ରହି କମିଟିକୁ ନିଜର ବକ୍ତବ୍ୟ ଶୁଣାଇଲେ । ମାଇକ୍ରୋଫୋନ୍‌ର ରୁଢ଼ୀ ମୁହଁରେ ସେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀରେ ବକ୍ତୃତା ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ଯନ୍ତ୍ରରେ କ'ଣ ଦୋଷ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ସ୍ଵର ପରିଷ୍କାର ଶୁଣା ଯାଉ ନ ଥାଏ ।

ଯାହାହେଉ ସେ ଲିଖିତ ବକ୍ତୃତା ନ ପଢ଼ି ଭୁଣ୍ଡରୁ ଯାହା କହିଲେ, ତାହା ହରିଜନରେ ଏବଂ ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୈନିକ କାଗଜରେ ଅବିକଳ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ଭାଷଣରେ ପ୍ରାୟ ୧୭୦୦ ଶବ୍ଦ ଥିଲା ଏବଂ ସେ ତାହା ଧୀରେ ଧୀରେ କହି ପ୍ରାୟ ୧୫ ମିନିଟ୍‌ରେ ସାରିଲେ । ତାଙ୍କ କୋଠାରେ ସେ ଜଣେ ଲୋକକୁ ଯେପରି ତଙ୍ଗରେ କଥା କହିନ୍ତି, ସଭାରେ ବି ସେହିପରି କହିଥିଲେ ।

ସେ କହିଲେ :

ମୁଁ ଶୁଣିଲି, କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପରେ ମୁଁ ପୂର୍ବରେ ଯାହା ସବୁ କହିଛୁ ତାହା ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମନରେ ନାନାପ୍ରକାର ଗୋଲମାଲ ଓ ଭ୍ରାନ୍ତି ଜାତ ହୋଇଛି । ମୁଁ ଜଣେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀ, ତେଣୁ ସତ୍ୟକୁ କୌଣସିପ୍ରକାର ବିକୃତ ନକରି କହିବାକୁ ସବୁବେଳେ ଚେଷ୍ଟା କରେ; ସତ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ କିଛି ମୁଁ କହେ ନାହିଁ । ଆପଣମାନଙ୍କଠାରୁ କିଛି ଲୁଚାଇ ରଖିବା ମୋର କେତେବେଳେ ଇଚ୍ଛା ନୁହେଁ । କିଛି ମନରେ ଗୋପନ କରି ରଖିବାକୁ ମୁଁ ଘୃଣାକରେ । କିନ୍ତୁ ଯେତେ ହେଲେ ବି ଭାଷା ମନର ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ପ୍ରାୟଶଃ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ସମର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ । କୌଣସି ଲୋକ ମନର ଅନୁଭୂତି ଓ ଭାବକୁ ସଫୁର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଭାଷାରେ ପୁଟାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ପୂର୍ବର ହିକାଲଦର୍ଶୀ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହା ପାରିନାହାନ୍ତି ।

ଦିଲ୍ଲୀର ଗୋଟିଏ ବକ୍ତୃତାରେ ଏହି କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍‌ର ପ୍ରସ୍ତାବ-ମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ମୁଁ କହିବା କଥା ଯାହା ପ୍ରଚୁରିତ ହୋଇଛି ତାହା ସତ୍ୟ । ମୁଁ କହିଥିଲି, ପ୍ରଥମେ ମୁଁ ଯେଉଁଠାରେ ଆଲୋକ ଦେଖୁଥିଲି ସେଠାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନ୍ଧାର ଦେଖୁଛି । ସେ ଅନ୍ଧାର ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘୁଞ୍ଚି

ନାହିଁ । କୁସତ ତାହା ସ୍ୱା ଭିତରେ ଆସୁଛି ଗାଡ଼ ହୋଇଛି । ମୋ ବାଟ ଯଦି ପରିସ୍କାର ଭାବେ ମୁଁ ଦେଖି ପାରିଥାନ୍ତି ତେବେ ସଂବିଧାନ-ସଭା ବିଷୟରେ ନିଜର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଦେବା ସକାଶ ମୁଁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟିକୁ କହି ଦେଇଥାନ୍ତି । କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟିର ମେମ୍ବରମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ସଂପର୍କ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଅଜ୍ଞାତ ନୁହେଁ । ବାବୁ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ଜଣେ ହାଇକୋଟ ଜଜ୍ ହୋଇ ପାରିଥାନ୍ତେ, କିନ୍ତୁ ସେ ସୁଇଜ୍‌ଲ୍ୟାରେ ତମ୍ବାରଣରେ ମୋ କଥାର ଅନୁବାଦକ ଓ ମୋର କିରାଣୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଆଦର ନେଲେ । ତା'ପରେ ଅଛନ୍ତି ସର୍ଦ୍ଦାର (ପଟେଲ) । ସେ ତ ମୋର ବୋଲ-କରା ବୋଲି ଅପବାଦ ଅଜିଛନ୍ତି । ସେ ସ୍ୱାକୁ ଅପବାଦ ମନେ ନକରି ଓଲଟି ଖ୍ୟାତ ବୋଲି ବଢ଼େଇ କରନ୍ତି । ପୂର୍ବେ ସେ ଇଂରେଜ-ଡାଆରେ ପୋଷାକ ପିନ୍ଧୁଥିଲେ ଓ ଖାନା ଖାଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମୋ ସଙ୍ଗେ ମିଶିବାକୁ ସ୍ଥିର କଲେ ଦିନୁ ମୋ କଥା ତାଙ୍କୁ ବେଦବାକ୍ୟ ପରି ହୋଇଛି । ସେ ମଧ୍ୟ ଆଜି ମୋ ସଙ୍ଗେ ଏ ବିଷୟରେ ଏକମତ ହୋଇପାରୁନାହାନ୍ତି । ରାଜେନ୍ଦ୍ର ବାବୁ ସର୍ଦ୍ଦାର ଉଭୟେ କହୁଛନ୍ତି : ଏଥିମଧ୍ୟର ସବୁ ଘଟଣାରେ ମୋର ଅନ୍ତରର ପ୍ରେରଣାକୁ ବୁଦ୍ଧିର ବିରୁଦ୍ଧର ସମର୍ଥନ କରି ପାରୁଥିଲ ଏବଂ ମୋର ନିଦେଶ, ତାଙ୍କର ମନ ଓ ମସ୍ତିଷ୍କ ଉଭୟର ସମାନଭାବେ ଅନୁକୂଳ ହେଉଥିଲା; ଏଥର ମୁଁ ସେପରି କରି ପାରିନାହିଁ । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହିଛି, ମୋର ନିଜ ଅନ୍ତରରେ ଏ ବିଷୟରେ ନାନା ଆଶଂକା ଓ ସନ୍ଦେହ ପୂର୍ବ ରହିଛି, କିନ୍ତୁ କାହିଁକି, ତାହା ମୁଁ ବିରୁଦ୍ଧ ଠିକ୍ କରି ପାରୁନାହିଁ ; ଯଦି ପାରିଥାନ୍ତି ତେବେ ସିଧାସଳଖ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନର ସମଗ୍ର ପ୍ରସ୍ତାବ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଦେବାକୁ କହି ଦେଇଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ସାବଧାନତା ପାଇଁ ମୁଁ ମୋର ସନ୍ଦେହ ଓ ଆଶଂକା ତାଙ୍କ ଆଗେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବା ଉଚିତ ମନେ କଲି । ସେମାନେ ତାହା ଶୁଣି ତାଙ୍କ ବୁଦ୍ଧିର କଷଟିରେ ମୋ କଥା କଷ୍ଟନ୍ତି ; ଏବଂ ମୋ କଥା ଠିକ୍ ବୋଲି ପରିସ୍କାର ବୁଝିଲେ ମାନନ୍ତି, ନହେଲେ ନାହିଁ—ଏହାହିଁ ଥିଲା ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ଗାର୍ଡ଼ିଆଙ୍କ ସଂଗଠନର ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତତା ବୁଝି ପାରିଲେ ନାହିଁ; ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ମଧ୍ୟପନ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରି ଭବିଷ୍ୟତ ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ କରିବା ବିଷୟରେ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍‌ର ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଓ ମଧ୍ୟ-ବର୍ତ୍ତମାନ ସରକାରରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ନାସ୍ତି କଲେ । ନିଶ୍ଚଳ ଭାରତ

କଂଗ୍ରେସ କମିଟିର ସାମ୍ୟବାଦୀ ଗୋଷ୍ଠୀ ଓ ଆଉ କେତେକ ମେମ୍ବର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟିର ଏହି ମଝିମଝିଆ ନିଷ୍ପତ୍ତିର ବିରୋଧ କରୁଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ଚାହୁଁଥାନ୍ତି, ସାଂବିଧାନିକ ମହାସଭା ଓ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସରକାର ଉଭୟକୁ ବର୍ଜନ କରାଯାଉ । ଗାନ୍ଧୀ କୌଣସି ସ୍ୱକ୍ରିୟତା କାରଣଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରର ପ୍ରେରଣାକୁ ସମର୍ଥନ କରି ନ ପାରିଥିଲେହେଁ, ତାଙ୍କର ସେହି ପ୍ରେରଣା ଅନୁସାରେ ନିଶିଳ ଭାରତ କଂଗ୍ରେସ କମିଟି ଗୁଳିତ ହେଉ ବୋଲି ଏମାନେ ଦାବି କରୁଥାନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟ କହି ଚାଲିଲେ, ‘.....କାଲି ଜୟପ୍ରକାଶ ନାରାୟଣ କହିଲେ, ପ୍ରସ୍ତାବିତ ସଂବିଧାନ-ମହାସଭାରେ ଯୋଗ ଦେବାରେ ବିପଦ ଅଛି, ତେଣୁ ଆପଣମାନେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟିର ପ୍ରସ୍ତାବ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରନ୍ତୁ । ମୁଁ ତାଙ୍କର ଏକଥା ଶୁଣି ବିସ୍ମିତ ହେଲି । ଜୟ ପ୍ରକାଶଙ୍କ ପରି ଜଣେ ପୋଖର ଯୋଦ୍ଧାଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଏଭଳି ଡରକୁଳା କଥା ଶୁଣିବାକୁ ମୁଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନଥିଲି..... । ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀ ଡର କ’ଣ ଜାଣେ ନାହିଁ, ପରାଜୟର ଆଶଂକା କରେ ନାହିଁ ।

‘ସୁଖି, ଇଂରେଜମାନେ ଯାହା କରନ୍ତି ସବୁ ଖରାପ, ଏହା ସତ୍ୟା-ଗ୍ରହୀ କହିବ ବୋଲି ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରେ ନାହିଁ । ଇଂରେଜମାନେ ସ୍ୱଭାବତଃ ମନ୍ଦ ନୁହନ୍ତି । ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଭଲ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ମନ୍ଦ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାନବ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଭଲ ଅଛନ୍ତି, ମନ୍ଦ ଅଛନ୍ତି । ଆମେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଦୋଷ-ମୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଇଂରେଜଙ୍କ ଭିତରେ ଯଦି କିଛି ଗୁଣ ନଥାନ୍ତା, ତେବେ ସେମାନେ ଆଜି ଏତେ ବଡ଼ ହୋଇ ନଥାନ୍ତେ । ଆମେ ଆମ ଭିତରେ କଳି କଲେ ଓ ଆମକୁ ଶୋଷଣ କରିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ସୁଯୋଗ ଦେଲେ ବୋଲି ସିନା ଇଂରେଜମାନେ ଭାରତକୁ ଆସି ଆମକୁ ଶୋଷଣ କରିଛନ୍ତି । ଭଗବାନଙ୍କ ଏ ସୃଷ୍ଟିରେ, ଅବିମିଶ୍ରିତ ମନ୍ଦର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି କଦାପି ହୁଏ ନାହିଁ । ସଇତାନର ରାଜ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଭଗବାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଜାହାର ହୋଇ ରହିଛି, କାରଣ ଭଗବାନଙ୍କର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ସମ୍ପତ୍ତିରେ ହିଁ ସଇତାନ୍ ରାଜତ୍ୱ କରେ ।’ ଏହା ପରେ ସେ ଅହିଂସା ଓ ୧୯୪୨ର ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ବିଷୟରେ କହିଲେ ।

‘ଆପଣମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ରହିବା ଦରକାର, ବିନୟ ଓ ଅନାୟତ୍ତ ରହିବା ଦରକାର..... । ସାଂବିଧାନିକ ସଭା ଗୋଲ୍‌ପଡ଼ାକୁ ବନ୍ଦ ହୋଇ-

ଥିବା ଈଲିଙ୍ଗ ନୁହେଁ, ଏହା କଣ୍ଟା ବିଛା ହୋଇଥିବା ଶେଯ । କିନ୍ତୁ ଆପଣମାନେ ଡର ଯାଇ କର୍ତ୍ତବ୍ୟକୁ ଏଡ଼ି ଦେଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ..... ।

‘ଆମ୍ଭେମାନେ ହୃଦୟରୁ ଭୟ ପରିହାର କରି, ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ଓ ସାହସରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବା..... । ମୋ ମନରେ ଯେଉଁ ଅନ୍ଧକାର ଘୋଟି ରହିଛି ସେଥିପାଇଁ ଭାବ ହୁଅନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଭଗବାନ୍ ଏ ଅନ୍ଧାର ଦୂର କରିବେ, ଆଲୋକ ଦେବେ ।’

ସମସ୍ତେ ଦୁଇ ଭିନ୍ନଥର କରତାଳି ଦେଲେ ।

କାର୍ଯ୍ୟକାଳ କମିଟିର ପ୍ରସ୍ତାବ ସପକ୍ଷରେ ୨୦୪ ଭୋଟ ହେଲା, ବିପକ୍ଷରେ ୫୧ । ବିପକ୍ଷରେ ୫୧ଟି ଭୋଟ, ବହୁତ ବେଶି ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଲା । ଖାଲି ଗାର୍ଲୀ, ନେହେରୁ କାହିଁକି, କଂଗ୍ରେସ କମିଟିର ଅଧିକାଂଶଙ୍କ ମନରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ଆନ୍ତରିକତା ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ସନ୍ଦେହ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇ ରହିଥିଲା, ତାହା ଏହି ବିପକ୍ଷ ଭୋଟରେ ବାହାରକୁ ଦିଶିଲା । ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରଭୁତ୍ୱର ୧୫୦ ବର୍ଷାଧିକ କାଳ ପରେ, ଓ ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାଧୀନରେ ୮୯ ବର୍ଷ ରହିବା ଫଳରେ, କୌଣସି ଭାରତୀୟ ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରତି ଅବିଶ୍ୱାସକୁ ଅନ୍ତରରୁ ପୁରୁଷର ବହିଷ୍କାର କରି ପାରି ନଥିଲେ ।

ବମ୍ବେରେ ଖରାଦିନର ମୌସୁମୀ ବର୍ଷାକାଳରେ ଯେଉଁ ଗୁଳୁଗୁଳି ପାଗ ହୁଏ ସେଥିରେ ସନ୍ତପ୍ତ ହୋଇ କିଛି ଦିନ ବମ୍ବେରେ ରହିଲି । ତା’ ପରେ ଜୟପ୍ରକାଶ ନାରାୟଣ ଓ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରଭାବତୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଦେଶ ଭିତର ଦେଇ ଗାର୍ଲୀ ନୂଆ ହୋଇ ଯାଇ ରହୁଥିବା ପଞ୍ଚଗାମକୁ ଯାହା କଲୁଁ । ଆଗ ରେଳ ଯୋଗେ ଗଲୁ ପୁନାକୁ ଓ ସେଠାରୁ ମଟରକାର ଧଇଲୁଁ ।

ସହର ଗୁଡ଼ିକ ଯିବାର କେତେ ମାଇଲ ପରେ ପୁରୁଣା କାର ଖଣ୍ଡି ବାରଂବାର ଅସଜ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ; ଆମ୍ଭେମାନେ ବାଧା ହୋଇ ଯାହାବାହା ବସ୍ ଆଶ୍ରା କଲୁଁ । ଗସ୍ତା ଉପରେ ଠାଏ ଠାଏ ସାମ୍ୟବାଦୀମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଜୟପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ଭେଟିବାର ଆୟୋଜନ ହୋଇଥାଏ । ବାଟରେ ଛ’ଠା ଏମାନେ ଭେଟିଥିଲେ ; ଛ’ଠାଯାକ ବସ୍ ଅଟକିଲା । ଜୟପ୍ରକାଶ, ପ୍ରଭାବତୀ ଓ ମୁଁ ବସରୁ ବାହାରକୁ ଆସୁଁ ; ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ସ୍ୱାଗତ ବହୁତାରେ ସ୍ୱାଗତନା କରାଯାଏ ; ଆମେ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଗଲାରେ ଖୁବ୍ ସୁଗନ୍ଧ ପୁଷ୍ପର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ମାଳା ପାଉଁ ; ଆମ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ହାତରେ

ଖୁବ୍ ଟାଣ ହୋଇ ବନ୍ଧା ହୋଇଥିବା ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପୁଷ୍ପଗୁଚ୍ଛ ବା ଫେଣାଏ ଲେଖାଏଁ ପାରିଲୁ କଦଳୀ ଦିଆଯାଏ । କେତେକ ଜାଗାରେ ଆମେ ସଭାରୁ ଆସି ବସ୍ରେ ବସିବା ପରେ ଜଣେ ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଆସି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଧାତୁନିର୍ମିତ ପିତକାଶରୁ ବର୍ଣ୍ଣହୀନ ସୁଗନ୍ଧ ଅତର ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଆମ ଆଙ୍ଗୁଠିର ଗଣ୍ଠିରେ ଲଗାଇ ଦେଇଯାନ୍ତି । ସୁଗନ୍ଧରେ ଆକୃତ ହୋଇ ଓ ବସ୍ତ୍ରମାମ ସୁଗନ୍ଧ ବିତରଣ କରି ଆମେ ବସରେ ଚାଲିଥାଉଁ । ବାରଂବାର ହେଉଥିବା ଏ ସଂଭାଷଣ ଉତ୍ସବମାନଙ୍କରେ ବସ୍ତ୍ର ଯାତ୍ରୀମାନେ ଓ ବସ୍ତ୍ର ଡ୍ରାଇଭର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ନ ହରାଇ, ଆପଣି ନ କରି, ଆମକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥାନ୍ତି ।

ସଂଧ୍ୟାରେ ସତାରାଠାରେ ଗୋଟିଏ ସଭାରେ ଭାଷଣ ଦେବାକୁ ଜୟପ୍ରକାଶ ରହିଗଲେ ; ମୁଁ ଓ ପ୍ରଭାବତୀ ମାଗି ଅଣା ହୋଇଥିବା ଗୋଟିଏ କାର୍ତ୍ତରେ, କୁହୁଡ଼ି ଭିତରେ ପାହାଡ଼ ପର୍ବତ ଭେଦକରି ପାଞ୍ଚଗନ ଆସିଲୁଁ । ଆମେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲୁ ବେଳକୁ ରାତି ଅଧ । ରାତ୍ରରେ ଯେଉଁ ଜଣକେତେ ପଥରୁଣ ହାବୁଡ଼ିଲେ ସେମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଠିକଣା ଦେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ବାଟରେ ଯେତେଟା ଗ୍ରୀଷ୍ମନିବାସ ପଥର ଘର ପଡ଼ୁଥାଏ ଆମେ ସେଠାରେ ଓହ୍ଲାଇ ପାହାଚ ଚଢ଼ି ଅଳିନ୍ଦକୁ ଯାଉ ଓ କିଏ ଶୋଇଛି କି ବୋଲି ଚାହିଁ । ଏହିପରି ଖୋଜୁ ଖୋଜୁ ଗୋଟିଏ ଅଳିନ୍ଦରେ ଗାନ୍ଧୀ ଶିଷ୍ୟ ପରିବେଷ୍ଟିତ ହୋଇ ଶୋଇବାର ଦେଖିଲୁଁ ।

ସକାଳ ହେଲା । ପ୍ରଭାବତୀ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଦରେ ମୁଣ୍ଡ ଲଗାଇଲେ; ଗାନ୍ଧୀ ଅମାୟିକ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ତାଙ୍କ କେଶରେ ହାତ ଲଗାଇଲେ । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ ସମୟକୁ ଜୟପ୍ରକାଶ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେଦିନ ସେ ଓ ମୁଁ ଦୁଇଜଣ ହିଁ ଗାନ୍ଧୀ-ନିବାସରେ ଅଭ୍ୟାଗତ ; ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋତେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବା ପାଇଁ ପ୍ରଚୁର ସୁଯୋଗ ମିଳିଲା ।

ଦିଲ୍ଲୀଠାରେ ମୁଁ ଭାରତର ରାଜନୀତିକ ପରିସ୍ଥିତିର କଣ ନୂଆ କଥା ଜାଣିଲି ବୋଲି ସେ ମୋତେ ପ୍ରଥମେ ପଚାରିଲେ । ଯେଉଁମାନେ ସାମ୍ବିଧାନିକ ମହାସଭାରେ ଯୋଗଦେବାର ପକ୍ଷପାତୀ ଓ ଯେଉଁମାନେ ବିରୋଧୀ—ସେ ଉଭୟଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଖବ୍ର ମତାନ୍ତର ଥିବାର ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲି ।

ଗାନ୍ଧୀ—ସଂବିଧାନ-ସଭା ବିପ୍ଳବାତ୍ମକ ନୁହେଁ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ
କରେ ନାହିଁ । ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଏହା ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ
ଆନ୍ଦୋଳନର ଅଭାବ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ପୂରଣ କରିପାରିବ ।
ଲୁଫି ଫିଶର୍—ଆପଣ କ’ଣ ମନେ କରୁଛନ୍ତି ବିଟ୍ରିଶ୍ ସରକାରଙ୍କର
ଆନ୍ତରିକତା ଅଛି ।

ଗାନ୍ଧୀ—ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ଏଥର ତାଙ୍କର ଆନ୍ତରିକତା ରହିବ ।

ଲୁଫି—ସେମାନେ ଶରତ ଗୁଡ଼ିବାକୁ ପ୍ରକୃତରେ ଚାହାନ୍ତି ବୋଲି
ଆପଣଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ହେଉଛି ?

ଗାନ୍ଧୀ—ହଁ ।

ଲୁଫି—ମୋର ମଧ୍ୟ ସେଇ ବିଶ୍ୱାସ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଜୟପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ବୁଝାଇ
ପାରୁନାହିଁ । ଧରନ୍ତୁ, ଯଦି ବିଟ୍ରିଶ୍ ନ ଯାନ୍ତି, ତେବେ ତ
ଆପଣଙ୍କ ଶକ୍ତିରେ ଆପଣ ପ୍ରତିବାଦ କରିବେ, ଜୟପ୍ରକାଶଙ୍କ
ଶକ୍ତିରେ ନୁହେଁ ?

ଗାନ୍ଧୀ—ନା, ଜୟପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ମୋ ସଙ୍ଗେ ମିଶିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ମୁଁ
ଜୟପ୍ରକାଶଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଥାଇ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିବି ନାହିଁ ।
୧୯୪୨ ରେ ମୁଁ କହିଥିଲି, ମୁଁ ଅଲକଲର କିନାରା ନ କରି
ମହାସମୁଦ୍ରକୁ ନାଆ ପେଲି ଦେଉଛି । ଏଥର ମୁଁ ସେପରି
କରିବି ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ମୁଁ ଲୋକଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ନ ଥିଲି ।
ଏଥର ଚିହ୍ନିଲିଣି ; ମୁଁ କ’ଣ ପାରିବି କ’ଣ ନ ପାରିବି
ଜାଣିଗଲିଣି ।

ଲୁଫି—ହଂସାକାଣ୍ଡ ଘଟିବ ବୋଲି ଆପଣ ୧୯୪୨ ରେ ଜାଣି
ନ ଥିଲେ ?

ଗାନ୍ଧୀ—ସେ କଥା ଠିକ୍ ।

ଲୁଫି—ଯଦି ସଂବିଧାନିକ ସଭା ବିଫଳ ହୁଏ ତେବେ ଆପଣ ଆଇନ୍
ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କରିବେ ନାହିଁ । ତା’
ହେଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ—ନା, ସେ ସୁଦ୍ଧା ସାମ୍ୟବାଦୀ ଓ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଙ୍କୁ ଯଦି
ଅକ୍ତିଆର କରି ନ ପାରିବି, ତେବେ ମୋ ଆନ୍ଦୋଳନ
ଆରମ୍ଭ କରିବି ନାହିଁ ।

ଲୁଫି—କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଅକ୍ତଆର କରିବା ତ ସମ୍ଭବ ମନେ ହେଉନାହିଁ ..... ।

ଗାନ୍ଧୀ—ଭରତର ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଏତେ ମାସାରେ ହିଂସାପୂର୍ଣ୍ଣ ଭବ ଥିବାଠାରେ ମୁଁ ଆଇନ୍ ଅମାନ୍ୟ କଥା ମନକୁ ବି ଆଣି ପାରୁନାହିଁ । ଦେଖୁଛି, କେତେକ ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ନ୍ୟାୟ ବିଚାର କରୁ ନାହାନ୍ତି ।

ଲୁଫି—କେତେକ ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁ ବୋଲି ଆପଣ ଯାହା କହୁଛନ୍ତି ତା'ର ଅର୍ଥ କେତେକ କଂଗ୍ରେସବାଲ ନୁହେଁ କି ?

ଗାନ୍ଧୀ—କଂଗ୍ରେସବାଲଙ୍କ ଭିତରେ ଏ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ ବେଶୀ ନାହାନ୍ତି । ସେ ଯାହା ହେଉ, ଏ ଭଳି କେତେ ଜଣ ଅଛନ୍ତି ଯେଉଁମାନେ ମନରୁ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୃଶା ଛାଡ଼ି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ସେଇ ହେଉଛି ଦୁଃଖ... । ମୁସଲିମ୍‌ମାନେ ମଧ୍ୟ ମନେ କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନ୍ୟାୟ ହେଉଛି । ଧର୍ମନିଷ୍ଠ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଘରେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏକ ଆସନରେ ହିନ୍ଦୁ ବସୁନାହାନ୍ତି ଏବଂ ନିଜ ସଙ୍ଗେ ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ଖାଇବାକୁ ବସାଉ ନାହାନ୍ତି । ଏ ସବୁ ଛଳ ଧର୍ମ । ଭାରତ ଛଳ ଧର୍ମରେ ବୁଡ଼ି ରହିଛି । ଭାରତକୁ ସତ୍ତ୍ୱ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ ।

ଲୁଫି—ଆପଣ ତ କଂଗ୍ରେସକୁ ନିଜ ମାର୍ଗରେ ଚଳାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ?

ଗାନ୍ଧୀ—ନା, ପାରିଲି ନାହିଁ । ତେବେ ସାମାନ୍ୟ କିଛି ହୋଇ ପାରିଛି । ମଦୁରରେ ହରିଜନମାନଙ୍କୁ ମନ୍ଦିରରେ ପଶିବାକୁ ଦିଆଯାଉଛି । ଆଉ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଉଛି । ଏସବୁ ମନ୍ଦିରରେ ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଅସବର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏକାଠି ପୂଜା କରୁଛନ୍ତି ।

ସକାଳର କଥାବାଣୀ ଏତିକିରେ ସରିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ‘ସନ୍ଧ୍ୟା ଆଲୁଅର ମୁହଁ ଭିତର ଆଡ଼କୁ’ ବୁଲିଯାନ୍ତି ; ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦୋଷ ଦର୍ଶାଇବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଏ ଆଲୋକ କଂଗ୍ରେସ ଓ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଦୋଷ ଉପରେ ପଡ଼ିଥାଏ । କେତେକ ହିନ୍ଦୁ ଏ ପ୍ରତିପାକୁ ପସନ୍ଦ କରୁ ନ ଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ଜିନ୍ଦା ଓ ଇଂରେଜଙ୍କ ଉପରେ ଦୋଷ ଲଦି ଦେଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବାକୁ ଚାହୁଁଥାନ୍ତି ।

ଅପରାହ୍ନର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଜୟପ୍ରକାଶ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଘଣ୍ଟାଏ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଜଣେ ମହିଳା-ସେକ୍ରେଟାରୀ ଏ କଥାବାର୍ତ୍ତାରୁ ଯାହା ଟିପିଥିଲେ ତହିଁର କେତେକାଂଶ ଅନୁବାଦ କରି ମୋତେ ଶୁଣାଇ ଦେଲେ ।

ଜୟପ୍ରକାଶ—କଂଗ୍ରେସ ଦେଶର ଶକ୍ତି ସଂଗଠିତ କରିବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁନାହିଁ । କଂଗ୍ରେସରେ ଗୁଣ ଓ ଯୋଗ୍ୟତାର ଆଦର ଆଉ ନାହିଁ । ଜାତି ଓ ପାରିବାରିକ ସଂପର୍କ ଆଜିକାଲି କଂଗ୍ରେସରେ ବେଶି ବିକାଶିଛି । ଏହି କାରଣ ଯୋଗୁଁ ହିଁ ଆମେ ସାମ୍ୟବାଦୀମାନେ ସାଂବିଧାନିକ ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଚାହୁଁ ନାହିଁ । ଆମର ଧାରଣା ହୋଇଛି ଯେ, କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ନରୂପାୟ ହୋଇ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗଠା କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ବିଚାରଲେ, ‘ବ୍ରିଟିଶ୍ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ ନ କରି ଆଉ କ’ଣ କରିବା ?’ ଏହା ଦୁର୍ବଳ ଲୋକର ମନୋବୃତ୍ତି । କଂଗ୍ରେସ ଓ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍ ମଧ୍ୟରେ କିପରି ରାଜନୀତି ହୋଇ ପାରିବ ତାହାର ଉପାୟ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଉଦ୍‌ଭାବନ କରିବେ ବୋଲି ଏମାନେ ଆଶା କରନ୍ତି । ଆମର ମତ, ଆମେ ବ୍ରିଟିଶ୍‌ଙ୍କୁ କହିଥାନ୍ତେ, “ଆଗ ତୁମେ ଯାଅ । ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ସମସ୍ୟା ଆମେ ଆପଣ ସମାଧାନ କରିବୁଁ ।” ବ୍ରିଟିଶ୍ ସଦି ଆମ କଥା ନ ଶୁଣନ୍ତେ, ତେବେ ଆମକୁ ନେଇ ପୁଣି ଜେଲରେ ଠୁକନ୍ତେ ।

ଗାନ୍ଧୀ—ଜେଲ ତ ଚୋର ଡକାୟତଙ୍କ ପାଇଁ ଜେଲ୍ । ମୋ ପାଇଁ ଏହା ରାଜାପ୍ରାସାଦ । ଥୋରେଙ୍କ ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଜେଲ ବରଣ କରିବା ଅଭିଯାନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି । ଟଲଷ୍ଟୌୟ ଲେଖିଥିଲେ ମୁଁ ଗୋଟାଏ ନୂଆ କଥା ଆବିଷ୍କାର କରିଛି । ସେ ଏହା ଗୋଟିଏ ରୂପାୟ ଦୈନିକ ପତ୍ରରେ ଲେଖିଥିଲେ । ଜଣେ ରୂପାୟ ମହିଳା ଏହାର ଅନୁବାଦ କରି ମୋତେ ଦେଇଥିଲେ । ମୁଁ ଜେଲ ଭିତରେ ଥାଇ ସରକାର ସଙ୍ଗେ ଲଢ଼ିଛି । ଜେଲ୍ ଯିବାର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ ଯଦି ଠିକ୍ ରହେ ତେବେ ତଦ୍‌ବାର୍ତ୍ତା ସ୍ୱରାଜ୍ୟଲଭ ହୋଇପାରେ..... କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଜେଲ ଯିବା ଗୋଟାଏ ପ୍ରହସନ ମାତ୍ର ହୋଇଯିବ ।

ଜୟପ୍ରକାଶ—ଏଥର ଆମେ ଇଂରେଜଙ୍କୁ ଜେଲ୍‌ରେ ଠୁକିବା ।

ଗାନ୍ଧୀ—କାହିଁକି ? କେମିତି ? ଏଭଳି କରିବାର ତ କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଏହା କେବଳ ଗୋଟାଏ କଥାର ଚାଲ୍ ; ତୁମ ଭଳି ଲୋକର

ଭୂଷ୍ଟରୁ ଏ ବାହାରବାର ନୁହେଁ । ହିଂସାମୂଳକ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତି-ପକ୍ଷକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେବା ପ୍ରୟୋଜନ ହେବାର ନୁହେଁ । ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ହିଟଲରକୁ ଶାନ୍ତି ଦେବେ ବୋଲି ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ଏଇଭଳି ଧମକ ଚମକ ଦେଇଥିଲେ । ନାଜି-ଯୁଦ୍ଧ-ଅପରାଧୀମାନଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡ ଦେବାକୁ ଯାଇ ଗତ ଯୁଦ୍ଧର ବିଜେତାମାନେ କି ମୂର୍ଖତା ଓ ଦୌରାନ୍ତ୍ୟ କରି ବସିଛନ୍ତି ଦେଖ । ଏହି ଅପରାଧୀମାନଙ୍କର ବିଚାର କରିବାକୁ ଯେ ବସିଛନ୍ତି ତାଙ୍କ ଭିତରୁ କେତେକ ତ ଭୂଲ-ଅପରାଧୀ ।

କଂଗ୍ରେସ ଅନେକ ପ୍ରଦେଶରେ ସରକାର ଗଠନ କରିଥାଏ । ଜୟପ୍ରକାଶ ଓ ଗାନ୍ଧୀ ଏହି ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କରେ ଦୁର୍ନୀତି ଓ ପ୍ରିୟାପ୍ରୀତି ତୋଷଣ ଅତିମାତ୍ରରେ ବଢ଼ି ଯାଉଥିବାର ଦେଖୁଥାନ୍ତି । ପୁଣି ସାମ୍ୟବାଦୀ ଓ କେତେକ ଅସାମ୍ୟବାଦୀ କଂଗ୍ରେସବାଲ ମଧ୍ୟ ବ୍ରିଟିଶଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଶେଷଥର ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିବାକୁ ଗୌରବର କଥା ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ, ଅଧୀନ କରିଥିବା ଶକ୍ତିକୁ ବଳପୂର୍ବକ ନ ଚଢ଼ିଲେ ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱାଧୀନତା ମିଳେ ନାହିଁ । ସେମାନେ ସନ୍ଦେହ କରୁଥାନ୍ତି ଯେ, ମୁସଲିମ୍ ଲିଗର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ସହଯୋଗରେ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଭାରତରେ କିଛି ନା କିଛି ଅଧିକାର ରଖି ନେବାକୁ ନିଶ୍ଚୟ ଇଚ୍ଛା କରିବେ । ତେଣୁ ଜୟପ୍ରକାଶ ବୈଧାନିକତା-ବିରୋଧୀ, ଆଇନ୍-ବିରୋଧୀ, ଯୁଦ୍ଧଖୋର ମନୋବୃତ୍ତି ଧରିଥାନ୍ତି ; ଅପରପକ୍ଷେ, ୧୯୪୨, ୪୩, ୪୪ରେ ସାମ୍ୟବାଦୀଙ୍କ କୃତ ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ କୃତ ହିଂସା-କାଣ୍ଡ ଦେଖି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଆଖି ଖୋଲି ହୋଇ ଯାଇଥାଏ, ଏବଂ କର୍ମଜୀବନରେ ପୂର୍ବେ ତାଙ୍କ ମନରେ ଯାହା ବା ଟିକିଏ ବିବାଦ କରିବାର ମନୋବୃତ୍ତି ଥିଲା ତାହା ବିଶେଷଭାବେ କମି ଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ କ୍ୟାବନେଟ୍ ମିଶନ୍‌ର ପ୍ରସ୍ତାବାବଳୀ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ‘ସନ୍ଦେହ’ ଥିଲା ତାହା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟଧିକ କଷ୍ଟଦାୟକ ହୋଇଥାଏ । ସେ ଆଇନ୍-ଅମାନ୍ୟରୂପ ଅଭିନବ ଅସ୍ତ୍ରଟି ନିଜ ହାତରେ ଡିଆର କରିଥିଲେ ; ଦେଶରେ ବ୍ୟାପକ ଭାବେ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଘଟିବା ଯୋଗୁଁ ସେ ଅସ୍ତ୍ରଟି ତାଙ୍କ ହାତରୁ ଖସି ପଡ଼ିଥାଏ । ତେଣୁ ସାଂବିଧାନିକ ମହାସଭାକୁ ସେ ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ବିକଳ୍ପ ଅସ୍ତ୍ର ବୋଲି ମନେ କରୁଥାନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ ଏ ସମୟରେ ଦୁଃସ୍ୱପ୍ନ ମନସ୍ତାପର ଯେଉଁ ପଥର ଯାନ୍ତି ହେଲେ, ସେ ପଥର ପରିସମାପ୍ତ ହେଲା ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରେ ।

ସେଇଦିନ ଓପରଓଲ ଗାନ୍ଧୀ ମୋତେ ଘଣ୍ଟାକରୁ ଅଧିକ ସମୟ ଦେଲେ । ସେ ଆମେରିକାର ନିଗ୍ରୋ-ସମସ୍ୟାର ସୁନରୁତ୍ଥାପନ କଲେ । କିଛିସମୟ ପରେ ମୁଁ କହିଲି, ‘ମୁଁ ଭାରତକୁ ଆସି କେତେଜଣ ବିଚକ୍ଷଣ ଲୋକଙ୍କ ସଫର୍କରେ ଆସିଛି...’

ଗାନ୍ଧୀ—ଏ, ଆସିଛ ? ସେମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବେଶି ବୋଲି ମନେ-ହେଉନାହିଁ ।

ଲୁଫ୍ଟି—ଆପଣ, ଓ ଆଜି ଦୁଇ ତିନିଜଣ ।

ସେ ହସିଲେ । ମୁଁ ପୁଣି କହିଲି, କେତେଜଣ କହୁଛନ୍ତି, ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଂପର୍କ ବର୍ତ୍ତମାନ ପୂର୍ବଠାରୁ ଭଲ ଅଛି, ଆଜି କେତେଜଣ କହୁଛନ୍ତି ଖରାପ ହୋଇଛି ।

ଗାନ୍ଧୀ—ଜିନା ଏବଂ ଅନ୍ୟ ମୁସଲମ୍ ନେତାମାନେ ଏକ ସମୟରେ କଂଗ୍ରେସରେ ଥିଲେ । କଂଗ୍ରେସରେ ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ସେମାନେ କଂଗ୍ରେସରେ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହପାତ୍ର ବୋଲି ମନେ କରି କ୍ଷୋଭରେ କଂଗ୍ରେସ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଗଲେ । ପ୍ରଥମାବସ୍ଥାରେ କଂଗ୍ରେସର ମୁଖ୍ୟ ନେତାମାନେ ଥିଲେ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାବିତ୍ । ମିସେସ୍ ଆମା ବେସାନ୍ତ ମୋତେ ବିଶେଷ ଭାବେ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲେ । ମ୍ୟାଡ୍ରାସ୍ କାଂଗ୍ରେସ୍‌ର ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାର ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ଏହା ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ୱରୂପ । ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାହିଁ ବିଶ୍ୱଭ୍ରାତୃତ୍ୱ । ବର୍ତ୍ତମାନେ ମୋତେ ଲଣ୍ଡନରେ ମିସେସ୍ ବେସାନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରିଚିତ କରାଇଥିଲେ । ମୁଁ ସେତେବେଳେ ବମ୍ବେରୁ ଯାଇଥିବା ଜଣେ ଛୁଅ ମାତ୍ର । ଇଂରେଜଙ୍କର ଉଚ୍ଚାରଣ-ଶୈଳୀ ମୁଁ ଧରିପାରୁ ନ ଥାଏ । ତାହା ହୋଇଥାଏ ମୋ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ । ମିସେସ୍ ବେସାନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରିଚିତ ହେବା ସକାଶ ମୁଁ ନିଜକୁ ନିଜାନ୍ତ ଅନୁପସ୍ଥଳ ମନେ କରୁଥାଏ । ସଂସ୍କୃତିସମ୍ପନ୍ନ ମୁସଲମାନେ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା ସମିତିରେ ଯୋଗ ଦେଉଥାନ୍ତି । ଫଳେ କଂଗ୍ରେସ ମେମ୍ବରଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିଲା, ଏବଂ କଂଗ୍ରେସ ମେମ୍ବରଙ୍କ ଭିତରେ ଅଧିକାଂଶ ହିନ୍ଦୁ ଥିବାରୁ କଂଗ୍ରେସରେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ବଢ଼ିଲା । ମୁସଲମାନେ ଧର୍ମର, କିନ୍ତୁ ଧର୍ମାନ୍ତରାଦ୍ରା ଧର୍ମାନ୍ତର ପ୍ରତିକାର କରି ହେବ ନାହିଁ । ସୌଜନ୍ୟର ଅଭାବରେ ଲୋକେ ବିଚିତ୍ରଯାନ୍ତି । ବିଚକ୍ଷଣ ମୁସଲମାନେ

କଂଗ୍ରେସ ପ୍ରତି ବିରୋଧ ହୋଇଗଲେ । ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ କେବଳ
ବିଶ୍ୱାସୀ ଭାବ ଦେଖିଲେ ନାହିଁ । ସେମାନେ କହନ୍ତି ଇସ୍ଲାମ ଧର୍ମରେ
ବିଶ୍ୱାସୀ ବିଦ୍ୟମାନ, କିନ୍ତୁ ବହୁତଃ ଇସ୍ଲାମରେ ଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ମୁସ୍ଲିମ୍
ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ।

ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାହିଁ ପ୍ରକୃତ ବିଶ୍ୱାସୀ । ହିନ୍ଦୁମାନେ ନିଜ ଧର୍ମକୁ ସବୁ
ଧର୍ମଠାରୁ ବଡ଼ ବୋଲି ଯେଉଁ ଧାରଣା ପୋଷଣ କରନ୍ତି, ତାହା କଂଗ୍ରେସ
ଓ ଲିଗ୍ ଭିତରେ ଜାତ ହୋଇଥିବା ବିଭେଦ ପାଇଁ କେତେକାଂଶରେ
ଦାୟୀ । ଜିନ୍ନା ଜଣେ ପ୍ରତିଭାବାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଉନ୍ନାଗଗାମୀ । ସେ ଜଣେ
ଧର୍ମଗୁରୁ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ।

ଲୁଫି—ଯେ ଜଣେ ଖାସା ଓକାଲ ।

ଗାନ୍ଧୀ—ତୁମେ ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ନାହିଁ । ୧୯୪୪ରେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ
୧୮ଦିନ କାଳ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲି । ତା'ର ବଳରେ ମୁଁ
କହୁଛି, ସେ ବାସ୍ତବିକ ଇସ୍ଲାମର ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତା ବୋଲି ନିଜକୁ
ମନେ କରନ୍ତି ।

ଲୁଫି—ପ୍ରକୃତ୍ତି ଓ ମନୋଭାବରେ ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନେ ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚବରର ।
ସେମାନଙ୍କଠାରେ ମହତ୍ତ୍ୱ ଅଛି, ସେମାନେ ବହୁଭାଷୀ ।

ଗାନ୍ଧୀ—ସେ କଥା ସତ ।

ଲୁଫି—କିନ୍ତୁ ଜିନ୍ନା ନିର୍ମମ, ନିଷ୍ଠୁର । ତାଙ୍କର ଶରୀର ପରି ମନଟା
ବି ପାତଳା । ସେ କେବଳ ଗୋଟାଏ ପକ୍ଷ ପାଇଁ ଓକାଲତି
କରିପାରନ୍ତି; କୌଣସି ମୌଳିକ ମତର ବୟାନ କରନ୍ତି
ନାହିଁ ।

ଗାନ୍ଧୀ—ସେ ଜଣେ ପାତଳା ଲୋକ ସତ, କିନ୍ତୁ ସେ ଫାକ୍ତିବାଜ୍
ନୁହନ୍ତି । ସରଳବିଶ୍ୱାସୀ ମୁସ୍ଲିମ୍‌ର ମନକୁ ସେ ମହମ୍ମଦୀୟ
କରି ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଲୁଫି—ଅନ୍ୟୋନ୍ୟ ଭାରତରେ ନୂଆ ହୋଇ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଥିବା
ମୁସ୍ଲିମ୍ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀକୁ କିପରି ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନ ମିଳିବ
ସେଇ ଚିନ୍ତାରୁ ହିଁ ମୁସ୍ଲିମ୍-ହିନ୍ଦୁ ବିବାଦର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଛି
ବୋଲି ବେଳେ ବେଳେ ମୁଁ ମନେ କରେ । ଭାରତ ଅଦ୍ୟାପି
ବୈଷୟିକ ଉନ୍ନତର ଏଭଳି ନିମ୍ନସ୍ତରରେ ଅଛି ଯେ ଦରିଦ୍ରଙ୍କୁ

ମଧ୍ୟ ଉପଯୁକ୍ତ ଗ୍ରାସାକ୍ତାଦର ସୁଯୋଗ ଜୁଟିବା କଷ୍ଟକର ।
 ପୂର୍ବରୁ ଉନ୍ନତ ହୋଇ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ମାଡ଼ି ବସିଥିବା ହିନ୍ଦୁ
 ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ
 ଦେଇ ଜିନ୍ଦା ମୁସଲିମ୍ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀକୁ ହାତ କରିଛନ୍ତି ।
 ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ମୁସଲିମ୍ ଜମିଦାର ଓ ରସୁଦଙ୍କ ଭିତରେ
 ଥିବା ବିଭେଦ ଦୂର କରିବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି । ତାହା ସଂଭବ
 ହେଉଛି ପାକିସ୍ତାନ ଦୁଆଦାର ।

ଗାର୍ଲୀ—ତୁମେ ଠିକ୍ ଠଉରେଇଛ । କିନ୍ତୁ ଜିନ୍ଦା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୃଷକକୁ
 ହାତ କରିବାରେ ସଫଳ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ ସେଥିପାଇଁ
 ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି ମାତ୍ର କୃଷକର ଜମିଦାର ବା ମଧ୍ୟବିତ୍ତ
 ଶ୍ରେଣୀ ସଙ୍ଗେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଯାକ୍ୟ ନାହିଁ । ଜମିଦାର-
 ମାନେ କୃଷକକୁ ଚାପି କରି ରଖିଛନ୍ତି । ଷ୍ଟେଟ ଅଧିକାର
 ଦରିଦ୍ରଙ୍କ ଯାଏ ପହଞ୍ଚିନାହିଁ । ପହଞ୍ଚିଲେ ବା କି ଲାଭ ?
 ବ୍ରିଟେନ୍‌ର ମଧ୍ୟ ଷ୍ଟେଟରମାନେ କିଛି ନ ବୁଝି ଷ୍ଟେଟ ଦିଅନ୍ତି ।

ଲୁଫି—ମୁଁ ମନେ କରୁଛି, ବ୍ରିଟେନ୍‌ର ଷ୍ଟେଟରମାନେ ନିଜର
 ଅଧିକାର ବୁଝନ୍ତି । ଅନ୍ତତଃ ପୂର୍ବରେ ଯେତେ ବୁଝୁଥିଲେ
 ଆଜିକାଲି ତହିଁରୁ ଅଧିକ ବୁଝନ୍ତି ।

ଗାର୍ଲୀ—ହୋଇଥିବ ; ତଥାପି ସେମାନେ ବିଶେଷ କିଛି ବୁଝନ୍ତି
 ନାହିଁ ।

ଲୁଫି—କଂଗ୍ରେସରେ ହିନ୍ଦୁ ଛାପା ମରା ହୋଇଥିବା ସ୍ଥଳେ, ଏହା
 ମୁସଲିମ୍‌ଙ୍କୁ କିପରି ଆପଣାର କରି ପାରିବ ?

ଗାର୍ଲୀ—ତାହା ଆଖି ପିଛୁଳାକେ ହୋଇ ପାରିବ, ଯଦି ସବୁଠାରୁ ହିନ୍ଦୁ
 ଅସବର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ ନିଜ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ଅଧିକାର ଉପଭୋଗ କରିବାକୁ
 ଦିଏ । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମକୁ ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏହା
 ହୋଇପାରିବ ବୋଲି ମୋର ଦୃଢ଼ ଆଶା ଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ
 ବି ଏ ଦିଗରେ ଅଗ୍ରଗତି ଚାଲିଛି କିନ୍ତୁ ଅତି ଧୀର ମନ୍ଦର
 ଭାବେ..... ।

ଲୁଫି—ହିନ୍ଦୁ ଓ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯାହା ବା ସଂପର୍କ ଅଛି,

ହିନ୍ଦୁଙ୍କର ମୁସଲମ୍ମଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତହିଁରୁ କମ୍ ସଂପର୍କ ଥିବାର
ମୁଁ ଜାଣୁଛି ।

ଗାର୍ଲୀ—ଉପରସ୍ତରରେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନଙ୍କର ରାଜନୀତିକ
ସଂପର୍କ କମି କମି ଯାଉଛି... ।

ଲୁଫି—ଜିନ୍ନା ମୋତେ ୧୯୪୨ ରେ କହିଥିଲେ ଆପଣ ଭାରତକୁ
ସ୍ୱାଧୀନତା ମିଳୁ ବୋଲି ଚୁହାନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଗାର୍ଲୀ—ତେବେ ମୁଁ କ'ଣ ଆଉ ଚୁହେ ?

ଲୁଫି—ସେ କହିଥିଲେ ଆପଣ ଚୁହାନ୍ତି ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ ।

ଗାର୍ଲୀ—ତାଙ୍କର ସେ ମହାଭ୍ରମ । ସେ ଯାହା କହିଲେ ତାହା
ନିତାନ୍ତ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ । ମୁଁ ତ ମୁସଲମ୍, ହିନ୍ଦୁ, ବୌଦ୍ଧ,
ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍, ଇହୁଦୀ, ପାର୍ସୀ—ସବୁ । ମୁଁ ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ ଚୁହେ
ବୋଲି କହିବାରୁ ସେ ମୋତେ ଆଦୌ ଚିହ୍ନି ନାହିଁ ବୋଲି
ମୁଁ ଜାଣୁଛି । ସେ ତୁମକୁ ସତ୍ୟ କହି ନାହାନ୍ତି । ସେ କଳାକୁ
ଧଳା କରିବା ଓକାଲଙ୍କ ପରି କଥା କହିଛନ୍ତି । ବନ୍ଧ-ପାଗଳ
ଏଭଳି ଅଥଥା ଦୋଷାରେପ କରେ...ମୋର ବିଶ୍ୱାସ
ମୁସଲମ୍ ଲିଗ୍ ସଂବିଧାନ-ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେବ । କିନ୍ତୁ
ଶିଖ୍ମାନେ ନାହିଁ କରି ଦେଲେଣି । ସେମାନେ ତ ଇହୁଦୀଙ୍କ
ପରି ଅକଡ଼ବାଗିଆ ।

ଲୁଫି—ଆପଣ ତ ନିଜେ ଅକଡ଼ବାଗିଆ ।

ଗାର୍ଲୀ—ଏଁ, ମୁଁ ?

ଲୁଫି—ହଁ, ଆପଣ ଅକଡ଼ବାଗିଆ । ଯାହା ଧରିଥିବେ ସେଇଆ ।
ପ୍ରତ୍ୟେକ କଥା ଆପଣଙ୍କ ମନ ଅନୁସାରେ ହେଉ ବୋଲି
ଆପଣ ଚୁହାନ୍ତି । ଆପଣ ଜଣେ ହୈରାଣ୍ଡା ନିରଙ୍କୁଶ ଶାସକ,
କେବଳ ଆପଣଙ୍କ ମେଜାଜୁଟି ଭଲ, ନରମ ।

ଏକଥା ଶୁଣି ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ସେହେଟାଣ୍ଡମାନେ ଓ ଶିଷ୍ୟମାନେ ସମସ୍ତେ
ହସିଲେ । ଗାର୍ଲୀ ବି ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରାଣରେ ଏ ହସରେ ଯୋଗ ଦେଲେ ।

ଗାର୍ଲୀ—ମୁଁ ନିରଙ୍କୁଶ ଶାସକ ? କିନ୍ତୁ ମୋର ସେ ଆଦୌ କ୍ଷମତା
ନାହିଁ । ମୁଁ କଂଗ୍ରେସକୁ ମନାଇ ପାରିଲି ନାହିଁ । କଂଗ୍ରେସ
ବିରୁଦ୍ଧରେ ମୋର ଭଡ଼ାଏ ଅଭିଯୋଗ ଅଛି ।

ଲୁଫି—ଅଠର ଦିନ ଜିନାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଆପଣ କ'ଣ ଜାଣିଲେ ?

ଗାନ୍ଧୀ—ମୁଁ ଜାଣିଲି ଯେ, ସେ ଜଣେ ପାଗଳ । ପାଗଳ ବି ବେଳେ ବେଳେ ପାଗଲମି ଗୁଡ଼ି ବିରୁଦ୍ଧବନ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏତେ ଗୁଡ୍ଡାଏ ଦିନ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ବିଫଳ ହେବାରେ ମୁଁ ଆଦୌ ଦୁଃଖିତ ହୋଇନାହିଁ । ମୋର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଫଳତା ସଫଳତାର ଯୋଗାନ ହୋଇଆସିଛି । ସେ ପାଗଳ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ମୁଁ ଟିକିଏ ବି ଆଗେଇ ପାରିଲି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଭିତରେ ସେ ମୋ ପ୍ରତି ଯେପରି ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଇଲେ ସେଥିରେ ବହୁ ମୁସ୍ଲିମ ବିରକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଲୁଫି—ଏବେ ଏ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କ'ଣ ?

ଗାନ୍ଧୀ—ଜିନାଙ୍କର ଆଉ ୨୫ ବର୍ଷ ବ୍ୟାପୀ କର୍ମଜୀବନ ଅଛି ।

ଲୁଫି—ଆପଣ ଯେତେଦିନ ବଞ୍ଚିବେ ସେ ତ ସେତେ ଦିନ ବଞ୍ଚିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ—ତେବେ ମୋତେ ୧୨୫ ବର୍ଷ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କୁ ବଞ୍ଚିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଲୁଫି—କିନ୍ତୁ ଆପଣ ଆଦୌ ନ ମରିବା ଉଚିତ । ଆପଣ ମଲେ ତ ସେ ମରିବେ । ତେଣୁ ଆପଣ ହେବେ ନରହନ୍ତା । (ହାସ୍ୟ) ଆପଣ ମରିବାର ପରଦିନ ସେ ମରିବେ ।

ଗାନ୍ଧୀ—ଜିନାଙ୍କୁ କୌଣସି ଦୁର୍ମାତ ବା ପ୍ରଲୋଭନ ବଣ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ମନର ବଳ ଖୁବ୍..... । ଯଦି ଜିନା ସଫାଧାନ ସଭାରେ ନ ପଶନ୍ତି ତେବେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ହତବତ୍ତେଇ ନ ଯାଇ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍‌ର ଯୋଜନା ଏକାକୀ କାର୍ଯ୍ୟକାଶ କରିବାକୁ ଆମକୁ ଡାକିବା ଉଚିତ । ଜିନାଙ୍କ ଜୋରଜବରଦସ୍ତି ଆଗରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ରାଜ ଲଢ଼ିଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଚର୍ଚ୍ଚିତ ହିଟ୍ଲର ଆଗରେ ଲଢ଼ି ନ ଥିଲେ ।

ଲୁଫି—ବ୍ରିଟିଶ୍ କାହାର ଜୋର ଜବରଦସ୍ତିରେ ଲଞ୍ଚି ନାହିଁ । ସେମାନେ ଲଞ୍ଚି ନ୍ତୁ ଅବସ୍ଥାଚକ୍ର ଚାଡ଼ିନାରେ... ।

ତହିଁ ଆରଦ୍ଦିନ ସକାଳେ ମୋର ପାଖ କୋଠାରେ ସୁଣିଲା ପାଇ ଗୀତ ଗାଉଥିବାର ଶୁଣିଲି । ସେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ, ଗାନ୍ଧୀଜୀ ଗୋଷ୍ଠୀରେ କିଛିଦିନ ହେଲା ଆସି ଯୋଗ ଦେଇଥାନ୍ତି । ସେ ବାରଣ୍ଡାକୁ ବାହାରବାରେ, କାହିଁକି ଗୀତଗାଉଥିଲେ ବୋଲି ମୁଁ ପଚାରିଲି ।

ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଆନନ୍ଦ ଲାଗିଲା ବୋଲି ।

ମୁଁ ପୁଣି ପଚାରିଲି ‘ଆନନ୍ଦର କାରଣ କ’ଣ ?’

ସେ କହିଲେ, ‘ବାପୁଙ୍କ ପାଖରେ ଥାଇଁ ବୋଲି ତ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ।’

ସେଇଦିନ ଜୟପ୍ରକାଶ ଓ ମୁଁ ବମ୍ବେ ଯାଉଥାଉଁ । ପ୍ରଭାତେ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ପାଖେ ରହିବେ ବୋଲି କଥା ହୋଇଥାଏ । ସେ ବହୁବର୍ଷ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ସାଥରେ କାର୍ଯ୍ୟକରି ଆସିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଜୀ ଅନୁଚରବର୍ଗଙ୍କ ଭିତରେ ଯେତେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ—ମିସ୍ ପ୍ଲେଡ୍, ରାଜକୁମାରୀ ଅମୃତକୌର, ସୁଶିଳା ନାୟାର, ପ୍ରଭାବତୀ ନାରାୟଣ ଓ ଅନ୍ୟମାନେ—ସେ ସମସ୍ତେ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ ଓ ଗାନ୍ଧୀ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କୁ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ । ଏହା ଥିଲା ପିତା ଓ କନ୍ୟାର ସ୍ନେହ ସମ୍ପର୍କ ; ଅବଶ୍ୟ ସାଧାରଣ ପିତୃକନ୍ୟା ସମ୍ପର୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଜୀବନ୍ତ ଓ ଅଧିକ ପରସ୍ପର ନିର୍ଭରଶୀଳ । ବାପୁଙ୍କଠାରୁ ଅନ୍ତର ହୋଇଗଲେ ବା ତାଙ୍କର ଶାଶ୍ବତଙ୍କ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ବିଷୟରେ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନମନା ହୋଇଗଲେ ମିସ୍ ପ୍ଲେଡ୍ ବେରମ୍ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ । ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ସମ୍ପର୍କ ଏ ଯୁଗରେ ଅନାବଳ ନିଷ୍କାମ ପ୍ରେମ-ସମ୍ପର୍କର ଏକ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ । ମହାତ୍ମାଜୀ ଅନେକ ସମୟରେ ମିସ ପ୍ଲେଡ୍‌ଙ୍କୁ କହୁଥିଲେ, ଏ ମର ଶରୀର ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯିବା ପରେ ଆଉ ବିଚ୍ଛେଦ ହେବ ନାହିଁ । ମୁଁ ତୁମର ଆଦୃଶ ନିକଟତର ହୋଇଯିବି । ଶରୀର ହିଁ ହୋଇଛି ଅନ୍ତରାତ୍ମା ।

ରାଜକୁମାରୀ ଓ ମିସ୍ ପ୍ଲେଡ୍ ତାଙ୍କ ହାତକୁ ରୁମ୍ବନ ଦେଉଥିଲେ, ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷବାଦନରେ ଗାନ୍ଧୀ ଏ ଦୁହିଙ୍କ କପୋଳକୁ ଆଉଁସୁଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କହୁଥିଲେ: ସେ ଯେ କାମକୁ ଜୟ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନ ମାଡ଼ିବା ଯୋଗୁଁ ନୁହେଁ, ଏହି କଥା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ସେ ଇଚ୍ଛା କରି, ସ୍ତ୍ରୀଜନ ବେଷ୍ଟିତ ହୋଇ ରହୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ୧୯୩୭ରେ ତାଙ୍କର ‘କାମବିକାରଦୋଷାତକ ସ୍ବପ୍ନ’ ହେବାରେ ସେ ଛ’ ସପ୍ତାହ ମୌନବ୍ରତ

ପାଳିଲେ ଓ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କ କାନ୍ଦରେ ଭରା ଦେଲେ ନାହିଁ । ହରିଜନରେ ଏ ବୃହନ୍ତ ଲେଖିବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ଘଟଣାଟି ତାଙ୍କର ନାଶସେହେଟାଶମାନଙ୍କୁ କହି ଦେଇଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କଠାରୁ ସେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ତରର କଥା ଲୁଚି ଯିବ ନ ଥିଲେ ।

ନିଜଠାରୁ ଆଉ କାହା ପ୍ରତି ଗାନ୍ଧୀ ଅଧିକ ଆଦର ଦେଖାଉଛନ୍ତି ମନେ ହେଲେ, ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି କେହି ଈର୍ଷା କରୁଥିଲେ । ଏକଥା ଗାନ୍ଧୀ ଜାଣିଥିଲେ ଏବଂ ସବୁବେଳେ ପକ୍ଷପାତତାଣ୍ଡିନୀ ହୋଇ ଚଳିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କର ସେବା ଓ ଏକ-ନିଷ୍ଠାରେ ସେ ଆପ୍ୟାୟିତ ହେଉଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକର୍ଷଣ ଯୋଗୁଁ ଏ ନାଶମାନେ ଅବିବାହିତା ରହିଥିଲେ ନା ବିଭା ନ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତା ରହିଥିଲେ ଏକଥା ଠଉରାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ପଣ୍ଡିତମ ମାତ୍ର । ଜଣେ ତ ବିଭା ହୋଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ବିବାହ ପରେ ବି ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରତ ପାଳନ କରି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖେ ରହିଗଲେ । ଏହି ନାଶମାନେ ଗ୍ରୀକ୍ସୁଗଣବଞ୍ଚିତ ରଣରଙ୍ଗିନୀ ଆମାଜନମାନଙ୍କ ପରି ଗାନ୍ଧୀବାଦର ନିରଳସ ଓ ନିର୍ଭୀକ ସେବକା ହୋଇ ରହିଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧାବାନ୍ ରଖନ୍ତୁ ନାଥ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିଷୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ମନୁଷ୍ୟଜୀବନର ନୈତିକ ବିକାଶ ପଥରେ ପ୍ରତିକୂଳ ବୋଲି ସେ ସ୍ତ୍ରୀ-ସେବା ଜୀବନକୁ ନିନ୍ଦା କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ‘ହୁଜୁର୍ ସନାଟା’ର ଲେଖକଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ-ସଂଗ୍ରାମ ପ୍ରତି ଯେତେ ଭୟ ଥିଲା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ବି ତହିଁରୁ କମ୍ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଟଲଷ୍ଟୟ ମନେ କରୁଥିଲେ ଯେ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ପାପପଥରେ ପ୍ରଲେଭିତ କରନ୍ତି ; ତେଣୁ ସେ ଦୃଶ୍ୟରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଦୂରରେ ରହିବାକୁ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ । ଏଭଳି ଦୃଶ୍ୟ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କଠାରେ ନ ଥିଲା । ବୟସ୍କ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ତାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ମହତ୍ତ୍ୱମ ଏବଂ ସର୍ବାବସ୍ଥାରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଛି । ସେ ଯେଉଁ ମହାନ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ନେତୃତ୍ୱ ଦେଉଛନ୍ତି, ତହିଁର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ବିଶୁଦ୍ଧ ସହକର୍ମୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଦେଶର କେତେଜଣ ମହିଳାଙ୍କୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଜୁଲାଇ ୧୮ ତାରିଖରେ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ଶେଷ କଥାବାର୍ତ୍ତା

ହୋଇଥିଲା । ମୁଁ ଆରମ୍ଭ କଲି, ‘ଆପଣ “ଅନ୍ଧାରରେ ଅଣ୍ଟାନ୍ତି ଯାହା ପାଇଛନ୍ତି” ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ଆପଣଙ୍କ ଅନ୍ତରର ପ୍ରେରଣା ଅନୁସାରେ ଯଦି କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିଥାନ୍ତେ ତେବେ ତ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ର ସଫଳତା-ସଫା ଯୋଜନାକୁ ବି ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥାନ୍ତେ ।’

ଗାନ୍ଧୀ— ହଁ, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତାହା କରାଇ ଦେଲି ନାହିଁ ।

ଲୁ.ଫି— ଅର୍ଥାତ୍ ଆପଣ କହିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ଯେ, ଆପଣ ଆପଣଙ୍କ ଅନ୍ତରର ପ୍ରେରଣା ଉପରେ ଜୋର ଦେଲେ ନାହିଁ ।

ଗାନ୍ଧୀ— ନା, ମୁଁ ତହିଁରୁ ଅଧିକ କିଛି କଲି । ସେମାନେ ଯଦି ନିଜେ ମୋ ପ୍ରେରଣାର ଅନୁରୂପ ଚିନ୍ତା ନ କରୁଛନ୍ତି, ତେବେ ମୋ ପ୍ରେରଣା ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୁଅନ୍ତୁ ନାହିଁ ବୋଲି ମୁଁ ବାରଣ କଲି । ମୁଁ ସେପରି ନ କରିଥିଲେ କ’ଣ ହୋଇଥାନ୍ତା ଅନୁମାନ କରିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ବସ୍ତୁତଃ, ଡକ୍ଟର ରଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ମୋତେ ପଚାରିଥିଲେ, “ଆମେ ବୁଝୁ ବା ନ ବୁଝୁ, କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ର ସଫଳତା-ସଫା ସଫଳତା ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କର ନାହିଁ ବୋଲି ଆମକୁ ମନା କରିବାକୁ ଆପଣଙ୍କ ଅନ୍ତରର ପ୍ରେରଣା ଆପଣଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଉଛି ନା ନାହିଁ ?” ମୁଁ ଉତ୍ତର ଦେଲି, “ନା, ନିଜର ବିଚାରବୃତ୍ତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କର, ମୋର ବିଚାର ବୁଦ୍ଧି ମୋ ଅନ୍ତରର ପ୍ରେରଣାକୁ ସମର୍ଥନ ନ କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ଏ ଦାୟିତ୍ବ ନେଇ ପାରିବି ନାହିଁ । ମୋ’ ଅନ୍ତରର ପ୍ରେରଣା ମୋ ବିଚାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ କରୁଛି । ତୁମଠାରୁ କିଛି ଲୁଚାଇବି ନାହିଁ ବୋଲି ତୁମ ପାଖେ ମୋ ଅନ୍ତରର ସଂଶୟ ପ୍ରକାଶ କଲି । ମୋର ବିଚାର-ବୁଦ୍ଧି ମୋ ଅନ୍ତରର ପ୍ରେରଣାକୁ ସମର୍ଥନ ନ କଲେ ମୁଁ ପ୍ରେରଣା ଅନୁସାରେ କିଛି କରେ ନାହିଁ ।”

ଲୁ.ଫି— କିନ୍ତୁ ଆପଣ ନିଜେ ମୋତେ କହିଛନ୍ତି, ବେଳେ ବେଳେ ଆପଣ ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରେରଣା ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ବରୂପ ଆପଣଙ୍କର କେତୋଟି ଅନଗନ ପୂର୍ବରୁ ଆପଣଙ୍କ ଅନ୍ତରରୁ ଆପଣ ପ୍ରେରଣା ପାଇଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ — ହଁ, କିନ୍ତୁ ସେ ସବୁ ସ୍ଥଳରେ ବି ଅନଶନ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଆରମ୍ଭ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ମୋର ବିଚାର ବୁଦ୍ଧି ମୋ ପ୍ରେରଣାକୁ ସମର୍ଥନ କରିଥିଲା...।

ଲୁ.ଫି—ତେବେ ଆପଣ ବର୍ତ୍ତମାନର ରାଜନୀତିକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଅନ୍ତରର ଏ ପ୍ରେରଣା କଥାଟା ଆଣି କାହିଁକି ପୁରାଇଲେ ?

ଗାନ୍ଧୀ—ମୁଁ ତାହା କରି ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ବିଶ୍ୱାସରେ ଏକ-ନିଷ୍ଠ ରହି ଯାହା କରିବାର କଥା ମୁଁ କରୁଛି । କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ର ସଦ୍ଭାବନାରେ ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ଅବିଚଳିତ ଭାବେ ରଖିବାକୁ ମୁଁ ଚାହୁଁଥିଲି । ତେଣୁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେଇଥିଲି ଯେ, ତାଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପରେ ମୋ ଅନ୍ତରରେ ସଂଶୟ ହେଉଛି । ମୁଁ ନିଜକୁ ନିଜେ ଏଇପରି ବୁଝାଇଲି, “ଧର, ସେମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମନ୍ଦ ; ତେବେ ମୋ ଚିଠି ପାଇ ସେମାନେ ଲଜ୍ଜିତ ହେବେ । ସେମାନେ ମନେ ମନେ ବିଚାରବେ, ‘ସ୍ୱେ ଯାହା କହୁଛି, ତାହା ସ୍ୱା’ର ମନରେ ସ୍ୱତଃ ଜାତ ହେଉଛି ବୋଲି କହୁଛି, ଯୁକ୍ତି ଦେଇପାରୁନାହିଁ । ଯୁକ୍ତି ତ ଆମକୁ ଜଣା ।’ ତାଙ୍କ ବିଚାରରେ ମୋର ସଂଶୟ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ବିବେକ ସେମାନଙ୍କୁ ଦଂଶନ କରିବ ।”

ଲୁ.ଫି—ସେମାନଙ୍କୁ ବିବେକ ତ ଦଂଶନ କରିନାହିଁ । ତେବେ କ’ଣ ସେମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧୁ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେଉନାହିଁ ?

ଗାନ୍ଧୀ—ହେଉ । ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବାବଳୀକୁ ଯେଉଁ ସାଫିଫିକେଟ୍ ଦେଇଛି, ସେଥିରୁ ପଦେ ବି ପ୍ରତ୍ୟାହାର କରୁନାହିଁ ।

ଲୁ.ଫି—ଆପଣ ହିଂସାକାଣ୍ଡକୁ ଉତ୍ସ କରିବା ହେତୁ ଏଭଳି ନିରାପଦ ବୈଧାନିକତାର ଧାରା ଧରିଛନ୍ତି ବୋଧହୁଏ ।

ଗାନ୍ଧୀ—ମୁଁ ଏତିକିମାତ୍ର କହୁଛି, ଆମେ ନିଶ୍ଚୟ ସାଂବିଧାନିକ ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେବା ଏବଂ ସ୍ୱାକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରିବା । ଯଦି କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ର ମତଲବ୍ ଶରପ ତେବେ ବଳେ ନିମ୍ନେ ଧରପଡ଼ିବ । ଆମର କିଛି କ୍ଷତି ହେବ ନାହିଁ ; ଯାହା କ୍ଷତି ହେବ ତାଙ୍କର ଓ ସମଗ୍ର ମାନବ-ସଭ୍ୟତାର ।

ଲୁଫି—ସେ ଯାହାହେଉ, ମୋ ମନରେ ଧାରଣା ହେଉଛି ଆପଣ, ଭରଣାୟ ଜାଣାୟ ବାହ୍ୟ ଓ ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଦେଶରେ ଯେଉଁ ମନୋଭାବ ଜାତ କରି ଦେଇଛନ୍ତି, ତାକୁ ଇ ଉଚ୍ଚିତ୍ତନ୍ତ୍ର (ସୁଭାଷଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଜାଣାୟ ବାହ୍ୟର ନେତା । ଦ୍ଵିତୀୟ ମହାଯୁଦ୍ଧ ବେଳେ ସେ ଜର୍ମାନୀ ଓ ଜାପାନ ଯାଇଥିଲେ) । ଏ ମନୋଭାବ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ବ୍ୟାପି ଯାଇଛି । ସୁଭାଷ ଭରଣାୟ ଯୁବଶକ୍ତିର ମନରେ ଗଭୀର ପ୍ରଭାବ ପକାଇ ପାରିଛନ୍ତି । ଏମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତ-ପ୍ରେମରେ ଏତେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ଯେ, ଭଲମନ୍ଦର ବିଚାରକୁ ପସରା କରିବେ ନାହିଁ ।

ଗାନ୍ଧୀ—ସମଗ୍ର ଭାରତ ଉପରେ ସୁଭାଷଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିନାହିଁ । ସମଗ୍ର ଭାରତ ବୋଇଲେ ବିରାଟ ବସ୍ତୁ । ଦେଶର ଯୁବକ ଯୁବିକା ଉତ୍ତରୁ ଗୋଟାଏ ଅଂଶ ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଭଗବାନ୍ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ପାଇଁ ଶାନ୍ତଭାବ ଓ ନିଶ୍ଚିନ୍ତା ଏକତ୍ରୀଣା କରି ରଖିଛନ୍ତି । ‘ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହିନ୍ଦୁ’ ବୋଲି ଆମକୁ ଦୁର୍ନାମ ଦିଆଯାଏ । ମୁଁ ସ୍ଵାକୁ ମନେକରେ ଆମର ପ୍ରଶସ୍ତି ବୋଲି ; ଠିକ୍ ଯେପରି ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ମୋତେ ‘ଉଲ୍‌ଗ୍ରା ଫଙ୍ଗର’ ବୋଲି ଯାହା କହିଥିଲେ ତା’କୁ ମୁଁ ପ୍ରଶସ୍ତି ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲି, ଏବଂ ସେ କଥା ତାଙ୍କୁ ବି ଜଣାଇ ଦେଇଥିଲି । ମୁଁ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍‌ଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖିଥିଲି, ଲଙ୍ଗଲ ଫଙ୍ଗର ହେବାକୁ ମୋର କାମନା, କିନ୍ତୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇପାରିନାହିଁ ।

ଲୁଫି—ସେ ଆପଣଙ୍କ ଚିଠିର ଜବାବ ଦେଲେ ?

ଗାନ୍ଧୀ—ହଁ, ସେ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ଜରିଆରେ ମୋ ଚିଠିର ପ୍ରାପ୍ତି-ସ୍ଵୀକାର ବଡ଼ ଉତ୍ତରାସାରେ କରିଥିଲେ । ସେ କଥା ଆଉ... ସରଳ ସ୍ଵୀକୃତିମାନେ, ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ସତ୍ୟତା ପ୍ରେମ କରିନାହିଁ, ଏବଂ ଯେଉଁମାନେ ସତ୍ୟତାଦ୍ଵାରା ସମ୍ବୁଦ୍ଧିତ୍ଵ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି, ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ମୋ ପଟେ ଅଛନ୍ତି ।

ଲୁଫି—ଆପଣ ତ ପୁଣି ବୋଷଙ୍କୁ ତାରିଫ୍ କରନ୍ତି । ଆପଣ ତ ବିଶ୍ଵାସ କରନ୍ତି, ସେ ଅଦ୍ୟାପି ଜୀବିତଅଛନ୍ତି (ଉତ୍ତାମଜାହାଜ ଦୁର୍ଘଟଣାରେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁହେବାର ଖବର ଏହାଆଗରୁ ବାହାରିଥିଲା ।)

ଶ୍ରୀକା—ବୋଷଙ୍କ ନାମରେ ଯେଉଁ କାହାଣୀ ଓ ପ୍ରଣତି ପ୍ରବୃତ୍ତି
ହେଉଛି ତାକୁ ମୁଁ ପ୍ରଣୟ ଦେଉନାହିଁ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୁଁ
ଏକମତ ହେଉ ନ ଥିଲି । ସେ ବଚିଛନ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ ଏବେ
ଆଉ ବିଶ୍ୱାସ କରୁନାହିଁ । ଏକ ସମୟରେ ସେ ବଚିଛନ୍ତି
ବୋଲି ମୋ'ର ଅନ୍ତରର ପ୍ରେରଣା ହୋଇଥିଲା ; କାରଣ,
ସେତେବେଳେ ସେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଆଦିମ ଯୁଗର ରବିନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ
ପରି ଜନମାନସରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଲୁଫ୍—ମୋର କହିବାର କଥା ଏଇ : ବୋଷ୍ ଜର୍ମାନୀ ଓ ଜାପାନ
ଯାଇଥିଲେ ; ଦୁଇଟିଯାକ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଦେଶ ଥିଲା । ଯଦି ସେ
ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତମାନଙ୍କର ସମର୍ଥକ ତେବେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆପଣଙ୍କର
ସମର୍ଥନ ନ ଥିବାର କଥା । ଯଦି କହନ୍ତି ଯେ, ସେ ଥିଲେ
ସ୍ୱଦେଶବାଦୀ, ଏବଂ ଜର୍ମାନୀ ଓ ଜାପାନର ସହାୟତାରେ ଭାରତ
ମୁକ୍ତିପାଇବ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ, ତାହା ପୁଣି ବିଶେଷ
କରି ୧୯୪୪ରେ, ତେବେ ସେ ଥିଲେ ନିବୋଧ ; ଜନନାୟକ-
ମାନେ ନିବୋଧ ହେବା ତଳେ ନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀକା—ଦେଖୁଛି, ଜନନାୟକମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ତୁମର ଖୁବ୍
ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ମନେକରେ ସେମାନେ
ଅଧିକାଂଶ ନିବୋଧ...ଯାହାହେଉ, ମୋତେ ଘୋର ପ୍ରତିକୂଳ
ପରିସ୍ଥିତିରେ କାମ କରିବାକୁ ହେଉଛି..... ଦେଶରେ
ଘୋର ହିଂସାଚାତୁରି ସର୍ବସ୍ୱ ହୋଇ ରହିଛି । ମୁଁ ମୋ
ଉପାୟରେ ଏହାର ମୁକାବିଲା କରିବାରେ ଲାଗିଛି । ମୋର
ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ ଏ ଯେଉଁ ହିଂସାଚାତୁରି ଢିପି ରହିଛି ତାହା
ଯଥାକାଳରେ ଆପେ ଆପେ ଲୀନ ହୋଇଯିବ... ଏହା ସ୍ଥାୟୀ
ହୋଇ ନ ପାରେ ; କାରଣ, ଏହା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର
ପ୍ରତିକୂଳ । କିନ୍ତୁ ଖାଲି କଥାରେ ମୁଲ୍ କ'ଣ ? ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସ
କରେ ଯେ, ଏକ ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ ଦୈବଶକ୍ତିର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ
ଆମର ଭାଗ୍ୟ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହେଉଛି—ସେ ଶକ୍ତିକୁ ଭଗବାନ
କହିପାର, ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ନାମ ଦେଇପାର ।

ପର୍ଯ୍ୟବେଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ତୀର୍ଥଯାତ୍ରୀର ତୀର୍ଥାଟନ

ଅସ୍ଥାୟୀ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ପାଇଁ କଂଗ୍ରେସ ଯେତୋଟି ନାମ ତାଲିକା ଦେବାର କଥା ସେଥିରେ ଜଣେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ନାମ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ଜିନା ଏଥିରେ ଘୋର ଆପତ୍ତି କରିବାରୁ ଓ୍ବାଭେଲ୍ କଂଗ୍ରେସର ଏ ଦାବୀ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ରଜି ହେଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ କଂଗ୍ରେସ ଅସ୍ଥାୟୀ ସରକାରରେ ଯୋଗ ଦେବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଜଣାଇ ଦେଲେ । ଓ୍ବାଭେଲ୍ ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଠିତ ହେବାକୁ ଯାଉଥିବା ସରକାର ଯେଉଁ ଶୁଦ୍ଧ ଓ ପ୍ରକାରରେ ଗଠିତ ହେଉଛି ତାହା ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ନିଜର ହୋଇ ରହିବ ନାହିଁ । କଂଗ୍ରେସ କିନ୍ତୁ ଆଶଂକା କଲେ, ଏହା ଭବିଷ୍ୟତକୁ ନିଜର ହୋଇ ରହିଯିବ, ତେଣୁ ଜଣେ ବି କଂଗ୍ରେସଭାବୀମାନ ମୁସଲିମ୍ କେନ୍ଦ୍ର ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳରେ ରହିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଜିନାଙ୍କ ଜିଦ୍‌କୁ କଂଗ୍ରେସ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ।

ଓ୍ବାଭେଲ୍ କଂଗ୍ରେସ ଓ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍‌କୁ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ପାଇଁ ପୁଣି ଥରେ ନାମ ତାଲିକା ମାଗିଲେ । ଏଥର କଂଗ୍ରେସର ମତାନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସେ ସର୍ତ୍ତ ଦେଲେ ଯେ, କୌଣସି ପକ୍ଷ ଅପର ପକ୍ଷର ତାଲିକାରୁ କାହାର ନାମ କାଟି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଏଥର ଜିନା ଅସ୍ଥାୟୀ ସରକାରରେ ଭାଗ ନେବାକୁ ନାହିଁ କରି ଦେଲେ । ତହୁଁ ୧୯୪୭, ଅଗଷ୍ଟ ୧୨ ତାରିଖରେ ଓ୍ବାଭେଲ୍ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଗଢ଼ିବା ନିମନ୍ତେ ଏକମାତ୍ର ନେହେରୁଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କଲେ । ନେହେରୁ ଜିନାଙ୍କ ଦ୍ୱାରସ୍ଥ ହେଲେ ଏବଂ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରରେ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ନେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ନିଅନ୍ତୁ ବୋଲି ଯାଚିଲେ । ଜିନା ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଏକାବେଳକେ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରନ୍ତେ ନେହେରୁ ନିଜ ଦାୟିତ୍ୱରେ ସରକାର ଗଠନ କଲେ । ଏଥିରେ ସେ ରଖିଲେ ଛଅଜଣ କଂଗ୍ରେସବାଲ—ପାଞ୍ଚଜଣ ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଜଣେ ହରିଜନ । ଏ ଛଅଜଣଙ୍କ

ବ୍ୟକ୍ତିତ ଜଣେ ଶ୍ରୀକ୍ଷିଆନ୍, ଜଣେ ଶିଖ୍, ଜଣେ ପାର୍ସି, ଏବଂ ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲିଗ୍‌ରେ ନଥିବା ଦୁଇଜଣ ମୁସ୍ଲିମ୍ ରଖିଲେ । ଏ ତାଲିକା ଗ୍ରହଣ କରି ଡ୍ରାଭେଲ୍ ଘୋଷଣା କଲେ, ଯୁଦ୍ଧ ସାଙ୍ଗକୁ ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ନିଜ ମେମ୍ବରଙ୍କ ଭିତରୁ ପାଞ୍ଚଜଣଙ୍କ ନାମ ସୁପାରିସ୍ କରି ପାରିବୁ । ଜିନ୍ନା କାହାର ନାମ ସୁପାରିସ୍ କରିବାକୁ ଆଗ୍ରହୀ ହେଲେ ନାହିଁ ।

ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ଅଗଷ୍ଟ ୧୭ ତାରିଖକୁ ‘ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ (ସିଧାସଳଖ) କର୍ମର ଦିବସ’ ରୂପେ ପାଳନ କରିବାକୁ ଘୋଷଣା କଲେ । ଗୃହଦିନବ୍ୟାପୀ ଶୁଷ୍କ-ଦକ୍ଷା କଲିକତାରେ ମାତିଗଲା । ଲର୍ଡ୍ ପେଥ୍‌କ୍ ଲରେନ୍‌ସ୍ ଲେଖି-ଯାଇଛନ୍ତି, ‘ସରକାରୀ ସ୍ତରରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଏଥିରେ ୫ ହଜାର ଲୋକ ମଲେ, ଓ ୧୫ ହଜାର ଆହତ ହେଲେ; କିନ୍ତୁ ବେସରକାରୀ ହିସାବରେ ଏ ସଂଖ୍ୟାମାନ ଆହୁରି ଅଧିକ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ।’

ସାର୍ ସପ୍ତାହ ଆହମେଦ୍ ଖାଁ ନେହେରୁଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳରେ ଯୋଗଦେବାକୁ ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲିଗ୍‌ରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ବାହାର ଆସିଥିଲେ । ଅଗଷ୍ଟ ୨୪ ତାରିଖର ମୁହଁ ସଞ୍ଜିବେଲେ ସିମଲାର ନିର୍ଜନ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କରି ସାତଥର ଛୁରରେ ଭୃଷି ମାର ଦିଆଗଲା । ଭିତ ବ୍ରିଟିଶ୍ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଏ ହତ୍ୟା ବିଷୟରେ ରିପୋର୍ଟ ଦେଇଥିଲେ, ‘ସ୍ପଷ୍ଟତଃ ରାଜନୀତିକ ।’

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨ ତାରିଖରେ ନେହେରୁ ଭାରତର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ହେଲେ । କଂଗ୍ରେସର ନବନିର୍ବାଚିତ ସଭାପତି ଜେ.ବି. ଫିରୋଜୀ ଘୋଷଣା କଲେ, ‘ଆମର ପ୍ରତିନିଧି ଓ ନେତାମାନେ କ୍ଷମତାର ଦୁର୍ଗକୁ ବଳପୂର୍ବକ ଦଖଲ କରିଛନ୍ତି ।’

ସେହି ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀର ହରିଜନ ବସ୍ତିରେ ଥିଲେ । ସେ ସେଦିନ ଖୁବ୍ ଶ୍ଵେତରୁ ଉଠି ନେହେରୁଙ୍କ ପାଖକୁ ନୂତନ ସରକାରର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସୂଚକ ପତ୍ର ଶୁଣିବ ଲେଖିଥିଲେ । ସେହି ସଂସାର ପ୍ରାଥମିକ ସଭାରେ ସେ କହିଥିଲେ, ଆଜି ଭାରତ ଇତିହାସରେ ଗୋଟିଏ ଗୁରୁ ଦିନ । ସେ ବ୍ରିଟିଶ୍‌ଙ୍କଠାରେ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କଲେ, କିନ୍ତୁ ଉଲ୍ଲସିତ ହେବା ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା ତାଙ୍କର ନଥିଲା । ସେ ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଭର ଭାବେ ଶୁଣାଇଦେଲେ, ‘ଶୀଘ୍ର ହେଉ ବା ବଳମ୍ବରେ ହେଉ ପୂର୍ଣ୍ଣ କ୍ଷମତା ଆମ ହାତରେ ଆସି ପଡ଼ିବ, ଯଦି ତୁମମାନଙ୍କର ମୁକୁଟସ୍ଥାନ ସମ୍ରାଟ୍ ଓ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପଣ୍ଡିତ ନେହେରୁ ଓ ତାଙ୍କ ସହକର୍ମୀମାନେ ନିଜ ନିଜର

କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମାପନ କରିପାରବେ ।’ ଗାନ୍ଧୀ ଆହୁରି କହିଥିଲେ, ମୁସ୍‌ଲିମ୍‌ମାନେ ଅନ୍ୟାପି ସରକାରରେ ସହଯୋଗ ନ କରିଥିଲେ ହେଁ ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁଙ୍କର ଭାଇ ଭାଇ; ରାଗ ହେଲେ, ତା’ର ଭାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ତେସା ମାତରେ ରାଗ ହୁଏ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଜିନ୍ନା, ସେପ୍‌ଟେମ୍ବର ୨ ତାରିଖକୁ ଶୋକ ଦିବସ ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ ଏବଂ କଳା ପତାକା ଉଡ଼ାଇବାକୁ ମୁସ୍‌ଲିମ୍‌ମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । ତହିଁ ଆରମ୍ଭେ ଜିନ୍ନା ବମ୍ବେଠାରେ ବକ୍ତୃତାରେ କହିଲେ, ଭାରତର ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ରୁସିୟାମାନେ ଖାଲି ଦେଖଣାହାଣ୍ଡା ହୋଇ ରହିବେ ନାହିଁ ; ପୁଣି, ରୁସିଆ ମଧ୍ୟ ଭାରତଠାରୁ ବହୁ ଦୂରରେ ନାହିଁ ।’

ପଞ୍ଜାବର ଜଣେ ବଡ଼ ଜମିଦାର ଓ ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ନେତା ସାର୍ ଫିରୋଜ୍ ଖାନ୍ ନୁନ୍ ମଧ୍ୟ ଏଇ ମର୍ମରେ କହିଥିଲେ । ସେ ଦୃଢ଼ ସ୍ୱରରେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ, ‘ଯଦି ଯୁଦ୍ଧ କରିବାହିଁ ଆମର ନିୟତ, ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧକରି ଯଦି ଆମକୁ ଧୁସ୍ତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ତେବେ ରୁସିଆର ମୁଖାପେକ୍ଷୀ ହେବା ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଆମର ଏକାନ୍ତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଏ କଥାର ମର୍ମ ଠିକ୍ ବୁଝି ପାରିଥିଲେ । ସେ ସେପ୍‌ଟେମ୍ବର ୯ ତାରିଖରେ କହିଲେ, ‘ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବଶ୍ୟ ଆମର ଅନ୍ତର୍ବିବାଦ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଅନ୍ତର୍ବିବାଦ ଆଉ ବେଶି ଦୂରରେ ନାହିଁ ।’ ସେପ୍‌ଟେମ୍ବର ମାସ ତମାମ ବମ୍ବେରେ ଛୁରୁଖୁରା ଓ ଗୁଳିମରା ଚାଲି ରହିଲା । ମୁସ୍‌ଲିମ୍‌ଙ୍କ ହାତରେ କଳାପତାକା ଦେଖିବା ମାତ୍ରେ ହିନ୍ଦୁ ମାନେ ସେମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ପଞ୍ଜାବରେ ବି ଗଣ୍ଡଗୋଳ ବ୍ୟାପିଗଲା । ବଙ୍ଗ ଓ ବିହାରକୁ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଦୁଲକାଇ ଦେଲା ।

ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ଘୋଷଣା କଲା ଯେ, ସେ ସାଂବିଧାନିକ ସଭାକୁ ମଧ୍ୟ ପରିହାର କରିବ ।

ଦେଶରେ ଏ ଉପଦ୍ରବ ଦେଖି ଓ.ଏଲ୍. ଶଙ୍କରଜୀ ଦେଲେ ଏବଂ ନୂତନ ସରକାରରେ ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଲିଗ୍‌ର ସହଯୋଗ ପାଇଁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଉଦ୍ୟମ ତଳାଇଲେ । ଅବଶେଷରେ ଜିନ୍ନା ସମ୍ମତ ହେଲେ ; ଓ ଚାରିଜଣ ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ପ୍ରତିନିଧିଙ୍କ ସହ ଗାନ୍ଧୀ-ବିରୋଧୀ ଜଣେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟପ୍ରଦାୟର ନେତାଙ୍କ ନାମ ଦେଲେ । ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜକୁ ଗୋଟିଏ ଧର୍ମନୁଷ୍ଠାନ ବୋଲି କହି ଆସୁଥିଲା ଏବଂ ଭାରତର ମୁସ୍‌ଲିମ୍‌ଙ୍କ ମୁଖପାତ୍ର

ବୋଲି ନିଜକୁ ଘୋଷିତ କରୁଥିଲା । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଜଣେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ, ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ନାମ ସେ ନିଜପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାଗରେ ଦେଲା କାହିଁକି ? ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କଂଗ୍ରେସ ଓ ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ କରିବା । ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ଏହି ମନୋବୃତ୍ତି ଧରି ସରକାରରେ ପଶିବା ହେଲା ଅମଙ୍ଗଳର ଶବ୍ଦ । ବସ୍ତୁତଃ ଅର୍ଥ ବିଭାଗ ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ସରକାରରେ ଲିଗ୍ ମୁଖପାତ୍ର, ନବାବଜାଦା ଲିଆକତ ଆଲି ଖାଁ ପୁଷ୍ପ ଘୋଷଣା କରିଦେଲେ ଯେ ସେ ଏ ସରକାରକୁ ମିଳିତ ସରକାରବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ ଓ ନେହେରୁ ବା ଅନ୍ୟ କଂଗ୍ରେସ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସହଯୋଗ କରିବାର ନୈତିକ ଦାୟିତ୍ୱ ତାଙ୍କର ନାହିଁ । ଫଳତଃ ସରକାର ହେଲା ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ଏକ ଅନୁଷ୍ଠାନ—ବିଭେଦ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧର୍ମ ଯୋଗୁଁ ।

ଦୁଇଟିଯାକ ସଫ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ଲାଗିରହିଥିବା ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରଚାର କରିବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ଦିନେ ସେ କହିଲେ, ‘ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କୁ ମାରବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ଓଲଟି ମାରବାକୁ ହିନ୍ଦୁଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ସାହସ ହେଲାଣି ବୋଲି କେହି କେହି ହିନ୍ଦୁ ପୁଲକିତ ହେବାର ବି ଶୁଣୁଛୁ । ହିନ୍ଦୁମାନେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା ନ କରି ଘାତୁକ ହାତରେ ପ୍ରାଣ ଦେଉଛନ୍ତି ଶୁଣିଲେ ବରଂ ମୁଁ ଆନନ୍ଦିତ ହୁଅନ୍ତି...’ ।

ଏ ଦୁର୍ବିପାକ ଭିତରେ ବି ସେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ କର୍ମସୂଚୀ ପାସୋରୁ ନ ଥାନ୍ତି ଓ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ଓ ହରିଜନରେ ଅଧିକ ଖବର ଉପାଦାନ ଉପରେ ଜୋର ଦେଉଥାନ୍ତି ; ହରିଜନମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ହେଉଥିବା ଦୁର୍ବ୍ୟବହାରର ପ୍ରତିବାଦ କରୁଥାନ୍ତି : ‘ସଂହାମକ ବ୍ୟାଧି ଘୋଟିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ମାଡ଼ ହେଉଛି ଓ ସବସାଧାରଣ କୁପରୁ ପାଣି କାଢ଼ିବାକୁ ବାରଣ କରାହେଉଛି । ସେମାନେ ଅପରିଚ୍ଛନ୍ନ ଗୁଳିଆରେ ମୁଣ୍ଡ ଗେଞ୍ଜି ରହିଛନ୍ତି’ । ଲୁଣ ଟିକସ୍ ଏକାବେଳକେ ଉଠିଯାଉ ବୋଲି ସେ ଦାବି କରୁଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଏ ବିଷୟରେ ଟିକିଏ ଥପୁ ଧରି ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ଲୋକଙ୍କୁ ବୁଝାଉଥାନ୍ତି ; ନୂଆ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ଅନଭ୍ୟସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଚିପି ହୋଇ ଯାଉଛନ୍ତି ବୋଲି ଲୋକଙ୍କୁ ବୁଝାଉଥାନ୍ତି ।

ଅଧିକାଂଶ କଂଗ୍ରେସ ମନ୍ତ୍ରୀ, ତାଙ୍କର ବହୁ ସହକାଶୀ ଓ ପ୍ରାଦେଶିକ ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ଅଫିସରମାନେ ବହୁବାର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ହରିଜନ ବସ୍ତ୍ରକୁ ଆସି ବିଭିନ୍ନ

ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଓ ସମ୍ମତ ଲେଖୁଥାନ୍ତି । ବେଳେ ବେଳେ ତ ଏମାନଙ୍କର ଧାଉଡ଼ ଦୈନନ୍ଦିନ ବ୍ୟାପାର ହୋଇ ଯାଉଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀ ହୋଇଥାନ୍ତି ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ।

କୁଷ୍ଠରୋଗୀଙ୍କ ସମସ୍ୟା, ସମୁଦ୍ର ପ୍ରାର୍ଥନାର ଉପଯୋଗିତା, ଭାରତୀୟ ଜେଲଖାନାମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା, ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାରେ ବର୍ଣ୍ଣବିଦ୍ୱେଷ, ଶାନ୍ତ ଉତ୍ପାଦନରେ ଅବହେଳା, ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ ବହୁ ଦେବତା କାହିଁକି ଅଛନ୍ତି—ଏହିପରି ନାନା ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଗାନ୍ଧୀ ଲେଖା ଚଳାଇଥାନ୍ତି । ଆଶ୍ରମରେ ପ୍ରତିଦିନ କାଳକି କ’ଣ ରହାନ୍ତେବ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଉଥାନ୍ତି ; ବେଳ ମିଳିଲେ ଡାଇରି ବି ଲେଖୁଥାନ୍ତି । ଦିନେ ଗୁଡ଼ିରେ ସେ ଡାଇରିରେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଶୁଣିଆଡ଼େ ନିଆଁ ହୁଏ ଜଳୁଥିଲା ବେଳେ ମନରେ ଅନାସକ୍ତ ଭାବ ରଖିବା ମସ୍ତ କଠିନ ବ୍ୟାପାର’ । ଦିନେ ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ କହିଥିଲେ, ‘ଏ ଯେଉଁ ମନସ୍ତାପ ହେଉଛି ତା’କୁ ବିଚଳିତ ନ ହୋଇ ଧୀର ଶାନ୍ତ ଭାବେ ମୁଁ ସହି ନ ପାରୁଛି କାହିଁକି ? ମୋର ସଂଶୟ ହେଉଛି, ୧୨୫ ବର୍ଷ ବଞ୍ଚିବା ସକାଶ ମନର ଯେଉଁ ଅନାସକ୍ତ ଭାବ ରହିବା ଦରକାର ମୋର ତାହା ହୋଇନାହିଁ ।’

ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲିମ୍ ବିଦ୍ୱେଷର ମାଡ଼ ଯାଉଥିବା ନିଆଁ ତାଙ୍କୁ ଥଣ୍ଡ କରି ଦେଉ ନ ଥାଏ । ତଥାପି ମନୁଷ୍ୟ ଚରଣରେ ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଅଟଳ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ଅକ୍ଟୋବର ୧୫ ତାରିଖରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଅଳ୍ପଦିନ ତଳେ ବମ୍ବେରେ ଜଣେ ହିନ୍ଦୁ ତା’ର ମୁସଲିମ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେଲେ । ସେ ନିଜ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଦଙ୍ଗାକାରୀ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇ-ଦେବାକୁ ନାହିଁ କଲେ । ଫଳରେ ଦୁଇଜଣ ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥରେ କୁଣ୍ଡିଆ-କୁଣ୍ଡି ହୋଇ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କଲେ । ଏ ଖବର ମୁଁ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ସୂତରୁ ପାଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ଯେଉଁ ଖୋସୋନ୍ନାଦ ଚାଲୁଛି ତହିଁରେ ଏଭଳି ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ଖାରଜର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଏଇ ଗୋଟିକ ଯେ ମୋ କାନକୁ ଆସିଛି ତାହା ନୁହେଁ । କଲିକତାରେ ସଂପ୍ରତି ଯେଉଁ ପ୍ରବଳ ରକ୍ତପାତ ଘଟିଗଲା ସେଥିରେ ନିଜ ନିଜ ଖାବନ ବିପନ୍ନ କରି ବହୁ ମୁସଲିମ୍ ନିଜ ନିଜ ହିନ୍ଦୁ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବାର ଖବର ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଛି ; ହିନ୍ଦୁମାନେ ସେହିପରି ମୁସଲିମ୍ଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବାର ବିଶ୍ୱାସ-ଯୋଗ୍ୟ ବୁଝନ୍ତି ବି ମିଳିଛି । ଯେ କୌଣସି ପରିସ୍ଥିତିରେ, ଓ ଯେ କୌଣସି ସମୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ହୃଦୟରେ ଦେବତା

ବାସନ୍ତରୁଥିବାର ଏହିପରି ପ୍ରମାଣ ଯଦି ନ ମିଳୁଥାନ୍ତା ତେବେ ସମଗ୍ର ମାନବଜାତି ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇଯାନ୍ତା ।’

ଉନ୍ନତ ମାନବଠାରେ ଦେବତା ଆବିଷ୍କାର କରିବା ପାଇଁ ଏଥର ଗାନ୍ଧୀ ଆଶ୍ରମରୁ ବାହାରିଲେ ।

ପୂର୍ବ ବଙ୍ଗର ସୁଦୂର ପ୍ରାନ୍ତରେ ଥିବା ନୋଆଖାଲି ଓ ହିପୁରର ମଫସଲ ଅଞ୍ଚଳରେ, ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ ମୁସଲିମମାନେ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଉପରେ ବ୍ୟାପକ ଆକ୍ରମଣ କରିଥାନ୍ତି । ସହର ଅଞ୍ଚଳର ହିଂସାକାଣ୍ଡଠାରୁ ମଫସଲର ଏ ଉତ୍ସାହ ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ଅଧିକ ବିଚଳିତ କରିଥିଲା ପରି ମନେ ହୁଏ । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତର ଗ୍ରାମଗହଳରେ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ସଦ୍‌ଭାବ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଥିଲା । ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ବିଦ୍ୱେଷ ଯଦି ମଫସଲ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଏଭଳି ମାଡ଼ିଯାଏ ତେବେ ସମଗ୍ର ଭାରତୀୟ ଜାତି ଧ୍ୟୁସ ହେବାର ଆଶଙ୍କା । ଗାନ୍ଧୀ ଗଣ୍ଡଗୋଳର ହରଜମିନ୍‌କୁ ଯିବା ପାଇଁ ସଫଳ କଲେ । ସେଠାରେ ହିଂସାକାଣ୍ଡକୁ ଯଦି ସେ ରୋକି ନ ପାରିବେ ତେବେ ବଞ୍ଚିରହିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ବରମାନେ ତାଙ୍କୁ ଏ ସଫଳତାରୁ ନିବର୍ତ୍ତାଇବା ପାଇଁ ଖୁବ୍ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ତାଙ୍କର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସେତେବେଳେ ଲାଲ ନଥାଏ । ସରକାରର କଂଗ୍ରେସମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ତାଙ୍କୁ ନିଜର ନିକଟରେ ରହିବାକୁ ଦରକାର କରୁଥାନ୍ତି । ସବୁ ଆପତ୍ତିକୁ ସେ ଗୋଟିଏ ପଦରେ କାଟିଦେଲେ: ‘ମୁଁ ଜାଣୁଛି, ମୁଁ ଯଦି ସେଠିକୁ ନ ଯାଏ ତେବେ ମୋର ମାନସିକ ଶାନ୍ତି ରହିବ ନାହିଁ ।’ ଗଲେ ଯେ ସେ କିଛି ଗୋଟାଏ କରି ପକାଇବେ ଏ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ସଂଦେହ ବି ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସରଜମିନ୍‌ରେ ପହଞ୍ଚି ଚେଷ୍ଟା ତ କରିବାକୁ ହେବ ! କେହି ତାଙ୍କୁ ଷ୍ଟେସନ୍‌ରେ ଦେଖା କରି ଆଶିଷ ମାଗନ୍ତୁ ନାହିଁ ବୋଲି ସେ ଆଗରୁ ବାରଣ କରି ଦେଲେ । ସେ ଜଣାଇ ଦେଲେ ଏଭଳି ଯୌଜନ୍ୟ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ମନରେ ଅନୁକୂଳ ଅବସ୍ଥା ନାହିଁ ।

ତଥାପି ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଲୋକେ ଆସି ଷ୍ଟେସନ୍‌ରେ ରୁଣ୍ଡ ହେଲେ । ସରକାର ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ସ୍ପେଶାଲ୍ ଟ୍ରେନ୍‌ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ (ବ୍ରିଟିଶ୍ ବି ଏପରି କରୁଥିଲେ) । ଏଭଳି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାର କାରଣ, ସେ ମାମୁଲି ଏକ୍ସପ୍ରେସ୍ ଗାଡ଼ିରେ ଯାତ୍ରା କଲବେଳେ ଲୋକେ ତାଙ୍କ ଦର୍ଶନାଭିଳାଷରେ ପ୍ରତି ଷ୍ଟେସନ୍‌ରେ ଗାଡ଼ିକୁ ବହୁତ ସମୟ ଅଟକାଇ ଦିଅନ୍ତି ; ଫଳରେ ସେ ଗାଡ଼ି ତ ବହୁ ଦିନ ଲେଟ୍ ହୋଇଯାଏ, ପୁଣି ଉଭୟ ଦିଗର

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଟ୍ରେନ୍‌ମାନଙ୍କର ସମସ୍ତପୂର୍ବରେ ବହୁ ବିଭ୍ରାନ୍ତ ଘଟେ । ଷ୍ଟେଶନାଲ ଟ୍ରେନ୍ ନିତାନ୍ତ ଯେଉଁ ବଡ଼ ବଡ଼ ସହରର ଷ୍ଟେସନ୍‌ମାନଙ୍କରେ ଅଟକିଲେ, ସେଠାର ଲୋକେ ଷ୍ଟେସନ୍‌କୁ ଜାମ କରିଦେଲେ ଏବଂ ରେଲ ଲାଇନ୍ ଉପରେ ପଂଝା ପଂଝା ହୋଇ ବସିଗଲେ; ଷ୍ଟେସନ୍ ଘରମାନଙ୍କର ଛୁତ ଉପରେ ଚଢ଼ିଗଲେ, ଝରକାର କାଚ ଓ କାଠ ଦୁଆରମାନ ଶୁଙ୍ଘି ପକାଇଲେ ଓ ପାଟି ଭୁଣ୍ଡରେ କାନ ଅତିଡ଼ା ପକାଇଦେଲେ । ଗାର୍ଡ୍ ଥର-ଥର କରି ଟ୍ରେନ୍ ଛାଡ଼ିବାକୁ ସିଟି ଦେଉଥାଏ, କିନ୍ତୁ ଟ୍ରେନ୍ ଚଳେ ଚାଲି ବେଳକୁ କିଏ ଆଲର୍ମ୍ ଟେନ୍ ଭିଡ଼ି ଦିଏ ଯେ, ଟ୍ରେନ୍ ଭିଡ଼ି ହେଲା ପରି ଅଟକିଯାଏ । ଗୋଟାଏ ଷ୍ଟେସନ୍‌ରେ ରେଲବାଇ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ନିଆଁଲିଭାଳି ପାଇପରୁ ପାଣି ଲୋକଙ୍କ ଉପରକୁ ଛୁଡ଼ି ଦେଲେ ଯେ ଗାର୍ଡ୍ ଡିବାରେ ପାଣି ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଗଲା । ସେ କଲିକତାରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ ପାଞ୍ଚଦଶା ଡେରିରେ, ବାଟର ହୋ ହା ଓ ଗଣ୍ଡଗୋଳରେ କ୍ଳାନ୍ତ ଓ ଅସ୍ତବ୍ଧ ସନ୍ତପ୍ତ ହୋଇ ।

ଯେଉଁ ଦିନ ଗାର୍ଡ୍ ନୂଆ ହଲ୍ଲୀ ଛାଡ଼ିଥିଲେ ସେହିଦିନ, କଲିକତାରେ ଆହୁରି ଥରେ ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ଦଙ୍ଗା ହୋଇ ୩୮ ଜଣ ମରିଥାନ୍ତି । ଘଟଣା-ସ୍ଥଳକୁ ସୈନ୍ୟଙ୍କୁ ଡାକିବା ଜରୁରି ହୋଇଥିଲା । ରାତିଦିନ ପୁଲିସ୍ ଓ ମିଲିଟାରୀ ଗୁଣ୍ଡାକୁ ଘଉଡ଼ିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହିଥିଲେ । ଗଣ୍ଡଗୋଳକାରୀମାନେ କରାସିନ-ବୋମା, ଇଟା ଓ ସୋଡ଼ା ବୋତଲରେ ପରସ୍ପରକୁ ଆକ୍ରମଣ କରୁଥାନ୍ତି । କଲିକତାରେ ପହଞ୍ଚିବାର ପରଦିନ ମାମୁଲି ସୌଜନ୍ୟରେ ଗାର୍ଡ୍ ଅନ୍ୟସମସ୍ତ ପାଇଁ ବଙ୍ଗର ଗ୍ରୀଟିଙ୍ଗ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ସାର୍ ପ୍ରେଡ଼େରିକ୍ ବାରେଙ୍କୁ ଦେଖା-କରିବାକୁ ଗଲେ; ଏବଂ ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶର ମୁସଲିମ୍ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ମିଷ୍ଟର ଏଇଚ୍. ଏସ୍. ସରାବର୍ଦ୍ଦିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବହୁତ ସମୟ ରହିଲେ । ତତ୍ପର ଦିନ ଅକ୍ଟୋବର ୩୧ ତାରିଖରେ ସେ ପୁଣି ସରାବର୍ଦ୍ଦିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବାକୁ ଗଲେ ଏବଂ ସେଠାରୁ ଦୁହେଁଯାକ କଲିକତାର ଜନମାନବଶୂନ୍ୟ ରାସ୍ତାମାନଙ୍କରେ ମଟରରେ ବୁଲି ଆସିଲେ । ଗତ କେତେଦିନ ହେଲା କରପୋରେସନ୍‌ର ମେହେନ୍ଦ୍ର କାମକୁ ନ ଆସିଥିବାରୁ ରାସ୍ତା ଉପରେ ଦୁଇପୁଟ ଉପରେ ମଇଲ ଜମାହୋଇଥାଏ । ରାସ୍ତାକଡ଼ରେଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ିହୋଇ ବହୁତ ଦୋକାନ ଓ ଘର ପୋଡ଼ି ଯାଇଥାଏ ; ଏଥିରୁ କେତେକ ନିକଟରେ ଘଟିଥିବା ଗଣ୍ଡଗୋଳ ବେଳେ, ଓ ବାକୀଦିନ ଅଗଷ୍ଟ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ବେଳର ।

ଗାନ୍ଧୀ ଏ ସବୁ ଦେଖି ଦୁଃଖରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ସେ କହିଥିଲେ, ‘ମଣିଷ କିପରି ଗୋଠବାନ୍ଧ ଉନ୍ନତ ହୁଏ ଏବଂ ପଶୁଠାରୁ ସ୍ଥାନ ଆଚରଣ କରିପାରେ, ତାହା ଦେଖି ମୋର ମନ ଏକାବେଳେକେ ଦବିଗଲା’ । ତଥାପି ତାଙ୍କ ମନରୁ ଆଶା ଯାଉ ନ ଥାଏ । ସେ ବିଚାରୁଆନ୍ତି ମଣିଷର ଉନ୍ନତ ଅବସ୍ଥା ବେଶିଦିନ ଏପରି ରହି ପାରିବ ନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ଜଣାଯାଉଥାଏ, କଲିକତାର ନାଗରିକମାନେ ତାଙ୍କର ଉପାବନ୍ଧ ଅନାର୍ହର ସ୍ଫୁଟିତ ବିଷାଦଗ୍ରସ୍ତ ଓ ଅନୁତପ୍ତ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେଣି ।

ସେ ନୂଆଖାଲ ଯିବା ବାଟରେ କଲିକତାରେ ଅଟକିଥାନ୍ତି । ନୂଆଖାଲର ମଫସଲ ଅଞ୍ଚଳରେ ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନେ ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ହତ୍ୟାକରିଥାନ୍ତି, ଜବରଦସ୍ତି ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମରେ ଦାସିତ କରିଥାନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁ ସ୍ତ୍ରୀ-ଲେକମାନଙ୍କ ଉପରେ ବଳାଙ୍ଗାର କରିଥାନ୍ତି, ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଘର ଓ ଦେଉଳ ପୋଡ଼ି ପାଉଁଶ କରି ଦେଇଥାନ୍ତି । ସେ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ କହିଲେ, ‘ନାଶ୍ଟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପାଶବିକ ଅତ୍ୟାଚାରର କାହାଣୀ ମୋତେ ଭୁରନ୍ତ ନୂଆଖାଲ ଯିବାକୁ ଡାକି ଆଣିଛି ।……ବଙ୍ଗଳାରେ ଯେଉଁ ଦୌରାତ୍ମ୍ୟର ନିଆଁ ଜଳି ଉଠିଛି ତାହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ନ ଲିଭିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ବଙ୍ଗ-ପ୍ରଦେଶ ଛାଡ଼ିବି ନାହିଁ । ହୁଏତ ମୋତେ ଏଠାରେ ପୂର୍ବ ବର୍ଷେ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିପାରେ, ବା ଅଧିକ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିପାରେ । ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲେ, ମୁଁ ଏଇଠାରେ ମରିବାକୁ ତିଆର ଅଛି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ହାର ମାନିଯାଇ ଫେରିବି ନାହିଁ । ମୁଁ ବଞ୍ଚୁଥିବି, ଲୋକେ ମୋତେ ଆଶା ଓ ଆକାଂକ୍ଷାରେ ଗୁଢ଼ି ରହିଥିବେ, ଅଥଚ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ କିଛି କରି ପାରୁ ନଥିବି, ରକ୍ତ-ମାଂସର ଶରୀର ଧରି ବଞ୍ଚିଥାଇ ଏପରି ଅଥବା ହେବା ଯଦି ସାର ହୁଏ, ତେବେ ମରଣରେ ମୋର ଏ ଆଖି ଦୁଇଟି ବୁଜି ହୋଇଯିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ଖୁବ୍ ଶ୍ରେୟସ୍କର ହେବ ।’

ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଏହା ଶୁଣି ସଭାର ବହୁଲୋକ ନିଜ ନିଜ ଆଖିରୁ ଲୁହ ପୋଛୁଥାନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖାର୍ତ୍ତ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ପାଇଁ ଏହାଠାରୁ ଦୋରତର ଦୁଃଖ ବିଧାତା ରଖିଥାନ୍ତି । ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶର ପ୍ରତିବେଶୀ ବିହାର ପ୍ରଦେଶରେ (ହିନ୍ଦୁ ଜନସଂଖ୍ୟା ୩ କୋଟି ୧୦ ଲକ୍ଷ, ମୁସଲିମ୍ ମୋଟ ୫୦ ଲକ୍ଷ) ନୂଆ-ଖାଲ ଓ ଟିପୁରର ସଂବାଦ ପତ୍ରଦ୍ୱୟରେ ସେଠାର ସଂଖ୍ୟାଗଣିତ ସଂପ୍ରଦାୟ

ତାହା ଯାଇଥାନ୍ତି । ବିହାରରେ ଅକ୍ଟୋବର ୨୫ ତାରିଖ ‘ନୋଆଖାଲି ହବସ’ ବୋଲି ପାଳିତ ହେଲା । ବିହାରୀ କଂଗ୍ରେସବାଲାଙ୍କର ବକ୍ତୃତା ଏବଂ ଖବରକାଜେମାନଙ୍କର ଗୁଞ୍ଜାଳ୍ୟକର ଶିରୋମାଳା ବିହାରର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ମନରେ ଅସ୍ୱାସ୍ତ୍ୟବିକ ଉନ୍ନାଦନା ଆଣିଦେଲା । ହଜାର ହଜାର ହିନ୍ଦୁ ସହରର ଗଳିକନ୍ଦ, ଓ ମଫସଲର ରସ୍ତାମାନଙ୍କରେ ‘ରକ୍ତ ପାଇଁ ରକ୍ତ ଚାହିଁ’ ବୋଲି ଧ୍ବନି ଦେଇ ଚାଲିଲେ । ଲଣ୍ଡନ ଟାଇମସ୍‌ର ହିଲ୍ସି ସଂବାଦଦାତା ଲେଖିଥିଲେ, ପରବର୍ତ୍ତୀ ସପ୍ତାହରେ, ଦଙ୍ଗାକାଶ୍ମାନେ ୪୫୦ ଲୋକଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିଥିବାର ସରକାର ପ୍ରକ୍ଷରୁ ସାବୁତହୋଇ ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥିଲା । ମରିଥିବା ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଦଶହଜାରରୁ ବେଶି ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ପରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ମରିଥିବା ଲୋକ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ମୁସଲିମ୍ ।

ଗାନ୍ଧୀ କଲିକତାରେ ଥିଲାବେଳେ ହିଁ ବିହାର ବନ୍ଦରତାର ସଂବାଦ ପାଇଲେ । ସେ ଦୁଃଖରେ ମୁହଁମାନ ଦ୍ରୋଇଗଲେ । ବିହାରୀମାନଙ୍କୁ ସେ ଗୋଟିଏ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଦେଲେ : ମୁଁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା ଯେଉଁ ବିହାରର ବଢ଼େଇ କରେ ସେ ମୋର ସମସ୍ତ ଆଶାକୁ ଧ୍ବଳିଯାତ୍ କରିଦେଲା ପରି ମନେ ହେଉଛି । କଂଗ୍ରେସରେ ଜଣକେତେ ଶିଷ୍, ମୁସଲିମ୍, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍, ପାର୍ସୀ ପ୍ରଭୃତି ଅଛନ୍ତି ବୋଲି କଂଗ୍ରେସ ସମଗ୍ର ଭାରତର ପ୍ରତିନିଧି ବୋଲି ଗର୍ବ କରେ ସିନା, କିନ୍ତୁ ଏହା ପ୍ରକୃତରେ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବୋଲି କ୍ୱାଏଡ୍-ଇ-ଆଜାମ୍ କଂଗ୍ରେସକୁ ବିଦ୍ରୁପ କରି କହନ୍ତି । ଆଜି ବିହାରୀ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଯେଉଁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ କରି ବସିଛନ୍ତି ତାହା ଜିନାଙ୍କ ବନ୍ଦୋକ୍ତିକୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ କରିପାରେ । ବିହାର କଂଗ୍ରେସର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବଢ଼ାଇବାକୁ ଅଙ୍ଗତରେ, ବହୁ ତ୍ୟାଗ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଆଜି ସେ କଂଗ୍ରେସର କବର ଖୋଳିବାରେ ପ୍ରଥମ ନ ହେଉ ।

ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ସ୍ୱରୂପ, ଗାନ୍ଧୀ ଘୋଷଣା କଲେ, ବଞ୍ଚିରହିବାକୁ ନିତାନ୍ତ ଯେତକି ଖାଇବା ଦରକାର ସେ ସେତକିମାତ୍ର ଆହାର କରିବେ, ଆଉ, ‘ଦୋଷୀ ବିହାରୀମାନେ ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି କରିବାକୁ ଯଦି ବାହାରି ନ ପଡ଼ନ୍ତି ତେବେ ପେଟ କାଟୁକାଟୁ ସେ ଆମରଣ ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ କରିବେ ।’

ବିହାରର କାଣ୍ଡ ପାଇଁ ବଙ୍ଗଳାରେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନିଆଯାଇ ପାରେ ବୋଲି ଆଶଙ୍କା କରି ନେହେରୁ, ପଟେଲ ଓ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ ସରକାରର ଦୁଇଜଣ ମୁସଲିମ୍ ମନ୍ତ୍ରୀ ଲିଆକତ୍ ଆଲି ଖାଁ ଓ ଅବଦୁଲ୍ ରବ୍ ନିସ୍ତାହ୍

ଉଡ଼ାଜାହାଜ ଯୋଗେ ତୁରନ୍ତ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଆସି କଲିକତାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ।
ଲର୍ଡ଼ ଓଡ଼ାଭେଲ୍ ମଧ୍ୟ ଆସିଲେ । ମୁସଲମାନଙ୍କର ପବିତ୍ର ଇଦ୍ ପର୍ବ
ଆଗକୁ ଥାଏ । ସେଇ ସମୟରେ ମୁସଲିମ୍ମାନେ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ପାରନ୍ତି
ବୋଲି ଉପୁ ହୋଇଥିଲା । ଲେକେ ଶାନ୍ତ ହୋଇ ରହନ୍ତୁ ବୋଲି କେନ୍ଦ୍ର
ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ନିବେଦନ କଲେ । ଯୈନ୍ୟମାନେ ସହର ଓ ମଫସଲରେ ପହଞ୍ଚି
ଦେଲେ ।

ଆମରଣ ଅନଶନ ନ କରିବାକୁ ନେହେରୁ ଓ ପଟେଲ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ
ନିବେଦନ କଲେ । ଦେଶର ଏ ଘଡ଼ିସନ୍ଧିବେଳେ ଦେଶର ଓ ସେମାନଙ୍କର
ନିଜର ଗାନ୍ଧୀ ବଞ୍ଚିରହିବା ପ୍ରୟୋଜନ ।

କଲିକତାରୁ ଚାରିଜଣାଯାକ କେନ୍ଦ୍ର ମନ୍ତ୍ରୀ ଉଡ଼ାଜାହାଜ ଯୋଗେ
ବିହାର ଗଲେ । ସେଠାରେ ଯାହା ଦେଖିଲେ ଓ ଶୁଣିଲେ ସେଥିରେ
ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ନେହେରୁ ପାଟିଯାଇ ଧମକ ଦେଲେ, ହିନ୍ଦୁମାନେ ଯଦି ହତ୍ୟା-
କାଣ୍ଡରୁ ନିବର୍ତ୍ତି ନ ରହନ୍ତି ତେବେ ସେ ଆକାଶରୁ ବିହାର ଉପରେ ବୋମା
ମାଡ଼ କରାଇବେ । ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରତିବାଦ କଲେ, ‘ଏଇ ତ ଥିଲା ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶକ୍ତି ।
ମିଲିଟାଣ୍ଟ ଲଗାଇ ଗଣ୍ଡଗୋଳକୁ ଦବାଇବା ଫଳରେ, ପଣ୍ଡିତ ନେହେରୁ ଓ
ତାଙ୍କ ସରକାର ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତାର ଆଶା ଲେପ କରିଦେବେ ।’
ତହିଁରେ ପୁଣି ଯୋଡ଼ିଲେ, ‘କିନ୍ତୁ କଂଗ୍ରେସ ଯଦି ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ
ହରାଇ ବସିଲୁଣି, ତେବେ ଆଉ ପଣ୍ଡିତ ନେହେରୁଙ୍କ ଚାରି କ’ଣ ?’

ନେହେରୁ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, ବିହାରରେ ଅବସ୍ଥା ଥୟ ପଡ଼ିବା
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ବିହାରରେ ରହିବେ । ନଭେମ୍ବର ୫ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ
ବିହାର ଠିକଣାରେ ନେହେରୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଚଠି ପଠାଇଲେ । ସେଥିରେ
ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ବିହାରର ସଂବାଦ ମୋତେ ବିଚଳିତ କରି ଦେଇଛି...।
ଯାହା ଶୁଣାଯାଉଛି, ତହିଁର ଅର୍ଥେ ବି ଯଦି ସତ ହୁଏ ତେବେ ବିହାର
ମନୁଷ୍ୟତା ହରାଇ ବସିଛି...। ମୋର ଅନ୍ତରରୁ ବାଣୀ ଶୁଭୁଛି, “ନର୍ବି-
ରୁରେ ଏ ଯେଉଁ ହତ୍ୟା ହେଉଛି ତାହାର ସାକ୍ଷୀ ହେବା ପାଇଁ ତୁ
ବଞ୍ଚିରହିବା ଦରକାର ନାହିଁ...। ଏଇଥିରୁ କ’ଣ ଜଣା ପଡ଼ୁନାହିଁ ଯେ
ତୋର ବେଳକାଳ ସରିଗଲାଣି ।’ ଏହି କଥାକୁ ଯୁକ୍ତିର ମାନଦଣ୍ଡରେ
ଥୋଇବା ଫଳରେ ମୁଁ ପୁଣି ଅନଶନ କରିବା ଆଡ଼କୁ ଟାଣି ହେଉଛି ।
ନିଜକୁ ରୋକିବାକୁ ମୁଁ କୌଣସି ଯୁକ୍ତି ପାଉନାହିଁ ।’

ଇନ୍ଦ୍ର ଉତ୍ସବ କଲିକତାରେ ଓ ଭାରତର ଅନ୍ୟତ୍ର ଶାନ୍ତିରେ
ହୋଇଗଲା । ମହାତ୍ମାଜୀ ବିହାରରୁ ଆଶାଜନକ ସଂବାଦମାନ ପାଇଲେ ।
ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୋଆଖାଲିରେ ; ସେଠାରେ ମୁସ୍ଲିମ୍ଙ୍କ
ଉଦ୍‌ଘାତରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଘରଗୁଡ଼ି ପଳାଇଯାଉଥାନ୍ତି । ସ୍ଵାଧୀନତା ଓ
ଗଣତନ୍ତ୍ରର ଶସ୍ତ୍ର ଉପୁ । ଅହିଂସ ସାହସ ହିଂସାର ପ୍ରତିଷେଧକ । ହିନ୍ଦୁଙ୍କ
ଆଗରେ ସାହସ ଦେଖାଇ ସେ ନୋଆଖାଲିର ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ମନରେ ସାହସ
ସଂଗୃହ କରିବେ । ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନଙ୍କୁ ସେ ପ୍ରଭାବିତ କରିପାରିବେ ନାହିଁ
ଜାଣିବା ମଧ୍ୟ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମାନ ଭାବେ ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଥାଏ ।
ଯଦି ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନେ ଅହିଂସାମତ, ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାକୁ ଉଦ୍‌ବେଗ-ସ୍ଥାନତା
ଓ ଭ୍ରାତୃଭାବ ନ ଦେଖାନ୍ତି ତେବେ ସ୍ଵାଧୀନ ଓ ଏକତାବଦ୍ଧ ଭାରତ ସଂଭବ
ହେବ କିପରି ?

ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ଧର, ମୋତେ ଜଣେ ମାରିଦେଲା ; ତେବେ
ତାକୁ ମାରିଦେବାଦ୍ଵାରା ତମେ କି ଲାଭ ପାଇବ ? ପୁଣି କଥାଟା ଟିକିଏ ଭଲ
କରି ବିଚାର, ବୁଝିବ, ନିଜେ ଗାନ୍ଧୀ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ଗାନ୍ଧୀକୁ ଆଉ କିଏ ମାରି
ପାରେ ? ବାହାରର କେହି ତ ମୋର ଆତ୍ମାକୁ ନଷ୍ଟ କରି ପାରିବ ନାହିଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀ କ’ଣ ତେବେ ଆଶଂକା କରୁଥିଲେ ଯେ, ନୋଆଖାଲିର
କୌଣସି ମୁସ୍ଲିମ୍ ତାଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରି ଦେବ, ଏବଂ ପ୍ରତିଶୋଧ ପ୍ରାପ୍ତ
ହୋଇ ହିନ୍ଦୁମାନେ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ମୁସ୍ଲିମ୍ଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିବାକୁ ଲାଗି-
ଯିବେ ?

ନୋଆଖାଲି ଯିବାର ପ୍ରେରଣା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅଦମ୍ୟ ହେଲା ।
ବିହାର ପାଇଁ ଅନଶନ କରିବାର କଳ୍ପନା ସେ ଗୁଡ଼ିଦେଲେ ।

ନଭେମ୍ବର ୭ ତାରିଖ ସକାଳେ ଗାନ୍ଧୀ କଲିକତାରୁ ବାହାରି
ନୋଆଖାଲି ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ନୋଆଖାଲି ଭାରତର ସବୁଠାରୁ
ଅଗମ୍ୟ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଅନ୍ୟତମ । ଏହା ଜଳପାଟପୁର୍ଣ୍ଣି, ଗଙ୍ଗା ଓ
ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ରର ଟିକୋଣଭୂମିରେ ଅବସ୍ଥିତ । ସେଠାକୁ ଯିବା ଓ ସେଠାରେ
ରହିବା ଘୋର ଅସୁବିଧାପୂର୍ଣ୍ଣ । ଅନୁଲତ ଭାରତର ପ୍ରତୀକ ବଳଦଗାଡ଼
ଯୁକ୍ତା ସେ ଜିଲ୍ଲାର ପଡ଼କମାନଙ୍କରେ ଯାଇପାରେ ନାହିଁ । ଅଧିକାଂଶ ଗାଁକୁ
ଯିବାର ଏକମାତ୍ର ଯାନ ହୁଲିଡ଼ଙ୍ଗା । ନିଉପୁର୍ବର ‘ଇନ୍‌ଷ୍ଟିଟ୍ୟୁଟ୍ ଅଫ୍
କରେଣ୍ଟ୍ ଆଫେୟାରସ୍’ର ସଂବାଦଦାତା ଫିଲିପସ୍ ଟ୍ୟାଲବର୍ଟ୍‌ଙ୍କୁ

କଳିକଟାରୁ, ମହାମା ଗାନ୍ଧୀ ତମୁପକାଇଥିବା ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିବା ସକାଶ, ରେଲ୍, ସ୍ଥିମର, ବାଇସାଇକଲ୍, ଦଉଡ଼ିଟଣା ଡଙ୍ଗାରେ ଏବଂ ପାଦରେ ଚାଲିଚାଲି ଚାଲିଯିବା ଲାଗିଥିଲା । ଆଉ ଘରୋଁ ଚାଲିଯିବା ମାଲ୍ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ଅତି ଜାମାଗଣ୍ଡା ; ମୋଟ ଲୋକ ସଂଖ୍ୟା ୨୫ ଲକ୍ଷ ; ଏଥିରୁ ଶତକଡ଼ା ଅଣ୍ଟା ଭାଗ ମୁସଲିମ୍ । ବାଦବସଂବାଦ ଓ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଗଣ୍ଡଗୋଳରେ ଏ ଅଞ୍ଚଳ ସଜିଯାଇଥାଏ । କେତେକ ଗ୍ରାମ ଏକାବେଳେକେ ଧୂସ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ ।

ଏହିପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ଏହି ଦୁର୍ଗମ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ରହିବାର ଶାସ୍ତ୍ରରକ କ୍ଳେଶ ଓ ମାନସିକ ଉଦ୍‌ବେଗ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ଜାଣିଜାଣି ବରଣ କରିଥାନ୍ତି । ମାସ ପରେ ମାସ ଏଠାରେ କଟାଇ ଏଠାର ଅବସ୍ଥା ସୁଧାରିବାକୁ ସେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଉଦ୍ୟମ ଲଗାଇ ରଖିଲେ । ଡିସେମ୍ବର ୫ ତାରିଖରେ ସେ ନୂଆଖାଲିରୁ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ହାତରେ ନେଇଛି ତାହା ମୋ ଜୀବନର ସବୁଠାରୁ କଷ୍ଟକର ଓ ଜଟିଳତାପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ । ପରଶାମ ଯାହା ହେଉ ନା କାହିଁକି, ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ରହିଛି । “କର ବା ମର” ଏହି ପ୍ରବଚନକୁ ଏଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଦେଖାଇ ଦେବାକୁ ହେବ । ଏଠାରେ “କର” ର ଅର୍ଥ : ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ଏଠାରେ ଶାନ୍ତି ଓ ସଦ୍‌ଭାବରେ ଏକତ୍ର ରହିବାକୁ ଶିକ୍ଷା କରିବେ । ଯଦି ତାହା ନ ହେବ, ତେବେ ସେଥିପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରି କରି ମୁଁ ଏଠାରେ ମରିବି ।’

ବଙ୍ଗ ପ୍ରାଦେଶିକ ସରକାରର କେତେକ ମନ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ସେଠେଟାଣ୍ଡା ଓ ସହକର୍ମୀଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଦଳ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ସଙ୍ଗେ ନୋଆଖାଲି ଯାଇଥାନ୍ତି । ସହକର୍ମୀମାନଙ୍କୁ ସେ ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରାମକୁ ଜଣଜଣ କରି ପଠାଇ ଦେଲେ, ଏବଂ ନିଜ ପାଖରେ, ବଙ୍ଗଳା କଥା ତାଙ୍କୁ ସମଜାଇବାକୁ ଅଧ୍ୟାପକ ନିର୍ମଳ ବସୁଙ୍କୁ, ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରେଣୀନୋଗ୍ରାଫର ପରଶୁରାମଙ୍କୁ, ଓ ମନୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ରଖିଲେ । ନିଜ ଖାଦ୍ୟ ତିଆରି କରିବା ଓ ନିଜର ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବା କାର୍ଯ୍ୟ ସେ ଜିଦ୍‌କରି ନିଜେ କଲେ । ମୁସଲିମ୍‌ଙ୍କ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧିରୁ ତାଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଦେହରକ୍ଷୀ ପୁଲିସ୍ ତାଙ୍କର ଦରକାର ବୋଲି ବନ୍ଦୁ ମାନେ ଜିଗର କଲେ ; ତାଙ୍କ ଦେହ ପା ବସପୁ ବୁଝିବାକୁ ତାଙ୍କ ଚିକିତ୍ସକ ଶ୍ରୀମତୀ ସୁଶୀଳା ନାୟାର ତାଙ୍କ ପାଖେ ରହିବା ଦରକାର ବୋଲି ଧରିବସିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଓଲଟି ଧରିବସିଲେ, ସୁଶୀଳା, ତାଙ୍କ ଭାଇ

ପ୍ୟାରେଲଲ, ସୁଚେତା କୃପାଲୀନା, କାନୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଯୁବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଆଶ୍ରା, ଏବଂ କାନୁ ଗାନ୍ଧୀ—ଏ ସମସ୍ତେ ଜଣ ଜଣ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ଆଶ୍ରମ କରିବେ । ଏ ଗ୍ରାମଗୁଡ଼ିକରୁ ଅନେକ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଦୂର ଏବଂ ଆଗନ୍ତୁକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସଦ୍‌ଭାବନା ନ ହେଲେ ବି ଏମାନେ ନିଜର ଆଚରଣ ଓ ପ୍ରେମଦ୍ଵାରା ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କୁ ହିଂସାବୃତ୍ତିରୁ ଫେରାଇ ଅହିଂସା-ପରାୟଣ କରିବେ । ପ୍ୟାରେଲଲ ଯାଇ ଯେଉଁ ଗ୍ରାମରେ ଆସ୍ଥାନ ପକାଇଥିଲେ ସେଠାରେ ତାଙ୍କୁ ମେଲେରିଆ ହେଲା । ସୁଶୀଳା ଆସି ତାଙ୍କର ଶୁଶ୍ରୂଷା କରନ୍ତେ ବୋଲି ଅନୁମତି ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି ଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତରରେ ଲେଖିଲେ, ‘ଯେଉଁମାନେ ଗ୍ରାମରେ ଲୋକସେବା କରିବାକୁ ଯାଉଛନ୍ତି ସେମାନେ କାହା ଉପରେ ନିର୍ଭର ନ କରି ସେଠାରେ ରହିବେ ବା ମରିବେ ବୋଲି ସଂକଳ୍ପ କରିବା ଦରକାର । ନିତାନ୍ତ ଯେ ବେମାର ପଡ଼ିବ ସେ ନିଜ ଉଦ୍ୟମରେ ସେଇଠାରେ ଭଲ ହେବ, ନ ହେଲେ ମରିବ । ତେବେ ଯାଇ ଗ୍ରାମସେବା କରିବାକୁ ଯିବା ସାର୍ଥକ ହେବ । ରୋଗର ଚିକିତ୍ସା ପାଇଁ କର୍ମୀମାନଙ୍କୁ ଦରକାର ଚିକିତ୍ସା କରିବାକୁ ହେବ କିମ୍ବା ପ୍ରକୃତର ‘ପଞ୍ଚ ମହାଭୂତ’ଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆରୋଗ୍ୟ ଲଭ କରିବାକୁ ହେବ । ଡକ୍ଟର ସୁଶୀଳାଙ୍କ ଭାଗରେ ତ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ ପଡ଼ିଛି ; ତାଙ୍କୁ ସେ ଗ୍ରାମର ହାଲହେକଟ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ପୁଣି ଏତେବେଳେ ତାଙ୍କର ଚିକିତ୍ସା ଆମ ଦଳର କର୍ମୀମାନଙ୍କୁ ମିଳିବାର କଥା ନୁହେଁ । ପୂର୍ବଦଳର ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କ ସେବା କରିବାକୁ ତାଙ୍କର ଚିକିତ୍ସା-ନୈପୁଣ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ଯାଇଛି ।’ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେପରି ନିଜ ପ୍ରତି ସେହିପରି, ସେ ଏହି ନିର୍ମମ, ଅବିଚଳ ତ୍ୟାଗ-ବିଧି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ନୋଆଖାଲି-ଯାହା ଭିତରେ ଗାନ୍ଧୀ ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ କରି ଅଣରୁଣି ଗ୍ରାମରେ ରହିଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରୁ ଶେର ଟଟାରେ ବାହାରି ସେ ଖାଲି ପାଦରେ ଭିନି ଚାଲିଯାଇ ଯାଇ ପାଖ ଗାଁରେ ପହଞ୍ଚନ୍ତି । ସେଠାରେ ଦିନେ, ଦୁଇଦିନ ବା ତିନିଦିନ ରହି ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅବିଶ୍ରାନ୍ତ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଓ ଉପାସନା କରନ୍ତି, ତା’ପରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗାଁକୁ ଯା’ନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଗାଁରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ, ସେ ଜଣେ କୃଷକର କୁଟୀର (ପ୍ରାୟଶଃ ମୁସଲମ୍‌ଙ୍କର) ଦ୍ଵାରେ ଯାଇ ଠିଆ ହୁଅନ୍ତି, ଏବଂ ନିଜର

ସହଚରମାନଙ୍କ ସହିତ ସେଠାରେ ରହିବାକୁ ମାଗନ୍ତି । ସେଠାରୁ ନାସ୍ତିବାଣୀ ଶୁଣିଲେ ଆଉ କୁଟୀରର ଦ୍ଵାରସ୍ଥ ହୁଅନ୍ତି । ସ୍ଥାନୀୟ ଫଳମୂଳ, ପରିବାପତ୍ର ଓ ମିଳିଲେ ଛେଳି ଦୁଧରେ ତାଙ୍କର ଚଳିଯାଏ । ୧୯୪୭ ନଭେମ୍ବର ୭ ତାରିଖରୁ ୧୯୪୭ ମାର୍ଚ୍ଚ ଦୁଇ ତାରିଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଏହିପରି ଚଳିଲେ । ଏ ବ୍ରତ ଆରମ୍ଭ ହେବାର ଅଳ୍ପଦିନ ପୂର୍ବରୁ ସେ ୭୭ ବର୍ଷ ପାର ହୋଇ ୭୮ ବର୍ଷରେ ପଦାର୍ପଣ କରିଥିଲେ ।

ଗୁଳିବାକୁ ଭୀର କଷ୍ଟ ହେଉଥାଏ ; ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଗୋଡ଼ରେ ବାଲିଜନ୍ଦା-ଖିଆ ଘା ହୋଇଗଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ପ୍ରାୟଶଃ ଚଟି ବ୍ୟବହାର କରୁ ନ ଥିଲେ । ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ଅହିଂସାମନ୍ତ୍ରରେ ସେ ଘାସିତ କରି ନ ପାରିବାରୁ ସିନା ନୋଆଖାଲର ଗଣ୍ଡଗୋଲ ହେଲା । ତେଣୁ ଏହାର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ସ୍ଵରୂପ ସେ ନୋଆଖାଲରେ ଘାଟିଯାନ୍ତା କରୁଥାନ୍ତି । ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରିବା ଲୋକ ତ ଜୋତା ପିନ୍ଧନ୍ତି ନାହିଁ । ଜୋତା ପିନ୍ଧିବା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏଇ ହେଲା ତାଙ୍କର ଯୁକ୍ତି । ବେଳେବେଳେ ବିରୋଧୀ ଲୋକେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଯିବାଗୁସ୍ତାରେ ଭଙ୍ଗାକାତ, କଣ୍ଟା ଓ ମଇଲୁ ବିଛାଇ ଦେଉଥିଲେ । ସେ ଏମାନଙ୍କୁ ନିନ୍ଦା କରୁ ନ ଥିଲେ ; ରାଜନୀତିକ ନେତାମାନେ ତାଙ୍କୁ ଏଭଳି ବଦ୍ଧିଷ୍ଠା ଦେଇଛନ୍ତି ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ଅନେକ ଜାଗାରେ ତଲା ବାଟରେ, ମାଗୁ, ଜଳିଆ ଜାଗା ଉପରେ ତିଆରି ହୋଇଥିବା ଗ୍ଲେଟ ଗ୍ଲେଟ ପୋଲ ପାର ହେବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ୧୦ । ୧୫ ଫୁଟ୍ ଉଚ୍ଚ ବାଉଁଶ ଖୁଣ୍ଟି ଉପରେ ପ୍ରାୟ ଗୁରୁଜୀ ଗୋଲେଇ ଗୁରୁ ପାଞ୍ଚଟା ବାଉଁଶ ପକାଇ ଏ ପୋଲ ତିଆରି ହୋଇଥାଏ । ଆଡ଼ି ବାଉଁଶଗୁଡ଼ିକ ଝୋଟ ଦଉଡ଼ିରେ ବା ଲଇରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଥାଏ । ଖବାଡ଼ିବା ହୋଇ ତିଆରି ହୋଇଥିବା ଏ ପୋଲଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ମଣିଷ ଚାଲିଲେ ହଲୁଥାଏ । ପୋଲର ଗୋଟିଏ ପାଖରେ, ଭର-ଦେବାକୁ ବାଉଁଶର ଧାରଣା କେଉଁଠି ଥାଏ ତ, କେଉଁଠି ନ ଥାଏ । ଥରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଖସିଗଲା ଯେ ସେ ବହୁତ ତଳେ ଥିବା କାଦୁଅରେ ପଡ଼ିଯାଇଥାନ୍ତେ, ଧୂର୍ତ୍ତିରେ ନିଜର ଭାରସାମ୍ୟ ରଖି ବଞ୍ଚିଗଲେ । ଏଭଳି ପୋଲ ପାର ହେବାରେ ନିୟୁତ ଓ ନିର୍ଭୀକ ହେବା ସକାଶ, ସେ ତତ୍ତ୍ଵ ଅଳ୍ପ କେତେଜଣ ଉଚ୍ଚା, ମାଗୁ ପୋଲ ଯେଉଁଠି ଦେଖୁଥିଲେ ସେଥିରେ ଯିବା ଆସିବା ଅଭ୍ୟାସ କରୁଥିଲେ ।

୧୯୪୭, ନଭେମ୍ବର ୪ ତାରିଖରେ, ମିଶ୍ଟର ଆର୍ଥର ହେଣ୍ଡେରସନ୍, ବିଲ୍‌ଡର କମନ୍ସ୍ ସଭାରେ ବିରୁଦ୍ଧ ଦେଇ କହିଥିଲେ ଯେ, ନୋଆଖାଲି ଓ ତାହାର ଅନ୍ୟପାଖ ହିପୁରା ଜିଲ୍ଲାମାନଙ୍କରେ ଠିକ୍ କେତେ ଲୋକ ମରିଛନ୍ତି ବୋଲି ହୋଇନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ମୋଟାମୋଟି ହିସାବରୁ ଜଣାଯାଏ, ଏହା ଦିନ ଅଙ୍କ ବିଶିଷ୍ଟ ସୁଦ୍ଧା ସଂଖ୍ୟା ହେବ । ବଙ୍ଗ ସରକାର ଏ ସଂଖ୍ୟା ୨୧୮ ବୋଲି ହିସାବ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କେତେକ ପରିବାର ଭୟରେ ନିଜ ଲୋକଙ୍କର ମରିବା ଖବର ଲୁଚାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ଦୁଇ ଜିଲ୍ଲାରେ ୧୮ ହଜାରରୁ ଅଧିକ ଘର ଲୁଟ ହୋଇଥିଲା । ହିପୁରାରେ ୯୮୯୫ ଜଣଙ୍କୁ ଜବରଦସ୍ତି ମୁସଲମାନ ଧର୍ମରେ ଦାକ୍ଷିତ କରାହୋଇଥିଲା ; ନୋଆଖାଲିର ହିସାବରୁ ଜଣାଯାଏ, ଏଠାରେ ଆହୁରି ଅଧିକ ଲୋକଙ୍କୁ ଜବରଦସ୍ତି ମୁସଲମାନ କରାହୋଇଥିଲା । ହଜାର ହଜାର ହିନ୍ଦୁ ମହିଳାଙ୍କୁ ଅପହରଣ କରି ସେମାନଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ବିରୁଦ୍ଧରେ ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ବିଭା କରା ହୋଇଥିଲା । ଜବରଦସ୍ତି ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ମୁସଲମାନ କରିବା, ନାଶ୍ଟରଣ କରିବା ଘଟଣାମାନଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ଗାନ୍ଧୀ ଗଣ୍ଡର ବ୍ୟଥା ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ।

ହିନ୍ଦୁ ମହିଳାମାନଙ୍କୁ ମୁସଲମାନ ଦାକ୍ଷା ଦେଲାବେଳେ, ମୁସଲିମମାନେ ସେମାନଙ୍କ କାତ ବାଡ଼େଇ ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ମଥାରୁ ‘ସୌଭାଗ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର’ ସିନ୍ଦୂର ଟୋପା ଲିଭାଇ ଦେଉଥିଲେ । ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କର ସିନ୍ଦୂର ଟୋପା ଅଛିଅ ଲକ୍ଷଣ । ହିନ୍ଦୁ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ଦାଡ଼ିମୁଛ ରଖିବା ପାଇଁ, ଓ ଲୁଗା ହିନ୍ଦୁ ଡଙ୍ଗାରେ ନ ପିନ୍ଧି ମୁସଲମାନ ଡଙ୍ଗାରେ ପିନ୍ଧିବାକୁ, ଓ ନୋରଣ ପଡ଼ିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରା ହୋଇଥିଲା । ହିନ୍ଦୁ ଦେବମୂର୍ତ୍ତିମାନ ଗ୍ରାମି ଦିଆଗଲା ଓ ହିନ୍ଦୁ ଦେବଦେବୀ ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କର ପବିତ୍ରତା ନଷ୍ଟ କରାଯାଇଥିଲା । ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଦୁଃଖର କଥା, ଯେଉଁ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଗୋରୁ ଗାଈ ଥିଲେ ତାକୁ ନିଜ ହାତରେ ହାଣିବାକୁ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ଜବରଦସ୍ତି କରାଯାଇଥିଲା ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ଗୋରୁମାଂସ ଖୁଆ ହୋଇଥିଲା । ଯେଉଁ ହିନ୍ଦୁ ଗୋରୁ ମାରିଛ ବା ଗୋମାଂସ ଖାଇଛ ତା’କୁ ଆଉ ହିନ୍ଦୁ ସଂପ୍ରଦାୟରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବ ନାହିଁ, ଏଇ ବିଚାରରେ ଏପରି କରା ହୋଇଥିଲା ।

ଉପଦ୍ରୁତ ଅଞ୍ଚଳ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ଯାଇ ହିନ୍ଦୁମାନେ ବସବାସ କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ୍ତୁ ବୋଲି, ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମେ କେତେଜଣ ସହକର୍ମୀ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ସୁଚନା ଦେଇଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କିନ୍ତୁ ଏଭଳି

ପରଲ୍ଲସ୍-ମନୋବୃତ୍ତିକୁ ଦୃଢ଼ଭାବେ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁ ଅଞ୍ଚଳ ଓ ମୁସଲିମ୍ ଅଞ୍ଚଳ ମଧ୍ୟରେ ଯଦି ଅଧିବାସୀଙ୍କର ବିନିମୟ ହୁଏ, ତେବେ ଭାରତକୁ ଏକାଧିନୀୟରେ ରଖିବା ଅସଂଭବ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଯିବ । ଗାନ୍ଧୀ-ବାଦର ଗୋଟିଏ ମୌଳିକ ନୀତିର ଏହାଦ୍ୱାରା ଖିଲପ ହେବ । ସେ ନୀତିଟି ହେଲା : ଯେଉଁ ମାନବଗୋଷ୍ଠୀମାନେ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇଛନ୍ତି, କିମ୍ବା ନିଜନିଜକୁ ଅଲଗା ବୋଲି ଭାବୁଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଐକ୍ୟ ଅଛି, ନ ଥିଲେ ଅନାୟାସରେ ତାହା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇପାରେ । ଯେଉଁମାନେ ପରସ୍ପର ସମାନ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିକଶିତ ସ୍ନେହ ଓ ମିତ୍ରତା ଅପେକ୍ଷା ଯେଉଁମାନେ ସମାନ ନୁହନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସ୍ନେହ ଓ ମିତ୍ରତା ମହତ୍ତ୍ୱର ।

ନୋଆଖାଲିର ସମସ୍ୟା ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲ୍ଲପରେ ଗାନ୍ଧୀ ଉପଲବ୍ଧ କଲେ ଯେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମରେ ଜଣେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଜଣେ ମୁସଲିମ୍ଙ୍କୁ ବାଛି ଗ୍ରାମର ମୁଖିଆ କରିବା ଦରକାର । ଏ ଦୁହେଁ ଗ୍ରାମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧିବାସୀର ନିରାପଣ ପାଇଁ ଦାୟୀ ରହିବେ, ଏବଂ ଦରକାର ହେଲେ, ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନିଜର ପ୍ରାଣ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିବେ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ଲଢ଼ୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଚଳାଇଥାନ୍ତି । ଥରେ ସେ ଗୋଟିଏ କୁଟୀରର ଅଙ୍ଗଣରେ ଗୋଟିଏ ମୁସଲମାନ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ବସି ଅନ୍ଧସାର ମହତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରୁଥାନ୍ତି । ଏକକିବେଳେ ସୁଚେତା କୃପାଲକ୍ଷ୍ମୀ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ କାଗଜ ଟୁକୁର ଖଣ୍ଡେ ପଠାଇ ଦେଲେ ; ସେଥିରେ ଲେଖାଥିଲା : ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଡାହାଣକୁ ବସିଥିବା ମୁସଲମାନଟା ବିଗତ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ବେଳେ ବହୁ ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ବିଷଣ୍ଣ ଭାବେ ଟିକିଏ ହସି ଦେଇ ପୂର୍ବପରି କହି ଚାଲିଲେ । ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡକୁ ଯଦି ପାଣି ନ ଦେଲ—ଗାନ୍ଧୀ ତ ପାଣିଦଣ୍ଡର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ—ତେବେ ନିଜର ଉଦାରତା ଗୁଣରେ ଅପରାଧୀର ହୃଦୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ହେବ ଇ ହେବ । ଯଦି ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡକୁ ଜେଲଦଣ୍ଡ ଦିଅ, ତେବେ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ିବ । ଗାନ୍ଧୀ ବୁଝିଥିଲେ, ହତ୍ୟା କରିବାର ମନୋବୃତ୍ତି ଗୋଟିଏ ସାମାଜିକ ରୋଗ ; ସେଇ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡର ପ୍ରତିବିଧାନ କରିବାରେ ଲାଗିଥିଲେ । ଜଣେ ବା ଦୁଇଜଣ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡକୁ ହତ୍ୟା କରିଦେଲେ ଏ ରୋଗର ଧମ୍ଭ ନିର୍ବାହଣ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଯେଉଁ ଅପରାଧୀ ସବୁବେଳେ

ପ୍ରତିଶୋଧର ଆଶଂକାରେ ରହିବ ସେ ବାଟମାରଣା ହୋଇ ବାଟର ବାଟ
ଅପରାଧ କରି ଚାଲିବ । ତେଣୁ ଗାନ୍ଧୀ ଅପରାଧୀକୁ କ୍ଷମା କରିବାର
ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ ; ଅପରାଧୀକୁ ସେ ଅଭୟ ଦେଇଥିଲେ, ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ
କ୍ଷମା କରିବାକୁ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିଥିଲେ । ଅଧିକନ୍ତୁ ସେ
ମୁସଲମାନ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡକୁ ପୃଷ୍ଠା ଶୁଣାଇ ଦେଇଥିଲେ ଯେ, ସେମାନଙ୍କ
ଅପରାଧରେ ସେ ମଧ୍ୟ ନିଜେ ଅଂଶିଦାର, ଯେହେତୁ ସେ ଦେଶର ହିନ୍ଦୁ-
ମୁସଲମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବିଦ୍ୱେଷ ଦୂର କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ପୃଥିବୀରେ ଏଭଳି ବିଦ୍ୱେଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରହିଛି; ସାଧାରଣ ଲୋକ
ଏ ବିଦ୍ୱେଷର ଶିକାର ; ଏବଂ ସେ ବିଦ୍ୱେଷର କର୍ତ୍ତା ମଧ୍ୟ । ‘ମୁଁ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ
କହୁଛି, ତୁମ ଶତ୍ରୁଙ୍କୁ ପ୍ରେମ କର, ଯେ ତୁମକୁ ଅଭିଶାପ ଦେଉଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ
ଆଶୀର୍ବାଦ କର ; ଯେ ତୁମକୁ ଘୃଣା କରୁଛନ୍ତି ତାଙ୍କର ତୁମେ ହତକାଣ୍ଡ
ହୁଅ ; ଯେ ତୁମକୁ ବିଦ୍ୱେଷ କରୁଛନ୍ତି, ତୁମକୁ ନିରୁଦ୍ଧାତ କରୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ
ପାଇଁ ଭଗବାନଙ୍କ ପାଖେ ପ୍ରାର୍ଥନା କର..... କାରଣ, ଯେ ତୁମକୁ ପ୍ରେମ
କରନ୍ତି ତାଙ୍କୁ ତୁମେ ଯଦି ପ୍ରେମ କଲ, ତେବେ ତୁମେ କ’ଣ ଅଧିକା କଲ
ଯେ ପୁରସ୍କୃତ ହେବ ।’ ପ୍ରଭୁ ଯିଶୁ ଏହା କହିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କର କଥାକୁ
ନିଜ ଆଚରଣରେ ଦେଖାଇ ଯାଇଛନ୍ତି ।

ନୋଆଖାଲିର ଯେଉଁ ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ଗାନ୍ଧୀ ଏଭଳି ଆବେଦନ
କରୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷ କେତେପୁରୁଷ ପୂର୍ବେ
ହିନ୍ଦୁ ଥିଲେ, ଏବଂ ଅସିର ଭୟରେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ କୋରାଣ ଧରିଥିଲେ ।
ହୁଏତ ଏହି କାରଣରୁ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ହିନ୍ଦୁସ୍ତ୍ରୀୟର ଅବଶେଷ
ଅଦ୍ୟାପି ଥିଲା ; ହୁଏତ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅହଂସା ଓ ମୈତ୍ରୀର ବାଣୀ ଧର୍ମ ଓ
ସଂପ୍ରଦାୟ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତ ମାନବ ମନରେ ଅନୁକୂଳ ପ୍ରତିଫଳା ସୃଷ୍ଟି
କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ଥିଲା । ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ :
ଗାନ୍ଧୀଜୀ ତାଙ୍କର ଜଣେ ମୁସଲମ ତରୁଣୀ, ଶିଷ୍ୟା କୁମାରୀ ଆମ୍ଭୁଲ୍ ସାଲମ୍‌କୁ
ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମକୁ ସେବିକା କରି ପଠାଇଥିଲେ । ଗ୍ରାମଜୀ ସାଲମ୍‌
ଦେଖିଲେ, ଗାଁର ମୁସଲମାନେ ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରତିବେଶୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପୂର୍ବପର
ଦୁର୍ବ୍ୟବହାର କରୁଛନ୍ତି । ଫିଲିପସ୍ ଟ୍ୟାଲ୍‌ବଟ୍ ଲେଖିଛନ୍ତି, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ
ଆଦର୍ଶ ଅନୁକରଣ କରି ମିସ୍ ସାଲମ୍ ଜଣାଇ ଦେଲେ ଯେ, ଜଣେ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ

ଘରୁ ଅକ୍ଟୋବର ମାସର ଗଣ୍ଡଗୋଳ ବେଳେ ଅପହରଣ କରିଥିବା ପୂଜା-
 ଶଣ୍ଡା ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନେ ଫେରାଇ ନ ଦେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଅନୁଗ୍ରହଣ କରିବେ
 ନାହିଁ । ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ବହୁକାଳର ପରଂପରା ଅନୁସାରେ, ଯଦି ଜଣେ
 ଅନଶନ କଲ, ତେବେ ସେ ଯାହାଙ୍କ ପାଇଁ ଅନଶନ କଲ ସେମାନଙ୍କ
 ଉପରେ ଗୁରୁତର ସାମାଜିକ ରୂପ ସ୍ୱତଃ ପଡ଼ିଥାଏ । ଖଣ୍ଡାଟି ଆଦୌ ମିଳିଲୁ
 ନାହିଁ । ହୁଏତ ଗଣ୍ଡଗୋଳବେଳେ ପୁଅକୁ କିଏ ନେଇ କୌଣସି ପୋଖରୀରେ
 ପକାଇ ଦେଇଥିଲା । ସେ ବନ୍ଧୁପୁରେ କାହାର କିଛି ମନେ
 ନଥାଏ । କୁମାରୀ ସାଲମଙ୍କ ଅନଶନ କରିବାର ପରଶ ଦିନଠାରେ ଗାନ୍ଧୀ
 ଯାଇ ସେ ଗାଁରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ଗାଁର ମୁସଲମାନମାନେ ବିଚଳିତ
 ହୋଇ ସେ କୌଣସି ସର୍ତ୍ତରେ ରାଜ ହେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ସାଲମଙ୍କୁ
 ଦେଖୁଥିବା ଡାକ୍ତର ମତ ଦେଉଥାନ୍ତି ଯେ, ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣବାୟୁ ଉଡ଼ିଯିବାକୁ
 ଆରମ୍ଭ କଲଣି । ଗାନ୍ଧୀ ବହୁ ଘଣ୍ଟାକାଳ ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ
 ଆଲୋଚନା କଲେ । କ୍ୟବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ସଙ୍ଗେ ସେ ଭଲ ଗୁରୁତର ଭାବେ
 ଆଲୋଚନା ଚାଲିଥିଲା, ଏ ଆଲୋଚନା ଗୁରୁତ୍ୱରେ ତା'ର ସଙ୍ଗେ ସମାନ
 ହୋଇଥିଲା । ଶେଷରେ ଗାନ୍ଧୀ ଗ୍ରାମର ନେତାମାନଙ୍କୁ ମଙ୍ଗାଇଲେ ଯେ,
 ଭବିଷ୍ୟତରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି କୌଣସି ଅନାଚାର କରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି
 ସେମାନେ ପ୍ରତିଜ୍ଞାପତ୍ରରେ ଦସ୍ତଖତ କରିଦେବେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ବୁଝାଇ ଦେଲେ, ଖଣ୍ଡାଟି ଫେରାଇ ଥିଲେ ମୈତ୍ରୀର ପରିଚୟ
 ମିଳିଥାନ୍ତା ; ଏ ପ୍ରତିଜ୍ଞାପତ୍ର ବି ସେଇ ମୈତ୍ରୀର ପ୍ରମାଣ ହୋଇ ରହିବ ।

ଘୋର ପ୍ରତିକୂଳ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଗାନ୍ଧୀ ଓ ତାଙ୍କ ସହକର୍ମୀମାନେ
 କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଚାଲିଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ଆସିବାର ପ୍ରଥମ କେଇଦିନ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ
 ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ବହୁ ମୁସଲମାନ ଜମୁଥିଲେ । କଲିକତାର ରାଜନୀତି-
 ମାନେ ଏ ଶକ୍ତି ପସନ୍ଦ କଲେ ନାହିଁ, ମୁସଲିମ୍ ମୌଲ୍‌ବାମାନେ ହିନ୍ଦୁ-
 କାଫେରର ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରରେ ମୁସଲିମ୍‌ଙ୍କ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ନିନ୍ଦା କରି
 କହିଲେ । ସେମାନେ ଅଭିଯୋଗ କଲେ ଯେ, ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ସତ୍‌ବିଶ୍ୱାସୀ
 ମାନଙ୍କୁ ଧର୍ମପଥରୁ ବିଚ୍ୟୁତ କରୁଛନ୍ତି । ବେଳେ ବେଳେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ
 ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାର କାର୍ଯ୍ୟ ବନ୍ଦ ରଖି, ମୁସଲିମ୍‌ମାନଙ୍କୁ ସଭାର ବାହାରକୁ ଯାଇ
 ପଶ୍ଚିମଦିଗରେ ଥିବା ମେକ୍କା ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ସେମାନଙ୍କର ନେମାଜ
 କରିବାକୁ ଦେଉଥାନ୍ତି । ସେ ମୁସଲିମ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେପରି ମମତା ଦେଖାଉ-

ଥାନ୍ତି, ତାହା ରାଜନୀତିକ ବା ଧାର୍ମିକ କୌଣସି ମୁସଲିମ୍ ନେତାଙ୍କୁ ଛୁଆଁ ଲଗୁ ନ ଥାଏ ।

ଗାନ୍ଧୀ ସଭାରେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନରେ ବକ୍ତୃତା ଦେଉଥାନ୍ତି । ସେ କହିବା ପରେ ଜଣେ ଅନୁବାଦକ ତାଙ୍କ କଥା ବଙ୍ଗଳାରେ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଅନୁବାଦ ଚାଲିଥିଲା ବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରାର୍ଥନା ମଞ୍ଚରେ ବସି ନିଜ ବକ୍ତୃତାର ସାରାଂଶ ଟିପ୍ପୁଥାନ୍ତି ; ତାହା ପରେ ଖବରକାଗଜରେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ । କେତେକ ମୁସଲିମ୍ ଆଶଙ୍କା କରୁଥାନ୍ତି ଯେ, ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଦବାଇବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ସେମାନଙ୍କୁ ବୋଧ ଦେଉଥାନ୍ତି ଯେ, ନିଜ ଜୀବନକାଳ ଭିତରେ ସେ କେବେ କାହାକୁ ଦବାଇ ନାହାନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ ଗୋଟିଏ ସାକ୍ଷାତ୍କାରରେ କହିଥିଲେ, ‘ସେନା ଓ ପୁଲିସଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର ନ କରିବାକୁ ମୁଁ ମୋର ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛି । ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଶକ୍ତିକୁ ଜାଗ୍ରତ କରିବାକୁ ହେବ । କିନ୍ତୁ ଗଣତନ୍ତ୍ର ଓ ପୁଲିସ୍ କଥା ସାମରିଜଗତରେ ନିର୍ଭରଶୀଳତା ପଛରେ ଖାପ ଖାଏନାହିଁ ।’ ଲୋକଙ୍କ ମନୋବୃତ୍ତିର ଫଳାଫଳ କରି ସାମାଜିକ ନିରାପଣର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବ କୁ ସେ ଚାହୁଁଥିଲେ । ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ସେ କହିଥିଲେ, ‘ମୋର ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ଯଦି ସିଦ୍ଧ ହୋଇପାରେ, ତେବେ ମୋ ଜୀବନର ଚରମ ସାର୍ଥକତା ହେଲା ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରିବି । ମୁଁ ପରାଜିତର ମନୋବୃତ୍ତି ଧରି ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶରୁ ଫେରି ଯିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ଯଦି ନିତାନ୍ତ ଏପରି ହୁଏ ଯେ, ମୁଁ ଏଠାରେ ଜଣେ ଆତତାୟୀ ହାତରେ ପ୍ରାଣ ହରାଇବି, ତେବେ ମୁଁ ହସି ହସି ମରି ପାରିବି ।’

ଦୂରଦୂରନ୍ତ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ଏକୁଟିଆ ରହିବା ବେଳେ କ’ଣ ନା କ’ଣ ଘଟି ପାରେ ବୋଲି ତାଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସହକର୍ମୀମାନେ ବି ବେଳେ ବେଳେ ଆତଙ୍କିତ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ସେମାନଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଉଥିଲେ, ଅକାରଣରେ ବିପଦ ଭିତରକୁ ଲମ୍ଫି ଆ ବୋଲି ତୁମମାନଙ୍କୁ ମୁଁ କହୁନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ସ୍ବାଭାବିକ ଗତିରେ ଯଦି ବିପଦ ଆସି ପଡ଼ିଲା ତେବେ ହଟି ନ ଯାଇ ତାହାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୁଅ ।

ଜାନୁଆରୀ ୨ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମୌନ ଦିବସ ପଡ଼ିଥାଏ । ସେ ଦିନ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ତାଙ୍କର ବକ୍ତବ୍ୟ ଜଣେ କର୍ମୀ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଲା ବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ ତୁମ୍ଭ ହୋଇ ବସି, ମୁଣ୍ଡ ଟୁଙ୍ଗାରି ଯାହା ପଢ଼ା ଦେଉଥାଏ

ଫେସ୍ରେ ସଇ ଦେଉଥାନ୍ତି । ସେ ଦିନ ସେମାନେ ଥାନ୍ତି ସୁଦ୍ଧା ଚଣ୍ଡୀପୁର ଗ୍ରାମରେ ଏଠାରେ ଆସି ସେ କାହିଁକି ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି ସେଇ କଥା ଗାନ୍ଧୀ ଲେଖିଥିଲେ : ‘ମୁଁ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଧରି ଆସିଛି ; ସେଥିରେ ମଲି ଧୁଳି ନାହିଁ । ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ଭଗବାନଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନଙ୍କ ମନ ନିର୍ମଳ ହେବ, ଏବଂ ଉଭୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଭୟ ଓ ଆଶଙ୍କା ରହିବ ନାହିଁ । ଆପଣମାନେ ଦୟା କରି, ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ମୋର ଏଇ ଆବେଦନରେ ଯୋଗ ଦିଅନ୍ତୁ ଏବଂ ଏକ ସ୍ୱରରେ କହନ୍ତୁ ଯେ, ଭଗବାନ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ହୃଦ୍‌ଆକର୍ଷୀ ; ସେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କାମନା ପୂରଣ କରନ୍ତୁ ।’

ଏଇ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଧରି ସେ ଏତେ ବାଟ କାହିଁକି ଆସିଛନ୍ତି ? ନିଜ ଆଶ୍ରମରେ ଥାଇ ତ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଡାକି ହୋଇଥାନ୍ତା । ଏହାର ଜବାବ ଦେଇ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଆପଣମାନଙ୍କ ଭିତର ବୁଲିବୁଲି ମୁଁ ମୋର ପାରୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଆପଣଙ୍କର ଏହି ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଜଣାଇ ଦେବାକୁ ଚାହେଁ ଯେ, ମୋ ମନରେ କାହାର ପ୍ରତି କୌଣସି ଅସଦ୍‌ଭାବ ନାହିଁ । ତାହା କରିବାକୁ ହେଲେ, ଯେଉଁମାନେ ମୋତେ ଅବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ମୋର ତାଙ୍କ ଭିତରେ ରହିବା ଓ ଚଳିବା ଦରକାର ।’

ଏହି ଗ୍ରାମରେ ଗାନ୍ଧୀ ଖବର ପାଇଲେ ଯେ, ଗଣ୍ଡଗୋଲ ବେଳେ ଘରଚୁଡ଼ି ପକାଇ ଯାଇଥିବା ହିନ୍ଦୁମାନେ ନିଜ ନିଜ ଘରକୁ ଫେରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେଣି । ଅପରନ୍ତ, ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାମାନଙ୍କରେ ଲୋକଙ୍କର ଯୋଗ ଦେବା କମିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରୁଥାଏ । ସ୍ତ୍ରୀ ଉପରେ ଗାନ୍ଧୀ ଯାହା କହିଥିଲେ ତା’ର ସାରାଂଶ ସେ ଖବରକାଗଜ ପାଇଁ ଏଇଭାବରେ ଲେଖିଥିଲେ : ‘କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ ଯେ, ସ୍ତ୍ରୀ ହେଲେ ବି (ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାକୁ ଲୋକ ନ ଆସିଲେ ବି) ସେ ନୈରାଶ୍ୟରେ ନିଜର କର୍ମସୂଚୀ ତ୍ୟାଗ କରିବେ ନାହିଁ । ସଭାକୁ ଲୋକେ ନ ଆସିଲେ ସେ ତାଙ୍କ ଅରଟ ଖଣ୍ଡି ଧରି ଗାଁ ଗାଁରେ ବୁଲି ଲୋକଙ୍କ ପାଖେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିବେ । ଏହା କରିବା ଦ୍ୱାରା ସେ ଭଗବତ୍ ଆରାଧନା କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି ।’

ଜାନୁଆରୀ ୧୭ ତାରିଖରେ ଖବରକାଗଜମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ଯେ, ଗତ ଛ’ଦିନ ଯାକ ଗାନ୍ଧୀ ୨୪ ଘଣ୍ଟାରୁ କୋଡ଼ିଏ ଘଣ୍ଟା କାମ କରିଥିଲେ । ଏ ଛ’ଦିନରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ସେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ନୂଆ

ନୂଆ ଗାଁରେ କଟାଇଥିଲେ । ସେ ଯେଉଁ କୁଟୀରରେ ଯାଇ ରହୁଥିଲେ ସେଠାକୁ ଉପଦେଶ ଓ ଆଶ୍ୱାସନା ପାଇବାକୁ ଏବଂ ନିଜ ନିଜର ଅପରାଧ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ଦଳ ଦଳ ହୋଇ ଲୋକ ଆସୁଥାନ୍ତି ।

ନାରାୟଣପୁର ଗ୍ରାମରେ ଜଣେ ମୁସଲିମ୍ ତାଙ୍କୁ ରକ୍ତରେ ବାସ, ଓ ଦିନରେ ଖାଦ୍ୟ ଯୋଗାଇଥିଲେ । ଗାରୀ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗେ ତାଙ୍କୁ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଇଲେ । ଏଭଳି ଆତ୍ମତ୍ୟ କ୍ରମେ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ମିଳୁଥାଏ ।

ତାଙ୍କୁ ଆତ୍ମତ୍ୟ ଦେଇଥିବା ମୁସଲିମ୍ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ଗାରୀକୁ ପଚାରିଲେ : ସେ ଜିନାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବୁଝାମଣା ନ କରି ଏଭଳି କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ ଶ୍ରମଯାତ୍ରାରେ କାହିଁକି ଶରୀରକୁ ପୀଡ଼ା ଦେଉଛନ୍ତି ? ଗାରୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ : ଲୋକେ ନେତାଙ୍କୁ ଗଢ଼ନ୍ତି । ଲୋକେ ଆଗ ନିଜ ନିଜ ଭିତରେ ସଦ୍‌ଭାବ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରନ୍ତି । ‘ତା’ପରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜାତ ହୋଇଥିବା ପଡ଼ୋଶୀୟତା ସଦ୍‌ଭାବ ସେମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ମନୋବୃତ୍ତିରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହେବ ……ଯଦି ତୁମ ପଡ଼ିଶାଘରର ଜଣେ ବେରୁମ ପଡ଼ିଲା ତେବେ ତା’ ପ୍ରତି କ’ଣ କରିବାକୁ ହେବ ସେ କଥା ବୁଝିବା ପାଇଁ କ’ଣ ତୁମେ କଂଗ୍ରେସ କମ୍ପା ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍ ଅଫିସ୍‌କୁ ଯାଅ ?’

ଗାରୀକୁ ଜଣେ ପଚାରିଲେ, ଲୋକେ ସାକ୍ଷର ହେଲେ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ସଦ୍‌ଭାବ ଆସନ୍ତା ନାହିଁ କି ? ଗାରୀ କହିଲେ, ଖାଲି ସାକ୍ଷର ହୋଇଗଲେ ସଦ୍‌ଭାବ ସ୍ୱତଃ ଆସିଯାଏ ନାହିଁ । ଜର୍ମାନିମାନେ ତ ସାକ୍ଷର ଥିଲେ, ତେବେ ସେମାନେ ହିଟଲରଙ୍କ ଆଗରେ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଁ ଦେଲେ କାହିଁକି ? ଗାରୀ କହିଲେ, ‘ଖାଲି ସାକ୍ଷର ହେଲେ ବା ବହୁଶ୍ରୁତ ହେଲେ ମଣିଷ ମଣିଷ ହୁଏ ନାହିଁ । ମଣିଷ ହେବାକୁ ବାସ୍ତବଜୀବନର ଉପଯୋଗୀ ଶିକ୍ଷା ଦରକାର । ସବୁ ପଡ଼ିଥିବ, କିନ୍ତୁ ପଡ଼ିଶାଘର ସଙ୍ଗେ ଭାଇ ଭାଇ ହୋଇ ଚଳିବାକୁ ଯଦି ଶିଖି ନ ଥିବ ତେବେ କୋଉ ଲଭ ?’

ପ୍ରଶ୍ନ—‘ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବି ନା ଆତାୟୀକୁ ମାରିବି ଏଇ ସଂଶୟ ଯଦି ମନରେ ଜାତ ହୁଏ ତେବେ ଆପଣ କ’ଣ ପରାମର୍ଶ ଦେବେ ?’

ଗାରୀ ପୁଣି ଜବାବ୍ ଦେଲେ, ‘ଏଭଳି ସଂଶୟ ସ୍ଥଳେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ବୋଲି ମୁଁ କହିବି ?’

ଜାନୁଆରୀ ୨୨ ତାରିଖରେ ପାନିଆଁ ଗ୍ରାମରେ ହୋଇଥିବା ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ପାଞ୍ଚହଜାର ଲୋକ ସମବେତ ହୋଇଥିଲେ । କେତେ

ସପ୍ତାହରେ ଏଇଠାରେ ଗୋଟିଏ ସନ୍ନିବିତ ଘେନି ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରେ ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲମାନ ଓ ଅପୃଷ୍ଠ୍ୟ ଲୋକେ ଏକ ପଂକ୍ତିରେ ଲଗାଲଗି ହୋଇ ବସିଥିଲେ । ଏଇଠାରେ ଜଣେ କିଏ ପଚାରିଲା, ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଗଣ୍ଡିଗୋଳର ମୂଳକାରଣ କ’ଣ ବୋଲି ଆପଣ ମନେ କରନ୍ତି ?’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ମୂର୍ଖତା ।’

ନୋଆଖାଲରେ ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରବ୍ରଜ୍ୟା କରୁଥିବା ବେଳର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ପ୍ରାର୍ଥନାସଭା ହୋଇଥିଲା ମୁରଲିମଠାରେ, ଜାନୁଆରୀ ୨୪ ତାରିଖରେ । ଏହାର କାରଣ କୁମାରୀ ଅମ୍ବୁଲ୍ ସାଲମଙ୍କ ସଫଳ ଅନନ୍ତ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ । ଶ୍ରୀମତୀ ସାଲମ୍ ଥିଲେ ଜଣେ ସ୍ୱଧର୍ମନିଷ୍ଠ ମୁସଲିମ୍ ଏବଂ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଆଶ୍ରମବାସିନୀ ।

ଜାନୁଆରୀ ୨୭ ତାରିଖରେ ପାଲଠାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଜଣେ ପଚାରିଲେ, ‘ଯଦି ଜଣେ ମହିଳାଙ୍କ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ ହୁଏ, ତେବେ ସେ କ’ଣ କରିବେ ? ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବା କ’ଣ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଉଚିତ ହେବ ?’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ମୋ ଜୀବନଦର୍ଶନରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ପାଇଁ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ବେଳ ପଡ଼ିଲେ ମହିଳା ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବ ପଛେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିବା ଉଚିତ ହେବନାହିଁ ।’

ତେବେ କ’ଣ ସେ ସବୁବେଳେ ଗୋଟିଏ ଛୁର ବା ଟିକିଏ ବିଷ ପାଖରେ ରଖିଥିବ ?

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘କି ଉପାୟ ବା ସତ୍ତ୍ୱେତା ସେ ଅବଲମ୍ବନ କରିବ ତାହା ମୁଁ କହିପାରିବି ନାହିଁ । ପୁଣି ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆତ୍ମହତ୍ୟାର ସମର୍ପନ କରିବା ମୂଳରେ ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଅଛି ଯେ, ଆତ୍ମହତ୍ୟା ପାଇଁ ବି ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିବା ମନରେ ମାନସିକ ପ୍ରତିରୋଧର ଏତେ ସାହସ ଓ ମାନସିକ ଶୂନ୍ୟତା ଏତେ ତେଜ ଥିବ ଯେ, ସେଭଳି ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ ଉପରେ ବଳାଙ୍ଗାର କରିବାକୁ ଆସୁଥିବା ଲୋକ ତା’କୁ ଦେଖିବା ମାତ୍ରେ ନିରସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିବ ।’

ବେଳେବେଳେ ଆର୍ଥମାତ୍ରିକ ପ୍ରଶ୍ନମାନ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହେଉଥିଲା । ଧଳଭାଗ ଜମିରୁ ଜମିମାଲକ ଯାହା ଅଧା ଭାଗ

ନେଉଛି, ତାକୁ କମାଇ ଭିନିଭାଗରୁ ଭାଗେ ନେବା ପ୍ରସ୍ତାବ ଠିକ୍ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ମନେ କରୁଛନ୍ତି କି ?

ହଁ, ଏ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ସେ ସ୍ୱାଗତ କରୁଛନ୍ତି । ‘ଜମି ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରଭୁ ଗୋପାଳଙ୍କର; ତେଣୁ ସ୍ୱାକୁ ଯେ ଚାହେଁ କରୁଛି ତା’ର ବି ଏହି ଆଦର୍ଶ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଜମିମାଲିକର ଭାଗକୁ କମାଇବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ ହେଉଛି ତାହା ଠିକ୍ ହେଉଛି ।’ ଜମିମାଲିକଙ୍କ ଭିତରୁ ଅଧିକାଂଶ ଥିଲେ ହିନ୍ଦୁ ; ସେମାନେ ଚଡ଼ାହାରରେ ସଜା ଓ ଧୂଳିଭାଗ ନେଉଥିବା ଗଣ୍ଡଗୋଳର ଅନ୍ୟତମ କାରଣ ହୋଇଥିଲେ ।

ଉଚ୍ଚତର ସୁଶୀଳା ନାୟାରଙ୍କୁ ଚାଟ୍ଟିରଗାଓଁରେ ରଖାଯାଇଥିଲା । ସେ ନିଜେ ସ୍ଥାପନା କରିଥିବା ସେବାଗ୍ରାମ ହସ୍ପିଟାଲ୍‌କୁ ଫେରି ଯିବାକୁ ଚାହୁଁଲେ । କିନ୍ତୁ ଚାଟ୍ଟିର ଗାଓଁରେ ତାଙ୍କ ହାତୀର ଥିବା ମୁସଲିମ୍ ଶ୍ରେଣୀମାନେ ସେଠାରେ ରହିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ଅନୁମତି କଲେ । ସେ ସେମାନଙ୍କ କଥାରେ ରହିଲେ । ଏସ ରିପୋର୍ଟ ଦେଇଥିଲେ ଯେ, ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ ନେଇଥିବା କେତେକ ମାଲମତା ମୁସଲିମ୍‌ମାନେ ମନକୁ ମନ ଫେରାଇ ଦେଉଛନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ଏହା ପଢ଼ି କହିଲେ, ‘ବଡ଼ ଶୁଭ ସୂଚନା ।’ ଏହି ମନୋଭାବ ଯଦି ସଫଳିତ ହୁଏ, ତେବେ କୋଟି କଟେରୀର କାମ କମିଯିବ । ସାମରିକ ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଶାନ୍ତି ଲାଭ ଦିଆଯାଉ ବୋଲି ସେ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ । ସେ ଚାହୁଁଥିଲେ ଲୋକଙ୍କ ହୃଦୟର ପରିବର୍ତ୍ତନ ।

ଚାଟ୍ଟିର ମୁସଲିମ୍ ଯୁବକ ଭାବ ବିନିମୟ କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କୁଟୀରରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେମାନେ ସ୍ୱତଃ ଏଭଳି ଆସିବାରୁ ଗାନ୍ଧୀ ଆପ୍ୟାୟିତ ହୋଇଥିଲେ । ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦିନିକି ସଫଳ ରଖିବାକୁ ସେ ଚାହୁଁଥିଲେ । ପ୍ରସଙ୍ଗମେ ସେ ଏହି ଯୁବକମାନଙ୍କୁ କହିଥିଲେ ଯେ, ନୋଆଖାଲରେ ମୁସଲିମ୍‌ମାନେ ଯେତେ ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ମାରି ଦେଇଛନ୍ତି ବୋଲି ବାହାରିଛି ତାହା ଅତିରଞ୍ଜିତ ସ୍ୱବାଦ ; ହଜାର ହଜାର ହିନ୍ଦୁ ମରିଥିବା କଥା ମିଛ । ବିହାରରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ, ନୋଆଖାଲର ମୁସଲମାନଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଜୀବନ ଆତରଣ ଦେଖାଇଛନ୍ତି ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ମତ ଦେଲେ ।

ଫେବୃଆରୀ ୫ ତାରିଖରେ, ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକମାନେ ସଭା ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ମଞ୍ଚା କରି ତା’ ଉପରେ ଚାନ୍ଦିଆ ଟାଣିଆନ୍ତି । ବୃଥାରେ

ଗୁଡ଼ାଏ ଧନ ଓ ଶ୍ରମ ବିନିବ୍ୟୟ କଲ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକମାନଙ୍କୁ ଭର୍ତ୍ସନା କଲେ । ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ସେ କହିଲେ, ‘ବସିବାକୁ ଟିକିଏ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଜାଗା, ଏବଂ ମୋର ମେଦ, ମାଂସହୀନ ଏ ହାତକୁଡ଼କୁ ରଖିବାପାଇଁ ତା’ ଉପରେ ଖଣ୍ଡିଏ କଅଁଳିଆ ସଫା ଆସନ ଏତିକିମାତ୍ର ମୋର ଦରକାର ।’ ତା’ପରେ ସେ ଦାନ୍ତ ନ ଥିବା ମାଢ଼ି ଦି’ଗୁଡ଼ ଦେଖାଇ ହସି ଦେଲେ ।

ତତ୍ପର ଦିନର ସଭାରେ ସେ ଗ୍ରାମ ସଫେଇ ବିଷୟରେ କହିଲେ । ଗ୍ରାମର ଲେକନରେ ଓ ସଡ଼କ ରସ୍ତାରେ ଖାଲି ପାଦରେ ଚାଲିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ସୁଖ ଲାଗେ । ସେମାନେ ରସ୍ତା ଉପରେ ଛେପ ଟଙ୍କାର ଓ ସିଂହାଣି ପକାଉଛନ୍ତି କାହିଁକି ? ବାଧା ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ବେଳେବେଳେ ଚପଲ ପିନ୍ଧିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ସେ କହିଲେ, ଏକଥା ସତ ଯେ, କାଳକାଳର ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଭାରତରେ ରୋଗ ବାସ କରି ରହିଛି, କିନ୍ତୁ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରକ୍ଷାର ନିୟମ ନମାନିବା ଆମର ଚିରଅଭ୍ୟାସ ହୋଇଯାଇଥିବା ରୋଗ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ସମାନଭାବରେ ଦାୟୀ ।

ଧନୀ ମୁସଲମ୍ମାନଙ୍କଠାରୁ ଦରିଦ୍ର ମୁସଲମ୍ମାନେ ଅଧିକ ସଫାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଭାମାନଙ୍କରେ ଯୋଗ ଦେଉଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖେ ଖବର ପହଞ୍ଚିଥାଏ ଯେ, ଧନୀ ଓ ଶିକ୍ଷିତ ମୁସଲମ୍ମାନେ ଏଥିଯୋଗୁଁ ଦରିଦ୍ର ମୁସଲମ୍ମାନଙ୍କୁ ଆର୍ଥନୀତିକ ବାସନ୍ତର ଭୟ ଦେଖାଉଥାନ୍ତି । ଧନୀ ମୁସଲମ୍ମାନେ ପକ୍ଷରୁ ଗାନ୍ଧୀବିରୋଧୀ ବିଜ୍ଞାପନ ପତ୍ର କାନ୍ଥବାଡ଼ରେ ମରା ହେଉଥାଏ । ଫେବୃଆରୀ ୨୦ ତାରିଖରେ ସିପୁର ଜିଲ୍ଲାର ବିଷ୍ଣୁଚାଲା ଗ୍ରାମରୁ ଆସିବା ବାଟରେ ଗାନ୍ଧୀ ରମଣୀୟ ବାଉଁଶ ଓ ନଡ଼ିଆ ତୋଟାମାନଙ୍କ ଭିତର ଦେଇ ଫେରୁଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ନଜରରେ ପଡ଼ିଲା, କେତେଖଣ୍ଡ ବିଜ୍ଞାପନପତ୍ର ଗଛ ଡାଳମାନଙ୍କରେ ଲଗା ହୋଇଛି । ସେ ସବୁଠାର ଲେଖା ଥାଏ, ‘ବିହାର କଥା ମନେ ପକାଇ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସିପୁର ଗୁଡ଼ି ଚାଲିଯାଅ’ ; ‘ତୁମକୁ ବାରଂବାର ସାବଧାନ କରାଗଲାଣି, ତଥାପି ତୁମେ ଗାଁକୁ ଗାଁ ଚାଲିବାରେ ଲାଗିଛ, ନିଜର ଭଲକୁ ଯଦି ମନ ଅଛି, ଅବିଳମ୍ବେ ଫେରିଯାଅ’ ; ‘ତୁମକୁ ଲୋକେ ଯେଉଁଠି ଲୋଡ଼ୁଛନ୍ତି ସେଠାକୁ ଯାଅ, ଏଠାରେ ତୁମର ଭଣ୍ଡାମି ଆଉ ବରଦାସ୍ତ କରାଯିବ ନାହିଁ, ପାକସ୍ଥାନ ପାଇଁ ରାଜି ହୋଇଯାଅ ।’

ଏହାସତ୍ତ୍ୱେ ସଭାମାନଙ୍କରେ ଲୋକଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ~~କମି~~ବାରେ
ଲାଗିଥାଏ ।

ଗୋଟିଏ ରବିବାର ଦିନ ରାଇପୁର ଗ୍ରାମରେ ହିନ୍ଦୁ ସାହକାରମାନେ
ଦୁଇ ହଜାର ଲୋକଙ୍କୁ ଏକାଠି ବସାଇ ଖାଇବାକୁ ଦେଉଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ
ସେ ଭୋଜି ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲିମ୍, ହରିଜନ ଓ
ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନମାନେ ଏକ ପଂକ୍ତିରେ ଖାଇ ବସିଥାନ୍ତି । ଗାଁର ମୁସଲିମ୍ ମୌଲବି
ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ମସ୍ତକ୍ ଭବନକୁ ଡାକି ନେଲେ ।

ଆଉଁଠାଏ ଜଣେ ଗୁପ୍ତ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, ‘ଇସ୍ଲାମ୍ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍
ଧର୍ମ କାଳକ୍ରମେ ସଂସ୍କୃତ ହୋଇ ଆଗେଇ ଚାଲିଛି, କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ସ୍ଥାୟୀ
ହୋଇ ରହିଛି ବା ପଛକୁ ପଛକୁ ଫେରୁଛି, ଏକଥା ସତ ନୁହେଁ କି ?’
ଗାନ୍ଧୀ ଜବାବ୍ ଦେଲେ, ‘ନା, କୌଣସି ଧର୍ମରେ ମୁଁ ବିଶେଷ କିଛି ଅଗ୍ରଗତି
ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁନାହିଁ । ପୃଥିବୀର ଧର୍ମମାନେ ଯଦି ଯୁଗକୁ ଚାହିଁ ଆଗେଇ
ଯାଉଥାନ୍ତି ତେବେ ପୃଥିବୀ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେପରି କଳିକାଳରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ
ଯୁଦ୍ଧଭୂମି ପରି ହୋଇଛି ସେପରି ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା ।’

ଜଣେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା ପଚାରିଲେ, ‘ଭାରତ ଯଦି ଏକ ତେବେ
ଧର୍ମ ଏକ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ କି ?’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଗଛରେ ଲକ୍ଷଲକ୍ଷ ପତ୍ର ଅଛି ।
ପୃଥିବୀରେ ଯେତେ ନରନାରୀ ସେତେ ଧର୍ମ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତଙ୍କର
ଚେର, ପୋଷକ ଏକ, ଭଗବାନ୍ ।’

ଶେଷେ କାଗଜରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଲେଖି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ବଢ଼ାଇ ଦିଆଗଲା :
‘ସରକାର ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱଳମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମଞ୍ଜୁର ହୋଇଥିବା ପାଠ୍ୟତାଲିକାରେ
ଧର୍ମଶିକ୍ଷା ସ୍ଥାନ ପାଇବା ଉଚିତ କି ? ଧର୍ମ ଶିକ୍ଷା ସୁଗମ କରିବା ପାଇଁ
ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମବଲମ୍ବୀ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାଳୟ ରହିବା ଆପଣ
ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି କି ?’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଗୋଟିଏ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ସମସ୍ତେ ଏକ ଧର୍ମ-
ବଲମ୍ବୀ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ସରକାର ଧର୍ମକୁ ପୋଷଣ ବା ନିଷ୍ପନ୍ନ କରିବା
ଠିକ୍ ବୋଲି ମୁଁ କହିବି ନାହିଁ । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ସରକାର
ମୁଣ୍ଡ ଦୂରଇବା କୌଣସି କାଳେ ଓ କୌଣସି ସ୍ଥଳେ ସମର୍ଥନ ଦେବ-
ନାହିଁ । ଧର୍ମ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବ୍ୟାପାର... ଧର୍ମନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କୁ ସରକାର

ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଆଂଶିକଭାବେ ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାର ମଧ୍ୟ ମୁଁ ବିଚାରୀ । ମୁଁ ଜାଣେ, ଯେଉଁ ଧର୍ମସପ୍ରଦାୟ ବା ଅନୁଷ୍ଠାନ ନିଜ ଧର୍ମଶିକ୍ଷା ଦେବା ସକାଶ ଖର୍ଚ୍ଚ ନିଜେ ଉଠାଇ ପାରୁନାହାନ୍ତି ସେମାନେ ସତ୍ତ୍ୱଧର୍ମର ଦୂରରେ ଅଛନ୍ତି । ଏହାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ, ସରକାରଙ୍କ ପରିଚାଳିତ ସ୍କୁଲମାନଙ୍କରେ ନୀତିଶିକ୍ଷା ଦିଆ ନ ଯିବ । ମୌଳିକ ନୀତିଗୁଡ଼ିକ ସବୁ ଧର୍ମରେ ସମାନ ।’

ପର୍ଜାପ୍ରଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଚୁଣ୍ଡ ନ ଫିଟାଇବାକୁ ତାଙ୍କର ଦୋଷ ବାହୁଥିବା ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ସାବଧାନ କରାଇଥାନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁଟାର କେଡ଼େ ସାହସ, ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କୁ ମୁହଁରୁ ପର୍ଜା କାଢ଼ି ବୋଲି କହିବ ? ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ଗାନ୍ଧୀ ପର୍ଜାପ୍ରଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ କହୁଥାନ୍ତି । ପର୍ଜା ଦ୍ୱାରା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନଙ୍କୁ ଅଲଗା କରି ରଖିବା ଗୋଟାଏ ପ୍ରକାର ହିଂସାନୀତି ; ଏଇଥିରୁ ନାନାପ୍ରକାର ଜବରଦସ୍ତିର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୁଏ ।

୧୯୪୭ ମାର୍ଚ୍ଚ ୨ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ ନୋଆଖାଲି ଛାଡ଼ି ବିହାର ପ୍ରଦେଶ ଅଭିମୁଖେ ଯାସା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେ ପୁଣି ଫେରିବେ ବୋଲି କହିଗଲେ, କାରଣ ନୋଆଖାଲିରେ ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ସେ ନୋଆଖାଲିରେ ହିନ୍ଦୁ ମୁସ୍ଲିମ୍‌ଙ୍କର ଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିପାରି ନ ଥାନ୍ତି । ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ସୁସ୍ଥପର୍ବ ବଢ଼ିଥିବାର ଆଖିକୁ ଦିଶୁଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଯେତିକି ହୋଇଥିଲା ତାହା ଯଥେଷ୍ଟ ନ ଥିଲା ।

ନୋଆଖାଲିରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର କାମ ଥିଲା ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଶାନ୍ତି ଓ ଅସନ୍ତୋଷ ପୁନଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବା ; ତା’ ହେଲେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଘରକୁ ଫେରି ନିର୍ଭୟରେ ରହିପାରିବେ । ଏବଂ ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନେ ତାଙ୍କୁ ପୁଣି ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ମନ କରିବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବିକାରଟା ମର୍ମକୁ ଭେଦି ରହିଥିଲା । ଯାହାହେଉ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଚିକିତ୍ସାଫଳରେ ବିଷକ୍ରାନ୍ତର ଉଦ୍‌ଗମ ଘନ ଘନ ହେବା ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା, ଓ ଯାହା ବା ହେଲା ତାହାର ଉପଶମ ସହଜେ ହୋଇପାରିଲା । ତେଣୁ ବ୍ୟାଧିର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପାଚନ ବିଷୟରେ ଗାନ୍ଧୀ ନିରାଶ ହେଲେ ନାହିଁ । ସେ ଅନୁଭବ କଲେ, ବାହାରୁ ରାଜନୀତିକ ପରିପ୍ରବୃତ୍ତି-ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍‌ବେଗିତ ନ ହେଲେ, ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକେ ଅସୁବିଧା ଭାବେ ଶାନ୍ତିରେ ରହିପାରିବେ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତି ନୋଆଖାଲିର ଡାକ ବଡ଼ ଜରୁରି ଆଦେଶ ପରି ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେ ଦିଗ୍‌ଲୀରେ ଥାଇ ନୋଆଖାଲି ଅଧିବାସୀଙ୍କ ପାଖକୁ

ଗୋଟାଏ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପଠାଇ ପାରିଥାନ୍ତେ, ବା ନୋଆଶାଲି ଘଟଣା ଘଟି ଥାଏ ତାଙ୍କ ମନର ପ୍ରତିଫଳିତା ସତ୍ତ୍ୱରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଧର୍ମ ଉପଦେଶ ଦେଇ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଜ କରି ପାରିଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଥିଲେ କାମର ମଣିଷ, କର୍ମଯୋଗୀ । ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ, ଆମେ ଯାହା କରୁଥାଉଁ, ଓ ଯାହା କରିପାରନ୍ତେ, ଏଇ ଦୁଇଟି ଭିତରେ ଯେଉଁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଲା ତା'କୁ ଦୂର କରିପାରିଲେ ପୃଥ୍ୱୀର ବହୁ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହୋଇପାରନ୍ତା । ତାଙ୍କ ଜୀବନ ତମାମ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେ ଏଇ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦୂର କରିବାକୁ ଦୃଢ଼ ପ୍ରୟତ୍ନ କରୁଥିଲେ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବି ସେ ଯେତେ ପାରିଲେ ସେତେ କରିବାରେ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ।

ଷୋଡ଼ଶ ପରିଚ୍ଛେଦ ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ ଦେଶକୁ ଏସଆର ସନ୍ଦେଶ

୧୯୪୭, ନଭେମ୍ବର ମାସର ଶେଷ ଭାଗରେ ବଲ୍ଲଭର ପ୍ରଧାନ-ମନ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱାଟ୍‌ଲି, ନେହେରୁ, ଭାରତର ପ୍ରତିରକ୍ଷାମନ୍ତ୍ରୀ ବଳଦେବ ସିଂହ, ଜିନ୍ନା ଓ ଲିଆକତ୍ ଆଲିଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ୧୦ ନମ୍ବର ଡାଉନିଂ ଷ୍ଟ୍ରିଟ୍ ସରକାରୀ ବାସଭବନକୁ, ଗୋଟିଏ ଜରୁରୀ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ଡକାଇଲେ ।

ପ୍ରସ୍ତାବିତ ସାଂବିଧାନିକ ସଭା ଡିସେମ୍ବର ୯ ତାରିଖରେ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀଠାରେ ବସିବୁ ବୋଲି କଥା ହୋଇଥାଏ; କିନ୍ତୁ ଇତିମଧ୍ୟରେ ଜିନ୍ନା ବାରଂବାର ଘୋଷଣା କରୁଥାନ୍ତି ଯେ, ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ଏ ସାଂବିଧାନିକ ସଭାକୁ ବର୍ଜନ କରିବ । ଡାଉନିଂ ଷ୍ଟ୍ରିଟ୍‌ରେ ସ୍ୱାଟ୍‌ଲି ବସାଉଥିବା ଆଲୋଚନା ସଭାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥାଏ, ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଲିଗ୍‌କୁ ସାଂବିଧାନିକ ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେବାସକାଶ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବା । ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ଯୋଗ ନ ଦେବା ଫଳରେ ସହ ସାଂବିଧାନିକ ସଭା ମୁଖ୍ୟତଃ କଂଗ୍ରେସୀ ଅନୁଷ୍ଠାନ ହୋଇଯାଏ, ତେବେ

କେବଳ କଂଗ୍ରେସ ହାତରେ ସାବିତ୍ରୀମ ଯମତା ଅର୍ପଣ କରିଦେଇ, ଭାରତ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଯିବା ଇଚ୍ଛା ପକ୍ଷରେ କିପରି ସଫର ହେବ ବୋଲି ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଥାଏ ।

ପ୍ରଥମେ, କ୍ୟାବିନେଟ ମିଶନ୍ ମେ, ୧୭ ତାରିଖ (୧୯୪୭) ଯୋଜନାକୁ ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା; ଅର୍ଥାତ୍, ସାଂବିଧାନିକ ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେବ ବୋଲି ସେତେବେଳେ ରାଜି ହୋଇଥିଲା । ପରେ କିନ୍ତୁ ସାଂବିଧାନିକ ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେବା ବିଷୟରେ ଦେଇଥିବା ସମ୍ମତ ପ୍ରତ୍ୟାହାର କଲା ।

ଯେଉଁ କାରଣ ଦର୍ଶାଇ ଜିନ୍ଦା ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ସମ୍ମତ ପ୍ରତ୍ୟାହାର କରିନେଲେ, ତା' ଉପରେ ବହୁ ଚିନ୍ତା ଆଲୋଚନା ହେଲା ଏବଂ କଂଗ୍ରେସ ଓ ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲିଗ୍—ଉଭୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମଧ୍ୟରେ ବିଦ୍ୱେଷ ଚରମସୀମାରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ଏଭଳି ହେବାର କାରଣ କ'ଣ ?

କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ ଯୋଜନାର ୧୯ ଦମ୍ଭାରେ ଦରଜ କରାଯାଇଥିଲା ଯେ, ସାଂବିଧାନିକ ସଭାର ପ୍ରାର୍ଥକ ଅଧିବେଶନ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀଠାରେ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାବେ ଅଳ୍ପ ସମୟପାଇଁ ବସିବ ଏବଂ ତା ପରେ ତିନୋଟି ବିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଯିବ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଦେଶ-ଗୋଷ୍ଠୀ ପାଇଁ ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ କରିବାର ଭାର ନେବ । ଭାରତର ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କୁ ତିନୋଟି ଗୋଷ୍ଠୀରେ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ପୁଞ୍ଜୀଭୂତ କରିଥିଲା । ପ୍ରଥମ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ରହିଥିଲା ମଧ୍ୟ ଖଣ୍ଡ—ଭାରତର ହିନ୍ଦୁପିଣ୍ଡ; ଏଥିରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ସଂଖ୍ୟା-ବହୁଳ । ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶ, ସିନ୍ଧ ଓ ପଞ୍ଜାବକୁ ଘେନି ଦ୍ୱିତୀୟ ଗୋଷ୍ଠୀ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା; ଏଥିରେ ମୁସ୍ଲିମ୍ଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଖୁବ୍ ବେଶି; ଉତ୍ତର ପୂର୍ବର ପ୍ରଦେଶ ଦୁଇଟି ବଙ୍ଗ ଓ ଆସାମକୁ ଘେନି ତୃତୀୟ ଗୋଷ୍ଠୀ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା ।

ସାଂବିଧାନିକ ସଭାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗ ନିଜର ପ୍ରଦେଶ-ଗୋଷ୍ଠୀ ପାଇଁ ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ କରିବ ବୋଲି ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଷ୍ଠୀର କୌଣସି ପ୍ରଦେଶ ଯଦି ସେହି ଗୋଷ୍ଠୀ ପାଇଁ ପ୍ରଣୀତ ସଂବିଧାନକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଅସମ୍ମତ ହୁଏ ତେବେ ସେ ସେହି ଗୋଷ୍ଠୀରୁ ବାହାରିଯାଇ ପାରିବ ବୋଲି ସର୍ତ୍ତ ରହିଥିଲା ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ହିନ୍ଦୁ-ବହୁଳ ଆସାମ ମୁସଲମାନଙ୍କ
 ବଙ୍ଗ ସଙ୍ଗେ ସାଂବିଧାନିକ ସଭାର ଡିଫିନ୍ଦ୍ ବିଭାଗରେ ବସି ଡିଫିନ୍ଦ୍ ଗୋଷ୍ଠୀ
 ପାଇଁ ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ କରିବାରେ ଭାଗ ନେବ ବୋଲି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲେ-
 ହେଁ, ପ୍ରଣୀତ ସଂବିଧାନ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଯଦି ଆସାମୀ ରାଜ ନ ହୁଏ
 ତେବେ ଏ ଗୋଷ୍ଠୀରୁ ବାହାରି ଯାଇ ପାରିବ ବୋଲି ବାଟ ରଖା ହୋଇ-
 ଥିଲା । ବାହାରି ଯାଇ, ଅସାମ ରୁହଲେ ଏକୁଟିଆ ହୋଇ ରହିପାରେ,
 କିମ୍ବା ପ୍ରଥମ ପ୍ରଦେଶ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ମିଶି ଯାଇ ପାରେ ବୋଲି ସ୍ୱାଧିକାର
 ପାଇଥିଲା । ସାଂବିଧାନିକ ସଭାର ତିନୋଟି ବିଭାଗ ନିଶ୍ଚୟ ହେବ ବୋଲି
 କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରଦେଶଗୋଷ୍ଠୀରେ
 ରହିବା ନ ରହିବାର ସ୍ୱାଧୀକାର ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଏ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ ।
 ସେ କହିଲେ, ପ୍ରଦେଶ-ଗୋଷ୍ଠୀରୁ କୌଣସି ପ୍ରଦେଶ ଅଲଗା ହୋଇ
 ଯାଇପାରେ ବୋଲି ଯେଉଁ ସର୍ତ୍ତ ରହିଛି ତାହା ନିରର୍ଥକ ; କ୍ୟାବିନେଟ୍
 ମିଶନ୍ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ବସ୍ତୁତଃ ପ୍ରତି ପ୍ରଦେଶକୁ ନିଜ ଗୋଷ୍ଠୀଭୁକ୍ତ ହୋଇ
 ରହିବାକୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବେ ବାଧ୍ୟ କରାଯାଉଛି । ପ୍ରଦେଶକୁ ଅଲଗା
 ରହିବାକୁ ଯେଉଁ ସ୍ୱାଧୀକାର ଦିଆ ହୋଇଛି ତାହା ଯଦି ପ୍ରକୃତରେ
 ଦିଆ ହୋଇଛି ତେବେ ଯେଉଁ ପ୍ରଦେଶ ଅଲଗା ହୋଇ ଯିବାର ସଂଭବନା
 ତା'କୁ ଗୋଟାଏ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ବସାଇ ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ କରିବାକୁ
 କହିବା ପଣ୍ଡିତମ ମାତ୍ର । ସେ ଏକଥା ଆହୁରି ବୁଝାଇ କହିଲେ, ବଙ୍ଗ
 ପ୍ରଦେଶର ତ, ଡିଫିନ୍ଦ୍ ବିଭାଗରେ, ମୁସଲମାନ ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠତା ଖୁବ୍
 ରହିବ । ଏଥିରେ ଯେଉଁ ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୀତ ହେବ ସେଥିରେ ଆସାମକୁ
 ବାଧ୍ୟ କରି ଯୋଗ ଦେବାକୁ କୁହାଯିବାର ଅର୍ଥ କ'ଣ ? ପୁଣି ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମ
 ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶ ମୁସଲମାନ-ବହୁଳ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେଥିର ମୁସଲମ-
 ମାନେ ଜିନ୍ଦାଙ୍କର ବିରୋଧୀ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ପଞ୍ଜାବ ଓ ସିନ୍ଧୁ ସଙ୍ଗେ,
 ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶକୁ ଏକ ଗୋଷ୍ଠୀଭୁକ୍ତ କରାଯିବ କାହିଁକି ?

ଜିନ୍ଦାଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବାକୁ ହିଁ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଯୋଜନାରେ
 ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କର ବିଭାଗ ଓ ଗୋଷ୍ଠୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରଖାଯାଇଥିଲା । ଏହା-
 ଦ୍ୱାରା ଜିନ୍ଦାଙ୍କ ପାକିସ୍ତାନ-ଦାବି ଆଠପଣ ବା ରୂପରେ ମାନ ନିଆ
 ଯାଇଥିଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଭାରତକୁ ବସ୍ତୁତଃ ତିନୋଟି ସ୍ତରରେ ବିଭକ୍ତ କରି

କେନ୍ଦ୍ରରେ ଏହି ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟମାନଙ୍କ ମିଳିତ ସରକାରର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଥିଲା ।
ଏକଥା ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀ ଏଥିର ବିରୋଧ କଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ନୋଆଖାଲରେ ଥିବା ସମୟରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲେଶୀ ଆସାମ
ପ୍ରଦେଶର କଂଗ୍ରେସ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିନିଧି ପଠାଇ ଏ ବିଷୟରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ
ପରାମର୍ଶ ଲେଖିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଏମାନଙ୍କୁ ଦୃଢ଼ ଓ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ କହିଥିଲେ
ଯେ, ତୁମ୍ଭେ କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନେ କହିଥିଲେ ଯୁଦ୍ଧ ଆସାମ, କ୍ୟାବିନେଟ୍
ଯୋଜନାର ବିଭାଗ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ ନ କରୁ ଏବଂ ଭୃଷ୍ଟ ବିଭାଗରେ
ବିଜା ସଙ୍ଗେ ବସି ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ କରିବାକୁ ନ ଯାଉ ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଏହି ପରାମର୍ଶ ଫଳରେ ଯେଉଁ ସଂକଟ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲା
ସମାଧାନ କରିବାକୁ, ନେହେରୁ, ବଳଦେବ ସିଂହ, ଜିନ୍ନା ଓ ଲାଆକଭ
ଆଲି ଉପେନ୍ଦ୍ରର ପ୍ରଥମ ସମ୍ମାନରେ ଲଣ୍ଡନକୁ ଭ୍ରମଣ ଡାକରା
ପାଇ ଉଡ଼ାଜାହାଜ ଯୋଗେ ଯାଇଥିଲେ ।

ଏକଥର ଲଣ୍ଡନରେ ଥିବା ଭିତରେ ଜିନ୍ନା ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ
ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ, ହିନ୍ଦୁ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଓ ମୁସଲିମ୍ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଏହିପରି ଦୁଇ ଭାଗରେ
ଭାରିତ ବିଭକ୍ତ ହେଉ ବୋଲି ସେ ଚାହାନ୍ତି । ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଆଶଂକା ଯଥାର୍ଥ
ବୋଲି କହି ସେ ଘୋଷଣା କଲେ, ତାହା ନ ହେଲେ, ‘ଭାରତରେ
ଅନ୍ତର୍ବିପ୍ଳବ ଓ ଦ୍ୱାଶକାଟ ଲାଗିଯିବା ପରି ମନେ ହୁଏ । ଜିନ୍ନା ଏ ଯେଉଁ
ଅନ୍ତର୍ବିପ୍ଳବ ଓ ଦ୍ୱାଶକାଟର ସଂଭାବନା କଥା କହିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କର
ଆଶଂକା ନୁହେଁ, ତାଙ୍କର କର୍ମସୂଚୀ ବୋଲି ଜାଣିବାକୁ ବାଜା ନ ଥିଲା ।

ଭାରତରେ ଏତେବେଳକୁ ଏତେ ଦଙ୍ଗାହାଙ୍ଗାମା ହୋଇ ସାରିଥାଏ
ଯେ, ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଆଶଙ୍କା କରୁଥାନ୍ତି, କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଯୋଜନାରେ
କଳ୍ପିତ ଆଠପଣିଆ ବା ଚାରିପଣିଆ ପାକିସ୍ତାନ ଯଦି ଜିନ୍ନା ନ ପାନ୍ତି
ତେବେ ଆହୁରି ଶୁଷ୍କଭାବେ ଦଙ୍ଗାହାଙ୍ଗାମା ଲାଗିଯିବ । କିନ୍ତୁ ଯୁଟିଲି,
ବହୁ ଚେଷ୍ଟା କରି କଂଗ୍ରେସ ଓ ଲିଗର ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଡାଉନିଂସ୍ପିଟ୍‌କୁ
ଆଣିବାରେ ସଫଳ ହେଲେ ହେଁ, ଏମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା ସଫଳ
ହେଲା ନାହିଁ । କଂଗ୍ରେସ ଓ ମୁସଲିମ୍ ଲିଗର ଆଭିମୁଖ୍ୟରେ ବିଭେଦ
ପୂର୍ବପରି ରହିଲା ।

ଏହା ଦେଖି ଯୁଟିଲି ଉପେନ୍ଦ୍ର ୬ ତାରିଖରେ ଜଣାଇଦେଲେ
ଯେ, ଯଦି ଭାରତର ସାଂବିଧାନିକ ସଭା ମୁସଲିମ୍ ଲିଗର ବିନା

ସହଯୋଗରେ ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ କରେ ତେବେ, 'ବିଲ୍‌ଟ ଫର୍ ଫର୍ମାଲ୍ ସଂବିଧାନକୁ ନ ଗୃହୀତ୍‌ବା କୌଣସି ପ୍ରଦେଶ ଉପରେ ଲଦି ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା ନ କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ ।'

ଏହାର ଅର୍ଥ, ସାଂବିଧାନିକ ସଭା ଯେଉଁ ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ କରିବ ତାକୁ ଭାରତରେ ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କଲବେଳକୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବ । ପୁଣି ସେଇ ଭାରତ ବିଭାଗ କଥା ।

ଲଣ୍ଡନରୁ ଫେରିବାର ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ନେହେରୁ, ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ନୋଆଖାଲିର ଶ୍ରୀରାମପୁରକୁ ଯାତ୍ରାପାତ୍ରା କଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ୧୯୪୭ ଡିସେମ୍ବର ୨୭ ତାରିଖରେ, ଡାଉନିଂସ୍ତ୍ରୀଟ୍ରେ ହୋଇଥିବା ଆଲୋଚନା ବିଫଳ ହେବାର ଗୁରୁତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଅବଦ୍ଧିତ କଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ବିଚଳିତ ନ ହୋଇ ଆସାମକୁ ଓ ପଞ୍ଜାବର ଶିଖ୍‌ମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ ତାହାର ପୁନରାବୃତ୍ତି କଲେ । ସେ କହିଲେ, କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଟିଂର ସାଂବିଧାନିକ ସଭାର ବିଭାଗ ଓ ପ୍ରଦେଶ-ଗୋଷ୍ଠୀ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ କଂଗ୍ରେସ ରାଜି ନ ହେଉ । ସେ ମନେ କରୁଥିଲେ ଯେ ଏହା ମୂଳରେ ଭାରତକୁ ଭାଗ ଭାଗ କରିବାର ଅଭିପ୍ରାୟ ରହିଛି । ଯେଉଁ ଯୋଜନାଦ୍ୱାରା ଭାରତ ଭାଗ ଭାଗ ହେବାର ଆଶଂକା, ସେପରି କୌଣସି ଯୋଜନା ସେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଆଦୌ ରାଜି ନ ଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିରୋଧ ସତ୍ତ୍ୱେ ନିଶ୍ଚଳ ଭାରତ କଂଗ୍ରେସ କମିଟି ୧୯୪୭, ଜାନୁଆରୀ ୬ ତାରିଖରେ ବର୍ଷ ସାଂବିଧାନିକ ସଭାର ବିଭାଗୀକରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ । ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ସପକ୍ଷରେ ୯୯, ଓ ବିପକ୍ଷରେ ୫୨ ଭୋଟ ହୋଇଥିଲା ।

କଂଗ୍ରେସରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରଭାବ କ୍ଷୀଣ ହୋଇ ଆସୁଥାଏ ।

ରାଜନୀତିକ ନେତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟାଦି ଏବଂ ସାଂବିଧାନିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାଦ୍ୱାରା ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୁସଂପର୍କ ଏକାବେଳକେ ଛୁନୁଛନ୍ତି ହୋଇଯିବା ପୂର୍ବରୁ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବରୁ ଥିବା ସୁସମ୍ପର୍କକୁ ପୁନଃସ୍ଥାପିତ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗାନ୍ଧୀ ନୋଆଖାଲି

ଯାହା କହୁଥିଲେ । ଭାରତକୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଦେଲେ ଯେଉଁ ଭୟାବହ ପରିଣାମ ହେବ ତାହାର କଳନା କରି ଗାର୍ସୀ ସସ୍ତ୍ର ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ୧୯୪୯, ଅକ୍ଟୋବର ୧୭ ତାରିଖରେ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ନେହେରୁ ଆମେରିକାର ନିଉୟର୍କରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ଯେ ପାକିସ୍ତାନର ସୁସ୍ଥିତାବସ୍ଥାରେ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଯେଉଁ ଭୟାବହ ପରିସ୍ଥିତି ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବ ତାହା ଯଦି ସେ ଆଗରୁ କଳନା କରିପାରିଥାନ୍ତେ ତେବେ ପାକିସ୍ତାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲଢ଼ିଥାନ୍ତେ ।

ମନେ ହୁଏ, ଗାର୍ସୀ ନିଜ ଅନ୍ତରର ପ୍ରେରଣାରେ ଏହି ଭୟାବହ ପରିଣାମକୁ ଆଗରୁ କଳନା ପାରିଥିଲେ । ଭାରତ ଭାଗ ଭାଗ ହୋଇଯିବା ଫଳରେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଭାରତୀୟଙ୍କର ହିଂସାମୁକ କାଣ୍ଡରେ ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା । ଦେଉଳୋଟି ଆଶ୍ରୟପ୍ରାର୍ଥୀକୁ ଦରଦାର ଗୁଡ଼ି ଅନିଶ୍ଚିତ ଅବସ୍ଥାରେ ସୁଦୂର ଭବିଷ୍ୟତରେ ଶାନ୍ତି ପାଇବା ଆଶାରେ ଅରକ୍ଷ ହୋଇ ବୁଲିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଭାରତର ବିଭକ୍ତୀକରଣ ଯୋଗୁଁ କାଶ୍ମୀର ସମରର ସୂଚପାତ ହେଲା । ଧର୍ମର ଭିତ୍ତିରେ ଜାତି ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହେବା ଫଳରେ ଯେଉଁ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ବିଦ୍ୱେଷ ଚରକାଳ ଲାଗି ରହିଲା ପରି ଲଗୁଛି ତାହାର କି ଭୟାବହ ପରିଣତି ଭବିଷ୍ୟତରେ ହେବ ତାହା କିଏ କହିବ ?

ଗାର୍ସୀଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟତ ଦୃଷ୍ଟି କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନଙ୍କର ନ ଥିଲା, ତଥାପି ସେମାନେ ବି ମୋଟାମୋଟି ଉପଲବ୍ଧ କରି ପାରିଥିଲେ ଯେ ଭାରତ ବିଭାଗର ଫଳ ମଙ୍ଗଳଜନକ ହେବ ନାହିଁ । ଏପରି ସ୍ଥିତିରେ ସ୍ୱାତ୍ମିକ ଉପେକ୍ଷକ ୭ ତାରିଖ ବିଜ୍ଞପ୍ତିରେ ସେମାନେ ରାଜି ହୋଇଗଲେ କିପରି ?

୧୯୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କଂଗ୍ରେସ ସଭାପତି ମୌଲାନା ଆଜାଦ୍, ନେହେରୁଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ମୋତେ କହିଥିଲେ ଯେ, ଭାରତର ବିଭକ୍ତୀକରଣ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ସେ ଆଦୌ ପସନ୍ଦ କରୁ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନେ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରି ସ୍ଥିତି ସେ ଏ ସଭାବନାକୁ ଏକାବେଳେ ଉଡ଼ାଇ ଦେଇ ପାରୁ ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ କହିଲେ, ‘ବିବାଦ ପୂର୍ବରୁ ଗୁଡ଼ିପତ୍ର’ କଥା ପକାଇବା ତାଙ୍କର ମତ ନୁହେଁ । ପ୍ରଥମେ ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତରେ ଏକାଠି ଚଳିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଦରକାର ; ଯଦି ତଳି ନ ହେବ ତେବେ ଯଥା ସମୟରେ ଅଲଗା ଅଲଗା ହେବା କଥା ପଡ଼ିପାରିବ ।

ସେ ତ ୧୯୪୨ର କଥା । ଇତି ମଧ୍ୟରେ ନେହରୁ, ପଟେଲ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରମୁଖ କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନେ ‘ବିବାଦ’ର ଯଥେଷ୍ଟ ଅନୁଭୂତି ପାଇ ସାରିଥିଲେ । ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଲିଗ୍‌ର ପ୍ରତିନିଧିମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସେମାନେ ଏକାଠି ସରକାର ଗଢ଼ି ସେମାନଙ୍କର ଗତିବିଧି ବେଶ୍ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲେ । ପରସ୍ପାର ଜଣା ପଡ଼ିଲା ଯେ ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଲିଗ୍ କେବଳ ମିଳିତ ସରକାରକୁ ଗ୍ରହଣ ନକରି ନେହେରୁ ଏଥିରେ ଯୋଗ ଦେଇଛନ୍ତି । ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ସଙ୍ଗେ ସହଯୋଗ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ଯେଉଁ ଦୁଃଖଦାୟକ ଅଭିଜ୍ଞତାମାନ ଅର୍ଜନ କଲେ ସେଥିରେ କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନଙ୍କ ଧୈର୍ଯ୍ୟବ୍ୟାଧି ହେଲା । କଂଗ୍ରେସ ଓ ଲିଗ୍‌ର ସହଯୋଗରେ ସେମାନଙ୍କର ଯାହା ବା ଆଶା ଥିଲା ସେତକ ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା ।

କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ହିନ୍ଦୁମୁସ୍‌ଲିମାନ ସହୃଦୟତାରେ ଆସ୍ଥା ଲେପ ହୋଇ ନଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ପାକିସ୍ତାନର ଅସୁମାରମ୍ଭ ହେଉଛି ବୋଲି ଜାଣି ସୁଦ୍ଧା ନେହେରୁ ଓ ପଟେଲ, ସାଂବିଧାନିକ ସଭା ଡିନିଭାଗ ହୋଇ ବସି ବିଭିନ୍ନ ଗୋଷ୍ଠୀ ପାଇଁ ସଂବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ କରିବା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ମଜି ଯାଇଥାନ୍ତି । ମଜି ନ ଗଲେ ଗୃହବିବାଦ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାଷା ବୋଲି ସେମାନଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହୋଇଥାଏ । ସେମାନେ ଆଶା କରୁଥାନ୍ତି ଯେ ଭାରତବର୍ଷ ତିନୋଟି ରାଷ୍ଟ୍ରପୁଞ୍ଜରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ସଂବିଧାନ ଗଢ଼ି କେନ୍ଦ୍ରରେ ମିଳିତ ସରକାର ସ୍ଥାପନା କରିଦେଲେ ଜିନ୍ନା ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ-ଯିବେ ଏବଂ ପାକିସ୍ତାନ ପାଇଁ ଜିଦ୍ ଛାଡ଼ିଦେବେ ।

ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ୧୯୪୭, ଫେବୃୟାରୀ ୨୦ ତାରିଖରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପଦକ୍ଷେପ ନେଲେ । ସେଦିନ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱାହ୍‌ଲୀ କର୍ମନ୍‌ସ୍ ସଭାରେ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ‘ଜୁନ୍, ୧୯୪୮ ପୂର୍ବରୁ ଯେ କୌଣସି ଦିନ’ ଭାରତ ଗୁଡ଼ି ରୁଲି ଆସିବେ । ସଂଗେ ସଂଗେ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ଯେ ଲର୍ଡ୍ ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍ ଲର୍ଡ୍ ଓଲ୍‌ଭେଲଙ୍କ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଭାରତର ବଡ଼ଲଟ୍ ହୋଇ ଆସିବେ । ଲର୍ଡ୍ (ଆର୍ଚ୍‌ମିସ୍‌ଲ୍ ଲୁଇ) ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍ ମହାରାଣୀ ଭିକ୍ଟୋରିଆଙ୍କର ଜଣେ ପଣନାତି । ସେ ଭାରତର ବଂଶଜତମ ଓ ଶେଷ ଭାଇସରୟ ହେବେ ।

ଭାରତ ଗୁଡ଼ି ଆସିବାର ତାରିଖ ତ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ସ୍ଥିର କରି-ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ଶାସନଭାର କାହା ହାତରେ ଦେଇ ଆସିବେ ? ଲର୍ଡ୍

ଲରେନ୍ସ ଲେଖିଛନ୍ତି, ଏହି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟରେ ପୃଷ୍ଠାଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ, 'ସେତେ ପୁଷ୍ପ ନ ଥିଲା ।' ପୃଷ୍ଠା ତାଙ୍କ ବିକୃତରେ କହିଥିଲେ ଯେ ଏ ବିଷୟରେ ମହାମହିମ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସରକାର ଯଥାସମୟରେ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିବେ : ହୁଏତ, କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଗଠିତ ଏକ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରକୁ କ୍ଷମତା ହସ୍ତାନ୍ତରିତ ହୋଇପାରେ, କିମ୍ବା କେତେକ ଅଞ୍ଚଳରେ 'ବର୍ତ୍ତମାନ ଥିବା ପ୍ରଦେଶିକ ସରକାରମାନଙ୍କୁ' ସାବ୍‌ଭୌମ କ୍ଷମତା ଦିଆଯାଇ ପାରେ, 'କିମ୍ବା ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ସ୍ୱାର୍ଥର ଅନୁକୂଳ ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ସଂସ୍ଥାମାନ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ମନେ ହେବ ତାଙ୍କୁ କ୍ଷମତା ହସ୍ତାନ୍ତର କରାଯାଇ ପାରେ ।'

କାହାକୁ କ୍ଷମତା ହସ୍ତାନ୍ତରିତ ହେବ ସେ ବିଷୟ ଅପ୍ପସ୍ତୁ ରଖାଯାଇଥିବାର ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ ହେଁ, ନେହେରୁ ପୃଷ୍ଠାଙ୍କ ଏ ବିକୃତକୁ ମୋଟାମୋଟି ଭାବେ 'ବିଜ୍ଞତାପୂର୍ଣ୍ଣ ସାହସିକ ପଦକ୍ଷେପ' ବୋଲି ସ୍ୱାଗତ କଲେ । ସେ କହିଲେ, ଏହାଦ୍ୱାରା ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ମତଲବ୍ ବିଷୟରେ 'ସମସ୍ତ ସଂଶୟ ଓ ସଂଦେହ' ଦୂର ହେଲା ।

କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ମାତ୍ର ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହରେ ବସି ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାବେ ପୃଷ୍ଠାଙ୍କର ନୂଆ ଘୋଷଣାକୁ ସ୍ୱାଗତ କଲେ ଏବଂ କ୍ଷମତା 'ହସ୍ତାନ୍ତରଣ' ତୁରନ୍ତ ହେବାକୁ ଥିବା ଦୃଷ୍ଟି ସମାଧାନ-ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଲିଗ୍‌କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲେ । ତହିଁ ସଂଗେ ସଂଗେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ଜନାଙ୍କାର୍ଣ୍ଣ ପଞ୍ଜାବ ପ୍ରଦେଶରେ ହେଉଥିବା ବ୍ୟାପକ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କଲେ । ପଞ୍ଜାବରେ ଘଟୁଥିବା ହିଂସାକାଣ୍ଡରେ ବ୍ୟଥିତ ହେବା ସଂଗେ ସଂଗେ ଏହାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟି କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ ଯେ 'ପଞ୍ଜାବକୁ ଏଭଳି ଦୁଇଟି ପ୍ରଦେଶରେ ବିଭକ୍ତ କରିବାକୁ ହେବ ଯେପରି କି ବହୁସଂଖ୍ୟାରେ ମୁସ୍‌ଲିମ ଅଧିବାସୀ ଥିବା ଅଞ୍ଚଳ, ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ହିନ୍ଦୁ ଥିବା ଅଞ୍ଚଳରୁ ପୃଥକ୍ ହୋଇ ରହିବ ।'

ପଞ୍ଜାବର ପରିସ୍ଥିତି ଅମଙ୍ଗଳର ସୂଚକ ହୋଇଥାଏ । ଭାରତ ଓ ବ୍ରହ୍ମଦେଶର ସେକ୍ରେଟାରି ଅଫ୍ ସ୍ଟେଟ୍ କମନସ୍ ସଭାରେ, ୧୯୪୭, ମେ ୨୧ ତାରିଖରେ ଏ ସଂପର୍କୀୟ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଥିଲେ ଯେ, ନଭେମ୍ବର ୧୮, ୧୯୪୭ରୁ ମେ ୧୮, ୧୯୪୭ ମଧ୍ୟରେ ଦଂଗା ହାଗାମରେ

୪୦୧୪ ଭାରତୀୟଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା; ସେଥିରୁ ୩୦୨୪ ଜଣଙ୍କ ପଞ୍ଜୀକରଣ, ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲିମ୍ ଓ ଶିଖଙ୍କ ଗଣଗୋଳରେ ମରଥିଲେ ।

ବଂଗର ପଶ୍ଚିମକୁ ଥିବା ବିହାରରେ ଘଟୁଥିବା ହିଂସାକାଣ୍ଡରେ ବିଚଳିତ ହୋଇ ଗାନ୍ଧୀ ବଂଗରୁ ବିହାର ଯାତ୍ରା କଲେ । ବିହାରରେ ପହଞ୍ଚି, ଦିନେ ବି ବିଶ୍ରାମ ନ ନେଇ ସେ ପ୍ରଦେଶ ଭିତରେ ଗସ୍ତ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଗ୍ରାମ ଓ ସହରମାନଙ୍କରେ ବୁଲି ବୁଲି ସେ ବିହାରର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ଭ୍ରଷ୍ଟ ନା କରି ଲାଗିଲେ । ବିହାରମାନେ, ‘କ୍ଷଣିକ ଭିନ୍ନାଦନାରେ ନିଜେ ଯେ ମଣିଷ ଏ କଥା ଭୁଲି ଯାଇଥିଲେ’ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ କହୁଥାନ୍ତି ।

ଦିନେ ସେ ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା ଧରି ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲିମ୍ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଅବ୍ୟାପି କପର ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ଭିତରେ ଉତ୍ତେଜନା ଲାଗି ରହିଛି ତାହାର ବିବରଣୀ ଶୁଣିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଜଣେ ବି ହିନ୍ଦୁ ବା ମୁସଲିମ୍ ତାଙ୍କୁ କହିପାରିଲେ ନାହିଁ ଯେ, ‘ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଗଣଗୋଳ ଥମି ଯାଇ ପୂର୍ବାବସ୍ଥା ଫେରି ଆସିଛି ।’ ରୁଦ୍ଧ ଉତ୍ତେଜନା ଓ ଗଣଗୋଳର ବୃଦ୍ଧି ଶୁଣି ଶୁଣି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଏତେ ମାନସିକ ଶ୍ରାନ୍ତି ହୋଇଥିଲା ଯେ ସେ ସାଂଘରପାସନା ପୂର୍ବରୁ ଟିକିଏ ଶୋଇ ପଡ଼ି ପ୍ରକୃତିସ୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ।

ଆଉ ଦିନେ ସେ ଉପାସନାସ୍ଥଳକୁ ଗୋଟିଏ ମଟରଗାଡ଼ିରେ ଆସି, ମଟରଗାଡ଼ିରେ ଆସିଥିବାରୁ ସଭାରେ ମାଫି ମାଗିଲେ । ସେ କହିଲେ, ବିହାରମାନେ ‘ମଣିଷକୁ ସଂବର୍ଦ୍ଧନା କରିବା ନାମରେ ଯେପରି ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ କରି ପକାଉଛନ୍ତି, ତାହା ଶୁଦ୍ଧ ନିଜର ଆତ୍ମସମ୍ମାନ ରଖି ଧୀର ସ୍ଥିର ଭାବେ ସଂବର୍ଦ୍ଧନା ଜଣାଇବାକୁ ଶିଖିବା ଉଚିତ ।’ ସେଦିନ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଧସେଇ ପଶି ତାଙ୍କୁ ଛୁଇଁବାକୁ ଓ ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଚଳେ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀଜୀ ଯେଉଁଠାକୁ ଯାଉଥାନ୍ତି ସେଠାରେ ନିଜକୃତ ପାପ ପାଇଁ ଅନୁତପ୍ତ ହେବାକୁ ଓ ଅପହରଣ କରିଥିବା ସଂପତ୍ତି ଆଦି ପ୍ରତ୍ୟର୍ପଣ କରିବାକୁ ବା ତହିଁର କ୍ଷତିପୂରଣ କରିବାକୁ ଲୋକଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଉଥାନ୍ତି । ସେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଉଥାନ୍ତି, ଯେଉଁ ମୁସଲିମ୍ ରମଣୀମାନଙ୍କୁ ଅପହରଣ କରିଛ ସେମାନଙ୍କୁ ଫେରାଇ ଦିଅ, ଯେଉଁ ସଂପତ୍ତି ଲୁଟ୍ କରିଛ ବା ନଷ୍ଟ କରିଛ ସେଥିପାଇଁ କ୍ଷତିପୂରଣ କର ।

ହିନ୍ଦୁମାନେ ଯାହା କରିଛନ୍ତି ସେଥିପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ନିନ୍ଦା କରିବା ବନ୍ଦ କରି ବୋଲି ଚାରିଦ୍ କରି ଜଣେ ହିନ୍ଦୁ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ପାଖକୁ ଟେଲିଗ୍ରାମ ପଠାଇଥିଲେ । ପ୍ରାର୍ଥନାସଭାରେ ଏହି ଟେଲିଗ୍ରାମ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ମୋର ଜାତିଭ୍ରାତା ହିନ୍ଦୁମାନେ ବା ଅନ୍ୟ ଯେକୌଣସି ଲୋକ ଯେଉଁ ଅନ୍ୟାୟ କରୁଛନ୍ତି ତାକୁ ଯଦି ମୁଁ ସମର୍ଥନ କରେ ତେବେ ମୁଁ ନିଜକୁ ହିନ୍ଦୁ ବୋଲି କହିବା ଅଧିକାରରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବି ।’ ପଞ୍ଜାବର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରାଗଲା ବୋଲି ବିହାରର ମୁସଲିମ୍‌ଙ୍କ ଉପରେ ତାହାର ପ୍ରତିଶୋଧ ନ ନେବାକୁ ସେ ବିହାରୀ ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ଚାରିଦ୍ କରିଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଜାଣୁଥାନ୍ତି ଯେ, ତାଙ୍କୁ ଯେଉଁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଉଥାନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ବି ତାଙ୍କ ପ୍ରେମର ବାଣୀ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ କରୁଥାଏ । ତଥାପି ପ୍ରତି ସଭାରେ ସେ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ମୁସଲିମ୍‌ଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ସକାଶ ରୁଦ୍ଧା ସଂଗ୍ରହ କରୁଥାନ୍ତି । ପାଟଣାରେ ଗୋଟିଏ ସଭାରେ ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କା ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା, ଏବଂ ବହୁ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଦେହରୁ ଅଳଙ୍କାର କାଢି ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ ।

କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ବକ୍ତୃତା ଦେବା ପୂର୍ବରୁ, ଗାନ୍ଧୀ ସେ ଅଞ୍ଚଳର ମୁସଲମାନ ବସ୍ତିରେ ବୁଲୁଥିଲେ ଓ ଯେଉଁ ମୁସଲମାନ ପରିବାରର ଲୋକେ ହାଣକାଟରେ ମରିଥିଲେ ବା ଘାଉଲ ହୋଇଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ପରିବାରରେ ଯାଇ ସାନ୍ନ୍ଦାନା ଦେଉଥିଲେ । ବିହାରର ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡର ବିଶ୍ଳେଷଣା ବିଷୟରେ ସେ ଯହୁଁ ଯହୁଁ ଅଧିକ ଜାଣିଲେ, ସେ ତହୁଁ ତହୁଁ ଅଧିକ ଅଭିଭୂତ ହେଲେ । ସେ ଘୋଷଣା କଲେ, ‘ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସନ୍ତୁଷ୍ଟି ଆସି, ସେମାନେ ତାଙ୍କର (ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର) ସେବା ଆଉ ଦରକାର କରୁନାହାନ୍ତି ବୋଲି ସେ ନ ବୁଝିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ’ ସେ ବିହାର ପ୍ରଦେଶରୁ ଯିବେ ନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀ ଜିଦ୍ କଲେ, ହିନ୍ଦୁମାନେ ଉପରେ ପଳାଇ ଯାଇଥିବା ମୁସଲିମ୍‌ମାନଙ୍କୁ ନିଜେ ଯାଇ ତାଙ୍କ ଆଶ୍ରୟ, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଘର ପୋଡ଼ିଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ଘର ତୋଳି ଦିଅନ୍ତି, ଓ ଯେଉଁ ମୁସଲିମ୍‌ଙ୍କର ବ୍ୟବସାୟ ବାଣିଜ୍ୟ, ଦୋକାନପସ ନଷ୍ଟ କରି ଦେଇଛନ୍ତି, ନିଜ ଖର୍ଚ୍ଚରେ ସେ ସବୁ ପୁଣି ଡେଇଁ ଦିଅନ୍ତି । ଯେଉଁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ହିଂସାକାଣ୍ଡରେ ଲିପ୍ତ ଥାଇ ସରକାର ଦ୍ଵାରା ଅପରାଧୀ ହୋଇଛନ୍ତି ସେମାନେ ଆସି ପୁଲିସ ଓ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍‌ଙ୍କ ପାଖେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରନ୍ତୁ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଆହ୍ଵାନ କରୁଥାନ୍ତି ।

ଯେଉଁ ଦିନ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ମସୂର ସହରରେ ପଦାର୍ପଣ କଲେ ~~ସେ~~ଦିନ ‘ଦଙ୍ଗାଗୋଳ ଅଭିଯୋଗରେ ଓଁରେଷ୍ଟ୍ ଜାରି ହୋଇଥିବା ପରୁଷ ଜଣ ଲୋକ ଆସି ପୁଲିସ୍ ଥାନାରେ ଆମ୍ଭ ସମର୍ପଣ କଲେ’ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ସଭାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଥିଲେ, ‘ଯଦି କୌଣସି ଆସାମୀଙ୍କର ପୁଲିସ୍ ବା ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍‌ଙ୍କ ଆଗେ ହାଜର ହେବାକୁ ସାହସ ନ ହେଉଛି, ତେବେ ସେମାନେ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ, ‘ସାମାନ୍ତ’ ଗାନ୍ଧୀ ଗଫର ଖାଁଙ୍କ ପାଖକୁ ବା ଭରଣାୟ ଜାଣାୟ ବାହିନୀର ସେନାପତି ସାହନବାଜଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସି ନିଜର ଅପରାଧ ସ୍ୱୀକାର କରିପାରନ୍ତି । ସାମାନ୍ତ ଗାନ୍ଧୀ ଓ ସେନାପତି ସାହନବାଜ ବିହାର ଗସ୍ତରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସହଯାତ୍ରୀ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମଠରଗାଡ଼ି ବିହାରର ମଫସଲ ରସ୍ତାରେ ଯାଉଥିବା ବେଳେ ଦଳ ଦଳ ହୋଇ ହିନ୍ଦୁ ତାଙ୍କ ଗାଡ଼ିକୁ ହାତ ଦେଖାଇ ଅଟକାଉ-ଥାନ୍ତି ଏବଂ ମୁସଲିମ୍‌ଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ସକାଶ ଧନ ଦାନ କରୁଥାନ୍ତି । ହିଂସା କାଣ୍ଡ ବନ୍ଦ କରିବାର ବାଟ ଏଇ ; ପୁଲିସ୍ ବା ମିଲିଟାରୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଓ ହିଂସାଚୁତ୍ତିକୁ ରୋକିବା ଅସଂଭବ ।

ହିନ୍ଦୁମାନେ ମୁସଲିମ୍‌ଙ୍କ ଦୋକାନ ଓ ବ୍ୟବସାୟ-ପ୍ରତିଷ୍ଠାନକୁ ବଏକଟ୍ କରିଥାନ୍ତି । ଏଭଳି ଅନୁଦାରତା ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ମୁସଲିମ୍‌ମାନଙ୍କୁ ଅଭୟଦେବା ସକାଶେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ନିଜର ଦୋଷ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତୁ ବୋଲି ସେ ସଭାରେ ଆହ୍ୱାନ କରିଥିଲେ । ‘କିନ୍ତୁ ସେ ଦୁଃଖର ସହିତ କହିଥିଲେ ଜଣେ ବି ହିନ୍ଦୁ ନିଜର ଦୋଷ ସ୍ୱୀକାର କରି ମୁସଲିମ୍‌ମାନଙ୍କୁ ଆଶ୍ୱସ୍ତ କରିବାକୁ ବାହାରିଲେ ନାହିଁ... । ଏପରି ସ୍ଥିତିରେ ମୁସଲିମ୍‌ମାନେ ନିଜ ନିଜ ଗାଁକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ଡରିବାରେ ବିସ୍ମିତ ହେବାର କାରଣ ନାହିଁ ।’ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ସଭାରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସାବଧାନ କରିଦେଲେ ଯେ ଏପରି କଲେ, ‘ଭରଣାୟମାନେ ସ୍ୱାର୍ଥୀନତା ରୂପ ସୁବର୍ଣ୍ଣମୟ ଫଳରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବାର ଆଶଙ୍କା ଅଛି ।’ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖଙ୍କ ଉପରେ ମୁସଲିମ୍‌ମାନଙ୍କ ତରଫରୁ ଯେଉଁ ଅତ୍ୟାଚାର ହେଉଥିଲା ତାହାର ପ୍ରତିଶୋଧ ବିହାରର ମୁସଲିମ୍‌ଙ୍କ ଉପରେ ନେବା ପାଇଁ ବିହାରୀ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପୁଣି ଉତ୍ତେଜନା ଦେଖାଯାଉଥାଏ । ମହାତ୍ମାଜୀ ହୃଦୟର ଆବେଗରେ ସତର୍କ କରିଥିଲେ, ‘ପୁଣି ଯଦି ତୁମେମାନେ ପାଗଳାମି କରି

ବସ, ଚେବେ ମୋତେ ଆଗରୁ ନାଶ କରିଦେବା ଦରକାର ।’ ଏହା ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କର ବିହାରରେ ଗସ୍ତ କରିବାର ଚତୁର୍ଥ ସପ୍ତାହର ଘଟଣା ।

ନୌବାହିନୀର ଶୁଭ୍ର ପୋଷାକ ପରିହିତ ସୁଶ୍ରୀ ଲର୍ଡ୍ ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍, ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ଏଡ଼ଜଜନାଙ୍କ ସହିତ ୧୯୪୭, ମାର୍ଚ୍ଚ ୨୨ ତାରିଖରେ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଭାଇସ୍‌ରୟ ହୋଇ ଆସିଲେ ; ଭାଇସ୍‌ରୟ ଓ ଭାଇସ୍‌ରୟ-ପତ୍ନୀଙ୍କ ଲୋକ-ଆକର୍ଷଣୀ ଶକ୍ତି ଏବଂ ନିରାଡ଼ମ୍ବର ବ୍ୟବହାର, ଏବଂ ଭାଇସ୍‌ରୟଙ୍କ ପ୍ରଥମ ରାଜନୀତିକ ବିବୃତ୍ତିର ତଳ ଯୋଗୁଁ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମନରେ ଏ ଦୁହିଙ୍କ ବିଷୟରେ ଖୁବ୍ ଭଲ ଧାରଣା ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଜିନ୍ନା, ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀରେ ପହଞ୍ଚିବାର ୨୪ ଘଣ୍ଟା ପରେ ସର୍ବସାଧାରଣରେ ଘୋଷଣା କରିଦେଲେ ଯେ ଭାରତ ବିଭାଗ ହିଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟର ଏକମାତ୍ର ସମାଧାନ ; ତାହା ନ ହେଲେ ଦେଶ ‘ଭୟାନକ ବିପଦ’ର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବ ।

ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀରେ ପହଞ୍ଚିବାର ଚାରିଦିନ ଭିତରେ ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍ ଗାନ୍ଧୀ ଓ ଜିନ୍ନାଙ୍କୁ ବଡ଼ଲୁଚ-ଭେଦକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ବିହାରର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଅଞ୍ଚଳରେ ଗସ୍ତ କରୁଥାନ୍ତି । ସେଠାରୁ ଉଡ଼ାଜାହାଜ ଯୋଗେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଆଣିବା ନିମନ୍ତେ ଭାଇସ୍‌ରୟ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ଦେଶର କୋଟି କୋଟି ଜନତା ଯେଉଁ ସ୍ଥାନକୁ ବ୍ୟବହାର କରୁଛନ୍ତି ତାକୁ ସେ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି । ପାଟଣାରୁ ରେଳ ଗୁଡ଼ିବା ଧୂଙ୍କରୁ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ରେଳ-ପ୍ଲାଟଫର୍ମରେ ହରିଜନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବା ସକାଶ ପାଣ୍ଟି ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ ।

ମାର୍ଚ୍ଚ ୩୧ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନଙ୍କ ସହିତ ୨ ଘଣ୍ଟା ୧୫ ମିନିଟ କାଳ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲେ ।

ତତ୍ପର ଦିନ ଗାନ୍ଧୀ ଏସୀୟ ସୁସଂପର୍କ ସମ୍ମିଳନୀକୁ ଯାଇଥିଲେ ; ଏହି ସମ୍ମିଳନୀ ମାର୍ଚ୍ଚ ୨୩ ତାରିଖରୁ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀରେ ବସିଥାଏ । ଏସିଆର ଅଧିକାଂଶ ଦେଶରୁ ଓ ସୋଭିଏଟ୍ ୟୁନିଅନ୍ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ପାଞ୍ଚଟି ଗଣତନ୍ତ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ରରୁ ପ୍ରତିନିଧି ଆସି ଏଥିରେ ଯୋଗ ଦେଇଥାନ୍ତି । ସମ୍ମିଳନୀରେ ଭାଷଣ ଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ ହୁଅନ୍ତେ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ତହିଁ ଆରଦ୍ଧନ ସମ୍ମିଳନୀର ସମାବର୍ତ୍ତନ ଦିବସରେ ସେ ଭାଷଣ ଦେବେ ; ଆଜି ଯଦି ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ତାଙ୍କୁ କିଛି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବେ ତେବେ ସେ ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ ।

ପ୍ରଶ୍ନ ହେଲା : ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀକୁ ଘେନି ଗୋଟିଏ ରାଷ୍ଟ୍ର ହେବାରେ ସେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି କି ? ସେ ଭଳି ରାଷ୍ଟ୍ର ପୃଥିବୀର ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇ ପାରିବ କି ?

ଗାର୍ଲୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ଯଦି ଏକ ରାଷ୍ଟ୍ରଭାବ ନ ହୁଏ ତେବେ ଏ ପୃଥିବୀରେ ବଞ୍ଚି ରହିବାକୁ ମୁଁ ଚାହୁଁ ନାହିଁ । ମୋର ଜୀବନକାଳରେ ଏ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପୂରଣ ହେଉ ବୋଲି ମୁଁ ଆନ୍ତରିକ କାମନା କରେ । ମୋର ଆଶା, ଏସୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ଏ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଯୋଗ ଦେଇଛନ୍ତି ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀକୁ ନେଇ ଏକ ରାଷ୍ଟ୍ର ଗଢ଼ିବା ଦିଗରେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ ।’ ‘ଦୃଢ଼ ସଂକଳ୍ପ’ କରି ଯଦି ସମସ୍ତେ କାମରେ ଲାଗିଯାନ୍ତି ତେବେ ଏ ସ୍ୱପ୍ନ ସତ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇ-ପାରିବ ।

ସମଗ୍ର ଏସିଆକୁ ଘେନି ଏକ ସ୍ଥାୟୀ ସଂସ୍ଥା ଗଢ଼ିବାର ଉପାଦେୟତା ବିଷୟରେ ଚୀନ୍‌ର ଜଣେ ପ୍ରତିନିଧି ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲେ । ଏହାର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଯାଇ ଗାର୍ଲୀ ପ୍ରଶ୍ନର ପ୍ରସଙ୍ଗଠାରୁ ବହୁ ଦୂରକୁ ଘସିଯାଇ ତାଙ୍କ ମନରେ ସେତେବେଳେ ଯେଉଁ ଭାବ ପ୍ରବଳ ହୋଇ ରହିଥିଲା ତା’ର ଉପରେ କହି ଚାଲିଲେ । ସେ କହିଲେ, ‘ଆଜି ଭାରତର ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥା ଦେଖୁଥାଉ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ କଥା ମୋତେ ଉଠାଇବାକୁ ପଡ଼ିବାରୁ ମୁଁ ଦୁଃଖିତ । ଆମେ ନିଜ ଭିତରେ କିପରି ସଦ୍‌ଭାବ ରଖି ରହିବୁଁ ତାହା ଜାଣି ପାରୁନାହିଁ... । ଆମେ ତ ବିଭିନ୍ନ ଭାଷା, ଜାତି, ଶାସନ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା । ଆମର ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରୁ ଆପଣମାନେ ଆମ ବିଷୟରେ ମନ୍ଦ ଧାରଣା ଧରି ନିଜ ନିଜ ଦେଶକୁ ଫେରିଯାନ୍ତୁ ବୋଲି ମୁଁ ଚାହୁଁନାହିଁ ।’

ତା’ପରେ ଏସିଆର ସମସ୍ୟା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇ ସେ ଆରମ୍ଭ କଲେ, ‘ଏସିଆର ସବୁ ରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ଏଠାରେ ସମବେତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଆପଣମାନେ କ’ଣ ଇଚ୍ଛାକେ, ଆମେରିକା ବା ଅନ୍ୟ ଅଣ-ଏସୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଲଢ଼େଇ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏଠାରେ ସମବେତ ହୋଇଛନ୍ତି ? ମୁଁ ଦୃଢ଼ ଭାବେ କହିପାରେ ଯେ ଏହା ଆପଣ-ମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ । ଭାରତର ଆଦର୍ଶ ଏହା ନୁହେଁ... । କିନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶ ଯେଭଳି ସ୍ୱାଧୀନତା ଉପଭୋଗ କରୁଛନ୍ତି, ଏସିଆର ରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ସେହିପରି ସ୍ୱାଧୀନତା ଉପଭୋଗ କରିବେ ବୋଲି

ମନଚାକ୍ଷୁଷ ସଂକଳ୍ପ ନ ଧରି ଯଦି ଆମେ ଏ ସମ୍ମିଳନୀରୁ ଫେରିଯାଏଁ, ତେବେ ସମ୍ମିଳନୀର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାର୍ଥକ ହେବ ନାହିଁ । ମୋର ଏହା କହିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ, ଆଜି ଯେଉଁ ସମ୍ମିଳନୀ ବସିଛି ଏହିପରି ସମ୍ମିଳନୀ ପ୍ରତିବର୍ଷ ନିୟମିତ ଭାବେ ବସୁ । ଏହା କେଉଁଠି ବସିବ ବୋଲି ଯଦି ଆପଣମାନେ ମୋତେ ପଚାରନ୍ତି, ତେବେ ମୁଁ କହିବି ଭାରତ ହିଁ ଏଭଳି ସମ୍ମିଳନୀର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ଥାନ ।’

ତତ୍ପର ଦିନ ସେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇଥିବା ଅନୁସାରେ ସମ୍ମିଳନୀରେ ତାଙ୍କର ଭାଷଣ ଦେଲେ । ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କୁ ଇଂରେଜରେ କହିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିବାରୁ ସେ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସେ ସ୍ତ୍ରୀକାର କଲେ ଯେ, ଭାଷଣର ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଚିନ୍ତାକୁ ସଫଳ କରିବାକୁ ଥିବା ଇଚ୍ଛା, ସମସ୍ତାଙ୍କରୁ ସେ ପୂରଣ କରି ପାରିନାହାନ୍ତି । ସଭାକୁ ଆସିବା ବାଟରେ, ସେ କେତୋଟି ସୂଚନା ଟିପିବା ପାଇଁ ଗଫର ଖାଁଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡିଏ କାଗଜ ଓ ପେନ୍‌ସିଲ ମାଗିଥିଲେ । ‘ପେନ୍‌ସିଲ୍ ପରିବର୍ତ୍ତେ ମୋତେ ମିଳିଲା ଗୋଟିଏ କଲମ । ମୁଁ କେତୋଟି କଥା ଟିପିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲି । କିନ୍ତୁ ଆପଣମାନେ ଶୁଣି ଦୁଃଖିତ ହେବେ ଯେ ସେ କାଗଜ ଟିକକ ବି ମୋ ପାଖରେ ନାହିଁ । ଯାହା ହେଉ ମୁଁ ଯାହା କହିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲି ତାହା ମୋର ପୂରା ମନେ ଅଛି ।’

ଏହିପରି ଆରମ୍ଭ କରି ସେ ଏଣୁ ତେଣୁ ଗଫିବାକୁ ଲାଗିଲେ ସେମାନେ ଗୋଟିଏ ନଗରୀରେ ସମବେତ ହୋଇଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ନଗରୀମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଭାରତ ଗଠିତ ନୁହେଁ । ଭାରତର ଅସଲ ମର୍ମବାଣୀ ରହିଛି ତା’ର ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷକରି ଗ୍ରାମମାନଙ୍କର ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଜାତି ଲୋକଙ୍କ କୁଟୀରରେ । ଏକଥା ସ୍ତ୍ରୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ଭାରତର ଗ୍ରାମମାନେ ଆଜି ଖଟଗଦା ପରି ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ସେଥିରେ ବାସ କରୁଥିବା ଲୋକଙ୍କର ଦୟନୀୟ ଅବସ୍ଥା ; ସେମାନଙ୍କ ଆଖିରେ ଜ୍ୟୋତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏଇ ଜ୍ୟୋତିହୀନ ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କ ଠାରେ ହିଁ ରହିଛି ଭାରତର ପାରମ୍ପରିକ ଜ୍ଞାନର ଭଣ୍ଡାର ।

ତା’ ପରେ ସେ କହି ଚାଲିଲେ : ଏବେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଦେଶମାନେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ସଂସ୍କୃତିରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶମାନେ ସନାତନ ସତ୍ୟର ସଂକେତ ପ୍ରଥମେ ଏଇ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କ ରୁଁ ହିଁ ପାଇ-

ଥିଲେ—ଜୋଗେଆଷ୍ଟର, ବୁଦ୍ଧ, ମୋଜେସ୍, ଯୀଶୁ, ମହମ୍ମଦ, କ୍ରୀଷ୍ଣ ଓ ଆଉ କେତେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଗ୍ରେଟ ଗ୍ରେଟ ମହାପୁରୁଷଙ୍କଠାରୁ ।

ମାନବଜାତିକୁ ଏସିଆର ଯୁଗଯୁଗ ବ୍ୟାପୀ ସନ୍ଦେଶ କ’ଣ ତାହା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଗାର୍ଲୀ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରି କହିଲେ, ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ ମାପକାଠିରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିବା ଏସିଆର ଆଦର୍ଶ ନୁହେଁ, କି ଆଶାବଦ୍ଧ ବୋମାର ଆବିଷ୍କାର ବା ପ୍ରୟୋଗ କରି ପ୍ରତିପତ୍ତି ଅର୍ଜିବା ଏସିଆର କାମ୍ୟ ନୁହେଁ । ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କୁ ଆମର ଯଦି କୌଣସି ସନ୍ଦେଶ ଦେବାର ଥାଏ ତେବେ ତାହା ହେଉଛି ପ୍ରେମର ସନ୍ଦେଶ, ସତ୍ୟର ସନ୍ଦେଶ । ଏହା କହି ସେ ହଠାତ୍ ନିବେଦନ କଲେ, ‘ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ଓ ବିଚାର ପାଇଁ ଖାଲି ସେ ଏସବୁ ଉପସ୍ଥାପିତ କରୁଛି ତାହା ନୁହେଁ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ହୃଦୟ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଇବାକୁ ଚାହେଁ ।’

ସେ ଆଶା ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ ‘ଏସିଆର ପ୍ରେମ ଓ ସତ୍ୟର ସନ୍ଦେଶ ଦିନେ ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କ ମନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବ । ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ ଦେଶମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମାଜର ସତ୍ୟ ଓ ଜ୍ଞାନକୁ ଖୋଜି ହେଉଛନ୍ତି ।’

ଗାର୍ଲୀଙ୍କର ଏ ଭାଷଣଟି ଭାଷଣର ଅଙ୍ଗ ସୌଷ୍ଟ୍ୟବଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉଚ୍ଚ କୋଟିର ହୋଇ ନ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଏ ଭାଷଣଟିରେ ବହୁତଗୁଡ଼ିଏ ଉଚ୍ଚ-କୋଟିର ଜ୍ଞାନ ସନ୍ନିହିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଗାର୍ଲୀ ଦର୍ଶନର ମର୍ମ କଥା ଏଥିରେ ଥିଲା । ଏଡ଼େ ସରଳ ନିରାଡ଼ିମ୍ବର ଭାଷାରେ, ହୃଦୟରୁ ବାହାରିଥିବା ଏଭଳି କଥା ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ବୋଧହୁଏ ବହୁଦିନ ହେଲା ଶୁଣି ନ ଥିଲେ ।

ମାର୍ଚ୍ଚ ୩୧ ଓ ଏପ୍ରିଲ ୧୨ ଭିତରେ ଗାର୍ଲୀ ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍‌ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଛ’ଥର କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲେ । ଜିନ୍ନା ମଧ୍ୟ ସେହିକାଳରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିଥିଲେ । ଭାଇସ୍ରୟ ଖୁବ୍ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରୁଥାନ୍ତି ।

କଥାବାର୍ତ୍ତା କେଉଁ ବିଷୟରେ ହୋଇଥିଲା ? ଲଣ୍ଡନର ରୟେଲ୍ ଏମ୍ପାୟାର୍ ସୋସାଇଟିର ପରିଷଦରେ ୧୯୪୮, ଅକ୍ଟୋବର ୬ ତାରିଖରେ ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ଭାଷଣ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ଦିନକୁ ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ଭାରତରେ ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ କରିଥାନ୍ତି । ଗାର୍ଲୀ ଓ ଜିନ୍ନାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତା ବିଷୟରେ ସେ ସେଇ ଭାଷଣରେ କହିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଭେଟି, ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏଣୁ ତେଣୁ କଥାବାର୍ତ୍ତା ପଞ୍ଚାଇ ସେମାନଙ୍କ

ପ୍ରକୃତ ବିଡ଼ିବାକୁ ଆଗ ତେଷ୍ଟା କରିଥିଲି । ଗାରୀଙ୍କଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକାରେ ତାଙ୍କ ରହଣିର ପ୍ରଥମ କେତେ ବର୍ଷର କଥା ଶୁଣିଲି; ଜିନା ଲଣ୍ଡନରେ ପ୍ରଥମେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିବା ବେଳର କଥା କହିଲେ । ମୋ ପ୍ରଥମ ଜୀବନର କେତେକ କଥା ମଧ୍ୟ ମୁଁ ତାଙ୍କ ଦୁହିଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଲି । ଏହିପରି କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବା ଫଳରେ, ସେମାନେ କି ପ୍ରକାରର ଲୋକ ଜାଣି, ମୁଁ ଭାରତୀୟ ସମସ୍ୟା ବିଷୟ ତାଙ୍କ ଆଗେ ଉନ୍ମଥାପନ କଲି ।’

ସମସ୍ୟାଟି ଥିଲା ଗୁରୁତର ଓ ଜଟିଳ । ୪୦ କୋଟି ଲୋକଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟତ, ଭାରତର ଭାଗ୍ୟ, ନା ସମଗ୍ର ଏସିଆର ଭାଗ୍ୟ ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲା । ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍‌ଙ୍କ ଉପରେ ଭାରତୀୟ ଦିଆ ହୋଇଥିଲା, ବ୍ରିଟେନ୍‌କୁ ଜୁନ୍ ୧୯୪୮ ପୂର୍ବରୁ ଭାରତର ଦାୟିତ୍ବ ମୁକ୍ତ କରିବା । ଏଥିପାଇଁ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟସୂଚୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ ତଦନୁସାରେ, ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ୧୯୪୭ର ଶେଷ ସୁଦ୍ଧା ସମାଧାନର ସୂଚ ବାହାର କରିବାର କଥା । ତାହା ହେଲେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରେ ଆବଶ୍ୟକ ଆଇନ୍ ପାସ୍ କରାଇ ଜୁନ୍, ୧୯୪୮ ପୂର୍ବରୁ ଭାରତକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୁକ୍ତି ଦେବାକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସମୟ ପାଇବେ । କିନ୍ତୁ ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍, ରସୁଲ ଏମ୍‌ସାୟାର ସୋସାଇଟିର ପରିଷଦରେ କହିଲେ, ସେ ଭାରତକୁ ଯିବାପରେ ଦେଖିଲେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟସୂଚୀ ଧରି ଚାଲିଲେ ଅଯଥା ବିଳମ୍ବ ହେବ ଏବଂ ବହୁ ଅନିଷ୍ଟ ଘଟିଯିବ । ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍‌ଙ୍କ ପରାମର୍ଶଦାତାମାନେ ମଧ୍ୟ ସେଇ ମତ ଦେଲେ । ୧୯୪୭, ଅଗଷ୍ଟ ୧୬ତାରିଖକୁ ଜିନା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କର୍ମ ଦିବସ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିବାଠାରୁ ଭାରତରେ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥାଏ । ତା’ର ପରେ ପରେ ନୋଆ-ଖାଲିରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ସମୁଦ୍ର ହତ୍ୟା, ଓ ତା’ର ପ୍ରତିଫଳରେ ବିହାରରେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରତ୍ୟାଶା; ତା’ ପରେ ମୁସଲମାନେ ପଞ୍ଜାବର ରାଜପୁତାନାରେ ଦେ ଶିଖଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କଲେ; ତାପରେ ଲାଗିଲା ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶରେ ଆନ୍ଦୋଳନ । ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ଏସବୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ତାଙ୍କ ଭାଷଣରେ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଭାରତକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲି, ହତ୍ୟା ଓ ହିଂସାକାଣ୍ଡର ପରିସର ଶିପ୍ରଗତର ବଢ଼ି ଚାଲିଛି; ବିଚାର, ଶାନ୍ତି ଯଦି ଏହା ବନ୍ଦ କର ନଯାଏ ତେବେ ଭାରତର କଳ୍ପନାଶୀତ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହୋଇଯିବ ।’

ତା'ପରେ ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ କହିଲେ, 'ମୋର ନିଜର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ହୋଇଥିଲା ଯେ, କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ୧୯୪୭, ମେ ୧୭ ତାରିଖରେ ଯେଉଁ ଯୋଜନା କରିଥିଲେ ତଦନୁସାରେ ଭାରତକୁ ମିଳିତ ରାଷ୍ଟ୍ର କରି ରଖିଥିଲେ, ଭାରତର ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ଶିଖ୍ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତଙ୍କ ସମସ୍ୟାର ସୁସମାଧାନ ହୋଇଥାନ୍ତା ।' କିନ୍ତୁ ଏ ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାକୁ ହେଲେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂପ୍ରଦାୟର ସଦ୍‌ଭାବ ଓ ସହଯୋଗ ରହିବା ଦରକାର । କିନ୍ତୁ, 'ଜିନ୍ନା ପ୍ରଥମରୁ ପରିଷ୍କାର ଭାବେ କହି ରଖିଥାନ୍ତି ଯେ ସେ ବଞ୍ଚିଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତକୁ ଏକରାଷ୍ଟ୍ର କରିରଖିବାରେ କେତେ ରାଜି ହେବେ ନାହିଁ । ସେ ଭାରତ ଭାଗ ଭାଗ ହେଉ ବୋଲି ଚାହୁଁଥିଲେ, ଏବଂ ପାକିସ୍ତାନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବିଷୟରେ ଜିଦ୍ ଧରିଥିଲେ ।' ଅପରପକ୍ଷେ କଂଗ୍ରେସ ଚାହୁଁଥିଲା ଅବିଭକ୍ତ ଭାରତୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ର । କିନ୍ତୁ, ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ, ଚୂହବିବାଦ ଏଡ଼ିବା ପାଇଁ କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନେ ଭାରତ ଭାଗ ଭାଗ ହେବା ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସକାଶ ରାଜି ହେଲେ । ଭାଇସ୍ରୟଙ୍କର 'ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ହୋଇଥିଲା ଯେ (ଭାରତ ଭାଗ ଭାଗ ନ ହେଲେ) ମୁସଲିମ୍ ଲିଗ୍ ନିଶ୍ଚୟ ଲଢ଼ିଥାନ୍ତେ ।'

କିନ୍ତୁ ଭାରତ ଭାଗ ଭାଗ ହେବ କିପରି ? ବିପ୍ରୀତ ଅମୁସଲମାନ ଅଞ୍ଚଳ ପାକିସ୍ତାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେଉ, ଏ ବିଷୟରେ କଂଗ୍ରେସ ଆଦୌ ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ । ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ କହିଲେ, 'ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିବାକୁ ହେଲା ଯେ ପଞ୍ଜାବ ଓ ବଙ୍ଗ ଏହି ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଦେଶ ଦୁଇଟିକୁ ଭାଗ ଭାଗ କରିବାକୁ ହେବ ।'

ରଫ୍‌ସେଲ୍ ଏମ୍‌ପାୟାର ସୋସାଇଟି ସମକ୍ଷରେ କରିଥିବା ଏହି ଐତିହାସିକ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାରେ ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ କହିଥିଲେ, 'କଂଗ୍ରେସ ଆପାତତଃ ଭାରତ ବିଭାଗରେ ରାଜି ବୋଲି ମୋତେ କହିଛନ୍ତି ଶୁଣି ଜିନ୍ନା ଖୁବ୍ ଖୁସି ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଯେତେବେଳେ କହିଲି ଯେ ଭାରତ ବିଭାଗ କରିବାକୁ ହେଲେ ପଞ୍ଜାବ ଓ ବଙ୍ଗଳାକୁ ବିଭାଗ କରିବା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେବ, ସେତେବେଳେ ଜିନ୍ନା ଏକାବେଳକେ ବିବ୍ରତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଏ ଦୁଇଟି ପ୍ରଦେଶର ବିଭାଗ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ ମୋ ଆଗେ ଖୁବ୍ ବଳବତ୍ତର ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ିଲେ । ସେ କହିଲେ, ଏ ଦୁଇଟି ପ୍ରଦେଶର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଜାତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଅଛି ; ଯାକୁ ଭାଙ୍ଗି ଦେଲେ ସେ ସଂସ୍କୃତି ନଷ୍ଟଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ ।

ମୁଁ କୁଳି, କିନ୍ତୁ କହିଲି ଯେ ସେ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତି ସବୁ ବାଢ଼ିଲେ ତାହା ଶୁଣି ତ ଭାରତକୁ ବିଭାଗ କରିବା ଅତି ଅନିଷ୍ଟକର ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ବରୁରୁଛି । ମୋ କଥାର ବିରୋଧ କରି ସେ ଭାରତ ବିଭାଗର ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତତା ବିଷୟରେ ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ିଲେ, ଓ ମୁଁ ତାଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ଧରି ବଙ୍ଗ ଓ ପଞ୍ଜାବର ବିଭାଗ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ବୋଲି କହିଲି, ଏହିପରି ଆମେ ଦୁହେଁ ମେଡ଼ି ରୂପରେ ଶୁବ୍ ବେଙ୍ଗଳା ବୁଲିଲୁଁ । ଶେଷରେ ସେ ବୁଝିଲେ ଯେ, ହୁଏତ ତାଙ୍କୁ ପଞ୍ଜାବ ଓ ବଙ୍ଗଳାକୁ ଭାଗ ଭାଗ ନ କରି ଏକାଭୂତ ଭାରତରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ, କିମ୍ବା ଭାରତକୁ ଦୁଇଭାଗ କଲେ ବଙ୍ଗଳା ଓ ପଞ୍ଜାବ ଦୁଇଭାଗ ହେବାରେ ରାଜି ହେବାକୁ ହେବ । ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ସେ ଦ୍ଵିତୀୟ ସମାଧାନ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

୧୯୪୭, ଏପ୍ରିଲରେ ଗାନ୍ଧୀ ଭାରତକୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଖଣ୍ଡବିଖଣ୍ଡ କରିବାକୁ ରାଜି ହୋଇ ନ ଥିଲେ ଏବଂ ମଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତର ବିଭାଗୀ-କରଣକୁ ସମର୍ଥନ କରି ନ ଥିଲେ ।

ଏପ୍ରିଲ ୧୫ ତାରିଖରେ, ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍ ଅନୁରୋଧ କରିବାରୁ ଗାନ୍ଧୀ ଓ ଜିନ୍ନା ଦୁହେଁ ଗୋଟିଏ ମିଳିତ ବିବୃତ୍ତି ଦେଇଥିଲେ । ‘ସଂପ୍ରତି ଯେଉଁ ବେଆଇନ୍ ଓ ହିଂସାମୁକ କାଣ୍ଡମାନ ଘଟି ଭାରତର ଯୁନାମକୁ କଳଙ୍କିତ କରିଛି’ ତାକୁ ଏ ଦୁହେଁ ଏ ବିବୃତ୍ତିରେ ନିନ୍ଦା କରିଥିଲେ ଏବଂ ‘ରାଜନୀତିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନ କରିବାକୁ କର୍ମିନ୍ଦୁକାଳେ ବଳପ୍ରୟୋଗ ବା ହିଂସାକାଣ୍ଡ’ର ଆଶ୍ରୟ ନେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ବୋଲି ଦୃଢ଼ଭାବେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ରାଜନୀତିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧିତ ନ ହେଲେ ଭାରତ ଗୃହବିବାଦ ଓ ହାଣକାଟରେ ଛୁନ୍ଦିବ ହୋଇଯିବ ବୋଲି ପକ୍ଷେକାଳ ଲାଗି ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍‌ଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ କରାଇବା ପରେ, ଜିନ୍ନା ଏଭଳି ବିବୃତ୍ତିରେ ଦସ୍ତଖତ କରିଥିଲେ !

ଏହି ପକ୍ଷକଥାକ ଗାନ୍ଧୀ ଦିଲ୍ଲୀ କିଙ୍ଗ୍‌ସ୍‌ଟ୍ରେଟ୍‌ର ହରଜନବସ୍ତିରେ ବାସ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ପ୍ରତି ସଂଧ୍ୟାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭା କରିଥିଲେ । କୋରାନରୁ କେତେକ ଅଂଶ ସଭାରେ ପାଠପଞ୍ଜୀ କଲେ କାହାର କୌଣସି ଆପତ୍ତି ଅଛି କି ବୋଲି ସେ ପ୍ରଥମ ସନ୍ଧ୍ୟାର ସଭାରେ ପଚାରିଥିଲେ । ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ବହୁ ଲୋକ ଆପତ୍ତି ଅଛି ବୋଲି ଜଣାଇ ହାତ ଟେକିଲେ । ସେମାନେ କହିଲେ, ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ଇସ୍ଲାମ୍

ଧର୍ମପୁତ୍ରକରୁ ପାଶୁପୁଣ କରବା ଅଧିକାର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ନାହିଁ । ତହିଁ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭା ଭାଙ୍ଗିଦେଲେ । ଦ୍ଵିତୀୟ ସଂସଦରେ ସଭାରେ ସେ ପୁଣି ସେଇ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ, ପୁଣି ଆପଣ ଉଠିଲୁ, ଏବଂ ପୁଣି ସେ ଏ ସଭାରେ ଉପାସନା କରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ନାହିଁକରି ସଭା ଭାଙ୍ଗି ଲେଲେ । ତୃତୀୟ ସଂସଦରେ ପୁଣି ସେଇଆ ହେଲା ।

ଚତୁର୍ଥ ସଂସଦରେ କେହି ଆପଣ କଲେ ନାହିଁ । ଆପାତତଃ ଆପଣ କାଶ୍ମୀରୀମାନେ ଏ ସଭାକୁ ବର୍ଜନ କରି ଦେଇଥିଲେ । ଚତୁର୍ଥ ଦିନ କେହି ଆପଣ ନ ଉଠାଇବାରେ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ପୂର୍ବର ତନି ଦିନଯାକ କେତେଜଣଙ୍କ ପରିବର୍ତ୍ତେ ସଭାରେ ସମସ୍ତେ ଯଦି କୋରୁନ ପାଠ କରିବା ବିରୁଦ୍ଧରେ ମତ ଦେଇଥାନ୍ତେ, ତେବେ ସେ କୋରୁନ୍ ପାଶୁପୁଣ କରିଥାନ୍ତେ । ‘ଆପଣିକାଶ୍ମୀମାନେ ତାଙ୍କୁ ମାରଦେବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ ବି ସେ ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ବ୍ୟାହତ କରି କରି ସେମାନଙ୍କ ହାତରେ ମରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସଭାର ଲୋକେ ଦୁଇଦିନ ହୋଇଗଲେ । କେତେଜଣ କୋରୁନ ପାଠ କରିବାରେ ଆପଣି ଉଠାଇଲେ, ଅନ୍ୟମାନେ ତାହା ପାଠ କରାଯାଉ ବୋଲି ମତ ଦେଲେ । ଉତ୍ତୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂଘର୍ଷ ଲାଗି-ଯିବା ଉପରେ ସେ କୋରୁନ ପାଠ ନ କରି ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭା ଭାଙ୍ଗି ଦେଇଥିଲେ । ଯାହାହେଉ ଆଜି ଦେଖାଯାଉଛି, ଅନ୍ଧସାର ଜୟ ହୋଇଛି ।’

ଏଇ ସମୟରେ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ବହୁ ହୋଧାନିତ ଓ ଧମକପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିଠି ପାଇଥିଲେ । ଏଥିରୁ କେତେକ ଚିଠି ଥିଲା ବେନାରୀ । ଗୋଟିଏ ଚିଠିରେ ଅଭିଯୋଗ ହୋଇଥିଲା ଯେ ଗାନ୍ଧୀ ଜଣେ ବିଧର୍ମୀ ହିନ୍ଦୁ; ଆଉ ଗୋଟିକରେ ଥିଲା, ସେ ଜଣେ ମୁସଲିମ୍ ପଞ୍ଚମବାଦିନୀର ଲୋକ, ହିନ୍ଦୁବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଉଥିବା ପ୍ରଜ୍ଞାନ ମୁସଲିମ୍ । ତୃତୀୟ ଚିଠିରେ ତାଙ୍କୁ ‘ମହମଦ୍ ଗାନ୍ଧୀ’ ବୋଲି ସଂବୋଧନ କରାହୋଇଥିଲା ।

ଗାନ୍ଧୀ ଏ ସବୁ ଚିଠି କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରି ପ୍ରତିପୁକ୍ତି କଲେ, ‘ଭଗବାନଙ୍କର ନାମ ଆରବ୍ ଭାଷାରେ ନେଲି ବୋଲି ପାପ କାହିଁକି ହେବ ?’ ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲିମ୍ ମିଶ୍ରଣ ଥିଲା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ‘ଯଦି ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ କେବଳ ହିନ୍ଦୁଙ୍କର ଦେଶ, ଓ ପାକିସ୍ଥାନ କେବଳ ମୁସଲିମ୍‌ଙ୍କର ଦେଶ ହୋଇ ରହେ ତେବେ ଏ ଦୁଇ ଦେଶରୁ ଖାଲି ବିଷ ଝରିବ ।’

ଏପ୍ରିଲ୍ ୧୩ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ ବିହାରକୁ ଫେରିଗଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଅହିଂସାର ପ୍ରଚାର କରିବା ଓ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ବିଦ୍ବେଷ ଦୂରକରିବା ଏକମାତ୍ର ସାଫଳ ରାଜନୀତିକ କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ମନେ କରୁଥାନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲିମ୍ ଏକ ସଙ୍ଗେ ଶାନ୍ତିରେ ବାସ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଯଦି ସେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭାବେ ପ୍ରମାଣ କରି ନ ପାରିବେ, ତେବେ ଜିନ୍ଦାଙ୍କ ସଦେହ ଯଥାର୍ଥ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେବ ଏବଂ ପାକିସ୍ଥାନ ଅବଶ୍ୟଂଭାବ ହୋଇପଡ଼ିବ । ଭାରତ ବିଭାଗ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେତେ ଚମତ୍କାର ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇଲେ ବି ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ବଣ ହୋଇଯିବେ ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲିମ୍ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟର ଗୁରୁତ୍ବ ପ୍ରମାଣ ଦେବାକୁ ହେବ ।

ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ଓ ବ୍ରିଟେଜ୍‌ର ମତ, ଓ କଂଗ୍ରେସର ଯେଉଁ ନେତାମାନେ ଅଶଶ୍ଚ୍ଛ ଭାରତର ଆଶା ହରାଇଥାନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମନୋବୃତ୍ତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତି ଲଗାଇଥାନ୍ତି ତହିଁରେ ଯଶସ୍ବୀ ହେବାକୁ ହେଲେ ବିହାର, ବଙ୍ଗଳା ବା ପଞ୍ଜାବରେ ଅହିଂସାର ଜୟ ହେବା ଦରକାର । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲୋକଙ୍କୁ ଗୋଟାଏ ବିଷୟ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିବାକୁ ହେବ — ସେମାନଙ୍କ ଭୋଟ ଦ୍ବାରା ନୁହେଁ, ସେମାନଙ୍କ ଆଚରଣ ଦ୍ବାରା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଅନ୍ୟାପି ବିଶ୍ବାସ ଥାଏ, ସେ ଲୋକଙ୍କର ଆଚରଣ ବଦଳାଇ ଦେଇ ପାରିବେ । ବର୍ତ୍ତମାନର ଅସଲ ପ୍ରଶ୍ନ : ଭାରତ-ବର୍ଷ କ’ଣ ଗୋଟିଏ ଜାତି ନା ବିବିଦମାନ ଧର୍ମସ୍ତ୍ରପ୍ରଦାୟମାନେ ବାସ କରୁଥିବା ଏକ ଦେଶ ?

ଅଶ୍ଚ୍ଛ ଶତାବ୍ଦୀମାନଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପରେ ପଡ଼େ । ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ପ୍ରତି ଏହା ଗୋଟିଏ ସବୁଠାରୁ ଜଘନ୍ୟ ଅଭିଶାପ । ଭାରତରେ ସପ୍ତଦଶ, ଅଷ୍ଟାଦଶ ଓ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଭାବ ଜୀବନ୍ତ ରହି ବଂଶ-ଶତାବ୍ଦୀକୁ ଜର୍ଜରିତ କରୁଛି । ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଶିଳ୍ପ ବିପ୍ଳବ ଓ ଜାଣିଶୁଣ୍ଟା ଭାବର ଉନ୍ନେଷ ପୂର୍ବରୁ ଧର୍ମାନ୍ଧତା, ପ୍ରାଦେଶିକତା, କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଜାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଆନୁଗତ୍ୟ, ଇଉରୋପକୁ ଯେପରି ଦୁର୍ବଳ ଓ ଭେଦଭାବ-କ୍ଳିନ୍ନ କରି ଦେଇଥିଲା, ଭାରତର ଅବସ୍ଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହିପରି ହୋଇଥାଏ । ଭାରତର ୪୦ କୋଟି ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ମୋଟେ ୩୦ ଲକ୍ଷ ଶିଳ୍ପକାରଖାନାର ଶ୍ରମିକ । ଦେଶରେ ସଂହତିର ଅଭାବ, ଅଥଚ ସଂହତି ଆଣିବାକୁ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବ ପକାଇବା ଭଳି ନେତା କେହି ନ ଥାନ୍ତି । ଅନୁନ୍ନତ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ନାନା କାରଣରୁ ପରସ୍ପରଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ

ହେବାର କାରଣ ସବୁବେଳେ ଘଟୁଥାଏ ; ଏ ଗତି ରେକ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକତ୍ର କରିବା ସକାଶ ଯେଉଁ ପ୍ରକଳ ଜାଣିପାରେ ତେଜନା ଦରକାର, ଭାରତବର୍ଷରେ ତାହାର ଉନ୍ନେଷ ସେ ଯାଏଁ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜାଣିପାରେ ଭାବରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରି ଏକ କରିବାକୁ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ନେତା ସେତେ ବେଳର ଭାରତରେ ଏକମାତ୍ର ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ; କିନ୍ତୁ ସେ ଦୂର ଅଗତର ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ନ ଥାନ୍ତି, ସମସ୍ୟାମୟ ବର୍ତ୍ତମାନରେ ଘାଣ୍ଟି ହେଉଥାନ୍ତି, ଏବଂ ଏତେ ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ଧରିଥାନ୍ତି ଯାହାକୁ ଗ୍ରହଣ କହିବାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ପରିସ୍ଥିତି ଅନୁକୂଳ ନ ଥାଏ ।

ଜିନାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ବଳ, ଗୃହ ବିବାଦର ଧମକ । ଯେଉଁ ଦଙ୍ଗାଗୋଳ ସବୁ ହୋଇଯାଇଥାଏ, ତହିଁରୁ ଏହି ଗୃହବିବାଦର ପୂର୍ବାଭାସ ମିଳୁଥାଏ । ଭାରତର ଏକତା ରକ୍ଷା କରିବାର ଏକମାତ୍ର ଆଶା ଥାଏ, ଲୋକଙ୍କୁ ହିଂସା ଓ ବିଦ୍ରୋହରୁ ନିବର୍ତ୍ତାଇ ରଖିବାରେ । ଲୋକେ ଶାନ୍ତ ରହିଲେ ଜିନାଙ୍କ ଗୃହବିବାଦ ଧମକ ବୃଥା ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୁଅନ୍ତା ।

ଗାନ୍ଧୀ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଏକାକୀ, କିନ୍ତୁ ହତୋତ୍ସାହ ନ ହୋଇ ଲାଗିଗଲେ ।

ଭାରତ ଏକ ଜାତି କି ନୁହେଁ ପ୍ରମାଣ କରିଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛାସ୍ଥ ଆହ୍ୱାନ କରୁଥାଏ ।

—————

ସପ୍ତଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ବିଷାଦମୟ ବିଜୟ

ଏପ୍ରିଲ୍ ମାସରେ ବିହାରରେ ଭାରି ଗରମ । ଏ ଗରମରେ ବିହାରର ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ବେଶୀ ଗସ୍ତ କରିବାର ପରିଶ୍ରମ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ହେଉଥାଏ । କିନ୍ତୁ କରାଯାଏ କ’ଣ ? ଯଦି ହିନ୍ଦୁମାନେ ନିଜର ଦୁଷ୍ଟତା ପାଇଁ ଅନୁତାପ ନ କରନ୍ତି, ଏବଂ ଉପରେ ଘରଚୁଡ଼ି ପଳାଇ ଯାଇଥିବା ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ଫେରାଇ ନ ଆଣନ୍ତି, ତେବେ ତାଙ୍କୁ ଗରମ ସନ୍ତେ ଗସ୍ତ କରିବାକୁ ହେବ ଇ ହେବ । ସେ ଶକ୍ତି ଏ ଚିଠି ପାଇଲେ, ଯେଉଁଥିରେ ତାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦିଆ ହୋଇଥିଲା କି, ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରି ଏ ଶେଷ ଜୀବନରେ ବଣକୁ ଚାଲିଯାନ୍ତୁ ; ତାଙ୍କ ଅହିଂସା ମାତ୍ତରେ ଦେଶର ଆଉ ଆଶ୍ୱା ନାହିଁ ; ଆହୁରି ମଧ୍ୟ, ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ ଉଗବଦ୍‌ଗୀତାକୁ ମାନନ୍ତି ତାହା ବି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅହିଂସାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀ ପାଟଣାରେ ତାଙ୍କ ଉପାସନା-ସଭାରେ ଏ ଚିଠିର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ।

ଏଇ ସମୟରେ ଗାନ୍ଧୀ ଶୁଣିଥିଲେ ଯେ ନୋଆଖାଲରେ ପୁଣି ଗୋଲ ହୋଇଛି ।

ଏ ସବୁ ସନ୍ତେ ଏଭଳି କେତେକ ଘଟଣା ଘଟୁଥାଏ, ଯାହା ଯୋଗୁଁ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ଉତ୍ସାହିତ ହେଉଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଜେନେରାଲ୍ ଶାନ୍ତ ନବାଜ ବିହାରରେ ରହିଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ମୁସଲିମ୍ ଓ ସୁଭ୍ରଷ ବୋଷଙ୍କ ଭରଜପୁ ଜାଣପୁ ବାହମାର ଜଣେ ସେନାପତି ଭାବେ ଖ୍ୟାତ ଅର୍ଜିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ବିହାରକୁ ଫେରିବା ପରେ ଶାନ୍ତ ନବାଜ ତାଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ ଯେ ମୁସଲମାନେ ତାଙ୍କ ଗାଁମାନଙ୍କୁ ଫେରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖ୍‌ମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି । ଜଣେ ଶିଖ୍‌ଙ୍କୁ ମୁସଲମାନେ ତାଙ୍କ ମସଜିଦ୍‌କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ ।

ଏ ଖବର ପାଇ ଗାର୍ଲୀ ଅନୁଭବ କଲେ, ‘ହିନ୍ଦୁମାନେ ଯଦି ହିନ୍ଦୁ ହୋଇ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି, ତେବେ ଗୁରୁଆଡ଼କୁ ଜାଳଦେବା ଭଳି ଯେଉଁ ନିଆଁ ବାହାରିଛି ତାହା ବଳେ ଲିଭିଯିବ ।’ ବିହାର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ପ୍ରଦେଶ । ଏହାର ଆଦର୍ଶ ନିଶ୍ଚୟ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବ । ବିହାରରେ ଶାନ୍ତ ପୁନଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲେ, କଲିକତାର ଓ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କର ଗଣ୍ଡଗୋଳ ‘ମିଲେଇ’ ଯିବ । ଗାର୍ଲୀ କହିଲେ ତାଙ୍କ ମା’ ‘ଜଣେ ନିରକ୍ଷର ଗାଉଁଲି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ’ ତାଙ୍କୁ ଶିଖାଇଥିଲେ ଯେ, ପରମାଶୁରେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୁଏ; ସେ ଯଦି ନିଜର ବେଷ୍ଟମାନଙ୍କୁ ସଜାଡ଼ି ନେବେ, ତେବେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଆପେ ଆପେ ସଜାଡ଼ି ହୋଇଯିବ ।

ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଫେରିବା ପାଇଁ ନେହେରୁ ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଟେଲିଗ୍ରାମ କଲେ । ମେ, ପହିଲୀ ତାରିଖରେ କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ବସି ଗୋଟାଏ ଗୁରୁତର ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିବାର ଥାଏ । ଗାର୍ଲୀ ନିର୍ଯ୍ୟୁମ ଖରବିନେ ରେଲ ଯୋଗେ ପାଟଣାଠାରୁ ଦିଲ୍ଲୀ ପାଞ୍ଚଟି ମାଇଲ୍ ଯାତ୍ରା କଲେ ।

ଇତିମଧ୍ୟରେ ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ଖୁବ୍ ପରିଶ୍ରମ କରୁଥାନ୍ତି । ସେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶକୁ ଗସ୍ତ କରି ନେତାମାନଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥାନ୍ତି, ଏବଂ ଭାରତର ଭବିଷ୍ୟତ ସମସ୍ୟାମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଖବର ସଂଗ୍ରହ କରୁଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରା ଯହୁଁ ଯହୁଁ ପାକଲ ହେଲା, ସେ ବୁଝିଲେ ଯେ, ପାକିସ୍ତାନ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଗତ ନାହିଁ ।

ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରି କଂଗ୍ରେସ ଦଳକୁ ପଚାରିଲେ : ଭାରତ-ବିଭାଗରେ ଏମାନେ ରାଜି ନା ନାହିଁ ? ଏପ୍ରିଲ୍ ୨୧ ତାରିଖରେ ଯୁକ୍ତ ପ୍ରଦେଶର ରାଜନୀତିକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ନେହେରୁ କହି ଯାରିଥାନ୍ତି, ‘ଯଦି ମୁସ୍ଲିମ୍‌ଲିଗ୍ ଗୃହାନ୍ତି ପାକିସ୍ତାନ ହେଉ; କିନ୍ତୁ ଏକ ସର୍ତ୍ତରେ ଯେ ଭାରତର ଯେଉଁ ଅଞ୍ଚଳ ସବୁ ପାକିସ୍ତାନରେ ମିଶିବାକୁ ନ ଗୃହାନ୍ତି ସେଭଳି କୌଣସି ଅଞ୍ଚଳ ପାକିସ୍ତାନରେ ମିଶୁ ବୋଲି ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ଦାବି କରି ପାରିବେ ନାହିଁ ।’

କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ନେହେରୁଙ୍କର ଏ ମତ ସମର୍ଥନ କରିବେ ନାହିଁ ?

ଗାନ୍ଧୀ ଏ ମତର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ । ପଟେଲ ଦୋଦୋପାଞ୍ଚ ହେଉଥିଲେ । ଜିନ୍ନାଙ୍କ ଧମକ୍ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଦେଖାନ୍ତୁ ବୋଲି ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଥିଲା । ସେ ବିଚାରୁଥିଲେ, କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରର ଶକ୍ତିବଳରେ ସେ ମୁସଲିମ୍-ମାନଙ୍କ ଦୌରାନ୍ତର ମୁକାବଲ କରିବେ । କିନ୍ତୁ ଶେଷରେ ସେ ବି ପାକିସ୍ତାନ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ମଜିଗଲେ । ଦୁଇବର୍ଷ ଛ ମାସ ପରେ ସେ ଏହାର କାରଣ କହିଥିଲେ, ‘ଯେତେବେଳେ ଏଭଳି ଅବସ୍ଥା ଆସି ପଡ଼ୁଥିଲା ଯେ ଅଖଣ୍ଡ ଭାରତ ପାଇଁ ଜିଦ୍ କରୁ କରୁ ସର୍ବସ୍ୱ ହରାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ, ସେତେବେଳେ ମୁଁ ଭାରତବିଭାଗରେ ମଜିଗଲି ।’ ଗୃହବିବାଦର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିପାରେ, ସ୍ୱାଧୀନତା-ପ୍ରାର୍ଥନା ଆଶା ସମ୍ମୁଖେ ଲେପହୋଇ ଯାଇପାରେ—ଏଇ ଭୟରେ କଂଗ୍ରେସ ପାକିସ୍ତାନ ଗଠନ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ମଜିଗଲା ।

ସ୍ୱାଧୀନତାର ବିନିମୟରେ କଂଗ୍ରେସ ପାକିସ୍ତାନରୁପ ଚିନ୍ତା ମୂଲ୍ୟ ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲା ।

ଗାନ୍ଧୀଜୀ ନିଜର କ୍ଷୋଭ ଓ ଅସନ୍ତୋଷକୁ ଗୋପନ କରି ରଖିଲେ ନାହିଁ । ମେ, ସାତ ତାରିଖରେ ଦିଲ୍ଲୀର ହରିଜନ ବସ୍ତିରେ ହୋଇଥିବା ପ୍ରାର୍ଥନା-ସଭାରେ ସେ ପ୍ରକାଶ କଲେ, ‘କଂଗ୍ରେସ ପାକିସ୍ତାନ ଦାବି ଗ୍ରହଣ କରିଛି, ଏବଂ ପଞ୍ଜାବ ଓ ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶ ଭାଗ ଭାଗ ହେଉ ବୋଲି ଦାବି କରିଛି । ମୁଁ ସବୁବେଳେ ଭାରତ-ବିଭାଗର ବିରୋଧୀ ଥିଲି, ଆଜି ବି କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଭାରତ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହେବାର ବିରୋଧ କରୁଛି । କିନ୍ତୁ ମୋର ଭାବ କ’ଣ ? ମୋର ଯେତକି କରିବାର ସଂଭବ ମୁଁ କରୁଛି । ମୁଁ ଏ ଭାରତ ବିଭାଗ ପରିକଳ୍ପନାରୁ ଆଡ଼େଇ ହୋଇ ଯାଇଛି । ଭଗବାନଙ୍କ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ କେହି ମୋତେ ଏଭଳି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ମଜାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍‌ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଗଲେ । ସେ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, ‘ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ତାଙ୍କ ସୈନ୍ୟସାମନ୍ତ ଧରି ଭାରତରୁ ବାହାରିଯାନ୍ତୁ, ଓ ‘ଅନିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟ ଭବିଷ୍ୟତ ଗର୍ଭରେ ଭାରତକୁ ଗୁଡ଼ି ଦିଅନ୍ତୁ, ଗଣ୍ଡଗୋଳ ହେଉ ବା ଅସ୍ତରାଜ୍ୟ ହେଉ ।’ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ଯଦି ବ୍ରିଟିଶ୍‌ଜୀ ଭାରତକୁ ଏଭଳି ଗୁଡ଼ିଯାଏ, ତେବେ ହୁଏତ କିଛିକାଳ ପାଇଁ ବିଭ୍ରାଟ ଲାଗି ରହିବ; ‘ହୁଏତ ଆମକୁ ଅଗ୍ନି-ପରୀକ୍ଷାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ, କିନ୍ତୁ ଏ ଅଗ୍ନି-ପରୀକ୍ଷାରେ ଆମେ ଶୁଦ୍ଧ, ନିଷ୍ଠୁଳଙ୍କ ହୋଇ-ଯିବା ।’

ମାଉଣ୍ଡ ବ୍ୟାଟେନ୍‌ଙ୍କର ନିରାଶ-ବିରୁଦ୍ଧିତା ସାମରକ ମନୋବୃତ୍ତି; ସେ ଏଭଳି ଅନିଚ୍ଛା ସଂଭବନା ଉପରେ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଗୁଡ଼ି ଦେବାକୁ ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଖାଲି ଯେ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକେ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସୁଖ ଦୁଃଖ ଦୈବ ଉପରେ ଗୁଡ଼ି ଦିଅନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ, ଯୁଦ୍ଧ ବେଳେ ସ୍ବ-ମାନେ ତ ଅନିଚ୍ଛା ସଂଭବନାରେ ଜୁଆ ଖେଳିଲା ପରି ନିଜ ସେନାଙ୍କ ଜୀବନକୁ ଯୁଦ୍ଧଭୂମିରେ ପାଣି ଛଡ଼େଇ ଦିଅନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଦ୍ଧରେ ବୁଝି ବିରୁଦ୍ଧ ଅନିଚ୍ଛା ସଂଭବନାରେ ଲଢ଼ିବାକୁ ହୁଏ । ଯାହା ବା ବିରୁଦ୍ଧ ଓ ବୁଝାବୁଝି ହୁଏ ତାହା ପୂର୍ବପୁର କଳ୍ପନାସବ୍ୟସ୍ତ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତରେ ଭାରତର ବିଭକ୍ତିକରଣ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ଅମଙ୍ଗଳକର ; ୧୯୪୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବ୍ରିଟେନ୍ ହିଟଲର ପାଖେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିଥିଲେ ବ୍ରିଟେନ୍ ପକ୍ଷରେ ତାହା ଯେତକ ଅମଙ୍ଗଳକର ହୋଇଥାନ୍ତା, ସେ ସେତକ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଭାରତର ବିଭକ୍ତିକରଣ ମାନସିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ, ଧନ ଜୀବନର ସମସ୍ତ କ୍ଷତିକୁ ମୁଣ୍ଡ ପୋତି ଦେବା ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀ ରାଜି ଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରକୁ ଯେଉଁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, ତାହାର ଭବାନୁକ ବିରୁଦ୍ଧମାତ୍ର ଉପରେ ଦିଆଗଲା । ବସ୍ତୁତଃ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସରଳ ମାତବାଦ ଭିତରେ ସୁସ୍ଥ ରାଜମାତକ ଦୃଷ୍ଟି ଲୁଚି ରହିଥିଲା । ବ୍ରିଟିଶ ଗଲ-ବେଳେ ତ ଭାରତକୁ ଅରାଜକ କରି ଯାନ୍ତେ ନାହିଁ । କୌଣସି ଗୋଟାଏ ସରକାର ତ ରହନ୍ତା । ଭାରତକୁ ବିଶୁଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ଗୁଡ଼ିଯିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ଯାହା କହିଲେ, ତା'ର ଭିତର ଅର୍ଥ ଭାରତକୁ କଂଗ୍ରେସ ହାତରେ ଦେଇ ଯାଅ । ବ୍ରିଟିଶ ଯଦି ଏଥିରେ ରାଜି ନ ହୋଇଥାନ୍ତେ ତେବେ ସରକାରରୁ ଓହ୍ଲି ଆସିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ କଂଗ୍ରେସକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥାନ୍ତେ । ଫଳତଃ ଭାରତରେ ଶାନ୍ତି ରକ୍ଷା କରିବାର ଦାୟିତ୍ବ ବ୍ରିଟିଶଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା; ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଯେ କୌଣସି ମତେ ଏ ଦାୟିତ୍ବରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ବ୍ରିଟିଶଙ୍କ ଆଗରେ ଯୋଡ଼ିଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ପରୋକ୍ଷଭାବେ ଥୋଇ ଦେଲେ, ଏଥିରୁ ଗୋଟିଏ ବାଛି ନେବାକୁ—ଏ ବିଷୟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଭାରତର ଶାସନଭାର କଂଗ୍ରେସ ହାତରେ ଦିଅ ବା ନିଜ ହାତରେ ରଖ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଭଲ କରି ବୁଝିଥିଲେ ଯେ, ବ୍ରିଟିଶରାଜ ଯଦି ପାକିସ୍ତାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ନ ଯାନ୍ତି ତେବେ ପାକିସ୍ତାନର ସୃଷ୍ଟି ସଂଭବ ନୁହେଁ ; ଏବଂ

କଂଗ୍ରେସ୍ ଯଦି ରାଜି ନ ହୁଏ ତେବେ ବ୍ରିଟିଶ ରାଜ ପାକିସ୍ତାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ଆଗେଇବେ ନାହିଁ ; ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠ କଂଗ୍ରେସର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯାଇ, କେବଳ ଜିନ୍ଦା ଓ ସଂଖ୍ୟାଲଘିଷ୍ଠ ମୁସଲିମଙ୍କୁ ପ୍ରୀତ କରିବାପାଇଁ ବ୍ରିଟିଶ ରାଜ ପାକିସ୍ତାନ ସର୍ଜନା କରିବାକୁ ଯିବା ସଂଭବ ନୁହେଁ । ତେଣୁ କଂଗ୍ରେସ ପାକିସ୍ତାନ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅନୁଚିତ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ମତ ଦେଇଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ କେହି ତାଙ୍କ କଥା ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଜଣେ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସହଚର ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଆମ ନେତାମାନେ ଆନ୍ଦୋଳନ କରି କରି କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଦୂରଦର୍ଶିତା ନ ଥିଲା ।’ ସ୍ଵାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତିରେ ବିଳମ୍ବ ହୋଇଯିବ ବୋଲି କଂଗ୍ରେସ-ନେତାମାନଙ୍କର ଭୟ ହେଲା । ଶେଷରେ ଅଖଣ୍ଡ ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ଅର୍ଜନ କରିବା କଳ୍ପନାରେ, ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ତୁରନ୍ତ ମିଳିଯାଉ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଲଳାୟିତ ନ ହୋଇ ବିଳମ୍ବ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ ।

୧୯୪୮ର ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁରେ ମୁଁ ନେହେରୁ, ପଟେଲ ଓ ଅନ୍ୟ କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନଙ୍କୁ ପଚାରିଲି : କଂଗ୍ରେସ ପାକିସ୍ତାନକୁ ସ୍ଵୀକାର କଲୁ-ବେଳେ, ଗାନ୍ଧୀ କଂଗ୍ରେସକୁ ନ ରେକିଲେ କାହିଁକି ? ଯୁକ୍ତି ଓ ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵର ପ୍ରଭାବରେ କଂଗ୍ରେସ ଯଦି ରେକି ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା ତେବେ ତ ସେ ଅନଶନ କରି କଂଗ୍ରେସର ଚୂଟି ଧରି ମନାଇ ପାରିଥାନ୍ତେ ।

ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଏକ ସ୍ଵରରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ଅତି ଗୁରୁତର ବିଷୟରେ ବି କାହାକୁ ବଳାଜୋରି କରି ମଜାଇବା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମାତ୍ର ନ ଥିଲା । ଏକଥା ସତ, କିନ୍ତୁ ମୋ ପ୍ରଶ୍ନର ଯଥାର୍ଥ ଉତ୍ତର ପାଇଁ ଆଉ ଟିକିଏ ଭିତରକୁ ଯିବାକୁ ହେବ । କଂଗ୍ରେସ ପାକିସ୍ତାନ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ରାଜି ହୋଇ ସରକାରୀ କ୍ଷମତାରେ ସ୍ଥାୟୀ ହେଲେ । ତା’ ନ କରି ଯଦି ପାକିସ୍ତାନ ପ୍ରସ୍ତାବ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥାନ୍ତେ, ତେବେ କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନଙ୍କୁ ସରକାରରୁ ବାହାରିଯାଇ, ଯତ୍ନପରାୟଣି ତେଷ୍ଟା କରି ଲୋକଙ୍କ ହିଂସାମୁକ ମନୋଭାବ ବଦଳାଇ, ଦେଶରେ ଶାନ୍ତିସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା । ଗାନ୍ଧୀ ଦେଖିଲେ ଏ କଷ୍ଟ ଦରଶ କରିବାକୁ ନେତାମାନଙ୍କର ଯୈର୍ଯ୍ୟ ନ ଥିଲା କି ଏ କର୍ମସୂଚୀରେ ବିଶ୍ଵାସ ନ ଥିଲା । ହୁଏତ ସେ

କଂଗ୍ରେସ-ନେତାମାନଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟିରେ ନିଜର ମତ ଗ୍ରହଣ କରାଇ ନେଇ ପାରିଥାନ୍ତେ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ କର୍ମସୂଚୀରେ ସେମାନଙ୍କର ଉତ୍ସାହପୂର୍ଣ୍ଣ ସହଯୋଗ ପାଇବା ସଂଭବ ନ ଥିଲା । ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ପରସ୍ପର ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ରଖି ଚଳିବା କାର୍ଯ୍ୟ ସେ ନିଜେ କରି ଦେଖାଇ ଦେଇଥିଲେ ଯାଇ କଂଗ୍ରେସ ନେତାଙ୍କର ତାଙ୍କ କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ ଜାତ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଏ ପ୍ରମାଣ ଦେଖାଇବା କାର୍ଯ୍ୟ ସେମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଉପରେ ଲଦି ଦେଇ ଆଡ଼େଇ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତେ । ଗାନ୍ଧୀ ଏ ଦାୟିତ୍ୱ ନିଜ ମୁଣ୍ଡରେ ନେଇଥାନ୍ତେ, କିନ୍ତୁ ସେଥିପାଇଁ ସମୟ ଯେ ଅତି ଅଳ୍ପ !

ଗାନ୍ଧୀ ତରତରରେ ଫାର୍ସପଥ ଅତିକ୍ରମ କରି କଲିକତାରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ । ପାକିସ୍ତାନ ପ୍ରସ୍ତାବ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାକୁ ହେଲେ ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶକୁ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ମଧ୍ୟରେ ବାଣ୍ଟିବାକୁ ହେବ । ଏପରି ବଣ୍ଟନର ଉତ୍ସାବହ ପରିଣତି ବିଷୟରେ ଯଦି ସେ ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶ ମୁସଲମାନଙ୍କ ହୃଦ୍‌ବୋଧ କରାଇପାରିବେ, ବଙ୍ଗଳାର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବଙ୍ଗ-ବିଭାଗ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ଅନୁକୁଳ ମନୋବୃତ୍ତି ବଢ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛି ତାକୁ ଯଦି ରୋକି ପାରିବେ, ତେବେ ହୁଏତ ସେ ପାକିସ୍ତାନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ରଦ୍ଦ କରିପାରିବେ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗାନ୍ଧୀ କଲିକତାରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

କଲିକତାର ଗୋଟିଏ ସଭାରେ ସେ ପରୁରିଲେ, ଓପରେ ଥିବା ନେତାମାନେ ଯଦି ବିପଥଗାମୀ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ତଳେ ଥିବା ଜନତାଙ୍କ ସଦ୍‌ବୃତ୍ତି କଣ ଜାଗିଉଠି ଉପରବାଲାଙ୍କ ଅନିଷ୍ଟକାରୀ ପ୍ରଭାବକୁ ରୋକି ପାରିବ ନାହିଁ ?... ଲୋକଙ୍କର ଏହି ସଦ୍‌ବୃତ୍ତି ଜାଗିତ ହେବ ଏବଂ ନେତାମାନଙ୍କୁ ବାଟକୁ ଆଣି ପାରିବ ବୋଲି ତାଙ୍କର ଆଶା ଥାଏ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଦର୍ଶାଇଲେ, ବଙ୍ଗଳାର ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ଉଭୟଙ୍କର ଭାଷା ଏକ, ସଂସ୍କୃତି ବି ଏକ । ଏହା ଏକ ହୋଇ ରହୁ । ଲର୍ଡ୍ କର୍ଜନ୍ ବଙ୍ଗ ବିଚ୍ଛେଦ କଲବେଳେ ବଙ୍ଗର ଲୋକେ ଆନ୍ଦୋଳନ କରି ସମଗ୍ର ବଙ୍ଗକୁ ଏକ କରିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଜିନ୍ଦା ପୁକୁ ଦୁଇଖଣ୍ଡ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ବଙ୍ଗବାସୀ କ'ଣ ଜିନ୍ଦାଙ୍କ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବେ ନାହିଁ ?

କଲିକତାରେ ଛ'ଦିନ କଟାଇ ଗାନ୍ଧୀ ବିହାର ଗଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ସନ୍ଧ୍ୟା ସେ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ବୁଲିଲେ । ସବୁଠାରେ ସେ ଏକ କଥା

କହୁଥାନ୍ତି : ‘ହିନ୍ଦୁମାନେ ଯଦି ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ଭ୍ରାତୃଭାବ ଦେଖାଇବେ, ତେବେ ବିହାରର ମଙ୍ଗଳ ହେବ, ଭାରତର ମଙ୍ଗଳ ହେବ ଏବଂ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର ମଙ୍ଗଳ ହେବ ।’

ମେ, ୨୫ ତାରିଖରେ ନେହେରୁଙ୍କ ଡାକରା ପାଇ ଗାର୍ଲୀ ପୁଣି ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଫେରିଗଲେ । ଏତେବେଳକୁ ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍ ତାଙ୍କ ମନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରି ସାରି ଉଡ଼ାଜାହାଜ ଯୋଗେ ଲଣ୍ଡନକୁ ଯାଇଥାନ୍ତି । ଜନରବ ଶୁଣାଯାଉଥାଏ ଯେ, ଭାରତ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହେବ, ଏବଂ ଏ ମର୍ମରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ ଯୋଜନା ଅଳ୍ପଦିନରେ ଘୋଷିତ ହେବ । ଏଭଳି ହେଉଛି କାହିଁକି ବୋଲି ଗାର୍ଲୀ ବିସ୍ମିତ ହେଲେ । କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ୧୯୪୭, ମେ ୧୭ ତାରିଖର ଯୋଜନାରେ ଭାରତର ବିଭକ୍ତି-କରଣ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସ୍ୱା. ଭିତରେ ଏପରି କ’ଣ ହୋଇଛି ଯେ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍‌ର ନିଷ୍ପତ୍ତି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଉଛି ? କ’ଣ ଦଙ୍ଗାହାଙ୍ଗାମା ଯୋଗୁଁ ? ତେବେ କ’ଣ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଗୁଣ୍ଡାଗିରି ଆଗରେ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଇଁ ଦେଉଛନ୍ତି ? ଗାର୍ଲୀ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଅଦ୍ୟାପି ଆଶା କରି ରହିଛି ଯେ, ଗତବର୍ଷ ମେ ୧୭ ତାରିଖରେ କ୍ୟାବିନେଟ୍ ମିଶନ୍ ଯେଉଁ ବିଚୂତ ଦେଇଛନ୍ତି ତାହାର ଭାଷା ଓ ଭାବକୁ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ବାଲପ୍ରମାଣେ ଏପଟ ସେପଟ କରିବେ ନାହିଁ…… ।’

ଡକ୍ଟର୍ ସୁଶୀଳା ନାୟାର କହିଥିଲେ, ‘ବାପୁ ଭାରତ-ବିଭାଗ ବନ୍ଦ କରିବା ପାଇଁ ଅତ୍ୟଧିକ ଆୟାସ ସ୍ୱୀକାର କରୁଛନ୍ତି ।’ ପାକିସ୍ତାନ ପ୍ରତି ସରକାରୀ ଓ କଂଗ୍ରେସ ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳରେ ଯେଉଁ ଅନୁକୂଳ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ତାକୁ ବଦଳାଇ ଦେବାକୁ ସେ ଅଦ୍ୟାପି ଅଦମ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥାନ୍ତି । ସ୍ୱା. ଫଳରେ ଯଦିବା ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ ତେବେ ତାଙ୍କର କ୍ଷତି କ’ଣ ? ସେ କହିଥିଲେ, ‘ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତ ଯେଉଁ ନୂଆ ରୂପ ନେଉଛି, ସେଥିରେ ମୋର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ।’ ଏହା କହିଲାବେଳେ ଭବାବେଶରେ ତାଙ୍କର ଜଣ ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଯାଉଥାଏ । ‘ମୁଁ ୧୨୫ ବର୍ଷ ବଞ୍ଚିବ ବୋଲି ଯେଉଁ ଆଶା ରଖିଥିଲି ତାହା ଗୁଡ଼ି ସାରିଲଣି । ହୁଏତ ମୁଁ ଆଉ ବର୍ଷେ ବା ଦୁଇବର୍ଷ ଥାକିବି । କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ଯାଏ ଆସେ କେତେ ? ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତ ଯେପରି ହିଂସାର ପ୍ରବାହରେ ବୁଡ଼ିଯିବା ପରି ଦିଶୁଛି, ଯଦି ତାହା ହୁଏ, ତେବେ ମୋର ବଞ୍ଚିରହିବାକୁ ଆଦୌ ଲାଭ ନାହିଁ ।’

କିନ୍ତୁ ସେ ବେଶି ସମୟ ଏପରି ନୈରାଶ୍ୟ ଧରି ରହିପାରିଲେ ନାହିଁ । ନେହେରୁ, ଚୀନ୍ ରାଷ୍ଟ୍ରଦୂତ ଡକ୍ଟର ଲେ-ଚିଆ-ଲୁଏନ୍କୁ ଧରି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ହରିଜନ ବସ୍ତିସ୍ଥ କୁଟୀରକୁ ଆସିଲେ । ଡକ୍ଟର ଲେ ପଚାରିଲେ, ‘ଭାରତର ଭବିଷ୍ୟତ ବିଷୟରେ ଆପଣ କ’ଣ ବିଚାରୁଛନ୍ତି ?’

ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ମୋ ମନରେ ଅଦମ୍ୟ ଆଶା । ଆମେ ଏତେ କାଳ ବଞ୍ଚିରହି ଏତେ ଯେ ପରିଶ୍ରମ କରିଛୁ ତାହା କ’ଣ ଏଡ଼େ ନିରର୍ଥକ ଯେ, ଆମେ ସମସ୍ତେ ବବର ପାଲଟିଯିବୁ ? ଅବଶ୍ୟ ବଙ୍ଗ, ବିହାର ଓ ପଞ୍ଜାବରେ ହୋଇଥିବା ନିରର୍ଥକ ରକ୍ତପାତ ଆଡ଼କୁ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ଆମେ ବବର ପାଲଟିଯାଉଛୁ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼ୁଛି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ମନେ କରୁଛି, ଆମେ ବିଦେଶୀ ଦାସଭରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ସମୟ ଆସନ୍ନ ହେବାରୁ, ଆମ ଭିତରେ ଥିବା ସବୁ ମଇଳା ଓ ଫେଣ ବାହାରକୁ ବାହାର ପଡ଼ୁଛି । ଗଙ୍ଗା-ନଦୀରେ ବଢ଼ି ହେଲା ବେଳେ ପାଣି ଗୋଳିଆ ହୋଇଯାଏ ; ତଳର ମଇଳା ବାହାରକୁ ବାହାର ଆସେ । କିନ୍ତୁ ବଢ଼ି ଗୁଡ଼ିଗଲେ, ପାଣି ପରିଷ୍କାର, ମାଲବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଏ ; ସେ ପାଣିକୁ ଚାହିଁଲେ ଆଖିକୁ ସୁଖ ଲାଗେ । ମୁଁ ସେଇ ଆଶାରେ ବଞ୍ଚୁଛି । ଭାରତର ଲୋକେ ବବର ହୋଇ ଯିବେ ଏହା ଦେଖିବାକୁ ମୁଁ ଚାହେଁ ନାହିଁ ।’

ତେଣେ ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍ ଲଣ୍ଡନରେ ଭାରତକୁ ଦୁଇଭାଗ କରିବାର ଯୋଜନା ଉପରେ କାମ ତଳାଇଥାନ୍ତି ।

ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍-ଯୋଜନାରେ ଖାଲି ଭାରତର ଦ୍ଵିଖଣ୍ଡିକରଣର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନ ଥାଏ ; ବଙ୍ଗ, ପଞ୍ଜାବ ଓ ଆସାମର ଲୋକମତ ଅନୁକୂଳ ହେଲେ ଏହି ପ୍ରଦେଶମାନ ମଧ୍ୟ ଦୁଇଭାଗ କରାଯିବ ବୋଲି ସେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଥାନ୍ତି । ବଙ୍ଗ ଓ ପଞ୍ଜାବର ନବ-ନିର୍ବାଚିତ ବ୍ୟବସ୍ଥାସଭାରେ ଘୋଷ୍ଟ ହୋଇ ଏ ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କର ମତ ନିଆଯିବ ବୋଲି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥାଏ । ଯଦି ବଙ୍ଗବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭାରେ ବଙ୍ଗ-ବିଭାଗ ସପକ୍ଷରେ ଘୋଷ୍ଟ ହୁଏ, ତେବେ ଆସାମର ମୁସ୍ଲିମ୍-ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠ ସିଲ୍ହଟ ଜିଲ୍ଲାରେ ଗଣଭୋଟ ହୋଇ ତାହା ବଙ୍ଗର ମୁସ୍ଲିମ୍-ଅଂଶରେ ଯୋଗ କରାଯିବ କି ନାହିଁ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରାଯିବ ବୋଲି ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଥାନ୍ତି ।

ମାଉଣ୍ଟବ୍ୟାଟେନ୍-ଯୋଜନାରେ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ଥାଏ ଯେ, ‘ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସଂପ୍ରଦାୟମାନେ ଆପୋଷ ଆଲୋଚନା କରି ଯଦି

ଭାରତକୁ ଅଖଣ୍ଡ କରି ରଖନ୍ତି, ତେବେ ଏ ଯୋଜନାରେ ତାହାର ଅନ୍ତରାୟ ହେଲା ଭଲ କିଛି ନାହିଁ ।’

ତେଣୁ ଏ ଯୋଜନା ଉଭୟ ପ୍ରକାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପାଇଁ ବାଟ ଖୋଲି ରଖିଥିଲା, ଏବଂ ବ୍ରିଟେନ୍ ପକ୍ଷରୁ ଆଇନ୍‌ଗତଭାବେ ବାଧ୍ୟ କଲପରି କିଛି ନ ଥିଲା । ବଙ୍ଗ ଓ ପଞ୍ଜାବ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭା ଇଚ୍ଛା କଲେ ଅବିଭକ୍ତ ହୋଇ ରହିବାକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିପାରନ୍ତି ; ସେପରି ହେଲେ ଭାରତର ବିଭକ୍ତିକରଣ ବା ପାକିସ୍ତାନର ପ୍ରଶ୍ନ ବି ଉଠିବ ନାହିଁ । ପୃଷ୍ଠି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା ଯେ, ଏବେ ପାକିସ୍ତାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହେବାର ହେଲେ ବି ଏହା ପରେ, ମୂଳ-ଭାରତ ସଙ୍ଗେ ମିଶିଯାଇ ପାରେ ।

ଇଂଲଣ୍ଡ ଛାଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟର ବିରୋଧୀ ଦଳ-ନେତା ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରିଥିଲେ ଓ କମନ୍‌ସ ସଭାରେ ଏ ଯୋଜନାକୁ ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍ ସମର୍ଥନ କରିବେ ବୋଲି ତାଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ପାଇଥିଲେ ।

୧୯୪୭ ଜୁନ୍ ୨ ତାରିଖରେ, ଏ ଯୋଜନା ଘୋଷିତ ହେବାର ପ୍ରାକକାଳରେ ହରବର୍ଟ୍ ଏଲ. ମାଥ୍ୟୁସ୍ ‘ନିଉସ୍‌ସ୍ ଟାଇମ୍‌ସ୍’ ସଂବାଦପତ୍ରକୁ ଟେଲିଗ୍ରାମ ପଠାଇଥିଲେ, ‘ବର୍ତ୍ତମାନ ମିଶ୍ଟର ଗାନ୍ଧୀ କଣ କରିବେ ତାହାହିଁ ପ୍ରଧାନ ଚିନ୍ତାର ବିଷୟ ; କାରଣ ସେ ଯଦି “ଆମରଣ ଅନଶନ” କରିବାକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବସନ୍ତ ତେବେ ଏ ଯୋଜନା ସମ୍ଭବେ ଅକାମୀ ହୋଇ ଯାଇପାରେ ।’

ତହିଁ ଆରବିନ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଯୁଆଁ ଏ ଯୋଜନାକୁ କମନ୍‌ସ ସଭାରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ, ଏବଂ ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ବେତାର ଯୋଗେ ଘୋଷଣା କରିଦେଲେ । ବେତାର ଘୋଷଣାରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କର ଶେଷ ପ୍ରଣିତ୍ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଜଣାଇ ଦେଲେ, ‘ଏକଥା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟମାତ୍ର ଯେ ଭାରତର କୌଣସି ପ୍ରଦେଶ ଭାଗ ଭାଗ ହେବାର ମୁଁ ଯେତକ ବିରୋଧୀ, ସମଗ୍ର ଭାରତର ଦ୍ଵିଖଣ୍ଡୀକରଣର ସେତକ ବିରୋଧୀ ।’ ସେ ଏକଥା ଜାଣନ୍ତି ଯେ, ଏ ଯୋଜନା ପରୀକ୍ଷା ଶିଖୁ ଏପାଖ ସେପାଖ କରି ଦେଉଥିବାରୁ ଦୋଷଗୁଣ୍ୟ ନୁହେଁ । ପଞ୍ଜାବ ପ୍ରଦେଶକୁ ଯେତେ ବୁଝି ବିଚାର ଗାର କାଟିଲେ ବି ଯୁଦ୍ଧକୁଶଳ ଶିଖ୍‌ଜାତିର ବହୁ ଲୋକ ଅନିଚ୍ଛାସତ୍ତ୍ଵେ ପାକିସ୍ତାନ ପଟେ ରହିଯିବେ ।

ନେହେରୁ, ପଟେଲଙ୍କ ସମେତ ସମଗ୍ର କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ଏ ଯୋଜନାକୁ ପୂର୍ବରୁ ଗ୍ରହଣ କରି ସାରିଥିଲେ । ଜୁନ୍ ୧୫ ତାରିଖରେ ନିଶିଳ ଭାରତ କଂଗ୍ରେସ କମିଟି ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀଠାରେ ବସି କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟିର ସୁପାରିସକୁ ଅନୁମୋଦନ କରିବାଦ୍ୱାରା ଏହା ସମଗ୍ର କଂଗ୍ରେସର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୋଇଗଲା । କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ସମିତିର ସୁପାରିସ ସପକ୍ଷରେ ହେଲା ୧୫୩ ଭୋଟ; ଓ ବିପକ୍ଷରେ ମାତ୍ର ୨୯ ଭୋଟ; କେତେଜଣ କୌଣସି ପକ୍ଷରେ ଭୋଟ ନଦେଇ ତୃଣ ରହିଗଲେ ।

ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗୃହୀତ ହେବା ପରେ କଂଗ୍ରେସ ସଭାପତି ଅଧ୍ୟାପକ ଜେ. ବି. ଫିପଲ୍‌ମା ଗୋଟିଏ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାଷଣ ଦେଇ କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କଲେ ବୁଝାଇ ଦେଇଥିଲେ ।

ସେ କହିଥିଲେ, ‘ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲିମ୍ ସଂପ୍ରଦାୟମାନେ ଭୟାବହ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଭିଆଇବାରେ ପରସ୍ପରକୁ ବଳିଯାଇଛନ୍ତି…… । ମୁଁ ନିଜେ ଜାଣେ ନିଜ ନିଜ ପିଲାଙ୍କୁ ଧରି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ, ମୋଟରେ ୧୦୭ଜଣ ଗୋଟାଏ କୁଅକୁ ଡେଇଁପଡ଼ି ଇଚ୍ଛତ ରକ୍ଷା କରି ମରଣ ବରଣ କରିଥିଲେ । ଆଉ ଠାଏ, ଗୋଟିଏ ଦେବାଳୟରେ, ପରୁଣ ଜଣ ଯୁବକଙ୍କୁ, ଏଇ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ, ତାଙ୍କ ନିଜ ନିଜ ଅଭିଭାବକମାନେ ମାରି ପକାଇଥିଲେ…… । ଏହି ରୋମହର୍ଷଣ ଅଭିଜ୍ଞତା ଯୋଗୁଁ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ବିଷୟରେ ମୁଁ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କେତେକ ସଦସ୍ୟ ଅଭିଯୋଗ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଆମେ ଭୟରେ ସତ୍ତା ହୋଇ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଉଛୁ । ଏ ଅଭିଯୋଗ ସତ୍ୟ ବୋଲି ମୋତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି; କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଭାବରେ ଏ ଅଭିଯୋଗ ହୋଇଛି ତାହା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । ଯେଉଁମାନେ ମରିଛନ୍ତି ତାଙ୍କ ଯୋଗୁଁ, ତାଙ୍କ ବିଧବା ପର୍ତ୍ତମାନଙ୍କ ବିଳାପ ଯୋଗୁଁ, ବାପମା-ଛେଉଣି ପିଲାଙ୍କ ଚିତ୍କାର ଯୋଗୁଁ ବା କେତେଗୁଡ଼ାଏ ଘର ପୋଡ଼ିଗଲା ବୋଲି ଆମେ ଡରିଯାଇନାହୁଁ । ଆମ ଭୟର ଅସଲ କାରଣ, ଯଦି ଏଇ ଶୁଦ୍ଧ ଲାଗି ରହେ, ଆମେ ପ୍ରତିଶୋଧପ୍ରବଣ ହୋଇ ପରସ୍ପରର ପ୍ରାଣ ଓ ଇଚ୍ଛତ ନେବାରେ ଲାଗିରହୁ, ତେବେ ଆମେ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ନରମାଂସ-ଭକ୍ଷକଙ୍କର ଶୁଦ୍ଧ ଧରିଯିବା, ବା ଆହୁରି ତଳସ୍ତରକୁ ଖସିଯିବା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ନୂଆ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଗଣ୍ଡିଗୋଳରେ, ପୂର୍ବ ଗଣ୍ଡିଗୋଳର ବାଉଁଶ କାଣ୍ଡ ସବୁ

ଦୁର୍ବୃତ୍ତିର ଆଦର୍ଶ ଓ ମାନଦଣ୍ଡ ହୋଇଯାଉଛି ।’ ପ୍ରତ୍ୟେକ ହିଂସାକାଣ୍ଡରେ ଏହି ନିଷ୍ଠୁର ସତ୍ୟ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରେ ।

ତ୍ରିପଲ୍ଲୀ ପୁଣି କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଗତ ୩୦ ବର୍ଷ ହେଲା ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କ ସହକର୍ମୀ ହୋଇ ଆସିଛି । ତମ୍ଭାର ଆନ୍ଦୋଳନ ବେଳେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିଶିଥିଲି । ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆନୁଗତ୍ୟରେ ମୁଁ କେଉଁେ ହଲଚଲ ହୋଇନାହିଁ । ମୁଁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତଭାବେ ତାଙ୍କର ଅନୁଚର ନଥିଲି, ମୁଁ ଥିଲି ରାଜନୀତିରେ ତାଙ୍କର ଅନୁଗତ । ବେଳେବେଳେ ମୋର ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମତଭେଦ ହୁଏ କିନ୍ତୁ ମୋର ଯୁକ୍ତିଯିଦ୍ଧ ମତଠାରୁ ତାଙ୍କର ରାଜନୀତିକ ସ୍ୱତଃସ୍ପୃତ୍ତି ପ୍ରେରଣା ଅଧିକ ନିର୍ଭୁଲ ଥିବାର ମୁଁ ପରେ ଉପଲବ୍ଧ କରେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଅନୁଭବ କରୁଛି, ତାଙ୍କ ମନର ପରମ ନିର୍ଭୟତା ଯୋଗୁଁ ସେ ଯାହା କହୁଛନ୍ତି ତାହା ଠିକ୍ ଏବଂ ମୁଁ ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସମସ୍ୟାଟିକୁ ଦେଖୁଛି ତାହା ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ।

‘ତେବେ ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗେ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ତାହାର କାରଣ, ସେ ସମୁଦ୍ର ଭାବରେ ସମଗ୍ର ଦେଶରୁ ହିଂସା ମନୋବୃତ୍ତି ଦୂର କରିବାକୁ କୌଣସି ଉପାୟର ସଂଧାନ କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି ବୋଲି ମୋର ମନେ ହେଉଛି । ସେ ଯାହା ହେଉ, ଗାନ୍ଧୀ ଶାନ୍ତି ଓ ସଦ୍‌ଭାବ ପାଇଁ ଯେଉଁ ତାଙ୍କ ଦେଉଥିଲେ, ଜାତି ତାକୁ ଶୁଣିଲା ନାହିଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଏ କଥା ଜାଣିଥିଲେ । ସେ କହିଥିଲେ, ‘ମୁସ୍‌ଲିମ୍‌ଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି, ଭାରତର ଅନ୍ୟମାନେ ବି ଯଦି ମୋ କଥାରେ ରହିଥାନ୍ତେ, ତେବେ ମୁଁ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ଭାରତ-ବିଚ୍ଛେଦକୁ ବନ୍ଦ କରି ଦେବା ପାଇଁ ଉପାୟ ବତାଇ ପାରିଥାନ୍ତି……। ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ବିରୋଧରେ ନେତୃତ୍ୱ ଦେବାକୁ ଅନେକେ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କରୁଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ ଏ ଅନୁରୋଧ କରୁଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ମୋର ମନୋବୃତ୍ତିରେ ସମାନତା ନାହିଁ । କେବଳ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବର ବିରୋଧ ହେବା ଉଚିତ, ଏତିକିରେ ମାତ୍ର ଯୁଦ୍ଧର ମୋର ମନର ମେଳ…… ପ୍ରେମ ଓ ଅସୃୟା ଏକାଠି ମିଶିବ କିମିତି ?’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଯେଉଁ ଚିଠିପତ୍ର ଆସୁଥାଏ ସେଥିରୁ ଶତକଡ଼ା ପଞ୍ଚାନବେ ଭାଗ ଥାଏ ଗାଳଗୁଳଜ ଓ ଘୃଣାପୂର୍ଣ୍ଣ । ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଚିଠିରେ ଅଭିଯୋଗ ହେଉଥାଏ ଯେ, ସେ ମୁସ୍‌ଲିମ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରତି ପକ୍ଷପାତ କରୁଛନ୍ତି;

ମୁସ୍ଲିମ୍ମାନଙ୍କ ଚିଠିରେ ଦାବି ହେଉଥାଏ, ସେ ପାକିସ୍ତାନ କରାଇ ନ ଦେବାକୁ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଛନ୍ତି ତାକୁ ବନ୍ଦ କରନ୍ତୁ ।

ତଳକଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମିରୁ ଗୋଟିଏ ମରହଟ୍ଟା ଦମ୍ପତି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଲେ ଓ ହରିଜନବନ୍ଧୁ ପାଖରେ ବସା ନେଇ ରହିଲେ । ସେମାନେ ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ କରି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଜଣାଇଦେଲେ ଯେ, ପାକିସ୍ତାନ ଗଠନ ପ୍ରସ୍ତାବ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନଙ୍କର ଅନଶନ ଚାଲୁ ରହିବ । ଲଗଲଗ ଦୁଇ ଦିନ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ସେ ଏମାନଙ୍କୁ ନିବର୍ତ୍ତି-ଯିବାକୁ ବୁଝାଇଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଏ ଦୁହିଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, ତୁମେ ମୁସ୍ଲିମ୍ଙ୍କୁ ଦୃଶ୍ୟ କର ବୋଲି ପାକିସ୍ତାନଗଠନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅନଶନ କରିଛ, ନା ମୁସ୍ଲିମ୍ଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କର ବୋଲି ? ଯଦି ମୁସ୍ଲିମ୍ଙ୍କ ପ୍ରତି ତୁମର ଦୃଶ୍ୟ ତେବେ ଏଭଳି ଅନଶନ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ; ଯଦି ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା, ତେବେ ଅନଶନ ଭାଙ୍ଗି ଯାଅ ତୁମ ହିନ୍ଦୁ ଭାଇମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଅ, ମୁସ୍ଲିମ୍ଙ୍କୁ ତୁମ ପରି ଶ୍ରଦ୍ଧା କରିବେ । ତରୁଣ ଦମ୍ପତି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଯୁକ୍ତି ଶୁଣି ଅନଶନ ତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ମୁସ୍ଲିମ୍ଙ୍କ ପ୍ରତି ଯଥେଷ୍ଟ ଶ୍ରଦ୍ଧା ନଥାଏ, କି ମୁସ୍ଲିମ୍ଙ୍କର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କଠାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ବିଶ୍ୱାସ ନଥାଏ । ତେଣୁ ହିନ୍ଦୁ ମୁସ୍ଲିମ୍ଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭାରତ ଭଗଭଗ ହୋଇ ବଣ୍ଟା ହେବା ଦରକାର ହେଉଥାଏ ।

ଭାରତର ବିଭକ୍ତିକରଣକୁ ଗାନ୍ଧୀ ‘ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ’ ବୋଲି ମନେ କରୁଥାନ୍ତି । ଅପର ପକ୍ଷେ ହିନ୍ଦୁ ମୁସ୍ଲିମ୍ଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରକ୍ତାକ୍ତ ସଂଘର୍ଷ ପାଇଁ ଆୟୋଜନ ଚାଲୁଥିବାର ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଭାରତବିଭାଗ ନ ହେଲେ ‘ସାମରିକ ନିରକ୍ଷଣ ଶାସନ’ର ସଂଭବନା ଅଛି ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ଜଣାଯାଉଥାଏ । ଯଦି ତା’ ହୁଏ, ତେବେ ‘ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ଚିର ବିଦାୟ’ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିପାରେ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଜାଣୁଥାନ୍ତି । ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ କହିଲେ, ‘ମୋର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁମାନେ ଯାହା କରୁଛନ୍ତି, ଓ ବର୍ତ୍ତମାନ କରୁଛନ୍ତି ସେଥିରେ ମୋର ମତ ନାହିଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ମନୋବିଷାଦରେ କହିଲେ, ‘ବଡ଼ିଶ ବର୍ଷର ତପସ୍ୟା ଓ ସାଧନାର ଅପଯଶରେ ଉପସ୍ତହାର ହେଲା ।’ ୧୯୪୭, ଅଗଷ୍ଟ ୧୫ ତାରିଖରେ ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବ ବୋଲି ଘୋଷିତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଏ

ବିଜୟ ହେବ ମାରସ ରାଜମାତ୍ରକ ବ୍ୟବସ୍ଥାଟିଏ ମାତ୍ର । ଏହା ଫଳରେ ଇଂରେଜମାନେ ଯେଉଁଠାରେ ବସୁଥିଲେ, ସେଠାରେ ଭାରତୀୟ ବସିବେ ; ଯୁନିଅନ୍ ଜ୍ୟାକ୍ ଯେଉଁଠାରେ ଉଠୁଥିଲା ସେଠାରେ ସିରଜ୍ ପତାକା ଉଡ଼ିବ । ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏତିକି ମାତ୍ର । ଏହା ହେବ ସ୍ଵାଧୀନତାର ଗୁରୁତ୍ଵ ନ ଥିବା ବୁଝା ଚଷ୍ମ । ଏ ଯେଉଁ ବିଜୟ ହେବ, ଏହା ବିଷାଦ-ଭର । ଏ ବିଜୟରେ ସେନା ନିଜର ସେନାପତିକୁ ହରାଇଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଘୋଷଣା କଲେ, ‘ମୁଁ ଅଗଷ୍ଟ ୧୫ର ଉତ୍ସବରେ ଯୋଗ ଦେଇ ପାରିବି ନାହିଁ ।’

ସ୍ଵାଧୀନତାର ବିରାଣୀଙ୍କ ପ୍ରତି ସ୍ଵାଧୀନତା ଦୁଃଖଦାୟକ ହେଲା । ଜାତିର ପିତା ଜାତିର ଗତିରେ ନିରାଶ ହେଲେ । ସେ କହିଲେ, ‘ମୋ ଦେଶର ଲୋକେ, ଅହିଂସାମାନଙ୍କୁ ଆଦର କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ ନିଜକୁ ନିଜେ ଠକାଇଥିଲି... ।’ ଭାରତୀୟମାନେ ଅହିଂସାକୁ ଦଗା ଦେଇଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଭାରତୀୟ ସ୍ଵାଧୀନତାଠାରୁ ଅହିଂସା ଥିଲା ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ରଫ୍ଟେଲ୍ ଏମ୍‌ପ୍ଲାର୍ ସୋସାଇଟିର ପରିଷଦରେ ୧୯୪୮, ଅକ୍ଟୋବର ୬ତାରିଖ ଦିନ ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ କହିଥିଲେ ଯେ, ଭାରତରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଲୋକେ, ‘ରୁଜ୍‌ଭେଲ୍ଟ୍, ଚର୍ଚ୍ଚିଲ୍‌ଙ୍କ ଭଳି ବଡ଼ ବଡ଼ ରାଷ୍ଟ୍ରମାତ୍ରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ତାଙ୍କୁ ମନେ ମନେ ମହମ୍ମଦ ଓ ଯିଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ବୋଲି ବିବରନ୍ତି ।’ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ତାଙ୍କୁ ଭକ୍ତି ଓ ସମ୍ମାନ ଦେଖାନ୍ତି । ଜନତା ତାଙ୍କର ଗୋଡ଼ାତଳେ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କ ପାଦଧୂଳି ମୁଣ୍ଡରେ ଲଗାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ଭକ୍ତି ଦେଖାଇବା ସତ୍ତ୍ୱେ ତାଙ୍କର ନିଦେଶକୁ ଅବଜ୍ଞା କରନ୍ତି । ଭାରତୀୟମାନେ ତାଙ୍କ ଶରୀରକୁ ପବିତ୍ର ମନେ କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ତ୍ୱକୁ ତୁଚ୍ଛ ବୋଲି ଡ୍ୟାଗ କରନ୍ତି । ସେମାନେ ବାହାରର ଖୋଲକୁ ମୁଣ୍ଡରେଲଗାଇ ଭିତରର ସାରକୁ ଗୋଡ଼ାରେ ଦଳି ଦିଅନ୍ତି । ଭାରତୀୟମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ବିଶ୍ଵାସ କରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ମାତିକୁ ନୁହେଁ ।

ଅଗଷ୍ଟ ୧୫ ତାରିଖର ସ୍ଵାଧୀନତା ଦିବସରେ ଗାନ୍ଧୀ କଲିକତାରେ ରହି ଦଙ୍ଗାଗୋଲର ପ୍ରତିରୋଧ କରୁଥିଲେ । ସେହିନିତମାମ ସେ ଅନଶନ କଲେ ଓ ଭଗବତ୍ ଉପାସନାରେ କଟାଇଲେ । ସେହିନ ସେ ଜାତିକୁ

କୌଣସି ସନ୍ଦେଶ ଶୁଣାଇଲେ ନାହିଁ । ନୂତନ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ଆନୁ-
ଷ୍ଠାନିକ ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଉତ୍ସବରେ ଯୋଗଦେବା ସକାଶ ରାଜଧାନୀ ଦିଲ୍ଲୀକୁ
ଯିବା ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ସନାତନ ଅନୁରୋଧ ହୋଇଥିଲା, ସେ କିନ୍ତୁ ଯିବାକୁ
ମଜିଲେ ନାହିଁ । ସେ ତତ୍ପରଦିନ ରାଜକୁମାରୀ ଅମୃତ କଉରଙ୍କ ପାଖକୁ
ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୋ ମନ ଭିତର ଦାଣ୍ଡି ହେଉଛି’ । ଭାରତର ଗୁରୁଆଡ଼େ
ଆନନ୍ଦ ଉତ୍ସବ ଲାଗିଥାଏ, କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ଥାନ୍ତି ବିଷାଦଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ । ସେ
ସନ୍ଦେହୀ ହୋଇ ପଶୁଥିଲେ, ‘ମୋ ମନ ଭିତରେ କ’ଣ ଗୋଟାଏ
ଭ୍ରାନ୍ତି ରହିଛି, ନା ସତରେ ଆମର ଗୋଟାଏ କିଛି ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ସୂଚକ
ହେଉଛି ?’

ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଲା, କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମନ ବିଭ୍ରାନ୍ତ ଓ
ବିଷ୍ଣୁବ୍ୟ ହୋଇ ରହିଲା । ଗୀତାର ଅନାସକ୍ତ ଭାବ ତାଙ୍କ ମନରେ ଦୃଢ଼
ହୋଇ ରହିପାରିଲା ନାହିଁ । ସେ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ କହିଦେଲେ, ‘ସ୍ଥିତିଧୀ
ଅବସ୍ଥାରୁ ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବହୁଦୂରରେ ଅଛି ।’

କିନ୍ତୁ ନିଜ ଉପରେ ଆସ୍ଥା ସେ ଛାଡ଼ି ନ ଥିଲେ କି ଜଙ୍ଗଲରେ
ଯାଇ ଗୁହାରେ ରହିବାକୁ ବିଚାର ନ ଥିଲେ । ସେ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ
କହିଥିଲେ, ‘ଯେଉଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନତା, ନ୍ୟାୟଯୁକ୍ତ, ତାହାର ସାଫଲ୍ୟ
ଆଶା ଏକାବେଳେକେ ନାହିଁ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ ।’

ଗାନ୍ଧୀଜୀ ଅମୃତ କଉରଙ୍କ ପାଖକୁ ଅଗଷ୍ଟ ୨୯ ତାରିଖରେ
ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମାନବର ମାନବିକତାରେ ତୁମେ କେଉଁ ଆସ୍ଥା ହରାଇବ
ନାହିଁ । ମାନବ ସମାଜ ଗୋଟାଏ ମହାସମୁଦ୍ର ପରି । ସମୁଦ୍ରର କେତେ
ବୁଦ୍ଧା ମାତ୍ର ପଂକିଳ ହେଲେ ସମଗ୍ର ସମୁଦ୍ର ପଂକିଳ ହୋଇ ଯାଏ ନାହିଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମାନବ ଚରଣ ଉପରେ ଆସ୍ଥା ଅସ୍ପୃଷ୍ଟ ଥିଲା,
ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ବିଶ୍ୱାସ ବି ଅସ୍ପୃଷ୍ଟ ଥିଲା । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ନିଜଠାରେ ବି
ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆସ୍ଥା ଥିଲା । ଗୋଟିଏ ପ୍ରାର୍ଥନା ପତ୍ରରେ ସେ ସ୍ୱାଧୀନମାନଙ୍କୁ
ଆଶ୍ୱାସନାର ବାଣୀ ଶୁଣାଇଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଆଜନ୍ମ ଯୋଦ୍ଧା ; ପରାଜୟ କ’ଣ
ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ ।’

ଭାରତ-ବିଚ୍ଛେଦ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତ ହୋଇଗଲା ; କିନ୍ତୁ ‘ନିଷ୍ଠୁର
ଆଚରଣଦ୍ୱାରା ଅନିଷ୍ଟର ଲାଭ କରାଯାଇପାରେ ଏବଂ ଅନିଷ୍ଟରୁ ଲାଭର
ଆହରଣ କରାଯାଇ ପାରେ’ ବୋଲି ସେ କହିଥିଲେ ।

ସେ ତଥାପି ଆଶା କରୁଥାନ୍ତି ଯେ, ତାଙ୍କ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସର ପ୍ରଭାବ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିବ । କିନ୍ତୁ କିପରି ? ସେ କହିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଶ୍ରାଳ ହେଉଛି ।’ ସେ ନିରନ୍ତର ଆତ୍ମପରୀକ୍ଷା କରୁଥାନ୍ତି । ନିଜକୁ ନିଜେ ପ୍ରଶ୍ନ କରୁଥାନ୍ତି, ‘ସତେ କ’ଣ ମୁଁ ଦେଶକୁ ବିପଥରେ ଚଳାଇ ନେଇଛି ?’

ତାଙ୍କଠାରୁ କମ୍ ମହତ୍ତ୍ୱବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ମନେ ମନେ ରାଗିଥାନ୍ତେ, ମନରେ ଚିକ୍ଚିତାକୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇଥାନ୍ତେ ଓ ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଣ୍ଡ କରିଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ହଇରାଣରେ ପକାଇବାକୁ ଷଡ଼୍ ଯନ୍ତ୍ର କରିଥାନ୍ତେ । ଗାର୍ଲୀ କିନ୍ତୁ ସେପରି ନ କରି ଆତ୍ମପରୀକ୍ଷା କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ; ବିଚାରଲେ, ଯାହା ହେଲା ହୁଏତ ତାଙ୍କର ଦୋଷରୁ ହେଲା ।

ସେ କୁରସେଦ୍ ନର୍ତ୍ତଶାଳାଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଭଗବତ୍ ପ୍ରାର୍ଥନାର ସ୍ମରଣକୃତ୍ତି କରୁଛି—ମୋର ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ହେଉ, ମୁଁ ଶାନ୍ତି ପାଏ । ଏହା ବଡ଼ କଠିଣ କାମ, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଏଥିପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା ଚଳାଇଛି ।’

ସେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଡାକିଲେ, ‘ଭଗବନ୍ ! ତମସୋ ମା ଜ୍ୟୋତିର୍ଗମୟ—ମୋତେ ଅନ୍ଧାରରୁ ଆଲୁଅକୁ ନିଅ’ ।

ତାଙ୍କର ୭୮ ତମ ଜନ୍ମଦିବସ ଆଗରେ ଥାଏ । ସେ ଯେଉଁ ସଂସାର ଗଢ଼ିଥିଲେ ତାହାର କେତେକାଂଶ ଭାଙ୍ଗି ରୁଜି ତାଙ୍କ ଚାରିପାଖେ ପଡ଼ିଥାଏ । ସେ ପୁଣି ସବୁ ନୂଆ କରି ଗଢ଼ି ବେ ! କଂଗ୍ରେସଟା ଅତିମାତ୍ରାରେ ରାଜନୀତିକ ଦଳ ହୋଇଗଲା ; ଗଠନମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଦେଶର ଉନ୍ନତି କରିବାରେ ଯୁକ୍ତ ଲଗାଇବାକୁ ହେବ । ଅହିଂସାତ୍ମକ ଭାବେ, ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖି, ହିଂସାତ୍ମକ ବିପ୍ଳବ ପଦ୍ଧତିରୁ ଦୂରରେ ରହି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମାନ ସୁଯୋଗ ଓ ସୁବିଧା ଦେବା ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିବା ସାମ୍ୟବାଦର ତାରୀଫ୍ କରି ସେ ହରିଜନ ପିନ୍ଧିକାରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଲେ । ତାଙ୍କର ଶରୀର ସ୍ଥବିର ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ହେଁ ମନ ଥାଏ ଯୌବନର ଉତ୍ସାହରେ ଭରା, ଅଭିଜ୍ଞତାରେ ସେ ବୁଦ୍ଧ ହେଲେ ହେଁ, ବିଶ୍ୱାସରେ ଥାନ୍ତି ଯୁବକ । ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ଯୋଜନାରେ ବିଭୋର ରହି ସେ ଅନ୍ଧତାର ଦୁଃଖ ଓ ଦୁର୍ଗତିର ତାପ ତାଙ୍କଠାରୁ ଦୂର ହୋଇଗଲା ।

ସେ କଲିକତାରେ ଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ମୁସଲିମ୍ ଭରତକୁ

ନିଆଗଲା । ଘରଟି ଯେଉଁ ଅଞ୍ଚଳରେ ସେ ଅଞ୍ଚଳର ସବୁ ପଥର ସଦ୍ୟ ରକ୍ତପାତରେ ଘସଡ଼ା ହୋଇଥାଏ; ସେ ଅଞ୍ଚଳର ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଘରପୋଡ଼ା ଧୂଆଁରେ ଉଡ଼ିପ୍ର ହୋଇଯାଇଥାଏ । ଘରଟିର ମୁଣ୍ଡଲିମ୍ ପରିବାର ତାଙ୍କୁ ଯୌଜନ୍ୟ ଦେଖାଇଲେ । ସେଇଠାରୁ ସେ ଅମୃତକଉଁରଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଏ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମୁଁ କାହାର ଶବ୍ଦ ନୁହେଁ’ । ଭ୍ରାତୃଭର ସୁଦୃଢ଼ ଅନୁଭୂତିରେ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ହେଲା, ତାହା ଗୋଟାଏ ଦେଶର ରାଜନୀତିକ ସ୍ଵାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତି ଅପେକ୍ଷା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅଧିକ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇଥିଲା ।

ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଘରେ ସେ ଥିଲାବେଳେ ବହୁ ଶୋକସନ୍ତପ୍ତ ଲୋକ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ସେମାନଙ୍କ ଆଖିରୁ ଲୁହ ପୋଛି ଦେଲେ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସେ ଯେଉଁ ସାନ୍ତ୍ବନା ଦେଲେ ସେଥିରେ ତାଙ୍କ ନିଜ ମନ ଶାନ୍ତ ହେଲା । ତାଙ୍କ ନୂତନ କର୍ମସୂଚୀ ସେ ଏଇଠାରେ ଆବିଷ୍କାର କଲେ । ଏହା ତାଙ୍କର ଚରଚରତ କର୍ମ : ଅନ୍ୟର ଯନ୍ତ୍ରଣାର ଅପନୋଦନ କରିବା, ପ୍ରେମର ବାଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା, ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନିଜର ଓ ପରସ୍ପରର ଆପଣାର କରିବା ।

ଆସିଥିବା ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ୍ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ତାଙ୍କ ବଗିଚାରେ ମାଟି କୋଡୁଥାନ୍ତି, ଜଣେ ଆସି ପଚାରିଲେ, ‘ଆଜି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଆପଣ ମରିବେ ବୋଲି ଯଦି ଏଇଲଗେ ଆପଣଙ୍କୁ ଖବର ମିଳେ ତେବେ ଆପଣ କ’ଣ କରିବେ ?’

ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ୍ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ମୋର ବଗିଚାରେ ମାଟିକୋଡ଼ା କାମଟା ସାରିଦେବି ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଯେଉଁ ବଗିଚାରେ ଜୀବନ ତମାମ କାମ କରି ଆସିଥିଲେ ସେଇ ବଗିଚାରେ ମାଟି କୋଡ଼ିବାରେ ଲାଗିଲେ । ପାପୀମାନେ ବଗିଚା ଭିତରେ ଟେକା ପଥର ଓ ଅଳିଆ ପକାଇଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ମାଟି କୋଡ଼ିବାରେ ଓ ଏ ଅଳିଆ ଓ ପଥର ବାଛିବାରେ ଲାଗିଗଲେ ।

ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଧରି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗିବା ଥିଲା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ନୈରାଶ୍ୟ ଓ ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ପ୍ରତିଷେଧକ ଔଷଧ । ଏକନିଷ୍ଠ ହୋଇ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗିବାଦ୍ଵାରା ସେ ମାନସିକ ଶାନ୍ତି ପାଇଥିଲେ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଗାନ୍ଧୀ ନିଜ ବଗିଚାରେ ମାଟିକୋଡ଼ିବାରେ ଲାଗିଲେ

ବ୍ରହ୍ମଚରୀ ଭାରତ ଗୁଡ଼ି ଚାଲି ଯାଇଥାନ୍ତି । ରାଜନୀତିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେମାନେ ଥିଲେ ସପ୍ତ । ଭାରତୀୟ କାନ୍ଥରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବାର ସେମାନେ ପଢ଼ିପାରିଲେ, ଲେଖାଅଛି, ‘ତୁମ ଦିନ କାଳ ସରିଲା ।’ ଏ ଲେଖା ଥିଲା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ନିଜ ହସ୍ତାକ୍ଷରରେ ।

ଭାରତୀୟଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ ଲର୍ଡ଼ ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ଭାରତର ଗଭର୍ଣ୍ଣର-ଜେନେରାଲ ହୋଇ ରହିଲେ । ପାକିସ୍ତାନର ମଧ୍ୟ ସେ ଗଭର୍ଣ୍ଣର-ଜେନେରାଲ ରହିବେ ବୋଲି ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଲିଗ୍ ରାଜି ହୋଇଥିଲା । ତାହା ହେଲେ ସେ ଉଭୟ ରାଷ୍ଟ୍ରର ବନ୍ଧୁତ୍ବର ପ୍ରତୀକ ହୋଇଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ଜିନ୍ନା ନିଜର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ହୁଡ଼ି ନିଜେ ପାକିସ୍ତାନର ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ହୋଇଗଲେ ।

ପାକିସ୍ତାନ ଯୋଗୁଁ ଭାରତ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ହେଲା । ନିଜେ ପାକିସ୍ତାନ ମଧ୍ୟ ଦୁଇଖଣ୍ଡରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଗଲା । ଭାରତର ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମରେ ରହିଲେ ପାକିସ୍ତାନର ୩ କୋଟି ୮୦ ଲକ୍ଷ ଅଧିବାସୀ ; ଓ ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବରେ ରହିଲେ ୪ କୋଟି ୫୦ ଲକ୍ଷ ଅଧିବାସୀ । ଏ ଦୁଇ ଭାଗ ମଧ୍ୟରେ ରହିଲା, ୮୦୦ ମାଇଲ୍ ବ୍ୟବଧାନ—୮୦୦ ମାଇଲ୍ ଯାକ ଭାରତୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ରର ଅଧିକୃତ ।

ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ପାକିସ୍ତାନରେ ଏକାଧିକ କୋଟି ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖ୍ ରହିଲେ, ଓ ଭାରତର ୩୩ କୋଟି ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଭିତରେ ରହିଲେ, ୪ କୋଟି ୨୦ ଲକ୍ଷ ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ।

୫୬୫ ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟ ଭିତରୁ ୫୫୦ ନିର୍ବିରୋଧରେ ଭାରତ ସଙ୍ଗେ ମିଶିଗଲେ । ତିନାଟି ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟ ପାକିସ୍ତାନରେ ମିଶିଲେ । ଅଧିକାଂଶ ମହାରାଜା ଓ ନବାବ୍ ଚଡ଼ାଡ଼ାରରେ ପେନ୍‌ସନ୍ ପାଇ ସଖିକଣ୍ଠେଇ ହୋଇ ରହିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଟିହାଣୀମାନେ ବେକାର ହୋଇ ଚାଲିଲେ ।

ଭରତକୁ ଦୁଇଖଣ୍ଡରେ ବିଭକ୍ତ କରିବା ଫଳରେ କେତେକ ପ୍ରକାର
ବି ଦୁଇଭାଗ ହୋଇଗଲେ । ଶିଳ୍ପ କାରଖାନା ଗୋଟାଏ ପଟେ ରହିଲା ତ,
ତାହାର କଞ୍ଚାମାଲ ରହିଲା ଆଉ ପଟେ । ଶସ୍ୟ ଗୋଟାଏ ପଟେ ରହିଲା ତ
ତାହାର ବିକ୍ରି ହେବା ବଜାର ରହିଲା ଆଉପଟେ । ସେନା ଦୁଇଭାଗ
ହେଲା ; ରାଜକୋଷ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବଣ୍ଟା ହେବ ବୋଲି ନିଶ୍ଚିତ ହେଲା ।
ପାକିସ୍ତାନର ଅମୁସଲମାନେ ନିଜ ଭବିଷ୍ୟତ ବିଷୟରେ ସନ୍ଦିହାନ
ହେଲେ ; ଭାରତର ମୁସଲମାନଙ୍କ ମନରେ ଆତଙ୍କ ଖେଳିଲା । ଦୁଇଟି
ଯାକ ନୂତନ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ, ଶାସନ ଅଧିକାର ପାଇଥିବା ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠ ସଂପ୍ରଦାୟ
ଏବଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସଂଖ୍ୟାଲଘିଷ୍ଠ ସଂପ୍ରଦାୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ହାଣକାଟ
ଲାଗିଗଲା ।

ଭାରତ ଅଖଣ୍ଡ ରହିଥିଲେ ହୁଏତ ଲୋକେ ନିରୁପଦ୍ରବ ହୋଇ
ରହିପାରିଥାନ୍ତେ । ଖଣ୍ଡଖଣ୍ଡ ହୋଇଯିବାରୁ ପ୍ରାଣଧାରକ ଧମମା ସବୁ ଛୁଣ୍ଟି-
ଗଲା ଓ ତା’ ଭିତରୁ ବହିଲା ନରରକ୍ତ ଓ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ବିଦ୍ୱେଷର ବିଷ ।

କଳିକତା ସହିତ ବଙ୍ଗଦେଶର ପଶ୍ଚିମଭାଗ ରହିଲା ଭାରତରେ ;
ପୂର୍ବବଙ୍ଗ ଗଲା ପାକିସ୍ତାନକୁ । ଖାସ୍ କଲିକତାରେ ଶତକଡ଼ା ୨୩ ଭାଗ
ମୁସଲମ୍ । ସ୍ୱାଧୀନତା ମିଳିବା ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ କଲିକତାରେ ଲାଗିଗଲା
ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନଙ୍କର ଦଙ୍ଗା ।

ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ କିପରି ? ୧୯୩୮, ଏପ୍ରିଲ୍
୧୭ ତାରିଖରେ ଭିନି ଜଣ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଜଣେ ମୁସଲମାନ ବମ୍ବେରେ
ନର୍ଥବ୍ରୁକ୍ ଉଦ୍ୟାନରେ ଭୁଲିରେ ବସି ତାସ ଖେଳୁଥିଲେ । ସେମାନେ ମଦ
ଖାଇଥାନ୍ତୁ । ଖେଳରେ କଲିକତା ଲାଗିଲା । ସରକାରୀ ରିପୋର୍ଟରେ ପରେ
ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା, ‘ଏଇ କଲିକତାଆରୁ ହଠାତ୍ ନଗରରେ ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ
ମାଡ଼ପିଟ୍ ଜନରବ ବ୍ୟାପିଗଲା, ଲୋକେ ଆତଙ୍କିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ।
ଗୁଣ୍ଡାମାନଙ୍କୁ ପିନ୍ଧିଲ ପଡ଼ିଲା । ନଗରର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବେ
ରୁଲିଲା ମାଡ଼ପିଟ, ହୁରଦୁଷା ଓ ଟେକାମାଡ଼..... । ମାରାତ୍ମକ ଅସ୍ତ୍ର ଧରି
ଦାଣ୍ଡକୁ ବାହାରିବା ନିଷିଦ୍ଧ ହେଲା, ଏବଂ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଶବ-
ଶୋଭାଯାତ୍ରା ପାଇଁ ଅଲଗା ଅଲଗା ରାସ୍ତା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହେଲା । ପ୍ରୟୋଜନ
ହେଲେ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ବାହାରିବାକୁ ସୈନ୍ୟଙ୍କୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ରଖାଗଲା... ।
ଯେଉଁ ସଂଘର୍ଷ ଖୁବ୍ ଗୁରୁତର ହୋଇଯିବ ବୋଲି ଆଶଂକା କରାଯାଉଥିଲା

ତାଙ୍କ ଅଳ୍ପ ସମୟ ଭିତରେ ଆୟତ୍ତ ହୋଇଗଲା । ତଥାପି ହାବଡ଼ାଝଟକା ମାଡ଼ିପିଟ ଆଉ କେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲାଗି ରହିଲା । ଏ ଉପ୍ରାତରେ ମୋଟ ୧୪ ଜଣ ମଲେ ଓ ୯୮ ଜଣ ଘାଉଡ଼ ହୋଇଥିଲେ । ପୁଲିସ୍ ୨୪୮୮ ଜଣଙ୍କୁ ଗିରଫ କରିଥିଲେ ।

ସେ ୧୯୩୮ର କଥା । ପାକିସ୍ତାନ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ଦେଶରେ ସ୍ବାଭାବିକ ଶାନ୍ତ ଅବସ୍ଥା ଥାଏ । ୧୯୪୭ର ଅବସ୍ଥା ଅଲଗା । ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲିମ୍ଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭକ୍ତତା ଚରମକୁ ଚଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ଏତେବେଳେ, ବିଶେଷ କରି, ଲୋକେ କଦର୍ଯ୍ୟ ବସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଖୁନ୍‌ଖାନ୍ ହୋଇ ରହିଥିବା କଲିକତାରେ, ଗୋଟିଏ ମୁସଲିମ୍ ଟୋକା ହିନ୍ଦୁ ଟୋକାର ବାଲ ଟିକିଏ ଭିଡ଼ିଦେଲେ, ବା ହିନ୍ଦୁ ଟୋକାଟାଏ ମୁସଲିମ୍ ଟୋକାକୁ ପଦେ ଗାଳି ଦେଇଦେଲେ, ମାରମୁକ ସଂଘର୍ଷ ତେଜ ଉଠିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ବିଷୋଇ ଓ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଏପରି ଶୁଖିଲା କାଠ ଭଳି କରି ଦେଇଥାଏ ଯେ, ଟିକେକେରେ ହାଉ କରି ଜଳିଉଠିବ ।

ଏଇଭଳି ତାତକାଳିନ ରହିଥିବା ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଗାନ୍ଧୀ ଶାନ୍ତର ଶୀତଳ ଜଳ ସିଞ୍ଚିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥାନ୍ତି ।

୧୯୪୭ ଅଗଷ୍ଟ ୯ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ କଲିକତାରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । ୧୯୪୭, ଅଗଷ୍ଟ ୧୭ରେ ଜିନ୍ନା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କର୍ମ ଦିବସ ଘୋଷଣା କଲେବଳୁଁ ପୂର୍ବ ଏକବର୍ଷ କଲିକତା ରକ୍ତାକ୍ତ ସଂଘର୍ଷରେ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀ ଓ ବଙ୍ଗର ଭୂତପୂର୍ବ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଏଇର୍. ଏସ୍. ସରବର୍ଦ୍ଧୀ, ଏକସଙ୍ଗେ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଉନ୍ନାଦଗ୍ରସ୍ତ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଚାଲି ବୁଲିଲେ । ହାଣ୍ଡକାଟ ଲାଗିଥିବା ଅଞ୍ଚଳକୁ ଦୁହେଁ ଯାଇ ସାଙ୍ଗରେ କାହାକୁ ନ ନେଇ ମଟରରେ ଗଲେ ; ସରବର୍ଦ୍ଧୀ ଗାଡ଼ି ଚଳାଉଥାନ୍ତି ଏବଂ ଗାନ୍ଧୀ ଥାନ୍ତି ଗାଡ଼ିର ଏକମାତ୍ର ସବାରି । ସେମାନେ ଯେଉଁଠି ଯାଇ ପହଞ୍ଚୁଥାନ୍ତି ସେଠାରୁ ହିଂସାଚୁଡ଼ି ପାଣିଫାଟି ଯାଉଥାଏ । ହଜାର ହଜାର ମୁସଲିମ୍ ଓ ହିନ୍ଦୁ କୁଣ୍ଡିଆକୁଣ୍ଡେଇ ହୋଇ ‘ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ କି ଜୟ, ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲିମ୍ ଜିନ୍ଦା ରହେ’ ବୋଲି ଚିତ୍କାର କରୁଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ଭାଇ ଭାଇ ପରି ଏକ ସଙ୍ଗେ ବସୁଥାନ୍ତି । ଅଗଷ୍ଟ ୧୪ ତାରିଖ ପରେ କଲିକତାରେ କୌଣସି ଗୋଳମାଳ ହେବାର ଖବର ବାହାରିଲା ନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀ

ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଉତ୍ପାଦକୁ ଅଣ୍ଟା କରିଦେଲେ । 'ଖବରକାଗଜମାନେ କଟିବସ୍ତ୍ର ପରିହିତ ଯାହୁକରଙ୍କର ଜୟଜୟକାର କଲେ ।

ଅଗଷ୍ଟ ୩୧ ତାରିଖ ରାତିରେ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ଜଣେ ମୁସ୍ଲିମ୍ ଘରେ ଶୋଇଥାନ୍ତି । ପ୍ରାୟ ୧୦ଟା ରାତିରେ ବାହାରେ ଫୁଲ୍ ଚିତ୍ରାର ଶୁଣାଗଲା । ଗାନ୍ଧୀ ଧୀରଭାବେ ଶୋଇ ରହିଲେ । ସରସ୍ବତୀ ଏବଂ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ଏକାଧିକ ନାଗ୍ନ-କର୍ମୀ ଘରେ ପଶିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିବା ଗୁଣ୍ଡାଙ୍କୁ ଅଣ୍ଟା କରିବାକୁ କୁହାପୋଗୁ କରୁଥିବାର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଶୁଣାଗଲା । ଫଳ କିଛି ହେଲା ନାହିଁ । କାତ ଭାଙ୍ଗିବାର ଶକ୍ତି ହେଲା । ଟେକାମାଡ଼ ଓ ବିଧାରେ ଝରକାର କାତ ଗୁଣ୍ଡୁଗୁଣ୍ଡା ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ଦଳେ ଟୋକା ଘରଭିତରେ ପଶି ଦୁଆରକୁ ଗୋଇଠା ମାଇଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଶେଯରୁ ଉଠି ତାଙ୍କ କୋଠରୀର ଦୁଆର ମେଲାଇଲେ । ଉନ୍ନତ ଗୁଣ୍ଡାମାନଙ୍କର ସେ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲେ , ସେମାନଙ୍କୁ ହାତ ଯୋଡ଼ି ନମସ୍କାର ଦେଲେ । ତାଙ୍କ ଉପରକୁ ଖଣ୍ଡେ ଇଟା ଫୋପଡ଼ା ହେଲା । ଇଟାଖଣ୍ଡ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖରେ ଠିଆ ହୋଇଥିବା ଜଣେ ମୁସ୍ଲିମ୍ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଦେହରେ ବାଜିଲା । ଗୁଣ୍ଡାଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ଗୋଟାଏ ଠେଙ୍ଗାରେ ପାହାରେ ପିଟିଲା ଯେ ତାହା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ବାଜିବାରୁ ଅଳ୍ପକେ ଖସିଗଲା । ଗାନ୍ଧୀ ମନସ୍ତାପରେ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇଲେ । ଏତିକିବେଳେ ପୁଲିସ୍ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ ; ନିଜ ଶୋଇବା ଘରକୁ ଚାଲିଯିବା ପାଇଁ ପୁଲିସ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ତା'ପରେ ପୁଲିସ୍ ଅଫିସରମାନେ ଗୁଣ୍ଡାମାନଙ୍କୁ ଜବରଦସ୍ତି ବାହାରକୁ ନେଇଗଲେ । ଏତିକିବେଳେ ଜଣେ ମୁସ୍ଲିମ୍ ମୁଣ୍ଡରେ ପଟି ବନ୍ଧା ହୋଇଥିବାର ଦେଖି, ହିନ୍ଦୁମାନେ ତା'କୁ ଛୁଇଁ ମାରିଛନ୍ତି ବୋଲି ମନେ କରି ମୁସ୍ଲିମ୍ ଜନତା ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ଘଉଡ଼ିବାକୁ ଲୁହକୁହା ଗ୍ୟାସ୍ ପ୍ରୟୋଗ ହେଲା ।

ଗାନ୍ଧୀ ସ୍ଥିର କଲେ, ଅନଶନ କରିବେ ।

ଖବରକାଗଜମାନଙ୍କୁ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ପହିଲା ତାରିଖରେ ବିକୃତ ଦେଇ ଗାନ୍ଧୀଜୀ କହିଲେ, 'ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ଚିତ୍ରାର କରୁଥିବା ଜନତା ଆଗରେ ଆସି ଠିଆ ହେଲେ ସବୁବେଳେ କାମ ଦେଖାଏ ନାହିଁ । ଅନୁଭବ କାଲି ରାତିରେ ତ ଏହା କାମ ଦେଖାଇଲା ନାହିଁ । ମୋ ମୁହଁର କଥା ଯାହା କରି ନ ପାରିଲା, ମୋ ଅନଶନ ତାହା କରିବ ବୋଲି ଆଶା କରେ । କଲକତାର ବିବଦମାନ ଗୋଷ୍ଠୀଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ମୋ ଅନଶନ ଯଦି ପୁର୍ଣ୍ଣ

କରିବ ତେବେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ପଞ୍ଜାବର ଗଣଗୋଳକାଶଙ୍କ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ପଡ଼ିପାରେ । ତେଣୁ ଆଜି ରାତି ୮ଟା ୧୫ ମିନିଟ୍‌ଠାରୁ ମୁଁ ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ କରିବି । କଲିକତାକୁ ସ୍ବାଭାବିକ ଅବସ୍ଥା ଫେରିଲେ ଯାଇ ଅନଶନ ଭାଙ୍ଗିବ ।’

ସେ ହେଲ ଆମରଣ ଅନଶନ । କଲିକତାକୁ ସ୍ବାଭାବିକ ଅବସ୍ଥା ନ ଫେରିଲେ ମହାମୁଖୀ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିବେ ।

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨ ତାରିଖରେ ବହୁ ଅନୁଷ୍ଠାନର ପ୍ରତିନିଧିମାନ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କର ଧାଡ଼ି ଲାଗିଲା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନକୁ । ସେମାନେ କହିଲେ, ମହାମୁଖୀଙ୍କ ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସେମାନେ ସବୁକିଛି କରିବାକୁ ତିଆର । ଗାନ୍ଧୀ ବୁଝାଇଦେଲେ, ଏ ମନୋବୃତ୍ତି ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ‘ଲୋକଙ୍କର ବିବେକକୁ ଜାଗ୍ରତ କରିବାକୁ, ଓ ମନର ଆଲସ୍ୟ ଦୂର କରିବାକୁ ସେ ଅନଶନ କରିଥାନ୍ତୁ’ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଏମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇଲେ । ଲୋକଙ୍କ ହୃଦୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲେ ଯାଇ, ତାହାର ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାବେ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ରହି ଯାଇପାରେ ।

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୪ ତାରିଖରେ ମୁ୍ୟନିମିଆଲ୍ କର୍ଡ୍‌ପସ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ ଯେ, ବିଗତ ୨୪ ଘଣ୍ଟାଯାକ କଲିକତାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାନ୍ତି ରହିଛି । ସେମାନେ ଆଉରି ଜଣାଇଲେ ଯେ, ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ସତ୍ତ୍ୱର ରକ୍ଷା ବିଷୟରେ ନିଜ ଆନ୍ତରିକତାର ପ୍ରମାଣ ସ୍ୱରୂପ ଉତ୍ତର କଲିକତାର ୫୦୦ ଶହ ପୁଲିସ୍-ବାଲ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତି ମମତା ଦେଖାଇ ୨୪ ଘଣ୍ଟାଆ ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ଓ ଅନଶନ ଭିତରେ ବି ଡିଉଟି କରୁଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ପୁଲିସ୍ ଅଫିସରମାନେ ବି ଅଛନ୍ତି । ଦେଖିବାକୁ ତଗଡ଼ା ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ଗୁଣ୍ଡାସର୍ଦ୍ଦାରମାନେ ଆସି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଖଟପାଖେ ବସି କାନ୍ଦିଲେ, ଏବଂ ଉଦ୍‌ବିଷ୍ଣୁରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଗୁଣ୍ଡାମି କରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଶପଥ କଲେ । ସହରର ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲିମ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ସଂପ୍ରଦାୟର ମୁରବିଶ୍ରେଣୀୟ ଲୋକେ, ଶ୍ରମିକ, ବଣିକ ଓ ଦୋକାନଦାରମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖେ ଜବାବ୍ କଲେ ଯେ, ଉଦ୍‌ବିଷ୍ଣୁରେ କଲିକତାରେ ଆଉ କୌଣସି ଗଣଗୋଳ ହେବ ନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀ ସେମାନଙ୍କ କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ କଲେ କିନ୍ତୁ କହିଲେ ଯେ, ଏଥର ସେ ଲିଖିତ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଚାହାନ୍ତି । ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ପସରେ ଯେଉଁମାନେ ଦୟାଗତ କରିବେ, ସେମାନେ ଆଗରୁ ଏତକ ଜାଣି ରଖିବା ଦରକାର ଯେ, ଏ ଲିଖିତ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିର ଯଦି ଖିଲାପ ହୁଏ ତେବେ ଗାନ୍ଧୀ ‘ଅଣବାହୁଡ଼ା

ଅନଗନ' କରିବେ ; ସେଇଥିରେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେବ, ପୃଥିବୀର କୌଣସି ପ୍ରଲେଭନ ତାଙ୍କୁ ଟଳାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ନଗରର ନେତାମାନେ ଏ ବିଷୟରେ ମଧୁଧା କରିବାକୁ ଫେରି-ଗଲେ । ବଡ଼ ଗୁରୁତର ସମସ୍ୟା; ସେମାନେ ନିଜର ଦାୟିତ୍ବ ବିଷୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବହତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଯାହାହେଉ, ଶେଷରେ ସେମାନେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ପସ୍ତ ଚିଠା କରି ସେଥିରେ ଦସ୍ତଖତ କଲେ । ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୪ ତାରିଖର ରାତି ୧ଟା ୧୫ ମିନିଟ୍ରେ ଗାନ୍ଧୀ ମିଠା କମଳାର ଗ୍ଲାସେ ରସ ସରବର୍ଦ୍ଧିଙ୍କ ହାତରୁ ଗ୍ରହଣ କରି ପିଇଲେ । ଏଥର ସେ ୭୩ ଦଶା ଅନଗନ କରିଥିଲେ ।

ସ୍ତ୍ରୀ ପରେ ମାସ ମାସ ଧରି ପଞ୍ଜାବ ଓ ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କରେ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଓ ହାଣକାଟ ଲାଗି ରହିଲା । କିନ୍ତୁ କଲିକତା ନଗରବାସୀ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଲିଖିତ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେବା ଦିନୁ କଲିକତା ଏବଂ ବଙ୍ଗର ଦୁଇ ଭାଗ ଯାକରେ କୌଣସି ଗଣ୍ଡଗୋଳ ହେଲା ନାହିଁ । ବଙ୍ଗାଳୀମାନେ ତାଙ୍କ ଜବାବ ରକ୍ଷା କଲେ ।

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୭ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ କଲିକତା ଗୁଡ଼ି ପଞ୍ଜାବ ଯିବା ବାଟରେ ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀ ଯାତ୍ରା କଲେ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଉଦ୍ୟାନର ଆର ପାଖରେ କୋଡ଼ ଓ ଘାସବଗ୍ଗ ଦରକାର ଥାଏ ।

ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀ ସ୍ଥେସନ୍ରେ ସର୍ଦ୍ଦାର ବଲ୍ଲଭଭାଇ ପଟେଲ, ରାଜକୁମାରୀ ଅମୃତ କଉର ପ୍ରମୁଖ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଭେଟିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମୁହଁ ବିଷାଦରେ ଭରି ଯାଇଥାଏ । ଦିଲ୍ଲୀରେ ହାଣକାଟ ଚାଲିଥିଲା । ପଞ୍ଜାବରେ ମୁସଲିମ୍ଙ୍କ ଉତ୍ପାତ ଯୋଗୁଁ ଶିଖ୍ ଓ ହିନ୍ଦୁ ଶରଣାର୍ଥୀମାନେ ପଳାଇ ଆସି ଦିଲ୍ଲୀରେ ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଥାନ୍ତି । ମହାତ୍ମା ଯେଉଁ ହରିଜନ ବସ୍ତିରେ ରହୁଥିଲେ ତା'କୁ ଏହି ଶରଣାର୍ଥୀମାନେ ଦଖଲ କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ବିରଳା ଭବନରେ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ ବୋଲି ସର୍ଦ୍ଦାରଜୀ ପ୍ରମୁଖ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଏ ଭବନକୁ କହୁଥିଲେ, 'ପ୍ରାସାଦୋପମ ବିରଳା ନିବାସ' ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ କୋଠରୀ ବିରଳା ଭବନର ତଳ ମହଲାରେ, ଭୂଇଁରୁ ପ୍ରାୟ ଏକଫୁଟ ଉଚ୍ଚରେ । କୋଠରୀଟିର ଲମ୍ବ ଓସାର ପ୍ରାୟ ୨୫ ଫୁଟରେ ୧୭ ଫୁଟ । ଏହାର ପାଖକୁ ଲାଗି ଗୋଟିଏ ଗାଧୁଆ ଦର । ଗାନ୍ଧୀ ଆସି ପହଞ୍ଚିବାରେ ସେ କୋଠରୀରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ଆସବାବପତ୍ର ବାହାର

କରାଉଦେଲେ । ଦେଖା କରିବାକୁ ଯେ ଆସନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ତଳେ ବସିବାକୁ ପଡ଼େ ; ଗାରୀ ଶୁଅନ୍ତି, କୋଠରୀର ବାହାର ବାରଣ୍ଡାରେ । ଗୋଟିଏ ଇଲେକ୍ଟ୍ରିକ୍ ଚୁଲି ଓ ଗୋଟିଏ ଇଲେକ୍ଟ୍ରିକ୍ ଲାଇଟ ତାଙ୍କ ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ଦିଆ ହୋଇଥାଏ । ଭବନର ଡାହାଣ ପଟେ ଗାରୀ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭା କରନ୍ତି ; କୋଠରୀଟି ସେଇ ପଟେ, ବିରଳା ଭବନର ଗୋଟିଏ କଣରେ । ଗାରୀ ନିଜ କୋଠରୀରୁ ଗୋଟିଏ ଉନ୍ମତ୍ତ ଝରକାବାଟେ ବାହାର ତଳକୁ ଆସନ୍ତି, ଏବଂ ଦୁଇପଟେ ନାଲି କୁଣ୍ଡା-ପଥରର ଖୁଣ୍ଟି ଥିବା ଲମ୍ବା ରସ୍ତାର ଆରପଟେ ଥିବା ସଭା ମଣ୍ଡପକୁ ଯାନ୍ତି । ଦୁଇପଟର ଖୁଣ୍ଟିମାନଙ୍କ ଉପରେ ଫୁଲର ଲଟି ଘଷି ଭାବରେ ମାଡ଼ି ଗୋଟିଏ କୁଞ୍ଜ ପରି ହୋଇଥାଏ ।

ବିରଳା ଭବନରେ ପହଞ୍ଚି ଗାରୀ ଶୁଣିଲେ ଯେ, ବଜାରରେ ସଜ ପରିବା ବା ଫଳ ମିଳୁନାହିଁ । ଦିଲ୍ଲୀରେ ଗଣ୍ଡଗୋଳ କରିଥିବା ଯୋଗୁଁ ବାହାରୁ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ପଣ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ଆସିବା ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଇଥାଏ । ଗାରୀ କହିଲେ, ଦିଲ୍ଲୀ ଦିଶୁଛି ‘ମୁର୍ଦ୍ଦାରଙ୍କର ନଗରୀ’ ପରି ।

ପ୍ରବଳ ଉତ୍ସାହରେ, କୌଣସି ବାଧା ନ ମାନି, ଦିଲ୍ଲୀ ଓ ପଞ୍ଜାବକୁ ପ୍ରକୃତିସ୍ଥ କରିବା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଗାରୀ ମନ ପ୍ରାଣ ଦେଇ ଲାଗିଗଲେ । ଏ କାମ ଆଗରେ ଆଉ କୌଣସି କାମ ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ ଜଣା ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ପୂର୍ବେ ତାଙ୍କ ରକ୍ତରୂପ ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ସେ ଡାକ୍ତରମାନଙ୍କୁ ଅନୁମତି ଦେଇଥିଲେ । ଏଥର ସେ କହିଲେ, ‘ମୋ ସାଙ୍ଗେ ଲାଗନାହିଁ । ମୋତେ କାମ କରିବାକୁ ହେବ । ମୋର ରକ୍ତରୂପ କିପରି ଅଛି, ଜାଣିବାକୁ ମୁଁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ଡାକ୍ତରମାନେ କହିଥିଲେ, ‘ତାଙ୍କ ଦେହର ରକ୍ତ ସଫଳନ-ପ୍ରଣାଳୀ ଗତ ଦଶବର୍ଷ ଭିତରେ ଟିକିଏ ବି ଖରାପ ହୋଇନାହିଁ । ଏବଂ ଦଶବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ତାଙ୍କର ମୁହଁ ଓ ଦେହର ଚମ ଯେତେ କୁସ୍ଥ କୁସ୍ଥ ହୋଇଥିଲା ତହିଁରୁ ଟିକିଏ ବି ଅଧିକ କୁସ୍ଥତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଜଣେ ଚଷ୍ମ ବିଶେଷଜ୍ଞ ୧୯୩୯ରେ ତାଙ୍କ ଆଖିରେ ଗୋଟିଏ ମୋଡ଼ିଆବନ୍ଦୁ ଦେଖିଥିଲେ, ତାହା ସ୍ୱା ଭିତରେ ନ ବଢ଼ି ସେଇମିତି ଥାଏ । ଟାଣ ଶନ ହେଲେ ତାଙ୍କ କାନକୁ ଖରାପ ଲାଗୁଥାଏ । ପ୍ରତିଦିନ ରାତିରେ ପାଞ୍ଚ ଛ’ଘଣ୍ଟା ଏବଂ ଦିନରେ ଅଧଘଣ୍ଟାରୁ ଘଣ୍ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଶୋଉଥାନ୍ତି । ସବୁବେଳେ ତାଙ୍କର ଗାଡ଼ ନିଦ ହେଉଥାଏ ଏବଂ ସେ ପ୍ରାୟ କେଉଁେ ବିଳବିଳଭ ନ ଥାନ୍ତି । ଥରେ ସେ ରାତିରେ ଶୋଇଥିଲା ବେଳେ ଦୁଇ ହାତଯାକ ଟେକି କଣ ଧରିବା ପରି

ଅବଲମ୍ବ କଲେ । ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଲା ପରେ କ'ଣ ସ୍ବପ୍ନ ଦେଖୁଥିଲେ କି ବୋଲି
ଡକ୍ଟର ସୂର୍ଶିଳା ନାୟାର ପଚାରିବାରେ ସେ କହିଲେ, ଗୋଟାଏ କାନ୍ଥରେ
ଚଢ଼ୁଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟହ ସକାଳେ ଉଠିଲା ପରେ ସେ ସତେଜ ଓ ଉତ୍ସାହପୂର୍ଣ୍ଣ
ଜଣାଯାଉଥିଲେ ।

ରାଜନୀତିକ ପରିସ୍ଥିତି ଯୋଗୁଁ ମନରେ ଖାବୁ ବେଦନା ହେଉଥିଲେ
ହେଁ ସେ ପୂର୍ବପରି ତାଙ୍କ ଶରୀରର ଖୁବ୍ ଯତ୍ନ ନେଉଥାନ୍ତି । ବାହାରେ ୧୦୦
ବା ୧୦୧ ଡିଗ୍ରୀ (ଫାରେନହିଟ) ତାପ ଥିଲାବେଳେ ବି ସେ ଖୁବ୍ ଗରମ
ପାଣିରେ ୧୦ ଠାରୁ ୨୦ ମିନିଟ୍ ବସି ରହିବାକୁ ସୁଖ ପାଉଥିଲେ ।
ବେଳେ ବେଳେ ଗରମ ପାଣିରେ ବସିବା ଫଳରେ ତାଙ୍କ ମୂଣ୍ଡ ଧରୁଥିଲା ।
ଘରେ ପାଣିକଳରୁ ଝୁର ଝୁର ପାଣି ପଡ଼ିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲେ ସେ
ଗରମ ପାଣିରୁ ଉଠି ସେଇ କୃତ୍ରିମ ବର୍ଷଣ ଯନ୍ତ୍ରତଳେ ଥଣ୍ଡା ପାଣିରେ
ଗାଧୁଆ ଶେଷ କରୁଥିଲେ ।

ଏଇ କେତେ ମାସର କଠିଣ କାର୍ଯ୍ୟିକ ପରିଶ୍ରମ ଏବଂ ଗଭୀର
ମାନସିକ ଉଦ୍ବେଗ ବେଳେ ସେ ପୂର୍ବ ଅପେକ୍ଷା କମ୍ ଖାଉଥିଲେ ।
ତାଙ୍କର ମାତ୍ର ଥିଲା : ବେଣି କାମ ପଡ଼ିଲେ କମ୍ ଖାଅ । ଏତେବେଳେ ତ
ବହୁତ କାମ କରିବାକୁ ଥାଏ ।

ବିରଳା ଭବନରେ ରହିବାର ପହିଲି ପ୍ରଥମ ଦିନ ଗାର୍ଲୀ
ଓଖଲଠାରେ ଡକ୍ଟର ଜାକିର ହୋସେନଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଓଖଲ
ନିଉ ଦିଲ୍ଲୀଠାରୁ ୧୪ ମାଇଲ ଦୂରରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ ।

ଜାକିର ହୋସେନ ଜଣେ ସୌମ୍ୟବୟୁ ପଣ୍ଡିତ, ତାଙ୍କର ବିରୁଦ୍ଧ-
ବୁଦ୍ଧି ଓ ଚରିତ୍ର ଖୁବ୍ ମହତ୍ତ୍ବ ; ସେ ଓଖଲଠାରେ ଜାମିଆ ମିଲିଆ
ଇସ୍କୁଲମିଆ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଧର୍ମପାପେକ୍ଷ ବିଦ୍ୟାଳୟର ମୁଖ୍ୟ ହୋଇ-
ଥାନ୍ତି । ଗାର୍ଲୀ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଇଁ ନିଜେ ବୃଦ୍ଧା ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ ।
ଏହି ଡକ୍ଟର ଜାକିର ହୋସେନଙ୍କୁ ଗାର୍ଲୀ ତାଙ୍କ ଜାତୀୟ ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷା
ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ସଭାପତି ନିୟୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଯେଉଁ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଗାର୍ଲୀ ଜାକିର
ହୋସେନଙ୍କୁ ସଭାପତି ନିୟୁକ୍ତ କଲେ, ସେଥିରେ ଡକ୍ଟର ହୋସେନଙ୍କ
ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ସଭାସଦ୍ ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷାମାତ୍ରକୁ ଗ୍ରହଣ
କରିଥିଲେ ।

ଓଖଲ ବିଦ୍ୟାଳୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନବନିର୍ମିତ, ଶୁଦ୍ଧ, ସଫାସୁତୁର
 ଘରରେ ହେଉଥାଏ । ଏ ଅଞ୍ଚଳଟି ମୁସ୍ଲିମ୍ ସଂସ୍କୃତି ଓ ପରଂପରା
 ସ୍ମୃତିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଏଥିରେ ବହୁ ମୋଗଲ ଦୁର୍ଗ ଓ ମସଜିଦ୍
 ଉତ୍ତରାବଶେଷ ଅବସ୍ଥିତ । ୧୯୪୭, ଅଗଷ୍ଟ ମାସରେ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହିନ୍ଦୁ ଓ
 ଶିଖ୍ ବିସ୍ତରଣ ସମୁଦ୍ର ଏ ବିଦ୍ୟାଳୟଟିକୁ ଗ୍ରାସ କରିବାକୁ ବସିଥିଲା ।
 ସେତେବେଳେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖ୍ମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ମନୋବୃତ୍ତି ହୋଇଥାଏ,
 ସେଥିରେ ମୁସ୍ଲିମ୍ଙ୍କ ନାମ ପଡ଼ିଲେ ଏମାନେ ହିତାହିତ ଜ୍ଞାନ ହରାଇ
 ଦେଉଥାନ୍ତି ; ମୁସ୍ଲିମ୍ ଲୋକ ଓ ମୁସ୍ଲିମ୍ ସୃଷ୍ଟିସ୍ତମ୍ଭ ବା ଘରଦ୍ୱାର
 ସବୁ ସମାନତ୍ୱରେ ଜଘନ୍ୟ ମନେ ହେଉଥାଏ । ରାତିତମାମ ବିଦ୍ୟାଳୟର
 ଶିକ୍ଷକ ଓ ଛାତ୍ରମାନେ ନିଜର ହତା ଜଗି ରହିଥାନ୍ତି, ପ୍ରତିମୁହୂର୍ତ୍ତରେ
 ଆତ୍ମପଣର ଆଶଂକା ଥାଏ । ବିଦ୍ୟାଳୟ ହତାର ସବୁତକ ଆଲୁଅ ଲିଭାଇ-
 ଦିଆ ହୋଇଥାଏ । ବିଦ୍ୟାଳୟ ହତାର ଚାରିପଟେ ବୃକ୍ଷକାରରେ ମୁସ୍ଲିମ୍
 ଗ୍ରାମମାନ ଜଳୁଥାଏ ; ମୁସ୍ଲିମ୍ ଗୃହମାନଙ୍କରୁ ଡୁଲା ଡୁଲା ହୋଇ ନିଆଁ
 ବାହାରୁଥାଏ । ବିଦ୍ୟାଳୟର ନିକଟରେ ଯମୁନା ନଦୀ । ପ୍ରତି ରାତିରେ
 ବିଦ୍ୟାଳୟର ଅନ୍ତେବାସୀମାନେ ଶୁଣୁଥାନ୍ତି, ଆତ୍ମପଣକାଣ୍ଡଠାରୁ ରକ୍ଷା
 ପାଇବା ପାଇଁ ମୁସ୍ଲିମ୍ମାନେ ଖପ୍ ଖପ୍ କିନ୍ତି ନଈକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ୁଥାନ୍ତି ।
 କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ଚୋଡ଼ାଉଥିବା ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପଛରେ ନଈକୁ ଡେଇଁଥାନ୍ତି ;
 ନଈ ଭିତରେ ଧସିପର ଲାଗେ । ରକ୍ଷାପାଇବାକୁ ପଳାଇ ଆସିଥିବା ଲୋକକୁ
 ଆତ୍ମପଣକାଣ୍ଡମାନେ ପାଣିରେ ମାଡ଼ ମାରିଦିଅନ୍ତି ; ନ ହେଲେ, ଛୁରୁରେ
 ଡୋଟି କାଟି ଦିଅନ୍ତି ଯେ ପ୍ରାଣବିକଳରେ ବିଚର ଶେଷ ଚିତ୍କାର କରି ଚରକାଳ
 ପାଇଁ ତମ୍ଭା ହୋଇଯାଏ । ଆତ୍ମପଣକାଣ୍ଡ ଦଳ ହମେ ହମେ ବିଦ୍ୟାଳୟର
 ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେଉଥାନ୍ତି । ଦିନେ, ରାତିର ଘୋର ଅନ୍ଧାରରେ ଗୋଟାଏ
 ଟ୍ୟାକ୍ସି ଜାମିଆ ମିଲିଆ ହତା ଭିତରେ ପଶିଗଲା ; ତହିଁରୁ ଓହ୍ଲାଇ
 ପଡ଼ିଲେ ସ୍ୱୟଂ ଜବାହାରଲାଲ ନେହେରୁ । ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଘେରି ରହିଥିବା ଉନ୍ନତ
 ଲୋକଙ୍କ ଘେର ଘେବ କରି ସେ ଏକୁଟିଆ ଟ୍ୟାକ୍ସିରେ ଆସିଥାନ୍ତି, ଡକ୍ଟର
 ହୋସେନ୍ ଓ ତାଙ୍କ ଛାତ୍ରଙ୍କ ସାଙ୍ଗେ ରହି ଆତ୍ମପଣ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କୁ
 ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ।

ମୁସ୍ଲିମ୍ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଏଭଳି ବିପଦରେ ପଡ଼ିଥିବାର ଶୁଣିବାମାତ୍ରେ
 ଗାନ୍ଧୀ ଗୋଟିଏ ମଟରଗାଡ଼ରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ ଓ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଘଣ୍ଟେ

କାଳ ରହି ଡକ୍ଟର ହୋସେନ୍, ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ଫେରି ଆସିଲେ । ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ପାଦ ପଡ଼ିବାରେ ଜାମିଆ ମିଲିଆ ପବନ ହୋଇଗଲା । ତା'ପରେ ଏହା ଉପରେ କୌଣସି ବିପତ୍ତି ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ ।

ମେଇଦିନ ସେ ବାସରୁଦମାନଙ୍କର ଏକାଧିକ ଶିବିରକୁ ବୁଲି ଯାଇଥିଲେ । ସାଙ୍ଗରେ ସଶସ୍ତ୍ର ପୁଲିସ୍ ନେବାକୁ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଗଲା ; କୁହାଗଲା ଯେ, ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖ୍ମାନେ ତାଙ୍କୁ ମୁସଲିମ୍ପକ୍ଷପାଖି ବୋଲି ଆକ୍ରମଣ କରିପାରନ୍ତି, ହିନ୍ଦୁ ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ମୁସଲିମ୍ମାନେ ଆକ୍ରମଣ କରିପାରନ୍ତି, ଓ ଯେଉଁମାନେ ଘରୁ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଅପହୃତ ହୋଇଥିବାରୁ, ମଣିଷ ମରିଥିବାରୁ ପାଗଲା ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି ସେମାନେ ବିନାକାରଣରେ ତାଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କରିପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗାର୍ଲୀ ଏ ସବୁ ନ ଶୁଣି, ସାଥରେ ସଶସ୍ତ୍ର ପ୍ରହରୀ ନ ନେଇ ଗଲେ ।

ପ୍ରାଣର ଭୟ ଓ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟର ବିଚାରକୁ ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେଇ ଗାର୍ଲୀ ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତି ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଆହରଣ କରି ଦିଲ୍ଲୀ ନଗର ଭିତରେ ଦିନକୁ ବହୁବାର ଏପଟ ସେପଟ ହେଲେ ; ସେ ଚଣ୍ଡିଗୋଲ ଲାଗିଥିବା ଅଞ୍ଚଳରେ ଗସ୍ତ କରୁଥାନ୍ତି, ସହର ଭିତରେ ଓ ବାହାରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିବା ବାସ୍ତୁତ୍ତ୍ବଙ୍କ ଶିବିରରେ ବୁଲୁଥାନ୍ତି ଓ ହଜାର ହଜାର ବାସରୁଦ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ଜନତାଙ୍କୁ ଦିନକେ ବହୁବାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ବକ୍ତୃତା ଦେଉଥାନ୍ତି । ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୦ ତାରିଖ ଦିନ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ସେ କହିଲେ, 'ଆଜି ଏ ବର୍ଷାବେଳେ ଦିଲ୍ଲୀ, ପୂର୍ବ ପଞ୍ଜାବ (ସରତ), ଓ ପଶ୍ଚିମ ପଞ୍ଜାବ (ପାକିସ୍ତାନ)ର ନିରାଶ୍ରୟ ବାସ୍ତୁତ୍ତ୍ବଙ୍କ କଥା ମୋର ମନେ ପଡ଼ୁଛି । ମୁଁ ଶୁଣିଛି, ୫୭ ମାଇଲ୍ ଲମ୍ବା ଗୋଟାଏ ଧାଡ଼ିରେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖ୍ ଆଶ୍ରୟରୁଦ ଲୋକେ ସରତ ଆଡ଼େ ପଶ୍ଚିମ ପଞ୍ଜାବରୁ ଆସୁଛନ୍ତି । ଏ ଦୁର୍ଗତ ଏମାନଙ୍କର କିପରି ହେଲା ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ବେଳକୁ ମୋ ମୁଣ୍ଡ କ'ଣ ହୋଇଯାଉଛି । ପୃଥିବୀର ଇତିହାସରେ ଏଭଳି ଦୁର୍ଘଟଣାର ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ । ଏ ଘଟଣାରେ ମୋ ମୁଣ୍ଡ ଲଜ୍ଜାରେ ନଇଁ ଯାଉଛି, ଭୂମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ନଇଁ ଯିବା ଉଚିତ ।'

ଗାର୍ଲୀ ଏକଥା ଅତିରଞ୍ଜିତ କରି କହି ନ ଥିଲେ । ୫୭ ମାଇଲ୍ ଲମ୍ବା ଧାଡ଼ି କଥା ସେ ଯାହା କହିଥିଲେ ତାହା ଥରେ ନୁହେଁ, ଏହିପରି

କେତେ ଥର ଲମ୍ବ ଲମ୍ବ ଧାଡ଼ିରେ ଅନ୍ତତଃ ଦେଉ କୋଟି ଲୋକ ପଶ୍ଚିମ ପାକସ୍ଥାନରୁ ଶହ ଶହ ମାଇଲ ଆସି ଭାରତକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେମାନେ ଆସି ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଯେ ନୂଆ ଘର ବା ଜୀବନଯାପନ କରିବାର ନୂଆ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ । ସେମାନେ ଆସି ମୁଣ୍ଡ ଗୁଞ୍ଜିବାକୁ ବାସ ପାଇଲେ ନାହିଁ, ଅନେକେ ମଲେ ଓ ରୋଗଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ଅକର୍ମଣ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । ପଞ୍ଜାବର ଯେଉଁ ଅଂଶ ପାକସ୍ଥାନର ଭାଗରେ ପଡ଼ିଲା, ସେଥିରୁ କୋଟି ସଂଖ୍ୟାରେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖ୍ ମୁସଲିମଙ୍କ ଛୁର ଓ ଠେଙ୍ଗାର ଉପରେ ପଳାଇ ଆସିଲା ବେଳକୁ, ଅନୁରୂପ ସଂଖ୍ୟାରେ ମୁସଲିମ୍, ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖ୍ଙ୍କ ଛୁର ଓ ଲଠିର ଉପରେ ପାକସ୍ଥାନ ଅଭିମୁଖେ ପଳାଉଥାନ୍ତି । ପୁଲିସ୍ ଏମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା କଥାର କଥା ହୋଇଯାଇଥାଏ । ପୁଲିସ୍, ଏପରିକି ମିଲିଟାରୀ ମଧ୍ୟ, ପଛରୁ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଗୋଡ଼ାଇଥିବା ଦୁର୍ଦ୍ଦଶଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମଭାବପାତ୍ର ହୋଇ ଅନେକ ସମୟରେ ପଳାତକମାନଙ୍କୁ ଲୁଣ୍ଠନ ଓ ହତ୍ୟା କରିବାରେ ସହାୟ ହେଉଥାନ୍ତି ।

ଧାଡ଼ି ଧରି ପୁଲିସ୍‌ଦ୍ୱାରା ନାମକୁ ମାତ୍ର ‘ରକ୍ଷିତ’ ହୋଇ ଯେଉଁମାନେ ଆସୁଥାନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ସଂଗେ କେତେଜଣ କ୍ଳାନ୍ତଶ୍ରାନ୍ତ ପୁଲିସ୍‌ବାଲା ଓ କେତେଜଣ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆହୁରି ଅନେକ ଲୋକ ବିଶ୍ୱଂଖଳଭାବେ ଆତଙ୍କରେ ବାବନାଭୂତ ପରି ପଳାଇ ଆସୁଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ନିଜ ନିଜ ବଳଦଗାଡ଼ରେ ମାଲମତା ଓ ପିଲପିଲିଙ୍କୁ ଲଦି ପଳାଉଥାନ୍ତି । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ମୂଲରୁ ବଳଦଗାଡ଼ ନ ଥିଲା ବା ଯେଉଁମାନଙ୍କ ବଳଦଗାଡ଼ ଅପହୃତ ହୋଇଥିଲା, ସେମାନେ ଚାଲିଚାଲି ପଳାଉଥାନ୍ତି । ପରିବାରର ସମସ୍ତେ ଘରଠାରୁ ଦୂରକୁ ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଧାଇଁଥାନ୍ତି, ସମର୍ଥ ଲୋକେ ପିଲାଙ୍କୁ ଓ ରୋଗୀଙ୍କୁ ଡୋଲରେ ବୁଢ଼ାଇଥାନ୍ତି, ଓ ବୁଢ଼ାଙ୍କୁ କାନ୍ଧରେ ବସାଇଥାନ୍ତି । ଅନେକ ସମୟରେ ପଳାତକମାନେ ରୋଗୀଙ୍କୁ ଧୂଳିପୂର୍ଣ୍ଣ ରସ୍ତା କଡ଼ରେ ମରିବାକୁ ପକାଇଦେଇ ପଳାଇ ଯାଉଥାନ୍ତି । କଲେସ୍, ବସନ୍ତ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ନାନାପ୍ରକାର ରୋଗ ପଳାତକମାନଙ୍କୁ ଦୈବଦଣ୍ଡ ପରି ଯନ୍ତ୍ରଣା ଦେଉଥାଏ । ଦିନ ଦିନ ଓ ହସ୍ତା ହସ୍ତା ଧରି ପୁଲିସ୍ ‘ରକ୍ଷିତ’ ଧାଡ଼ିମାନ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଆଗେଇଥାନ୍ତି, ବାଟରେ ମୂର୍ଦ୍ଦାରକୁ ପକାଇ ଦେଇ ଆସୁଥାନ୍ତି ତାଙ୍କ ରସ୍ତାର ଶଙ୍କୁ ସ୍ପରୁପ । ଧାଡ଼ି ଧରି ଚାଲିଥିବା ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ସାରଗୁଣା ଉଡ଼ୁଥାନ୍ତି, ପଥଶ୍ରାନ୍ତ ଓ ରୁଗ୍‌ଗ ପଳାତକମାନେ ପଛରେ

ପଡ଼ଗଲେ ଖାଇବେ ବୋଲି । ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ପରିବାର ଜାଲୁ ରହିବାକୁ କିଛି କିଛି ପାଥେୟ ଧରି ଆସିଥାନ୍ତି । ଅନେକ ସମୟରେ ଏତକ ଚୋରି ଯାଉଥାଏ, ଏବଂ ବଳୁଆ ଲୋକେ ଛଡ଼େଇ ନେଉଥାନ୍ତି । ଯାହାଙ୍କର ଚୋରି ଯାଉଥାଏ, ସେମାନେ ଉପବାସ ରହନ୍ତି ; ଯେ ଚୋରେଇ ନେଇଥାନ୍ତି ସେମାନେ ଚୋରି ମାଲରେ ଦିନେ ଦୁଇଦିନ ବଞ୍ଚିଯାନ୍ତି । ବେଳେବେଳେ ବିପକ୍ଷର ଦିଗକୁ ଯାଉଥିବା ଦୁଇ ଦଳ ରାତିରେ ପରସ୍ପରର ନିକଟରେ ବଧା କରନ୍ତି ଓ ସେଇଠାରେ ଉନ୍ମତ୍ତଭାବେ ଧସାଧସ ମରାମର ଲାଗିଯାଏ ।

ନେହେରୁ ସରକାର ଦିଲ୍ଲୀ ବାହାରେ ସାହାଯ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ରମାନ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ; ଓ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଆସୁଥିବା ନିରାଶ୍ରିତ ଲୋକଙ୍କୁ ସେଇଠାରେ ଅଟକାଇ ସେମାନଙ୍କର ହେପାଜତ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ଅଟେଇରୁ ଖସି ଦିଲ୍ଲୀରେ ପଶୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ଜବରଦସ୍ତି କରି ଯାହା ପାଉଥାନ୍ତି, ତାହା ଖାଉଥାନ୍ତି । ଏମାନେ ରାତିରେ ଦିଲ୍ଲୀବାସୀଙ୍କ ଦାଣ୍ଡ-ଦୁଆରେ, ଅଗଣାରେ, ସଡ଼କ ଦାଡ଼ରେ, ନର୍ଦ୍ଦମାକଡ଼ରେ, ଓ ବିଚ ରସ୍ତା ଉପରେ ଶୋଉଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ଶ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ପିରୁ ରସ୍ତାରେ ପଡ଼ିଥିଲା ବେଳେ ଅସାବଧାନ ମଟର ଡ୍ରାଇଭରମାନେ ତାଙ୍କ ଉପରେ ଗାଡ଼ି ମଡ଼େଇ ପଳାଇବାର ବି ବେଳେବେଳେ ଘଟିଥିଲା ।

ପାକିସ୍ତାନକୁ ପଳାଇଥିବା ମୁସ୍ଲିମର ଦିଲ୍ଲୀରେ ଥିବା ଘର ଏହି ବାସରୁଦ ଲୋକଙ୍କର ନ୍ୟାୟ ସଫର୍ଦ୍ଦି ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଉଥାଏ ; ଏମାନେ ଏ ଘରସବୁ ଅଧିକାର କରି ଯାଉଥାନ୍ତି, ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନଙ୍କ ଦୋକାନ ଲୁଟି କରି ନେଉଥାନ୍ତି । ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନେ ଯେଉଁଠାରେ ବାଧା ଦେବାକୁ ବସନ୍ତି ସେଠାରେ ହାଣ୍ଡକାଟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଏ । ଆଦିମ-ବାସୀଙ୍କ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିତ ଏହି ବାସରୁଦମାନେ ଆଦିମବାସୀଙ୍କ ଢଙ୍ଗରଙ୍ଗ ଧରିଥାନ୍ତି ।

ମୂର୍ଦ୍ଦାର ଓ ମତୁଆଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଏହି ନଗରରେ ମହାମ୍ବା ଗାନ୍ଧୀ ଶାନ୍ତି ଓ ମୈତ୍ରୀର ବାଣୀ ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ କହିଲେ, ‘ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନେ ଉପ୍ରୀଡ଼ିତ ହେଲେ ବି ପଳାଇ ନ ଯାଇ ରହନ୍ତୁ । ଯେଉଁ ହିନ୍ଦୁ ଶିଖ୍‌ମାନେ ମୁସ୍ଲିମ୍‌ଙ୍କୁ ପୀଡ଼ା ଦେଉଛନ୍ତି ସେମାନେ ଧର୍ମର ଅମର୍ଯ୍ୟଦା କରୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଭାରତର ଅପୂରଣୀୟ ଅନିଷ୍ଟ କରୁଛନ୍ତି ।’ ଯେଉଁମାନେ ବିନା ଲାଭସେନ୍ଦ୍ରରେ ବନ୍ଧୁକ ପ୍ରଭୃତି ରଖିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ସେ ସବୁ ଆଣି

ତାଙ୍କ ପାଖେ ଦାଖଲ କରନ୍ତୁ ବୋଲି ସେ ମାଗୁଥାନ୍ତି । ‘ଲୋକେ ସ୍ୱଇଚ୍ଛାରେ ଅଳ୍ପ କେତୋଟା ବନ୍ଧୁକ ଓ ପିସ୍ତଲ ମୋତେ ଦେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେଣି ।’

ମୁଖ୍ୟତଃ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖମାନେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖମାନଙ୍କଠାରେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଦୋଷାଭେଦ କରୁଛି, ଆପଣମାନେ ମୋତେ ଏଥିପାଇଁ କ୍ଷମା ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଭାରତରେ ଗୁମ୍ବର ଅନୁରକ୍ତ ନାଗରିକ ହୋଇ ରହିବାକୁ ଯେଉଁ ମୁସ୍ଲିମମାନେ ଚାହାନ୍ତି ସେମାନେ ନିଜନିଜ ଘରକୁ ଫେରି ସେଥିରେ ଶାନ୍ତିରେ, ନିରାପଦଭାବେ ନ ରହିଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଏବଂ ବାସ ଗୁମ୍ବରୁ ଆସିଥିବା ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖମାନେ ସେମାନଙ୍କ ନିଜ ନିଜ ଘରକୁ ଫେରି ନ ଯିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଥପ୍ ହୋଇ ରହି ପାରିବି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖମାନେ ପାକିସ୍ତାନକୁ ଫେରିଯିବାକୁ ଡରୁଥାନ୍ତି, ଓ ଯେଉଁ ମୁସ୍ଲିମମାନେ ଘରଗୁଡ଼ିକ ପାକିସ୍ତାନକୁ ପଳାଇ ଯାଇଥାନ୍ତି ଏବଂ ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ଫେରି ଆସିବା ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀ ଆହ୍ୱାନ କରୁଥାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଘର ଗୁମ୍ବରୁ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖମାନେ ଚାହୁଁ ନ ଥାନ୍ତି ।

ପ୍ରବଳ ସ୍ରୋତର ପ୍ରତିକୂଳରେ ଗାନ୍ଧୀ ଏକା ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ସେବକ ସଂଘ ଯୁଦ୍ଧ-ମନୋଭାବପନ୍ନ ଗୋଟିଏ ସୁଶୃଙ୍ଖଳ ଅନୁଷ୍ଠାନ । ଦିନେ ଏ ସଂଘର ପାଞ୍ଚଶହ ସଭ୍ୟଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସଭାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ଯାଇଥିଲେ । ଏ ସଂଘର ସଭ୍ୟମାନେ ଉଚ୍ଚିଷ୍ଟଭାବେ ମୁସ୍ଲିମବିରୋଧୀ । ଗାନ୍ଧୀ ମୁସ୍ଲିମଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିବାରୁ, ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଘୋର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଏମାନଙ୍କ ସଭାରେ କହିଲେ ଯେ, ସେମାନେ ଯଦି ମୁସ୍ଲିମଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁଦାର ଦୃଷ୍ଟି ତେବେ ସେମାନେ ନିଜେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମକୁ ଧ୍ୟାନ କରିବେ । ପାକିସ୍ତାନ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୁର୍ବିରୁଦ୍ଧ କରିବା ହେତୁ ସେମାନେ ଏଠାରେ ମୁସ୍ଲିମଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୁର୍ବିରୁଦ୍ଧ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ‘ଯେପାକୁ ତେସା ନୀତି ଧର୍ମସମ୍ମତ ନୁହେଁ ।’ ହଁ, ସେ ମୁସ୍ଲିମଙ୍କର ବନ୍ଧୁ, କିନ୍ତୁ ସେ ଯେ ଶିଖ ଓ ହିନ୍ଦୁଙ୍କର ବନ୍ଧୁ ! ‘ଉଭୟ ପକ୍ଷ ଉନ୍ନତ ହୋଇଗଲା ପରି ମନେ ହେଉଛି । ଫଳରେ ଉଭୟ ପକ୍ଷର ଧ୍ୟାନ ଓ ଦୂରବସ୍ଥା ବ୍ୟଙ୍ଗତ କିଛି ଲାଭ ହେବ ନାହିଁ ।’ ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ସେବକ ସଂଘ ‘ଗୋଟିଏ ସୁସଂଗଠିତ ଓ ସୁଶୃଙ୍ଖଳ ଅନୁଷ୍ଠାନ । ଏମାନେ ଏମାନଙ୍କର ଶକ୍ତି ଭାରତର ହିତରେ ବା ଅହିତରେ

ବିନଯୋଗ କରି ପାରନ୍ତି ।’ ଗାନ୍ଧୀ ପରସ୍କାର କହିଦେଲେ ସ୍ତେ, ଶୁଣିଯିବ ସେବକ ସଦା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିଯୋଗ ହେଉଛି । ଏମାନେ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଭିଆଉଛନ୍ତି ଏବଂ ମୁସଲମାନଙ୍କ ହଣାକଟା ପାଇଁ ଲୋକଙ୍କୁ ମତାଉଛନ୍ତି ବୋଲି ଦୋଷାରେପ ହେଉଛି । ‘ଏ ଅଭିଯୋଗ ସବୁ ଭିତ୍ତିସ୍ଥାନ ବୋଲି ଆପଣମାନଙ୍କ ସଦାବୁରହା ଆପଣମାନେ ଦେଖାଇ ଦେବା ଉଚିତ ।’

ଭାଷଣ ଦେବା ପରେ, କେହି ଇଚ୍ଛା କଲେ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିପାରନ୍ତି ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ତା’ର ଉତ୍ତର ସଭାର ବିବରଣୀରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା ।

ପ୍ରଶ୍ନ—‘ପାପ କରିଥିବା ଲୋକକୁ ହତ୍ୟା କରିବା ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ-ସମ୍ମତ କି ?’

ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ଜଣେ ପାପୀ ଆଉ ଜଣେ ପାପୀକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେଇ ନ ପାରେ । ଦଣ୍ଡ ଦେବା ସରକାରର କାର୍ଯ୍ୟ, ଲୋକ ସାଧାରଣର ନୁହଁ ।’

୧୯୪୭, ଅକ୍ଟୋବର ୨ ତାରିଖ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ୭୮ ତମ ଜନ୍ମଦିବସ । ଲେଡି ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ଓ ବୈଦେଶିକ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଦୂତମାନେ ତାଙ୍କୁ ଶୁଭେଚ୍ଛା ଜଣାଇବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ବିଦେଶରୁ ଓ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରୁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ବିଡ଼ାବିଡ଼ା ଟେଲିଗ୍ରାମ ଆସିଥାଏ । ବହୁ ମୁସଲିମ୍ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଅଭିନନ୍ଦନବାଞ୍ଛି ପଠାଇଥାନ୍ତି ; ଧନକମାନେ ଟଙ୍କା ପଠାଇଥାନ୍ତି, ନିରାଶ୍ରିତମାନେ ଫୁଲ ପଠାଇଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ପଚାରିଲେ, ‘ଏ ଅଭିନନ୍ଦନ-ବାଞ୍ଛିମାନ କେଉଁଠି ଆସିଛି ? ଏଠାକୁ ଶୋକବାଞ୍ଛି ପଠାଇବା ଉପଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା କି ? ମୋ ହୃଦୟରେ ସନ୍ତାପ ବ୍ୟଙ୍ଗତ ଆଉ କିଛି ନାହିଁ । ସମୟ ଥିଲା, ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଦେଲେ, ଜନତା ତାକୁ ମାନ-ନେଉଥିଲା । ଆଜି ମୁଁ ଏକାକୀ ଅରଣ୍ୟରେଦନ କରୁଛି... ବେଶି ଦିନ ବଞ୍ଚିବାର ସମୟ କାମନା ମୋର ଲୋପ ହେଲାଣି, ୧୨୫ ବର୍ଷ ବଞ୍ଚିବା ତ କାହିଁ ବାଟର କଥା... ଅସୁସ୍ଥ ଓ ହତ୍ୟା ବାୟୁମଣ୍ଡଳକୁ କଳ୍ପସିତ କଲବେଳେ ମୁଁ ଜୀବନ ଧରି ରହି ପାରିବି ନାହିଁ... ତେଣୁ ମୁଁ ଆପଣ-ମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅନୁଯୋଗ କରୁଛି, ବର୍ତ୍ତମାନର ପାଗଳାମି ସମସ୍ତେ ଛାଡ଼ନ୍ତୁ ।’

ସେ ହତୋତ୍ସାହ ହୋଇ ନ ଥିଲେ, ଅସହାୟତା ଅନୁଭବ

କରୁଥିଲେ ମାତ୍ର । ସେ କହିଥିଲେ, ‘ବଦର ହୋଇଯାଇଥିବା ମନୁଷ୍ୟର ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ଅସହାୟତାରେ ଗୁରୁ ରହିବାକୁ ମୋତେ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବା ଅପେକ୍ଷା “ଏ ଦୁଃଖମୟ ସଂସାର”ରୁ ମୋତେ ନେଇଯିବାକୁ ମୁଁ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ମହାଶକ୍ତିଙ୍କୁ ନିବେଦନ କରୁଛି । ଯଦି ମୋ’ହାର ତାଙ୍କର କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧିତ ହେବ ବୋଲି ସେ ଚାହାନ୍ତି, ତେବେ ଆଉ କେତେ ଦିନ ସେ ମୋତେ ସଂସାରରେ ରଖି ପାରନ୍ତି ।’

ଅପରିଷ୍କାର ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବା ଶରଣାର୍ଥୀ-ଶିବରମାନଙ୍କୁ ସେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ । ଯେଉଁ ଶରଣାର୍ଥୀମାନେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଜାତିର ନୁହନ୍ତି ସେମାନେ ମଇଳା ସଫା କରିବାକୁ ନାରାଜ ହେଲେ । ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଏ ଦୁର୍ବଳତା ଯୋଗୁଁ ସେ ଭୟାନା କଲେ । ଶୀତ ଦିନ ପାଖେଇ ଆସୁ-ଥାଏ । ବାସ୍ତୁହରାଜ ପାଇଁ କମ୍ବଳ, ରେଜେଇ ଓ ଚାଦର ପାଇଁ ସେ ନିବେଦନ କଲେ ।

ପଞ୍ଜାବ ଭାରତର ଶସ୍ୟାଗାର । ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଯୋଗୁଁ ପାଟଲ ଧାନ ଓ ଗହମ ଖେତରେ ଲେସି ହୋଇଯାଇଥାଏ । ଭାରତ ସବୁବର୍ଷ ଅପେକ୍ଷା ଏ ବର୍ଷ ଖାଦ୍ୟାଶ୍ରୟ ଅଧିକ ଅନୁଭବ କରୁଥାଏ । ତଥାପି ଗାନ୍ଧୀ ଖାଦ୍ୟ ପଡ଼ି-ପ୍ରଥାକୁ ବିରୋଧ କରୁଥାନ୍ତି । ସେ କହୁଥାନ୍ତି ଯେ, ପଡ଼ି ପ୍ରଥା ଚାଲୁ ହେଲେ କ୍ଷମତା ଗୋଟାଏ ଜାଗାରେ ରୁକି ହୋଇଯିବ, ସରକାରର ଲଲିପିତା କାରବାରରେ ଲୋକେ ହଇସା ହେବେ, ବେପାରୀମାନେ ଦର ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ଖାଦ୍ୟଶସ୍ୟ ଗୋଦାମରେ ଲୁଚାଇଦେବେ, ଏବଂ ପଡ଼ି ବାଣିବାବାଲୁ ଦୁର୍ମାର୍ଗ କରୁବେ ।

ଶରଣାର୍ଥୀଙ୍କ ପାଇଁ କେତେଖଣ୍ଡ କମ୍ବଳ ପାଇଥାନ୍ତି । ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ସନ୍ଧ୍ୟାର ପ୍ରାର୍ଥନାସଭାରେ ଘୋଷଣା କରୁଥାନ୍ତି । କହୁଥାନ୍ତି, ରେଜେଇ ଅପେକ୍ଷା କମ୍ବଳ ଦେବା ଭଲ, କାରଣ ରେଜେଇ କାକରରେ ଓଦା ହୋଇଯିବ । ଯେଉଁ ରେଜେଇ ମିଳୁଥାଏ, ରାତିରେ ତା’ ଉପରେ ପୁରୁଣା ଖବରକାଗଜ ତାଙ୍କି ଦେବାକୁ ସେ ଶରଣାର୍ଥୀଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଉଥାନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଆଶା ଥିଲା, ସେ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ପଞ୍ଜାବ ଯା’ନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ସ୍ବାଭାବିକ ଅବସ୍ଥା ଫେରି ନ ଥାଏ । ଜଣେ ମୁସଲିମ୍ ଦୋକାନୀ, ଅବସ୍ଥା ଥଣ୍ଡା ପଡ଼ିଗଲାଣି ବିଚାରି ନିଜ ଦୋକାନର ଝରକା ମେଲାଇ ଦେଲେ ; ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ଦେହରେ ଗୁଲି ବାଜି ସେ ପ୍ରାଣ ହରାଇଲେ ।

ଦିନେ ସଞ୍ଚାରେ ଗାନ୍ଧୀ ଦିଲ୍ଲୀ କେନ୍ଦ୍ର ଜେଲକୁ ଗଲେ ଏହି ଶବ୍ଦଜାର ବନ୍ଦୀଙ୍କ ସଭାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେଠାରେ ସେ ହସି ହସି କହିଲେ, ‘ମୁଁ ନିଜେ ଜଣେ ପୁରୁଣା କଏଦୀ ।’

ସେ ପଚାରିଲେ, ‘ସ୍ଵାଧୀନ ଭାରତରେ ଜେଲଖାନା ସବୁ କିପରି ପରିଚାଳିତ ହେବ ?’ ନିଜେ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ, ‘ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅପରାଧୀଙ୍କୁ ରୋଗୀ ବୋଲି ବିଚାରବାଦୀଙ୍କୁ ହେବ, ଏବଂ ଜେଲଖାନାମାନ ଏଇଭଳି ରୋଗୀଙ୍କ ଚିକିତ୍ସା ଓ ଆରୋଗ୍ୟବିଧାନର ଚିକିତ୍ସାଳୟ ହେବ ।’ ଉପସଂହାରରେ ସେ ଆଶା ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ, ଜେଲଖାନାରେ ହିନ୍ଦୁ, ଶିଖ୍ ଓ ମୁସଲିମ୍ କଏଦୀମାନେ ଭାଇଭାଇପରି ଚଳିବେ ।

କଲିକତାରୁ ଭଲ ସଂବାଦ ଆସିଥାଏ । ବିରଳା ଭବନ ହତାର ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ଗାନ୍ଧୀ ପଚାରିଲେ, କଲିକତାର ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଦାହରଣ ଦିଲ୍ଲୀ ଅନୁକରଣ କରିବ ନାହିଁ କାହିଁକି ?

କୋରାମରୁ କେତୋଟି ସୂକ୍ଷ୍ମ ପଡ଼ା ହେବାରେ କାହାରି ଆପତ୍ତି ଅଛି କି ବୋଲି ପ୍ରତି ସଞ୍ଚାର ପ୍ରାର୍ଥନାସଭାରେ ଗାନ୍ଧୀ ପଚାରୁଥାନ୍ତି । ପ୍ରାୟ ପ୍ରତିଦିନ ଦୁଇ ତିନିଜଣ ଆପତ୍ତି କରନ୍ତି । ତାପରେ ଗାନ୍ଧୀ ପଚାରନ୍ତି, ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ କେହି ଏହି ଆପତ୍ତିକାରୀଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅସୁସ୍ଥା ପୋଷଣ କରିବେ କି ? କରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ସମସ୍ତେ ନାହିଁ କରନ୍ତି । ତା’ପରେ ସେ ପଚାରନ୍ତି, ଆପତ୍ତିକାରୀମାନେ କୋରାମ ପାଠକେଲେ ତୃଣ ରହିବେ ତ ? ସେମାନେ ‘ହଁ ରହିବେ’ ବୋଲି କହନ୍ତି । ତା’ପରେ ଗାନ୍ଧୀ କୋରାମ ପାଠ କରନ୍ତି । ସହିଷ୍ଣୁତା ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାର ଶିକ୍ଷା ଏହିପରି ଦିଆ ହେଉଥାଏ । ସମସ୍ତେ କୌଣସି ଏକ କଥାରେ ଏକମତ ହେବେ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଆଶା କରୁ ନ ଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ ଆଶା କରୁଥାନ୍ତି ଯେ, ମତବିରୋଧ ସତ୍ତ୍ୱେ ସମସ୍ତେ ଅହିଂସା-ମାତ୍ର ମାନି ରହିବେ ।

ନୂଆ ନୂଆ ଶରଣାର୍ଥୀମାନେ ବନ୍ଦୀରତାର ମର୍ମନ୍ତୁଦ କାହାଣୀ ଧରି ଆସୁଥାନ୍ତି । ଜଣକଠାରୁ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳିଲା ଯେ, ଗୋଟାଏ ଲୋକ ଗୋଟିଏ ଶିଶୁକୁ ଗୋଡ଼ ଧରି ଓହ୍ଲାଇଲା ଓ ହଲାଇ ହଲାଇ ତା’ ମୁଣ୍ଡକୁ ଗୋଟାଏ କାନ୍ଥରେ ପିଟି ଦେଲା । ଆଉ ଜଣେ କହିଲା, ଦୁଇ ଜଣ ମଣିଷ ଗୋଟାଏ ପିଲାକୁ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଗୋଡ଼ ଧରି ତା’କୁ ଦି’ଫାଲ କରି ଚାଲି ଦେଲେ । ଦଳେ ମୁସଲିମ୍ ଗୋଟାଏ ଗାଁକୁ ଘେରୁଛୁ କଲେ । ବହୁ ଦିନ

ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତିରୋଧ କଲ ପରେ ଗାଁର ଶିଖ୍ ଓ ହିନ୍ଦୁ ଅଧିବାସୀମାନେ ଗାଁରୁ ବାହାର ମୁସଲମାନଙ୍କଠାରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କଲେ । ଗାଁର କୂଅ ଗୁରୁପଠେ ଥିବା ବାଡ଼ା ଭିତରେ ଗାଁର ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ ରହିଥାନ୍ତି । ମୁସଲମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ନେବାକୁ ଆଗେଇବାର ଦେଖି ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ କୂଅ ଭିତରକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିଲା ; ତା' ଦେଖାଦେଖି ଆଉ ଜଣେ ଡେଇଁ ପଡ଼ିଲା । ଏହିପରି ଗୁରୁମିନିଟ ଭିତରେ ୨୩ ଜଣ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଜଣକ ଉପରେ ଜଣେ ଡେଇଁ ସେହି କୂଅରେ ବୁଡ଼ି ମଲେ ।

ଏ କଥା ସବୁ ପ୍ରଭୁର ହେବାରେ ନୂଆ ହଣାକଟା ଗୁଲିଲା । ଧର କେତେଜଣ ମୁସଲମ, ହିନ୍ଦୁ ବୋଲି ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ମାରି ପକାଇଲେ, ଏବଂ ଅଧିକାଂଶ ମୁସଲମାନ ସେମାନଙ୍କ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଦୋଷ ଦେଖିଲେ ନାହିଁ । ପୁରୀ ବୋଲି ହିନ୍ଦୁମାନେ ଯଦି, ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ମୁସଲମାନ ବୋଲି ଘୃଣା କରନ୍ତି, ଅବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି, ଓ ମାରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି, ତେବେ ସେମାନେ ତ ମୁସଲମାନଙ୍କ ପରି ଜନ୍ମନ୍ୟ ହୋଇଯିବେ । (ହିନ୍ଦୁମାନେ ଆଗ କରି ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ମାଇଲେ ମଧ୍ୟ ଏଇ ଧାରାରେ ଯୁକ୍ତି ହୋଇପାରେ ।) ପୁଣି, ମୁସଲମାନେ ଆଗ କରି ଅତ୍ୟାଚାର ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ ଦେଖାଇ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଯଦି ନିଜ ଅତ୍ୟାଚାରକୁ ଦୋଷାବହ ନୁହେଁ ବୋଲି ଯୁକ୍ତି କରନ୍ତି ? ତେବେ ତ ସେମାନେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ଭାବେ ପାପଭାଗୀ ହେଲେ । ଏହି ପାପ କରିଥିବାରୁ ତ ସେମାନେ ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ଘୃଣା କରୁଥିଲେ, ଏବେ ନିଜେ କଲେ କ'ଣ ? ସେମାନେ ତ ନିଜ ଅତ୍ୟାଚାରଙ୍କ ଦୁର୍ଘଟିତାର ଅଧୀନ ହୋଇଗଲେ !

ପ୍ରତିଶୋଧ ଭୟରେ, ଭାରତର ମୁସଲମାନେ ପାକିସ୍ତାନକୁ ପଳାଇଯିବା ସକାଶ ଦିଅନ୍ତି କଲେ । ସେଇ ପ୍ରତିଶୋଧ ଭୟରେ ପାକିସ୍ତାନର ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖ୍ମାନେ ଭାରତକୁ ପଳାଇ ଆସୁଥାନ୍ତି । ଗୋଟାଏ ବିଶାଳ ଅଞ୍ଚଳ ଘୃଣା, ହତ୍ୟା ଓ କୋଟି ଲୋକଙ୍କର ପଳାୟନରେ ମନ୍ଥି ହୋଇ ଯାଉଥାଏ । ପୁରୀ ଭିତରେ କଟିକସ୍ତମିତ୍ରା ଛୋଟିଆ ମଣିଷଟି ଠିଆ ହୋଇ ସବୁ ପୁଧାରିଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥାନ୍ତି । ସେ କହୁଥାନ୍ତି, ପ୍ରତିଶୋଧକୁ ପ୍ରତିଶୋଧ, ମୁଣ୍ଡକୁ ମୁଣ୍ଡ, ଏଇ ମାତ୍ର ଯଦି ଗୁଲିରହେ ତେବେ ଭାରତ ଧ୍ବଂସ ହୋଇଯିବ ।

ଲେଡ଼ି ମାଉଣ୍ଟ ବ୍ୟାଟେନ୍ ଗୋଟିଏ ଶରଣାର୍ଥୀ ଶିବର ଦେଖିବାକୁ

ଯାଇଥିଲେ । ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଗୋଟିଏ ବାଉଁଶ ଦେଇ ଫେରିଲେ : ଶରଣାର୍ଥୀମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଶିବିରମାନଙ୍କରୁ ବି ଏକପରି ଡାକରା ଆସିଲା—ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଶିବିରରୁ ଓ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଶିବିରରୁ । ସେ ଯେତେଠାକୁ ଯାଇ ପାରିଲେ ଗଲେ । ଦୁଇଲକ୍ଷ ବାସ୍ତୁହସ ପୂର୍ବ-ପଞ୍ଜାବର କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଶିବିରରେ ରୁଣ୍ଡି ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତୁ ; ପୁଣି ପ୍ରତ୍ୟହ ପଶ୍ଚିମ ପଞ୍ଜାବରୁ ଆହୁରି ଲୋକ ଆସି ମିଶୁଥାନ୍ତୁ । କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟିର ଗୋଟିଏ ବୈଠକରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଯୋଗ ଦେବାର ଥାଏ, ତେଣୁ ସେ ରେଡ଼ଓଡ଼ାସ ୧୯୪୭, ନଭେମ୍ବର ୧୨ ତାରିଖରେ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଶିବିରକୁ ନିଜର ବାଉଁଶ ଶୁଣାଇଲେ, ‘ତୁମମାନଙ୍କର ଦୋଷ ଓ ସୁଟି ପ୍ରତି ତୁମମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କଲେ ମୁଁ ତୁମମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ସେବା କରିପାରିବି । ମୋର ଜୀବନର ବ୍ରତ ସେଇଆ । ଦୋଷ ଓ ସୁଟି ଦେଖାଇବା ହିଁ ପ୍ରକୃତ ବନ୍ଧୁତ୍ବର ଲକ୍ଷଣ । ମୁଁ ଖାଲି ତୁମର ସେବା କରିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ, ଭାରତର ସେବା କରିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ, ମୋର ସେବା ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀକୁ ବ୍ୟାପୁ ବୋଲି ମୁଁ ଚାହେଁ । ଜାତି ବା ଧର୍ମର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ମୁଁ ମାନେ ନାହିଁ । ଯଦି ତୁମେମାନେ ତୁମ ଦୋଷଗୁଡ଼ିକ ଦୂର କରିପାରିବ, ତେବେ ତୁମେ ଖାଲି ତୁମର ମଙ୍ଗଳ କରିବ ନାହିଁ, ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର ମଙ୍ଗଳ କରିବ ।

‘ତୁମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଏତେ ଲୋକଙ୍କର ମୁଣ୍ଡ ଗୁଞ୍ଜିବାକୁ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ଶୁଣି ମୋ ମନରେ ଆଦାତ ହେଉଛି । ଏହା ବାସ୍ତବିକ ବଡ଼ ଅଭାବ, ବିଶେଷ କରି ଶୀତ ଦିନେ……। ତୁମେମାନେ ଶିବିରରେ ଶୁଖିଲା ରଖିବାକୁ ନିଶ୍ଚୟ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ……। ଶିବିରର ସଫେଇ କାମ ତୁମେମାନେ ନିଜ ହାତକୁ ନେବା ଉଚିତ । ମୁଁ ତୁମମାନଙ୍କୁ ସନିଟ୍ରି ଅନୁବୋଧ କରୁଛି……ସ୍ତ୍ରୀ, ପୁରୁଷ, ବାଳକବାଳିକା ସମସ୍ତଙ୍କୁ, କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରକୁ ସମ୍ପା ରଖ……। ଖାଇବାକୁ ଯାହା ମିଳୁଛି ବାଣ୍ଟିକରି ଖାଅ । ଯେତକ ମିଳୁଛି ସେତକରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୁଅ ……। ନିଜ ପାଇଁ ନ ବଞ୍ଚ ପରହୀତପାଇଁ ବଞ୍ଚିବା ତୁମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଆଲସ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟର ଚରିତ୍ର ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ।’ ଗାନ୍ଧୀ ସୁତାକାଟିବା ପାଇଁ ଶରଣାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୋଧିତ କଲେ ।

ଦିଲ୍ଲୀରେ ହାବଡ଼ାଝଟକା ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଲାଗି ରହିଥାଏ । ପ୍ରଥମେ ଯେଉଁ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ହୋଇଥିଲା ସେଥିରେ ୧୩୭ଟା ମସ୍ତକ ନଷ୍ଟ କରା

ହୋଇଥିଲା । କେତୋଟି ମସ୍ତକକୁ ମନ୍ଦିରରେ ପରିଣତ କରି ସେଗୁଡ଼ିକରେ ଦେବମୂର୍ତ୍ତିମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ଧର୍ମ ଆସ୍ଥାନମାନଙ୍କୁ ଏପରି ଅପବିତ୍ର କରିବା ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଓ ଶିଖ ଧର୍ମ ପକ୍ଷରେ ନିନ୍ଦ୍ୟାୟ ।’ ସେ ଗୋଟିଏ ଶିଖ୍ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ସେଥିରେ ଲକ୍ଷେ ଶୁଣୁଧାରୀ ଶିଖ ଓ ସେମାନଙ୍କ ପରିବାର-ବର୍ଗ ଯୋଗ ଦେଇଥାନ୍ତି । ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସେମାନେ ଯେଉଁ ହିଂସାକାଣ୍ଡ କରିଥିଲେ ତାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ସେଠାରେ ନିନ୍ଦା କଲେ । ସେ କହିଲେ, ଶିଖ୍‌ମାନେ ମଦ ଖାଉଛନ୍ତି, ଦଙ୍ଗାହେଙ୍ଗାମା କରୁଛନ୍ତି । ‘ନିଜ ହୃଦୟକୁ ପବିତ୍ର କରି, ଦେଖିବ, ପ୍ରତି ସଂପ୍ରଦାୟ ଲୋକେ ତୁମର ଅନୁକରଣ କରିବେ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ମ୍ୟାଡ୍ରାସ୍ ଏଡ୍‌ମଣ୍ଡ୍ ପ୍ରିଭ୍ୟାଟ୍‌ଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଥିବା ଚିଠିରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ବ୍ରିଟିଶ୍‌ଙ୍କ ଅମଳରେ ଯୁଦ୍ଧ ସର୍ବଜନମାନ କଣିକାରେ ବେଜାୟ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଉଛି ବୋଲି ଆମର ରାଷ୍ଟ୍ରନାୟକମାନେ ଦୁଇ ପୁରୁଷ ହେଲେ ଗାଳି ଦେଇ ଆସୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏବେ ରାଜନୀତିକ ଦାସଭରୁ ଆମେ ମୁକ୍ତ ହେବା ପରେ, ଆମର ସାମରିକ ଖର୍ଚ୍ଚ ବଢ଼ିଛି, ଏବଂ ଆହୁରି ବଢ଼ିଲା ପରି ଜଣାଯାଉଛି । ଏଥିରେ ଆମେ ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରୁଛୁ । ଆମ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଯୁ୍ ବରୁଦରେ ଜଣେ କେହି ପାଟି ଫିଟାଇ ନାହାନ୍ତି ।’ ସେ ଯୁକୁ ‘ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତାର ବାହାର ରୁକ୍ତକ୍ୟର ବିରୁଦ୍ଧୀନ ଅନୁକରଣ’ ବୋଲି କହିଥିଲେ । ତଥାପି ସେ ଆଶା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଯେ, ଭାରତ ‘ଏ ମୃତ୍ୟୁକାଣ୍ଡବରୁ ଉଦ୍ଧାର’ ପାଇବ ଏବଂ ନାତି ବାଦର ସେହି ଶିଖରକୁ ଚଢ଼ିବ, ଯହିଁରେ ଚଢ଼ିବାକୁ ୧୯୧୫ ଠାରୁ ଲଗାଏତ ୩୨ ବର୍ଷ କାଳ ଏହା ଅହିଂସାର ତାଲିମ (ଏ ତାଲିମ୍ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା) ଫଳରେ ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଛି ।

ଗାନ୍ଧୀ ଆହୁରି ଲେଖିଥିଲେ, ‘ଯେତେବେଳେ କହିବା ପ୍ରୟୋଜନ, ସେତେବେଳେ ସତ୍ୟ କହିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ଅପ୍ରିୟ ହେଲେ ବି... । ଭାରତରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ କରୁଥିବା ଅନ୍ୟାୟକୁ ହିନ୍ଦୁମାନେ, ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଶୁଭବା ଭଳି କହିବା ଦରକାର ; ତେବେ ଯାଇ ପାକିସ୍ତାନରେ ମୁସ୍ଲିମ୍‌ମାନେ କରୁଥିବା ଅତ୍ୟାଚାର ରୋକି ହେବ ବା ଏକାବେଳକେ ବନ୍ଦ

ହୋଇଯିବ ।’ ଗାନ୍ଧୀ ହିନ୍ଦୁ ହୋଇଥିବାରୁ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ଅତି ଜୀବ ଶ୍ରବଣେ ନିନ୍ଦା କରି ପାରୁଥିଲେ ।

ଭୂନବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଭାରତର ଭବିଷ୍ୟତ

ବାସ୍ତବ ପ୍ରତିକାରର ସୂଚନା ନ ଦେଇ ଗାନ୍ଧୀ କୌଣସି ବିଷୟରେ ପ୍ରତିକୂଳ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଉ ନ ଥିଲେ । ସେ କଂଗ୍ରେସ ଦଳକୁ ଓ ସ୍ଵାଧୀନ ଭାରତର ନୂଆ ସରକାରକୁ କେତେକ ବିଷୟରେ ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲେ ; ସମାଲୋଚନା କରିଥିବା ବିଷୟରେ ପ୍ରତିକାରର ସେ କି ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଥିଲେ ?

ଗାନ୍ଧୀ ଭୁରନ୍ତ ଦେଖି ପାରିଥିଲେ ଯେ, ଭାରତର ସ୍ଵାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭାରତରେ ସ୍ଵାଧୀନତାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁଛି । ଭାରତ ବର୍ଷ ପ୍ରକୃତ ଗାଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ର ହୋଇ କିପରି ରହି ପାରିବ ?

ଭାରତରେ କ୍ଷମତାଶାଳୀ ଦଳ ହୋଇ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ, କଂଗ୍ରେସ ଦଳ । ଏହା ଗାନ୍ଧୀ, ନେହେରୁ ଓ ପଟେଲଙ୍କ ଦଳ ବୋଲି ଭାରତରେ ଖୁବ୍ ଗୌରବ ଲଭ କରିଥାଏ । ଏହି ଦଳ ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇଁ ଲଢ଼ି ବ୍ରିଟିଶଙ୍କାରୁ ସ୍ଵାଧୀନତା ହାସଲ କରିଥାଏ । ହିନ୍ଦୁ ମହାସଭା ଓ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ଦଳ ପ୍ରଭୃତି ଦଳର ମର୍ଯ୍ୟାଦା, କଂଗ୍ରେସ ଭୁଲନାରେ ଖୁବ୍ ନ୍ୟୁନ ଥାଏ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଏ ବିଷୟରେ ଗଭୀର ଚିନ୍ତା କରିଥିଲେ : କଂଗ୍ରେସ ଦଳ ସରକାରକୁ ବାଟ ଦେଖାଇ ପାରିବ ତ ? ଏହାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରି ପାରିବ ତ ? ସେ ସୋଭିଏଟ୍ ଯୁନିଅନ୍, ଫ୍ରାଙ୍କୋଙ୍କ ସ୍ପେନ୍ ବା ଅନ୍ୟ ନିରକୃଷ୍ଣ ଶାସକ-ମାନଙ୍କ ସରକାରର ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଅବସ୍ଥା ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଅନୁଧ୍ୟାନ

କରି ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସେ ନିଜର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାରେ ଅନୁଭୂତରେ ଏ ବିଷୟରେ ଏଭଳି କେତେକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରି ପାରିଥିଲେ, ଯାହା ଅନ୍ୟମାନେ କରିବାକୁ ବହୁ ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ । ସେ ଉପଲବ୍ଧ କରି-ଥିଲେ ଯେ, ଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ରାଜନୀତିକ ଦଳ ରହିଲେ, ନ ରହିଲା ପରି ହୋଇଯିବ ; କାରଣ, ସରକାର ଓ ରାଜନୀତିକ ଦଳ ଏକ ହୋଇଗଲେ, ରାଜନୀତିକ ଦଳ ନିରର୍ଥକ ହୋଇଯିବ ଏବଂ ନାମକୁ ମାତ୍ର ରହିବ ।

ଭାରତର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରଧାନ ରାଜନୀତିକ ଦଳ, କଂଗ୍ରେସର, ଚିନ୍ତାରେ ଯଦି ସ୍ୱାଧୀନତା ନରହେ; ଏହା ଯଦି ସରକାରର ଦୋଷଗୁଣ ବାଛିବାରେ ଜାଗତିଆର ନ ହୁଏ, ତେବେ ସରକାର ସୈରାଗୁଣ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଧଇଲେ ବାଧା ଦେବ କିଏ ?

ନିରପେକ୍ଷ ସମାଲୋଚନା ଓ ବଳିଷ୍ଠ ବିରୋଧ ନ ହେଲେ ଗଣତନ୍ତ୍ର ପ୍ରାଣହୀନ ହୋଇଯାଏ ।

ରାଜନୀତିକ ସମାଲୋଚନା ଓ ବିରୋଧ ନ ରହିଲେ, ଜାତିର ବିଚାର ବୁଦ୍ଧି, ସଂସ୍କୃତି ଓ ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ନୈତିକତା ନିସ୍ତେଜ ହୋଇଯାଏ । ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରୁ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଆଡ଼େଇ ହୋଇଯାନ୍ତି, ଓ ଛୋଟଲେକେ ବାହାର ସରକାରର ଗୋଡ଼ାଣିଆଁ ହୋଇ ରହନ୍ତି । ନେତାମାନେ ଶୁରୁ, ଖୋସାମତକାଶ ଓ ମେରୁଦଣ୍ଡସ୍ଥାନ 'ହଁ ଜି' ଲୋକଙ୍କ-ଦ୍ୱାରା ବେଶ୍ଟିତ ହୋଇ ରହନ୍ତି ; ଏଇମାନେ ନେତାମାନଙ୍କ କଥାରେ ନିର୍ବିରୋଧରେ ହଁ ମାରିବାରୁ ଗୋଟାଏ ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ହୋଇଯାଏ ଯେ, ନେତାମାନଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଦେଶ ସେମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ଦେଉଛି ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଓ ନିରପେକ୍ଷ ସ୍ୱବାଦପ୍ରମାଣଙ୍କ ସହଯୋଗ ପାଇଁ କଂଗ୍ରେସ ଦଳ ଭାରତକୁ ଏ ଦୁର୍ଗତିରୁ ରକ୍ଷା କରି ପାରିବ ତ ?

୧୯୪୭ ନଭେମ୍ବର ୧୫ ତାରିଖରେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ କଂଗ୍ରେସ ସଭାପତି ଅଧ୍ୟାପକ ଜେ. ବି. ଫିପଲ୍‌ମା ନିଶିଳ ଭାରତ କଂଗ୍ରେସ କମିଟିକୁ ଜଣାଇ ଦେଲେ ଯେ, ସେ ସଭାପତି ପଦରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଉଛନ୍ତି । ସରକାର ତାଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଲେଉଟୁ ନ ଥାନ୍ତି, ଏବଂ ସରକାରୀ ମାତ୍ର ଓ

କାର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରି କହୁ ନ ଥାନ୍ତି । ଫିପଲମା କହିଲେ, ‘ଆଜି ଯେ ସରକାରରେ ଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର କ୍ଷମତାର ଉତ୍ତର କଂଗ୍ରେସ ଦଳ, କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତିଙ୍କୁ ଅବଜ୍ଞା କରିବାଦ୍ୱାରା ସରକାର କଂଗ୍ରେସକୁ ଅବଜ୍ଞା କରୁଛନ୍ତି ।’ ଫିପଲମା କହିଲେ ଯେ, ଏ ପରିସ୍ଥିତିରେ ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଦେବା ଉଚିତ ବୋଲି ଗାନ୍ଧିଜୀ ମଧ୍ୟ ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି ।

ସରକାରର ନେତୃତ୍ୱରେ ଥାନ୍ତି ନେହେରୁ ଓ ପଟେଲ । ସେମାନେ ମଧ୍ୟ କଂଗ୍ରେସ ଦଳର ନେତା । ସେମାନଙ୍କର କଂଗ୍ରେସ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ଥିବାରୁ ଏବଂ ସେମାନେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଥିବାରୁ ସେମାନେ କଂଗ୍ରେସ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଉପରେ ଆଧିପତ୍ୟ ଜାହିର କରି ପାରୁଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ହିଁ ହୋଇଥାନ୍ତି କଂଗ୍ରେସ । ଏପରିସ୍ଥଳେ କଂଗ୍ରେସ-ସଭାପତି ତାଙ୍କ ନିରାଶ୍ରୟ କ୍ଷମତାରେ ଲଗାମ ଦିଅନ୍ତୁ ବୋଲି ସେମାନେ ରାଜି ହୁଅନ୍ତେ କେତେକେ ? ସେମାନେ ଯାହା ବା କରୁଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ହିଁ କରିବାର କ୍ଷମତା ସେମାନେ ଯୁକ୍ତ ଦେବେ କାହିଁକି ?

ଫିପଲମାଙ୍କ ପରେ କଂଗ୍ରେସର କିଏ ସଭାପତି ହେବ ତାହା ଟୋଟିଏ ଗୁରୁତର ସମସ୍ୟା ହୋଇଗଲା । ସରକାରକୁ ସବୁ ବିଷୟରେ ମାନିଥିବାବେଳେ ଜଣେ ସାକ୍ଷିଗୋପାଳ ଯଦି କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅନ୍ତି ତେବେ ସରକାରର ବଳିଷ୍ଠ ରାଜମାନ୍ଦିର ବିରୋଧ ଲେପ ହେବାର ସୁସମ୍ଭାବ ହୋଇଯିବ ।

ନୂଆ ସଭାପତିଙ୍କ ନାମ ଠିକ୍ କରିବାକୁ କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟିର ଯେଉଁ ବୈଠକ ବସିଲା ସେଥିରେ ମହାତ୍ମାଜୀ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେହିନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କର ମୌନ ଦବସ । ନୂଆ ସଭାପତିଙ୍କ ମନୋନୟନ ପଦ ଦାଖଲ କରିବାକୁ ଡାକରା ହୁଅନ୍ତେ ସେ ଶକ୍ତି ଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାଗଜ ଟୁକୁରରେ ତାଙ୍କ ମନୋମାତ୍ର ପ୍ରାର୍ଥୀଙ୍କ ନାମ ଲେଖି ନେହେରୁଙ୍କ ହାତକୁ ବଢାଇ ଦେଲେ । ନେହେରୁ କାଗଜଟି ଧରି ବଡ଼ ପାଟିରେ ପଡ଼ିଦେଲେ ; ନରେନ୍ଦ୍ରଦେବ । ସେ ସାମ୍ୟବାଦୀ ଗୋଷ୍ଠୀର ନେତା । ନେହେରୁ ନରେନ୍ଦ୍ର-ଦେବଙ୍କ ମନୋନୟନ ଅନୁମୋଦନ କଲେ ; କିନ୍ତୁ ବାକୀ ସମସ୍ତେ ବିରୋଧ କଲେ ।

ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାମ୍ୟବାଦୀମାନେ କଂଗ୍ରେସ ଦଳଭୁକ୍ତ ଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ମାନ୍ଦିବାଦରେ ଓ ରାଜମାନ୍ଦିର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଦକ୍ଷିଣପନ୍ଥୀ

କଂଗ୍ରେସ ନେତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବିରୋଧ ଥାଏ । କେତେକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବିରୋଧ ବି ଥାଏ । ବୋଧହୁଏ ଏଇ କଥା ସବୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ଗାନ୍ଧୀ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ଯେ, ନରେନ୍ଦ୍ର ଦେବ କଂଗ୍ରେସ ସଭାପତି ହେଲେ, ସାମ୍ୟବାଦୀମାନେ ସରକାରଙ୍କର କେତେକ ଜନବିରୋଧୀ ଆଭିମୁଖ୍ୟର ବିରୋଧ କରିପାରିବେ ।

କାର୍ଯ୍ୟକାଶ କମିଟିର ସକାଳଓଢ଼ି ଦିଠକ ୧୦ଟାବେଳେ ସାଙ୍ଗ ହେଲା । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିଆ ହୋଇ ନ ଥାଏ ।

ଦ୍ୱିପଦ୍ଧରେ ନେହେରୁ ଓ ପଟେଲ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଡକାଇଲେ, ଏବଂ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରାମର୍ଶ ନ କରି, କଂଗ୍ରେସ ସଭାପତି ପଦ ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥୀ ହେବାକୁ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଲେ । ଡକ୍ଟର ପ୍ରସାଦ, କାର୍ଯ୍ୟକାଶ କମିଟିର ଜଣେ ମେମ୍ବର ଥିଲେ । ସେ ଓକାଲଟା କଲବେଳେ ୧୯୧୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ, ଚମ୍ପାରଣର ମାଲଗୁଷୀଙ୍କ ଆନ୍ଦୋଳନ ବେଳେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଥମେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ସେଦିନ ଗୋଟାକବେଳେ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ବିରଳା ଭବନକୁ ଯାଇ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଭେଟିଲେ ଏବଂ ନେହେରୁ, ପଟେଲଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ବିଷୟରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ କହିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ମୋତେ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଭଲ ବୋଧ ହେଉନାହିଁ ।’

ଡକ୍ଟର ପ୍ରସାଦ ଏହି ଦିନର ଘଟଣା ବିଷୟରେ ପରେ କହିଥିଲେ, ‘ସ୍ୱା ପୂର୍ବରୁ କେବେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତର ବିରୋଧ କରିବାକୁ ମୁଁ ସାହସ କରିବାର ମନେ ପଡ଼ୁ ନାହିଁ । କେତେବେଳେ କମିଟି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ମତର ଅମେଳ ହେଲେ, ମୁଁ ମନେ କରୁଁ ଯେ, ସେ ଯାହା କହୁଛନ୍ତି ତାହା ନିଶ୍ଚୟ ଠିକ୍ ହୋଇଥିବ ଏବଂ ତେଣୁ ମୋ ମତ ଗ୍ରହଣ ମୁଁ ତାଙ୍କର ଅନୁଗାମୀ ହୁଏ ।’

ଏଥର ମଧ୍ୟ ପ୍ରସାଦ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ରାଜ ହେଲେ ଏବଂ ସଭାପତି ନିର୍ବାଚନ ପାଇଁ ଦେଇଥିବା ମନୋନୟନ-ପତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟାହାର କରି ନେବେ ବୋଲି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ ।

ପରେ କିନ୍ତୁ ସେ ନେହେରୁ ଓ ପଟେଲଙ୍କ ମତାନ୍ତରେ ପୁଣି ମତ ବଦଳାଇଲେ ଓ ନୂଆ କଂଗ୍ରେସ-ସଭାପତି ହେଲେ । ସେ ଜଣେ ଭଦ୍ର, ବିନୟୀ, ମୁହମତିଆ, ସଦ୍‌ବେଶ୍ୟ-ସ୍ୱପନ୍ନ ମହାନୁଭବ ବ୍ୟକ୍ତି । ତାଙ୍କର

ପ୍ରକୃତି ସେବା କରିବାରେ, ନେତୃତ୍ୱ ଦେବାରେ ନୁହେଁ । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ବୟସ ତେଷଟି ।

ଏହା ଫଳରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର କଂଗ୍ରେସ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ପରାଜୟ ହେଲା, ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ହରାଇଲେ ସରକାରରେ ଥିବା ମୁଖ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ।

ଏଥର ଗାନ୍ଧୀଜୀ ଗୋଟିଏ ନୂଆ ବାଟ ଧରିବାକୁ ବାହାରିଲେ ।

୧୯୪୭, ଉପେନ୍ଦ୍ର ମାସର ପ୍ରଥମାର୍ଦ୍ଧରେ ଗାନ୍ଧୀଜୀ, ସରକାରର ବାହାରେ ଥିବା ତାଙ୍କର ଅତି ବିଶ୍ୱସ୍ତ ସହକର୍ମୀମାନଙ୍କୁ ଘେନି ପର୍ଯ୍ୟାୟକ୍ରମେ କେତୋଟି ଆଲୋଚନା ସଭା କରାଇଥିଲେ । ଏହି ସହକର୍ମୀମାନେ ଥିଲେ ତାଙ୍କର ରଚନାତ୍ମକ କର୍ମୀ । ଗତ କେତେବର୍ଷ ଭିତରେ ଗାନ୍ଧୀଜୀ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ନିବାରଣ, ଜାଗାସ୍ଥ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନ ପ୍ରଭୃତି, ମୌଳିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ, କୁଟୀର ଶିଳ୍ପର ଉନ୍ନତି, ଓ ସୂଚକାକଟାର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ଯେଉଁ ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନ ସ୍ଥାପନ କରି ଚଳାଉଥିଲେ, ଏହି କର୍ମୀମାନେ ସେଇଥିରେ କାମ କରୁଥାନ୍ତି । ରଚନାତ୍ମକ କର୍ମୀମାନେ ଅହିଂସାକୁ ବ୍ରତ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଯେ କେବଳ ରାଜନୀତିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତିର ପ୍ରଧାନ ବିଧାୟକ ଥିବାରୁ ଏମାନେ ତାଙ୍କର ଅନୁଗତ ହୋଇ ରହିଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ ; ଏମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ଯେ, ଏକମାତ୍ର ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶୁଦ୍ଧରେ ହିଁ ଭାରତର ସମାଜ ସଂସ୍କାର ଓ ସାମାଜିକ ଉନ୍ନୟନ ସଂଭବ ହେବ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଏସବୁ ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ଏକାଠି କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ରଚନାତ୍ମକ କର୍ମୀମାନଙ୍କୁ ସଫଳତା ହେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ହେଁ, ସେ ଇଚ୍ଛା କରୁ ନ ଥିଲେ ଯେ ଏମାନେ କେବେ କ୍ଷମତା-ରାଜନୀତିରେ ଯୋଗ ଦେବେ । ସେପରି ହେଲେ ରଚନାତ୍ମକ କର୍ମର ସଫଳତା ହୋଇଯିବ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ସେ ଆଶଙ୍କା ନ ଥିଲେ, ମୁଁ ତ କ୍ଷମତା-ରାଜନୀତିରେ ଯୋଗ ଦେଇ ମୋ ଡଙ୍ଗାରେ ସରକାରକୁ ଚଳାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି । ଆଜି ଯେଉଁମାନେ ସରକାରର ମଙ୍ଗ ଧରିଛନ୍ତି ସେମାନେ ଆଗ୍ରହରେ ଆଡ଼େଇ ହୋଇଯାଇ ମୋତେ ସ୍ଥାନ ଗୁଡ଼ି ଦେଇଥାନ୍ତେ । ସେ ଯାହାହେଉ, ଆଜି ସେମାନେ ସରକାରର ଦାୟିତ୍ୱରେ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ କେବଳ ନିଜର ବିଚାର-ବୁଦ୍ଧିରେ ନିର୍ଭର ରଖି ଶାସନ ଚଳାଉଛନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ ନିଜର ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଭର ଭାବେ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଶାସନ

କ୍ଷମତା ନିଜ ହାତକୁ ନେବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । କ୍ଷମତାକୁ ଗୁଡ଼ି, ଶୁଦ୍ଧମନରେ ଓ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ ଭାବେ ଘୋଷଣାକାରୀମାନଙ୍କ ସେବା କରି ପାରିଲେ ଆମେ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଇ ପାରିବା ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ଠିକ୍ ବାଟରେ ଚଳାଇ ପାରିବା । ଏହାଦ୍ୱାରା, ଆମେ ସରକାରୀ କ୍ଷମତା ହାତକୁ ନେବା-ଦ୍ୱାରା ଆମକୁ ଯେତେ ଶକ୍ତି ମିଳିଥାନ୍ତା, ତହିଁରୁ ଅଧିକ ଶକ୍ତି ମିଳିପାରିବ । ଏପରି ଗୋଟାଏ ସମୟ ଆସିପାରେ ଯେତେବେଳେ ଲୋକେ ନିଜେ ଅନୁଭବ କରିବେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଆଡ଼ୁ ଦାବି କରିବେ ଯେ, ସେମାନେ ଆମ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଆଉ କେହି ଶାସନ କ୍ଷମତାରେ ରହିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ଆମେ ଶାସନ କ୍ଷମତାକୁ ଯିବା ନା ନାହିଁ ବିଚାରବା ବେଳ ଆସିବ । ଖୁବ୍ ସଫଳ ସେତେବେଳକୁ ମୁଁ ବଢ଼ି ନ ଥିବି ।

କଂଗ୍ରେସକୁ ନେତୃତ୍ୱ ଦେବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ, ଗାନ୍ଧୀ ଗୋଟିଏ ନୂଆ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗଢ଼ିବାକୁ କଲ୍ପନା କଲେ । ଏ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସରକାର ଉପରେ ରୂପ ପକାଇବ, ଓ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ନିଜେ ସରକାରୀ ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରିବ । ଏ ଅନୁଷ୍ଠାନ ରାଜନୀତିରେ ରହିବ, କିନ୍ତୁ ଆକଟ ନ ପଡ଼ିଲେ ଶାସନ କ୍ଷମତା ହାତକୁ ନେବନାହିଁ । ନିଜେ ଘୋଷଣା ପାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା ନ କରି ଏହା ‘ବିଚାର ବୃତ୍ତି ଘୋଷଣା ଦେବାକୁ’ ଜନତାକୁ ଶିକ୍ଷା ଦେବ । ଗାନ୍ଧୀ ଏହି କର୍ମ-ଯୋଜନା ରଚନାତ୍ମକ କର୍ମୀଙ୍କ ଆଗେ ଉପସ୍ଥାପିତ କଲେ ।

ସେ କହିଲେ, ‘ସାବାଳକ ଘୋଷଣା ପ୍ରଥା ଚାଲୁ ହେଉଥିବାରୁ, ଆମେ ଯଦି ଠିକ୍ ଭାବେ କାମ କରି ପାରିବା, ତେବେ ଆମର ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଏତେ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିବ ଯେ, ଆମେ ଯାହାକୁ ମନୋମତ କରିବା ସେ ହିଁ ଜୟଯୁକ୍ତ ହେବେ ।’ ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ସକାଶ ଗାନ୍ଧୀ ବୁଦ୍ଧିଶୀଳ ଲୋକଙ୍କୁ ଏ ସଂସ୍ଥାକୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । ରଚନାତ୍ମକ କର୍ମୀଙ୍କ ସମ୍ମିଳନୀରେ ସେ କହିଲେ, ‘ଆମ ଦେଶର ଶିକ୍ଷିତ ସଂପ୍ରଦାୟର ଦେଶପ୍ରୀତିର ଅଭାବ ନାହିଁ । ହୃଦୟର ପ୍ରେରଣାଦ୍ୱାରା ବିବେକ ସବୁ-ବେଳେ ଚାଲିଥାଏ । ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକଙ୍କ ବିବେକକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ସକାଶ ଆମେ ସେମାନଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଭାବେ ଆବେଦନ କରି ନ ଥାଉ ।’ ଏହାହିଁ ହେଉଛି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଚାକିରି : ହୃଦୟ ଓ ମନ ଏକ, କିନ୍ତୁ ହୃଦୟ ମନକୁ ଚାଲିତ କରେ ।

ଜଣେ ସଭାସଦ ପଚାରିଲେ, ‘କଂଗ୍ରେସ ଦଳ ବା କଂଗ୍ରେସ ଦଳ-
ଗୁଡ଼ିକ ସରକାର ରଚନାତ୍ମକ କର୍ମ କରି ନ ପାରିବ କାହିଁକି ?’

ଗାର୍ସୀ ରୋକଠୋକ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘କାରଣ, କଂଗ୍ରେସବାଲଙ୍କର
ରଚନାତ୍ମକ କର୍ମରେ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ନାହିଁ । ଆମକୁ ଏକଥା ସମ୍ୟକ୍
ଉପଲବ୍ଧ କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ଆମେ ଯେଉଁ ସବୋଦୟର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖୁଥାଉଁ
ତାହା ଆଜିର କଂଗ୍ରେସଦଳଦ୍ୱାରା ହେବା ସଂଭବ ନୁହେଁ ।’

ଗାର୍ସୀ ଜୋର ଦେଇ କହିଲେ, ‘ଆଜି ଦେଶରେ ଯେଉଁଲି ଦୁର୍ମାତ
ଦୋଷିଛୁ ତାହା ଦେଖି ମୋର ଭୟ ହେଉଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକ ଯଥେଷ୍ଟ
ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିଜ ଅକଳିଆରେ ରଖିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି, କାରଣ ଶ୍ରେଷ୍ଠରୁ କ୍ଷମତାର
ଉଦ୍ଭବ । (ଫିଲ୍ମ୍‌ମା ବିସ୍ତରଣବେ ସମସ୍ୟାଟିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଥିଲେ ।
ସେ କହିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନର ସମସ୍ୟା ହେଉଛି ‘ସରକାରୀ ଲାଲ୍‌ପିତା,
ସ୍ୱାର୍ଥସାଧନ ନିମନ୍ତେ ଅସବୁ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ, ଦୁର୍ମାତ, ଉଚ୍ଚୋଚ ଦାନ
ଓ ଗ୍ରହଣ, କଳାବଜାର ଓ ଲଭ୍‌ଶୋର ମନୋବୃତ୍ତି ।’) ତେଣୁ ଗାର୍ସୀ
ଜୋର ଦେଇ କହିଲେ, ‘ସରକାରୀ କ୍ଷମତାକୁ ଯିବାକଥା ମନରୁ ପୋଛିଦିଅ,
ତେବେ ଯାଇ ତୁମେ କ୍ଷମତାରେ ଥିବା ଲୋକଙ୍କୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରି ପାରିବ ଏବଂ
ତାଙ୍କୁ ସତ୍ପଥରେ ରଖି ପାରିବ... ଇନ୍ଦୁଡ଼ିଶାଳରେ ଆମ ସ୍ୱାଧୀନତା-
ଶିଖର ତୋଟି ଚିପି ଦେବାକୁ ଯେଉଁ ଦୁର୍ମାତ ଉଦ୍ୟତ ହୋଇଛି ତାକୁ
ଲୋପ କରିବାର ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନାହିଁ ।’

ଗାର୍ସୀ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ, ଯେଉଁମାନେ କ୍ଷମତାଲଳସାରୁ ମୁକ୍ତ,
ସେଇମାନେହିଁ କ୍ଷମତାସୀନ ଲୋକଙ୍କର ବିରୋଧ କରିବାକୁ ସବତୋତ୍ସାହେ
ସମର୍ଥ । ସରକାରୀ କଳ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ସ୍ୱଳ୍ପ ଅଭିଜ୍ଞତା ଥିଲା
ସେଥିରୁ ସେ ଉପଲବ୍ଧ କରିଥିଲେ, ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ଓ ଜର୍ମାନେ କ୍ଷମତା-
ଉତ୍ସର ଅତି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଥିବାରୁ ସରକାରୀ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କୁ ରୋକିବା ବା
ସମାବସ୍ଥାରେ ରଖିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମତରେ, ଯେଉଁ-
ମାନେ ସରକାରର ପୂର୍ବ ବାହାରେ ରହିବେ ସେଇମାନେହିଁ ସରକାରକୁ
ରୋକିବାକୁ ଓ ବାଟରେ ରଖିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ ।

କିନ୍ତୁ ଗାର୍ସୀଙ୍କର ଉପରୋକ୍ତ ଉକ୍ତି ସଙ୍ଗେ ଏକଥା ମନେ ରଖିବାକୁ
ହେବ ଯେ, ଭାରତର ଜନତାଙ୍କ ମନରେ ସେ ଯେଉଁ ଉଚ୍ଚ ଆସନ ପାଇ-
ଥିଲେ ତା’ ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ସରକାରର କ୍ଷମତାକୁ ରୋକିବାକୁ ବା ଠିକ୍

ଶସ୍ତ୍ରାରେ ଚଳାଇବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ନ ଥିଲେ—ଏ ସରକାରର ପୁଣି ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା ତାଙ୍କ ନିଜର ଉଦ୍ୟମରେ, ଏବଂ ଏ ସରକାରରେ ଯେଉଁମାନେ ସବୁମୟ କର୍ତ୍ତା ଥିଲେ ସେମାନେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଗୋଡ଼ାବଳର ଲୋକ ।

ବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଅନ୍ତିମ ଅନଶନ

ଜଣେ ଇଂରେଜ ବ୍ୟୁ, ରିଗର୍ଡ୍ ସିମଣ୍ଟ୍ସ୍ ନଭେମ୍ବର, ୧୯୪୭ରେ ନୂଆଦିଲ୍ଲୀଠାରେ ଟାଇମ୍‌ଏଡ୍ ଜରରେ ପଡ଼ିଲେ । ସିମଣ୍ଟ୍ସ୍ ବଙ୍ଗଳାରେ ଦୁର୍ଗତକର ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିବା ବେଳେ, ସେଇଠାରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ରୋଗୀଙ୍କୁ ଆଣି ବିରଳା ଉଦନଖର ରଖିଲେ ।

ଦିନେ ଡାକ୍ତର ରୋଗୀଙ୍କ ପାଇଁ ବ୍ରାଣ୍ଡି ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ । ବିରଳା ଉଦନ ଖୋଜା ଖୋଜି କରିବାରେ ବୋତଲେ ବ୍ରାଣ୍ଡି ବାହାରିଲା । ବ୍ରାଣ୍ଡି ଦିଆଯିବ କି ନାହିଁ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ପଚାରିବାରେ, ସେ ନିଶାନିବାରଣର ନିରାଶ ପକ୍ଷପାତୀ ହୋଇଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ, ସିମଣ୍ଟ୍ସ୍‌ଙ୍କୁ ବ୍ରାଣ୍ଡି ଦିଆଯିବାରେ ତାଙ୍କର ଆପତ୍ତି ନାହିଁ ବୋଲି କହିଲେ । ପରେ ସିମଣ୍ଟ୍ସ୍‌ଙ୍କୁ ଶେଷ (ଏକପ୍ରକାର ମର୍ଦ୍ଦ୍ୟ) ଦିଆଯିବାକୁ ଡାକ୍ତର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦେବାରେ ବି, ଗାନ୍ଧୀ ପୂର୍ବପରି ଉଦାରତା ଦେଖାଇଲେ ।

ଶ୍ରୀସ୍ୱାମୀ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେବାରେ, ସିମଣ୍ଟ୍ସ୍‌ଙ୍କ କୋଠରୀକୁ ‘ହଲି’ ଡାକିଲେ, ଓ ବିବିଧ ରଙ୍ଗର ତୋରଣ ଓ ମାଳରେ ଭୂଷିତ କରିବାକୁ, କେତେଜଣ ଭାରତୀୟ ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ବାଳିକାଙ୍କୁ ବରଦ କଲେ । ଶ୍ରୀସ୍ୱାମୀ

ଦିବସର ପୂର୍ବ ସଂଧ୍ୟାରେ, ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କ ନିଦେଶରେ ସେଇ ବାଳକମାନେ ଆସି ଶ୍ରୀସ୍ବାମୀ ଗୀତ ଗାଇ ସିମେଣ୍ଟ୍ ସ୍ତୁମ୍ଭ ଶୁଣାଇଥିଲେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରତ୍ୟହ ଅନ୍ତତଃ କେତେ ମିନିଟ୍ ରେଗୀଙ୍କ ପାଖେ କଟାଉଥାନ୍ତି, ଦିନେ ଦିନେ ତାଙ୍କ ପାଖେ ବହୁତ ବେଳ ରହିଯାନ୍ତି । ଡାକ୍ତର ରେଗୀଙ୍କର ଚକିତ୍ରାରେ ନିୟନ୍ତ୍ର ଥାନ୍ତି ; ଗାନ୍ଧୀ ଏଥିରେ ଏତିକି-ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟକ୍ଷେପ କରିଥିଲେ ଯେ, ରେଗୀଙ୍କ ତଳ ପେଟରେ ସେ ମାଟି-ପଟି ଦିଆଉଥିଲେ । ଆଉ ରେଗୀଙ୍କର ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ଫେରାଇ ଆଣିବାରେ ସେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏତିକି କରିଥିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଆସି ବସିବାତକ ସେ ତାଙ୍କୁ ହସାଉଥାନ୍ତି ।

ସିମେଣ୍ଟ୍ କାଣ୍ଡର ଯାଇଥିଲେ, ତେଣୁ ସେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କାଣ୍ଡର ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ସୁଯୋଗ ଖୋଜୁଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମୌନ ଦିବସ ବ୍ୟକ୍ଷତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦିନ ତାଙ୍କୁ ଏ ସୁଯୋଗ ମିଳେ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଦିନମାନଙ୍କରେ ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ବେଳୁଁ ଯିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କୁ ରହସିଆ ଗପ କହି ଓ କୌତୁକ କରି ହସାଉଥାନ୍ତି । ସେ ମନେ କରୁଥାନ୍ତି, କାଣ୍ଡର ସମସ୍ୟା ଏତେ ଗୁରୁତର ଯେ, ରେଗୀ ସେଥିରେ ମୁଣ୍ଡ ଘୁରାଇବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

ମନୋରମ କାଣ୍ଡର ଉପତ୍ୟକା ସହିତ କାଣ୍ଡର ରାଜ୍ୟ ପୃଥିବୀର ଶୀର୍ଷରେ ଭାରତର ଉତ୍ତର ସୀମାନ୍ତରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାର ହିନ୍ଦୁ ମହାବଳା ରାଜ୍ୟର ୮ ଲକ୍ଷ ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରଜା, ୩୨ ଲକ୍ଷ ମୁସଲମ୍ ପ୍ରଜାଙ୍କ ଉପରେ ରାଜୁତି କରୁଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁ ବା ମୁସଲମାନ କାହାର ମଙ୍ଗଳ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ନ ଥିଲା ; ସେ ପ୍ରଜାଙ୍କୁ ଶାସନରେ କୌଣସି ଅଧିକାର ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ୧୯୪୭, ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସରେ ପାକିସ୍ତାନ ସରକାରଙ୍କ ସମ୍ମତରେ ଆଫଗାନିସ୍ତାନ ଓ ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ବାସ କରୁଥିବା ଦୁର୍ବୃତ୍ତ ଯୁଦ୍ଧପ୍ରିୟ ଆଦିବାସୀ ମୁସଲମାନେ କାଣ୍ଡର ଭିତରେ ଅନାଧିକାର ପ୍ରବେଶ କରି ଶ୍ରେଷ୍ଠଗାଳ କଲେ ; ସ୍ବାପରେ ପାକିସ୍ତାନ ସରକାରଙ୍କ ସୈନ୍ୟ-ବାହିନୀ ମଧ୍ୟ କାଣ୍ଡର ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଅସହାୟ ଓ ଆତଙ୍କିତ ହୋଇ କାଣ୍ଡର ମହାବଳା ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟ, ଭାରତର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେଉ ବୋଲି ଭାରତ ସରକାରଠାରେ ଆବେଦନ କଲେ । ଅକ୍ଟୋବର ୨୯ ତାରିଖରେ ଭାରତ ସରକାର ଇସ୍ତାଫାର ପ୍ରକାଶ

କରି ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାବେ କାଶ୍ମୀରକୁ ଭାରତର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କଲେ ; ତତ୍ପରେ ମହାରାଜା ଶେଖ୍ ଅବ୍‌ଦୁଲ୍‌ହକ୍ କାଶ୍ମୀରର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ସ୍ୱାକ୍ଷର ସେ ବହୁଦିନ ହେଲା ବନ୍ଦୀ କରି ରଖିଥିଲେ । ନୂଆଦିଲ୍ଲୀର କର୍ତ୍ତାମାନେ ଯାଜେ ଯାଜେ ଆକାଶ ପଥରେ ଓ ସ୍ଥଳ ପଥରେ କାଶ୍ମୀରକୁ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ଆକାଶ ପଥରେ ଭାରତରୁ ସୈନ୍ୟ ନ ଯାଇଥିଲେ ପାକିସ୍ତାନ ସରକାର କାଶ୍ମୀରକୁ ଦଖଲ କରି ନିଜର ରାଷ୍ଟ୍ରର ସୀମାକୁ କରି ଦେଇଥାନ୍ତେ । ଭାରତର ସେନା ଯାଇ ପହଞ୍ଚିବାରେ କାଶ୍ମୀର ଓ ଜାମୁ (ଏହା ମଧ୍ୟ କାଶ୍ମୀର ମହାରାଜାଙ୍କ ଅଧୀନ ଥିଲା) ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟକାଟର ସମର-କ୍ଷେତ୍ର ହୋଇଗଲା । ଏ ସମର ଫଳରେ ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ଦୁଇଟି ଯାକ ନୂତନ ରାଷ୍ଟ୍ରର ଧନ, ଜନ, ଯୁଦ୍ଧ ସରଞ୍ଜାମ ଓ ପୈର୍ଯ୍ୟାୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଘଟିଲା । ମୁସଲିମମାନେ ସ୍ୱାକ୍ଷର ‘ଧର୍ମ ସମର’ ଆଖ୍ୟା ଦେଲେ ।

ଶ୍ରୀସ୍ତମାସ୍ ବିବସରେ ବେତାର ଭାଷଣ ଦେଇ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଆଦିବାସୀ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଉତ୍ତେଜିତ କରିବା ପାଇଁ ଭାରତସରକାର ସେନା ମୁତୟନ କରି ଠିକ୍ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ । କାଶ୍ମୀର ଓ ଜାମୁକୁ ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ମଧ୍ୟରେ ବାଣ୍ଟି ଦେବାକୁ ହେଉଥିବା ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ସେ ନାପସନ୍ଦ କଲେ ଏବଂ ନେହେରୁ ଏ ବିଷୟରେ ଜାତିସଂଘରେ ଅଭିଯୋଗ କରିଥିବାରୁ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶାନ୍ତିବାଦୀ ହୋରେସ୍ ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡରଙ୍କୁ ଏହାର କାରଣ ବୁଝାଇ ସେ କହିଥିଲେ ଯେ, ଜାତି ସଂଘର ରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ କ୍ଷମତା-ରାଜନୀତିରେ ଭାସି ଯାଇ କାଶ୍ମୀରପ୍ରଶ୍ନର ଯଥାର୍ଥ ଫଳସଂଳାପ କରିବେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ, ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ‘ନିରପେକ୍ଷ ଭାରତୀୟଙ୍କ ସହ-ଯୋଗରେ ଏ ବିବାଦ ଆପୋଷରେ ତୁଟାଇ ଦିଅନ୍ତୁ’ । ଏହା ହେଲେ ଜାତିସଂଘର ‘ଭାରତୀୟ ପ୍ରତିନିଧି ତାଙ୍କର ଅଭିଯୋଗ ସମ୍ମାନେ ଜାତିସଂଘରୁ ଉଠାଇ ଆଣି ପାରିବେ ।’ ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନଙ୍କର ଆପୋଷ ଆଲୋଚନା ଯଦି ବିଫଳ ହୁଏ, ତେବେ ଜଣେ ବା ଦୁଇଜଣ ଇଂରେଜ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନ୍ତଙ୍କ ଏ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ହୋଇପାରନ୍ତି ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ କଲ୍ପନା କରିଥିଲେ । ହୋରେସ୍ ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା ବେଳେ ଗାନ୍ଧୀ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଶ୍ରମିକ ସରକାରଙ୍କର ଜଣେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଫିଲିପ୍‌ନୋଏଲ

ବେକରଙ୍କ ନାମକରଣ କରି ସେ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ହେଲେ ଉଭୟ ପକ୍ଷ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରନ୍ତି ବୋଲି କହିଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ବିଚାରୁଥିଲେ ଯେ, ବିବାଦ ଉତ୍ପଳିତବା ଅଞ୍ଚଳର ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଗଣଭୋଟରେ ଏ ବିବାଦର ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୋଇପାରିବ ।

କିନ୍ତୁ ଭାରତ ସରକାର ମଧ୍ୟସ୍ଥି ବା ଆପୋଷସମାଧାନ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ ; ଜାତିସଂଘରେ ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ପକ୍ଷରୁ ତିକ୍ତ ବାଦାନୁବାଦ ଅସରନ୍ତି ଭାବେ ଲାଗି ରହିଲା । ଉଭୟ ଗୁମ୍ଫାର ବିରୋଧ ବଢ଼ିଲା ଓ ସାମରିକ ଖର୍ଚ୍ଚ ବଢ଼ିଲା ।

ଗାନ୍ଧୀ ସବୁବେଳେ ଉଚ୍ଚରାଜନୀତି ସଙ୍ଗେ ଗ୍ରେଟ୍ ଫ୍ରରର ରାଜନୀତିକୁ ମିଶାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଦିନେ ସେ ନେହେରୁଙ୍କ ସହିତ କାଶ୍ମୀର ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କଲେ ଓ ତହିଁ ଆର ଦିନ ସେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମକୁ ଯାଇ, ‘ଗୃହପାଳିତ ପଶୁଙ୍କ ଗୋବର’ ସଂଗେ ମଣିଷର ଗୃହକୁ ମିଶାଇ କିପରି ‘ଉଚ୍ଛ୍ଵସ୍ତ ପାର’ କରିବାକୁ ହେବ ସେ ବିଷୟରେ ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇ ଲାଗିଲେ । ସେ ଶୁଣି ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ଗୋରୁଙ୍କର ଅଧିକ ଯତ୍ନ ନେବାକୁ ହେବ । ହିନ୍ଦୁମାନେ ଆପଣା କଲେ ଯେ, ମୁସଲିମ୍-ମାନେ ଗୋରୁ ମାରନ୍ତି ; ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଗୋରୁଙ୍କୁ ‘ଅଯତ୍ନ କରି ତାଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଟିକିଏ କରି’ ମାରୁଛନ୍ତି । ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ତାଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଅଭିନନ୍ଦନ ପତ୍ର ଦେଇଥିଲେ, ସେଥିରେ ଅହିଂସାର ମହତ୍ତ୍ଵର ତାରିଫ୍ କରିଥିଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଉତ୍ତରରେ କହିଲେ, ‘ଏ ଅଭିନନ୍ଦନ ପତ୍ର କିପରି ତିଆରି ହୁଏ ତାହା ମୋତେ ଜଣା । ଜଣେ କିଏ ବସି ମନରୁ ଫାନ୍ଦ ଗୁଡ଼ାଏ ଲେଖି ଦିଅନ୍ତି ଓ ଆଉ ଜଣେ କିଏ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଶୁଆ ପରି ପଡ଼ି ଶୁଣାଇ ଦିଏ । ଏତିକରେ କାମ ଫତେ ।’ ସେମାନେ କ’ଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅହିଂସା ପାଳୁଛନ୍ତି ? ‘ମଣିଷର ଚିନ୍ତା, କଥା ଓ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିବା ଦରକାର ।’

ଏହି ମାପକାଠିରେ ଗାନ୍ଧୀ ଥିଲେ ମହତ୍ତ୍ଵ; ସ୍ଵାଧୀନତା ଯୁଦ୍ଧରୁ ସେ ଯାହା ଥିଲେ, ସ୍ଵାଧୀନତା ପରେ ତହିଁରୁ ମହତ୍ତ୍ଵର ହୋଇଥିଲେ । କେତେକ ମାସ ଭାରତରେ କଟାଇ ବିଦାୟ ନେବାର ଠିକ୍ ପୂର୍ବରୁ, ନିୟୁତ୍ସକ୍ କମ୍ୟୁନିଟି ଚର୍ଚ୍ଚର ରେଭରେଣ୍ଡ୍ ଡକ୍ଟର ଜନ୍ ହେଇଲିସ୍ ହୋମସ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖି ପଠାଇଥିଲେ, ‘ଆପଣଙ୍କ ଅତୁଳନାୟ ଜୀବନର ଏଇ ଶେଷ କେତୋଟି ମାସ ଆପଣଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ଵର ଶୀର୍ଷବିନ୍ଦୁ ଓ

ମୁକ୍ତ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରେ । ବର୍ତ୍ତମାନର ବିଷମ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଆପଣ ଯେତେ ମହାନ ହୋଇ ପାରିଛନ୍ତି, ସୁଦ୍ଧା ଏତେ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ।’ ଡକ୍ଟର ହୋମ୍‌ସ୍ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସ୍ୱା ଆଗରୁ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ ମନର ଭାବ ବଢ଼ିଥିଲେ । ସେ ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଚିଠିରେ ଆଦୃଷ୍ଟ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଜାଣେ, ଆପଣ ସଫଳ ଘଟିଥିବା ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଯୋଗୁଁ ଅତି ବିଷମ ହୋଇଛନ୍ତି, ପ୍ରାୟଶଃ ମନସ୍ଥାପରେ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆପଣ କେଉଁେ ମନେ କରନ୍ତୁ ନାହିଁ ଯେ, ଏ ବିପର୍ଯ୍ୟୟଦ୍ୱାରା ଆପଣଙ୍କ ଜୀବନର ସାଧନା ବଫଳ ହୋଇଗଲା ।’

୧୯୩୮, ଜାନୁଆରୀ ୧୧ ତାରିଖର ‘ହରିଜନ’ରେ ରେଭରେଣ୍ଡ୍ ହୋମ୍‌ସ୍‌ଙ୍କ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ‘ଏହାର କ’ଣ ମୁଁ ଯୋଗ୍ୟ?’ ଶିରୋନାମା ତଳେ ପ୍ରକାଶ କରି ଗାନ୍ଧୀ ଏହାର ଜବାବରେ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ମନେ କରୁଛି, ମୋ ନାମରେ ଯାହା ଲେଖା ହୋଇଛି ତାହା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।’ ସେହି ତାରିଖର ହରିଜନରେ ଗାନ୍ଧୀ ଆଉ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ; ଏହା ଆସିଥିଲା ଜଣେ ଯୁବପିଆନ୍ ବନ୍ଧୁଙ୍କଠାରୁ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେବା ସକାଶେ । ବୈଦେଶିକ ବନ୍ଧୁ ଲେଖିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ନିଜେ ନିଜ ପକ୍ଷରୁ ଏହା ଲେଖୁଛି । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, କୋଟି କୋଟି ଲୋକଙ୍କର ବି ଏହା ହୃଦୟର କଥା । ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ଯାହା ଏକାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ ବୋଲି ଆପଣ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ, ସେହି ଅହିଂସା ପାଇଁ ଆପଣ ଆପଣଙ୍କର ସମସ୍ତ ଜୀବନ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କଠାରେ ଗଭୀର ଭାବେ କୃତଜ୍ଞ । ସେହି କଥା ଆପଣଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେବା ମୋର ଏକାନ୍ତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରୁଛି ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଏହାର ଉତ୍ତରରେ ଲେଖିଲେ, ‘ମୁଁ ନିଜେ ବାହାରକୁ ଦେଖାଇବା ଭଳି କୌଣସି ସାର୍ବଭୂମିକ ଅହିଂସାର କାର୍ଯ୍ୟ ନିଜେ କରି ଦେଖାଇଛି ବୋଲି ମନେ ମନେ ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରୁନାହିଁ ; ଆପଣଙ୍କ ପରି ବନ୍ଧୁମାନେ ମୋ ବିଷୟରେ ଏଭଳି ଉଚ୍ଚ ଧାରଣା କରନ୍ତୁ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ମୁଁ ରୁହେ ନାହିଁ । ମୋ ପାଇଁ ମୁଁ ଏତିକିମାତ୍ର କହିପାରେ ଯେ, ମୁଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ମାତ୍ର ବ୍ୟତିଷ୍ଟ ମନକରି ସେହି ଅହିଂସାର ମାର୍ଗରେ ଚାଲି ରହିଛି ।’

ଏ ସଂପର୍କରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମନୋଭାବ ସଂଯତ ଓ ବିନୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ବ୍ରତରେ ଏଭଳି ତନ୍ମୟ ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ନିଜ

ବିଷୟରେ ବ୍ୟକ୍ତି-ନିରପେକ୍ଷ ଧାରଣା କରିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସଂଭବ ହେଉ ନ ଥିଲା । ଇତିହାସର ପରିପ୍ରେକ୍ଷିତରେ ସେ ନିଜକୁ ନ ଦେଖି ପାରିବା ସ୍ବାଭାବିକ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ବିଫଳତା ଯୋଗୁଁ ସେ ଏତେ ହତାଶ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଯେ, ନିଜର ସଫଳତାର ଯଥାଯଥ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ ।

ଯିଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ୱ ତାଙ୍କୁ ହୃଦୟରେ ବସାଇଥିବା ବା ତାଙ୍କୁ ଅପବାଦ ଦେଇଥିବା ଲୋକଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦୟ କରିବା କ'ଣ ଠିକ୍ ହେବ ?

ଗାନ୍ଧୀ ଏତେ ମହତ୍ତ୍ୱ ଥିଲେ ଯେ, କାର୍ଯ୍ୟରେ ସଫଳତା ହାସଲ କରିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସଂଭବ ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ଥିଲା ଅତି ଉଚ୍ଚ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଅନୁଶୀଳନାମାନେ ଥିଲେ ଅତି ମାନ୍ୟରେ ମାନସାୟ ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ଏବଂ ଅଦୃଢ଼ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଖାଲି ଭାରତରେ ନଥିଲେ । ଭାରତରେ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ବିଫଳତା ହେଲା ତାହା ଲେଖି ମାନ୍ୟରେ, ସେ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀକୁ ଦେଇଥିବା ସନ୍ଦେଶକୁ ନ୍ୟୁନ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ତେଜ ଭାରତରେ ଏକା-ବେଳକେ ମଉଳି ଗଲେ ବି ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ଖୁବ୍ ଦେଖାଯ୍ୟମାନ ହୋଇ-ପାରେ । ଶେଷରେ କିନ୍ତୁ ସେ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ଏବଂ ଭାରତରେ ମଧ୍ୟ ଚରଣାବନ୍ତ ହୋଇ ରହିବାର ଆଶା ଅଛି ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଚିନ୍ତାର ଧାରା ଓ ଚିନ୍ତାନୁସାରି ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ହିଁ ପ୍ରଶ୍ନ-ଧାନର ଯୋଗ୍ୟ । ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କ ନିକଟତମ ପ୍ରତିବେଶୀଙ୍କଠାରେ କି ସଦ୍ୟଫଳ ଦେଖାଇଲା ତାହା ତାଙ୍କ ମୂଲ୍ୟାୟନ କଲବେଳେ ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ଯିଶୁ ହୁଏତ ମନେ କରିଥିବେ ଯେ, ଈଶ୍ୱର ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ନିର୍ଦ୍ଦୟ ହୋଇଗଲେ; ଗାନ୍ଧୀ ହୁଏତ ମନେ କରିଥିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କ ନିଜ ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ପାସୋରି ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ଇତିହାସ ତାଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବ ତାହା ଇତିହାସକୁ ରୂପ ଦେଉଥିବା ଲୋକେ ଆଗରୁ ଅନୁମାନ କରିପାରିବା ସଂଭବ ନୁହେଁ ।

ମଣିଷ କେଡ଼େ ଉଚ୍ଚ ତାହା ବୁଝିବା ଲୋକର ଆଖିକୁ ଦିଶେ । ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ ଓ ବିଷାଦଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ, ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରୁଥିଲେ,

ତାଙ୍କଠାରୁ ବାଧା ପାଇ, ଗାନ୍ଧୀ ଜାଣି ପାରି ନଥିବେ ଜୀବନର ଶେଷ କେଇ ମାସରେ ସେ ମହତ୍ତ୍ୱର କେଉଁ ଶିଖରକୁ ଉଠିଥିଲେ । ଏଇ ସମୟ ଭିତରେ ଯାହା କରିଥିଲେ ତାହାର ମୂଲ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ମାନବ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଅକଳମୟ । ସତରଘର ଆମେ ଯାହା ଦେଖିବା ତା'ଠାରୁ ଅଲଗା, ଭିନ୍ନ ଜୀବନଧାରାର ଗୋଟିଏ ଜୀବନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସେ ଭାରତରେ ଦେଖାଇ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ଦେଖାଇ ଦେଲେ ଯେ, ସମାଜରେ ଲୋକେ ଭଲ ଭଲ ହୋଇ ଚଳି ପାରିବେ ; ସେ ଦେଖାଇ ଦେଲେ ଯେ, ହାତରେ ନରରକ୍ତ ବୋଲି ହୋଇଥିବା ମନୁଷ୍ୟ-ପଶୁ ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପାଇଁ ହେଲେ ବି, ଅନ୍ତରର ଡାକକୁ କାନ ଡେଇ ପାରେ । ଏଇ ପୃଷ୍ଠା ମୁହୂର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକ ମଝିରେ ମଝିରେ ନ ଆସୁଥିଲେ ମାନବର ନିଜ ଉପରେ ଆସ୍ଥା ରହନ୍ତା ନାହିଁ । ସାଧାରଣ ଜୀବନର ତମସାଛନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥିତି ସଙ୍ଗେ ସମାଜ, କାଳ କାଳକୁ ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତମାନଙ୍କର ଝଲକର ତୁଳନା କରୁଥିବ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଅନଶନ କରିବା ଫଳରେ କଲିକତାକୁ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଗ୍ରବକ ଅବସ୍ଥା ଫେରି ଆସିଲା ; ସେ ଆସି ପଦସ୍ପର୍ଶିକାରୁ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଲାଗିଥିବା ବ୍ୟାପକ ହାଣକାଟ ବନ୍ଦ ହୋଇ ଯାଇ କେଉଁଠି କେମିତି ମାସ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଗଣ୍ଡଗୋଲର ଅବଶେଷ ରହିଲା ; ଅଳ୍ପ ସମୟ ପାଇଁ ସେ ଡକ୍ଟର ଜାକାର ହୋସ୍ପେନ୍ସ ଓଖଲ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପାଦ ଦେବା ଫଳରେ, ସେ ଅନୁଷ୍ଠାନ ହିଂସାକାଣ୍ଡରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଗଲା ; ପାପାଚରଣରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ଦୁର୍ଘ୍ଟମାନେ ତାଙ୍କ ପାଦତଳେ ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର ଥୋଇଦେଲେ ; ହିନ୍ଦୁମାନେ ଅସହସ୍ତ୍ର ନ ହୋଇ କୋରାନର ଆବୃତ୍ତି ଶୁଣିଲେ, ହିନ୍ଦୁର ତୁଣ୍ଡରୁ କୋରାନର ବ୍ୟାହତ ଶୁଣି ମୁସଲମାନେ ପ୍ରତିବାଦ କଲେ ନାହିଁ — ଏହି ସବୁ ଘଟଣା ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ମୃତିରେ କାଳ କାଳକୁ ରହିବ ; ଯେଉଁମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖି ମନେ ହେବ ଯେ, ସେମାନେ ଏ ସବୁ ପାସୋରି ପକାଇଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଏ ଘଟଣା ସବୁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରିବ ଏବଂ ଏହାର ସ୍ମୃତି ସେମାନଙ୍କ ମନକୁ ଆନ୍ଦୋଳିତ କରିବ । ଏହି ସବୁ ଘଟଣା ହେଉଛି ବିରୁଦ୍ଧ-ବୁଦ୍ଧିର ଗଞ୍ଜ ଓ ଆଶାର ଉତ୍ସ ।

୧୯୪୮ ଜାନୁୟାରୀ ତେର ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଶେଷ ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ କଲେ ; ଏହା ଭାରତର ହୃଦୟରେ ମହତ୍ତ୍ୱର ଗୋଟିଏ ଆଲୋଚ୍ୟ ଅଙ୍କିତ କରିଦେଲା ।

ଦିଲ୍ଲୀର ହାଣକାଟ ବନ୍ଦ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ ; ଗାର୍ଦୀ ଦିଲ୍ଲୀନଗରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାର ଫଳ ହୋଇଥାଏ । ତଥାପି ତାଙ୍କର ‘ମାନସିକ ଯନ୍ତ୍ରଣା’ ହେଉଥାଏ । ସେ କହିଥିଲେ, ‘ଡକ୍ଟର ଜାକାର ହୃଦ୍‌ସେନ୍‌ଙ୍କ ପରି ଲୋକେ, ତଥା ସହାୟ ସରବର୍ଦ୍ଧି (ବଙ୍ଗର ଭୂତପୂର୍ବ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ)ଙ୍କ ପରି ଲୋକେ, ଦିଲ୍ଲୀ ସହରରେ ମୋ ପରି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଓ ନିରାପଦ ଭାବେ ଯିବା ଆସିବା କରି ପାରିବେ ନାହିଁ, ଏକଥା ମୋ ପକ୍ଷେ ଅସମ୍ଭବ ହେଉଛି ।’ ଗାର୍ଦୀଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଥିଲା, ସେ ପାକିସ୍ତାନ ଯାଇ ସେଠାର ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖ୍‌ଙ୍କର ସହାୟ ହୁଅନ୍ତେ, କିନ୍ତୁ ଦିଲ୍ଲୀର ମୁସଲମାନମାନେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିକାର ନ ପାଇଥିବା ସ୍ଥଳେ, ସେ କୋଉ ମୁହଁରେ ପାକିସ୍ତାନ ଯିବେ ? ସେ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ଅସହାୟ ବୋଲି ଅନୁଭବ କରୁଛି । ଜୀବନରେ କେଉଁ ଏଭଳି ଅସହାୟତାକୁ ବରଦାସ୍ତ କରିନାହିଁ ।’

ତେଣୁ ସେ ଅନଶନ କରିବାକୁ ସଂକଳ୍ପ କଲେ । ଏହା ହେବ ଆମରଣ, ‘ପୂର୍ଣ୍ଣ’ ଅନଶନ । ସେ କହିଲେ, ‘ଏ ସଂକଳ୍ପ ମୋ ଅନ୍ତରରୁ ଗୋଟାଏ ଝଲକରେ ବାହାରି ପଡ଼ିଲା ।’ ସେ ନେହେରୁ ଓ ପଟେଲଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରାମର୍ଶ କରି ନ ଥିଲେ, କି ତାଙ୍କ ଡାକ୍ତରଙ୍କୁ ବି ପଚାରି ନ ଥିଲେ । ପରିସ୍ଥିତି ଭଲ ଆଡ଼କୁ ଗଲବେଳେ ସେ ଅଧୀର ଭାବେ ଏ ସଂକଳ୍ପ କରି ପକାଇଲେ ବୋଲି ଅଭିଯୋଗ ହେବାରେ ଗାର୍ଦୀ ଜବାବ୍ ଦେଲେ ଯେ, ସେ ଖୁବ୍ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ହାଣକାଟ ଆରମ୍ଭ ହେବାଦିନୁ ବର୍ଷେ ହେଲା ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ହାଣକାଟର ମନୋଭାବ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଶତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ରହିଛି । ମଣିଷ ପକ୍ଷେ ଯାହା ସଂଭବ ସେ ସବୁ ଉଦ୍ୟମ କରି ସାରିଲାପରେ ମୁଁ ନାବୁର ହୋଇ...ମୋର ମୁଣ୍ଡକୁ ଭଗବାନଙ୍କ କୋଡ଼ିରେ ରଖି ଦେଇଛି...ଭଗବାନ ମୋତେ ଏ ଅନଶନର ପ୍ରେରଣା ଦେଇଛନ୍ତି...। ଅନଶନ ରୁଲିଥିବା ଯାକ ଭଗବାନ ମୋତେ ମନରବଳ ଦିଅନ୍ତୁ ; ଜୀବନକୁ ଲୋଭ କରି, ମୁଁ ତରତର ହୋଇ, ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟର ଆଗରୁ ଅନଶନ ବନ୍ଦ କରି ନ ଦିଏଁ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ଏକିମାସ ନିବେଦନ ହେଉ ।’

ପ୍ରଥମ ଦିନ ଗାର୍ଦୀଜୀ ଘୋଷଣା କଲେ, ଏ ଅନଶନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ‘ସମସ୍ତଙ୍କର ବରୁରବୁଦ୍ଧି’ ଜାଗ୍ରତ କରିବା—ସମସ୍ତେ ବୋଇଲେ, ଭାରତର ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ, ଏବଂ ପାକିସ୍ତାନର ମୁସଲମାନ । ‘ଏମାନେ ସମସ୍ତେ

ବା ପୁରୁଷ ଭିତରୁ କୌଣସି ଏକ ସଂପ୍ରଦାୟର ବିବେକ ଯଦି ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୁଏ, ତେବେ ମୁଁ ଜାଣୁଛି, ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ଫଳ ଫଳିବ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଯଦି କେବଳ ଶିଖ୍‌ମାନେ ମୋ ନିବେଦନ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ତେବେ ମୁଁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସନ୍ତୋଷ ଲାଭ କରିବି ।’ ତାହାହେଲେ ସେ ଯାଇ ପଞ୍ଜାବର ଶିଖ୍ ଗହଣରେ ବାସ କରିବେ ।

ଗାନ୍ଧୀ ଜୋର ଦେଇ କହିଲେ, ‘ଦିଲ୍ଲୀ ଯେ ହମେ ଆମ ଆୟତ୍ତରୁ ବୁଲି ଯାଉଛି ଏକଥା ପରିଷ୍କାର ଜଣା ପଡ଼ୁଛି’ । ତାଙ୍କର ଉପୁ ହେଉଥାଏ ଯେ, ଭାରତର ରାଜଧାନୀରେ ଯେ କୌଣସି ଦିନ ହଠାତ୍ ହାଣକାଟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଇପାରେ । ‘ଯଦି ଦିଲ୍ଲୀ ଆମ ଅକ୍ତିଆରରୁ ଯାଏ ତେବେ ଭାରତ ଯିବ, ଏବଂ ତହିଁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିଶ୍ୱଶାନ୍ତ୍ରର ଶେଷ ଆଶା ଯିବ ।’ ପାକିସ୍ତାନର ରାଜଧାନୀ କରାଚୀରେ ଏବଂ ପାକିସ୍ତାନର ଅନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରାହୋଇଥାଏ ; ଗାନ୍ଧୀ, ଆଜୁଠିରେ ଗଣନା କଲପରି, ମନରେ ନିଶ୍ଚିତ ଆଶଂକା କଲେ ଯେ, ଆଉ ଥରେ ହାଣକାଟର ଜୁଆର ମାଡ଼ି ଆସିବ । ପଶ୍ଚିମ ପଞ୍ଜାବରୁ ଆସିଥିବା ବାୟୁହରା-ମାନେ ଦିଲ୍ଲୀ ଅଧିବାସୀ ମୁସଲମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ନିଜ ଘରମାନଙ୍କରୁ ତଡ଼ିବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ଧମକାଉଥିବାର ଶୁଣାଯାଉଥାଏ ଯେ, ଦିଲ୍ଲୀ ନଗରରୁ ସେମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁସଲମ୍ ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ନିର୍ବାସିତ କରିବେ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ଅନ୍ତର ଭିତରେ ଝଡ଼ି ଆରମ୍ଭ ହେଲାଣି ; ହଠାତ୍ ଦିନେ ତାହା ବାହାରକୁ ବାହାର ପଡ଼ିବ ।’

କାହାକୁ କିଛି ନ କହି ଏହି ସମସ୍ୟା ବିଷୟରେ ତାଙ୍କ ମନ ଭିନ୍ନ-ଭିନ୍ନ କାଳ ଦାଖଲ ହେଉଥିଲା । ଶେଷରେ ଯେତେବେଳେ ସେ ଅନଗନ କରିବାକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଲେ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ମନରେ ଶାନ୍ତି ଆସିଲା । ବହୁ ମାସପରେ ପ୍ରଥମ କରି ତାଙ୍କ ମନ ଥପୁ ହେଲା ।

ସେ ଜାଣୁଥାନ୍ତି ଯେ, ଏ ଅନଗନ ଫଳରେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ସେ ବିଚାରୁଥାନ୍ତି, ‘ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ ବରଂ ଭଲ, ମୁଁ ସମ୍ମାନର ସହିତ ଏ ସମସ୍ୟାରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇଯିବି । ମୁଁ ଅସହାୟତାବେ ବୁଝୁଥିବି, ଅଥଚ ଭାରତ, ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ, ଇସ୍ଲାମ୍ ଓ ଶିଖ୍‌ଧର୍ମରେ ଘୋର କଳଙ୍କ ଲାଗିଯିବ, ଏ ଦଶା ମୃତ୍ୟୁଠାରୁ କୌଣସି ଗୁଣେ ଭଲ ନୁହେଁ ।’ ସେ ପରିଷ୍କାର ଜଣାଇଦେଲେ, ତାଙ୍କର ହିତାକାଂକ୍ଷୀମାନେ ଅନଗନ

ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବା ସକାଶ ବରଲା ଭବନକୁ ଧାଉଁଡ଼ି ନଈରୀଲାନୁ ; ସେମାନେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଚିନ୍ତା ବି ନ ହୁଅନ୍ତୁ । ସେ ଜଣାଇଦେଲେ, ‘ମୁଁ ଭଗବାନଙ୍କ ଆଶ୍ରୟରେ ଅଛି ।’ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଉତ୍କର୍ଷିତ ନ ହୋଇ ବନ୍ଧୁମାନେ ‘ନିଜ ନିଜ ଅନ୍ତର ଭିତରକୁ ଆଲୋକ-ବର୍ତ୍ତର ମୁହଁ ବୁଲନ୍ତୁ । ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ନିଜ ନିଜ ମନକୁ ବଢ଼ିବା ପାଇଁ, ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ, ସମୟ ଆସି ପହଞ୍ଚିଛି ।’

ଅନଶନର ପ୍ରଥମ ଦିନ ସେ ସଂଧ୍ୟାବେଳର ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାକୁ ଚାଲି କରି ଆସିଲେ ଏବଂ ସବୁଦିନ ପରି ପ୍ରାର୍ଥନା ପରିଚାଳିତ କଲେ । ହସି ହସି ସେ ପ୍ରାର୍ଥନା-ସଭାରେ କହିଲେ, ‘ଖାଇ ସାରିବାପରେ ପ୍ରଥମ ୨୪ ଘଣ୍ଟାରେ ଅନଶନ ଯୋଗୁଁ ଦେହ ଦୁର୍ବଳ ହୁଏନାହିଁ ।’ ଏ ଅନଶନ ପାଇଁ ଦାୟୀ କିଏ ବୋଲି ଖଣ୍ଡି ଏ କାଗଜରେ ଲେଖି ଜଣେ ସଭା-ମଣ୍ଡପକୁ କାଗଜ ଖଣ୍ଡି ପଠାଇଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଜବାବ ଦେଲେ, କେହି ଦାୟୀ ନୁହନ୍ତି ; ‘କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖ୍ମାନେ ଯଦି ଦିଲ୍ଲୀରୁ ମୁସଲିମ୍ଙ୍କୁ ବିତାଡ଼ିତ କରିଦେବେ ବୋଲି ଜିଦ୍ ଧରି ବସନ୍ତ ତେବେ ସେମାନେ ଭାରତର ଓ ନିଜ ନିଜ ଧର୍ମର ଦ୍ରୋହୀ ହେବେ । ସେଇ ଆଶଂକା ମୋତେ ବ୍ୟଥା ଦେଉଛି ।’ ସେ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ମୁସଲିମ୍ଙ୍କ ପାଇଁ ଏ ଅନଶନ କରୁଛି ବୋଲି କେହି କେହି ମୋତେ ବିଦ୍ରୁପ କରୁଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ବିଦ୍ରୁପ ଯଥାର୍ଥ । ବସ୍ତୁତଃ ମୋର ଜୀବନ ତମାମ ମୁଁ ସଂଖ୍ୟାଲକ୍ଷର, ତଥା ବିପଦରେ ପଡ଼ିଥିବା ଲୋକଙ୍କର ପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ କରିଆସିଛି । ସେପରି କରିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ମୁଁ ମନେକରେ...।’

ସେ ଘୋଷଣା କଲେ, ‘ମୁଁ ଚାହୁଁଛି, ପ୍ରତ୍ୟେକେ ନିଜ ନିଜ ହୃଦୟରୁ କଲ୍ବସ ଦୂର କରନ୍ତୁ । ପାକିସ୍ତାନର ମୁସଲିମ୍ମାନେ ଯାହା କରନ୍ତୁ, ସେଥିରେ ଆମର କିଛି ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖ୍ମାନେ ରିଶାଦଙ୍କ ପ୍ରିୟ ସଂଗୀତ ମନେ ପକାନ୍ତୁ :

‘ଯଦି ତୋ’ର ଡାକ ଶୁଣେ କେଉଁ ନା ଆସେ

ତବେ ଏକଲ ତଲେ ରେ ;

ଏକଲ ତଲେ, ଏକଲ ତଲେ, ଏକଲ ତଲେ ରେ ।’

ଦିଲ୍ଲୀ ଅବସ୍ଥା ଯଦି ‘ଯଥାର୍ଥରେ’ ଥଣ୍ଡା ପଡ଼ିବ ତେବେ ଯାଇ ସେ ଅନଶନ ଭାଙ୍ଗିବେ ।

ଅନଶନର ଦ୍ଵିତୀୟ ଦିନ, ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାକୁ ନ ଯିବା ପାଇଁ ଡାକ୍ତର-ମାନେ ପରମର୍ଶ ଦେଲେ । ସଭାରେ ପଠିତ ହେବାପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ଗୋଟିଏ ବାଞ୍ଛା ଡାକିଦେଲେ ; କିନ୍ତୁ ସଭା ଆରମ୍ଭ ହେଲା ବେଳକୁ ସେ ସ୍ଥିର କଲେ, ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେବେ । ସେ ଆସିଲେ ଓ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଂଗୀତ ଓ ଧର୍ମ-ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରୁ ସ୍ୱଳ୍ପମାନ ଗୀତ ହେବା ପରେ ବକ୍ତୃତା ଦେଲେ । ସେ କହିଲେ, ‘ବହୁତ ନିବେଦନ ଓ ବାଞ୍ଛା ଆସି ମୋ ଉପରେ ଅଜାଡ଼ି ପଡ଼ୁଛି । ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ବାଞ୍ଛା ଆସିଛି ପାକିସ୍ଥାନର ଲହୋରରେ ଥିବା ମୃଦୁଳା ସରସ୍ଵତୀଙ୍କଠାରୁ ।’ ସେ ତାର କରଜନ୍ତୁ ଯେ, ସେଠାରେ ଥିବା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ବନ୍ଧୁମାନେ ଅନେକେ—ଏମାନଙ୍କ ଭିତରେ ମୁସଲିମ୍‌ଲିଗ୍ ଓ ପାକିସ୍ଥାନ ସରକାରର କେତେକ ବନ୍ଧୁ ବି ଅଛନ୍ତି— ତାଙ୍କ ନିଗ୍ରହ ପାଇଁ ବଡ଼ ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନଶନ ଶୁଦ୍ଧି ବା ପାଇଁ ଏମାନେ କ’ଣ କରି ପାରିବେ ଜାଣିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ।

ଗାନ୍ଧୀ ଏ ତାରବାଞ୍ଛାର ଉତ୍ତରରେ ଯାହା ପଠାଇଥିଲେ ତାହା ଶୁଣାଇଦେଲେ : ‘ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ଏ ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସହାନୁଭୂତି, ସେମାନେ ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧିରେ ଲାଗନ୍ତୁ ବୋଲି ମୋର ନିବେଦନ...’ । ସେ ପୁଣି କହିଲେ, ‘ଧର ଯଦି ଭାରତର ଉତ୍ତମ ବ୍ୟକ୍ତିରେ ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧିର ଉଦ୍ୟମ ଦସ୍ତୁରମତେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯିବ, ତେବେ ପାକିସ୍ଥାନ ହୋଇଯିବ ଯଥାର୍ଥ ପକ୍, ଶୁଦ୍ଧ ଓ ନିର୍ମଳ... ଏଭଳି ପାକିସ୍ଥାନର କେବେହେଲେ ବିନାଶ ହେବ ନାହିଁ । ଯଦି ତାହା ହୁଏ, ତେବେ ଯାଇ ଭାରତ ବିଚ୍ଛେଦକୁ ପାପ ବୋଲି ମୁଁ ଯାହା କହିଥିଲି ସେଥିପାଇଁ ଅନୁତପ୍ତ ହେବି । କିନ୍ତୁ ଅଦ୍ୟାପି ଭାରତର ଦ୍ଵିଗଣ୍ଡୀ-କରଣକୁ ମୁଁ ପାପ ବୋଲି ମନେ କରୁଛି...’ ।

ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କ ପିଲା ଦିନର ଗୋଟିଏ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ । ତାଙ୍କ ବାପା ଅନ୍ୟ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଲୋଚନା କରୁଥିବାର ଶୁଣି ଗାନ୍ଧୀ ଭାରତରେ ବାସ୍ତବ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ସତ୍ତ୍ଵବର ସ୍ଵପ୍ନ ଦେଖୁଥିଲେ । ‘ମୋର ସେ ସ୍ଵପ୍ନ ସତ୍ୟ ହୋଇଛି ବୋଲି ମୋ’ ଜୀବନର ଶେଷଭାଗରେ ଯଦି ମୁଁ ଦେଖନ୍ତି, ତେବେ ମୋର ପିଲାଦିନର ସ୍ଵପ୍ନ ସତ୍ୟ ହେଲା ବୋଲି ମୁଁ ଆଜି ମଧ୍ୟ ପିଲାଙ୍କ ପରି ଆନନ୍ଦରେ ନାଚନ୍ତି ।’ ସେପରି ହେଲେ, ୧୨୫ ବର୍ଷ

ବଞ୍ଚିବେ ବୋଲି ସେ ଆଗେ ଯେଉଁ ଆକାଂକ୍ଷା କରିଥିଲେ, ସେ ଆକାଂକ୍ଷା ପୁଣି ଉଜ୍ଜୀବିତ ହୁଅନ୍ତା ।

ସଭାସଦମାନଙ୍କୁ ସେ ନିଧାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ଶୁଣାଇଦେଲେ, ‘ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ସଂଭବ ଏ ଅନଶନ ଭାଜି ଯାଉ ବୋଲି ମୁଁ ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା କରୁନାହିଁ । ମୂର୍ଖପଣ ମନର ଆବେଗରେ ମୁଁ ଯେଉଁ ବଡ଼ ଆଶା ବାନ୍ଧି ବସିଛି, ତାହା ଯଦି ଆଦୌ ସଫଳ ନ ହୁଏ ଏବଂ ଏ ଅନଶନ ଆଦୌ ନ ଶଙ୍ଖେ, ତେବେ ମୁଁ ବିଚଳିତ ହେବିନାହିଁ । ଲୋକଙ୍କର ହୃଦୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଯେତେ ସମୟ ଆବଶ୍ୟକ, ସେତେ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ମୁଁ ତିଆର ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଖାଲି ମୋ ପ୍ରାଣ ବଞ୍ଚାଇବେ ବୋଲି ଯଦି ମୋ ଦେଶବାସୀ ଓପର ମନରେ ମୋତେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇପକାନ୍ତି, ତେବେ ମୁଁ ଘୋର ବ୍ୟଥା ଅନୁଭବ କରିବି ।’

ଏଥରର ଅନଶନ ବେଳେ ତାଙ୍କ ହୃଦୟିଣ୍ଡ୍ର ଓ ରକ୍ତଗୁପ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖିବାକୁ ଗାର୍ଲୀ ଡାକ୍ତରମାନଙ୍କୁ ଅନୁମତି ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ସେ ସେମାନଙ୍କୁ କହିଲେ, ‘ମୁଁ ନିଜକୁ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ସମର୍ପି ଦେଇଛି ।’ କିନ୍ତୁ ବମ୍ବେର ହୃଦ୍‌ରୋଗ-ବିଶାରଦ ଡକ୍ଟର ଗିଲ୍‌ଡର୍ ପ୍ରତିବାଦ କଲେ— ତାଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ବିଷୟରେ ଦୈନିକ ବିଜ୍ଞପ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଡାକ୍ତରମାନେ ରୁହାନ୍ତି ; ସେମାନେ ଯଦି ଗାର୍ଲୀଙ୍କ ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ଅନୁମତି ନ ପାନ୍ତି ତେବେ ଯଥାର୍ଥ ବିଜ୍ଞପ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରିବା ଅସଂଭବ ହୋଇପଡ଼ିବ । ଏ ଯୁକ୍ତିର ଯଥାର୍ଥତା ଗାର୍ଲୀଜୀ ବୁଝିଲେ ଓ ନିଜର ମତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କଲେ । ଡକ୍ଟର ସୁଶୀଳା ନାୟାର ଗାର୍ଲୀଜୀଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ, ତାଙ୍କ ପରିସ୍ରାରେ କିଛି ଅମ୍ଳାଂଶ ଥିବାର ବାହାରିଛି ।

ଗାର୍ଲୀ ଜବାବ୍ ଦେଲେ, ‘ମୋର ଭଗବତ୍ ବିଶ୍ୱାସ ଯଥେଷ୍ଟ ନ ଥିବାରୁ ଏପରି ହୋଇଛି ।’

ଡକ୍ଟର ନାୟାର ପ୍ରତିବାଦ କଲେ, ‘ଏହା ତ ଗୋଟାଏ ରସାୟନିକ ପଦାର୍ଥ ; ବିଶ୍ୱାସ ସଙ୍ଗେ ଯୁବକ କ’ଣ ଅଛି ?’

ଗାର୍ଲୀଜୀ ଡକ୍ଟର ନାୟାରଙ୍କ ଆଡ଼େ ଚାହିଁଲେ, କିନ୍ତୁ ମନ ଯାଇ ଥାଏ ବହୁ ଦୂରରେ । ଶେଷରେ ସେ କହିଲେ, ‘ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର ଅତି ସୀମାବଦ୍ଧ । ମାନବଜୀବନର ବହୁ ତଥ୍ୟ ଅଦ୍ୟାପି ବିଜ୍ଞାନର ଅଞ୍ଚତ । ତୁମ

ରସାୟନ ହବ୍ୟା ଯେତକି ଦୂର ଯାଇଛି, ଭଗବାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ତା'ଠାରୁ
ତେର ଅଧିକ ବିସ୍ତୃତ ।'

ସେ ପାଣି ପିଇ ପାରୁ ନ ଥାନ୍ତି, ପାଣି ପିଇଲେ ବାନ୍ତି ମାଡୁଥାଏ ।
ବାନ୍ତି ରୋକିବାକୁ ପାଣି ସାଙ୍ଗେ କେତେ ଟୋପା ଲେମ୍ବୁରସ ବା ଟିକିଏ ମନ୍ଦୁ
ମିଶାଇବାକୁ ସେ ରାଜ ହେଉ ନ ଥାନ୍ତି । ମୁହାଣସ୍ଥ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦସାବେ କାର୍ଯ୍ୟ
କରୁ ନ ଥାଏ । ସେ ବଡ଼ ଦୁଃଖ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି । ଶରୀରର ଓଜନ
ଦିନକୁ ଦୁଇ ପାଉଣ୍ଡ କରି କମି ଯାଉଥାଏ ।

ତୃଣସ୍ଥ ଦିନ ସେ ଡାକ୍ତରଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ଡ୍ରୁପ୍ ନେବାକୁ ରାଜ
ହେଲେ । ପ୍ରଚୁର ଲୁଣପାଣି ଡ୍ରୁପ୍ ଦିଆଗଲା । ସେଇ ରାତି ପାହାନ୍ତିଆ
୨ଟା ୩୦ ମିନଟ୍ରେ ସେ ନିଦରୁ ଉଠି ଗରମ ପାଣିରେ ଗାଧୋଇବାକୁ
ରହିଲେ । ଗରମ ପାଣି ଟବ୍ରେ ବସିଥିବା ବେଳେ ସେ ତାଙ୍କ ସେହେଟାସ୍
ପ୍ୟାରେଲଲକୁ ଖଣ୍ଡେ ଚିଠି ଡାକଦେଲେ—୫୫ କୋଟି ଟଙ୍କା ପାକିସ୍ତାନକୁ
ଦେଇ ପକାଇବା ସକାଶ ଏ ଚିଠିରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ
କରାଗଲା । ଭାରତରୁ ପାକିସ୍ତାନ ଅଲଗା ହେଲା ବେଳେ ଅବିଭକ୍ତ ଭାରତ
ସରକାରର ତହସିଲ୍‌ରୁ ପାକିସ୍ତାନ ଏତିକି ପାଇବ ବୋଲି କଥା
ହୋଇଥିଲା । ଭାରତ ସରକାର ଟଙ୍କାଦେବାରେ ଟାଳଟୁଳ କରୁଥାନ୍ତି ।
ପାକିସ୍ତାନର ପ୍ରାପ୍ୟ ଭୁରନ୍ତ ଦେଇ ଦେବାକୁ ଗୋଟି ଜବ୍ କରୁଥାନ୍ତି ।
ଚିଠିଟି ଡାକ ଦେବା ପରେ ଗୋଟିଙ୍କର ମୁଣ୍ଡ ବୁଲେଇଲା । ପ୍ୟାରେଲଲ୍
ତାଙ୍କୁ ପାଣି ଟବ୍ରେ ଟେକି ନେଇ ଗୋଟିଏ ଚଉକରେ ବସାଇ ଦେଲେ ।
ତାଙ୍କର ଓଜନ ୧୦୭ ପାଉଣ୍ଡକୁ କମି ଯାଇଥାଏ; ରକ୍ତଗ୍ଳୁପ ହୋଇଥାଏ
୧୪୦କୁ ୯୮ ।

ଭାରତ ସରକାର ପାକିସ୍ତାନର ପ୍ରାପ୍ୟ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଦେଇ
ଦେଲେ ।

ବିରଳାଭବନର ବାହାର ବାରଣ୍ଡାର ଆକୃତ ହୋଇଥିବା
ଗୋଟିଏ ଅଂଶରେ ଟଣ୍ଡିଏ ଖଟ ପଡ଼ିଥାଏ । ସେ ଦିନଯାକ ସେ ସେଇ
ଖଟରେ ପଡ଼ି ରହିଲେ । ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ସେ ଜାକଜୁକି ହୋଇ ବସି
ରହିଥାନ୍ତି—ମା' ପେଟରେ ପିଲା ଯେଉଁଳ ତଙ୍ଗରେ ଥାଏ ସେହିପରି—
ଆଣ୍ଟୁଯୋଡ଼କ ଜାକି ହୋଇ ପେଟରେ ଲାଗିଥାଏ, ଓ ହାତ ଯୋଡ଼କର
ପାୟୁଳି ମୁଠା ହୋଇ ଗୁଡ଼ରେ ରହିଥାଏ । ମୁଣ୍ଡ ସମେତ ସମଗ୍ର ଶରୀର

ଖଣ୍ଡି ଏ ଖଦଡ଼ ଚାନ୍ଦରରେ ଆବୃତ ହୋଇଥାଏ, କେବଳ ମୁହଁ ବାହାରକୁ ଦିଶୁଥାଏ । ସେ ଆଖି ବୁଜିଥାନ୍ତି ; ମନେ ହେଉଥାଏ ସେ ଶୋଇଛନ୍ତି ବା ଅର୍ଦ୍ଧଚେତନ ଅବସ୍ଥାରେ ଆଖି ମୁଜ ରହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ବସିଥିବା ଜାଗାରୁ ଦଶ ଫୁଟ ଦୂରରେ ମଣିଷଙ୍କର ଧାଡ଼ି ଅନବରତ ଲାଗି-ଥାଏ । ଭାରତୀୟ ଓ ବିଦେଶୀ ଲୋକେ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ସେଇ ଧାଡ଼ିରେ ଜଣକ ପରେ ଜଣେ ଯାଉଥାନ୍ତି । ସମସ୍ତଙ୍କ ମୁହଁରେ ସମବେଦନା । ଏମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଅନେକେ କାନ୍ଦି ପକାଉଥାନ୍ତି, ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସ୍ଵରରେ ଉଗବାନକୁ ଡାକୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇ ହାତ ଯୋଡ଼ୁଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ଆଖି ବୁଜି ବସିଥିବାରୁ ଏ ସବୁ କିଛି ଦେଖୁ ନ ଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ ଭାଷଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଅଜ୍ଞିତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଶୋଇଥିଲା-ବେଳେ ବା ଅର୍ଦ୍ଧଚେତନ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲାବେଳେ ଏ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଅନ୍ତରର ମହତ୍ତ୍ଵରେ ଉଦ୍‌ଭାସିତ ହେଉଥାଏ । ଈଶ୍ଵରନୁରକ୍ତିର ପ୍ରଭାବରେ ଏ ଯନ୍ତ୍ରଣାର ଦାଡ଼ି ମରି ଯାଇଥିଲା ପରି ଜଣା ପଡ଼ୁଥାଏ ; ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟର ମହତ୍ତ୍ଵରେ ଏହାର ପ୍ରକୋପ ବହୁତ କମି ଯାଇଥିଲା ପରି ଦିଶୁଥାଏ । ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ଦୃଢ଼ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ ଯେ, ସେ ଦେଶର ଶାନ୍ତି ପାଇଁ କୃତ୍ତି, ସାଧନା କରୁଛନ୍ତି, ତେଣୁ ଶତ୍ରୁର ଯନ୍ତ୍ରଣା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ହୃଦୟରେ ଶାନ୍ତି ଅନୁଭବ କରୁଥାନ୍ତି ।

ସଂଧ୍ୟା ପାଞ୍ଚଟାରେ ସଂଧ୍ୟା-ପ୍ରାର୍ଥନା । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ତନ୍ମୟ ପୂର୍ବ ଭାଙ୍ଗିଯାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାର୍ଥନା-ସଭା-ମଣ୍ଡପକୁ ଚାଲି କରି ଯିବାକୁ ତାଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ ନ ଥାଏ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ବସିବାଠାରୁ ସେ ସଭାସଦମାନଙ୍କୁ କିଛି କହିବାକୁ ତାଙ୍କ ଖଟ ପାଖରେ ମାଇନ୍‌ଡୋଫୋନ୍ ରଖାଗଲା ଓ ସଭା ସ୍ଥଳରେ ଲଭିଉଠିକି ଖଞ୍ଜାଗଲା । ତାଙ୍କ ଭାଷଣ ଅଲ୍‌ଇଣ୍ଡିଆ ରେଡିଓଦ୍ଵାରା ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ହେଲା ।

ଦୁବାଳ ସ୍ଵରରେ ସେ କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ, ‘ଅନ୍ୟମାନେ କ’ଣ କରୁଛନ୍ତି ସେ ବିଷୟରେ ଭାବି ହୁଅ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ନିଜ ଅନ୍ତର ଭିତରେ ସଂଧାନ କରନ୍ତୁ, ଏବଂ ଯଥାସାଧ୍ୟ ନିଜ ନିଜର ହୃଦୟକୁ ନିଷ୍ଠାଳଙ୍କ କରନ୍ତୁ । ମୋ’ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ଵାସ, ପ୍ରତେକେ ଯଦି ନିଜ ନିଜର ଅନ୍ତରକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ପରିମାଣରେ ଶୁଦ୍ଧ କରିବ, ତେବେ

ତୁମ୍ଭେମାନେ ଭାରତର ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିବାରେ ସହାୟ ହୋଇ ପାରିବ ଓ ମୋ ଅନଶନର ଦିନ କମାଇ ପାରିବ ... । ତେଣୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମର ଏକମାତ୍ର ଚିନ୍ତା ବିଷୟ, ନିଜର ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି କରି ଭାରତର ମଙ୍ଗଳ ବିଧାନ କରିବା... । ମୃତ୍ୟୁର କବଳରୁ କେହି ନିଷ୍କୃତ ପାଇବେ ନାହିଁ ; ତେବେ ମୃତ୍ୟୁକୁ ଏତେ ଭୟ କାହିଁକି ? ବସ୍ତୁତଃ ଆମକୁ ସାଂସାରିକ ଦୁଃଖ ଯନ୍ତ୍ରଣାରୁ ଉଦ୍ଧାର କରୁଥିବା ହେତୁ, ମୃତ୍ୟୁ ଆମର ମଙ୍ଗଳ କରେ ।’

ସେ ଆଉ ଅଧିକ କିଛି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ସଂଦେଶର ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଦେଲେ । ସାଂସାରିକ-ମାନେ ତାଙ୍କୁ କେତୋଟି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଥିଲେ ; ତାହାର ଉତ୍ତର ସେ ନିଜ ଭୂଷ୍ମରେ ଦେଉଥାନ୍ତି ।

ଜଣେ ସାଂସାରିକ ପଚାରିଥିଲେ, ‘ଭାରତ-ରାଷ୍ଟ୍ରରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଗଣତୋଳ ବର୍ତ୍ତମାନ ଲାଗି ନ ଥିବା ସ୍ଥଳେ ଆପଣ କାହିଁକି ଅନଶନ କରିଛନ୍ତି ?’

ଗାର୍ସୀଜୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ମୁସ୍ଲିମ୍ ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ ଘର ଜବର-ଦଖଲ କରିବାକୁ ଘଳେ ଲୋକ ଜମାଏତ୍‌ବସ୍ତ ହୋଇ ଦୃଢ଼ ଉଦ୍ୟମ ଲଗାଇବା ଗଣତୋଳ ନୁହେଁ ତ ଆଉ କ’ଣ ? ଏଥିରେ ବିଚଳିତ ନ ହୋଇ ରହିବା କ’ଣ ସମ୍ଭବ ? ଗଣତୋଳ ଏପରି ଗୁରୁତର ହୋଇଗଲା ଯେ, ଅନିଚ୍ଛାସତ୍ତ୍ୱେ ପୁଲିସ୍‌ଙ୍କୁ ଲୁହକୁହା ଗ୍ୟାସ୍ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା, ସାମାନ୍ୟ ଗୁଳି ବର୍ଷଣ ବି କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ତେବେ ଯାଇ ଲୋକେ ଛିନ୍ନ-ଛନ୍ଦ ହେଲେ । ପୁଲିସ୍ ଅବଶ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଗୁଳି ନ ପୁଟାଇ ସେମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଫାଙ୍କା ଆକାଜ କରିଥିଲେ । ପୁଲିସ୍‌ର ଆଗକୁ ନ ବାହାରି, ଭିତର ପେଞ୍ଚ କରି ଆନ୍ଦୋଳନକାରୀମାନେ ଗୋଟିକଠାରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁସ୍ଲିମ୍ ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ବିତାଡ଼ିତ କରି ସାରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା କରିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ନିବୋଧତା ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା କି ? ଏଭଳି କାର୍ଯ୍ୟ ଲୋକକୁ ଭଲ ଭଲ କରି ମାରିବା ସଙ୍ଗେ ସମାନ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରେ ।’

ଭାରତର ଉପପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ବଲ୍ଲଭଭାଇ ପଟେଲ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ

ଶାନ୍ତି ରକ୍ଷା ଦାୟିତ୍ବରେ ଥାନ୍ତି । ସେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ବିରୋଧୀ ବୋଲି କେହି କେହି ଅଭିଯୋଗ କରୁଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀଜୀ ବଲ୍ଲଭଭାଇଙ୍କ ମନୋବୃତ୍ତିର ବିରୋଧରେ ଅନଶନ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଆଶଙ୍କା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀଜୀ ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର କରି କହିଲେ, ମୋତେ ଓ ନେହେରୁଙ୍କୁ ଗୋଟାଏ ପଟେ ଓ ପଟେଲଙ୍କୁ ଆରପଟେ କରି ଆମ ଭିତରେ ବିଭେଦ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ ହେଉଥିଲା ପରି ମୋତେ ଲାଗୁଛି ।

ଚତୁର୍ଥ ଦିନ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ନାଡ଼ର ଗତି ଅନୁସୂଚିତ ହେଲା । ହୃଦ୍‌ପିଣ୍ଡର ଆକୃଷ୍ଟନ ପ୍ରସାରଣର ଗତି ବାରିବା ପାଇଁ ଫଟୋ ଉଠାଇବା ସକାଶ ସେ ଡାକ୍ତରମାନଙ୍କୁ ଅନୁମତି ଦେଲେ ଏବଂ ଆଉ ଥରେ ଡ୍ରପ୍ ଦେଇଲେ । ଲେମ୍ବୁରସ ପକାଇ ପାଣିମୁହେ ପିଅନ୍ତୁ ବୋଲି ମୌଲନା ଆବୁଲ୍ କାଲାମ ଆଜାଦ୍ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରି ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ଆଦୌ ପାଣି ପିଇ ନ ଥାନ୍ତି, କି ଆଦୌ ପରିସ୍ରା ହେଉ ନ ଥାଏ । ଡାକ୍ତରମାନେ ତାଙ୍କୁ ଚେତାଇ ଦେଲେ ଯେ ଅନଶନ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ହୁଏତ ବନ୍ଧି ଯାଇପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଅନଶନ ଫଳରେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ସ୍ଥାୟୀ ଓ ଗୁରୁତର ଅନିଷ୍ଟ ହେବାର ଆଶଙ୍କା ଅଛି । ଗାନ୍ଧୀ ଏଥିକୁ ଭ୍ରାନ୍ତେଇ କଲେ ନାହିଁ । ନିଜ ଖଟରୁ ମାଇନ୍‌ଡୋଫୋନ ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାକୁ ସନ୍ଦେଶ ଦେଲାବେଳେ ବଢ଼େଇ କଲେ ଯେ, ପୂର୍ବଦିନ ଅପେକ୍ଷା ସେଦିନ ତାଙ୍କ ସ୍ୱର ଅଧିକ ଟାଣୁଆ ହେଉଥିଲା । ସେ ଦୃଢ଼ଭାବେ ଘୋଷଣା କଲେ, ‘ଅନଶନର’ ଚତୁର୍ଥ ଦିନରେ ଏଭଳି ସୁସ୍ଥ ମୁଁ ଆଉ କେବେ ରହି ନ ଥିଲି । ଏ ପରିସ୍ଥିତିରେ ମୋର ଗୁଳକ କାହିଁକି, ମୋର ନିୟାମକ ହେଉଛନ୍ତି ଅମୋଦ ଓ ସବ୍‌ଗକ୍ତମାନ ପରମେଶ୍ୱର । ଡାକ୍ତର ଓ ଡାକ୍ତରାଣୀମାନେ ଯାହା କିଛି ଲକ୍ଷଣ ଦେଖି, ଯାହା କିଛି ଆଶଙ୍କା ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତୁ ପଛେ, ମୋର ଏ ଦୁର୍ବଳ ଶରୀରଦ୍ୱାରା ଭଗବାନଙ୍କର କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଫଳ ହେବାର ଯଦି ଥିବ, ତେବେ ସେ ମୋର ଏ ଶରୀରକୁ ନିଶ୍ଚୟ ରକ୍ଷା କରିବେ । ମୁଁ ସବ୍‌ତୋଭାବେ ତାଙ୍କରି ଆଶ୍ରିତ । ତେଣୁ, ମୃତ୍ୟୁ ବା ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ସ୍ଥାୟୀ ଅନିଷ୍ଟ ଯାହା ହେଉ ପଛେ, ମୁଁ ଡରୁନାହିଁ । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ମୋର ଏ ଉକ୍ତି ମୋ’ ଅନ୍ତରର କଥା ବୋଲି ଆପଣମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ । ତେବେ, ଡାକ୍ତର ବ୍ୟଧୁମାନେ ଯେଉଁ ଚେତାବନ ଦେଉଛନ୍ତି, ତାହା ମୋର ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଭେଦଭାବ ଭୁଲି

ତୁରନ୍ତ ଏକତାବଦ୍ଧ ହେବାକୁ ପ୍ରେରଣା ଦେବ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରୁଛି,
ଅବଶ୍ୟ ଯଦି ସେମାନେ ମୋଠାରୁ ଆଉ କେତେ ଦିନ ସେବା ପାଇବାକୁ
ଇଚ୍ଛୁକ ଥା'ନ୍ତି ।'

ପ୍ରତ୍ୟହ ମାଇନ୍‌ହୋଫେନ୍ ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାକୁ
ଦୁଇମିନିଟ୍ ତାଙ୍କ ବାଣୀ ଶୁଣାଇବାକୁ ସେ ଜିଦ୍ କରୁଥାନ୍ତି । ପରେ ସ୍ୱର
ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହେବାରୁ ସେ ଆଗରୁ ଡାକ ଦେଇଥିବା ସନ୍ଦେଶ, ତାଙ୍କର ଜଣେ
ସହକର୍ମୀ ସଭାରେ ପାଠ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଭାରତ ସରକାର ପାକିସ୍ତାନକୁ
ତାର ପଞ୍ଚାବନକୋଟି ଟଙ୍କା ଦେଉଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ଆଶା କରୁଥାନ୍ତି, ଏହା
ଫଳରେ ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍ତୁକ୍ତାସ କାଶ୍ମୀର ସମସ୍ୟା
ସମେତ ସମସ୍ତ ମତାନ୍ତରର ସସମ୍ମାନ ସମାଧାନ ହୋଇଯିବ । 'ବର୍ତ୍ତମାନର
ଶତ୍ରୁତା ବଦଳରେ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବ... ଟଙ୍କା ଦେଇପକାଇ
ଭାରତ ସରକାର ଯେଉଁ ସଦ୍‌ଗୁଣ ଦେଖାଇଲେ ତାହାର ପ୍ରତିଫଳରେ
ପାକିସ୍ତାନ ନିଜର ସଦ୍‌ଗୁଣ କି ରୂପରେ ଦେଖାଇବ ?'

ଜାନୁଆରୀ ୧୭ ତାରିଖରେ କମିଯାଉଥିବା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଓଜନ
୧୦୭ ପାଉଣ୍ଡରେ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହିଲା । ବୋଧହୁଏ ଡୁସ୍‌ଦେବା
ଫଳରେ ତାଙ୍କ ଶରୀରର ଜଳାଭାବ ପୂରିତ ହେଉଥାଏ । କିନ୍ତୁ
ତାଙ୍କର ଦେହ ଉକୁଚ ହେଉଥାଏ ଓ ସେ ଅସ୍ଥିର ହେଉଥାନ୍ତି ।
ତତ୍ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ କେତେ ଦଶା ଲଗାଏତ ସ୍ଥିରଭାବରେ ରହି ବିଶ୍ରାମ
କଲେ ବା ଶୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ନେହେରୁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସି କାନ୍ଦିଲେ ।
ମୁସ୍‌ଲିମ୍ ଅଧିବାସୀମାନେ ନିଜ ଘରକୁ ଫେରିବା ପାଇଁ, ଦିଲ୍ଲୀର ପରିସ୍ଥିତି
ଅନୁକୂଳ ହେଲଣି କି ନାହିଁ ଦେଖି ଆସିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ପ୍ୟାରେଲଲ୍‌ଙ୍କୁ
ପଠାଇଲେ । ରାଜାରାଜୁଡାଙ୍କ ପାଖରୁ, ପାକିସ୍ତାନର ମୁସ୍‌ଲିମ୍‌ମାନଙ୍କ
ପାଖରୁ, ଏବଂ ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାନ୍ତରୁ ଶହ ଶହ ଟେଲିଗ୍ରାମ ଆସୁଥାଏ ।
ଗାନ୍ଧୀ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଉଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ ଦିନ ସେ ଯେଉଁ ଲିଖିତ ବିବୃତ୍ତି
ଦେଲେ ତଦ୍ୱାରା ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସାବଧାନ କରିଦେଲେ : 'ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ
ମୋ ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ପୁଣ୍ୟ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ପହଞ୍ଚିଛି, ଏତେବେଳେ
ମୋ'ର ଅନଶନ ଭଙ୍ଗ କରିବା ପାଇଁ ମୋତେ ମିଥ୍ୟା-ପ୍ରବୋଧ ଦେଲେ
ଦେଶର ରାଜା ମହାରାଜାମାନେ, ହିନ୍ଦୁ ଶିଖ ଆଦି ସମସ୍ତେ, ନିଜର ମଙ୍ଗଳ
କରିବେ ନାହିଁ, କି ଭାରତର ସମୁଦ୍ର ମଙ୍ଗଳ କରିବେ ନାହିଁ ।

ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଜାଣିବା ଉଚିତ ଯେ, ମୋର ଆତ୍ମାର ଶାନ୍ତି ପାଇଁ ମୁଁ ଅନଶନ କଲୁବେଳେ, ଯତ୍ନପୂର୍ବକ ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରେ । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଯେତେ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲି, ଏ ଅନଶନ ଫଳରେ ତହିଁରୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଧିକ ଆନନ୍ଦ ପାଉଛି । ଯେଉଁମାନେ ଅନ୍ତରର ସନ୍ନିବିଧ ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି ଯେ, ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଗତି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆଡ଼କୁ ବାଟ ଶୁଦ୍ଧି ପରମେଶ୍ବରଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ବାଟେଇଛି, ସେଇମାନଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ଅନ୍ୟ କେହି ମୋର ଏହି ଅନଶନଜନିତ ଆନନ୍ଦରୁ ମୋତେ ବଞ୍ଚିତ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ ନ କରନ୍ତୁ, ଏହାହିଁ ମୋର ନିବେଦନ ।

ଜାନୁଆରୀ ୧୮ ତାରିଖରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶରୀରର ଅବସ୍ଥା ଆଉ ଟିକିଏ ଭଲ ଜଣାଗଲା । ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଘଷି ଦେବାକୁ ସେ ଅନୁମତି ଦେଲେ । ଓଜନ ସେଇ ୧୦୭ ଗ୍ରାଉଣ୍ଡରେ ଥାଏ ।

୧୩ ତାରିଖ ଦିନ ଏଗାରଟାରେ ସେ ଅନଶନ ଆରମ୍ଭ କରିବା ବେଳୁଁ, ନବନିର୍ବାଚିତ କଂଗ୍ରେସ-ସଭାପତି ରାଜେନ୍ଦ୍ରପ୍ରସାଦଙ୍କ ବାସଭବନରେ ବିଭିନ୍ନ ସଂପ୍ରଦାୟ, ରାଜନୈତିକ ସଂସ୍ଥା ଓ ବାସ୍ତବିକତା ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ଏକତ୍ରିତ ହୋଇ ବିବଦମାନ ଗୋଷ୍ଠୀଙ୍କ ଭିତରେ ସ୍ଥାୟୀ ଶାନ୍ତି ଆଣିବା ପାଇଁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରୁଥାନ୍ତି । ଏକ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ପତ୍ରରେ ବିଭିନ୍ନ ସଂପ୍ରଦାୟ ଓ ଗୋଷ୍ଠୀର ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ଦସ୍ତଖତ ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ ମାତ୍ର ଏମାନେ ଲାଗି ନ ଥାନ୍ତି । ଏଭଳି ପ୍ରତିଜ୍ଞାପତ୍ରରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ମନବୋଧ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି ଏମାନେ ଜାଣିଥାନ୍ତି । ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ଆନ୍ତରିକ ଶପଥ ନେବେ ଏବଂ ଶପଥ ନେବା ପୂର୍ବରୁ ନିଜର ହୃଦ୍ବୋଧ କରାଇଥିବେ ଯେ ଏ ଶପଥ ତାଙ୍କ ଦଳ ବା ଅନୁଷ୍ଠାନର ସମସ୍ତେ ଯଥାର୍ଥ ଭାବେ ପାଳନ କରିବେ । ଭଲ ରକମ ନ ବୁଝି ମୁତ୍ତଫରକା ଶପଥ ଗ୍ରହଣ କରି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅନଶନ ଭଙ୍ଗ କରାଇ ପାରେ ; କିନ୍ତୁ ଶପଥରେ ନିଷ୍ଠା ଓ ଆନ୍ତରିକତା ନ ଥିଲେ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ତାହା ଅନୁଭବିତମ୍ଭେ ସହଜେ ଜାଣି ପାରିବେ, ଏବଂ ଜାଣିଲେ ସେ ଆମରଣ ଅନଶନ ପୁଣି ଆରମ୍ଭ କରି ପାରନ୍ତି ; ଆଉ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ବି ତାଙ୍କର ଏ ସଂକଳ୍ପ ଶୁଦ୍ଧି ହେବନାହିଁ । ଏହିପରି ଚିନ୍ତା କରି ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ନିଜର ଗୁରୁ ଦାୟିତ୍ବ ଉପଲବ୍ଧ କରିଥାନ୍ତି ଓ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଶପଥ ପତ୍ରରେ ଦସ୍ତଖତ କରି ଦେବାକୁ ଡରି, ନିଜ ଦଳର ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏବଂ ନିଜ ବିବେକ ସଙ୍ଗେ ମଧୁଧା କରିବାକୁ ଫେରି ଯାଉଥାନ୍ତି ।

ଅବଶେଷରେ, ୧୮ ତାରିଖ ସକାଳେ ରଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦଙ୍କ ବାସଭବନରେ, ପ୍ରତିନିଧିସ୍ଥାମାୟ ନେତାମାନେ ନିଜ ନିଜ ଦଳର ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମଧୁଧା କରି ସାରି, ଏବଂ ନିଜେ ନିଜେ ପୂଜାନ୍ତୁପୂଜା ବିରୁଦ୍ଧ କରି ଶପଥ ପତ୍ରର ଚିଠା କଲେ ଓ ସେଥିରେ ଦସ୍ତଖତ ଦେଲେ । ଏମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଶତାଧିକ ପ୍ରତିନିଧି ସେଇଠାରୁ ସିଧା ବିରଳାଭବନକୁ ବାହାରିଲେ । ନେହେରୁ ଓ ଆଜାଦ ଆଗରୁ ଯାଇ ବିରଳା ଭବନରେ ଥାନ୍ତି । ଦିଲ୍ଲୀର ସବୋଜ ପୁଲିସ୍ ଅଫିସର ଓ ତାଙ୍କ ସହକାରୀ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥାନ୍ତି । ଏ ଦୁହେଁ ମଧ୍ୟ ଶପଥ ପତ୍ରରେ ଦସ୍ତଖତ କରି ଆସିଥାନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲିମ, ଶିଖ୍, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରମୁଖ ସଂପ୍ରଦାୟ-ମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟମାନ ଲୋକେ ଆସିଥାନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁମହାସଭା ଏବଂ ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ସ୍ୱୟଂସେବକ ସଂଘର ନେତାମାନେ ମଧ୍ୟ ଥାନ୍ତି ।

ଦିଲ୍ଲୀରେ ଥିବା ପାକିସ୍ଥାନୀ ହାଇକମିସନର୍ ଜନାବ୍ ଜହ୍ନଦ୍ ହସେନ୍ ସାହେବ ମଧ୍ୟ ଆସିଥାନ୍ତି ।

ରଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେ କହିଲେ ଯେ, ଯେଉଁ ଶପଥ-ପତ୍ର ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଛି ସେଥିରେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଅଛି ଏବଂ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟସୂଚୀ ପାଳନ କରିବାର ଶପଥ ଅଛି । ଯେଉଁ ଶପଥ ନିଆଯାଇଛି ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ରଜେନ୍ଦ୍ରପ୍ରସାଦ ଶପଥ-ପତ୍ରର ପ୍ରଥମ ଦଫା ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଦେଲେ : ‘ମୁସଲିମ୍‌ମାନଙ୍କ ଧନ, ଜୀବନ ଓ ଧର୍ମାଗାରର ସୁରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଆନ୍ଦୋଳନେ ଶପଥ ନେଉଛୁ । ଆମେ ଦୃଢ଼ ଜବାବ୍ ଦେଉଛୁ ଯେ, ଯେଭଳି ଦଟଶାମାନ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଦଟିଯାଇଛି, ତାହାର ପୁନରୁଦ୍ଧି ହେବ ନାହିଁ ।’

ଗାନ୍ଧୀ ଶୁଣି, ମୁଣ୍ଡ ଟୁଙ୍ଗାରିଲେ ।

ରଜେନ୍ଦ୍ରପ୍ରସାଦ ପଢ଼ି ଲାଗିଲେ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଦଫା—‘ଆମେ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଉଛୁ ଯେ, ସବୁ ବର୍ଷ ପରି ଏ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟ ଖୁଜା କୁତବୁଦ୍ଦିନ ମଜର୍ ଯାହା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବ ।’ ଏହି ଯାହା ଦିଲ୍ଲୀ ସହରର ସୀମାର କିଛି ଦୂରରେ ପ୍ରତି ବର୍ଷ ହୁଏ ।

ଶପଥ-ପତ୍ରରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦଟଶାର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବା ଶୁଣି ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କ ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇଗଲା ପରି ଜଣାଗଲା ।

ରଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ଆଗେଇଲେ :

‘ଦିଲ୍ଲୀର ସବ୍‌ଜମଣ୍ଡି, କବେଲ୍ ବାଗ୍, ପାହାଡ଼ — ଗଞ୍ଜି ଆଦି ଅଞ୍ଚଳରେ ପୂର୍ବେ ମୁସ୍‌ଲିମ୍‌ମାନେ ଯେପରି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଭାବେ ଯାତାୟାତ କରୁଥିଲେ, ଏଥର ସେପରି କରି ପାରିବେ ।

‘ଯେଉଁ ମସ୍‌ଜିଦ୍‌ମାନଙ୍କରୁ ମୁସ୍‌ଲିମ୍‌ଙ୍କୁ ବିତାଡ଼ିତ କରି ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖ୍‌ମାନେ ଦଖଲ କରୁଛନ୍ତି, ତାହା ମୁସ୍‌ଲିମ୍‌ମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟର୍ପଣ କରାଯିବ । ଦିଲ୍ଲୀର ଯେଉଁ ଅଞ୍ଚଳମାନ ମୁସ୍‌ଲିମ୍‌ ବସତି ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ, ସେଥିରେ ଅନ୍ୟ କେହି ଜବାବଦସ୍ତି ପଶି ପାରିବେ ନାହିଁ ।

‘ପଳାଇ ଯାଇଥିବା ମୁସ୍‌ଲିମ୍‌ମାନେ ନିର୍ଭୟରେ ଫେରି ଆସି ମୂର୍ବ-ପରି ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟବସାୟ ବାଣିଜ୍ୟ ଚାଲୁ କରି ପାରିବେ ।’

ଶପଥ ପକ୍ଷରେ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦିଆ ହୋଇଥାଏ, ‘ଏହି କାର୍ଯ୍ୟମାନ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମରେ ସାଧିତ ହେବ ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ପୁଲିସ୍ ବା ମିଲିଟାରୀର ସାହାଯ୍ୟ ଦରକାର ହେବ ନାହିଁ ।’

ଏହି ଶପଥ ପକ୍ଷ ପାଠକର ସାରି ଅନଶନ ଭାଙ୍ଗିବା ସକାଶ, ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ନିବେଦନ କଲେ ।

ସେଇଦିନ ସକାଳେ ସବ୍‌ଜମଣ୍ଡିଠାରେ ୧୫୦ ଜଣ ମୁସ୍‌ଲିମ୍‌ ଅଧିବାସୀଙ୍କର ସ୍ୱଗୃହ-ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ ଶୋଭାଯାତ୍ରାକୁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ସ୍ୱାଗତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଅତିଥି-ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରିଥିଲେ । ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ଏହିପରି ଭ୍ରାତୃଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ-ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ବିବରଣୀ ଜଣେ ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରତିନିଧି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଲେ ।

ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦଙ୍କର ବାସଭବନରେ ଚାଲିଥିବା ଆଲୋଚନାର ଗତ ବିଷୟରେ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କୁ ଅବହତ କରାଯାଇଥିଲା । ଯେଉଁ ଯେଉଁ ବିଷୟରେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଶପଥ ପକ୍ଷରେ ଦିଆଗଲା, ତହିଁରୁ କେତେକ ଗାନ୍ଧୀ ନିଜ ଆଖି ଆଗକରି ସୂଚୁଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ନିଦେଶ ପାଳିତ ହେବାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଆସିଥିବା ନେତାମାନଙ୍କୁ କହିଲେ ଯେ, ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଜ୍ଞାମାନ ତାଙ୍କ ମନକୁ ଘେନିଛି । ‘କିନ୍ତୁ କେବଳ ଦିଲ୍ଲୀରେ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ସଦ୍‌ଭାବ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ଦାୟୀ ରହି ଯଦି ଆପଣମାନେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଉଥାନ୍ତି, ତେବେ ଏ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ମୂଲ୍ୟହୀନ । ସେପରି ହେଲେ ମୁଁ ମନେ କରିବି, ଓ ଆପଣମାନେ ମଧ୍ୟ ଦିନେ ନିଜେ ବୁଝିବେ ଯେ, ଅନଶନ ଭଙ୍ଗ

କରି ମୁଁ ମନ୍ତ୍ର ଭୁଲ କଲି ।’ ଆହ୍ଲାବାଦରେ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ହୋଇଥିବାର ସମ୍ଭାବ ଖବରକାଗଜରେ ବାହାରିଥାଏ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ହିନ୍ଦୁ ମହାସଭା ଓ ଆର୍. ଏସ୍. ଏସ୍.ର ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ଏଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଅଛନ୍ତି ଓ ଶପଥପତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଦସ୍ତଖତ କରିଛନ୍ତି । ‘ଯଦି ସେମାନେ ଆନ୍ତରିକତାର ସହିତ ଏ ଶପଥପତ୍ରରେ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରିଛନ୍ତି ତେବେ ଦିଲ୍ଲୀ ବାହାରେ ଯେଉଁ ପାଗଳାମିର କାଣ୍ଡମାନ ଦେଖୁଛୁ ସେଥିପ୍ରତି ସେମାନେ ଉଦାସୀନ ହୋଇ କଦାପି ରହି ପାରିବେ ନାହିଁ ।’ ଏହି ଦୁଇ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଗଣ୍ଡଗୋଳରେ ଲିପ୍ତ ଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ସଙ୍କେତ ଗାନ୍ଧୀ ଏତଦ୍ୱାରା ଦେଲେ । ସେ ପୁଣି କହିଲେ, ‘ଭାରତରାଷ୍ଟ୍ରର ହୃଦୟରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଅବସ୍ଥିତ ଏବଂ ଆପଣମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଦିଲ୍ଲୀ ସହରର ମୁଖ୍ୟପାନ ବ୍ୟକ୍ତି । ହିନ୍ଦୁ, ଶିଖ ଓ ମୁସଲମାନ ପରସ୍ପରର ଭାଇ ଏ କଥା ଆପଣମାନେ ଯଦି ସମଗ୍ର ଭାରତକୁ ଚେତାଇଦେଇ ନ ପାରିବେ, ତେବେ ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ଉଭୟ ରାଷ୍ଟ୍ରର ଦୁର୍ଗତି ହେବ—ଏହା ଆପଣମାନେ ଭଲକରି ଉପଲବ୍ଧ କରନ୍ତୁ । ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ଯଦି ପରସ୍ପରର ବିରୋଧ କରନ୍ତି, ତେବେ ଭାରତର ଅବସ୍ଥା କ’ଣ ହେବ ଆପଣମାନେ ଅବଧାରଣା କରନ୍ତୁ ।’

ଏହା କହୁ କହୁ ଗାନ୍ଧୀ ଭବାବେଗରେ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ; ଆଉ କିଛି କହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଚୋରଡ଼ା ପଡ଼ି ଯାଇଥିବା ଦୁଇ ଗାଲରେ ଲୁହର ଧାର ବହିଲା । ଦର୍ଶକମାନେ ମଧ୍ୟ କାନ୍ଦି ପକାଇଲେ ; ଅନେକେ ଶ୍ରେ ଶ୍ରେ କରି କାନ୍ଦିଲେ ।

କିଛି କ୍ଷଣ ପରେ ନିଜକୁ ସଫତ କରି ଗାନ୍ଧୀଜୀ ପୁଣି କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତେ, ତାଙ୍କର ସ୍ୱର ଏତେ କ୍ଷୀଣ ହେଲା ଯେ, ସେ ପୁସ୍ତପୁସ୍ତ କରି ଯାହା କହିଲେ ତାହା ଡକ୍ଟର ପୁଣିଲା ନାୟାର ତାଙ୍କ ମୁହଁ ପାଖେ କାନ ପାରି ଶୁଣି, ବାଡ଼ି ପାଟିରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗେ ଆବୃତ୍ତି କଲେ । ଗାନ୍ଧୀ ପଚାରିଲେ, ‘ଆପଣମାନେ କ’ଣ ମୋ ପ୍ରତି ପ୍ରତାରଣା କରୁଛନ୍ତି ? କିମିତି ମୋ ପ୍ରାଣଟା ରକ୍ଷା ହୋଇଯାଉ, ଖାଲି ଏଇ ମତଲବ୍ରେ କ’ଣ ଏ ଶପଥ କରିଛନ୍ତି ? ଦିଲ୍ଲୀରେ ଶାନ୍ତି ରକ୍ଷା କରିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ସେମାନେ ନିଜେ ନେଇ, ପାକିସ୍ତାନ ଯାଇ ସେଠାରେ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିବାକୁ, ମୋତେ ମୁକ୍ତ କରିବାକୁ ଆପଣମାନେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ତ ? ମୁସଲିମ୍ମାନେ କ’ଣ ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ବିଧର୍ମୀ ଓ ପିତୃଳା-ପୂଜକ ବୋଲି ଘୃଣା କରି ବଧାର୍ହ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି ?’

ଏଥର ମୌଲାନା ଆଜାଦ୍ ଓ ମୌଲବାମାନେ ବାହାରି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଜଣାଇଲେ ଯେ, ମୁସ୍ଲିମମାନଙ୍କର ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଏଭଳି ମନୋଭାବ ଇସଲାମସମ୍ପର୍କିତ ନୁହେଁ । ଆର୍. ଏସ୍. ଏସ୍. (ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ସ୍ୱୟଂସେବକ ସଂଘ) ଓ ହିନ୍ଦୁ ମହାସଭା ତରଫରୁ ଗଣେଶ ଦତ୍ତ, ଅନଶନ ଭଞ୍ଜିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ନିବେଦନ କଲେ । ପାକିସ୍ତାନର ରାଷ୍ଟ୍ରଦୂତ ମଧ୍ୟ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ କେତେ ପଦ ସୌହାର୍ଦ୍ଦପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା କହିଲେ । ଜଣେ ଶିଖ ପ୍ରତିନିଧି ଶିଖମାନଙ୍କ ତରଫରୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ ।

ଏସବୁ ଶୁଣି ଗାନ୍ଧୀ ତୁମା ହୋଇ ଚିନ୍ତାପୂର୍ଣ୍ଣ ହୃଦୟରେ ତାଙ୍କ ଖଟିଟିରେ ବସି ରହିଲେ । ସମବେତ ନେତୃବୃନ୍ଦ ତାଙ୍କ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଶୁଣିବାକୁ ରୁହଁ ରହିଥାନ୍ତ । କିନ୍ତୁ ସମୟ ପରେ ସେ ଶୁଣାଇଦେଲେ ଯେ, ଏଥର ଅନଶନ ଭଞ୍ଜିବାକୁ ସେ ରାଜ । ପାର୍ସୀ, ମୁସ୍ଲିମ ଏବଂ ଜାପାନୀ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରର ସୁକ୍ରମାନ ପାରସ୍ପରିକ କରାଗଲା । ଶେଷରେ ବୋଲା ହେଲା ହିନ୍ଦୁ ସୁକ୍ର :

‘ଅସତୋ ମା ସଦ୍ଗମୟ
ତମସୋ ମା ଜ୍ୟୋତିର୍ଗମୟ
ମୃତ୍ୟୋର୍ମା ଅମୃତଂ ଗମୟ ।’

‘ମୋତେ ଅସତ୍ ମାର୍ଗରୁ ସନ୍ମାର୍ଗକୁ ନିଅ ; ଅନ୍ଧାରରୁ ଆଲୁଅକୁ ନିଅ ; ମୃତ୍ୟୁରୁ ଅମୃତକୁ ନିଅ ।’

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଗହଣରେ ଥିବା ନାଶ୍-କର୍ମୀମାନେ, ଗୋଟିଏ ହିନ୍ଦୁଭଜନ ଓ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରିୟ ଶ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ଭଜନ (ଯେତେବେଳେ ଦେଶେ ମୁହଁ ସେ ବିଚିତ୍ର ହୁଏ) ଗାଇଲେ ।

ତତ୍ପରେ ୮ ଆଉନସ କମଳାରସ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଗ୍ଲାସ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ହାତକୁ ବଢାଇ ଦେଲେ , ଗାନ୍ଧୀ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ସେତକ ପିଇଲେ ।

ସେ କହିଲେ, ଯଦି ଶପଥପତ୍ର ଯଥାର୍ଥ ପାଳିତ ହୁଏ, ତେବେ ଲୋକ-ସେବା କରିବାକୁ ୧୨୫ ବର୍ଷ ବଞ୍ଚିରହିବା ସକାଶ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବେ ଥିବା ଆକାଂକ୍ଷା ପୁନର୍ଜୀବିତ ହେବ । ସେ ଶୁଣାଇଲେ, ‘ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମତରେ ମନୁଷ୍ୟ-ଜୀବନର ଅବଧି ଅନୁଭବ ୧୨୫ ବର୍ଷ ; କେହି କେହି କହନ୍ତି ୧୩୩ ବର୍ଷ ।’

ସେଇ ଅପରାହ୍ନରେ ଗାନ୍ଧୀ ଆର୍ଥର ମୁରୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲେ । ବ୍ରିଟିଶ୍ କଂପାନୀଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ‘ଷ୍ଟେଟ୍ସମ୍ୟାନ’ ପତ୍ରିକାର ସେ ପୃଷ୍ଠେ ଥିଲେ ସଂପାଦକ । ମୁରୁ ଲେଖିଛନ୍ତି, ମୋ ସାକ୍ଷାତ୍ ବେଳେ ସେ

ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଓ ଶକ୍ତିତୁଳ-ପ୍ରବଣ ଥିଲେ । ମୋ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ବେଳେ ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଥିଲା ମୋ ବିଷୟରେ, ତାଙ୍କ ନିଜ ପ୍ରତି ନୁହେଁ । ମୋ' ଅନ୍ତରର ଚିନ୍ତା ଜାଣିବାକୁ ସେ ମୋତେ ତନୁ ତନୁ କରି ନାନା ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଥିଲେ ।'

ସେଦିନ ସକାଳେ ଗାର୍ଲାମାଙ୍କ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହେବାରେ ସେ ଶୁଣିଥିଲେ, ଗାର୍ଲାଙ୍କ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତିରେ ନେହେରୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉପବାସ ରହିବାକୁ ସଂକଳ୍ପ କରିଥାନ୍ତି । ଏହା ଶୁଣି ସେ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ବିରଳାଭବନକୁ ଡକାଇଥିଲେ । ନେତାମାନେ ଶପଥ ଦେଇବା ପରେ ଗାର୍ଲାମା ଅନଶନ ଭଙ୍ଗ କରନ୍ତେ, ନେହେରୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ ଭାଷିନୀ କରି କହିଲେ, 'ଦେଖିଲ, ମୋ ଉପବାସଟା କେମିତି ଭଣ୍ଡର କରି ଦେଲେ ! ମୁଁ ଦିନ ତମାମ ଉପବାସ କରିବି ବୋଲି ସଂକଳ୍ପ କରିଥିଲି । ଏବେ ବାପୁ ଅନଶନ ଭାଙ୍ଗି ଦେଲେ ଯେ, ମୋତେ ଯଥାସମୟ ପୂର୍ବରୁ ମୋ ଅନଶନ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।'

ଗାର୍ଲାଙ୍କୁ ଭାରି ଖୁସି ଲାଗିଲା । ଓପରଓଲି ନେହେରୁଙ୍କ ପାଖକୁ ସରକାରୀ ଫାଇସଲ ସକାଶ କେତେକ କାଗଜପତ୍ର ପଠାଇବା ସଙ୍ଗେ ସେ ଖଣ୍ଡିଏ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଚିଠି ପଠାଇଲେ ; ସେଥିରେ ନେହେରୁ ଅନଶନ ଭାଙ୍ଗି ସାରବେଶି ବୋଲି ଆଶା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଗାର୍ଲା ପୁଣି ଲେଖିଥିଲେ, 'ଭଗବାନ୍ କରନ୍ତୁ, ତୁମେ ବହୁକାଳ ଭାରତର ମଣି ହୋଇ ରହ ।' ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନରେ ଜବାହର ମାନେ ମଣି ।

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ଗାର୍ଲା କହିଲେ, ତାଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଶପଥ-ପତ୍ର ଦିଆ ହେଲା ସେଥିରୁ ସେ ବୁଝିଛନ୍ତି ଯେ, 'ପରସ୍ପରିକ ଯେତେ ପ୍ରତିକୂଳ ହେଲେ ବି, ଭାରତର ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲିମ୍, ଶିଖ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ଓ ଇହୁଦୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପୃଷ୍ଠି ସଦ୍‌ଭାବ ରହିବ; ଏହା କର୍ମିନ୍ଦ୍‌କାଳେ ଭାଙ୍ଗିବ ନାହିଁ ?

ପାକିସ୍ତାନର ବୈଦେଶିକ ମନ୍ତ୍ରୀ ସାର୍ ମହମ୍ମଦ ଜାଫ୍‌ର ଖାଁ ଲେକ୍‌ସକ୍‌ସେସ୍‌ଠାରେ ବସିଥିବା ମିଳିତ ଜାତିସଂଘର ନିରାପଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଜଣାଇଲେ ଯେ, 'ଗାର୍ଲାଙ୍କ ଅନଶନ ଫଳରେ ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନ ଉଭୟ ଦାସ୍ତରେ ସଦ୍‌ଭାବ ଓ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଆକାଂକ୍ଷା ପ୍ରବଳ ଜୁଆର ପରି ମାଡ଼ିଯାଇଛି ।'

ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନର ବିଚ୍ଛେଦକ ସୀମାରେଖା ଭାରତର ହୃଦ୍‌ପିଣ୍ଡରେ ନ ଶୁଖିଥିବା କଟା ଘା ପରି ରହିଛି ; ଏ ଚରିତ୍ରାବଳୀରେ ଉଭୟ ରାଷ୍ଟ୍ର ମଧ୍ୟରେ ସଦ୍‌ଭାବ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ମୁସ୍କିଲ୍ କଥା । କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶେଷ ଅନଗନ ଅସଂଭବକୁ ସଂଭବ କଲେ । ଖାଲି ଯେ ଦିଲ୍ଲୀ ଥଣ୍ଡା ପଡ଼ିଲା ତାହା ନୁହେଁ, ଏହି ଅନଗନ ଫଳରେ ଉଭୟ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଓ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଏକାବେଳେକେ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା ।

ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ସଂଘର୍ଷ ଓ ହିଂସାକାଣ୍ଡ ଯେ କେତେକାଂଶରେ (ମାତ୍ର ଦୁଇଟି ରାଷ୍ଟ୍ରରେ) ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା, ତାହା ଜଣେ ଲୋକର ନୈତିକବଳର ସ୍ୱାରାଜ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଚିରକାଳ ରହିବ । ଏ ଜଣକର ନିଜ ଜୀବନ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତିଠାରୁ ଜନସେବା କରିବାର ଆଗ୍ରହ ଥିଲା ଅଧିକ । ଗାନ୍ଧୀ ଜୀବନକୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ଏବଂ ଜାଇ ରହିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ବି କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରିବାକୁ ସତତ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିବାରୁ ସେ ଜନସେବା କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ବାରଂବାର ଫେରି ପାଉଥିଲେ ; ଏଇ ତ୍ୟାଗରେ ଥିଲା ଜୀବନ-ସଂଭୋଗ । ଶେଷ ଅନଗନ ଭାଙ୍ଗିବାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ବାର୍ତ୍ତିଯାକ ଦିନ ସେ ଆନନ୍ଦରେ କଟାଇଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ମନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲା । ମନରୁ ହତାଶ ଭାବ ଦୂର ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ କର୍ମସୂଚୀର କଲ୍ପନା ତାଙ୍କ ମନରେ ପୂରି ରହିଥିଲା । ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ସେ ନବଜୀବନର ସଂଧାନ ପାଇଥିଲେ ।

ଏକବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଶେଷ ଅଙ୍କ

ଅନଗନ ଭାଙ୍ଗିବାର ପରଦିନ ତାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଚଉକରେ ବସାଇ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାକୁ ଟେକିକରି ନିଆ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ସ୍ୱର ଖୁବ୍ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ଶୁଣାଯାଉଥାଏ । ଭାଷଣଦେଇ ସେ କହିଲେ, ହିନ୍ଦୁ ମହାସଭାର ଜଣେ କର୍ମକର୍ତ୍ତା ଦିଲ୍ଲୀ ଶଯ୍ୟାପତ୍ତକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁ ମହାସଭା,

ଭରତରେ ହିନ୍ଦୁ-ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ରହିବା ଉଚିତ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ଏହି ମହାସିଂହାର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରେ ଗୁଣ୍ଡାପୁ ସ୍ୱୟଂସେବକ ସଂଘ ନାମକ ଲଢୁଆ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା । ହିନ୍ଦୁ ମହାସିଂହାର ନେତାଙ୍କ ଶପଥ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଥା ପ୍ରକାଶ କରି ଗାର୍ଲୀ କହିଲେ ଯେ ତାଙ୍କୁ ଏଥିଯୋଗୁଁ ଗଣ୍ଡାର ଦୁଃଖ ହେଉଛି ।

ତତ୍ପର ଦିନ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଚଉକରେ ବସାଇ ଟେକି କରି ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାକୁ ନେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ପ୍ରାର୍ଥନା ପରେ ସେ ସବୁଦିନ ପରି ଭାଷଣ ଦେଇ କହିଲେ, ତାଙ୍କର ଆଶା ସେ ଶୀଘ୍ର ତାଙ୍କ ଶାଶୁରିକ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଫେରିପାଇବେ ଏବଂ ଶାନ୍ତିପ୍ରତିଷ୍ଠା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପାକିସ୍ତାନ ଯାତ୍ରା କରିବେ ।

ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ବେଳରେ ଜଣେ ଅଜ୍ଞି କଲେ, ଗାର୍ଲୀ ନିଜକୁ ଭଗବାନଙ୍କ ଅବତାର ବୋଲି ଘୋଷଣା କରନ୍ତୁ । ଗାର୍ଲୀ ଅବସାଦରେ ଟିକିଏ ହସି କହିଲେ, ‘ବସ, ବସ, ତୁମା ପଡ଼’ ।

ଗାର୍ଲୀ ବକ୍ତୃତା ଦେଉଛନ୍ତି, ଏହି ସମୟରେ ଗୋଟାଏ ବିଶ୍ଳେଷକର ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଗଲା । ଗାର୍ଲୀ ପଚାରିଲେ, ‘ସ୍ପେ କ’ଣ ?’ କହିଲେ, ‘ସ୍ପେ କ’ଣ ମୁଁ ତ ଜାଣି ପାରୁନାହିଁ ।’ ସଭାରେ ଥିବା ଲୋକେ ଆତଙ୍କିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଗାର୍ଲୀ କହିଲେ, ‘ସେ ବିଷୟରେ ମୁଣ୍ଡ ଖେଳାଅ ନାହିଁ । ମୋ କଥା ଶୁଣ ।’

ନିକଟରେ ଥିବା ହତା-କାନ୍ଥ ଉପରୁ ଗାର୍ଲୀଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଗୋଟାଏ ହାତବୋମା ଫିଙ୍ଗା ହୋଇଥିଲା ।

ତତ୍ପର ଦିନ ଗାର୍ଲୀ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାକୁ ଚାଲିକରି ଆସିଲେ । ପ୍ରାର୍ଥନା ପାଇଁ ସମବେତ ହୋଇଥିବା ଜନତାକୁ ସେ କହିଲେ, କାଲିର ଦୁର୍ଘଟଣାରେ ସେ ଅବିଚଳିତ ରହିଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଅଭିନନ୍ଦନ-ବାଞ୍ଛା ଆସି ପହଞ୍ଚିଛି । ‘ମୁଁ ମନେ କରୁଥିଲି ସୈନିକମାନେ ବୋମା ପକାଇବା ଅଭ୍ୟାସ କରୁଛନ୍ତି । ତେଣୁ ମୋତେ ପ୍ରଶଂସା କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଯଦି ଏହିପରି ଗୋଟାଏ ବୋମା ପକାଇବା ଫଳରେ ମୋର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ବେଳରେ ମୋର ମୁହଁରେ ହସ ଉକୁଟି ଥାଏ ଏବଂ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ପ୍ରତି ଲେଖମାତ୍ର ଅସୁୟା ମୋ ମୁହଁରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ନ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ମୁଁ ପ୍ରଶଂସା ପାଇବାର ଉପଯୁକ୍ତ ହୋଇପାରେ । ଯେଉଁ କୁପଥଗାମୀ ଯୁବକ ଏହି ବୋମାଟା ଫୋପାଡ଼ିଛି, ତାହା ପ୍ରତି କାହାର

ମନ୍ଦାକ୍ଷର ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ହୁଏତ, ମୁଁ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ଶତ୍ରୁ ଲୋକ ସେ ଭବୁଛି ।’

ଗାନ୍ଧୀ ପୁଣି କହିଲେ, ‘ଯେଉଁ ଯୁବକ ଏହା କରୁଛି, ତାହାର ବୁଝିବା ଉଚିତ, ଯେ ତା’ ମତର ଯେଉଁମାନେ ବିରୋଧ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ମାନେ ମାନେ ଦୁଷ୍ଟ ବା ନିନ୍ଦାଯୋଗ୍ୟ ନୁହନ୍ତି ।’ ଏଭଳି ବିପଥଗାମୀ ଯୁବକ-ମାନଙ୍କର ଯେଉଁମାନେ ସମର୍ଥକ ସେମାନେ ଏଭଳି କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଓହ୍ଲାଇଯା’ନ୍ତୁ ବୋଲି ସେ ସନିଦ୍ଦେଶ ନିବେଦନ କଲେ । ‘ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମକୁ ରକ୍ଷା କରିବାର ମାର୍ଗ ସେ ନୁହେଁ ; ମୋର କର୍ମପଦ୍ଧତିରେ ହିଁ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପୋଷଣ ସମ୍ଭବ ।’

ଶିଖମାନେ ଆସି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ଦୃଢ଼ଭାବେ ଜଣାଇଲେ ଯେ ଆନ୍ଦମଣକାଶ୍ ଶିଖଜାତିର ଲୋକ ନୁହେଁ । ଗାନ୍ଧୀ ପଚାରିଲେ, ‘ସେ ଶିଖ ହେଉ, ହିନ୍ଦୁ ହେଉ, ବା ମୁସଲିମ୍ ହେଉ, ସେଥିରେ ଯାଏ ଆସେ କେତେ ? ସଂପ୍ରଦାୟ ନିର୍ବିଶେଷରେ, ଏଭଳି ପ୍ରତ୍ୟେକ କୁକର୍ମକାଶ୍‌ଙ୍କର ମୁଁ ମଙ୍ଗଳ କାମନା କରେ ।’

ଜଣେ ଅଣିଷିତା ବୃଦ୍ଧା ବୋମା ପକାଇଥିବା ଯୁବକକୁ ଜକଟ-ମକଟ କରି ଧରିଥିଲା ଏବଂ ପୁଲିସ୍ ନ ଆସିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାକୁ ଛାଡ଼ି ନ ଥିଲା । ଗାନ୍ଧୀ ‘ପାଠ ନ ପଢ଼ିଥିବା ଭଉଣୀର ସବୁ ସାହସ’କୁ ତାର୍କି କଲେ । ଯୁବକଟି ପ୍ରତି ପୁଲିସ୍-ହାଜତରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଉତ୍ପୀଡ଼ନ ଯେପରି ନ ହୁଏ ସେଥିକୁ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ନିମନ୍ତେ ସେ ପୁଲିସ୍ ଆଇ. ଜି.ଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଉତ୍ପୀଡ଼ନ ନ କରି, ତା’କୁ ସତ୍ତର୍କ ଓ ସତ୍‌କର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରିବାକୁ ପୁଲିସ୍ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ ବୋଲି ସେ ମତ ଦେଲେ । ‘ଦୁର୍ଦ୍ଦତ୍ତ’ ଉପରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ଥିବା କେହି ରାଗ କରନ୍ତୁ ନାହିଁ ବୋଲି ସେ ନିଦେଶ ଦେଲେ । ଗାନ୍ଧୀ କହିଲେ, ‘ତୁମ୍ଭେମାନେ ତା’କୁ ଦୟା କରିବା ଉଚିତ ।’

ଏହି ଯୁବକର ନାମ ମଦନଲାଲ । ସେ ବାସପୁର ହୋଇ ପଞ୍ଜାବରୁ ପଳାଇ ଆସିଥିବା ଲୋକଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ; ଦିଲ୍ଲୀର ଗୋଟିଏ ମସଜିଦରେ ସେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଇଚ୍ଛାର ଗୁପ୍ତରେ, ପୁଲିସ୍ ମସଜିଦ୍‌ମାନଙ୍କରୁ ଅମୁସଲମାନଙ୍କୁ ଦୂରରେ ରଖିବା ପାଇଁ ସେ ନିଜ ଆଶ୍ରୟ-ସ୍ଥଳରୁ ବାହାରି ହୋଇଥିଲା ।

ସେସନ୍-ବିଚାରବେଳେ ମଦନଲାଲ କହିଲା, ‘ପାକିସ୍ତାନରେ

ମର୍ମନ୍ତୁଦ ଝିଟିଶାମାନ ଦଟିବାର ମୁଁ ସ୍ବଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିଛି । ପଞ୍ଜାବର ସହରମାନଙ୍କରେ ଓ ଖାସ୍ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଦକ୍ଷିଣୀୟ ସୈନିକମାନେ ପଞ୍ଜାବର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ଗୁଳି କରି ମାରି ଦେବାର ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଆଖିରେ ଦେଖିଛି ।

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିବାକୁ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରୁଥିବା ଦଳେ ଯୁବକଙ୍କ ମେଳରେ ଆସାମୀ ମଦନଲଲ ମିଶିଥିଲା । ହାତବୋମା ଲଞ୍ଚରେ ନ ବାଜିବାରୁ ଏବଂ ମଦନଲଲ ଗିରଫ ହେବାରେ ତା'ର ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର-ସାଥୀ ନାଥୁରାମ ବିନାୟକ ଗଡ଼୍ ସେ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଆସିଲା । ଯୁବ ବୟସ ୩୫, ତିଳକଙ୍କ ମରହଟ୍ଟା-ଦେଶର ପୁନା ସହରରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହିନ୍ଦୁମହାସଭାର ସାପ୍ତାହିକ ମୁଖପତ୍ରର ଯେ ଥିଲା ସଂପାଦକ ଓ ପ୍ରକାଶକ । ସେ ଜାତିରେ ଥିଲା ଉତ୍କଳୋଚ୍ଚାର ଚିତ୍ରପାବନ ବ୍ରାହ୍ମଣ ।

ପରେ ଗଡ଼୍ ସେ, ମଦନଲଲ ଓ ଅନ୍ୟ ସାତଜଣଙ୍କ ଅପରାଧର ବିଚାର ଏକ ସଙ୍ଗେ ହେଲା । ଛ'ମାସରୁ ଅଧିକ କାଳ ବିଚାର ଚାଲିଲା । ମଦନଲଲ, ଅନ୍ୟ କାରଣମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ନିଜ ଅପରାଧର କାରଣ ବୋଲି ଦର୍ଶାଇଲା ଯେ ଭାରତ ସରକାର ପାକିସ୍ତାନକୁ ୫୫ କୋଟି ଟଙ୍କା ଦେଇଦେବାର ଶୁଣି ସେ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଗଡ଼୍ ସେ ତା'ର ଇଜାହାରରେ କହିଲା, 'ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଉପରେ ଯେଉଁ ଅତ୍ୟାଚାର ଚାଲିଥାଏ, ସେ ବିଷୟ ଗୋର ଦୁଃଖରେ ଭାବି ଭାବି ମୁଁ ବସିଥାଏ । ବାହାରୁ ମୁସଲିମ୍ଙ୍କ ଉପଦ୍ରବ ଏବଂ ଭିତରୁ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଠେଲ ଖାଇ ଖାଇ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ଉଦ୍ଧାର କି ଭଳି ଅନ୍ଧକାର ମୟ ଓ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାହୀନ ହେବ, ମୁଁ ବସି ଭାବୁ ଭାବୁ...ହଠାତ୍ ସକଳ କରି ବସିଲି, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଚରମ କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ କରିବି ।'

ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଶେଷ ଅନଶନର ସଫଳତା ଗଡ଼୍ ସେକୁ ବିଶେଷ ଭାବେ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲା । ମସ୍ଜିଦ୍ ମାନଙ୍କରୁ ବାସ୍ତୁହରମାନଙ୍କୁ ତଡ଼ିବା ପାଇଁ ଗାନ୍ଧୀ ଜିଦ୍ କରିବାରୁ ଗଡ଼୍ ସେ ତାତ୍ ସାଇଥାଏ । ମୁସଲିମ୍ ମାନଙ୍କୁ କୌଣସି କଥା ପାଇଁ ଦାୟୀ ନ କରି, ସବୁଥିପାଇଁ ହିନ୍ଦୁଙ୍କୁ ଗାନ୍ଧୀ ଦାୟୀ କରିବାରୁ ଗଡ଼୍ ସେ ବିଚିତ୍ରତା ଲାଭ କଲା ।

ଦିଲ୍ଲୀ ଆସି ସେ ବିରଳା ଭବନ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଲଙ୍ଗର ପକାଇ ଦେଉଥାଏ । ସେ ପିନ୍ଧିଥାଏ ଗୋଟି ଖାକି କୁରୁତା । କୁରୁତାର ପକେଟ୍ରେ ସେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ପିସ୍ତଲ ରଖିଥାଏ ।

୧୯୪୮, ଜାନୁଆରୀ ୨୫ ତାରିଖ, ରବିବାରର ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ, ସବୁଦିନ ଭୁଲନାରେ ବହୁ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ଲୋକ ସମବେତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ଶୁବ୍ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ସେ ଜନତାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, ସେମାନେ ଏଥର ଏଣିକି ବସିବାକୁ ନଡ଼ାର ଆସନ ଆଣିବେ ଓ ତା' ଉପରେ ମୋଟା ଖଦଡ଼ ଗୁଦର ପାରି ବସିବେ । କାରଣ, ଶୀତଦିନେ ତଳେ ବସିବାକୁ ଭାରି କଷ୍ଟ ହେବ ; ତଳଟା ଏ ଦିନେ କାକର ଓ ସନ୍ତସନ୍ତା । ସେ ଆହୁରି କହିଲେ, ଦିଲ୍ଲୀରେ ହୃଦୟର ପୁନର୍ମିଳନ ସଫଟିତ ହୋଇଛି ବୋଲି ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲିମ୍ ବନ୍ଧୁମାନେ ତାଙ୍କୁ କହିବାରୁ, ତାଙ୍କ ମନରେ ଶୁବ୍ ଆନନ୍ଦ ହୋଇଛି । ପରିସ୍ଥିତିର ଏଭଳି ଉନ୍ନତି ହେବା ପ୍ତଲେ, ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାକୁ ଆସୁଥିବା ପ୍ରତି ହିନ୍ଦୁ ଓ ଶିଖ୍ ଭାଇ ‘ଅନ୍ତତଃ ଜଣେ ଲେଖାଏଁ ମୁସଲିମ୍ ଭାଇଙ୍କୁ’ ସାଙ୍ଗରେ ଆଣିଲେ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ କି ? ଭ୍ରାତୃଭର ବାସ୍ତବ ପ୍ରମାଣ ଏହାଦ୍ୱାରା ମିଳନ୍ତା ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀଜୀ ମନେ କରୁଥାନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ମଦନଲାଲ ଓ ଗଡ଼୍‌ସେଙ୍କ ପରି ହିନ୍ଦୁମାନେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ମତବାଦର ପୃଷ୍ଠପୋଷକମାନେ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ମୁସଲିମ ଆସି ବସିବାରେ, ଏବଂ ଏ ସଭାରେ କୋରାନରୁ କେତେକାଂଶ ପଢ଼ା ହେବାରେ ଚଟି ଯାଇଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଆଶା କରୁଥାନ୍ତି ଯେ ଗାନ୍ଧୀଜୀର ମୃତ୍ୟୁହେଲେ ବଳପ୍ରୟୋଗ କରି ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନକୁ ପୁଣି ଏକ କରିବାର ବାଟ ଫିଟିଯିବ । ସେମାନେ ବିଚାରୁଥାନ୍ତି, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ନିକାସ କରିଦେଲେ ମୁସଲିମଙ୍କ ପିଠିରେ ପଡ଼ିବାକୁ କେହି ରହିବେ ନାହିଁ, ମୁସଲିମମାନେ ଅରକ୍ଷ ହୋଇଯିବେ । ଏହି ଉଦ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତ ଲୋକେ ଏତକି ବୁଝିପାରିଲେ ନାହିଁ ଯେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିବାଦ୍ୱାରା ବିପତ୍ତିର ଫଳ ଫଳିବ ଓ ମୁସଲିମାନ-ବିରୋଧୀମାନେ ଶାନ୍ତି ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ଅବଜ୍ଞା କରି କେଡ଼େ ମାରାତ୍ମକ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ତାହା ଦେଶବାସୀ ଦେଖି ତଟସ୍ଥ ହୋଇଯିବେ ।

ଅନଶନ ପରେ ପରିସ୍ଥିତି ଥଣ୍ଡା ହୋଇଯିବା ସତ୍ତ୍ୱେ, ନୂତନ ଓ ଅଭିଜ୍ଞତାସ୍ଥାନ ସରକାର ବିଷମ ପରିସ୍ଥିତିର ନିଶ୍ଚୟ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବେ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ଜାଣୁଥାନ୍ତି । ଦେଶ ଶାସନ କରିବାକୁ କଂଗ୍ରେସର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଆସ୍ଥା ଲୋପ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ନେହେରୁ ଓ ଉପପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ପଟେଲ, ସରକାରର ଏହି ଦୁଇ ଭୁଜ ନେତାଙ୍କ ଉପରେ

ଭରତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭର କରେ ବୋଲି ସେ ଜାଣୁଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏ ଦୁହିଙ୍କର ମତ ସବୁବେଳେ ମିଳୁ ନ ଥାଏ । ଏ ଦୁହିଙ୍କର ମନୋବୃତ୍ତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିପରୀତ । ଦୁହିଙ୍କ ଭିତରେ ସଂଘର୍ଷ ଇତି ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବାର ଦେଖି ଗାନ୍ଧୀ ବ୍ୟଥିତ ହେଉଥାନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ସଂଘର୍ଷ ଏପରି ସ୍ତରକୁ ଉଠିଥାଏ ଯେ, ନେହେରୁ ଓ ପଟେଲ ସରକାରରେ ଏକାଠି ରହି କାମ କରି ପାରିବେ କି ନାହିଁ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ସଂଶୟ ହେଉଥାଏ । ଯୁଦ୍ଧ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣଙ୍କୁ ପସନ୍ଦ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ ଗାନ୍ଧୀ ହୁଏତ ନେହେରୁଙ୍କୁ ପସନ୍ଦ କରିଥାନ୍ତେ । ପୁରାତନ ସହକର୍ମୀ ଏବଂ ସୁଚତୁର ଶାସକ ବୋଲି ପଟେଲଙ୍କୁ ତାରିଙ୍ କରାଯାଇ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ନେହେରୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଗଭୀର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥାଏ; ନେହେରୁ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସମଦୃଷ୍ଟି ସଂପନ୍ନ ବୋଲି ସେ ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପଟେଲ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ତଳିବାର ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ ।

ଭାବି ଭାବି ଗାନ୍ଧୀ ଶେଷରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଲେ, ନେହେରୁ ଓ ପଟେଲ ଉଭୟେ ଉଭୟଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅପରହାସ୍ୟ । ଯୁଦ୍ଧ ଭିତରୁ ଯେ କେହି ଜଣେ ସରକାରରୁ ବାହାରିଗଲେ ସରକାର ବିଶେଷଭାବେ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିବ । ତେଣୁ ଗାନ୍ଧୀ ନେହେରୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଇଂରେଜରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି ଲେଖିଲେ ; ସେ ଓ ପଟେଲ, ଦେଶର ମଙ୍ଗଳ ନିମନ୍ତେ, ପରସ୍ପର ମିଳିମିଶି ତଳିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଜାନୁଆରୀ ୩୦ ତାରିଖ ଅପରାହ୍ଣ ୪ଟା ବେଳେ ପଟେଲ ବିରଳା-ଭବନକୁ ଆସିଥିଲେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଏହି ଅଭିମତ ଓ ଉପଦେଶ ଶୁଣିବା ସକାଶ ।

୫ଟା ବାଜି ୫ମିନିଟ୍ ହୋଇଯିବାର ଦେଖି ସଭାର ସମସ୍ତ ଟପିଗଲ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ, ପଟେଲଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଲେ ଏବଂ ଆଗ୍ରା ଓ ମନୁଙ୍କ କାମରେ ଭରଦେଇ ସଭାସ୍ଥଳୀକୁ ତରତର ହୋଇ ବାହାରିଲେ । ଉପାସନାପାଇଁ ସମବେତ ଜନତାଙ୍କ ସାମନା ଧାଡ଼ିରେ ନାଥୁରାମ ଗଡ଼୍‌ସେ ଥିଲା ; ପକେଟରେ ହାତ ଭର୍ତ୍ତିକରି ସେ ତା'ର ଗ୍ରେଟିଆ ପିତ୍ତଳଟା ଧରିଥାଏ । ଯେଉଁ ସେସନ୍ ବିଚାରରେ ଗଡ଼୍‌ସେକୁ ପାସୀଦଣ୍ଡ ହେଲା, ସେହି ବିଚାରବେଳେ ସେ ଇଜାହାର ଦେଇଥିଲା ଯେ, ବ୍ୟକ୍ତିଗତଭାବେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରତି ତା'ର କୌଣସି ଅସୂୟା ନ ଥିଲା ; ‘ପିତ୍ତଳରୁ ଗୁଳି ଫୁଟାଇବା

ପୂର୍ବରୁ, ମୁଁ ବସୁନ୍ଧରା ତାଙ୍କୁ ଭକ୍ତିରେ ନମସ୍କାର ଦେଇଥିଲି ଓ ତାଙ୍କର କୁଶଳ କାମନା କରିଥିଲି ।’

ଗଡ଼ସେର ନମସ୍କାର ଏବଂ ସମବେତ ଜନତାର ଭକ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଣତି ଗ୍ରହଣ କରି ଗାନ୍ଧୀ ହାତ ଯୋଡ଼ିଲେ ଏବଂ ହସି ହସି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଲେ । ଠିକ୍ ସେଇ ସମୟରେ ଗଡ଼ସେ ପିସ୍ତଲ୍‌ର ଘୋଡ଼ାକୁ ଟିପିଦେଲା, ଗାନ୍ଧୀ ପଡ଼ିଗଲେ ଏବଂ ‘ହା ରାମ’ ବୋଲି ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସ୍ଵରରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ପ୍ରାଣ ହରାଇଲେ ।

— — —

ସ୍ୱପ୍ନାକର:
ଉନ୍ନତମଣି ମୁଖ
ନକଜୀବନ ପ୍ରେମ
ରୁଦନୀରେକ, କଟକ-୨